

VIII. Sz. 7.

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XLV. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

DR. BOROVSZKY SAMU

TITKÁR.

SZ
7

1911 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1911.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A „GYŐRI OLVASÓEGYLET”
KÖNYVTÁRA

51593

TARTALOM.

	Lap
CSÁNKI DEZSŐ.	
A nemzeti szellemről a magyar történelemben	241
ÉBLE GÁBOR.	
Egy régi pesti palota	360
GÁBOR GYULA.	
A somogymegyei Répás-kerület története. I., II., III. és befejező közlemény	81, 161, 280
GOMBOS F. ALBIN.	
Történetünk első századaiból. I., II. és befejező közlemény	497, 569
IVÁNYI BÉLA.	
Két középkori sóbánya-statumum. I., II., III. és befejező közl.	10, 98, 187
KARÁCSON IMRE.	
A magyarok harszai az őshazában	401
LEFFLER BÉLA.	
Magyar vonatkozású német népénekek. I., II., III., IV., V. és bef. közlemény	31, 114, 171, 345, 423
MÁRKI SÁNDOR.	
Rákóczi politikai végrendelete	1
Thaly Kálmán emlékezete	481
PETROVAY GYÖRGY.	
A máramarosi oláhok.	607
SZENTPÉTERY IMRE.	
Oklevéldatumok hibái és ellentmondásai. I., II. és bef. közlemény	665, 745
THALLÓCZY LAJOS.	
Pauler Gyula emlékezete. I., II., III. és bef. közlemény	256, 321, 406
ZÁKONYI MIHÁLY.	
A Buda melletti Szent-Lőrincz pálos kolostor története. I., II., III., IV. és befejező közlemény	513, 586, 686, 764

Kisebb közlemények.

<i>Angyal Dávid</i> : Bosznia követei a budai országgyűlésen 1440 juniusban	49
<i>Fabó Bertalan</i> : Egy ismeretlen erdélyi magyar zenész	627
<i>Gálos Rezső</i> : Benkő József ősei	531
<i>Geiringer Pál</i> : Adatok Tubero életéhez	446
<i>Gragger Róbert</i> : Széchenyi István gr. autogrammjá a berlini királyi könyvtárban	291
<i>György Zsigmond</i> : Neuser Ádám	781
<i>Gyulai Aladár</i> : A crilloni herceg Napoleonról Toldy Ferenczezel való találkozása alkalmával	786
<i>Karácson Imre</i> : A sztambuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratai	196
<i>Karácson Imre</i> : Királyaink siremlékeinek elpusztulása	365
<i>Kemény Lajos</i> : Ráskai Gáspár levele	50
<i>Kerekes György</i> : Jövevény alföldiek és görögök Kassán 1660—1662.	289
<i>Kerekes György</i> : Görögök Kassán a XVII. században	366
<i>Kerekes György</i> : A hitel állapota Kassán a XVII. században	712
<i>Lukinich Imre</i> : Bethlen Péter külföldi iskoláztatásához	441
<i>Lukinich Imre</i> : Adatok Bethlen Péter külföldi iskoláztatásához	716
<i>nb.</i> : Két helynév	537

Történeti irodalom.

<i>Alapi Gyula</i> : Komárom vármegye nemes családjai. Ism.-r.	552
<i>Arday Pál</i> : Nagyercei Tholdalagi Mihály élete és történeti szereplése. Ism.—ch.—c.	212
<i>Barabás Samu</i> : I. Thallóczy a.	
<i>Dorner Béla</i> : Az erdélyrészi szászok mezőgazdasága. Ism. M. S...	728
<i>Éble Gábor</i> : József nádor és Károly főherceg Pesten. Ism. Pethő Sándor	726
<i>Ferenczi Miklós</i> : Hadadi Br. Wesselényi István élete és naplója. Ism. Lukinich Imre	210
<i>Gerő János</i> : A cseh husziták Magyarországon. Ism. Keller Imre	631
<i>Goetz Walter</i> : Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance. Ism. Dékány Kálmán.	461
<i>Gombos Albin</i> : Középkori krónikások. Ism. Márki Sándor	648
<i>Hafemann Max</i> : Das Stapelrecht. Ism. Flórián Károly	56
<i>Horváth Jenő</i> : A nagyhatalmak megalakulása (1648—1715). Ism. Pethő Sándor	301
<i>Horvát Károly</i> : VIII. Kelemen magyar- és horvátországi hadi vállalatai. Ism. Krajnyák Edvárd	129
<i>Iványi Béla</i> : Bártfa sz. kir. város levéltára. Ism. Erdélyi László	200
<i>Iványi Béla</i> : Válasz Dr. Tóth Sándor úr »Észrevételei«-re	65
<i>Jedlicska Pál</i> : Eredeti részletek a gr. Pálffy-család okmánytárához. Ism. Marton József	62
<i>Jósa János</i> : A csiki székely krónika. Ism. Dési Imre	207
<i>Jósa János</i> : Válasz Dési Imre bírálatára és Dési Imre viszonválasza	383
<i>Kaposi József</i> : Dante Magyarországon. Ism. Pethő Sándor	452
<i>Gr. Károlyi László</i> : A nagykarolyi gr. Károlyi-család összes jószágainak birtoklási története. Ism. Karácsonyi János	376
<i>Keleti Gusztáv</i> : Művészeti dolgozatok. Ism. Kristóf György	379
<i>Kempelen Béla</i> : Magyar nemes családok. Ism. Horváth Sándor	719

	Lap
<i>Kempelen Béla</i> : Magyar nemes családok cz. munka ügyében nyílt levél a szerkesztőhöz. Irta Horváth Sándor	801
<i>R. Kiss István</i> : Az utolsó nemesi felkelés. Ism. Viszota Gyula	650
<i>Kubinyi Miklós</i> : Még egyszer az »átkos emlékü.« Horváth Sándor válaszával	215
<i>Loewe U.</i> : Bücherkunde der deutschen Geschichte. Ism. Gárdonyi Albert	381
<i>Lukinich Imre</i> : Bethlen István támadása 1636-ban. Ism. Pethó Sándor	63
<i>Márki Sándor</i> : II. Rákóczi Ferencz. Ism. Gombos Albin	538
<i>Mayer Theodor</i> : Verwaltungsreform in Ungarn nach der Fürstenzeit. Ism. — ó — ó	549
<i>Morvay Győző</i> : Schönherr Gyula emlékezete. Ism. — ch — e	214
Művelődéstörténeti értekezések. Ism. Perepatits István	370, 795
<i>Némäti Kálmán</i> : Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya. Ism. Fóti József Lajos.	296
<i>Nistor I. Janku</i> : Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien. Ism. Gagyi Jenő	640
<i>Riedl Frigyes</i> : Gyulai Pál. Ism. V. J.	144
<i>Rombauer R. I.</i> : The Union cause in St. Louis in 1861. Ism. Morvay Győző	454
<i>Sinay Miklós</i> : A magyar és erdélyországi reformáció története 1564-ig. Ism. Révész Kálmán	800
<i>Szabó Dezső</i> : A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Ism. Szekfű Gyula	448
<i>Szabó Dezső</i> : Válasz Szekfű Gyula bírálatára	553
<i>Szabó László</i> (Bártfai) : A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách-család története. Ism. — ó — ó	52
<i>Szekfű Gyula</i> : Szabó Dezső válaszára	654
<i>Thallóczy Lajos, Barabás Samu</i> : A Frangepán család oklevéltára. I. k. Ism. dr. Iványi Béla	787
<i>Temesváry János</i> : Öt erdélyi püspök rangemlése. Ism. — ch — e	213
<i>Teutsch Frigyes</i> : Az erdélyi szászok története. Ism. Müller A.	636
<i>Veress István</i> : Bethlen Gábor első hadjárata a 30 éves háboruban és a nikolsburgi béke. Ism. dr. Lukinich Imre	793
<i>Zarándy A. Gáspár</i> : Huba vére Szemere. Ism. Gombos Albin	292

Tárca.

<i>Borovszky Samu</i> : Jelentés a M. Tört. Társulat 1910. évi munkásságáról	308
bs. : Dr. Karácson Imre. (1863—1911.)	386
Emich Gusztáv †	559
<i>Fóti József Lajos</i> : A Josephus Flavius-kiadások ügyében	465
<i>Gábor Gyula</i> : Nordau és a történetírás. I—II.	66, 146
<i>Hóman Bálint</i> : Josephus Flavius kiadásai az egyetemi könyvtárban	387
<i>Karácsonyi János</i> : Tiltakozás	157
<i>Karácsonyi János</i> : Észrevétel Marczali Henrik úr válaszára	229
— — : Lánczy Gyula (1850—1911.)	149
<i>Laukó Albert</i> : Hírszolgálat a XVII. században	730
<i>Lukinich Imre</i> : A Történelmi Tár.	804
Magyarország chartographiája	306
<i>Marczali Henrik</i> : Válasz Dr. Karácsonyi János úrnak	228

VI

	Lap
Országos levéltár új épülete	558
Pór Antal †	656
Bátori 'Sigray Pál : Boldog Báthory László méltatása	658
Supka Géza : Történelem—művészettörténet	217
Téglás Gábor : Jung Gyula (1851—1910.)	70
Thallóczy Lajos : Búcsú dr. Karácson Imrétől	464
Zákonyi Mihály : Válaszul Bátori 'Sigray Pál urnak	805
Történetíróink munkássága	153, 466, 660
Békefi Remig	466
Csánki Dezső	660
Császár Elemér	661
Dézsi Lajos	661
Divóky Adorján	807
Dóry Ferencz	153
Hornvánszky Gyula	467
Iványi Béla	153
Karácson Imre	153
Károlyi Árpád	661
Odescalchi Arthur hg.	661
Id. Szinnyei József	467
Teleki Géza gr.	466
Veress Endre	467, 661
Závodszy Levente	808
Zsilinszky Mihály	808
Történelmi s rokontársulatok	72, 388, 559, 733, 806
Magy. Heraldikai és Genealogiai társaság. <i>Ortvay Tivadar</i> emlék- beszéde Thaly Kálmánról	72
M. Tud. Akadémia nagygyűlése 1911. április 25—30	388
M. Tud. Akadémia II. osztályának ülése 1911. decz. 4	804
Szent István-társulat irodalmi és tudományos szakosztálya. <i>Tagányi</i> <i>Károly</i> felolvasása: »Heraldika és ikonographia« cz.	559
Erdélyi Múzeum Egylet vajdahunyadi vándorgyűlése	733
Vegyes közlések	153, 220, 310, 389, 467 550, 631, 734, 808
Uj könyvek	74, 221, 563
Könyvészet	77, 157, 312, 390, 470, 565, 662, 735
Hazai hírlapok repertoriuma. Összeállította <i>Mangold Lajos</i> . 226, 316, 395, 471, 738, 810	810
Hivatalos értesítő	158, 230, 318, 398, 478, 741, 819
Választmányi ülés 1911. jan. 12-én	158
Választmányi ülés 1911. febr. 16-án	230
Választmányi ülés 1911. ápr. 6-án	398
Választmányi ülés 1911. május 18-án	478
Választmányi ülés 1911. október 19-én	741
Választmányi ülés 1911. decz. 7-én	819
Rendes közgyűlés 1911. márczius 16-án	318
Jelentése. — Az 1910. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság	233
Névkönyv. — A M. Tört. Társulat 1910. évi tagjainak névsora. (Az első füzet függeléke.)	

RÁKÓCZI POLITIKAI VÉGRENDELETE.*

A Történelmi Társulattól rám 1905 februárius 3-án bízott feladatot elvégeztem, II. Rákóczi Ferencz életrajzát megírtam. Most újesztendőre jelent meg a harmadik kötet. Húszczernél több kiadatlan vagy kiadott okiratnak és a korra vonatkozó terjedelmes irodalomnak feldolgozása nagyra növelte a könyv terjedelmét. Nem növelte, de — úgy hiszem — tudományosan is megerősítette II. Rákóczi Ferencz nagvságát, melyet a nemzet titkon égő, vagy nyíltan hevülő lelke mindenkoron óhajtva sejtett. Én nem ezt a nagvságot, hanem a történelmi bizonyosságot kerestem; de legfőbb jutalmam, hogy, ezzel együtt, amazt még a legaprólékosabb adatokban is megtaláltam.

Mindenkit arra kérek, a mire maga Rákóczi kérte az Örök Igazságot: fogadja tiszta akaratomat, hogy *a puszta igazságot* kívántam előadni mindazokban, a miket a fejedelem tett. Példájára én is abban kerestem a történelmi lényegét, hogy *részletesen* s a legnagyobb egyszerűséggel írjam le a tőle származó események okait s ezektől megkülönböztessen a tőle nem függőket.

Kegyelettel gondolok néhai *Thaly Kálmánra*, ki szent örökségképen hagyta rám ezt a munkát, melynek első két kötetét még átnézte és bírálótársaival, Angyal Dávid, Áldásy Antal és Békefi Remig t. barátaimmal együtt, megjegyzéseire méltatta. Hálásan köszönöm a *Történelmi Társulatnak*, hogy, az ő javaslatára, reám bízta *a legnemesebb magyar* életének megírását: azt

* Ezt a tanulmányt szerzője társulatunknak mult évi márczius 17-i közgyűlésén olvasta fel Rákóczi életrajzának sajtó alá akkor adott III. kötetéből. Onnan azonban, térszúke miatt, több más fejezettel együtt, elhagyván, folyóiratunkban közöljük abból az alkalomból, hogy II. Rákóczi Ferencz most kétszáz esztendeje hagyta el a hazát, a melynek jövődjét és szabadságát oly elszánt küzdelem után sem biztosíthatta. *A szerk.*

a munkát, melynél nehezebbet, de egyúttal gyönyörűsebbet sohasem végeztem. S mély tisztelettel gondolok arra az igazi magyar asszonyra, Ludányi *Bay Ilona* úrnőre, ki megőrizvén jeles őseinek a dicsőséges fejedelem iránt megmutatott határtalan szeretetét, az előtte maig is ismeretlen szerzőnek módot adott, hogy ez az életrajz a szokottnál nagyobb terjedelemben és díszesebben jelenhessék meg.

Bárcsak hozzájárulhatna könyvem, hogy a dicsőséges fejedelem emlékét úgy, mint most kétszáz esztendeje, a bujdosásra-indulásokon tapasztalta és a miként a száműzetés keserűségei közt is remélte, a kegyeletes magyar nép mindenkor megőrizze szívében! S hogyan őrizze meg, azt maga a fejedelem mondja el 1725-ben írt kétkötetes politikai végrendeletében.

*

Rodostói magányában a fejedelem, kivált Péter czár halála után, megszokta azt a gondolatot, hogy erdélyi fejedelemségét, hazája szabadságát ő maga többé vissza nem szeresheti; de remélni merte, hogy *fiai* több szerencsével folytathatják és meg is oldhatják kettős feladatát. Hiszen az Isten szívébe öntötte szeretetének hatalmát s nekik az életben hasznukra kell fordítaniok atyjuk tanítását, mely abban áll, hogy a hatalom épp olyan termése az Üdvözítő tanításának, mint a gyümölcs a fának.¹ 1725 januárius 15-én fejezte be fiai számára 1722-ben kezdett *politikai végrendeletének* első kötetét² s alkalmasint még azon esztendőben elkészült a másodikkal. Sokan kétségbe vonják, hogy ezt a munkát valóban ő írta volna;³ de bizonyítani csak annyit lehet, hogy az nem egészen eredeti alakjában maradt reánk.

A végrendelet megírásakor szeme előtt *Szent István* királynak *Imre* herczeghez intézett intelmei lebegtek. Ő is fiait akarta tájékoztatni *a politikai hatalomról s a polgári életnek és a keresz-*

¹ Rákóczi, *Testament politique et moral*, 227.

² U. o. 255. Az egész munka két kis kötetben, de megszakítás nélkül számozva, k. 8-r. 509 oldalon Hágában Scheurleernél csak 1751-ben jelent meg.

³ *Annales Camaldulenses*, VIII. 652. Azonban Ballagi szerint (Pallas Lex. XIV. 386.) a párizsi Bibliothèque nationale eredeti kéziratán ez a régi jegyzet áll: *Ouvrage du Prince Ragotski paraphé de sa propre main*. Hasonlóképen Saussure, 1735. augusztus 13-án írt levelében (273. l.) éppen a *Traité sur la politesse*-t (az udvariasságról szóló könyvet) tartotta Rákóczi legjobb és kinyomatásra érdemes munkájának. Tehát két egykorú jegyzet bizonyítja, hogy valóban Rákóczi a végrendelet írója.

tény műveltségnek alapelveiről. Őt — úgymond — nem azért adta Isten e világra, hogy próféta, tudós, vagy újító legyen, hanem hogy beszédében és alázatosságában megmutassa igazságát és irgalmát. Különben hogyan emelhette volna föl szavát remeteségében, vagy inkább bujdosása sötét barlangjában; hogyan engedte volna meg, hogy gyermekei előtt kitarja szívét és őszinte lelkét, mikor egyébként semmi sem emlékezteti arra, hogy apa?

Olyan munkát akart írni, a mely teljesen megfeleljen a valóságnak s méltó legyen hivatásához; de olyasmiről beszél, a mi az emberi vágyakba ütközik s ennek következtében kihívja maga ellen az emberek bírálását, talán megbotránkozását is. A kik tudományos munkában vagy a stílus szépségeiben gyönyörködnek, ne olvassák ezt a munkát, a mely Európának egyik legfélreesőbb zugában, tudósoktól, bölcsektől, könyvektől elzárt helyen készült. Írója nem a *világi* tudományt keresi. Mint fejedelem és apa, egyszerűen *keresztény* szellemben akar hatni gyermekei gondolkodására, hogy ha a mindenható isteni gondviselés határozatához képest engedelmeskedniök vagy parancsolniök kell, ezt is, azt is keresztényi módon tehessék.

Ebből a szempontból fogott az íráshoz, mondhatná: az Isten ígéjéhez, hogy az Istentől az embereknek adott hatalmat vázolja. Írásában a maga *józan esztét*, nem a különböző szerzők felfogását követte, de keresztény katolikus módon. Az uralkodók ne higgyék, hogy törvényes hatalmukat lerontani, vagy a lázadás és a függetlenség szellemét növelni akarja. A tudósok és a theologusok se latolgassák aggodalmasan előfordulható helytelen kifejezéseit. Tanácsait a Szentháromság imádatandó gondviseléséből írja gyermekei számára. Alázatosan és igazsága előtt meghajolva írja. Kéri a Szentháromságot, tekintse kegyesen szándékai tisztaságát, kormányozza esztét, őrkdjék tolla felett, hogy iratai inkább az istenségnek, mint önmagának szolgáljanak s a kik olvassák, minden dicsőséget Istennek tulajdonítsanak.

Azután a *józan ész hatalmát* fejtegeti. Senki sem látta az ember lelkét, az eszt, mely önmaga ismeri föl létezését s hiszi, hogy örökkévaló. Ez a képessége mutatja, hogy a teremtőnek valódi képmása. A lélek oszthatatlansága az egyszerűségnek s az egyszerűség az őszinteségnek vagy az igazságnak tulajdona. Az őszinte lélek az Isten képe. Isten az embernek *feltétlen uralmat* adott minden teremtmény fölött, de ugyanakkor megadta neki a *szabadakaratot* is, mondhatni a saját tettei fölött való hatalmat, még pedig oly mértékben és terjedelemben, hogy saját teremtőjével is szembe fordulhasson. Isten ezt azzal korlátolta, hogy *vágyakat, kívánságokat* oltott az ember szívébe. Az önszeretet vágya következtében az ember önmagát jobban kezdte szeretni az igazságnál

s hatalmat, de *törvénytelen és bitorolt hatalmat* követelt magának, hogy mindent kedvére tehessen. Így keletkezett a *góg, nagyravágyás* bűne. A mikor az apostol azt mondja, hogy minden hatalom Istentől van, az embernek adott *törvényes* hatalmat érti s nem azt a törvénytelen, a melyet *góg*, önszeretet és vágy adott önmagának; mert ezzel szemben a Szentlélek, Szent Péter és Szent Pál által, följogosított bennünket az *ellenállásra*. Hiszen inkább az Istennek kell engedelmeskedni, mint az embereknek. Kereste a *törvényes* (mert Istentől jövő) s a *törvénytelen* (mert a természet megromlásából fakadó) hatalom különböző forrásait. Az emberiség történetéből akarta megérteni Isten műveit s velök együtt az emberek tetteit. Isten nem kívánta elszakasztani az ő megismerésére alkalmas példák fonalát; de ha a példákat a világi történetekben keressük, Isten törvényeinek kutatásáról az emberek törvényeinek kutatására tévelyedhetünk el. Eltévédhetünk magában a Szentírásban is, ha nem ragaszkodunk szigorúan a *történelemhez*, a patriacháknak és Isten népének példájához. Nem félt kimondani, hogy törvényes hatalom nincs szabadság nélkül s a valódi szabadság sem állhat meg hatalom nélkül; csak *szabadossággá, zabolátlansággá* ne korcsosodjék el. Az ember akaratát a *józan észnek* kell vezetnie. Az akarat oly szabad, hogy áttörheti a törvény korlátait, de ezzel föl is lázad teremtője ellen s elveszti valódi szabadságát. A helyett, hogy *józan* eszével élne, a vágyak igájába kerül. Ennek a tételnek igazsága megtetszik magában Istenben is; mert ez a föltétlenül uralkodó lény a maga páratlan és mérhetetlen szabadságában annyira korlátolt s annyira az igazság határai közé van beszorítva, hogy nem is volna Isten, ha igazsagtalanul tenne. De mivel Isten, meg sem lehet különböztetni igazságosságát magától Istentől.

A teremtménynek nincs külön lénye és külön igazsága, mert azt Istentől nyerte s alá van vetve a veleszületett isteni igazságnak. Szembeszállhat vele, de nem vonhatja ki magát hatalma alól, hanem akaratát úgy értékesíti, hogy aláveti azt egy *másik ember* akaratának. Így egyik ember a másik fölött bűn következtében nyer hatalmat. Ez az eredete a *hatalomnak*, mely mégis azzal hivalkodik, hogy Istent képviseli a földön. Az Istentől el nem távolodó *józan ész* hatalmánál fogva vettük észre a *természet jogát* s ebből eredtek a *tételes törvények*, a melyek szerint Isten ezen a földön igazságosan uralkodik. A *józan ész más néven* a lelkiismeret, az igazság, sőt maga az erény. Ezek különböző medrekben folynak, de ugyanazon forrásból erednek s áldásaikat minden emberre egyaránt árasztják: *Közjónak* is nevezik, mert benne foglaltatik a nyugalom, béke, igazság, bőség, gazdagság s a kormányzás, mely az uralkodásnak vagy

a józan ész hatalmának következése. Több ember él vágyai, mint saját józan esze szerint; mindazonáltal *a nép szavát* Isten szavának nevezik és igaznak tekintik. A népek szabadon hozott törvényei valóban mindenkor alkalmazkodtak az igazsághoz és a méltányossághoz. A hol az indulat elragadja őket, ott az ész ritkán ad tanácsot. A nép, a melyet százféjű szörnyetegnek hínak, azért hoz igazságos törvényeket, mert közdolgokban a józan ész, az erény és a jámborság rendesen föléje kerekedik az önző váagnak és az önszeretetnek; s a ki népszerűsége, közfiszteletre vágyik, nem mer a maga valóságában mutatkozni, hanem a jámborság és az erény köpönyegében jelenik meg.

A józan ész hatalma tehát magát az Istent jelenti, a kinek nem szabad ellenállani. A köztörvényeket a józan ész adja, s velők sem szabad dacolni. A közös elhatározással hozott törvényekben a józan ész érthetőbben nyilatkozik, mint azokban, a melyeket egyetlenegy ember alkotott. *Hatalomnak* azt az erőt nevezzük, a mely az embert arra ösztönzi, hogy a jót önmagáért cselekedje. Azonban a hatalom egymaga még nem teremt szilárd emberi társadalmat. A zilált viszonyok közt élő ember, ki magánviszonyaiban visszaél akarata szabadságával, akárhányszor többre becsüli azt, a ki vágyainak, hiúságának hízeleg, mint a ki az egész társadalom javára törekszik. *A társadalom kötelességeit* a józan ész, a törvény szabja meg; de ezeket az emberek nem teljesíténék, ha az ész láthatatlan hatalmát önkéntes megegyezéssel egyetlenegy emberre nem bízták volna. Azért választottak királyt, fejedelmet, a ki az igazság uralmát megfelelő büntetésekkel biztosítsa olyanokkal szemben, a kik szembezállnak a józan ész hatalmával, melvnek kifejezője a törvény. Mindazok, a kik ilyen főhatalmat törvényesen, mondhatni *a nép szabad szavazata* alapján nyertek, Isten hatalmának képviselői és helytartói, tehát kegyeletlenség volna minisztereiket működésök közben akadályozni. Világos azonban, hogy mikor ezek a látható hatalmak *a törvényekkel ellenkező dolgokat* cselekesznek, első sorban ők maguk állanak ellen Isten törvényeinek és a józan ész hatalmának.

Nagy történelmi és politikai tudással fejtegette az erkölcsi és a vallási, az isteni és az emberi törvények egymáshoz való viszonyát, a végrehajtó és a királyi hatalmat, valamint annak különböző fokozatait, a fegyveren, majd a szereteten alapuló hatalomnak eredetét, s Jézus Krisztus királyságát. Megrajzolja a keresztény fejedelem eszményképét s vázolja népéhez való viszonyát. Így tér át a polgári élet s a keresztény műveltség alapelveinek ismertetésére. Alap gondolatát kifejezi *fiaihoz intézett intelmé*, hogy ne *születésök* méltóságára, hanem arra gondoljanak, hogy keresztények és az Isten fiai. Mert a halál megfosztja őket a

születésökkel járó minden előnytől, és csak keresztényies életök érdeme marad meg. Születés, méltóság, hatalom, felség csak az *életben* különbözteti meg az embereket, a kiknek szeretniök kell egymást, mint Isten képmásait, s különösen becsülniök azokat, a kik soraikból jóság, hűség, szorgalom, áhítatosság, szellem stb. tekintetében kitűnnek. A keresztény műveltség ellensége minden olyan szűkkeblűségnek, melynél fogva egyik ember a másik fölé akar emelkedni, vagy társát méltatlanul megalázni törekszik. Ez a műveltség a felebaráti szereteten és a szerénységen alapúl.

Szabatósan, szépen megmagyarázta, mivel tartozunk önmagunknak, mivel másoknak; hogyan érintkezzünk alacsonyabb, egyenlő és előkelőbb sorsúakkal. Beszélt az udvarias *társalkodás* módjáról, különösen a nőekkel szemben, a kiknek bálványozásától óvja. de tiszteletökre inti fiait. Megvallja, hogy a keresztény műveltséget, vagy udvariasságot ily bőven főképen azért fejtegette, hogy fiai az udvari életben vegyék hasznát s a már halott szabályokat okosan, ügyesen alkalmazzák. Mert az *udvar* pusztá fogalmával együtt jár minden veszedelem, a mi ott egy kereszténynek üdvösségét fenyegetheti; hiszen a történelem sok szent királyról és fejedelemről tud, de *szent udvart* sohasem ismert. A ki tehát szentül akar élni, kerülje az udvart, hol a szellem igen világiás. Ha a keresztény fejedelem valóban Jézus földi képe akar lenni, akkor népének királya, atyja, pásztora, orvosa, testvére, szolgálja, ügyvéde legyen; s hogy az akar lenni, udvarán is látszania kell. Könyvének ezt a részét nemcsak saját (bécsi és versaillesi) udvari tapasztalataira, hanem különösen *Bossuet*-nek (mint ő mondja, a meauxi püspöknek) a Szentírás politikájáról szóló kitünő munkája alapján írta.¹

Mindenekelőtt szükségesnek tartotta, hogy a fejedelem jól beoszsza a maga idejét, ha szabályozni akarja háztartását s hogy pontosan megtartsa és másokkal is megtartassa ezeket a szabályokat. Máskülönb fenyelezve érzi magát s másokat is fenyelez; rosszul szolgálják ki, ő pedig véteni fog az igazság ellen, mikor megbünteti a kötelesség-mulasztókat. De udvara számára olyan utasításokat írjon, hogy saját élete azokkal ne ellenkezzék. Igazi keresztény módjára éljen, hogy alattvalóitól s udvari embereitől hasonló életmódot követelhesen. Éppen azért jó *püspököt* adjon

¹ Bossuet munkáját Rákóczi (*Testament politique*, 365.) *Livre de la politique de l'Écriture sainte* címen idézi; teljes címe: *Politique tirée des propres paroles de la sainte Écriture* s Párizsban 1709-ben jelent meg. Ha csak a Janetnál (*A politikai tudomány története*, II. 510—523.) adott ismertetést olvassuk is. látni való, hogy Rákóczi csupán helyenként követte őt; de a két munka összevetésénél is tanulságosabb volna Rákóczi politikájának önálló ismertetése.

népének, az *egyetemeken* virágoztassa fel a tudományokat, valamint a *művészeteket, kézműveket*, főképp pedig a *földművelést*. Jó *egyházi szónokok és tanítók* oktassák az udvarában levő fiatal-ságot, *családját* pedig önmaga tanítsa arra a szellemre, a mely őt eltölti. Értesse meg környezetével, hogy a ki mindig foglalatostkodik, sohasem henyel; s a ki mindig jól foglalatostkodik, az jó keresztény módjára él. Tehát a *foglalkozások rendjét* is meg kell szabni. Saját versaillesi, marlyi, fontainebleau-i élete tükröződik vissza az *udvari munkabeosztásnak* könyvében föllállított főbb elveiből, a melyek még a mulatságokban, nemesebb szórakozásokban való részvételre is kiterjednek. Azonban az udvari utasítások ritkán felelnek meg a fejedelmek isteni eredetének, a minék oka életmódjukban vagy abban rejlik, hogy nem választják meg gondosan *gyóntató atyáikat*. A mint mondják, nincs szent, a ki vissza ne utasította volna, hogy egy nagy fejedelem gyóntatója legyen; s nincs fejedelmi gyóntató, a kit az egyház a szentek sorába iktatott volna. A gyóntató lehet tudós, de kárhoztatást érdemel, ha csak tudománya szerint és nem Isten szellemében ad tanácsot. A fejedelem azonban necsak tőle kérje azt, hanem saját lelkiismeretétől és politikai tanácsosaitól, minisztereitől is, a kiket néha, a köznyugalom fentartása végett, saját hajlamainak ellenére kell megválasztania.

¶ *Bossuet* hatása alatt állt Rákóczi, mikor arról beszélt, hogy a fejedelmek a szerint neveljék *gyermeküket*, a mint örökös, vagy választó királyságokban uralkodnak; mert amott bizonyos, emitt kétséges, követik-e őket fiaik a trónon. A *külföldi követek* iránt udvariasaknak, előzékenyeknek kell lenniök. A külön szokásokra, bánásmódra a követek bevezetői (introduceurs d'Ambassadeur) kötelesek őket figyelmeztetni. A fejedelmek szeretettel, türelemmel és kegyességgel viseltessenek saját udvari embereik és cselédek iránt. Sok belső háborúra adott már okot, hogy egyes nagvurakat megbántottak; de az is, hogy a valóban vétkeseket meg nem büntették. A fejedelem akkor igazán a szegények, özvegyek és árvák védője, ha bosszút áll elnyomóikon, a hatalmas nagyurakon. Itéljen szigorúan a velök szövetkezett bírák, hatóságok és pénzügyi tisztviselők felett, de velök szemben is tartsa meg a törvényt, hogy szeszélyről, szenvedélyről, hatalmaskodásról ne vádolhassák. Még az udvari embereket is be kell tanítani és gyakorolni, hogyan viselkedjenek fejedelmökkel szemben; a mire nézve ha valahol, itten áll az a szabály, hogy a világi udvariasság a gondolatok eltitkolásának művészetében áll. Olyan elv, a mely határozottan ellenkezik a vallás szellemével; de hiszen a romlott természet főképen a fejedelmek udvarának tulajdona.

A háborút Isten ostorának, az emberek bünei büntetésének tartotta. Isten szelleme az egyetértés szelleme, Isten tehát nem sugalmazhatja a háborút; s ez akármilyen igazságosnak látszik, a fejedelem csak azzal az eltökélt szándékkal indíthatja meg, hogy a méltányos békét sohasem utasítja vissza. A háború nem egyezik meg a kereszténység szellemével; de ennek egy hivatás sem felel meg jobban, mint a katonái; mert a katona Krisztus önfeláldozó szeretetét követi, mikor életét és vérént ontja fejedelméért és testvéreiért. Ezért kell a katonát más alattvalóknál többre tartani. A mit a katonaságról általában véve ebben a tudományos munkában mond, nem egyszer a kurucz-kori regulamentumok felfogására emlékeztet.

Mint az emberek egyáltalán, a fejedelmek is tartoznak teljesíteni elvállalt kötelességeiket s beváltani ígéreteiket, kivéve, ha azokat oktanul tették. A keresztény műveltség célja a szeretet és az igazság; ezen az állam érdeke sem változtat; de mikor az emberi vágyakozás és okosság kerekedik felül, ezek az érdekek a körülményekhez képest változnak. Ez körülbelül ugyanaz az elv, a mit, több mint száz esztendő múlva, *Kossuth* úgy fejezett ki, hogy a politika az exigentiák tudománya. Saját korának viszonyai, *Rákóczi* szerint, nem maradhatnak meg a század végéig. Az emberi okosság mindent elkövet, hogy végrendeletekben biztosítsa egy-egy fejedelem örökösödését. Ágazatuk kihalásának esetére ezt népek hozzájárulásával is teszik; de itt is beválik az a törvény, hogy ne cselekedjetek másokkal olyat, a mit nem akartok, hogy mások cselekedjenek veletek. (A miben kétségtelen célzás van a nem oly régen törvénybe iktatott *pragmatica sanctióra*.) A század tudósai, kik a közcsendet és a népek javát saját bölcseségök alapelveiben keresik, nem egyeztek meg és sohasem is egyeznek meg abban, hogy ennek a csendnek megadására melyik a legjobb kormányforma. Az örökös, vagy a választó királyság-e? Vagy éppen a köztársaság valamely fajtája? De *Rákóczi* bizonyosnak tartotta, hogy, a természet törvényei szerint, a szeretet az, melylyel elérik azt a célt, a mit tudós értekezéseikben keresnek. A fejedelmekre nézve, a kiket népeikkel szemben nem a szeretet vezet, *örökre érvényes II. András aranybullájának záradéka*, hogy a törvényeket megsértő királyok ellen alattvalóik a felségsértés bűne nélkül fölkelhetnek.

Politikai végrendeletében tehát *Rákóczi* philosophiai csöndes megfontolás után is azt a politikát hagyta örökségül fiaira, a melyik őt fiatal kora felbuzdulása következtében Rodostóba vezette. »Váljék dicsőségetekre — szölt fiaihoz, — hogy oly nemzethez tartoztok, a melynek első királya a szabadságot a

szeretet valódi törvényére alapította s meghagyta, hogy országában a szeretet hatalma uralkodjék. Bocsássatok meg azoknak, a kik nem tudják, mit beszélnek, mikor ennek a nemzetnek a lázadó gyűlöletes nevet adják. Az ilyenek nem tudják, hogy szeretni kell a közjót, testvéreinket, önmagunkat, gyermekeinket, utódainkat, a törvények megtartását. Olvasni fogjátok hazátok történetében az apátoknak adott jelzőket ; de vigasztalódjatok : *Isten máskép ítél, mint az ember*. Megbocsátja azoknak gyarlóságát, kik nem követték lelkiismeretüket, hanem Isten és az emberek előtt hazudoztak. Az igazság egy nap megjelenik egen, földön s eljön az élők és a halottak rettentő ítélete. Ez a nagy és valódi vigasztalás megnyugtatja azoknak lelkiismeretét, a kiket a rágalom befeketített. Én pedig — szólt végezetül — dicsőségemet találok abban, a ki arra lelkesített, hogy *a törvényes szabadságért* hazaszeretethől, uralkodásra és hatalomra nem vágyakozva cselekedjem . . . »

MÁRKI SÁNDOR.

KÉT KÖZÉPKORI SÓBÁNYA-STATUTUM.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A közelmúltban Bártfa és Dés városok levéltáraiban sikerült két eleddig ismeretlen sóbánya-statutumot találnom, melyek közül az érdekesebbet és idősebbet 1435 október 18-án Máramaros-megye sóbányászatára vonatkozólag Zsigmond királyunk adta ki, a másik, melylyel II. Lajos az erdélyi sóbányászatot, helyesebben sókereskedelmet szabályozta, 1521 február 17-én kelt. E két statutum ismertetését fogjuk az alábbiakban megkísérelni.

I.

A sóbányászat hazánkban nagy gazdasági és pénzügyi jelentőségénél fogva kezdettől fogva a regál jogok közé tartozott. Ezt bővebben bizonyítani, azt hiszem, fölösleges lesz. Ezen regál jognál fogva a királyok a sóbányákat maguk műveltették és nagyon gyér azon esetek száma, midőn a király valamely hívének sóbányászati jogosítványt adományozott. (Ilyen volt pl. a Sóvári Soós-család kiváltsága.) Királyainknak a sóbányák mindig tekintélyes jövedelmet hajtottak. Így, hogy csak néhány példát említsünk, már III. Béla korában (1175—96.) tekintélyes összeg, — körülbelül 768.000 korona — jut sójövedelem czímén a királynak.¹ II. Endre 1233-ban a különböző egyházak, káptalanok, apátságok közt évenként vagy 144.000 darab kósó kiosztását rendeli el, a mi a bányászati üzem intensív voltát bizonyítja.² De már később csökken a sójövedelem, I. Mátyás királyunk körülbelül 100—140.000 frtot, II. Ulászló 1494—95-ben meg már éppen csak 17.000 frtnyi jövedelmet tud felmutatni.³ Ezzel szemben azonban az 1504 április 24-én kelt fizetési jegyzékből azt látjuk, hogy országnagyjaink, fizetés és katonatartás czímén,

¹ Idem habet de sale suo XVI. millia marcas (1 márka = 48 korona). Marczali: *Magy. Tört. Kutf. k. könyve* 129. l.

² Knauz: *Monumenta ecclesiae Strig.* I. 294.

³ Soltész Gyula: *Az 1494—5. évi kir. számadáskönyvek.* 9. old. A pápai követ jelentése szerint Mátyás király sójövedeleme 1480-ban 80—100.000 aranyra rúgott. Ld. Szamota: *Régi utazások* 503.

kézpénzen kívül 24.058 frtot kapnak sóban,¹ a mi a sójövedelem lényeges emelkedését jelentené. 1515-ben csak az *erdélyi* sókamarák jövedelme 22.187 frt és 83 dénár, ugyanennyi a kiadás is.² Végül 1551—52-ben csak a *mármaros*i sókamara jövedelme a következő:

1551. évi sócontingens	970.520 drb
tiszta kézpénz bevétel	10.763 frt
» » követelés	5.315 »
1552-ben, sócontingens	982.398 drb
kézpénz bevétel	8.545 frt ³

A miből csak az tűnik ki, hogy a sóbányák jövedelme évről-évre ingadozott, úgy hogy a jövedelem csökkenésének vagy emelkedésének megállapítása a középkor gyér adatai mellett nem könnyű feladat. A középkori államháztartásban a nyers kősó maga is, mint a pénz utáni legfontosabb fizetési eszköz, nagy szerepet játszott.

Tudvalévő, hogy pl. a királyság első századaiban egyházi alapítványokat királyaink sóban is tesznek,⁴ a későbbi középkorban az országos és királyi főtisztviselők fizetésére, »allárium«-ára, a katonaság zsoldjára,⁵ szabad kir. városaink segélyezésére, várak építésére és fentartására, közlekedési eszközök javítására⁶ nagymennyiségű sót fordítanak királyaink. Termé-

¹ M. O. D. L. 21279.

² Ld.: Közös pénzügyi levéltár: Siebenb. Camerale II. ad 92. ex septemb. 1769. Nr. 4. »Super proventibus camerarum salium in Transylvania extractus summarii« fol. 2^a—6^b.

³ *Gazdas. Történeti Szemle* 1899: 192. l.

⁴ Pl.: 1075. Gar. szt. benedeki apáts. alap. levele. »Tributum salinarum« Aranyoson. Knauz: I. m. I. 59.

1165. A dömösi prépostság 240.000 db. sót kap Erdélyből. Fejér. *C. Dipl.* II. 104.

1135. II. István sóalapítv. a meszesi monost. számára: *Zichy-Oktár* I. 2.

1192. A pannonhalmi apáts. 3 hajónyi vámmentes sót kap. *Phalmi: Rt.* I. 615. stb.

⁵ XV. század eleje; Remethei Miklós 4200 db sót kap Lippáról. U. ekkor Vetési Pál, László, János 7550 db sót kapnak a szatmári sókamarából. Mindkettő Kállay cs. levéltára.

1435. szept. 15. Remetei Himfi László és Miklós 5600 db sót kapnak Lippáról »pro ipsorum sellario« Kállay Itár.

M. O. D. L. 21279. — 1511. szept. 7. Múzeum: Törzsltár. — 1515. A kir. fiscus fizetése. Véghely gyűjtemény, Múzeum: Törzsltár. — Iványi Béla: *Adalék a nemz. közi jog történetéhez* 17. old. stb.

⁶ Pl.: Kassa a XV. száz. folyamán kb. 500.000 db vámmentes sót kap. Kassa város titkos lt. Telon. F. No. 31, 35, 48, 58, 59, 71, 103, 109, 111, 114. U. i. Nyilv. ltár: 287, 300, 311, 313, 314, 315, 316, 325, 326. stb. Egyéb adatok: 1453. febr. 8.; 1458. aug. 19.; 1499. ápr. 22. Bártfa v. Itára 1496. jul. 4. és 1499. aug. 20. Sombory lt.; 1498. decz. 3.

szetesen az egyházakról, templomokról, kórházakról sem feledkeznek meg.¹

Mindezek mellett fontos szerepet játszott a só a nemzetközi forgalomban is. Már a XII. században nagyon élénk a Dunán a sóforgalom² és az e század vége felé alkotott hainburgi és steini vámszabályzat, külön vámmal sújtja a magyar sót.³

Nem csoda tehát, ha királyaink rátették kezüket a sóbányászatra és a bányaművelés közigazgatási, jogi és gazdasági viszonyait — természetesen a háttérben mindig a jövedelmezőség kérdésével — többször szabályozták.

Hazánk területe — eltekintve a tengerparti részekről — sóbányászati szempontból két részre osztható, úgymint: az erdélyi és mármarosói sóbányák vidékére. Míg az erdélyi sóbányaművelés régi és folytonos volta kimutatható, addig a mármarosinál a régiséget igen, de a folytonos művelést kimutatni nem tudjuk.

Tény az, hogy a mármarosói sóbányák művelése a rómaiak előtti korba nyúlik vissza. Bizonyítani látszanak ezt ama kezdetleges régi bronz-szerszámok, melyeket a bányák területén magában a sóban találtak. Római uralom is lehetett itt (és ezzel együtt valószínűleg bányaművelés is), a kiknek ittlétét az utánuk fenmaradt és megtalált római pénzek, érmek és feliratos kövek tanúsítják.⁴ Úgy látszik azonban, hogy a rómaiak távozásával, a népvándorlás alatt, a bányák elpusztultak, létezésüket elfelejtették, úgy hogy jó sokáig, a míg csak újra föl nem fedezik őket, említés róluk nem történik. Vannak ugyan egyes írók, a kik ennek ellenkezőjét állítják, így többek közt Jireček Hermenegild, a ki a *Das Recht in Böhmen und Mähren* című munkájában⁵ kifejti, hogy a morvák és csehek só dolgában a duna menti és kárpáti országokra voltak utalva, ugyanitt Arnulf csá-

Perényi Itár, M. O. D. L. 29890 ; 30943. stb. — Gazd. Tört. Szemle 1906. évf. 14. s. kk. II.

¹ Fejér, Wenzel stb. oklevéltáron kívül M. O. D. L. 13572, 11375, 12519, 12551, 13158, 13288, 13358, 13562, 13563, 13539, 14564, 14892, 30943, 19269, 19725. Szepesi káptalan Itára: Serin. 7. fasc. 1. No 48, orsz. Itár: Eccl. Cameral. fasc. 67. No 18. *Tört. Tár* 1897: 512 ; 1516. febr. 11. Perényi Itár. Jakab: *Kolozsvár tört.* I. Oktár. 191, 290, 352 stb., a mely adományok később a tanító és betegápoló szerzeteknek járó ú. n. »alamiznasó«-nak alapját képezték.

² Pl.: M. O. D. L. 17, 18, 19. — Knauz: I. m. I. 111. — Fejér: *Cod. Dipl.* II. 146.

³ Wenzel: *Magyarország bányászatának krit. története.* 23. l. Hainburgi vámtarifa: »Von hundert ungerisches salz ein purger 1 phennig, ein gast 11 phennig.« Rauch, *Scriptores rer. Austr.* I. 206.

⁴ Mihályi János: *Mármarosói diplomák* 618—9. old.

⁵ 37—38. old. (I. füzet.)

szárnak Wladimir bolgár fejedelemmel 892-ben kötött békeszerződéséről szólva megjegyzi, hogy a császár egyik feltétele az volt, hogy Wladimir az erdélyi és mármarosi (?) sóbányákból ne adjon sót a morváknak. Azonban a szerződés szövege sem Erdélyt, sem Mármarost név szerint nem említi,¹ úgy hogy a fenti állításnak Mármarosra vonatkozó része még bizonyításra szorulna, míg az Erdélyre vonatkozó állítás inkább elfogadható, mert támogatni lehet a Névtelen jegyző krónikájával, a melyben szintén bizonyosságot találunk arra, hogy — mint Tuhutum kéme állítja — Erdélyben ekkortájt az emberek többek közt »kósót és sókutakat ásnak«.²

Ezzel szemben Mármarosnak még földjéről sem történik említés. Az első positiv adat erre nézve 1199-ből való, ugyanis egy ekkor kelt oklevélből megtudjuk, hogy Imre király Mármarosban járt vadászni, mert mint a XIII. századi adatok igazolják, itt nagy, a vadászatra alkalmas erdőségek valának.³ A XIII. században, Szilágyi István és Wenzel Gusztáv szerint, már arra is volnának adatok, hogy itt rendszeres sóbányaművelés folyik és míg a királyokat a vadászat vonzotta erre, addig a föld népét, a vidék első lakosait a só fölfedezése hozta ide és — mondja Wenzel — a sóbányászat lehetett az oka annak, hogy ezen a vidéken »műveltebb társadalmi élet keletkezett«.⁴

Ha már most Szilágyi és Wenzel adatait vizsgálat alá vesszük, arra az eredményre jutunk, hogy azok állításait mind csak valószínűvé teszik, úgy hogy bővebb és alaposabb bizonyítás nem ártott volna. Szilágyi csak annyit említ, hogy IV. Béla királyunk Kunigunda leányával meglátogatta a mármarosói sóbányákat és ennek egyet a sóbányák közül ajándékba is adott volna.⁵ De mi erre nézve forrása? Dlugoss (Cap. V. §. 20.), a ki maga is csak *hagyomány* után írja mindezeket, úgy hogy szilárd bizonyítékül ez nehezen fogadható el. A mi pedig Wenzel Gusztávot illeti, ő feltevésből indul ki,⁶ a mit semmivel sem bizonyít, de később ezen feltevést bebizonyítottnak veszi.⁷ Tehát még a XIII. századra nézve is csak a valószínűség, csak a későbbi fejlődés előzménye szól a mellett, hogy Mármarosban rendszeres sóbányászat folyt. Ugyanis az a körülmény, hogy Róbert Károly 1329 április 26-án Visk, Huszt, Técső, Hosszú-

¹ *Honfogl. kutfői* 316. l.

² Anonymus: Cap. XXV.

³ Ld.: Szilágyi István cikkét: *Századok* 1889. Függelék 18. old.

⁴ Wenzel Gusztáv: *Krit. fejteg. Márm. m. történetéhez.* 1857. — 13. old.

⁵ *Századok* 1889. id. helyén.

⁶ Wenzel: I. m. 13. l.

⁷ Wenzel: I. m. 84. l. és a: *Bányászat krit. tört.* 147. l. és 2. jegyzet.

mező mármarosmegyei helységeket városi rangra emelte és Nagy-Szöllős mintájára városi szabadalmakkal ellátta,¹ visszamenőleg azt bizonyítja, hogy ezen városoknak úgy keletkezése, mint pedig fejlődése és virágzásnak indulása a mármarosi fagazdasággal és sóbányászattal függ össze, mert a soha országos vagy plane nemzetközi jelentőségű forgalmi útvonalat nem képező felső Tisza völgyébe mi más vonzhatta a letelepülőket, ha nem a fa és a só. Ezzel és csakis ezzel a közvetett adattal lehet tehát némiképen támogatni azt az immár általánosan használt állítást, hogy a mármarosi sóbányákat már a XIII. században, sőt a tatárjárás előtt művelték, abban a korban, melyet Szilágyi István e földterületre nézve a »készülődés« századának nevez.

1329-től fogva a XIV. század folyamán a mármarosi sóbányákról már többször esik szó, sőt ezen század végén már a mármarosi só kamarát is említik a források. Ugyanis az 1397 november 1-én Temesváron kelt és Zsigmond király által Erdély számára kiadott sóbánya-rendeletben² találjuk megemlítve: először, hogy a vizaknai és mármarosi sókamarában a só ára mázsánként 100 nagyobb dénár legyen és másodszer, ebben határozta meg a király az országban lévő sókamarák területi kompetenciáját,³ és elrendeli, hogy a mármarosi sót a Tisza és Zagyva folyókon túl nem szabad szállítani, ha pedig valaki mégis továbbvinné, az elveszti sóját és egyéb javait. 1397-tel tehát a mármarosi sóbányászat történetében úgy a készülődés, mint a szervezkedés folyamata lezáródott, már kifejlett sóbányakamarával találjuk magunkat szemközt és nem telik el négy évtized, midőn a körülmények kényszerítő hatása alatt Zsigmond király szükségesnek látta 1435 október 18-án kiadott statutumával a mármarosi és valószínűleg ugyanekkor az erdélyi sóbányakamarák ügyét is alaposan megrendszabályozni.

Az 1435. évi sóbánya-statumum létrejöttének okait kutatva, azt látjuk, hogy erre — bár kissé szűkszavúan — maga a statutum megfelel. A bevezetésben ugyanis azt olvassuk, hogy a mármarosi sóbányakamara jövedelmeiben nagy és túrhetetlen károkat szenvedett a király azért, mivel némely sókamara-ispánok és kamarások már jó hosszú idő óta meg nem engedett és illetéktelen munkabérek fizetésével, továbbá az élelmi- és egyéb szereknek a munkások részére való kiszolgáltatásában a király tudta, engedélye és beleegyezése nélkül káros szokásokat hoztak be és visszaéléseket követtek el (más szóval, a sókamarában a királyi nembánomság folytán vígan folyt a pénz és az

¹ Mihályi: *Mármarosi diplomák* 8. l. M. O. D. L. 2539. és 22477.

² M. O. D. L. 8861. ; Wenzel: *Bányászat* : 436. l.

³ Wenzel: *Bányászat tört.* 150. l.

anyag pocsékolása), ennél fogva a király az országtanácscsal együtt szükségesnek tartotta érett megfontolás után a mármárosi sóbányakamarában a sóvágás, sóárulás és egyéb, a sófejtés körül szükséges munkálatok végrehajtását illető és alább következő rendelkezéseket és szabályokat életbeléptetni. Ezt mondja a statutum. A tény pedig az, hogy a mint a pénzbeli jövedelemmel, úgy a sójövédellel sem tudott Zsigmond király bánni. A mint nagy pénzüsszegeket elprédált, úgy roppant mennyiségű só is elvesztegetett, tekintet nélkül arra, hogy azt a bányai üzemek elbirták-e, vagy sem és úgy látszik, a sóbányakamara jövedelmezőségének és igazgatásának kérdéseivel csak akkor kezdett törődni, a mikor már ráfizetett azoknak művelésére és fentartására. Ez a kényszerhelyzet lehetett a döntő ok arra nézve, hogy a sóbanforgó statutumot kiadja. A jövedelmezőség kérdését pedig úgy vélte megoldhatni, ha a munkabéreket, melyet eddig a bányakamara-ispánok és kamarások, úgy látszik, vagy saját belátásuk szerint, vagy pedig a sóvágók követelésének engedve állapítottak meg, maga szabályozza, vagy talán helyesebben mondva, az eddigi munkabéreket egyszerűen leszállítja és ezen ténnyt írásba foglaltatva, szabályrendelet formájában kiadja.

Hogy tényleg a munkabérek kérdése volt a statutum alkotásának egyik legfőbb oka, azt abból is látjuk, hogy ennek első pontjai és az egész statutumnak mintegy a fele ezzel foglalkozik, míg a rendelet másik része inkább büntetőjogi és más vegyes rendelkezéseket tartalmaz.

Kísérreljük meg már most ezen statutum alapján a középkori sóbányakamara személyzeti viszonyainak, technikai berendezésének, a munkabéreknek, a sóvágók jogviszonyainak stb. lehetőleg hű képét vázolni, melyet azzal az engedménnyel óhajtunk megtenni, hogy a jelen rendelkezésünkre álló szabályrendelet hiányos és hézagos, ott ennek kitöltésére az 1498 április 28-iki statutumot és a körülbelül 100 évvel későbbi (a XVI. század közepéről való) retrospectív okleveles anyagot (sóbányavizsgálati jelentéseket, utasításokat, összeírásokat stb.) felhasználhassuk.

A középkori királyi sóbányakamarának, tehát a mármárosinak is, élén a *sóbányakamara ispánja* áll. (Comes camerae salium nostrorum regalium pl. de Maromorosio.) A király nevezi őt ki és mint országos főhivatalnok, gyakran a királyi tanácsnak is tagja (pl. Ozorai Pipo). Úgy látszik, eleinte egyenesen a királynak van alárendelve, később a kir. kincstárnoknak.¹

¹ M. O. D. L. 11623. ; Kassa város lt. nyilv. 422, 423. és irreg. 1021. m. sz. 1504. márczius 21. Bornemisza János királyi *kincstárnok* Herendi

Feladatai közé tartozott általában a sóbányakamara vezetése, igazgatása, minden tekintetben. A statutum szerint pedig a mármarosói sóbányakamara ispánjának feladatai:

1. *A kamara pénzügyi és anyagi igazgatása.* Kifizeti az összes pénzben fizetendő napi, heti béreket, a természetbeni járandóságokat, a bányaalkalmazottak egy részének élelmezését stb. kiadja, egyáltalán a sóbányakamara vagyonának legfőbb kezelője. Tartozik minden pénzbeli fizetést — a statutum szerint — új »nagy« pénzzel teljesíteni, viszont neki is minden vámot, adót vagy bármi néven nevezendő tartozást csakis ezen új nagy pénzzel lehet fizetni.

2. A mármarosói sóbányakamara ispánja vagy kamarása *magán-, büntető- és közigazgatási* bíráskodási hatalommal is fel volt ruházva. A sóbányák területén bármely — de főleg bánya — ügyben bírói hatalma kizárólag csak az ispánnak vagy kamarásnak van. Úgy látszik, erre czéloz Anna királynénak a mármarosói öt koronaváros számára 1504 május 14-én adott kiváltságlevele, midőn azt mondja: »Item, ut a modo deinceps, omnes causas coram eis motas, non directe ad cameram sive comitem Marmarosensem ipsium *pertinentes*, iudicare . . . liberam habeant potestatem.«¹ Mellette azonban 1498-ig a mármarosói magyar koronavárosok, továbbá a sóvágók bírái »in negocio salium et navium« szintén bíráskodhattak, de persze nem a bányák területén. Ezt a kiváltságot azonban az 1498. évi statutum² megszüntette és kimondotta, hogy ezen só- és hajózási ügyekben bárki felett (tehát tekintet nélkül arra, hogy sóvágóról, városi polgárról vagy más emberről van szó) mindig csak az ispán vagy a kamarás vagy ennek erre kirendelt embere ítéltet. (1429-ben Zombori János mester panaszt emel, hogy bizonyos, a tordai sóbányakamara területére szökött oláhokat az ottani kamarások sem ki nem szolgáltattak, »neque ex parte eorundem iudicium fecissent«. Dl. 28198.) Ezekon kívül tudjuk azt is, hogy Huszt, Técső és Sziget városok bírái, az általuk a sóvágók közül választott esküdtekkel és a sóvágók bíráival együttesen tartoztak ítélni olyan ügyekben, melyek városi lakosok és sóvágók közt merültek fel. Arról, hogy milyen természetű ügyek tartoztak ezen vegyes bíróság elé, — sajnos — nem tudunk, valamint azt sem tudjuk, hogy pl. fellebbezés útján nem-e volt a kamarai

Miklósnak és András deák szegedi sókamarásoknak meghagyja, hogy Kanizsai György belgrádi bánnak a fizetés fejében neki járó 500 forintnyi sőt adják ki. M. O. D. L. 25430.

¹ Az 1498. ápr. 28-iki sóbánya-statutumot közli Mihályi: I. m. 615. l.

² M. O. D. L. 22477.

bíróság és e között valami összefüggés, a mi valószínű lehet, mert hiszen sóvágókról volt mindig szó.

Hogy melyek voltak azok az ügyek, a melyek egyenesen a sóbányakamara ispánjának vagy kamarásának hatáskörébe tartoztak, taxative felsorolni nem tudjuk, noha ilyenféle felsorolás egykori létezését sejteti velünk Anna királynénak 1504 május 14-én kelt és a mármaroszi öt magyar koronaváros számára kiadott szabadalomlevele.¹

Arról, hogy a mármaroszi sóbányakamara ispánjának hazánk középkori bírósági szervezetében milyen helye volt, továbbá hatáskörét, illetékessége terjedelmét, a bírói széke előtti eljárás módjának, formáinak kérdését illetőleg, továbbá lehetett-e tőle és ha igen, hova, fellebbezni? stb. az adatok hiányánál fogva — sajnos — pontos és bővebb felvilágosítást adni nem tudunk, azonban talán az ezen tárgyra vonatkozó szélesebb körű kutatások segélyével ezen kérdéseket vagy legalább ezeknek egy részét még meg lehet világítani.

Az 1435. évi statutumból látjuk azt, hogy a sóbányakamara ispánja büntető (vér-) hatalommal és közigazgatási bíraskodási joggal is fel volt ruházva, a melyekről a következőkben lesz szó.

3. Bár az 1435. évi statutum csak három esetet ismer, a midőn a sóbányakamara ispánja *büntető* hatalmát gyakorolja, valószínű, hogy őt a vérhatalom általában megillette. Következtetjük ezt azon körülményből, hogy a statutum nem mondja ki implicite azt, hogy a kamaraispán csakis ezen három adott esetben élhet vérhatalmi jogával, máskor pedig nem, hanem csak körülírja, hogy az adott esetekben milyen *büntetési nemet* tartozik az ispán alkalmazni, vagy pedig egyenesen az ispán vagy kamarás tetszésére bizza, hogy pl. a szökevény sóvágóval szemben milyen büntetési nemet alkalmazzon. Szóval, nem itt adja meg a király a vérhatalmat az ispánnak, hanem — úgy látszik — azt már hivatalával együtt elnyeri és az itt fel nem sorolt egyéb bűnesetekben úgy ítél, a hogy azt az ország törvényei és jó szokásai megszabják. Hogy az ispánnak és kamarásainak vérhatalma volt, azt igazolja a mármaroszi helységek közül valamelyiknek 1540—50. körül kelt panaszja a rónaszéki kamarások ellen, melynek 9. pontjában olvassuk: »Fures, predones et malefactores in dies augescunt et crescunt, domini camerarii non fungentes suo officio, non requirunt et si nos requirere iremus, dicunt: *Nos non esse comites, sed ipsos.*«²

¹ Wenzel: *Mármaros tört.* 74. l.

² Országos Levéltár: *Lymbus* II. sor. 32. csomó 26. Panaszirat a rónai kamarások ellen.

4. A mi a sóbányakamara ispánjának *közigazgatási* funkcióit illeti, ezek a következők voltak.

a) Mint a sóbányakamara területének legfőbb functionarius, ügyelni tartozott arra, hogy idegen helyen, főleg pedig külföldön bányászott só a bányakamara hatásköre alá tartozó területre senki be ne hozhasson és forgalomba ne bocsáthasson, ha pedig valaki mégis megtette, az ispán az 1405. évi törvény értelmében tartozott a királyi fiscus számára az egész sószállítmányt lefoglalni.¹ Ez az egész középkoron át a kamaraispánok feladata maradt, a mint azt számos adat igazolja.² Vannak azonban ez alól kivételek. Előfordúl, hogy a király bizonyos vidékek lakosainak, rendszerint a sókamaráktól távol esőknek, megengedi, hogy idegen sóval éljenek. Legszenbetünőbb példa erre Liptó vármegye esete. Ennek lakosai ugyanis, már IV. Béla király idejében Turdosin felől külföldről hoznak be só, a mint ezt IV. Bélának 1265 augusztus 11-én kelt és a liptói föld lakosainak szóló nagy kiváltságlevele igazolja.³ I. Mátyás király 1475 április 24-én Pozsonyban kelt kiváltságlevelében arról, hogy Liptóba, mint minden sókamarától távol eső helyre lengyel só szabadon hozhatnak be, mint régi privilegiumról emlékszik meg és ebben a kiváltságban a vármegye közönségét meg is erősíti.⁴ Végül ezen szabadalmas szokást és kiváltságot az 1548. évi XXIX. törvénycikk törvénybe is iktatja. 1426-ban Zsigmond király a szucsániakat abban a régi kiváltságban erősíti meg, hogy mindazokat, a kik lengyel só árulnak, megállíthatják és sójukat eladás céljából lerakathatják.⁵ Nagy Lajos király és Erzsébet királyné Pozsony város lakosainak adnak engedélyt arra, hogy idegen (osztrák) sóval élhessenek.⁶

Mivel az országban só eladni csak a királyi sókamaráknak szabad, magánosok ezt csak akkor tehetik, ha erre a királytól külön engedélyt kapnak. Néha ez az engedély annyira kizárólagos, hogy bizonyos területen bizonyos időre még az illetékes sókamarák működését is felfüggeszti. Így például 1412-ben Zsigmond király Vas vármegye területén csak azért tiltja meg az osztrák só behozatalát, hogy Cseh Péter a neki adományozott sótümeget

¹ 1405. évi XX. törvénycikk 3. §.

² 1480 okt. 9., 1491 jun. 13., 1492 december 27., 1495 december 30., 1496 december 13., 1497 július 10., 1514 április 10., 1524 április 5. és május 10-én kelt oklevelek Bártfa város levéltárában. — 1499 február 17-én kelt oklevél a Szinyei Merse-család levéltárában. Eperjes város ltára 961. sz.

³ Tarnócz, liptómezei község levéltárában.

⁴ Liptó vármegye levéltára: »Privilegia diversa« fasc. III. No 13.

⁵ M. O. D. L. 11795.

⁶ 1354. és 1381. évi oklevelek. Fejér: *Cod. Dipl.* IX/7. 145. és 433. l.

könnyebben és gyorsabban eladhassa.¹ Vagy még jobb példa ennél, midőn 1419-ben Zsigmond király Márton örmény (Martino armeno) budai polgárnak Kassán nagyobb mennyiségű sót adományozván, megtiltja a kassaiaknak, hogy addig, a míg Márton a maga sóját el nem adta, sót árulni ne merjenek. Ezzel a király egyúttal a kassai sókamara működését is megbénította.² 1439-ben pedig Albert király, Zsigmond király éppen most ismertetett statutuma szellemének ellenére, olyan rendeletet intéz a mármarosí sókamaraispánhoz, hogy a huszti, técsői és szigeti plébánosoknak azon só eladását, melyet a sóvágóktól kapnak, engedje meg, »teque de cetero de redemptione seu emptione ac receptione predictorum salium ingerere seu intromittere« ne merje.³ Még tovább megy I. Ulászló király, midőn 1444-ben kelt oklevelében Farnasi Dénesnek, Hunyadi János zászlótartójának és hozzátartozóinak azt a kiváltságot adományozza, hogy *évenként a tordai királyi sóbányákból saját költségükön négy tömény só bányászhatnak ki*, »ac in usus eorum convertere ac ubique intra limites regni nostri, demptis locis camerarum salium nostrorum semper de anno in annum vendere et venditioni exponi facere valeant atque possint«.⁴ 1472-ben I. Mátyás király Eperjesen a sókamarat egyenesen feloszlatja és megengedi a város lakosainak, hogy ott vegyenek sót, a hol akarnak, azonban *lengyel sót be nem hozhatnak*.⁵

Előfordúl az az eset is, hogy a sókamaras a maga szakállára ad az idegen sóval élésre engedelmet. Így pl. 1471-ben Váradi László kassai és eperjesi sókamara-viceispán megengedi a bártfaiaknak, hogy Szent János napjáig lengyel sót használhassanak.⁶

Tudjuk, hogy pl. az ország tisztviselői »sallarum« fejében sót is kaptak, azonban ahhoz, hogy ezt eladhassák, külön királyi engedélyt kellett kérni. Ilyen engedélyt a XV. században már sűrűn kellett osztogatni, mert egy 1499—1511 körül való formulás-könyvben külön oklevélformulát, »annuentia«-t találunk arra, »ut sales, quo pro sallario dant, libere vendere possint«.⁷

b) Az 1492. évi XXX. törvényezikk behozatala után, mely kimondta, hogy a sóbányák »solius regiae maiestatis dominio et usui reservatae essent«, még arra is tartozott a sóbányakamara ispánja és a kamarás ügyelni, hogy magánsóbányákból só for-

¹ M. O. D. L. 9881.

² Kassa város nyilvános levéltára 18082. szám.

³ M. O. D. L. 13358.

⁴ M. O. D. L. 30808.

⁵ 1472 április 8. Eperjes város levéltára 383. szám.

⁶ Bártfa város levéltára.

⁷ Magyar Nemz. Múzeum kéziratára: Cod. Lat. 321.

galomba ne kerüljön ¹ és általában, — a mint azt már előbb említettük — hogy magánosok, ha csak erre engedélyük nincsen, sőt ne áruljanak.²

c) Az 1498. évi szabályrendelet szerint a huszti, szigeti és técsői sóvágók csak a mármarosói sóbányakamaraispán vagy kamarás engedélyével és beleegyezésével választhattak maguknak évenként bírót.

d) Ezen sóbányakamara területéről csakis az ispán vagy a kamarás kísérelével vagy *pecsétjével* volt szabad sót elszállítani.

e) Ha a sóművelés érdeke úgy kívánta, akkor az ispán vagy a kamarás annyi embert és onnan fogadhatott munkába, a mennyit és a mely vidékről neki tetszett.

f) Ugy látszik 1435-ig a *mármarosói sóbányák területén* minden sóvágó szabadon kereskedhetett azzal a sóval, a mit akár a munkabér egy része, akár jutalom vagy bármi más fejében kapott. Mivel azonban ez visszaéléseknek, sóorzásoknak lett okozója, a király meg a sókamaraispánok és kamarások pedig ilyen módon kárt szenvedtek, kimondja a statutum : hogy ezután sem a sóvágók, sem pedig más a mármarosói sókamara területén sőt el nem adhat, csakis az ispán vagy kamarás *közbenjárásával*. És viszont, senki másnak, mint az ispánnak vagy kamarásnak közvetítésével sőt nem vehet. A statutum ezen intézkedése ellen vétőktől (akár a vevő, akár pedig az eladó legyen az) az ispán vagy a kamarás nemcsak a náluk talált sőt, de még egyéb javait is elkobozhatja.

g) Végül az ispán nevezi ki a huszti vámszedőket, meg valószínűleg a sóbányakamara más alsóbbrendű tisztviselőit és alkalmazottait is. Közvetlenül a sóbányakamaraispán alá van rendelve annak *kamarása vagy viceispánja*.³ Az is előfordul azonban, hogy a »comes« és a »camerarius« egy és ugyanazon személy,⁴

¹ 1498 július 14., 1499 február 17. Szinyei Merse család levéltára.

² Magyar Nem. Múzeum. Cod. Lat. 321.

³ Pl. : egy 1423 október 31-én kelt oklevél szerint Perényi Miklós sóbányakamaraispánnak van vicecomese. Kassa város levéltára. Titkos rész. Telon F. No 35.

⁴ 1498 július 14. Tárcazi János mármarosói *comes et camerarius* Szinyei Merse család levéltára. Az elnevezésben egyébként a források következetlenek. Pl. : az 1398. évi erdélyi sóbánya-oklevél — Dl. 30943. — ismer comes camerarumot, a jelen statutum (1435) ismer ispánt és ennek kamarását. Egy 1493. évi oklevél ismer sóbányakamaraispánt. — Dl. 28448., 30331. — Az 1498. évi statutum az elején Tárcazeit és Prollt kamarásoknak, a vége felé pedig ispán és kamarásoknak nevezi, a kiknek vicekamarásuk van. (Mihályi : I. m. 615. l.) Egy 1498. évi oklevél ismer ispánt és kamarásokat. Dl. 30943. Legszembetűnőbb ez a megkülönböztetés Erdélyben, a hol az erdélyi sóbányakamara ispánjának az összes sóbányakamarások alája vannak rendelve. Pl. : 1525-ben Sarlói Mihály

a mikor ennek helyettese a viczekamarás. Ezeknek a viczéknek főfeladatuk, — a mellett, hogy az ispánt vagy a kamarást mindenben helyettesítették — az anyagkezelés volt.

Meg kell itt emlékeznünk a »*sigillator*« hivataláról. A sóbányakamarák ispánjainak vagy kamarásainak sokszor kellett okleveleket kiállítani. Hiszen csak az imént említettük, hogy a mármarosi sóbányakamara területéről csak az ispán vagy a kamarás *pecsétjével* volt szabad sót szállítani. Ezenfelül nyugtákat, számadásokat és valószínűleg más egyéb okleveleket kellett még az ispánoknak kiállítani és megpecsételni. Ezt a megpecsételést a sóbányakamarának mint közigazgatási hivatalnak, nem pedig az illető tisztviselő magánpecsétjével végezték. Ezt a pecsétet pedig az ispán mellé adott, külön erre a célra rendelt közeg őrizte. Ez a tisztség, az »*officium sigillationis*« fizetéssel, jövedelemmel járt. Bár az egész középkorból csak egyetlenegy ilyen pecsétört ismerünk: Berekszői Péter mestert, a ki — a mint azt »*honorabilis*« címéből következtetjük — egyházi férfiú volt, mégis valószínű, hogy ilyenfajta állás minden sóbányakamarában rendszeresítve volt. Berekszői a széki és dési sóbányakamarákban viselte az »*officium sigillationis salium*« tiszttét, a mint ezt Hunyadi János kormányzó két reánk maradt okleveléből tudjuk.¹

A sóbányakamaraispánoknak, kamarásoknak és viczéknek felügyeletgyakorlási és rendőri tekintetben segítségükre vannak a *tisztek* (officialis). Ezeknek a tiszteknek hatásköre rendszerint egy-egy (pl. rónai, szigeti, stb.) sóbánya (fodina) területére terjed ki, úgy hogy rendszerint egy-egy sóbányakamara területén annyi officialis van, a mennyi a bányahely.

Mivel a sóbányakamaraispánoknak és kamarásoknak írásbeli engedélyek, kísérőlevelek, számadások, lajstromok kiállításával, mindenféle jegyzékek vezetésével bajlódni a sóbányakamara igazgatása mellett idejük nem igen volt, azonban számadással mégis tartoztak, ennek a munkának elvégzésére is segéd-erők, *számadók*, számtartók (ügynevezett rationisták, »*rationalis*«-ok vagy rationaristák, egynek nevét is tudjuk, t. i. Sebesi Tamás *rationalis* »*camere salium de Rona*« 1503-ban) voltak melléjük adva, a kiknek feladata volt a számadási és írásbeli munkákat az *írnokokkal* (scriba) együtt elvégezni.²

A számadó és írnök mellett találjuk később az ügyneve-

a dési sóbánya kamarása, ugyanekkor Tornalyai Jakab a comes »*camerarum salium Transsilvanarum*«. Dl.: 36405. 369. és k. l.

¹ 1448 márczius 22. és 1448. május 8. Magyar Nemzeti Múzeum: Törzslevéltár. M. O. D. L. 17804.

² 1502 decz. 7., 1503 május 19., máj. 24., 1503 jul. 27., 1503 szeptember 4. Kapy-levéltár.

zett »*magulator*«-t vagy numeratort (contrascribának is nevezik), ennek feladata volt összeszámolni és nyilvántartani a kibányászott sómennyiséget (*magulatores sunt numeratores salium*).¹ Nevüket valószínűleg a »só-máglyá«-tól kapták. Hogy főleg ezzel a feladattal megbízott alkalmazott volt-e ez időben a mármarosi sóbányakamarában, — bizonyítani nem tudjuk.

A sóbányakamara alkalmazottainak lelki gondozására volt itt külön *lelkész* (presbiter vagy capellanus), kit a sóbányakamara és a sóvágók közönsége közösen tartott.

Szó volt már arról, hogy az ispán, illetve kamarása tartozott a sóbányakamara alkalmazottainak egy részét természetben is ellátni, »asztalt kellett adni«, mint a statutum mondja. Habár a statutum ném is sorolja fel, de ennyi ember élelmezéséhez feltétlenül szükséges volt és — legalább 1498-ig, midőn a természetbeni ellátást II. Ulászló megszüntette — kellett is lenni sütőfőző személyzetnek. Itt is kellett lenni:

sáfárnak (dispensator),

kulcsárnak (claviger),

szakácsnak (cocus),

sütőnek (pistor), esetleg még tán *kertész* is volt, a minthogy ilyen volt pl. a XVI. században a tordai vagy a rónai sókamara személyzete közt, hol ezek mind szerepelnek.²

A mi már most a voltaképeni technikai sóbányászatot illeti, ennek keresztülvitelénél a munkamegosztás elvének alkalmazásával találkozunk.

A tulajdonképeni bányászt a *sóvágók* (incisores salium) végzik, ezeknek főfeladata a bányanyitás és a sófejtés. Már a sónak a tárnából a föld felszínére szállításával nem bajlódnak, mert erre külön szolganép (famuli) van melléjük adva, még pedig bányánként kettő-kettő, míg »pro extrahenda terra et aqua de salifodinis« hat úgynevezett *rotarii* (kerekistae) volt alkalmazva. Ezeket más sóbányakamarában, pl. Tordán »*milliaristae*«-nek nevezik, Mármarosban azonban *rotarii* vagy *kerekistae* a nevük.³ Míg itt hat ilyen kerekista volt, addig pl. Désen vagy Tordán még a XVI. században is csak négy volt.⁴ Ezeknek fel-

¹ 1552 jan. 1. (helyesebben márczius—április, de mivel a csonka levéltári darabhoz az 1552 jan. 1-én kelt kir. utasítás vége van tévesen odahelyezve, e szerint kell rá hivatkoznunk.) Bornemisza Pál veszprémi püspök és Wernher György az erdélyi sóbányakamarák megvizsgálására küldött biztosok jelentése I. Ferdinánd királyhoz. Orsz. Lítár. Limbus II. sor. 32. csomó, 26.

² U. itt. és Orsz. Levéltár. Liber Instructionum IV. fol. 16. b.

³ »*Milliaristae, qui in Maromarusio vocantur kerekistae*« — azaz »*rotarii sunt quatvor*.« U. o. Limbus II. sor. 32. csomó, 26.

⁴ U. o. Limbus II. sor. 32. csomó, 26.

adatuk volt a mai kerekeskutakhoz hasonlatos felvonószervezetnél »onerare bulgas vel utres in quibus milliatura, hoc est minutiae salium aut sales ipsi extrahuntur ac foris exonerare salesque extractos in horrea importare«. ¹ Ilyen lóerővel hajtott felvonógép — úgy látszik a középkori bányák egyetlen gépe — minden bányában volt, nevezik pedig a források »gepel, kepel, gapel«-nek azaz *gépely*-nek. Hogy micsoda gép volt ez, azt is megmagyarázzák nekünk a források, mondván: hogy gépelynek nevezik »pyramidalem machinam extractoriam vulgo gepel, vertunt octo equi, qui cum 60 saccos ex cute bovina factos, repletos rudi minere extraxerunt«. ² Szóval egyszerű felvonógép, mely az aknából merőlegesen, kötélre akasztott bőrszakok (tömlők vagy vödörök) segítségével kiemelte a bányából a fölösleges földet, vizet és más idegen anyagot; ha pedig a gép erre a célra nem volt lefoglalva, akkor esetleg a sónak a föld színére való felvonására használták. A ki manapság látott már szerb kertészeknél rendszerint lóerőre alkalmazott vízfelvonó gépet, annak fogalma lesz a gépely szerkezetéről is.

Az ilyen gépelyt 6—8 ló ereje mozgatta, a lovak mellé voltak rendelve a *gépelyesek* — kepellistae (sunt curatores et rectores eorum, qui salem e fodinis extrahunt), a kiknek a lovak gondozása mellett még feladatuk volt a gépely rendben tartása, esetleges hibák, romlások kijavítása.

A statutum szerint minden egyes bányánál két-két kepellista volt (Tordán a XVI. században 3, Désen 2, Kolosaknán 1 volt).

A sóvágáshoz szükséges szerszámok és egyéb vasmunkák elkészítéséhez és javításához *kovácsok* (fabri) voltak alkalmazva, a kik mellé inasok — famulusok — vannak adva.

A vaskovácsoláshoz szükséges faszenet a sóbányakamara *szénégetői* (carbonarii) égetik.

A bánya világítása faggyúmécsesek segítségével történt. A mármarosói sóbányakamaránál a bányászoknak, illetve sóvágóknak a szükséges faggyút a kamarás osztotta ki, míg máshol, mint pl. a XVI. században Tordán erre a munkára külön közeg volt alkalmazva, a *faggyú kiosztó* (distributor sepi). Mivel a sóvágók posztót is kaptak fizetés fejében, külön posztószállítók (panniferi) is szerepelnek némely kamaránál (mint pl. 1434-ben a széki sókamaránál), ³ de, hogy ilyenek Mármarosban voltak-e, arra határozott adatunk nincsen.

¹ Limbus II. sor. 32. csomó, 26.

² Tört. Emlékek, pénzügy 1555. A bányákról szóló Declaratio. Ilyen gépely képe látható a Miksa-féle bányarendtartás 1760. évi kiadásának 64. és 86. old. Orsz. Levéltár. N. R. A. f. 1856: No 18.

³ Kállay-lltár No 95.

A sóbányák kedvező fekvése folytán (a Maros, Szamos, Tisza mellett), a só vízi úton könnyen és messze távolságokra volt szállítható. A vízi szállítás ellátására a kamarákban *hajósok* (celleristae, nautae) voltak alkalmazva. Ilyenek látták el a Tiszán való sószállítást a mármarosi sókamarában is. A sószállítással általában a husztiak voltak megbízva, a kiknek ennek fejében a királyok bizonyos kiváltságokat adományoztak.¹

Van a sókamarának külön fürdője is *fürdetővel* (balneator), kinek, úgy látszik a fürdő rendben és tisztántartása volt a feladata.

Végül a kamarai személyzethez számítandók még a *vámosok* (Huszton), kiknek a vámszedésen kívül főfeladatuk volt az, hogy ellenőrizték, nehogy idegen só kerüljön forgalomba.

Mindezekből látjuk tehát, hogy a mármarosi és valószínűleg az ország más sóbányakamarái is, a középkorban több száz főnyi személyzettel dolgoztak. Bár középkori adataink ennek bizonyítására nincsenek, mégis következtetni tudunk erre abból a körülményből, hogy száz sókoczká kifejtése és kifaragása egy embernek kb. 6 napi munkába, tehát hat embernek egy napi munkába került. Hunyadi János kormányzó 1448-ban kelt levelében a mármarosi sóbányakamarásokat arra inti, »ut cum incisione salium in comitatu Maromoresiensis adeo festinare debeatis, ut in cameris eisdem omni die unum tumenum salium incidant.«² Ha tehát napi 100 só kifejtéséhez 6 ember kellett, akkor egy tömény = 10.000 sókoczká naponkénti kifejtéséhez kb. 600 ember kellett. Körülbelül ennyi sóvágó lehetett tehát ekkor a mármarosi sóbányakamara *egész* területén. A XVI. században: például 1554-ben *csak* a rónai kamarához tartozó és Szigeten, Técsón, Visken lakó sóvágók portáinak száma 89; ugyanitt a többi alkalmazottak, ú. m. a »rotistae vulgo *kerekeseke*«, sószállítók, hajósok stb. portáinak száma 36. Ezek a számok 1555-ben azonban már lényegesen csökkennek. 1614-ben a mármarosi sóbányakamara egész személyzete nem több kb. száz embernél, a mi tehát nagy visszaesést jelentene.³ Ha tehát a király vagy az ispánok egy kissé könnyelműen bántak a sómennyiséggel vagy a pénzzel, könnyen beállhatott az az eset, hogy a bányaiüzemre ráfizettek.

Vizsgáljuk már most, milyen *fizetéseket és béreket* húztak a sóbányakamara tisztviselői és alkalmazottai. A járandóságok úgy a XV., mint a XVI. században részint pénzben, részint ter-

¹ Orsz. Levéltár N. R. A. fasc. 1701. no 41.

² 1448 márcz. 12. Magyar Nemz. Múzeum Törzslevéltára.

³ Orsz. Levéltár: Dicalis conscr. 21. kötet. Urb. et Cons. f. 152.

mészetben voltak megállapítva. A tisztviselőknak évi fizetésük volt, az egyéb alkalmazottak pedig napi- vagy hetibért, vagy pedig az elvégzett munka mennyiségéhez szabott bért kaptak. Ezenfelül — mint említettük, — mind a tisztviselők, mind pedig az alkalmazottak bizonyos természetbeli járandóságokban is részesültek.

A mi a mármarosói sóbányakamaraispán fizetését illeti, erre *közvetlen* középkori adatokkal felelni nem tudunk. Azonban következtethetünk fizetésének nagyságára, mert van adatunk arra, hogy az erdélyi sóbányakamaraispánnak mennyi volt a járandósága »*sub regibus*« (a mi alatt az 1526 előtti magyar királyok értendők). Az erdélyi kamarásnak vagy ispánnak mindenekelőtt a sóbányakamara területén (Tordán) lakása volt. A házat, a hol lakott, »*domus regia*«-nak nevezték. Ezenfelül évi fizetése 800—1000 frt volt, 100—200 kincstári lova ellátására minden ló után havonként 2 forintot kapott, tehát 200—400 frtot, de ezekkel »*etiam militavit cum opus fuit*«, a miből következik, hogy a sóbányakamara ispánja hadbaszállás esetén banderiumot tartozott kiállítani. Négy »asztal«-ra való (»ad . . . quatvor, mensas«) élelmezést és végül saját lovai számára abrakot kapott.¹ Ennyit kapott a tordai »*principalis camera*« ispánja vagy kamarása; a dési, kolosi stb. kamarák ispánjai persze kevesebbet kaptak. Ebből következtethetünk a mármarosói sóbányakamaraispán XV. századi fizetésére is. A XVI. században már tudjuk, mennyi fizetést húzott a mármarosói sóbányakamaraispán. Ugyanis az 1550. évi utasítás a fizetést 800 frtban állapítja meg, míg a kamarások évi fizetése csak 100 frt.² Ebből megítélhető az is, hogy mennyi lehetett a tisztek (officialisok) fizetése.

Már az eddigieknél pontosabban tudunk felelni arra, hogy mennyi volt a sóbányakamara egyéb alkalmazottainak bére.

A mi a sóvágókat illeti, ezek a XV—XVI. században nem kapnak napi vagy heti bért, hanem az elvégzett munka mennyisége szerint fizetik őket. Az 1435. évi statutum szerint minden sóvágó egy mázsa, azaz 100 darab kősó kifejtéséért kapott 8 dénárt, a mi mai pénzben körülbelül 44 fillérnek felel meg, már az 1498. évi rendelet 100 darab kősó kibányászásáért 20 dénárt, azaz körülbelül 1 korona 10 fillért állapít meg, de az élelmezésről és ellátásról minden sóvágó maga tartozik gondoskodni, a mi azt jelenti, hogy 1498 előtt, tehát 1435-ben is a sóvágókat a sóbányakamara ispánja tartozott élelemmel ellátni. Látjuk tehát, hogy az 1498-ban megállapított munkabér az 1435-ikinek éppen

¹ Limbus II. sor. 32. csomó, 26.

² Liber Instr. IV. k. fol. 16. b.

2 és $\frac{1}{2}$ -szerese, de itt figyelembe kell venni a természetbeli ellátás megszüntetését. Kérdés most már, hogy 100 darab só egy ember mennyi idő alatt volt képes kifejteni? és tudni kellene azt is, mekkora az a kósódarab, mely a munkabér megállapításánál egységül szolgál? Erre, sajnos, középkori adattal felelni nem tudunk, de későbbi adatokból mégis lehet ezekre nézve is következtetést vonni.

Az 1521. évi királyi sóbányarendelet első pontja azt mondja, hogy »Sales omnes aequali mensura cidantur et hic in consilio regie maiestatis detur mensura«, a miből az következik, hogy eddig különféle nagyságú só volt forgalomban, a mit megszerősít még ezen rendelet egy másik pontja, mely kimondja, hogy »cisura salium navalium omnino cesset«. Tehát voltak úgynevezett »sales navales«. Azonban legpontosabban megfelel arra, hogy milyen nagyságú, illetve súlyú sódarabokat hoztak a középkorban forgalomba, az 1552 január 1-én kelt sóbányajelentés, mely elmondja, hogy »hoc quidem palam est, quod sub *Uladislao et Ludovico regibus ac antea quoque* excisi sunt sales duplices, alii *navales alii curules dicti*« a »hajó«-só kisebb volt, súlya Tordán = »hungaricarum librarum quinque cum media«, míg a »kocsi«-só súlya »decem et septem librarum cum media«. ¹ Ezzel szemben Vizaknán a hajósó súlya 10 font, a kocsisó súlya pedig 22 font volt. A törmeléksónak neve pedig »darabones«, darabos só. ² (Egy más sókategóriát is ismernek a középkori források, t. i. a sónak a színe után való megkülönböztetését. 1498-ban Bik István Bártfán a király számára sót foglal le, még pedig »nigros ducentos modici valoris et albos valde parvos quadraginta.« ³ Már most akár 5 és $\frac{1}{2}$ vagy 10 fontos hajósót, akár pedig 17 és $\frac{1}{2}$ vagy 22 fontos kocsisókoczkákat kellett kifaragni, a kettő között 100 darabnak kifejtésénél nagy időbeli különbség alig lehetett, mert máskülönben a statutumoknak erre már csak azért is figyelemmel kellett volna lenni, mert egyenlő munkabér mellett senki sem vállalkozott volna a nehezebb és hosszabb időt igénybe vevő, hanem csak a gyorsabb és könnyebb munkára.

Most csak azt kell még tudni, hogy mennyi időbe került, míg egy ember 100 ilyen kósót kifejtett és kifaragott. Erre is az 1552 január 1-i sóbányajelentés felel meg. Ugyanis Désen és Désaknán a sóvágók minden 100 darab kifejtett só után 16 dénárt és 8 sót kaptak, azok pedig, a *kik hetenként 100 sót kibá-*

¹ Limbus II. sor. 32. csomó, 26.

² Limbus II. sor. 32. csomó, 26. A tordai sóvágóknak »quovis sabatho deberi unam aut duas bulgas darabonum, hoc est portionum salium confectorum.«

³ 1498 január 1. Bártfa város levéltára.

nyásztak, szombaton külön két dénárnyi fürdőpénzt kaptak jutalmul. A miből az következik, hogy 100 darab kősónak hetenkénti kifejtése a lehetőség közé tartozott, csak megfelelő szorgalom kellett hozzá és ezt a szorgalmat akarta a külön két dénárnyi jutalom az embereken felébreszteni.

Tudjuk tehát most már, hogy az 1435. évi statutumban megállapított 8 dénárnyi, azaz mai pénzben 44 fillérszerű munkabér körülbelül egyheti szorgalmas és fárasztóan nehéz munkajuttalma, a mi viszonylag csekély jutalom volt. Ha ugyanis összehasonlítjuk más egykorú munkabérekkel, látni fogjuk annak ijesztően csekély voltát, mert a heti 8 dénárból egy napra körülbelül 1·4 dénár, azaz 7·4 fillér esett (a fürdő pl. napi 3 dénárt kapott), ezzel szemben például Pozsonyban 1439/40-ben a legkisebb napi munkabér 50 fillér, a legmagasabb 1 kor. 70 fillér volt.¹ Igaz, hogy a sóvágóknál figyelembe veendő a természetbeli járandóságok is, mint az ételmezés, borajándék, sómegposztójutalék, de ez még mindig kevés ahhoz, hogy a munkabért a megfelelő minimumra felemelje.

Ez a 8 dénárnyi heti bér csak egy esetben emelkedhetett, akkor ugyanis, ha a sóvágók új bánya megnyitására vállalkoztak. Ekkor természetesen a munkabérnek magasabbnak kellett lenni, először azért, mert az új bánya nyitásánál a sóvágók sok díjazatlan munkát voltak kénytelenek végezni (földásás, földhordás stb.), másodszor, ha nem lett volna a magasabb munkabér bizonyos fokban ösztönző eszköz, egy sóvágónak sem jutott volna eszébe az, hogy új bánya nyitására vállalkozzon. Ezért az 1435. évi statutum úgy intézkedik, hogy mindaddig, a míg az újonnan megnyitott bánya *napi termelése* az 1000 darab kősót el nem érte, vagy pedig, míg a tárna olyan tágas nem lett, hogy abban 10 ember kényelmesen dolgozhatott, addig a sóvágóknak minden 100 kősó kifejtéséért 13 dénárt (azaz 71·5 fillért) fizettek, a mi a rendes 8 dénárnyi munkabértételnek másfélszeresét teszi.

Ismer azonban a statutum olyan esetet is, midőn a 8 dénárnyi munkabér *látszólag* a felére csökken. Ugyanis a *tulkó* nevű só, a mi nem volt más, mint »a bányaakna fenekén felfeszegett vastag sólap«, a melyet nem is mértek (»Sales maiores tulko vocati, qui mensurari non possunt«), tehát kifaragása egyenlő súlyú és nagyságú darabokra felesleges volt, így a kibányászása is gyorsan ment (v. ö.: Zolnai: *Oklevélszótár*; 1017. l. Továbbá: Takács Sándor cikkét: *Magyar Nyelv* 1906. évf. 110. l.) 100 darabjának kivágásáért csak 4 dénár járt. De

¹ Mandello: *Adalékok a középkori munkabérek történetéhez*. 325. l.

mivel ez éppen szabálytalan súlyú és nagyságú só volt, vágása is valószínűleg legalább is még egyszer oly gyorsan ment, mint a szabályosan vágott sóé, úgy hogy bátran állíthatjuk, hogy itt a munkabér alacsonyabb volta csak látszólagos.

A sóvágók *birájának* már rendes heti bére van. Ez ugyanis tekintet nélkül a végzett munkára vagy a munkanapok számára, hetenként 10 dénárt kap, azaz 55 fillért.

A sót a bányából a föld felszínére szállító emberek kapnak hetenként 16 dénárt, mai pénzben tehát 88 fillért.

A hat rotarius (kerekista) kap naponként 10 dénárt, a mi ezeknél úgy látszik állandóan szokásos munkabér maradt.¹

A szénégető minden kas szénért 16 dénárt kapott. Végül még a sóbányakamara lelkeszének járandóságát állapítja meg pontosan a statutum. Kap pedig a sóvágóktól bizonyos sómennyiséget, melyből 100 darab 24 dénárért váltandó meg tőle, ezenkívül kap még hetenként 8 dénárt.

A kovács és a gépelyesek járandósága már nincsen pontosan leírva, valószínűleg azért, mert ezeknek bére állandóbb jellegű volt és megmaradt a régi összegben. Következtetjük pedig ezt abból a körülményből, hogy a XVI. században azt tapasztaljuk, hogy a sóbányakamarai kovácsok heti bére rendszerint 50 dénár — a mai pénzben 2 korona 75 fillér — volt. (Pl. Désen és Désaknán kapott a kovács hetenként 50 dénárt és szombaton 2 dénár fürdőpénzt; Tordán kap hetenként 50 dénárt, 1 dénár fürdőpénzt minden szombaton, évenként nyolcz öl posztót és egy ködment; Koloson pedig körülbelül heti 65 dénárt kaptak évenként, továbbá kilencz öl posztót, egy ködment és egy takarót. Limbus II. sorozat 32. csomó, 26.) Az 1435. évi statutum csak a fürdős napi bérét szabja meg; három dénárban (azaz 16·5 fillérben), azonkívül megszabja, hogy a fürdősnek, továbbá a kovácsnak pénz fejében adott sómennyiség mázsája 14 dénárjával váltandó meg. Ezenfelül a kovácsnak naponta egy pint bor is kijár, a mit a gépelyesek szintén kaptak.

A gépelyeseknél kiemeli és megszabja a statutum a külön, rendkívüli munkák díjazását. Így, a midón a gépelyesek a gépelyre kötelet alkalmaznak vagy a kötelet javítják, kapnak 2 dénárt és 2 pint bort, akkor pedig, midón a bórzsákokat javítják, szintén külön 2 dénárt kapnak.

Kimondja külön a statutum azt is, hogy a fürdős (egy inas-

¹ Limbus II. sor. 32. csomó, 26. Ezeknek pl.: Tordán 1552-ben járt évenként »novem ulnae panni ac in singulos dies cum operantur denarii decem et sal unus et pro balneo sabatho denarius unus.« Désen és Désaknán van 4 ilyen rotarius, ezek, ha dolgoznak, szintén naponként 10 dénárt kapnak, ellátást nem. (U. o.)

sal), a kovács (egy inassal), a szénégetők, a sóvágók bírása és a két gépelyes élelmezéséről és ellátásáról a kamarás tartozik gondoskodni.

Mindezekon kívül tartozott a kamarás az alkalmazottakat a szükséges aczállal, faszénnel ingyen ellátni, ingyen tartozott adni a mécsesekbe való faggyút, ha pedig ez véletlenül kifogyott, minden embernek tartozott e helyett adni akár éjjel, akár nappal 1 és $\frac{1}{2}$ dénárt.

Ennyit mond a statutum a munkabérekéről. Általános megjegyzésünk a munkabéreket illetőleg csak annyi van, hogy még ha tekintetbe vesszük is az akkori pénz roppant nagy vásárlási képességét, az élelmiszerek, általában a megélhetési viszonyok szerfelett olcsó voltát, az igények csekélységét, mégis a munkabéreket, a bányászok nehéz testi munkájához viszonyítva azokat, alacsonyoknak kell mondanunk. És éppen a munkásoknak a munkabérekkel való folytonos elégedetlensége lett okozója annyi viszálykodásnak és lázongásnak, melyről a későbbi írott emlékek is néhányszor megemlékeznek, de sőt már az 1435. évi statutumban is találkozunk olyan intézkedéssel, mely mintha a bérmozgalmak erőszakos elnyomására irányult volna.

A statutumnak ugyanis van egy nevezetes pontja, mely a következő intézkedést tartalmazza: »Megtiltjuk azonkívül, hogy sóvágóink a jövőben azon összejövetelt vagy gyűlést, melyet ők maguk közt *túr*-nak neveznek és a melyből kamaránkra nézve mindig sok és kimondhatatlan hátrány és kár szokott háramolni, megtartani merjék; azokat pedig, kik jelen tilalmunk ellenére az ilyen gyűlést kezdeményezni vagy összehívni merik és azon megjelennek, a sóbányakamaraispán vagy a kamarás letartóztathatja, őket testcsonkító büntetéssel, szemeik kitolásával és más erre alkalmas büntetéssel sujthatja, összes öröklött és egyéb vagyonukat pedig a mi különös engedélyünkkel felségünk számára lefoglalhatja és elkobozhatja«. Majdnem rögtön a munkabérek szabályozása után mondja ki a statutum ezt a nevezetes intézkedést, melyet közelebbről kell vizsgálat alá vennünk.

E rendelkezésből kitűnik, hogy a sóbányakamara sóvágói 1435-ig összejöveteleket, gyűléseket tartottak, melyeket ők maguk közt *túr*nak neveztek. Ezen gyűlésekből a bányakamarára sok kár háramolván, a király ezeknek megtartását szigorú büntetések kilátásba helyezése mellett megtiltotta. Ebből az következik, hogy a bányászoknak eddig *gyülekezési joguk* volt, melyhez valószínűleg abusive jutottak és az ilyenformán csak *túrt* jog volt. Csakis a bányászoknak czéhszerű szervezetével és különálló helyzetével (melyről még lesz szó) lehet megmagyarázni azt, hogy ilyen gyűléseket egyáltalán tarthattak. Mert

hiszen nálunk a középkorban arra példa alig van, hogy a munkások tömörülve és magukat a munkaadóval szemben álló külön szervezett testületnek tekintve, bármiféle, de főleg socialis kérdésben gyűléseket tartsanak. Azonban a bányász népnek a megélhetésért a föld alatt folytatott nehéz küzdelme ébresztette már korán azt a gondolatot, hogy sorsán, főleg az anyagiak terén, javítson. Jobb fizetést, jobb ellátást törekedett szívós kitartással a maga számára kivívni és bizonyára hosszas küzdelmek árán szerzett tapasztalatok útján rájöttek arra, hogy csakis előre és jól megfontolt együttes és egyöntetű eljárással lehet eredményt elérni. Ezen eljárás előkészítésére, megbeszélésére pedig a túr-gyűlések voltak a legalkalmasabbak, mikor mindenki elmondotta panaszát, mindenki hozzászólt a tárgyhoz, mindenki előadhatta a maga véleményét, kifejezhette aggodalmait stb. és ilyen módon a munkabérek emelése, az ellátás javítása és ehhez hasonló előnyök kivívása tekintetében valószínűleg sikerült is nekik egyet-mást elérni, a mivel látszólag a sóbányakamara és a király jövedelmét rövidítették meg. Ezek a túrok egyúttal a sóvágók közt létező testületi, társulási szellemet is bizonyítják. Azonban itt a cél nem az volt, hogy az egyenmű foglalkozást társulatban folytassák, mint pl. a czéhek, hanem, hogy szorosán tömörülve, azt a folytonos társadalmi harcot vívják meg, melynek mai modern neve: *bérmozgalom*, *bérharc*. Azt hisszük tehát, hogy nem járunk messze a valóságtól, midőn feltételezzük, hogy a túrok voltak Magyarországon a socialistikus irányú munkásmozgalmak első megnyilvánulásai. Bár ezen szigorú rendelkezés a munkásmozgalmaknak, főleg pedig a bérmozgalmaknak a sóbányakamarában való teljes megszüntetését célozta, mégis már 13 év múlva. 1448-ban azt látjuk, hogy Hunyadi János kormányzó Manini Odoard és Szegedi Máté mármarosai sókamarásoknak azon egyeségét, a melyet a sóvágókkal a huszonöt dénárnyi bért illetőleg megkötöttek, helybenhagyja. Bár az oklevél nagyon szűkszavú és az egyeség okairól mélyen hallgat, mégis nagyon valószínű, hogy a kamarások újabb bérmozgalom hatása alatt voltak kénytelenek a sóvágókkal a munkabért illetőleg egyezkedni. »*Preterea dispositionem vestram, quam cum incisoribus salium Maromorusiensium fecistis de viginti quinque denariis, sumus contenti.*«¹

¹ 1448 márczius 22. Hunyadi János okl. Magy. Nemz. Múzeum levéltára.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ NÉMET NÉPÉNEKEK

1556—1697.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A XVI-ik század második felében Nyugat-Európa legnagyobb részét egy közös, szorongató érzés tölti be: a török félelem (Türkenfurcht). Aggódva látják a keleti colossusnak mindinkább növekvő erejét és kielégíthetetlen mohóságát, mely már-már elnyeléssel fenyegeti a németiség és ezzel együtt egész Európa mentsvárát, Bécsét.

A nép, az alig megkezdődő vallási harcokban bizonytalanul keresve az üdvözülés útját, istencsapásaként látja a török veszedelmet, melyet századok bűneiért küldött szigorú büntetésképpen a haragvó Isten.

A terjedő protestantizmus a régi egyházat vádolja Isten sujtó haragjáért, míg a katolikusok egyenesen a reformáció híveit kárhoztatják, kik hűtlenül elhagyták az igaz hitet. Az egyszerű nép, a polgárság imádkozik, zsoltárokat és Jeremiás siralmait éneklí a veszedelem éveiben, míg a vezetők terveket kovácsolnak a török hódítás és pusztítás elhárítására. A tervek azonban hosszú ideig csak tervek maradtak és megvalósításuk csak a XVIII. század végén következett be.

A nép hangulatát a legjobban jellemzi a számos. »erschrockliche neue Zeitung«, a sok szomorú »Klaglied«, melyekben részint áhítattal könyörög az ismeretlen szerző Istenhez a súlyos csapás elhárításáért, részint a törökök egy-egy újabb diadaláról vagy kegyetlenségéről — sajnos, többnyire Magyarországon történt eseményről — rímel. A legkisebb természeti tüneményt az Úr intelmének tekintették s egy-egy prédikátor hamarosan felhasználta az alkalmat, hogy vagy a közelben, vagy a távol »Osterland«-ban történt napfogyatkozásból s egyéb súlyos elemi csapásból az Úr haragjának egy újabb figyelmeztető jelét magyarázza ki már amúgy is félnék és megrettent nyájának.¹

¹ Egy Magyarországon történt égi jelenség hírét olvassuk a következő német röpirat függelékében: »Der Vor Oesterreich Warnende Himmel In einem Gesichte vorgestellt zu Babatsch in Ungarn. 6. Okt. 1556.«

Ilyen súlyos példát látott az eckartshausi lelkész, névszerint Wendellin v. Hellbach, azon hírben, hogy Kassán 1563. évben három angyal jött le figyelmeztető követképen az égből. Ezen hírt, melynek valódiságában kételkedni nem jut eszébe, szedi versbe a következő énekben: »*Warhaftige Neue Zeitung | wie Drey Engel vom Himmel die Statt Cassav im Vngerland (aus befel des Herren Christi) zur Busse vermanet haben . . .*« (F. 5.)

Wacht auff jr Christen Leute!
vom Schweren schlaff der sund . . .

kezdi énekét Hellbach lelkész és súlyos vádakkal illeti a keresztyéneket, kik bűneikben dőzsölve, mit sem törődnek az üdvösségükkel; pedig az Úr angyala intelmekkel figyelmezteti őket. Igy hallotta a legújabbán:

Zu Cassaw ists geschehen
Im Ungerlandt so weit
Viel Leuth hanes gesehen |
die wahrheit ich bedeut.

Da selbst ein Haus zu Grunde |
ist gar zerstorben aus—
Da mans so hat befunden—
Der Rath zu selben stunden |
verriegelt hat das Haus.

Éjjel több ízben világosságot láttak az elhagyott házban, úgy hogy a tanács 100 arany jutalmat tűzött ki annak, a ki meglesi a különös látogatókat. A kassaiak közül azonban senkinek se volt bátorsága egy éjet eltölteni az elátkozott házban.

Végül akadt egy idegen zsoldos, ki a jutalom fejében vállalkozott arra, hogy meglepje a csudás éjjeli látogatókat.

A tanács örömmel fogadta az ajánlatot, fenyittatta a katona előtt a házat.

Alig pihent le a katona, midőn három angyal égő fáklyákkal belépett a szobába s így szóltak a remegőhöz:

Hór Landsknecht kreuch herfüre
Wirff alle furcht von dir |

Két német: Treulich és Raymund beszélgetése. Ezek elmondják, hogy a fentemlített napon Babocsa fölött két égi alakot láttak, melyek egymással addig harczoltak, míg a vitézebb a török ruházatút le nem győzte. Ugyanakkor hatalmas szivárványt és két napot is láttak az égen. Mindez szerintök a Habsburg-ház dicsőségére történt. — Egy régi foliáns bekötési táblájában találtam. Egy 78 oldalból álló röpirat 8 utolsó lapja. (Saját birtokomban.)

Dich soll kein leidt berûren |
wir sind kein vngeheure |
Vom Himmel kommen wir.

Der Landsknecht halber todt
Kroch vnterm banck herfür.

Az égi hirnökök megparancsolják a katonának, hogy menjen el égő fáklyával a polgármesterhez és adja tudtára az ő parancsukat.

Dass sie wollen Busse thun |
Vnd jre Sünd beklagen |
sonst wird in kurtzen tagen |
Dis Stadt sinken zu grund.

Hogy mi történt ezután a katonával, nem tudjuk; mert az egyetlen ismert példányból (Berlin K. B.) egy lap hiányzik.

Hellbach ezen költeménye után, vele összefüggésben, következik a magyarországi állapotokról egy ének, melynek az eleje hiányzik. Igazán résztvevő és aggódó szemmel nézi a török okozta pusztulást és szinte félelmetes jövőt lát benne a németiségre nézve.

Hasonló hangulattal fogunk még találkozni számos költeményben mindaddig, míg Magyarország egy része nyíltan nem szövetezik a törökkel. Ezen őszinte részvét csipős gúnynyá változik át a harminczéves háború idejében, midőn a német »Fliegende Blätter«-ek a legélesebb kifejezésekkel szólnak a magyarokról.

Ilyen csodás jelenségekről ad hírt egy másik ujságlap, melynek címlapján marczonea török vitéz mellképe látható hosszan lelógó bajuszszal, íjjal és buzogánynyal. Címe: *Neue Zeitung* | »Von schrecklichem Wunderzeichen | so man am Himmel inn vielen Landen gesehen hat | auff's Sanct. Michels Abend | und hernach in diesem 1575 Jar. Hiebey wirdt auch angezeigt | Wie der Türkische Tyrann die Statt Hoburg eyngenommen hat | Mann | Weib und Kindt | erbärmlichen vmgebracht.« (F. 16.)

A hosszú, harminczegy versszakból álló költemény tulajdonképpen két részre oszlik. Az első felében néhány égi tüneményről szól, melyeket 1575 szeptemberében Sz. Mihálynap előestéjén, tehát huszonnyolczadikán láttak az égen. A második részben Hoburg (?) elfoglalását s a török vérlázító kegyetlenségét írja le.

Szokásos fohászkodás után elbeszéli, hogy mily csodálatos égi jelt adott az Úr ismét a bűnös embereknek. Az égen sötét

sávok jelentek meg félelmetesen egymásba fonódva; itt-ott egyszerre több napot is láttak, így négyet Erfurtban, hármat Allgawban. Ezen égi tüneményeket összefüggésbe hozza a törökök terjeszkedésével. Az 1575. évi török garázdálkodásokról elég csak a következő sorokat idézni: »1575-ben a török összesen valami 76 erődöt és községet foglalt el s 3200 embert hajtott el rabszíjon, nem szólva a megöltekről s azon károkról, melyek a hivatalos összeíráskészítőknek tudomására nem jutottak.«¹ A töröknek egy ilyen kalózkodó kirándulását beszéli el a szóbanforgó historás német népének. Hogy melyik erődöt értsük és keressük Hoburg² neve alatt, azt mindez ideig nem sikerült megfejtennem. Mindenesetre nagyobb erősség lehetett, mert sokáig eredménytelenül vívták.

Die Christen werten sich gar gewaltiglich
triben die Türcken hindersich |
vil pulver eingegraben
darnach dasselbig zündet an |
vil Türcken thet zerschlagen.

Vil hetten habens eyngeladen |
den Türcken than ein grossen Schaden |
sein hertz wüt jhm in Zorn |
er hat auff diesen sturm allein |
zwey tausendt Mann verloren.

A török nem boldogult és elvonult, de nem végleg, hanem hogy megerősödve újult erővel lásson az ostromhoz. A várbeliek megtették minden lehető, a végsőkig fokozván erejüket. Valósággal költői hévvel, erősen szemléltető szavakban írja le a névtelen ez egyenlőtlen véres küzdelmet:

Der Türck fieng wider zu stürmen an |
das kostet so manchen werden Man
ach Gott dir thu ichs klagen |
die weiber mit heissem wasser zwar |
theten den Türcken zwingen.

Da hört man so grausamlich |
die Türcken wüten wie das vieh |
die Büchsen hort man klingen |

¹ Szilágyi S. *A magyar nemzet története*. V. 424.

² Munkám közben nem egyszer nagy szükségét éreztem középkori magyar városok német nyelvű névtárának.

vor feuer vñ rauch kondt man schon nit
der Türck mit gewalt thet tringen.

Die Christen trieben sie von der wehr |
vnd kam hinein mit seinem Heer
Da hört man schreien vnd gelffen |
mann hieb vnd stoch vil Türcken todt
es wolt aber nit helfen.

A török végre is diadalmasan bejutott a város piaczára, de még ekkor sem foglalhatta el könnyedén az egész várost. A védőknek még megmaradt kis csapatja bevonult egy házba és onnan lövöldözött a törökre.

A győztes török azután válogatott kegyetlenséggel igyekezett bosszúját kitölteni. Nem tekintett se korra, se nemre, mindegy volt előtte csecsemő vagy agg, férfi avagy nő.

Den Obersten hat er spiessen lan |
O mensch lasz dirs zu hertzen gan |
die Jungfrauen und die Knaben |
die hat er mit jhm weggeführt |
O Gott thu si begnaden.

Die Weiber vnnnd Kinder mit beschwerd
dis muszten alle halten her |
Die Türcken hund vngütig
Zerhieben sie mit Seblen krum |
sam ob nie weren wütig.

Es möcht wol manchet Mutter jr hertz
Zersprungen sein vor grossem schmerz |
dasz sie muszten sehen schenden |
jre tochter gar zu todt |
Herr hilf ausz dem elende.

A szerző végül a nemes német nemzethez fordul és a frank birodalom régi dicsőségére hivatkozva, egységre és szövetkezésre buzdítja, bátorítja a németiséget a »török kutya« ellen, mert közel van az Urnak eljövendő napja.

Ez a történeti ének felülemelkedik a hasonló alkotások hétköznapi színvonalán. A szerző nem alkalmazkodott szorosán a neue Zeitung-ok megszokott szürke schemájához, itt-ott megragadja lelkét a gyengék hősieis önfeláldozása, míg másutt a török kegyetlensége méltó haragos kitörésekre készíti. A szerző nevét nem ismerjük, csak kezdőbetűit örökítette meg az ének végén : H. A. N.

Jóllehet a következő ének már a XVII-ik század első éveiből való, mégis tartalmilag ide kell soroznom, mert ismét egy természeti jelenségből von következtetést újabb súlyos csapásokra. Nem tartozik szorosan a történeti énekek csoportjába, de szerzője, szintén egy prédikátor (Feldprediger), a török uralomra vonatkoztatta. Három ilyen versbeszedett, legújabb szomorú hírt adott nyomtatásba, Bécs tanácsának ajánlva, a verselő. Az első Konstantinápolyról szól, a második a rossz időjárásról, a gyakori árvizekről, a harmadik pedig: *Von einer Schröcklichen Missgeburth auss der Königlichenn Stadt Ungerisch Türme*¹ | *wie alda ein arme Fraw ein Kind geborn | mit drey Köpffen | drey Arm und drey Bein | auch wasz wunderliche Sachen dasselbige geredt vnd geoffenbaret. Jetzt geschehen den 12. Tag Novemb. Diesz 1611. Jahr.* (F. 76.) Természetesen az emberiség bűnös voltáról kezdi énekét, mert a haragos isten mindig újabb és újabb figyelmeztetést és csodás jeleket küld. Így történt ez legutóbb.

Ein Statt in Vngern wolbekandt | Vngrißch Tirne
wirdt sie genandt diesz 1611 Jahre |
begab sich ein schröcklich wunderthat ein arme Fraw kam
in die Statt den 12 Augusti fürwar.

Az asszony csak idegen nyelvet beszélt, az ottani kórházban kapott menedéket s nemsokára egy szörnyű gyermeket szült. Három feje volt, az egyik török, a másik hozzá hasonló, a harmadik meg halálfej. A szörny azonnal megszólalt és pedig először a törökfej:

O weh der Christenheit |
wirdt der Türck in kurtzer Zeit |
viel Land vnd Leut zerstören.

Hasonló jövendőt mondott a másik két szörnyfej is.

Végül a szerző intelmeket fűz ezen eseményhez, melynek igaz voltában nem is kételkedik.

Ezen ének érdekes példa az uralkodó korszellemre, mely minden rendkívülit a törökkel hoz kapcsolatba.

Ez különben az utolsó ismeretes magyar vonatkozású népének a török hódítás korából, mely valamely nem mindennapi eseményt csodává, természetfölöttivé nagyít, hogy azután hatalmas intelmeket fűzhessen a soha meg nem javuló emberiséghez.

*

¹ Türme, Tirne = Tyrnau, Tyrnavia, Nagyszombat.

Most pedig áttérünk a tulajdonképeni történeti magyar tárgyú népelemek tárgyalására. Nem kevesebb mint 70 ének ismeretes, legalább czimból, a harminczéves háborúig. Ezek nagy része a török diadalairól szól, csak ritkán egy-egy győzelemről, melyet a keresztyének vívtak.

Hangjuk általában résztvevő a magyarok iránt; többnyire féltő sejtelem érzete vegyül bele, félnek, hogy ők is hasonló sorsra juthatnak. A szerzők egyszerű emberek: katonák, néptanítók, néha papok, kik legnagyobbbrészt nem is voltak jelen az eseménynél, hanem egy prózai újságlapból vették, vagy csak szóbeli előadás nyomán szedték azt rímbe. Miért is előfordul, hogy az egyik vár megvívását hasonló szavakkal és kifejezésekkel írják le,¹ mint a másikat. Azt azonban egyetlen egy szerző sem mulasztja el, hogy meg ne említse, miszerint ő a tiszta igazságot mondja, vagy éneklé el.

Legjobban hatott a történeti népköltőkre Zrínyi Miklós önfeláldozó hősi halála. Szinte megdöbbenő az a visszhang, melyet Zrínyi halála keltett a németységben. Szörnyű panaszként hangzanak e dalok a németbirodalom ellen, mint megannyi erős intelem Zrínyi hősi halálának megbosszulására. Még olyan dalok is foglalkoznak Zrínyivel, melyeknek semmi közük a törökhöz; így egy helyen ezt olvassuk:

Wiltu dass deine guldne Kron (Wolff 154.)
Ein ewig Ruhm und Lob soll han
So rech den Grafen von Serin.

Egy másik helyen:

Führwahr der Grafe von Serein
Für Gott wird ewer kläger sein
Den ihr den Türken jämmerlich
Habt morden lassen allzugleich
Und habt ihm keine Hülf gethan.²

A Zrínyiről szóló összes dalok közt a legelterjedtebb volt a Lorentz Wessel éneke, mely nemcsak hogy számos kiadásban jelent meg 1840-ig, de dallama is sok más történeti ének dallamával szolgált. Összesen nyolcz kiadása ismeretes; én magam Berlinben négy kiadást hasonlítottam össze, melyek azonban csak az írásmódra nézve és egynéhány szó használatában külön-

¹ Pl. L. F. 16.

² S. R. Wolkan: *Zu den Türkenliedern des XVI. Jahrhunderts.* S. 12. Wien 1898.

böznek egymástól. A tárgyalás alapjául a legrégibb kiadást vettem 1566-ból. Czíme: *Ein schön new Lied | Von dem Graffen vnd theuren Ritter vnd Helden | Graf Niclus von Serin | Wie er so ritterlich in Vngern gestritten vnd gefochten hat | wider den Erbfeind der Christenheit | den Türcken und seinen haufen. Im thon: Wie man das Lied von Olmitz singt.* (F. 8.)

A nagy hős halála felett érzett igaz részvétellel kezdi el költeményét; ez a résztvevő hang annak egyes részeit valóságos elégiává emeli:

Wie gerne wolt ich singen¹
 so ficht mich trauren an |
 Ich weisz nit Zuerbringen |
 jedoch kan ichs nicht lon |
 Herr Gott ich thu dirs klagen |
 den jammer vnd die not |
 so sich vor wenig tagen
 newlich hat zugetragen |
 lass dich erbarmen Gott.

A szigeti hadjáratot jól ismerjük egykori történeti kútfők nyomán s énekünket inkább egy dicsóító költeménynek, melyet az önfeláldozó hős emlékére írt Lorentz Wessel v. Essen, mint történeti forrásnak tekinthetjük. Jól tudjuk, hogy nem ő az egyedüli, kit ezen, a világtörténetben szinte páratlanul álló esemény dalra, elégiára készített; sokan vannak az idegen nemzetek fiai közül valók, kik költői munkájukkal hozzájárultak Zrinyi Miklós apotheosisához.

Visszatérve költeményünkre, rövidre szabott terjedelme nem engedi meg, hogy részletesen szóljon az ostrom egyes jele-
 neteiről. Megemlíti Sziget erősségét és szól vitéz kapitányáról:

Darinnen ist gelegen
 Graf Niclus von Serin
 mit manchen kûnen degen
 thet grosser manheit flegen |
 nach ehren stund sein sinn.

Szinte meglepők azon szavak, melyeket Zrinyiról mond:

Vnserm Christlichen Keyser
 hat ers ein Eyd gethan
 als ein alter vnd greyser

¹ Egy másik kiadásban: gern wolt ich fröhlich singen (Berlin).

wolt er den Feind bestan
 die Vestunge nicht aufgeben
 Dem Türcken in sein gewalt |
 viel mehr dar wider streben
 die weil er het sein leben
 als ir werdt hören bald.

Bár költeményünk alig tér el a várostrom hitelesnek ismert történetétől, mégis szükségesnek tartom az elbeszélés menetét röviden ismertetni.

Hatalmas török sereg — mondja Wessel éneke — indul a szultán vezetése alatt Dunántúlra. Augusztus első napjaiban egyszerre feltűnik a szultán selyemsátora Sziget sánczai előtt. Az ostrom Ali pasa vezérlete alatt azonnal megkezdődik. Zrinyi megesketi vitézeit, hogy mindvégig, utolsó lehetőségig kitartanak a vár védelmében.

Man thet gewaltig schiessen
 viel Türcken kamen umb |
 dennoch sie nit nachliessen
 es war sehr gross die Summ |
 Der Türck mit gvallt thet treiben |
 sein Volck zum sturm hinan |
 Welcher wolt dhinden bleyben |
 den liesz er bald entleyben
 sie musten alle daran.

Midón Zrinyi látta, hogy az erősen megrongált várat tovább megtartani nem tudja, összehivatja vitézeit.

Zuletzt rüfft er zusamē |
 sein Kriegsvolck inn der still
 Sprach wer inn Christus namen |
 bey mir verharren wil |
 sein leib vnd leben wagen |
 der gelob mir auffs new |
 mit dem Feind wöllen schlagen wir uns
 da thet ein jeder sagen
 Sie wolten halten treu.

Lemondva az életről, halálos elszántsággal, halálmegvetéssel indulnak az utolsó harcba . . . Mindenütt első Zrinyi, a vezér :

Der Türck hett jhn bey dem Leben
 gern gefenchlich genommen an |

Doch wolt sich nicht ergeben |
 der theurer Ritterlich Man
 gleich wie ein Löwer stunde
 mit Ritterlichem mut |
 sein leib ward jm verwundte |
 zweu schüss er wol entpfunde |
 da vergoss er auch sein Blut.

Endlich ist er gefallen
 hat sein Geist geben auf |
 Mit sein kriegsleuten.

Nemsokára megtalálták a hős holttestét; a török levágta fejét és elküldte Győrbe a császárnak. A szerző néhány szóval, de igazán megkapóan írja le a császárnak hű vezére eleste fölött való fájalmát:

bald er des ane blichet—
 sein Hertz im leyb verstrycket—
 war traurig vngemuth.

Díszes temetésben részesíti a Zrinyi fejét. Hogy mennyire szerették és sajnálták a hőst, bizonyítják a következő sorok:

Es klaget arm vñ reiche |
 den werde Ritters Mann
 Sein Ritterliche thaten
 preiszt man durch alle land | ...

Méltón fejezi be az éneket az utolsó versszak:

Geistlich vnd Weltlich Herren
 habt kein verdriesz daran |
 Dasz Lied sing ich zu ehren
 dem werden Rittersmann |
 hilff Gott das werd gerochen
 sein Ritterlicher todt
 Sein trew hat er nie gebrochen |
 das lob sey jhm gesprochen |
 Genand jhm der ewige Gott.

A helyenként idézett sorokból olvashatjuk azon magasztaló, dicsőítő szavakat, melyek ugyan csak egy szerzőtől valók s egy embertől erednek, de mégis az egész németiség hangulatát fejezik ki.

Arról nem szól semmit, hogy Zrínyi mennyire összeforrt a vár megvédésének eszméjével s ezzel együtt a magyarsággal, jóllehet nem volt magyar származású. Wessel, az ének szerzője, Zrínyiben csak a császár hű vezérét látta, ki képes volt inkább életét feláldozni, semmint a hűség esküjét megszegni.

Mint a legnépszerűbb dallamok egyikéről szintén meg kell emlékeznünk. A költemény egy-egy versszakát kilencz sor képezi érdekes rímelhelyezéssel, Rímképlete : a b a b c d c c d. Minden egyes sor három hebunggal bír.

A dallam kedveltségét legjobban bizonyítja, hogy még a XVIII-ik században is találunk számos dalt ezen megjegyzéssel : »Im Thon : ¹ Wie man Graf v. Serin singt.«

Még hosszabb énekben örökítette meg Lorentz Wessel egy másik magyar vitéznek, Túri Györgynek ² emlékét. Túri György neve magyar történeti népköltészetünkben nem ismeretlen ; ugyanis 1548-ból az ő neve alatt maradt fenn egy keményhangú harci ének, azonkívül egy névtelen hosszabb énekben emlékezett meg vitézségéről és haláláról. Híre, neve már 1544-ben kapott szárnyra, midőn Balassa Menyhért segítségére sietett a török ellen. Azontúl kezdve valóságos ostroma volt a töröknek, méltó társa Zrínyi Miklósnak. Legszébb győzelmét Mohamed székesfehérvári bég felett aratta a Bakony szélén, midőn magát a béget is elfogatta s elevenen vezette Miksa császár elé. Ezen haditettéért a császár aranylánczczal tüntette ki. Már pusztá nevének hallatára félelem fogta el az egész törökséget s nem egy basa esküdött bosszút Túri György ellen, de csak 1571-ben sikerült őt törbe csalni és megölni.

Túri (Thury) György ezen időtájban Kanizsa és Palota végvárák kapitánya volt.³ A törökök álnokságát és a bátor vitéz halálát énekli meg Wessel alábbi költeményében, mely a Zrínyiről szóló énekkel együtt a müncheni könyvtárban található. Címe : »*Drey Schöner Klaglieder. Das erst Von dem Graffen . . . N. v. Serin . . . Das ander, Von dem Edlen gestrengen vnd theuren Ritter, Tury Georgen der Röm. Kay. Maj. Oberster zu Camussz in Vngere, wie er . . . den 9. Aprillis, in dem 1571. Jar . . . ist umbkommen. Im Thon, Ich stand an einem Morgen.*« (F. 15.) Az ének menete szintén elegikus. Az egészben Túri György személye lép előtérbe és kissé hosszabban megénekelve, mint azt a tárgy megkívánná. Kezdeté hasonlít a Zrínyiről szóló ének bevezetéséhez :

¹ P. Ein Klaglied v. 1616. (Soltan Einhundert . . . 45. N.) Egy másik : Ditfurth 1756—1871. S. 38.

² L. *Századok* 1870. 1721—3.

³ R. Horváth Jenő ; *Magyar hadi krónika.* 97. l.

Vor trauren musz ich singen,
 ich kans nit unterlan :
 Ein Klaglied zuuerbringen |
 wie ichs vernommen han :
 Von einem Edlen Rittergut |
 wie mannlich er thet streiten
 wol für des Christen blut.

Auff das man thut erkennē,
 den strengen Ritter gut :
 Turj Geörg thut man jhn nennen,
 Gott hab sein Seel in hut.

A császár Kanizsa védelmét bízta az egyszerű nemesi sorból ¹ fölemelkedett hősrre. Sokszor kicsapott várából az arra czirkáló török csapatokra és erős kardját mindig a szerencse kísérte.

Endlich hat sich das glücke
 von jm zu ruch gewandt.

Egy ízben a török — írja énekünk — nagyobb erővel tört be Kanizsa tájára, rablánczra hurczolván a keresztyéneket.

Solches ist wordem jnenn
 Herr Turi Georg genand
 Thet sich nit lang besinnen |
 sein Kriegsvolek er vermant.
 Zum streit waren sie bald bereit,
 nach Ritterlichen ehren,
 zu fechten alle zeit.

Solches hat sich begeben,
 den neundten tag Aprill.
 Thet sich im Feld erheben
 ein ernstlich Ritterspiel.

Részletesen leírja Wessel a csata lefolyását. Túri Györgyöt a törökök álnok módon körülkerítik és hirtelen reátörnek. Nehéz küzdelem fejlődik ki, melyben nem egy török harapott a fűbe. Legtovább küzdött a törökverő kapitány, míg végre lovát leszúrták s harczképtelenné lett. Különben lássuk Wessel szavait :

In disem hör ich sagen,
 hab jhn ein schwartzer Mohr,

¹ Századok 1872. 481.

In sein hirn geschlagē,
 da er sein Helm verlohr :
 auch hat gestraifft sein freidig Ross,
 und jn zur erd gesturtzet,
 dadurch er ward sieglosz.

Fejét levágták és a szultánnak Konstantinápolyba küldték.

A mint látjuk, Lorentz Wessel már gyakorlott énekes, a ki a külső formára is sokat ad. Több éneke ismeretes, melyek mindegyike számos kiadásban volt elterjedve. Hosszú sora következik ezután a verses német ujságlapoknak, melyek a törökök egy-egy újabb kegyetlenségéről, győzelméről vagy vesztéséről adnak hírt. Dolgozatom csak a berlini és a budapesti könyvtárakban található, vagy újabb lenyomatokban megjelent ujságlapokkal fog részletesebben foglalkozni, míg a többieknek csupán címeit sorolom fel a függelékben. Legkönnyebben áttekinthető ezen korszak anyaga, ha chronologikus sorrendben tárgyaljuk. Így mindjárt egy szomorú ujságot olvasunk 1580-ból: *Drey klägliche neue Zeitung in ein Lied verfast. Die erste von desz Türcken grosse Tyranney Ach wie Feuer vom Himmel gefallen. Sampt einer angehenchten Practica | was sich auff diesz Jar begeben mócht von wegen vnsers sundichen Lebens | auff diess 1581.*¹ (F. 23.)

A török hadaknak a felvidéken való kegyetlenségéről szól. Egy török martalócz-csapat ezen időtájban elfogott néhány lengyel urat egy nemes hajadonnal együtt, kit a szultánnak akartak elküldeni.

solchs wurd der Oberst im Zips gewar
 Reinger heist er mit Namen
 kam mit seim Kriegsleuten dar.

Sikerül neki a martalóczokat szétkergetni, kiknek nagyobb része a Vág vizébe fult.

A szerző nem nagyon ismerte Magyarország geographiáját. Egyszerűen, a mint jól-rosszul hallott egy-egy városnevet, hol csata volt, azt beleszötte a versébe. Történeti hitelességet nem sokat kereshetünk benne, a mit az egész esemény zavaros előadása is bizonyít. Annál nagyobb részletességgel írja le a törökök rettenetes, vérlázító kegyetlenségét, melyet azonban szintén nem mindig vehetünk teljes igazságnak. Még ma is megborzad az ember, ha olvassa :

¹ Sajtóhiba; mert a címlapon alul ezt olvassuk:
 Getruickt zu augsburg durch Hans Beck anno 1580.

die kleine Kinder in der wiegē |
 stechte sie an jre spiesz |
 bey 1100 die ich nit liegē.

Die schrien in solcher grossen not.
 drey gantzer tag ehésie waren todt.
 Vatter vñ mütter müst zu sehen |
 auss zug man sie nachtet vnd bloss
 mit pfiltz pfeilen zu in schosz |
 auch mancher Túrck thet jehen |
 Wo ist jetzund dein Christus
 schrey er soll dir helfen |
 den weibern nach den brüsten
 sie schreichen vnd theten wehgelffen |
 man hawet in ab Fúss vnd Hendt |
 die Christen so elend.

De ne folytassuk ezt a borzasztó képet, melyben a szerző a törökség által valaha csak elkövetett kegyetlenséget mind összeírta.

Igy nem csodálkozhatunk azon a félelmen, melyet a békés német polgár érzett, midőn a »török« nevet csak kiejteni hallotta. Hasonlóan nem csodálkozhatunk a magyarok iránt tanúsított gyűlölet fölött, midőn már nem keresztyéneknek, hanem a török czimborájának, szövetségesének tekintették.

Öröm, lelkesedés szállja meg olykor ezen verses ujságok igénytelen, névtelen szerzőjét, ha a keresztyének diadalát hirdetheti. Ilyen diadalról szól egy 1584-ből való énekünk. Czíme: *Warhaftige Neue Zeitung von der Siegreichen Niderlag | sieben Tausend Túrchen | sampt jhren Obersten | geschehen den 26 tag okt. bey Slun in Chabatan | diss 84 Jars. Im Thon: Erhalt vns Herr bey deinem Wort | etc.* (F. 25.) E történeti kútfők szerint Ferhad boszniai basa betört Krajnába, de ezen kalandja rossz véget ért.¹ Ugyanis Erdődy Tamás horvát bán a visszatérő törököt Szluin mellett megtámadta, legyőzte és a foglyokat szabadon bocsátotta. Ezen seregről ad hírt az ének szerzője, csak a neveket másítja meg. Szerinte Jobst v. Thurn volt a horvát generális, a bán pedig Ungnád Kristóf.²

A csata a keresztyének győzelmével végződött. E feletti örömeben megjövendőli az énekszerző, hogy nemsokára kipsztul a török. Elég baj, szerinte, hogy ezelőtt nagyon könnyedén vették

¹ Horváth: *Hadi krónika* 104—5.

² 1583-ban nevezte ki Rudolf Erdődy Tamást az idegen Ungnád helyébe. Szalay—Baróti III. 126.

a török veszedelmet. Érdekesek az ének következő befejező sorai; bizonyítékai annak, hogy eleinte mennyire kicsinyelték a török invasiót:

Hett einer gsagt vor hundertjarn
 Der Türch wird jetzt für Ofen fahrn
 Alles einnemen biss gen Rab |
 Man hett jhn geworffen in ein grab.

Nun ist es geschehen | wie man sicht
 Dass er auch Rab jetzund ansicht
 Vnd streiff in Steuermarch vñ Crain |
 Ihm ist nichts grosz | und nichts zu klein.

Még szokatlan és egészen új hang szólal meg az ének két utolsó versszakában. Mintegy előhírnökei azon élesen csipkedő gúnyiratok hangjának, melylyel a XVII-ik században oly sokszor fogunk találkozni.

Herr Herr Christe steh vns bey |
 Mach vns von Bapst vñ Türchen frey
 Die dich verfolgten vnd dein Volck |
 Komm bald zu vns in deinem Wolck.

Der Bapst dess Türcken Bruder ist
 Stürtz sie allbeyd Herr Jhesu Christ
 Mit jhrem Calender in die Hell |
 Der Teuffel ist jhr bester Gesell.

Igy csak egy erősen protestáns érzelmű beszélhet. Szinte érezzük benne a két nagy tábor harczy készülődését! Ezek az ellentétek fogják a későbbi énekeket, a krónikaszerű rimes históriákat elevenebbé tenni.

Egyszerű rímbe szedése egy év eseményének a Nemzeti Múzeumban található következő ujságlap:

Der hincende Both | schlahe jhn die Gicht
 Ist komen bringt viel andern Bericht
 Dann wir zuvorn auff diese Reim |
 Mit Wahrheit nicht berichtet sein.
 Tausend Fünff hundert Achtzig und acht |
 Das ist das Jahr | das ich betracht |
 Geht in dem die Welt nicht vnter |
 Geschehen doch gross merchlich wunder.

A czímlapot ezenkívül egy metszet is díszíti, mely egy sánta követet ábrázol; kétoldalt egy sorban Európa összes államai fel vannak sorolva tarka összevisszaságban. Nyomatott 1590-ben. (F. 28.)

Magyar vonatkozású az a néhány sor, mely a szerencsétlen 1588. évi lengyel hadjáratról emlékszik meg; azonkívül a magyarok egy győzelméről¹ és pedig:

In Zips, durch wenig hundert Mann
Zwey Tausend Türcken Todt geschlan |
Etlich sind schendlich entritten |
Gott hat selbsten scheinbarlich gestritten.

A tizenöt éves háború első keresztyén diadaláról írt verset Ráth György gyűjteményében találtam. (Akadémiai könyvtár.) Az énekszerző Sziszeket Székesfehérvárral érthetetlen módon összetévesztette s így nehéz volt kihámozni, hogy tulajdonképpen »Stulweissenburg« helyébe mindenütt »Sziszek« irandó. Ime ismét egy adat a német történeti énekszerzők hanyag gondatlanságához.² Vagy talán a nyomtatásban változott meg? De tény az, hogy ha csakis a címét ismernők, úgy a leglelkiesmeretesebb bibliographus is minden habozás nélkül a székesfehérvári csatát tárgyzó újságlapok közé sorozná...

Ime a címe: »*Zwo Warhaftige Neue Zeitungen. Die erste: Von desz Türckichen Niederlag | Welche der Herr Ruprecht v. Eggenberg | mit 5000 Mann zu Rosz vnd Fusz dem Türckichen Wascha von Boszna | sampt 9. Beegen Ritterlich oberhalten vnd der Türcken beg 16000 zu Rosz erschlagen vnd vmbgebracht: Er selbs der Wascha mit sampt. 9. Beegen Todt gebliben: Geschehen vor Stulweissenburg den 22 Jenner | anno 1594. Gesangsweisz gestellt ... Die Ander: Von Constantinopel.*« (F. 34.)

A hosszú cím elmondja az ének tartalmát, mégis ha valaki keresné egy krónikában e győzelmet, mely Székesfehérvár előtt folyt le Eggenberg vezérlete alatt, úgy bizonyára nem akadna reá. Ellenben tudjuk, hogy Ernő főherczeg Eggenberg Ruprecht tapasztalt hadvezért küldte le 1593 tavaszán Sziszek alá,³ a vár felmentése végett. Junius 22-én ott meg is jelent a felmentő sereg, vagy az ének szavait idézve:

¹ V. ö. Szilágyi S. *A magyar nemzet története.* V 444. Horváth J.: *Hadi krónika*: 107—8.

² Pedig nagyszámú részletes prózai újságlap állhatott rendelkezésére a sziszeki diadalról. 1593. L. Apponyi Sándor 538. szám alatt; Kertbeny 1054. sz.

³ L. Gömöröy cikkét a csatáról: *Hadtört. Közl.* 1894. 613—34. v. ö. Szilágyi S. *A magyar nemzet története.* V. 492.

Der Herr v. Eggenberg mercht recht |
 Mit sein Kriegsvolek Reuttern vnd Knecht |
 Thet obers Wasser setzen :
 Welches da ist die Saw genandt.

Az utolsó sorban azonban ismét visszatér a régi tévedéshez és azt mondja :

Stulweissenburg zu entsetzen.

Azután ismét híven követi az eseményeket ; elbeszéli, hogy az első napon csak a basa előcsapatját semmisítették meg. A basa erre egész seregével felkészült, megtámadta a keresztyén sereget. Heves csata fejlődött ki ; s itt ismét találkozunk a csata szokásos leírásával :

Das an der Kriegsvolek Eylt hinden dran |
 Der schertzt thet sich erst heben an |
 Die Sâbel theten klingen
 Die Türcken thet man
 All schlagen zu todt
 Theuer wars lachen vnd singen.

Hogy egyáltalában nem a székesfehérvári csatáról van szó, bizonyítja a következő néhány sor :

Ein Wasser die Kulpa wirdt genendt |
 Drey tausent wurden drein gesprengt |
 Die mûszten all ersaufen ;

A csata a keresztyének teljes diadalával végződött ; Hasszán boszniai basa is elesett, kilencz béggel együtt ; mint az énekszerző mondja. A győzelem fölötti örömujjongással és buzgó háladással végződik ezen 21 versszakos ének.

Mindenesetre rejtély, hogy ez énekszerző miért cserélte fel Sziszek nevét Székesfehérvárral ? ¹ Különben ezen éneket sem Weller, sem Kertbeny, sem Apponyi nem említi.

A második verses ujság néhány, Konstantinápolyban történt égi csudát ír le s ezzel kapcsolatosan több előbb történt égi tüneményt, melyeket természetesen a törökkel hoz kapcsolatba.

Ismét győzelemről olvasunk az 1593-iki ujságlapban : »*Warhaftige und fröhliche Neue Zeitung. Von den erhaltenen Victori*

¹ Talán Székesfehérvár magy. nevét hallotta és mivel ez ismeretlen volt előtte, Sziszekkel azonosította ?

*vor Stulweissenburg in Vngern | wie der Herr Ferdinand Graff
von Hardeg | mit einem Kriegsvolck der Türcken vber sieben
tausend erlegt | vnd vil vmbgebracht | geschehen den 9 Novembris |
Anno 93. Gesangweisz gestelt. Im Thon Wie man den Graffen
von Serin singt . . .* (F. 30.)

A 15 versszakból álló költemény a diadalt természetesen Hardeg Ferdinánd grófnak és a német hadaknak tulajdonítja és ugyancsak hízelgően nyilatkozik a grófról, a kiről nemsokára hasonló népénekek nem a legszebben fognak megemlékezni. A költemény ugyanazon szavakkal kezdődik, mint az az ének, mely 1526-ból Lajos királyt siratja.¹

A költemény tárgya a keresztyének, kiknek Hardeg győri kapitány volt a fővezérük, győzelme Székesfehérvár mellett Pákozdnál. A győzelem hamari és nagy volt, mint az ének mondja :

Dir o Gott ghört die ehre |
der du gnad hast gethan |
dem Christelichen Heere |
dasz es gesieget schon |
ehe dann in zweiten stunden |
ward der Erbfeind erlegt |
todt worden jr gefunden |
die niermehr aufstunden |
sieben tausend gestreckt.

Darunter viel grosse Herren
die beste Kriegsleut all . . . |

Hálaadással végződik a költemény a nélkül, hogy Zrínyi György, Pálfi Miklós, Nádasdi Ferencz vezérekről megemlékezniék. Az igaz viszont, a korabeli magyar krónikák meg Hardeg Ferdinándot nem említik meg.²

A következő néhány év kemény harcokban telt el, melyek azután termékenyen hatottak a történeti énekek keletkezésére. Egy-egy nevezetesebb vár ostromáról valóságos irodalom keletkezik.

LEFFLER BÉLA.

¹ Berlin. K. B. . . . 7799. L. Bleyer J. *Phil. Közl.* 1897. 418.

² L. pl. Pethő Gergely Magyar krónikáját. [Anno 1593-ról szóló részt.]

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BOSZNIA KÖVETEI A BUDAI ORSZÁGGYŰLÉSEN 1440 JÚNIUSÁBAN.

Az 1440. júniusi országgyűlésen, a mikor Ulászlót forma szerint királylyá választották, II. Tvrtko István boszniai király követei is megjelentek. Klaić Bosznia Történetében e követségről szó szerint idézi Callimachus elbeszélését. Ez elbeszélés szerint Tvrtkónak kiváló férfiakból álló követsége megemlékezett a boszniaiak eredetéről és elmondotta, hogy a boszniai és lengyel nép közös ősektől származik, hogy a két nemzet nyelve is közös. Tvrtko e rokonság miatt nagyon örül Ulászló szerencséjének. A követség kiemelte, hogy e rokonság, de a szomszédság miatt is a két országnak egyesült erővel, kölcsönös tanácsal kell a fenyegető török vész ellen eljárnia. Kérik tehát a követek, hogy Magyarország és Bosznia régi szövetsége és barátsága, melyet a régi királyok szentül megtartottak, újjátassék meg. A követségnek Ulászló kegyesen válaszolta: nagyon rendén van, hogy Bosznia királyának tetszenek Ulászló sikerei; rendén van ez nemcsak az eredet és nyelv rokonsága miatt, hanem mivel mind a két félnek érdeke az, hogy Magyarországnak minél hamarabb csendesüljön a pártharcz és hogy minél hamarabb egyesült erővel indíthassanak háborút a közös ellenség ellen. Azután megköszönték a boszniai követségnek, hogy II. Tvrtko megígérte Magyarországnak a kellő pillanatban a támogatást a török ellen és figyelmeztették a követeket, hogy királyuk maradjon meg e szándékban. Végre megerősítették a szövetséget a királyok és királyságok közt.

Klaić ezt az elbeszélést minden kritikai észrevétel nélkül közli. Nem veti fel a kérdést, hogy beszélhettek-e így boszniai követek a magyar királyi udvarban 1440-ben s válaszolhattak-e így magyar király ekkor egy boszniai követségnek? Klaić a nemzeti hiúságtól elvakultan követi Callimachust, azt a nálunk is sokszor idézett humanistát, a kiről Caro azt mondja, hogy nem volna szabad említenünk a történeti források közt. Callimachus idézett előadása a boszniai követségről nem lehet igaz. Nagyon valószínűtlen a boszniai-

lengyel fajrokonságra való hivatkozás. A szláv rokonságnak tudata megvolt ugyan akkor is már, de a délszlávok közt nem volt oly élénk, mint a hogy Callimachus képzei. Még kevésbbé felel meg a valóság-
nak az, hogy Ulászló úgy beszél Tvrtkóval, mintha Magyarország
és Bosznia egyenlő rangú királyságok volnának, melyek régi szövetsé-
güket megújítják. Callimachus bizonyára Dlugosz elbeszélését
színezte ki szokott megbízhatatlanságával.

Dlugosz pedig az 1440-iki boszniai követségről csak ennyit mond :
Stephanus (Georgius) despotus Rasciae notabiles nuntios transmittit,
absentiam suam excusans propter Turcorum in Rasciam ingressum,
adventui regis concilians, et omnem fidem, obedientiam et subiec-
tionem repromittens. *Idem facit rex Bosniae.* Ez a kis mondat volt a
magja Callimachus terebélyes elbeszélésének. Dlugosz szerint tehát
Tvrtko követei hűséget, engedelmességet és hódolatot ígértek a ma-
gyar királynak csak úgy, mint Brankovics követsége. Ez a hang
megfelel Bosznia akkori helyzetének, de nem felel meg e helyzetnek
a szövetség ajánlata, melyet Klaić tulajdonít Callimachus nyomán
II. Tvrtkónak.

ANGYAL DÁVID.

RÁSKAY GÁSPÁR LEVELE.

A vitéz Francisco írójának levelét mutatjuk be. Kelt az 1526-ik
év őszén s szinte sejtjük, hogy benne a törökről is szó lesz.

Kassa város bíráját, Kakuk Mihályt nyugtatja meg benne,
hogy a pogány aligha veszi már útját ez évben Kassának. Maga
Ráskay — írja — útra szándékszik kelni néhány társával Buda felé,
hogy saját szemével győződjék meg a dolgok állásáról s híven tudó-
síthassa róla a várost.

Ennyi foglaltatik a Fülek várában kelt levélben, a mely Ráskay
Gáspár vitézi voltára, mint a ki az ellenségnek nyomába merészkedik,
fényt vet.

A levél ez :

Prudens et circumspecte amice, nobis honorande. Non miretur
Dominationem Vestram, quod a tanto tempore aliquam certam
famam D. Vestris non scriberimus ; causa haec fuit, quod veram
famam ex parte turcorum eisdem scribere volumus. Tamen pro certo
rescimus, quod turci, qui versus Agriam fuerunt, iterum reversi sunt
versus Budam et credimus, quod in isto anno versus Cassoviam iter
non habebunt. Tandem intelleximus, caesarem turcarum de Buda
descensurum cum omnibus gentibus et exercitibus suis. Nosque Deo
dante crastina luce cum caertis nobilibus versus Budam descende-
mus et cum propriis oculis nostris videre volumus et omnia intelligere

de negotiis nostris, quid inde facere debeamus et D. Vestris sic veram
famam scribere volumus. Ex castro nostro Fylek feria tertia proxima
post festum beati Michaelis archangeli anno Domini 1526.

Gaspar Raskay.

Kivül: Prudenti et circumspecto Michaeli Kakwk iudici civi-
tatis Cassoviensis, amico nobis honorandi.

Eredetije papiroson, zárlatán pecsét helye, Kassa város levéltárá-
ban 1142/a jelzés alatt.

KEMÉNY LAJOS.

↓

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Irta *Bártfai Szabó László dr.*, nemzeti muzeumi segédőr. Esztergom. Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája. 1910. 8° 858 l. Ára 20 K.

Kétségtelenül jogosan illeti meg a legteljesebb elismerés Szabó Lászlót azért a fáradságot nem ismerő szorgalomért, mellyel egy rábízott munkát a lehető legrövidebb idő alatt elvégzett. Talán boszorkányságnak lehet nézni, hogy egy Árpád-kori eredetű, máig is élő, sok ágra oszló családnak történetét két és fél év alatt meg tudta írni, pedig az Előszó szerint a szerző 1907 márciusában vette a megbízást Forgách László és István gróf uraktól és 1909 szeptember elseje már a kész munkát útnak bocsátó Előszónak a dátuma. A kik ismerik — mint e sorok írója — a szerzőnek buzgóságát a munkában, és a kik tudják, hogy Forgách Ferenczről szóló munkájának megírása (1902) óta állandóan gyűjtötte az anyagot a Forgách-család történetére vonatkozólag, megértik a látszólagos lehetetlenséget.

Pedig egy nagyon fontos módszertani dolog még nehezítette helyzetét. Még a legnagyobb szerepet vivő családok történetét megírónak is szembe kell néznie egy nagy nehézséggel, a melynek helyes megoldása épp annyira dönti el munkája sikerét, mint az adatok lelkiismeretes felkutatása. A családnak nem minden egyes tagja volt egyenlő fontosságú azon szerep szerint, a melyet betöltött. Lehet olyan családtag, a ki ugyan nem játszott döntő szerepet az ország életében, de a kinek működése a család szempontjából fontosabb, mint egy másiké, a ki hazája sorsát irányította és így növelte fényét családjának, a melynek anyagi érdekeit ugyanakkor kevésbé országos jelentőségű egyéniség fényesebben biztosította, mint a nagy politikus, vagy mint a híres hadvezér. Sőt lehetnek minden tekintetben jelentéktelen emberek is nagyhírű család tagjai. Mit csináljon ez esetben a familia monographusa? Többen többféleképen igyekeztek megoldani e kérdés nehézségeit. Szabó László egyikkel se elégedett meg, hanem értékesíteni iparkodott »az eddigelé megjelent csa-

ládi monographiákból levonható tanulságokat, a melyeknek közös hibája, hogy áttekintésük és használhatóságuk többnyire nehéz, de az ország történetével foglalkozó, általános részleteket, vagy más családokra vonatkozó adatokat kereső író alig tudja bennök a neki megfelelő anyagot megtalálni. Kerestem tehát olyan keretet, a mely a család történetére mindvégig alkalmazható, az ismétlésektől lehetőleg megóv, végül áttekinthetősége miatt az olvasó könnyen kezelheti«. Úgy hiszem, egy egészséges gondolat mindig többet ér sok száz adatnál, mivel egy okos észmével mindig meg lehet világítani homályosnak látszó történeteket, míg száz adat megkeresése után nem föltétlenül bizonyos, nem talál-e valaki egy százegyediket, mely az eddigiek hiányosságát nagyon is feltűnően fogja mutatni. E szempontból kell nézniünk, miben áll lényegileg a szerző újítása.

Ez a monographia három részre választotta a felkutatott anyagot, közülök az első »mutatja a család történetének kapcsolát az országgal, ez a *köztörténeti* rész«, a második szól »a család birtokügyeiről, pereiről, állapotáról, életéről, ez a *család-történeti* rész«, a harmadik a leszármazással kapcsolatban összefoglalja mindazt, a mit »a család akkor élő tagjairól tudunk, ez a *személyi* része a munkának«.

Szabadjon elismernünk, hogy ez eljárásával a szerző megmutatta, hogy nem hajlandó megszokott ösvényeken járni csupán azért, mert mások az utat könnyen járhatóvá taposták előtte, hanem ereje tudatában merészen kezd olyan újításba, a melynek hasznosságáért még nem kezeskednek elődök, hanem a melynek jó vagy rossz voltáért neki kell kiállania a bírálatot.

Kétségtelenül igaz, hogy az a mód, a melylyel némely családok történetét eddig megírták, alkalmat ad kifogásokra, mert bizony sokszor nem kapunk egyebet, mint ugyanazt a históriát először egy bővebb, aztán egy rövidebb előadásban, a szerint, a mint a család történetét vagy a családtagok leszármazását tárgyalják és a mi ott 40 oldal, itt esetleg 4 lesz, de kétségtelenül nem fog újat mondani a második az elsővel szemben. E sorok írójának nézete szerint az anyagnak most ajánlott három részre osztása aligha tudja mindenben megszüntetni az eddigi bajokat. Úgy találomra ideiktatunk néhány sort az 1. és 3. számú (az ú. n. köztörténeti és személyi) részből. »János (András tárnokmester fia) egyházi pályára lép, ifjú korában 1273-ban egyháztudor, gömöri főesperes, a király kedvelt udvari papja.« Ugyancsak róla ezt mondja a 3. rész: »5. János, András tárnokmester fia, előkelő közéleti szerepléssel bírt. Vele első ízben 1273-ban találkozunk, akkor már egyházbírói doctor, gömöri főesperes és

Kun László fidelis clericusa.« Nem ugyanolyan fajtájú hiba ez, mint a mit a szerző elődeinél megró?

De azt hiszem, ez a hiba nem az ő hibája és ezt a hibát ily módon elkerülni nem is lehet, főleg nem úgy, ha azt a lehetlenséget akarjuk elkövetni, hogy egy és ugyanazon ember cselekedeteit szétválasszunk és először az országos fontosságú politikust, azután pedig az egyszerű családtagot lássuk benne. A mint ez az ember egy volt és nem válhatott két részre, hogy mint államférfiú és mint családtag szerepeljen, épp úgy fölösleges szétszedni cselekedeteit e kettős alapelv szerint. A jelentéktelennek látszó családi jellegű cselekedet épp úgy jellemző ugyanazon emberre nézve, mint a legnagyobb következményekkel járó államférfiúi ténykedés. Egy ember jellemét nemcsak az alkotja, hogy a királynak adta lovát, a mikor a mohi csatából menekültek, hanem az is, kivel, mennyit és miért pörösködött. És a míg ezt a kétfelé választást el nem hagyjuk, más bajt se kerülhetünk el. Mikor másodszer mond el az ember valamit, könnyen eltérhet az elsőtől, bármilyen gondos is az író. Szabó László eddigi munkáiban is úgy volt ismeretes, mint a leglelküismeretesebb szerzők egyike, és mégis előfordúl nála, hogy a köztörténeti Ivanca mester »1190 táján születhetett«, holott a személye szerint tárgyalt »Ivánka 1180 előtt születhetett«. A nagy országos eseménynél, Temesvár 1552-iki ostrománál szereplő Forgách Simonnak »60 válogatott katona engedelmesskedett«, míg a családtagok közt meghuzódó Forgách Simonnal »1552-ben Temesvárt találkozunk 50 lovas élén«. Ilyen apró-cseprő hibák elkerülhetetlenek mindaddig, míg egy országos szerepet vivő egyént és egy családtagot külön akarunk választani.

Nyiltan meg lehet vallani, hogy az anyag személyekre vonatkozó részének ilyen felosztásával aligha lehet elkerülni az ismétléseket és hogy a lényegyet tekintve, ez az eljárás nem igazi eltérés a régítől. És szerintünk nem is ezen fordúl meg a dolog, hanem azon, hogy a családtörténeti monographiák azt hiszik, hogy nekik Magyarország történetét kell megírniok és abba beleszőniök azon eseményeket, a melyekben a család szerepet játszott. Még Szabó László könyve is ezt a schemát követi, úgyannyira, hogy röviden benne van Magyarország története. El kell ismerni, hogy ehhez a fölfogáshoz joga van a szerzőnek, de meg kell vallani, hogy ez nem vezet a kívánt célhoz. Azt hinném, hogy fordítva jobban sikerülne a dolog. Mivel olyan család, még dynastia sincsen, melynek története bármily részletesen írva is, magában foglalná a nemzetét, a családtörténeti monographiáknak előbb-utóbb le kell mondaniok arról, hogy országos történelmet csináljanak egy család históriájából. Meg kellene elégedni

a család történetének tárgyalásával és alkalmas módon annak jelzésével, hogy ez és ez a dolog nagyobb fontosságú, mint valamely egyszerűen családi jellegű esemény. Utóvégre is a historikus mérlegeli az eseményeket és ezen mérlegelésnél még mindig elég tere marad arra, hogy kifejtse az általa tárgyalt egyén szereplésének fontosságát az ország története szempontjából. Ez esetben nem kell kétszer tárgyalni ugyanazokat az eseményeket és sokkal nyugodtabb lehet az elbeszélés fonala.

E sorok írója nem is a fönt ismertetett hármas felosztásban látja az újítást, hanem abban, hogy a munka mindenütt tekinettel van a család gazdagsági viszonyaira. Ez tényleg olyan eljárás, a mely eltér a rendes szokástól és becses adatokat szolgáltat a magyar gazdaságtörténet ismeretéhez. És ennek a résznek tárgyalásánál szerencsére még kedvezőbb az író helyzete, mint a személyekre vonatkozó adatok ismertetésénél, mert tudvalevő, hogy családi levéltáraink aránytalanul több adatot őriztek meg a család vagyonának, mint a család tagjainak történetére nézve. Az e tényekből levont tanulságot és a vagyonszerzés történetének megírását az eddigi hasonnemű feldolgozásokkal szemben ezért kell nyereségnek tartanunk.

Hogy a munka főleg levéltári adatokon épül fel, talán emlitenünk sem kell, de hozzá kell tennünk, hogy a már kiadott anyag felhasználására is elsőrangú gond fordítottatik. És ez nagy munkát kívánt meg, mert a feldolgozások által ismertté vált nézeteknek főleg ott volt nagyobb szerepük, a hol a szerző könyve legérdekesebb részeit írta. Az önállóságra való törekvés ilyen esetben új felfogás és hypothesisek okozója lesz. Legérdekesebb ezek között a Forgách Balázs esetére vonatkozó. Szerinte Forgách Balázs »fölizgatott lelkiállapotban van a szörnyű tett elkövetésekor, a mely lelki disharmoniában érzelmein bűnös kezek játszszaák az irányító hangokat, vétkes szeretkezés között feledteti el a királyné a hozzá lánczolt lovag lelkiismeretének intó szavát«. Mindenesetre érdekes az a föltevés, hogy Forgách Balázs a királyné iránti szerelemből öli meg Kis Károlyt, noha Forgách Balázs megjutalmazása ellentmondani látszik e hypothesisnek.

Az egész munkáról szerzett kedvező benyomás felmenti a bírálót attól, hogy a részleteket sorra vegye apró-cseprő dicsérettek és kifogások kedvéért. Hogy a bírálat el merte mondani fönti, az íróéval nem mindenben egyező nézetét a szerző módszeres eljárással szemben és a munkát mégis olvasásra érdemesnek tartja, azzal azt akarta elismerni, hogy a munka kibírja a kritikát és értékét nem rontja az, hogy mindenben nem is jutott el oda, a hova el szeretett volna érkezni. A rossz könyveket az ilyen kritika tönkreteszi, a jóknak értékét csak emeli. —ö—ö.

Dr. Max Hajemann: *Das Stapelrecht. Eine rechtshistorische Untersuchung. XIV+114. Leipzig. Duncker & Humblot 1910.*

A szerzőnek az a célja, hogy megírja a német árúmegállító jognak történetét. Ez idő szerint ugyanis kiváló német munkák foglalkoznak az egyes városok árúmegállító jogával (Breslau, Magdeburg, Dordrecht, Frankfurt/a. O. stb.), de olyan munka nincs, mely az árúmegállító jog keletkezését, fejlődés-menetét és tartalmát általában és kielégítően tárgyalná. Szerző ezzel a munkájával az árúmegállító jogról az irodalomban uralkodó fogalomzavart megoldani, valamint a jelzett jognak történeti fejlődésmenetét felderíteni igyekszik.

Szerző a német árúmegállító joggal akar foglalkozni, Ez alatt azonban nemcsak a mai német birodalomban fekvő városok árúmegállító jogát érti, hanem azokét is, a németalföldi, flammand és osztrák városokét, melyek hajdan a német birodalomhoz tartoztak, továbbá a lengyel és egyéb nem német városokét is, melyek német joggal éltek. E szerint az elhatárolás szerint a szerzőnek a magyar városok árúmegállító jogával is foglalkoznia kellett volna, mert hiszen ezek legtöbbje a magdeburgi joggal élt. Ezt azonban csak annyiban teszi, hogy Budát, Pestet és Pozsonyt mint árúmegállító joggal felruházott városokat felemlíti. Oka ennek bizonyára az, hogy ilyen tartalmú források rendelkezésére nem állottak. Legalább a felhasznált 37 forrásgyűjtemény és 117 mű között ilyen nem találunk.

Az árúmegállító jog a városi jognak egyik jelensége és város gazdasági politikájának egyik eszköze. A városi gazdálkodás korszakának fénykorával és majdan bukásával együtt jár az árúmegállító jog sorsa is. Az árúmegállító jognak eredetileg az volt a feladata, hogy a város részére bizonyos árúk olcsó beszerzését lehetővé tegye. Később a nagyobb városok kereskedelmi monopóliumok szerzésére használták fel.

Érdekes jelenség, melynek kielégítő magyarázatát a szerző sem tudja adni, hogy míg Németország nyugati részeiben, főleg a Rajna és Elba vidékén 1300-ig az árúmegállító jog még csak keletkezőben van és az ezen a vidéken később szokásossá váló »stapel« kifejezés, mint terminus technicus, csak 1355 óta lép fel, addig Németország keleti részében már a XIII. század elején, így Wienben 1221-ben, találkozunk az árúmegállító jognak adományozásával. Sőt 1250-től kezdve határozott terminus technicusként fordul elő a *depositio, exoneratio, nyderlage*, melynek közelebbi tartalmát az adománylevél ismertnek tartja és így nem is magyarázza. Így Frankfurt/a. O. 1253.; Greifswald 1270.; Neu-Landsberg 1257.; Dresden 1272; Breslau 1274. A nomenclaturában látható

kettéágazás azután későbbi időben is fennmarad. A XV. századig a »stapel« kifejezés, két kivételt nem tekintve, csakis rajnai, és hollandiai forrásokban fordul elő. A XVI. századtól kezdve azonban Németország keleti részeiben is található ez a kifejezés. A XVII. század jogi irodalmában pedig az első helyet foglalja el.

A XVI. század közepéig a »Stapelrecht, Stapelgerechtigkeit« vagy »Niederlagsrecht, Niederlagsgerechtigkeit« kifejezések nem fordulnak elő, hanem csak »der Stapel« vagy »die Niederlage«. Az első okirat, mely amazokat tartalmazza, II. Maximilian császárnak 1574-ben kelt decretuma. De azért ezek a kifejezések még a XVI. században nem válnak közhasználatuakká, hanem csak a XVII. és XVIII-ban. Így Mynsinger: Responsorum sive Consiliorum Decades decem, Basel, 1580. cz. művében »jus retinendi merces«-ről beszél, sőt még 1633-ban is azt mondja Werdenhagen »De rebus publicis Hanseaticis« cz. művében, hogy a »jus stapulae vocabulum apud Juris Consultos veteres non adeo usitatum«.

Azonban úgy a »Stapel«, mint a »Niederlage« kifejezésének *kettős* értelme volt. Az egyik értelme a »Stapelrecht«, »Niederlagsrecht«, míg a másik értelme egyszerűen »árúlerakodóhely«, »árúfelhalmozás«. Ebben az utóbbi értelemben szerepel Wiennek 1515. évi oklevelében, melyben az idegen kereskedők jogot nyernek arra, hogy Wienben raktárt (Niederlage) tarthassanak. Így Mynsinger is említi előbb idézett művében, hogy a regensburgi kereskedőknek passauai »Niederlag«-ja azt teszi, hogy joguk volt árúkat a szükséghez képest Passauban lerakni. Hasonló értelemben szerepel a »Stapel« 1251. évi oklevélben, mely így szól: »ut nullus stapel, nulla exoneratio mercium fiat inter Rodenburgh et Gandavum«. A Stapel és Niederlage kifejezéseknek ez az utóbbi értelme a régibb. A Stapel ebben az értelemben Kölnben már 1370-ben, Hollandiában már 1251-ben szerepel, míg ellenben Stapelrecht értelemben Kölnben csak 1419-ben tűnik fel, pedig Kölnnek már 1259. óta volt árúmegállító joga; Hollandiában pedig Dordrechtben 1355-ben, holott Dordrecht árúmegállító joga már 1299-ből való. Keleten is előbb van meg az árúmegállító jog, mint a »Niederlage« elnevezés. Így Wien az 1221. évi Stadtrechtben kap árúmegállító jogot, de a Niederlage elnevezés csak 1281-ben tűnik fel. (»Und wurden einen umb ein niederlage«.)

A »Stapel« délnémet szó, megfelel az északnémet »Staffel«-nek, melynek értelme: Stufe, Grad. Előfordul már a Lex Ripuariában, hol azt találjuk: »regis staffolum, id est tribunal«. Staffolum az a lépcsőzetes hely volt, a vár előtt, hol a királyi bíróság ítélkezett; a hol egyéb összejövetelek is voltak, így például

vásárok. Innét kapta a vásárokon szokásos árúfelhalmozás ezt a nevet. Még ma is mondjuk: »aufstapeln«. Az árúfelhalmozás nevét átvette azután az a jog, mely szerint idegen kereskedőket kötelezni lehetett arra, hogy áruikat eladás végett felhalmozzák. A francia »étape«, »estappe«, »estaple«, »staple« mindenesetre a német stapelből származik és nem fordítva. A latin »stabulum« (istálló) pedig kapcsolatba a stapel-lel alig hozható.

A szokásos latin kifejezések: stapula, depositio mercium, exoneratio, expositio. A »jus emporii« a forrásokban nem szerepel, hanem csak a későbbi jogi irodalomban. Még Mynsinger is jus emporii alatt az idegen kereskedőknek azt a jogát érti, hogy valamely városban raktárt tarthatnak.

Ki adományozta az árúmegállító jogot? Szerző négy korszakot különböztet meg: 1. Az árúmegállító jog keletkezésének kora kb. 1250-ig; 2. 1250—1500-ig; 3. 1500—1636-ig; 4. 1636-tól a régi német birodalom felozlásáig. Az első korszakban az árúmegállító jog részint régebbi császári és fejedelmi privilegiumoknak szokásjogszerű kiterjesztéséből keletkezik, részint pedig fejedelmi (landesherrliche) adományozáson alapszik. A második korszakban a szabály a fejedelmi adományozás. Kivételképen szokásjog útján is keletkezik még árúmegállító jog, így Hamburgban, Brémában, Magdeburgban. Császári adományozások ebben a korszakban ismeretlenek. Legfeljebb császári megerősítésekkel találkozunk. Ausztriában azonban a császár adományoz, mert itt a császár egyttal fejedelem. A harmadik korszakban már ritka az új adományozás. De a hol előfordul, ott a császártól ered, például Leipzigban 1507-ben. Ez a császári jog a régi jogászok nyelvén: »jus Caesareum reservatum illimitatum«. Mint furcsaságot, kiemelhetjük, hogy Leipzig még pápai megerősítést is szerzett. A negyedik korszakban csak a választófejedelmek beleegyezésével szabad a császárnak új árúmegállító jogokat adományoznia és régieket megerősítenie. Tehát »jus Caesareum reservatum limitatum«. Egyébként új adományozás 1636. óta nem történt.

Az adományozás a városnak, mint testületnek szólt: »Consulibus nec non universitati burgensium et ipsi civitati nostre.«

Az árúmegállító jog keletkezésének az ideje a XIII. század eleje. A XII. században vagy még előbb nem voltak árúmegállítási jogok. Szerző czáfolja azoknak nézetét, kik már az ó-korban, vagy a Karoling-korszakban, avagy a X. században, vagy pedig, mint Stieda, a XI. és XII. században árúmegállító jogokat látnak. A legrégebbi árúmegállító jog, melyről okiratunk van, Wien városáé. Wien 1221-ben új Stadtrechtet nyer, melynek

23. cikkelye így szól: »Nulli civium, de Swevia vel de Ratispona¹ liceat intrare cum mercibus suis in Ungariam. Quicumque contrarium fecerit, solvat nobis duas marcas auri. Nemo etiam extraneorum mercatorum moretur in civitate cum mercibus suis ultra duos menses nec vendat merces quas adduxit, extraneo sed tantum civi...« Az új jognak még nincsen neve. A privilegium 1244., 1247., 1278. évi megerősítése sem használ még terminus technicust, mely »Niderlage« alakban csak 1281-ben lép fel Wienben, tehát oly időben, midőn az már Stettinben (»et servare ibidem depositionem, que in vulgari dicitur nederlage«, 1283.), Greifswaldban (»deposicionem que vocatur vulgariter nederlage« 1270.), Frankfurt a. O.-ban (»depositio mercium, que in vulgari Nederlage dicitur«, 1253.) régen használatos volt. Nyilvánvaló tehát, hogy 1221-ben az árúmegállító jog nem volt valami régi, ismert intézmény, mert különben az adományozásánál a terminus technicust használták volna. Wien 1221. évi Stadtrechtje Enns 1212. évi Stadtrechtjének utánképzése. De a 23. cikkelynek megfelelő Enns város jogában nem találunk. Ez is igazolja, hogy itt új jogról volt szó.

Köln 1173. óta az átutazó kereskedőktől vámot szed. A vámot azonban elengedi, ha a kereskedő Kölnben vásárt tart. A fejlődés azután valószínűleg az volt, hogy a kedvezmény helyébe a kényszer lépett. Mert már 1259-ben látjuk: »Quod videlicet nullus mercatorum de Ungaria, Boemia, Polonia, Bawaria, Suevia, Saxonia, Thuringia, Hassia, et quibuscumque aliis orientalibus partibus cum mercibus quibuslibet ad Renum veniens extra atque ultra civitatem Coloniensem excepta sola causa peregrinationis procedet. Neque etiam ullus Flamingus vel Brabantinus aut alius quicumque de ultra Mosam vel aliarum parcium inferiorum secundum consuetudinem antiquam et de jure servandam causa mercandi ulterius quam in Coloniā et non trans Renum neque versus partes superiores ultra villam nomine Rodinkirchen procedat. Et similiter nullus mercatorum de superioribus partibus extra dyocesim Coloniensem existens ultra inferiorem turrim civitatis Coloniensis vel saltem ultra villam nomine Ryle causa mercandi descendendo procedet etc.« Az árúmegállító jog meg van tehát kapcsolatban a továbbutazás tilalmával, de a terminus technicus még hiányzik. *Stade*, *Dordrecht* (itt fordul elő 1355-ben először a »stapel« kifejezés), *Stettin*, *Magdeburg* árúmegállító jogának keletkezésével foglalkozik ezután a szerző. Megállapítja, hogy az árúmegállító jog lényege az, hogy az idegen kereskedők kötelezettek vásárt tartani. Mint Münden város privilegiuma

¹ Regensburg.

mondja: »... ibi sua deponent onera, vendentes et ementes, ut ex eo civitas emendetur...«. A továbbutazás eltiltása ugyanis az eladási kényszert is jelentette.

Az árúmegállító jog virágzásának kora 1250—1500-ig tart. A kicsi és nagy városoknak egész tömege bírja ezt a jogot. Szerző csak példaképen 70 várost sorol fel, köztük Ofen-Pest és Preszburg városokat. A városok felvirágzásával fel kellett virágoznia az árúmegállító jognak is, mely a városi szükséglet fedezésének igen fontos eszköze volt. Szerző kimutatja, hogy téves az a nézet, mely Niederlagsrecht és Stapelrecht alatt különböző jogokat ért. Mindkettőt akképp definiálja, hogy ez a városnak az a joga, melynek alapján követelhetette, hogy minden vagy bizonyos kereskedő, ki mellette átutazott vagy rajta keresztül utazott, utazását bizonyos időre szakítsa meg, árúit egészben vagy részben rakja le és bocsássa árúba. Ennek a jognak megsértése büntetést vont maga után. Nem tartozik ellenben az árúmegállító jog fogalmához: 1. az átrakodási jog (Ümschlagsrecht); 2. a továbbutazás tilalma; 3. a vendégek egymásközi kereskedésének (Gästehandel) tilalma; 4. szolgáltatások szedése; 5. az útkényszer; 6. a jus constringendi és a darujog (Krahnrecht.)

A harmadik korszak, 1500—1700, az árúmegállító jog hanyatlásának korszaka. A városi gazdasági politika helyébe a territorialis gazdasági politika lép, mely általánosabb érdekeket véd. A kisebb városok árúmegállító jogai elvesznek és csak a nagyokéi maradnak meg. A birodalom még inkább ellensége az árúmegállító jognak. 1668. jul. 13-án kimondja a birodalmi gyűlés: »das nicht allein alle unrechtmässigen Stapel und Niederlagen abgeschafft, sondern auch hinführo keine neue mehr ertheilet werden sollen«. A meglevő árúmegállító jogok is változnak és pedig két irányban. Sok árúmegállító jog szolgáltatások szedésére irányuló joggá vagy átrakodási joggá alakul át, míg viszont mások a szolgáltatások (vámok) szedésének jogával, minek neve ebben a korban »Niederlage,« és az útkényszerrel bővülnek.

A XVIII. században és a XIX. század elején az árúmegállító jog tartalma *elvileg* ugyanaz mint előbb. De tényleg az árúk árúbabocsátását már nem kívánják, mivel ezt a megváltozott gazdasági viszonyok feleslegessé és lehetetlenné tették. Münchenben 1824-ben kijelenti egy rendelet, hogy »von dieser Befugnis jedoch in neueren Zeiten nur selten und bei eingetretenem Getreidemangel Gebrauch gemacht ist...«. Würzburgnak 1737-ben azt felelik Passau, Regensburg és Frankfurt a. M. városok, hogy az árúbabocsátás kényszere nincs már »in usu«. Az árúmegállító jog a gyakorlatban átrakodási joggá alakult át. A szabad kereskedelem hiveiben és a természetjogásokban új ellen-

feleket nyert azután az árúmegállító jog. Sok árúmegállító jog már a XVIII. században megszűnt, így Hamburgé, Speyeré, Dordrechté; mint jogintézmény pedig a XIX. században tünt el. A bécsi congressus 114. cikke az úgynevezett közös folyókra nézve így szól: »On n'établira nulle part des droits d'étape, d'échelle, ou de relâche forcée. Quant à ceux qui existent déjà, ils ne seront conservés qu'en tant que les états riverains, sans avoir égard à l'intérêt local de l'endroit ou du pays où ils sont établis le trouveroient nécessaires ou utiles à la navigation et au commerce en général.« Ennek daczára azonban Köln és Mainz még sokáig ragaszkodott átrakodási jogához. A bécsi congressus határozatait csak az 1821. évi elbai hajózási acta, az 1823. évi weseri hajózási acta és az 1831. évi rajnai hajózási acta valószínűleg meg, midőn kifejezetten eltörölte az ezen folyók partjain fennálló árúmegállító és átrakodó jogokat. Magdeburg ez alkalmalmmal 62.000 tallér évi járadékot kapott kártérítésül. A hajózási acták azonban nem érintették azoknak a városoknak árúmegállító jogát, melyek nem az Elba, Weser és Rajna mentén feküdtek. Ezeket az 1833. márcz. 22-én kelt Zollvereinigungs-vertrag 16. cikke szüntette meg. Midőn Szászország 1833. márcz. 30-án csatlakozott a szerződéshez 1834. jan. 1-vel, akkor megszűnt Leipzig árúmegállító joga is. Ezért a város évi 43.251 tallérnyi kárpótlást kapott. Ezzel Németországban az utolsó árúmegállító jog is megdőlt. A német vámegetletnek szerződéseiben ez a tilalom még hosszú időn át szerepel. Így az 1869: VII. t.-cz.-be iktatott és a német vámegetlettel 1868. márcz. 9-én kötött kereskedelmi és vámszerződés 11. cikke így hangzik: »Árúmegállítási és átrakási jogok a szerződő felek álladalmában meg nem engedhetők, s a hajózási és egészségrendőri, mint szintén az illetékek biztosítására megkívántató szabályok fentartása mellett, egy áruszállító sem kényszeríttethetik valamely meghatározott helyen megállapodni, ki-, be- vagy átrakodni.« A német birodalommal 1878. decz. 16-án kötött és az 1878: XXXVI. t.-cz.-be cikkelyezett szerződésben azonban ehhez hasonló intézkedést már nem találunk.

Hafemann munkája lelkiismeretes forrástanulmányon alapszik és kitűnő útmutató a kérdés irodalmában. Kár, hogy — mint arra Hugo Rachel rámutat (Schmoller's Jahrbuch, XXXIV. p. 1367—1369.) — az árúmegállító jog nemzetgazdasági jelentőségét alig teszi kutatás tárgyává, hanem majdnem kizárólag annak csak fejlődési oldalát vizsgálja. FLÓRIÁN KÁROLY.

Eredeti részletek (a) gróf Pálffy-család okmánytárához. 1401—1651. s (a) gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Irta Jedlicska Pál, praelatus, esztergomi kanonok, érseki helynök. Budapest, Stephaneum-nyomda r.-t., 1910. I—IV. 760. l. N. 8°.

Érdeemes munkával, hasznos anyaggal gyarapította történetirodalmunkat Jedlicska Pál, a veterán író, ki a régi emlékek gyűjtésével s közlésével már rég jó nevet szerzett. A gróf Pálffy-család levéltáraiból s egyebünnen sok értékes, eddig nem közölt levelet adott ki jelen munkája első, nagyobb részében, legtöbbször teljes szövegükben, többet pedig — a kevésbbé fontosakat s főkép a latin és német nyelvűek legnagyobb részét — csak tárgylag ismertette. A munka többi része a Pozsony vm. monographiájában megjelent Reiszig-féle Pálffy-életrajzoknak számos adattal való kibővítéséből s a Pálffyak kiegészített családfájából került ki.

Az okleveles részben 1044 levéllel találkozunk, s mindannyi sok adalékkal járul hozzá a családtörténeti, politikai, társadalmi s művelődéstörténeti kérdések tisztázásához. A műnek sem címe, sem Előszava nem tájékoztat bennünket, mekkora s mily tárgyú részét öleli fel a levelezéseknek e harmadfélszázadból s így igazi értékét a műnek meg sem állapíthatjuk. Általános tájékoztatásul jelezzük, hogy a XV. századból 3, a XVI.-ból 10 levelet közöl: a többi mind a XVII. század első feléből való. Meg kell jegyeznünk, hogy a győri hősnek, P. Miklósnak, az életére vonatkozó leveleket már régebben közzétette Jedlicska. A jelen gyűjteményben csak a XVII. sz. elejétől kezdve találkozunk a kir. udvarhoz intézett vagy onnan érkező levelekkel. A húszas évektől kezdve mindjobban kezd a család közügyi jelentősége, udvari szolgálata kibontakozni. A főrangú családok közül Forgách, Bakith, Illésházy, Csáky, Esterházy Dániel, Miklós és I. Pál nevével találkozunk; legtöbb levele van itt E. Pálnak, a nógrádi ág megalapítójának. Pázmándy, Draskovics és Lippai főpapoknak szintén több levele fordul itt elő. A szorgalmas szerző e levelek legnagyobb részét már évtizedekkel ezelőtt gyűjtögette s innen van, hogy, mivel akkor még nem volt M. Nyelvört. s Oklevél-Szótárunk, igen sok szót nem ismert föl, kétesnek tartott s kérdőjellel látott el. Ilyenek: kordovagy, supor lattot, roszas, megtromfolás, megnyer, sulioszabbában, utatván, ujobban, hostatiokat, kanát küldött, verín (verén, verekedésen) kapták, megszendül, lasnak, si (szíj), mazur (itt valsózinűleg népvévet jelent, nem földönfutót), bacja, leszek (helyesen: lessek = lesőhelyök), végh török, keötés (koholmány), szomok (s így a »varrott« is érthető), hátra czaful, latraban (latrai, rakonzátlanai közül),

Menesseben (ménés), feles előtt, Nenyhty (persze Nempthy). Előfordulnak e levelekben *szokatlan szóalakok* is, mint: rajtokheleit, ispájajok (ispánjok? tán a mójája analogiájára), oros (emberek); ő Felsége szadliknekje (bizonyára a Sattelknecht eltorzult alakja). Nagyheflán kérdéses nem lehet; ez alakban is számtalanszor előfordul; különben Nagyhöflan, Nagyhöflein. Lunten = kanócz. Mehe bizonyára a méhefű, hegyi csillány (melissophilon) (393. l.). A szótárak alapján *ismeretlen szók* (az itt-ott megjelent pótlásokat nem tekintve): czultar (241. l.), mártá-fa (212. l.), fudalot (tárgyeset, 276. l.), vicemméy (43. l.), Nyarhütte (mezőváros, 78. l.), Szára hosakot hozott (85. l.). Csavagás (228. l.), és egyéb hájhoz (155. l.), csak tollhiba lehet. Hogy pedig a 90. l.-on szerző E. Pált nádornak írja, szintén csak tollhibának lehet tekintenünk.

A munka második része, a gr. Pálffyak vázlatos életrajza, meglehetősen nyomon követi Reiszig tanulmányát s mivel így bővítve is messze vannak a teljességtől, nem is térhetünk ki ismertetésökre. Ezt kell mondanunk gr. P. János nádor életrajzi vázlatáról is (511–548. ll.), kinek hazafias érzületét, szereplését óhajtotta a f. évben elhunyt P. János gr. megállapíttatni tüzetes életrajzban. Thalynak s Lánczynak e kérdés megvitatására vonatkozó értekezései nincsenek érintve. Befejezésül a gr. Pálffy családját közli, mely itt-ott eltér a Nagy Iván-féltől; de arról nem értesülünk, miben s mily alapon történtek változások, bár az életrajzi rész bevezetésében szó esik Albrecht kéziratos monographiájáról.

A munkát gondos név- és tárgymutató zárja be. A könyv kiállítása díszére válik a Stephaneumnak.

A magas méltóságu, hajlott korú, lelkes író tisztelet és hála illeti meg buzgó kutatásainak e legujabb eredményeért.

DR. MARTON JÓZSEF.

Lukinich Imre, Bethlen István támadása 1636-ban. 82 l. Oklevéltár 32 l. Különlenyomat a *Századok*-ból és a *Történelmi Tár*-ból.

A szerzőt, mint az erdélyi történelem egyik specialistáját, már ismerjük korábbi jeles tanulmányaiból. Jelen dolgozatában kimerítő történetét adja Bethlen István gróf 1636. fegyveres támadásának, mely az öreg olygarcha I. Rákóczi György-ellenes ellenzéki politikának mintegy végső állapota és következése gyanánt ütközött ki. Az u. n. *hinta-politikára* kényszerített erdélyi társadalom történetének egyik érdekes fejezetét írta meg a szerző, kapcsolatba és beállítva a történeti összefüggések ama láncolatába, melynek politikai lényegén az u. n. transzylvanizmus nem egészen tiszta és egyenetlen eszméjének bélyegét

látja. Ezt a transzylvanizmust a szerző körülbelül úgy fogja fel, mint a német vagy olasz területi szakadozottságban Piemont vagy Poroszország történeti kialakulását. A mi benne politikum, az pedig a szerző szerint nem más, mint Erdély Monroe-elve: az, hogy Erdély az erdélyi magyarságé, a mely elv ott teljesen a rendi érdekek szolgálatában állott s az erdélyi alkotmány értelmében az erdélyi magyar vármegyei nemességre vonatkozott. A magyarság összetartózsága a három országrészben nem politikai, hanem legfőlegbe közművelődési és ethnikai rugókon alapult, mert vámpolitika és gazdaság terén már szintén teljes kifejlődést nyert Erdély önállása.

Az erdélyi közvélemény Magyarországot is idegen államnak tekintette, noha erre nézve alig lehet Cserei korlátolt, vénasszonyos és gyűlölködő írását perdöntő documentum gyanánt elfogadni. Sőt a Bethlen István-féle oppositio egész lefolyása a szerzőnek e tekintetben talán kissé túlzottan kiélezett transzylvanistikus elmélete ellen szól. A mellett, hogy az öreg frondeur, a *levitézett* fejedelem, egész mozgólódásában az erdélyi törvényekben is gyökerező ellenállási jogra hivatkozott (1638: VIII. t.-czikk), politikai összeköttetéseit az anyaországban kereste és Esterházy nádor pártfogására vagy csendes beleegyezésére elég sűrűen és érthetőleg utalt. I. Rákóczi György viszont a világos fejű Pázmány előtt tárta fel, hogy a porta Bethlen törekvéseinek támogatásával tulajdonképpen hatalmi körének kiterjesztésére gondol. Így történhetett csak, hogy Bethlen István és Rákóczi házi perpatvara az anyaország politikáját intéző egyéniségei közt is kelletlen, szilaj és szenvedelmes vitákat váltott ki (Pázmány és Esterházy közt). Az egész, önmagában jelentéktelennek indult Bethlen-epizód csak így dagadhatott meg olyan politikai ügygyé, mely egy pillanatra föllebbentette a fátyolt, a mely a keleteurópai hatalmak csoportosulását a hosszú békeidő alatt eltakarta.

Rákóczit és Pázmányt egyformán dicséret illeti, hogy a kis provinciális tüzet, mely kanapé-összeszólalkozás, személyes dolgok fordulataiból gyuladt ki, hamarosan és erélyesen lokalizálták. Az egész mozgalom különben jelentéktelen és ideáltalan emberek dolga volt, magasabb, nemesebb cél nélkül. Történeti jelentősége azonban éppen nem a transzylvanizmus eszméjének felbukkanásában, hanem abban van, hogy a török hódoltság basáinak pökhendiségét megalázta, s mintegy Rákóczi fejedelemségre való rátermettségének teherpróbája volt. Kitiűnt, hogy az új feledelemnek van akarata, saját politikai gondolata és célja, a melynek érvényt tud szerezni. Meghallgatta Pázmány tanácsát, hogy a »fősvénységnek hagyjon békét, gyűjtsön számot-

tevő hadat, pénzt nem kimélje, csak országát tarthassa meg; «mert *valameddig országa léssen, mindaddig léssen pénze, de ha országa nem leszen, pénzihez se bízzék azután.* Kitént továbbá, hogy magánsérlemekért nem lehet polgárháborút fölidézni, valamint az is meghiúsult, hogy új, külső bonyodalmakba keverjék az országot, és a lappangó felekezeti és faji ellentéteket felbolygassák. Az erdélyi országgyűléseken egy pillanatra az oppositio látszólagos sikereinek hatása alatt próbáltak ugyan érvényesülni politikai megcsuszamlások és engedmények, de Rákóczi erélyén minden ilyen fajta befolyás meghiúsult. Bethlent megalázta, a bőrükben nem férő basákat kiverte és előnyös szerződéseket biztosította a rövid háború eredményeit. Az erdélyi politika visszazökkent régi kerékvágásába, a központi hatalom pedig megerősödve jutott ki a küzdelemből.

Lukinich érdeme, hogy erre az epizódra terjedelmes, minden részletében kimerítő, sőt helyenként aprólékoskodó dolgozatában új adatokkal teljes fényt derített. DR. PETHŐ SÁNDOR.

Válasz dr. Tóth Sándor úrnak, a Századok 1910 deczemberi számában megjelent »Észrevételei«-re.

Fentartottam magamnak azt a jogot, a melylyel hasonló esetben minden bíráló élni szokott, hogy a szerző úr által a *Századokban* közzétett »Észrevételek«-re válaszolhassak. Tartozom e válasszal a nyilvánosságnak, illetve a folyóirat közönségének, de viszont, úgy érzem, tartozom azzal is, hogy e válaszomat — minthogy érdemleges mondanivalóimat már bírálatomban előadtam — lehető röviden terjeszszem elő.

Szerző úr bírálatomban felsorolt kifogásaimra érdemleges, adatokkal igazolt védelmet vagy czáfolatot nem hoz fel s inkább személyemmel foglalkozik. Én ezt a tudományos ügyet személyes térére átvinni nem akarom és így nem találok a magam számára egyéb mondanivalót, mint hogy *a mű tárgybeli fogyatékokáigra vonatkozó bírálati megjegyzéseimet fentartom.* Csupán egyetlen egy leglényegesebb kifogásomat ismétlem, hogy t. i. a szerző úr néhány megyei jegyzőkönyv használásán kívül, nem végzett levéltári kutatásokat, s hogy művének legnagyobb gyengesége ezen a mulasztáson alapszik.

A mi végül inkriminált leveletem illeti, minthogy annak idézett megjegyzése *nem a mű tudományos értékére, hanem a szerző úr által végzett »óriási munkára«*, illetve kétségtelen nagy szorgalmára vonatkozik, ennél a pontnál sem teszek egyebet, mint hogy ebbeli nyilatkozatomat ezúttal is ismétlem, fentartom és megérősítem.¹

DR. IVÁNYI BÉLA.

¹ Ezzel a vitát befejezettnek nyilvánítjuk.

TÁRCZA.

NORDAU ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS.

I.

Több mint egy éve immár, hogy nagynevű hazánkfiának, Max Nordaunak *Sinn der Geschichte* című műve napvilágot látott. A mélyen gondolkozó filosofnak, a *Paradoxe* és a *Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit* szerzőjének különösen belletristikus munkái iránt már régóta óriási érdeklődést mutat a nagyközönség és így érthető az a *sensatio*, melyet Nordau említett munkája a művelt olvasók és a napi sajtó körében keltett. Szigorúan tudományos alapon, rendkívül nagy apparátussal, nagy elmeélel, még nagyobb szellemességgel, de — talán képes leszek kiutatni — kevés igazsággal, azt iparkodik Nordau bebizonyítani, hogy a történelem tudománya a »tudomány« elvezetésre nem méltó. Hogy a történetírás productumai hazugságok, képtelenségek; hogy a megírt történelme az emberiségnek mindennek megfelel, lehet szép poéma, regény, művészi phantasmagoria, csak éppen az emberiség igazi történetét nem tartalmazhatja, és mivel a multak tanulságaiból a jövőt megállapítani képtelen, ennél fogva a történetbölcsélet lehetetlen tudomány.

Nordau művével szemben az agyonhallgatás törekvése szána!-mas szegénységi bizonyítvány lenne még akkor is, ha nem lenne egyenesen meddő lehetlenség. Egy író munkájával, a kinek minden hírlapi cikke valósággal lángra gyújtja az egész művelt Európát, foglalkoznunk kell és a historia magyarországi művelőinek sem válhatik szégyenére, ha megkísérlik, hogy menedékhelyet nyujtsanak szegény Cliónak, a kit Nordau olyan kérlelhetlenül kikergetett a Helikon berkeiből, kimondván róla, hogy Clio nem múza, hanem csak afféle bárczás hölgye az Olympusnak, a ki egyaránt kokettíroz a philosophussal, jogászsza!, sőt — uram bocsá! — még a jámbor theologussal is.

A mikor százhusz esztendő előtt Kant, a nagy königsbergi tudós *Kritik der reinen Vernunft* című művében épp olyan kérlel-

hetlenül lesújtott a metaphysika tudományára, mint most Nordau a történettudományra, azt hihette az emberiség kicsiny hitű része, hogy a metaphysika egyszersmindenkorra megszűnt élni. És a metaphysika ma is él, kiheverte a nehéz csapást. Hogy napjainkban nem valami kedvelt tudomány, az igaz, de ennek oka nem Kant támadása, hanem az a modern korszellem, mely boldogulását kizárólag a gyakorlati értékű tudományok cultusában keresi. A tér és idő problémáival nem lehet vasutakat építeni, de azért az emberiség sohasem fog megszűnni a transcendens jelenségeket és okaikat kutatni, még akkor sem, ha kutatásai oda fogják vezetni, hogy a véges emberi elme ezeket a jelenségeket és okaikat felfogni képtelen.

Nordau sem végezte ki a történetírást. A történettudomány gyökere oly régi, mint maga az emberiség és élni fog addig, míg emberi élet lesz a földtekén. Ha kezdetei nem is »tudomány« jellegűek, ha az emberiség őskorában egyedül a traditio képezhette is eszközét, ez nem változtat a lényegen, hogy t. i. »létezett« és pedig az ember azon képessége folyományaként, hogy a vele és körülötte történeteket felfogni és azokra későbbben is *visszaemlékezni* tudott. A visszaemlékező ember azon ténye pedig, hogy emlékeit másokkal közli, vagy, ha úgy tetszik, azokat másoknak »elmeséli«, már a későbbi történetírás csiráit zárja magába. Évezredek kellettek hozzá, hogy a történetírás a tudomány magaslatára emelkedjék, melyről azt most Nordau ledönteni igyekszik. Fejlődése a leglassúbb valamennyi tudományok között. A contemplatív bölcselkedés már Aristotelessel magas tudományos színvonalra emelkedik, míg a történetíró még évszázadokkal későbbben is naivul szavaltatja el a maga hőseivel azokat a pompás rhetorikai remekeket, a melyeket a történetíró maga tákolt össze az íróasztalán. És még további sok század lefolyása után, napjainkban, a legkomolyabb angol történetíró, Henry Thomas Buckle (*History of civilisation in England*) nem habozott kijelenteni, hogy a történetbölcsélet ma még »gyermekkorát« éli, hogy a történetbúvár messze mögötte áll a természetbúvárnak, hogy: *»a történelem az emberi gondolkodásnak minden magasabb irányaira nézve még oly szánalmas tökéletlenségben leledzik s oly zavaros és anarchikus jelenséget mutat, a minőt csupán olyan tudománytárgynál várhatunk, melynek törvényei még ismeretlenek, sőt a melynek még alapjai sincsenek megvetve.«* Ámde az elfogulatlan szemlélő tudja azt, hogy bár hosszú küzdelem után, de végre a történettudomány is megtalálta tökéletesedésének helyes irányát. Bizonyára észre fogja venni azt, hogy ez új irány nem tartja többé az olyan történeti munkát tökéletesnek, mely a nemzetekről nem tud egyebet, mint azt, hogy csatáztak, megint csatáztak és — újra csatáztak. Az új iránynak hódoló historikust az érdekli, hogy mit ettek, mivel kereskedtek,

minő anyagból szöttek, varrtak az ősök, mi volt a gazdasági politikájuk stb. Egyszóval, előtérbe nyomúl a kulturtörténelem, mint igazi segédtudománya a bölcelet minden ágának.

De ne vágjunk eléje a következtetéseinknek. Lássuk magát a Nordau művét.

A *Sinn der Geschichte* azon a szemrehányáson kezdi, hogy a historikus összetéveszti a történetírást (Geschichtschreibung) magával a történelemmel (Geschichte). Bár ez a szemrehányás sok tekintetben jogos, mégis alapjában csak fel nem ismerése annak, hogy a *Geschichte* szó tulajdonképen kettős értelemben használatos, jelenti az eseményeket magukat és jelenti az azok leírását tartalmazó művet is. A magyar nyelv még elég szerencsés, hogy az egyikre (az események folyamára) a »történet«, míg a vele foglalkozó tudományra a »történelem« kifejezéssel rendelkezik, de mégis felcseréljük őket elég gyakran. Ámde a Nordau által czéhbeli historikusok, Humboldt, Carlyle műveiből kiszemelt idézetek maguk mutatják, hogy a történetíró tisztában van azzal, hogy műve nem maga a valóság. Az emberi agy végzi a maga functióit a természet örök törvényei szerint, tekintet nélkül arra, hogy a természettudós meg tudja-e ezt a törvényt érteni; és bizony eddig nem is tudta ezt a rejtélyt felfedni. Gyermekkorom óta három elméletet is állított fel a természettudomány, hogy a »látás« processusát meg tudja magyarázni és valósággal ma sem tudjuk, miért látjuk a külvilág tárgyait *egyenesen*, holott a retinára a tárgyak *fordított* képe esik. Ám ezért kinek jutna eszébe gáncsolni a természetbűvárt? Nos, az emberiség történetében is lefolytak az események egymás után, tekintet nélkül arra, hogy a historikus őket helyesen regisztrálja-e és lefolytak a természetnek a történelemben is megnyilatkozó változhatatlan törvényei szerint, tekintet nélkül arra, hogy a historikus tökéletlen szemee ezt a törvényt felismerni képes-e? Miért tehát ez a gúnyos fegyverkezés a történetíróval szemben? És ha a természettudományt a természettudós gyöngesége miatt sárba nem tapossuk, miért tennők ezt a historiával, a historikus készületlensége miatt? Nyilvánvaló, hogy Nordau akkor, mikor szemrehányást tesz a történet és történetírás összetévesztése miatt, maga is hasonló hibába esik és összetéveszti a történetírást a *történetíróval*.

Igaz ugyan, hogy nincs tudomány tudós nélkül. A tudomány a tudós egyéniségén keresztül jut az emberiség birtokába és válik annak közkincsévé. Már pedig ha kontár az alkotó, akkor silány lesz alkotása is. Nordau szerint pedig a historikus a legnagyobb kontár. Hogy a történetbölcelet számot tarthasson a tudomány névre — úgymond — szükséges volna, hogy képes legyen felderíteni az események és indító okaik között a természetszerű láncolatot és törvényszerűséget. Ámde ezen indító okok nagy részben

lelkiek, az ember pedig még a saját lelkébe sem képes belátni, annál kevésbé a másokéba, pláne az olyanokéba, a kik évezredek előtt éltek. A történetírásnak a történetíróval való identifikálása tehát indokoltnak látszik. Ámde Nordau e helyütt elfelejti, hogy az embereket mozgató lelki motívumok már maguk is csupán okozatok, tisztára materiális okokra, természeti törvényekre visszavezethető események, a melyeket ha a historikus a megfigyelés lehetetlenségénél fogva eredményesen bonczolni, ható okaikra visszavezetni és további hatásait előre megállapítani nem képes, úgy ez nem az ő speculativ szellemi fogyatékosága, hanem a természettudománynak a történelem szolgálatában — legalább eddigelé — eléggé fel nem használása. Felismerte ezt Buckle is, a ki éppen a szóban forgó kérdésben, csodálatosképpen, egészen ugyanazon felfogásból indul ki, a melyből Nordau, abból t. i., hogy mindaz, a mi a világon történik, egy megváltozhatlan természeti törvénynek a folyománya, azonban végül éppen az ellenkező eredményre jut, mert míg Nordau szerint a történelem nem leíró tudomány (beschreibende Wissenschaft), mivel nincsenek alkalmas eszközei ahhoz, hogy a leírandó jelenségeket közvetlenül megfigyelje és objective megállapíthassa, de nem is ismerettudomány (Erkenntnisswissenschaft), mivel még megközelítőleg sem képes valamely jelenség bekövetkeztét előre megjósolni, — addig Buckle *előűtélet*-nek nevezi azt a felfogást, hogy a történelem mindig a jelenlegi állapotában maradjon és soha fel ne emelkedhessék a »tudomány« rangjára.

Ámde hagyjuk ki a játékból a jövendölést. Engedje Nordau kijelentenünk, hogy ha a történelemnek semmi egyéb hibája nem lenne, mint az, hogy nem nevel prófétákat, még mindig nagyon exact tudomány lehetne. Viszont ne jövendölgessük Buckle-el és Quetelet-vel, hogy valamikor a statisztika segítségével belé fogunk látni a jövőbe, hanem lemondva még a »hátratekintő próféta« szellemeskedő czímzéséről is, elégedjünk meg a »magistra vitae« hivatással, de ezt azután védjük meg Nordauval szemben. Nordau ugyanis tagadja a történelem nevelőképességét. Szerinte minden esemény (Geschichtsmoment) az akkor hatott erő- és nagyságviszonyok eredménye, ezeknek valamely létezett combinációja pedig soha nem ismétlődik és így a multak ismeretének haszna nincs. Ez azonban téves felfogás, a minek tarthatatlanságát fényesen kimutatta már Pikler (*A jog keletkezéséről és fejlődéséről*), bebizonyítván, hogy »a mult emberei lelkük legmélyebb irányzataiban ugyanolyanok voltak, mint a mai kor emberei« s hogy az elmúlt korok a jelen kortól legfeljebb abban különböztek, hogy kevesebbek voltak az ismereteik. És ez oly természetes, hogy csodálkoznunk kell az ellenkező felfogáson. Ha a multban is ugyanazon változhatatlan, örök természeti törvények hatása alatt állott az emberiség, mint a jelenben, miért

volna akkor olyan absurd utópia, hogy a történelem az emberiség történetében az egységes, a változhatatlan, az örök törvényszerűséget felismerje és ha felismerte, miért ne vonhassa le annak tanulságait is ?

DR. GÁBOR GYULA.

JUNG GYULA.

(1851—1910.)

Ismét kidőlt egyike azoknak a külföldi tudósoknak, a kik nem csupán irodalmi források alapján foglalkoznak hazánk multjával, hanem közvetlen tapasztalatokból is öregbíteni igyekeznek tudásukat s meleg érdeklődéssel vesznek részt provincialis köveink tanulságainak kiderítésében. Jung Gyula, a prágai német egyetemnek 1910 június 21-én, 59 éves korában elhalt tanára, gyermekéveit mint az absolutismus idejében 1854—1861-ig Besztercze, Szászváros törvényszékeinél és a nagyszombeni főtörvényszéknél alkalmazott ügyész és bíró fia — az erdélyi részekben töltvén, itt nyert benyomásaitól ösztönözötve egész haláláig behatólag foglalkozott Dacia történetével is. Később szülőföldjére, Tirolba visszakerülve s tanulmányait az innsbrucki egyetemen végezve, a *Raetia* és *Noricum* hegyeiben fennmaradt római hagyományok folytonosságának analogiáit vélte Daciában is konstatálni. A göttingai egyetemen Wachsmuth s Berlinben Mommsen Tódor seminariumában a középkor mellett főleg a római epigraphia és földirati tudomány munkásává képezvén ki magát, 1876-ban már az innsbrucki egyetem magántanáraként *Die Anfänge der Rumänen (Zeitschr. für oesterr. Gymnasialwesen XXVIII.)*, merészen szembeszállván Rössler Róbertnek azóta a hazai oklevélbúvárok által még teljesebben igazolt elméletével, az erdélyi oláhságot a római telepesek utódainak, s az oláh nyelvet a római időkben a föld népére erőszakolt latin-dialectus származékának nyilvánítja. Még szélesebb alapon foglalkozik ezzel a kérdéssel *Römer und Romanen in den Donauländern* cz. kötetének Daciát tárgyaló fejezetében (Innsbruck, 1877. 316. l.). Az illyricumi provinciák társadalmi és művelődési alakulását nagy apparatussal fejtegető kötetnek leggyengébb fejezetét éppen a dáciai oláhság rómaiságának bizonyítgatása képezi, oly annyira, hogy az 1887-ben elkövetkezett második kiadásban az időközben szélesebb látókörhöz jutott író maga is szükségesnek látta lényegesen átdolgozni.

Ez a máskülönben tartalmas és írójának alapos tanultságát előnyösen illusztráló kötet szerzé meg neki a prágai német tud. egyetem rendkívüli tanárságát és historico-ethnographiai búvárlatait még tovább fejleszté *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches* (Innsbruck) az 1881-ben kiadott testes kötete (574. l.). Ebbeli

ismereteit népszerű alakban is értékesíté *Leben und Sitten der Römer in der Kaiserzeit* című s a *Wissen der Gegenwart* című prágai vállalat 13. és 17. számaként kiadott két kötetében. Majd Iwan Müller *Handbuch der klass. Alterthumswissenschaft*-jában Italia és a római provinciák földrajzát dolgozta fel. (*Geographie von Italien und der römischen Provinzen* Bd. III., Abt. 3. 101 l.). Eközben a gyermekkori reminiscentiák varázsa Dacia felkeresésére készítet; 1890-ben a tartományt keresztül-kasúl utazva, a szerencsés végzet gróf Kuun Gézához is elvezeté Maros-Németibe. Gróf Kuun Géza a prágai egyetemnek még több tanárával is szoros kapcsolatot tartott. Kevéssel előbb kereste volt fel éppen a magyar származású Gindely Antal, a kinek Jung akkora tisztelője vala, hogy elhalálózását versben is megsiratta. Onnan járogatott be Erdélybe Keller Ottó, a classica philologia munkása, a ki a classikus világ természettudományi hagyományairól s a gemmák állatfaragványairól is értékes műveket írt. Jung talán éppen a Keller buzdítására toldotta meg dáciai expeditióját, a marosnémeti látogatással. Itt aztán első alapvető munkáinak tévedéseiről is csakhamar megbizonyosodva, ebben az irányban félbeszakítá munkásságát. Annál tevékenyebb vala azonban Dacia felirattárának gazdagításában s a tartományi szervezet felderítésében. Látogatását 1892-ben még több tanulssággal ismételhette meg s ettőlfogva nemcsak Kuun Géza gróffal lépett sűrű levelezésbe, hanem a dévai múzeum munkásait, Téglás Gábort és Király Pált, valamint az Apulum romjait ásató dr. Cserny Bélát is készséggel ellátta tanácsával, utbaigazításával s az *Ungarische Revue* hasábjain, valamint a *Pester Lloyd*-ban megjelent dáciai közleményeket nagy örömmel közzetíté a nagy német tudományos központok felé. Buzgóságában addig haladt, hogy nyelvünket is tanulgatni kezdte s a *Hunyad-megyeri Tört. régész. Társulat Évkönyveiről, Hunyad megye monographiája* első kötetéről elismerő ismertetések közölgetett.

De Jung maga is tevékeny részt vett Dacia újabb felirati adalékainak publicatiójában. A *Siebenbürgische Inschriften*, az Arch. epigr. Mitth. XIV. (1891).; *Bericht aus Siebenbürgen*, u. ott XVII., *Funde in Apulum* (1896., u. ott, XIX.), *Mitteilungen aus Apulum (Jahreshefte des oesterr. archaeol. Instituts*, III. 1900 Beiblatt) hirdetik ebbeli buzgalmét s utolsó tudományos emlékét u. ott 1909-ben *Inschrift aus Apulum (Jahresh. XII.)* képezi. Igen figyelemreméltó dáciai közleménye: *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens (Mitteil. des Instituts für österr. Geschichtsforschung, Ergänzungsband IV. 1893)*, melyvel tanító mesterének és első irányítójának, Ficker Gyula innsbrucki tanárnak 40 évi jubilaecumára szentelt tanítványi emlékkötetét gazdagítá.

Még számottevő dáciai adalék a *Fasten der Provinz Dacien mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte* (Innsbruck, 1894.

XLII. a 191 l.) cz. kötete, melyben a czímnnek megfelelő feladator túl a dáciai helytartók, katonaparancsnokok, pénzügyigazgatók mellett a tartomány helyőrségi állományát, forgalmi összeköttetéseit is a legújabb felirati leletek s a *Corpus I. Lat.* III. Supplementumaiban közölt adalékok értékesítésével s nem egyszer új szempontok szerint tárgyalván, *Domaszewski* Alfrédnek nálunk is ellenmondás nélkül acceptált, a mai Krassó-Szörénymegye területét is Daciához vitató elméletének túlzásaira bátor szóval rámutatott. Hazai tudományosságunk iránt táplált rokonszenvét szépen visszatükrözik azok a meleg sorok is, melyekkel Akadémiánk tiszteleti tagja és volt másodelnöke, gróf Kuun Géza halálakor az elhunyt kiváló érdemeit méltatni sietett.

Jung Gyula tehát sokszorosan rászolgált arra, hogy hálával adózzunk mi is emlékének.

TÉGLÁS GÁBOR.

TÖRTÉNELMI S ROKON TÁRSULATOK.

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG mult évi december 29-ikén tartotta meg *dr. Fejérpataky László* másodelnök elnöklete alatt évi nagygyűlését, melynek jelentőségét nagyban emelte az a körülmény, hogy a társaság minden tekintetben sikerült szép emlékezésével ünnepelte meg egykori jeles vál. tagjának, Thaly Kálmánnak emlékét. Az emlékezésedet *Ortvay Tivadar* tagtársunk írta és olvasta fel s benne mesteri kézzel jellemezte a Rákóczi-kor halhatatlan emlékü történetírójának sokoldalú társadalmi és irodalmi működését. Az elejétől végig méltán nagy érdeklődéssel fogadott jeles emlékezésed eszmemenetét a következőkben adjuk:

1909. szeptember 27-ikén múlt ki szívbénulásban Thaly Kálmán. Váratlan halála sajtó fájdalommal töltötte el a magyar társadalom minden rétegét. Újabb nemzedékünk soraiban alig volt a nemzeti ügynek oly fenkölt szellemű apostola, mint ő, ki fáradhatatlanul szentelte egész életét a nemzeti munkának. Ő azon kevésszámú önzetlen hazafiak közé tartozott, kik meg nem vesztegethető fajszeregetben emésztik fel Istentől kapott erőiket a haza közszolgálatában. Egyéniségére nézve nagyon rokonszenves és megnyerő volt. Kifejezésteljes vonásokkal jellegzett szép férfias arczában sok költőség és nemesség volt. Szemeiben ábránd és lelkesedés. Ajkai fáradhatatlanok a történeti események és históriás adomák elmondásában. Emlékezőtehetségének ereje bámulatos. Agya valóságos emlékező cumulator. Minden elbeszélését szokatlan élénkséggel, tüzes lelkének szokatlan hevével s egészséges phantasiájának kapó ingerével tette hatásossá. Órákon át is kedvtelten hallgatták hallgatói, kiket, kivált mikor kedvencz hőseiről szólott, valósággal elragá-

dott magával. Rákócziékról kiterjedt szeretete azon nép iránt is, kik valamikor vendégszeretőleg és védőleg fogadták a nagy exulenseket. Hátaltelen beszélt a török nemzetről s mondhatni az ő műve volt azon meleg politikai rokonszenv, melyet a magyar nemzet évtizedek óta a rokonfajú török nemzet iránt érez. Mint *ember*, Thaly nagyban megérdemeli méltányló elismerésünket. Bár szerette a parázstüzes polémiákat, mégis könnyen engesztelékeny volt, sem haragtartó, sem bosszúszomjas nem volt, minden sértést könnyen megbocsátott. Nem volt sem vallási, sem politikai tekintetben annyira elfogúlt, hogy más valláson vagy politikán levők érdemeit el nem ismerte volna. Nemes jószívúsége mellett bizonyít, hogy készséggel segített, a hol tehetett, mindenkin, ki hozzá fordúlt. Vagyonának nagy részét, 100 ezer koronánál többet tudományos, hazafias és emberszerető célokra hagyta. Életberendezése antik jellemekre emlékeztetett, mert a maga személyére nézve a legszükségesebbekre szorítkozott. Munkaszeretete és kötelességtudása páratlan volt. A munkával akkor sem hagyott fel, mikor őrlő lázak, kínos fejfájások s nagymérvű idegesség gyötörték. Nyilvános életében a kötelességteljesítés mintaképeül szolgálhatott. Mint politikus szabadelvű volt, ki perhorreskálta és minden alkalommal ostorozta a nemzeties szellemet megtagadó lagymatag és folyvást alább-alább tranzigáló politikát. Szava súlyánál és elvhűsége erejénél fogva politikai szereplése jelentékeny. Nem volt ugyan nagy parlamenti szónok, de ha felszólalt, hévvel és hatással szónokolt. Nem jelentéktelenül járult ahhoz, hogy alkotmányos jogaink és szabadságaink megszilárduljanak, államkormányzatunk minden irányban érvényesüljön s nemzeti nyelvünk hivatalosan és társadalmilag elismeréshez jusson. Tisza István miniszterelnöksége alatt a parlamenti békét helyreállította s az 1715 : 49. t.-cz. székenylenes eltévélyedését expiáltatta a nemzet által az 1906 : 20. t.-czikkel. A bujdosók hamvainak hazahozatala az ő nagy műve.

Mint *költő* és *tudós* szintén rászolgált a nemzet elismerésére és kegyeletére. Egyik legnagyobb érdeme, hogy a kurucz irodalmat ő ismertette meg velünk. Mint historikus ő ismertette meg velünk a Rákóczi-Tököly-kort. E korra vonatkozó számos és nagybecsű művével elévülhetetlen érdemeket szerzett. A millenniumi oszlopmű excipiálása és megteremtése szintén az ő nagy érdeme. Nagy részt vett a Történelmi Társulat és a *Századok* alapításában. Mint a *Századok* első szerkesztője tömérdek cikket írt s hatott a nemzeti érzés ébresztésére és fentartására. A Történelmi Társulat vidéki kirándulásaival sikerült neki nemcsak a történeti kincsek ismeretét sokszorosítani, hanem még a nemzetiségi érzelmeket is megnyerni a magyarságnak. Szóval, annyi érdemet szerzett, hogy a nemzet is kegyeletben tarthatja pozsonyi sírhantját, melyben saját kívánsága.

szerint hült teteme nyugszik. E sírhant méltán emlékeztethet minden magyart az ő nagy hazafiás irányára és ösztönözhet azok utánzására.

A nagygyűlés *Fejérpataky László* magas színvonalú megnyitóbeszédével kezdődött s a Társaság egyévi működéséről a titkár, *dr. Aldásy Antal* számolt be minden mozzanatra híven kiterjeszkedő jelentésében. Ez a nagygyűlés töltötte be a br. Radvánszky Béla halála óta üresedésben levő elnöki széket, elnöknek egyhangúlag *Fejérpataky Lászlót*, az eddigi másodelnököt s a társaságnak kezdetől fogva éltető vezérét választván meg. A másodelnökségre szintén egyhangúlag *Csoma József*, a heraldika nagyrédemű művelője választatott meg.

ÚJ KÖNYVEK.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA mult évi folyamában három kitünő munka jelent meg, melyek mindegyike a maga nemében hézagot pótol irodalmunkban.

Berzeviczy Albert, a Magyar Tud. Akadémia elnöke, nagynevű tagtársunk *A tájképfestés a XVII. században* című munkája a magyar művészettörténeti irodalom nevezetes gyarapodását jelenti. A tiszta áttekintést nyújtó bevezetés után, melyben nagy vonásokban a cinquecento tájképének fejlődését vázolja, éles és biztos szemmel sorra veszi a flamand, a román nemzeteknél divott olaszos, a holland tájképfestők műveit s munkája utolsó fejezetében a XVIII. és XIX. század tájképfestésének kialakulását ismerteti, kiterjeszkedvén a magyar tájképfestészet legkiválóbb képviselőire: id. Markó Károlyra, tanítványaira, továbbá Munkácsira, Mednyánszkyra, Spányira stb. s a legújabbakra is (Szinyey, Ujvári, Zemplényi, Mannheimer stb.). »Ma oly kort élünk — mondja az illustris szerző mintegy tanulságaképp művének, — melyben magasabban, mint valaha, felharsan a természethez való visszatérés és az iskola és hagyomány nyüegtől való szabadulás követelése. Azonban a művészettörténet arra tanít, hogy minden új irány e jelszóval lépett fel s hogy a későbbi kor magaslatáról nézve a magát legnaturalistábbnak tartó művészet is magán viseli kora szellemének, sajátosságainak, tévedéseinek is bélyegét. A bennünk lappangó korszellem öntudatlanul rávisz a stilizálásra és a kik irtóznak a régi mesterek utánzásától, gyakran — szinte öntudatlanul — sokkal kisebb tekintélyeket utánoznak. A művészet igazságai minden forradalmakon és változásokon keresztül megtartják érvényüket.« A munkához, melynek bővebb ismeretetésére még visszatérünk, a nagy tájképfestők legkiválóbb képei — számszerint mintegy ötven — igen sikerült reproductiókban vannak mellékelve.

Hornvánszky Gyula tagtársunktól való a második munka, mely testes kötetben *A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates* címet viseli. Ez a könyv egy jókora darab görög philosophia- és tudománytörténet; különösen az orvostudomány története az, mely a tudós szerző előadásában a mai kor emberének is meglepő magas színvonalat mutat. »Végső bilanceot állítva össze, ama törekvés egyes tételeiről, a mely a betegség gyógyítására irányult, úgy találjuk, hogy a hippokratesi kor therapiájának még a mai időké előtt sincs oka a röstelkedésre« — úgymond a jeles szerző. A kiváló művet részletesen ismertetni fogjuk.

Földes Béla, a nagynevű nemzetgazdasági író, két kötetben *A socialismus* ez idő szerint igen actualis kézikönyvét írta meg. Ez a nagybecsű munka ugyan inkább a közgazdasági irodalom körébe vág, de ezt a nagy társadalmi kérdést a legrégebb időktől egészen napjainkig széles történelmi alapon tárgyalja. Úgy hogy az, a ki a socialismus fejlődésével, különféle megnyilatkozásaival és lényegével tüzetesen megismerkedni óhajt, keresve sem találhat kitünőbb tudományos munkát a Földes Béláénál. Kétséggkívül ezen a téren ez a legkitünőbb összefoglaló munka s nagyobb irodalmaknak is díszére válnék, mint a miénk.

A GALILEI-KÉRDÉS címen dr. *Lukcsics József* tagtársunk a kath. egyháztörténet egyik sok port fölvert fejezetét tárgyalja, azoknak az actáknak kapcsán, melyeket legújabbban Favaro tett közzé a római egyházi bizottságoknak az apostoli szentszék által megnyitott titkos levéltárából. Az avatott történetírói tollal írt munka a kérdés minden phasisát megvilágítja, úgy hogy mindazok, a kik Galilei pályája iránt érdeklődnek, élvezettel olvashatják.

BESSENYEI AKADEMIAI TÖREKVÉSEI, *Császár Elemér* tagtársunk akadémiai székfoglaló értekezése kiváló gonddal és nagy apparatussal tárgyalja az első akadémiai terv létrejövetelét; miként érlelődött meg Bessenyei lelkében a gondolat, mely 1781-ben egy kikristályosodott akad. terv alakjában tűnik elénk s melyek voltak e lelki folyamatnak szemmel is látható phasisai. A dolgozat irodalomtörténetünk becses gyarapodására szolgál.

DIE ENTWICKELUNG UND BEDEUTUNG DES ÖFFENTLICH-BECHTLICHEN BEGRIFFS DER HEILIGEN KRONE IN DER UNGARISCHEN VERFASSUNG címen alkotmánytörténetünk hírneves művelője, *Timon Ákos* tagtársunk különnyomatban is kiadta azt a nagybecsű dolgozatát, mely eredetileg a nagynevű német jogtudós, Brunner Henrik hetvenéves születésnapjára készült emlékkönyvben jelent meg.

A CISTERCI REND 1910 -1911. ÉVRE SZÓLÓ NÉVTÁRA, mely dr. *Békefi Remig* jeles tagtársunktól nemcsak a kitünő rend kezelése alatt álló iskolák, hanem magának a rendnek és hazai apátságainak is történetét tartalmazza tömör összefoglalásban, jóval több mint egyszerű

névkönyv; hasznos történeti kézikönyv is, mely becses útbaigazítással szolgál.

A KAZINCZI ÉS ALSÓ-REDMECZI KAZINCZY CSALÁD LESZÁRMAZÁSI ÉS ÉLETRAJZI ADATAIT gyűjtötte össze dícséretes buzgósággal e fényes multú család egyik érdemekben megőszült tagja, *id. Kazinczy Béla*. E család szereplése az 1630—1650 közt Borsod vármegyében élt Kazinczy Péterrel kezdődik, ki mint e vármegye szolgabírája halt meg; ennek maradékai azután elszármaztak innen Torna, Abaúj, Zemplén stb. vármegyékbe. A kis munka, melyet kizárólag a kegyelet érzése sugallt, nem lép föl históriai igényekkel; de szorgalmas utánjárással egybegyűjtött hiteles adatai a nagymultú család történetével foglalkozók előtt mindenkor becsesek lesznek.

DR. MANGOLD LAJOS fáradhatatlan tagtársunk, ki a magyar hírlapirodalomról összeállított történelmi repertoriumaival hálára kötelezte folyóiratunk olvasóit is, a berlini *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* című folyóiratban igen beható ismertetését adja az 1907. évi magyar történetirodalomnak, korszakok és tudomány-szakok szerint foglalkozván a megjelent művekkel.

A KIRÁLY czímen dr. *Márki Sándor* tagtársunk külön füzetben adta ki azt a magas szárnyalású ünnepi beszédét, melyet ő Felsege nyolczvanadik születésnapján Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának rendkívüli díszközgyűlésén elmondott.

PATA czímen, mintegy mutatványúl a magyarországi várakról szóló nagy munkájából, *Sóvári Soós Elemér* ny. honvédezeredes, tagtársunk egy jeles kis dolgozatot adott ki. Ebben közvetlen helyszemlélet és fölmérések alapján megállapítja a Gyöngyös-Pata község mellett épült egykori vár fekvését; megírja történetét s sikerült rajzban is bemutatja rekonstruált falait.

TÖRTÉNET. TÖRTÉNETTANÍTÁS ÉS SOCIOLOGIA című alapos dolgozatában dr. *Madzsar Imre* polemizál azokkal, kik a történelem iskolai tanításában merőben sociológiai alapra kívánnak helyezkedni.

BUDA ÉS PEST 1602—1603-IKI OSTROMA, külföldi levéltári kutatások alapján becses dolgozatot írt dr. *Veress Endre* tagtársunk, mely eredetileg a *Hadtörténelmi Közlemények* mult évi folyamában jelent meg s onnan különnyomatban is napvilágot látott.

A RÓMAIAK HADIHAJÓSZOLGÁLATA PANNONIA ÉS MOESIA TERÜLETÉN DIOCLETIANUSIG czímen különnyomatban kiadta *Téglás Gábor* tagtársunk a *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye* mult évi folyamában megjelent dolgozatát, mely a feliratos emlékek alapján érdekes képét adja hazánk ókori művelődéstörténete egyik ismeretlen fejezetének.

A VERSECZI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÖRTÉNETE 1885—1910 czímen *Perjéssy László* egyesületi főtítkár gondosan egybeállított könyvben számol be e hasznos tevékenységet kifejtett egyesület

negyedszázados működéséről, melyet különösen az iskola, színészet, hazafias ünnepélyek stb. ügyének előmozdítására szentelt.

STATUTI CONCESSI AL COMUNE DI FIUME DA FERDINANDO I. NEL 1530 czímen *Silvino Gigante* szerkesztésében egy nagybecsű forrásgyűjtemény jelent meg, mely a fiumei városi statutumok első, legrégebb sorozatát adja. A Ferdinánd királytól megerősített latin szöveg mellett párhuzamosan olasz fordításban is közli a statutumokat; nagy hibája azonban, hogy a latin eredetiben levő rövidítéseket nem oldja fel s a szöveget valósággal szolgálai hűséggel adja. Ezzel nem nagy diplomatikai jártasságról tesz tanúságot.

HUNYADMEGYE BÁNYÁSZATÁNAK ÉS RÁNYAIPARÁNAK MULTJA czímen levéltári kutatások alapján *dr. Veress Endre* tagtársunk a magyar bányai par egy, hajdan igen fejlett vidékének történetére derít világot abban a becses dolgozatában, mely eredetileg a *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyveiben* jelent meg s most különnyomatban is megjelent.

NAGY-MAGYARORSZÁG ISMERETLEN TÖRTÉNELMI OKMÁNYA czímen kiadott újabb dolgozatában a magyar őstörténet buzgó kutatója, *Németi Kálmán* kideríti, hogy a magyar (ugri) népnévzet Szent Isidorusnak a 630. évben írt egyik munkájában már előfordul, csak hogy az *Ugrios* szót hibásan olvasták eddig *Ugnos*-nak.

KALAUZ A VERSECCI VÁROSI MÚZEUM ÉS KÖNYVTÁR RÉGISÉGTÁRÁBAN czímű hasznos füzetet bocsátott közre e múzeum tudós öre, *Milleker Bódog* tagtársunk. A füzet német nyelven is megjelent s a múzeumban őrzött régiségek szakszerű leírását tartalmazza. Ára 20 fillér.

A VASVÁRMEGYEI NEMES CSALÁDOK czímű családtörténeti mű sajtó alatt levő kötetéből, melynek *Palatinus József* a szerkesztője, pazar kiállítású mutatvány-fejezet jelent meg. A színes címerekkel és leszármazási táblákkal gazdagon felszerelt nagy munka 6, esetleg 8 kötetre van tervezve s előfizetési ára 80 korona.

KÖNYVÉSZET.

JESZENÁK GÁBOR báró. Magyar — boldog — Ilona élete. Pozsony, 1910. Katholikus irodalmi r.-t. ny. 8-r. 60, 2 l.

JÓSA ANDRÁS. Hallstatti vagy »nyiri« kultura. Bpest. 1910. Stephaneum kny. 4-r. 9 l. (Különnyomat a »Múzeumi és Könyvtári Értesítő« IV. évfolyamából.)

J. JULIA. Az aradi vértanuk emlékezete. 1848. szabadságharcz története nyomán összeállította — Czegléd, 1910. Sebök Béla kny. 8-r. 15 l.

KAPOSI JÓZSEF. Dante első magyar fordítója Császár Ferencz, Bálint Gyula. Bpest. 1910. Athenaeum kny. 8-r. 31 l. (Különnyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből.)

KAPOSI JÓZSEF. Magyarország és Dante születésének hatszázados évfordulója. Mutatvány szerzőnek *Dante Magyarországon* czímű tanulmányából. Kolozsvár, 1910. Gámán János örököse kny. 8-r. 16 l.

KOSUTÁNY IGNÁCZ. Emlékbeszéd, melyet gr. Széchenyi István halálának 50 éves évfordulója alkalmából 1910. évi április hó 10-én a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara által rendezett emlékinnepején elmondott. Kolozsvár, 1910. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 18 l.

MADAY GYULA. A költői nyelv és Csokonai. Bpest. 1910. Károlyi György kny. 8-r. 35 l.

(MAGYAR GÁBOR.) Az úrban elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete. Az 1908. év szeptember 1-től az 1909. év augusztus 31-ig. Bpest, 1910. Buschmann F. kny. 2-r. 11 l.

MANGOLD LAJOS és dr. HORVÁTH CYRILL. Tolnai világtörténelme. V. kötet. A középkor történelme; I. *Tolnai*.

MIKA SÁNDOR. Történelmi olvasókönyv. VI. rész. Magyarország története különös tekintettel az alkotmány történetre. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 208, 2 l. Ára 3 kor. (Történelmi Olvasókönyvek.)

NAVRATIL ÁKOS. Széchenyi István közigazdasági politikája. Ünnepi beszéd Széchenyi halálának félszázados évfordulóján, 1910 április 8-án, a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudományegyetem ünnepén. Kolozsvár, 1910. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 20 l.

NEMÉNYI IMRE. Poétika és irodalomtörténet a polg. leányiskolák IV. osztálya számára. Átdolgozták dr. *Benedek Marcell* és dr. *Lengyel Miklós*. Az új polg. leányiskolai tanterv alapján teljesen átdolg. harmadik kiadás. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 238 l. Ára 3 kor.

NITSCH ÁRPÁD JÁNOS. A magyar nemzet története. A polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Az 1908. évi polg. leányiskolai tanterv alapján. Kézi példány a szaktanár számára. Bpest. 1910. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 160 l. Képekkel.

NYELVJÁRÁS. (Egy nyitramegyeci —.) Nyitra. 1910. Huszár István kny. 8-r. 9—38 l. (A szent László királyról címzett nyitrai róm. kath. főgimnázium értesítője az 1909—10. tanévről.)

OSSLIÁN JÁNOS. Az őshaza föltalálására irányult kutatások. Kolozsvár, 1910. Gámán J. örököse kny. 8-r. 70, 2 l.

PAULOVICS ISTVÁN dr. Reviczky Gyula. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 239 l. Képekkel. Ára 6 kor.

PAYR SÁNDOR. Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület történetéhez. I. kötet. Sopron, 1910. Romwalter Alfréd kny. 8-r. 4, 404 l.

PÁZMÁNY (PETRUS). Petri cardinalis Pázmány ecclesiae Strigoniensis archi-episcopi et regni Hungariae primatis epistolae collectae. Editae a senatu academico regiae scientiarum universitatis Budapestinensis. Recensionem ex mandato inelytae facultatis theologiae ejusdem univ. accurate *Francisco Hanuy*. Tomus I. (1601—1628.) Bpest, 1910. M. kir. tud.-egyetemi ny. 4-r. XLIV, 804 l. 11 hasonmással.

PEREGRINY JÁNOS. Néhai nagyméltóságú erdódi gróf Pálffy János v. b. t. tanácsos, cs. és kir. kamarás, Pozsony vármegye örökös főispánja, Bajmóc örökös ura és a főrendiház örökös jogú tagja *alsó-nyárasdi* kastélyában található grafikai lapoknak jegyzéke a vonatkozó leltári és becslési adatokkal. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 2-r. 21 l.

PEREGRINY JÁNOS. Néhai nagymélt. erdódi gróf Pálffy János v. b. t. t. stb. *wieni* palotájában található festmények, miniatűrök és grafikai lapok jegyzéke a vonatkozó leltári és becslési adatokkal. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 2-r. 83 l.

PEREGRINY JÁNOS. Néhai nagymélt. erdódi gróf Pálffy János v. b. t. t. stb. *sárazpataki* kastélyában található festmények és grafikai lapok jegyzéke a vonatkozó leltári és becslési adatokkal. Bpest, 1909. Athenaeum kny. 2-r. 27 l.

PETHŐ SÁNDOR. Zrinyi és Machiavelli. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 32 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 403. számából.)

PETRI MÓR. Költészetten és irodalomtörténet olvasókönyvvvel a polgári leányiskolák IV. oszt. számára; 1. *Szántó Kálmán*.

PLEŠINGER (RUDOLF). Dreißig Jahre im k. u. k. Trainregimente Nr. 2. Sammlung von historischen Daten seit der Aufstellung des Regimentes am 1. Mai 1880. bis zum 31. Dezember 1909. Bpest, 1910. Pesti Lloyd kny. 8-r. 194 l.

POKOLY JÓZSEF. Magyar protestáns egyháztörténeti adattár; 1. *Adattár*.

POKOLY JÓZSEF. A protestantizmus hatása a magyar állami életre. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XVI, 544 l. (A Magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai. A tudományos könyvsorozat XXVII. kötete.)

PRÓNAI ANTAL. A magyar irodalom története. Olvasókönyvvvel. I. rész. A középiskolák VII. osztálya számára. Bpest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 418 l. Ára 3 kor. 60 fill.

PUTNOKY MIKLÓS. Carmen Sylva élete és művei. Lugos, 1910. Auspitz Adolf kny. 8-r. 206, 2 l. Ára 4 kor.

RÁKÓCZY SÁMUEL. A bányászat multja a magyar birodalom földjén. Első füzet. A honfoglalást megelőzőt időköz. Bpest, 1910. Pallas kny. Nagy 8-r. 211 l. Számos ábrával.

REÖTHY VLADIMIR. Történelem polg. leányiskolák IV. oszt. számára; 1. *Böngérfi János*.

ROTH VIKTOR. A székelyzsombori és a szenterzsébeti oltárok. Kolozsvár, 1910. Stief Jenő és társa kny. 4-r. 18 l. Két szövegképpel és nyolcz lapnyi képmelléklettel. Ára 1 kor. (Közlemények az erdélyi nemzeti múzeum érem- és régiségtárából. 1910. 1.)

RUDNAY BÉLA. Ujfaluassyak és Rudnayak perei a Petróczyek ellen 1543—1591. Történelmi tanulmány. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 259 l. Ára 5 kor.

SCHILLER BÓDOG. A magyarok dekrétuma Rómában. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 15 l. (Különlenyomat a »Jogállam« IX. évfolyamának 4. füzetéből.)

SEBENTYÉNNÉ STETINA ILONA. Damjanich Jánosné emlékezete. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 12 l. (Lenyomat a Nemzeti Nénevelés 1909 decemberi számából.)

SERBU ADOLF. Götz von Berlichingen önéletrajza. (Forrástanulmány.) Kolozsvár, 1910. Gámán J. örököse kny. 8-r. 69, 2 l.

SIK SÁNDOR. Mindszenty Gedeon élete és költészete. Irodalmi tanulmány. Bpest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 109 l.

SIKLÓSSY LÁSZLÓ. A modern magyar éremművészet és művelői. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 27 l. (Különlenyomat a Numizmatikai Közöny IX. kötetéből.)

SILLE ISTVÁN. A kiskunfélegyházi városi kath. főgimnázium 100 éves története. Kiskunfélegyháza, 1910. Vesszősi József kny. 8-r. 38 l. (A kiskunfélegyházi kath. főgimnázium értesítője az 1909—1910. tanévről.)

SÍPOS ORBÁN. A biharvármegyei népnevelési egyesület története. Huszonöt éves fennállása megünneplésének alkalmára. Nagyvárád, 1909. Láng József kny. 8-r. 199 l. Képekkel.

STEINACKER (EDMUND.) Eine Selbstbiographie. Brassó, 1910. Schneider testvérek és Feminger ny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a »Karpathen« félhavi folyóirat Für Kultur und Leben 7. sz. III. évf.)

STEINHOFER KÁROLY. Révai Sámuel élet- és pályarajza 1833—1908. Bpest, 1910. Pallas kny. 8-r. 81 l.

SZABÓ LÁSZLÓ. A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách-család története. Esztergom, 1910. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 858, 2 l. 88 képpel.

SZABÓ PÉTER. Bolyai János ifjusága. (1802—1822.) Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 135—164 l. (Különlenyomat a Matematikai és Fizikai Lapok 1910 márciusi füzetéből.)

(SZALAY BÉLA.) Tököly havasi útja. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 125—147 l. (Különlenyomat a Hadtörténelmi Közlemények-ből.)

SZÁNTÓ KÁLMÁN. Költészettan és irodalomtörténet olvasókönyvvvel a polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Dr. Szántó Kálmán után az új tanterv alapján összeállította dr. Petri Mór. Ötödik kiadás. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 304 l. Ára 3 kor. 80 fill.

SZILÁRD KATICZA. Az erdélyi fejedelem jogköre 1556—1571. Bpest. 1910. Athenaeum kny. 8-r. 68, 2 l.

SZŐGYI FÉLIX HUGÓ élettörténete dióhéjban. Győr, 1910. »Pannonia« kny. 8-r. 14 l.

SZTERÉNYI JÓZSEF. Magyarország gazdasági fejlődése az utolsó négy évtizedben. Előadás. Tartotta a Pesti Lloyd társulatban 1910. márczius 17-én — Bpest, 1910. Pesti Lloyd társ. ny. 8-r. 21 l. (A Pesti Lloyd-társulat kiadványai. 3.)

TAKÁTS SÁNDOR. Szalai Barkóczy Krisztina 1671—1724. Bpest. 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 280, 2 l.

TIMKÓ (EMERICH.) Gedenkrede über Wilhelm Güll den II. Sekretär der Gesellschaft (1876—1909.) In der Generalversammlung der ung. geologischen Gesellschaft am 10. Feber 1910. gehalten von E. T. Bpest. 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 8 l. (Az elhunyt arczképével.) (Különlenyomat a »Földtani Közöny« XL. 1910. évi kötetéből.)

TIMKÓ IMRE. Emlékbeszéd Güll Vilmos társulatunk másodtitkára felett. (1876—1909.) A magyarhoni földtani társulat 1910. évi február hó 10-iki közgyűlésén tartotta — Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 7 l. (Az elhunyt arczképével.) (Különlenyomat a »Földtani Közöny« XL-ik kötetéből. 1910.)

TOLNAI világtörténelme. Szerkesztik dr. Mangold Lajos és dr. Horváth Cyrill. V. kötet. A középkor története. A népvándorlástól az első keresztes háborúig. A Tolnai Világlapja ajándéka. Bpest, 1910. Pallas kny. Nagy 8-r. 431 l. Számos képpel és műmelléklettel. Ára 30 kor.

TOMCSÁNYI LAJOS. Gróf Zichy Aladárné szül. Hunyady Henriette grófnő. Bpest, 1910. Stephaneum kny. 16-r. 18 l.

TÖRTÉNETE. A jászkeséri kaszinó egyesület 4. számú könyvtári jegyzéke és rövid —. Az egyesület 40 éves fennállásának emlékére. 1909. Nagy-körös, 1910. Bazsó Kálmán kny. 8-r. 74 l.

TRIKÁL JÓZSEF. A keresztény bölcsélet akaratelméletének kifejlődése a XV. századig. Esztergom, 1910. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 325, 2 l.

UJLAKI ANTAL. Tisza Lajos és Szeged. Szeged, 1910. Endrényi Lajos kny. 8-r. 192 l.

VASZARY KOLOS. Világtörténelem középiskolák számára. Átdolg. és kiegészítette Németh Ambrus dr. II. köt. Középkor (476—1492.) és újkor (I. része 1492—1648.) Kilenczedik kiadás. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 232 l. Számos művészettörténeti képpel és térképpel. Ára 3 K 20 fill.

VUCIA (JULIU). Curs practic de istoria Ungariei pentru școalele populare. Ediția a V-a. Arad, 1910. Gör. kel. román egyházmegyei kny. 8-r. 47 l.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

NÉVKÖNYVE

MDCCCX.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.T. KÖNYVNYOMDÁJA

1910.

TARTALOM.

	Lap
I. A M. Tört. Társ. elnökei és tisztségviselői 1867—1910.	1
Az ig. választmányból kilépett és elhalt tagok 1867—1910...	3
II. A M. Tört. Társ. elnökei, tisztségviselői, ig. választmánya és bizottságai 1910-ben	5
III. A M. Tört. Társ. tagjai.....	12

I.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT elnökei és tisztviselői

1867—1910.

Elnökök :

- HORVÁTH MIHÁLY, 1867. febr. 7—jun. 13-ig ideiglenesen.
1867—1876. MIKÓ IMRE gróf, megv. 1867. jun. 13., † 1876. sept. 16.
1877—1878. HORVÁTH MIHÁLY, megv. 1877. jan. 4., † 1878. aug. 19.
1878—1886. IPOLYI ARNOLD, megv. 1878. dec. 5., † 1886. dec. 2.
1887—1888. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1887. mart. 3., † 1888. oct. 23.
1889—1894. SZÉCSEN ANTAL gróf, megv. 1889. febr. 7., lemondott
1894. máj. 4.
1894 —..... TELEKI GÉZA gróf, megv. 1894. jun. 7.

Aelnökök :

I.

- 1867—1877. HORVÁTH MIHÁLY, megv. 1867. jun. 13.
1877—1878. IPOLYI ARNOLD, megv. 1877. jan. 4.
1878—1887. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1878. dec. 5.
1887—1889. SZÉCSEN ANTAL gróf, megv. 1887. mart. 3.
1889—1897. PULSZKY FERENCZ, megv. 1889. febr. 7., † 1897. sept. 9.
1898—1909. THALY KÁLMÁN, megv. 1898. febr. 17., † 1909. sept. 27.
1909—..... CSÁNKI DEZSŐ dr., megv. 1909. dec. 2.

II.

- 1867—1877. IPOLYI ARNOLD, megv. 1867. jun. 13.
1877—1878. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1877. jan. 4.
FRAKNÓI VILMOS, megv. 1878. dec. 5. (nem fogadta el).
1879—1889. PULSZKY FERENCZ, megv. 1879. mart. 6.
1889—1897. THALY KÁLMÁN, megv. 1889. febr. 7.
1898—1903. PAULER GYULA, megv. 1898. febr. 17., † 1903. jul 8.

- 1903—1909. ZSILINSZKY MIHÁLY, megv. 1903. nov. 5., lemondott 1909. dec. 2.
 1910—..... FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr., megv. 1910. mart. 17.

Titkárok :

- 1867—1875. THALY KÁLMÁN, 1867. jun. 13—jul. 2-ig ideiglenesen, végleg megv. 1867. jul. 2.
 1875—1898. SZILÁGYI SÁNDOR, megv. 1875. oct. 6., † 1899. jan. 12.
 1899—1908. NAGY GYULA, megv. 1899. máj. 4., lemondott 1908. oct. 22.
 1909—..... BOROVSKY SAMU dr., megv. 1908. dec. 3.

Jegyzők :

- 1867—1875. PAULER GYULA dr., megv. 1867. jul. 2.
 1875—1888. DEÁK FARKAS, megv. 1875. oct. 6., † 1888. jun. 4.
 1889—1899. NAGY GYULA, megv. 1889. febr. 7.
 1899—..... BARABÁS SAMU, megv. 1899. jun. 2.

Pénztárnokok :

- 1867—1871. PESTY FRIGYES, 1867. június 13—jul. 2-ig ideiglenesen, végleg megv. 1867. jul. 2.
 FISCHER KÁLMÁN dr., megv. 1871. máj. 4. (hivatalát nem foglalta el).
 1872—1873. BALOGHY LÁSZLÓ, 1872. január 1—jun. 6-ig helyettes-pénztárnok, végleg megv. 1872. jun. 6., † 1873. mart. 1.
 1873—1890. BALTHAZÁR BÉLA, 1873. mart. 1—jun. 5-ig helyettes-pénztárnok, végleg megv. 1873. jun. 5., † 1890. mart. 17.
 1890—1891. MÁTÉ SÁNDOR dr., 1890. mart. 26—1891. ápr. 1-ig mint helyettes-pénztárnok.
 1891—1900. KARASSZON JÓZSEF, megv. 1891. febr. 5., † 1900. ápr. 11.
 1900—..... CSERHALMI SÁMUEL, megv. 1900. jun. 7.

Ügyészek :

- 1867—1871. FISCHER KÁLMÁN dr., megv. 1867. jul. 2.
 1871—1876. PAULER GYULA dr., megv. 1871. máj. 4.
 1876—1882. UNGER FERENCZ dr., megv. 1876. febr. 10.
 1883—1893. SIGRAY PÁL, megv. 1883. jan. 4.
 1893—1908. KOVÁCS PÁL dr., megv. 1894. febr. 3.
 1908—1910. NAGY EMIL dr., 1908. oct. 22—1910. február 17-ig mint felkért ügyész.
 1910—..... BATHÓ BÉLA dr., megv. 1910. febr. 17.

Az ig. választmányból kilépett és elhalt tagok

1867—1910.

- Balássy Ferencz, † 1896. oct. 4.
 Ballagi Géza, † 1907. jun. 17.
 Bánó József, † 1910. máj. 6.
 Bárczay Oszkár, † 1898. ápr. 12.
 Botka Tivadar, † 1885. jan. 6.
 Beöthy Zsolt.
 Csaplár Benedek, † 1906. aug. 19.
 Cherven Flóris.
 Csengery Antal, † 1880. jul. 13.
 Csontos János.
 Czobor Béla, † 1904. jan. 23.
 Deák Farkas, † 1888. jun. 4.
 Demkó Kálmán.
 Dobóczy Ignác, † 1892. ápr. 5.
 Eötvös József báró, † 1871. febr. 2.
 Érdy János, † 1871. máj. 9.
 Esterházy János gróf, † 1898. jun. 24.
 Fabó András, † 1874. mart. 17.
 Fabritius Károly, † 1881. febr. 2.
 Finály Henrik.
 Foltiny János.
 Glembay Károly, † 1870. máj. 25.
 Gyárfás István, † 1883. jul. 16.
 Hampel József.
 Haan Lajos, † 1891. aug. 12.
 Hajnik Imre, † 1902. jul. 30.
 Hatos Gusztáv, † 1876. mart. 28.
 Hegedűs Candid Lajos, † 1883. jun. 13.
 Henszlmann Imre, † 1888. dec. 5.
 Hornyik János, † 1885. oct. 8.
 Horvát Árpád, † 1894. oct. 26.
 Horváth Elek, † 1876. febr. 19.
 Hunfalvy János, † 1888. dec. 6.
 Hunfalvy Pál, † 1891. nov. 30.
 Illéssy János, † 1905. mart. 7.
 Jakab Elek, † 1897. jul. 22.
 Kápolnai P. István.
 Karácson Mihály, † 1869. aug. 29.
 Knauz Nándor.
 Kovács István (Nagy-Ajtai), † 1872. jan. 10.

Kubinyi Ferencz ifj.
 Kuun Géza gróf, † 1905. ápr. 10.
 Lázár Miklós gróf, † 1889. jan. 7.
 Majláth Béla, † 1900. mart. 23.
 Marczali Henrik.
 Mednyánszky Dénes báró.
 Melczer István (Kellemesi), † 1896. febr. 19.
 Nagy Imre (Alsó-Szopori), † 1894. máj. 5.
 Nagy Iván (Felső-Győri), † 1898. oct. 27.
 Nagy János (Várfalvi), † 1882. sept. 22.
 Nátafalussy Kornél, † 1907. ápr. 23.
 Némethy Lajos.
 Nyáry Albert báró, † 1886. jan. 1.
 Orbán Balázs báró, † 1890. ápr. 19.
 Pauer János, † 1889. máj. 15.
 Pesty Frigyes, † 1889. nov. 23.
 Pettkó Béla.
 Piry Czirjék, † 1880. oct. 6.
 Radvánszky Béla báró, † 1906. máj. 2.
 Rannicher Jakab, † 1875. nov. 8.
 Ráth Károly (Győri), † 1868. ápr. 12.
 Réthy László.
 Révész Imre, † 1881. febr. 13.
 Rómer Flóris, † 1889. mart. 18.
 Rónay Jácint, † 1889. ápr. 17.
 Salamon Ferencz, † 1892. oct. 9.
 Schönherr Gyula, † 1908. mart. 24.
 Schulcz Ferencz, † 1870. oct. 22.
 Simonyi Ernő, † 1882. mart. 28.
 Somhegyi Ferencz, † 1879. jul. 1.
 Supala Ferencz, † 1875. mart. 26.
 Szabó Károly, † 1889. aug. 31.
 Szalay Ágoston, † 1877. máj. 5.
 Szalay József, † 1885. mart. 15.
 Széll Farkas, † 1909. dec. 14.
 Szilágyi Ferencz, † 1876. máj. 20.
 Szilágyi István.
 Szilágyi Sándor, † 1899. jan. 12.
 Tanárky Gedeon, † 1887. nov. 23.
 Tárkányi Béla, † 1886. febr. 16.
 Thaly Kálmán, † 1909. sept. 27.
 Toldy Ferencz, † 1875. dec. 10.
 Toldy István, † 1879. dec. 6.
 Torma Károly.

Teöreök Gyula (Árvai), † 1867. jul. 10.
 Waltherr Géza.
 Várady Gábor.
 Véghely Dezső, † 1897. ápr. 22.
 Wenzel Gusztáv, † 1891. nov. 23.
 Villányi Szaniszló, † 1898. jul. 12.
 Zichy Antal.
 Zichy Jenő gróf, † 1906. dec. 26.
 Zimmermann Ferencz.

II.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT elnökei, tisztviselői, ig. választmánya és bizottságai 1910-ben.

Elnök :

TELEKI GÉZA gróf (Széki) id. alapító t., v. b. t. t., az orsz. m. bányászati és kohászati egyesület, a budapesti szünidei gyermektelep-egyesület, a Klotild-szeretetházi egyesület és a csángó-magyar egyesület elnöke, a m. turista-egyesület alelnöke, az Országos Casino igazgatója, a M. Tud. Akadémia igazgató-tanácsának és tört. bizottságának tagja stb. *Budapesten.* Megv. 1894. jun. 7.

Alelnökök :

I.

CSÁNKI DEZSŐ dr. r. t., orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának elnöke, a M. Népr. Társ. alelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. és a Magyar Földrajzi Társaság ig. választmányi, a Békés vármegyei rég. és műv. tört. egylet és a Hunyad m. rég. és tört. társ. tiszt. tagja. *Budapesten.* Ig. vál. taggá megv. 1884. jan. 3.

II.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (Kelecsényi) dr. r. t., udv. tanácsos, a M. N. Múzeum könyvtárának igazgatója, egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának előadója, a M. Herald. és Geneal. Társ. másodelnöke, az Orsz. Rég. és Embert. Társ. vál. tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. felügyelője. *Budapesten.* Ig. vál. taggá megv. 1881. jan. 7.

Titkár :

BOROVSKY SAMU dr. r. és vál. t., a M. Tud. Akadémia l. tagja, történettudományi és hadtörténelmi bizottságának tagja, a M. Néprajzi Társaság és a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a »Magyarország

Vármegyéi és Városai« cz. encyklopaedikus vállalat főszerkesztője, az Országos Monographia Társaság igazg. tagja. *Budapest.* Megv. 1908. decz. 3.

Jegyző :

BARABÁS SAMU r. és vál. t., orsz. levéltárnok, okl. középisk. tanár, a M. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1899. jun. 2.

Pénztárnok :

CSERHALMI SÁMUEL r. t., pénzügymin. számtanácsos, a Budapesti Philologiai Társ. pénztárnoka. *Budapest.* Megv. 1900. jún. 7.

Ügyész :

BATHÓ BÉLA dr. r. t., ügyvéd. *Budapest.* Megv. 1910. febr. 17.

Igazgató választmány :

ÁLDÁSY ANTAL dr. r. t., M. Nemzeti múzeumi könyvtárőr, egyet. m. tanár, a Magy. Tud. Akadémia I. tagja, a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja és titkára. *Budapest.* Megv. 1897. febr. 18.¹

ANGYAL DÁVID dr. r. t., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, a Kisfaludy-Társaság r. tagja. *Budapest.* Megv. 1899. febr. 16.

BALLAGI ALADÁR dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja, történelmi, nemzetgazdasági és archaeologiai bizottságainak tagja, a Magyarorsz. Népr. Társaság és az orsz. protestáns árva-egyesület vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1884. jan. 3.

BARABÁS SAMU, I. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1889. febr. 7.

BÉKEFI REMIG dr. r. t., cist. r. áldozó pap, egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, stb. *Budapest.* Megv. 1895. febr. 14.

BERZEVICZY ALBERT dr. (Berzeviczei és Kakaslomniczi) r. t., v. b. t. t., a képviselőház elnöke, a Magy. Tud. Akadémia igazgatósági tagja és elnöke, a Kisfaludy-Társaság r. tagja és másodelnöke stb. *Budapest.* Megv. 1908. mart. 26.

BLEYER JAKAB dr. r. t., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia I. tagja. *Kolozsvárt.* Megv. 1906. febr. 15.

BONCZ ÖDÖN dr. r. t., vallás- és közoktatásügyi min. miniszteri tanácsos, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1891. febr. 12.

BOROVSKY SAMU dr., I. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1890. jan. 26.

BUNYITAY VINCZE r. t., nagyváradi székes-kápt. kanonok. f.-gagyi cz. apát, sz. sz. ülnök, püspöki könyvtárnok, a M. Tud. Akadémia és a műemlékek orsz. bizottságának I. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. s az Országos Régészeti és Embert. Társ. ig. vál. tagja, a Bihar vármegyei

rég. és tört. egylet elnöke, a nagyváradi kir. jogakadémián az államtud. államvizsg. bizottság kültagja, stb. *Nagyváradon*. Megv. 1884. jan. 3.

CSÁNKI DEZSÓ dr. első alelnök.

CSÁSZÁR ELEMÉR dr. r. t., tanárképző int. gyakorló főgymn. r. tanár, a M. Tud. Akad. I. tagja, egyet. m. tanár, a Budapesti Phil. Társ. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1906. febr. 15.

DANIEL GÁBOR (Vargyasi) id. r. t., nyug. főispán, az unitárius egyház főgondnoka, a m. főrendiház tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1898. febr. 17.

DEDEK CRESCENS LAJOS r. t., m. kir. tud. egyetemi könyvtári ig. ór. és kir. udv. káplán, esztergomi főegyházmegeyi áldozó pap, az Orsz. Rég. és Embert. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1890. jan. 26.

DÉZSI LAJOS dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akad. I. s irod. tört. bizottságának tagja, a Budapesti Phil. Társ. vál. tagja. stb. *Kolozsvárt*. Megv. 1899. febr. 16.

DOMANOVSKY SÁNDOR dr. r. t., egyetemi magántanár, a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára. Megv. 1907. mart. 21.

DÖRY FERENCZ dr. r. t., orsz. levéltári fogalmazó, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1910. mart. 17.

EMICH GUSZTÁV (Emőkei) r. t., az Athenaeum részvény-társ. elnökgazdátója, m. kir. udv. tanácsos, cs. és kir. asztalnok, a Ferencz József rend csillagos középkeresztese, a vaskorona-rend vitéze, az orsz. m. kertészeti egyesület elnöke, a Múzeumok és Könyvtárak országos tanácsának tagja, a Petőfi-társaság t. tagja, az országos phylloxera-bizottság alelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ., az Orsz. Rég. és Embert. Társaság és az orsz. m. gazdasági egyesület vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1877. jan. 4.

ERDÉLYI LÁSZLÓ dr. r. t., benczés főiskolai tanárképzőintézeti tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának r. tagja, a Kath. Középkolai Tanáregyesület igazgató tanácsának tagja. *Pannonhalmán*. Megv. 1908. mart. 26.

ERDÉLYI PÁL dr. alapító tag, egyet. m. tanár, a kolozsvári tud. egyetem és az Erd. Múzeum-Egylet könyvtárának igazgatója. *Kolozsvárt*. Megv. 1900. febr. 15.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. másodalelnök.

FRANKÓI VILMOS dr. alapító t., arbei vál. püspök, apost. proto-notarius, szentjobbi apát, nagyváradi székes-kápt. kanonok, krasznai főesperes, sz. sz. ülnök, a M. Tud. Akadémia r. és ig. tan. tagja, irodalom-történeti, archaeologiai, könyvkiadó és könyvtári bizottságainak tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a »Művészet és Tudomány« című érdemjelvény tulajdonosa, a M. Herald. és Geneal. Társ. s az Orsz. Rég. és Embert. Társ. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1867. jun. 13.

GÉRESI KÁLMÁN r. t., tankerületi főigazgató, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a tiszántúli ev. ref. középiskolai tanáregyesület elnöke. *Debreczenben.* Megv. 1874. oct. 1.

GOMBOS F. ALBIN dr. r. t., főgymn. tanár, a »Középkori Krónikások« szerkesztője s az Uránia Magy. Tud. Egyesület »Tudományos Felolvasások« cz. kiadványának történelmi szakszerkesztője. *Budapesten.* Megv. 1910. márcz. 17.

HODINKA ANTAL dr. r. t., kir. akadémiai bölcsészeti ny. r. tanár. *Pozsonyban.* Megv. 1907. márt. 21.

HORVÁTH SÁNDOR r. t., orsz. levéltári fogalmazó, a Magy. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál. tagja. *Budapesten.* Megv. 1908. márcz. 26.

ILLÉS JÓZSEF dr. r. t., kir. törvényszéki bíró, egyet. m. tanár, stb. *Budapesten.* Megv. 1908. márt. 26.

KAMMERER ERNŐ dr. r. t., a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti és Embert. Társulat ig. vál. tagja, az orsz. M. Szépművészeti Múzeum és Tört. Képesarnok igazgatója, orsz. képviselő. *Budapesien.* Megv. 1899. febr. 7.

KARÁCSONYI JÁNOS dr. r. t., nagyváradai kanonok, a M. Tud. Akadémia r. tagja. *Nagyváradon.* Megv. 1899. febr. 16.

KÁROLYI ÁRPÁD dr. alapító t., cs. és kir. udvari tanácsos, a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár igazgatója, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a bécsi csász. tud. Akadémia külföldi lev. tagja, a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Bécsben.* Megv. 1886. jan. 7.

KOLLÁNYI FERENCZ r. t., pápai praelatus, jáki apát, a M. N. Múzeum könyvtárának igazgató-őre, a hiteleshelyi levéltárak országos főfelügyelője, a Magy. Tud. Akadémia l. tagja, a »M. Könyvszemle« szerkesztője. *Budapesten.* Megv. 1899. febr. 16.

KOMÁROMY ANDRÁS dr. r. t., m. kir. orsz. allevéltárnok, egyet. m. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező t. és történelmi bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a *Tört. Tár* szerkesztője. *Budapesten.* Megv. 1889. febr. 7.

LÁNCZY GYULA dr. alapító t., m. kir. udv. tan., egyet. ny. r. tanár, az orsz. közokt. tanács s a középisk. tanárvizsgáló bizottság tagja, stb. *Budapesten.* Megv. 1899. febr. 16.

LEHOCZKY TIVADAR r. t., nyug. urad. főügyész, az Orsz. Régészeti és Embertani Társ., a Magy. Herald. és Geneal. Társulat és a Magy. Néprajzi Társ. ig. vál. tagja, a Műemlékek orsz. bizottságának vidéki tagja, a munkácsi Lehoczky Tivadar-Múzeum-egyesület elnöke. *Munkácson.* Megv. 1867. jún. 13.

MANGOLD LAJOS dr. r. t., főreáliskolai tanár, egyetemi m. tanár. *Budapesten.* Megv. 1903. febr. 19.

MÁRKI SÁNDOR dr. alapító tag, a kolozsvári m. kir. tud. egyetemen ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia levelező s a Magyar Földrajzi Társaság

tiszt. tagja, Kolozsvár sz. kir. város tiszt. tanácsosa, az erdélyi róm. kath. status és az EMKE igazgató tanácsosa. *Kolozsvárt.* Megv. 1887. febr. 3.

MELICH JÁNOS dr. r. t., ór a M. N. Múzeumban, egyet. magántanár és akad. I. tag. *Budapesten.* Megv. 1910. mart. 17.

MIKA SÁNDOR dr. r. t., a br. Eötvös-Collegium tanára és egyetemi magántanár. *Budapesten.* Megv. 1906. febr. 15.

NAGY GYULA (Tasnádi) r. t., m. kir. orsz. főlevéltárnok, a M. Tud. Akadémia I. tagja, történettudományi és irodalomtörténeti bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten.* Megv. 1873. jun. 5.

NYÁRY JENŐ báró alapító t., cs. és kir. kamarás, aranyarkantyús kitéz, a m. főrendiház tagja, az 1871. évi VIII. t.-cz. szerint eljáró legfőbb fegyelmi bíróság tagja, a portugalliai Krisztus-rend csillagos középkeresztese, a török császári Medjidie-rend nagy-commandeurje, az olasz kir. szent Móricz és Lázár-rend és a brazíliai Rózsa-rend lovagja, a belga Lipót-rend tisztii keresztese, a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Rég. és Embertani Társ. másodelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a m. földhitelintézet felügyelő bizottságának tagja, stb. *Budapesten és Pílyben.* Megv. 1870. febr. 3.

ODESCALCHI ARTHUR szerémi herczeg alapító t., cs. és kir. kamarás, a csángó-magyar egyesület alelnöke, a felvidéki közművelődési egyesület tb. elnöke, az Orsz. Rég. és Embert. Társ. s a M. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, stb. *Körmöczbányán.* Megv. 1873. jun. 5.

ORTVAY TIVADAR dr. r. t., csanádi egyházm. áldozó pap, szentszéki bíró, pápai kamarás, czimz. apát, nyug. kir. jogakadémiai tanár, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja és arch., történelmi, hadtörténelmi és klasszika-philologiai bizottságainak tagja, a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a pozsonyi Orvos- és Természettudományi Társ., a békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Egyesület, a pozsonyi Toldy-kör, a temesvári Arany János-Társ. alapító és tiszteleti tagja, a Szent István-Társulat tud. és irod. osztályának tagja, Pozsony város díszpolgára. *Budapesten.* Megv. 1873. jun. 5.

ÓVÁRY LIPÓT r. t., nyug. m. kir. orsz. főlevéltárnok, min. tanácsos, a M. Tud. Akadémia levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. választmányi és a nápolyi Pontaniana Akadémia I. tagja, az olasz korona-rend commandeur lovagja. *Budapesten.* Megv. 1877. jan. 4.

PÓR ANTAL alapító t., esztergomi székes-főkápt. kanonok, pápai tb. káplán, cz. apát, a M. Tud. Akadémia rendes, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Esztergomban.* Megv. 1892. febr. 18.

REISZIG EDE dr. r. t., m. kir. b. ü. min. s. titkár, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál., a Műemlékek Orsz. Bizottságának levelező tagja. *Budapesten.* Megv. 1904. febr. 18.

RÉVÉSZ KÁLMÁN r. t., ref. lelkesz, abauji esperes, az egyetemes ref. konvent és zsinat tagja, a Kálvin-Szövetség és az Abaujtorna-Kassai

Közművelődési Egyesület alelnöke, a Magyar Protestáns Irodalmi Társ., a Kassai Kazinczy-kör ig. választmányának, a sárospataki főiskola igazgató-tanácsának tagja. *Kassán*. Megv. 1907. mart. 21.

SEBESTYÉN GYULA dr. r. t., a M. Nemz. Muzeum Széchenyi orsz. könyvtárának igazgató-őre, a Magy. Tud. Akadémia I. tagja, a Kisfaludy-Társaság r. tagja, a M. Néprajzi Társ. főtítkára, a M. Nyelvtudományi Társ. vál. tagja, az »Ethnographia« és a Kisfaludy-Társ. »M. Népköltési Gyűjteményé«-nek szerkesztője. *Budapesten*. Megv. 1907. mart. 21.

ŠUFFLAY MILÁN dr. r. t., egyet. ny. rk. tanár. *Zágrábban*. Megv. 1909. mart. 18.

SZÁDECZKY LAJOS dr. alapító t., m. kir. tud. egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, stb. *Kolozsvárt*. Megv. 1885. jan. 2.

SZENDREI JÁNOS dr. r. t., m. kir. honv. min. oszt. tanácsos, az Orsz. Rég. és Embert. Társ. titkára, a M. Tud. Akadémia lev. tagja s archaeologiai bizottságának tagja, a Műemlékek orsz. bizottságának rendes, a M. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1886. jan. 7.

SZILÁDY ÁRON r. t., ref. lelkész, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társ. r. tagja, az Akadémia nyelv- és történettudományi s szótári bizottságainak tagja, irodalomtörténeti bizottságának előadója. *Kiskunhalason és Budapesten*. Megv. 1868. máj. 13.

SZINNYEI JÓZSEF id. alapító t., a M. N. Muzeum osztály-igazgatója, udv. tanácsos, nyug. 1848—49-iki honvéd-főhadnagy, a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsának tagja, a Magy. Tud. Akadémia levelező- s irodalomtört. bizottságának tagja, a Kisfaludy-Társ. alapító- és a Petőfi-Társ. tisz. tagja, a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, Komárom város diszpolgára, stb. *Budapesten*. Megv. 1878 dec. 5.

TAGÁNYI KÁROLY r. t., m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, történelmi és szótári bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal., Magy. Néprajzi Társ. és M. Nyelvtudományi Társaság ig. vál. tagja, az orsz. községi törzskönyvbizottság tagja. *Budapesten*. Megv. 1884. jan. 3.

TAKÁTS SÁNDOR dr. r. t., a M. Tud. Akadémia I. tagja. *Budapesten*. Megv. 1907. mart. 21.

THALLÓCZY LAJOS dr. alapító t., cs. és kir. közös pénzügyminis. terumi osztályfőnök s levéltári igazgató, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti és Embert. Társulat s a Magy. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a barcelonai Akadémia külföldi, az ujvidéki »Srpszka Maticza« t. tagja, stb. *Bécsben*. Megv. 1878. dec. 5.

TELEKI GÉZA gróf, elnök.

TÓTH-SZABÓ PÁL dr. r. tag, prem. r. főisk. tanár és egyet. m. tanár. *Budapesten*. Megv. 1908. mart. 26.

VÁCZY JÁNOS dr. r. t., áll. főgymn. tanár, a M. Tud. Akadémia I. tagja, a Budapesti Phil. Társ. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1891. febr. 12.

VARJU ELEMÉR dr. r. tag, a Felsőmagyarországi Múzeum igazgatója, a M. Herald. és Genealogiai Társ. vál. tagja. *Kassán.* Megv. 1907. mart. 21.

VÉCSEY TAMÁS (Hernádvécsei) dr. r. t., a M. Tud. Akad. r. tagja, udv. tanácsos, egyetemi ny. r. tanár, volt dékán és rektor, az orsz. közokt. tanács, az irodalmi kérdésekben véleményező orsz. bizotts. s az orsz. levéltári vizsgáló-bizottságnak tagja, a cataniai olasz egyetem római jogtörténeti intézetének tiszteleti tagja, a Magyar Jogászegylet alelnöke, ev. ref. egyházm. gondnok, egyházkerületi főjegyző, zsinati és conventi képviselő. *Budapesten.* Megv. 1903. febr. 19.

VIGYÁZÓ FERENCZ gróf alapító tag. *Budapesten.* Megv. 1906. febr. 15.

Gazdasági bizottság:

(megv. 1910. jan. 13.).

CSÁSZÁR ELEMÉR dr. vál. t.

EMICH GUSZTÁV vál. t.

FORSTER GYULA báró alapító tag.

NAGY GYULA vál. t.

VÁCZY JÁNOS dr. vál. tag.

Hivatalból: az ügyv. alelnök, titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság:

(megv. 1910. dec. 1.)

ILLÉS JÓZSEF dr. vál. t.

REISZIG EDE dr. vál. t.

Felkért szakértő: STRÖMPL JÁNOS min. számtanácsos.

Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága:

(megv. 1890. jul. 3.)

A gr. Teleki család részéről:

TELEKI GÉZA gróf id. alapító tag, *biz. elnök.*

A társulat részéről:

NAGY GYULA vál. t., megv. 1900. febr. 6.

BARABÁS SAMU vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

GERGELY SÁMUEL dr. kolozsvári egyetemi m. tanár, r. t.

HORVÁTH SÁNDOR vál. t., megv. 1907. febr. 21.

SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. t.

A gróf Zichy-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :

(megv. 1894. oct. 4.)

KAMMERER ERNŐ dr. vál. tag, *biz. elnök.*
 ÁLDÁSY ANTAL dr. vál. t.
 BARABÁS SAMU vál. t.
 FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.
 PETTKÓ BÉLA alapító t.
 NOVÁK SÁNDOR a gr. Zichy-nemzetség levéltárnoka.
 ZICHY NÁNDOR gróf ifj., megvál. 1909. apr. 15.

A rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság :

(megv. 1910. jan. 13.)

BÁNÓ JÓZSEF vál. t., † 1910. máj. 6.
 BONCZ ÖDÖN dr. vál. t.
 FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.
 TAGÁNYI KÁROLY vál. t.
 ZSILINSZKY MIHÁLY dr. r. t.
A bizottság elnöke : az ügyvezető alelnök. Hivatalból tagjai : a titkár és jegyző.

III.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJAI.***A) Alapító tagok :**

KÁROLY LAJOS fhg. ő cs. és kir. fensége, † 1896. máj. 19.	300 kor.
ALBRECHT főherczeg ő cs. és kir. fensége, † 1895. febr. 18.	400 kor.
JÓZSEF főherczeg ő cs. és kir. fensége, † 1905. jun. 13.	400 kor.
ALMÁSI PÁL , † 1882. ápr. 1.	400 kor.
AMBRÓZY ISTVÁN báró, Malonya,	200 kor.
ANDRÁSSY GYULA gróf, † 1890. febr. 18.	200 kor.
ANDRÁSSY GYULA gróf, orsz. képviselő, Budapest.	400 kor.
APPONYI SÁNDOR gróf, Lengyel (Tolna vm.)	400 kor.
APOR KÁROLY báró, † 1885. oct. 31.	200 kor.
AUGUSZ ANTAL báró (Magurai), † 1878. sept. 9.	200 kor.
BABICS JÓZSEF urad. igazgató, Zsombolya,	400 kor.
BALÁS IVÁN (Sipeki), † 1909. jun.	200 kor.
BALOGH PÉTER (Papi), Haraszi (Pest vm.)	200 kor.
BÁNFFY DEZSŐ báró, orsz. képviselő, Budapest,	200 kor.
BÁNFFY GYÖRGY gróf, Budapest és Bonczhida,	200 kor.
BÁNFFY GYÖRGYENÉ báróné, Alsózsuk,	400 kor.

* Azok nevei, a kik már 1867-ben tagjai voltak a társulatnak, kövér betűkkel vannak szedve.

BÁNFFY MIKLÓS gróf, kir. főpohárnok, † 1894. dec. 17.	200 kor.
BARCZA SÁNDOR, † 1885. jun. 26.	200 kor.
BARKASSY GÉZA ny. min. tanácsos, Budapest.	400 kor.
BAROSS GÁBOR (Bellusi), † 1892. máj. 9.	200 kor.
BARTAKOVICS BÉLA egri érsek, † 1873. máj. 30.	200 kor.
BATTHYÁNY ELEMÉR gróf, Budapest,	200 kor.
BATTHYÁNY KÁROLY gróf, †	200 kor.
BAY ILONA, Csaroda.	4400 kor.
BAY ILONA, néhai Ludányi BAY GÁBOR és neje Csicseri ORMÓS KATALIN emlékére,	200 kor.
BAY ILONA, néhai özv. nagyréti DARVAS ALBERTNÉ, Ludányi BAY ERZSÉBET emlékére,	200 kor.
BEDŐ ALBERT (Kálnoki), Budapest,	200 kor.
BENDE IMRE püspök, Nyitra,	200 kor.
BERNÁTH DEZSŐ , † 1907. jan. 14.	200 kor.
BÉSÁN NEP. JÁNOS báró, † 1887. máj. 25.	1176 kor.
BETHLEN MÁRKUS gróf, Budapest,	200 kor.
BINDER LAJOS, †	200 kor.
BITTÓ ISTVÁN , † 1903. mart. 8.	200 kor.
BONNAZ SÁNDOR csanádi püspök, † 1889. aug. 9.	200 kor.
BORN FRIGYES báró, Budapest,	200 kor.
BORNEMISZA JÁNOS báró, † 1894. jan. 1.	200 kor.
BORONKAY ISTVÁN (Nezsetei és Boronkai), † 1899. dec. 27.	200 kor.
BOTKA TIVADAR , † 1885. jan. 6.	200 kor.
BEÓTHY ÁKOS, † 1904. dec. 1.	200 kor.
BREZNYIK JÁNOS, † 1897. aug. 5.	200 kor.
BUBICS ZSIGMOND püspök, † 1907. máj. 22.	200 kor.
BULA MIHÁLY THEOFIL cist. r. perjel, † 1893. aug. 13.	200 kor.
BURCHARD-BÉLAVÁRY KONRÁD, Budapest.	200 kor.
BŰK GÉZA dr. orvos, † 1910. febr. 11.	200 kor.
CERNEL KÁLMÁN (Chernelházi), † 1891. ápr. 21.	200 kor.
CHOTEK RUDOLF gróf, Alsó-Korompa (Pozsony vm.)	200 kor.
CROUY-CHANEL FRIGYES gróf, † 1894. febr. 26.	200 kor.
CSÁKY ALBIN gróf, a főrendiház elnöke, Szepesmindszent	200 kor.
CSÁKY LÁSZLÓ gróf, † 1891. jan. 19.	200 kor.
CSÁKY VIDOR gróf, Szepesgörgő	400 kor.
CSAPÓ VILMOS földbirtokos, Tengelicz (Tolna vm.)	200 kor.
CSÁSZÁR FERENCZ (Kolgyári) ifj. műépítész, Budapest,	200 kor.
CSÁSZKA GYÖRGY kalocsai érsek, † 1904.	200 kor.
CSEKONICS ENDRE gróf, Budapest,	400 kor.
CSENGERY ANTAL , † 1880. jul. 13.	200 kor.
DAMASZKIN JÁNOS , †	200 kor.
DANIELIK JÁNOS cz. püspök, † 1888. jan. 23.	200 kor.
DEÁK FERENCZ , † 1876. jan. 28.	200 kor.

DESSEWFFY LAJOS gróf, † 1879. mart. 10.*	
DESSEWFFY SÁNDOR esanádi püspök, † 1907. dec. 4	200 kor.
DOBÓCZKY IGNÁCZ , † 1892. ápr. 5.	200 kor.
DÖRY DÉNES, † 1900. dec. 26.	400 kor.
DULÁNSZKY NÁNDOR pécsei püspök, † 1896. jan. 24.	200 kor.
EBERGÉNYI SÁNDOR, † 1885. mart. 1.	200 kor.
EDELSPACHER ANTAL (Gyoroki), † 1894. sept. 5.	200 kor.
ÖTVÖS JÓZSEF báró, † 1871. febr. 2.	200 kor.
ERDÉLYI PÁL vál. t., Kolozsvár,	200 kor.
ERDŐDY FERENCZ gróf, Somlóvár,	200 kor.
ERDŐDY ISTVÁN gróf, † 1896. febr. 19.	200 kor.
ERDŐDY SÁNDOR gróf, † 1881. jan. 22.	200 kor.
ERNUSZT KELEMEN főrendiházi tag, Olad,	200 kor.
ESTERHÁZY JÁNOS gróf, † 1898. jun. 24.	200 kor.
ESTERHÁZY MIHÁLY gróf, † 1906. ápr. 27.	400 kor.
ESTERHÁZY MIKLÓS herceg, Kismarton,	400 kor.
ESTERHÁZY MIKLÓS JÓZSEF gróf, † 1897. máj. 7.	400 kor.
ESTERHÁZY MIKLÓS MÓRICZ gróf, Csákvár,	200 kor.
ESTERHÁZY PÁL herceg, † 1898. aug. 22.	200 kor.
FARKAS ÖDÖN földbirtokos, Budapest,	200 kor.
FEKETE SÁMUEL (Nagy-Kedei), † 1870. sept. 26.	200 kor.
FERENCZY IMRE kanonok, †	200 kor.
FESTETICS GYÖRGY gróf, † 1883. febr. 12.	200 kor.
FESTETICS PÁL gróf, Budapest és Dégh (Veszprém vm.)	200 kor.
FESTETICS TASZILÓ gróf, Berzence és Keszthely,	200 kor.
FISCHER KÁLMÁN ,	200 kor.
FOGARASY MIHÁLY erdélyi püspök, † 1882. mart. 23.	200 kor.
FORSTER GYULA báró, Budapest,	200 kor.
FRAKNÓI VILMOS dr. vál. t., Budapest,	400 kor.
GÁRDOS JÁNOS özvegye, sz. ANDRÁSSY JULIA, † 1897. febr. 26.	8400 kor.
GHYCZEY SAMU ügyvéd, † 1898. aug. 5.	200 kor.
GHYCZY IGNÁCZ , † 1870. máj. 4.	200 kor.
GHYCZY KÁLMÁN , † 1888. febr. 28.	200 kor.
GHYCZY PÁL, Csendes-pusztá	200 kor.
GOROVE ISTVÁN , † 1881. máj. 31.	200 kor.
GOROVE LÁSZLÓ dr., Budapest,	400 kor.
GÖRGEY GUSZTÁV, † 1883. jan. 27.	200 kor.
ÖRÖG GYULA (Remetei F.), † 1909. nov. 4.	200 kor.

* Dessewffy Lajos gróf 2000 koronát adományozott a társulatnak kiadatlan források közzétételére; adománya a *Hazai Oklevéltár* kiadása költségeire fordított; neve a társulat hálájának jeléül az alapító tagok sorába iktattatott.

GRÜNWARD BÉLA, † 1891. máj. 4.	200 kor.
GYENES JÓZSEF, Kun-Szentmiklós,	200 kor.
GYÖRFFY LÁSZLÓ nagyváradai prépost, † 1873. jul. 1.	200 kor.
GYÖRY ELEK, † 1902. febr. 7.	400 kor.
HADIK-BARKÓCZY ILONA grófnő, † 1887. jan. 24.	200 kor.
HAYNALD LAJOS kalocsai érsek, † 1891. jul. 4.	200 kor.
HAJÓS JÓZSEF ifj., Budapest,	200 kor.
HAMAR PÁL, † 1877. jan. 10.	200 kor.
HEGEDÜS JÁNOS dr. orvos, Budapest,	200 kor.
HEGEDÜS JÓZSEF, † 1904. oct.	400 kor.
HEGEDÜS SÁNDOR, † 1906. dec. 28.	240 kor.
HORÁNSZKY NÁNDOR, † 1902. ápr. 9.	200 kor.
HORNIG KÁROLY báró, püspök, Veszprém,	400 kor.
HORVÁTH DÖME , † 1899. febr. 14.	200 kor.
HORVÁTH ELEK , † 1876. febr. 19.	200 kor.
HORVÁTH LAJOS , Miskolcz,	400 kor.
HORVÁTH MIHÁLY püspök, † 1878. aug. 19.	200 kor.
HORVÁTH ZSIGMOND kir. tanácsos, Budapest,	200 kor.
HUNFALVY PÁL, † 1891. nov. 30.	200 kor.
HUNYADY IMRE gróf, † 1902. jun. 9.	200 kor.
HUSZÁR IMRE , Bécs,	200 kor.
INKEY L. IMRE báró, nagykövetségi tanácsos, Szent-Pétervár,	400 kor.
IPOLYI (STUMMER) ARNOLD nagyváradai püspök, † 1886. dec. 2.	2600 kor.
JÁLICS GÉZA, Budapest,	200 kor.
JÓKAI MÓR, † 1904. máj. 5.	200 kor.
JÓSIKA SÁMUEL báró, Szurduk (Szolnok-Doboka vm.)	400 kor.
KANDÓ KÁLMÁN, † 1888. máj. 7.	200 kor.
KARÁCSONYI GUIDÓ gróf, † 1885. sept. 15.	200 kor.
KARÁCSONYI JENŐ gróf, Budapest,	200 kor.
KARAP FERENCZ, † 1906. máj. 11.	200 kor.
KARCZAG ISTVÁN, Keszthely, Bécs,	200 kor.
KÁROLYI ÁRPÁD dr. vál. tag, Bécs,	375 kor.
KÁROLYI ERZSÉBET grófnő, Budapest,	400 kor.
KÁROLYI GYÖRGY gróf, † 1877. nov. 9.	400 kor.
KÁROLYI GYULA gróf, † 1890. nov. 25.	200 kor.
KÁROLYI GYULA gróf özvegye, szül. PÁLFFY GERALDINE grófnő, Budapest,	400 kor.
KÁROLYI LÁSZLÓ gróf, Budapest,	400 kor.
KÁROLYI MIHÁLY gróf, Budapest,	400 kor.
KÁROLYI TIBOR gróf, † 1904. ápr. 6.	200 kor.
KECZER MIKLÓS (Lipóczi) cs. és kir. kamarás, Budapest, Kassa,	200 kor.
KELEMEN BÉLA dr., Szeged,	200 kor.
KEMÉNY GÁBOR báró (Gyerőmonostori), † 1888. oct. 23.	400 kor.
KENDEFFY ÁRPÁD, † 1891. ápr. 22.	200 kor.

KERKÁPOLYI KÁROLY, † 1891. dec. 31.	200 kor.
KIRÁLYI PÁL. † 1892. máj. 25.	200 kor.
KLÉH ISTVÁN m. kir. udv. tan., Budapest.	200 kor.
KLEKNER ALAJOS dr. kir. jog-akadémiai igazgató, Kassa.	200 kor.
KÓCZÁN FERENCZ (Túzberki), † 1894. jul. 11.	200 kor.
KORNISS KÁROLY gróf, Szentbenedek.	400 kor.
KOVÁCS EDUÁRD (Berencezi), † 1898. ápr. 28.	400 kor.
KOVÁCS ISTVÁN (Nagyajtai), † 1872. jan. 10.	200 kor.
KOVÁCS LŐRINCZ. † 1901.	200 kor.
KOVÁCS ZSIGMOND, † 1887. jun. 28.	200 kor.
KOVACSÓCZY ISTVÁN, † 1888. jun. 26.	200 kor.
KÖVÁRY LÁSZLÓ, † 1907. sept. 25.	200 kor.
KRAJCSIK JÁNOS, † 1890.	200 kor.
KRUESZ CHRYSOSTOM , † 1885. jan. 11.	200 kor.
KUN JÓZSEF, † 1885. jul. 25.	400 kor.
KUUN GÉZA gróf (Osdolai), † 1905. ápr. 10.	400 kor.
KUUN KOCSÁRD gróf (Osdolai), † 1895. jan. 11.	200 kor.
KUNCZ ADOLF dr. prem. r. prépost, † 1905. sept. 11.	400 kor.
LACZKÓ ANTAL ifj., Budapest.	200 kor.
LÁNCZY GYULA dr. vál. t., Budapest.	200 kor.
LANFRANCONI Grazioso ÉNEA, † 1895. mart. 9.	400 kor.
LÁNYI GYULA ügyvéd, † 1906.	400 kor.
LÁZÁR MIKLÓS gróf, † 1889. jan. 7.	300 kor.
LÉVAY HENRIK (Kisteleki), † 1901. dec. 16.	400 kor.
LÉVAY SÁNDOR püspök, † 1873. nov. 9.	200 kor.
LIPOVNICZKY ISTVÁN püspök, † 1885. aug. 12.	200 kor.
LIPPERT ISTVÁN cs. és kir. alkonzul, Köln,	200 kor.
LÓNYAY GÁBOR , † 1885. aug. 6.	200 kor.
LÓNYAY JÁNOS, † 1897. ápr. 22.	200 kor.
LÓNYAY MENYHÉRT gróf, † 1884. nov. 3.	200 kor.
LUCZENBACHER JENŐ, Budapest.	400 kor.
LUCZENBACHER PÁL id., †	200 kor.
LUKÁCS ANTAL. † 1909. aug.	400 kor.
LUKÁCS MÓRICZ. † 1881. nov. 5.	200 kor.
MAJLÁTH GYÖRGY , országbíró, † 1883. mart. 29.	200 kor.
MAJLÁTH GYÖRGY gróf, Budapest és Zavar (Pozsony vm.)	400 kor.
MAJLÁTH JÓZSEF gróf, † 1875. jun. 25.	200 kor.
MAJTHÉNYI LÁSZLÓ báró (Kesseleőkeői), † 1909.	200 kor.
MÁRIÁSSY ÖDÖN, Márkusfalva (Szepes vm.)	200 kor.
MÁRIÁSSY TIBORCZ. †	200 kor.
MÁRKI SÁNDOR dr. vál. t., Kolozsvár,	200 kor.
MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, Bécs.	200 kor.
MELCZER ISTVÁN (Kellemesi), † 1896. febr. 19.	400 kor.
MIHALOVICS JÓZSEF zágrábi érsek, † 1891. febr. 19.	200 kor.

MIKÓ IMRE gróf (Hidvégi), † 1876. sept. 16.	2000 kor.
MILKOVICS IMRE, †	200 kor.
MILKOVICS ZSIGMONDNÉ szül. ZÁMORY MÁRIA, † 1904. dec. 31.	500 kor.
MURÁNYI IGNÁ CZ, † 1869. jun. 22.	200 kor.
NÁDASDY LIPÓ T gróf, † 1873. jul. 18.	200 kor.
NAGY ELEK (Káli), † 1878. jan. 7.	200 kor.
NAGY FERENCZ , †	200 kor.
NOPCSA FERENCZ báró, † 1904. jun.	200 kor.
NYÁRY ALBERT báró, † 1886. jan. 1.	200 kor.
NYÁRY ALFONZ báró, † 1871. ápr. 16.	200 kor.
NYÁRY JENŐ báró vál. t., Budapest és Piliny (Nógrád vm.)	200 kor.
ODESCALCHI ARTHUR szerémi herceg vál. t., Kőrmöczbánya,	400 kor.
ORBÁN BALÁZS báró, † 1890. ápr. 19.	200 kor.
ORCZY GYULA földbirtokos, †	200 kor.
PAIKERT ALAJOS (Seprősi), a Magyar Mezőgazdasági Muzeum titkára, Budapest,	200 kor.
PÁLFFY JÓZSEF gróf, Szomolány,	200 kor.
PÁLFFY MIKLÓS herceg (Erdődi), Budapest és Malaczká,	200 kor.
PÁLFFY SÁNDOR (Kászon-Altizi), †	200 kor.
PÁLFFY-DAUN LIPÓ T gróf teanói herceg özvegye, szül. LÓNYAY OLGA grófnő, Budapest,	200 kor.
PALLAVICINI EDE őrgrof, Mosdós,	200 kor.
PÁRVY ARVÉD, Budapest,	200 kor.
PAUER JÁNOS székesfehérvári püspök, † 1889. máj. 15.	200 kor.
PAULER GYULA dr., † 1903. jul. 8.	200 kor.
PÉCHY MANÓ gróf, † 1889. jul. 24.	200 kor.
PESTY FRIGYES , † 1889. nov. 23.	200 kor.
PÉTER ANDRÁS nagybirtokos, Szeghalom,	200 kor.
PETROVAY GYÖRGY földbirtokos, Szigetkamara,	200 kor.
PETTKÓ BÉLA orsz. allevéltárnok, Budapest,	200 kor.
POLYÁK BÉLA orsz. képviselő, Nagy-Záblát,	240 kor.
PÓR ANTAL vál. tag, Esztergom,	200 kor.
PULSZKY FERENCZ , † 1897. sept. 9.	200 kor.
RADÁK ÁDÁM báró, † 1897. ápr. 3.	400 kor.
RADVÁNSZKY BÉLA báró, † 1906. máj. 2.	200 kor.
RADVÁNSZKY JÁNOS báró, † 1899. mart. 27.	200 kor.
RADVÁNSZKY KÁLMÁN báró, Sajókaza,	200 kor.
RADVÁNSZKY KÁROLY (Radványi és Sajókazai), † 1893. oct. 3.	200 kor.
RAKOVSKY GÉZA orsz. képviselő, Budapest,	200 kor.
RÁTH GYÖRGY , † 1905. jul. 7.	400 kor.
REINER ZSIGMOND dr., † 1907. jun. 29.	200 kor.
REVICZKY JÓZSEF, † 1909. nov. 19.	200 kor.
RIGÓ FERENCZ (Toronyai), † 1905. jul. 20.	200 kor.

RIMÉLY KÁROLY püspök, † 1904. jan. 13.	330 kor.
RÓNAY JÁCZINT püspök, † 1889. ápr. 17.	200 kor.
SAMASSA JÓZSEF érsek, Eger,	400 kor.
SCHLAUCH LÖRINZC püspök, † 1902. jul. 10.	200 kor.
SCHOSSBERGER ZSIGMOND báró (Tornyai), † 1900. oct. 5.	400 kor.
SCHUSTER CONSTANTIN püspök, † 1899. jul. 23.	200 kor.
SEMSEY LÁSZLÓ (Semsei), Budapest,	200 kor.
'SIGRAY PÁL, Budapest,	200 kor.
SIMON ELEK id., † 1882. jan. 25.	200 kor.
SIMON ELEK ifj., †	200 kor.
SIMOR JÁNOS esztergomi érsek, † 1891. jan. 23.	400 kor.
SINA SIMON báró, † 1876. ápr. 15.	200 kor.
SOLYMOSSY LÁSZLÓ báró, † 1904. mart. 12.	200 kor.
SOMOGYI KÁROLY esztergomi kanonok, † 1888. mart. 20.	200 kor.
SOMSSICH PÁL, † 1888. mart. 5.	200 kor.
STEIGER GYULA, † 1901. máj.	200 kor.
STESSEL JÓZSEF, † 1908. jun.	200 kor.
STILLER MÓR dr. ügyvéd, Budapest,	200 kor.
SULYOK MÓR , † 1878. ápr. 23.	200 kor.
SZABÓ ALBERT kir. curiai tanácselnök, Budapest,	200 kor.
SZABÓ FERENCZ plebanus, † 1905. ápr. 19.	200 kor.
SZABÓ IMRE püspök, † 1881. febr. 28.	200 kor.
SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. tag, Kolozsvár,	200 kor.
SZALACSY FARKAS földbirtokos, Vente (Zala vm.)	200 kor.
SZANISZLÓ FERENCZ püspök, † 1869. dec. 13.	200 kor.
SZAPÁRY GÉZA gróf, † 1898. ápr. 5.	200 kor.
SZÉCHENYI DÉNES gróf, † 1903.	200 kor.
SZÉCHENYI GYULA gróf, Budapest,	200 kor.
SZÉCHENYI IMRE († 1898. mart. 11.) és DÉNES († 1892. sept. 28.) grófok	200 kor.
SZÉCHENYI JÁNOS gróf, † 1874. febr. 24.	200 kor.
SZÉCSEN MIKLÓS gróf, párisi magyar-osztrák nagykövet, Róma,	200 kor.
SZENDE BÉLA volt m. kir. honv. min., † 1882. aug. 18.	200 kor.
SZENGER EDE dr., †	400 kor.
SZENTANDRÁSSY LAJOS, † 1886. nov. 12.	400 kor.
SZERB GYÖRGY, Budapest,	200 kor.
SZILÁGYI SÁNDOR dr., † 1899. jan. 12.	200 kor.
SZILÁGYI VIRGIL, † 1892. dec. 30.	200 kor.
SZINNYEI JÓZSEF id. vál. tag, Budapest,	200 kor.
SZLÁVY JÓZSEF, † 1900.	200 kor.
SZMRECSÁNYI EMIL, †	200 kor.
SZONTÁGH PÁL (Nógrádi), † 1904. jun. 15.	200 kor.
SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ id., † 1893. nov. 19.	200 kor.

SZTANKOVÁNSZKY JÁNOS, Kajdaes,	200 kor.
SZTÁRAY ANTAL gróf, † 1893. aug. 29.	200 kor.
THALLÓCZY LAJOS dr. vál. tag, Bécs,	200 kor.
THALY ISTVÁN műszaki tanácsos, Budapest,	200 kor.
THALY KÁLMÁN , † 1909. sept. 27.	400 kor.
TÁRKÁNYI BÉLA kanonok, † 1886. febr. 16.	200 kor.
TELEKI ARTHUR gróf, Tancs,	200 kor.
TELEKI ÁRVÉD gróf, Drassó,	200 kor.
TELEKI DOMOKOS gróf id., † 1876. máj. 1.	200 kor.
TELEKI DOMOKOS gróf özvegye, szül. TELEKI KLEMEN-	
TINA grófnő, † 1894. ápr. 18.	200 kor.
TELEKI FERENCZ gróf, Válaszút-Kolosborsa,	200 kor.
TELEKI GÉZA gróf id. elnök, Budapest és Fehérszék,	200 kor.
TELEKI LÁSZLÓ GYULA gróf, Hosszúfalu,	200 kor.
TELEKI PÁL gróf orsz. képviselő, Fehérszék,	200 kor.
TELEKI SÁNDOR gróf id., † 1892. máj. 18.	200 kor.
TELEKI SÁNDOR gróf ifj., Budapest,	200 kor.
TISZA KÁLMÁN , † 1902. mart. 23.	200 kor.
TISZA KÁLMÁNNÉ, született DEGENFELD-SCHOMBURG	
ILONA grófnő, Kocsord,	400 kor.
TOLDY FERENCZ , † 1875. dec. 10.*	
TOMASSEK TEKLA, † 1882. febr. 11.	200 kor.
TOMORY ANASZTÁZ, † 1894. oct. 9.	200 kor.
TORMA KÁROLY , † 1897. mart. 1.	200 kor.
TÓTH LŐRINGZ , † 1903. mart. 17.	200 kor.
TÜRR ISTVÁN, † 1908. máj. 2.	200 kor.
ULLMANN SÁNDOR dr., † 1897. aug.	200 kor.
WAHRMANN MÓR, † 1892. nov. 26.	200 kor.
VASZARY KOLOS érsek, hercegprimás, Budapest és Esztergom,	400 kor.
VAY BÉLA báró, Alsó-Zsoleza,	200 kor.
WEISZ BERNÁT , † 1888. mart. 31.	200 kor.
WEKERLE SÁNDOR dr. ny. miniszterelnök, Budapest és	
Dános,	200 kor.
VELICS LAJOS (Lászlófalvi) dr., osztr.-m. nagykövetségi taná-	
csos, Berlin,	200 kor.
WENCKHEIM BÉLA báró, † 1879. jul. 7.	200 kor.
WENCKHEIM FRIGYES gróf, Budapest,	400 kor.
WENZEL GUSZTÁV dr., † 1891. nov. 23.	200 kor.
VIGYÁZÓ FERENCZ (Bojári) gróf vál. tag, Budapest,	400 kor.
WODIÁNER ALBERT báró, Budapest,	200 kor.

* Alapítványi levelét halála után a társulat beváltatlanul adta vissza családjának, nevét pedig nagy érdemeinek elismerése jeléül az alapító tagok sorába iktatta.

WODIÁNER ARTHUR, Budapest,	200 kor.
VOJNICS JAKAB (Bajsa), †	200 kor.
ZALKA JÁNOS püspök, † 1901. jan. 16.	200 kor.
ZICHY ANTAL, † 1898. máj. 19.	200 kor.
ZICHY FERENCZ gróf, † 1900. jul. 17.	200 kor.
ZICHY HENRIK gróf, † 1892. jun. 26.	200 kor.
ZICHY NÁNDOR gróf ifj., Budapest,	200 kor.
ZICHY NEP. JÁNOS gróf, Budapest,	200 kor.
ZICHY JENŐ gróf, † 1906. dec.	200 kor.
ZICHY KÁROLY gróf. † 1876. jun. 1.	200 kor.
ZSELÉNSZKY RÓBERT gróf, Temes-Ujfalu,	400 kor.
ZSILINSZKY MIHÁLY dr. orsz. képviselő, Budapest,	200 kor.
ZSIVORA GYÖRGY, † 1883. nov. 20.	1400 kor.

Vármegyék :

ABAUJ vármegye közönsége	200 kor.
ARAD vármegye közönsége	200 kor.
BÁCS-BODROG vármegye közönsége	200 kor.
BARANYA vármegye közönsége	400 kor.
BARS vármegye közönsége	200 kor.
BÉKÉES vármegye közönsége	200 kor.
BEREG vármegye közönsége	200 kor.
BESZTERCZE-NASZÓD vármegye közönsége	200 kor.
BIHAR vármegye közönsége	200 kor.
BORSOD vármegye közönsége	200 kor.
CSANÁD vármegye közönsége	200 kor.
CSIK vármegye közönsége	200 kor.
CSONGRÁD vármegye közönsége	200 kor.
ESZTERGOM vármegye közönsége	200 kor.
FEHÉR vármegye közönsége	200 kor.
GÖMÖR vármegye közönsége	200 kor.
GYŐR vármegye közönsége	200 kor.
HAJDU vármegye közönsége	200 kor.
HÁROMSZÉK vármegye tanulmányi alapja	200 kor.
HEVES vármegye közönsége	200 kor.
HONT vármegye törvényhatósága	200 kor.
HUNYAD vármegye közönsége	200 kor.
JÁSZ-NAGY-KUN-SZOLNOK vármegye közönsége	200 kor.
KIS-KÜKÜLLŐ vármegye törvényhatósága	200 kor.
KOLOS vármegye közönsége	200 kor.
KOMÁROM vármegye közönsége	200 kor.
KRASSÓ-SZÖRÉNY vármegye közönsége	200 kor.
LIPTÓ vármegye közönsége	200 kor.

MÁRAMAROS vármegye közönsége	200 kor.
MAROS-TORDA vármegye törvényhatósága	200 kor.
MOSONY vármegye közönsége	200 kor.
NÓGRÁD vármegye közönsége	200 kor.
NYITRA vármegye közönsége	200 kor.
PEST-PILIS-SOLT-KIS-KUN vármegye közönsége	200 kor.
POZSONY vármegye közönsége	200 kor.
SÁROS vármegye közönsége	200 kor.
SOMOGY vármegye közönsége	200 kor.
SOPRON vármegye közönsége	200 kor.
SZABOLCS vármegye közönsége	400 kor.
SZATMÁR vármegye közönsége	200 kor.
SZEBEN vármegye közönsége	200 kor.
SZEPES vármegye közönsége	200 kor.
SZILÁGY vármegye közönsége	200 kor.
SZOLNOK-DOBOKA vármegye közönsége	400 kor.
TEMES vármegye közönsége	200 kor.
TOLNA vármegye közönsége	200 kor.
TORONTÁL vármegye közönsége	200 kor.
TRENCSÉN vármegye közönsége	400 kor.
TURÓCZ vármegye közönsége	200 kor.
UGOCSA vármegye közönsége	200 kor.
UNG vármegye közönsége	200 kor.
VAS vármegye közönsége	200 kor.
VESZPRÉM vármegye közönsége	400 kor.
ZALA vármegye közönsége	200 kor.
ZÓLYOM vármegye közönsége	400 kor.

Városok :

ARAD sz. kir. város közönsége	400 kor.
BÁRTFA sz. kir. város közönsége	200 kor.
BESZTERCZEBÁNYA r. tan. város közönsége	200 kor.
BREZNÓBÁNYA sz. kir. város közönsége	400 kor.
BUDAPEST székes főváros közönsége	400 kor.
DEBRECZEN sz. kir. város közönsége	200 kor.
GYŐR sz. kir. város közönsége	400 kor.
HAJDU-BÖSZÖRMÉNY r. tan. város közönsége	200 kor.
HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY th. j. f. város közönsége	200 kor.
HOMONNA város közönsége	200 kor.
IGLÓ bányaváros közönsége	200 kor.
KASSA sz. kir. város közönsége	200 kor.
KECSKEMÉT th. j. f. város közönsége	200 kor.
KIS-KUN-DOROZSMA mezőváros közönsége	200 kor.

KISUJSZÁLLÁS r. tan. város közönsége	200 kor.
KOLOZSVÁR sz. kir. város közönsége	200 kor.
KOMÁROM sz. kir. város közönsége	200 kor.
KÓHALOM város közönsége	200 kor.
KÖRMÖCZ sz. kir. és fő-bányaváros közönsége	400 kor.
MAKÓ város közönsége	200 kor.
MAROS-VÁSÁRHELY sz. kir. város közönsége	200 kor.
MEDGYES r. tan. város közönsége	200 kor.
MOHÁCS város közönsége	200 kor.
NAGYBÁNYA sz. kir. város közönsége	200 kor.
NAGY-KANIZSA város közönsége	200 kor.
NAGY-KÖRÖS r. tan. város közönsége	200 kor.
NAGY-SZOMBAT sz. kir. város közönsége	200 kor.
NAGYVÁRAD th. j. f. város közönsége	200 kor.
Ó-BECSE községe	200 kor.
PÁPA r. tan. város közönsége	200 kor.
PÉCS sz. kir. város közönsége	200 kor.
POZSONY sz. kir. város közönsége	200 kor.
RIMASZOMBAT r. tan. város közönsége	200 kor.
SEGESVÁR r. tan. város közönsége	200 kor.
SOPRON sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZABADKA sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZAMOSUJVÁR sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZATMÁR-NÉMETI sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZEGED sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZÉKESFEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége	200 kor.
SZENT-ÁGOTA város közönsége	200 kor.
TEMESVÁR sz. kir. város közönsége	200 kor.

Egyéb testületek:

A KÉPVISELŐHÁZ könyvtára Budapesten	400 kor.
ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG Buda- pesten	1400 kor.
PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR-EGYESÜLET Buda- pesten	400 kor.
A NEMZETI CASINO könyvtára Budapesten	400 kor.
A budapesti ev. ref. főgymnasiunai ifjuság ÖNKÉPZŐ-TÁR- SULATA	400 kor.
A SZÉPMŰVÉSZETI MŰZEUM Budapesten	400 kor.
A m. kir. TESTŐRSÉG házparancsnoksága Bécsben	200 kor.
CSANÁD-MEGYEI TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT	400 kor.
M. kir. TENGHERÉSZETI HATÓSÁG Fiumében	200 kor.
Jászvári prémontrei PRÉPOSTSÁG	400 kor.

EV. REF. THEOLOGIAI INTÉZET Kolozsivárt	400 kor.
Pápai CASINÓ	200 kor.
Temesvári TÁRSAS-KÖR	200 kor.
A veszprémi növendékpapság PÁZMÁNY-KÖRE	200 kor.
Zirczi cist. r. APÁTSÁG	200 kor.
A gróf KÁROLYI CSALÁD LEVÉLTÁRA Budapest	400 kor.
A LIPÓTVÁROSI CASINO Budapest	200 kor.
KISBIRTOKOSOK ORSZ. FÖLDHITELINTÉZETE Buda- pesten	400 kor.

B) Külföldi tiszteleti tagok:

ALMBERG (Jalava) ANTAL, † 1909. jul. 3.
ARNETH ALFRÉD, † 1897. jul. 30.
CAPASSO BARTOLOMEO, † 1900. mart. 3.
DUDIK BEDA FERENCZ, † 1890. jan. 18.
FETIS FERENCZ kir. könyvtárnok, Brüssel.
FIEDLER JÓZSEF, †
FLEGLER SÁNDOR, † 1892. dec. 12.
FOUCARD CESARE levéltár-igazgató, Modena.
GACHARD M., †
KOLLMANN JULIUS tanár, München.
MINIERI-RICCIO CAMILLO, †
MIRCSE JÁNOS (Barátosi), † 1883. jan. 21.
MUNIF pasa, volt török csász. közoktatásügyi miniser, Konstantinápoly.
RUELENS KÁROLY kir. levéltárnok, Brüssel.
SAYOUS EDUÁRD, † 1898. jan. 27.
SCHRAUFF KÁROLY, † 1904. oct. 9.

C) Évdíjas rendes tagok:

<i>Abszenger</i> Ferencz kir. adótárnok, Turdosin.	<i>Almásy</i> Imre dr. gróf főispán, Szolnok.
<i>Acsay</i> Antal dr. egyet. m. tanár, papnevelő és tanítóképző int. rendes tanár, Budapest.	10 <i>Ambró</i> Béla rendkívüli nagykövet, Budapest.
<i>Acsády</i> Jenő mérnök, Budapest.	<i>Andaházy</i> Pál, Hradna.
<i>Aczél</i> Géza városi főmérnök, Deb- reczen.	<i>Andrásovics</i> Béla ny. kir. curiai tanácselnök, Budapest.
5 <i>Alapy</i> Gyula megyei levéltárnok, Komárom.	<i>Andrássy</i> János apát-kanonok, Nagyvárad.
<i>Aldásy</i> Antal dr. vál. tag, Budapest.	<i>Andreánszky</i> Ádám földbirtokos, Liptószentandrás.
<i>Alexander</i> Bernát dr. egyetemi tanár, Budapest.	15 <i>Angyal</i> Dávid dr. vál. tag, Bu- dapest.
<i>Alexics</i> György dr. keleti akad. tanár, Budapest.	<i>Angyal</i> József m. kir. kincstári j. ü. aligazgató, Budapest.

- Antal* Alajos földbirtokos, Vetés.
Apor Irma bárónő, alapítványi hölgy, Brixen.
Apponyi Albert gróf orsz. képviselő, Eberhard.
- 20 *Apponyi* Géza gr., Hőgyész.
Arszenovits Gyula p. ü. segéd-titkár, Liptószentmiklós.
Árvay István máv. főmérnök, Budapest.
Asbóth János akad. tag, Budapest.
Auner Károly kanonok, Bukarest.
- 25 *Badics* Ferencz dr. áll. főgymn. igazgató, Budapest.
Bagyary Simon benezés főgymn. tanár, Rákospalota.
Bajkó Győző főgymn. tanár, Zilah.
Bajkó Péter ny. m. kir. honvédszázados, Gyergyóújfalu.
Bajza József dr. múzeumi gyakornok, Budapest.
- 30 *Bakó* Károly lovag nagybirtokos, Buza.
Baksay Sándor ev. ref. püspök, Kunszentmiklós.
Balics Lajos dr. kanonok, Győr.
Bálintitt József báró, Nagyernye.
Balkányi Ernő főgymn. tanár, Fiume.
- 35 *Ballagi* Aladár dr. vál. tag, Budapest.
Balló István dr. kir. tanfelügyelő, Csikszereda.
Balló Rudolf megyei főjegyző, Liptószentmiklós.
Balogh Jenő dr. vall. és közokt. ü. államtitkár, Budapest.
Balog Károly min. s.-fogalmazó, Fiume.
- 40 *Balogh* Margit böles. hallgató, Budapest.
Balonyi Imre kir. ítéletáblai bíró, Budapest.
- Baltazár* Dezső dr. ref. esperes. Hajduböszörmény.
Baán Elemér kir. közjegyző, Selmeczbánya.
Bán Ágoston dr. ügyvéd, Budapest.
 45 *Bán* János plébános, Czellödömök.
Banczik Samu ev. lyceumi tanár, Késmárk.
Bándy Boldizsár cist. r. főgymn. tanár, Baja.
Banner János dr. főgymn. tanár, Makó.
Bánó József id. vál. tag, Osztrópataka és Budapest.
 50 *Bánóczy* Endre tanárjelölt, Budapest.
Bánóczy József dr. tanár, Budapest.
Bányai Elemér dr. hirlapíró, Budapest.
Bányai Károly pénzügyi tisztviselő, Budapest.
Barabás Samu vál. tag, Budapest.
 55 *Baranyai* Béla megyei levéltárnok, Kaposvár.
Baranski Emil László festő-művész, főgymn. tanár, Ujpest.
Barcsa János ev. ref. coll. tanítóképző int. tanár, Debreczen.
Barczán Endre tanár, Makó.
Baross Miklós, Budapest.
 60 *Baross* Zsigmond dr. megyei árvaszéki ülnök, Arad.
Barta Ödön ügyvéd, Budapest.
Bartal Béla cs. kir. kamarás, földbirtokos, Fadd.
Bartalís József tanár, Gyulafehérvár.
Bartók Géza, Budapest.
 65 *Barthos* Indár főgymn. tanár, Budapest.
Bartos József kegyesrendi főgymn. tanár, Budapest.

- Barthos* Kálmán dr. ref. főgymn. tanár, Budapest.
- Bathó* Béla dr. földbirtokos, Budapest.
- Batka* János városi levéltárnok, Pozsony.
- 70 *Bátor* Mihály magánzó, Budapest.
- Baumgarten* Ferenc tanárjelölt, Budapest.
- Baumgartner* Antal czímerfestő-művész. Budapest.
- Bay* Ilona, Csaroda. — L. az alapítók közt is.
- Beck* István városi osztályjegyző, Szeged.
- 75 *Becske* Bálint m. kir. pénzügyigazgató, S.-A.-Ujhely.
- Belóházy* János ny. főgymn. igazgató, Marosvásárhely.
- Begyáts* Lajos m. áll. vasuti hivatalnok, Szadecsne.
- Beigel* István közös pénzü. ymin. levéltári tisztv., Bécs.
- Bejczy* Sándor ügyvéd, Rum.
- 80 *Békefi* Remig dr. vál. tag, Budapest.
- Bella* Lajos főreáliskolai tanár, Sopron.
- Belóczy* Sándor áll. polg. és felsőkeresk. isk. igazg., Késmárk.
- Bély* János vármegyei tiszti fő-ügyész, Győr.
- Bencsik* József dr. ügyvéd, Budapest.
- 85 *Bencze* Sámuel ev. polg. isk. igazg., Sajógömör.
- Benedicty* Gyula ifj. földbirtokos, Tápió-Szele.
- Beniczky* Ádám földbirtokos, Zsámbok.
- Beniczky* Árpád. Pusztalázi.
- Beniczky* Elemér főszoigabíró, Egercsehi.
- 90 *Benkó* Jenő, Nagykőrös.
- Benyovszky* Rezső gróf, Alsó-tengelicz.
- Beöthy* Zsolt dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Berczik* Árpád ny. min. tanácsos, Budapest.
- Berecz* Ábel ügyvéd, Sopron.
- 95 *Berecz* Sándor Erzsébet-nőisk. tanár, Budapest.
- Berényi* Antal megyei levéltárnok, Lugos.
- Berger* Albert dr. tanár, Besztercze.
- Bernáth* Géza ny. curiai másod-elnök, Budapest.
- Berthóty* Ilona hirlapíró, Budapest.
- 100 *Beerwaldszky* Kálmán elemi isk. tanító, Igló.
- Berzeviczy* Albert dr. vál. tag, Budapest.
- Beszkid* Miklós ifj. püspöki fogalmazó, Eperjes.
- Bethlen* Bálint gróf, Gyéres.
- Bethlen* Pál gróf, Bethlen.
- 105 *Bezerédj* Andor cs. és kir. kamarás, P.-Jegenyes.
- Bezerédj* Pál magánzó, Hidja.
- Biás* István a gróf Teleki nemzet-ség levéltárnoka, Marosvásárhely.
- Bikfalvy* Albert földbirtokos, Barend.
- Bikkessy* Károly Béla, Bécs.
- 110 *Bíró* Zsigmond a P. H. E. Takarékpénztár h. igazgatója, Budapest.
- Bittó* Béni földbirtokos, Sárosfa.
- Bleyer* Jakab dr. vál. tag, Kolozsvár.
- Bloch* Henrik dr. orsz. rabbi-képző int. tanár, Budapest.
- Bod* Gyula kir. törvényszéki bíró, Dés.

- 115 *Bodnár József* megyei főlevéltárnok, Fogaras.
Bogár Lajos városi főjegyző, Nyiregyháza.
Bogisich Mihály cz. püspök, apátkanonok, Esztergom.
Bohdaneczky Imre polg. fiuisk. tanár, Zsombolya.
Bokros Béla tanár, Budapest.
- 120 *Boncz Ödön* dr. vál. tag, Budapest.
Borbély István dr. unit. főgymn. felügyelő tanár, Kolozsvár.
Borbély Sámuel áll. tanítóképző int. igazgató, Székelykeresztur.
Boromisza István kanonok, plebanus, Kalocsa.
Boromisza Tibor dr. püspök, Szatmárnémeti.
- 125 *Borosnyay Károly* főgymn. tanár, Szeged.
Borovszky Ferencz körjegyző, Cservenka.
Borovszky Károly orsz. mezőgazd. stat. felügyelő, Budapest.
Borovszky Lajos vendéglős, Budapest.
Borovszky Samu dr. vál. tag, Budapest.
- 130 *Borsay Jenő* gazdasz, Báthmónostor.
Bósz Egyed cist. r. tanár és segédlelkész, Zircz.
Botka Zoltán (Széplaki) földbirtoke, Kisvezekény.
Botzenhardt Ferencz dr. rend. főorvos, Budapest.
Böröcsök Andor kir. albíró, Budapest.
- 135 *Böszörményi Emil* dr. ügyvéd, Szatmár.
Breuer Sándor dr. járás-orvos, Gölniczbánya.
Breyer István dr. primási szertartó és levéltárnok, Esztergom.
- Brezovits Ferencz* tanító, Kőszeg.
Bruckner Győző evang. főgymn. tanár, Igló.
- 140 *Budaházy Béla* (Veskőcei) betétszerkesztő hivatalnok, Nyiregyháza.
Bujanovics Sándor földbírókos, Budapest.
Bunyitay Vincze vál. tag, Nagyvárad.
Burián János ügyvéd, Esztergom.
Buzna Alajos nyug. honvéd-ezre-des, Pozsony.
- 145 *Büchler Sándor* dr. rabbi, Keszthely.
- Cherven Flóris* dr. főgymn. igazgató, Budapest.
Chorényi József dr. esperes-plebanus, Illava.
Chotek Rudolf gróf cs. kir. kamarás, főrendiházi tag, Alsókorompa.
Chrenóczky-Nagy József cs. és kir. áll. főszámsz. tanácsos, Bécs.
- 150 *Crouy-Chanel Endre* gróf, Merán.
Csala Sándor királyi járásbíró, Gyöngyös.
Csánki Benjámín ev. ref. lelkész, Szeghalom.
Csánki Dezső dr. ügyvéd, Szeghalom.
Csánki Dezső dr. első alelnök, Budapest.
- 155 *Csányi László* m. á. v. tiszttviselő, Rózsa-pusztá.
Csarada János dr. egyetemi nyrk. tanár, Budapest.
Császár Elemér dr. vál. tag, Budapest.
Csathó Gábor m. főjegyző, Dicsőszentmárton.
Cseh Lajos főgymn. igazgató, Nagykároly.

- 160 *Csenkey* Géza kir. táblai tanácselnök, Győr.
Cserhalmi Sámuel p. ü. m. szám-tanácsos, Budapest.
Cserny Károly dr. orsz. képviselő, Budapest.
Csernoch János dr. püspök, Temesvár.
Csoma József, Devecser.
- 165 *Csuday* Jenő dr. egyetemi magántanár, Budapest.
Csutak Vilmos ref. főgymn. tanár, Sepsiszentgyörgy.
Czaich Á. Gilbert dr. apostoli m. gyóntató, Róma.
Czékus László ev. lelkész, Abaújszántó.
Czimer Károly felsőbb leányisk. igazgató, Szeged.
- 170 *Czobor* Alfréd dr. vármegyei levéltárnok, Kassa.
- Daniel Gábor** (Vargyasi) vál. tag, Budapest és Olasztelek.
Dray Vilmos földbirtokos, Kiskőrös.
Daróczy István (Király-Daróczi) törvényszéki elnök, Székesfehérvár.
Daróczy Zoltán (Király-Daróczi) földbirtokos, Paks.
- 175 *Dávid* Manó dr. ref. főgymn. tanár, Hódmezővásárhely.
Deák Lajos (Köpeczi) kir. tanfelügyelő, Marosvásárhely.
Debreczeni János (Zágoni) főkápt. kanonok, Eger.
Déchy Mór a m. földrajzi társ. alelnöke, Budapest.
Dedek Creacens Lajos vál. tag, Budapest.
- 180 *Degenfeld* József gróf, Debreczen.
Déghy Mátyás földbirtokos, Délegyháza.
- Dékáni* Kálmán dr. tanár, Marosvásárhely.
Demjánovich Dezső cs. és kir. főhadnagy, Budapest.
Demjanovich Emil dr. orvos, Budapest.
- 185 *Demkó* Kálmán dr. nyug. főgymn. igazgató, Budapest.
Dénes Miklós orsz. lt. tiszt, Budapest.
Derecskey-Győrössy Sándor Gábor gazdasági intéző, Marosvásárhely.
Dézi Lajos dr. vál. tag, Kolozsvár.
Desseffy Arisztid képviselőházi elnöki tanácsos, Budapest.
- 190 *Desseffy* Emil gróf, Ujszász.
Desseffy Marcel kir. közigazg. bíró, Budapest és Gulács.
Deutsch Sándor (Halmi), Budapest.
Dicsőfi József ref. lelkész, egyházkerületi főjegyző, Debreczen.
Dieballa Géza dr. egyet. magántanár, Budapest.
- 195 *Divéky* Adorján dr. kir. kath. főgymn. tanár, Lócse.
Dobrowsky Ágost könyvtáros, Budapest.
Dókus Gyula (Csabai) megyei főjegyző, Sátoraljaújhely.
Domanovszky Sándor dr. vál. t., Budapest.
Domokos Bálint dr. tanár, Méhtelek.
- 200 *Dörre* Tivadar tanár, Budapest.
Dóry Ferencz dr. vál. t., Budapest.
Dóry József (Jóbaházi), Dombóvár.
Dóry Pál dr., Gyula.
Drohobeczky Gyula gör. kath. püspök, Kőrös (Horvátország).

- 205 *Dudás Gyula* dr. a kir. tanfelügyelői kirendeltség vezetője, Homonna.
- Éble Gábor* uradalmi pénztárnok, Budapest.
- Eckhart Ferencz* bölcshallgató, Arad.
- Écsy Ferencz József* festőművész, Budapest.
- Engenberger* könyvtáros-czég, Budapest.
- 210 *Éles Géza* dr. földbirtokos, Bokszeg.
- Ember István* tanárjelölt, Budapest.
- Emich Gusztáv* vál. tag, Budapest.
- Endes Miklós* dr. kir. törvényszéki bíró, Kolozsvár.
- Endrődi Sándor* országgyűlési naplószerkesztő, Budapest.
- 215 *Eősz Ferencz* uradalmi főtiszt, Budapest.
- Eőtvös Károly* ügyvéd, Budapest.
- Eőtvös Loránd* báró tud. egyetemi tanár, Budapest.
- Erdélyi Aladár* dr. ügyvéd, Budapest.
- Erdélyi Alajos* dr. áll. főreálisk. tanár, Kassa.
- 220 *Erdélyi Béla* áll. főreálisk. tanár, Déva.
- Erdélyi László* dr. szent benedekrendi pap, Gyórszentmárton, Pannonhalma.
- Ernst Lajos*, Budapest.
- Ernst Sándor* dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Ernyey József* nemzeti muzeumi tisztviselő, Budapest.
- 225 *Evetovics János* r. kath. lelkész, Bács.
- Fabó Bertalan* dr. ügyvéd, Budapest.
- Fabri Pál* prém. kanonok, Csorna.
- Farkas Károly* p. ü. számtiszt, Győr.
- Farkas László* dr. főorvos, Budapest.
- 230 *Fáy József* földbirtokos, Ecséd.
- Fáy László* földbirtokos, Nyustya.
- Fazekas Ágoston* főgymn. tanár, Bártfa.
- Fazekas Sándor* főreálisk. igazgató, Debreczen.
- Fejérpataky Kálmán* dr. ügyvéd, földhitelezési ügyész, Budapest.
- 235 *Fejérpataky László* dr. másodalelnök, Budapest.
- Ferdinandy Gejza* min. o. tanácsos, Budapest.
- Ferencz József* unitárius püspök, Kolozsvár.
- Ferenczy Elek* dr. cs. és kir. kamarás, földbirtokos, Budapest.
- Ferenczy Elek* főszolgabíró, Debreczen.
- 240 *Ferenczi Miklós* tanárjelölt, Kolozsvár.
- Ferenczi Zoltán* dr. egyetemi könyvtár-igazgató, Budapest.
- Fest Aladár* áll. főgymn. igazgató, Fiume.
- Festetics Benno* gróf kir. tanfelügyelő, Székesfehérvár.
- Fésüs György* dr. udv. tanácsos, jogakad. igazgató, Pozsony.
- 245 *Fináczy Ernő* dr. egyet. tanár, Budapest.
- Fiók Károly* dr. akadémiai tanár, Debreczen.
- Firtinger Jakab* k. r. áldozópap és tanár, Debreczen.
- Fischer Jenő* (Farkasházi), Herend.

- Fischer* Sándor dr. (Hegyeshalmi) orsz. képviselő, Győr.
- 250 *Fittler Béla* ügyvéd, Székesfehérvár.
- Flórián* Károly dr. jogakadémiai nyilv. r. tanár, Eperjes.
- Foltin* János prépost és kano-nok, Eger.
- Forgách* István gróf, Nagyszaláncz.
- Forgách* Károly gróf, Ghimes.
- 255 *Forster* István földbirtokos, Tabód.
- Földes* Géza polg. leányiskolai tanár, Budapest.
- Földes* Gyula ügyvéd, Pozsony.
- Földy-Doby* István m. kir. sóhivatali ellenőr, Liptórózsahegy.
- Földi* János felsőbb leányiskolai tanár, Lőcse.
- 260 *Förster* Jenő dr. megyei levéltárnok, Lőcse.
- Förster* Ottó orsz. képviselő, Budapest.
- Fraenkel* Sándor ügyvéd, Budapest.
- Franciscs* Norbert apát, Bakonybél.
- Fráněk* Dömötör cist. r. főgymn. tanár, Eger.
- 265 *Franzen* Alajos gymn. tanár, Szakolcza.
- Fráter* Imre dr. főorvos, megyei kórházi igazgató, Nagyvárad.
- Freund* Jenő dr. ügyvéd, Debreczen.
- Friedreich* Endre dr. kegyes-rendi tanár, Budapest.
- Friedreich* István reáliskolai tanár, Budapest.
- 270 *Früchtl* Ede hirlapíró, Budapest.
- Gábel* Ferencz kir. táblai bíró, Tata.
- Gábor* Gyula dr. ügyvéd, Budapest.
- Gagyhy* Dénes főreálisk. tanár, Budapest.
- Gagyi* Jenő tanár, Budapest.
- 275 *Gagyi* Sándor (Etédi) tanár, Selmeczbánya.
- Galamb* Ödön ág. ev. tanítóképző-intézeti tanár, Selmeczbánya.
- Gáll* Arthur dr. ügyvédjelölt, Budapest.
- Gálos* Rezső tanár, Temesvár.
- Gansel* Lipót könyvtáros, Trencsén.
- 280 *Garam* Jenő curiai bíró, Budapest.
- Gárdonyi* Albert dr. székesfővárosi könyvtárnok, Budapest.
- Gárdonyi* Géza, Eger.
- Gecser* Béla polg. isk. tanár, Pancsova.
- Gedeon* Gyula főreáliskolai tanár, Budapest.
- 285 *Gercser* Ferencz magánhivatalnok, Budapest.
- Geréb* János ügyvéd, Imecsfalva.
- Géresi* Kálmán vál. tag, Debreczen.
- Gergely* Fülöp első m. ált. bizt. társ. felügyelő, Budapest.
- Gergely* Samu dr. egyetemi m. tanár, Kolozsvár.
- 290 *Gerhardt* Guidó m. kir. vetőmagvizsgáló-állomási assistens, Budapest.
- Germanus* Gyula dr. keleti akad. tanár, Budapest.
- Gerold* et Comp. czég, Bécs.
- Ghyczy* Imre, Csendes-pusztá.
- Giay* Károly dr. uradalmi titkár, Vép.
- 295 *Giesswein* Sándor székesegyházi kanonok, orsz. képviselő, Győr.

- Gombóc* Miklós nyug. főgymn. igazgató, Budapest.
- Gombos* Ferencz Albin vál. t., Budapest.
- Gombos* Kálmán kir. aljárásbíró, Komárom.
- Görög* Ferencz tanár, Szászváros.
- 300 *Görög* Imre dr. tanárjelölt, Budapest.
- Görgey** István kir. közjegyző, Budapest.
- Gragger* Róbert főrealisk. tanár, Berlin.
- Graenzenstein* Arhur ny. vezérőrnagy, Priszaka.
- Graenzenstein* Béla ny. államtitkár, Budapest.
- 305 *Grosz* Arthur tanár, Budapest.
- Grünwald* Fülöp böles. hallgató, Budapest.
- Gulovich* Tivadar kir. kath. főgymn. tanár, Ungvár.
- Günther* József dr. városi tisztifőorvos, Szabadka.
- Gyalokay* Jenő tüzérfőhadnagy, Nagyvárad.
- 310 *Gyalui* Farkas egyetemi könyvtári őr, Kolozsvár.
- Gyárfás* Tihamér dr. főgymn. tanár, Brassó.
- Gyarmathy* Sándor járásbíró, Budapest.
- Gyérei* Richárd földbirtokos, Tolnaozora.
- Gyömörey* Gáspár földbirtokos, Zalagógánfa.
- 315 *Győry* Árpád (Nádudvari) cs. és kir. áll. levéltárnok, Bécs.
- Győry* Tibor dr. orvos, Budapest.
- Gyulay* Ágost dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Gyurátz* Ferencz ev. püspök, Pápa.
- Haan* Béla ügyvéd, Békés-Csaba.
- 320 *Hadik* Béla gróf, Budapest.
- Hadik-Barkóczy* Endre gróf, Váranó.
- Hahnenkamp* Sándor plebanus, Védény.
- Halász* Zsigmond (Dabasi), Alsódabas.
- Halbik* Cziprián szent benedek-r. apát, Tihany.
- 325 *Haller* István orsz. képviselő, Budapest.
- Halmos* Brunó dr. ügyvéd, Petrózsény.
- Hamel* Nándor dr. községi és máv. pályaorvos, Cservenka.
- Hampel* Józser dr. egyet. tanár, muzeumi régiségtári igazgató, Budapest.
- Hanuy* Ferencz dr. egyet. nyilv. r. tanár, Budapest.
- 330 **Harmath** Károly ág. ev. főgymn. tanár, Pozsony.
- Hársing* István kegyesr. tanár, Rózsahegy.
- Hattuyffy* Dezső árvaszéki elnök, Székesfehérvár.
- Havrán* Dániel m. n. muzeumi segédőr, Budapest.
- Havriday* Sándor v. jegyző, Kiszeben.
- 335 *Hazslinszky* Rezső dr. tanár, Rozsnyó.
- Haypál* Benó ev. ref. lelkész, Budapest.
- Hegyessi* Károly, Budapest.
- Hegyesi* Pál dr. várm. árvaszéki ülnök, Nagyvárad.
- Heinlein* István tud. akadémiai könyvt. gyakorn., Budapest.
- 340 **Heinrich** Gusztáv dr. a M. Tud. Akad. főtítkára, Budapest.
- Helcz* János főgymn. tanár, Nagyszombat.

- Hellebrant* Árpád akadémiai alkönyvtárnok, Budapest.
- Hencz* Károly dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Hensch* Arthur ev. főgymn. tanár, Rozsnyó.
- 345 *Henze* László dr. min. s.-fogalmazó, Budapest.
- Herr* Ödön ny. főgymn. tanár, Nagybecskerek.
- Herczeg* Erzsébet tanárjelölt, Budapest.
- Hermann* István s.-lelkész, Terhely.
- Hertzog* József dr. orsz. levéltári fogalm. gyakornok, Budapest.
- 350 *Hidegh* László földbirtokos, Felső-Füged.
- Hildenstab* György tanárjelölt, Budapest.
- Hirhäger* Imre kir. járásbíró, Abaujszántó.
- Hlatky* József főreáliskolai tanár, Körnöczbánya.
- Hodinka* Antal dr. vál. t., Pozsony.
- 355 *Hodossy* Lajos dr. kir. táblai tanácselnök, Győr.
- Hoffmann* Arnold papnőveldei tanár, Kassa.
- Holló* Barnabás képfaragó művész, Budapest.
- Hollósy* Kálmán ev. főgymn. tanár, Sopron.
- Holub* József okl. tanár, nemzeti muzeumi levélt. gyakornok, Budapest.
- 360 *Hóman* Bálint dr. egyet. könyvtári tiszt, Budapest.
- Horánszky* Lajos, Budapest.
- Hornyánszky* Gyula dr. egyet. m. tanár, Budapest.
- Horthy* Gyula főszolgabíró, Belegszász.
- Horváth* Balázs prem. r. tanár, Kassa.
- 365 *Horváth* Bálint szent benedekrendi jószágkormányzó, Komáromfűss.
- Horváth* Emil (Palocsai) ministeri tanácsos, Budapest.
- Horváth* Ignác muzeumi könyvtárőr, Budapest.
- Horváth* János dr. az O. K. H. igazgatója, Budapest.
- Horváth* Jenő dr. áll. főgymn. tanár, Szolnok.
- 370 *Horváth* Kristóf r. kath. főgymn. ig. és házfőnök, Komárom.
- Horváth* Sándor vál. tag, Budapest.
- Hörk* József ev. theolog. tanár, Pozsony.
- Hubert* János lapszerkesztő, Budapest.
- Huberth* Vilmos ügyvéd, Léva.
- 375 *Hübner* Emil joghallg., Czegléd.
- Hűvössy* Lajos ev. lelkész, Felsőpokorágy.
- Illés* József dr. vál. tag, Budapest.
- Ilosvai* Lajos áll. isk. igazgató, Pancsova.
- Irinyi* István dr. ügyvéd, Debreczen.
- 380 *d'Isoz* Kálmán m. nemz. muzeumi tisztviselő, Budapest.
- Iványi* Béla dr. orsz. lt. fogalm. gyakornok, Budapest.
- Jakab* Ferencz tanítóképzédei tanár, Győr.
- Jakabffy* Imre belügym. államtitkár, Budapest.
- Jakobei* Dezső tanár, Eperjes.
- 385 *Jakubovich* Emil muzeumi könyvtári gyakornok, Budapest.

- Jaloviczky* Sándor min. tanácsos, Budapest.
- Jambrikovics* László dr. cs. és kir. udv. fogalmazó, Budapest.
- Jancsó* Dániel dr. ügyvéd, Budapest.
- Janik* László (Emőkei) tanárjelölt, Dunakeszialag.
- 390 *Jankovics* József Mihály főgymn. tanár, Munkács.
- Jánó* Albert ev. ref. esperes, Hátszeg.
- Janovszky* László főgymn. tanár, Trencsén.
- Jászai* Rezső kegyesr. rendfőnöki titkár, Budapest.
- Jedlicska Pál** pápai praelatus, kanonok, érseki helynök, Nagy-Szombat.
- 395 *Jékey* Zsigmond, Géberjén.
- Jeszenszky* Alajos székesegyházi kanonok, Nyitra.
- Jeszenszky* Imre földbirtokos, Gödre.
- Jeszenszky István* kir. közjegyző, Budapest.
- Joób-Fancsaly* Miklós megyei aljegyző, Liptószentmiklós.
- 400 *Jósa* János főgymn. tanár, Szamosujvár.
- Józsa* Menyhért felsőbb leányisk. tanár, Sopron.
- Juga* Elemér bölc. hallgató, Budapest.
- Juhász* Béla, Kassa.
- Juhász* Ervin cist. r. főgymn. tanár, Pécs.
- 405 *Jungert* Mihály a magyar jogtört. terézianumi helyettes előadója, Bécs.
- Jurkovich* Emil tankerületi főigazgató, Besztercebánya.
- Just* György nyugalm. főispán, Neczpál.
- Kaizer** Ferdinánd hitoktató, Budapest.
- Kállay* Ubul földbirtokos, Nagykálló.
- 410 *Kállay* Zoltán főispán, Eger.
- Kalmár** **Endre** tiszt. kegyes-rendi rendfőnök, Budapest.
- Kalos* Pál (Szirmai) kir. törv. sz. jegyző, Máramarossziget.
- Kammerer* Ernő dr. vál. tag, Budapest.
- Kammerer* Ferenczné szül. Nádaszy Mária, Kastélyosdombó.
- 415 *Kanyó* Géza minisztr. fogalmazó, Miskolc.
- Karácson* Béla gymn. tanár, Kisujszállás.
- Karácson* Imre dr., Konstantinápoly.
- Karácsonyi* Andor (Beodrai) földbirtokos, Beodra.
- Karácsonyi* János dr. vál. tag, Nagyvárad.
- 420 *Karakas* Károly megyei levéltárnok, Nagyvárad.
- Kardoss* Margit okl. középisk. tanár, Budapest.
- Kardos* Samu dr. ügyvéd, Debreczen.
- Kárfy* Ödön dr. orsz. allevéltárnok, Budapest.
- Karl* Lajos dr. tanár, Budapest.
- 425 *Károly* János nagyprépost, cz. püspök, Székesfehérvár.
- Károlyi* György nyomdatulajdonos, Budapest.
- Károlyi* Gyuláné szül. Károlyi Melinda grófnő, Aradmácsa.
- Károlyi* János kegyesrendi főgymn. tanár, Trencsén.
- Kasics* Péter ny. min. tanácsos, Budapest.
- 430 *Kaszák* József dr. főgymn. tanár, Budapest.

- Kazy János* (Garam-Veszelei) cs. és királyi kamarás, főispán, Garamveszele.
- Kecskeméthy István* dr. ev. ref. 455 theologiai tanár, Kolozsvár.
- Kelemen Lajos* unit. főgymn. tanár, Kolozsvár.
- Keller Imre* tanár, Besztercebánya.
- 435 *Keller István* dr. ügyvéd, orsz. képviselő, Budapest.
- Kemény Lajos* ifj. városi levéltárnok, Kassa.
- Keményffy Kálmán* Dániel szentszéki tanácsos, vizivárosi plebanus, Esztergom.
- Kende Béláné* (Kölcei), Szatmárcseke.
- Kenessey Gyula* ügyvéd, Székesszék, Székeshérvár.
- 440 *Kenessey László*, Pettend.
- Kérészy Zoltán* dr. kir. jogakad. tanár, Kassa.
- Kéry István* dr., Budapest.
- Kéry A. Kamill* premontrei főpénztárnok, Jászó.
- Khuen-Héderváry Károly* gróf miniszterelnök, Hédervár.
- 445 *Kilián Frigyes* utóda (Noséda Tivadar) könyvkereskedése, Budapest.
- Király Emma* áll. polg. leányisk. tanítónő, Kismarton.
- Király Ernő* ág. ev. lyceumi tanár, Selmeczbánya.
- Király János** plebanus, Leskócz.
- Király János* dr. egyet. tanár, Budapest.
- 450 *Király Pál* igazgató-tanár, Erzsébetváros.
- Kis-Erős Ferencz* dr. főszentszéki ülnök, Kalocsa.
- Kiss Károly* dr. theol. tanár, Esztergom.
- Kiss István* plebanus, Ujkér.
- Kiss István* (Rugonfalvi) várm. levéltárnok, Győr.
- 455 **Kiss Lajos** főreáliskolai tanár, Szeged.
- Kiss Miklós* tanárjelölt, Kolozsvár.
- Kisfaludy Zsigmond* kanonok, Pozsony.
- Klebsberg Kunó* gróf közigazg. bíró, Budapest.
- Kmoskó Mihály* dr. egyet. m. tanár, Budapest.
- 460 *Kohl Medárd* pápai praelatus, főlmentelt püspök, kanonok, Budapest, Esztergom.
- Kohn Sámuel* főrabbi, Budapest.
- Kolacskovszky Elza* állami felsőbb leányiskolai igazgatónő, Kassa.
- Kollányi Ferencz* vál. tag, Budapest.
- Kolosvári Sándor* dr. nyug. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- 465 *Komáromy András* dr. vál. tag, Budapest.
- Komjáthy Béla* ügyvéd, Budapest.
- Komlóssy Artur* orsz. levéltári fogalmazó, Budapest.
- Konrády Lajos* róm. kath. hitoktató, Kassa.
- Kornis Ferencz*, Büdsszentmihály.
- 470 *Koronghy Gyula* (Korongi) nagybirtokos, Nagymutnik.
- Kossa Gyula* dr. állatorvosi főiskolai tanár, Budapest.
- Kossa Sámuel* (Magyari) földbirtokos, Budapest.
- Kossányi Géza* vm. tb. főjegyző, Liptószentmiklós.
- Kossuth Ferencz* orsz. képviselő, Budapest.
- 475 *Kossutányi Ignác* dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.

- Kosztolányi* László dr., Nemes-kosztolány.
- Kovács* Dezső dr. ügyvéd, Nagykároly.
- Kováts* Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Kovács* Ignác kanonok, Sopron.
- 480 *Kovács* István dr. tanársegéd, Kolozsvár.
- Kovács* János távirótiszt, Szeged.
- Kovács* Pál dr. ügyvéd, Budapest.
- Kovács* Sándor ev. theologiai tanár, Pozsony.
- Kozsár* József dr. plebanus, Liptószentmiklós.
- 485 *Köberl* János prépost, esperesplebanus, Sárvár.
- Körömy* Árpád dr. gymn. tanár, Budapest.
- Kőszeghy* Sándor megyei főlevéltárnok, Budapest.
- Köves* Ede földbirt., Felsőörs.
- Kövessy* Kálmán ny. kegyesrendi főgymn. tanár, Privigye.
- 490 *Krause* Jenő dr. cs. és kir. főhadnagy, kat. főrealiskolai tanár, Kismarton.
- Krausz* Károly takarékpénztári tisztviselő, Budapest.
- Krehnyay* Béla kir. tanfelügyelő-ségi tollnok, Liptószentmiklós.
- Krenner* F. Miklós tanár, Arad.
- Kristyory* János ifj. sütő-mester, Arad.
- 495 *Krompaszky* Ede polg. isk. tanár, Turócszentmárton.
- Kubinyi* Aladár kir. törvényszéki elnök, Rimaszombat.
- Kubinyi* Miklós ifj., Árvaváralja.
- Kulín* Imre ifj. törvényszéki elnök, Debreczen.
- Kujáni* Gábor főgymn. tanár, Temesvár.
- 500 *Kunfalvy* István kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
- Küffer* Béla dr., Budapest.
- Kvacsala* János dr. egyetemi tanár, Dorpát.
- Lakatos* Dénes cist. r. főgymn. tanár, Székesfehérvár.
- Lampérth* Géza dr. orsz. levéltári fogalmazó, Budapest.
- 505 *Láng* Antal főgymn. tanár, Rozsnyó.
- Láng* Lajos dr. egyet. tanár, Budapest.
- Lányi* Bertalan, Budapest.
- Lányi* Lajos főgymn. tanár, Mezőtúr.
- László* Gyula földbirtokos, Nagyiklód.
- 510 *Latinovits* Pál főispán, Bácsbokod.
- Lauschmann* Gyula dr. orvos, Székesfehérvár.
- Lázár* József földbirtokos, Jánosháza.
- Lehoczky** Tivadar vál. tag, Munkács.
- Leskó* József hitoktató, karkáplán, Eger.
- 515 *Létmányi* Nándor dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Libertiny* Gusztáv tanfelügyelő, Galgóc.
- Linner* Bertalan vezérigazgató, Beregszász.
- Lippich* Gusztáv, Szajol.
- Liszka* Nándor ev. ref. jogakad. tanár, Debreczen.
- 520 *Lóránd* Lajos dr. okl. középisk. tanár, Budapest.
- Lossonczy* Gyula földbirtokos, Budapest.
- Lossonczy* István ifj. földbirtokos, Nyiregyháza.

- Loysch* Ödön főgymn. tanár, Rimaszombat.
- Lőrincz* Gyula dr. főgymn. tanár, Nagyszombat.
- 525 *Lukács* Ferencz pénzügyőri főbiztos, Zalaegerszeg.
- Lukcsics* József dr. egyet. tanár, Budapest.
- Lukinich* Imre dr. főgymn. tanár, Dés.
- Lutter* János dr. orsz. levéltári fogalmazó gyakoronok, Budapest.
- Madzar* Imre tanár, Budapest.
- 530 *Magony* József kegyes-r. tanárjelölt, Temesvár.
- Magoss* György dr. ügyvéd, városi tiszti ügyész, Debreczen.
- Magos* Sándor királyi járásbíró, Esztergom.
- Magyar* Gábor kegyesrendi rendfőnök, Budapest.
- Magyar* Győző dr. ev. lyceumi tanár, Pozsony.
- 535 *Magyar* Zsigmond plebanus, Kópányszántó.
- Mahler* Ede dr. muzeumi segédőr, egyetemi magántanár, Budapest.
- Makfalvai* Géza földbirtokos, Kiskorpád.
- Mayer* Gyula orsz. levéltári igazgató, Budapest.
- Mayer* István kereskedő, Zombor.
- 540 *Májerszky* Vilmos jegyző, Kocsér.
- Mailáth* István ifj. m. főjegyző, Aranyosmarót.
- Major* Tibor miniszteri titkár, Budapest.
- Makay* Béla (Makói) dr. min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Makay* Dezső (Makói) dr. kir. közig. bíró, Budapest.
- 545 *Makkai* Ernő ev. ref. coll. tanár, Kolozsvár.
- Makkay* József karkáplán, Nagyvárad.
- Makoldy* Sándor dr. főreálisk. tanár, Versecz.
- Mandello* Gyula dr. jogakad. tanár, Pozsony.
- Mangold* Lajos dr. vál. tag, Budapest.
- 550 *Mangold* Samu dr. ügyvéd, Nagybécskerek.
- Marczali* Henrik dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Marczinkó* Ferencz főgymn. tanár, Budapest.
- Margalits* Ede dr. egyetemi ny. r. tanár, Budapest.
- Máriássy* Géza (Markus- és Batizfalvi), Szepessümeg.
- 555 *Maróthi* Rezső orsz. allevéltárnok, Budapest.
- Marton* József dr. főgymn. tanár, Nagyszombat.
- Márton* Mátyás plebanus, Magyarkanizsa.
- Masznyik* Zoltán tanárjelölt, Budapest.
- Materny* János dr. orvos, Abaujszántó.
- 560 *Materny* István m. kir. honvédfőhadnagy, Sopron.
- Matunák* Mihály plebanus, Breznóbánya.
- Matuska* Péter dr. megyei aljegyző, Liptószentmiklós.
- Matuska* Péterné szül. Comáromy Blanka, Budapest.
- Mattyasovszky* Lajos p. ü. számellenőr, Liptószentmiklós.
- 565 *Mednyánszky* László földbirtokos, Medne.
- Medveczky* Frigyes dr. egyetemi tanár, Budapest.

- Megyeri* Izidor dr. gyártulajdonos és földbirtokos, Budapest.
- Megyeri* Pál dr. ügyvéd, Debreczen.
- Meisels* Jakab gyógyszerész, Abaujszántó.
- 570 *Melich* János dr. vál. t., Budapest.
- Melichár* Kálmán dr. honv. min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Merényi* Lajos dr. levéltárnok, Kismarton.
- Meskó* László dr. orsz. képviselő, Nyiregyháza.
- Messinger* Lipót dr. ügyvéd, Budapest.
- 575 *Mészáros* Amánd cist. r. apáts. irodaigazgató, Zircz.
- Meszleny* Pál földbirtokos, Vencze.
- Mészöly* Gedeon dr. gymn. tanár, Kunszentmiklós.
- Mezey* Albert kir. curiai bíró, Zilah.
- Mezőssy* Béla orsz. képviselő, Ujfehértó.
- 580 *Mihalik* Dezső (Ploszkói) ügyvéd, Nagyrőcze.
- Mihályfi* Ákos dr. cist. r. theol. tanár, Budapest.
- Mihályi* János dr. megyei tiszt. ügyész, Máramarossziget.
- Mika* Sándor dr. vál. tag, Budapest.
- Mikes* János gróf plebanus, főesperes, Székelyudvarhely.
- 585 *Mikler* Károly dr. jogakadémiai tanár, Eperjes.
- Miklósy* Gábor szinigazgató, Módos.
- Milleker* Bódog közs. néptanító, Versecz.
- Miskolczy* István dr. kegyes-r. tanár, Budapest.
- Miskolczy* Jenő p. ü. tanácsos, Debreczen.
- 590 *Mocsáry* István cs. és kir. kamarás, huszárkapitány, Budapest.
- Mohl* Adolf plebanus, Tata.
- Mokos* Gyula dr. tanár, Budapest.
- Molnár* Elemér (Adorjánházi) kir. ítélőtáblai bíró, Szeged.
- Molnár* Géza dr. egyet. m. és orsz. m. kir. zeneakadémiai r. tanár, Budapest.
- 595 *Molnár* István dr. tanárjelölt, Budapest.
- Molnár* József Jenő dr. (Tatai) tanárjelölt, Kolozsvár.
- Moóry* Richárd cisterci-r. lelkész, Olaszfalu.
- Móricz* Károly jogtanár, Kécskemét.
- Morvay* Endre tanárjelölt, Budapest.
- 600 *Morvay* Győző dr. áll. főgymn. igazgató, Budapest.
- Munkácsi* Kálmán dr. tanár, Pozsony.
- Munkás* László m. kir. posta- és távirda-felügyelő, Budapest.
- Müller* György levéltárnok, Nagyszében.
- Nachtnébel* Gyula m. árvaszéki ülnök, Arad.
- 605 *Nádasy* Ida, Nádasy-telep.
- Nagy* Béla (Lázári), Lázári.
- Nagy* Béni dr. cist. r. főgymn. tanár, Eger.
- Nagy* Elek ev. ref. főiskolai tanár, Debreczen.
- Nagy* Ferencz dr. orsz. képviselő, Budapest.
- 610 *Nagy* Ferencz főgymn. tanár, Sopron.

- Nagy Géza* (Tolcsvai) polg. isk. igazgató, Hátszeg.
- Nagy Géza* muzeumi őr, Budapest.
- Nagy Gyula* (Tasnádi) vál. tag, Budapest.
- Nagy Gyula* ref. felsőbb leányisk. igazgató, Debreczen.
- 615 *Nagy Károly* plebanus, Okka.
- Nagy László* takarékpénztári titkár, Szarvas.
- Nagy Ottó* dr. (Borzovai) vm. jegyző, Szolnok.
- Nagy Ödön* nyug. kir. keresk. és váltótörvénytörvényes elnök, Budapest.
- Naláczy Ödön* földbirtokos, Nalác.
- 620 *Nedeczey János*, Munkács.
- Nemes Antal* dr. pápai praelatus, Budapest.
- Nemeskey Andor* plebanus, Békéscsaba.
- Németh Ambrus* sz. Benedek-r. főgymn. tanár, Győr.
- Németh Illés* főgymn. igazgató, Gyöngyös.
- 625 *Német Lipót* ügyvéd, Mohács.
- Némethy Lajos* plebanus, Nyitra-bajna.
- Neuschloss Kornél* dr. műépítész, Budapest.
- Nickmann Ottó* egyet. quaestor, Budafok.
- Nizsnyánszky István* dr., Budapest.
- 630 *Noszkay Ödön* dr. főgymn. tanár, Érsekújvár.
- Novák Rózsika* dr., Temesvár.
- Nyáry Albert* báró dr., Budapest.
- Nyári Béla* nyugalm. rendőrkapitány, Arad.
- Obál Béla* ev. theol. akad. tanár, Eperjes.
- 635 *Okolicsányi Géza* főpénztárnok, Nyiregyháza.
- Oláh József* (Nánási) orsz. képviselő, Budapest.
- Oppel Jenő* dr. főgymn. tanár, Czegléd.
- Oprisa Pál*, Brád.
- Orbán Elek* ev. ref. főgymn. h. tanár, Marosvásárhely.
- 640 *Orczy Andor* báró, Ujszász.
- Orel Géza* dr. tanár, Budapest.
- Orosz Ernő* vármegyei levéltárnok, Eger.
- Országh Lajos* földbirtokos, Magyarmecske.
- Ortvay Tivadar* dr. vál. tag, Budapest.
- 645 *Osváth Albert* dr. országgyűlési gyorsíró, Budapest.
- Óváry Ferencz* orsz. képviselő, Veszprém.
- Óvári Kelemen* dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Óváry Lipót* vál. tag, Ujpest.
- Pajdussák Máté* róm. kath. vicarius, Igló.
- 650 *Pál István* az erdélyi róm. kath. status ig. tanácsának előadója, Kolozsvár.
- Palczér Ernő* kegyes-r. házfőnök, Nagykároly.
- Pálffy György* színész, Budapest.
- Pálffy István* gróf, Pozsony.
- Pálffy László* főszolgabíró, Pacsa.
- 655 *Palkovics József* nyug. altábornagy, Budapest.
- Pallay Miklós* cs. és kir. táborig. lelkész, Trebinje.
- Palóczy Edgár* tanárjelölt, Budapest.

- Palugyai* Móricz dr. orsz. képviselő, Kispalugya.
- Papp* Elek orsz. képviselő, Karcszag.
- 660 *Papp* Imre tanárjelölt, Budapest.
- Pap* József (Nagysomkuti) segédlelkész, Szihalom.
- Pap* Károly dr. akad. ny. r. tanár, Debreczen.
- Papp* László dr. ügyvéd, Budapest.
- Párvy* Sándor püspök, Szepesváralja.
- 665 *Pasteiner* Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Patek* Ferencz egyetemi hallgató, Budapest.
- Pattantys* Ábrahám Márton (Danczkai) dr. orsz. fegyint. orvos, megyei tiszti főorvos, Illava.
- Péchy* Elemér (Pécsujfalusi) cs. és kir. kamarás, Pécsujfalu.
- Pecsner* Emil dr. cist. r. áldozópap, Zircz.
- 670 *Péczely* Árpád kir. adótárnok, Edelény.
- Pekár* Gyula dr. író, Budapest.
- Peidl* Imre főreálisk. tanár, Déva.
- Perényi* Zsigmond báró, Nagyszöllős.
- Perepatits* István dr. főgymn. tanár, Budapest.
- 675 *Pesthy* Pál, Szegszárd.
- Peszeki* Ferencz theologiai tanár, Nagyvárad.
- Péter* Mihály ev. ref. lelkész, Gálszécs.
- Péterffy* Lajos min. titkár, Budapest.
- Péterfi* Zsigmond mérnök, Kolozsvár.
- 680 *Pethő* Sándor dr. tanár, Budapest.
- Petró* József főkápt. urad. ügyész, Eger.
- Petrov* Elek egyet. tanár, Szentpétervár.
- Philipp* Ferencz dr. ügyvéd, Mohács.
- Pintér* Jenő dr. áll. főgymn. tanár, Budapest.
- 685 *Pintér* Sándor ügyvéd, Szécsény.
- Pitying* József bölc. hallgató, Budapest.
- Piukovits* József földbirtokos, Szabadka.
- Piukovits* Ödön nyug. kir. curiai bíró, Szeged.
- Piukovich* Sándor dr. kath. kir. főgymn. tanár, Ujvidék.
- 690 *Pivány* Jenő számviteli szakértő, Philadelphia.
- Plaveczy* Aurél m. kir. közp. állampénztári ellenőr, Budapest.
- Pless* Mór takarékpénztári igazgató, Budapest.
- Podmaniczky* Géza báróné szül. Degenfeld - Schomburg Berta grófnő, Kiskartal.
- Pogány* Kázmér ujságíró, Budapest.
- 695 *Pokoly* József ev. ref. theol. tanár, Kolozsvár.
- Polgár* József r. kath. főgymn. tanár, Marosvásárhely.
- Pongrácz* Jenő kir. főügysz., Budapest.
- Popovics* István a Tököly Sabbas-féle intézet igazgatója, Budapest.
- Porst* Kálmán dr. főgymn. tanár, Kiskunfélegyháza.
- 700 *Porubszky* Pál ev. főgymn. tanár, Nyiregyháza.
- Posta* Béla dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.

- Pozsgay* Rudolf dr. kegyes-rendi főgymn. tanár, Budapest.
- Peőcz* Elek nyug. min. tanácsos, Budapest.
- Prónay* Dezső báró, Acsa.
- 705 *Pruzsinszky* Miklós dr. földbirtokos, Budapest.
- Pruzsinszky* Pál dr. ev. ref. főgymn. tanár, Budapest.
- Puky* Andor, Tomor.
- Puky* József (Bizáki) min. oszt. tanácsos, cs. és kir. kamarás, Miskolcz.
- Rác* Miklós áll. főgymn. tanár, Nagybánya.
- 710 *Rada* István kanonok, Veszprém.
- Radda* Ignác dr. ügyvéd, Pancsova.
- Radics* Jenő (Kutasi) az orsz. m. iparműv. muzeum igazgatója, min. tan., Budapest.
- Radics* Vendel ügyvédsegéd, Nezsider.
- Radnay* Farkas püspök, Garamszentkereszt.
- 715 *Ragendorfer* Jenő, Szombathely.
- Rakodczay* Pál áll. polg. iskolai tanító, Pásztó.
- Ranschburg* Gusztáv könyvtáros, Budapest.
- Rásky* Béla dr. ügyvéd, Pécs.
- Rausch* Géza bölc. hallgató, Budapest.
- 720 *Rázgha* Béla (Kis-Biróczy), Radvány.
- Recska* Zsigmond plebanus, Vágkohány.
- Rédei* József ügyvédjelölt, Budapest.
- Reiner* János dr. ügyvéd, egyet. m. tanár, Budapest.
- Reininger* I. László ujságíró, Somorja.
- 725 *Reissenberger* Frigyes főgymn. tanár, Segesvár.
- Reiszig* Ede dr. vál. tag, Budapest.
- Relkovič* Neda úrnő, Budapest.
- Réthy* László dr. muzsumi ór, Budapest.
- Révész* Kálmán vál. tag, Kassa.
- 730 *Reviczky* Bertalan (Revisnyeji) r. k. esperes-plebanus, Csejte.
- Rexa* Viktor dr., Budapest.
- Rezner* Tibold benzés főgymn. tanár, Sopron.
- Riedl* Frigyes dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Rihmer* Ada úrhölgy, Pécs.
- 735 *Ring* Géza takarékpénztári vezértitkár, Arad.
- Riszner* Károly ügyvéd, Nyitra.
- Rhódy* Alajos polgármester, Bártfa.
- Romanecz* Mihály főgymn. igazgató, Ungvár.
- Rombauer* Emil főigazgató, Budapest.
- 740 *Rónay* Ernő (Zombori), Kiszombor.
- Rónay* Jenő (Zombori) főispán, Kiszombor.
- Rosenbach* Sándor, Pusztaszántó.
- Roskovics* Ignác festőművész, Budapest.
- Rosza* János ág. ev. lelkész, Ivánkafalu.
- 745 *Roszival* István apát-kanonok, Esztergom.
- Rósa* Imre, Tiszaföldvár.
- Rósa* Izsó (Vásárhelyi) dr. ügyvéd, kamara-elnök, Szeged.
- Rothschneck* Jenő dr. vegyész, Debreczen.
- Rudnay* Béla orsz. képviselő, Alsózsember.
- 750 *Ruisz* Gyula gazdatiszt, Kisbér.

- Rupprecht* Olivér (Vircsolagi), Sajtoskál.
- Ruttkay* Béla földbirtokos, Szentpál-puszta.
- Ruzsa* József ref. s. lelkész, Solt.
- Sáfrán* József kegyes-rendi főgymn. tanár, Temesvár.
- 755 *Sándor* János orsz. képviselő, Budapest.
- Sántha* Kálmán dr. (Kiscsep-csényi), Budapest.
- Sárközy* Imre (Nádasdi) okleveles mérnök és földbirtokos, Nagybajom.
- Sárosy* Etele benczés főgymn. tanár, Esztergom.
- Schaurek* Bódog dr. jogakadémiai tanár, Pécs.
- 760 *Scheffer* Ákos ügyvéd, Kapuvár.
- Schell* József báró, Katalin-puszta (Tolna megye).
- Schiller* Bódog, Budapest.
- Schilling* Lajos dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Schindler* Gyula dr. (Müllersbergi) felsőleányiskolai tanár, Budapest.
- 765 *Schleicher* Ferencz máv. hivatalnok, Budapest.
- Schneller* István egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Scholtz* Frigyes nyug. ev. főgymn. tanár, Késmárk.
- Schönvitzky* Bertalan dr. főgymn. igazgató, Temesvár.
- Schreiber* Lajos dr. belügymin. oszt. tanácsos, Budapest.
- 770 *Schuller* Richárd ev. lelkész, Nagydisznód.
- Schwarz* Ignác dr., Bécs.
- Sebestyén* Béla tanárjelölt, Budapest.
- Sebestyén* Gyula az orsz. közokt. tanács titkára, Budapest.
- Sebestyén* Gyula dr. vál. tag, Budapest.
- 775 *Sebestyén* János tanár, Budapest.
- Semsey* Ádám pénzügyi titkár, Eperjes.
- Serényi* Béla gróf földmívelésügyi miniszter, Putnok.
- Seress* László hirlapíró, Budapest.
- Simkó* Károly körjegyző, Liptó-hibbe.
- 780 *Simon* Béla reáliskolai tanár, Pécs.
- Simonffy* Imre királyi tanácsos, Debreczen.
- Simonyi* Béla (Simonyi és Varsányi) alispán, Aranyosmarót.
- Simonyi* Endre postatakarékp. tisztviselő, Budapest.
- Simor* János nyug. törvényszéki bíró, Veszprém.
- 785 *Šišić* Ferdo dr. egyetemi tanár, Zágráb.
- Smoquina* Marius pénzügyi tanácsos, Fiume.
- Soerensen* Asmus dr. tanár, Chemnitz.
- Sombory* Lajos a magyar főrendiház tagja, Magyarnagysombor.
- Somló* Sándor, Budapest.
- 790 *Somogyi* Lajos dr. ügyvéd, Budapest.
- Soó* Gáspár nyug. kath. főgymn. igazgató, Székelyudvarhely.
- Soós* Elemér (Sóvári) ny. honvédezedes, Budapest.
- Sörös* Pongrácz szent Benedek-r. tanár, Gyórszentmárton.
- Spitkó* Lajos kir. tanácsos, tanterületi főigazgató, Budapest.
- 795 *Sporzon* Ernő, Privigye.
- Stark* Andor r. kath. gymn. tanár, Budapest.

- Steier* Lajos hirlapíró, Liptó-szentmiklós.
- Stein* János egyetemi könyv-árus, Kolozsvár.
- Steiner* Zoltán tanárjelölt, Czeg-lédberczel.
- 800 *Steinhöfer* Gyula dr. plebanus, Nyitraujlak.
- Stimákovits* László gymn. tanár, Budapest.
- Stokka* Tankréd dr. udv. levélt. fogalmazó, Bécs.
- Strausz* István hivatalnok, Budapest.
- Strömpl* János min. számtanácsos, Budapest.
- 805 *Šufflay* Milán dr. választm. tag, Zágráb.
- Surányi* Gyula kegyes-rendi főgymn. tanár, Temesvár.
- Sütő* József ügyvéd, Nyiregyháza.
- Sváby* Pálné özv., Arad.
- Szabó* Dezső tanárjelölt, Budapest.
- 810 *Szabó* Dezső földbirtokos, Kiskunfélegyháza.
- Szabó* Kálmán polgármester, Kaposvár.
- Szabó* Károly tanfelügyelő, Győr.
- Szabó* László dr. (Bártfai), Budapest.
- Szabó* László (Szikszai) ügyvédjelölt, Debreczen.
- 815 *Szabó* Márton dr. főgymn. tanár, Debreczen.
- Szádeczky* Béla dr. egyet. könyvtári s. ór. Kolozsvár.
- Szakáll* Gyula kegyes-rendi tanár, Kiszseben.
- Szalánczy* Ferencz földbirtokos, Nyirbogdány.
- Szebeny* Antal dr. urad. jog-igazgató, Budapest.
- 820 *Széchenyi* Béla gróf a magyar szent korona őre, Budapest.
- Széchenyi* Bertalan gróf, Felsőseged.
- Széchenyi* Miklós gróf püspök, Győr.
- Széchenyi* Sándor gróf v. b. t. t., Nagydorog.
- Szegedy* Rezső dr. főrealiskolai tanár, Pécs.
- 825 *Szeghy* Ernő dr. cist. r. tanár, Budapest.
- Szegő* Pál bölc. hallgató, Budapest.
- Székely* Dezső dr. orvos, Rákospalota.
- Székely* Gyula mérnök, Kaczkó.
- Székely* Miklós dr. polgármester, Rózsashegy.
- 830 *Szekfü* Gyula dr. cs. és kir. állami levéltári fogalmazó, Bécs.
- Székly Péter** földbirtokos, Tiszaigar.
- Szely* Lajos dr. főesp. kanonok, cz. apát, Győr.
- Szemere* Lajos cs. és kir. kamarás, belügyminiszteri titkár, Budapest.
- Szemző* Károly főszolgabíró, Hód-ság.
- 835 *Szende* Gyula dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Szendrei* János dr. vál. tag, Budapest.
- Szendrói* Gyula áll. főgymn. tanár, Dés.
- Szentimrey* Pál (Csikszentimrei és Krasznikvajdai) földbirtokos, Mezőzombor.
- Szent-Ivány* Béla p. ü. számvizsgáló, Liptószentmiklós.
- 840 *Szentiványi* György orsz. levéltári tiszt, Budapest.
- Szentiványi* Gyula, Apa.

- Szentiványi* Zoltán, Vetés és Budapest.
- Szentkirályi* Kálmán, Tápió-szentmárton.
- Szentkláray* Jenő kanonok, Temesvár.
- 845 *Szentpály* Miklós tb. főjegyző, Nagyszőlős.
- Szentpétery* Imre dr. főgymn. tanár, Lugos.
- Szeremley* Sámuel ev. ref. lelkész, Hódmezővásárhely.
- Szever* Pál tanár, Selmeczbánya.
- Szikszay* György dr. kir. alügyész, Nyiregyháza.
- 850 **Szilády Áron** vál. tag, Kiskunhalas.
- Szilágyi* Kornélia bölc. hallgató, Budapest.
- Szilassy* Aladár közig. bíró, Budapest.
- Szily* Dezső földbirtokos, Ollár.
- Szinnyei* Ferencz dr. egyetemi m. és felsőipariskolai r. tanár, Budapest.
- 855 *Szirmai* Erika bölc. hallgató, Budapest.
- Szirmay* István kir. aljárásbíró, Pécs.
- Szmrecsányi* Arisztid földbirtokos, Szmrecsány.
- Szmrecsányi* György orsz. képviselő, Budapest.
- Szmrecsányi* Lajos főszékesegyh. apát-kanonok, Eger.
- 860 *Szmrecsányi* László kir. közjegyző, kamara-elnök, Kassa.
- Szontagh* Hugó kir. törvényszéki bíró, Nagykikinda.
- Szóts* Gyula áll. főreálisk. tanár, Brassó.
- Szöke* Gyula dr. ügyvéd, Budapest.
- Szöke* József dr. áll. főgymn. tanár, Temesvár.
- 865 *Szölgény* János kegyes-rendi házfőnök, Budapest.
- Sztáncsek* Zoltán dr. (Felsőtorjai) tanfelügyelő, Ipolság.
- Sztripszky* Hiador dr. nemz. muzeumi s. ór, Budapest.
- Sztudinka* Ferencz szakíró, Losoncz.
- Szűts* Andor dr. ügyvéd, Székesfehérvár.
- 870 *Szűts* Miklós kir. curiai bíró, Budapest.
- Szűcs* Sándor, Sáraba.
- Tabódy* Jenő cs. és kir. kamarás, p. ü. tanácsos, Budapest.
- Tagányi* Károly vál. tag, Budapest.
- Takács* Gedeon benczés pap, gymn. tanár, Esztergom.
- 875 *Takács* György dr. tanár, Budapest.
- Takács* Sándor vál. t., Budapest.
- Takács* Zoltán dr. (Felvinczi) szépműv. muzeumi segédőr, Budapest.
- Tárczy* Károly dr. tanár, Munkács.
- Tarnóczy* Béla cs. és kir. kamarás, Alsólelőcz.
- 880 *Téglás* Gábor nyug. főreálisk. igazgató, Budapest.
- Téglássy* István a szab. bíróság elnöke, Budapest.
- Telekessy* János plebanus, Hatusfalva.
- Teleki* Elemér gróf, Alsóbalázsfalva.
- Teleki* Tibor gróf, Gyömrő.
- 885 *Terray* István nyug. pénztárnok, Rimaszombat.

- Terstyánszky* András (Nádasdi) földbirtokos, Ipolykeszi.
- Terstyánszky* Dezső . r. kath. alesp. plebanus, Fényeslitke.
- Tihanyi* Mór dr. rendőrosvos, Budapest.
- Tilless* Béla dr. ügyvéd, Besztercebánya.
- 890 *Timon* Ákos dr. egyet. tanár, Budapest.
- Tisza* István gróf földbirtokos, Budapest és Geszt.
- Tocsek* Helén (Pacséri) állami polg. tanítónőképző int. tanárnő, Budapest.
- Tolnay* Lajos nyug. min. tanácsos, Budapest.
- Tholt* József László megyei főlevéltárnok, Liptószentmiklós.
- 895 *Tomassich* Miklós dr. horvát-szlavon-dalmát bán, Zágráb.
- Tompa* Árpád főreálisk. tanár, Székelyudvarhely.
- Topálovics* János áll. polg. isk. tanító, Algyő.
- Topán* Sándor áll. jószágigazg. számellenőr, Arad.
- Torma* Miklós, Csicsókeresztúr.
- 900 *Tóth* Kálmán földbirtokos, Csopak.
- Tóth* Kálmán dr. az első magy. ált. biztosító társaság titkára, Pécs.
- Tóth* László, Tápiószéle.
- Tóth* Ödön ügyvéd, Szegszárd.
- Tóth* Zoltán bölc. hallgató, Budapest.
- 905 *Tóth-Szabó* Pál dr. vál. t., Budapest.
- Tölcser* István ev. ref. főgymn. tanár, Hódmezővásárhely.
- Török* Andor dr. polgármester, Kézdivásárhely.
- Török* Bertalan (Kadicsfalvi), Nagyenyed.
- Török* Ferencz (Szendrői) cs. és kir. kamarás, nyug. min. tan., Budapest.
- 910 *Török* Pál dr. felsőkeresk. isk. tanár, Győr.
- Tóry* Gusztáv dr. államtitkár, Budapest.
- Traxler* Sándor, Egri.
- Trstyánszky* Ferencz ev. lelkész, Pozsony.
- Truskovszky* Jenő dr. min. fog., Budapest.
- 915 *Turchányi* Tihamér dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Turián* József dr. pénzügyigazgató, Székesfehérvár.
- Thúry* Etele theol. akad. tanár, Pápa.
- Thury* Zsigmond tanárjelölt, Kolozsvár.
- Thurzó* Ferencz áll. főgymn. tanár, Nagyszében.
- 920 *Tüdős* János dr. ügyvéd, Debreczen.
- Udvardy-Cserna* László dr. joglyceumi tanár, Eger.
- Ugron* István (Ábránfalvi) cs. és kir. kamarás, követségi tanácsos, Bukarest.
- Ujházy* László áll. főgymn. tanár, Pestszentlőrincz.
- Ujhelyi* Imre (Tiszaujhelyi) áll. polgári isk. tanár, Békéscsaba.
- 925 *Unghváry* Ede m. kir. postamester, Huszt.
- Váczy* János dr. vál. tag, Budapest.
- Vagner* József prépost, Nyitra.
- Wagner* Lajos dr. főreáliskolai tanár, Pozsony.

- Vagyon* István földbirtokos, Szenicz.
- 930 *Vajda* György dr. középiskolai tanár, Budapest.
- Valentényi* Gáspár áll. felső keresk. isk. tanár, Miskolcz.
- Vály* Béla (Nagyváli és Csalticzi) kir. járásbíró, Aranyosmarót.
- Valkovszky* Miklós főreáliskolai igazgató, Munkács.
- Walter* Gyula dr. cz. püspök, Budapest.
- 935 **Vámosy Mihály** ev. ref. főgymn. ny. igazgató, Budapest.
- Wandraschek* Jenő dr. orvos, Kassa.
- Várady* L. Árpád dr. cz. püspök, cultus min. osztálytanácsos, Budapest.
- Várad* László dr., Budapest.
- Varga* Lőrincz ügyvéd, Beregszász.
- 940 *Vargha* Zoltán dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Varju* Elemér dr. vál. tag, Kassa.
- Várnay* Ernő dr. kir. közjegyző, Ujvidék.
- Városy* Gyula dr. érsek, Kaloosa.
- Városy* Tivadar tanker. főigazgató, Győr.
- 945 *Varságh* Béla, Békéscsaba.
- Vass* Antal dr. kir. ítélőtáblai bíró, Pécs.
- Vass* Bertalan dr. tankerületi főigazgató, Nagyvárad.
- Vass* Miklós dr. főgymn. tanár, Kaposvár.
- Vásárhelyi* Géza földbirtokos, Tinnye.
- 950 *Vásárhelyi* János birtokos, Arad.
- Vay* Sándor báró, Golop.
- Vay* Tihamér gróf, Felsővadász.
- Vécsey* Tamás dr. vál. tag, Budapest.
- Weér* Dezső földbirtokos, Csicsókeresztur.
- 955 *Végh* Arthur dr. kir. táblai bíró, Budapest.
- Végh* István (Verebi) földbirtokos, Vereb.
- Végh* János kir. curiai bíró, Budapest.
- Végh* Kálmán Mátyás plebanus, Ároktó.
- Weinwurm* Antal fényképész, Budapest.
- 960 *Weisz* Emil tanuló, Budapest.
- Vende* Aladár, a »Magyarország várm. és városai« segédszerkesztője, Budapest.
- Veress* Endre dr. egyet. könyvtárnok, Kolozsvár.
- Veress* Samu dr. főgymn. igazgató, Rimaszombat.
- Werner* Gyula polg. isk. igazgató, Kisvárd.
- 965 *Wertán* Pál főgymn. tanár, Marosvásárhely.
- Vértesy* Jenő dr. muzeumi segédőr, Budapest.
- Wertheimer* Ede dr. nyug. jogakad. tanár, Bécs.
- Wertner* Mór dr. orvos, Párkány.
- Wesselényi Miklós** báró a magyar szent korona őre, Görcsön.
- 970 *Viezzoli* József tanár, Fiume.
- Vikár* Béla országgyűlési gyorsíró-revizor, Budapest.
- Villám* Arnold nyug. honvédezredes, Budapest.
- Viniss* Fülöp plebanus, Osztopán.
- Virter* Ferencz szerkesztő, Budapest.
- 975 *Virter* Lajos dr. nagyprepost, Vác.

- Visontai* Soma dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Viszota* Gyula dr. áll. főgymn. igazgató, Budapest.
- Wlassics* Gyula dr. a közgazg. bíróság elnöke, Budapest.
- Vodicska* Imre áldozópap, Budapest.
- 980 *Wodráska* Venczel főgymn. tanár, Fogaras.
- Voinovich* Géza dr. egyet. m. tanár, Budapest.
- Vojnich* József (Bajsa), Szabadka.
- Vojnics* István főjegyző, Zombor.
- Vojnics* Simon, Topolya.
- 985 *Wolf* Lipót berárus, Kismarton.
- Wolfinau* Béla tanárjelölt, Nagyszombat.
- Völlick* Brunó joghallg., Bécs.
- Wouermans* Ferencz kir. törvénytudó bíró, Nyiregyháza.
- Vuchetich* Sándor (Cseneyi és Brinji) főispán, Zágráb.
- 990 *Vucskics* Gyula dr. esperes-plebanus, Nagyvárád.
- Zákonyi* Mihály böcs. hallgató, Budapest.
- Zalán* Gyula magánzó, Alsódomboru.
- Závodszy* Levente dr. (Zavodjei) tanár, Zombor.
- Zelles* Lajos ref. főisk. tanár, Sárospatak.
- 995 *Zeyk* Károly, Ajton.
- Zichy* Béla gróf, Budapest és Lengyeltóti.
- Zichy* István gróf, München.
- Zichy* Jánosné grófnő, Nagyláng.
- Zichy* Sarolta grófnő, Cziffer.
- 1000 *Zichy* Vladimír gróf közs. bíró, Várpalota.
- Zimmermann* Rezső főgymn. tanár, Nyiregyháza.
- Ziskay* Antal dr. kir. tanácsos, Győr.
- Zoltán* Elek (Csepei) ny. cs. és kir. altábornagy, Budapest.
- Zombory* Géza honvéd-huszárszázados, Pécs.
- 1005 *Zoványi* Jenő dr., Budapest.
- Zsámbokréthy* Emil, Vághidas.
- Zsatkovics* Kálmán gör. kath. lelkész, Malmos.
- Zsebráczky* Géza róm. kath. plebanus, Palocsa.
- Zsigmond* Antal áll. polg. isk. tanár, Sopron.
- 1010 *Zsigmond* János kegyes-rendi főgymn. tanár, Veszprém.

Intézetek és testületek :

- Arad* : Kir. főgymnasium tanári kara.
- Kir. főgymnasiumi ifjuság »Petőfi« önképzőköre.
- Állami főreáliskola.
- Állami tanítóképző intézet.
- Kölcsey-egylet.
- Casino-egyesület.
- Aranyosmarót* : Bars megyei Casino-egyesület.
- Baja* : Baja sz. kir. város közönsége.
- Cist. r. főgymnasium.
- Polgári olvasóegylet.
- Balatonfüred* : Áll. polgári fiúiskola.
- Balázsfalva* : Gör. kath. főgymnasium.
- Bártfa* : Kir. gymnasium.
- Sáros megyei muzeum.
- Békés* : Ev. ref. gymnasium.
- Békéscsaba* : Casino.

- Ág. ev. Rudolf-főgymnasium.
- Belényes* : Gör. kath. főgymnasium.
- Beregszász* : Beregvármegyei casino.
- Állami gymnasium.
- Besztercze* : Áll. segedelmezett polgári fiiskola.
- Beszterczebánya* : Kir. főgymnasium.
- Ág. hitv. ev. algyimnasium.
- M. kir. állami felsőbb leányiskola tanári testülete.
- Brassó* : A román főgymnasium könyvtára.
- Róm. kath. főgymnasium igazgatósága.
- Ág. hitv. ev. gymn. könyvtára.
- Állami főreáliskola.
- Budafok* : Áll. polgári iskola.
- Budapest* : M. kir. tudomány-egyetemi könyvtár.
- Tudomány-egyet. történ. seminarium.
- Eötvös-collegium.
- M. kir. tanárképző intézeti gyakorló főgymnasium.
- Tudomány-egyetemi bölcsészet-hallgatók segítő egyesülete.
- Tudomány-egyetemi művelődés-történeti gyűjtemény.
- Papnövendékek magyar egyház-irodalmi iskolája.
- Ev. ref. theologiai könyvtár.
- Ág. hitv. ev. főgymn. könyvtára.
- I-só ker. m. kir. állami főgymnasium.
- II-ik ker. kir. kath. főgymnasium igazgatósága.
- III-ik kerületi áll. főgymnasium igazgatósága.
- V-ik ker. kir. kath. főgymnasium.
- V-ik ker. kir. kath. főgymnasium ifjúsági könyvtára.
- VI-ik ker. áll. főgymnasium.
- VII. ker. Barcsay-u. főgymnasium tanári könyvtára.
- VII. ker. Barcsay-u. gymnasium önképzőköre.
- VII. ker. állami gymnasium ifjúsági könyvtára.
- VIII-ik ker. főgymnasium.
- X-ik ker. tisztviselőtelepi áll. főgymnasium.
- Kegyes tanítórendiek főgymnasiuma.
- II-ik ker. állami főreáliskola igazgatósága.
- IV-ik ker. községi főreáliskola.
- V-ik ker. állami főreáliskola.
- VI. ker. állami reáliskola.
- Állami polg. tanítóképző intézet igazgatósága.
- Állami elemi tanítóképző intézet igazgatósága.
- Állami Erzsébet-nőiskola.
- Cisterciák tanárképző intézete.
- I-só ker. közs. felsőbb leányiskola.
- II. ker. polgári fiiskola.
- II. ker. polgári leányiskola.
- VI. ker. polgári leányiskola tanári testülete.
- VII. ker. polgári isk. igazgatósága.
- Magyar kir. honvédségi Ludovika-Akadémia.
- Országos casino.
- M. kir. Orsz. Levéltár.
- Szent-Ferencz-rendiek tárháza.
- Szent-István-társulat.
- Budai tanító-egylet.
- Magy. kir. postatakarékpenztár.
- Magy. Nemzeti muzeum Széchenyi orsz. könyvtára.
- Országos izraelita tanítóképző intézet.
- Budapesti Könyvtár-egyesület.
- Norbertinum, prem. pap- és tanárképző intézet.
- Az 1. honvéd-gyalogezred tisztikara.

- Budapesti I. ker. ált. közjótékony-
sági egyesület könyvtára.
- Orsz. m. kir. színműv. akadémia.
- Csáktornya* : M. kir. állami tanító-
képző intézet.
- Csiksomlyó* : Róm. kath. főgymnasium
(Csikvárdotfalva).
- Csorna* : Prémontrei könyvtár.
- Csurgó* : Ev. ref. főgymnasium könyv-
tára.
- Czepléd* : Czepléd város közönsége.
- Debreczen* : Ev. ref. főiskola anya-
könyvtára.
- Felsőbb tanulók olvasó-egylete.
- Kereskedelmi akadémia ifjúsági
könyvtára.
- Róm. kath. algymnasium.
- Állami főreáliskola.
- Főreáliskolai ifjúsági könyvtár.
- Casino.
- Jogász- és tisztviselő-kör.
- Dés* : Áll. főgymnasium.
- Casino.
- Déva* : M. kir. állami főreáliskola.
- M. kir. állami főreáliskolai »Sala-
mon Ferencz« önképzőkör.
- Állami tanítóképző intézet.
- Nemzeti casino.
- Eger* : Eger város közönsége.
- Érseki lyceum jog- és állam-
tudományi kara.
- Áll. főreáliskola.
- Róm. kath. főgymnasium.
- Növendék-papság magyar egyház-
irod. társulata.
- Eperjes* : Eperjes szab. kir. város kö-
zönsége.
- Ág hitv. ev. főiskola könyvtára.
- Kir. kath. főgymnasium.
- Széchenyi-kör.
- Érsekujvár* : Községi kath. főgym-
nasium igazgatósága.
- Erzsébetváros* : M. kir. állami főgym-
nasium.
- Esztergom* : Esztergom sz. kir. város
közönsége.
- Szent Benedek-r. főgymnasium.
- Főegyházi könyvtár.
- Casino.
- Fehértemplom* : Fehértemplom rend.
tan. város közönsége.
- M. kir. állami főgymnasium.
- Gymnasiumi ifjúsági önképzőkör.
- Magyar társas-kör.
- Felsőlővő* : Ág. hitv. evang. tanító-
képző intézet.
- Fiume* : Kir. állami főgymnasium.
- M. kir. tengerészeti akadémia.
- Fogarás* : Áll. főgymnasium igazgató-
sága.
- Gyergyószentmiklós* : Állami főgym-
nasium.
- Gyöngyös* : Állami főgymn. »Vachott«
önképzőkör.
- Róm. kath. nagy-gymnasium.
- Gyönk* : Ev. ref. algymnasium tanári
kara.
- Győr* : Ág. hitv. ev. egyházközség.
- Állami főreáliskola.
- Olvasó-egylet (Casino).
- Gyórszentmárton* : Pannonhalmi fő-
apátsági könyvtár.
- Gyulaféhérvár* : Róm. kath. főgym-
nasium.
- Hajdunánás* : Ev. ref. gymnasium.
- Hajduszoboszló* : Áll. polg. fiúiskola.
- Casino-egyesület.
- Hódmezővásárhely* : Ev. ref. főgymn.
könyvtára.
- Casino.
- Homonna* : Áll. felső keresk. iskola.
- Igló* : Ág. hitvall. evang. főgym-
nasium.
- Állami tanítóképző intézet.
- Jászberény* : Jászberény város közön-
sége.
- Községi róm. kath. főgymnasium.
- Kalocsa* : Jézus-társasági collegium.

- Érseki könyvtár.
Kaposvár : M. kir. áll. főgymnasium.
Karczag : Ev. ref. gymnasium.
Kassa : M. kir. jogakadémia.
 — Prémontrei kath. főgymnasium.
 — Főgymnasiumi ifjuság önképző egylete.
 — Állami főreáliskola.
 — Áll. felső kereskedelmi iskola.
 — Áll. felsőbb leányiskola.
 — Felsőmagyarországi muzeum.
Kecskemét : Ev. ref. főgymnasium.
 — Róm. kath. főgymnasium igazgatósága.
 — M. kir. állami főreáliskola igazgatósága.
Késmárk : Áll. polg. és felső keresk. iskola igazgatósága.
Keszthely : Prémontrei kath. főgymnasium.
Kézdivásárhely : Kantai kath. algymnasium.
Kiskunhalas : Ev. ref. főgymnasium könyvtára.
 — Casino.
Kismarton : Esterházy-könyvtár.
Kisszeben : Kegyes-r. algymnasium.
Kisujzállás : Ev. ref. gymnasium.
Kisvárdá : Casino-egylet.
Kolozsvár : Tud. egyet. magyar tört. seminarium.
 — Ev. ref. főiskola tanári kara.
 — Ev. ref. theologiai facultas ifjusági egylete.
 — Róm. kath. főgymnasium.
 — Állami felsőbb leányiskola.
 — Erdélyi muzeum-egylet könyvtára.
Komárom : Szent Benedek-rendiek házi és gymnasiumi könyvtára.
 — Városi casino.
Körmöcbánya : M. kir. állami főreáliskola.
Kőszeg : Szent Benedek-rendiek székháza.
- Kunfélegyháza* : Gymnasium igazgatósága.
Kunszentmiklós : Casino.
Lelesz : Prémontrei kanonok-rendi prépostság.
Léva : Kegyes-rendi főgymnasium.
Losonc : Városi könyvtár.
 — Állami főgymnasium.
 — Állami tanítóképző intézet.
Lőcse : Kir. kath. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
 — Szepesi Eötvös-kör és polgári casino-egyesület.
Lugos : Róm. kath. főgymnasium.
 — Casino-egylet.
Magyaróvár : Kegyes tanító-rendi kath. kis gymnasium.
Makó : Állami főgymnasium.
Máramarossziget : Ev. ref. főgymnasium.
 — Róm. kath. algymnasium.
 — Áll. tanítóképző intézet tanári kara.
 — Állami felsőbb leányiskola.
Marosvásárhely : Ev. ref. collegium könyvtára.
 — Ev. ref. coll. ifj. olvasó egyesülete.
 — Casino.
Mezőtúr : Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz : Ág. hitv. ev. egyház köz-könyvtára.
 — Borsod-miskolczi közművelődési és muzeum-egyesület.
 — Ev. ref. főgymnasium.
 — Kir. kath. főgymnasium tanári könyvtára.
 — Felső kereskedelmi iskola ifjusági könyvtára.
 — Polgári iskola.
Modor : Állami tanítóképző intézet igazgatósága.
Mohács : Áll. polgári iskolák igazgatósága.
Moór : M. kir. állami polgári iskola.

Munkács : Állami gymnasium.
Nagybánya : Állami főgymnasiumi tanári kar könyvtára.
 — Városi Casino-egylet.
Nagyenyed : Bethlen-főiskola könyvtára.
Nagykálló : Állami gymnasium.
Nagykanizsa : Polgári iskola.
 — Polgári-egylet.
Nagykároly : Kegyes tanító-rendi kath. főgymnasium.
Nagykikinda : Gymnasiumi tanári kar.
Nagykőrös : Ev. ref. főiskola.
Nagyrócze : Polgári iskola igazgatósága.
Nagyszalonta : Gymnasium igazgatósága.
Nagyszeben : Állami főgymnasium.
Nagyszombat : Érseki főgymnasium.
Nagyvárad : Kir. jogakadémia könyvtára.
 — Prémontrei kath. főgymnasium igazgatósága.
 — Állami főreáliskola.
 — Ref. tanítónőképző intézet igazgatósága.
 — Községi iskolai könyvtár.
 — Községi polgári leányiskola.
 — M. kir. honvéd-hadapród iskola.
 — Biharmegyei és nagyváradai régészeti és történelmi egylet.
 — Biharmegyei casino.
Nyíregyháza : Ág. hitv. ev. főgymnasium.
 — Casino-egylet.
Nyitra : Nyitra rend. tan. város közönsége.
 — Növendékpapok magyar egyházi-irodalmi iskolája.
 — Kath. főgymnasium könyvtára.
 — Kath. főgymnasium ifjúsági önképzőköre.
Óbecse : Községi polgári főiskola igazgatósága.

Orsova : Áll. elemi iskola.
Ózd : Vas- és aczélgyári tiszt. casino.
Pancsova : Pancsova th. joggal felruházott város közönsége.
 — Állami főgymnasium.
Pápa : Ev. ref. főiskola könyvtára.
 — Kath. algymnasium igazgatósága.
 — Állami tanítóképző intézeti ifjúsági olvasókör.
Pécs : Püspöki jog-lyceum igazgatósága.
 — Cist. rendi kath. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
 — Nemzeti Casino-egyesület.
Podolin : Kegyes tanító-rendi algymnasium tanári könyvtára.
Pozsony : M. kir. jogakadémia igazgatósága.
 — A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház the logiája.
 — Ág. hitv. ev. lyceum.
 — Kir. kath. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola igazgatósága.
 — Kereskedelmi akadémiái önképzőkör.
 — Toldy-kör.
 — Polgári casino.
Privigye : Kath. gymnasium.
Resicza : Polgári iskola.
Rimaszombat : Egyesült prot. főgymnasium.
 — Községi polgári leányiskola.
 — Casino.
Rózsashegy : Rózsashegy város közönsége.
 — Kath. algymnasium tanári könyvtára.
Rozsnyó : Prémontrei kanonok-rend társháza (a kath. főgymn. tanári könyvtára részére).
 — Ág. hitv. ev. főgymnasium.
Sárospatak : Ev. ref. főiskola könyvtára.
 — Akadémiai ifjúság könyvtára.

- Sátoraltjauhely* : Kegyes tanító-rendi kath. nagy-gymnasium.
- Selmeczbánya* : Kir. katolikus nagy-gymnasium.
— Ág. ev. lyceum könyvtára.
- Sepsiszentgyörgy* : Székely-Mikó-fő-gymnasium.
- Szentgyörgy* (Pozsony m.) : Kath. gymnasium.
- Sárkeresztur* : Vértes-aljai ev. ref. egyházmegye.
- Somorja* : Polgári iskola.
— Casino.
- Sopron* : Ág. hitv. ev. lyceum tanári testülete.
— Ág. hitv. evang. lyceumi ifjúsági magyar társaság.
— Evangelikus tanítóképző intézet.
— Szent Benedek-rendiek főgymnasiuma.
— Állami főreáliskola.
— Állami keresk. akad. ifjúsági önképzőkör.
- Sümeg* : Reáliskola.
- Szabadka* : Községi főgymnasium.
— Községi polgári fiúiskola igazgatósága.
— Casino.
- Szokolcza* : Kir. kath. algymnasium.
- Szamosújvár* : M. kir. áll. főgymnasium.
— Örmény muzeum-egyesület.
- Szarvas* : Szarvas város közönsége.
— Ág. ev. főgymnasium.
- Szászváros* : Ev. ref. főgymnasium. (Kuun-főgymn).
- Szatmár* : Kir. kath. főgymnasium.
- Szatmárnémeti* : Ev. ref. főgymnasium.
- Szécsény* : Casino és gazda-kör.
- Szeged* : Kegyes tanító-rendi főgymnasiumi önképzőkör.
— M. kir. állami főgymnasium.
— Állami főreáliskola.
— III. ker. áll. polgári iskola.
- Szegszárd* : Állami főgymnasium.
— Áll. főgymn. »Eötvös József« önképzőköre.
— Casino-egylet könyvtára.
— Tolna-vármegyei muzeum.
- Székelykeresztúr* : Unitarius gymnasium.
- Székelyudvarhely* : Ev. ref. főgymnasium.
— Róm. kath. főgymnasium.
— Állami főreáliskola.
- Székesfehérvár* : Ciszterci r. főgymn. tanári könyvtára.
— Állami főreáliskola.
— Vörösmarty-kör.
- Szentgothárd* : M. kir. állami gymnasium.
- Szentes* : Városi gymnasium.
- Szilágysomlyó* : Casino-egylet.
- Szinyérváralja* : Nagybányai ev. ref. egyházmegye könyvtára.
- Szolnok* : Állami főgymnasium.
— Állami főgymn. »Verseghy« önképző köre.
— Casino.
- Szombathely* : Prémontrei kanonok-rend székháza.
— Prémontrei kath. főgymnasium ifjúsági könyvtára.
— Polgári leányiskola tantestülete.
— Vas megyei Casino-egyesület.
- Temesvár* : Kath. főgymnasium.
— Állami főreáliskola.
— Állami felsőbb leányiskola.
— Felső kereskedelmi iskola.
- Tiszafüred* : Muzeum- és könyvtár-egylet.
- Torda* : M. kir. állami főgymnasium.
- Trencsén* : Trencsén szab. kir. város közönsége.
- Trsztena* : Kir. kath. gymnasium.
- Turócszentmárton* : Muzeumi tót társaság.
- Ujverbász* : Közs. főgymnasium.

- Újvidék* : Kir. kath. magyar főgymnasium.
- Polgári, ipar- és kereskedelmi iskola.
- Szerb Maticza irodalmi egyeslet.
- Ungvár* : Kir. kath. főgymnasium.
- Kir. kath. főgymnasiumi ifjuság önképző »Dayka« köre.
- Az ungi ev. ref. egyházmegye könyvtára.
- Reáliskola igazgatósága.
- Társaskör.
- Vác* : Kegyes tanító-rendi kath. főgymnasium.
- Egyesült casino.
- Versecz* : Áll. főreáliskola.
- Veszprém* : Kegyes tanító-rendi főgymnasium.
- Zalaegerszeg* : Kir. állami főgymn.
- Casino.
- Zenta* : Zenta város közönsége.
- Községi algynasium.
- Zilah* : Főgymnasiumi tanári kar.
- Znyováralja* : Állami tanítóképző intézet.
- Zombor* : Állami főgymnasium.
- Városi könyvtár-egyeslet.
- Zsolna* : Kir. áll. főreáliskola.

Az évdíjas r. tagok száma : 1357.

A SOMOGYMEGYEI RÉPÁS-KERÜLET TÖRTÉNETE.

Egy félbenhagyott perünk a horvát katonai határőrvidékkel.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A szilaj folyású Dráva menetét követve, lehetetlen észre nem vennünk, hogy egy Zákánytól délre eső ponttól kezdve a Dráva vize mintegy 25 kilométernyi, délkeleti irányú, ívalakú folyásában megszűnik határt alkotni Magyarország és Horvátország között és csak valamivel Bélavár előtt válik ismét azzá. A Zákány alatti pontnál a Dráva kettéágazni látszik és míg maga a Dráva délkelet felé veszi ívalakú útját, addig a Drávából egy csatornaszerű vízfolyást szemlélünk, mely a Drávánál kisebb szög alatt folyik délkelet felé és Bélavár előtt ismét visszaömlik a Drávába. Ez a csatorna a *Zdala* vize, melyet a katonai térkép *Zdala-Graben* névvel jelöl. A *Zdala* a Drávával egy szigetet alkot, melynek alsó hosszúsága mintegy 25 kilométer, míg legnagyobb szélessége körülbelül 7—7½ kilométer. Ezen geologiailag sehogys sem indokolható és kétségkívül már ős időkben¹ emberi kezek által létesített szigetnek neve *Répás*. Első szempillantásra feltűnik, hogy ezen *Répás*-sziget területe erejéig Horvátország belényulik a magyar anyaország testébe és felűnik, hogy a Dráván innen egy darab horvátországi területet kell találunk — a *Répás* ugyanis ma *Belovár-Körös* megyéhez tartozik, — holott annak úgyszólván természeti tagozódás folytán *Somogy* megyéhez kellene tartoznia. Ez a terület egykoron tényleg magyar föld, *Somogy* megye kiegészítő része volt és attól a török hódoltság megszűnése után erőszakkal foglaltattott el. És hasztalan volt a rendek tiltakozása több mint két évszázada-

¹ A *Zdala* vizét (*Zdelia*) említi már *Imre* 1201-ben (*Wenzel*: I. 234.) és *V. István* (*Zdela*) 1270-ben (*Wenzel*: VIII. 283. l.)

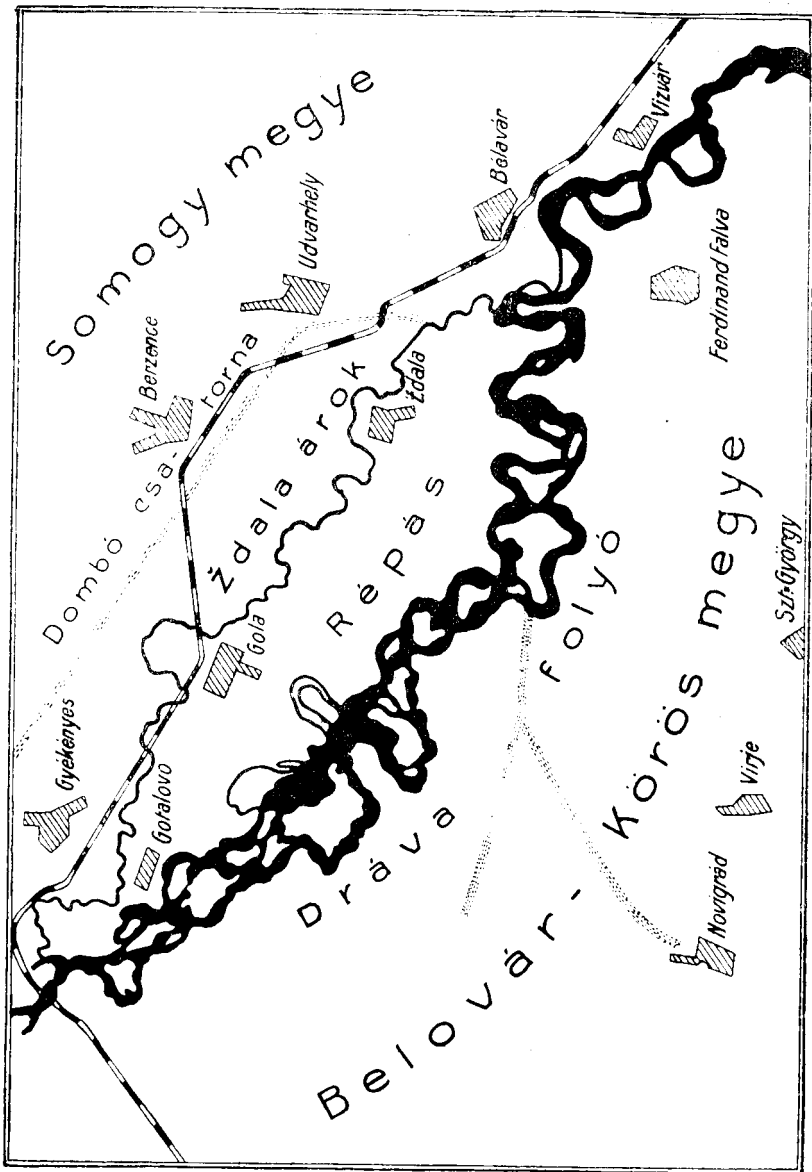
don keresztül, az országgyűlések egész sorozatán, bár szabályosan lefolytatott peres eljárás alapján számos királyi resolutio is hozatott, mely a Répásnak Somogy megyéhez leendő visszacsatolását elrendelte, mindez máig sem következett be. Ennek az erőszakos foglalásnak s az elfoglalt területért lefolytatott pernek történetét akarom elmondani az alábbiakban. Egy darab kulturképet akarok feltárni a régi idők igazságszolgáltatási krónikájából.

*

Első feladatunk a Répás legrégebb viszonyait felkutatni. Meg kell ugyanis állapítanunk, hogy ez a terület hajdan tényleg Magyarországhoz és pedig Somogy megyéhez tartozott. A feladat nem lehetetlen, de éppenséggel nem könnyű. A térképezés tudománya hajdan vajmi primitív volt s a legrégebb térkép, melyen ezt a vidéket szemlélhetjük, úgyszólván teljesen tájékozatlanul hagy. Az okleveles anyaghoz kell tehát fordulnunk. Itt azonban azzal a nehézséggel találkozunk, hogy a Répás területén ma létező községek mind újabb keletűek, melyekkel még az újkor elején sem találkozunk az oklevelekben,¹ ellenben azok a községek, a melyek a Répáson hajdan léteztek, a török hódoltság korában teljesen eltűntek a föld színéről és emléküik csupán az oklevelekben és ebben a perben maradt fenn. Maga a Répás elnevezés is csak a XVII. század legelején merül fel.² Arra azon-

¹ A Répás jelenleg adóközségekre van osztva és majdnem az egész terület *Gola* politikai községhez tartozik. A rajta levő helységek: 1. *Gola*, adóközség, tartozik *Gola* politikai községhez; hozzátartozik *Gola* község, *Golski konaki* házcsoport és *Trnik konaki* házcsoport, Belovár-Körös vm.; kapronczai járás; 357 ház; 2310 lélekszám; 3565 kat. hold; *tkvi hat. Kaproncza*. 2. *Gotalovo* adóközség, tartozik *Gola* politikai községhez. Hozzátartozik: *Gotalovo* község, és *Peternecki konaki* házcsoport; 226 ház; 1238 léleksz.; 1449 kat. h. 3. *Ždala-Répás* adóközség, tartozik *Gola* politikai községhez. Hozzátartozik: *Cambina*, Répás-*Ždala* község; *Ždalske ciganske kolibe* (ždalai cigánykunyhók) és *Ždalski konaki* házcsoport. 231 ház, 1564 lélek; 5796 kat. hold. Ezenkívül több kisebb házcsoport, terjedelmes határokkal. (V. ö. az 1907. évben kiadott Helységnévt. és a katonai térkép *Zone: 21. Col. XVI.* jelzetű lapját.) Összterülete 16.800 kat. hold.

² »Extract vnd verzeichnuss, wass inderhalb zway jahren, als a. 1621 vnd 1622 durch der Türgkhen straffen vnd tsethirn, von denen Türggischen gränizheusern als Canisa, Presenz, Scheggesst, Bobotsch. Werouiticzä, Wutschin, Grädisch, vnd andern, bei der oberhauptmanschaft Copreiniz, vnd derselben angehörigen casteln vnd flökhnen mit niderhau vnd abwekhführung manns- vnd weibspersonen, wie auch khinder, für schaden beschehen... Den 25. september haben die Türggen von Canissä, in 150 pferde starkh, auf dem *Reppasch bei dem Castel Dernia*, negst an dem

ban bőséges okleveles adatunk van, hogy Somogy megye egykor a Dráván túlra is kiterjedt és hogy a mai Belovár-Kőrös megyéből egész vidékek Somogy megyéhez tartoztak.¹ Azt kell tehát csupán még meghatározni, hogy a Répáson létezett községek Somogy megyéhez tartoztak-e a törökvilág előtt?

Az ezen perben úgyszólván ügyszólván ügyszólván erejű egyik bizonyítékhoz kell folyamodni, a Somogy megye hatósága által 1722. évi november hó 8-án foganatosított tanúvallatásról felvett jegyzőkönyvhöz,² a melyben 16 tanú eskü alatti vallomása foglaltatik. Ezek a tanúk saját közvetlen tudomásuk alapján — legtöbben maguk is évekig laktak a Répáson — vallották, hogy a Répáson a török hódoltság idejében a következő községek, illetve puszták léteztek: Alsó- és Felső-Attak, Répás, Intó, Paptava, Kocsilla, Szt.-Erzsébet, Alsó- és Felső-Mindszent, Farkasfalva, Tóthfalu, Gesztye, Szaniszló és Lankócz. Ezek a községek mind elpusztultak.³ Egyedül Lankócz néven van ma egy pusztta Somogy megyében, közvetlenül a Zdala vize mellett, de már innen a Répáson, azonban kétségtelen, hogy ez a pusztta és erdő-

Traafluss gelegen, das rennen ergehn lassen, vnd alda einen haramia namens Stäncko od Bresouize angetroffen, denselben nidergehaut, den sohn mit einer copy durchgerent vnd ain khnecht wekhgefüert, disc 3 personen haben sich auf bemelten *Reppäsch* auf der heimaad befunden.« (Monumenta spectantia hist. slavorum merid. Acta hist. confinii milit. Croatici illustr. Tom. II. 114. I.)

¹ 1232. IX. Gergely pápa megerősíti a zágrábi püspök és a pannoni halmi apát közti egyezséget a Dráva-melléki tizedekre nézve: »... petiit... decimas frugum et aliarum rerum *partis comitatus Simigiensis, que est ultra fluvium Dravam*... « és hogy az »ultra« tényleg tőlünk számítva »túl«-nak értendő, kitűnik abból, hogy az oklevél később Veszprémet »citra Dravam« fekvőnek mondja. (Wenzel: I. 243.) 1245. IV. Béla Vízköz helységet Hudina comesnek adományozza. »... quandam terram Wiscuz vocabulo, *ultra Dravam, in comitatu Simiguiensi* existentem... duximus conferendam.« Az oklevél a határjárás is tartalmazza, mely szerint a területet Ribinac, Ratcha, Chasma, Churnuc és Musina nevű folyók és patakok veszik körül. (Wenzel: I. 338. 339. és I. 344.) Ribinac = Ribnyácska, Belovár megyében. (Dr. Orvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII.-ik század végéig, Budapest, 1882. II. köt. 156. l.) 1267. IV. Béla Tamás comesnek adományozza. Praudaviz birtokát. »... eidem quandam terram nomine Praudauiz in ducatu Sclauonie iuxta Dravam existentem et a comitatu Symigiensi a tempore, cuius non extat memoria exceptam penitus et exemptam... donavimus.« (Wenzel: VIII. 163. és VIII. 277/8.) V. ö. még: Csánki: Magyarorsz. tört. földrajza, Budapest, 1894. II. köt. 567. l. és Pesty: Eltűnt vármegyék, Budapest, 1880. II. köt. 173. l.

² Eredetije Somogy megye levéltárában.

³ »Quod turcae circa medium saeculi 16-i loca haec et bona dipopulari fecerint, oppidorumque incolae dilapsi, castellum antenatorum meorum dirutum sicut et oppida solo aequata in rudibus jaceant, ad publicam notorietatem constat«, jelenti gróf Zichy Ferencz Somogy megyéhez az 1803. évben intézett előterjesztésében. (Széchenyi csal. lt. Múzeum.)

ség együvé tartozott a Répáson létezett Felrét- és Egyházas-Lankócczal. Létezik továbbá ma is a Répáson egy nagyobb földterület, mely Telek nevet visel. Ez kétségkívül azonos a berzencei uradalomhoz tartozott Telek nevű birtok helyével.¹ De a többinek csak a nevét őrizték meg az oklevelek. A Zsala községhez tartozó Répás nevű házcsoport új keletű és noha a Répáson fekszik, nem azonos a perben szerepelt Répás nevű községgel, melyről később az egész districtus a nevét vette. De nem is lehet vele azonos, mert a régi község a sziget nyugati részében feküdt és a zákányi uradalomhoz tartozott, míg a ma létező ily nevű házcsoport a sziget keleti részében a régi berzencei uradalom tartozékai között tűnik fel.

Azt azonban teljes biztonsággal megállapíthatjuk, hogy mindeme községek léteztek a középkorban és az okiratok egész tömege tanúsítja, hogy azok egytől-egyig Somogy megyéhez tartoztak.² Oda sorozza őket Csánki Dezső is a »Történelmi Földrajz« című nagybecsű művében. Miután pedig az ezen műben felsorolt okleveles adatok nagyjából csak a Hunyadiak korának végéig vezetnek,³ ennél fogva a XV. század közepétől újra felvesszük a fonalat.

A Répás kerület nem volt önálló uradalom, hanem három nagy uradalomnak a tartozékai területek el rajta. Ezek az uradalmak voltak a zákány-gyékényesi, csurgói és a berzencei uradalom. Az elsőhöz a sziget nyugati, a másodikhoz annak keleti része tartozott. A felsorolt községek közül: Intó és Tótfalu s a mohácsi vész után Répás a zákányi uradalom tartozékai, míg Attak, Kocsilla, Szenterzsébet, Mindszent, Farkasfalva, Gesztye, Szaniszló és Lankócz a berzencei uradalom appertinentiái gyanánt említetnek.

A Zákányhoz tartozott részek 1446-ban osztály tárgyát teszik egyrészt a Vajdafi és Marczali, másrészt a Zákányi családok között.⁴ A statutio Intót és Tótfalut Somogy megyében

¹ A fentemlített tanúkihallgatáson a tanúk nem említik fel.

² Paptava nem fordul elő a középkori oklevelekben.

³ Legtöbbjéből ezeknek a községeknek már a XIV. században megtaláljuk. (V. ö. Csánki: Földr. II. köt. Somogy vármegye cz. fejezet 567—707. ll.)

⁴ 1446. nov. 25. A somogyi convent Pálóczi László országbíró előtt kötött egyezés alapján Vajda fiai Imre és János, továbbá Marczali Bán fiai György és István, — másrésztől néhai Zákányi László özvegye és leányai Nesthe, Orsolya és Helena között nov. 20-án az osztályt fogantatosították Zákány vár és birtok, Gyékényes, Jnthó, Tóthfalu, Földvár és Kis Malý birtokára nézve, úgy hogy a birtokok azon felerésze, mely előbb Miklós és Hunyady János kezében volt, az özvegynek özvegyesége és a leányoknak hajadonságuk tartamára jutott, a másik fele Vajda és Bán fainak. A feleket a birtokokba statuálták. Pálóczi László országbíró

fekvőnek mondja. Ezek a birtokok utóbb, 1457-ben a Zichyek kezére szállnak¹ és a Zichyek kezén vannak 1613-ban is, mindig Somogy megyéhez tartozónak mondatván a két község.²

A berzenczei birtok a Berzenczei család kezén van 1453-ban és tartozékai között említettnek a fenti községek,³ mint Somogy megye területéhez tartozók. Ugyanezen birtokok a XV. század végén a Förster-család kezén vannak és az idevágó oklevelek a már nevezett községeket kivétel nélkül Somogy megyéhez tartozónak mondják.⁴ Ugyancsak Somogy megyéhez tartozónak említik ezen községeket azok az oklevelek is, a melyek szerint ezek a berzenczei birtokok a XVI. század második felében a Kerecseni Zalai (Szalay) család birtokába mentek át,⁵ a kik későbbben, mint látni fogjuk, praetendensek gyanánt szerepeltek a perben.

A csurgói uradalom és Gyékényes részeit, mint Somogy megyéhez tartozó területeket 1454-ben a vránai perjel bírja,⁶

1453. évi átiratából. — Hiteles másolatban a Széchenyi csal. Itárában a M. N. Muzeumban.

¹ 1457. (f. 5* pt. Urbani). A zalai convent előtt Marczali Vajda fia János Zákány birtokát átengedi rokonsági jusson *Zichy* Benedeknek és nejének Annának. Hit. más. u. ott.

² 1613. f. 4* ante Antonii. A vasvári káptalan gróf Forgách Zsigmond országbíró ítélete alapján a zákányi birtokokba beiktatta *Zichy Pált* (filii Georgii, filii Raphaelis). — Hiteles más. u. ott.

³ 1453. mart. 28. A somogyi convent előtt Berzenczei Mihály fia János a Somogy megyében birt Berzencze, Orsal, Kistelek, Lippahárs, Szent-Erzsébet, Ór, Simonfalva, Gesztye, Kochola, Szaniszló, Netheszmező, Thonya, Telek és Háromfalva nevű birtokát 500 fton elzálogosítja Vitéz Tamásnak. Hiteles más. u. ott.

⁴ 1472. in f. Barnabac. A somogyi convent előtt özv. Berzenczei Istvánné Dorottya a somogy megyei Berzencze, Szent-Erzsébet, Gesthe, Szaniszló, stb. birtokait Szent-Erzsébeti Werster Györgynek vallja be. (Ugyanott.) — 1473. A somogyi convent Háromfalva, Eőr, Thelek, Simonfalva, Szaniszló és Koványa birtokába Vintze Ursulyát, néhai Szt.-Györgyi Vintze Péternét és Berzenczei Lóránd fia, György fiának Laczknak özvegyét Agatát iktatta. (Hiteles másolat u. ott.) — 1477. A somogyi convent előtt az előbb említett Ursulya mondott birtokait visszabocsájta Förster Györgynek, miután utóbbi neki a kölcsönzött 700 fton megfizette. (U. ott.) — 1488. A budai káptalan Nagy Lochei Benedek fiát Ferenczet és Vorster György leányát Annát beiktatja Szent-Erzsébet, Felrét és Egyházas-Lenkócz, utriusque Athak, Kochila, utriusque Mindszent, Berzencze birtokába. (U. ott.)

⁵ 1563. május 27. Ferdinánd meghagyja a zalai conventnek, hogy Kerecseni Zalai János volt pozsonyi főispán fiait Kelemen és Pétert iktassa be nova donatio czímen Berzencze birtokába. (Hiteles más. u. ott.) — 1569. szept. 14. Báthory Miklós országbíró előtt Kerecsenyi Szalay Kelemen Berzenczét és tartozékait Zaniszló, Szt.-Erzsébet, Tóthfalu, F. és A. Mindszent, Farkasfalva, mindkét Lankocz, Gestye, Alsó-Attak, felosztja fiai és leányai között. (U. ott.)

⁶ 1454. május 1. A somogyi convent jelenti V. László királynak, hogy Szent-Györgyi Tamás vránai perjelt és dubiczai örökös ispánt a

kitől többrendbeli háramlás után a Zrinyi család kezére, majd I. Lipót adományára folytán De Prie őrgróf birtokába jutnak.¹ Utóbbi még 1716-ban is mint somogy megyei földről intézkedik Szaniszló faluról.²

Mindezekon felül és legerősebben tanúsítják a felsorolt községeknek Somogy megyéhez tartozóságát, Somogy megyének az Országos Levéltárban őrzött adólajstromai. Az 1536., 1542., 1544., 1546., 1549., 1550., 1552., 1553., 1556., 1557., 1564., 1582., 1596. és 1598. évről maradtak fenn a somogyi dicálisok és ezekben ott látjuk a fent felsorolt községeket. A birtokok legnagyobb részben mint »pauperes«, »desertae«, »combustae per turcos« vannak megjelölve s birtokosaik gyanánt az imént említett családok sorolatnak fel.

Hogy tehát a szóban forgó terület még a XVI. században Somogy megyében adózott, az immár kétségtelen.

A mohácsi ütközet után török kézre került az országnak az a része, melyen a Répás feküdt. Az említett községek mind elpusztultak és az egész terület csak legelőnek volt használható. A kanizsai pasa engedelmével a zákányiak odahajtották a marháikat a Répásra és ennek fejében censust fizettek neki. Már ez idő alatt is megtörtént, hogy a szomszédos Dörnye-beli határőrvidekiek titokban odahajtották a marháikat legelni, de ez ellen senki sem tiltakozott, mert az egész vidék el volt hagyatva.³ Egyszer

somogy megyei Csurgó, Szenta, Chente, Sarkad, Alsak, Szigeth, Bodafalva, Veutse, Bálvánd, Molnár, Pápa, Pogyand, Szt.-Király, Nagy-Márton, Visse, Bagh, Almágy és Gyékényes birtokába beiktatta és a határokat á. p. 14-én megjárta. Ezen okmány tanúsítja, hogy a vránai perjel birtokának határa volt a Zdala. »Deinde per cursum eiusdem aquae per magnum spatium itur meta ex aqua Vetig (?), ibit ad aliam aquam Iszdalla vocatam, abinde ad aliam aquam Brodaer, deinde ad aliam aquam Kengyeles vocatam. — Somogy megye 1735. évi közgy. jkve 1135. old. — H. m.

¹ »Ad Dominium Csurgó, ejusque appertinentias. Quod possidebatur olim, anno quippe 1454. per prioratum eotum Auranae, sed quod subseque per varias devolutiones partim ex nota et defectu Familiae Zrinianae, partim ex defectu Familiae Zelle, per Leopoldum I. imperatorem penes resignationem inventarii cameralis olim administratoris Georgii Nagy circa annos 1694, 96. vel 97. confecti Herculi Ludovico Comiti Turimetti Marchioni de Prie, iteratis aliquot in recensitis annis interventis donationalibus litteris collatum extitit. Hic inter reliquas dominii Csurgó appertinentias praedia quoque in terreno quaestionato habita, signanter Zaniszló, Jntó, Ivánóczfalva (quod aliter etiam Loantzfalva scribitur) et Szeget recensentur.« (Gróf Festetich György előterjesztése a nádorhoz 1804. febr. 22-ikén. Kancz. iratok 1816/807. Orsz. Levéltár.)

² Lásd a Prass gróf javára szóló haszonbéri szerződést a Széchenyi csal. ltárában, a Magy. Nemz. Múzeumban.

³ Az 1752. július 14-iki tanúkihallgatás adatai szerint. (Orsz. Lev. Fasc. mensium 1752 septemb. 17.)

történt csak, hogy egyik Zichy gróf rajtakapta a confiniariusokat, hogy a Répásnak az ő uradalmához tartozott részében fát akartak lopni az erdőkből. Zichy elkergette őket ezen szavakkal: »Van nektek elég erdőtök a magatok országában.«¹

Egyébként nem igen mertek a horvátok nyíltan átkelni a Dráván, mert félték a töröktől és az elpusztult területen elszaporodott rablóktól.² A mikor azután 1690-ben Kanizsából kiverték a törököt és felszabadult a Dráva vidéke s vele együtt a Répás, akkor egyszerre megjött a bátorságuk a derék confiniariusoknak és, miként a tanúk vallomásából tudjuk, fokról-fokra behatoltak a Répásra, előbb csak legelőnek használva a területet, aztán lassanként megművelték a földeket. Nem hogy ellentállásra, de egyáltalán emberre sem akadtak útjukban az elpusztult vidéken.

A rend helyreálltával, 1692 november 27-én, az akkor egyezett Somogy- és Zalamegyéknek Zalaegerszezen tartott közgyűlésén Topos Ádám somogy megyei szolgabíró gróf Széchenyi György nevében bejelenté a török tildakozását a jogtalan foglalás ellen és Dörnye, valamint Szegecske lakosait eltildotta a Répás nevű praedium minden haszonvételeitől.³ A tildakozásnak azonban nem volt semmi eredménye, a minek igen érdekes körülményben találjuk az okát.

Mint fentebb láttuk, a Répás districtus egy részének Zrinyi Péter volt a birtokosa. Ezek a részek Zrinyi Péter kivégeztetése után (1671.) confiscáltattak és kincstári kézre jutottak. Ugyancsak kincstári kézre jutottak a Zrinyi család kezén volt többi

¹ Szlavek Mihály tanú vallomása u. ott.

² Somogy megye közállapotaira a török világban élénk világot vet, hogy hiteles helye, a somogyi convent szünetelt és a zalavári convent végezte Somogy megye részére a jogi actusokat. — 1546. sabbato ante conv. Pauli. A zalai convent Nádasdy Tamás országbíró rendeletére »... ex quo autem prae metu Turcarum temporumque injuria conventus ecclesiae sancti Egydii de Simigio pro nunc vacaret, vobisque ex institutione regnicolarum universae executiones in ipso comitatu Simigiensi incumbat«, néhai Kerecheni Nagy János fiait Mihályt, Kelement és Ambrust; Mátyást, Pétert és Bencdeket, Imrének, Nagy János fiának fiait; és Bakolnaki Károly fia Imrétől származó Györgyöt és Jánost Berzenze vára és birtokába, és Szent-Erzsébet, Felső és Alsó-Lankócz, Alsó és Felső-Attak, Eór Farkasfalva, Szaniszló, Gesztye, Tóthfalva, Alsó- és Felső-Mindszent, stb. birtokába beiktatta, »... praetermittendo tamen executionem praescriptarum possessionum Szent László et Bennek vocitarum in eodem comitatu Simigiensi existentium, ad praedictum castrum Berzentze pertinentium ex eo, quia prae metu Turcarum, idem noster et dicti domini nostri homines ad executionem earundem faciendam eo accedere minime fuerunt ausi.« (Hit. más. a Széchenyi csal. Itárában. Muzeum.)

³ A protestatio hiteles másolatban Somogy megye levéltárában é. magában a közgyűlési jkvben.

birtokok is Zrinyi Ádám halála után ob defectum seminis. Hasonló sors érte a Nádasdyak kezén volt részeket is. A Répás districtus többi — nagyobb — részét a neoacquistica commissio juttatta a kincstár kezére. Megtörtént ugyanis, hogy Somogy megye a bizottság által reá kirótt hadisarczot nem tudta megfizetni és ennek következtében az egész vármegye (integer comitatus) a kincstár kezére szállott. Miután pedig akkor még a vármegye adóajstromai és egyéb iratai szerint a Répás kerületnek jogilag Somogy megyéhez való tartozandóságát senki kétségbe nem vonta, a fiscus kezébe jutott a megye integrans részét képezett Répás is. A kincstári kezelés alatt ezeknek a területeknek Nagy György volt a bonorum administratora. Ez a Nagy György tiltakozott a horvátok jogtalan foglalása ellen, de eredménytelenül. Hogy tehát megkerüljön legalább a veszett fejszének a nyele, meghagyta Nagy György a confiniariusoknak a Répást, de csak — árendában.¹ Fizették is a censust a horvátok, míg Nagy György uram élt, de mikor ő meghalt, beszüntették ezt is.

Somogy megye közönsége azután mégis megfizette a neoacquistica commissio által reárott sarczot² és a vármegye visszakerült a fiscus kezéből, de a derék horvát confiniariusok már jól érezték magukat a Répáson és hallani sem akartak többé arról, hogy visszabocsássák.

Most már komolyan neki látnak Somogy megye rendei a sérelmük orvoslásának. Az országgyűlés elé viszik az ügyet.³ Az országgyűlés egyszerű határpert lát az ügyben és megalkotja az 1715: XL. t.-cz.-et, mely a jogvita megvizsgálását és vég-

¹ Az 1722. nov. 8-iki tanúkihallgatás adatai. A jegyzőkönyv eredetije Somogy megye levéltárában.

² Az erre vonatkozó diploma Somogy megye levéltárában őriztetik.

³ Az 1708—1715. évi orsz. gyűlés gravamenei (Muz. Fol. Lat. 564.) Gravamina, undecima conditio, utolsó pont. (32. lap.) »Differentias porro et controversias, quae occasione metarum per decursum Dravi comitatum Süme-giensi et Baranyiensi nec non regni Sclavoniae incolae inter et possessores exortae essent et vigerent, per dominum palatinum revidendas, finaliterque decidendas admittere dignetur eadem majestas vestra sacratissima, humillime instant regnicolae.« (és Fol. Lat. 588. 46/a l. u. ott.) — *Acta Diaetalia 1709—1715.* (Muz. Fol. Lat. 588.) Resolutio. 44. pont. (12/b l.) »Metarum ad Dravum situatarum ibidemque inter comitatus et comitatus controversiarum per palatinum regni tempore pacato fienda revisio et secundum iustitiam subsequenda decisio aplacidatur.« Bécs 1709. május 28. — (l. még Akad. M. Jog. F. 22/i. 579. l.) — A resolutiora a rendek replicája. (93/a l.) »Ad 44. tum et quintum. Pro benigna maiestatis vestrae sacratissimae horum punctorum aplacidatione, demississimas status et ordines agendo gratias, pro reali eorum effectuatione, humillime supplicant.« A replicára 1710 febr. 10. Resolutio (128/a l.) »Ad 44. tum. Velut benigne et pro contento, tatum et ordinum resolutis nihil superaddendum.« Az erre adott válaszban (141/a l.) »Ad 42., 43., 44., 45., 46. Demisse acceptant regnicolae. Complatanum est.« (L. még Akad. M. Jog. F. 22/i. 862. l.)

leges eldöntését a nádorra bízva, elrendelvén a felek és a szükséghez képest a királyi ügyész meghallgatását. Ámde a törvény végrehajthatlan maradt.

Ekkor azután a felek maguk kezdik megtenni a szükséges törvényes lépéseket. Zichy János gróf, Gyékényes ura, 1716-ban tanúkihallgatást foganatosított és megállapíttatja az erőszakos foglalást.¹ Különösen fontos azonban azon tanúkihallgatás, melyet Somogy megye k'vánságára, Nádasdy Tamás főispán rendeletére, 1722. évi november hó 8-án foganatosított Somogy megye alispánja, szolgabírája és egyik esküdtje. Ez a bizottság tulajdonképen helyszíni szemlét (oculata revisio) és határjárást (reambulatio) akart foganatosítani in facie loci, azonban a kapronczai generalatushoz tartozó confiniariusok megneszelték a dolgot és fegyveres kézzel elkergették őket. A bizottság erre kénytelen volt Berzenczére menekülni és ott egyszerű tanúvallatást foganatosítani.

A kihallgatott tanúk,² 50—70 éves jobbágyok, a kik de Prie ögróf³ gyékényesi és udvarhelyi és Madarász László berzenczei birtokán laktak, a vitás területet jól ismerték. Eskü alatt, egyértelműleg azt vallották, hogy a szóban forgó terület Somogy megyéhez tartozott és hogy a horvátok jogtalanul ültek belé. Egyebekben megerősítették mindazt, a mit fentebb ezen területről elmondottam, különösen pedig név szerint felsorolták a fentebb említett községeket és pusztákat, melyek egyik-másikában a tanúk némelyike személyesen lakott is.

Most tehát Somogy megye közönsége positiv bizonyítékok birtokában van és 1728-ban utasításúl adja az országgyűlésre küldött követeknek, hogy a Répás-kerület visszacsatolását minden erejükkel követeljék.⁴ Sokáig nincs látható eredménye a

¹ 1716. febr. 29. A nádor rendeletére Zichy János kérelmére Gyékényesen foganatosított tanúkihallgatási jkv. »In territorio vero praedii Zákány dantur silvae sufficientes et pro aedificiis et pro majalibus, ita, ut etiam alienis sufficerent, sed jam a viginti annis non memoratur testis, illmos dnos comites vel nimirum fructum ex iisdem percepisse, jam vero pro vineis una pars earundem est applicata, *aliam vero partem silvarum praesidii Dörnye incolae violenter occuparunt et pro se applicarunt, eandemque plagam silvarum occupatarum vocitant Répás.*« (Hit. másolat a Nemz. Muzeumban. Széchenyi csal. lt.)

² A tanúkihallgatásról felvett jegyzőkönyv eredetije Somogy megye levéltárában. (Lásd a függelékekben.)

³ 1716. júli 27. Bécsben kelt szerződés, melylyel marchio de Prie Bellovárt és többek között *Szaniszló* biztokot, »in partibus regni et comitatu Simigiensi existentia et habita, de praesenti deserta« haszonbérbe adja gróf Prassnak, élete tartamára. (Hit. másolat a Nemz. Muzeumban. Széchenyi csal. lt.)

⁴ Az 1728. május 13-iki megyei közgyűlésen a követeknek adott instructio (Protocollum 813. l.) »Decimo septimo. Ad reincorporationem.

törekvéseknek. Végre 1751-ben, úgy látszik, megvirrad a Répás-ügy hajnala. Az országgyűlési gravamenek között ott szerepel a Répás elfoglalása.¹

Az országgyűlés 1751 június 26-án tárgyalja az ügyet² és a sérelmekre adott resolútióban megígéri Mária Terézia, hogy az ügyben információt fog bekérni s annak eredményéhez képest fog határozni.³ A resolútió becikkelyezettvé, az 1751 : XIII. cikkely alakjában törvényté lett.

et rehibitionem terreni vulgo Répás cognominati ab antiquo ad I. cottum huncce spectantis et per confinarios trans Dravanos iniurias temporum illegaliter occupati et ad praesens prae manibus eorundem existentis omnem independent operam et conatum.« (Somogy megye levéltára.)

¹ Az 1751. évi orsz. gyűlés irományai és naplói (Akad. ktár, M. Jog. F. 28. I—II.) A sérelmek 33. pontja (Irom. 133. l.) »Trigesimo tertio. Terrenum Répás nuncupatum, satis amplum, et aliquot territoria complectens situm Cis Dravum fluvium, qui in tractu illo regni Hungariae et Croatiae limes est, disturbiorum temporibus Generalatus Varasdiensis, Dornyensis et Capronczensis, a regno avulsit et suae subiecit iurisdictioni, quod ipse regnorum quoque Croatiae prothonotarius recognoscit, confidunt in gratia Majestatis vestrae sacratissimae Status et Ordines regni, quod terrenum istud comitatui Sümeghiensi, ad quem ab olim semper pertinebat, iurisdictionique illius subijcere et illis, quos de jure concernit, restitui facere clementer dignabitur, istud ad tutandam Partium illorum tranquillitatem non modo salutare, sed et necessarium judicant idem status et ordines regni, quando hac potissimum ratione frequentia furta, latrocinia et neces sisti, itinerantiumque securitati provideri potest, si confinariis trans fluvium collocatis vigilantia comitatus Sümeghiensis, vagorum hominum per fluvium transitus observaretur et reprimeretur, ac in reliquo etiam benigne constituere, ut differentiae metales, quae sunt intra Hungariam et Croatiam per ordinandam commissionem decendantur, discordiisque et dissidiis finis imponatur.«

² Az 1751. évi orsz. gy. XXIII. ülése jún. 26. (Napló 152. l.) A sérelmek tárgyalatván, a 33. pontnál: »Plagae Répás Cis-Dravum sitae restitutio ad Hungariam *determinata est*, quae tanto facilius obtineri potest, quod dominus protonotarius Croatiae in terreno Hungariae situari plagam illam admittat, in idque consentiat; — dum vero usus Croatorum allegatus fuisset, repositum est a paritate Syrmii, ideo Syrmium in Sclavonia esse dicitur, quia trans Dravum est, igitur plaga haec, quia cis-Dravum est, in Hungaria esse debet, hoc tamen private per D. protonotarium palatinalem Domino Magdits, usum alleganti objectum est. — Observatum: Supra Syrmium Dravus in Danubium influit, consequenter Syrmium non inter Dravum et Savum, sed Danubium et Savum esse videtur. Hinc etiam, si omne id, quod inter Dravum et Savum est ad Sclavoniam pertineret, quia tamen Syrmium, uti praemissum haberetur, considerato eiusdem situ, inter Danubium et Savum existeret, ad Sclavoniam pertinere dici non potest, verum testante id antiquo usu, ad Hungariam.«

³ A sérelmekre adott resolútió. (Irom. 278. l.) »Ad trigesimum tertium: Circa ea, quae hocce postulatorum puncto, quoad terrenum Répás cognominatum cis Dravum fluvium situm, comitatui Simighiensi applicandum, exponunt fideles regni status et ordines, altefata sua majestas sacratissima, capta praevie uberiori informatione, benignam demum resolútionem suam elargiretur.«

Az országgyűlési tárgyalásoknak egy kissé pikáns epizódja volt, hogy maga Horvátország prothonotariususa elismerte, hogy a rendek praetensiója jogos és a Répásnak Somogy megyéhez való visszacsatolásához hozzájárult. Hogy a horvátok milyen érzelmekkel fogadták a saját prothonotariusuknak ezt az állásfoglalását, azt legjobban illusztrálja Kercselichnek ezen országgyűlésről írott naplója, mely egyenesen *álmoksággal* (astutia) vádolja meg őt.¹ Hanem denique a Répás ügye nagyot lendült ezen törvénycikkely által, hiszen most már csak arról lehetett szó, hogy Ő felsége becsületesen informáltassék. Csakhogy éppen ettől ijedtek meg a jó végvidékiek. Hiszen, ha Mária Teréziát az igazsághoz híven találják informálni, akkor biztos, hogy a Répást visszacsatolják Magyarországhoz! Ezt hát meg kell akadályozni minden áron. Az eszközökben a varasdi generalatus² nem volt válogatós, a mint mindjárt látni fogjuk.

Mária Terézia — az ország haderejét érintő kérdésről lévén szó — első sorban a hadi tanácstól kért véleményt. A hadi tanács 1752 január 29-én meghagyta a varasdi generalatusnak, hogy tegyen véleményes jelentést. Báró Kheul tábornok, a tábornagy helyettese 1752 április 11-én ezen parancsnak eleget téve, a következő információt terjeszti a hadi tanácshoz:³

Magyarországnak, illetőleg Somogy megyének praetensiója igazságtalan és minden jogalapot nélkülöz. A Répás districtus sohasem tartozott Magyarországhoz és sohasem volt Somogy megyének integrans része, hanem ős idők óta Horvátország területe volt és a határvidékiek által birtokoltatott. Mert először is, igaz ugyan, hogy Horvátország és Magyarország között mindig a Dráva vize képezte a természetes határt, de a Dráva azelőtt nem ott folyt, a hol ma, hanem a Zdala medrében, a mely Zdala nem egyéb, mint egy *alveus derelictus*, a Dráva el-

¹ Balthasari Adami Kercselich: *Annuae 1748—1767. Monum. Hist. Slav. merid. XXX. köt. 99. l. »(De Repas.)* Artículo 13. cum de terreno Repas comitatui Simigiensi restituendo actum conclusumque fuisset, protonotarii astutia factum ac sine effectu subtilisatum, ut 35 exponeret de metis revidendis intra vicinas provincias et Chaktornyam, ubi Repas includi volebat protonotarius. Fecit lusu hoc regno expensas, dum ordinata fuit commissio sub comitibus Csaki et Orsich, ex parte Croatiae Busiano diurna obtinente. Interim, cum per fatum articulum 13. specificae Repas Simigiensi comitatui restituendum ordinaretur, commissio censuit, regina hoc ipsum postea confirmante, articulari dispositioni inhaerendum.« Ez az 1751. évi orsz. gyűlésről szól.

² A határvidéken eszközölt szervezési változtatás folytán a Répást birtokló végvidéki parancsnokság varasd-károlyvárosi generalatus nevet nyert.

³ Az információ német nyelven Somogy megye levéltárában és magyar fordításban Somogy megye jegyzőkönyveiben 1752. évi 31—37. ll.

hagyott régi medre. A régi országhatár a mai Zdala volt, minő joron meri tehát Somogy megye a maga határait délre kiterjeszteni csak azért, mert a Dráva eltért az eredeti folyásától és délre került?

Felhozza Kheul generális azt is, hogy Magyarország az országgyűlésen azzal is indokolta követelését, hogy a Répáson lakó confiniariusok tolvajlásai, rablásai és gyilkolásai ezzel megszűnnének és az utasok biztonsága helyreállíthatnák, már pedig ezek a panaszok alaptalanok. Hiszen, — úgymond — ha ilyen esetek bizonyíthatólag megtörténtek volna, nem keresett volna-e Somogy megye orvoslást és elégtételt a felséges udvarnál? Ő különben kötelességszerűleg beszolgáltatja a generalatus jogainak támogatására szolgáló összes bizonyítékokat, megjegyezvén, hogy írásbeli documentumai nincsenek, mert a mi volt, az a hadbírói irodában őriztetett, de azok 16—17 év előtt egy tűzvész alkalmával mind elpusztultak. Ezek a bizonyítékok a következők:

A Répás-kerület mindjárt a varasdi generalatus felállításától fogva a confiniariusok kezén volt és a későbbi kurucz és török háborúkban ők voltak azok, a kik ezt a területet vérök ontásával megvédelmezték, mert mióta a Dráva vize Dörnye felé vette a folyását, azóta a Zdala partján állandóan tartottak katonai őrségeket és az ezen célra emelt épületek romjai és falai meglátszanak még most is, — t. i. 1752-ben. A mikor pedig 1722-ben a magyarok ezt a területet magukévá akarták tenni, akkor a végvidékiek erőszakkal ellenszegültek és Radinaritsch akkori alezredest Bécsbe küldték jogaik megóvása végett. Ez az alezredest azután olyan hathatósan járt közben VI. Károly császárnál, hogy ez egy decretummal a generalatusnak ítélte oda a Répást. Ez a decretum ugyan szintén megégett a fentemlített tűzvész alkalmával, de él még Kengyeli óbester uram, a ki akkoron a generalatusnál mint zászlótartó szolgált és ez tanúságot tehetne mindeme dolgokról. A generalatus tehát bona fide és megszakítás nélkül birtokolta a kérdéses területet.

Azon nem várt esetre azonban, ha a generalatustól mégis elvonnék a Répást, ebből nagy hátrány következne úgy a kincstárra, mint a katonai szolgálatra, mert az erődítmények, hidak és más kincstári épületek fentartásához szükségelt anyagi erőket nélkülöznék és képtelenek volnának a jövőben kiállítani a meghatározott katonai létszámot, mivel az egész dörnyei század és Szigetecz, Hlebina, Jedussovetz, Kladare, Neuschloss, Weissturn, Moloc és Szt. György végvidék kizárólag a Répáson birt fundusokból és faizásból él.

A mi végül a répási réteken való legeltetés és a faizás miatti panaszokat illeti, azok nem erőszakos úton gyakoroltattak,

hanem az ottani lakosok önként engedték meg a lovas katonának hálájok fejében a török és kurucz háborúk alatti jó szolgálataikért.

Ezt az informatiót azután a hadi tanács a helytartótanács-hoz juttatja s utóbbi 1752 május 2-án leküldi azt Somogy megye rendeinak, véleményes jelenté tételt kérve reá.¹

A megye 1752 június 28-án tartott közgyűlésén tárgyalás alá veszi ezt a relatiót és a következőket feleli reá: ²

A Dráva vize sohasem változtatta meg a folyását. Kitetszik ez már abból is, hogy a Zdala természeti fekvésénél fogva sem volna képes a Dráva vizét befogadni, már csak azért sem, mivel a Drávával nincs közvetlen összeköttetésben és nem is a Drávából ered. Még az elnevezés (Zdala) is ellentmond ennek a feltevésnek, mert ha a Zdala valaha a Dráva medre lett volna, akkor nem Zdalának, hanem a horvát idióma szerint Mertviczának neveznék. Egyébként a Zdala a kezdeténél, rendkívüli árvíz idejétől eltekintve, egészen száraz és csak későbbi menetében vesz fel patakokat és innen van vize, de látnivaló, hogy az egész inkább csak árok, emberi kezek alkotása, mely a Dráva hatalmas és rohamos folyását befogadni képtelen.

A generalatus felterjesztésének második pontjára nézve előadják a rendek, hogy ők a rablásokat stb. nem mint fő-, hanem csak mint járulékos természetű panaszt hozták fel.

Miután pedig a generalatus, saját beismerése szerint is, képtelen a maga jogát támogató privilegiumot, vagy más írásbeli bizonyítékot felhozni, ellenben azon földesurak, a kik tulajdonát képezte egykor a Répás, ilyeneket produkálni képesek, úgy ezek, valamint a királyi kamara felhivandók, hogy ezeket a bizonyítékokat adják elő.

A generalatus előterjesztésének harmadik pontja is valótlan. Az 1722-ben foganatosított tanúkihallgatással bebizonyosodott, hogy a végvidékiek a kérdéses területet nem ős időktől birták, hanem csak Kanizsa felszabadítása óta. Épületeknek ugyan nincsenek romjai a Répáson, de ha vannak, akkor azok nem a török időkből, hanem a Rákóczi-féle felkeléskor készültek, mert akkor tartottak ott katonai őrségeket és nem a török időben. Ez iránt vizsgálat lenne tartandó.

A mi a Károly által kiadott és elégettnek mondott állítólagos decretumot illeti, azt kérik nem létezőnek tekinteni és különben is azt jegyzik meg, hogy lehetetlen még csak fel is

¹ A leirat Somogy megye levéltárában.

² Somogy megye jkvei 1752. évből 37. és köv. II. és külön is fogalmazványban. A gyönyörűen fogalmazott és kitűnő jogászi argumentumokkal felszerelt válasz, úgy látszik, Nagy János alispán munkája.

tenni Ő felségéről, hogy ez a megye meghallgatása nélkül odaadta volna a kérdéses területet a másik félnek.

Vége azt jegyzik meg a rendek, hogy ha tényleg nem volna is elegendő jövedelme a végvidéknek, abból még nem következik, hogy az ország és a korona a maga jogaiban, a megye a maga adóköteles területében, magáncsaládok pedig kiváltságos jogaikban csorbát szenvedjenek, de, a mi különösen a faizást illeti, azzal a végvidék bőségesen el van látva a Répás területén kívül is.

A közgyűlés tehát elhatározza, hogy a legrovidebb idő alatt tanúkihallgatás foganatosítandó, mely alkalommal horvátországi tanúk is megidézendők és a kérdés alaposabb ismerete céljából a vitás területről mérnök által térkép készítenendő.

A tanúkihallgatást a személynök parancsára Baan Antal kir. táblai jegyző közbenjöttével 1752. évi július 14-én és következő napján Gyékényesen foganatosították.

Harminczkét tanú egyértelműleg, hit alatt megerősítette azt, a mi a megye közgyűlésén elhangzott. A tanúk, akik részint mint hajósok magán a Dráván éltek, részint a határórvideki ezredekben szolgáltak, a Drávát nagyon jól ismerték. Valamennyien képtelenségnek mondták a határórvidekiek azon állítását, hogy a Zdala lett volna valaha a Dráva ágya, mert hisz a Zdala olyan keskeny, hogy némely helyen át lehet lépni és a kezdetén mindig száraz, még kocsival is át lehet rajta menni. A Drávával közvetlen kapcsolata nincsen és az elején csak rendkívüli árvizek idején van víz.¹

A mérnök is felmérte a Répást, elkészítette a térképet és megadta a maga szakértői véleményét. Ennek pedig az a lényege, hogy a Zdala sokkal keskenyebb, semhogy annak medrén a Dráva lefolyhatott volna, de az sem lehetséges, hogy a Dráva hajdan két ágban folyt volna le, mert hiszen, úgymond, hová lett volna az északi ág vize? és honnan került volna elő annyi föld, a mennyi az elhagyott ágot betemette volna?²

A tanúkihallgatási jegyzőkönyvet, mappát, mérnöki véleményt és egy laboratóriumot, melyben párhuzamosan egymás mellé vannak állítva a generalatus érvei és a megye ellenbizonyítékai. 1752. szept. 17-én jelentés kapcsán felterjesztette a megye a helytartótanácsához.³

Közben azonban nagy riadalom támadt a varasdi generalatusnál, a hol nagyon megijedtek a Somogy megye által foganatosí-

¹ A tanúkihallgatási jkv eredeti kiadmánya Orsz. Levélt. fasciculi mensium 1752. szeptember 17.

² Orsz. lev. u. ott. A térkép azonban nincs a csomagban.

³ Orsz. lev. u. ott.

tott tanúkihallgatás és felmérés miatt. Siettek bepanaszolni a vármegyét, hogy már el akarja a Répást foglalni és a vármegye meg is kapta a helytartótanáctól a kijáró hivatalos orrot.¹

A megye erre 1752 szept. 15-iki üléséből jelenti, hogy foglalásról szó sem volt, hiszen a tanúkat Gyékényesen hallgatták ki és a vitás területre a lábukat sem tették. Az oculata revisionának pedig a vitás terület közelében kell foganatosíttatnia, a Tripartitum II. részének 41. czíme értelmében, hogy a megesketett tanúk lássák, hogy a háborító a birtokban ül. Noha azonban az 1635:49. t.-cz. értelmében magára a vitás területre is joggal léphettek volna, sőt az 1504:5. t.-cz. büntetéssel sújtja azt, a ki a tanúkihallgatásra egybegyülteket megzavarja, a megye mégis, nehogy zavart idézzon fel, inkább nem lépett a vitás területre. Bezzeg másként járt el a generalatus, mely előbb két, azután három század katonát állított fegyverbe, hogy terrorizálják a szomszédos vidékeket.²

A felek ekként megadván a szükségelt informatiókat, a magyar ügyek tárgyalására katonai és polgári egyénekből szervezett vegyes bizottság vette tárgyalás alá az ügyet. Az első ülés 1753

¹ 1752. aug. 4. A helytartó tanács megküldi Somogy m.-nek azt a felterjesztést, a melyet Kheul a miatt intézett a hadi tanácshoz, hogy Somogy megye részéről már helyszini szemlét tartottak a Répás hovátartozandósága felől. Egyben helyteleníti a helyt. tan., hogy helysziniszemle a katonai hatóság nélkül foganatosíttatott és felvilágosító jelentést kér. Egyben meghagyja a megyének, hogy ne merje elfoglalni a Répást. √. al. mell. Gróf Petazi Benvenuto General Wachtmeister 1752. júli 28-án jelentést tesz Kheul-nál, hogy nála a határörvidékbeli panaszt emeltek, hogy híre jár, miszerint Somogy megye részéről helyszini szemlét tartanak a szolgabírák és hirdetik, hogy a Répást vissza fogják csatolni. Ő tehát Rodinkovich századost és Kunich hadnagyot megbízta, hogy vizsgálják meg az ügyet és tiltakozzanak. Ő maga jelzi, hogy a confiniáriusok panasza indokolt, mert: »... im Fall dieser Repacher-District dem Generalate abgesprochen werden sollte, die meister Copeinizer Gränitz und folgsam ein nahmhafter Antheil des Kengyelischen Regiment aus mangel der unumgänglich nothwendigen Subsistenz ihre Häusser zu verlassen bemüssiget wäre, endertheils aber konnten dergleichen Hungarischen Seiths bestehende Aussprengungen unter dem Volck ganz leicht unbeliebtsame folgerungen zu wegenbringen.« Csatolja a nevezett két tiszt jelentését. 2. √. 1752. júli 24. A két tiszt jelenti hogy gróf Széchenyi és a megyei szolgabíró Zákányban felkeresték s megbizatusukat közölték, mire ő kijelentette: »Herr General solle sicherlich glauben, dass er so gescheid wäre, dass er ehender von der Sache was zu wissen gemacht hätte, dass aber das Comitath sich beklaget hätte, dass der Répás ihnen zugehörte, und hätte das Comitath den Befehl von Sr Kays. Königl. Mayst. die Sachen zu inquiren und zu übersehen, wem dieser Répás aigentlich zugehöre?« (Eredetiiben Somogy megye levéltárában.)

² A jelentés Somogy megye levéltárában.

április 18-án tartatott.¹ Ez alkalommal a m. kir. udvari kancellária részéről jegyzőkönyvbe vétetett a következő indítvány:

Küldessék ki egy-egy deputatus katonai, politikai és kamarai részről és ezek a helyszínen megvizsgálván a vitás területet, húzzanak azon egy vonalat, mely válaszsza el azt a részt, melyre a varasdi generalatusnak feltétlenül szüksége van, attól, a melyre a vármegyének van okvetlenül szüksége. Utóbbi kebeleztessék be Somogy megyébe. A magánosok pedig utasíttassanak az illetékes bírósághoz. A bizottság ezt az indítványt felterjeszti ő felségéhez, a kinek az az ötlete támadt, hogy a határőrvidékből kikebeleztetni kért Petrinje fejében bocsássák vissza a Répást, a mely ügyis vitás. A bizottságok sokba kerülnek és keveset dolgoznak, czélszerűbb lenne a dolgot Bécsben a bánnal, a kancellárral és a hadi tanácscsal elvégezni. Ilyen értelmű resolúcióval küldötte vissza az originális referádát a bizottsághoz, mely azt a következő ülésében, április 25-én tudomásul is vette.²

DR. GÁBOR GYULA.

¹ Orig. ref. 1753. No 184. Prothocollum commissionis mixtae in Hungaricis die 18. apr. 1753. celebratae. Sub praesidio comitis ab Har-rach, praesidis consilii aulico-bellici. Praesentibus Comite à Nádasdy cancellario Hung. aulico, comite a Sallburg generali commissario bellico; Consiliariis à Wöber, Marck, Koller, Rohr; Geitingen prothocollum curante. (Orsz. Lev. Kancz. iratok.)

² Orig. ref. 1753. No. 96. die 25. Aprilis A^o 1753. celebratae. A bizottság tudomásul veszi a fenti resolútiót és megállapítani rendeli, hogy a Répás elvesztésével a katonák számában beálló fogyatkozás miképpen lesz pótolható. Rajta a resolútio: »Placet.« (Orsz. lev. Kancz. iratok.)

KÉT KÖZÉPKORI SÓBÁNYA-STATUTUM.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

A nyugtalan vérű, gyűlésezni, ellentállni és lázongani mindig kész sóvágók természetesen az 1492. évi mármaroszi lázadásban is tekéveny részt vettek, még pedig olyanformán, hogy a sóvágást beszüntették és az 1492. év nyarán át egészen augusztus végéig sót nem fejtettek és semmiféle, a királynak hasznot hajtó üzemet nem folytattak, a mint ezt Horváth János mármaroszi főispán a bártfaiaknak augusztus 9-én meg is írja. Csak augusztus 29-én állott helyre a sóvágókkal a béke, ekkor írja ugyan csak Horváth a bártfaiaknak: »Manifestamus vobis, quod tam cisoribus salium *concordavimus* in tantum, quod sales ciduntur.«¹

Tehát az ispán, mint egyenrangú fél tárgyal és egyezkedik a sóvágókkal és békét köt a — *sztrájkolókkal*. Ha a sóvágók nem is vettek esetleg fegyveresen részt a lázadásban, mint látjuk, elég erős fegyverük volt az is, hogy a sóvágást beszüntették és — sztrájkoltak. És ezért nem hogy büntetés nem éri őket, hanem még egyezkednek velük.

Túr-szerű gyűlések eredményének tekinthetjük az 1498. évi sóbányastatutum létrejövetelét is, mely bevezető részében egyenesen megmondja, hogy a bérmozgalom, azaz a sóvágók (munkások) és kamarások (munkaadók) közt a munkabérek miatti folytonos surlódások és viszálykodások vezették oda a bányászokat, hogy végre a bérkérdés rendezését egyenesen a királytól kérjék, — a mi szintén a bérmozgalom egyik megnyilvánulása — a király pedig belátva kérelmük jogos voltát, a munkabéreket szabályozta is.

De nemcsak a mármarosiban, hanem más sóbányakamarában is megvoltak az ilyenféle bérmozgalmak. Így pl.: egy 1540 körül kelt és az erdélyi sóbányakamarákról írt emlékiratban² azt olvassuk, hogy a tordai sóvágók, midőn meghallot-

¹ 1492 jun. 22., 1492 augusztus 9. és aug. 29. Bártfa város levéltára.

² Memoriale ad dominum Stephanum literatum secretarium magnifici domini Gregorii Pesthyeny. M. N. Múzeum, Vég hely-gyűjtemény. (Most a Törzslevéltárban.)

ták, hogy a vizaknai sóbányakamarában jobb a fizetés, egyszerűen otthagyták Tordát és Vizaknára mentek, a Tordán maradtokról pedig azt mondja az emlékirat: »Cisores in eadem camera Thordensi sunt satis *rebelles*, ex quo sciunt in Wyzakna habere bonam solutionem«, sőt még a celeristák is rebelliskedtek, »cum quibus habui multa *murmura*« — mondja az emlékirat írója — »miserunt ad regem, nescitur cuiuscemodi relationem habuerunt«. Látjuk tehát, hogy a sóbányászoknak a bérjavítás elérésére irányuló mozgalmi majdnem folytonosak voltak.

Azonban, hogy a túrgyűlésekhez visszatérjünk, ezekről már csak azért is fel kell tennünk, hogy a fentvázolt czélok elérésére szolgáltak, mert ha csak ártatlan eszmecsere, művelődés, szórakozás vagy bármi más lett volna a czéljuk, ebből a kamarára meg a királyra nézve tényleges kár alig háramlott volna és ez nem lett volna ok arra, hogy a király e gyűlések megtartását oly kérlelhetetlen szigorral üldözze. Már pedig ez a kérlelhetetlen szigor, a testesonkítás, szemek kiszúrása, vagyonelkobzás sújtja mindazokat, a kik a király tilalma ellen ilyen veszedelmes gyűléseket — túrt — összehívni és megtartani vagy csak azon részt venni merészelnének. Ha vizsgálat alá vesszük a középkor büntetési neveit, azt fogjuk tapasztalni, hogy a szigorú testesonkító büntetéseket a vagyon ellen elkövetett delictumok megtorlására előszeretettel alkalmazták. És vajjon a jelen esetben alkalmazott volna-e a király ennyire könyörtelen szigort, adott volna-e tilalmának ilyen súlyos és embertelen sanctiót, ha nem vitális vagyoni érdeket, hanem pl. pusztán csak saját statutumának tekintélyét akarta volna azzal megvédeni? Vagyon elleni delictummá pedig *közvetve* csakis úgy válhattak ezen túrgyűlések, ha ott megbeszélték mindazon módozatokat, melyeknek alkalmazása mellett a hérmozgalom és ezzel sorsuk javítása tekintetében eredményeket és sikert érthettek el, a mi természetesen látszólag vagyoni érdekeket, a sóbányakamara jövedelmezőségét, pénzügyi egyensúlyát támadta meg.

Ilyen kategórikus és szigorú intézkedések után a királynak számolni kellett azzal az eshetőséggel is, hogy a sóvágók visszarettenve a szigortól, nem lázongnak, nem gyűleseznek titokban, hanem egyszerűen otthagyják a sóbányakamarát és mennek máshová. Azonban ettől is megfosztotta a statutum a sóvágókat, kimondván, hogy azon esetben, ha a bányászok közül valaki a jelen rendelet intézkedéseivel megelégedve nem volna, és otthagyva a sóvágást, máshova szöknék, akkor azon helység tanácsa, a hova az illető szökött, köteles őt összes javaival együtt letartóztatni és a sóbányakamaraispánnak vagy kamarásának átadni, a ki a szökevényt méltóképen megbüntethette.

Ez az intézkedés azt bizonyítja, hogy a sóvágóknak szabad költözködési joguk nincs, hanem oda vannak kötve ahhoz a sóbányakamarához, a melyben alkalmazva vannak. Ezt a rendelkezést Vizakna, Désakna, Székakna, Torda és Kolosakna sóvágóira nézve már Nagy Lajosnak 1375 december 6-án kelt parancsa kimondja.¹ Ezzel az intézkedéssel elejét akarták venni egyrészt annak, hogy a munkáselem folytonos változásával a munka folytonossága és állandó volta szenvedjen, másrészt pedig, mint már előbb vázoltuk, ezzel akarták megakadályozni azt, hogy a bányászok szabad költözködési jogukkal illusoriussá ne tegyék a bányáuzem fenntartását és az egyes rendelkezések végrehajtását. A sóvágók helyzete a középkor társadalmában tehát rosszabb, mint a jobbágyé, mert bár a jobbágy a földbirtok tartozéka, azzal együtt idegenített k el stb., de 1514-ig megvan legalább a szabad költözködési joga. A sóvágók oda vannak kötve a sóbányához és azt elhagyniok engedély nélkül nem szabad, a ki mégis megtenné, azt ez a Zsigmond-féle statutum szökevénynek tekinti, a kire szigorú büntetés vár. Ezt a büntetést még akkor sem kerülhették el, ha a sóbányakamara területét tömegesen hagyták el. Ha pedig — mint az később megtörténik — a büntetés elengedésének ígéréttel hívják is őket vissza az ispánok, az oly kivétel a szabály alól, melynek oka a zavartalan üzemfenntartásban és más pénzügyi érdekekben keresendő. Ezzel szemben azután királyaink más oldalról adtak a sóvágóknak kedvezményeket: adómentességgel, katonáskodás alóli, vámfizetés alóli felmentéssel és egyéb hasonló kiváltságokkal ruházva őket fel,² a mely különös kiváltságok, sajtáságos társadalmi helyzetük, továbbá czéhszerű szervezetük, úgy a jobbágyoktól, mint pedig a városi polgároktól különböző osztályvá alakította őket.

A sóvágók közönsége, mint az egynemű foglalkozás alapján különállóan szervezett és tömörült munkásosztály, a XIV. század végén és a XV. század elején kezd fellépni. Ekkor már — mint láttuk — túrokat tartanak, szervezett voltukkal a maguk számára anyagi előnyöket vívnak ki, sőt a későbbi időkben érdekeik védelmére ha kell, szembeszállnak felettes hatóságukkal, a kamaraispánnal is, a mint azt egy 1480 (vagy helyesebben 1530) körül történt eset bizonyítja. Ugyanis egy oklevélben »universis cisoribus salium maiestatis veste sacre in oppido eiusdem Zygeth commorantibus«, egyenesen a királyhoz inté-

¹ *Szolnok-Doboka várm. monographiája* III. k. 222. l. Dés város levéltára 20. szám. Ld.: K. Papp Miklós: *Történelmi Lapok* I. évf. 409. és kk. l.

² *Szolnok-Doboka várm. monographiája* III. k. 222. és 223. l. Az 1498. évi statutum adómentességét ad.

zett folyamodványát olvassuk, előadva ebben, hogy miután régi szabadalmaik szerint, mely »semper ab omnibus salium camerariis observata est«, a szigeti Szent Imre egyház káplánjai kötelesek voltak a rónai sóbányánál épített Szent László kápolnában minden héten pénteken, szombaton és vasárnapon misét szolgáltatni, a minek fejében a sóvágók pénteken és szombaton »in facie fodine« sőt adtak a káplánoknak, a kik azt szabadon elvihették és eladhatták. Azonban ezen »consuetudo per magnificum dominum Andream Patavinum (a ki 1530—31 körül volt kamarás), ex quo officium camere salium sue dominationi collatum est, non fuit observatum«, kéri tehát a királyt, hogy Páduai Andrásnak és tisztjeinek parancsolja meg, hogy ezen jó és üdvös szokást tartsák meg, »ne pereant proventus capellanorum«. ¹ Itt tehát a kamarással szemben egyenesen a királyhoz fordulnak a sóvágók, hogy legyen gondja arra, hogy a kamarás a régi jó szokásokat tiszteletben tartsa.

Hogy a király milyen értelemben intézte el az ügyet, nem tudjuk, de mindenesetre jellemző a sóvágók társadalmi helyzetére nézve az a körülmény, hogy ők még fölöttes hatóságokkal szemben is, egyenesen a királyhoz fordulhatnak panaszukkal, a mit már pl. a jobbágy meg nem tehetett. Tudjuk azt, hogy a sóvágók nem a sóbányák területén, hanem a mármarosi szabad királyi városokban, Huszton, Técsőn és Szigeten laktak, a hol azonban nem tagjai a város közönségének, nem városi polgárok, hanem külön közönséget alkotnak, mondhatni, külön várost képeznek a városban. Úgy, hogy tehát pl. : szigeti polgár alatt, városi polgárt és nem az ugyanott lakó sóvágót kell érteni, viszont a szigeti sóvágó, bár Szigeten lakik, mégsem polgára a városnak. Mivel azonban elképzelhetetlen állapot lett volna, hogy a sóvágók közönsége, mint a városi lakosság nagy részét képező elem, az illető város belső ügyeibe befolyással ne bírjon, azért az 1498. évi statutum elrendeli, hogy minden városban a sóvágók közönségének tagjai közül a városi tanácsba esküdteket kell beválasztani. Az 1498. évi statutumból — mely eme sajátosságos társadalmi helyzetet érdekesen világítja meg — tudjuk azt, hogy a sóvágók közönségének élén egy-egy bíró áll, a kit a kamarás engedélyével és beleegyezésével évenként választottak.

Ennek a bírónak hatásköre és illetékessége a városoknak a sóvágók által lakott területén, sóvágó és sóvágó közt felmerült peres ügyek elbírálására terjedt ki. Erről az 1498. évi statutum kifejezetten nem rendelkezik ugyan, de ez a szabályrendelet egyéb intézkedéseiből kimagyarázható. Ugyanis a statutum

¹ Dl. 32745.

határozottan kimondja, hogy a sóvágók bíráinak a bányák területén nincsen joga ítélni, — a miből egyúttal az is következik, hogy eddig bizonyos ügyekben a bánya területén is ítélhettek — maradna tehát a megye és a városok területe. Tudjuk azonban, hogy a megye területén a megyei hatóság ítélkezett, míg a város területének az a része, a hol a városi polgárság lakott, a város bírójának joghatósága alá tartozott, úgy, hogy a sóvágók bírójának joghatósága alá a városoknak csakis az a része tartozhatott, a hol a sóvágók laktak.

Kérdés már most, hogy ezen meghatározott területen kik felett ítélt a sóvágók bírója? Csak a sóvágók felett. Az idézett statutum ugyanis világosan kimondja, hogy azon esetben, ha sóvágó és városi polgár közt merül fel valamely pörös ügy, vegyes bíróság ítélt, melynek tagjai a városi polgárok bírója, a sóvágók bírója, továbbá mindkét fél esküdtei. És az ilyen ügyekben semmi esetre sem szabad *kizárólag csak a városi bírónak* és esküdteknek ítélni.

A mi végül az ügyeket illeti, tudjuk már, hogy e bírák minden ügyben ítélhettek, kivéve a só- és hajózási ügyeket, melyek egyenesen a sóbányakamaraispán döntésének voltak fentartva, azonban úgy látszik, 1498-ig *nemcsak* a sóbányakamara ispánja ítélt ezekben az ügyekben.

1498 óta nagyon vigyáztak arra, hogy senki a sóbányakamarák ügyeibe illetéktelenül bele ne avatkozzék. 1505-ben történt, hogy a dési sókamárások néhány dési polgárt, kik a só árával adósak maradtak, letartóztattak. Ezekért azután más négy dési polgár: Varsolczi Péter, Áles János, Varga Benedek és Nagy János az alkamarásoknál kezességet vállaltak. Erre Dész város tanácsa miatt, miért nem, e négy kezes polgárt megbüntette. A király, kinek ezt az esetet tudomására hozták, azonnal kérdőre vonta a tanácsot, hogy minek elegyedett a sóbányakamara ügyeibe és eljárásuknak igazolására maga elé idézte őket.¹ Tehát az alkamarások sóügyből kifolyólag jártak el, és Dész szabad királyi város tanácsa csak második személyek megbüntetése útján *érintette* ezen eljárást, mégis már ezt is beleavatkozásnak tekintették.

A sóvágók közönsége, a sóbányakamaraispán és a városok közt fennálló sajátos viszonyt érdekesen vizsgálja meg egy 1551 szeptember 24-én kelt levél.² A tényállás röviden a következő: Makay Tamás sóbányakamaraispán a szigeti sóvágókat jövedelmeikben valahogy megrövidítette és mivel, úgy látszik, az

¹ Szolnok-Doboka várm. monographiája III. k. 16. l.

² Wenzel: *Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez* 85. old.

ispán és a sóvágók közti tárgyalások eredménytelenek maradtak, a szigeti sóvágók megezüntették a munkát, fölkerekedtek és bírójuk vezetése alatt Nagybányára vonultak, a mi modernül kifejezve nem más, mint sztrájk. Erre a sókamaraispán, a ki, úgy látszik, erőszakot alkalmazni nem tartotta tanácsosnak, a városokat kérte fel közbenjárásra. Az öt mármaroszi koronaváros (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező, és Sziget) erre Técsőn gyűlést tartván, innen levelet intéztek »prudentibus ac circumspectis iudici ceterisque cisoribus salium sacrae regiae maiestatis in Szigeth residentibus, nunc in civitate Rivuli Dominarum constitutis, fratribus et amicis charissimis«, melyben Makay Tamás, továbbá Szalay Benedek mármaroszi főispán nevében biztosítják őket, hogy csak jöjjenek vissza, senki részéről semmi bántódásuk nem lesz, továbbá »universos proventus vestros legitimos per suam dominationem reverendam vobis integre reddi et restitui assumimus«. Ez az eset fényes bizonyítéka annak, hogy a szervezett és tömörített erő, érdekeinek védelmére, szembe szállhat még a mindenféle (főleg vér-) hatalommal felruházott felsőséggel is, és az ügy elintézésének ez a formája a sókamaraispánnak a sóvágókkal szemben való teljes vereségét és ha, a mi nagyon valószínű, túr-szerű bérmozgalomról van szó, ennek teljes diadalát jelentette.

Mindez, az előbbi példákkal együtt, a sóvágók közönségének különleges állása mellett még azt is bizonyítja, hogy ok régi jogaik és szokásaik védelmére, bárkivel szemben, minden eszközt megmozgathattak és meg is mozdítottak, sőt ha kellett, a legradikálisabb eszközök alkalmazásától, mint pl. : a munka megszüntetése, sem riadtak vissza.

Visszatérve az 1435. évi statutumhoz, látjuk, hogy az egy további pontjában *menedék*-(asylum)-*jogot* statuál. Azt mondja ugyanis a király: »Nehogy emberölés vagy megsebzés miatt — mely pedig a mármaroszi sóbányakamarában gyakran előfordúl — a sóvágók innen menekülni legyenek kénytelenek, elrendeljük, hogy a jövőben a huszti plébános és az ugyanitteni vámszedő háza azon kiváltsággal legyen felruházva, hogy ezen házakban semmiféle veszekedést, verekedést és emberölést elkövetni nem szabad, sőt inkább bármiféle ember, a ki akár Mármarosban, akár máshol valami emberölést vagy más bűncselekményt követett el, és személyének védelme és megmentése czéljából a huszti plébános vagy vámszedő házába menekül, ezen házakban az illetőt — kivéve mégis a tolvajokat, rablókat, nyilvános fosztogatókat és ehhez hasonlókat, a kikre a jelen kiváltság nem terjed ki — senki, sem személyében, sem javaiban nem háborghatja és nem bántalmazhatja, mindaddig, míg a sértett féllel

ki nem egyezett.« Sanctiója is van a jelen rendelkezésnek. Ugyanis, a ki ezen házakban a menekültet mégis bántalmazná, azt a sóbányakamaraispán vagy kamarása fej- és jószágvesztés büntetésével sújthatja és, hozzáteszi a király, hogy ha valakit ezen menedékhelyeken mégis megölnének, akkor ezért mást, mint a ki az ölést elkövette, üldözni nem lehet.

Tudjuk azt, hogy a menedékjog pszichologiai törvényen alapúl. Alapeszméje az volt, hogy a büntetett, tettének elkövetése után, midőn a sértett fél haragja, felindulása, bosszúérzete nagyon erős, a sértett elől eltávolítsa, legalább addig, míg haragja, első felindulása le nem csillapodik és el nem érkezik az a nyugodtabb kedélyállapot, midőn a sértett már hajlandó a sértővel megegyezni, kibékülni (*compositio*).

Mivel ez alkalommal nem feladatunk a menedékjogot a történeti fejlődés összes phasisain végig kísélni, most csak annyit óhajtunk megjegyezni, hogy a menedékjog intézményét az ó-, a közép-, sőt az új-korban is szinte mindenütt ismerték, Spanyolországban pedig tudvalevőleg a XIX. század második feléig fentartotta magát. Nálunk Magyarországon szintén korán ismeretes volt a menedékjog, a mint azt Szt. István, Szt. László, Kálmán királyaink törvényei igazolják, a mely törvényekben nem egy intézkedést találunk a menedékjogra vonatkozólag. Ezen jog fejlesztésében, kiterjesztésében, különösen a katolikus egyház játszott a világi hatalom mellett nagy szerepet. Azonban a későbbi fejlődés folyamán azt a jelenséget vesszük észre, hogy a világi hatalom, szembehelyezkedve az egyházzal, a menedékjog megszorítására törekszik. (Erről III. Inceze pápa már 1198. október 21-én kelt bullájában panaszkodik.)¹ Ez a törekvés uralkodott a XIV. század folyamán, és akkor is, mikor a király a szóban forgó szabályrendeletet kiadja. Annál feltűnőbb tehát, hogy itt maga a király — a világi hatalom — alkot menedékhelyet. Ennek a rendelkezésnek azonban fontos gazdasági okai voltak. A királynak ez az intézkedése ugyanis azt bizonyítja, hogy a mármarosói sóvágók közt ekkortájt erősen virágzott a magán(-vér)-bosszú. Továbbá, hogy ez a magánbosszú, közhatalomilag elismert intézmény volt, de mivel ez itt vitális gazdasági érdekeket sértett, szükséges volt lehetőleg korlátozni és mérsékelni. A vitális gazdasági érdek pedig nem volt más, mint hogy a vérbosszú intézménye a sóbányakamarát elnéptelénítette, munkáskezektől fosztotta meg, mivel az ellenfél bosszúja elől elbujdosó sóvágók az egész országban széjjelszóródtak és többé a sóbányakamarába vissza nem tértek. A sóbányakamara

¹ Knauz : *Monum. Eccl. Strigoniensis* I. 155.

egyik létalapja függött tehát attól, hogy a király a sóvágók számának illetén csökkenését megakadályozza és ezzel a bányá-üzem fennakadás nélküli fenntartását biztosítsa. Ezt pedig — úgy látszik — másképp nem érhetette el, mint a menedékhelyek felállításával.

Menedékhelyül, úgy nálunk, mint pedig külföldön, ebben a korszakban, midőn szabályrendeletünk napvilágot látott, főleg az egyházak, kolostorok, a király és a királyi család tagjainak palotái, lakóhelyei szolgálnak. Azonban előfordúl, hogy a legkülönbözőbb helyeket felruhazzák a menedékhely jogával. Hogy csak néhány példát említsünk: A XIII. századi bajor jog szerint menedékhelyül szolgálnak a »Chloster, Chirchen, Vrithof, Widen (egyházi jószágok), muol (malmok), wingarten, paumgarten«.¹ Az 1295. évi regensburgi münzbrief szerint a regensburgi pénzverő és pénzváltó-ház az asylum jellegével volt felruházva.² Egy XIV. századi normann »grand coutumier« szerint, menedékjogot élveztek azok a bűnösök (békeszegők) is, a kik »ad ecclesiam confugerint vel *crucem amplexati fuerint*«.³ Koblenz város joga szerint pl.: a nemesek és schöffenek háza menedékhelyek voltak, de sőt nem volt szabad bántani azt sem, a ki az utcán a schöffennel ment, »und hiltet sich an seinem mantel oder rock«.⁴ A cseheknél pl.: Szent Venczel sírja, a lengyeleknél a nemesember háza szintén menedéket adtak a bűnösnek.⁵

A mi szabályrendeletünkben, mint látjuk, a király, a huszti plébános és vámszedő házait ruhazza fel a menedékhely jogával, szóval egy egyházi és világi menedékhelyet állít fel. Joggal feltehetnők itt azt a kérdést, hogy vajjon miért éppen ezt a két házat választotta a király menedékhelyül? miért nem az egyházakat, vagy más helyet vagy épületet? Erre nézve csak az a magyarázatot adhatjuk, hogy a templomok, egyházak külön királyi rendelet nélkül is menedékhelyek voltak, azokat nem kellett tehát ilyenformán asylumokká nyilvánítani. De ha még ezt meg is tette volna a király, czélt valószínűleg nem ért volna, mert a templomok ezen a vidéken, különösen hétköznapokon, legnagyobb részt zárva voltak, hiszen ezeket a napi munkájukkal elfoglalt sóvágók nem is látogathatták, oda ugyan hiába akart volna a jogrendsértő menekülni és így üldözői valószínűleg meg-

¹ Quitzmann: *Die älteste Rechtsverfassung der Baiwaren* 269. l.

² Gengler: *Die Quellen des Stadtrechts von Regensburg* 101. l.

³ Stein és Warnkönig: *Französische R. G. II.* 44. l.

⁴ Max Bär: *Urkunden und Akten zur Geschichte der Verfassung und Verwaltung der Stadt Koblenz* 78. l.

⁵ Maciejowsky: *Slavische R. G. II.* 184. l.; III. 84. l. Hüppe: *A lengyel alkotm. története* 108. l.

fogták és megölték volna. Olyan helyet kellett tehát a királynak választani, a mely mindenki által, minden időben megközelíthető volt és úgy látszik, ennek a czélnek megfelelőbbet a templomokon kívül a plébános és a vámos házánál nem talált.

Ezen két házat a király menedékhelylyé nyilvánítja az által, hogy elrendeli, hogy ezeken a helyeken semmiféle veszekedést, verekedést, emberölést elkövetni nem szabad, más szóval itt a legteljesebb *különös királyi békének* kell uralkodni, a mi azt jelenti, hogy ezek a házak a király különös védelme alatt állanak, itt senkit, még az oda menekült büntettest, azaz az országban uralkodó közönséges királyi béke (melyet különösen a »ius patibuli«-t adományozó királyi oklevelek arengái szoktak emlegetni) megszegőjét sem szabad megsérteni. A ki pedig ezt mégis meg meri tenni, a különös királyi béke megszegése czímén súlyosan, fej- és jószágvesztéssel bűnhődik.

Azonban nem mindenki élhet ezekben a házakban menedékjoggal. Ugyanis a szabályrendelet taxative felsorolja, hogy tolvajok, rablók, nyilvános fosztogatók, szóval mindazok, a kik súlyos vagyon elleni delictumokat követnek el, ide hiába menekülnek, mert rájuk a menedékjog kedvezménye nem fog kiterjedni; a mely rendelkezés szorosan összefügg a középkori büntetőjogi felfogással, mely a vagyon elleni bűncselekményeket sokkal veszélyesebbeknek és súlyosabbaknak tekintette és szigorúbb elbírálás alá vette, mint az ember testi épsége ellen elkövetett büntetteket. De még ez utóbbi kategóriába soroltak sem élveznek a menedékhelyeken teljes büntetlenséget, mert a menedékhely megvédi ugyan az illetőt az ellenfél bosszújától, de ennek fejében köteles a sértett féllel kiegyezni. Ha a felek közt a compositio létrejött, ha a békeszegő az általa megsértett békét, a vérdíj lefizetése következtében ismét helyreállította, természet-szerűleg távoznia kellett a menedékhelyről, a mit most már félelem nélkül meg is tehetett, hiszen ellenfelének bosszúérzetét lecsillapította.

Végül még egy gyakorlati rendelkezést fűz a király a szabályrendelet ezen pontjához, azt t. i. : hogy abban az esetben, ha valaki ezeken a menedékhelyeken uralkodó különös királyi békét mégis megsértené az által, hogy az ott tartózkodó menekültet megöli, akkor ezért senkit más, mint a büntett elkövetőjét, üldözni nem szabad. Ennek megint csak gazdasági háttere van. Ugyanis nem akarhatja a király, hogy egy ember békeszegéséért egész rokonságát üldözőbe vegyék (a mint ez pl. a vérbosszút ma is gyakorló népeknél szokásban van), nehogy ez által a bányaműveléstől ismét több ember elvonassék, hanem bűnhődjön csak az, a ki a békeszegést tényleg elkövette.

Ezzel az 1435. évi sóbányászati szabályrendelet pontjait nagyjában ismertetve, áttérünk a II. Lajos-féle szabályrendelet ismertetésére.

II.

A milyen szűkszavúan nyilatkozik a maga létrejöveteléről az 1435. évi statutum, annál bővebben beszél erről az, a melyet II. Lajos király 1521 február 17-én Budán adott ki (eredetije Dés város levéltárában, 112. szám alatt őriztetik), az erdélyi sóbányák jövedelmezőségének emelése érdekében, a melynek kiadására a királyt az 1521. évi XVII. t.-cz. hatalmazta fel.¹ E szabályrendelet bevezető részében előadja a király, hogy a török az ország határait erősen veszélyezteti és fenyegeti, úgy hogy az ország védelmére minden rendes és rendkívüli jövedelmet fel kell használni. Midőn pedig az országtanáccsal arról tanácskoztunk, — mondja a király — hogy az ország jövedelmeit miként lehetne szaporítani, arra az eredményre jutottunk, hogy a sójövedelem helyes kezelésére kell súlyt helyeznünk, mert a kezelés eddigi módja ránk és az egész országra nézve káros volt (maga az idézett felhatalmazó törvény kimondja, hogy a király az erdélyi sóbányákból »adhibita provisione et diligentia bona centum circiter millia florenorum annuatim habere poterit«),² ennél fogva új alapokra fektettük az erdélyi sóbányák jövedelmének kezelését és ezen kezelési módozatokat pontokba foglalva, mihez tartás végett Erdély és Magyarország összes lakosainak tudomására hozzuk.

A szabályrendelet létrejöttének oka tehát az ország zilált pénzügyi viszonyainak megjavítására irányuló törekvés volt.

A köztörténelemből tudjuk, hogy a XVI. század elején, évek hosszú során át, mondhatni minden követ megmozgatott a központi hatalom, hogy a fenyegető török veszedelem ellen a végvárak megerősítésére pénzt hajtson fel, a mely törekvés azonban a nemzet közönyén és sok egyéb okon minduntalan hajótörést szenvedett. A veszély közeledtével persze mind nagyobb és nagyobb lett a fejetlenség és a kapkodás, ennek a kapkodásnak szülötte ez a szabályrendelet is, mely egyéb intézkedésekkel együtt az ország bekövetkező pénzügyi züllesztésének akarta elejét venni, de már ekkor az ilyen rendeletek nem sokat lendítettek a kincstár sorsán és a mind jobban elharapódzó züllesztés az egyéb okokkal együtt Mohácshoz juttatta hazánkat.

Mint II. Lajosnak legtöbb rendelete, úgy ez is, az életbe,

¹ Kovachich : *Sylloge Decretorum comitialium* I. k. 296. l.

² U. o.

a gyakorlatba nem ment át, hanem csak írott malaszt maradt, melynek nemcsak hogy a remélt pénzügyi eredményei maradtak el, de sőt még a pusztuló sóbányák sorsán sem sokat segített. Ugyanis ezen rendelet megjelenése után körülbelül 15 év múlva, Gritti sóbánya-kamaraispánsága után, Pestyéni Gergely titkárához intézett jelentés azzal kezdi, »quod camere salium Transylvanensium sunt sat superquam deserte«.¹ Hogy a bányák mennyire elpusztulhattak, arról fogalmunk lehet, ha tudjuk azt, hogy csak a gépelyek köteleinek helyreállításához 200 frt kellett.²

Lássuk most már a szabályrendelet egyes pontjait. Az első pontban meghagyja a király, hogy ezután sót csak egyenlő nagyságú darabokban szabad bányászni, a megfelelő mértéket pedig a királyi tanács meg fogja adni. Hogy eddig többféle nagyságú és súlyú sót bányásztak, arról az 1435. évi szabályrendelet tárgyalásánál már volt szó (v. ö. a hajó, só, szekérsó, tulkónak jelentékeny súlybeli különbségét Tordán és Vizaknán), de, hogy a jövőben is (lehet azonban, hogy csak II. Lajos király halála után) többféle nagyságú sót bányásztak, azt bizonyítani látszanak az 1549. és 1550. ápril 15-ről ránk maradt utasítások, melyek ismernek faragó (talán faragott) sót, »que maiores sunt« és darab só (darabones), mely kisebb nagyságú volt.³ Az 1552. évi sóbánya-jelentés pedig egyenesen megmondja, hogy jelenleg a bányászott só súlya Tordán »est librarum Hungaricarum triginta duarum, Wyzaknensis triginta trium, Colossiensis viginti unius, Deésiensis vero decem et novem« (Limbus II. sor. 32. cs. 26.). A király eme rendelkezését akarja kiegészíteni egy később következő pont, mely kimondja, hogy a hajósó bányászása ezután beszüntetendő, a mi szintén az egyenlő nagyságú só forgalombahozatala szempontjából történt.

A szabályrendelet második pontja arról intézkedik, hogy a jövőben az erdélyi sóbányakamarából senki hitelbe sót nem kap, hanem csakis készpénzért. Egyúttal a só árát is meghatározza a statutum, mondván, hogy ezután 100 darab só ára 3 frt lesz. A statutum nem mondja ugyan, azonban nagyon valószínű, hogy ez az ár a sóbányák területén értendő és az ország egyéb helyein bizonyára 100 darab só ára : 3 frt + szállítási költség lesz. Hogy pedig a szállítási költség mekkora tétel, azt

¹ Memoriale ad dominum Stephanum litteratum secretarium magni. fici domini Gregorii Pesthyeny. Magy. Nemz. Múzeum Vég hely-gyűjtem.

² U. itt és ld : Takács Sándor cikkét a *Magyar Nyelv* 1906. évf. 107. lapján.

³ Orsz. Levéltár : Liber Instructionum XI. k. 87. l. U. a. IV. k. 16/b lapon.

már Zsigmond királynak 1397. évi sóbánya-statutumában olvasható limitatióból láthatjuk, a hol a király maga határozza meg az ország minden részére nézve a só árát és látjuk, hogy míg 100 darab só ára a vizaknai vagy mármarosói sóbányakamarában csak 100 dénár, addig, mire a trencsényi, pozsonyi, soproni, győri, vasvári, zágrábi és kőrösi kamarába vagy Zalamegyébe eljut, ára már 500 dénár lesz. Egy 1511-ben kelt oklevél szerint »ut est mos et consuetudo camerarum, sic sales vendere missimus, videlicet centum sales fl. V., nam ut intelleximus, alias illic centum sales vendiderunt fl. sex aut septem«. (Ld. : Eperjes város levéltára, 528. szám.). Előbb említettük, hogy a király az úgynevezett hajósó vágatását megszünteti. Ennek a sóvágásnál a só nagyságának egységessé tétele mellett még más jelentősége is volt. Ugyanis a hajósó a királyi kincstár számára bányászott só volt, mint azt az 1552. évi, már többször idézett sóbánya-jelentés elmondja: »Sales navales semper ad regiam rationem excisos et in Hungariam per naves exportatos fuisse, idque magis ad solutionem militum in confinibus servientium, quam ut pecuniis venderentur, et ideo nullum eis in Transsylvania pretium fuisse«, a vágatás megszüntetésének tehát ez lehetett a főoka. A rendelet ezen pontja még folytatólag kimondja, hogy a király számára sem hajón, sem pedig kocsin Erdélyből só nem szállítandó, kivéve mégis azt a mennyiséget, a mely a királyi konyha számára szükséges, ezt pedig fel kell becsülni és meg kell pontosan határozni. Ezt a megállapított sómennyiséget azután az udvarbíró, akár hajón, akár kocsin — a melyik alkalmasabb — szállíttassa el.

A következő pont kimondja, hogy a jövőben senkinek — sem fizetés-, sálláriumképen, sem pedig érdemek vagy szolgálatok megjutalmazása fejében — só nem fog adatni, a kik pedig eddig fizetés fejében sót kaptak, azt megfelelő összegre átszámított pénzben fogják kapni. Hogy ez a rendelkezés mennyire írott malaszt maradt, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy maga a király sem tartotta meg, a mennyiben már egy 1523-ban kelt oklevélben a király elrendeli, hogy Nagylucsei Dóczy Ferencz bars megyei főispánnak addig, míg a király neki más állást adni nem tud, többek közt évenként 300 frt ára só adassék.¹

Az erdélyi sóbányák töményeseinek azon előjogát illetőleg, hogy tőlük a só mérsékelt áron váltatik meg, elrendeli a statutum az erre vonatkozó kiváltságleveleiknek bekérését és a mi ezekben jogosnak találtaik és megilleti őket, megtartandó, a mi pedig nem, az megszüntetendő.

¹ Dl. 23816.

A következőkben nevezetes intézkedést tartalmaz a szabályrendelet. Ugyanis kimondja, hogy: Ezután bárki akar sóval kereskedni, azt szabadon megteheti és a kereskedelmi forgalomnak szánt sót akár kocsin, akár hajón a király védelme alatt szállíthatja. Ezt az intézkedést kiegészíti egy későbbi pont, mely elrendeli, hogy Magyarországon és ennek részeiben *sókamara ne legyen*, hanem a sóval kereskedőnek mindenütt szabad útja legyen és kiki a hova akarja, oda és vissza szabadon szállíthassa sóját. 1521-ig Magyarországon a só nem volt szabad forgalom tárgya. Hiszen még a sóval megajándékozottak is külön engedélyokiratra van szüksége ahhoz, hogy ajándékképpen kapott sóját minden akadály nélkül — sőt legtöbb esetben vámmentesen — a kamarából hazavihesse és eladhassa,¹ nehogy ki legyen téve annak, hogy a sóforgalmat ellenőrző sóárusító-kamarák az ajándékot valami címen elkobozzák. Eddig úgy a sótermelés, mint pedig annak árusítása monopolum (királyi haszonvétel) tárgyat képezte, még az 1518. évi X. törvényszakasz 2. §-a és az 1519. évi III. törvényszakasz 3. §-a erősen hangsúlyozzák, hogy az országban senki »*praeter camerarios regios, ad hoc deputatos*« sót »*venditioni exponere audeat*«. Most e szabályrendelettel a király a sógyedárúságot megszüntette, annak forgalmát királyi védelme alá helyezve szabaddá tette, a mi azonban csak úgy volt lehetséges, ha egyúttal a sóárusító-kamarák működését megszünteti. A király a jövőben csakis a sótermeléssel foglalkozó sóbányakamarákat tartja fenn továbbra is magának. Ilyen általános sókereskedelmi privilegium adományozása nem volt ismeretlen dolog, mert pl. I. Mátyás királyunk 1481 július 13-án Budán kelt oklevelében Slavonia lakosainak megengedi, hogy »*extra loca seu cursus camerarum nostrarum*« sót, »*ubique libere venditioni exponere valeant atque possint*«. ² Csakhogy Mátyás kiváltságlevele és II. Lajos szabályrendelete között mégis nagy a különbség, mert míg Mátyás kiváltságot, szabadalmat ad, jutalmaz minden hátsó gondolat nélkül, addig II. Lajos intézkedését a takarékosági, közvetve a pénzszerzési szempont vezérli. Ugyanis a sok fő- és fiók-sókamara fentartása személyi fizetésekkel, mindenféle dologi kiadással, szóval tetemes költséggel járt, úgy látszik, a nélkül, hogy megfelelő jövedelmet

¹ Hogy csak néhány példát említsünk: 1487-ben Beatrix királyné a diósgyőri pálosoknak ad ilyen oklevelet; Máté pesti sókamarás 1491-ben a (pilis)-szentlászlói pálosok érdekében, II. Lajos király 1520-ban a kolozsvári minorita-rend érdekében ad ki ilyen okleveleket. (Dl.: 19269; Dl.: 19725; Jakab Elek: *Kolozsvár története* I. 352. l.)

² Kukuljević: *Jura regni Croatiae* etc. I. 220. l. U. o. Dl. 30808., melyet máshol már idéztünk.

hajtott volna, ha tehát ezeket a király megszünteti, a költségcsökkentés is megszűnik, jövedelem pedig mégis van. Van azután arra is példa, hogy Mátyás király ott, a hol kamara volt, Kolozsváron, megengedte, hogy a só a lakosok »sive in domibus sive in foro« szabadon adhassanak vagy vehessenek.¹ Ez ismét csak egy városnak adott — mindenesetre jelentékeny — kiváltság, de persze, mint a fenti, úgy ez is más természetű, mint II. Lajos országos rendelete.

Szóval II. Lajos szabaddá téve a só szállítását és árusítását, azt az egyesek kezében egyúttal haszonhajtó üzletté, vállalatná változtatta, a mivel a só eladását eddig közvetítő sókamarákat teljesen fölöslegessé tette. A kereskedők a sóbányakamarákban a király által meghatározott áron (3 frt 100 db) beszerezték a sót, azt onnan oda, a hová akarták, elszállíthatták és — természetesen nyereséggel (illetve 3 frt + szállítási költség + üzleti nyereség) — eladhatták.

Már most, hogy a kereskedők a sót tényleg akadálytalanul szállíthassák el, a szabályrendelet ennek érdekében az intézkedések egész sorát teszi. Mindenekelőtt kimondja, hogy a kereskedők a sószállításához szükséges akár kis, akár nagy hajókat saját maguk építhetik. Eddig úgy a hajóépítést, mint pedig a sószállítást a celeristák végezték el. Mit kellett tehát itt megfizetni? A hajóépítéshez szükséges anyagot, mely pl. Tordán a sókamarának évenként száz frt ára sójába került.² Meg kellett fizetni a hajóépítést, végül a szállításért díjazni kellett a celeristákat. Ez utóbbi pedig szintén jelentékeny tétel volt. Ugyanis az 1552. évi sóbányajelentésből tudjuk, hogy egy tordai hajóba fért két tömény és még 2000, összesen tehát 22.000 hajósó, melynek Szegedig való elszállításáért a celeristák 90 frtot és 40 dénárt kaptak (egy tömény = 10.000 db hajósó szállítása Szegedig 42 frtba került), úgy hogy ezzel éppen 42 dénárral emelkedett a Szegedre ért só minden 100 darabjának ára. Ugyanaddig (Szegedig) 1000 db kочи só elszállításáért 21 frt járt, a mit azonban Szapolyai

¹ 1481 augusztus 24-én Budán kelt oklevél. Kiadta Jakab Elek: *Kolozsvár története* I. k. 267. l. Vagy v. ö.: Eperjes városának 1472-ben kapott privilegiumát, melyet fentebb már ismertettünk. Eperjes város levéltára: 383. szám.

² 1498 február 24. II. Ulászló király Megyericei (Megyerchyei) János erdélyi kanonok kérelmére megengedi, hogy azon fa fejében, melyet a sókamarák használatára az erdélyi egyház erdejéből évenként felhasználnak és a melyekből »naves et carinas pro deferendis mittendisque salibus nostris regalibus... facere vel veteres reficere consueverunt,« az erdélyi egyháznak »sales in valorem centum flor. auri ex camera nostra de Thorda per comites et camerarios camerarum nostrarum singulis annis« adadni rendel. Dl.: 30943.

János király 18 frtba alkudott le. Ezeket a tekintélyes összegű kiadásokat a kamarák fentartásának költségén felül, a sószállítás szabaddá tétele folytán a király most mind megtakarította. A szállítás érdekében folytatólag elrendeli a király, hogy a malmok gátjai annyira lehordandók és megnyitandók, hogy a hajók szabadon és minden veszély nélkül közlekedhessenek és bármi kár érné a malmok gátjai miatt a kereskedőket, azt mind fel kell becsülni és a gát tulajdonosa köteles a károsultakat kielégíteni, a mit, ha jó szántából meg nem tenne, az illető megye főispánja hivatalvesztés terhe alatt köteles a vonakodót ennek megfizetésére kényszeríteni.

Szigorú intézkedést tartalmaz a rendelet következő pontja azok ellen, a kik a sószállítás elé erőszakosan gördítenek akadályokat. Azt mondja ugyanis a rendelet, hogy sót mindenütt, szárazon és vízen, szabadon lehet szállítani, a ki pedig a sót szállítókat erőszakos kézzel feltartóztatná, őket útjukban bármi módon akadályozná vagy a sót tőlük erőszakosan elvenné, ha közrendű, főbenjáró büntetéssel, ha pedig nemesember, összes javainak elvesztésével bünhődik, a mely javakat azután a király tetszése szerint eladományozhatja.

A vámszedést illetőleg kimondja a rendelet, hogy a hidakon és gátakon levő vámhelyeken, továbbá a révekben vám- vagy révdíj fejében sót szedni nem szabad, a vám- vagy révhely elvesztésének terhe alatt, hanem minden kocsi (só) után mérsékelt vámtétel szedendő, olyan, a milyent a terhelt szekér után szoktak szedni, mely azonban *a négy dénárnyi összeget meg nem haladhatja*.

Ezzel úgy látszik a minimális vámtételt állapította meg a király, mert voltak vámhelyek, a hol egy kocsi só után 8 dénárt kellett vám fejében fizetni és még ezenkívül bizonyos mennyiségű sót. Annak oka pedig, hogy miért nem engedi meg a rendelet a sóban való vámszedést, nem más, mint hogy elejét akarta venni annak, hogy a forgalmasabb vámhelyeken annyi só halmozódjék össze, hogy a vámszedőhely quasi sókamarává változzék.

Arra is tekintettel van a rendelet, hogy csakis olyan helyeken szedhessenek vámot, a hol a vámszedés jogos és törvényes. Ezt pedig csak ott tekintették jogosnak, a hol hidakon, vagy töléseken átkelőktől szedték.

Ennek a rendelkezésnek természetyszerű folytatása a következő szakasz, a mely implicite kimondja, hogy a száraz vámonkon, továbbá az olyan vámhelyeken, a hol a vámot a vízen le- vagy felfelé haladóktól szedik, az illető vámhely és birtok elvesztésének terhe alatt tilos vámot szedni, mert az ország törvényei már ismételtelen és sokszor kimondották, hogy az ilyen — törvénytelen

— vámhelyek megszüntetendők. Tényleg, erre nézve a törvények egész sorozata intézkedik, így III. Endre 1297. évi Abolitio tributorumján (Sopron város ltára Lad. L. fasc. I. No 12. Közli : Endlicher : 629. l.) kívül, az 1351. évi VIII., az 1435. évi decretum maius XXII., az 1486. évi XXXV., az 1492. évi LXXXVII., az 1500. évi XL., az 1518. évi XIII.¹ és az 1519. évi VI.² törvényszakaszok, melyek a vámhelyek törvényes vagy törvénytelen voltának megvizsgálását vonták maguk után, a mint az például 1424-ben Bars vármegyében, 1520-ban Bihar vármegyében történt.³

Az 1521. évi XVII. törvényszakasz a statutum-alkotásra való felhatalmazás mellett még elrendeli, hogy : »Provideat tamen maiestas sua, ne sales externi in hoc regnum inducantur.«⁴ A statutum valóban intézkedik is erre nézve és kimondja, hogy a külföldi só behozatala tilos és ezen tilalom az ország határán mindenütt kihirdetendő.

DR. IVÁNYI BÉLA.

¹ Kovachich : *Sylloge* I. k. 251. l. (A törvényszakaszokat — a hol más megjegyzés nincs — a *Corpus Juris*ból idézem.)

² Kovachich : *Sylloge* I. k. 274. l.

³ *Gazdaságtört. Szemle* XII. évf. 81—113. l.

⁴ Kovachich : *Sylloge* I. k. 297. l.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ NÉMET NÉPÉNEKEK

1556—1697.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Még az 1593—94-ik évben történtek azon diadalok, melyeket egy 1594-ik évi ujságlap énekel meg. Czíme: »*Ein Warhaftige Neue Zeittung | Von den Erhaltenen Victorien in Ungern | wz die Wolgeborenen vnd Ritterliche Herrn | Herrn Ferdinand von Hardeg | etc. Herrn Christoff vnd Herr Friedrich von Tieffenbach | etc. Gebrüder | sampt den andern kriegsobersten | wz sie für Stätt | vñ Vestung | erobert vnd eingenömen haben | von dem sex vnd zwentzigsten Mertzen an | bisz aff den 2 tag des Mayen | des 1594 Jahr | auch was dem Türcken für Volch in diser Zeit geblieben ist | etc. In Gesangweis gestelt. Im Thon | Wie man den Stürtzenbecher singt.*« (F. 36.)

A hosszú, 36 versszakból álló ének még az 1593. évben kivívott kisebb győzelmekkel kezdi. Büszkeséggel tölti el lelkét, hogy a német hadvezérek mily sikert aratnak a szegény Magyarhonban :

Drey Graffen ¹ hat der Herr gesandt |
Zu hilf dem armen Vngerland |
Die Türcken die zustraffen
die brauchen sich gantz ritterlich |
Dein Werck | o Herr | sie schaffen.

Legfényesebb diadal volt Fülel bevétele, mely 1593 november 24-én történt, míg az énekszerző 1594 márczius 26-ra tette. Ez is egyik bizonyíték arra nézve, hogy történeti hitelesség szempontjából nem a legmegbízhatóbbak, s hiába dicsekednek azzal, hogy ők csak az igazat mondják. Így egy év győzelmét két hónap alatt vívott diadalra szorította össze, a mi talán mint »poëtica licentia« megengedhető, ha igazi költői munkáról lenne szó. Fülel bevételeéről Nógrád ostromára ugrik át :

¹ L. a költemény címét.

Die herrlich Vestung Novigrad |
 man auch mit glück gewonnen hat |
 den zehenden tag Aprellen |
 Darauff wir bald | mit Gott vñ gwalt |
 Gran auch belägern wollen.

Meg kell jegyeznünk, hogy Nógrád várát Mohammed bég már márczius 25-én szabad elvonulás föltétele mellett feladta.¹ Teljesen megfelelnek a történet adatainak a következő strófák, melyekben Hatvan ostromát és a budai basa által való felmentés tényét írja le. Érdekes fényt vet ilyen históriás énekek forrására és keletkezésére a 33-ik versszak :

Ein armer Bawrsmann luff gehn Wien
 Vnd brachte diese zeittung hin |
 Dem thāt man gar wol lohnen |
 Das bottenbrot | So man jm gab |
 Das waren zweyhundert Kronen.

Ugyancsak Nógrád bevételéről szól a következő ének : »*Zwo Warhaftige Neuezeitung | die Erste von Nowigrat vnd Ofen | aufm Lande zu Vngern | vom glückseligen Sieg vnd Triumph der Christen | wieder den Türcken | Sie derselbigen viel erschlagen | vnd in die 100 Dörffer vnd Flechen eingenommen. Im Thon : Wie man den Lindenschmid singet.*« (F. 33.) Az ének menetében és hangjában több frissesség mutatkozik és adatai is hitelesebbek. Különben ezen ujságlap mintek már azért is jobban érdekel, mert Pozsonyban nyomatták. Ugyanis a címlapon olvassuk : *Erstlich gedrucket zu Presburgh, bey Johan Walv | anno 94.*

Erről a verses ujságlapról írja Szabó Károly : »Pozsonyi nyomtatványt a XVI-ik századból ezen az egyen kívül nem ismerünk ; Waló János pozsonyi nyomdász nevével csak ezen az egy nyomtatványon találkozunk.«²

Mint már említettem, Nógrád sikeres bevételét énekli meg. Egy-két helyen költői lendület szállja meg, különösen midőn a török felmentő csapat sikertelenségét énekli.

De nem sokáig halljuk a győzelem hangjait. A vezérek hiúsága és féltékenysége rajta volt, hogy a drága győzelmeket még drágább veszteségek kövessék. Ezen sikerek után elhatározták, hogy Esztergom alá vonulnak, a mi meg is történt május 7-én. Az ostrom eleinte jól indult, de később a sereg, vezéreinek

¹ Horváth H. K. 115.

² Régi magyar könyvtár II. 67. oldal.

versengése miatt, nem tudott megküzdeni az erős várral és szégyenszemre vissza kellett vonulnia. Esztergom ostromában sebesült meg halálosan az első nagy magyar lyrikus: Balassi Bálint. Az ostrom alatti visszaélésekre erős fényt vet egy kéziratban fenmaradt vers, melyet Heyck 1887-ben adott ki a »Mitth. d. Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung« VIII. kötetében (107—114) »Ein gedicht auf die Belagerung Grans im Jahre 1595.« czím alatt. (F. 43.) A költemény, mely 133 rímpárból áll, tartalmát tekintve, Esztergom 1594-iki sikertelen ostromára vonatkozik. Szerzője bizonyára valami német hadnagy, ki unalmában és bosszúságában verselgetett. Népdalformával kezdi énekét:

Ich lag in einem schweren traum
 Under einem grünen Lindenbaum
 Im schlaff bin ich worden gar irr
 Als säh ich Gran liegen vor mir.

Meg akar győződni személyesen, hogy tényleg igaz-e az a sok áruulás, melyet a vezérekről országszerte beszélnek. Végig megy a táboron, kérdéseket intéz a vezetőkhöz és felderíti a puskaország körüli csalásokat és más hasonló visszaéléseket; mindezeket azonban hosszú lenne leírni és nem is tartoznak tárgyam körébe. Történeti szempontból mindenesetre érdekesebb lenne foglalkozni ezen leleplező rímes pasquillal, melynek szerzője ugyancsak bízik az igazában, midőn így fejezi be énekét:

»Hab ich hierinnen unrecht geredt,
 Gewisslich mich Gott darumb straffen thett.«

Az 1594-ik évi hadjárat legkeményebb küzdelme Győr előtt folyt le, mely később az erősség szégyenletes feladását vonta maga után. Természetes, mint ilyen nevezetes eseményt többször megénekelték. Még az ostrom folyama alatt keletkezett a következő feliratú rézmetszet: *Urbs Raab in Hungaria a Turcis obsessa, Belagerung Raab in Ungern.* (F. 39.)¹ Nagy fólió lap, melynek majdnem egészét egy rézmetszet foglalja el. A metszeten látjuk magát Győrt lerajzolva. A város északi felén egész a Sz. Márton-hegyig táboroz a török sereg. Északnyugaton a metszet szélén látszik Pápa városának tornya, alább Magyar-Óvár (Ungerisch Altenburg), Zirák stb. Nyugaton táboroz »Palui«² a magyarokkal. A magyar lovasokat igen ügyesen ábrázolta. Ezen, mondhatjuk,

¹ Weller nem ismeri a berlini példányt.

² »Pálffy«.

szemléltető térkép alatt magyaráztaképpen 4 versszakot metszett ki.¹

Ugyancsak Győr ostromáról és szégyenletes feladásáról szól a következő két ének: »*Zwo warhafftige Neue Zeitungen. Die erste von dem oherausz blutige Scharmützel welchen das Christliche Kriegsvolck mit dem Türcke vor der vestung Raab im Vngerland von morgen umb fünffe bisz zu einer uhr nachmittag auff der ersten tag Septembris im 94 Jar gehalten haben. — Die ander: Wie der Erbfeindt der Türck auff den 1 Octob. dises 94 Jars die gewaltig herliche statt vnd Vestung Raab durch aufgebung erobert vnd wie er erbärmlich mit den Christen Tyrannisiert hat. Im thon wie man den Lindensmid singt.*« (F. 38.)

Az első ének, mely jóval hosszabb a másodiknál, összesen 30 versszakból áll, még az ostrom ideje alatt keletkezett. Mindjárt az első versszakokban olvashatjuk a kor általános, népszerűen vallásos felfogását, melylyel a török invasiót magyarázgatták.

Részletesen megemlékezik az ostrom apró eseteiről és különösen elismeri Pálffy és Nádasdy vitézségét, a mi a német történeti énekekben meglehetősen ritka dolog; mert mindig a saját honfitársaikat dicsőítik, még ha érdemetlenek is rá. Az egyes részletek bizonyítják, hogy a szerző maga is résztvett a küzdelemben, vagy igen jó, hiteles híreket dolgozott fel. Hiszen számos prózai újságlapunk van, mely sietve vitte szét a hírt a keresztényének ezen, bár kisebbszerű diadaláról. Hogy mennyire aprólékos, bizonyítja, midőn leírja azt a díszes zsákmányparipát,

¹ In diesen 1594 Jar

Den 23. July fürwar
Der Türck sich gewaltiglich auffmacht
Ein hauffen volcher zúsamē bracht

Zog schnelliglich fur Raab die statt
Im Vngerlandt alde er hatt
Mit grossem heer sich gelegert schon,
Starch in 200000 man.

Verhofft du zú erlangen Sieg
Braucht sich mit schiessen gwaltiglich
Vngar nich freyret diesse Zeitt.
Gibt ernstlichs treffen auff beider Seitt.

Mit scharmützeln an enterlas
Gotts wöl den vnsern ferner fürlas
Verleihen glüch Sieg und beýstant
Durch sein starch vnd mechtige handt.

melyet Pálffy fia nyert a töröktől. Mégis ez a leírás a legköltőibb része az egész éneknek.¹

A befejezése már nem oly optimista, mint az előzőké, éppen nem gondol arra, hogy ezen kis győzelemmel elkezdődött a félhold hanyatlása. De a helyett, hogy fegyverre szólítaná a németiséget, bünbánatra inti.

Annál szomorúbb hírt tolmácsol a második ujság igazi, őszinte részvéttel. Szinte szokatlan az a hangmelegsége, melylyel a szegény Magyarországot siratja. Általában ez az ének költői szempontból a sikerültebbek közé tartozik, és feltűnő, hogy eddig egyetlen egy gyűjteményben sem talált helyet. Szinte Tinódi azon siralmas énekeire, melyekben jó urának, Török Bálintnak szomorú sorsán oly megkapó melegséggel, őszinteséggel kesereg, kell gondolnunk, mikor ezeket olvassuk :

Mein Munde singt | mein Hertz betrübt
Mit weinen sich nur stetig übt |
O jammer noht vnd waffen
Der Herr Gott mit kriegler noht |
Will vnser Sünde straffen.

Der Türcken grüß hat er auszgesant
mit grosem Volck ins Vngerland |
Teutschland thu dich versehen |
Dein Sünde schwer | Wird Gott der Herr
Vngestraft nicht vbergeben.

Die Axt ist schon an baum gelegt |
Vnger mit Mord in Brand gestecht |
O teutschland thu auff wachen |
Die not ist grosz ohn vnderlass |
das thut die Sünde machen.

¹ Desz Herren Balfy Jung im Streit
Er krieget auch in reichen Beut |
Dann er ein Pferd bekame
Schön | frewdig | nach Türkischer art |
Welcher er zu gut anname. —

Dann der Zaum war von Silber rein |
Der Sattel auch beschlagen fein
Ein Stecher | so von golde
Vierhundert Thaler war es |wert |
bracht ihm ein guten Solde.

Röviden írja le az ostrom lefolyását, megemlékezve a védők hősiességéről. Rettenetesnek tünteti fel a derék szerző a vérontást :

Das Blute flosz | als ein Bach grosz
drin wuschens ihre Füsse.

Tudjuk azonban, hogy a várat Hardeck szinte árulásszerűen, gyáván feladta, a miért azután halállal is lakolt.

Rettenetes képet fest a törökök kegyetlenségéről, mely minden előbbit felülmúlt. Egy rémes kornak minden borzalmassága tárul fel, ha átfutjuk e néhány versszakot és megértjük azt az engesztelhetetlen gyűlöletet, mely a török nevét mindenhol kísérte. Fájdalommal jajdul fel az énekes :

Ich jung gern mehr von diser Gschicht
So kan ich es vor weinen nicht
So vbel ist es gangen |

Bátran azt gondolhatjuk, hogy az ének szerzője járt Komáromban, vagy legalább is jól ismerte, midőn így nyilatkozik :

Comor Comorha halt dich vest |
Gewiszlich bekombst auch dise Gest |
Drumb rüfft an Gottes Namen |
O Herre Gott In dieser noht |
Erhalt vns allen sammen.

E jóslat beteljesült. Szinán basa Győr elfoglalása után azonnal Komárom alá indult. De Komáromot Braun Erasmus és Starsics Farkas oly elszántsággal védelmezték, hogy az imént győztes török vezér kénytelen volt megszegyenülten visszavonulni. Ezt éneкли meg a következő költeményünk : »*Zwey neue Lieder Vnd wahrhaftige Zeitung : Dar erste von der Sieg vnd Victori | welche Gott der Herr | seiner bedrangten Christenheit | auff ihr Gomorra in Vngern gnädiglich verliehen hat. Im Thon | Wie man singt von der Statt Olmitz | oder Grafen Nicolaus von Serin. Das ander | vom jetzt werenden Kriegszwesen in Vngern | zwischen dem Türcken vnd Christen verlaufen. Im Thon | wie man den Störzenbecher singet...* (1594)« (F. 41.)

Hatalmas bajszú török basa mellképe kivont szablyával diszíti az ének címlapját.

A felfogás ugyanaz, csak a szavak mások. A haragvó Úr ostorként elküldé a vérszomjas törököt, a ki azután igyekszik is megfelelni küldetésének. Majd megemlékezik, mily sok csapás érte ebben az évben a keresztyénséget.

A török isten bosszújának (»die göttlich Rach«) képzelte magát — mondja énekünk — de az Úr nem feledkezett meg az ő népéről:

Aber neben dein Zorn |
welchen Gott hât gefasst |
vber die Sünder geschworen |
die er dann hertzlich hasst |
bisz Gott der Herr erscheinen |
sein grosse Gütigkeit
erhört von grosz vnd kleinen
das Busz Gebet vnnnd weynen |
gab wider Sieg im Streit.

Elbeszéli azután, hogy október havában feltűntek a félholdas sátrak Komárom előtt. A vár egyik védelmezője, a mint említém, Braun Erasmus volt, kinek dicsőségéből többször igen szépen emlékszik meg a névtelen.¹

Kemény harc után sikerült az ostromlókat visszaverni, sőt Braun kirohanást intézett a várból a török tábor ellen.

De Szinán basa nem nyugodott bele a sikertelen küzdelembe és újabb rohamot intézett a vár ellen:

Dennach liesz sich nicht schrecken |
Herr Braun der thewre Helde |
thet ein gûts Hertz erwecken
seinem Kriegsvolch erwehlt |
stund dem Feind starck entgegen |
der jetzt fieng stürmen an |
thet vil Türcken erlegen |
durch fürrichtigs Verwegen |
es kostet manchen Mann. —

Végre ismét sikerül az ostromlókat visszaűzni, kik egész hadi felszerelésüket elhagyva, futnak Buda felé. A szokásos hálaadás fejezi be ezen 23 versszakból álló éneket. Az ehhez fűződő második dal teljesen elüt az eddig tárgyalt énekek hang-

¹ Herr Braun der thewre Ritter |
stellt sich zur gegenwehr |
setzt starck ohn Forcht vnd Zittern |
in das Türkische Heer |
Vermahnt sein Volek in trewen |
ausz ritterlichem Müth |
deshalb ohn alles schâwen |
wehrten sie sich von newen |
als redlich Kriegsleut gut.

jától. Míg az eddigi, rólunk szóló német énekek a vallásos érzés keretében mozogtak, hangjuk inkább a zsoltórokéra emlékeztetett, mint harcziól szóló költeményekre s ha néha rá-rátámadt a hegedüs a tespedő keresztyénségre, az alig jutott eszébe, hogy feyvert ajánljon az üres kezekbe, egyszerűen csak imára, bünbánatra szólította fel öket : addig egészen más hangokat pendít meg ezen másík dalnak »das andere lied«-nek ismeretlen szerzője. Nem versel sokat a bünröl, az Ür haragjáról, hanem valóságos harczi riadóként fordul a németséghez. Minden sorából kiérzik a világi ember, söt a legvilágibb ember, a katona.

Nem látja nagy vitézeknek a törököket, egyszerűen »gemeldtelse Leut«-nak (neveletlen népség) nevezi, mely csak nagy hanggal dicsekszik, hogy elsöpri az egész keresztyénséget, még a legerősebb várat : Bécset is.

Kimondja bátran, hogy az egyedüli orvosság a török veszedelem elhárítására, ha mindnyájan egyesülve feyvert ragadunk.

Valóságos kis »hadi practica«-t ír le versben. Egyike a legszebb verssorainak, midön a vitéz hősi elestéről szól :

Ach wie kan doch ein Mann |
in diser argen Welt
sein Leben besser lahn |
als wenn er in dem Feldt |
auff Christum wirdt erschossen |
dieweit er auch sein Blut |
der Christenheit zu gut |
gar willig hat vergossen.

Igy nem beszél, nem ír a békés polgár, hanem csak a katona, a ki már megízlelte a harc minden baját, örömét, minden — keserüségét. Valamennyi strófájában a bátorítás, a harcra tüzelés hangja szólal meg. A bátorság párosul az istenbe vetett hittel, midön így fejezi be az énekét :

Derhalten fürcht euch nit |
im aller kleinsten Haar |
jr Christen auffgericht |
vor diser losen schar |
die hefftig auff euch rennen |
denn sie in jhren Fahn |
kein guts gewissen han |
vnd jesum Christ nicht kennen.

Az egész bátorító ének 17 versszakból áll. A névtelen bizonyára olyan katona volt, ki már nem egy csatában vett részt

a török ellen; legalább a hadi dolgokban való tájékozottsága erről tesz tanúságot.¹

Ezen egyedüli bátorító dal után ismét ájtatos hangú, szomorú vereségekről szóló rémes újságok következnek. Győr szégyenletes átadásának az utóhangját képezi a következő ének: »*Neue Zeitung aus Wien. Kürztlich in Gesangweise gefasset | Von dem Graffen Ferdinandt von Hardeck | vñ Nicolai Perlin | Was derselbigen jhres Meineydigen verbrechung für ein Todt is angelegt worden | lustig zusingen. Geschehen den 15 Junii | anno 95 style novo. Im Thon | wie man von König Ludwig als er in Vngern ombkommen ist | Anno 1526.*« (F. 44.)

Kleglich so thue ich singen |
mit gar betrübten Hertzn

kezdi énekét az ismeretlen szerző és hosszasan elmélkedik egyes keresztyének gonoszsága felett, kik megfélekeztek keresztyéni mivoltukról, azért bünteti őket az ég. Így történt ez nem régen.

Als man daher thet zehlen |
wol Fünffzehen hundert Jar |
drey vnd neuntzig gar eigen
der Túrck thet sich erzeigen |
in Vngern mit grosser schar.

Darin thut er hart sauffen |
Tyranniesiret sehr |
sogar mit grossem braussen
wider der Christen Heer . . .

Győr védelmét Hardeg Ferdinand és Perlin Miklóstra bízták,

nie soltn darinne fassen |
Leib vnd Leben drumb lassen
Zustehen bis in den Todt.

Elmondja az ének, hogy milyen jól el volt látva a vár élelmi szerekkel és fegyverekkel, mégis mit művelt az áruló vezér:

¹ Csak megemlítem az ú. n. »Schwendi énekét«, mint egy Magyarországon harczoló idegen vezér nevéhez fűződő éneket, ez azonban nem tartalmaz semmi vonatkozást a magyar állapotokra. F. 40. L. bővebbet Schwendi Lázár, Felső-Magyarország főkapitányáról Jankó művében (Lasarus von Schwendi). Szilágyi S. A magyar nemzet története V. 381.

Im Vier vnd neuntzigsten Jahre |
 Ach Gott dir seys geklagt |
 der Graff von Hardeck gare
 Die Stadt vnd Schloss auffgab
 Hies das Volek hinausgehen
 Bürger vñ Kriegsleut
 Hinden ein lies er ziehen
 die Turcken mit Fahnen fliehen /
 das klagt man noch auff heut.

Azután elbeszéli a költemény, hogy Hardeget és főmérnökét, Perlint, Bécsben fogságba vetették és igazságos ítélettel mindkettőjük feje a hóhér pallosa alatt hullott le a vár udvarán.¹

Eleven, szinte journalista módjára adja tudtul a következő »Neue Zeitung« az egyes fontosabb eseményeket, melyek 1595-ben Magyarországon a török háború alkalmából megtörténtek. Czíme : *Warhaftige Neue Zeitung | aus Vngern Ziebs vnd Türcken zugetragen hat | nemlich | von dem Sieg | so der Gott den Christen bewiesen hat | wie die Turcken vber ein Wasser gezogen | vnd ins Eis gebrochen | ober zwelf tausnt ertrüncken vnd erschlagen worden. Was sonst mehr für eseltsam handel verlauffen sein in diesem lauffenden 1595 Jahr. Im Thon : Wie man den Lindenschmid singet.* (F. 55.) Néhány nevezetesebb adatot sorol fel az 1595-ik évi hadjárat történetéből. A híreket ő is csak hallomás után ismeri, a mint ezt őszintén be is vallja :

Was hört man jetzt gar mancherley |
 von grossem Krieg vnd Kriegszgeschrey |
 gar ernstlich mit gewalten |
 In Vngerland
 Gar wol bekand
 Wie jhr werd hören baldten.

Sok szomorú szerencsétlenség — mondja a költemény — történt a mult évben ; de ez idén sem nyugodott a török ellenség, hanem szertekószált éjjel-nappal, pusztítva, a mi útjába akadt. Így :

Die Stad Altenburg in Vngerland
 ist von den Türcken bald berand |

¹ Das Urtheil wurde am 16. Juni zu Wien auf den »Hof« vollzogen. Gleiche Strafe erlitt der Kriegsbaummeister Nic. Perlin. D. Biografie 10. 555.

A város kifosztása után Pápa felé vonultak ; de a keresztyén-ség se maradt tétlenül s itt megemlékezik a szerző Nádasdy Ferencz vezérről :

Der Herr Nadesti kommen
der blieb getrew
vnd rüst sich frey |
der thet gar balde kommen.

A következő versszakban leírja a törökök vereségét, kik midőn egy befagyott folyón át akartak kelni, a jég leszakadt alattuk s így az egész sereg megsemmisült. Hol és mikor történt, arról nem szól semmit, csak így versel :

Die Christen samleten sich mit vleisz |
die Türken wolten ober ein Eiss |
zu vns gar mit gewalten |
da sie jr macht |
darauffgebracht |
da ist das Eis zerspalten.

Átnézve az 1595. év hadi krónikáját, ezen ének híre csakis a Gyurgyevo mellett vívott ütközetre vonatkozhatik, mikor Musztafa basa seregét a Duna jegén való átkelés közben majdnem teljesen megsemmisítették a vajdák egyesült hadai.¹ Ez is bizonyítja, hogy az egyes énekszerzők mennyire felületesen szedték össze a különféle híreket. Mintha csak mai ujságtudósításokat olvasnánk ! A költemény többi részében megemlékezik a török ellen való általános hadikészülődésről ; énekét ő is a már jól ismert vallásos intelmekkel fejezi be.

Ugyancsak az 1595. év tavaszán Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem Borbély György vezetése alatt új hadat küldött a török ellen. Ezen sikeres hadjáratról írt egy névtelen német énekes históriát a következő cízzel : *Zwey herrliche Schöne neue Lieder | das Ernst Von der tröstliche Siegreiche Feldschlacht | so die drey abgefalne Leder | als Moldaw gross vñ klein Walachey | sampt Siebenbürgen | de 15 Mertzens dieses 95 Jars | gantz Ritterlich dem Türcken aber erhalten | mit erzehlung | warumb der jetzt new Türkische Keyser Sultan Mahomet seine leibliche Mutter | Brüder | Schwester | Schwäger | etc. habe hinrichten lassen. Im thon wie man den Lindenschmidt singt.* F. 50.

Megemlékezik Amurat szultán haláláról, kinek trónját a

¹ Horváth. Hadi krónika. 129.

harcias szellemű II. Mohamed foglalta el. Az új szultán erős energiával fogott az újabb hódító hadjáratához. Szulejman temesvári basa betört Erdélybe és pusztítani kezdte, de a keresztyénség nem hagyta annyiban a dolgot és szervezkedett :

Die in Moldaw vnd Walachey
Die Siebenbürger auch dabey |
Theten sich kurtz besinnen |
Wie der Tyrann wer zgreiffe an |
hilff Gott dz vnns gelinge.

Az énekszerző szerint Temesvár és Lippa között történt a döntő ütközet :

Zwischen Temeswar vnd der Lipp |
Erhube sich ein seltzam getrüpp |
Der angriff wahr geschehen
Manch Künner Held
Ward du gefelt
Viel volchs thet du vergehen.

Vége is győztek a keresztyének. A törökök nagy része vízbe fúlt, hasonlóképen a segítségükre siető tatárok közül is számosan. Örömteljes hangon tolmácsolja az énekes a keresztyén fegyverek diadalát és sokkal nagyobbnak képzei a győzelmet, mint a milyen az tényleg volt.

Különben az egész 25 versszakos költemény nem is említi a magyarokat, csak az erdélyiekről szól. Költői értéke igen kevés, az egyszerű históriás énekek szürke csoportjába tartozik.

Báthory Zsigmond, Erdély fejedelme, megúnva a török porta örökös zaklatását és álnokságát, Rudolf császárral lépett szövetségre. A szövetség híre általános örömet keltett az egész németiség körében. Ez öröm egyik megnyilatkozása a következő történeti ének az 1595-ik évről: *Neue Zeittungen Vom vertrag vnd Ewiger Bündnisz Zwischen Der Röm: Key: May: Rudolpho dem 2: vnd dem Fürsten in Siebenbürgen vnd Walachey sampt den Rätzern und Moldawern | den andern May | dieses 1595 Jars mit grosser Solemnitet zu Prag beschlossen | vnd auffgericht. — In gesangsweisz gestellet. Im Thon Bomei Bomei jr Polen.* [F. 45.]

Az énekekből kitűnik, hogy a szerző jól van értesülve a szerződés keletkezéséről, melyet a keresztyénség egyik örvendetes eseményének tekint. Báthory Zsigmondot egyszer sem nevezi

nevén, csak mint »Fürst v. Siebenbürgen«-ról szól róla ; így mindjárt a második versszakban :

Der Fürst in Siebenbürgen |
 Der hat nun in viel Jaren |
 Die Trew vnd Glaub des Türcken
 Mit höchster bschwerd erfahrn.

Miután a német szövetség tervének ellenzőit erős kézzel elhallgattatta, a szövetség megkötése végett Bocskay Istvánt küldte Prágába. De lássuk, mint beszéli ezt el versben a névtelen szerző :

An Keyser ward gesendet |
 Von Bockay Herr Steffan |
 Der hat die Bottschafft gesendet |
 Die werbung recht gethan
 Auffgericht ein Bündnisz schon |
 Mit gwisser Condition |
 Ich bitt wölt recht vernemmen |
 Was ich singe dawon.

Felsorolja most kellő részletességgel a szerződés egyes pontjait, melyeket történetileg híven mutat be. Míg a szövetség megkötésének részleteiben teljesen szavahihető a szerző, kevésbé vehetjük komolyan éneke befejező versszakát, melyben Báthory Zsigmond fényes győzelmeiről szól, midőn egészen Drinápolyig kergette a törököt. Sőt :

Dem Keyser thet er senden |
 Von der Beut köstlich gschenkc |
 Erkläret sich der an der |
 Das er gn jhn gedanck |
 Er rüst sich noch mit macht |
 Des Türcken stoltz vnd pracht |
 Mit Gottes hilf zu demmen |
 O Gott halt jhn in acht.

Különböző híreket gyűjtött egybe az ismeretlen énekszerző a következő költeményében, melyet ügyes előadása és elevensége miatt bizonyára szívesen olvastak a németek, annál is inkább, mert többnyire győzedelemről van benne szó. Czime : *Warhaftige neue Zeitung ausz Vngern | welcher massen der hochgeborn fürst ausz Siebenbürgen den gewesenenen Bassa zu Temiszwer den 4. Februarij angegriffen vnd 75 Wagen seiner war bekommen. Desz*

*gleichen wie sie die auffrurischen Zekel gepiszt | geköpfft vñ ombracht
samt andern glücklichen thaten | so die Christen im Vngern den
15 Februarij begangen. Im Thon : Es ist gewiszlich an der zeit . . .
F. 57.*

Méltó a figyelemre az ének bevezetésének harmadik verszaka, melyben párhuzamot von a régi zsidó és a mostani szomorú állapotok között. Ebben a lényegében vallásos korszakban igen kedvelt volt a költészetben a bibliai párhuzam. Épp úgy, mint nálunk Szkárosi H. A. párhuzamot vont a zsidó és magyar nemzet között, voltak német énekesek is, kik összehasonlították a keresztyénség szomorú állapotát a zsidók egykori elnyomatásával.¹ Maga a szomorú kor kínálkozott önként az összehasonlításra. Így a fentemlített énekben olvassuk :

Dann wie der trewe liebe Gott
vom Pharao errettet
Die kinder Iszrael in jhrer nodt |
so sie zu jhm gebettet |
Also er vnns noch táglich thut |
so wir jhn nur in unser nodt |
Festtiglichen vertrauen.

Érdekes, hogy a szerző megmondja a forrást, a honnan merítette az egyes híreket. Hiszen ezen énekszerzők közül alig egy-kettő járt Magyarországon. S így énekeik alapjául a legtöbb esetben prózai újságlapok szolgáltak. Így ezeket írja :

Von Weiszenburg die Zeytung meldt
den vierdten Hornung zware
Wie das der Türcke hab erwelt |
ein newen Bassa fürware |
Zu Demiszwer wol inn der Statt |
den selbigen verordnet hat |
nun hört wie es ist ergangen.

¹ L. Altdeutsche Gedichte v. Neuselbach. Berlin K. B. Yd. 7804. Ain Christlich lied wider das grausam iheroen vnd Tyraranney des Türckhens vnd abgefallen Christen. P. o. »sich wie halff gott der herre | dem also Izrael darvon. Vnd errenkte in dem möre | den König Pharaon. — Hiericho die müst fallen | vor gottes volck geschwind | also hilfset Gott allen | die vertrauen auff jn.« Vagy pl. egy magyar énekből:

Mint Izraelt Pharahosnak torkából
El-kihozád zsidókat Aegyptusból stb.

L. Tardi György énekét. *Századok* 1870. 104—30.

Elbeszéli ezután az ének, hogy az új basa 79 társzekérrel vonúlt Temesvár felé. A mint ezt Lippán a szabad hajdúk meghallják, felkerekednek és rátámadnak a basa seregére :

erlegen jhn bald in dem Feld
nemen im all sein Gut vnd Gelt |
den Bassa thun selbst ombringen.

A következőkben a németek lázadását beszéli el, kik Báthory Zsigmond ellen támadtak fel. Az ingadozó fejedelem ezután hamarosan vérbe fojtotta a békétlenkedést. A bekezdés hasonló az előbbihez :

Nach dem Auch die Zeytung melden thut |
jhr solt mich recht versten |
wie sich mit dem Zeckeln vor helt |
ich wils euch melden thun.

Ezután ismét új hírrel szolgál. Elmondja, hogy néhány »Landsknecht« Esztergomból (Gran) mint támadta meg útközben a beglerbéget és sok törököt levágott.¹

Nem tudni biztosan, melyik török basára vonatkozik az ének következő versszaka :

Ausz Vngern ferner die Zeytung melt
wie die Christen bekommen |
einen grausammen Türckischen Heldt |
welcher jm vil Kind genommen |
das er auch nicht auff seinem Kopff |
so viel haare getragen hat |
Als er kinder entfűret hab.

Az utolsó hír, a mit még elmond, Vác hirtelen elfoglalása. A »Hadi krónika« szerint² Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf rohammal bevették a töröktől lanyhán védett várat. Az ének szerző másnak tulajdonítja a dicsóséget, és pedig :

Dann als zu Waitzen in der Statt |
Die Türcken warn in wollebē |
hat sich Danhauser aufgemacht |
sie vberfale eben |
den marck er vberstiegen bald |
Die Thor geofnet mit gewalt
den Flecken abgebrennet.

LEFFLER BÉLA.

¹ L. i. m. : 130. l.

² L. 130. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

VIII. Kelemen magyar- és horvátországi hadi vállalatai. Irta Horvat Károly tr. Zágráb. A horvát kath. irod. társaság kiadványa. 1910. 210 l. A mezőkeresztesi csata tervrajzával.

Ismét érdemes munkával gyarapodott az eseményekben és szereplő személyekben egyaránt gazdag XVI. század történetének irodalma. A szerző mint az Institutum s. Hieronymi igazgatója, több éven át Rómában tartózkodva buvárkodott az ottani archivumokban és számos érdekes, eddig nem ismert történeti emlékre akadt, a melyek a horvát-magyar történetet jelentékeny módon felderítik. A kiapadhatatlan forráson, a vatikáni könyvtáron kívül az Aldobrandini hercegi család magán archivumát használta fel műve megírásánál. A család feje, Aldobrandini József herceg a legnagyobb szívességgel engedte meg neki, hogy családi archivumában buvárkodjék s maga is készségesen segédkezett neki kutatásaiban.

A szerző műve bevezető soraiban utal a török császárság nagy hatalmára, a mely habár a XVI. század második felében gyenge fejedelmek váltották fel egymást a kalifák trónján, napról-napra terjesztette véghetetlen határait. III. Murat szultánsága alatt (1574—1595.) 40 vilajetet számlált, a melyek közül 8 Európára esett, 28 Ázsiára, 4 pedig Afrikára. Törökország a XVI. század végén az első hadierő az egész Európában, a mely minden időben 250.000 gyakorlott katonát volt képes lábra állítani s épp annyi önkéntes csapatot. A tengeren is félelmetes hadierőt tudott kifejteni. A lepantói veresége után egy évvel rá már 250 új hadihajót gyűjtött össze a Földközi-tengeren.

E hatalmas hadierővel sikerrel szembeszállani egy európai állam sem volt képes. Ilyen sikert csak egy európai coalitiótól lehetett várni. Azonban az akkori viszonyok Európában nem igen nyújthattak reményt ilyen közös vállalkozásra. Egyedül a római pápák szállnak szembe a törökökkel a veszedelem teljes tudatával s viselik a törökellenes politika nagy gondját. Két főök ösztönzi őket ezen elszánt tevékenységre. Egyrészt erkölcsi kötelességük-

nek tartották, hogy mint az egész keresztény világ képviselői szembeálljanak a kereszt leghatalmasabb ellenségével, másrészt féltették a töröktől Italiát, a tudomány és művészet e bölcsőjét az ő rengeteg műkincseivel. E harczot a pápaság a XVI. század elején és közepén inkább diplomatiái úton vezette, később pénzsegély nyújtásával és hadicsapatok küldésével is.

E törökellenes politika intézői leginkább XIII. Gergely és VIII. Kelemen voltak. Az előbbi komolyan foglalkozott avval a gondolattal, hogyan lehetne a törököket Európából kikergetni s e célra az európai fejedelmeket egyesíteni. Azonban minden igyekezete s pénzáldozata semmi kézzelfogható eredményt sem tudott felmutatni. Sokkal erélyesebben folytatta ezen politikát az Aldobrandini család egyik ivadéka, VIII. Kelemen pápa. Ennek politikai eszméit és tevékenységét előadni célja a nevezett műnek. Míg Fraknoi Vilmos »Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel« cz. művének III. kötetében VIII. Kelemen pápának csak 34 lapot (6. és 7. fej.) szentel, Horvat Károly 210 lapon méltatja politikai tevékenységét.

Az első hadívállalat. (8—86. l.) Az első fejezetben VIII. Kelemen pápának, családi néven Aldobrandini Hippolitnak, életrajzát adja s kiemeli, mennyire kötelezte le maga iránt a Habsburg-házat avval, hogy leghathatósabbban működött közre Miksa osztrák herczegnek a lengyel fogságból való kiszabadításában. Mint pápa fáradhatatlan munkásságával, nagy jámborságával s erkölcsösségével tűnt ki. Az akkor a pápai udvarnál divó nepotismus útján két rokona, Aldobrandini Péter és Passeri-Aldobrandini Cintius, fiatalon cardinális rangra emelkedett s az utóbbi a pápai külső politika terén nagy befolyásra is jutott.

VIII. Kelemen mindjárt pápasága kezdetén lelkesedéssel karolta fel újra XIII. Gergely pápa törökellenes politikáját, a melyre Lengyel- és Németországban előbbi utazásai alatt szerzett tapasztalatai s a Habsburg-házzal való barátsága ösztönözte. Mindjárt trónralépte után küldi szét bizalmas embereit a szélrózsa minden irányában, hogy az európai és ázsiai fejedelmeket a török ellen egyesítse, többek közt a horvát származású Komulović főpapot, a római sz. Jeromos collegium kormányzóját, Perzsiába, Erdélybe, Oláh- és Nagy-Oroszországba. Magára az olasz származású renegát Szinan pasára is iparkodott hatni. Hetenként informáltatja magát a török kérdés állásáról. Gráczból, Ferdinánd főherczeg udvarából Cobenzel Iván bárótól, az osztrák állapotok alapos ismerőjétől, kap részletes tudósításokat, különösen az 1593. és 1594. évi horvátországi súlyos helyzetéről.

Leghathatósb segítséget II. Fülöp spanyol királytól várhatott a pápa. Ezt Aldobrandini pápai lovastábornok útján igyekezett

ügyének megnyerni. A gondosan és részletesen kidolgozott instructiója magának a pápának a műve, a melyet a szerző 13 oldalon ismertet. Ez az irat arról tanúskodik, mily alaposan ismerte a pápa Európa akkori viszonyait. Ebben ecseteli Magyarországot is stratégiai szempontból. Részletes utasításokat ad követének, hogy mire iparkodjék rávenni a spanyol királyt s mely érveket hasson rá. II. Fülöptől azt kívánja, hogy küldjön tengeri hajókat Szicziába a török hajóhad ellen s jelentékenyebb haderőt Bécs alá, a mely Győr eleste esetére veszedelemben forog. Mily véleményt táplált a német szoldateszkárról, arról az a kívánsága tanúskodik, hogy a küldendő hadseregben ne legyenek németek. A maga részéről hajlandó a Habsburg-házat minden megterhelhetése daczára anyagilag is támogatni. Azután felsorolja az okokat, hogy miért kell II. Fülöpnek e hadjáratot megindítania s követendő példányképpül felállítja neki V. Károlyt.

Az instructio másik felében a pápa kifejti a maga nézeteit a törökökről s előadja, hogy miképen szabadulhatna meg Európa a fenyegető török veszedelemtől. A pápa arra a következtetésre jut, hogy csak az összes ker. fejedelmek közös támadó hadjárata képes véget vetni e veszedelemnek.

Azután rajzolja a súlyos helyzetet, a melyben Magyarország van s kiemeli az általános elégtelenséget, a mely ott uralkodik. Ha Magyarország elbukik, rákerül a sor Ausztriára és Csehországra. Ha elesik a fontos Zengg, veszedelembé jut Italia. A támadó hadjáratra hajlandó volna Báthori István lengyel király, a ki kész háromhavi 100.000 arany fizetése mellett 60.000 lovas lábra állítani.

Továbbá kifejti a haditervet is. A keleteurópai népek hadserege Havasalföldről indulna Konstantinápoly felé, míg egy hatalmas flotta Gallipoli mellett horgonyozva iparkodnék megakadályozni az ázsiai török csapatoknak Európába való átkelését, a perzsák pedig kelet felől hátba támadnák meg a törököt. A pápa törekedni fog fölkelésre birni a balkáni ker. népeket, különösen az albánokat, sőt a jemeni arabok segítségére is gondolt, a kik feszült viszonyban éltek a törökkel.

Mint hogy a pápának Ausztriát és Lengyelországot kell anyagilag támogatnia, a hadiköltség egy részét a spanyol királynak kell magára vállalnia.

A követ útközben meglátogatta Doria Andrást, a genuai hajóhad admirálisát, a kit sikerült megnyerni a pápa tervének. A spanyol udvar nagy fényvel fogadta ugyan a pápai követet, de a beteg király elé csak később (1595 febr. 4.) került a követ, a ki kevés reményt merített a király feleletéből. Bár útja sürgős volt, mégis április végeig húzódott el az ottani tartózkodása.

Mint hogy a küldött pénzösszegeket gyakran más célra fordították, nem a zsoldos csapatok eltartására, a pápa külön biztos elküldésére határozta el magát, a ki lehetőleg a haditéren tartózkodjék s közvetetlenül fizesse ki a segélypénzt a császári hadipénztárosnak. Doria Iván pápai biztos Innsbruckon át Regensburgba utazott a birodalmi gyűlés megnyitására megjelent császárhoz, a kinek a pápa nevében 60.000 ft. fizetett ki hadiczelokra, azután pedig a magyarországi főhadiszállásra. Az élesszemű Doria hamar beletalálta magát az ausztriai viszonyokba. Láttá, hogy a gyenge fejedelem nagyon függ minisztereitől, a kik őt csalják, nem kerülték ki figyelmét a hadseregben uralkodó nagy hiányok s a hadvezetőség nagy gyarlósága. Azt tanácsolta a pápának, hogy fegyverezzen fel 8000 magyar katonát, ezekkel többre menne, mint a német katonasággal.

Az 1594. évi hadjárat kudarczának elbeszéléséből kiderül, hogy a pápának minden intése, tanácsa, buzdítása hasztalan volt II. Rudolfnál. A pápai követ Contija di Poli Lotár hiába tárja fel a tétlen fejedelem előtt országainak siralmas állapotát, hasztalan mutatja neki a szabadulás módját. Épp oly kevésbé boldogult Doria Mátyás főherczegnél. Tanácsosai közül csak Pálfi értett vele egyet. Az 1594. év végén könnyes szemmel kellett a pápai követnek néznie, hogyan oszlott szét a ker. hadsereg.

A következő év januárius havában mégis sikerült a pápának követe útján egyezséget hozni létre Rudolf király és Báthory Zsigmond fejedelem közt s így igen hasznos szövetségest szerezni neki, másrészt a gondatlan és tétlen királynál legalább azt elérni, hogy ez Mátyás főherczeg mellé Mansfeld Károly grófot és Tillyt rendelte tanácsosokul.

A várva várt spanyol követség jelentése nagy csalódást okozott a pápai udvarban. A spanyol király csak 5000 gyalog és 600 lovas katonát helyezett kilátásba a török háború viselésére. Ez azonban nem csüggesztette el a pápát, hanem még nagyobb áldozatokra serkentette. Aldobrandini Iván Ferencz grófot kinevezi a gyűjtendő pápai hadsereg vezérévé s junius 1. nagy ünnepiességgel adja át neki S. Maria Maggiore templomban a fővezérség jelvényeit. Elég jelentékeny s jól felszerelt hadsereg indult Hall-Passau-Bécs felé, több mint 10.000 gyalogos s vagy 1000 lovas, de csak ezer akadálylyal s a császári miniszterek meg-tisztviselők gondatlansága következtében nagyon lassan vonulhatott előre a török hadjárat színhelyére.

A 69. l. tól kezdve a szerző ecseteli az 1595. évi eseményeket, a melyek Győr eleste után Magyarországon történtek s szomorúan konstatálja, hogy a pápa minden erőlködése, hogy Győrt

visszahódítsa, hiábavaló volt; pedig vagy 60.000 katona volt egyesítve a ker. táborban. Csak a tapasztalt, erélyes és szigorú Mansfeld megjelenése hozott kedvező fordulatot a hadviselésbe. Jul. 1-én kerítik be Esztergomot, de nagy volt a keresztény táborban az aggodalom a felmentő török hadsereg hírére. A közeledő pápai hadsereghez folyton sürgető üzenetek mentek, azonban Aldobrandini csak nagyon lassan haladhatott előre. A török felmentő sereg megelőzi Esztergom alatt; azonban Mansfeld aug. 4-én nagy veszteséggel visszaveri, de 10 nap mulva vörhasban meghal. Aldobrandini csak azután érkezik meg Esztergom alá, a melynek kivívásában jelentékeny szerepe van. Miután a török őrség az esztergomi várból szept. 2-án kivonúlt, a keresztény hadsereg vezetőségében egyenetlenség támadt. Aldobrandini a legnagyobb energiával szállt szembe Rudolf kívánságával, a ki azt akarta, hogy a pápai tábornok teljesen vesse alá magát a képtelen Mátyás főherceg parancsának. Önálló akart maradni, csak szövetségese lenni Rudolfnak a haditéren.

A havasalföldi török hadjárat kedvező lefolyásának esetelesénél kiemeli a szerző, hogy a pápa segédhadait az erélyes, harcias Báthory Zsigmond fejedelemnek akarta átengedni, azonban a magyarországi súlyos hadiviszonyok meg más közlekedési akadályok nem engedték meg e terv kivételét. Azután leírja Horvat, mily áldatlan állapotok uralkodtak a király hadseregében a folytonos pénzzavarok miatt. Aldobrandini kénytelen volt a főhercegnek 4000 db aranyat kölcsönadni a maga pénzéből, hogy a legnagyobb szükségét elhárítsa, a mely a királyi hadseregben uralkodott. Sürgetésére végre elhatározta a főherceg, hogy szállják meg Visegrádot. Ennek kivívásában oroszánrésze volt a pápai tábornoknak. A következőben Horvat tanár siralmas képét nyújtja a hadsereg állapotának, a mely az őszi időjárás következtében beállott. Éhség, eső, lakáshiány, betegségek demoralizálták a hadsereget. A főherceg semmire sem tudta magát elhatározni, Rudolf eddigi hadisikerei daczára minden áron, lealázó feltételek mellett is, hajlandó volt békét kötni a törökkel. A korai tél szaporította a betegek számát, élelemhiány állott be. Aldobrandini ott hagyja a főherceget s külön helyen, Mocsa mellett táborozik hadseregével. Mikor a tél korai beállta megszorította a betegek számát s a mantovai herceg segédesapataival visszatért Italiába, Aldobrandini lassan visszavonult Pozsnyba. Az ezer bajtól zaklatott hadseregben nagy elégtelenség kapott lábra, mindenki Italiába vágódott. A tábornok maga is lábba esik, katonái pedig szökdösni kezdtek Italiába. Nagy elkeseredés fogta el őt annak láttára, mily keveset törődnek hadseregével Rudolf király emberei.

A főherczeg rendeletére Sopron vidékére vezették a ruhában, élelemben szűkölködő kimerült, pusztuló pápai sereget, a hol ellenséges indulattal fogadták. Mikor Aldobrandini látta, hogy ott sincs maradása, serege pusztúl, hisz átlag 10 ember halt meg naponként s a deczemberi számlálásnál csak 3676 ember maradt meg a szép hadseregből, végre beleegyezett a seregtől sürgetett visszatérésbe. Megdöbbenéssel vették ennek híret Prágában is, meg Mátyás főherczeg táborában is. Ez utóbbi külön követe, Gaurian Oktavián útján fejezte ki a pápai fővezér előtt mély sajnálkozását, hogy ő reá esik a vád a pápai hadsereg távozása miatt. Aldobrandini kemény, de igazságos ítéletet mondott a főherczeg tanácsosaira, azonban megmaradt előbb kijelentett elhatározása mellett.

Császári biztosok kísérték el a pápai hadsereget (2900 gyalogost) Bécsből egészen az olasz határig. Ferdinánd főherczeg tartományában jól tartották, ingyen látták el a visszatérő sereget. A lovasok (több mint 600) később ugyanazon az úton tértek vissza hazájukba.

A fővezér, Aldobrandini gróf, hosszabb ideig betegen feküdt Grácban s felépülvén, Prágába utazott, hogy a császárnak előadja visszatérése igazi okait s adjon tanácsokat a haditeendőket illetőleg. A császár elismerése s hálája fejében gyönyörű felkantározott lovat ajándékozott neki. Mikor Aldobrandini 1596 jun. 19-én Rómába visszatért, részletes jelentést tett a pápának az egész hadjáratról.

Az 1597. évi II. hadivállalat. (86—139. l.) Az eddigi hadivállalatok nagy költségei s csekély eredményei nem hogy lelohasztották volna a pápa buzgalmát, hanem inkább még nagyobb energiára ösztönözték törökellenes politikájában. Tervének első sorban a lengyel királyt akarta megnyerni. A két évvel ezelőtt útnak indított Komulović után a casertai püspököt küldötte Lengyelországba. A pápa jól ismerte a ker. liga megvalósításának nehézségeit. Ennek útjában állott első sorban a lengyel király és az erdélyi fejedelem hatalmi féltékenysége, azután a Habsburg-ház és a lengyel király közt Miksa főherczeg trónigényei miatt fennálló feszült viszony. Ideálja volt: egy 100.000 ker. harcosból álló had kiállítására, a melynek eltartása évi 500.000 db aranyat igényelne. Ennek előteremtése a császárt és a római pápát illetné, az előbbi azonfelül évi 300.000 frt. segélypénzzel támogatná az erdélyi fejedelmet. A casertai püspök nem igen biztató jelentést küldött Lengyelországból. Ott azt követelték, hogy Báthory engedje át a meghódított Moldvát a lengyeleknek, a kik ennek fejében elhárítják Erdélytől a tatár veszedelmet. Báthory könnyen találhat kárpótlást a török földön.

Az erdélyi fejedelem a török veszedelem ellen Rudolfnál személyesen keres oltalmat. Carillo gyóntatóját elküldi Rómába s onnan Madridba. A pápa jelentékeny pénzsegélyt ad neki, a spanyol király pedig 80.000 db aranyat s a hadjárat idejére 20.000-et, azonkívül megígéri, hogy elküldi majd flottáját az Adriai-tengerre.

A szerző erre az 1596. évi hadi eseményeknek, Lippa, Temesvár ostromának, Hatvan bevételének, Eger elestének rövid elbeszélését adja, azután áttér a Mező-Keresztes mellett okt. 23-án lejátszódott drámának előadására. Ennek kapcsán a szerző jegyzetben felemlíti, hogy az Aldobrandini családi könyvtárban ráakadt (Tom. 150. No. 21.) a mezőkeresztesi csata egyik szemtanújának, Ferrante de Rossi pápai kapitánynak Aldobrandini tábornokhoz intézett értékes jelentéstételére, a melyhez a csatamező térképét is csatolta. Ennek mását a szerző műve elején közli.

E győzelmét a szultán ünnepies kiáltványban hozta összes alattvalóinak tudomására, a melyet Marco Antonio Bonicci olasz nyelvre lefordított. A szultán 100.000 ker. katonáról s 1000 ágyúról szól, a melyek közül 200-at zsákmányul ejtett. A ker. sereg szétoszlott, Miksa Kassára menekült, a nagy remények dugába dőltek. A visszavonuló török sereget érzékeny csapás érte utól. Az erdélyi fejedelem nov. 15-én Nikápoly mellett megfutamítja.

A pápa a sok segélypénz küldözgetésével kimerítette pénzforrásait, hisz egyedül Lengyelországba Gaetano bíboros 300.000 ftot vitt; mindamellettt újabb segédhad elküldésére határozta el magát. 1597 jun. 3-án azt tudatja a pápa Rudolfnal, hogy Aldobrandini gróf vezetése alatt újabb segédhadat szándékozik küldeni neki, feltételül azonban megszabja, hogy Rudolf maga álljon a hadsereg élére, Miksa főherczeg pedig mondjon le a »lengyel király« címéről. Jan. 30-án kinevezi Aldobrandinit a pápai hadsereg fővezérévé havi 3000 arany fizetéssel s másnap elküldi Prágába, honnan Lengyelországba volt indulandó, hogy a királynak 200.000 frtot kifizessen a hadsereg fentartására.

Prágában Báthory fejedelemmel találkozik, a ki nem tudja bevárni a császár elhatározását. Aldobrandini is kénytelen majd két hónapig ott maradni. Az udvarban éppen nem harcias a hangulat. Prágába bolgár és oláh követségek érkeznek, hogy közreműködésüket felajánlják a török ellen. Aldobrandini nemcsak őket bátorítja, hanem ilyen tartalmú levelet is küld az oláh fejedelemnek. Bizonyára nem szívesen hallgatta a császári miniszterek meg az erdélyi fejedelem kölcsönös vádaskodását; azért nem igen bízott az utóbbinak közreműködésében.

A prágai udvarban vérmes reményeket tápláltak a hadjáratot illetőleg. Az osztrák meg német tartományokból 18.000 gyalogost s 9500 lovast vártak. Csehországból 900.000 tallért s 1000 lovast, Magyarországból 10.000 lovast s épp annyi gyalogost. A haditanácsban Aldobrandini azt kívánta, hogy a pápai hadsereget Horvátországba küldjék a remélt szlavómiai, boszniai és dalmáciai felkelés támogatására, Rudolf hallani sem akart e tervről; azt remélte ugyanis, hogy a toscanai nagyherceg küld oda segédcsapatokat.

Míg a tanácskozások folytak, azalatt Rómában előkészületeket tettek a második hadjáratra. Aldobrandini gróf még Prágába való elutazása előtt bocsát közzé kiáltványt a pápai kapitányokhoz, hogy toborozzanak 200—200 harczost a törökök elleni hadjáratra. Prágából pedig utasításokat ad a sereg felszerelésére, élelmezésére és szállítására, gondoskodik betegápolókról, orvosokról, megbízható biztosokról, a kik a hadsereget Ausztrián át elkísérik s gondját viseljék. Azonban a toborzás csak lassan folyik s kevesebb harczos gyűlt össze, mint azt Aldobrandini várta. A pápa tervét, hogy e sereget Fiumén át küldi, az önző Velence megakadályozta, ellenben a sereget szárazföldi útjában segítette.

Miksa főherceg mellé Németalföldről Albrecht kormányzó Basti Györgyöt, olasz származású tábornokot, küldte tanácsadóul. Különben Bécsben kevés gondot fordítottak csapatok gyűjtésére. Junius végén német és vallón csapatok, majd osztrákok gyűltek össze Bécs alatt, július elején érkeztek oda a pápai harczosok — mintegy 8000.

Aldobrandini azt tanácsolta a vezéreknek, hogy vezessék az egyesített hadsereget Esztergom alá. Onnan jobban figyelhetik meg a török sereg mozdulatait s gyorsabban határozhatják el magukat döntő lépésre; Erdély és Magyarország ebből bátorságot merítene; előbb Budát és Székesfehérvárt kellene bevenni s csak azután Győr ellen indulni. Tanácsát nem követték. A vezérek közt különben torzsalkodás támadt. Basti György önértében megsértődve lemond állásáról s Aldobrandini panaszkodik Rómába küldött levelében, hogy ilyen érdemes embert sértegetnek, elkedvetlenítenek.

A ker. sereg augusztus közepén Pápa vívására indul, hova Aldobrandini tábornok hadával követi, noha a hadvezetőség tanácsát nem követte. Míg a várat szemügyre veszik s a csapatokat megfelelően elhelyezik, híre jön Szaturdzsi Mehmet pasa közeledtének, mire Miksa főherceg rohamra határozza el magát. Kérelmére a pápai tábornok 400 legjobb vitézét küldi neki. Ezek a sváb és vallón meg francia csapatokkal egyesülve rohamra indulnak s a törököket a belső várba kergetik. A francziák vol-

tak az elsők a falakon ; az olaszok vesztesége holtakban és sebesültekben 60-ra rúgott.

E fegyvertett nagyon megörvendeztette a pápát, azonban Miksát nem bátorította fel további nagyobb vállalkozásokra. Visszavonúlt Altenburgba s egy hónapig vesztegelt ott tétlenül. Ez a beállott esőzések, élelemhiány meg betegségek folytán demoralizálta a hadsereget. Aldobrandini szigorúsága sem szüntette meg a beállott szökdősést, a császári had is szeptember elején mintegy 10.000 gyalogosra és 4000 lovasra fogyott le.

A főherczeg végre egyhavi tétlenség után Aldobrandini tanácsára Győr ellen indult. A hiányok s bajok, a melyeket a pápai vezér előre látott, tényleg beállottak s a főherczeg 24 napig ott vesztegelvén, egy török felmentő had közeledtének hírére átkelt a Dunán s Komárom közelébe szállott táborba, míg a török sereg Tatánál foglalt állást.

A pápai titkárnak Aldobrandininhoz intézett leveleiben kifejezésre jut a nagy elégtelenség, a melyet Miksa főherczeg hadviselése Rómában keltett s érthetővé teszi a pápa elhatározását, hogy seregét elküldi Báthory segítségére. Ezt a tervet azonban Aldobrandini a feltornyosuló nagy nehézségek miatt meg nem valósíthatja. A pápai hadseregben kitört láz a fővezért is és utána Capizucchit is ágyba dönti. A császár kívánságára, hogy a pápai hadsereg Magyarországon telessen, a pápai tisztek nem hajoltak, az olasz katonák újra szökdösni kezdték.

Tatának a császári hadsereg tétlensége folytán bekövetkezett bukása kínos fájdalmat s aggodalmat keltett Rómában. Aldobrandini betegsége oly rosszra fordult, hogy halálától tartottak s orvosai azt tanácsolták neki, hogy hagyja el Komáromot s vonuljon vissza a harcmezőről. Ez évben a császári hadsereg csak egy kisebb sikert tudott felmutatni, ugyanis Pálfi és Nádasdy a Vác fölött vívott ütközetben Mehmed pasát 3000 embernyi veszteséggel viasztorították. A ker. hadseregben kitört lázongás Miksát visszavonulásra bírta.

Mikor a pápa az Italiában beállott politikai változások miatt seregét visszaparancsolta, a ker. hadsereg szétoszlott.

A 125—139. lapokon a szerző ezen itáliai eseményeket tárgyalja, a melyek a pápát arra bírták, hogy magyarországi hadseregét visszahíja, s azokat a nehézségeket, a melyekkel Aldobrandininak meg kellett küzdenie, mikor seregét Bécsből Italiába vezette. 1598 márcz. 9-én Aldobrandini jelentést tett a pápának a II. hadi vállalat lefolyásáról. A pápai kamara Aldobrandininak utólag is 43.642 db aranyat fizetett ki ezen hadjárat költségei fődözésére. Velencez egyik római követének, Delfino Ivánnak,

jelentése szerint VIII. Kelemen pápa e két expedióra több mint másfél millió aranyat költött.

Mindezen óriási pénz- és emberáldozat s a vállalkozás siker telensége nem volt képes a pápát törökellenes politikájától el téríteni.

A III. hadivállalat. A pápa eddigi erőlködésének sikertelenségét nagyrészt a nyugateurópai nemzetközi viszonyok okozták, különösen IV. Henrik francia király meg a Habsburgok hatalmi versengése. A szerző röviden jelzi, mimódon iparkodott IV. Henrik a Habsburg-ház hatalmát a protestánsok, a lengyelek, a törökök segítségével gyengíteni. Ez keresztezte a pápa politikáját; azért ez minden áron iparkodott a nyugateurópai fejedelmeket kibékíteni, másrészt pedig kis könyvek egész sorozatának kiadásával a közönségre hatni. Céljuk volt a pápa törökellenes politikájának igazolása s népszerűsítése. E gyűjteményből kivált az a könyv, a melyet a velencei Soranzo 1598-ban Ferrarában kiadott s VIII. Kelemen pápának ajánlott volt, »az átkozott musz loman secta megsemmisítése« körül szerzett érdemeiért. A szerző pontos adatok alapján hű rajzát iparkodik adni a török császárságnak. E mű elérte célját. Két év alatt három kiadást ért el. E műből kitűnik, mennyire fáradozott a pápa a balkán népek felszabadítása körül, mily közömbösen viselkedett e tekintetben Európa, mennyire paralizált Velence minden ilyen kísérletet. Ily ker. ligának egész tervezetét hozza a könyv. A velencei signoria meglepetten e mű esetleges hatásán saját területén. A szerzőt örökös számkivetésre ítélte s a kapható példányokat a könyvkereskedésekben összevásároltatta; a pápa viszont Soranzót védelmébe vette.

Nagyon megörült a pápa, mikor 1601 május havában követ ség jelent meg Perzsiából Rómában, melynek célja egy török ellenes liga megteremtése volt. A pápa nagy fényvel fogadja s az ünnepek egész sorozatát rendezi számára. Ugyanebben az ügyben már februáriusban két jezsuitát küldött követekül a perzsa sahhoz s most már nagy reményre gerjedt, hogy megvalósúl kedvelt gondolata, egy törökellenes liga létesülése s hogy a követségnek egyengesse az útját, ajánló leveleket adott neki az egyes fejedelmekhez.

Az 1598. és 1599. évi hadi események és sikertelen békealkudozások elbeszélése után a szerző áttér az 1600. évi hadi vállalatokra s kiemeli Kanizsának okt. 20-án bekövetkezett elestét. Evvel megnyílt a török előtt az út Stájerországba, a tatár lovas ság büntetlenül fosztogathatta a Dráva és Mura mellékét. A menekülő lakosság félelemmel töltötte el a szomszéd osztrák tartományokat.

A pápa igen szívére vette a ker. hadsereg e kudarczát. Habár tetteleg nem vehetett részt a hadjáratban, de diplomatiái úton nem szűnt meg tervéen munkálkodni s folyton fenntartotta a balkáni keresztényekkel való összeköttetését. Az apostoli visitátorok — az illető nép fiai lévén — ébren tartották a felkelés és a török iga alól való megszabadulás gondolatát. Éppen 1600. évben szó volt a dalmáciai Klisza visszahódításáról és az albánok felkeléséről. E körül fáradoztak Besarion hercegovinai és Stefanski püspökök. A furfangos, önző Velenceze éber szemmel tartotta működésüket s lehetőleg keresztelte útjaikat. Még egy jezsuita collegiumnak Cattaróban való felállítását is gyanúsna találta s megtiltotta, s a bari (antivarii) érseknek buduai szent beszédeit is ellenőriztette. Azonban a pápa nem mondott le a reményről, hogy megnyeri az önző signoriát.

VIII. Kelemen Kanizsa eleste után egy kereszties hadjárat gondolatával foglalkozott, azonban csakhamar meg kellett győződnie, hogy az európai nemzetközi viszonyok lehetetlenné teszik kivitelét; e helyett elhatározta, hogy újra segédhadat küld Ferdinand főhercegnek Kanizsa visszahódítása céljából. Már januárú végén kezdett csapatokat toborozni, csak a pénz kérdése okozott neki nagy gondot, mert új adókkal kellett alattvalóit megterhelni. A spanyol-francia béke (Lyon 1600.) hírére Rómában a spanyol király és a toszkánai nagyherceg segédcapataira is számítottak. Máj. 15. ugyancsak Aldobrandínt nevezi ki VIII. Kelemen új hadserege fővezérének, Serra Jakabot pedig pápai biztosnak. A császár Harrach Károlyt küldte Italiába, hogy utazza be az italiai udvarokat s kérje fel a hadjáratban való közreműködésre. A pápa hajókon szándékozott szállítani seregét Anconából Fiuméba, hogy onnan Zágrábba vonuljon, a hol csapatszemle lenne. Ennek keresztülvitelére a pápai fővezér Ferdinánd főherceghez fordult s azt kívánta tőle, hogy biztosokat küldjön Bakar (Buccari), Fiume és Trieszt kikötőibe, a kik gondoskodnának a sereg elszállásolásáról, élelmezéséről, elkísérnék azt Zágrábig. Ott gondoskodjanak jó lakásokról, lövő- és ostromszerekről és szemeljenek ki két helyet katonai kórház felállítására céljából. A főherceg és udvara örömmel vették ezt tudomásul és készségesen ígérték meg közreműködésüket.

Rómában abban a reményben ringatták magukat, hogy a spanyol király a török ellen küldendő csapatait Aldobrandini alá rendeli, azonban május végeig felelet nem jött Madridból, mikor a pápai hadsereg, körülbelül 10.000 ember 6 ezreddel s 3 őrnagygyal, Anconában készen állott az elindulásra. Ott termett jun. 2-án Aldobrandini, hogy előkészítse a sereg átszállítását, biztosokat küldjön a túlsó kikötőkbe a sereg partra szál-

lításának előkészítésére. Azután Velenczén át Grácza indult, hogy Ferdinánd főherczeggel a haditervet megbeszélje.

A tervezett hadjárat élénk reményt ébresztett Boszniában, hogy megszabadul a török igtól. Aldobrandinit útjában ily kérésekkel ostromolták s utasításokkal halmozták el, hogyan lehetne e tervnek megnyerni a gráczai udvart. Marcot Iván Dominik spalatói és Ursino Tamás antivarii püspökök küldtek neki ily emlékiratokat. Rabatta József császári biztos meg azt ajánlotta neki, hogy egyesülve az uszkokokkal s más felkelő csapatokkal törjön be a török területre; azonban Aldobrandini erre már a főherczegre való tekintetből sem volt kapható.

A császári udvarban, a mint Aldobrandini útjában vett értesítésekből kivehette, nem lelkesedtek a török hadjáratért. Rudolf még a megígért 1000 lovaszt sem küldte el Ferdinánd főherczegnek, ez pedig még nem vontja össze hadait. Aldobrandini a Murán fölfelé csónakon utazva jul. 7-én érkezett Grácza, a hol az udvar kitüntetőleg fogadta. A főherczeget ágyban találta s csakhamar meggyőződött arról, hogy a pápának minden hozott áldozata csak kevés gyümölcsöt fog hozni, hogy Ferdinánd teljesen függ Rudolf akaratától, a ki meghagyta neki, hogy most, mikor alkudozások folynak a törökkel, semmiféle actiót ne kezdjen ellene.

Ferdinánd főherczeg haditanácsot tartott, a mely azonban csak abban tudott megállapodni, hogy a jelenlevők írásban adjanak indokolt feleletet az eléjük terjesztett kérdésekre, különösen arra, hogy Budát kell-e megvívni vagy Kanizsát.

E theorettikai fejtegetések sehogy sem tetszettek a tapasztalt pápai tábornoknak, a ki azt tartotta, hogy most gyorsan tenni kell, a tétlenség csak a töröknek használ, a ki minden nap erősítést kap. Aldobrandini fontos okokból ellenezte Buda vívását s a mellett szolt, hogy előbb Kanizsát kell bevenni, azután Horvátországba és Boszniába törni, a melynek lakosságát fegyverre kell szólítani. Ferdinánd főherczeg e hadi tervét Rudolffal közli. Mikor a türelmetlen tábornok már Zágrábba akart utazni, hogy hadi szemlét tartson a hadserege fölött, felkereste Miksa főherczeg követe, hogy beszélje le hadi tervéről s birja rá Buda vívására.

Aldobrandini jul. 22. végre elindult Zágrábba, a hova serege Fiuméből vonult. Elég panasz hallatszott a sereg részéről a főherczegi biztosok, különösen Rabatta ellen s Aldobrandini ismételt is tiltakozást emelt a főherczegi udvarban a biztosok viselkedése ellen. Augusztus elején a pápai sereg, a mely igen különböző elemekből állva csak gyengén tudott fegyelmet tartani, táborba szállott Zágráb és a Száva között. A hadi szemlét későbbre kellett kitűzni már a császári parancs késése miatt is s a sereget jobb eltartás céljából Zágráb környékén kellett elhelyezni.

A halogatás közben elég ideje volt a töröknek jól megerősíteni s felszerelni úgy Budát, mint Kanizsát. A türelmetlen pápa meghagyta Aldobrandinának, hogy azonnal a déli Magyarországba indítsa hadát. Ugyanakkor megjött Spinelli prágai nuntiusnak az az értesítése, hogy Rudolf beleegyezett a hadjárat megindításába. Aldobrandini összevonta csapatait, hogy a parancs megérkezte után azonnal útnak indíthassa. Jelentéseiben panaszkodik, hogy seregének mindenféle hiányok s a lakosság ellenséges indulata miatt sokat kell szenvednie. Közli a horvátok panaszait, a kikkel Rudolf nem gondolt, pedig némi segédhaddal jelentékeny sikert lehetne elérni. Mivel a fegyverszállító csapatok még nem érkeztek, hadi felszerelés nélkül is megtartotta a hadi szemlét. Körülbelül 9000 ember volt Zágráb körül összevonva, a kikkel aug. 21. indult Varasd felé, a hova Ferdinánd főherczeg is készült lovasaival. Augusztus végén összegyűlt a Muraközben az egész keresztény hadsereg, egészen 24.000 ember, köztük a spanyol király 4000 s a toszkánai nagyherczeg 2000 embere.

Aldobrandini útközben újra lázba esett s a sereg vezetését rábízta Delfino Flaminira és Serra Jakabra. Hidegtelese napról-napra fokozódott, de még inkább kínozták őt a harcztérről érkező kedvezőtlen hírek. Állapota iránt nagyon érdeklődött a pápa, a császár meg a főherczeg. Egész betegsége alatt az Isten akaratába való teljes megnyugvást tanúsított s mint igazi keresztény hős készült a halálra, a mely szept. 17. bekövetkezett. Rómában halálának híre igen lesújtólag hatott, különösen a pápára. A római tanács közkölségen gyászmisét tartatott érte s actáiban örök emléket biztosított neki, a ki »dicsó és halhatatlan érdemeket szerzett Róma és a szentszék körül«.

A pápai hadsereg jól felszerelve és élelemmel ellátva indult meg szept. 7. Kanizsa vívására.

Ennek a szerző teljes 20 lapot szentel. Leírja fekvését és bástyáit, a melyeket körülbelül 4000 török védelmezett. A főherczeg éjszokról közelítette meg Kanizsát s tőle keletre helyezte el seregét, a melynek hátát kiterjedt mocsár védte. A mocsaras talaj ezer bajt okozott az ostromló seregnek s nagyon megnehezítette a vár vívását. A pápai főtisztek közt féltékenység s torzsalkodás állott be. Az első támadásnál a pápai katonák kitüntették magukat. Néhány nap alatt elfoglalták a várba vezető 300 lépés hosszú hidat. Delfino Flaminio tábornok azt tanácsolta, hogy a város vívását tegyék át az éjszaki oldalára, a hol nem mocsaras a talaj s könnyebb a város megközelítése, azonban tanácsát nem fogadták el. A vár ostroma igen lassan ment előre; a vízben és sárban mellig álló olaszok minden erőlködésük daczára semmire sem mehettek a vitézül ellenálló törökkel szemben, hanem a

korán (szept. közepén) beállott esőzésektől, meg a velök együtt járó hidegtől sokat szenvedtek.

Már október közepe is megjött s az ostromló sereg semmi sikerrel sem dicsekedhetett, mert nem volt ügyes, tapasztalt vezére, a ki állandó terv szerint járt volna el, hanem folyton változtak a hadi kísérletezések. A folytonos esőzések s lakáshiány miatt rendkívül szaporodott a beteg száma. Az olasz és német katonák között szokásos viszálykodások, úgy látszott, Kanizsa előtt majdnem tetőpontjukat érték el. Az olasz katonákkal való rossz bánásmód híre eljutott a pápához, a ki e tekintetben Rudolphoz is fordult. Okt. vége felé még tiszték is szökdösni kezdtek a pápai hadseregből s vagy 1000 katona betegen feküdt.

Az általános lehangoltságot kissé eloszlatta Székesfehérvár bevételének a híre. Az elesettek közt volt Ibrahim pasa, Kanizsa elfoglalója, a kinek fejét karóra tűzve mutogatták Kanizsa védőinek. Okt. 28-ra általános rohamot tűztek ki, a melynek sikerében a pápai fővezér nem bízott. A török őrség egy ponton még ellenrohamot mert intézni Herberstein csapataira. Az olasz és vesztfáliai csapatoknak az jutott feladatul, hogy hidat dobjanak át az árkon a falra. Se az egyik, se a másik csapatnak nem sikerült így bejutni a várba, ámbár az olaszok négyszer kísérelték meg a dolgot. Az ostromnál 259 embert vesztek el. A pápai fővezér jelentésében igen fájjalja az »ostoba kísérletnek« ezen áldozatait.

A török őrség e szívós és hős magatartása bámulatra ragadta a főherceget és tanácsosait. Azután is ki-kirohantak a törökök, hogy az ostromló sereg előnyomulását gátolják. Ez nagyobb vállalat-tól tartózkodott, mert várta Mátyás főherceg segédhadát, a mely Rusworm Kristóf gróf vezetése alatt közeledett. Azalatt télire fordult az időjárás, a mi rendkívül megszorította a betegek számát s demoralizálta a didergő katonaságot. Mikor a varasdi kórházak megteltek, Pettauba kezdték szállítani a beteg katonákat.

Nov. 14-én érkezett meg Rusworm 8000 emberével s egy tapasztalt hadvezér szemével azonnal észrevette Ferdinánd hibás intézkedéseit. Új alapon kellene az ostromot kezdeni, arra pedig már késő volt. Másnap Rusworm kijelentette, hogy a kemény tél és az előkészületek teljes hiánya miatt seregét kitenné a teljes pusztulásnak, ha Kanizsa előtt hagyná azt. Erre Ferdinánd nov. 17. kiadta a parancsot a hadsereg visszavonulására. Ez azonban szégyenletes futássá vált teljes vereséghez hasonlított. A tüzeri felszerelést, a sátrakat s nehezebb holmit ott hagyták zsákmányul, sőt még a sebesülteket is cserben hagyták a harczeren s versenyt menekültek a lovassággal. A pápai hadsereg Pettaunak vette útját. »E menekülés közben — írják a pápai

fővezér és biztos jelentésükben — annyi és oly gyászos és meg-
rázó jelenet történt, hogy ennél nyomorúságosabbat és siralma-
sabbat életükben nem láttak. S nem kellett volna, a pápai fővezér
véleménye szerint egyedül a hideg és rossz időjárás miatt ott
hagyni Kanizsát éppen akkor, mikor 8000 harcos jött az ost-
romló sereg segítségére. « A főherceg elhatározása előtte teljesen
érthetetlen s bizonyára Rusworm befolyása alatt történt.

A német történetírók az olaszokra és vezéreikre hárítják a
kudarczért való felelősséget, valamint a tapasztalatlan főher-
czegre. A szerző védelmébe veszi őket s azt tartja, hogy kárhozható
ítéletök az olaszok iránt való ellenszenvből s egyoldalú tudósítá-
sokból folyt. A harczteri tudósítások szerint az olasz katonák
pontosan teljesítették kötelességüket, bátran harczoltak s haltak
a csatatéren. Még egy körülményt emelt ki a szerző, a melyről a
német történetírók hallgatnak, a rossz bánásmódot, a melyben
az olasz katonák a németek részéről részesültek. Ezt a pápa is
panaszként említi Rudolphhoz, Ferdinándhoz és ennek anyjához
intézett leveleiben. A kudarcz főokozójának a gyenge és a hadi-
téren tapasztalatlan Ferdinánd főherczeget tartja.

Ily gyalázatosan megmenekülvén Kanizsa alól, az egész had-
sereg széteszlott. Rusworm tábornok hadával Bécsnek tartott.
Delfino Flamini és Serra Jakab Pettauban 10 napig akartak ma-
radni, míg csapatjaik kissé kipihenik magukat, hogy azután
Laibachon át a tengerpartra jussanak s velencei hajókon Itáliába
térjenek vissza. Ott azonban a pápának azt az utasítását vették,
hogy telegenek Magyarországon s vonuljanak azután Buda alá.
Azonban a pápai fővezér látta, hogy serege e feladatnak jelen
állapotában meg nem felelhet s czélszerűbbnek tartotta, hogy a
pápa tavasszal új hadsereget küldjön Magyarországra. Sikerült
is neki erről meggyőzni a római curiát. Mikor Serra Jakab vissza-
tért gráczai búcsulátogatása után, decz. 10. megtartották a hadi-
szemlét s kifizették a katonákat, a kik közül már csak 2600 volt
fegyverfogható. A harmadik expeditióra a pápai kamara egész-
ben 525.000 db római aranyat fizetett. Decz. 14. indult el a had-
sereg 400 beteg hátrahagyása mellett Pettauból. Mire a tenger-
partra értek, megkapták Velenczétől az engedélyt, hogy akár
tengeren Anconába, akár szárazon Velenczébe utazzanak. Csak
1602. jan. 10. szállt hajóra a pápai sereg. A fővezér febr. 2. kötött
ki Ravennában és sietett Rómába jelentést tenni a pápának a
III. expeditio lefolyásáról.

A három hadi vállalat e vázlatos elbeszéléséből is kitűnik,
mily szívóssággal munkálkodott a pápa törökellenes politikája
kivitelén. Hogy ebben sikert nem ért el, annak okát leginkább
Franciaország és Velence politikájában kell keresni.

Harmadik hadjárata után sem szűnt meg fáradni kedvelt terve kivitelében. 1602. július hóban a bosnyák püspöktől küld Ferdinándnak jelentékeny pénzüsszeget, szeptemberben pedig Serra Jakab útján Buda alatt 100.000-et fizettet ki a császári csapatoknak. 1603-ban kiűrtve találván pénzszekrényeit, váltókat állít ki a császár javára s diplomatiái úton működik a ker. Európa javára, még pedig pápasága utolsó két esztendejében inkább keleten, mint nyugaton.

KRAJNYÁK EDVÁRD.

Gyulai Pál. Irta Riedl Frigyes. Olcsó Könyvtár, 1598—1599. sz. Budapest, 1911. 48 lap.

Riedl Frigyesnek e rövid tanulmánya néhány nagy vonásban Gyulaihoz méltóan megadja azon felfogás keretét, a melybe az ő irodalmi alakja helyesen beleilleszthető. Bizonyára egyben-másban bővülni fog e keret; Gyulai jellemének, kritikai és költői működésének irodalmi életünkkel való szoros kapcsolata nem egy pontban részletesebb megrajzolásra vár; de Riedl Frigyes vázolata többé nem mellőzhető azon fejtegetésekben, a melyek a legnagyobb magyar értekező író egész pályáját felvilágosítani hivatvák.

Nekünk úgy tetszik, hogy Riedl ugyanazon műszerekkel dolgozik, a melyek Gyulai alkotó műhelyének oly fényesen bevált eszközei. Gyulai a jellemzés művészetének a nagy mestere emlékbeszédeiben, irodalmi tanulmányaiban, essayiben, kritikáiban és novelláiban. Éles és átható tekintettel látja meg hősének mindama jellemvonásait, a melyek működésének bélyegét rá nyomják korára, a való életre. A mint szemében is oly szűrő fény villogott, a mely a jellem legtitkosabb rejtélyeibe is világot szórt. Mint tanulmányíró, jellemrajzoló nem fejtegeti a jellemzés módszerét, nem vezet rá bennünket arra az útra, a melyen haladva a kialakult jellem bonczolatához, a különböző sajátságok egymásba olvasztásához jut; de magából a kész műből láthatjuk, hogy ugyanazon szempontok vezetik, mint a melyek az újabb franczia és angol művészek fejtegetéseiben oly eleven színekkel jelennek meg a szemlélő előtt.

Riedl is elmékedéseinek kész eredményét adja, tömören, szinte tartózkodva minden részlettől. Csak az alapvonásokat jelöli ki, de ezek éppen olyan találóak és igazak, mint a mily művészi érzékkel és biztossággal papírra veti. Gyulai tehetségeinek és hatásának gyökerét jelleméből látja kisarjadzani, költői fogékonyságát s kritikai eszméit erkölcsi egyéniségének forrásából. Igazságszeretete, józansága, a kétszínűség iránti gyűlölete, eszméi

kigondolásának s előadásának világossága, eleven műérzéke s a benső alak szabatosságának biztos felfogása mind az ő erős emberi és írói jellemének nyilvánulásai, A kritikus eszméinek eredetisége, az essayíró jellemfestő művészete, a lyrai költő lágy érzelmessége, a satirikusnak a lélek mély felindulásából fakadó maró gúnyja megragadja az olvasót, a ki a hatás eszközeiben mindenütt észreveszi az író hatalmas lelki erejét, az igazi meggyőződés, a mély meghatottság ős forrását. Mint kritikus magyar előzőit messze fölülmúlja. De nemcsak Arany Jánostól és Kemény Zsigmondtól tanul, mint Riedl mondja, bár helyesen látja, hogy amaz a compositio, emez a jellemzés művészetére figyelmeztette. Csak-hogy Gyulai eszméket is örököl Arany Jánostól és Kemény Zsigmondtól, sőt Erdélyi Jánostól is, a mit Riedl nem akar említeni, noha nem hisszük, hogy be ne látná. De éppen az mutatja Gyulaiban a hatalmas értelmi erőt, a melylyel az átvett eszméket is a sajátjaivá teszi. Ha ismerjük is azon eszmék első hirdetőit, úgy tetszik, mintha tőle hallottuk volna először, annyira beilleszti a maga gondolatvilágába. Ezért az újabb nemzedék senkitől sem örökölt annyi maradandó ítéletet irodalmunk történetében, mint Gyulaitól.

Gyulai hatásának főtítka, egyszersmind kritikai működésének főérdeme, hogy »belevitte korunk kritikájába a legteljesebb őszinteséget« és pedig az eszmék kapcsolatának oly átlátszó világosságával, a melyhez nincs fogható értekező prózánkban. Ebben gyökerzik legsajátabb magyar jelleme. Igazságszeretete — hogy úgy mondjuk — cselekvőleg nyilatkozik, nem keresi az alkalmas helyet és időt. Innen van, hogy a közvélemény és dédelgetett kegyencei ellen senkinek sincs bátorsága gyengéikre utalni úgy, mint neki; de viszont korábban meglátja a fényoldalokat, mint bárki más. E mellett a nemzeti hagyományok szellemét senki sem őrzi hívebben nála. A nyelvújítás műveltségtörténelmi nagy fontosságát ő hirdeti először. Történelmi légkör veszi körül minden nagyobb tanulmányát s elmékedéseit a kegyelet meleg színeivel vonja be. Harczaiban elragadhatta a polemikus hév, az ellenfél megvetése; de ez csak azt mutatja, hogy ő sem volt hiba nélkül. Riedl mindezekre helyesen rámutat, valamint költészetének is néhány szépségére, de azt, hogy a legclassikusabb satirákat nálunk Gyulai írta, nem tartja szükségesnek megemlíteni, holott ez költészetének egyik fő sajátysága. Azt hisszük, nagy szolgálatot tenne Riedl irodalmunknak, ha e kis füzetben adott keretet bővebben kidolgozná.

V. J.

TÁRCZA.

NORDAU ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS.

II.

A történelem értékét főképpen annak subjectiv mivolta miatt tagadja Nordau. A történetíró — úgymond — voltaképpen maga csinálja a történetet. Műve az ő saját subjectiv lelkivilágát tárja elénk, a minék abszolút (objectiv) értéke nincsen, lényegében nem más, mint egy regény, sőt legtöbbször »szélzatos regény« (Tendenz-Roman).

Egy kissé meglepő, hogy Nordau a subjectivismuson fennakad. Ma már, a midőn — megengedem, hogy csak a scepticismus túlhajtásaként — olyan bölcséleti felfogás is támadt, mely az objectiv létben való hit alapját egészen megtagadja, a subjectivismus értékét egészen lebecsülni nem szabad. Nemcsak a művészet, de minden elméleti tudásunk, fogalmaink a szépről, jóról, igazságról, jogról, mind subjectivék és relativek s a gondolkodó emberiség higgadt része rég letett arról, hogy abszolút igazságokat találjon. Maga az ethika (moralphilosophia) szintén subjectiv tudomány és még sem botránkozunk meg rajta. És a Nordautól, a »tudomány« címre egyedül érdemesnek állított természettan nem hemzseg-e a subjectiv igazságoktól? Nem azt tanultuk-e, hogy színek, hang, fény stb. nem léteznek a külvilágban, csak az érző egyén agyában? És mégis, noha a szín, hang, fény és egyéb érzetek nem mások, mint egy-egy emberi test szűk határai közé szorított, kicsiny világban megnyilatkozó subjectiv hatásai bizonyos természeti erőknek, a physika mégis századok óta lázas érdeklődéssel kereste, kutatta az érzékelésnek, mint az ismerettudományok alapjának törvényeit. És ha ezen tudományos törekvéseknek *történetét* vizsgáljuk, azt látjuk, hogy egyik tévedés a másikat érte. Lássuk csak a színek tanát. Buffon, Waring, Darwin, Himly, Schopenhauer, Göthe teoriái egymást érik és halomra dőlnek, mikor Frauenhoffer felfedezi a spectral-analysist. Nem a történelem-e az, mely ezzel a példával mint egy »magistra vitae« arra oktat, hogy a komoly tudományos törekvés még

ezeryi tévedésen keresztül is tiszta tudáshoz vezethet? Avagy tudnók-e történelmi ismeretek nélkül azt, hogy az ókorban buja Kánaán hírében állott Mesopotámia és Perzsia majdnem sivatagokká változtak, mivel lakóik elmulasztották az okos vízgazdálkodást, viszont India és China termékenységet vizgáltak és medenczék emelésével biztosította már évszázadok, sőt évezredek előtt? Nem az »élet mesterének« tanító példája ez? És ezeket az intó, tanító igazságokat, mondjuk tanulságokat, híven beszoigáltatja a történettudomány az emberiség javára, minden subjectivismusa daczára. És ez természetes is. Egyet ugyanis kihagy a számításból Nordau és ez az, hogy ha a történelmet a történetíró csinálja is, de sok történetíró! És mikor az események ismerete sok ember lelki világában ugyanazt a hatást váltotta ki, akkor már természeti törvénnyel van dolgunk.

Nordau szerint különben az emberben nincs is meg a multak ismerete iránti természeti szükségérvet. Ez azonban nem gátolja őt annak a kijelentésében — pár lappal később, — hogy a történetírás egyik lélektani oka a kíváncsiság (Neugierde), mely tudásvágygyá (Wissensdrang) »nemesedik« a kultura fejlődésével. Már pedig, kérem, a kíváncsiságról tudjuk, hogy az természeti (és pedig igen hatalmas) ösztön: szükségérvet és így nem értjük, miért akarja Nordau mégis kimutatni, hogy a történetírás nem szükségérvetből fakad? Különösen pedig nem értjük, hogy az oly alaposan informált Nordau miért akarja azt a tant, hogy az emberi tudás kiinduló pontja a tudni vágyás, mint az ő általa felállított elméletet élénk tálalni, holott ezt a tételt már előtte felállította — Aristoteles, lévén az idézett sor az ő »Metaphysiká«-jának első mondata? (Lám, mégis jó a »magistra« a háznál!)

A történetírás második forrásául Nordau az önzést (Eigenliebe) állítja fel. A másik munkáján élösködő, parasita néposztályoknak állott érdekében a maguk jogait és privilegiumait tanúsító okleveleket és adatokat megőrizni és későbbi évszázadokban reájuk hivatkozni. A történetírás tehát a parasitismus tudománya. A parasitismus vezeti az ösférfit, mikor magának asszonyt keres, mert az asszony munkája az ő részére kényelmesebb megélhetést biztosít. Erősen hangsúlyozza, hogy a házasság nem physiologiai, hanem tisztán vagyoni jogi, gazdasági okokra vezethető vissza.

A mi ez utóbbi fejtegetést illeti, az nem okozott különösebb feltűnést. Elég tetszetősen magyarázza Nordau, hogy a nagy tömegek elhigyjék. Pedig okoskodása gyökerestől téves. A házasság nem gazdasági, hanem kizárólag physiologiai okokra vezethető vissza. Tudja azt ma már mindenki, hogy minden szerves lény fejlődésének alapfeltétele az életnedvek kereszteződése. Positiv bizonyítékaink a növény- és állatvilágban a fajkeresztezés által létesített tökéletesebb fajok. Negativ bizonyítékaink a növények világában az ugyanazon

földbe többször vetett gabonának elsatnyulása s az állatfajok degenerálódása. (pl. fehér egér, unokatestvérek házasságából keletkező nyomorékok stb.) Már most tudjuk azt, hogy az ősember környezete a saját családja volt. A természet oltott tehát az emberbe egy ősi ösztönt, mely részére a degenerálódástól való immunitást biztosította és ez az ösztön az önnön véréből való undor. A fajfenntartást biztosító ezen ösztön kergeti a férfit, hogy magának idegen asszonyt keressen. A házasság első formája az asszonyrablás, itt kezdődik az emberi kultúra, azt megelőző időben a tulajdon leányát, nővérét termékenyíti meg az ősember. Az persze nagyon valószínű, hogy az a hím, a ki asszonyt rabolt, nem hagyta ott azokat a vagyontárgyakat (?), a miket a nő körül talált, hanem leütötte az ellentállni nem tudó hímeiket, kikhez a jövődöbelije tartozott és összeszedte azoknak minden ingó-bingóját. Egy szóval a menyasszonya mellé hozzalopta a — hozományt is. De a tulajdonképpeni ösztön, mely őt illetően leánynézőbe üzte, nem a kapzsiság volt.

A mi azonban Nordau azon nézetét illeti, hogy a történetírás a parasitismus tudománya, az a legszélesebb körökben talált visszhangra. Az idők jele ez, támadás az, az uralkodó osztályok ellen. Pedig ez sem alapos. A megezáfolására elég egy kis prókatori fortély. Tagadom, — persze csak fortélyból — hogy a multban parasitismus létezett volna. Nordau állít, ő köteles bizonyítani. Mivel bizonyítja a parasitismus létezését? Természetesen magával a történelemmel. De a történelem a történetírás útján jutott el hozzánk, tehát in ultima analysi a történettudomány adja Nordaunak a bizonyítékot. (Ezek szerint hát mégis szűr le a történelem igazságokat? Jó lesz ezt leszögezni!) Ámde ha így van a dolog, akkor a történelem nemcsak hogy *nem* a parasitismus tudománya, hanem ellenkezőleg az a tudomány, mely a parasitismust leleplezte!

Egyébként Nordau művének az a része, mely a történelemmel foglalkozik, csak keret, csak maszkja annak az éles támadásnak, melyet az anthropocentrikus világfelfogás és az istenhit ellen intéz. Szerinte csak egy igaz tudomány van, a természettudomány, ez pedig nem jogosítja fel az embert arra, hogy magát a teremtés középpontjának tartja, holott alapjában véve semmivel sem különb, mint egy ázalag. No te szegény »homo sapiens«, a kiról a jó öregek azt regélték, hogy a természet neked kiváltságképpen: »os sublime dedit, coelumque tueri«, hogy felnézhes az égre, vagy miként Tóth Béla megjegyzé, hogy kiváltságod a többi élők fölött, hogy nevetni is tudsz, míg az állatok mindig szomorúak — most rögtön szállj le az önmagadnak alkotott trónusról! Ámbár, ha éppen kedved van megkérdezni más természettudóst is, hát ajánlom a jó német Bölsche munkáját (A bacillustól a majomemberig) és a legszigorúbban tudományos alapon megírt fejezetekből eljuthatsz nemcsak az anthropocentrikus,

de egyenesen a »germano-anthropocentrikus« világfelfogásig, a mi annyit tesz magyarul, hogy a világ kulturfejlődésének koronája egy — német tudós! És ha tetszik, kaczaghatsz a fölött, hogy lám, a természettudós is csak a maga subjectiv világát tárja eléd. De ha történetesen czáfolatot keresnél, óh akkor sem kell Nordautól eltávolodnod. Csak lapozz bátran a *Sinn der Geschichte* fejezeteiben és meglátod, hogy Nordau maga hivatkozik »az értelemnek büszke és félelmes előjogára« (das stolze und furchtbare Vorrecht der Vernunft).

Az istenhit elleni támadásban aztán kiméretlen Nordau. Ötlet sziporkázik, szellem pezseg minden sorában. Persze az régi bűne minden ötletes embernek, hogy egy ötlet hatása kedvéért feláldozná az egész világot. Hegel, Szt. Ágoston deresre kerülnek. (Ez a jámbor afrikai püspök bizonyára sohasem hitte volna, hogy valaha történetírói babérokat fognak letépni a homlokáról!) Conclúsiója pedig az, hogy nagy szegénységi bizonyítványa az emberiségnek, hogy még mindig hisz az istenben. Még mindig? Hiszen azokkal a kevesekkel szemben, a kik *talán* megnyugvást találnak a tudományban, milliárdjai állanak azoknak, a kiknek lelki szükséglet a hit és azt az eszmét, a mely milliókat és milliókat boldogít, még akkor sem szabad a sárba taposni, ha az az eszme csak — ábránd! Voltaire írja Henrik porosz herczegnek: »Ha isten nem léteznék, ki kellene őt találnunk, azonban az egész természet azt kiáltja felénk, hogy létezik«.

A gondolatszabadság korszakában nem lehet észrevételünk az ellen, ha valaki a maga contemplativ világában arra az eredményre jut, hogy megtagadja az istent. Habeat sibi! De az atheismus propagandája ellen súlyos aggályaim vannak. Tartok tőle, hogy az, a ki a millióknak elrabolja az istenét és hitét, gonoszabbul bánik velök, mint a középkori parasiták. És bizonyos az, hogy ezt legkevésbé várja az emberiség a mély érzésű Nordautól, a ki még a *Sinn der Geschichte* végére is oly megragadó, oly bensőségteljes apologiát tudott írni az — emberszeretetről.

DR. GÁBOR GYULA.

LÁNCZY GYULA.

1850—1911.

A magyar történettudományt súlyos veszteség érte dr. Lánczy Gyulának f. évi január hó 17-én bekövetkezett elhunytával. Halála érzékeny veszteség a Magyar Történelmi Társulatra is, melynek választmányában az elhunyt 1899. óta foglalt helyet.

Lánczy Gyula tudományos pályája kezdetén a politikai tudomány, a publicistika és általános irodalmi kérdések művelésével

foglalkozott. Ily tárgyú tanulmányaival vonta magára a mult század 70-es éveinek végén a figyelmet úgy a napi, mint az időszakai sajtóban. Rövid ideig tartó hivatalnokoskodás után a politikai pályára lépett, képviselőiséget vállalt, s mint ilyen a publicistika terén fejtett ki nagyobb munkásságot. A 80-as évek derekán visszavonult a politikai pályáról, felhagyott a publicistika művelésével és kizárólag a történettudományra adta magát. Történeti tanulmányokkal már előbb is foglalkozott, épp politikai és publicistikai tárgyú tanulmányai vitték őt mindjobban a történet tanulmányozására, a melynek aztán egész életét szentelte. 1886-ban neveztetett ki a kolozsvári tudományegyetemre az egyetemes történet tanárává, a honnan 1891-ben a budapesti tudományegyetemre, a középkori egyetemes történet tanárszékére neveztetett ki, melyet haláláig töltött be.

Kolozsvári tanárságát megelőző időből Lánczy Gyula tollából sűrűn jelentek meg publicistikai és általános irodalomtörténeti dolgozatok. Ilyenek voltak a *Literarische Berichte aus Ungarn* 1877. évfolyamában megjelent terjedelmes tanulmánya a politikai reformeszmék fejlődési történetéről Magyarországon, melyben az 1825—47 közti évek politikai reformtörekvéseit tárgyalta, ilyen a keleti válság és az alkotmányosságról szóló cikke, melyben a parlament illetékeségét és befolyását külügyi kérdésekben taglalta. A *Budapesti Szemlé*-ben 1880-tól kezdve több politikai tárgyú tanulmánya jelent meg. A választási kérvény tárgyalásáról Angliában, Adalékok alkotmányunk reformkorszakához, Tanulmányok a felsőbb oktatás reformjának kérdéséhez, melyet később még egy tanulmánya követett a harmadik egyetemről és ugyancsak a felső oktatás reformjáról. Közben jogi és sociologiai tanulmányokkal is foglalkozott, utóbbiak közül a faluközösség eredetéről, előbbieik közül a közigazgatási bíráskodás szervezetéről szót említjük meg. Az utóbbi kérdésre 1894-ben még egyszer visszatért a Magyar Jogászegyletben tartott felolvasásában.

Történettudományi dolgozatai tulajdonképeni szaktárgya az egyetemes középkori történet mellett a hazai történetre is kiterjedtek. »Széchenyi Pál kalocsai érsek és a magyar nemzeti politika« című értekezését a Magyar Történelmi Társulat 1882-ben a Bay Ilona-féle pályadíjjal tüntette ki. Értekezése Széchenyi Pál szerepét a Rákóczi-fölkelésben a rendes felfogástól eltérőleg mutatta be, és hosszabb polemiaira adott okot Thaly Kálmánnal a Rákóczi-kor történetírójával, kinek bírálatára »Eszmetöredékek a Rákóczi-féle fölkelés történetpolitikai jelentőségéről« cz. értekezésével felelt. A kuruczkor költészetének egy külön tanulmányt szentelt; valamint írt Kazinczyról és Guzmicsról, báró Kemény Zsigmondról is. Az 1898-i hágai nemzetközi történelmi congressuson a Hunyadiak Corvin nevééről tartott felolvasást, melynek megírására egy angol historikus-

sal a Corvin névről folytatott levelezése vitte. A Beöthy Zsolt szerkesztette *Magyar Irodalomtörténetben* »A magyarság az Árpádok korában« cz. tanulmány az ő tollából eredt, a melyben világtörténeti szempontokból vette tárgyalás alá e kérdést. Ez a tanulmány szolgáltatott alkalmat arra, hogy a Szilveszter-bulla hitelességének kérdésével és a hamisító személyiségével foglalkozzék. Ezzel a kérdéssel az 1904. évi római történelmi congressuson tartott felolvasásában és folyóiratunkban is több ízben foglalkozott, de kutatásait nem zárta le végleg. Élete utolsó évében erősen készült arra, hogy kutatásainak eredinyét nagyobb tanulmányban foglalja össze. Meg is kezdte az elmúlt év nyarán a munkát az anyag összcállításával, de a feldolgozással nem jutott előre. Halálakor legfőlebb ha egyes töredékek maradtak e munkából iratai között.

Az egyetemes középkori történetnek voltak egyes kérdései, melyekkel haláláig folyton foglalkozott. A középkori császárság és pápaság, a fraticellik és spiritualisok mozgalma, a XIV. és XV. századbeli egyházpolitikai mozgalmak, a templarius kérdés, a középkori olasz városi alkotmány, mind olyan kérdések voltak, melyeknek nagy figyelmet szentelt, és a melyekre nagy gonddal gyűjtötte össze az irodalmat, hogy tanulmányaiban keze ügyében legyen. Különös előszeretettel foglalkozott a *Divina Comediával* és halhatatlan szerzőjével, Dante Alighierivel. A Dante-kérdéseknek több tanulmányt és felolvasást szentelt, foglalkozott Dante feleségével, Dante mesterével Virgillel, Dante Flórenczével, Dino Compagnival. Foglalkozott Dante viszonyával VIII. Bonifác pápához, továbbá V. Coelestin pápával, a kinek viszonyát a spiritualisokhoz egy akadémiai felolvasásában is tárgyalta, míg Coelestin canonicatiójáról, kapcsolatban a Dante gran rifiuto-jával az 1900-iki párizsi történelmi congressuson tartott előadást. A Dante-kérdés képezte tárgyát az 1907/8-i egyetemi tanévet megnyitó dékáni beszédének is, a melyben Dante nemesi eszményét állította oda követendő példa gyanánt.

Középkori tanulmányai teszik érthetővé azt a valóságos rajongást, a melylyel Lánczy Gyula Olaszország iránt viseltetett. Évtizedeken át, hacsak szerét tehetette, évenként többször is lerándult hosszabb-rövidebb időre Olaszországba, melynek nemcsak nagyobb városait, hanem a rendes útvonalaktól félreesőbb helyeit is bejárta. A nagyobb kulturális központok közül főleg Flórencz és Róma voltak azok, a hol a legtöbbször megfordult. Flórenczbe Dante és a középkori florenczi alkotmány körül folytatott tanulmányai vonzották, míg Rómát mint a középkori világpolitika egyik tényezőjének székhelyét kereste fel. Itt tartózkodott legszivesebben, noha az örök város rohamos modernizálódása, mely a középkori Róma nem egy emlékét törölte el a föld színéről, fájdalmasan érintette. Nem egyszer panaszkodott,

midőn Rómából visszatért, hogy azt egy középkori emlékkel ismét szegényebben látta viszont. De azért megőrizte mindvégig vonzalmát Róma iránt és nem egyszer emlegette élete utolsó éveiben, hogy vágyai netovábbja Rómában élni le hátralévő éveit és ott hajtani fejét örök nyugalomra.

Az olasz földhöz Lánczyt nemcsak tanulmányai, hanem a személyes összeköttetéseknek is többféle szála fűzte. Ismerte és összeköttetésben állott az olasz történetírók legkiválóbbjaival, a kikkel nemcsak utazásai alkalmával jött össze, hanem velök kiterjedt levelezést is folytatott. Azokban az irodalmi szalonokban, melyeket a 80-as és 90-es években Rómában Lovatelli Ersilia grófné és Malvida Meysenburg tartottak, és a melyek úgy az olasz, mint a Rómában megforduló külföldi tudósok, irodalmi férfiak és a nagytársaságbeliek gyűlőhelyei voltak, Lánczy is nem egyszer megfordult. Gregorovius Ferdinánddal, Róma történetírójával, Kraus Xav. Ferenczcel, a nagy-hírű egyházpolitikai íróval és történészszel, Pasquale Villarival, Ruggiero Bonghival és másokkal olaszországi útjaiban ismerkedett meg. Európa majd minden országára kiterjedt utazásai alkalmával általában kereste az ismerkedést nemcsak a saját szakmájabeliekkel, hanem a politikai és közélet, a kulturális élet és a társadalom számottevőbb tényezőivel. Széleskörű műveltsége megóvta attól, hogy egyoldalúvá váljék, érdeklődése kiterjedt mindenre, politikai és kulturális kérdések, művészeti, főleg zenei dolgok egyaránt lekötötték figyelmét és nagy olvasottságánál fogva otthonos volt mindezekben. Nagy nyelvismerete lehetővé tette, hogy könnyen érintkezhetett. bárhol fordult is meg, mindenkivel. Ennek köszönhette azt, hogy a világirodalomban teljesen otthonosan érezte magát és tanulmányjaiban, bármily kérdés ötlött is eléje, a rávonatkozó irodalmat mindig első kézből használhatta.

Munkáiban is széles látókörű, nagy műveltségű és alapos képzettségű kutatónak mutatta magát, a ki teljesen otthon volt tárgya irodalmában, azt egész a részletekig ismerte, s kutatásainak tárgyát önállóan, mindig eredeti szempontokból volt képes felfogni és beállítani.

Mint tanár lelkiismeretesen készült előadásaira, melyeket csak a legritkább esetben mulasztott el. Előadásain is meglátszott, hogy teljesen otthon van tárgyában és ismeri azt a legapróbb részletekig is. Előadásaihoz nagy irodalmi apparatust használt és igyekezett hallgatóit előadásai tárgyának egész irodalmával és forrásaival megismertetni. Épp ezért előadásainak hallgatása bizonyos előkészületet tételezett fel, azt, hogy hallgatói az általa tárgyalt korszak történetével nagy vonásokban már megismertkedtek légyen. Az, a ki ily módon felkészülve ment előadásaira, végtelen sokat tanult azokból és becses útbalgazításokat nyert az irodalomban, hogy magát tovább képezhesse.

Temetésén, mely a budapesti tudományegyetem aulájából történt, tagtársunk, *Békefi Remig* bölcsészeti dékán lendületes szavakkal vett búcsút az elhunyttól, kinek emlékét mindenki, ki hozzá közel állott, kegyelettel fogja megőrizni.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

DR. DÖRY FERENCZ tagtársunk a M. Tud. Akadémia mult évi nagygyűlésén megbízást kapott a XVIII. századi nemességvizsgálatokról szóló munka megírására. Tagtársunk ez időszert szorgalmasan dolgozik munkáján, mely történetirodalmunkban egy még eddig külön nem tárgyalt kérdést lesz hivatva megvilágítani. A munka még ez év folyamán sajtó alá fog kerülni.

DR. IVÁNYI BÉLA tagtársunk — mint a *Közlemények Szepes vármegyje multjából* januári füzetében olvassuk — egy eddig ismeretlen és első sorban Lőcse, de az egész Szepesség történetére nézve is rendkívül becses kéziratot fedezett fel a Magy. Tud. Akadémia kézirat-tárában: a lőcsei Krisztus testéről nevezett egyesület (confraternitas Corporis Christi) jegyző- és számadási könyvét 1431. évtől kezdve, tehát olyan korból, melynek tudvalevőleg aránylag kevés írott emléke maradt ránk. Ezt a fontos új forrást felfedezője ismeretnői és részben közölni fogja a derék folyóirat ez idei évfolyamában.

DR. KARÁCSON IMRE tagtársunk a konstantinápolyi szerály levéltárában érdekes iratokat talált a Rákóczi-emigratio korából, melyeket külön kötetbe foglalva felajánlott az Akadémiának kiadásra. Az Akadémia történelmi bizottsága a becses oklevéltár kiadását a Feridun-alap terhére elhatározta s hozzá bevezetés irására *Thallóczy Lajos* tagtársunkat kérte föl. »A Rákóczi-emigratio okmánytára« még ez évben ki fog kerülni a sajtó alól.

VEGYES KÖZLÉSEK.

DR. FRANKÓI VILMOS püspök, illustris tagtársunk egy nagyszerű tervét vitte nyilvánosság elé a *Budapesti Hirlap* február 1-i száma. A nagynevű történetíró, ki nemcsak számos kitünő munkával örökítette meg nevét irodalmunk évkönyveiben, hanem a római történelmi és művészeti intézetek megalapításával is elévülhetetlen érdemeket szerzett, az ország primásához 1910. aug. 20-án benyújtott előterjesztésében nagy áldozatkészségről tanúskodó javaslatokat tett ez intézetek fentartására és felvirágoztatására. Előterjesztése a következő:

Kétségen felül áll az, hogy Róma tudományos és művészeti kincseinek, antik és keresztény emlékeinek tanulmányozása azt az emelő és nemesisítő hatást, a mit a multban gyakorolt, jelenleg és a jövőben is érvényesíteni képes. Ez a fölfogás Európa összes művelt nemzeteit arra készítette, hogy az örök városban tudományos és művészeti intézeteket létesítsenek.

Hogy soraikból a magyar ne hiányozzék, 1894-ben történeti intézet céljaira, 1902-ben pedig festők és szobrászok befogadására, Róma egyik villatelepén díszes épületeket emeltettem. A történeti intézetben, egy évtizeden át, a püspöki kar tagjai, a szerzetesrendek főnökei és a M. T. Akadémia által küldött történetbúvárok eredményteljes munkásságot fejtettek ki, a miről jelentékeny kiadványok tanúskodnak. A művészházban a mai napig három művész dolgozik, kiket évenként 10.000 korona ösztöndíjjal, ezenfelül egy részüket megbízásokkal is láttam el.

Azon óhajtástól vezérelve, hogy ez a két intézmény, a katolikus egyház és a nemzeti kultúra szolgálatában, állandóan megalapíttassék és üdvös hatását fokozott mértékben érvényesítse, a következő indítványt van szerencsém előterjeszteni:

Méltóztassék a nagyméltóságú püspöki kar ő cs. és ap. kir. Felső-gétől, a magyar kormány útján, olyan legfelsőbb elhatározást kieszközölni, melynek alapján a nékem tiz év előtt adományozott szentjebbi apátsági javadalom jövedelmei ezentúl állandóan az egyházi tudományosság és művészet céljaira, elsősorban a római intézetek föntartására fordíttassanak.

Ezzel az indítvánnyal kapcsolatosan a következő ajánlatokat teszem:

1. Mihelyt javaslatom elfogadása az illetékes tényezők részéről biztosítva lesz, lemondok az apátsági javadalomról, melyet (köztudomás szerint) elpusztult állapotban vettem át és fáradozással olyan helyzetbe hoztam, hogy jövedelme 40.000 koronát meghalad.

2. A javadalomban általam szerzett, magántulajdonomat tevő élő és holt fölszerelést, úgyszintén az apátsági szőlővel határos szőlőterületeket, összesen mintegy 120.000 korona értékben, kárpótlást nem igényelve, a javadalomnak ajándékozom.

3. A római építészem által mai értékükben 348.000 frankra becsült római épületeket, (melyeket csak 55.000 frank, részben már letörlesztett, törlesztéses kölcsön terhel) az azokban található fölszereléssel, a nagyméltóságú püspöki kar rendelkezésére bocsátom.

4. A római intézetek és rokon tudományos és művészeti célok javára pénzalap létesítése végett

a) 100.000 korona névértékű földhitelintézeti záloglevelet adok át;

b) kellő formában kiállítandó, vissza nem vonható nyilatkozattal kanonoki javadalmam összes jövedelmét, mely 25.000 koronát rendszerint meghalad, ezen alap javára átengedem;

c) kijelentem, hogy hagyatékomat (némely legátumok levonásával) már is ezen alap részére végrendeletileg biztosítottam.

Ezzel szemközt a következőket kérem:

1. A szentjebbi apátság jövedelmeiből biztosíttassék részemre évenként 20.000 korona.

2. Százezer koronás adományom 4 százalékos kamataival szabadon rendelkezhessem élethossziglan.

A mennyiben ezen ajánlatom elfogadtatik és ő Felsőge kedvező elhatározása kieszközöltetik, a nagyméltóságú püspöki kar illetékességéhez fog tartozni a két római intézet szervezésére és igazgatására, az apátsági javadalom és a pénzalap kezelésére a szükséges intézkedéseket megtenni.

Kijelentem, hogy a római intézetek és a szentjobbi apátsági javadalom kezelésére a saját személyemnek semmiféle jogot nem kívánok föntartani.

Régebben tett alánlataim érvényesíthetése végett csakis azon kérést terjesztem elő, hogy a történeti intézetben létesítendő ösztöndíjas helyekből egy-egynek betöltésére a nagyváradi latin szert. egyházmegye, a M. T. Akadémia és a Szent István Társulat élvezzék a bemutatás jogát azon szabályzat keretében, a melyet a nm. püspöki kar meg fog állapítani.

A szentjobbi apátsági javadalomnak a jelzett célokra adományozása a hazánkban érvényes egyházi jog elveivel és a negyedfélszázadon át uralkodó gyakorlattal teljesen összhangzásban álló intézkedés jellemével bírna. Ugyanis az 1584-ik évi XII. törvényczikkely a leghatározottabban követeli, hogy »az elpusztult kolostorok javai és jövedelmei fordíttassanak és használtassanak«;

a) »tudós lelkészek, Isten igéjét híven hirdető papok ellátására« ;
b) »iskolák fölállítására, azokban tudós, istenfélő tanítók föntartására« ;

c) »jó reménységű és hajlamú ifjak és növendékek segítésére, hogy ilyen módon jó és tudós férfiak ellátásban és támogatásban részesüljenek.

Ezen törvény értelmében jutottak az elpusztult kolostorok javadalmi jezsuita-tanintézetek, papnöveldek, a budapesti egyetem, a bécsi Terézianum, a vallás- és tanulmányi alapok birtokába.

Igy tehát az elpusztult kolostori javadalmakhoz tartozó szentjobbi apátságnak a római intézetek céljaira adományozása a törvény követelésének, a magyarországi joggyakorlatnak, sőt még az egyetemes egyházi jog szellemének és az alapítók intenióinak is sokkal inkább felel meg, mint hasznélvezése egyházi dignitáriusok által.

Ily módon elődeink súlyos hibáját is, melyet azzal követtek el, hogy Szent István római alapítványát pusztulni, megsemmisülni engedték, jóvá tenné az ő szent jobbjá !

Valóban minden jó magyarnak őszinte kívánsága az, hogy Fraknói Vilmos e nagyszabású terve valósuljon !

Ha azonban javaslatainak elfogadása legyőzhetetlen akadályokba ütköznék, Fraknói a római épületeket áruba bocsátaná s a befolyó összeget, a százezer korona alapítványt és hagyatékát három részre osztva, a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István Társulat és a létesítendő országos egyházművészeti tanács rendelkezésére bocsátja : nagyváradi kanonoki javadalma összes jövedelmeit élethossziglan a Szent István Társulatnak aljánlja föl részletesen megállapítandó célokra.

Mind az előbb ismertetett indítvány, mind ez az elhatározás olyan, hogy előtte tisztelettel hajlik meg minden nemes érzésű hazafi.

DR. ERDÉLYI LÁSZLÓ tagtársunk, a benzésrend jeles történetírója, mint a hivatalos lap febr. 5-iki száma közli, a kolozsvári tudományegyetemre a magyar műveltségtörténet nyilv. rendkívüli tanárává neveztetett ki.

HELYREIGAZÍTÁS. A *Századok* mult évi folyamának 155. lapján rövid nekrológ jelent meg a nemrég elhunyt balázsfalvi kanonok

és jeles történetíró, dr. Bunea Ágostonról. Ebbe, mint bennünket dr. *Lupaş János* szelistyei görög-kei. főesperes úr értesít, két sajnálatos hiba csúszott be, melyeket készséggel igazítunk helyre.

1. Dr. *Bunea Ágoston* (g.-kath.) — írja dr. *Lupaş* úr — sohasem tartott emlékbeszédet *Bránkovicz Száva görög-keleti* érsek felett. *Metropolitul Sava Brancovici* című könyve nem emlékbeszéd, hanem egy rendkívül heves polémia *Mangra Vazul* hasonló című történeti műve ellen.

2. Ismerem dr. Bunea Ágostonnak nemcsak történetírói, hanem journalistikai munkásságát is részletesen; de nincs tudomásom arról, hogy »államellenes (?) igazításaival« valamely »oláh« lapnak sajtópert szerzett volna. Különben hírlapírói cikkeket is kiadta egy vas-kos kötetben: »*Discursuri, Autonomia Bisericească, Diverse*« cím alatt. A legtöbb cikk tartalma kulturális és iskolai vonatkozású; tisztán politikai tartalmú egy sincs köztük.

KÖNYVESZET.

AUBERMANN MIKLÓS. Katholikus egyháztörténet felsőbb leány- és polg. iskolák IV. oszt. számára. Harmadik kiad. Bpest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 88. l. 16 lap melléklettel. Ára 1 kor.

BAGOSSY BERTALAN. A Pázmány-konviktus története. Szatmár-Németi, 1910. Pázmány-sajtó. 8-r. 35 l. (Megjelent a szatmár-németi kir. kath. főgimnázium 1909—10. évi értesítőjében.)

BARLA-SZABÓ TITUSZ. I. Napoleon és az udvari költészet, különös tekintettel a drámai műfajra. Lőcse, 1910. Reiss József T. kny. 8-r. 3—14 l. (Megjelent a lőcsei m. kir. áll. főreáliskola 1909—10. évi értesítőjében.)

BENEDEK JÁNOS. Iskolánk története. Mezőtúr, 1910. Török Ignác kny. 8-r. 11 l. (Megjelent a túrkevei m. kir. áll. polg. fiu- és leányiskola értesítőjében 1909—10. isk. évről.)

BILINSZKY LAJOS. A magyar nemzet története, kapcsolatban a világ-történet legfontosabb eseményeivel. A kath. polg. leányiskolák harmadik osztályának. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 128 l. Képekkel és egy térképpel.

BIRÓ LAJOS. Kézdivásárhely utcái és a magyar irodalom. Kézdivásárhely, 1910. Turóczi István kny. 8-r. 28 l. (Megjelent az erdélyi róm. kath. status kézdivásárhelyi főgimn. értesítőjében az 1909—10. tanévről.)

BRIEBRECHER (RUDOLF.) Ungarische Verfassungskunde. Als Manuscript gedruckt. Nagyszében, 1910. Krafft V. kny. 8-r. 20 l.

CHOBOT FERENCZ. A pápák története. Budapest, 1910. »Pátria« kny. 4-r. XIII, 513 l.

CSALLNER (ROBERT), HERMANN HOREDT, OTTO PHLEPS. Das Königreich Ungarn und seine Nebenländer. Das Kaisertum Österreich. Nagyszében, 1910. Krafft V. kny. 8-r. XV, 412 l. 85 képpel és egy térképpel.

CSUTAK VILMOS. Barabás Samu. Sepsiszentgyörgy, 1910. Jókai-ny. 8-r. 20 l. (Különlenyomat a »Székely Nép« 1910. évi 48., 49., 50. és 51. számaiból.)

ÉVKÖNYVE (Nagykárolyi Kölcsey-egyesület —). 1907—1910. Kiadja: az elnökség. Nagykároly, 1910. Kölcsey-nyomda r.-t. 8-r. 71 l. Cím-képpel.

GÁLOS REZSŐ. A magyar Simplicissimusról. Temesvár, 1910. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 20 l. (Megjelent a temesvári felső kereskedelmi iskola 1909—10. évi értesítőjében.)

GESCHICHTE des Diósgyőrer k. ung. Eisen- und Stahlwerkes 1765—1910. Miskolcz, 1910. Szelényi és Társai kny. 8-r. 85 l. és egy tervrajz.

GHIU (ONISIFOR). Ziaristi-a bi e iceasca la Romăni Studio istoric. Nagyszeben, 1910. Gör. kel. ro n. főe yházmegye kny. 8-r. 143, 4 l. Ára 2 kor. (Különlenyomat a »Telegraful Romăn«-ból.)

HAAS ZSIGMOND. Turg t I. ré.z. Turgot élete. Losonc, 1910. Kármán Zsigmond kny. 8-r. 135 l.

HEPPNER ANTAL. A pozsonyi német színészet története a XVIII. században. Böl.sészetdoktori értekezés. Pozsony, 1910. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 99 l.

TILTAKOZÁS.

Sok levéltárban sok régi tiltakozást (protestatiót) olvastam és másoltam, mégis sohasem gondoltam arra, hogy a régiek e fegyverével valamikor nekem is élnem kell.

De hát a mai korra még inkább illenek a költő szavai :

Omnia iam fieri, fieri quae posse negabam.

Akaratomon kívül történt, hogy Tomašić művéről írt és részben átalakított bírálatom francia fordítása a *Revue de Hongrie* 1911. januári számában jelent meg. Ez értekezés kéziratában többek közt ezt írtam : »Megmosolyogjuk Livius meséit a rómaiak eredetéről vagy Béla király névtelen jegyzőjének költeményét a magyar honfoglalásról«. — Nem sértettem tehát e szavakkal senkinek sem a véleményét a Névtelen jegyző koráról.

Nagy csodálkozásomra mégis a francia fordítás kefelevonatában : »par Anonyme de Béla IV.« szavak voltak olvashatók. Erre én, ha már véleményemet kellett nyilvánítanom, kiigazítottam ezt »par Anonyme de Béla III.«-ra, de a szerkesztőség újra visszaállította a »par Anonym de Béla IV.«-t.

Hát szerzői jogom ilyen erőszakos elkobzása ellen tiltakozom !

Tudom, hogy a *Revue de Hongrie* főszerkesztője Marczali Henrik. Természetes tehát és nincs is kifogásom ellene, hogy a *Revue de Hongrie* szerkesztősége Marczali H. irodalmi véleményeit tekintetbe veszi. — De hogy az én nevem alatt megjelent közleménybe beleerőszakolja Marczali állítását a Névtelen jegyző koráról, hogy úgy tüntessen föl engem, mintha én Marczali állítását elfogadtam volna, ez már nem járja, mert ez már a közönség félrevezetése. De remélem, hogy a magyar történettudósok, a kik előtt véleményemet a Névtelen jegyző művének keletkezéséről a *Turul* 1909. 1—14. ll.-in kifejtettem, nem lesznek vaksi Izsákok, hanem a *Revue de Hongrie* erőszakos eljárásában fölismerik Jákob szőrös kezét. KARÁCSONYI JÁNOS.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1911. évi január hó 12-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső első- és dr. Fejérpataky László másod-alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ódön, Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, dr. Dézsi Lalos, dr. Dóry Ferencz, dr. Gombos Albin, Horváth Sándor, dr. Illés József, Kollányi Ferencz, dr. Mangold Lajos, dr. Melich János, dr. Ortway Tivadar, Óváry Lipót, dr. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül Kollányi Ferencz és dr. Angyal Dávid. vál. tagokat kéri fel.

1. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1911-től :* dr. Brüll Ignác ügyvéd Budapesten (aj. Fejérpataky László), Bujdosó József áll. főgymn. tanár Budapesten (aj. Madzsar Imre), Enesei Dorner Béla kir. gazdasági intéző Budapesten, Duldner János evang. főgymn. tanár Segesvárt (aj. mindkettőt a titkár), Keller Lajos székesfővárosi vásárfelügyelő Budapesten (aj. a titkár és Gombos Albin), dr. Kluzsinszky Károly kir. ügyész Budapesten (aj. Illés József), László Pál tanárjelölt Budapesten (aj. Madzsar Imre), dr. Pap József ügyvéd, egyet. ny. rk. tanár Budapesten (aj. Fejérpataky László), dr. Schleiminger László máv. orvosi tanácsadó és hevesmegyei tb. főorvos Tiszafüreden (aj. Csánki Benjamin), Ványolós Miklós városi irodatiszt, tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Márki Sándor), dr. Vásárhelyi Zoltán földm. miniszt. titkár, földbirtokos Budapesten (aj. Vásárhelyi Géza), a magyar mezőgazdák szövetekezete Budapesten, a győri áll. polgári fuiskola (mindkettőt aj. a jegyző), a jászberényi Kaszinó-egyesület (aj. a titkár),

a temesvári katolikus kör (aj. Szentkláray Jenő), az ungvári áll. polgári leányiskola (aj. a jegyző).

Megválasztatnak.

2. Dr. Czimer Károly r. tag felolvassa: *Az Árpád-kori várkatona-ság beolvasása a banderümos seregbe* cz. dolgozatát.

Köszönettel fogadtatik.

3. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1910. évi decz. havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 5160 kor. 86 fill.
 összes kiadás 4683 » 72 »
 maradvány 477 kor. 14 fill.
 Ebből levonván a P. H. E. Takarékpénztár egyesületnél levő 424 kor. 82 fill.
 folyószámlai tartozást, 1910 decz. 30-án összesen 52 kor. 32 fill.
 készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

4. Felolvassa gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 127.461—1910. sz. leiratát, mely szerint a társulat további működésének biztosítására a folyó 1911-ik évre 2000 korona állami segílyt engedélyezni méltóztatott és azt az ez évi állami költségvetés törvényerőre emelkedése után fogja a társulat emlékeztető beadványa nyomán kiutalványozni.

Mély hálával tudomásul vétetik.

5. Bemutatja az amerikai Egyesült-Államok 1910 decz. 12-én kelt senatusi határozatát, melyben a senatus a társulatnak a Mann Ambrus-féle 1849-iki követjelentések kiadatása felett feliratilag támogatás hálás köszönetéért elismerését nyilvánítja.

Tudomásul vétetik.

6. Előadja, hogy Márki Sándor 1911 jan. 6-án kelt levelében a Bay Ilona úrnőtől II. Rákóczi Ferencz III. kötetére pályadíjpótlék gyanánt adományozott 1000 kor. (1908. évi 47 jk. p.) kiutalványozását kéri.

A vál. az elnökséget felhatalmazza, hogy a »Rodostói alap«-hoz csatolt 1000 koronát (1908. 57 jk. p.) időközi kamataival együtt a szerzőnek kiutalványozza.

7. Jelenti, hogy az Athenaeum igazgatósága 1910 decz. hó 10-én az elnökséghez intézett levele szerint a Tört. Életrajzok 1911-iki évfolyamából 600 példányt az eddigi módzatok mellett, vagyis 3000 kor. fizetése ellenében átveszen.

Örvendetes tudomásul szolgál.

8. Bemutatja a társulat s az Athenaeum irod. és nyomdai részvénytársulat között a Századok, Tört. Tár és Magyar Tört. Életrajzok nyomtatása iránt 1911 jan. 1-től 1913 decz. 31-ig érvényesen kötött s 1910 nov. hó 12-én aláírt egyezséget.

Tudomásúl vétetik.

9. Soron van a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak a ki-tűzése.

A f. 1911. évi r. közgyűlés a jövő márcz. hó 16-án d. u. 5 óraker a következő tárgysorozattal fog megtartatni: 1. Elnöki megnyitó beszéd. 2. Az 1908—1910. évi cyklus lejártával az ig. választmányból szabály szerint kilépő 20, illetőleg a c. klubból időközben másodalelnökké választott Fejérpataky László, s az 1909—1911-iki évkörből elhalt Bánó József, összesen 21 vál. tag helyének a betöltése. 3. Felolvasás: Márki Sándor emlékbeszéde Thaly Kálmánról. 4. Jelen-tés a társulat mult évi munkásságáról. 5. Az 1910. évi zárszámadás és 1911. évi költségvetés bemutatása.

Az ig.-választmányból ez alkalommal Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Berzeviczy Albert, Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, Dedek Crescens Lajos, Dézsi Lajos, Döry Ferencz, Fraknoi Vilmos, Góresi Kálmán, Illés József, Lánczy Gyula †, Lehoczky Tivadar, Mangold Lajos, Márki Sándor, Révész Kálmán, Tagányi Károly, Tóth-Szabó Pál és Varju Elemér lépnek ki.

10. A gazdasági bizottságban lemondás folytán megüresedett hely a mult vál. ülés határozata alapján (1910. 77. jk. p.) betöltendő lévén, a vál. elnök javaslatára az 1910—1912. éves cyklus hátralevő részére bizottsági taggá egyhangulag dr. Döry Ferencz vál. tagot választja meg.

Zárt ülésen

11., 12. A tagdíjhátralékosok és évd. r. tagok dolgában intéz-kedett a vál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Kollány Ferencz s. k.
vál. tag.

Dr. Angyal Dávid s. k.
vál. tag.

A SOMOGYMEGYEI RÉPÁS-KERÜLET TÖRTÉNETE.

(Egy félbenhagyott perünk a horvát katonai határőrvidékkel.)

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

1753 június 18-án végre meghozta Mária Terézia a resolútióját, melyben kimondotta, hogy a *szükségtől kényszerítve meghagyja a Répást a varasdi generalatusnak, azon állapotban, a mint akkor létezett. Ha azonban a katonai határőrvidéket feloszlatnák, akkor a Répást, mely addig is csupán a közbiztonság kedvéért hagyaték meg a határőrvidék birtokában, — Magyarország joghatósága alá vissza kell csatolni.*¹

Elrendeli még ő felsége, hogy menjen le egy bizottság a Répásra, s egy mérnökkel együtt mérje fel az egész területet pontosan, hogy lássa belőle, mennyire van okvetlenül szüksége a katonaságnak a maga fentartására, *tekintetbe véve azt, hogy az addig a varasdi generalatus által birt Petrinje községet ki kell hasítani az ujonnan szervezett báni katonaság részére.*

Tehát meg van oldva a rejtély! Petrinje elvesztése volt az ok. Ezért nem lehetett visszabocsájtani a Répást Magyarországnak, daczára annak, hogy hozzá való joga elismertetett. Arra persze, hogy Somogy megyét, vagy a birtokait elvesztett nemes urakat valamivel kárpótolni is illenék a magas kincstárnak, egy perczig sem gondoltak a bécsi udvarban.

A resolútió a helytartótanács útján leküldetett Somogy-

¹ Mária Terézia resolútiójának főpontja: 1753. június 18. »... quibusvis eatenus occurrentibus circumstantiis exacte expensis, praedenotatum equidem terrenum Répás, pro nunc adhuc et quoadusque confinium praelibati Varasdinensis generalatus, in statu quo persistet, necessitate ita exposcente ulterius eo applicatum relinquere, in illum porro casum, quo praedicti generalatus militiam confiniariam exemplo Marusianorum et Tybiscanorum confiniariorum reduci contigeret, eorum quaestionatum terrenum Répás, quod interea pro ratione duntaxat publicae securitatis atque conservationis hoc fine attactorum confinium eo possidendum conceditur, iurisdictioni praelibati nostri Hungariae regni restitui volumus.« (Conc. exp. No 78. ex junio 1753. Orsz. Lev. Kancz. iratok.)

megye rendeinek, és az 1753 aug. 16-iki közgyűlésen felolvas-
tatott.¹

Ezt a határozatot tehát tudomásul kellett venni. A Répás ügyében pedig nem történik semmi, mint egy vég nélküli katonai felmérési eljárás a Répáson.² Horvátországban azonban kezdték komolyan venni a Dráva mederváltoztatásáról szóló mesét és még olyan komoly tudós is, mint Kerchelich,³ azt hirdeti, hogy Horvátország és Magyarország között egykor a Zdala volt a természetes határ és hogy a Zdala nem más, mint a Dráva elhagyott medre. Nagy fejtörést okozott Kerchelich ezzel a kijelentésével Pesty Frigyesnek, a ki nem ismervén a kérdésben a hor-

¹ Ugyanakkor felolvastatik a helytartó tanács 1753 aug. 4-én kelt leirata, melyben közli, hogy a felmérésre Masuridesz katonai mérnök küldetett ki. Felolvasatott továbbá a megye főispánjának, gróf Batthyány Károlynak 1753 július 14-én kelt levele, melyben közli Somogy megyével Ő fge azon elhatározását: »ut per commissionem ex diversorum suorum dicasteriorum commembris confluentem discuteretur, sibique pro elargienda benigna resolutione substerneretur. Perpensis itaque hinc inde ventillatis propositis et rationibus, visum est suae Matti Smae vel ideo in modernis potissimum rerum circumstantiis eo inclinare, ne generalatus Varasdinensis per avulsionem praelibati terreni Répás, ex quo aliunde per acceptionem ab eodem loci Petrinia dicti, iurisdictionique regni Croatiae Banali confinariae, quam adhuc anno 1750 et ante novissimam diaetam, quo nimirum tempore nulla adhuc ex parte I. Cottus circa idem terrenum mota fuit quaestio, mediante benigno suo caesareo regio diplomate II. SS. et OO. praelibati regni Croatiae clementissime stipulabatur, resignationem, diminutionem aliquam persentiscat, cum secus incolae ejusdem generalatus defectum mediorum sustentationis pati de necesse deberent, ut in statu quo permaneat.« Egyedül annyit tudott elérni, hogy a megye jogai sértetlenek maradtak (t. i. hogy nincs keresetével elütve). (Ered. Somogym. ltárában.)

² 1753 nov. 22. A httanács közli Somogy megyével, hogy Masuridesz katonai mérnök beteg és a téli időben nem lehet helyszínelni, azért a nevezett a következő évi április végén folytatni fogja munkáját. (Eredetije Somogym. ltárában.) — 1754 okt. 1. A httanács meghagyja Somogym. rendinek, hogy adjanak felvilágosítást mi történt már ez ügyben abban az irányban, hogy a Répás felméréssék és térkép készítették? Utasítani rendeli az alispánt, hogy ez az új katonai mérnökkel járjon el. (Somogym. lev.) — 1754 decz. 9. A helyttanács meghagyja Somogy megyének, hogy ha az alispán akadályozva van abban, hogy a dimensuratio végett kiküldött bizottságban részt vehessen, helyébe más alkalmas személyt rendeljenek ki. (Somogym. levél.)

³ Kerchelich: *Notitiae praeliminares* de regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae. 521. l. De limitibus generalatus (t. i. a varasdi gen.) »... trans Dravum (t. i. Horvátországból nézve »trans«) terrenum *Repass* ad antiquum *Zdala* nominatum alveum Dravi (k) per quem ab oriente metales procedunt usque ad viciniam S. Georgii.« — (K) Fluentum hoc *Zdala* olim dividebat Hungariam a Slavonia, habet enim *Ladislaus IV.* in suis litteris elargitis anno 1277. per manus m^{gri} *Demetrii* Praepos. Albensis, domini papae capellani et subdiaconi, aulae regiae vicecancellarii: *terram S. Martini prope Wascam juxta Dravum, quae est inter Hungariam et Slavoniam.*»

vát tendenciát, sehogysem tudja megmagyarázni magának, hogy hol is folyt hát tulajdonképpen a Dráva a középkorban? ¹

Azután teltek az évek, mígnem egy különös eset történt. Szinte azt mondhatná az ember, hogy a Dráva megbosszulta magát a ráfogott mederelhagyás miatt és 1782. előtt csakugyan elkövetett egy mederváltoztatást Zákány alatt és pedig olyképpen, hogy egy új ágat képzett és ez által szigetté változtatott egy 10—12 holdnyi területet, a mely addig a zákányi uradalomhoz tartozott.² Ennek a területnek a neve Keter (másként Ketter, a miből később helytelen kiejtéssel Kettel, majd Kethel és Kéthel elnevezés támadt, a mi azonban megkülönböztetendő a marczali járáshoz tartozó Kéthelytől). Miután a Dráva ekként hozzácsapta a Keter dülőt a Répás-kerülethez, a Gyelehóc és Thurczecz, körösmegyei községek lakosai siettek ezt elfoglalni. Mikor a Keter-dülő tulajdonosa, gróf Széchenyi Ferenc a foglalást megtudta, fiskálisa, Szekér Benedek útján bejelentette Körösmegye hatósága előtt a protestatióját,³ talán mondani sem kell, hogy minden eredmény nélkül.

Somogy rendeit tehát ismét az országgyűlés elé viszik panaszukat. 1791. évi február 28-án tárgyalja az országgyűlés az ügyet. Az országbíró azon a nézetten van, hogy a Répás ügyére nézve már törvény hozatott, melyet csak végre kell hajtani (t. i. az 1751 : 13. t.-cz.) és így csak a Ketter-dülőre kell külön törvényszakaszt alkotni, hasonló értelemben. A rendek az országbíró véleményéhez csatlakoznak és II. Lipót király 1791 márczius 8-án kibocsátott egy resolútiót, melynek az a tartalma, hogy a Répás és Ketter ügye utaltassék azon bizottság elé, mely annak idején az országgyűlés által a varasdi generalatus ügyeinek szabályozása végett ki fog küldetni. Az üzenetváltások után törvénybe iktatott az 1790/1 : 63. t.-cz., melyben megígéri ő felsége, hogy annak idején ki fog küldeni egy vegyes bizottságot, melynek jelentését az ügy körülményeire nézve be fogja kérni.⁴

¹ Pesty: Eltűnt vármegyék, II. 174., 175. ll.

² Ennek az eseménynek magyarozatát megtaláljuk Somogy megye jegyzőkönyveiben: »A steieri hóolvadás, vagy a sok esőzés következtében megáradt vizek rohama majdnem minden évben egy-egy darabot szokott elvágni a megye területéből, mire elégséges bizonyítékul szolgál az ország és a varasdi határvidék közt annyi év óta vita tárgyát képező Répás; a homokos part nem képes az ár erejét megakadályozni,« (Somogy megye felterjesztése a porták kiigazítása tárgyában 1802-ben.) Somogy megye közgy. jkvei Protoc. II. 6270. és köv. lap. 846. sz. (Magyarul közli: Melhard Gyula: Somogyvármegyei gazdaságtört. adatok. 1896. 51. lap.)

³ A gróf Széchenyi család levéltára, M. Nemz. Múzeum.

⁴ Az 1790/1. évi orsz. gy. irom. (Akad. ktár M. Jog. F. 30/2. 633. és 699. ll.) Az 1790/1. évi orsz. gy. naplók. (Akad. ktár M. Jog. F. 30/1. 347. 387. és 355. ll.)

Az országgyűlés ezen végzése tehát visszaesést jelent az 1751:13. t.-cz.-hez képest, mert ez utóbbi már elismerte Magyarország jogait. Ámde nem ez volt a legnagyobb baj, hanem az, hogy a varasdi generalatus ügyeinek szabályozására elvileg kirendelt vegyes bizottság sehogyssem tudott megszületni. Gróf Zichy Ferencz tehát saját személyében sürgeti a bizottság kiküldését 1792-ben, de sikertelenül.¹

Nincs hát más mód, ismét az országgyűléshez kell fordulnia Somogy megyének. Ismét ott látjuk a sérelmek között a Répást, most már a Keter-dülővel együtt az 1802. évi országgyűlésen.² A szokásos izenetváltás után megalkottatik és becikkelyeztetik az 1802. évi 27. t.-cz., melyben igéri ő felsége, t. i. Ferencz király, hogy nem sokára ki fog nevezni egy polgári-katonai vegyes bizottságot, mely előtt az igénylő felek keresetüket igazolhassák.³

A rendek kétségkívül nem ezt a határozatot várták, ámde volt valami haladás ebben a törvénycikkben. A szöveg ugyan »bizottság«-ról (commissio) szól, de kétségtelen, hogy valósággal bíróságot és pedig delegált bíróságot gondolt, mely előtt a felek contradictorius eljárás során kifejthetik igazaikat és előterjeszthetik a bizonyítékaikat. És valósággal így is történt a dolog és pedig azon felettébb szerencsés auspicium mellett, hogy a király 1803 január 14-én a feledhetetlen emlékü József nádort nevezte ki ezen delegált bíróság elnökévé,⁴ meghagyván neki, hogy a bizottság többi tagjait a helytartótanács és a budai katonai főparancsnokság tagjai közül szemelje ki, azok számát saját belátása szerint állapítsa meg s azután idézze meg a feleket s a bizottság elhatározását — mielőtt azt a felekkel közölné, terjeszse fel ő felségéhez.

József nádor korának egyik leglelkiismeretesebb hivatalnok volt. Rengeteg sokat dolgozott, s a ki az Országos Levéltár újkori anyagában jártas, az tudja, hogy a királyi herczeg a

¹ 1790 febr. 21. Gróf Zichy Ferencz, mint Zakány és Gyékényesnek (melyekhez tartozik a »diverticulum Ketel«) tulajdonosa, kéri Ő felségét, hogy küldjön ki vegyes bizottságot a Répás és Ketel ügyének megvizsgálására. Elintézés: Miután ez az ügy az 1791. márcz. 8-ikán kelt ben. resol., valamint az 1792. évi 63. t.-cz. értelmében, a varasdi generalatus ügyével összefügg, a generalatus ügyében kiküldendő bizottság elé gróf Zichy is megidézendő lesz. (1918/1792. és 2237/1792. kancz. iratok. Orsz. lev.)

² Az 1802. évi orsz. gy. irományai 222. 257. 293. 339. ll. (Akad. ktár M. jog. F. 33.)

³ Az 1802. évi orsz. gy. naplói: 287. 311. 419. 422. 453. ll. (U. ott.)

⁴ »... clementer disponimus: ut mixta haec commissio e consilii nostri locumtenentialis et supremæ armorum praefecturae Budensis commembris, tamquam iudicium delegatum conflata, Budae sub praesidio dilectionis vestrae consideat...« (Nádori levéltár 224/1803. sz. Orsz. Lev.)

bírói hatásköréhez utalt ügyekben, — a mi pedig nem volt valami csekély dolog, hisz ő volt a helytartótanács elnöke is — személyesen tanulmányozta az iratokat, maga fogalmazott határozatokat és az eléje terjesztett ügyiratokon mindig ott látjuk az ő beszurásait, törléseit, módosításait. Egy szóval nem tartozott azok közé, a kiknek az uralkodás gyönyöreit megkeseríti a sok — aláírás.

Szükségtelen tehát hangsúlyozni, hogy a Répás ügyét is egészen komolyan vette. A királyi leirat vétele után nyomban értesíti Alvinczy báró tábornokot, hogy a bizottság tagjainak számát hatban állapította meg, arra kéri tehát, hogy nevezzen meg három katonai tagot a bizottságba, egyben közli, hogy a polgári tagokat gróf Brunszvik József tárnokmester és Barkóczy Ferencz, valamint Darvas Ferencz helytartótanácsnok személyében kirendelte.¹ Alvinczy báró erre a megkeresésre azt felelte, hogy neki ugyan az egész ügy nem tartozik a hatáskörébe, de meg nem is kapott erre vonatkozólag felettes katonai hatóságtól semmiféle utasítást, de ha a nádor úgy kívánja, hát kirendeli önmagát, Maillard tábornokot és Jüngling udvari hadügyi titkárt.² Ekként készen lévén a bíróság, a nádor az ügy tárgyalására 1804. évi február hó 1. és következő napjait kitűzi és meghagyja Somogy megye közönségének, valamint a varasdi katonai parancsnokságnak, hogy erre a tárgyalásra a maguk képviselőit a megfelelő információval és bizonyítékokkal küldjék fel. Megkeresi továbbá az országos levéltárt, hogy a Répásra vonatkozó összes feltalálható iratokat terjeszse fel hozzá. Megérkezik Somogy megye értesítése, hogy a vármegye gróf Festetics György főispánt bízta meg a képvisellel, a katonai főparancsnok pedig közli, hogy a generalatus képviselőjében Löwenberg vezérőrnagy dandárnok és Mihaljevits I. sz. báni ezredbeli ezredes fognak a tárgyaláson megjelenni.

Széles körben megindulnak végre a megkeresések, hogy a tárgyalás előkészítése végett a szükséges iratok becsatoltassanak és Festetics Györgynek kiadassanak.³

Amde az 1804 február 1-ére kitűzött tárgyalást nem lehetett megtartani. Történt ugyanis, hogy a helytartótanács felszólította Somogy megyét, hogy közölje a vitás területre igényt tartó magánosok nevét. A megye jelentette, hogy gróf Széchenyi Ferencz, Niczky György, gróf Zichy Ferencz és gróf Festetics György, továbbá Szalay Ferencz a magánigénylők.

¹ Az előző számú kir. leirat elintézése, ugyanott.

² 219. 225—229. sz. iratok 1803-ból. U. ott.

³ 1803. évi 16. 351—354. sz. iratok. Ugyanott.

Erre a kancellária átír a nádorhoz, hogy a per tárgyalására ezeket a magánosokat idézze meg felperesek gyanánt, mert szerinte a megye nem tekinthető peres félnek ebben a jogvitában.

A nádor azonban nemcsak szorgalmas hivatalnok, de kitünő jurista is. Azt feleli a kancellárnak, hogy nincs igaza. Az országgyűlés ezt a bíróságot kizárólag a határkérdés tisztázására küldötte ki. Ha pedig közvetlenül az ország határaitól, akkor közvetve a megye határaitól van szó, tehát igenis a megye a felperes, annál is inkább, mivel hiszen a vitás terület a megyének adózási és jogszolgáltatási területrésze. A magánosok pedig érvenyesítsék a maguk jogait a törvény rendes útján.¹

Még egy baj jött közbe. Károly főherczeg úgy látszik nem tudta, hogy Alvinczy már rendelkezett a bíróság katonai tagjai iránt és hogy a generalatus perjogi képviselővel Mihaljevitset és Löwenberget bízta meg és így történhetett, hogy 1803 június 13-án az Alvinczy főparancsnok személye iránt táplált különös bizalma jeléül, a bíróság katonai tagjaiul őt magát, továbbá Löwenberg tábornokot és Mihaljevits ezredest rendelte ki. A generalatus pedig nem sokat törte a fejét a parancson, csak azt látta, hogy az Alvinczy által társbírák gyanánt maga mellé rendelt Maillard tábornok és Jüngling titkár helyébe felsőbb helyről Löwenberg és Mihaljevits vannak kirendelve és ennél fogva az 1804. évi február 1-ére kitűzött tárgyaláson nem jelent meg senki más, mint Alvinczy, Löwenberg és Mihaljevits.

De a mit nem látott meg a generalatus, azt rögtön meglátta a nádor. A tárgyalást nem tartotta meg és azonnal (február 2-án) tiltakozó feliratot intézett a királyhoz, kifejtvén, hogy Löwenberg és Mihaljevits képviselői a generalatusnak, tehát érdekelt peres felek és így nem lehetnek egyben bírák is. Kéri a királyt, hogy adjon sürgős utasítást a katonai parancsnokságnak, nehogy ismét el kelljen halasztani a döntést. Felemlíti a nádor, hogy Festetics György már benyújtotta a keresetlevelet (libellus), ezt pedig közölni kell az ellenféllel.² Márczius 7-én megsürgeti a nádor a királynál felterjesztése elintézését, mert a bizottság már hat hete Budán ül és nem tud csinálni semmit.³ Erre végre megjön a resolutio, hogy a király ragaszkodik előbbi resolutiójához, így informálandó Károly főherczeg is, azzal, hogy az ügyet Ő felsége szeretné már elintézve látni és ha kell, vonják be a királyi jogügyek igazgatóságát is.⁴

¹ 1803. évi 16. sz. irat és mellékletei u. ott.

² 1803. évi 350. sz. irat és melléklete u. ott.

³ 1804. évi 355. sz. irat u. ott.

⁴ »Resolutioni meae per provocatum rescriptum dilectioni vestrae

Ebből azután egy kis baj keletkezett. T. i. csakugyan kértek véleményt a *causarum regalium* directortól és pedig mindjárt abban a kérdésben, hogy a kamarai levéltárban őrzött iratokat ki lehet-e adni Festetics grófnak? A directornak úgy látszik *fiscalis* eszejárása volt és azt a véleményt adta ki, hogy az urak odafönt nem tudják, hogy miről van szó. Mert hisz — úgy mond — a Répás kerületnek Somogy megyéhez való tartozandósága nem vitás, sőt egészen elismert dolog. Hanem az a kérdés, mi történjék akkor, ha a vegyes bizottság elrendelné a Répásnak Somogy megyéhez való visszacsatolását és a *confinium* a kincstártól ennek ellenében valami egyenértékű követelne? És mi történjék akkor, ha a magánosok az elveszett Répás fejében a kincstártól kártérítést igényelnének? Már pedig igazán nem volna méltányos dolog, hogy a kamarai levéltár maga szolgálta ki azokat az okleveleket, a melyek fegyverül használtatnak fel a *fiscus* ellen. Ennélfogva bizonyos iratok kiadását nem találja megengedhetőnek.¹ Végre azonban az iratok is beszerezettek és a nádor elrendelhetette az ügy tárgyalását és 1805. évi márczius hó 8-án beidézhette a feleket.

A tárgyalás a királyi várban folyt. A bizottság elnöke József kir. herczeg, nádor; tagjai politikai részről: gróf Brunszvik József tárnokmester, gróf Eszterházy József, Zemplén megye főispánja és a helytartótanács tanácsosa;² Darvas Ferencz helyt. tan. tanácsos előadó és Almásy Antal helytartótanácsi titkár, mint jegyzőkönyvvezető. Katonai részről: báró Alvinczy József katonai főparancsnok, báró Ohlnhausen Venczel alezredes, főparancsnoksági adjutáns³ és Jüngling János haditanácsi titkár.

Az ügy tárgyalására Somogy megye részéről megjelent gróf Festetics György főispán, a varasdi generalatus részéről Mihaljevits István ezredes. Az első ülésen azonban a főhadparancsnokság felszólalt, hogy felperesek érdemleges keresetlevele közöltessék Mihaljevits ezredessel, mire az ülés elhalasztatott. Azután részint háború, részint az országgyűlés, továbbá Mihaljevits ezredes időközben bekövetkezett halála, — helyébe Hermann ezredes küldetett ki — gátolták a bizottságot működésében,

intimatae inalterabiliter inhaereo et eatenus archiducem etiam Carolum hac fidelia eo adjecto edoceo, quod negotium isthoc quocitius superatum habere velim et si pro defensione causae adjutorio causarum regalium directoris utendum fore censerit, eatenus via camerariarum necessarias faciet requisitiones. — Franciscus m. p. (Kancz. iratok 1816/807 sz. melléklet. Orsz. Lev.)

¹ 1816/807. sz. kancz. iratok melléklete Orsz. Lev.

² Az első ülésen nem volt jelen.

³ Helyébe későbbben Radossovits Demeter lépett.

mely végre 1807 január hó 20., 21., 22. és 26. napjain folytatta és befejezte a tárgyalásokat.¹ Eközben azonban a felek kicserélték perirataikat, alperes replicát adott, erre a duplica, erre ismét triplica, mire végül a quadruplica következett, mindenik a megfelelő mellékletekkel. Az ekként a felek által letárgyalt per actái a nádor elé kerültek, ki is azokat gondosan áttanulmányozván, kimerítő perkivonatot készített belőle² és így hívta ismét egybe a bizottságot 1807 január havára.³

A nádor ismertetvén a per tárgyát és a felek előadásait, a bizottság minden egyes pontot tételről tételre megvitattott és a következő három kérdést vetette fel:

1. Vajjon a peres terület (Répás és Kethel) valóban Magyarországhoz, avagy a szomszédos Horvátországhoz tartozó terület képez-e?

2. Ha valóban Magyarországhoz tartozik, milyen joghatóság alá kelljen azt a jövőben vetni? Végül

3. Mi történjék a magánszemélyek igényeivel?

A mi az első kérdést illeti, noha a katonai részről kifogásoltatott a felperes által 18. sz. a. csatolt, 1722. évi tanúhallgatási jegyzőkönyv, mint felperes Somogy vármegye egyoldalú ténye, másrészt politikai részről ugyanezen kifogás emeltetett az alperes által foganatosított tanúvallomás ellen, mindazáltal a bizottság *egyhangulag* úgy döntött, hogy beigazoltnak látja, miszerint Magyarország és Horvátország között a természetes határt a Dráva medre és nem a Zdala vize képezi; hogy a Dráva a medrét megváltoztatta volna, üres állítás (nudum asser-tum), mely beigazolást még az alperesi tanúk által sem nyert és hogy ennél fogva a per tárgyát képező terület Magyarországhoz tartozik és semmiképen sem csatolható Horvátországhoz.⁴

A második kérdésre nézve az a bizottság véleménye, hogy a peres terület tényleg Somogymegyéhez volna ugyan csatolandó, ámde ez által a varasdi generalatus abba a helyzetbe kerülne,

¹ A nádor jelentése a királynak. (Kancz. iratok 1815/807. Orsz. Lt.)

² Summarius extractus processus metalis terreni Répás et diverticuli Kethel (Orsz. Lev. Nádori titkos lt. Praesid. 807. No 2. accl. I.) Mellette van a periratok és mellékleteik pontos jegyzéke és rövid kivonata (a nádor sajátkezű írása), továbbá egy részletes információ és pertörténet, az iratok anyagából készítve.

³ 1806. decz. 16-án értesíti a nádor Alvinczy tábornagyot és külön Festetich grófot, hogy az ügy a felek kölcsönös perbeszédei által odáig haladt, hogy a tárgyalás a közelgő januárban meg lesz tartható. Felkéri tehát a feleket, hogy január hó 15-éig jelenjenek meg Budán. (Nádori lev. 640/806. sz. Orsz. Lev.)

⁴ »... atque proinde nullatenus ad Croatiam pertrahi posse« szavakat a jegyzőkönyvbe a nádor sajátkezűleg szúrta be.

hogy nem tudná a szükségleteit fedezni. A varasdi generalatus feloszlásának kérdése pedig túlhaladná a bizottság hatáskörét. Hogy pedig Somogy megye együtt gyakorolja ezen területen a joghatóságot a katonai határőrvidékkel, az mindenképen helytelennek látszott. Ezért a bizottság úgy vélte, hogy egyelőre maradjon a varasdi generalatus a Répás és Kethel birtokában addig, míg a katonai határőrvidék fel nem oszlik, vagy ezen terület helyébe cserében mást nem nyerend a generalatus Ő felségétől. Mindkét esetben azonban a szóban forgó terület Somogy megyébe visszakebelezendő lesz és erről úgy Magyarország, mint Somogy megye eleve megnyugtató és biztosítandó.¹

A harmadik kérdésre nézve az a véleménye a bizottságnak, hogy a magánjogok kérdése a törvény rendes útjára tartozván, az a bizottság hatáskörét meghaladja és így a magánfelek a rendes perútra utasítandók.

Ezt a véleményt a nádor 1807 február 6-án felterjesztette a királyhoz megerősítés, illetve a végett, hogy ily értelmű resolutio hozassék.²

Míg ez a felterjesztés a királynál jár és elintéztést nyer, az országgnyülés ismét megsürgeti az ügyet és az 1807-ik évi gravamenek között kéri ő felségét, hogy igazságos kérelmének immár tegyen eleget, mire az a rescriptum érkezik, hogy a kegyelmes resolutio nemsokára meg fog jelenni.³ A király azután tényleg

¹ A bizottság jegyzőkönyve és a nádor felterjesztése Kancell. iratok 1815/1807. sz. al. Orsz. lev.

² A felterjesztésben még felemlíti a nádor, hogy gróf Zichy Ferencz recurált a végből, hogy őt a Répáson birt Zichy birtokok fejében kártalanítsa a királyi kincstár, de a nádor ezt csak az esetben tartja figyelembe veendőnek, ha jogerősen megítéltetnék a törvényes bíróság által.

³ A gravamenek 31. pontja: »Ut terrenum Répás cis fluvium Dravum situm et per confinium Varasdinense violenter occupatum, non absimiliter diviticulum Ketely ad terrenum Zakanyiense spectans et per mutationem alvei Dravi confinio Varasdiensi adjectum comitatui Sümeghienisi restituatur; gravamen hoc in sequelam art. 13. 751 et art. 63. 790. sub comitiis ai 802. ita fuit repraesentatum, ut casum in illum, si terrena haec ultro etiam confinio fuerint adjecta, concernentes eorum domini terrestres justam et aequivalentem obtineant compensationem: cum itaque in conformitate b. resolutionis regiae et art. 27mi. 1802. commissionem politico-militari mixtam, ad quam partes fine legitimandae expositionis et praetensionis invitatae erant, jam munere suo functam fuisse referatur, SS. proinde et OO. de effectu commissionis ejusdem semet clementer edoceri ac una justo suo desiderio deferri itidem supplicant.« Erre vonatkozó rescriptum: »ad 31um objectum hoc suae Matti setsmae sub dato 6° mart. anni currentis pro 1815. substratum pendet ab altissima resolutione, proinde rescribendum censetur: Relatione operantis hoc in merito commissionis matti nrae ssmae jam relato, benignam resolutionem regiam proxime subsecuturam esse.« (Kancz. iratok. 10524/807. sz. Orsz. lev.)

elintézi a bizottság véleményét és pedig olyképen, hogy azt teljesen helybenhagyja.¹ Erre a kir. kancellária kiadja a Bécsben 1808. évi január 8-án kelt resolútiót, mely úgy rendelkezik, hogy a Répás terület s a Kethel dülő valósággal Magyarország kiegészítő részét alkotják és ennél fogva Horvátországhoz semmiképen hozzá nem csatolhatók. Mivel azonban a varasdi határőrvidékek erre a területre a maga népének fentartása czéljából multhatatlanul szüksége van, elrendeli a király, hogy mindaddig, míg a monarchia érdeke vagy a varasdi végvidék felosztását javasolná, vagy pedig ő felsége a Répás helyett a varasdi generalatusnak valamely más egyenértéket adand, maradjon meg a peres terület a végvidék birtokában, úgy a mint azt Mária Terézia 1753-ban megítélte. Ezen esetek bármelyikének bekövetkezte esetén azonban a vitás terület Somogy megye joghatósága alá visszacsatolandó lesz, a miről úgy a vármegyét, valamint Magyarországot kegyelmesen biztosítja a király. A magánfelek igényeikkel a törvény rendes útjára utasítottak.²

A resolútió közöltetvén Somogy vármegyével, az nagy hálával fogadta azt és köszönő feliratban kérte, hogy a jövő országgyűlésen rendeltessék el végre a reincorporatio és czikkelyeztessék is be.³

Ez után hosszú ideig nem történik semmi, csak a Kether dülő felett folyik egy végtelen bizottsági tárgyalás Somogy- és Körösmegyék között, melynek 1815-ben maguk a felek egyezségileg vetettek végett. Húztak egy vonalat és kimondották, hogy addig a confinium, azon túl — természetesen jóval kisebb részen, — a zákányi uradalom birtokoljon addig, míg az országgyűlés végleg rendezni fogja a dolgot.⁴ DR. GÁBOR GYULA.

¹ »Opinionem cancellariae, voto commissionis mixtae conformem, plene rati habeo Franciscus. m. p.« (Kancz. iratok 414/808. sz. Orsz. Lt.)

² A resolúciónak a helytartó tanácshoz leküldött példánya Publico-politicum 1808. évi fons 142. positio 1. O. Lt.

³ Somogy megyei prot. 1808. mart. 9. 110. lap. 104. sz. (I. Ferencz 1808-ban 414. sz. a. kelt resolútiója ismertetése után) »Ő Felségének ezen kegyes resolútiójáért jobbágyi alázatossággal, hálaadó levél irattatni rendeltetik, kérvén Ő Felségét, hogy Répás és Kethely vidéket ezen vármegyéhez valósággal reincorporáltatni méltóztasson és hogy ennek visszaadat-tatása törvényes czikkelyben is bé iktattasson.« (Továbbá köszönő levél a nádornak és gróf Festetich Györgynek) Melhard: 348/9. l.

⁴ 1815 május 22. és köv. napján egyezsége lépnek a ketteri dülő tekintetében a megyei és a katonai hatóság. A jkvbe felvétellett: »Tandem et ea ex parte DD. Deputatis utriusque comitatus interposita est cautela, ne amica haec coalitio regni iuribus et limitibus, in conformitate etiam altissimarum eatenus per suam majestatem sacratissimam editarum resolútionum, ullo unquam tempore praejudicare possit.« (Publico-polit. 33608/815. sz. Orsz. Lt.)

MAGYAR VONATKOZÁSÚ NÉMET NÉPÉNEKEK

1556—1697.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Mindez ideig nem sikerült megfejtenem történeti alapját, vagy legalább csak forrását a következő című éneknek: *Warhaftige vnd gewisse Zettunge | was sich den 15 Junij dieses 1596 Jahrs | zwischen den Siebenbürgern | vnd dem Grosz Cantzler in Polen zugetragen hat — nemlich vom zwo Feldschlechten | so zwischen Pargowitzka vñ Polkówa begeben | des unserigen im ersten Vberfall | in die sechs Tausend geliebten sind | Vnd in der andern Feldschlacht auff der andern seiten bey sechtzehnen Tausend erlegt.* (F. 54.) A csata színhelyének neve el van fordítva, mert ilyen nevű két várost sehol sem találtam. Bizonyosan az erdélyi hadaknak egy kirándulása lehetett az ének alapja. Hiszen a nyugtalan Báthory Zsigmond alatt az erdélyieknek olyan kevés nyugalom és béke jutott osztályrészül!

A zavaros tartalmú ének felemlíti még Nádasdy nevét is.¹

Valósággal a német hadsereg dicsőítő éneke egy 1596-ból való német vers,¹ melynek tárgyául Hatvan sikeres bevétele szolgál. Címe: *Neue Zeytung, Wie . . . Maximilian erwölter König in Pollen die Statt vnd Vestung Hatuan in Vngern, . . . den 3. tag September inn disem 1596 Jar, Gott lob, mit Stürmender hand erobert, . . . In Gesangsweisz, wie man den Graffen von Serin singt. Ein anders Wie der Türck mit den gefangnen Christen handelt.* (E. 53.) Hatvan ostromát jól ismerjük már a német prózai újságlapokból; úgy látszik, a szerző forrása is ilyen újság volt, a melyet ő aztán lelkiismeretesen, híven követett.

A sereg Miksa főherczeg vezérlete alatt augusztus 13-án indult el Vácz alól és hét nap múlva érkezett Hatvan alá. Erről az énekes pontosan számot is ad:

¹ Részletesen majd akkor közlöm a tartalmát, ha sikerül vonatkozását megfejtenem. Különben pontosan lemásoltam az eredetit.

Jetzunder thû ich sagen
 meld auch die zeyt vnd stund
 den fünfzehenden tagen,
 im August thû ich kundt,
 macht man sich auff geschwinden |
 vnd zog auff Hatvan zu |
 mit lautter frischen gsindem |
 die Túrcken thetens finden |
 sie liessen jn kein rhû.

Majd elbeszéli az ostrom teljes lefolyását igaz történeti hűséggel és meglehetősen részletességgel. A magyar vitézekről alig emlékezik meg; így csak a 11-ik strophában olvassuk:

Die Schwaben vnd auch Bayrn
 die Vngern dazu mal,
 die Bôhm vñ auch Mâhrn,
 die lauffte sturm all.
 Die Túrcken thetten sich wehren,
 vnd tribens dapffer rab,
 ehe der dritt hauff thet kommen,
 hett der Túrck in der summen,
 den Christen gezwagen ab.

Részletesen leírja a hadizsákmányt. Részrehajló, midőn a keresztyének kegyetlenségéről nagyon keveset szól. Érdekes adatot mond el egy *magyarról*. Az ostrom hevében mindkét török béget elfogták. A »Beeg v. Hatvan«-nak — mint énekünk nevezi — nem történt semmi baja, Arszlán bégnek a fejét azonban egy magyar vitéz levágta.¹

Őszinte részvét szólal meg a második énekben. A törökök kegyetlensége keserű fájdalommal tölti el az énekszerző lelkét s ezen fájdalomnak oly meghatóan, közvetlenül ad kifejezést, hogy énekének ez a hangja valósággal költőivé válik.

Részletesen ecseteli a törökök kegyetlenségét az ártatlan gyermekekkel szemben, majd áttér a magyarországi állapotokra:

¹ Auch der Beeg von Orselan
 ward Stallmeister zur stund,
 hat auch gesagt dermassen,
 ehe er seine pferd woll lassen,
 wolt er sterben zur stundt. —

Nicht lang da thû ich sagen
 ein Vnger kam zur stund,
 thet im sein Haupt abschlagen,
 dem Tirannischen hund.

Wie dann laider im Vngerland,
 Manch frommen Christen wirdt bekandt |
 Da solchs mûsz erfahren :
 Mit Rauben Breñen Morden vil |
 Welcher mûsz koñnen in das Spil |
 Inn den betrûbten Jaren |
 Vnbarmhertzig werden gführt da won |
 doch nicht mit gleicher weisen |
 Verschonet weder Fra w noch Mann |
 Mit Gaiszeln thût mans schmeissen |
 Ach Gott in deinem höchsten Sahl |
 Erbarm dich der kleinen Kinder,
 Nimbs ausz disem Jammerthal. —

Tovább folytatja a török garázdálkodásának leírását és szerinte jobb lenne a keserű halál (Es wer besser der bitter Tod), mintsem ezen vérszopó kutyának körmei közé jutni. Igaz fájdalom szólal meg soráiban, midőn ezeket írja :

Das solt erbarmen einen Stein |
 Der da mûsz so gemartert sein |
 Mit gayszeln hart geschmissen :
 Mütteracket zeucht man jn auss.

Végül mintintő példát állítja a német kereszténység elé Magyarország szomorú állapotját. A költemény dallamát már ismerjük egy 1580-ból való újságlapról. (Wie man den Hertzog Ernst singet.)

Az eddig tárgyalt rimes újságok nagyrésze igyekezett hű értesülések alapján előadni a rémes törökvilág egyes mozzanatait, jóllehet ez nem sikerült is mindig nekik. Hiszen az egyszerű nép vándorénekesek szóbeli előadásaiból értesült, hogy mi is történik nem is oly messze keleten, Magyarországbán. Gyakran ezen énekmondók öntudatlanul is visszaéltek a hallgatóság hiszékenységgel, mert a jól-rosszúl hallott dolgoknak nem igen nézhetek utána. Így történt, hogy nem egy újságban valamely vár ostromának leírása híven megegyezik még a kifejezések módjára nézve is. Van az 1597. évből két énekünk, melyek czím-ben meglehetősen távol állanak egymástól. A valószínűleg korábban kiadottnak a czíme ez : *Warhaftige neue Zeitung | Wie die Türcken dem Siebenbürger heimlicher vnd arglestiger weisz die Stadt vnd Vestung Hulmburg einbekommen | vnd gewaltig Tyrannisiert mit dem armen Christen | auch wie es dem Siebenbürger | erkundt gethan | vnd durch hulff vnd beystandt des allmechtigen Gottes | den Türcken vertrieben vnd ausz beyder-*

*seit ein grosz Volk geblieben | wie man genugsam dericht im
Lied vnd Zeitung finden wird | geschehen im Monat Martij—97.*
Im thon : Verzage nicht O fromer Christ. F. 58. A másik újság-
lap czíme : *Neue Zeitung ausz Sibenburgen vom d' glückselige
schlacht vnd Niderlege | so die Siebenbürgen vnnnd Walachen |
wider den Erbbfeind den Türcken | durch Gottesgnade | hülf
vnnnd : beystandt erhalten | geschehen den : 12 Tag Decembris |
Anno | 1597. F. 59.* A két eltérő dátumot látva, senki sem gon-
dolhat arra, hogy mind a két ének tárgya egy és ugyanaz, sőt az
utóbbi csak lemásolása az előbbinek az idő megváltoztatásával
és két befejező versszak megtoldásával. Az első versszak teljesen
megegyező, csak a második és harmadik tér el az időpontra
nézve. Így az elsőben olvassuk :

Den 22 Martij vor tage
Rüstet sich der Bassa aus Grecia
gewaltig mit Rosz vnd Wagen |
mit hundert vnd dreissigtausent Man |
thu ich mit Warheit sagen.

Den 28 Martij frü ich sag |
kamen die Türcken für Hulmburg die Stadt
Angriffen mit sturm vnd schiessen |
die Bürger wereten sich gewaltig
dennoch sie nicht nachliessen.

A második ezt a két versszakot így alakította át :

Den 12 Decembris tag
rüstet sich der Bassa aus Grecia
gewaltig mit Rosz vnd Wagen |
Mit hundert vnnnd 20 tausend Mañ |
thu ich mit warheit sagen.

Den 15 Decemb. früe vor tag |
kamen die Türckē für Hulmburg die Stad ich sag
mit grossem sturm vnd schiessen |
die bürger wereten sich gewatiglich |
dennoch sie nicht nachliessen.

Jóllehet mindkét ének meglehetősen részletes, még sem
lehet megtudni, hogy melyik város ostromát írja le. Hulmburg
nevet egyáltalában sehol sem találtam. De, hogy mily kevés
történeti hűséget kereshetünk ezen ének soraiban, bizonyítja,

hogy az első kiadás 3 versszakot átvesz egy 1575-iki »newe Zeitung«-ból, melyben Hoburg bevétele van megénekelve. Igaz, hogy a szerző kibővíti a törökök újabb kegyetlenségével. Így hát hiába keressük ezen ének történeti alapját.¹

A mult évi szerencsétlen balsikerek után fényes hadi tettek ékesítik az 1598-ik év hadi krónikáját. Ennélfogva az ezen évből való magyar vonatkozású német népénekek diadalról, fényes győzelemről szólnak.

Az első, mely csak véletlen műve,² hogy Muzeumunkban fenmaradt, a következő: *Glückselige vnd freudenreiche Newe Zeitung Von Rab der Hauptfestung in nideren Vngern | wie dieselbig durch sonderbarer schickung des Allmächtigen Gottes, den 29 tag Martij anno 1598 erobert vnd eingenommen worden. In ein Gesang verfast. Im Thon : Lobt Gott jhr frommen Christen . . .* F. 62.

Hogy mily fontos erősségnek tartották Gyórt, bizonyítja az a nagy rémület, melyet 1594-ben a föladása okozott. Annál nagyobb volt az öröm visszavételekor, melynek hírért nagyszámú prózai és rimes ujságlap vitte szerteszét. A fentidézett ének névtelen szerzője pontos értesülések alapján híven írja le a visszafoglalás történetét.

Kényelmesen elhelyezkedett már a török e várban — mondja énekünk — sőt fényes mulató házat is emelt :

Auffs Wasser Thor zur frist,
Ein Han drauff setzt mit trawen
Der gantz vergoldet ist.

Mit frewd thet er eingehen
Gar oft in das Lusthaus,
Sprach wann der Hann thut kreen,
Sollen mich treiben ausz.

Die Deutschen Hund ich sage
Ehe gwiszlich nicht fürwar,
Ich fürcht mich keiner plage
Vnd lebt ich Tausendt Jahr

¹ 1597-ik évben a törökök egyedül Tata várost foglalták el! Hogy erre vonatkozik-e az ének, kétséges.

² Lenyomata megtalálható a budapesti Nemzeti Múzeum következő kötetében (Hung. h. 3035.): Die Belagerung Raabs durch Adolf Frh. v. Schwarzenberg 1598. Eine Sammlung gleichzeitiger Documente (Zeitungen, Briefe, Lieder u. Geschichte) von J. B. Kaltenbach. Wien. L. Kertbeny szavait 307. l. ezen gyűjteményről.

Kár, hogy a szerző többre becsülte a történeti hűséget, mint az »aranyzajú mondát« s többé mit sem szól az ércz kakasról.¹ Ez az egyedüli legenda Szapolyai öldöklő századából, melynek nyoma egy német történeti énekben is fenmaradt.

Márczius 28-án este indult csendben a kereszténység Győr falai alá Schwartzenberg és Pálffy vezetése mellett.² Különböző nemzetek fiai jöttek itt össze küzdeni egy czélért:

Walloner Frantzosen Heyducken |
Hungern, Deutschen dermasz |
Thetten zusammen ruckhen |
Zu Fusz vnd auch zu Rosz.

Éjjel értek a várhoz és azonnal megkezdték az ostromot. Kemény munka lehetett; a törökök óriási vitézséget fejthettek ki, midőn az ének így emlékszik meg róluk:

Die Türcken
Theten sich Ritterlich wehren
Bisz in die vierdte stundt |
Dasz einer wol möcht hören |
Wie die Türckischen Hundt |
Offt mancher durchstochen war |
Wehrt sich dennoch in nothen |
Das sing ich euch fürwar.

Hasonló hősiességet fejtett ki a büszke basa, ki nemrég még oly fenhéjazva mutatott az aranykakasra.

Részletesen felsorolja a hadi zsákmányt, a foglyokat, miért hálát kell adni az Úrnak és kérni:

Wie Raabstadt mit sein gwalte
Mach vns von Sünden frey.

Ezek a szavak fejezik be a 21 strophás éneket, mely a történeti német népénekek jelesebbjei közé tartozik.

Győr dicsőséges visszafoglalásáról még van két énekünk; az egyik Zürichben (ezt nem ismerem), a másik Münchenben őriztetik. Ez utóbbit, melynek szerzője Dilbaum Sámuel, Körner is felvette gyűjteményébe.³ Dilbaum életéről úgyszólván alig tudunk többet, mint hogy Augsburg város polgára volt. Kedvvel

¹ L. Schwandtner I. 766.

² Villányi Sz., Győrvár és város helyrajza 47.; Méry Etel: Győr-vár.

³ L. 281—8. Berlin Königl. Bibl.

foglalkozott a verseléssel, különösen a harctéri eseményeket szerette versebe szedni. Két nagyobb verses munkája ismeretes ; az egyik : Historisches Kalender, az 1598. év története, a másik : Quadripartita Historia anni 1594. Mindkettő igen gazdag a magyar vonatkozásokban ; sőt az utóbbi munkának első nagyobb része a magyarországi hadjáratokról szól. Lelkiismeretessége szinte megegyezik a mi utolsó lantos deákunknak, Tinódinak lelkiismeretességével. Elég lesz, ha ennek igazolására saját szavait idézem : »Weil ich aber nicht alles persönlich sehen khönden | sondern mich der Schreiben wie sie wochentlich per posta | von vnderschiedlichen ortten zu vns gelangen | gebrauchen müssen | wölle mir der günstige Leser verzeyhen, da etwas ein wenig in der zeit | oder anderer vmständ sollen gefählet were | vnd dessen gewisz sein | dasz ich mich denen fürnämlich zu folgen beffiessens die warhafftig Confirmiert vnd von glaubhaften Personen geschriben worden sein.«¹

Győr ostromáról szóló énekének czíme : *Ein schön warhafftig vnd freudenreich new Lied, Von eroberung der herrlichen Vestung Raab im Vngern, wie die von dem Wolgebornen Herrn, Herrn Adolph von Schwartzenberg Freyherrn, den 29 tag desz Monats Martij, im Jar 1598 Ritterlich erobert vnd eingenommen. Gestellt Durch Samuelem Dilbaum, Burgern in Augspurg. Im Thon : Wie man den Grafen von Serin singt.* F. 60.

Az esemény elbeszélése teljesen megegyezik az előbbi ujságlapével s így nem szükség ismételni. Dilbaum éneke mégis gyakorlottabb verselőre vall ; mindjárt a bevezetésben vesszük észre a különbséget :

Frölich so will ich singen
avs frischem freyen muth :
Lobt Gott in allen Dingen |
der vns solch wolthat thut
Der wir in diesem Jare
wunderbarlicher musz,
Das Hausz Raab gantz vnd gare
so vor verloren ware
bekommen, Gott sey preis.

Igen elevenek és szemléletesek a leírásai ; így midőn éjjel hirtelen betörnek a keresztények az egyik várkapun ; igen szépen adja elő a vitéz basa hősiességét és halálát :

Der Bassa an dem ende
gantz frewdig wehret sich :

¹ Quadripartita Historia »Előszavában«. L. Goedecke II. 285., 310.
SZÁZADOK. 1911. III. FÜZET.

Er führt in jeder Hãnde,
 ein Sãbel Ritterlich.
 Doch thet jn one grawen,
 ein Wallonischer Man,
 so grüñig niderhawen,
 dasz er die Erd must Schawē,
 vnd da sein leben lan.

Az egész ének szintén 21 versszakból áll, de nem szentel annyi időt a hadi zsákmány leírásának, s mint láttuk, inkább a küzdelem lefolyását részletezi.

A keresztény hadsereg szeme előtt mint legfényesebb czél Budavár visszafoglalása lebegett. Az előbbi nagy diadal után az egész sereg büszkén közelgett Buda felé. Bár az ostrom és visszafoglalás nem sikerült, mégis a következő német ének jelent meg erről a hadjáratról: *Warhaftige neue Zeitung vnd kurtzen Bericht ausz Hungern | wie die Christen, die alte Statt Ofen ritterlich eingenommen vnd erobert haben | Im October in diesem 1598 Jahr | nach dem sie der Tück über die siebentzig Jar | in seiner gewalt gehabt hat. Gesangweisz gestelt | Im Thon: Wie man den Lindenschmidt singet.* F. 63. A czímet nézve erősen meglepődünk, midőn Buda 1598-iki visszafoglalásáról kell éneket olvasni, holott jól tudjuk, hogy Budát később, majdnem száz év múlva foglalták vissza. Ha azonban a költeményt elolvassuk, meggyőződhetünk, hogy másról van szó s csak a czíme hangzatos kissé. Talán reklám akart lenni, hogy a nyomtatványt annál nagyobb számban vegyék! Nézzük a történeti tényeket. A keresztények október 3-án érkeztek az óbudai táborba; a vizivárost hamarosan bevették, hasonlóképen a törökök által elhagyott Gellérthegyet is megszállották; de aztán, a rossz időjárásra való tekintettel, visszavonultak. A fentemlített ének tehát azonnal Ó-Buda diadalmas elfoglalása után keletkezett, a visszavonulásról még mit sem sejtett s így nem csodálkozhatunk, ha az örömtől túlradó hangon kezdi énekét a névtelen krónikás:

Nun höret zu gar wunderbar
 ein seltzam vñ neue mehr |
 ausz Vngerland ist koñen |
 newlich furwar | in diesem jah |
 fand sich die Christen zu sañen.

Különben ő maga is bevallja, hogy nem Buda elfoglalását írja le, hanem csak Ó-Budáét, a mint azt olvashatjuk:

Des morgens vor dem tag geschwind
 balt aus den Schiffen gangen sind |
 sie rücktten für alt ofen
 gar still zu vor sprengten die Thor |
 da hat sich bald erhaben.

A törökök erősen védelmezték magukat; de végre is kénytelenek voltak visszavonulni. Hogy az ének még a visszavonulás előtt keletkezett, bizonyítja a következő versszak is:

Ligen die Christen | zu Feld gerüst auff's best |
 das der Türck mit seine gest |
 sein Volck nit kan entsetzen |
 müssen durch zwang | wider jre danck |
 sich ergeben zuletzt.

Végül még sok szerencsét és sikert kíván a keresztény hadseregnek.

Szokatlan formájával találkozunk ezen népekeknek az 1599-ik évben. Míg eddig a névtelen szerző vagy a prózai ujságokból kisedett vagy valahonnan szóbelileg hallott híreket egyszerűen versbe szedte, addig ezen ének valóságos keretet költött a hírekhez s az egészet úgy adja elő, mintha ez a keret lenne a fontos, a hírek pedig csak mellékesek. Már maga a cím sem olyan egyszerű: *Zwo warhafftige Neue Zeitung | Die Erste | Ausz Comorn | vom 6 Jenner | Anno 1599. welche bey einem Türckischen Curier so nahe bey Stulweissenburg von etlichem Freyleuten gefangen | schriftlich gefunden | Welches schreiben ausz Constantinopel dem Bassa von Stulweissenburg gehörig | in welchem des Türckischen Kayzers Klag vermeldet wirdt | ober sein jetziges vnglück so jhm zu handen kompt | in ein gesang gestelt. Im Thon: Ewiger Watter im Himmelreich etc. F. 64.*

Az énekben a fentebb említett keret a következő:

A török császár nagyon búsul mult évi vesztesége fölött; összehívja tehát a vezéreit, birodalma astronomusait és elpanaszolja nekik azokat a csapásokat, melyek a nagy birodalmat érték.

Úgyes költői fogás; a helyett, hogy ő maga mondaná el a keresztények diadalaikat, a török császár szájába adja s így az egész előadás érdekesebb, közvetlenebb lesz. A többek között panasolja a szultán:

Ein Oberster ¹ ist im Vngerland |
 der thut vns solchen widerstandt |

¹ Schwarzenberg Adolf.

Deszgleichen nie erhõret |
 wo wir jhm mit begegnen baldt |
 für war er mit seinem gewalt |
 vnser keyserthumb zerstõret |
 Rab die gewaltige veste Statt |
 Hat er mir abgedrungen |
 welche ich mich nit versehen hat
 das jhm sollte sein gelungen |
 alles Volck so ich darinnen hatt |
 hat er mir jâmmertlich erwûrget |
 das Klag ich o Machomet.
 Vil andere Festung auch fürwar |
 hat er mir abgedrungen gar.

Elõsorolja a perzsiak hadjárata sikertelenségét, majd rátér Ó-Buda elfoglalására.

Majd a tudósokhoz fordul és kérdezi :

was vrsach magz geschehen |
 Dasz wir disz Jar solch vnglück han? |

Az egyik azt felelte, hogy a sok csapás most azért zúdul a török birodalomra, mert nem követik Mohamed parancsát; a másik pedig, ki astronomus volt, azt mondta, a csillagok járása nem engedi a török gyõzelmét. A szultán erre megharagudott és kivégeztette a jámbor astronomust.

Ach Gott dein Christenheit erhõr |
 Zu Ehren deinem Namen |
 Desz Machomets Glauben zerstõr | Amen.

végzi be énekét a névtelen szerzõ, mely ének érdekes elõadásánál fogva egyedüli helyet foglal el az ezen korbeli magyar vonatkozású énekek között.

Chronologikus sorrendben haladva, eljutottunk a XVII-ik századhoz, mely azonban nem alkot határvöet vagy fordulatot a magyarországi állapotokat tekintve. A harc a török ellen tovább folyik és a névtelen szerzõk csak írják jó-rossz verses tudósításukat, buzdító énekeiket az aggódó polgárokhoz éppen úgy, mint azelõtt. Van 1600-ból egy »Neue Zeitung«-unk, melynek keletkezése és tárgya igen homályos. Címe: *Ein Waarhaftige vnerhõrte neue Zeitung Vnd grundliche bericht | von diesen drey schlachten | ausz Vngern | auch was für Volck zu beiden seiten | ist vmbkommen 6900 Christen 18.900 Türcken geschehen zum ersten mal den 1 tag August 1600 Jars | zum andern den*

9 tag | zum dritten vnd letzten den 24 tag August | dieses Jars (1600). F. 67.

A bevezetést a Zrínyi-ének után mondja; majd három ütközetről beszél, mely Fehérvár előtt folyt le. Átnézve ezen év hadikronikáját, egyetlen ütközetet sem találtam, melyet ezzel lehetett volna csak összehasonlítani is. Mert végre is, a hol egy ütközetben 6000 keresztény esett el, a török részéről pedig 4900, ez még sem lehetett olyan előcsatározás-féle. A második ütközetben már 6000 török esett el és csak 300 keresztény; a harmadik, a legvéresebb napon pedig már 900.000 (?) török és 600 keresztény. Bizony a szerző oly dolgokat foglalt énekbe, melyek meg nem történtek. Két eset lehetséges: a szerző vagy hamis forrást használt vagy maga gyártotta össze a koholt eseményeket s így éneke tárgyát, a mennyiben Neue Zeitungnak nevezi »hírlapi kacsának« kell minősítenünk.

A következő év legnagyobb eseménye volt Székesfehérvár visszafoglalása és Kanizsa sikertelen ostroma. Mindkét hadi eseményről van német énekünk. Az első: *Ein warhaftige neue Zeitung Von Einnemmung vnd Eroberung der königlichen Stadt vnd Vestung Stulweissenburg in Nider Vngern | wie die von dem Christlichem Kriegsvolck belägert | gestürmet | vnd den 20 tag Septembris dieses 1601. Jars eingenommen vorden. Im Thon: Wie man den Grafen von Serin singt. F. 68.*

A Székesfehérvár elleni vállalat fővezére Mercoeur Fülöp¹ lothringeni herczeg volt, kinek hősiességéről igen hízelgően nyilatkozik a német névtelen:

Ein Hertzog ausz Frankenreiche
vom Läd Mercurio |
dem nicht bald thut gleichen |
ein Kriegsheld anderwo.
Der führt das gantze Heere |
Als Leutenampt behandt.

Az ostrom lefolyásáról igen pontos és hiteles értesítései voltak, melyeket ügyesen használt fel. Az egész éneket megbízható kútfőnek tekinthetjük Székesfehérvár 1601-ik évi visszafoglalására nézve. A magyar katonákról persze nem igen emlékszik meg. Annál kevésbbé sikerült ezen évnek másik vállalata, Kanizsa elfoglalása. Mintegy 30.000 főnyi császári sereg indult gazdag hadifelszereléssel szeptember havában Kanizsa alá. Az ostromot azonnal meg is kezdték. A várat Haszán basa védel-

¹ Hadi Krónika 148.

mezte 900 főnyi vitéz őrséggel, mely később ugyanannyival megszaporodott. A többször megkísérlett ostrom mindig eredménytelenül végződött. Sőt Ruzswurm segédcapatai sem sokat használtak. Midőn híre jött, hogy a nagyvezér Kanizsa felmentésére készülődik, a császári csapat sietve elvonult, mely elvonulást inkább futásnak lehetne nevezni, hiszen majdnem az összes hadifelszerelésüket ott hagyták. Erről a haditényről valami szomorú német éneket várunk s kapunk helyette egy paródiát. Címe: *Ein new Lied vonn Abzug Canischa, Anno 1601 | im Novembri.* (F. 70.) Ez az ének nyitja meg a XVII-ik század magyar vonatkozású szatirikus történeti német költészet termékeinek sorát. Csodálatos, hogy a török hadjáratokról szóló énekek közül, — eddig még csak ez a második — mely nem dicsóít és nem síránkozik. Mint láttuk, az énekek nagyrésze egyszerűen felsorolta a hadi eseményeket s a szerint, a mint diadalmasok voltak vagy vereségről szóltak, hálaadással fejezte be, illetőleg bűnbánatra intette olvasóit. Ez az ének alig szól valamit magáról az eseményről, hanem annál őszintébben fejezi ki azon hangulatot, melyet ezen szégyenteljes elvonulás után érzett ő, a névtelen szerző, meg az egész párt: a protestantismus.

Az egész ének szatirikus jellegét még növeli, hogy egy régebbi (1570-ből való) híres katona-ének¹ parodizálása. Ezen énekben egy katona búcsuzik Innsbrucktól, hol annyi kedves időt töltött, hol kedvese lakik, kitől oly szépen, meghatóan vesz búcsút. A mi énekünkben Kanizsától vesz ilyen érzékeny búcsút:

Canischa ich musz dich Lassen |
ich fahr dahin mein strassen,
wider heim In mein Land
mein freund Ist mir genomen,
dasz Ich Dich nit hab gwonen,
sondern zeuch ab mit schend.

A papok, a barátok iránt való erős gyűlölet nyilatkozik meg a következő strófában:

So gehts wen man mit Pfaffen,
mit Weiber vnd mit Affen
vill haben Krieges Rath,
vnd nit off Got thuet Bawen |
vndd seiner Hilf verstrawen |
als dann kombt new zu spot.

¹ L. Uhland I. 69. sz. 96. oldalon.

Majdnem minden versében ostorozza a clericalismust.

Ez az ének az első jele annak a szakadásnak, mely nem-sokára megrontja a keresztény hadat, mely azután nem a török ellen, hanem egymás ellen fog vívni élet-halálharczot a végkimerülésig, hogy aztán ismét szövetkezzék a török ellen.

A Székesfehérvár elfoglalása feletti öröm nem sokáig tartott. A török nagyvezér fogadalmához híven eljött a következő évben a várat visszafoglalni. Vállalata a várat védő idegen vezérek könnyelműsége, nemtörődömsége miatt sikerült is. Ezen veszteséget énekli meg az alábbi czimű német költemény: *Neue Zeytung, vnd Traur Lied. Von dem Erbärmlichen verlust, der königlichen Statt vnd Vóstung Stulweissenburg, in nider Vngern, wie die von dem Erbfeind Christliches Nahmens, dem Türggen, auff den 29. Tag desz Monats Augusti, in dem 1602. Jahr erobert worden ist. Gestellet inn der Melodey Warum betrübstu mein Hertz. (F. 72.)*

Az ének bevezetésében hosszasan tárgyalja az okokat, hogy az Úr miért sujtja és bünteti annyira a keresztényeket. Hat hosszú versszakban ismétli el a már annyiszor hallott dolgokat, míg végre rátér az ének tárgyára :

Wie er¹ dann gleich in diesem Jar,
mit grossem Volck vnd grosser Schar,
in Vngerland sehr wüth.
Darin er eingenommen hat
Stulweissenburg die veste Statt.

An dem sibenzehenden Tag,
desz Augstmons, nit ohn grosse Klag
kam der Türgische Hund.

A török megkezdte az ostromot, melyet kitartóan folytatott. Végre a várlakók — mondja énekünk — kényszerítették Isolano kapitányt, hogy alkudozásokba bocsátkozzék az ellen-séggel. Meg is egyeztek szabad elvonulás feltétele mellett; de a törökök egy része és a vallonok nem tisztelték a megszabott feltételeket és hajmeresztő kegyetlenkedéseket vittek végbe, mire a kivonulók is neki támadtak, úgy hogy alig maradt valaki életben.

Hogy a szerző szintén valami prózai írásbeli híradás után készíté énekét, bizonyítja a következő stropha :

¹ T. i. a török

Also die königliche Statt,
 der Feind bekommen wider hat,
 verlohre doch darvor.
 Bisz in die zehen tausent Mann |
 wie man thut *schriftlich* zeigen an.

Az  nek egyike e nemben a leghosszabbaknak, összesen 34 versszakból áll. A névtelen szerző elejétől végig sokat adott a forma hib tlans g ra és a r mek tisztaságára.

Ezzel befejezt k a magyar vonatkozású német történeti népénekek egy nagy csoportját. Teljes képet nem nyujthattam, mert az összes ismert énekek nem állottak rendelkezésemre; mégis az anyag elég nagy volt, melyből némi tanulságot már elvonhatunk ezen énekek jellemzésére nézve. Mielőtt ezek rövid fejtegetésébe bocsátkoznám, m g egy magyar vonatkozású éneket kell megemlítenem, mely azután teljesen bezárja ezen sorozatot. C zime: *Zwey new  Lieder Das Erste Von dem Kriege zu Armerhausen in Hungerlandt | vnd ist in desz Lindenschmiedes Thon. F. 75.* (A m sik  js g egy szerelmi  nek.) N gy gyalogos katona tarka-barka egyenruh ban d sziti a c zmlapot. Az  nek er  g nyos szatira, nem annyira Magyarorsz g  s a magyarok ellen, mint inkább a keresztény sereg fegyelmetlens ge, tarkas ga ellen. Különben azonnal megismerj k a helyzetet, ha elolvassuk a k vetkez  k t versszakot:

Es liegt ein Stadt in Hungerlandt |
 Armerhausen ist sie genandt |
 da wohnen viel der frembden Geste |
 von allem Handel findt man da |
 sie haben nicht viel zum besten.

Da ligt der Herr von Nichthaben |
 der hat sich beschantzt vnd fest begraben |
 gegen dem Winter Kalte |
 wen etwas im vorrath hat |
 der mag es gar wol behalten. —

A szerz   les szemmel l tott be a magyarorsz gi szomor   llapotokba. Bizony ra hallott nem egy szép dolgot a keresztény seregr l, melynek vezére majd francia, majd spanyol, majd olasz; a katon k pedig a vil g minden r sz r l  sszever d tt kalandorok, kik azut n igyekeztek a török uralmat ill  m don kiegészíteni. Így azt n nem csod lkozhatunk, ha ilyen g nyos sorokat olvashatunk ezen korb l:

Darumb die verderben kauffleut |
 die nichts haben/vnd viel schuldig seind |
 vnd das jr müssen verkauffen |
 das Fähnlein ist auffgericht |
 macht euch nach dem grossen Hauffen.
 Die verdorben Wirth sollen Hauptleutt sein
 die Müller führen das Fahnlein |
 die Becker ohne Meel |
 die Bierbawer ohne Maltz
 musse alle mit zum theilen.

Hosszú sorát hozza fel még a szerző minden rendbeli naplopóknak, kiket csak arra talál alkalmasaknak, hogy Magyarországba vándoroljanak, ott aztán alkalmas talajt találnak a maguk számára.

Nem feledkezik meg a szerző arról sem, hogy mily pontosan szokták kapni ezek a zsoldosok az őket megillető zsoldot s így ír a zsoldról:

Man sol ein jedern bezahlen wol |
 es kriegt den Mond vier Wochen voll |
 gut Beut thut man jhm schenken |
 Hunger vnd Durst vnd grossen Fast |
 Gut Wasser müsz man trincken.

Hiszen elég lesz említenem a pápai esetet. Az 1600-ik évben Pápán egy félévig senki sem kapott zsoldot, végre a vallonok felázadtak s csak nagy véráldozatok árán sikerült őket leverni és nagy részük a törökökhöz szegődött. A következő intellemmel fejezi be gúnyversét:

Wer in diesen Krieg nicht will hinein |
 der treib sein Handel richtig vnd fein |
 So darffen nicht entlauffen |
 Ein jeder sey gewarnet mit fleisz
 vor dem Krieg von Armerhausen.

Az egész ének kissé elnyújtott és túlzott szatira, de nagyon jellemző a korra. Többre becsülhetjük, mint az egyes vezérekhez vagy császárokhoz írt dicsőítő hazughangú énekeket, melyeket néhány arany jutalom fejében írtak a hizelkedők. Ez az ének ellenben nem várt jutalmat feklről s nem egyéb, mint az elfojtott közvélemény gúnyos megnyilatkozása.

Visszapillantva és végig tekintve e félszázad magyar vonatkozású német népénekein, bizonyos általános sajátságokat

állapíthatunk meg. Így: valamennyien vallásos hangulat vonúl végig. Alig van ének, mely nem szólna a keresztyékek bűneiről, paráznaságairól és, hogy mindezekért sujtja őket a haragvó Úr a török veszedelemmel. E nagy veszély elhárítására egyetlen mód van, — az énekek szerint — t. i. a bűnbánat; hiszen mindössze csak egy éneket találtunk, melyben az énekes imádkozás helyett fegyverre szólítja fel az egész keresztyénséget. Ez általános jellemvonások azután annyira meggyökereződtek, szinte követendő szabályokká váltak az egyes szerzőkre nézve, úgy hogy a különböző énekek beosztásra nézve is megegyeztek egymással. Így a következő általános schema volt uralkodó: Az első stropha szózat a keresztyénséghez, majd egy, vagy két versszak az általános romlott állapotokról; ezután következett az esemény előadása, sajnos, ez is gyakran schematikusan történt; végül bűnbánatra való felhívás, vagy ha győzelemről szólt az ének, akkor hálaadás.

Mindenesetre kérdezhetné valaki: Kik voltak ezen énekek szerzői? Kénytelenek vagyunk beismerni, hogy nem ismerjük őket. Egyik sem igyekezett azon, hogy nevét megörökítse. Tárgyilagos költészet, melybe a szerző ritkán vegyíti bele saját érzelmeit. Hasonlíthatjuk a mostani újságok hadi tudósításaihoz, melyeknek olvasása közben alig jut eszünkre, hogy a szerző után kutassunk. Ez énekek is a XVI. század hadi tudósításai voltak s így költői értékük nem sok van. De nem is érdekel minket a szerző személye. A közvélemény megnyilatkozásai ezek, melyekből, mint tükörből megláthatjuk egyrészt a keresztyénségnek, különösen a németységnek félelmes remegését a nagy ellenség, a török előtt, másrészt a szánalmat a magyarok iránt, kik másfél századig küzdöttek a vérengző idegen hatalom ellen.

A XVII-ik században a keresztyénség egymás ellen fordítja fegyverét; szomorú eseményekkel terhes évtizedek következtek. Megváltozik a kor hangulata, megváltozik a történeti énekek hangja is. Ez a korszak a harminczéves háború kora.

LEFFLER BÉLA.

KÉT KÖZÉPKORI SÓBÁNYA-STATUTUM.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A külföldi só behozatalát az ország törvényei már régóta tilalmazták. Már az 1405. évi decretum minus XX. szakasza intézkedik arra nézve, hogy Magyarország határain belül »nulli sales expeditionem seu cursum habere deberent, sed tantummodo sales, qui in hoc regno nostro effodiuntur«. Úgy ez a törvényszakasz, mint pedig az ugyanezen évben kelt II. törvényczikk VIII. szakasza a külföldi só behozatalát szigorúan eltiltják, tüzetesen meghatározva a sócsempészet megakadályozása körül követendő eljárást és megszabva ama büntetést, melyet a sócsempészekkel és azokkal szemben, a kik ezt előmozdítják vagy elnézik, alkalmazni kell. 1417 július 28-án Zsigmond király rendeletileg tiltja el a lengyel só behozatalát. (Kassa város ltára No 116. sz.) Úgy látszik azonban, hogy a fenti törvényes intézkedések — tán azoknak az akkori viszonyokhoz képest aránylag enyhe sanctiója (sóelkobzás) miatt — nem vetettek véget a sócsempészetnek. Legalább erre kell következtetnünk abból a körülményből, hogy az 1439. évi XI. törvényszakasz, majd az 1458. évi XIV. szakasz ismételten kimondják, hogy »sales forenses in regnum non introducuntur«. Az 1464. évi IX. és 1472. évi VIII.¹ törvényszakaszok megismétlik a tilalmat, az előbbi a már ismert sanctiót is hozzáteszi, de már az 1472. évi törvény olyan intézkedést is tartalmaz, a mely sejtetni enged velünk, hogy a sóbányakamarák *nem tudták* az ország minden részét sóval ellátni, még normális körülmények közt sem. Ugyanis a törvény kimondja, hogy Szlavoniában, a hol »sales nostri saepius admodum *deficiunt*«, a lakosok a belföldi só hiánya idején, külföldi sóval élhetnek. Érdekes példa különben erre Pozsony városa, melynek Nagy Lajos 1354-ben megengedi, hogy »sicut hactenus theutonicalibus salibus usi sunt, sic deinceps eisdem uti valeant«, de már 1362 június 30-án úgy intézkedik a király, hogy, bár igaz az, hogy a pozsonyiakat »ab importatione salium Australium Kwff dictorum« eltiltotta, mégis, mivel a sókamaraispán a városnak »de partibus Transilvanis« elég sót nem tud adni, megengedi a német só behozatalát. 1381

¹ Kovachich: *Sylloge* I. k. 216. l.

december 14-én Erzsébet királyné a pozsonyi sókamaraispánnak meghagyja, hogy miután »in illis partibus nulli sales nostri regales haberentur de presenti« a pozsonyiakat az osztrák só behozatalában ne gátolja. Pozsony városa ettől fogva az idegen só használatát privilegiumnak tekintette és egy 1478 február 9-én kelt panaszos felségfolyamodványban hangsúlyozza is, hogy »Item wir sein allezeit bezwungen mit dem ungarischen Salz und besunder hie, und wir haben gerechtigkeit deutsch oder ungrisch Salz zu nemmen«. (Ld.: Fejér: Cod. Dipl. IX/7. 145., 208. és 433.; 1478 febr. 9. Muzeumi Törzs lt.) De más városok is éltek idegen sóval, így 1471-ben Várad László a kassai és eperjesi királyi sókamarák viceispánja a bártfaiaknak megengedi, hogy Szent János napjáig lengyel sót használhassanak.¹ Árva, Liptó, Turóczmegyék lakosai, miután minden sókamaratól távol estek, szintén engedélyt kaptak a lengyel só használatára. Így tudjuk azt, hogy a XV. század végén a bochniai, vieliczkaei és krakói zuppariatusból vígan folyik Árvába, Liptóba, Turóczba a »banci slavonici«, a szláv bankó-só eladása, a mint ezt a krakói Czartoryski-könyvtárban őrzött királyi sókamaraszámadások idevonatkozó feljegyzései tanúsítják. Másrészt kimutatható az is, hogy a Szepesség és a bochniai sókamara közt már a XIV. században élénk összeköttetés állott fenn, a mi valószínűvé teszi, hogy a közelebb eső árvai, turóczy és liptói részek szintén már ekkor innen szereztek be szükségletüket. (Czartoryski hercegi könyvtár kéziratára 987, de főleg 988. számú kézírata, M. O. D. L. 7340.) Eme kiváltságukat azután »iuxta vetera eorum privilegia« az 1548. évi XXIX. törvényszakasz is megerősítette. 1503 július 8-án Budán kelt oklevélben Anna királyné szemrehányást tesz Tárczai János mármarosói sókamaraispánnak, a miért a nyitrai sókamarat nem tudja elegendő sóval ellátni.² Azokról az esetekről nem beszélünk, midőn a király pl. valamely külföldi fejedelem kérelmére engedi meg egyes vidékeknek az idegen só behozatalát, mint pl. Kázmér lengyel király kérelmére I. Lajos király Sáros és Liptóme gyéknek,³ megengedte vagy máskor pl. az 1492. évi mármarosmegyei felkelés alkalmával a sóvágás is szünetelvén, Horváth János mármarosói főispán közel félesztendőn át ígéreti Bártfa város tanácsának, hogy ekkor meg akkor fog már számukra sót küldeni.⁴ Természetes, hogy ezen idő alatt a város és

¹ Bártfa sz. kir. város ltára.

² U. ott.

³ Kutrzeba Szaniszló: *Stosunski Handlowe Polski z Wegrami* 5. l. (1354 jan. 25-én kelt okl.)

⁴ Bártfa sz. kir. város ltára: 1492 június 22., 1492 augusztus 9. és 1492 augusztus 29-én kelt oklevelek.

vidékének lakossága kénytelen volt minden tilalom ellenére sószükségletét Lengyelországból beszerezni, sőt ezt, mint a sókamarások panaszzaiból és a királyok parancsleveleiből látjuk, máskor és többször is megtették.¹

Az idegen só behozatalát tiltó rendelkezést, a megfelelő sanctióval együtt még az 1518. évi X. és 1519. évi III.² törvényszakaszok is ismétlik. Látjuk tehát, hogy közvetlen a jelen szabályrendelet kiadása előtt intézkednek e tárgyban a törvények, de úgy látszik, a kívánt eredmény nélkül. Ezen okból a rendelet a behozatali tilalom sanctióját megszigorítja, kimondva, hogy ha ezután mégis akad olyan vakmerő, a ki idegen sőt be mer hozni, az, ha nem nemes vagy polgári rendű, fejének és javainak, ha pedig nemesember, javainak elvesztésével bünhődik.

A szabályrendelet jelen pontjának végrehajtásával a kir. kincstárnok bizatik meg, a kinek feladata lesz a külföldi sót az ország határain vagy a harminczadosokkal vagy másféle tisztekkel vagy pedig a királyi szolgálkkal kinyomoztatni. A ki pedig ezeket az ilyen idegen só kinyomozásában megakadályozná, ugyanúgy fog bünhődni, mint a sócsempészek.

A sócsempészet figyelemmel kísérése és a csempészett sónak kinyomozása eddig a sókamarások feladata volt. Így pl. a magyar-lengyel határ Bártfa körüli részére a kassai sókamarás ügyelt fel.³ Most, hogy a királyi rendelet a sóárusító kamarákat megszüntette, ez a feladat a határrendészet más közegeire, első sorban természetesen a harminczadosokra hárult volna, azonban okleveles adatunk van arra nézve, hogy szabályrendeletünk ez a része is papiroson maradt, mert *a régi kamarai rendszer nem szűnt meg* és így a sócsempészet (mely a szigorított intézkedések dacára tovább is vígan folyt) szemmel tartását és üldözését továbbra is a sóárusító kamarák látták el.

Ennek bizonyítására csak néhány példát idézünk. II. Lajos király 1524 május 10-én Budán kelt oklevelében, melyet főleg Zemplén, Sáros, Abauj, Borsod és Ung vármegyék tiszttikarához intézett, a következőket írja: »Intelleximus esse nonnullos, qui passim sales externos ac divagos contra veterem consvetudinem in hiis observari solitam et proventuum camerarum salium nostrorum, reginalisque maiestatis diminucionem manifestam vendere consveissent«, melyet tovább tűrni nem akarván, fel-

¹ Bártfa sz. kir. város ltára: 1480 október 9., 1495 decz. 30., 1496 decz. 13., 1497 július 10., 1514 április 10., 1514 április 11. és 1524 május 10-én kelt oklevelek.

² Kovachich: *Sylloge* I. k. 250. és 272. l.

³ Bártfa sz. kir. város ltára: 1480 október 9., 1495 december 30., 1496 december 13. és 1497 július 10-én kelt oklevelek.

hatalmazzuk a *kassai sókamarásokat*, hogy az illetőket kinyomozza és tőlük a külföldi sót a királyné számára lefoglalja. Meghagyja, hogy ebben a kamarásokat segítsék stb. Továbbá egy 1525 február 18-án kelt oklevélből látjuk, hogy Vászár (Wasar) István ekkor »*camerarius salium regalium camere Cassoviensis*«. ¹

Megmaradt tehát a kamarai szervezet, a sócsempészetnél nem alkalmazták a szigorított büntetést, hanem csak egyszerűen lefoglalják a talált idegen sót és nem a kincstárnok (thesaurarius), hanem továbbra is a sókamarások végzik ezt az ellenőrző feladatot. Ha a kamarai szervezet megmaradt, akkor nagyon kérdéses az is, hogy vajjon szabaddá lett-e a sókereskedés? Sőt kérdés tárgya marad, hogy vajjon az egész rendeletnek csak egy pontja is végrehajtás alá került-e? Az eddigiek azt bizonyítják, hogy : *nem*.

Ezek után áttér a szabályrendelet a só szállításával foglalkozók védelméről szóló intézkedésekre. A rendelet a sót szállító kocsisokat és hajósokat messzemenő védelemben részesíti. Kimondja ugyanis, hogy a sót szállító kocsisokat és hajósokat senki útjokban akadályozni ne merje és mindaddig, a míg a só elszállításával és eladásával vannak elfoglalva, senki se merje se kocsjait, se hajóikat, se a szállított sót, sem pedig egyéb jószágaikat lefoglalni, a lefoglalt javak értékéig terjedő büntetés terhe alatt. Ha pedig valaki a bírák közül bárkinek megkeresésére a szóbanforgó javakat mégis lefoglalná, kétszeres bírságban marasztalandó el. Ha pedig valamely birtok tisztjei, ispánjai eszközölnének ilyen foglалást, az illető tiszt ura szintén kétszeres bírsággal sújtandó, ha az illető alkalmazottat meg nem bünteti.

A ki ismeri azokat a nagy nehézségeket és akadályokat, a melyeket a középkorban a forgalom biztos, nyugodt és békés lebonyolítása elé éppen a hatósági közegek, a közigazgatás emberei (ispánok, várnagyok, tisztek, vámszedők, harminczadosok stb.) gördítettek, az nem fog ezen az intézkedésen csudálkozni, hogy azonban ez a kívánt eredményt meghozta-e? ez a középkor viszonyai mellett, nagyon is — kétes.

A továbbiakban arról intézkedik a szabályrendelet, hogy mindazok, a kik sójukat a sóbányakamarából már elszállították, tartoznak azt a legközelebbi Szent János születése (június 24.) ünnepig eladni, mert másképp bárhol találatnak, a király számára lefoglaltatnak.

Kimondja a szabályrendelet azt is, hogy sóvétél alkalmával darabsó (darabones — »hoc est portio salium confractorum«) ráadás képen nem adatik. E rendelkezések nyilván mind az 1521.

¹ Mindkét oklevél Bártfa levéltárában.

évi XVII. törvényszakaszban említett 100.000 frtnyi sójövedelem kieroszakolására hozattak, valamint a rendelet következő pontjai is, mely a székelyek sójáról intézkedik.

A rendelet megtiltja a székelyeknek a székely só árusítását, megtiltja továbbá, hogy a Székelyföld határain kívül ezt a só eladományozzák. Sanctiója e rendelkezésnek: a székelyek szabadságainak elvesztése. Ez — úgy látszik — a legnagyobb büntetés lenne azon esetben, ha a rendelet be nem tartása általánossá válnék; mert folytatólag úgy intézkedik a rendelet, hogy a székelyek tisztjei és primorjai tartoznak a jelen intézkedést közhírré tenni, ha mégis ezzel ellenkezőleg cselekednék valaki, a tiszték és primorok büntessék meg az illetőt vagyonának elkobzásával, ha pedig ezt megtenni vonakodnának, akkor a vajda úr büntesse meg őket ugyanezen büntetéssel. A székelyeken kívül minden nemest, polgárt vagy paraszti sorban lévő t tilt a szabályrendelet attól, hogy székely só t használjon, ha pedig valaki a jelen »decretum« áthágásában mégis bűnösnek találtatnék, ha nemesember, javainak elvesztésével, ha pedig polgár vagy paraszti rendű, fej- és jószágvesztéssel bünhődjék.

Azt nem lehetett megakadályozni, hogy a székelyek azt a só t, mely náluk sok hely t a föld felszínén terem, saját, házi céljaikra fel ne használják. Azonban a középkorban a székelyeknek meg volt az a kiváltságuk, hogy a területükön termett sóval ne csak maguk éljenek, hanem azt máshol árúba is bocsáthassák. Mikor pedig e joguk gyakorlásában a sókamarások őket meg akarják akadályozni, a mint az például V. László király idejében történt, akkor a király szigorúan ráír az akadékoskodó széki és dési sóbányakamaraispánokra, hogy miután már Zsigmond és Albert királyok a székelyeknek kiváltságot adtak, hogy »sales terre Siculorum nostrorum« a segesvári szász székebe és magába Segesvár városába szállíthatják és ott árúba bocsáthatják, ezen joguk gyakorlásában őket a jövőben akadályozni ne merészeljék.¹

Még 1536-ban is történik hivatkozás a székelyek eme régi privilegiumára, a mikor Maylád István erdélyi vajda és a székelyek ispánja meghagyja az ország összes hatóságainak, hogy az udvarhelyi székelyeket a segesvári és kőhalmi szász székekben való sóárusításban, melyet ők »de vetusta et approbata consuetudine« gyakorolnak, akadályozni ne merjék, hanem engedjék őket a szóban forgó szász székekben szabadon közlekedni.²

Volt azonban időszak, mikor a székelység ezt a jogát hallgatagon, szokás útján ki akarta terjeszteni, mikor más terüle-

¹ 1453 febr. 2-án kelt oklevele V. Lászlónak. *Székely okltár* III. k. 63. lap.

² *Székely okltár* II. k. 40. 1.

tekre és más városokba is kezdték a székely sót szállítani és árúsítani, a hol a lakosság azt szélteben használja. Ezt már a központi hatalom sem nézi tétlenül, hanem útját vágja a jogkiterjesztésnek kategorikus hangú tilalommal, mint pl. : 1487-ben I. Mátyás király tette Brassóval, a mint ezt Tárcazi Márton erdélyi sókamaraispánnak Brassó város tanácsához intézett és 1487 július 12-én Fülöpön kelt leveléből tudjuk, melyben írja, hogy mellékelve küldi nekik a király rendeletét, »in quibus sua maiestas, ut deinceps salibus Siculorum sicuti consveti fuistis, non utamini, mandat« és elrendeli, hogy királyi sóval éljenek, ezért ő (Tárcazi) a jövőben gondoskodni fog arról, hogy Brassóba elegendő királyi só szállítsanak, nehogy székely sóra legyenek utalva.¹

1521 február 21-én adja ki a király a tárgyalás alatt lévő szabályrendeletet, melynek a székely só forgalmára vonatkozó része — mint láttuk — az eddigi állapotokkal szemben restringál, a mennyiben a székelyeknek sójuk árulását vagy eladományozását egyáltalán eltiltja és annak használatát csakis székely területen élő székely embernek engedí meg, a megfelelő megtorló rendelkezésekkel. Ámde még a rendelet kiadásától tíz hónap sem telik el, midőn ugyanezen esztendő deczember 19-én már a király a székelyek sójáról szóló fenti intézkedésével ellenkező tartalmú oklevelet ad ki. Ugyanis 1521 deczember 19-én Budán kelt oklevelében II. Lajos előadja, hogy előtte a segesvári polgármester a város és az ottani szász szék nevében azt állította, »qualiter licuisset ipsis ab antiquo et modo quoque liceret, salibus Siculis impune uti.« Ezen állításának igazolására a polgármester két oklevelet mutatott fel, egyet I. Mátyástól, a másikat pedig II. Ulászlótól. Megparancsolja tehát a király az erdélyi sóbányakamarák ispánjainak, hogy, ha igaz az, hogy az illető város és szász szék lakosai a székelyek sójával már régi idő óta szabadon élhetnek, hagyják meg őket továbbra is e kiváltságuk élvezetében.²

Ha tehát maga a király nem respektálta a saját maga szabályrendeletét, nem lehet rossz néven venni, ha a székelyek sem törődtek vele, és maradnak továbbra is az »antiqua consvetudo« mellett, a mint azt a már idézett 1536. évi oklevél, továbbá az 1552. évi jelentés is igazolja.

Az 1552. évi erdélyi sóbányakamara-jelentés ugyanis a székelyek ezen kiváltságáról szintén megemlékezik és elmondja, hogy »Siculi salibus suis domi tantum uti debeant«, azaz ezt a

¹ U. o. III. k. 112. l.

² *Székely Oklevéltár* : III. k. 214. old.

sót csak *otthon* használhatják és határaikon túl nem vihetik. De maga a jelentés mindjárt megmagyarázza azt is, hogy az »otthon« alatt »etiam aliqua pars Saxonum ultra Zegeswar usque ad Coronam per terram Barcensem et Fogaras continetur«, Erdély más részébe a székelyek sóját vinni nem szabad, de — mondja a jelentés — daczára a szigorú büntetésnek, abusive mégis viszik. Az 1552. évi jelentés szerint tehát a székely só forgalmi területére nézve a XV. századi kiváltságos állapot áll fenn. Ennek és az ehhez hasonló kiváltságoknak láttára valóban méltán jajdulnak fel az 1552. évi sóbányakamara-vizsgálóbiztosok, mondván, hogy ezekből »satis apparet, valde exilem in Transsylvania fodinarum fructum esse futurum, si sales in Hungaria non poterint exportari, nam aliae vicinae provinciae Moldavia et Transalpina proprium salem habet«, tehát nem szorultak erdélyi sóra. Erdélyben magában pedig ki vesz pénzért só? mikor majdnem mindenki kiváltsággal van.

A királyi biztosok eme panaszos írása, meg a székelyeknek privilegiumukkal való folytonos és tán nehezen ellenőrizhető visszaélése indíthatta I. Ferdinándot 1553 június 25-én kelt rendeletének kiadására, melyben a székelyeknek a sóárulást szigorúan eltiltja.¹

Később János Zsigmond és Erdély fejedelmei a székelyek sójáról még többször intézkednek, mindezeknek ismertetése és fejtegetése azonban nagyon messze vezetne bennünket tárgyunktól.

A szabályrendelet hátralévő része még néhány csekélyebb jelentőségű dologban intézkedik. Így még elrendeli, hogy az úgynevezett miliatura (»hoc est minutiae salium« — mondja az 1552. évi jelentés) ezután kiosztás alá ne kerüljön és ez a szokás minden sóbányakamarában megszüntetendő.

A hajósót illetőleg — a melyre nézve a szabályrendelet egy előbbi pontja úgy intézkedett, hogy annak vágatását meg kell szüntetni — még azt a rendelkezést olvassuk, hogy a jelen intézkedés kibocsátásáig bányászott mennyiséget méltányos áron széjjel kell osztani az erdélyi szabad királyi — és egyéb — városok közt, az illető városok sószükségletéhez mérten, azaz egy-egy városnak annyi só adandó, a mennyi — előzetesen a mennyiséget igazságosan megállapítva — egy esztendei szükséglet kielégítésére elegendő.

Ugyanezen eljárás követendő a következő években annál a nagyobb méretű sónál, mely a jövőben lesz kibányászva.

A mi pedig a hajósó maradványrészét illeti, erre nézve

¹ Székely Oklevéltár : II. k. 205. l.

úgy intézkedik a szabályrendelet, hogy ebből a királyi konyha használatára annyit kell elszállíttatni, a mennyi ott két vagy három esztendőre elegendő lesz. Úgy látszik tehát, minden só-készlettel meg akarja a király az erdélyi sóbányakamarák rak-tárait szabadítani, hogy azok a teljesen újjászervezett állapotok mellett kezdhessék meg a rendelet kibocsátása után működé-süket.

Ezzel a szabályrendelet intézkedő része véget ér és követ-kezik a szokásos befejező formula, melyben a király minden alattvalónak szigorúan meghagyja, hogy a jelen szabályrendelet minden pontját és rendelkezését megtartsa és azokat senki semmi szín alatt áthágni ne merje, a rendelkező pontokban felsorolt büntetések terhe alatt. Végül, nehogy valaki azzal mentse magát, hogy a királyi rendelet tartalmát nem ismerte, meghagyja a király, hogy azt minden szabad királyi és egyéb városban és minden más helyen a királyi tisztek nyilvánosan kihirdessék.

Végigmentünk tehát az 1521. évi szabályrendelet összes pontjain, a melyeknek legtöbbről és legfontosabbjáról sikerült bebizonyítanunk azt, hogy azok a gyakorlati életbe nem mentek át, hiszen, mint azt láttuk, maga a király sem vette komolyan rendeletét, persze annál kevésbbé alattvalói. El kell azonban ismernünk azt, hogy úgy a királyban, mint pedig a királyi tanács-ban megvolt a jóakarát ahhoz, hogy a sóárúsítás ügyét alaposan megreformálják, de nem szociális szempontból, nem a fogyasztó-közönség javára, hanem a kir. kincstár jövedelmeinek szaporítása céljából. Hogy ez a reform nem sikerült, sőt mondhatni halva született, az előbb említett ok mellett még azon is mulott, hogy maga a kor, az időpont, a melyben a rendelet kiadatott, nem volt alkalmas pénzügyi reformok végrehajtására, különösen ha a végrehajtáshoz erélytelenül vagy pedig éppen sehogyan sem kezdtek hozzá.

A mint a fiskális érdekű rendeletből — melyet a nemzet melléne szegeztek — ki lehet olvasni, a központi hatalom foly-tonos jelszava volt: Pénzt és pénzt felhajszo!ni, bárhogyan és bárhonnán. A mire a nemzet válasza az volt: Semmit sem adni, legkevésbbé pedig pénzt, akár egyenes, akár közvetett adó for-májában.

A szabályrendeletet megcsinálta ugyan a központi hatalom, arról azonban a nemzet nem vett tudomást, sőt maga a központi hatalom sem, mely azt gyengeségénél fogva végrehajtani úgy sem tudta. Mindkét fél hallgatagon megmaradt tehát az »antiqua consuetudo« mellett.

Végül a jelen szabályrendelet általános jellemzéséül fel kell még említenünk annak szerkezetbeli rendszertelen voltát. Míg

az 1435. évi szabályrendelet szinte fejezetenként rendszeresen és következetes egymásutánban tárgyalja végig az egynemű és egymáshoz tartozó tárgyakat, addig az 1521. évi szabályrendelet szaggatott intézkedéseivel, rendszertelenül egyik tárgyról minden átmenet nélkül a másokra való ugrálásával méltán azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a rendeletet, melynek kiadását a törvény parancsolta, gyorsan, kapkodva, hamarosan újszólván összeütötték, ut aliquid fecisse videantur. Arra nincs eset az 1435. évi szabályrendeletben, hogy két egymásból következő, tehát együvé tartozó pontot egy egészen differáló tárgyról szóló fejezet közbeszúrásával alaposan széjjelválasszon, vagy hogy a rendelet elején megkezdjen egy intézkedést tárgyalni és annak folytatását a rendelet végére tegye, a mint az az 1521. évinél előfordúl.

Szóval a király és tanácsa intézkedett papiroson, kényszerűségből, de azzal a tudattal, hogy kár minden betűért, mert a törvény által tervbe vett 100.000 forintnyi sójövédelmet elérni úgy sem fogják, — a miben teljesen igazuk is volt. Azon az úton, a melyen a király és a nemzet haladtak a végromlás felé, egyik a másikat ilyen eszközökkel már feltartóztatni úgy sem tudta.

DR. IVÁNYI BÉLA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A SZTÁMBULI MECSETEK MAGYAR VONATKOZÁSU KÉZIRATAI.¹

Az európai orientalista történétírók által még sehol nem ismertett sztámbuli török kéziratok közül nem annyira tartalmánál, mint inkább szerzőjénél fogva érdekel bennünket a *Riszále-i iszlámie* című kézirat, melynek szerzője a magyar származású Ibráhim efendi.

Ibráhim efendi életviszonyairól régebben csupán annyi volt ismeretes, hogy Rákóczinak tolmácsa volt a magas Portán, sokat tartózkodott Rodostón s Rákóczi hűséges tolmácsának nevezte őt abban a levelében, melyet halála előtt búcsuzóul irt Ali pasa nagyvezirhez. Közlebbi adatok jutottak nyilvánosságra Ibráhim efendiről az 1909. évben, midőn De Saussure emlékiratai megjelentek.² Ez emlékiratokból megtudjuk, hogy Ibráhim efendi eredetileg református theologus volt és hogy ő honosította meg a könyvnyomtatást a törökök között s ezáltal Törökország történetében érdemes nevet szerzett magának.

Az egykori magyar református theologus, a ki 18 éves korában mint fogoly került Konstantinápolyba, 1692-ben vagy 1693-ban ott sorsának enyhítése végett muszalmánná lett, nemcsak könyvnyomtató, hanem könyvíró is volt. Saját könyvének kinyomtatására azonban nem került a sor.

De Saussure elbeszélése szerint Ibráhim efendi majdnem kényszerűségből tért át az iszlámra, a *Riszále-i iszlámie* című könyvecskéje azonban azt bizonyítja, hogy nagyon is fanatikus muszalmánná lett, annyira, hogy a kereszténység támadásában és gyűlöletében túltett a született mohamedánokon is.

¹ Az előző közlemények e címen a *Századok* 1908. évfolyamában jelentek meg.

² Thaly, *De Saussure Czézárnak törökországi levelei*. Budapest. 1909. M. T. Akadémia kiadása.

A *Riszále-i iszlámie* tulajdonkép theologiai munka, de van benne egy-két történeti érdekű megjegyzés is. Mint theologiai munkával nem kívánok foglalkozni, csupán tájékozásul említem fel, hogy az ó-szövetségi szentiratokból és az evangéliumokból összeszedett idézetekkel próbálja bizonyítani Mohammed próféta isteni küldetését, közben pedig különösen a XVI. századbéli muszulmán íróknál használt gyalázkodó kifejezéseket bőven ontja a *hitetlen, istentelen* keresztények ellen, kik szerinte tudatlanságukban annyira megátalkodottak, hogy saját szent könyveik kijelentései daczára sem akarják Mohammedet elfogadni. A könyvből megtudjuk Ibráhim efendi születéshelyét, mert az előszóban ezeket mondja: »Én igénytelen, szegény szolga Magyarországon, Kolozsvár városában születtem«.

Ibráhim efendi 1704—1710. között írta a könyvét, mert a könyv végén az épp akkor folyamatban levő magyarországi és a többi európai eseményekre, mint a könyve írásának idején történő dolgokra hivatkozik. Ibráhim efendi azonban tévesen értesült némely eseményekről, vagy legalább azok részleteiről, mivel akkoriban különösen Konstantinápolyban a hírszolgalat még igen lassan ment. Az európai és ezek között a magyarországi eseményekre abból az alkalmából tér ki, midőn az iszlám országokban felmerült zavarok megszűnéséről írva, azt mondja, hogy nagy előny az iszlámra, ha a keresztény népek egymással egyenetlenkednek, mert így remény van arra, hogy a muszulmánok győzelmet aratnak felettük.

A magyarországi eseményeket érintve szószerint a következőket írja: »A felséges Isten az iszlám nép között létezett egyenetlenkedést most az istentelen hitetlenek közé vitte át, mert megbízható hírek és különféle nyelveken beszélő emberek tudósításai úgy szólnak, hogy ő felsége trónra lépésekor¹ a gonosz hitetlenek között nagy egyenetlenkedés és viszálykodás tört ki s az időtől kezdve egymás ellen folyton hadakoznak. Abban az időben, talán éppen abban a hónapban a Rákóczi néven ismeretes felsőmagyarországi királyt Munkács várában ostrom alá vették s a bécsi király fogságába került és a bécsi várban volt fogva. Onnan csellemel kiszabadult és Magyarországra bemenvén, az ország lakossága elfogadta őt a királyságra s azon nap óta a gonosz németekkel éjjel-nappal hadakozásban és harcban van«.

Azután elmondja a spanyol örökösödési háborúról, a svéd és orosz háborúról szóló értesüléseit és erős átkokat szór az »istentelen római pápára«, a ki Hollandiát a francziáknak ígérte. Mindezek az események Ibráhim efendi felfogása szerint igen kedvezők a muszulmánokra, »mivel a győzelem műhelyei, az oszmán uralkodók, elfoglalják nemcsak Perzsiát, hanem Rómát, Muszkaországot, a többi országokat, az Újvilágot, sőt a föld valamennyi országát és igazságos

¹ III. Ahmed szultán trónralépését érti 1703-ban.

uralmukat valamennyi fölé kiterjesztik«. Az iszlám vallásra is igen jó lesz ez a képzelt győzelem, mert akkor, úgymond, »az istentelen hitetlenek akár önként, akár kényszerűségből elfogadják az iszlámot«.

Ezekből a kivonatokból is látható, hogy a kolozsvári születésű theologus ugyancsak erős muszalmánná változott át a konstantinápolyi muszalmán iskolákban.

Ibráhim efendi életére vonatkozólag egy-két adatot a sztámbuli levéltárban is találtam, melyeket itt közlök. Az 1716. évben, midőn a háború a törökök és III. Károly között kitört, kurucz menekülők gyülekeztek Belgrádba, hogy a törökökkel együtt harcoljanak a németek ellen. A török kormánynak szüksége volt magyar tolmácsra s alkalmasabb embert nem is találhatott volna, mint Ibráhim efendit, a kit napi 60 ákce díjazással azonnal Belgrádba küldöttek.¹

Midőn a következő évben Rákóczi is Törökországba jött, a Porta Ibráhim efendit rendelte melléje tolmácsnak s fizetését is a török kincstártól kapta mindvégig, a míg csak Rákóczi élt.² Ez idő alatt kezdette el a könyvnyomtatást is, a mi azt mutatja, hogy a Rodostóban tartózkodó fejedelem mellett nem sok teendője akadt, mivel ráért az első török könyvnyomda felállításával foglalatoskodni.

Rákóczi halála után is a kormány szolgálatában állt Ibráhim efendi s ez időben az ágyúszekek kjátibja volt.³ Könyvnyomdájának sorsáról legbővebben értesít De Saussure. Vajjon a *Riszále-i iszlámie* című könyvön kívül írt-e más munkát is, ennek semmi nyomára nem akadtam.

Az európai történetírók által nem használt ismeretlen kéziratok közé tartozik a *Feth-i Ungürusz* vagyis *Magyarország meghódítása* című munka, ismeretlen szerzőtől. E könyvnek egyetlen példánya nem is mecssetben, hanem a konstantinápolyi Mevlevi-dervisek kolostorában van s így nehezebben is hozzáférhető. A kolostor seikhjével való jó ismeretségem tette lehetővé a könyvtár átkutatását.

A címe után ítélve egész mást várna az olvasó e munkából, mint a mit valóban tartalmaz, mert nem Magyarország meghódításáról van abban szó, hanem csupán Eger várának elfoglalásáról. Ezt az eseményt azonban igen részletesen leírja. Ki volt a könyv szerzője, az egészen ismeretlen, mert sehol meg nem nevezi magát az író. Soraiból csakis annyit lehet kiolvasni, hogy az akkor szereplő egyéneket személyesen ismerte. Az író igen járatos volt a szép stílusban, egyik-másik helyen valóságos költő módjára írt.

¹ A Szeráj levéltárában az 1128. hidsre évi számadások között.

² A Szeráj levéltárában az 1133. évi Dsemázi-ül-evve' elején kelt szultáni rendelet.

³ Top rabadsilárin kjátibi (ágyúszekek kjátibja), így nevezi őt az 1150. évi defter.

A könyv a szokásos keleti fellengzős irányban írja le Eger várát, melyet »Magyarország szemefénye« néven említ s azt mondja : »Úgy akarom leírni, hogy a kik ezt figyelemmel olvassák, úgy legyenek, mintha maguk látták volna«. Eger falairól azt mondja, hogy toronymagasságúak s még elképzelni is lehetetlen, hogy valaki azokon bejuthasson. A szerző világlátott ember volt és sokféle hasonlatot említ Eger váráról. Azt mondja, hogy Eger olyan, »mint a paradicsomkert gyanánt álló Damaszkusz« városa. Eger szőlői, kertjei olyanok, »mint az üszküdári kertek, tele fülemilével«. Az egri templom oly tiszteletben van a keresztényeknél, mint a jeruzsálemi. Egernek még »a külvárosában is faragott kövekből épült gyönyörű palotái vannak«. Oly szépnek találta az író Egert, hogy azt már szépsége miatt is »a Teremtő csak az ő igazhívó szolgáltnak fogja adni«.

Eger várának terjedelmes leírása után hasonló bőbeszédűséggel elmondja, hogy miként jutott Eger vára a török kezébe s mint lett abból török vilájet székhelye. A mezőkeresztesi ütközet leírásában nem találjuk meg nála azt az őszinteséget, mely Kjátib Cselebinél megvan ugyanazon esemény elbeszélésében, mivel ő is elhallgatja, hogy a szultán hadseregét ott hagyva, meg akart szökni az ütközet elől.

DR. KARÁCSON IMRE.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319—1526. A Magy. Tud. Akadémia megbízásából összeállította *dr. Iványi Béla. I. köt. 1319—1501-ig.* Budapest. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia. Ára 10 korona.

Erjedő modern társadalmunk közepett nagy szerencse, hogy idealisabb gondolkozású elődeink intézményileg gondoskodtak az eszményi értékek megőrzéséről és fejlesztéséről s iparkodtak az ily intézményeket szilárd talajon biztossá tenni a múltó alantibb érdekek hullámveréseitől. Ilyen sziklaalapon álló világitótorony hivatása szerint a mi Tudományos Akadémiánk is. A tudományért őszintén lelkesedő férfiak terveztek s nagy történeti családok rakták le alapjaitul jövedelmök ezreit. Ez az intézmény, mely szorgalmasan kiterjeszti figyelmét az élettelen és a pusztá szemmel nem látható természetre, érthető gonddal ápolja azon nagy szellemi s erkölcsi értékeket is, a melyek az emberi s társadalmi lélekben, valamint a nemzet egész élete folyásában fölhalmozódtak és megtisztítva továbbfejlesztésre várnak.

Igaz tisztelet és hála fog el, mikor az Akadémia egy-egy új kiadványa kerül kezembe, annál inkább, mert bírálói ritkán emelkednek a megítélés igaz álláspontjára. Éppen azt gáncsolják az Akadémiában, a mi főérdeme, hogy a tudományt önmagáért műveli, igazi eszményi szempontból, tekintet nélkül arra, hogy lesz-e majd közléseinek nagy kelendőse, lesz-e működése eredményeinek sok élvezője. Hova jutna a tudomány, ha mindig csak népszerű hatásokat keresne működésével és áldozataival? Népszerű munkák kiadására akad ma már sok vállalkozó, kik biztos anyagi haszonért pompásan feldíszítik és kapóssá teszik a tudományok közérdekűbb termékeit és nyalánkságait vagy izgatószeret; de hogy az ily szellemi termékek csakugyan igazak, maradandó becsűek lehessenek, a komoly tudománynak sok száraz, fáradságos munkát kell végeznie, sok oly eszközt és adattárt kell beszereznie, közrebocsátania, a melyek a nagy közöniséget természetesen nem érdeklik. Az ily munka és anyagi áldo-

zat eszközeit, alkalmait megadni a tudomány művelőinek : ez az Akadémiának oly hivatása és érdeme, a melyért csak tisztelet és hála illelheti meg.

Akadémiánkhoz méltó tudományos áldozat a föntebbi czimben jelzett kiadvány is. Nem a nagyközönségnek való ; de hazai történetkutató kevés olyan akad, a kit nem érdekel s ezeket bőségesen pótolhatják azok az osztrák, cseh, lengyel történettudósok, kik kénytelenek lesznek Iványi bártfai regesztáit forgatni s miatta annyira-mennyire magyarul is tudni, a mi újabban — úgy látszik — egyre szaporodó jelenség a szomszéd historikusoknál.

Minden ilyen munkánál főleg két szempontból kell az értéket mérlegelnünk : a közlött anyag és a szerző munkája szempontjából.

Anyaga nemcsak Bártfa, hanem egész hazánk, sőt a szomszéd országok multját illetőleg is nagyon érdekes és tanulságos. Sok benne a politikai történet adata, de még több, aránytalanul bőséges a középkori társadalom életét megvilágító művelődéstörténeti adat. Úgy hiszem, egy hosszú historikus élet kevés lenne azon sok történeti érték becsületés, teljes kiaknázására, a mely Bártfa levéltárában : okleveleiben és registrumaiban föl van halmozva.

E történeti anyag kezdete szerény, de a XV. század huszas éveitől kezdve rohamosan nő.¹

Az Árpádkor végén kitört belső zavarok hatalmas kényurait Anjou I. Károly király legelőször Kassa tájékán törte meg, még pedig kiválóan a felvidéki vendégek, telepések szerencsés támogatásával. A rozgonyi diadal nyomában lép igazán a történet színterére Bártfa városa. Korábbi léte, élete homályos, szegény. Saját multját illető legrégebb oklevele 1362 október 31-én kelt királyi átíró oklevélbe van foglalva, eredetije nincs meg Bártfa azon *telepítőlevelének*, a melyben I. Károly király 1320 szeptember 28-án szokásos urbéri kedvezményeket biztosít a Bártfa nevű kerített hely, civitas, »váras« letelepült és jövőben letelepülő lakosainak, a vendégeknek, nevezetesen mindennemű tehertől való mentességet tiz évre, örökös vámmentességet magában a városban s ennek környékén földeket, Szépfalu földjének és a Hosszúmező erdőnek felét. Tiz év múlva urbérok minden udvartelektől fél fertő (ezüstben annyi dénár, a mennyi megfelelt fél körmőczi aranynak, mai pénzben kb. 5½ korona). A termés földesúri kilenczedik tizedének felét a király átengedi a plebánosnak. Ezen telepítés vezetője, mintegy vállalkozója, Lőrincz fia Lőrincz ;

¹ Tízévenként 1319-től: 5, 2, 2, 7, 6, 2, 5, 7 regeszta a XIV. században ; 26, 24, 127, 138, 195 a XV. sz. első felében ; 618, 623, 322, 624, 748 a XV. század második felében.

azért ő lesz s utána örökösei a város soltésza, bírája ; övé lesz itt minden malomhely és két, minden úrbéri teherből mentes udvar-telek, kuria.

Ez a telepítőlevél városi szabadságot még nem tartalmaz : sem autonomiát, szabad pap- és bíróválasztást, sem vásárjogot. Csak a civitas szó jelentéséből következtetjük, hogy már be van kerítve a község, vagy ennek egy része, a vár. Majdnem egy századig van ott királyi várnagy a várban. A telepítés után negyvenöt évvel Nagy Lajos király megadja Bártfa városnak a *pállosjogot* s plebániatemploma védőszentjének ünnepére (sept. 1.) az *országos vásárt* (1365.), a mit sok földesúri terület, község is megkapott. Így lett Bártfa vásáros város, vagy — mondjuk — mezőváros. Igazi *szabad királyi várossá* Bártfát Nagy Lajos király 1376 márczius 7-én tette azzal, hogy a fallal kerített városnak megadta Kassa és Buda kiváltságait, a mivel megadta autonomiáját, előjáróinak szabad választását és önálló bíraskodását, a régi úrbéri terragium és egyéb földesúri jövedelmek helyett pedig egy összegben állapította meg a város évi adóját, t. i. 500 arany forintban (5500 korona, a mi vevőképessége szerint kb. 20.000 korona). Zsigmond király egyszer beleavatkozott a plebánia betöltésébe : mivel gyorsan megtudta a plebános halálát, rögtön kinevezte a szláv Przbislaust s így megelőzte a bártfaiak választását, de megígérte, hogy a jövőben szabadon választhatnak plebánost (1391).

Közben *kereskedelmök* már szépen kifejlődött, mert a lengyel királyok ismételten biztosították nekik a czehowi vámmentességet (félúton Krakó felé 1363? 1388), Mária magyar királyné pedig azt, hogy Lelesz felé a Táplán (ma Tapoly) vize mentén járhattak árúikkal s nem kellett a sárosi királyi várispán tölgyeséki vámján és Kassán áthaladniok (1385). Kereskedelmi kiváltságaikat magasra fokozza Zsigmond király 1402 elején azzal, hogy árumegállító jogot adott nekik, a mennyiben lengyel és orosz kereskedők tartoztak ott árúikat lerakni ; a királyi harminczad nevű határvámból a negyedrészt elengedte ; szabad közlekedést biztosított nekik Zengig, sőt a tengeren túl is, tekintet nélkül Buda kiváltságaira ; mentességet adott a királyi vámok alól összes országaiban, csak azt kötötte ki, hogy ne szövetkezzenek más kereskedőkkel ezek árúinak vámmentes átcsempészésére, mert ezért árúelkobzással sujtatnék a bűnös ; végül kiváltságot ad arra, hogy a külföldi kereskedők árúit Bártfára s innen tovább bártfaiak szállíthassák. Két évvel utóbb a király a harminczad negyede helyett már felét engedte el nekik, megint természetesen a más kereskedőkkel való összejátszás szigorú eltiltása, árúelkobzás és letartóztatás terhe alatt. Bártfa kereskedelmi kivált-

ságait betetőzi az, hogy mentességet nyernek polgárai az egész harminczad fizetése alól legalább ideiglenesen, egy vagy több évre, de a határidő letelte előtt rendszeren megújítva (1453-tól). A bártfaiak fő *ipar*- s kereskedelmi cikke a vászon, a melynek fehéritésére Kassán és Bártfán kívül más község lakosai nincsenek jogosítva (1420) s mihelyt megkísérlik valahol a szomszédságban, a bártfaiak rögtön tiltakoznak és perelnek (1421, 1425 stb.). A város rendes jegyzékeket vezetett a vászon-, gyolcs-készletről és eladásról (1424-től) és szabályzatot készített a vászoniparról (1450). Igen jó híre van a bártfai sörnek, világos sörnek. Megvan a sörfőzőczéh szabályzata (1450 kör.). A bártfai sör kitűnő híre miatt Palóczy László országbíró Bártfa tanácsától kér sörfőzőt, ki árpából és buzából sört tud készíteni (1459).

A város autonómiájának huszonnyolczadik évében megalkotta *statutumát*, közigazgatásának szabályzatát (1404). Majd szabályozta a plebános jogait s kötelességeit (1437). Időközben Zsigmond király hadi tekintetből is teljessé tette az autonómiát, midőn átadatta várnagyával régi várát a város hatóságának s lemondott a város újévi ajándékáról (1412). *Hadilletékét* már négy évvel korábban tiz lánDSA-aljban állapította meg, vagyis 100 lovasban,¹ illetőleg e helyett 200 arany forintban, a mihez még 230 frt sallarium, tisztí fizetés járul (ez összesen 5830 korona, buzavevőképessége szerint kb. 24.000 kor.). Utóbb a város falainak javításáról, újjáépítéséről értesülünk (1425, 1426). A sárosi várkapitány egy alkalommal egy mázsa puskaport és ezer nyilat kér Bártfa város tanácsától (1447). Kitűnő ágyúmester is lakott itt, a porosz János, kit Mátyás király Ónodra magához rendelt (1459). A következő évben nagy megrendelést tett a király pénzért Bártfán nyilakból és puskaporból, majd újra két ágyút kér onnan puskaporral, tűzmesterrel, tűzerekkel (pattantyúsokkal) s gyalogokkal. Ez időtájból megvan a bártfai levéltárban a város zsoldosainak és fizetésöknek lajstroma (1454, 1458). Régibb *jegyzékei* vannak Bártfának az adókról (1413-tól), vászonról, bevételek- s kiadásokról, tizedekről (1426-tól), ítéletekről, tanácskozásokról, a belső és külső tanácsról (1437 k. 1450), a városi borról (1437. stb.), harminczadokról (1444. stb.). Érdekes és nagyjában tájékoztató a bevételek 1458. évi összegezése, a mely szerint a főtételek: a királyi adó, taxa, 500 frt. a harminczad 400 frt, a piaczi vám 233 frt, malmok haszna 211½ frt; meglepően csekély a város falvaiból nyert jövedelem (25 frt), melynél kétszerre több a vászonfehéritő bevétele s még több a vászonjövedelem (71 frt); de van

¹ Ez félanyi, mint Liptó és Szepes vármegyék hadilletéke együtt vagy Sáros vármegyéé (az 1433. évi nagy hadi regstrom szerint).

már haszna a híres bártfai fürdőnek is (10 frt), a hova az előző évben Akszamét Péter palocsai hatalmaskodó kapitány családostul tiz lóval két heti szabad tartózkodásra kért engedélyt, *salvus conductust* a város tanácsától. A többi apró bevétel csak 68½ frtot tesz, az összes bevétel pedig — némely kihagyásokkal együtt — 1667 arany forint, vagyis közel 20.000 korona, mai vevőképessége szerint kb. 80—100.000 korona. A királyi taxát Zsigmond Bártfán zálogul lekötötte Baliczky Andrásnak (1412), a ki ettől fogva rendszeren megkapta Bártfa városától az évi 500 frtot vagy a vele egyenlő 1000 új frtot (1424).

Bártfai polgárok és alattvalóik ügyében a város *birája* és esküdtjei ítékeztek, a mióta megvolt az autonómiaja. A szomszéd birtokosok és Bártfa városa perét a király *tárnoki szék* elé utasította, a melynek elnöke az altárnokmester, tagjai pedig a négy legközelebbi város két-két esküdtje s a szepesi káptalan kiküldöttje (1402). Ez esetben a negyedik város Kiszzeben. Más esetekben rendszeren Bártfa az a város, a mely Kassával, Lőcsével és Eperjessel szinte közjogilag elismert *városszövetséget* alkot, mely gyűléseket tart (1440, 1449, 1454, stb.), közös ügyekben kölcsönt vesz föl (1447), föllebbviteli bíraskodást teljesít egyikök perében (1459), s az ország főemberei és hatóságai a négy várost együttesen keresik meg leveleikkel, sőt országgyűlésre is együtt hívják meg őket (1449). Erzsébet királyné körülbelül az első, ki Bártfa város követeit tanácskozáásra meghívja az Ulászlóval való esztergom-győri békekötés alkalmából (1442). Az országtanács 1447-ik évi országgyűlési meghívója Bártfa város egész közösségének szól; de tiz évvel utóbb V. László meghívójában világosan ki van fejezve, hogy maguk közül négy vagy két megbízottat küldjenek.

Minden kiváltsága megvan már Bártfának, még sőt is kap a királytól 500 frt értékben (1453, 1458, 1459), a mikor végre megszerzi talán némileg változtatott címéréhez a királyi megerősítést s készített megfelelő pecsétnyomót (1453 jun., okt.).

A hitbuzgóságra és iskolázásra is akadnak értékes adatok Bártfa levéltárában. Ez utóbbiakat Békefi szorgalmasan kutatta, részben kihasználta, de Bártfa regesztái több új adatot tárnak föl, a melyeket Iványi fokozott figyelemmel kivonatol az eredeti szövegek szavaival (1437 stb.). A hitbuzgalmi adatokból kiemeljük a bártfai »Irgalmasság anyja« nevű *kalenda-társulat* szabályzatát (1449). Iványi érezte ennek köztörténeti jelentőségét, azért teljes szövegével közli (90—93. l.). Jelentőségét megadja a XI. századi törvényeinkben említett kalenda-társulattal való rokonsága, a melyre azonos nevével és részletes pontjaival élénk világot vet. Kollányi a párberről írt becses tanulmányában (68. l.) a kalenda szónak koledává való fejlődését világítja meg, mely aján-

dékgyűjtés volt, főleg újév táján, minden év első kalendái körül. Ettől a kalendától meg kell különböztetni a kalendás társulatokat, a melyenkről legrégebb törvényeink is szólnak (1083 kör. I. eszterg. zsinat 47. és 1092-ben Sz. László I. 14,39.). A bártfai kalenda-társulatot (confraternitas sew kalendinum) a bártfai esperes-plebános és kerületének plebánosai alapítják, szervezik s Bártfa plebánia-egyházában a társulat szentélyéül fölállítják Szent Anna új oltárát. Szabályzatuk szerint a társulatban levő minden pap a társulat elhunyt tagjaiért hetenként köteles elvégezni egy halotti officiumot (vigilias cum laudibus), *havonként* pedig egy misét; a világi tagok hetenként elmondanak hét Miatyánkot, Üdvözlégyet s három Hiszek-egyet. Minden kántorbőjti időben, tehát évenként négyszer, az összes tagok kötelesek egy megfelelő kijelölt helyen összejönni, a hol a papok miséket mondanak és halotti officiumokat énekelnek, a világiak pedig megkértszeretik heti imádságukat az elhunyt tagok üdvösségeért. A társulat minden egyes tagjáért elhunytakor halotti officiumokat és harmincz misét mondat; összes elhunytaiért pedig hetenként énekeltek egy halotti misét és szombatonként ünnepélyesebb hajnali misét Szűz Mária tiszteletére a bártfai plebánia-egyházban. Az egri püspök e szabályzatot jóváhagyta s az ország és a társulat szokásos ünnepeire, a kántorbőjti összejövetelek alkalmára, az összes tagoknak és jótevőknek kellő gyónás után negyvennapos bűcsút engedélyez. Ugyanily bűcsúkat engedélyeznek a társulat részére utóbb más püspökök, szerzetes praelátusok és 1453 végén Kapisztrán János is, a híres ferenczrendi szerzetes.

Nem részletezzük tovább e regeszta-kötet érdekes tartalmát, csak megemlítjük még röviden, hogy a szorosban Bártfa jogaira, birtokaira és polgáira, hatóságaira vonatkozó okleveleken, jegyzékeken, följegyzéseken kívül sok adat és anyag van Bártfa levéltárában az országos eseményekről, a felvidék állapotairól, harczeitől, a lengyel összeköttetésekről és határviszályokról s vannak ott nemcsak oly iratok, a melyek eredetileg is Bártfának száltak, hanem sok olyan, a melyek a környékbeli nemesek, urak, plebánosok levelei közül kerültek Bártfára, nem másolatban (ilyen is akad), hanem eredetiben. Ezek valószínűleg letétképen jutottak Bártfa jól őrzött levéltárába. Iványi regesztáiban csak a 9. számú oklevéllel kezdődnek az igazán bártfai iratok (1347), a korábbiak mind idegen birtokból származtak át. Gyakoribbak a Perényiek, Somosiak, Széchiek, Dobaiak, Czudarok stb. oklevelei. Néhány okirat Tótselymesi Apród Miklós fia János deák aradi kanonok majd kükküllői főesperes, Nagy Lajos király történetírója és testvére javára szolt a tótselymesi vagy tótsólymosi és mátéfalvai birtokról (1352, 1353, 1382). Dobói vagy — miként

a család vezetékneve idővel kialakult — Dobai Miklós mindszenti plebánosnak, szepesi kanonoknak, majd pannonhalmi apátnak (1422—1438) és a pannonhalmi konventnek, mint hiteles helynek, oklevelei 1420-tól kezdve a Dobai család irataival kerültek Bártfára s az apát családi és személyi ügyeivel vannak összefüggésben.

Iványi regesztái a bártfai levéltárból pontos keltezéssel 1500-ig terjednek, de felölelik a határév közelébe eső keltezetlen iratokat, lajstromokat is. Úgy hogy számuk összesen 3578 levéltári darabot tesz, a miben sok a könyvalakú kézirat. Eddig aránylag kevés volt közzétéve. A tömérdek történeti anyag nagy értéke, a melyből főntebb bemutattuk röviden a felvidéki városok fejlődésének egyik tanulságos típusát, magának Bártfának és kiváltságainak kialakulását, eléggé igazolja azok érdemét, kik tervbe vették s lehetővé tették a bártfai regeszták nagybecsű kötetének és további folytatásának kiadását. A levéltár legújabb rendezése adott reá alkalmat, ennek megindítója, szorgalmazója pedig Rhody Alajos bártfai polgármester, a ki 1906-ban Andrássy belügyminisztertől országos levéltári szakértő kiküldését kérte. A küldetés dr. Iványi Bélára, az agilis, szorgalmas levéltári tisztre esett, ki lelkesen, rövid négy hónap alatt ügyesen végrehajtotta a bártfai gazdag levéltár középkori, mohácsi vészig terjedő anyagának rendezését és erre előkészítette a további anyagot is; a rendezett részt keltők szerint pontosan meghatározta, az okleveleket erős borítékokba rakta, a borítékon jelezte keltezésöket, kiállítójukat, tartalmukat s végül pontos időrend szerint megszámoztta. Ebben a fárasztó, sok figyelmet és kitartást kívánó munkában buzgón s önzetlenül támogatták őt dr. Vass Antal gymnasiumi igazgató és dr. Pályi Gyula tanár két tanulójukkal.

A levéltárrendezés és regesztázás nyomában természetesen kínálkozott az a terv, hogy a becses regeszták közkinccsre legyenek, a miben úgyszegények vagyunk. Hogy e terv megvalósult, ezért méltó hála illeti meg a Magyar Tud. Akadémiát és történelmi bizottságát. Iványi becsületesen, komoly lelkiismeretességgel, igaz tárgyszeretettel és körültekintő figyelemmel teljesítette nemcsak a levéltárrendezéssel járó regesztázást, hanem azt is, hogy e regesztákon belül mentől több értékes szövegkivonatot és másolatokat nyújtson s az okiratok, pecsétek és codexek rövid külső leírásával, valamint az eddigi kiadások jelzésével munkája eredményét más kutatók részére mentől használhatóbbá tegye. Az I. kötet hiányzó tárgy- és névmutatója a II. kötetével egyesítve fog megjelenni.

Hogy a nagy tömegű anyag gyors rendezésébe s regesztálásába itt-ott csúsztak be némi hibák, ezt a priori is föltehetjük.

De lényeges hibát hamarosan nem találunk. A 109. és 110-ik regesztába alighanem csúszott be tévedés, mert a nádor ítélete után nyolcz nappal a király bajosan adott perhalasztást ugyanazon határperben, noha egyikben Czudar Benedek, másikban a fia van jelezve Bártfával szemben peres félül. Talán nem perhalasztást, hanem perújítást adott a király. A többször előforduló valach név tulajdonképen nem oláht, hanem pásztort jelent. A regeszták formásabbak, gyorsabban áttekinthetők lettek volna, ha magyar szövegük röviden kerekded befejezést nyer s aztán következnek az eredeti szövegből vett kivonatok, nem pedig közbeszöve, zavarva az összefüggést. Még egy hiányt tések szóvá, a melyet igen egyszerűen lehet pótolni. Bártfa telepítőlevelénél szembe-tűnő, hogy noha alapvető jellegű s keletkezése szerint 2-ik számú-nak kellene lennie, csak a 17-ik regesztában van jelezve mint átírt oklevél s tartalmául csak az van mondva, hogy »10 évi adómentességet és egyéb kiváltságokat adományoz«. A piaczi vámmen-tességen kívül más kiváltság itt nincs. A tized fele a plebános javadalma lett. A bártfai jogfejlődés emez első okiratának tartal-mát és jellegét szabatosabban kellett volna jelezni. Szerencsére utalás van Fejér Codex Diplomaticusára, a hol az egész szöveg megjelent. Az átírt okleveleket, a melyek közt Árpád-koriak is vannak (1243, 1270), valamint általában a későbbi okiratokban és okiratokon levő korábbi okleveleket jó lenne rövid regesztá-jokkal időrendi jegyzékbe foglalni s a II. kötethez függelékül csatolni. Ezen észrevételek mellett is teljes mértékben fönn kell tartanunk s megismételniünk azt az elismerést, a melyet a szerző érdemes munkájáról föntebb már kifejeztünk.

DT. ERDÉLYI LÁSZLÓ.

A csiki székely krónika. Irta Cs. Józsa János. Külön lenyomat szerzőnek »A Cs. Józsa család története« című munkájából. Szamos-ujvár. Todorán E. 1910. 8°. 60 l. Ára 1 kor. 20 f.

Szádeczky Lajos ugyanezen tárgyról 1905-ben megjelent s okleveles függelékkel ellátott tanulmányában¹ a kérdéses króni-kára vonatkozó kutatásai eredményét a következőkben foglalja össze : A krónikát nem 1533-ban írták s nem 1695-ben másolták le az aláírt személyek, a kik nagyobbára nem is léteztek ; Sándor Menyhért várában sem írhatták, mert olyan nem volt s nem tudunk Sándor Menyhértről sem. Nem régi görög és latin ok-levelekből szerkesztették, mert olyanok a Sándor-család birtoká-

¹ A csiki székely krónika. Irta Dr. Szádeczky Lajos. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia. 1905. 8°. 252 l.

ban nincsenek és nem voltak. A Sándor-család hamis genealogiáját 1796-ban szerkesztették s akkor szerkesztették, illetőleg hamisították a krónikát is. A pogány áldozókelyhül szerepeltetett kókuszdió serleg nem ősrégi, hanem XVII. századi ötvösmunka. A székely krónika családi hiúság és anyagi érdekek czéljára készült, hogy egyik, anyai ágon bárók és grófok ivadékául büszkélkedő Sándornak az Árpád nemzetségéből való ősi vezéri leszármazást biztosítson s hogy a százados Apor—Sándor perben (határper) tanúbizonysággul szolgáljon. (Id. mű 73. l.) Szádeczky a krónika szerkesztőjét elegendő gyanúkok alapján Sándor Zsigmondban véli felismerni.

Bár Szádeczky munkájának egyik ismertetője szerint az abban foglalt kutatások alapján »egyszer s mindenkorra lekerül a napirendről mind a krónika, mind a genealogia, mind a rabonbán pohár«, (Századok. 1907. 855. l.) Jósa János újból megkísérli a krónika feltámasztását. Dolgozata azonban nem terjeszkedik ki a belső (tárgyi) adatok kritikai vizsgálatára, hanem pusztán a Szádeczkytól megállapított tételekkel való polemikában merül ki, azon feltevésben, hogy a krónika születése homályos körülményeinek tisztázásából, megvilágításából önként következik a krónika tárgyi hitelessége is. A mi természetesen nem áll. Vegyük a Jósa-féle ellenvetéseket sorjában elő.

Mindenekelőtt Sándor Zsigmond szerzőségét tagadja, mert azt ilyen krónika megszerkesztésére képesnek nem tartja; megengedi azonban, hogy »csak meghamisította a készenkapottat, toldozás-foldozásaival, kihagyásaival meg betoldásaival«. Ez feltevésnek feltevés ugyan, de nincs bebizonyítva s a bizonyítással szerző is adós maradt. Viszont kérjük, ha elhagynók a krónikából a Sándor-családra vonatkozó részleteket, ugyan mi maradna meg belőle? — A rabonbán elnevezésnek szerinte »történeti alapja van«. A honfoglaló magyarok közt ugyanis zsidó vallású kazarak is voltak s így a zsidó nevek és kifejezések használata ezeknél természetes volt. Mivel szerző szerint a kazarak egyik melléktörzse »a 3 nemzetségű hún-kazar (kabar) — székely vala«, ezért nevezhették a székelyek az ő főabbijokat és főurukat *rabreban*, »könnyebb kiejtéssel« (!) rabonbán névvel, a mely elnevezés és méltóság azonban századokkal a krónika állítólagos keletkezése (1533) előtt megszűnt. — Ismét csak üres feltevések, melyeket szerző igazolni nem tud s nem is tudhat, mert történeti (okleveles) adatai a nem létező méltóságról nem lehetnek. — »A Zandirhám névnek is történeti alapja van«. A név szerinte azonos Jordanes Uzindurjával; ugyanis: (U)Zindur + hám = (U)Zandir + hám = Zandirhám. Nagyon kényelmes (ámbar naiv) névszármaztatási módszer, melyet azonban szerző sem tart feltétlenül bizonyosnak

s hajlandó megengedni, hogy jelen alakjában Sándor Zsigmond-tól ered, ki családi hiúságból változtatott a Jordanes-féle név-alakon.

A mi a krónika, vagy kivonat szerkesztésénél állítólag jelen-volt tanúkat illeti, megjegyzendőnek véljük, hogy a krónika hitelességét még az sem bizonyítaná, ha a kérdéses nevek valóban léteztek volna. De létezésüket szerző egyáltalában nem tudja igazolni, hanem csupán csak azt, hogy hasonló családnevek a XVI. században tényleg voltak, a mi pedig nem mindegy. Annyi körütekintést mindenestre feltételezhetni a hamisítóról, hogy tényleg létező családokat szerepeltessen, hogy így a krónika keletkezésének külső körülményei a hitelesség, vagy legalább a valószínűség látszatával birjanak az első megtekintésre is, mert ellenkező esetben a leleplezés munkáját megkönnyítette volna. Az úgynevezett vacsárcsi várra nézve tudnia kellene szerzőnek, hogy várak a székelyföldön nem voltak. Az udvardi és szentléleki várakra vonatkozó okiratok újkori hamisítványok; ismeretes továbbá, hogy midőn 1492-ben Báthory István az udvarhelyi kolostort erősséggé alakította, a hét székelyszék II. Ulászlóhoz intézett folyamodásában világosan felemlíti, hogy »a mi gonoszabb, s a mit sohasem hallottunk, közöttünk kastélyt építetett, melyből bennünket mindig bátran elnyomhasson és rabolhasson«. (Székely oklevéltár I. 272—80. Századok 1889. 703—706. ll.) Mivel indokolja tehát szerző a vacsárcsi vár létezését? A tőle eszközölt ásatások, melyek nagyobb mérvű építkezésre mutatnak, mint a minőre a Szádeczkytól közölt alaprajzból lehetne következtetni, bizonyító erővel már csak azért sem bírhatnak, mert kérdéses, hogy a felderített romok egyidejűek-e s nem különböző időbeli építkezések maradványai-e? A kérdéses áldozópohárra vonatkozólag megnyugodhatik a szerző is, hogy az »nem lehet korábbi a XVII. sz. második felénél«; hogy azután az a pohár nem az eredeti, hanem »mással kicserélve« maradt fenn, mint szerző véli — egyszerű szójáték s olyan feltevés, melyet bizonyítani kellene. Egyéb megjegyzései a »törvényes ember« kifejezésre, a címzésre stb., lényegtelenek és semmiféle bizonyító erővel a krónika hitelességét illetőleg nem bírnak; az a felfedezése azonban, melyre oly önérzetesen hivatkozik, hogy Veres Péter és Bors István a XVII. században kétségtelenül éltek, »holott Szádeczky a XVII. századból még ilyen nevű egyént sem tudott felmutatni«, egyszerűen túlzás, mert Szádeczky i. m. 25. l. jegyzetben mindkét személyt felemlítette, csak ezt nem tudta adatok hiányában igazolni, hogy nevezettek székülők (assessor) lettek volna. Ezzel a felfedezéssel azonban a krónika hitelessége immár kétségtelen?

Jósa dolgozata tehát üres feltevéseknél egyebet nem ad ; a Szádeczkytól megállapított tételeket megdöntenie nem sikerült, sőt ellenkezőleg, megerősített bennünket azon tudományos meggyőződésünkben, hogy a csíki székely krónika közönséges hamisítvány. Ugyanilyen meddő azon törekvése is, melylyel Karácsonyi Jánosnak a székely fiúleányságról kifejtett véleményét czáfolni megkísérli. A dolgozatnak, bár nagy buzgalommal van összeállítva, tudományos értéke csekély s csak azért vettünk róla tudomást, hogy a hirhedt hamisítvány felett véglegesen napirendre térhessünk.

DÉSI IMRE.

Hadadi Br. Wesselényi István élete és naplója. Irta Ferenczi Miklós. Stief J. 1910.

A bujdosó Wesselényi Pál és Béli Zsuzsanna fia, ki 1674 aug. 21-én Gerenden született. Kora ifjúságától fogva a Habsburgok hive s mint ilyen már 1699-ben Középszolnokmegye főispánja. Ugyanezen évben lépett házasságra az első erdélyi gubernátor, gr. Bánffy György leányával, Katával. A kurucz mozgalmak kitörésekor Hadadról menekülni volt kénytelen (1703. aug. 4.) s a gubernium tagjaival, valamint a Rabutintól 1703 nov. 15-re összehívott országgyűlésen megjelent rendekkel együtt Szebenben vont a magát. Helyzetök itt valóságos fogság ; a gyanakvó Rabutin nem bízott hűségükben, mindenki benn rebellist, kuruczot látott, úgy hogy a városból is csak »czédulával« mehetek ki ; megnehezítette Wesselényi szebeni tartózkodását szűkös anyagi helyzete is, mert apósától semmiféle támogatásban nem részesült. A gubernator halála (1708 nov. 15.) változást idézett elő Wesselényi életében is. A bécsi kormány ugyanis a gubernátori széket betölteni nem akarta, hanem e helyett elrendelte, hogy az erdélyi országgyűlés tizenhat személyt, minden felekezetből négyet-négyet jelöljön ki s ezek vigyék a kormányt deputatio név alatt. Ilyen deputatus lett Wesselényi is, ki később 1710—13-ig a deputatio elnöki tisztét is viselte. A kurucz mozgalmak lecsendesedése után egy ideig, anyagi kárpótlásként, Kolozsmegye főispánja is. Az 1712 nov. 14-iki megyesi országgyűlés a reformátusok közül őt jelölte első helyen a gubernátori méltóságra, a bécsi udvar azonban a katolikus gr. Kornis Zsigmondot nevezte ki, jöllehet ez a gubernatorságra jelölve sem volt. 1715-ben országgyűlési és táblai elnökké lett, 1729-ben pedig belső titkos tanácsossá. A Kornis Zsigmond halálával (1731 decz. 14.) megüresedett gubernátori székre az 1733 febr. 16-iki szebeni országgyűlés ismét Wesselényit jelölte első helyen, kineveztetését azonban nem érte meg, mert

1734 április 27-én elhalt. Halála alkalmával ezüst emlékéremmel tisztelték meg emlékét.

Közéleti tevékenysége főleg a Partium és Erdély közjogi helyzetének a szatmári béke után szükségessé vált rendezések történetét ki. A magyar rendek ugyanis élénken sürgették a Részeknek Magyarországhoz való csatolását, viszont Erdély a hagyományos területi elhelyezkedéshez főleg gazdasági okokból ragaszkodott. Ennek érdekében agitált Wesselényi is, s nagyrészt ennek tulajdonítja szerző, hogy a Részeket akkor nem csatolták vissza Magyarországhoz, bár a végleges rendezés alkalmával e tekintetben változás állott elő. Megjegyzendőnek tartjuk azonban, hogy 1570-ben a Partium elnevezés alatt a speyeri béke értelmében csupán Bihar-, Középszolnok-, Kraszna- és Máramarosmegyéket értették. (V. ö. a speyeri béke okiratával. Acta publ. fasc. 45. nr. 65. Orsz. ltár.) Aradmegye teljesen hódoltsági terület lévén, róla szó sem eshetett; Zarándról a béke nem tesz említést, az csak a bécsi udvar hallgatólagos beleegyezésével jutott Erdély joghatósága alá, épp úgy, mint Lugos és Karánsebes tartománya is. Békésmegyét ekkor egyáltalában nem számíthatták a magyarországi részekhez, mert tudvalevőleg 1596-ig magyarországi hódoltság volt. (Karácsonyi János: Törökvilág Békésmegyében. Békésmegyei rég. és műv. tört. társ. Évkönyve. XI. 18—20. ll.)

Wesselényi István bennünket főleg mint *történetíró* érdekel. Naplója, mely az 1704—8-iki eseményeket tartalmazza, eddig sem volt ugyan ismeretlen előttünk, mert P. Szathmáry Károly (*Tört. Tár.* 1891. és *Századok* 1887.) belőle két fontos részlet közölt volt, de a napló tartalmáról és kútfőértékéről tulajdonképpen csak most értesülünk. A napló 1704-től kezdve napról-napra jegyzi fel az emlékezetre méltó eseményeket 1708 végéig; csupán az 1705-iki napló-részlet nincs napok szerint vezetve, mert hivatalos útja miatt erre alkalma nem lehetett. A napló rendszeres vezetése következtében Erdély ezen mozgalmas korszakának minden részletéről tájékozódunk, adatai pedig megbízhatók, mert azokat vagy a gubernatortól, vagy a generalistól nyerte. Feljegyzéseiben mindig tárgyilagos, a nyert értesülést többnyire minden megjegyzés nélkül írja le, a hazaiakat épp úgy, mint a külföldieket. A fontosabbaknak látszó okiratokat egész terjedelmükben lemásolja (főleg Bethlen Miklós nevezetes perében) s ezzel naplója kútfőértékét még inkább növeli. A Rákóczi-kor történetének megírásánál tehát nélkülözhetetlen kútforrás, melynek ebbeli értékét az egykorúak is felismervén, naplójának egyes részleteiről többszörös másolatokat vettek. Maga a napló eredeti példánya lappang, az 1706-ik évről szóló részszel együtt.

A dolgozat, mely részben levéltári kutatások alapján készült,

egészben véve sikerült alkotás; látszik ugyan rajta a kezdet nehézségeivel való küzdés, főleg azon részleteknél, melyekben Wesselényi életét a kor eseményeivel kapcsolatosan tárgyalni megkísérli, de írói készsége tagadhatatlan, s ezért szívesen buzdítjuk a további munkásságra.

DR. LUKINICH IMRE.

Nagyercsei Tholdalagi Mihály élete és történeti szereplése. Irta Arday Pál. Kolozsvár. Stief Jenő. 1910. 8°. 55 l.

A család a XIII. század végén szerezte meg a Maros-Tordamegyében fekvő Toldalagot, honnan nevét vette, de már a XIV. században két ágra szakadt: az iklódiakra és ercseiekre, mely utóbbi ágból való Balázs görgényi kapitány is, kinek Bessenyei Borbálától született fia a dolgozat tárgyául szolgáló Nagyercsei Tholdalagi Mihály erdélyi diplomata és történetíró. Gyermeke- és ifjúkoráról adataink nincsenek, születésének éve is ismeretlen előttünk, mert szerzőnek Tholdalagi első gyermeke születésének (1606 decz. 3.) dátumából az apa születési évére vont következtetése (1580 körül) csak feltevésnek tekinthető. Közéleti szereplése a Székely Mózes-féle mozgalmakban kezdődik, melyekben, mint Orbai-szék vezekirálybírája, ténylegesen részt vett, sőt e miatt fogságot is szenved. A nyugalmasabb idők helyreálltával családot alapít, nőül vevén Gelenczei Mihálcz Miklós egyik leányát, Erzsébetet, kitől több gyermeke született.

Bethlen Gábor fejedelemségével Tholdalagi közéleti tevékenységében új korszak állott be. A fejedelem jól ismervén megbízhatóságát és képzettségét, az 1614. márcziusi megyesi országgyűléssel állandó portai követként Konstantinápolyba küldette, hol Erdély érdekeit 1616 februariusában történt visszatéréséig csaknem egyedül képviselte. Sajnos, Lippa visszaadatását nem sikerült megakadályoznia. 1619 végén ismét Konstantinápolyban találjuk, mint »continuus oratort« s ezen minőségében, majd pedig alkalmi követi megbízásaiban jelentékeny szolgálatokat tett Bethlennek s a tőle képviselt politikának. A Bethlentől kitűnő diplomatává nevelt Tholdalagi, ki 1624-től kezdve Maros-szék főkirálybírája — I. Rákóczy György udvarában is kedvelt egyén volt; őt tekintik a portai ügyek legalaposabb ismerőjének s ezért minden fontosabb diplomatiai lépés portai vonatkozásainak irányítása Tholdalagi feladata. Ilyen Strassburg Pál követtségével kapcsolatosan az unio kérdése. — Tevékeny részt vett a Bethlen István-féle mozgalomban is (1636.), majd a Lupul vajda ellen indított expeditioban; utolsó fontos megbízása 1639-iki konstantinápolyi követsége volt, azzal a feladattal, hogy

a portai francia követtel közvetlen tárgyaljon a nyugati hatalmakkal való szövetkezés ügyében s egyúttal eszközölje ki a porta beleegyezését is. Fáradozása azonban ekkor nem járt sikerrel. 1642 márcz. 24-én halt el; alig két évvel ezelőtt lépett házasságra Szentpáli János özvegyével, Petki Erzsébettel.

Nagyszámú követjelentésein kívül egy emlékiratot s négy naplótöredéket ismerünk tőle. Emlékiratában az 1613-tól 1630-ig terjedő évek eseményeiről számol be; nem részletez, inkább összefoglal és bírál. Innen van az, hogy nem minden eseményt jegyez fel, hanem csak azokat említi meg, melyek szerinte kiható következményekkel jártak. A naplótöredékek az emlékirat kiegészítő részeiként tekinthetők; ezek főleg a részletek miatt érdekesek és fontosak s művelődéstörténeti vonatkozásaiknál fogva is figyelmet érdemelnek. Személye mindig a háttérben marad, mert ő csak a tényeket ismerteti, de azokat sem bonyodalmasan és elnyújtva, hanem tömören s inkább általános vonásokban. Követi jelentései természetesen más elbírálás alá esnek, mert ezeknél a főszempont a részlet; jelentései ezek következtében nagybecsű források, főleg Erdély és a porta viszonyának történetét illetőleg, de nem közömbösek világtörténeti vonatkozásaik sokfélesége miatt sem.

A dolgozatban, mely részben levéltári kutatások alapján épült fel — szorgalmas és törekvő egyéniség munkáját látjuk. Vannak ugyan benne hiányok s viszont felesleges részletek is — a mi kezdő író munkájánál egészen természetes, — egészben véve azonban szép reményekre jogosító tanulmány s ezért a szerzőt a további munkásságra buzdítjuk.

—CH. —E.

Öt erdélyi püspök rangemlése. Levéltári kutatásai alapján írta Dr. Temesváry János. Kolozsvár. Stief J. 1910. Nagy 80. 33 l.

Midőn Illyés András erdélyi püspök 1712 szept. 20-án elhalt, a bécsi udvar azonnal foglalkozni kezdett a püspöki szék betöltésének kérdésével. Égető szükségnek tartották Illyés utódának mielőbbi kineveztetését az erdélyi katolikusok vezető férfiai is, kik azonban arra alkalmas személyt az erdélyi clerus közt nem találván, Keresztély Ágost herczeg esztergomi érsekhez fordultak azzal a kéréssel, hogy a püspöki szék betöltését illetőleg a jelölést saját hatáskörében eszközölje, csupán csak arra legyen tekintettel, hogy a leendő püspök elsősorban erdélyi, vagy legalább is magyar származású legyen, lehetőleg olyan családból, hogy származása méltóságának tekintélyt és súlyt adjon. Az érsek ezek alapján III. Károly elé a következőket terjesztette jelöltekül:

Mártonfi György esztergomi kanonok nyitrai főesperest, Ghillány György esztergomi olvasókanonokot, Sigray János szepesi prépostot, Liptay János pozsonyi kanonokot. Az erdélyiek, sőt maga az érsek is, főképp Mártonfi kineveztetését óhajtották, ki székely köznemes családból származott s ezért az érsek azon megoldási módot ajánlotta az udvarnak, hogy Mártonfi előbb bárói rangra emeltessék s mint ilyen neveztessek ki erdélyi püspököknek. Így történt azután, hogy Mártonfit III. Károly 1713 febr. 18-án bárói rangra emelte s ugyanazon napon erdélyi püspökké is kinevezte.

Az erdélyi püspökök bárósítása Mártonfi után szokásossá lett. Mártonfi utódai közül azonban Antalfi János, Sorger Gergely, Sztojka Zsigmond Antal és Bajthay József Antal bárói méltóságra csak püspökké kineveztetésük után emeltettek s nem azzal egyidejűleg, mint Mártonfi. Szerző valamennyiök bárói diplomáját és sikerült címerrajzát adja, nevezettek nagyobbára levéltári adatok alapján megírt életrajzával együtt s így a dolgozat, melyet egyébiránt szerzőnek az erdélyi püspökség történetére vonatkozó értékes kutatásai egyik részletének tekinthetünk, becses és megbízható forrásmunka. —CH. —E.

Schönherr Gyula dr. emlékezete. A »Schönherr Gyula dr.« emléktábla leleplezése alkalmából szerkesztette *dr. Morvay Győző*, kiadta *özv. Schönherr Antalné.* Budapest. Lampel. 1910. 8°. 416 l.

A jelzett című kiadványban fiatal korában elhunyt érdemes történettudósunk emlékét elevenítette fel az anyai szeretet és őszinte baráti vonzalom érzése. Az édesanya nem tudott megnyugodni pótolhatatlan veszteségében s fia emlékét gyorsan felejtő korunkban e kötettel akarta megőrizni a jövő számára, fia egyik jó barátjának szellemi közreműködésével. Így jött létre ez a kiadvány *Morvay Győző* szerkesztésében, ki abban bevezetésképp Schönherrnek igen szépen és meleg szeretettel megírt életrajzát adja s azután Schönherrnek Nagybánya városára vonatkozó kisebb tanulmányait és cikkeit gyűjtötte össze, nagyszámú sikerült képpel együtt. Ilyenek : Nagybánya bányaváros pecsétjei és címere ; a város Szent István tornya és műemlékei, könyvtárai, múzeumegyesülete. Különösen értékesek a város monographiájának Schönherrtől megírt részletei, melyek Nagybánya kialakulásának és meginduló fejlődésének kezdetét tárgyalják s jóllehet első kidolgozásukban maradtak ránk, becses adatokként tekinthetők. Megkönnyítik az egyes dolgozatok és cikkek megértését Morvaynak, a város multja kiváló ismerőjének, magyarázó jegyzetei.

Gr. Teleki Gézának a kiadvány elé írt bevezető soraiból vesz-
szük át a következő, Schönherrnek itt közölt dolgozatairól mon-
dott megjegyzését: »Már megjelenésükkor összeforrtak Nagy-
bánya monumentális emlékeivel, sőt hozzájárultak ahhoz, hogy
monumentalisságukat emeljék. Itt is megeljük a megboldogult-
nak sima gondolkodását, élvezzük folyékony, nem közönséges
nyelvét, erős történelmi logikus észjárását és a kutatónak merész
idealismusát«. A kötet éppen azért nem csupán kegyeletes emlék,
hanem magában véve is becses történelmi kiadvány, melyért
köszönet illeti úgy a kiadót, mint a szerkesztőt. —CH. —E.

»MÉG EGYSZER AZ ÁTKOS EMLÉKŰ.«

I.

Ily czímen a *Századok* 1910. évi december havi füzetében
Horváth Sándor tagtársunktól — válaszul ugyanezen folyóirat
1910. évi november havi füzetében közzétett tanulmányomra —
hosszabb cikk jelent meg, melyben szerző lekicsinylő, gúnyos
hangon nekem támad, a miért az ő lipótszentmiklósi felolvasá-
sával kapcsolatosan, az »Átkos emlékű János deák« leszármazása
s családi hovatarozandósága tekintetében véleményével ellenkező
észrevételeket mertem tenni. Tévedéseket, botlásokat vet a
szememre, melyeket azonban semmivel sem tud bizonyítani.
Állításokat tulajdonít nekem, melyeket én nem is kockáztattam.
És így tovább.

Mivel cikkem, melyben Horváth Sándor támadásaira pon-
tonként kimerítően válaszoltam s álláspontom támogatásául
bizonyítékaimat is felhoztam, »tér szűke és a közlésre váró anyag
halmaza miatt« a *Századokban* — sajnálatomra — napvilágot
nem láthatott: nem marad más választásom, mint hogy az én
állítólagos »tévedéseimet« és a méltatlan támadást más úton
bocsássam a szakközönség elbírálása alá; a mit nem is fogok el-
mulasztani.¹ Ellenben miután Horváth Sándor fentebb idézett
cikkében az ő sajátos modorában, meg is gyanúsított, mintha
én, oly czélból, hogy az »átkos emlékű« gyalázatát a Thuránszky

¹ T. tagtársunk nem veheti nekünk rossz néven, ha folyóiratunk
hasábjait, bármily elismeréssel viseltessünk is történetírói munkássága
íránt, egy ily kevésbé jelentős és homályba burkolt kérdés untalan
tárgyalásával nem tölthetjük meg. Készséggel adtunk helyet válaszá-
nak, a melyben a rendelkezésére álló érveket felsorolhatta; viszont nem
zárkózhattunk el a Horváth Sándor tagtársunk viszonzásától sem.
Nekünk nemcsak terünk korlátolt voltára, hanem főként olvasóink
érdekére is tekintettel kell lennünk. *A szerk.*

családtól távol tartsam, leszármazását a »sejtelem homályába« akartam volna borítani; köszönettel használom fel a rendelkezésemre bocsátott arasznyi tért, hogy ezt a méltatlan vádat itt is határozottan visszautasítsam. Horváth Sándor az én szaktudományomat lekicsinyelheti, tévedéseimet, ha azokat bizonyítani is tudja, szememre vetheti: de önzetlen szándékomban kételkednie nem szabad.

KUBINYI MIKLÓS.

II.

Kubinyi Miklós tagtársunk cikkére sem lekicsinylő, sem gúnyos hangon nem válaszoltam; a gyanúsítás szándéka pedig nem bizonyítható reám.

Érdeklődéssel várom újabb czáfolatait, a melyekre annak idején — természetesen — válaszolni fogok.

HORVÁTH SÁNDOR.¹

¹ Folyóiratunk hasábjain ezzel a vitát bezárjuk.

A szerk.

TÁRCZA.

TÖRTÉNELEM — MŰVÉSZETTÖRTÉNET.

A mióta az ú. n. művészettörténeti nagy korok (a minők a Perikles-kora, a római imperiális művészet, az ú. n. renaissance) tanulmányozásával kapcsolatban, maga a művészettörténet javarészt improductiv aesthetikai speculatiók zsákutczájába keveredett, a vele foglalkozók eszmevilágában mindinkább megérlelődött annak a szükségessége, hogy a művészettörténet studiumában is szükségképpen helyet kell foglalnia a történeti objectivismusnak, a melynek számára nagy korok, »újjászületések« nem léteznek, minden kor az előzőnek fejleménye, s legyen annak bár látszólagos visszaesés is a karakteristikona, tulajdonképen csak a tovafejlődés egyik etapjával állunk szemközt, a melyben a további fokozatok számtalan csírája rejlik. A történelem methodikájának ez az alkalmazása magát a két studiumot is közelebb vitte egymáshoz, s évről-évre szaporodnak azok a munkák, a melyek úgy az egyik, mint a másik számára egyaránt törnek utat, s a melyeket történész épp úgy mint műtörténész egyként haszonnal forgathat. E művek sorába, mint már a címökből megítélhető, Kemmerichnek két könyve is sorolandó; ¹ mert a történést, a ki csak kevésbé jut a reáliákkal érintkezésbe, s a történeti alakokról csak elvont képet, legfeljebb irodalmi portrait-t nyer, okvetlenül érdeklí az eleddig csupán *tetteiből* construált alak reális képe, legyen az egykorú vagy csak közelegykorú művész kezeműve. Előre is kijelenthetjük, hogy a Kemmerich két művében tárgyalt korbéli képek (Bildnis és nem *arczképek*, portrait) távolról sem fognak a hozzájuk fűzött kívánalmaknak megfelelni, a minek javarészt a technikai készség hiányában rejlik az oka. S a könyvnek — rögtön hozzátéve: igen értékes volta mellett — éppen a fenti különbség helytelen interpretálásában rejlik egyik tévedése. Vizsgálódásának módszerét megállapítja a azt] következetesen végigvezeti. Kiinduló-

¹ Kemmerich, dr. Max, *Die frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts.* Mit 38 Abb., München, 1907. — és *Die frühmittelalterliche Porträtplastik in Deutschland bis zum Ende des XIII. Jahrhunderts.* Mit 112 Abb., Leipzig, 1909.

pontul az arczkép (portrait) lényege szolgál: »a portrait lényege az eredetinek és a képmásnak (Abbild) ismertető jegyeikben való hasonlatossága, megegyezése.« A két könyv majd minden bírálója kifogásolja ezt az általánosan felállított tételt. Bezold szerint a hasonlatosság csak oly alapkövetelmény, a melyet minden jónak nevezendő portrait-val szemben fel kell állítani, de semmiesetre sem meríti ki annak lényegét. Tényleg a portrait-művészetnek éppen legnagyobb remekei túlmennek a formák objectiv hasonlatosságán, s azoknak koncentrálásában, szükség esetén modifikálásában iparkodnak az egyéniséget kiemelni s megélnékníteni. Szinte paradoxon annak a kijelentése, hogy a portrait sokkal jobban hasonlíthat az emberhez, mint a saját arcza. Viszont negatív értelemben kor, stílus, divat annyira befolyásolhatja a portrait lényegét, hogy annak egyéni mivolta elvész a tipikus vagy conventionális jegyek között. De mindkét esetben létrejöhetnek oly művek, a melyek nemcsak mint műreemek, hanem mint arczképek is sokkal értékesebbek, mint a formáknak bármily pontos, akár fényképi ábrázolása.

Kiváltképen áll ez a történelmi, tehát rendszerint vezető egyéniségek portraittjaira nézve.

Ugyancsak ellentmondásra fog találni a portrait mivoltának meghatározásában K. az ismertető jegyek elméletében is, a melyekből a meroving plastikában hármát ismer fel (szakál vagy szakáltalanság, hajviselet és az arcz körülbelől való alkata); ez a szám a karolingban hatra, az ottókkoriban nyolczra, végül a XIII. században beállott tetőpontra, a szász nagyplastikában 23-ra emelkedik. Ez az elmélet — eltekintve attól, hogy az arczkép nem lehet ismertető jegyek összessége csupán, mert hiszen akkor még hiányzik a jegyeket egymással összehangoló lényeg, a köznyelven léleknek nevezett egyéni lét — ez az elmélet, a mely csak ismertetőjegyek szétválasztásában és összegezésében áll, egykönnyen a száraz ikonographia zátonyára jut. Tagadhatatlan előnye azonban van a methodusnak, mint úttörőnek, hogy a portrait-t kivonja a bőbeszédű szépészkedés köréből az exact vizsgálat bonczolókése alá; ez esetben azonban attól lehet tartani, hogy a bonczolókése elsiklik és megöli a megismerés tárgyát.

Elsősorban rámutat szerző az egyéni emberábrázolás kezdeteire, s arra az eddig még eléggé meg nem magyarázott tényre, hogy a régibb kókor plastikai ábrázolásai sokkal naturalistikusabbak, mint a későbbié; portrait-értékük persze csak annyiban van, a mennyiben az embert ábrázolják, szembeállítva az egyéb őket körülvevő élő, helyét változtató jelenségektől; s daczára ennek az általános elvontságnak, az ópalaolithicum szobrai (brassempeny-i Vénus) telítvék naturalistikus vonásokkal, a melyek — összehasonlítás híján nehéz eldönteni — igen közel járnak az egyénihez.

Tulajdonképenvaló tárgyát kb. 600-zal kezdi meg, a longobardok plastikáját is a germán műgyakorlatba sorozván (?). Elismeri azonban, hogy nem autochton portraitművészettel állunk szemközt, hanem olyannal, a mely nagy mértékben függ a byzánctitól, s hogy éppen a fejedelmi képmások uralják azt leginkább úgy formai, mint technikai tekintetben. Hát még ha tekintetbe vette volna K. azt a gazdag ornamentális készséget, a mit a longobárdok a többi vándorló néppel, de Byzáncczal is együtt a Keletről hoztak magukkal. Innen kezdve a portraite fejlődésében egész a Karolingokig folytonos emelkedés észlelhető, sőt ebben a korban teljesen kifejlődik az egyéniség jellegzetes ábrázolásának képessége. A Karolingoktól a Saliakig némi visszaesés mutatkozik, kivált a miniature portraite terén, a mi a byzáncki behatással szemben való, helytelenül classikai renaissance-nak minősített, tulajdonképen hellenistikus sziriai behatás eredménye.¹ Az egyénítés ugyan nem eléggé beható, de azért elegendő, hogy az ábrázolandót objective felismerhetővé tegye, nemcsak egyes ismertető jegyek által, hanem azoknak megközelítőleg helyes combinatioja által is. A X. század második felétől, valószínűleg Theophano behatása alatt a nyugati művészet ismét közelebbi kapcsolatba jön a byzáncczal. Ez a függésszerű viszony a technikai tudás emelkedésére vezet, a mi viszont a kisművészetek, pecsétek, érmeek, gemmák fejlettségében mutatkozik. (Nem tartom helyesnek, hogy K. a bizonyára nem nagyító-üveg alatt készült emez ábrázolásokat megnagyítva reprodukálja, s így von belőlük portraitszerűségük tekintetében ítéletet.)

A román stíl értékelésénél K. ismételten (mint már a longobárdnál) beleesik egyik eredendő hibájába : nem jut a tudatára annak az abstract ornamentális művészeti törekvésnek, a mely a germánoknál már insituált volt s a X. század táján újabb keleti behatások alatt még csak megélnékült. K. nem látja az ellentmondást, a melybe a román stíl germánja került egyrészt az abstraháló ornamentális stilizálás, másrészt pedig a portraitenál szükségszerűvé váló, a valóssággal való szembenállás között. K. mindazt, a mi insituált tudatos törekvés az ornamentalitás felé, mindazt a technikai nehézségeken, a kis önbizalmon, a tehetség varietásán alapuló gyöngeségnek, hiányosságnak nevezi. A régi classikus iskolabeli készülségéből, következik, hogy a kisművészetek XI. századi magaslatától eltekintve, tulajdonképeni művészetet már csak a XIII. század nagyplastikájában és festésében lát, a mikor a — szerinte classicus alapokból kiinduló — gothika naturalismusa az egész vonalon életvalóságot és egyéniséget visz az ábrázolásokba. Tény az, hogy a byzáncki traditiók nem szüntek meg teljesen a századok során, csupán a román stíl

¹ V. ö. *Arch. Ért.* 1908. 208. o. e tárgyról irottakat.

művészeinek egyéni tudása az, a mi ama tradíciókat időnként háttérbe szorítja; ebben a korban alakul ki a byzantino-pangermán művészet helyett a sajátképp német művészet.

Ha igaz is, hogy K. »ismertető jegyes« theoriája a képmáshoz úgy viszonylik, mint az útlevelbeli személyleírások az irodalmi portraithoz (a mint ezt Swarzenski kijelentette), igen nagybecsű műveket nyert a két könyvben történelem és művészettörténet egyaránt.

Nem tekintve a bennünket közelebről érdeklő képmásokra (Konstantinos Monomachos, Zoé és Teodora a nyitraivánkai koronán, a szent Istvánnak (?) tartott bambergi lovas szobor, Gizella királynő a müncheni Reiche Kapelle keresztjén — a nidernburgi kolostor síremlékét anyag-összevetés kedvéért bele kellett volna a vizsgálatok sorába vonni — habsburgi Rudolf pecsétje), a melyek tárgyalásai folytán ikonographiai elhelyezést nyernek, K. rendkívül bő, s ezúttal először összegyűjtött anyagot nyújt, a melynek legfontosabb eredménye, hogy az ember képmásának egyéni megalkotására való törekvés és képesség, ha kis mértékben is, de már a korai középkorban megvolt a continens középső részein. A történész, a bőséges illusztrációs segédanyagtól eltekintve, annak a megítéléséhez is jut e két tanulmány során, hogy egyes vezető egyéniségek képe, ha gyakran csak mint symbolum is, hogyan materializálódott a kortársak szemében.

SUPKA GÉZA.

VEGYES KÖZLÉSEK.

KUZMICS ISTVÁN ÉLETRAJZA. A hazai ág. ev. vendek legjelesebb papjai egyike Surdi Kuzmics István volt; ő fordította le a bibliát a hazai vendek nyelvére, a melyet ma is használnak a vendek. Egyéb munkákat is írt, a melyek közül némelyik ma is használatban van. E nagytudományú, lelkes magyar ember életrajzát írták meg Szalóky Elek surdi és Mesterházy Sándor nemespátrói ág. ev. lelkészek. Becses kis művük címe: »Kuzmics István ág. hitv. ev. lelkész és bibliafordító 1723—1779. Csurgó 1911.«

»NORDAU ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS.« Tisztelt Szerkesztő Úr! A szerkesztésében megjelenő *Századok* két utolsó füzeté »Nordau és a történetírás« czímen dr. Gábor Gyulának ismertetését közli Nordau újabban megjelent könyvéről, a »*Der Sinn der Geschichtes*«-ről. Nincs szándékomban ezzel a felületes, lépten-nyomon tájékozatlanságot és tudatlanságot eláruló ismertetéssel polemia bocsátkozni; annyival kevésbbé, mert magam egyebütt, a *Magyar Figyelő* 4. számában már elmondottam, hogy Max Nordau munkájáról hogyan vélekedem. De Gábor Gyulának egy állítását és egy tréfáját mégsem akarom szó nélkül hagyni. Szerinte *Pikler* »fényesen kimutatta... hogy az elmúlt korok a jelen kortól legfeljebb abban különböztek,

hogy kevesebbek voltak az ismereteik«. Legfeljebb, tehát esetleg még a tekintetben, az ismeretekre nézve sem különböztek, s akkor azután az a lapos rationalismus, melylyel itt Gábor Pikler tanítványának vallja magát, minden történetírást fölöslegessé tett: mert nyilvánvalóan nincs szükségünk a mindig egynek megmaradóval az idő váltakozásában foglalkozni. Botránys dolognak tartom, hogy tudományos szakfolyóiratban az efféle badarságok helyreigazítására még folyton nyílik alkalom; hogy a *Századok* olvasói előtt külön kell hangsúlyoznunk, hogy a történetírás egész természetesen nemcsak a tudásnak, hanem az érzelmeknek, hajlamoknak, szokásoknak, stb. történetét, mert változásait is ismeri. Ennyit a Pikler-Gábor-féle történetbölcseleti lélektanról! A mi a tréfát illeti, a Nordaunál »deresre került« *Szt. Ágostonról* Gábor a következőket mondja: »Ez a jámbor afrikai püspök bizonyára sohasem hitte volna, hogy valaha történetírói babérokot fognak lépni a homlokáról!« A tréfát nem egészen értem, de azt világosan látom, hogy a *De civitate Dei* hatalmas épületében sohasem járt az olyanvalaki, a ki efféle szellemeskedéssel beszél a »jámbor afrikai püspökről«. Teljes tisztelettel *Hornyánszky Gyula*.¹

ÚJ KÖNYVEK.

DR. MÁRKI SÁNDOR jeles tagtársunk *II. Rákóczi Ferencz* című epochális munkája, mely a nagy fejedelemnek első kimerítő és tegyük hozzá mindjárt, dicsó alakjához teljesen méltó életrajza, mint Társulatunk népszerű vállalatának, a *Magyar Történeti Életrajzoknak* XXIII. XXV. és XXVI. évfolyama három vaskos kötetben befejezve fekszik előttünk. A nagy mű, melyet a nemzet a kuruczvilág halhatatlan emlékü monographusától, Istenben boldogult Thaly Kálmántól várt, egyik legkitünőbb tanítványára maradt örökségül, ki ezt a munkát, a dicsőséges fejedelem életét és korát sokkal egyöntetűbben és elfogulatlanabbul írta meg, mint a hogy mestere megírta volna, a ki mint tudjuk, a tőle bámulatos szorgalommal és utánjárásal egybegyűjtött adatok tömkelegéből hőseit nem tudta kihámozni, a maguk valóságában, gyengeségeikkel és emberi fogyatkozásaikkal.

¹ Ha az a cikk, melyre vonatkozólag t. tagtársunk, Hornyánszky Gyula úr jónak látja e nyilatkozatot beküldeni, akkora »felületességet, tájékoztatlanságot és tudatlanságot« árult volna el, a melyet ez a nyilatkozat ráfog, semmi esetre sem közöltük volna. Az a két főbenjáró bűn, melyet a cikkben kárhoztatandónak talál s elítél, még nem jogosíthatja fel a nyilatkozattevőt, hogv egy érdemes dolgozó-társunkat ily fölényesen lecsepülje. Szívesebben vettük volna, ha Hornyánszky úr a helyett, hogy ily ellentmondást nem tűrő hangon leczkézteti a cikkkíró, ehhez a kérdéshez a *Századok* hasábjain is tárgyilagosan hozzászól. A szerk.

kal, híven megrajzolni. Félisteneknek nézte őket s szinte szentségtörésnek tartotta, ha valaki emberi gyarlóságaira is rá mert mutatni. Márki Sándor teljesen a modern történetíró álláspontjáról ítéli meg hősét és korát; látszik minden során, hogy Rákóczi Ferencz alakján rajongó szeretettel csüng s a magyarság legtökéletesebb incarnatióját látja benne, fájának minden erőnyeivel és hibáival. Míg Thaly Kálmán, poétai lélekkel, a nagy nemzeti epopoeában csak macula nélküli herosokat szeretett látni, kik soha semmi cselekedetökben sem tévedhettek, Márki Sándor a hősökben meglátja és elemezni tudja az embereket is, kiknek jellemét koruk és környezetük formálja ki. A hatalmas munkában, melylyel irodalmunkat igazán gazdaggá tette, Rákóczi többé nem a legendák daliás alakja, hanem a legnemesebb hazafi erőnyekkel tündöklő férfiú, a tersvszerűen eljáró hadvezér, az éles szemmel dolgozó diplomata s a hódolattal körülvevett, de egyszersmind hódolatra készítő nemzetfő. Eddig nem ismertük valójában Rákóczi Ferenczet, most már büszkén utalhatunk e nagyszabású munkára, mely a maga igazi nagyságában mutatja őt minékünk; zavaros fogalmaink voltak gigászi küzdelmeiről, most már tisztán látjuk a nagy szabadságharcz minden csekélyke mozzanatát. Nincsen itt helye, hogy részletekbe bocsátkozzunk; különben is régi tartozása e folyóiratnak, hogy ezzel a külön kötetekben megjelent munkával behatóan foglalkozzék. Gondunk van rá, hogy ezt a tartozást mennél előbb lerójuk s arra hivatott toll ismeresse e kiváló művet, melylyel Márki Sándor tagtársunk halhatatlan emléket biztosított magának. Hálával kell megemlékeznünk Társulatunk két nagy jótevőjéről, kiknek ez a munka létrejöttét köszönheti; ezek egyike *Ludányi Bay Ilona* úrnő tagtársunk, ki az életrajz megírására nagylelkűen pályadíjat tűzött ki, másika néhai *Thaly Kálmán*, kinek javaslatára Társulatunk Márki Sándorra bízta e rátermettséget kívánó feladat megoldását. A Magyar Történeti Életrajzok című gyűjteményünkben ez a páratlan fénynyel illusztrált szép életrajz mindenha az első helyek egyikét fogja elfoglalni.

HAIN GÁSPÁR *Lőcsei Krónikáját* adta ki a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a M. Tud. Akadémia támogatásával a Szepesmegyei Történelmi Társulat. Ezt a becses helytörténeti krónikát, mely különösen a XVI. századtól fogva a Felvidék történetének egyik legmegbízhatóbb kútforrása, *Bal Jeromos*, dr. *Förster Jenő* és *Kauffmann Aurél* rendezték sajtó alá s minthogy dicséretesen működő társulatuk tagjainak mint illetményt adták, tekintettel a laikus közönségre, a krónika latinul írt részeit magyarra is lefordították. A nagy gonddal és lelkiismeretes hűséggel szerkesztett kiadványra részletesebben is ki fogunk terjeszkedni. Kiállítása (Reiss József lőcsei nyomdájából került ki) dicséretére válik a vidéki könyvnyomtató iparnak.

ACSAY FERENCZ tagtársunk *A nemzeti elem az Árpádok művelődésében és iskolázásában* czímen becses munkával járult hozzá művelődéstörténeti irodalmunk gyarapításához s nagy szorgalommal használta fel könyvében az ide vágó irodalmat. A munka, melyet ismertetni fogunk, Pápán jelent meg; ára 5 korona.

DR. THALLÓCZY LAJOS és BARABÁS SAMU tagtársaink szerkesztésében s a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent *A Frangepán-család oklevéltára*-nak I. kötete, mely az okleveles anyagnak az 1133—1453. évek közti részét öleli fel. Az előszó részletesen beszámol a levéltárról és forrásmunkákról, melyekből ez a nagybecsű és különösen Dél-Magyarország történetére vonatkozó oklevélkészlet merítve van. Részletes ismertetésére visszatérünk. A kötet ára 8 korona s megrendelhető a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában.

DR. MARGALITS EDE tagtársunk *Isten a világ közmondásaiban* című kétkötetes munkájával ünnepli meg tanári munkásságának 40-ik évfordulóját. Az I. kötet az Istenre vonatkozó latin, német, magyar, horvát, szerb és szlovén közmondásokat, a II. pedig a lengyel, cseh, ruthén, román és olasz közmondásokat foglalja magában. E két kötetben tehát benne vannak a magyar és osztrák birodalom valamennyi nemzetének közmondásai. A III. kötet, mely később fog megjelenni, a francia, spanyol, angol, dán, holland, bolgár és orosz, Istenre vonatkozó közmondásokat fogja tartalmazni.

KÖNYVÉSZET.

HERCSUTH KÁLMÁN. Fadrusz János élete és művészete. Pozsony, 1910. Angermayer Károly kny. 8-r. 37 l. 6 képpel.

HEVESI JÓZSEF. I. Ferencz József 1830—1910. Ő felsége 80-ik születésnapja alkalmából az iskolai ifjúság részére. Bpest, 1910. Budapesti Hírlap kny. 8-r. 31 l.

HOFFMANN EDITH. A szienai és firenzei festészet a XIV. században. Bpest, 1910. Fritz Ármin kny. 8-r. 44 l.

HOFFMANN MÁRIA. Scheffel. Bpest, 1910. Fritz Ármin kny. 8-r. 43 l.

HOLLÓS JÁNOS. Emlékezés gróf Széchenyi Istvánra. Sopron, 1910. Romwalter Alfréd kny. 8-r. 15 l. (Megjelent a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerületi soproni liceumnak 1909—10. évi értesítőjében.)

HORVÁTH CZÉZÁR. Fehér Ipoly dr. pannonhalmi főapát. Sopron, 1910. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 15 l. (Megjelent a pannonhalmi sz. Benedek-rend soproni kath. főgimn. 1909—10. évi értesítőjében.)

JÁNÓ BÉLA. A szászvárosi ref. Kún-kollegium éremtára. II. Római pénzek. Szászváros, 1910. Szászvárosi kny. r.-t. 8-r. 92 l.

JÁSZAI REZSŐ. Magyarország története a legrégebb időtől a mohácsi vészig. A középiskolák III. oszt. számára. Második kiad. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 132, 4 l. Képekkel és térképekkel. Ára 2 kor.

JOANDREA (GEORGE). Conte Stefan Széchenyi. Lugos, 1910. Auspitz Adolf kny. 8-r. 3—24 l. (Megjelent a lugosi gör. kel. román felső fiu- és leányiskola 1909—10. évi értesítőjében.)

KÁDÁR IMRE. A krasznai református egyház története. Zilah, 1910. Seres Samu kny. 8-r. 50 l.

KÁROLYI JÁNOS. A trencsényi vár. Trencsén, 1910. Sándor Ferencz kny. 8-r. IV, 161 l. 8 melléklettel és 3 szöveggéppel. (Megjelent a trencsényi kir. kath. főgimn. 1909—10. évi értesítőjében.)

KEREKES PÁL. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándor-gyűléseinek története 1890—1910-ig; *l. Schächter Miksa.*

(KLAJKA.) La plaque commémorative Klajka à Genève inaugurée le 10 juillet 1908 par la Hungaria société des étudiants hongrois à Genève. Bpest, 1910. Bpesti Hirlap kny. 8-r. 40 l. Illusztrációkkal.

KOLLER ISTVÁN. Vajda, Reviczky, Komjáthy. Besztercze, 1910. Botschar Tivadar kny. 8-r. 15 l.

KRECSÁNYI IGNÁCZ. A magyar színészet térfoglalása Budán 1883-ban. Temesvár, 1910. Csendes Lipót kny. 8-r. 32 l.

KUBÁSS MARGIT. Pálóczi Horváth Ádám és a nyelvújítás. Bpest, 1910. Bruckner Gyula kny. 8-r. 22 l.

LAKITS FERENCZ. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándor-gyűléseinek története 1890—1910-ig; *l. Schächter Miksa.*

MAISON MIHÁLY. Egy ritka sírdomb. Emlékezés Berényi Dániel bajai apát-plébánosról. Baja, 1910. Kazal József kny. Kis 8-r. 12 l.

MANGOLD LUDWIG. Zur Geschichte des Kabinetts Fejérváry. Eine Rechtfertigungsschrift auf Grund urkundlichen Materials. Leipzig, 1909. Bibliographisches Institut. 86 l.

MATAVOVSZKY BÉLA. Emlékkönyv a breznóbányai állami elemi iskola új épületének felavatása alkalmából. Besztercebánya, 1910. Machold F. kny. 8-r. 83 l.

MÁRKI SÁNDOR. Egyetemes történelem gimnáziumok és reáliskolák számára. III. rész. Az új-kor 1648—1910-ig. A mostani államok politikai földrajzával a VII. osztály részére. Második átdolg. és bőv. kiadás. Bpest, 1910. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 220 l. Képekkel.

MILLEKER REZSŐ. A vulkanizmus teóriái. Történelmi és kritikai tanulmány. Szeged, 1910. Dugonics ny. 8-r. 77, 2 l.

OLARIU TEREINTIUS. Herodotos vallásos és erkölcsös világnézete, Bpest, 1910. Neuwald Illés utódai kny. 8-r. 29 l.

PACATIAN (TEODOR V.) Cartea de aur sau lupele politice nationale ale românilor de sub coroana ungară. Vol. VI. Nagyszében, 1910. Gör. kel. rom. egyházmegye kny. 8-r. VIII, 918, 2 l. Ára 10 kor.

PAP KÁROLY. Arany János magyar irodalomtörténete. Közzéteszi és bevezetéssel ellátta —. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 222 l.

PAP MÓZES. I. Visszapillantás a székelykeresztúri unitárius gimnázium multjára. II. Sándor János emlékének. (1841—1907.) Székelykeresztúr, 1910. Szabó Kálmán kny. 8-r. 29 l. (Megjelent a székelykeresztúri áll. seg. VI. oszt. unitárius gimn. 1909—10. évi értesítőjében.)

PATEK BÉLA. II. Musztafa 1697. évi hadjárata és a karlócai béke. Nagykároly, 1910. Kölcsey-nyomda r.-t. 8-r. 29 l. (Megjelent a nagykárolyi m. kir. áll. polg. fiúiskola 1909—10. évi értesítőjében.)

PÉTER LAJOS. Széchenyi emlékezete. Székelykeresztúr, 1910. Szabó Kálmán kny. 8-r. 29—36 l. (Megjelent a székelykeresztúri áll. seg. VI. oszt. unitárius gimn. 1909—10. értesítőjében.)

PIRCHALA IMRE. Főigazgató negyvenéves működésének emlékére. 1870—1910. Pozsony, 1910. Angermayer Károly kny. 8-r. VI. l. (Szentgyörgyi róm. kath. gimnázium értesítője az 1909—10. tanévről.)

PROCHNOV JÓZSEF. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándor-gyűlésének története 1890—1910-ig; *l. Schächter Miksa.*

- RADIUS SIMON. Mikszáth Kálmán. Temesvár, 1910. Csendes Jakab kny. 8-r. 10 l. Arczképpel. (Megjelent az oraviczabányai áll. seg. közs. polg. fiúiskola értesítőjében az 1909—10. isk. évről.)
- RADÓ SIMON. Bolyai János. (1802. december 15. — 1860. jan. 27.) Temesvár, 1910. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 15 l. (Megjelent a temesvári m. kir. áll. főreáliskola 1909/10. évi értesítőjében.)
- SAS EDE. Toldi költője. (Arany János élete.) Második kiadás. Bpest, 1910. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 47 l. Mühlbeck Károly rajzaival.
- SÁNTHA KÁROLY. A sárszentlőrinczi ág. hitv. evangélikus egyház-község története. Szekszárd, 1910. Molnár-féle kny. 8-r. 37 l.
- SCHÄCHTER MIKSA, DR. PROCHNOV JÓZSEF, DR. LAKITS FERENCZ, DR. KERÉKES PÁL. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1890—1910-ig. A dr. Chyzer Kornél által egybeállított adatok felhasználásával az állandó központi választmány megbízásából írták —. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. VI., 2, 167 l.
- SCHIFF PÉTER. A rabszolgaság története az Északamerikai Egyesült Államokban. Temesvár, 1910. Csanádegyházmegyei kny. 8-r. 76, 2 l.
- SCHREIBER MIKLÓS. Használta-e Livius XXI. és XXII. könyvében Polybiust? Bölcsészeti doktori értekezés. Temesvár, 1910. Csanád-egyház-megyei kny. 8-r. 44, 4 l.
- SEBES GYULA. Couza Sándor, Románia első fejedelme. Gyöngyös, 1910. Herzog Ernő Ármann kny. 8-r. 28 l. (Megjelent a gyöngyösi m. kir. áll. főgimn. 1909—10. évi értesítőjében.)
- SKIZZEN aus der Vergangenheit und Gegenwart der Gemeinde Burgberg. Nagyszzeben, 1910. Krafft. V. kny. 8-r. 35 l.
- SOÓS ELEMÉR. Pata. Gyöngyös, 1910. Hungaria kny. 8-r. 8 l. (Különnyomat a Gyöngyösi Kalendárium 1911-iki évfolyamából.)
- ŞULUTU (JOSIF STERCA). Continuare din broşura adaus la partea a VI-a din memoriul lui Josif Sterca Şuluţu de Cârpeniş. Nagyszzeben, 1910. Krafft V. kny. 8-r. 38 l.
- ŞULUTU (JOSIF STERCA). Scriere comemorativă la serbarea centenară a naşterii mitropolitului baronul Şaguna. Nagyszzeben, 1910. Krafft V. kny. 8-r. 10 l.
- SZENTGYÖRGYI GYÖRGY GUSZTÁV. Hunt-Pázmán, illetve a Wettin dicső ősök emlékei. Eperjes, 1910. Kósch Árpád kny. 8-r. 56, 9 l.
- TÉGLÁS GÁBOR. A történelmi jelentőségű fák mellett terjeszszük ki gondjainkat nemzeti nagyságunk más emlékeire is. Bpest, 1910. Pátria kny. 8-r. 10 l. (Különnyomat az Erdészeti Lapok 1910. évf. XII. füzetéből.)
- TÓTH SÁNDOR. Sáros vármegye monografiája. Berzeviczy Albert előszavával. I, II. köt. Franklin-társ. kny. 1909—1910. XII. 489 l. XLV címerképpel; 512 l. A vármegye térképével.
- TÖRTÉNETE (A nagyszombati sz. Orsolya-szűzek zárdájának és iskoláinak —.) Nagyszombat, 1910. Haas-féle Pannonia kny. 8-r. 25 l. (Megjelent a nagyszombati elemi, polgári iskola és tanítónő-képző-intézet 1909—10. évi értesítőjében.)
- TÖRTÉNETE (A galántai haladó iparoskör 25 éves vázlatos —.) Galánta, 1910. Első galántai kny. 8-r. 16 l.
- WERTHEIMER EDE (Monori). Gróf Andrássy Gyula élete és kora. A m. tud. Akadémia megbízásából kiadatlan források alapján írta —. I. köt. Külügyminiszteri kineveztetéséig. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. XXIII, 782 l. Ára 20 kor.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1907. jul. 1. — decz. 31.

AZ ŐSKORTÓL 1526-IG.

- Az ember származásának kérdése.* Ortway Tiv. Alkotmány 309. sz.
Az ősember táplálkozása. Ortway Tivadar. (Akad. Értekezés 1907.).
 Ismert. P. Lloyd 1907. nov. 24. ; Kath. Szemle 1908. 478 l. (*Stöhr*).
Az ősember lakása. B. Nyáry Alb. A Kor 1907. 19. sz. — *Az ősember művészete* (u. ott 473 l.).
Hazánk őskora. (Őslakók, leletek). p. b. — Magy. Hirl. szept. 17.
Történelemelőtti erődítvények Petrováé boszniai kerületben. Čurčić ily cz. dolgozatát (1907.) ism. a Századok 1908. 839. l.
Zur Charakteristik der bemalten neolithischen Keramik des Burzenlandes. Teutsch Fr. Zeitschr. für Ethnologie. 39. évf. 108—128. l.
Dasius pannoniai legionarius pajzsa. A Frankfurter Zeitung nyomán a Deutsche Literatur Zeitung 1907. 3. sz.
Eine Römerstadt in Ungarn. (Dunapentele). N. Pester Journal decz. 15.
 A berlini Vossische Zeitung pedig decz. 8. szólt *Mahler* ásátásairól »Aquincum u. Interceisa« cz. alatt.
Egy római castellum ásátása. Pesti Hirl. szept. 22. (A Szamosujvár melletti Congri táborhelyen Ornstein Józ. kezdte az ásátásokat és Orosz Endre folytatta. Lovas táborhely lehetett, Antonius Pius idejében készült.)
Az aranybányászat Dárcziában. Rákóczi S. — Bányászati és Kohászati Lapok. 1907. 399—405. l. — Ugyanott (430. l.): *Súlyok és koczik Potaissából* (az V. maczedóniai légió tulajdona.)
Arany rudak a bodzai szorosból. Téglás Gábor. Athenacum Naptára 1907. évre. (Valószínűen a hunok közelgésének hírére elásva.)
Felfedezett avar községek és sírmezők. Dr. Réthy Gyula. Pesti Hirl. okt. 13. (Alpár határában). — *Hun-avar sírok Alpáron.* Budapest. Hirl. okt. 15.
Némüti K., Történetünk egy ugor forrása görög nyelven. Ismert. Darkó a Philolog. Közl.-ben (444. l.).
Az Urbikios-Maurikios kérdéshez. Philolog. Közl. 31. évf. 1907. 972—973. l. — *Patrona* olasz értekezését, (a ki *Vári*-nak kel védelmére) l. u. ott a 972. lapon ismertetve.
A honalapító Árpád emlékezete. Gyórfy János. (Szt. István naptár az 1907. évre).
Árpád. Budapest. Hirl. 1907. szept. 15.
Pusztaszer. Szalay Pál és Károly. Vasárn. Ujság 1907. 36. sz. (Az ünnepély leírása. Képekkel.) — *Pusztaszer első birtokosa.* Dr. R. Gy. Magyarország 1907. szept. 15. (Onód és Ete maradványai: a Kalán-nemzetség, Nána comes, a Pózsafiak és Ország Mihály.) — *Pusztaszer.* P. Hirl. szept. 15.
A pusztaszeri Árpád-emléktemplom. Csallányi Géza. Pesti Hirl. nov. 3.
Az Árpád sír ügye. Honéczy A. Pesti Hirl. decz. 22. — *Árpád sírja.* P. Hirl. decz. 20.
A honfoglaló magyarság műveltsége. Szinnyei József dr. felolvasása. Az 1907. nov. 13. lapokban.
A honfoglalók. Nagy Géza. Ethnographia. 259—68. és 321—39. l.
Géza fejedelem neve. Kondorosi J. Nyelvőr 1907. 379. l. — Ugyanerről l. Nagy Géza véleményét a Turul-ban 266. l. (L. tov. *Fiók* értekezését: Századok 1907. 585. sk. l.)
Magyarország társadalma a két szent király törvényeiben. Erdélyi László ily cz. művét ismert. a Religió (szept.).

Szent Imre, magyar kir. herceg. Pamer L. (S. J.). A bécsi Canisius-naptárban. 1907.

A horvát államjog ősforrása. Karácsonyi János nyomán. Budap. Hirl. 1907. aug. 9. (Spalatói Tamás és Könyves Kálmán okleveleiről. Legújabbban [Századok 1910. nov. füzet] újra alkalma nyílt szerzőnek e témáról értekezni.)

A horvát állam a történet világánál. Klaić Vjekoslav »Poviest Hrvata« cz. munkájának bírálata. Balassa Gy. Budap. Hirl. 1907. okt. 27.

Zur Herkunftsfrage der Siebenbürger Sachsen. Fischer E. Korrespondenzblatt des Ver. für siebenbürg. Landeskunde. 1907. 8. sz. (Kölnbe vezető nyomok.)

Melanchton és Torquatus Georgius über die Siebenbürger Sachsen. Fischer E. Korrespondenzblatt 1907. 80. l. (Melanchton gót maradványokat látott az erd. szászokban.)

Aus der ältesten Vergangenheit der deutschen Ansiedlungen im Norden Siebenbürgens. Csallner R. Korrespondenzblatt (mint fentebb) 1907. 7—8. sz. (A 1241-ben oklevélileg megnevezett tekendorfi telepítési csoport 13 községének alapítási története.)

Kulin bán oklevelei. 1180—1204. Iljinski. Archiv für slavische Philologie 29. évf. 1. füz.

Bánk bán egy osztrák író felfogása szerint. Stolz Fr. Debreczeni Főiskolai Lapok 1907. 2—3. sz.

Az esztergomi érsek de genere Ratoldi. Pór Antal. Turul. 1907. 196—8. l. (Amaz érseknek, a ki 1247—57-ig ült az esztergomi érseki széken, nem Vancha, hanem Banoha volt az igazi neve.)

Adalékok a magyar archontológiához. XIV. század. Wertner Mór. Történ. Tár. 1907. 1., 161. és 327. l. (A vármegyék tisztviselői kara 1300—1400-ig.)

I. Károly nagy pecsétjei. Gárdonyi A. Turul 25. évf. 30—57. l. — *Megjegyzések* Pór Antaltól u. ott. 151—2. l.

Regesták a szentgyörgyi és bazini grófok történetéhez. 1328—1417. Wertner Mór a bécsi Adler-ban 1907.

A szent korona tana. Budap. Hirl. okt. 13.

A Nelipics-család hagyatéka. (Oklevélhamisítványok.) Sufflay Milan. Turul 25. évf. 70 és 140. l. (2 hamis oklevél 1345. és 1412-ből.)

Chalcondylas történetíró műve és annak kéziratai. Darkó Jenő. Philologiai Közl. 1907. 25. és 106. l. (A mű 1294—1463-ig terjed és 1396-tól kezdve egykorú forrásmunka. 12 kéziratban maradt reánk.) — *Adalékok Laonikos Chalcondylas történetírói egyéniségének jellemzéséhez.* (Progr. értekez. Budap.). Darkó J. Ismert. Philol. Közl. 1907. 466. l. (Szigeti).

Kellings Untergang im Türkeneinfall von 1433. Amlacher A. — Korrespondenzblatt sat. 1907. 4—5. sz.

Kapistrán János egy ismeretlen levele. Horváth S. Történ. Tár. 1907. 481—4. l.

A szent lambrechtii kolostor Magyarországra vonatkozó oklevelei (1455.) Pacher D. Történ. Tár. 1907. 259—265. l.

Regesták a bakonybeli apátság levéltárából. 1451—1500. Sörös Pongr. — Történ. Tár. 1907. 379—87. l.

Das Wappen Mathias Corvinus am Stadthaus von Görlitz. A berlini Herold (1907.) nyomán: Turul 1908. 92. l.

Epitaphium Máttyás király halálára. Menčik F. Történ. Tár 1907. 319 20. l. (Latin költemény, mely 1490. Strassburgban Preuss nyomdájából került ki.)

Regesták az 1491—1516 (—1526.) évek történetéhez. Magyar K. — Történ. Tár 1907. 102—9. l.

Megyericséi János főesperes és humanista író. Barabás M. Erdélyi Múzeum (1907) és Történ. Tár 1907. 437—444. l. (Életrajza II. Ulászló és a gyulafehérvári káptalan történetéhez is szolgáltat adalékokat.)

Werbóczi. P. Edvi Illés (Budap. Hirl. okt. 6.); — *Werbóczi.* Schiller Felix. (Pester Lloyd okt. 6.); — *Werbóczi Istv.*, Gábor Gyula (Az Ujság okt. 6. Ez a cikk mint magánembert, nevezetesen mint szenvedélyes vagyonszerzót is ismerteti). — *Werbóczi.* Szende Pál. Huszadik Század és külön lenyomatban, vesd azonban össze a Budap. Hirl. okt. 13. számát.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VÁLASZ DR. KARÁCSONYI JÁNOS ÚRNAK.

A *Századok* ez évi 2. füzeté 157. lapján »Tiltakozás« cím alatt Karácsonyi János szóról-szóra a következőket írta:

»Tudom, hogy a *Revue de Hongrie* főszerkesztője Marczali Henrik. Természetes tehát és nincs kifogásom ellene, hogy a *Revue de Hongrie* szerkesztője Marczali H. irodalmi véleményeit tekintetbe veszi. — De, hogy az én nevem alatt megjelent közleménybe beleerőszakolja Marczali állítását a Névtelen jegyző koráról, hogy úgy tüntessen fel engem, mintha én Marczali állítását elfogadtam volna, az nem járja, mert ez már a közönség félrevezetése.«

Pedig én »nem vezettem félre« senkit és nem »koboztam el szerzői jogokat«. Mivel hogy nem vagyok a *Revue de Hongrie*-nak sem fő-, sem mellékszerkesztője. Azonfelül pedig még a legcsekélyebb befolyást sem gyakoroltam cikkének közlésére, még irodalmi tanácsal sem. Csak tiltakozásából tudtam meg, hogy cikke ott egyáltalában megjelent.

Ezért felháborodása engem cseppet sem érint. Meg vagyok győződve arról, hogy mint vallásos és lelkiismeretes férfiú, legalább is olyan szigorúan ítéli meg eljárását, melyre semmi okot nem adtam, mint a t. olvasó.

Egy megjegyzést azonban szabad kockáztatnom. Ha Karácsonyi még azt a csekély utánjárást is sajnálta, hogy megtudja, kire szórja mennyköveit, — pedig csak egy sorába került volna — ha tudja, hogy én vagyok ama francia folyóirat főszerkesztője: minő bizalmat gerjeszthet akár magyar, akár más történettudósban az az állítása, hogy az Anonymus III. Bélának volt jegyzője? Azt is úgy tudja?

Mert ahhoz mégis valamivel több kritika és kutatás kell. Oda az indulat nem elég.

Midőn igen tisztelt szerkesztő úrnak előre is megköszönöm e sorok szíves közlését, igaz nagyrabecsüléssel maradok régi híve

Budapest, 1911 február 21.

MARZALI HENRIK.

ÉSZREVÉTEL MARCZALI HENRIK ÚR VÁLASZÁRA.

Ha szégyen volna Marczali úrra, hogy én őt a *Revue de Hongrie* főszerkesztőjének gondoltam, ha azt írtam volna, hogy ő kobozta el szerzői jogomat, szívesen bocsánatot kérnék tőle. De a ki tiltakozásomat elolvassa, mindjárt látja, hogy én nem Marczalit, hanem valamelyik vakbuzgó követőjét támadtam, a ki az én munkámba belekontárkodott. Helyesen teszi tehát Marczali úr, ha nem veszi magára e dolgot. Különben a *Revue de Hongrie* szerkesztősége megígérte, hogy a hibát kijavítja és így a dolog ott is rendbe jó.

Én is azt mondom, hogy a Névtelen jegyző korának meghatározásához kritika és kutatás kell, még pedig nem a jelenkornak vagy a közelmultnak, hanem az árpádkori állapotoknak kutatása. Éppen azért tévedtem én Marczali főszerkesztősége dolgában, mert nem a jelenkort, hanem az Árpád-kort kutattam.¹

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Ezzel ezt az ügyet befejezzük. *A szerk.*

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1911 évi február hó 16-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső első, dr. Fejérpataky László másod alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Berzeviczy Albert, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, Dedek Crescens Lajos, dr. Dóry Ferencz, dr. Gombos Albin, Horváth Sándor, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, báró Nyáry Jenő, dr. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Thallóczy Lajos, dr. Tóth-Szabó Pál vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

13. Elnök az ülést a társulat néhai nagyérdemű alelnöke dr. Pauler Gyula családja és rokonsága mellett politikai és társadalmi életünk több előkelő tagja és díszes közönség jelenlétében, az elhunyt érdemeit méltató nehány meleg szóval megnyitván, jelenti, hogy nagyméltóságú gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök és gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter urak halaszt-hatatlan teendőikkel kimentették elmaradásukat.

Végezetül dr. Boncz Ödön és dr. Békefi Remig vál. tagoknak jegyzőkönyvhitelesítőkül való kiküldetése után felkéri dr. Thallóczy Lajos vál. tagtársunkat, hogy emlékbeszédét néhai Pauler Gyula felett megtartani szíveskedjék.

A mélyen járó, eszmékben gazdag emlékbeszédet, — melyben Thallóczy a megboldogult családja eredetének vázolására és a nagynevű apa, Pauler Tivadar kevés szóval sokat mondó jellemzése után a kartárs és jóbarát szívéből fakadó meleg szeretettel és igazsággal rajzolta meg Pauler Gyulának mint tudósnak, országos főlevéltárnoknak és társulatunk egykori alelnökének egyszerűségében is nemes alakját — a hallgatóság lelkesen megtapsolta.

Elnök dr. Thallóczy Lajosnak a nagyérdemű emlékbeszédért, mely a *Századokban* meg fog jelenni, és a díszes közönségnek meg-

jelenéseért a társulat hálás köszönetét tolmácsolván, az ülést félbeszakítja.

A közönség eltávozta után újra megnyitott ülés során —

14. titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1911-től*: dr. Connert János ev. főgymn. tanár Nagyszébenben (aj. Szádeczky Lajos), dr. Czirbusz Géza egyet. tanár Budapesten (aj. Ortvyai Tivadar), dr. Földes György vármegyei tb. aljegyző Pozsonyban (aj. a jegyző), Oláh Mihály róm. kath. plebános Székudvaron (aj. Gombos Albin), A. Siskovits László bölc. szigorló Budapesten (aj. Tóth-Szabó Pál), Sturmán Györgyné szül. Pappszász Ilona úrnő Budapesten, dr. Ványi Ferencz polgári iskolai tanár Szentendrén (mindkettőt aj. a titkár), az erzsébetfalvi áll. polgári iskola és a szilágysomlyói róm. kath. püspöki főgymnasium (mindkettőt aj. a jegyző).

Megválasztatnak.

15. Előterjeszti a pénztárnok 1911 évi január havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 7639 kor. 78 fill.
összes kiadás 2131 kor. 30 fill.

maradvány 5508 kor. 48 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál

folyószámlán levő 71 kor. 18 fill.

követelést, 1911. jan. 31-én összesen 5579 kor. 66 fill.
készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

16. Következik az 1910 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság 1911 jan. hó 22-én kelt jelentése.

A választmány a jövő márczius hó 16-án tartandó évi rendes közgyűlés elé terjesztendő jelentést helybenhagyólag tudomásul veszi s a bizottság javaslatára Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak a mult 1910 évi számadásokra nézve a szokásos fölmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával, megadja.

A jelentés a vál. ülés jegyzőkönyvével kapcsolatban, mellékleteivel együtt, a *Hivatalos Értesítő*ben meg fog jelenni.

Dr. Reiszig Edé és dr. Illés József bizottsági tagoknak fáradságos munkájokért a vál. jegyzőkönyvileg köszönetet mond.

17. Soron van a gazdasági bizottságnak az 1911 évi társ. költségvetés tárgyában 1911 évi febr. 9-én tartott ülésén kelt véleményes javaslata.

A vál. az elnökség részletes felvilágosítása után a társulat 1911 évi költségvetését a javaslat értelmében A) a *Századok*nál 23371 kor.

32 fill. bevétellel, 23548 kor. — fill. kiadással és így 176 kor. 68 fill. hiánynyal, B) a *M. Tört. Életrajzok*nál 8800 kor. — fill. bevétellel, 11239 kor. 18 fill. kiadással és 2439 kor. 18 fill. hiánynyal, s végül C) a *Tört. Tárnál* 5000 kor. — fill. bevétellel, 6651 kor. 79 fill. kiadással és 1651 kor. 79 fill. mutatkozó hiánynyal, a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítja, mely jóváhagyás végett a jövő márcz. hó 16-ára kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni.

Már most tekintetbe véve, hogy az összesen 4267 kor. 65 fill. tetemes hiányt feltüntető költségvetést csak úgy lehetett összeállítani, hogy a *Századok* ívszáma a korábbi 60-ról, illetve a múlt évi 55-ről 50-re leszállított és hogy ezen legnagyobb részt állandó jellegű és évről évre visszatérő hiányt csaknem kizárólag a *M. Tört. Életrajzok* és *Tört. Tár* okozzák: — nyilvánvaló, hogy a társulat mind a két folyóiratot tovább fentartani nem tudja.

Mivel pedig a kútforrások publikálása a magyar történettudomány népszerűsítésére és terjesztésére alakult társulatnak voltaképen nem feladata, ellenben az *Életrajzok*, a történet megkedveltetése mellett, a legszorosabb kapocs, mely a művelt közönséget a *M. Tört. Társulathoz* fűzi: — a választmány a gazdasági bizottság javaslatára inkább a *Tört. Tár* kiadásától kíván visszalépni s ezért e folyóiratot — bár mély sajnálattal — a jövő 1912-ik évtől kezdve tulajdonosának, a *M. Tud. Akadémia* tört. bizottságának visszaadni határozza s az elnökséget utasítja, hogy a nevezett bizottsággal a folyóirat kiadása iránt kötött szerződést a kellő időben mondja fel.

Végül a gazdasági bizottságnak szakavatott munkálkodásáért a választmány jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

18. A társulatnak a Mann Ambrus-féle 1849-iki követjelentések nyilvánosságra hozatala alkalmából az Amerikai Egyesült Államok szenátusához intézett köszönetére érkezett s pergamenre írt szenatusi határozat —

köszönettel tudomásul vétetik.

19. A Horváth Mihály-émlék bizottsága a halhatatlan történetíró szentesi szobrára gyűjtött adományért köszönetét nyilvánítja. Tudomásul szolgál.

20. Olvassatik dr. Iványi Béla és dr. Gábor Gyula r. tagok beadványa, mely szerint azon célból, hogy a magyar közönség és főleg a tanuló ifjúság hazai történeti emlékeinket (okleveleket, pecséteteket, címereket stb.) szemlélet útján is megismerje és az érdeklődő külföldi tudósok is közvetlenül használhassák, a magyar cultura beszélő emlékeinek a párisi *Archives Nationales* példájára képeslevelezőlapokon való terjesztésére tökélték el magukat. Ennélfogva a társulattól remélt erkölcsi támogatás mellett az a kérésük, hogy az eszme meg-

valósíthatása céljából számukra a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz ajánlólevelet adni szíveskedjék.

A vál. az eszmét általános helyesléssel fogadván, a társ. támogatását megígéri és az elnökséget felkéri, hogy nevezett tagtársainkkal a módozatok iránt megállapodván, számukra a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz a kívánt ajánlólevelet állítsa ki.

21. Fáy Elek a kérvényével egyidejűleg beküldött »A magyarok őshona« cz., nyomtatásban megjelent munkájának megbíráltatását s a gróf Zichy Jenő-pályadíjjal való megjutalmaztatását kéri.

Melich János vál. tagtársunk felkértek, hogy a munkáról egyik legközelebbi vál. ülésen véleményes jelentést tenni szíveskedjék.

22. A doborjáni Liszt Ferencz-emlék bizottsága a Mester emlékének megörökítésére emelendő templomra adakozásra hívja fel a társulatot.

A társ. tagok tisztelettel felkéretnek, hogy a hazafias célra szánt kegyes adományaikat a társ. titkári hivatalához juttatni szíveskedjenek.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Boncz Ödön s. k.
vál. tag.

Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag.

AZ 1910. ÉVI SZÁMADÁSOK MEGVIZSGÁLÁSÁRA KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt Választmány múlt évi december hó 1-én tartott ülésében alólírottakat bízta meg azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1910. évi számadásait és pénztári készletét megvizsgáljuk.

Szerencsénk van ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alólirt napon a következőkép tárjunk el :

Ez idén is fölkértük *Strömpl János* miniszteri számtanácsos urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át, és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János számtanácsos úr e kérésünknek eleget tevén, tapasztalatairól az 1. alatt mellékelte jelentésben számolt be.

E jelentés alapján a f. évi január 22-én, a nevezett szakértő úr támogatása mellett, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

A pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg működésünket. Az 1910. egész évi bevételt 38.734 K 98 fillérben, az egész évi kiadást 38.257 K 84 fillérben állapítottuk meg.

A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1910. évi december 31-én 477 K 14 fillér volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1911 január 1-én kelt 1. számú számlakivonata szerint a postatakarékpénztárban gyümölcsöt tetőleg van elhelyezve.

A törzsvagyon főkönyvét átnézve, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 136.700 K-t tesz ki. Ebből a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál letétben van 129.700 K névleges értékű értékpapír. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 2. alatt csatolt letétszámlakivonata. A többi 1000 K alapítvány a társulati pénztárnoknál őrizett 3 darab kötelezvény nyelven van fedezve és igazolva. Ugyancsak a törzsvagyonfőkönyv szerint 1910. év folyamán a Magyar Történelmi Társulat birtokába került Terray István úr adománya következtében 1 darab Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvény az 1911—1920. évi szelvények nélkül. Ez a részvény azonban felerészben a Régészeti Társulat tulajdona és a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál van letétbe helyezve, minek hitelűl 3. alatt csatoljuk a nevezett bank letétjegyzékét, melyben a részvény névértéke vagy tőzsdéi ára megnevezve nem lévén, azt ezúttal mi sem mutathatjuk ki számszerinti értékben.

Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1909. évi december 31-ike óta — nem számítva a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank imént említett részvényét — 1500 K apadást mutat. (Az apadás 1909 folyamán 1200 K volt.) Az apadás okait a szakértői jelentés kellőképen részletezi. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület, a nála elhelyezett törzsvagyonon kívül, a Társulat javára takarékpénztári betétkönyvekben (6 darab) tőkében és 1910 december 31-ig tőkésített kamatokban — a már említett és 2. alatt csatolt letétjegyzék szerint 5040 K 35 fillért, továbbá a pénztárnok 1000 K biztosítékát és 1 millennáris aranyérmét őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a Társulat vagyonához nem tartoznak, az 1910. év végéig tőkésített kamataikkal a következők:

1. Rodostói alap	998 K 94 f
2. Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja alap..	1595 » 49 »
3. Szilágyi Sándor-alapítvány	2229 » 60 »
4. Zichy Codex-alap	10 » 96 »
5. Várnai emlékalap	205 » 36 »

Összesen..... 5040 K 35 f

Ezen 6 letéten kívül még 4 alapot kezel folyószámlánkon a Pesti Hazai Első Takarékpénztár a Magyar Történelmi Társulat javára.

Első a gróf Zichy Jenő 100 darab arany pályadíjnak alapja, melynek 1910. évi december 31-iki egyenlege 1870 K, miről a 4. alatti megvizsgált és helyesnek talált folyószámlakivonat ad számot.

Második a Teleki-oklevéltár alapjáról vezetett folyószámlakivonat, melyet rendben találván, 674 K egyenleggel lezártunk. Igazolásúl 5. alatt mellékeljük az alapot kezelő Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámlakivonatát.

Harmadik a Teleki Mihály levelezésének kiadására szolgáló alap, melynek fentartására a gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia 2000—2000 K-val járúl. Ez az alap 1910 december 31-ikén 4707 K-t mutat, a miről a megvizsgált és helyesnek talált számlakivonatot 6. alatt csatoljuk.

Negyedik a megvizsgált és helyesnek talált Thaly-alap számadása, melyet 1103 K egyenleggel lezártunk, miről a számlakivonatot 7. alatt csatoljuk.

Ezek után a társulati folyószámla-ellenőrző könyvet egybevetettük a Pesti Hazai Első Takarékpénztár folyószámlakivonataival és azt helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 424 K 82 fillér egyenleggel lezártuk, melynek igazolására 8. alatt csatoljuk az illető folyószámlakivonatot.

Az 1910. évi zárszámadást 9. alatt mellékeljük.

E számadás minden tétele most is a leggondosabb ügyvitelről tesz tanúságot; az előirányzat és a tényleges eredmény között mutatkozó eltérések nem szorulnak bővebb indoklásra.

Kellemes kötelességet vélünk teljesíteni, midőn az előttünk fekvő zárszámadásnak két fénypontjára hívjuk fel a tisztelt Választmány becses figyelmét. Az egyik kiválósága e zárszámadásnak, hogy *annak keretében az 1910-ik naptári, illetőleg társulati évnél minden bevétele és költsége* — néhány év óta most először — *az elnökség erélyes és szigorú intézkedéseinek következtében teljesen le van bonyolítva* — pár apróbb költséget kivéve. A második fényoldala e zárszámadásnak, hogy bár a költségek fedezetet találtak, az 1910. évi költségvetés 18-ik bevételi tétele alatt a 7364 K 82 fillérnyi összegben előirányzott hiány — uti exemplum docet — 3309 K 58 fillérre redukálódott, következképpen a *Társulat tőkéből a hiány fedezésére nem 7364 K 82 fillért, hanem csak 3309 K 58 fillért, vagyis 3600 K n. é. 4%-os magyar koronajáradék kötvényt kellett felhasználni.* E 4000 K-nyi kedvezőbb eredménynek két főoka az, hogy egyrészt gróf Teleki Géza elnök úr ó excellentiájától 1000 K-nyi nagylelkű adományt kaptunk és másrészt, hogy az Index második kötetére előirányzott 1000 K költség az 1910. év folyamán nem érvényesülhetett.

Végezetül idefoglaljuk a Társulat törzsvagyonáról szóló, a múlt évi hasonló kimutatással egybevetett jegyzéket:

	1909 decz. 31-én	1910 decz. 31-én
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél 4.5%-os ..	6.200	6.000
2. Magyar jelzáloghitelbank záloglevele 4.5%-os	50.200	50.200
3. Magyar koronajáradék kötvény 4%-os	32.600	31.700
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületi kötvény 4%-os	27.800	27.800
5. Magyar jelzáloghitelbanki záloglevél 4%-os	14.000	14.000
6. Magánkötelezők a kézi pénztárban	1.400	1.000
7. Pesti Magy. Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti Társulattal)	—.—	—.—
Összes törzsvagyon..	132.200 K	130.700 K

Az értékpapírok állagában előállott 1500 K-nyi csökkenés úgy keletkezett, hogy a költségvetési hiány fedezésére 3600 K. n. é. 4%-os magyar koronajáradék kötvényt el kellett adni, viszont a tett alapítványokon 2100 K. n. é. 4%-os magyar koronajáradék kötvényt vásároltunk.

Ezek után még csak a pénztárnok úr működéséről kell megemlékeznünk.

Eljárásunk során meggyőződünk arról, hogy a pénztárnok úr a Társulat pénztárát a legalaposabban kezeli és a számadásokat a legnagyobb rendben tartja. Kérjük ugyanazért a tisztelt Választmányt, hogy *Cserhalmi Samu* társulati pénztárnok úrnak 1910. évi december hó végéig a felmentést, a szokásos fentartással, megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. Választmánynak

Budapesten, 1911. évi január 22-én

kész szolgálai

Dr. Reiszig Ede,
számvizsg. bizotts. tag.

Dr. Illés József,
számvizsg. bizotts. tag.

**Kimutatás a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról
1910. év végén.**

	1910 decz. 31-én:
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevele 4.5%-os	6.000.—
2. Magyar Jelzáloghitelbank záloglevele 4.5%-os	50.200.—
3. Magyar koronajáradék-kötvény, 4%-os	31.700.—
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületi kötvény, 4%-os	27.800.—
5. Magyar jelzáloghitelbanki záloglevél, 4%-os	14.000.—
6. Magánkötelezők a kézipénztárban	1.000.—
7. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti Társulattal)	—.—
Összes törzsvagyon....	130.700.—

**A Magyar Történelmi Társulat pénztári zárszámadása
1910-ről.**

I. Bevételek:	Előirányzat	Eredmény
1. Pénztári maradvány 1909-ből	640.01	640.01
2. Tagdíjakból 1299 tag után és előfizetésekben	14.300.—	13.886.42
3. Az alaptőke utáni kamatok	5.620.—	5.608.—
4. A forgótőke utáni kamatok	300.—	226.99
5. A Századok, ennek indexe és egyéb kiadványok eladásából	1.100.—	1.223.73
6. A Pesti Hazai Első Takarékpénzt. adománya Az Első M. Ált. Bizt. Társ. adománya Gróf Teleki Géza elnök úr adománya....	200.— —.— —.—	200.— 200.— 1.000.—
7. Előre nem látható bevételek Gyűjtés az Amerikai Egyesült-Államok szenátusához intézett köszönőirat költségeire	50.— —.—	23.33 231.—
8. Remélhető új alapítványokból	1.000.—	2.245.91
9. Idegen pénzek	5.000.—	757.80
10. M. T. Életrajzok előfizetéseiből	4.600.—	4.479.90
11. M. T. Életrajzok 1909. évfolyamáért az Athenaeumtól	3.000.—	3.000.—
12. M. T. Életrajzok 1910. évi segélye az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
13. M. T. Életrajzok 1910. évfolyamáért az Athenaeumtól	3.000.—	3.000.—
14. M. T. Életrajzok clichéiért az Athenaeumtól	300.—	300.—
15. Történelmi Tár előfizetéseiből	1.500.—	1.469.58
16. Történelmi Tár 1910. évi segélye az Akadémiától	3.500.—	3.500.—
17. A Rodostói alaptól a 11.884 K 82 f hiány törlesztésére	4.520.—	4.690.—
Átvitel....	49.630.01	47.682.67

	Előirányzat	Eredmény
Áthozat....	49.630.01	47.682.67
18. Az 1902-ben tőkésített 10.000 K megtakarított pénznek a már 1909-ben elköltött 2129 K 90 f levonása után fennmaradt 7870 K 10 f-nyi részéből ugyancsak a 11.884 K 82 f-nyi hiány törlesztésére	7.364.82	3.309.58
Összesen....	56.994.83	50.992.25

II. Kiadások :

	Előirányzat	Eredmény
1. Tisztviselők tiszteletdíja	4.220.—	4.220.—
2. A Századok 1910. évi nyomdai és expeditionális költségei (55 iv)	9.500.—	9.648.23
3. A Századok 1910. évi írói tiszteletdíjai	3.800.—	3.404.30
4. A szolgálak díjazására	538.—	538.—
5. Irodai költségekre	700.—	742.42
6. A takarékpénztáráktól felszámított díjak, jutalékok stb.	500.—	394.77
7. Athenaeumnak különféle nyomtatványokért	300.—	189.85
8. A kiadványok raktári kezeléseért	240.—	—.—
9. Tagok gyűjtésének költségeire	300.—	253.—
10. Postai megbízások költségeire	460.—	392.34
11. Remélhető új alapítványok tőkésítése....	1.000.—	2.334.30
12. Bányai Elemérnek a Tárgymutató II. kötetének tiszteletdíjából	1.000.—	—.—
13. A tagok Névkönyvének kiadására.....	655.—	601.40
14. Előre nem látott kiadások	700.—	119.63
Az Amerikai Egyesült-Államoknak köszönő dísfelirat	—.—	210.—
15. Idegen pénzek	5.000.—	757.80
16. M. T. Életrajzok 1909. évi nyomdai számlája	6.260.—	6.287.58
17. M. T. Életrajzok 1909. évi írói tiszteletdíja	2.500.—	2025.—
18. M. T. Életrajzok 1909. évi illusztrációinak költsége	3.000.—	2.598.04
19. M. T. Életrajzok 1910. évi nyomdai számlája (40 iv)	5.540.—	5.540.—
20. M. T. Életrajzok 1910. évi írói tiszteletdíja (40 iv)	2.000.—	2.000.—
21. M. T. Életrajzok 1910. évi illusztrációinak költsége	2.000.—	2.191.30
22. M. T. Életrajzok 1910. évi szerkesztői tiszteletdíja	800.—	800.—
23. Történelmi Tár 1910. évi nyomdai költsége	3.300.—	3.090.51
24. Történelmi Tár 1910. évi írói tiszteletdíjai	1.600.—	1.497.20
25. Történelmi Tár 1910. évi szerkesztői tiszteletdíja	800.—	800.—
26. 1909-ről fennmaradt kifizetetlen számlák	281.83	304.26
Összesen....	56.994.83	50.939.93
Összes bevétel	56.994.83	50.992.25
Összes kiadás	56.994.83	50.939.93
Pénzmaradvány	—.—	52.32

A Magyar Történelmi Társulat költségvetése 1911-re.

I. Bevételek :

Előirányzat
1911-re

A) Magyar Történelmi Társulat.

1. Pénztári maradvány 1910-ből	52.32
2. Tagdíjakból, 1300 tag és 50 előfizető után, és tagdíj-hátralékokból	14.000.—
3. Az alaptőke utáni kamatok	5.519.—
4. A forgótőke utáni kamatok	250.—
5. A Századok, ennek indexe és egyéb kiadványok el-adásából	1.100.—
6. A P. H. E. T. és az E. M. Á. B. T. adománya	400.—
7. Előre nem látható bevételek	50.—
8. Remélhető új alapítványokból	1.000.—
9. Idegen pénzek	1.000.—
10. Az 1902-ben tőkésített 10.000 K megtakarított pénznek a már 1909. és 1910-ben elköltött 2129 K 90 f és 3309 K 58 f levonása után fennmaradt részéből a 4267 K 65 f hiány törlesztésére	176.68
A) összesen	23.548.—

B) Magyar Történelmi Életrajzok.

11. M. T. É. előfizetéseiből	4.500.—
12. M. T. É. 1911. évi segélye az Akadémiától	1.000.—
13. M. T. É. 1911. évfolyamáért az Athenaeumtól	3.000.—
14. M. T. É. elichéért 1911-re az Athenaeumtól	300.—
15. Az 1911. évi hiány fedezésére az 1902-ben tőkésített 10.000 koronából	2.439.18
B) összesen	11.239.18

C) Történelmi Tár.

16. Történelmi Tár előfizetéseiből	1.500.—
17. Történelmi Tár 1911. évi segélye az Akadémiától	3.500.—
18. Az 1911. évi hiány fedezésére az 1902-ben tőkésített 10.000 koronából	1.651.79
C) összesen ..	6.651.79

A), B), C) összesen 41.438.97

II. Kiadások :

A) Magyar Történelmi Társulat.

1. A tisztviselők tiszteletdíja	4.220.—
2. A Századok 1911. évi nyomdai és expeditionális költségei (50 ív)	10.000.—
3. A Századok 1911. évi írói tiszteletdíjai	3.200.—
4. A szolgák díjazására	538.—
5. Irodai költségekre	700.—
6. A takarékpénztáraktól felszámított díjak, jutalékok stb.	400.—
7. Az Athenaeumnak, egyetemi nyomdának stb. különféle nyomtatványokért	200.—
Átvitel	19.258.—

	Előirányzat 1911-re
Át hozat....	19.258.—
8. A kiadványoknak 1910. évi raktári kezeléseért	240.—
9. Tagok gyűjtésének költségeire	250.—
10. Postai megbízások költségeire	450.—
11. Remélhető új alapítványok tőkésítése.....	1.000.—
12. Bányai Elemérnek a Tárgymutató II. kötetének tiszteletdíjából	1.000.—
13. Előre nem látott kiadások	350.—
14. Idegen pénzek	1.000.—
A) összesen....	23.548.—
<i>B) Magyar Történelmi Életrajzok.</i>	
15. M. T. Életrajzok 1911. évi nyomdai számlája (40 ív) ..	6.000.—
16. M. T. Életrajzok 1911. évi írói tiszteletdíja (40 ív) ..	2.000.—
17. M. T. Életrajzok 1911. évi illusztrációinak költsége....	2.000.—
18. M. T. Életrajzok 1911. évi szerkesztői tiszteletdíja	800.—
19. M. T. Életrajzok 1910. évfolyamának szétküldési költsége	439.18
B) összesen....	11.239.18
<i>C) Történelmi Tár.</i>	
20. Történelmi Tár 1911. évi nyomdai költsége.....	4.000.—
21. Történelmi Tár 1911. évi írói tiszteletdíjai.....	1.500.—
22. Történelmi Tár 1911. évi szerkesztői tiszteletdíja	800.—
23. Történelmi Tár 1910. évi 4. füzetének szétküldési költsége és az index írói tiszteletdíja	351.79
C) összesen....	6.651.79
Kiadás A), B), C) összesen	41.438.97
Bevétel A), B), C) összesen	41.438.97
Maradvány....	—.—

A NEMZETI SZELLEMRŐL A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN.

A Magyar Történelmi Társulat 1911. évi márczius 16-iki közgyűlésén
tartott elnöki megnyitó beszéd.

Irta és elmondotta: CSÁNKI DEZSŐ első-alelnök.

Tisztelt közgyűlés!

Midőn e helyről először megszólalok, a kegyelet érzése vezérli gondolataimat az iránt a kitűnő férfiú iránt, a ki közvetlenül előttem foglalta el a Társulat első-alelnöki székét.

Más tagtársunknak jut ugyan a szerep, hogy ez alkalommal Thaly Kálmán emlékéét felújítsa; de én is emelni szeretném kegyeletes ünnepünk jelentőségét oly eszmék fölmutatásával, melyek az ő lelkét foglalkoztatták.

Csupán néhány összetartozó gondolatot említek. Egyik az, hogy mily nagy szeretettel állott Társulatunk bölcsőjénél és gondozta Társulatunkat működésének kezdő éveiben, de azután is, élte végéig. A másik pedig: hogy mint történetíró, oly korszakot választott működése tárgyául, mely a nemzeti önállóság védelméért pazarolta szegényen vagyonát és meggyöngülve vérét; hogy ugyanó azokat a dicsőséges eszméket, melyeket bőséges kutatásai eredményeül felmutatott, mint politikus és hazafi, élete egész folyamán megvalósítani törekedett; s hogy végül mint kötötte össze a történelem ez eszméit s a történetíró, hazafi és politikus e vágyait és gondolatait végrendeletében vagyona egy tetemes részének áldozásával arra a fenkölt célra, hogy éppen a mi Társulatunk írja vagy irassa meg ez önállósági törekvések sok fájdalomtól megszentelt történetét.

Végrendeletének e művekre vonatkozó kikötései mindennél jobban jellemzik az ő egyéniségét s lelki világának berendezését. E történelmi műveket, hogy az ő szavait idézzem: »nem aulikus,

nem clerikális, nem reactionarius, hanem *tiszta magyar nemzeti és szabad szellemben*» kívánja megiratni.

Úgy érzem, nem sértem meg az ő alakja iránt érzett kegyeletünket, ha ez alkalommal e kikötéseknek azt a részét, melyet ő *»tiszta magyar nemzeti szellemben»* szavakkal fejez ki — sajnos az idő rövidsége miatt, szintén csak röviden — megvilágítom.

I.

Mert mi a legbecsesebb a történetírásban és a történetíró előtt? A »nemzeti«? Nem. Hanem a történelmi igazság. S ha mégis egy kiváló történetíró a »nemzeti«-nek eszméjét helyezi előtérbe, joggal kérdezheti az a történetíró, a ki a végső megbízhatóság szempontja miatt mindig a tárgyilagos tudomány biztos alapján akar állni: *mi viszonya van, főleg nálunk, a »nemzeti« eszméjének a történelmi igazsághoz.*

Ez a kérdés nem kevésbé izgatja a mi korunkban a világnézetében sokképen meghasonlott európai társadalmak forrongó gondolatait. S tulajdonképpen — mint ez a gondolatok birodalmában oly gyakran megesik — még azt is igen nehéz tudományosan meghatározni, a mi nélkül pedig a kérdés megoldásához még csak hozzá sem foghatunk, hogy: *mi az a nemzet?* S különösen nálunk, egy bár egységes területen, de kuszáltan felépített társadalomban nehéz e szó igazi tartalmának meghatározása.

Megnehezíti e meghatározást az a körülmény, hogy az ó-, közép-, sőt újabb kor sem igen ismeri és használja a nemzet szót, és annak igazi értelmével sem törődik; ellentétben az épp letűnt és jelen századdal, mely fokozódó hévvel emlegeti és használja azt. De azért kereshetjük a régebbi, történelmi időkben is azokat a népalakulásokat, melyeket »nemzet« alatt értünk.

A »nemzet« összetett fogalom, melyben más, még pedig szintén tág fogalmakat találunk. Mindenekelőtt bizonyos ember-tani és néprajzi elemet: az azonos *faj* vagy *vér*, a *rokon eredet*, a közös leszármazás fogalmát, a rokon családok, törzsek és népségek összetételét; azután ezzel kapcsolatban a *nyelv*, gyakran a *jogszokások*, *erkölcsök* és *vallás*, végül a *földterület* azonosságát; mindent összevéve tehát bizonyos természeti és műveltségi elemeket. Ezek közül egyik-másik időnként jelentőségre nézve

kiemelkedik, mint különösen a közös eredet, továbbá a nyelv és a közös terület, az élelmet adó föld, a haza gondolata. *De azért ezek egyike, sőt ezek összesége sem teszi magában a nemzetet.*

A nemzet igazi kialakulását főleg *politikai* természetű vonatkozások, *politikai* tényezők irányítják és teremtik meg. Leghatalmasabb ezek közül a *politikai egység*, mely a nemzet létrejövetelének — épp tárgyalt — alkotó elemeit, s az ezekben rejlő erőket összefogja, működésre, kifejlésre készíti, a *nemzeté alakuló nép* céljait kitűzi, és azt e célok elérésére serkenti, tüzei.

Kettőt adhatnak a politikai tényezők, adhat különösen a politikai egység, a közös leszármazás, a nyelv, a vallás, szokások stb. által lazábban egybekapcsolt, összefüggő területen együtt élő népségnek. *Először a keretet*, különösen a közös vezetés, az ugyanazon dynastia összefogó intézményei által; s másodsor ezen belül *az érdekek azonosságát.*

Ebben a keretben, ezen az alapon, a nemzetet alkotó minden elem jobban érvényesül. De éppen ezeknek a különböző elemeknek egymáshoz való természetéből s a politikai tényezőkkel való összevegyüléséből következik, hogy az elemek és tényezők működése időnként változik, ereje hullámzik, s így az egész nemzeti jelleg megnyilatkozása más és más képet mutat.

De a minék e működés következtében idővel okvetetlenül ki kell formálódnia, mikor az egyén már önként is jobban alá tudja magát rendelni a köznek a főcélok elérésére, az a nemzetet jellemző együttérzés és együtt-élni akarás, bizonyos erős *néplélek*, melyet a közös történelem, a közös mult, az együtt-szenvedésnek, a közös dicsőségnek megszentelő, isteni érzése, a vágyak és remények azonossága nevel. Ezek a közös emlékezések, érzelmek, vágyakozások és akaratok aztán a közös érdekeket a *közös ideálok* magaslatára emelik. Így alakul ki mindezek megtestesüléséül: a *nemzet egységes jelleme és egyénisége*, mely az egy területen élő rokon népségeket, mint egységet, a szomszédságban vagy távolabb kialakuló hasonló nemzeti egységektől elkülöníti, és a saját maga érdekeinek és ideáljainak szolgálatára rendeli.

Ebből következik, hogy más, hasonló nemzetek létezése, nemzetek versenye nélkül nincs nemzet. De nem lehet bizonyos

műveltség nélkül sem. Mert alsóbb, állatiasabb életet élő népek nem emelkedhetnek az ideálokért is élő nemzetek magaslatára ; ellenben a műveltség bizonyos elemei, különösen a nyelvet is használó és művelő irodalom és költészet, de a művészet, sőt tudomány útján is fejlesztheti, — a polgárosodás gyakorlati, anyagiasabb eszközei által pedig biztosíthatja egy nemzet a maga egyéniségét és annak érvényesítését.

Ez a kifejtés, biztosítás és érvényesítés kettős lehet. *Egy belső*, a nemzet saját tulajdonságaiból és erejéből való kialakulása, más nemzetek működésének saját hasznára fordított befolyása által is ; s egy *külső*, mikor a nemzet maga hat vagy hat vissza a szomszéd népekre, különösen pedig a külön nemzeti életet nem élő, ugyanazon a területen élő néptöredékekre, melyeket nemzeti működésének hatalmi körébe von s nemzeti egyéniségének elismerésére vagy éppen fölvetelére kényszerít. E kettős működés a korok és helyzetek bizonyos körülményeitől függ, de belső erőbeli állapotoktól is, melyek a nemzet lételét és idegen környezetete fölötti egyéni fensőbbiségét megállapítják és biztosíthatják.

II.

Meghatározván ekként a nemzet és megértvén az ebből folyó »nemzeti« fogalmát, arra a már feltett kérdésre kell válaszolnunk : mi viszonya van, főleg nálunk, a »nemzeti« eszméjének a történelmi igazsághoz ?

E nagyterjedelmű kérdés válaszául azonban ezúttal természetesen csak néhány főbb tényt sorolhatok fel.

A *magyar nemzet* láthatólag abban a pillanatban *születik meg*, mikor Árpád vezért pajzsra emelik, tehát még mai hazánkon kívül : az Etel-közben. Ettől kezdve a közös eredetű, nyelvre, műveltségre, szokásokra nézve rokon, ugyanegy földterületen nomadizáló népet a politikai egység kerete fogja össze, érdekeinek ápolására, egyéniségének kifejtésére. A nemzeti eszme csak csira ugyan még, politikai keretei pedig lazák — mert egy nomád, a szomszéd népeken élősködni akaró hadi népnél nagyon függnék az eshetőségektől, főleg pedig a vezér egyéniségétől, — de mindkettő fejlődésre képes és állandóságra nyujt reményt.

E főtényen kívül a honfoglalással kapcsolatban három más tényt állapíthatunk meg. *Első*, hogy ez az úgyszólván még gyermek nemzet egy vele távoli rokonságban levő nagyobb népelemet vett fel már magába : a kozárokat, a kiket nemzeti léte egyik alapelemének : nyelvének, sőt egész egyéniségének részévé fog tenni. *Második*, hogy itt az új hazában mindenféle, főleg szláv néptörödékekre telepedvén le, számos elemet átvesz ezek műveltségéből, nyelvéből, sőt emberanyagából is ; de mind ezt csak mintegy építő anyagul használja fel, mert maga az épület szerkezete, képe magyar marad. *Harmadik*, hogy ezt az új területet : a Duna—Tisza-mentét és Erdélyt birtokába veszi ugyan, de mikor pár emberöltő múlva letelepül, teljesen benépesíteni nem bírja. Hanem azért — a három tényt összefoglalva — nemzeti erejét és *felsőbbségét* rokon vagy idegen, ázsiai és európai népelemek bevonásával, műveltségi értékeik áthasonításával, és egy, számára még túlságosan tág terület birtokbavételével mégis megmutatja.

Széthúzó belső erők miatt ingadozó politikai keretét az utolsó vezér (Géza) erős keze alkotja meg újra ; biztosítván ezzel a keret tartalmát is.

És ekkor egy különös, mondhatnám : csodálatos, látvány következik.

Az eredeti, magyaros törzs-szerkezetből már-már kiforgatott nemzetet az *idegen* anyagi és szellemi áramlatok, sőt kiméretlen támadások egész sora rohanja meg : Nyugat, Dél és Kelet felől, mintegy két és fél száz esztendőn keresztül.

A sokáig lenézett és kizsákmányolt *Nyugat*, mely az ifjú nemzetet túlcsapongásaiból, terméketlen, kalandos életéből kiszámított, súlyos csapásokkal kijózanítá, először bár idegenül, de jótékonyan polgárosodásának, majd vérszemet kapva, ellenségesen, politikai és hadi erejének egész hatalmával akarja birtokába venni. A *császárság* egy évezred óta kipróbált, a politikai művészet mestereitől : a rómaiaktól örökölt állami, hadi és közigazdasági, — s a *pápaság* a haladás tényezőit is tartalmazó fenséges, vallásos Hit, de egyszersmind a növekvő erejű Egyház sokszálú eszközeivel ; mindkettő pedig az eddigi nemzetinek : a társadalom egész berendezésének, a vallás és erkölcs minden

szokásainak egyenes lerombolásával, s egyszersmind új, szokatlan vagy gyűlölt idegen hatalmasoknak : külföldi lovagoknak, papoknak, szerzeteseknek, sőt egy idegen nyelvnek is : a latinak hatalomra juttatásával. Az ifjú nemzet úgyszólván teljesen a nyugati idegen polgárosodás uralma alá kerül, melynek idáig halálos ellensége volt. *Dél* felől a görög császárság, erejének mintegy utolsó fellobbanásával, akarja kezére keríteni ; *Kelet* felől pedig a rettegett besenyők, kúnok és tatárok támadásai borítják el.

Ez a hatás. De mi az eredmény ?

A régi mivoltából kiforgatott, ázsiai szokásai miatt lekicsinyelt, új intézményekkel boldogított és egyszersmind támadott nemzet talán tönkre megy ? Nem ; megél, felfrissül, újjászületik, megerősödik. Az új eszméket magáévá teszi, az új intézményeket hasznára fordítja s alkalmazkodik új helyzetéhez. A támadásokat visszaveri, a csapásokat, szenvedéseket pedig kiállja. A beáramló idegen eszmékből nemzeti egyénisége, sőt egysége gyarapítására új erőket merít, új eszközöket alkot. Az idegen lovagok utódait áthasonítja ; a besenyőket, jászokat, kúnokat, tatárokat alkalmas üres helyeken letelepedésre kényszeríti, hogy idővel ezek tömegével is nevelje a nemzet legbecsebb tényezőjét : emberanyagát. Sőt az idegen eszmék uralmának második és harmadik századában már maga telepít be Nyugatról idegeneket, főleg németeket (szászokat), a kiknek nemzeti testébe leendő beolvadására ugyan, ezeknek magasabb műveltségén és intézményein alapuló önérzete miatt, nem igen számíthat, de a kik idegen vérük, nyelvük és szokásaik mellett is pótolják a kissé egyoldalú szervezet hiányzó részeit : anyagi, gazdasági megerősödését szolgálják, s így ereje és egyénisége érvényesítésében mégis csak támogatják.

Ez idegen eszmék és erők alapján fakadt nemzeti újjászületésnek és megerősödésnek legfőbb eszköze egy nagyhatású politikai tényező volt, a nemzet kerete és szerve, majd nemzeti egységének és egyéniségének megtestesülése : a királyság, a királyi hatalom. Eredetere nézve szintén idegen intézmény ugyan, de a mely nagyobb zökkenés nélkül, gyorsan illeszkedik bele az utolsó vezér által megerősített vezéri hatalomba, s így legelőbb válik

nemzetivé, hogy később, de még e korszakban, az egész meggyarapodott területre kiterjedő kormány szervei által hovatovább a nemzeti állam jelenségeit mutassa. Oly fejlődés, melyre a tiszta hűbéri Nyugaton csak hosszú idő múlva, nehéz küzdelmek, sőt vonaglások árán jutottak el a különböző eredetű vagy nyelvű keresztyén társadalmak.

E fejlődést különösen *két körülmény* mozdította elő. Egyik az, hogy a királyság a csak lassanként benépesedő területen óriási *földnek* jutott közvetlen birtokába, melyet azután nyugati minták szerint alakított szervekkel kapcsolt magához. A másik pedig, s talán a legelső, mert emberi, hogy *a nemzet kétségtelen józan hajlamai és fogékonysága mellett az emberi kiválóságok egész sora* működött közre az óriási és nehéz munkában. E kiválóságok, Géza vezértől és Szent István királytól IV. Béláig, a nemzet véréből való Árpádok, a kiknek fogékonysága, előrelátása, bátorsága és bölcsesége irányította, sőt ha kellett erőszakolta előre ez útján a nemzetet, oly időben, mikor a szabadság vagy szolgaság legkülönbözőbb fokán és a műveltség kezdetén álló társadalom még csak kevés műveltek és széles látkörűek gondjaira van bízva, képtelen vezetők mellett pedig a hatalmasok kényének van kiszolgáltatva.

Ekként, mint látjuk, ez időben az egész nemzeti fejlődésnek, egy szóval: »nemzeti«-nek mivolta kifejezetten *politikai jellegű*. A nemzeti-erők legjava, főleg az egységes királyi hatalom útján, az idegen eredetű politikai intézmények áthasonításán, saját egyénisége szerint való továbbfejlesztésén, nemzeti egységes állami létének megerősítésén, s az Adria-tengerig kitolt, meggyarapult egész nagy területen élő idegen népek és néptörödékek felett való biztosításán fáradozik.

A *szellemi művelődés* világa a vallásos hit uralma alatt áll még, vezetése csaknem kizárólag a nagy hatalmú Egyház kezében van, s ezért inkább *nemzetközi jellegű*. Szervének: a szintén nemzetközi latin nyelvnek az egyházi és világi téren beállott egyeduralma mellett a *hazai nyelv* csak elhanyagolva, hétköznapi szerepben tengődik. Az idegen befolyás tehát a szellemi műveltség birodalmában a régi keleti műveltség romjain szinte korlátlan hatalomra jut. E téren a nemzetinek felülkerekedéséhez, áthaso-

nítás útján, új eszmék hatására, hosszú századok nehéz munkájára van még szükség.

III.

A XIII. század folyamán az arany-bulla, a tatárjárás, az ifjú királyok harcza és a jövevény kúnok idején hanyatlik ugyan a nemzet főszerve : a királyi hatalom, de a XIV. és XV. században még nagyobb fényben emelkedik föl újra ; hogy azután a mohácsi vést megelőző pár évtized alatt ismét lesüljedjen. Most már kevésbé nagy uradalmaiból, mint inkább a gazdasági erők fejlettebb állapotából (só- és fémbányák, ipar, kereskedés) és az alattvalók emberanyagából és javaiból (bandériumok, telekkatonaság, adók) meríti erejét.

S bár a külföldi hatások és visszahatások nem szűnnek meg, sőt olykor emelkednek, a *királyság magyaros, nemzeti jellege* nem hogy csökkenne, de időnként föltűnően emelkedik, s hovatovább az alattvalók eleven nemzeti érzéséből táplálkozik. A nemzet idegen fejedelmi családból kénytelen ugyan királyokat választani, de azért hűségesen kitart az első nemzeti dynastia leányági ivadékai mellett. Ez a parancsoló érzés nevelte az idegen Anjou-ház egyik tagjából, Nagy Lajosból, legnemzetibb királyunkat ; s ez emelte trónjára, mintegy visszahatásul az idegen királyok ellen, a nemzetből való Hunyadi Mátyást, a ki ezenkívül nagyatyja szerint még szintén idegen lévén, a nemzet áthasonító ereje s a déli és keleti népek fölött megállapított műveltségbeli és nemzeti fensőbbsege mellett tanúskodott.

A középkori társadalom az egyenlőtlenség elvén épült fel. Jogok szerint különböző rétegekre darabolódott. *E rétegek azonban politikailag közvetve vagy közvetlenebbül a királyi hatalomhoz voltak csatolva.* E körülmény *nemzeti szempontból igen nagy előnyöket vagy igen nagy veszedelmeket hordott magában.* Minden attól függött : azonosítja-e magát a királyság (királyi hatalom) a népnek saját egyéniségéből, érdekeiből és ideáljaiból folyó együttérzésével és közakaratóval, vagy ellentétbe helyezi-e magát ezzel. Előbbi viszony a társadalmi daraboltság mellett is a nemzet egyéniségének és erejének nevelésére, utóbbi ellenkezőleg : a nemzet feldarabolására, e daraboknak egymással

szembehelyezésére, önmarczangolására és így erőtlenségére vezet-
hetett.

A középkor e későbbi részében, a mohácsi vészig, ez a viszony király és nép közt meglehetősen összhangzatos és így kedvez a nemzeti egyéniségnek és erő kifejtésnek.

Hogy tárgyalásom lehető rövid és szempontunkból lehető világos legyen, a társadalmat a királysággal való e viszonyában három csoportra osztom.

1. A *jászok és kunok s a székelyek*; továbbá a *szászok és a városok* legközvetlenebbül vannak a királyi hatalomhoz kapcsolva. Előbbiek nemzeti szempontból a magyarsághoz csatlakoznak; utóbbiak elkülönítik ugyan magukat, de végeredményben gazdaságilag és így politikailag is, a nemzeti királyság érdekeit szolgálják és erejét fokozzák.

2. A rabszolgák, szolgák, félszolgák, félszabadok és szabadok tarka társadalmi rétegei a XIII. század második fele óta a lakosság zöménél a *nemesség és jobbágyság* két fő rétegeire egyszerűsödnek. Ez a rendeződés, legrövidebben szólva, a társadalom gazdasági megerősödése s ennek alapján a szabadságnak és egyéniség önérzetének lefelé való terjedése által jött létre. Ez volt az oka, hogy ellentétben az Anjouk XIV-ik századával, a mikor még jóformán csak a főnemesség uralkodik a királylyal, a XV. század közepe és a XVI. század első két évtizede a *vagyonában és önérzetében meggyarapodott köznemességet helyezi előtérbe*, jelesen a Mátyás király megválasztásakor már mintegy a nemzet megtestesülését. *A nemzet úgy lép már át a következő korszakba, hogy egyénisége nem csupán a királyságon, hanem az egész nemesség, főleg pedig a köznemesség erején és közakaratan is nyugszik.* S mindez a legfőbb nemzeti symbolumban: a szent koronában egyesül.

3. A *szabadság eszméjének hatását itt nem kutatom.* Ez az eszme nem mindig parallel a nemzeti eszmével és külön tárgyalást kíván. De nemzeti szempontból egy körülmény megemlítését nem mellőzhetem.

Kiemeltem már, hogy a magyarság a hazául elfoglalt területet nem bírta teljesen benépesíteni, s a hol benépesítette is, *idegen népelemekre* helyezkedett. *Később, különösen a terület szélein* a szlávon kívül német és oláh népelemet helyez el vagy

enged beszivárogni. Ezeket az idegen népelemeket a földdel együtt részint közvetlenül a királyság, részint a fő- és köznemesség veszi lassanként birtokába ; részint pedig a királyi hatalom, a szent korona közösségébe azaz a nemesi rendbe való felvétel útján azoknak az *idegeneknek engedi át, a kik közülök e területen kiválnak és a magyar királyság s ezzel a magyar nemzeti érdekek szolgálatába szegődnek.* Általános középkori eszme, de talán magyar földön fejlődött ki legszabályosabban, hogy a magyarság a *több szabadság*, de egyszersmind az *egyéni kiválóság s a közjóért kifejtett buzgó közreműködés* elve alapján *veszi föl nemzeti testébe* a másfajú népeket. Ez a fölvetel az illetőre nézve mindig emelkedést jelent ugyan ; de egyszersmind a magyarság nemzeti mivolta és fensőbbsege előtt való meghódolást is. *Ennek az alakulásnak több tanulmányozásra méltó typusa van.* Ilyen pl. északon *Liptó- és Turóczmegyében* s délen a *Száva-Dráva-közén* a szlávok (tótok) lakta, továbbá délkeleten : a *Szörénység és Erdély* részeiben az oláhoktól ellepett vidéken. Mindezekben a tájakon részint királyi, részint báni, részint pedig erdélyi vajdai, végeredményében tehát szintén csak királyi várak területén ment végbe oly természetű alakulás, melynek folyamán az illető idegen nyelvű és eredetű lakosságban hadi és politikai érdemek alapján a közjó szolgálatában kitűnt egyének, bizonyos fokozatokon keresztül az országos nemesek rendjébe jutottak, és ezzel a magyar nemzet részévé, a magyar nemzeti eszme tényezőjévé váltak. A legbölcsebb, legméltányosabb és legsikeresebb — bár conservatív — eszköze ez a középkori magyar nemzeti eszme kiterjesztésének, érvényesítésének és egyszersmind gazdagításának, s az idegen népelemek függőben tartásának, sőt kielégítésének is. Ez a fényesen bevált módszer hozta be a magyar nemzet testébe s a nemzeti vágyak, érzelmek és ideálok örök szolgálatába — hogy csak néhány főtípust említsek — *Liptóme gyében* pl. a Szmrecsányi, Szentiványi, Luby, Horánszky, Andreánszky, Liptószentmiklósi Pongrácz, Pottornyay, Palugyay, Fejérpatak, Andaházy, Liphay, — *Szlavóniában* pl. a Zrednai vagy Zrednai Vitéz és Csezmiczei — *a Szörényi bánság területén* pl. a Szabadfalvi Bésán, Dobozi Dánfi, Temeshelyi Dési, Örményesi Fiáth, Bizerei Gámán, Gerlistyei, Tinkovai Macskási, Macskási Tárnok, Mutnoki és Mutnoki Zajk,

végül *Hunyadvármegyében* pl. a Hunyadi, Malomvizi Kendefi, Csolnokosi, Galaczi Buda, Pónori Török, Csulai Móré, Nádasdi Ongor stb., stb., idegenfajú családokat; és terjesztette ki a magyarság birtoklását, intézményszerűen, a magyaros vármegyei szervezet útján a Száva-Dráva-közben, sőt a Száván túl is: mai boszniai területen, az úgynevezett Alsó-Szlavóniában.

IV.

A XVI. század eleje óta, épp idegen és gyöngé királyok idején ismét óriási erejű idegen vagy ellenséges eszmeáramlatok, törekvések és támadások rohanják meg a nemzetet. De most más természetűek ez új tényezők, mint Szent István korában, s így mások lesznek a hatások is. *A szellemi műveltség terén az olasz renaissance és a német reformatio; a politikai téren pedig egy nagyhatalmú uralkodóház trónigénye majd trónra jutása és a török hódítás.*

A gazdasági haladás alapján támadt olasz renaissance az emberi lelkeket a vallás és hit uralkodó eszméjétől elfordítván, világias dolgok felé irányítja, de egyszersmind kétségekkel tölti el és erkölcsi érzékét megbénítja; ennek visszahatásaképp a német reformatio vissza akarja ugyan adni a lelkeknek a nyugalmat, hitet és erkölcsi meggyőződést, de ezt csak belső forradalom és eddig szentnek tartott elvek és intézmények felforgatása, sőt elvetése útján teheti.

E bomlás, új alakulások és ellenállhatatlan támadások hatása alatt teljes felfordulás és zűrzavar áll be minden téren. *A nemzeti fejlődés terén az eddigi tényezők szintén felmondják a szolgálatot; s a helyökbe lépő új elemek néha erősen kiélesedő ellentéteket támasztanak.*

Mindenekelőtt megbomlik és tönkremegy, a mi eddig évszázadokon át csak gyarapodást látott: a *területi egység*. Sőt a terület óriási, legbecsesebb része idegen, vad indulatú ellenséges hatalom: a török birtokába jut. Ennek következményeképp részben veszendőbe megy a *nemzeti birtoklás* is, melyen eddig a nemzeti fejlődés és fensőbbiség nyugodott.

Hasonló sorsra jut a *nemzeti (politikai) egység* is. A *királyi hatalom*, mely pedig minden jog, kiváltság és birtok forrása,

szembe helyezkedik a nemzettel, a faj, nyelv, jogszokások, hagyományok, történelmi múlt, együttérzés, közös akarat, érdekazonosság és közös ideálok, szóval mindamaz elemek tekintetében, melyek a nemzet fogalmát alkotják. Ekként a *királyság mint intézmény*, a nemzeti politikai egységnek eddig úgyszólván megtestesülése, legértékesebb azaz *nemzeti jellegétől* és tartalmától fosztatik meg. Sőt több, nyelvre és érzületre teljesen idegen és ellenséges országgal s egy nagyerejű és telhetetlen hatalmi intézménnyel: az autokratismusra hajló császársággal szövetkezvén, mint holt-teher nehezedik rá a területében és erejében amúgy is megfogyatkozott nemzetre. Holott a nemzet épp az előbbi korszak végén foglalta törvénybe, mintegy az eddigi fejlődés eredményeképp s jóformán előre sejtve a rettentő ellentéteket: politikai lételének, főleg pedig a királyságnak nemzeti jellegét; s holott a »nemzet« fogalma, s ezzel együtt a nemzeti érzések és vágyak bensősége az előbbi korszakban, mint láttuk, bár rendi alapon, már a társadalom alsóbb rétegére: a köznemességre is átment.

Az így támadt *ellentéteket maguk az uralkodó eszmék is csak növelték.*

Az olasz renaissance és az ezzel járó fölfedezések, az anyagi és szellemi művelődés és alkotás iránt fogékonyakká tették a lelkeket; ugyanazok s a reformatio kifejlesztvén az egyéni önérzetet, a tekintély korlátlan uralmát megtörték s a szabadság utáni vágyat megnövelték. Mindez azonban ismét a nemzeti eszme bensőségére vezetett. Mert ez új eszmeáramlatok hatása-képp az eddigi közös kötelék: a régi hit és ezzel kapcsolatos nemzetközi egyházi jellegű műveltség szálai szétszakadozván, a nemzeti egyéniség érzete és vágya még jobban előtérbe lépett; annál is inkább, mert a reformatio s utána az ellen-reformatio is, a nemzeti nyelv segítségül vételével az egyházi és iskolai oktatást, s ezzel együtt az irodalmat is nemzeti alapokra helyezte.

Ez új tényezők hatását fokozta a magyar faj heves, lobbanékony vérmérséklete, önérzetes, szabadságra és uralkodásra vágyó természete, s politikai érzéke, mely — mint láttuk — nemzedékről nemzedékre kapcsolta őt történelmi hagyományaihoz, megszokott, könnyen áttekinthető és egységes intézményeihez.

E változások és ellentétek nyomán az *összeütközések* nem maradhattak el, különösen a nemzeti tartalmát veszített, de hatalmában és fenségében megnövekedett királyság s a faji önértékében megizmosodott nemzet között.

Az így támadt harcokban és küzdelmekben a nemzet évszázadokon át a forradalom és opportunismus végletei közt vergődik, s legalább is sérelmeit panaszolva, saját faji mivoltának és érzelmeinek, nyelvének, érdekeinek és ideáljainak érvényesülését s *régi egységes nemzeti kereteit keresi és követeli*. Ebben a kínos, hosszúságos, fárasztó vergődésben, a nemzet politikai egységét avagy ennek legalább eszméjét, kiváló férfiak vezetése alatt, csupán a kicsiny erdélyi fejedelemség képviselte és tartotta fenn. Támaszkodva az anyaország s különösen a Tiszavidék érzelmeire és segítségére, e politikai közhatalom mindvégig nemzeti maradt, egybeolvadt a közakarattal, s vezette ezt a szellemi műveltség terén is. A nemzeti birtoklást pedig a régi alapokon folytatván, területének időnként való kiterjesztésével fokozta is. S mindezek alapján magyar nemzeti egységét — bár belsőleg bizonyos daraboltság mellett (magyar, szász és székely »nemzet«) — mégis meg tudta őrizni; egyéniségének fensőbbtségét pedig, olykor bámulatra méltó erővel, kint és bent, nemzedékeken át érvényesítette. E nemzeti fensőbbség hatása főleg az eddig a történelmi fejlődés szerint csak csekély joggal bírt oláhság műveltségére gyakorolt befolyásában nyilatkozott meg.

Közben területi egysége megcsonkúlván, politikai egysége pedig szétdarabolódván, az ingadozó keretű nemzet, az uralkodó szellemi áramlatok és eszmék alapján, a *nyelv, irodalom és szellemi műveltség* területén igyekszik kifejteni egyéniségét s megalapítani az egész terület mind nagyobb részére kiható érvényesítést, szellemi fensőbbtségét.

V.

De a természet törvényei a nemzetekre s ezek küzdelmeire is állanak. A XVIII. század elején a két évszázados erőpazarlás, nehéz harcok és vergődések visszahatásául az az idő következik el, a mikor a rendi alapján már korhadásnak induló, kimerült nemzet, a miért eddig annyit küzdött: egyéniségének meg-

tagadásával simúlni próbál az idegen, neki külsőségekben hízelkedő, császárságra emelkedett királyi dynastiához. Nemzeti mivoltának, egyéniségének érzete, akarata és fensőbbsege, kényelmeskedő önámításának ez idején sülyed legmélyebbre. Szerencsére, hasonló ok miatt minden más nemzeti érzés szunnyad az egész, újra összetákolts területen. A tespedés e szégyenletes, mert csak majmolásra szorítózkodó állapotából csodálatosan ismét idegen eszmék szózatára emelkedik fel nemzeti egyénisége kialakítására vonatkozó kötelességének tudatára.

Ez a tudat most is (mint hajdan) a jóakarató, de nemzetietlen és absolut királyi hatalom által megindított gazdasági fejlődés alapján alakul ki; az elhanyagolt nemzeti nyelv, a megmaradt nemzeti hagyomány s ennek szent symboluma: a korona nyilvánvaló veszedelmének látásakor pedig heves érzelmmé válik.

A nemzeti munkához fokozódó hévvel, a nyelv becsét és művelését mindenek fölé helyező, s nem sokára önálló sikert is felmutató irodalom fog hozzá, a régi magyar dicsőség példáival igézve meg a lelkeket. De működésébe csakhamar beleszól az ébredező politikai érzék és becsvágy is. Együttérzés és közakarát rohamosan nyilatkoznak meg s igyekeznek hatalmukat kiterjeszteni az ismét egységesebbé váló egész területre és lakosságra. Ez a nemzeti megújulás akkor tetőzik, midőn a nemzeti irodalom legértékesebb gyümölcseinek érése idején (Vörösmarty, Petőfi, Arany) az elvénhedett rendi nemzet, sok évszázadon át élvezett kiváltságait eldobván, a társadalom alsóbb rétegeit is a nemzeti közérzés, vágy és akarat jogos osztályosává teszi, s ekként, legalább pillanatra (1848 márczius) oly sok század után újra az egységes nemzeti állam magaslatára emelkedik. Sajnos, e lendületes elhatározása ismét szembe állítja az idegennek maradt királyi hatalommal, mely a századok folyamán intézményszerű kötelekekkel az országhoz csatolt, szomszéd, idegen állam ellentétes érkeiben s a hazai területen élő, de szintén idegennek maradt néptörédek nemzeti vágyaiban keres magának szövetségeseket.

Mi tehát az eredménye nemzeti szempontból az évszázadokig tartott külföldi hatásoknak, területconkításoknak és a királyi hatalommal a nemzeti létért való összeütközéseknek? Egy számottevő magyar nemzeti irodalom és művészet; egy

csonka nemzeti állam, ezen belül a királyság érzelmi közeledésével; a Száva-Dráva-köz elvesztése s az autokratizmussal tartott Horvátország területi és nemzeti meggyarapodása; végül a szerbségnek, de különösen az oláhságnak hasonló szövetkezés útján, nemzeti alapon történt egyházi szervezkedése.

S itt végződik a történelem; kezdődik a napi politika. Nekünk e helyütt csak egyetlen, de talán a legfőbb tanulságra szabad rámutatnunk, hogy a nemzet ezen a területen saját *egyéniségét* csak úgy tarthatja fenn, ha *nemzeti fensőbbiségét is fenn tudja tartani*, ezt pedig ma már csupán a *haladás és műveltség eszközeivel* teheti meg, melyeknek *ereje* azonban *évezredes történelme nemzeti hagyományából és ideáljaiból fakad*. Ezeknek törvényeit kell tehát tanulmányoznia és megtartania.

*

Ime a történelmi igazság a »magyar nemzeti szellem« kérdésében. Ézeréves történelmünknek a magyar nemzeti eszme egyik legfőbb, növekvő erejű tényezője és irányítója. Hatása és ereje eleinte főleg hadi és politikai, később, nyugat-európai eszmék befolyása alatt politikai és társadalmi téren nyilvánul meg, majd nyelvi, irodalmi, művészeti és általános műveltségi alkotásokban is.

PAULER GYULA EMLÉKEZETE.

A Magyar Történelmi Társulat 1911 február 16-iki ünnepi ülésén tartott emlékezésed.

Irta és előadta: DR. THALLÓCZY LAJOS.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY —

Magam előtt látom a mi apró termetű, mindig kurtára nyírt, kerek fejű, szinte peczkes magatartású néhai elnökünket, a mint a kitűzött órára pontosan benyit e terembe s rövidlátása miatt mereven maga elé nézve, odasiet a helyére. Kissé rikácsoló, de jól érthető hangján megnyitja az ülést s mindvégig lankadatlan figyelemmel, parányi részletekre is ügyelve vezeti a tárgyalást. De épp oly érdeklődést tanúsít akkor is, ha nem rajta lévén az elnöklés sora, csak választmányi tagbéli minőségében vesz részt az ügyek intézésében. Ilyennek ismerjük az Akadémiában, ilyennek tudományos és közéletünk minden terén, a hol munkát vállalt. Mindig elsőnek jelent meg, s a még sívár tartalmú értekezleteken is végig kitartott. És megelevenedik Pauler Gyula, az országos főlevéltárnok, a ki a régi budai országház földszinti, tömlöczhöz hasonló helyiségeiben 29 évig lelkiismeretes kitarással nemcsak hivataloskodott, de dolgozott.

S ha elmélázom a kerepesúti temető 493. sz. sírboltja előtt, magam elé idézem a becsületes munkásságnak ezt a ritka példányképét, a ki két emberöltő folyamán pártfogónk, vezetónk, nagy és apró bajainkban résztvevő barátunk, a tudomány terén tanítónk s ha kellett tanácsadásával még munkatársunk is volt.

Hiába keresem a formát, hogy ennek a csodálatos módon kötelességtudó, ideális magyar tudósnek, társulatunk vezéralakjának, a magyar történetírás színvonala előbbrevivójének szerepét, működésének hatását valamiképp is megvázoljam. De azért megkísértem, hisz magam iránt való tartozást váltok be

ezzel. Habár jól tudom, hogy szabatos emlékbeszéd nem kerül ki e személyes vonatkozású, inkább bioscopikus, mint rendszeresen megszerkesztett összeállításból. Faragjon művészi kézzel emlékkövet neki az elfogulatlan utód. Én, tisztelt Társulat, félig csiszolt anyagot nyújtok emlékezetemből. Csak visszhangja akarok lenni a múltnak, melyben megannyiunknak többé-kevésbé volt résziünk.

I.

(A Pauler-család eredete. — Pauler Antal (I) Pozsonyban. — II. A nemesítés szerző Antal. — III. Antal. — Tivadar. — Átöröklési momentumok.)

Híres, nevezetes Augsburg városától 13 km.-nyire dél irányában, a Lech és Wertach szegélyezte kavicsos, cserjés mező egyik lankás helyén, a Kempten felé vezető országút két oldalán, terül el Inningen falucska. Mindössze lehet vagy 800 lakosa. Nagy a szegénység köztük, de megelégedett, istenfélő, csöndes nép. Egy kisebb halom tetején épült a templom, körülte régi mód szerint a temető. Innen messze ellát a szemlélő. Alig pár kilométernyi távolságban fehérlik a königsbrunni templom, mely az újabb monda szerint, ama kegyetlen magyarok ellen vívatott győzedelmes csatának volt a középpontja. A templom szomszédságában van a lelkészlak, szemben vele a vogt, a falu bírájának terjedelmes udvarháza. A falu két utcájában 136 házat mutat ki a statisztika. Megannyinak mód felett tiszta a külseje, az ablakokban virág nyílik, s a hány ház, annyi méhes. Kiki dolga után jár, mindent csöndben végeznek, elannyira, hogy csak a méhek zümmögése hallatszik.

Erre a különben jó agyagos talajra a XV. században telepítettek községet a regensburgi benzések. Környékbeli, annak idején kelta-római maradványokkal keveredett sváb népség szállott a papok birtokára. Istenfélő, szokásaihoz, hagyományaihoz szívósan ragaszkodó, kemény s folytonos munkához szokott nép ez, mely attól, a mit jónak tart, egy tapodtat sem tér el. A reformatio idején a lutheranusok elpusztították a régi templomot, de ezek a papi úrbéresek kitartottak a régi hit mellett, akkor is, mikor szélteben már az új vallás igéit hirdették. Ezen a vidéken,

hol minden rög a magyarság első nagy pusztulására emlékeztet,¹ tünedeznek fel az izzó magyarságú történetíró első ismert ősei.

A Pauler-család (Paler-nek is nevezték) a XVI. század végén Augsburgban is feltűnik,² de eredetileg a környékben volt telepes. Vajmi nehéz az ily névtelen majd itt, majd ott feltünező munkás elemek ide-oda hullámozását pontosan megállapítani. Hisz a szegény embernek szegény a külső története. Annyi bizonyos, hogy a Paulerek a XVIII. század közepe óta Inningben hitelesen bizonyítható szegényebb sorsú telepesek, kiknek ivadékaik máig is élnek a környéken és Augsburgban.³

A földműves ember akkor jut magasabb társadalmi állásba, ha esze, bátorsága vállalkozóvá teszi. Az ilyen elmegy idegenbe is s meglátván a világot, ott a hol jól érzi magát, új otthon teremt magának. Ügyes vállalkozó, bátor, nyílt eszű embernek kellett lenni inningeni Pauler Antalnak, kit sorsa a régi magyar koronázó városba, Pozsonyba hozott.

Mária Terézia királynő uralkodása Pozsonyra is lendítő hatással volt. Míg a Duna-Tisza-közi részek s Felsőmagyarország csak lassan fejlődtek, Délmagyarország jóformán megszervezve sem volt, Pozsony, mint országgyűlési székhely, a közigazgatásnak központja, az udvartartás szomszédságában aránylag tetemes idegenforgalommal dicsekedhetett. A kinek pénze s vállalkozó szelleme volt, akkor is jól járt Magyarországon, a hol ugyancsak kevés volt az ember s még kevesebb a készpénz.

¹ A csata színhelyére nézve eltérők a nézetek. Dietrich Schäffer a források elemzése alapján azt vitatja, hogy a csata (955. VIII/9—10) Augsburgtól, észak-nyugatra (25 km.) Kuhlentalnál a Schmutterbach (a Lechhez párhuzamosan folyik s Donauwörthnél ömlik a Dunába) fölötti dombvidék keleti szegélyén zajlott le. — Die Ungarschlacht v. J. 955. Sitzungsberichte der k. Akad. der W. Berlin 1905. XXVII k. — Bresslau H. ezzel szemben a régi álláspontot vitatja, hogy a csatát a Lech és Wertach közt vívták. Die Schlacht auf dem Lechfelde. Hist. Zeitschrift, 97 k. 137. l. 1906. erre Schäfer u. o. válaszolt 538 l. Akár Schäfernek, akár Bresslaunak van igaza, annyi bizonyos, hogy a csata az Augsburg szomszédságában lévő Inningben táján folyt le s így ennek a vidéknek a lakossága tartotta fenn a hagyományt. Inningben 1½ órányira van a Lechtől s a Wertach és Singold (a Lech mellékfolyóinak) partján fekszik.

² A neuburgi bajor kerületi lt. felvilágosítása.

³ Az inningeni r. kath. plébánia hivatal felvilágosítása 1908. jul. 10, szept. 19; Pauler Antalt Göggingenben kereszteltették, de az 1708—1713. való keresztlevelek hiányoznak, P. I. Antal 1710-ben született.

Jó soruk volt az iparosoknak is, kiket szívesen láttak a városban. Jöttek is mindenfelől szerencsét próbálni.

Paulerék közül legelőbb a Pauler János (1708) nyeregyártó s azután a Pauler Bertalan kovács — 1716-ban már pozsonyi polgár — családjával találkozunk. Ezek már Pozsonyban házasodtak.¹ A két tisztos iparos boldogulása hozta Pozsonyba testvéröket, vagy közeli atyjokfiát Antalt is.

Már módosabb, jóhírű embernek kellett az akkor 34 éves Pauler Antalnak lenni, mikor Pozsonyban Weingruber János Kristóf városi szenátor és Fináczy József városi számvevő jótlására 1744 ápr. 21-én felvették Pozsony városa polgárainak sorába.² Az új polgár, eredetileg alighanem mészáros és marhatózsér volt s talán ebbéli összeköttetései is fordították a sorsát Pozsony felé, 1752-ben mint a »Vad emberhez« címezett vendéglő tulajdonosa jelentkezik a 4000 frtért eladó ú. n. »Hechten wirthshaus« megvételére.³ Ezt az üzletét azonban csakhamar felcserélte a mai Szilágyi Dezső-utczában (régebben Hosszú, ném.: obere Herrengasse) fennállott »Hattyú« vendéglővel, melyért 600 frtot fizetett.⁴ Kikötötték azonban, hogy az országbíró szomszédságában lakván, a vendéglőnek kifelé nyíló helyiségeiben tilos a zenélés s a táncz.

Hogy azután miért adta fel ezt az üzletét, nem tudni. 1772. már a vödriczki kapu előtt vendéglősködik az u. n. Sonnen wirthshausban, a hol az a baj éri, hogy kigyúladt a kéménye s ezért

¹ Pauler János József neje Katalin, fiok János sz. 1708 IV/5.; Pauler Bertalan civis am Zuckermantl polg. kovács, neje Prechhammer Mária, gyermekeik: János, Anna, János György, Antal. Hodinka A. szíves közvetítése útján, ki a pozsony belvárosi pléb. anyakönyveket szíves volt átnézni. 1708 előtt nincs nyoma a családnak.

² Pozsonyi vár. ltár. Actionale prot.: 1744 apr. 21. Bürger worden Antoni Pauler von In(l)ingen aus dem Reich gebürttig, Cath. Religion, dessen Bürgen (Tit) Johann Christoph Weingruber Senator und Herr Joseph Fináczy Stadtkammerer, solvit plene. Batka T. főlevéltárnok szíves közlése. Inningen máig is híres marhaállományáról.

³ A várhegyről leforduló utca sarkán változott formában máig is fennáll a ház, a hol a »Hechten wirthshaus« helyisége volt. Beschreibung der k. u. Haupt- Frei- und Residenzstadt Pressburg v. J. Korabinsky. 1780. 81 l. Batka T. sz. közlése.

⁴ 1756 aug. 27. Pozsony városi lt. A háznak egy részét a Sétatérre nyitott új utczára való tekintettel áttörték. Helyfekvésére nézve Korabinsky i. m. 44 l.

megbüntetik.¹ Később felhagyott az üzlettel s 1778 jan. 20-án halt meg 68 éves korában.²

Ennyit tudunk az első, magyarrá lett Pauler külső életkörülményeiről. Fia, ugyancsak Antal, 1759 márcz. 21-én született.³ A pénzes vendéglős fiát jó nevelésben részesítette és beadta a papnevelő intézetbe, a hol, ha megállja helyét, nagy előmenetelre lehetett kilátása. Azonban az emberekkel való érintkezéshez szokott, míg ifjúnak nincs maradása a seminariumban s mint kivetkőzött clericus visszakérül az apai házhoz. A városház uraival való ismeretség útján az alig 18 éves ifjú Antal azután bekerült a városhoz ingyenes accessistának,⁴ egy év múlva díjat kapott s két év múlva kanczellista lett belőle.⁵ Ügyes, használható, társaságot kedvelő s a társaságban kedvelt ember volt, a ki, mint a módos apák fiai, nem kímélte a nem maga szerelte pénzt.

Pozsonyban akkortájt nagyban virágzott a szabadkőművesség, melynek eszméit a jozefinismus — a mennyiben céljaihoz illett — a maga részéről is előmozdította. A »Biztonság«-hoz címzett páholy 1781-ben már 44 tagot s 3 szolgálót számlált. Ezek között 16 állami s törvényhatósági tisztviselő, néhány mágnás, orvos, katona, ügyvéd, kereskedő és színész mellett 16 személyes szolgálatot tevő tagot, köztük 11 komornyikot mutatnak fel a jegyzékek. E páholynak volt a tagja Pauler Antal 1781 után s 1785-ben már második felügyelőként szerepel. A tagok loyális jozefinisták és szabványaik értelmében az uralkodónak feltétlen engedelmességgel tartoznak, főmesterök egy activ szolgálatban álló főhadnagy.⁶ E loyális környezetben nem sok vizet zavarhatott a »városi járulnok és gyámhatósági irattárnok«.

Kilencz évi városi szolgálat után sikerült bejutnia az udvari

¹ 1772 jan. 3. Pozsony városi lt.

² Halálozási levelében, mint »emeritus caupo« szerepel, neje Anna Katalin, családi nevét nem írták a halotti levélbe.

³ Julianna feleségétől született ugyancsak Antal nevű fia 1743 apr. 21. Ez azonban valamint 1748-ban sz. fia Ignác ú. l. korán elhalt. Az Antal név hagyományos a családban.

⁴ 1777 IV/28-án feleskették. Pozsony városi lt.

⁵ 1778 V/1-én 100 frt salláriumot kap; 1779 V/7-én cancellista u. o.

⁶ A páholy 1786 I/30-án feloszlott. Az orsz. lt. adatai alapján Abafi Lajos. A szabadkőművesség története Magyarországon. Budapest 1900. 179 s kk. II.

kamarához, a hol mint lajstromozót és kiadót alkalmazták (1786). A török hadjárat alkalmával beosztották a szlavóniai katonai biztossághoz, a hol a fogalmazó szakmában is szolgált, serénységével s bátor magaviseletével pedig a hadbiztosság dicséretét is kivívta.

Visszakerülvén a kamarához, bizalmi, nagy pontosságot igénylő ügyekben alkalmazták. Beosztották az egri egyházmegye dismembrálása alkalmával kiszakított javak átadásával megbízott (1804 ápr. 21) biztos mellé. B. Fischer István, akkor szatmári püspök, később egri érsek személyes hálát érzett a becsületes hivatalnok iránt, Gr. Mailáth József, a kamara elnöke pedig 1817-ben, mint »jeles s az ügyekben járatos, becsületes« embert ajánlja, midőn negyven évi szolgálat után nemességért folyamodik.¹

A víg, költekező ifjú ekkor már megállapodott jellemű, vagonos számtanácsos. Első feleségétől² született fia, ki szintén az Antal nevet viselte, már hadparancsnoksági tábori fogalmazó. I. Ferencz király tekintetre méltatta a felhozott indokokat s a Pauler-család 1817 decz. 1-én az ország nemeseinek sorába emeltetett.³

Igy jutalmazta a régi rendi Magyarország származására való tekintet nélkül a becsületes hivatalos munkát. A magyar noblesse de robe-nak, a honoratior-osztály alaprétegének folytonos tágulása új elemnek nyitott tért, mely hazafiságában nemcsak kötelességet látott, de hálát érzett azok iránt, a kik megbecsülték. Meg kell jegyeznünk, hogy a dicasterialis hivatalokban a segédhivataloknak s a számvevőségnek bizonyos tekin-

¹ Orsz. lt. 13.750/1817. udv. kancz. sz.

² Első felesége Kautzhammer Eleonora; második Thalherr N. Toldy Ferencz anyjának a nővére; a harmadik Höhn Karolina. Pauler III. Antal 1785 jan. 1-én született ugyancsak Pozsonyban.

³ A családi címér Pauler Antal működéséből vett címér alakokat tartalmaz, a regisztráló könyvön álló egyfejű, szájában hadbiztosi kardot tartó fekete sas, a katonai és tábori szolgálatot példázza az első és negyedik negyedben, a 2. és 3. negyedben Szlavóniára czéloz és a török háborúra, a midőn vörös pólyával kék mezőben, felül két hétágú ezüst csillagzatba foglalt szarvával jobbfelé forduló félhold, alul egy csillag látszik, a két fekete sas szárnyát példázó sisakdísz között ugyancsak negyedhold balra fordulva. (15.115—1817. udv. kancz. sz.)

télyök volt. A hivatalnokoktól megkívánták a latin nyelv teljes ismeretét, tudniok kellett magyarul s I. József kora óta németül is. A fogalmazó-kar urakból állott, a kik jól bántak az alsóbb közegekkel s a tehetség és szorgalom, ha nehezebben is, de följebb segítette a kitartó munkást.

A nyugalomba vonúlt számtanácsos — kinek hosszú életet juttatott jó sorsa († 87 éves korában) — fia III. Antal, katonai közigazgatási szolgálatban állott. Hadititkárságig vitte s Budán hivataloskodott. Szerencséjére lelkes, okos nőt vett el, a híres Markovics Mátyás tanár leányát, Teréziát, kinek anyja Maygraber Anna, *Lenau Miklós* anyjának, ugyancsak Teréznek volt a nővére. Antal élte pályája nem sok említni valóra ad alkalmat. Elhelyezték Zarába, majd visszakerült Budára. Az irodaigazgatóság jutott osztályrészeül. Mint hivatalnok elvégezte, a mit rábíztak, de ennél többet csak egyszer végzett, mikor megírta a budavári helyőrségi templom történetét. (Megvan dr. Pauler Ákos birtokában.) A családi hagyomány szerint szerette a mulatságot s zárai hivataloskodása idején családját Budán hagyta. († 1847).

Két gyermeke maradt: Tivadar s ennek húga Janka. Mindkettőt az anya nevelte, ez a páratlan jóságú budai nagyasszony, kinek emlékét még unokái is szentnek tartották.

Pauler Tivadarral kezdődik a család értelmi felszállása. Szinte magától kínálkozik az alkalom, hogy Pauler Tivadarnak, egyetemünk díszének, a magyar jogtudomány protagonistájának s a mi leginkább jellemző rá nézve, ennek a nagy becsületű, igazán normalis embernek a jellemzését megkísértsük. Kifogástalan csiszolású, egyenletes tömegű, nagy pillér ő a magyar értelmiség történetében. Nem lángész, a ki impetuositásával egekbe tör, nem csillogó szellem, a ki vakítólag hat, nem is nagy fölfedező, de tiszta logikus fő, a naivitásig becsületes jellem, hazafi a szó régi értelmében, ítéletében határozott s még előítéleteiben is kedvüinkre való. Ritka normáltypus, a minő közéletünkben ilyen összeállításában alig akadt. Bátran beleillik ez a mi kristályemberünk a Plutarchus gyűjteményébe. S nem is lesz nehéz dolga majd annak, a ki megírja az élte pályáját, mert oly emlékjegyzeteket hagyott hátra, melyeknek már a formája is jellemző. 1845—

1886-ig, haláláig napról-napra számot vetett magával, hogy mit látott, s mit cselekedett. Nem szépített, nem okoskodott, nem magyarázott, a kis házi körülményeken kezdve s végezve előre megszabott feladatain, egyszerűen megírta a saját napjai eseményeit. Ezekből föltetszik a belső ember nemes gondolkozása, a gyöngéd családja-szerető apa, a hazájáért dolgozó, aggódó tudós, az igazságos bíró s a tisztességes politikus, a szorgalmas minister. Egyenletes nála minden, kerüli a nagy mondásokat s csak befelé, mikor régi keresztény módon számot vet az év végén a történetekkel, nyílik meg önmagával szemben a szíve. Nem sas, a ki magasban szárnyal, s hozzáférhetetlen sziklákon fészkel, hanem egészséges gondolkozású földi ember, a ki ideleenn erősen megvetette a lábát. Megértheti mindenki, a ki akarja, tanulhat tőle nemcsak tudományt, de erkölcsöt is, mert hogy a nép nyelvén szóljunk, mindig rendben volt a szénája.

Ennek az apának volt a fia Pauler Gyula.

S itt egy kissé meg kell szakítanom az előadás folyamatát. Lehetetlen kitérnem e pontnál az átöröklés fontosságának a fejtegetése elől. Nyitott ajtót török be, ha azt állítom, hogy mennél nagyobb, mennél változatosabb tulajdonságokkal bővelkedőbb azon családoknak a száma, melyeknél a szellemi tulajdonságok átöröklése jelentkezik, annál tartalmasabbá válik általuk a nemzeti kultúra.

Nem akarok én itt amateur laikus módjára a csirák prae-existenciájáról szóló tanokra hivatkozni, sem pedig az epigenesis nagy s érdekes munkákban megvilágított folyamatára kitérni. De ha igaz, a mint igaz is, hogy »az átöröklés manapság a biológia főproblémája«, bizonyos, hogy a historiai rétegeket alkotó család-történeti fejtegetésekben törekednünk kell mindazon jelenségek lehető összeállítására, melyekből a szembeszökő átöröklési momentumot esetleg megmagyarázhatjuk. Csakhogy a biologusnak könnyebb sora van. Hosszú sorozata a bizton megállapítható tapasztalati kísérleteknek alkotja a tárházát, segedelmére van a vegytan, s éles megfigyeléseken alapuló nagy irodalom áll a rendelkezésére. Az emberi test elérzékélhető életfolyamából közvetlenül tanulhat. A historikus adatkészlete vajmi kevés e részben, a legjobb esetben hiányos, s kérdés, hogy tudunk-e velök bánni.

Példa rá a magam fogyatékos bevezetése. Igaz, hogy a biologus, ha következtetvén a társadalom fejlődésére, gyakran oly szeretlen túlzásokra ragadtatja magát, hogy viszont a történetíró nem veheti hasznát. Mily semmit mondó általánosítás például, mikor Ribot azt mondja, hogy a »középkor érzett, a XVIII. század gondolkozott«. ¹ Tekintetbe kell azonban venni a biologia pozitív eredményeit az egyén fejlődése tartalmának megítélésénél. Bizonyos, hogy van lelki átöröklés »de csak lassanként ér fel az értelem ama magaslatára, mely lappangó állapotában már a gyermek agyában benne rejlik«. (Herbert Spencer).

A Paulerék nemzedékrendjében látjuk a vállalkozó bevándorlót, fiát a derék számtanácsost, ennek történelmi compendiumot író hivatalnok fiát. Az asszonyok közül csak a jelentős Markovics Mátyás professor leányát ismerjük. Kétségtelen, hogy ezen történelmileg csak nagyjából igazolható nyilvánvaló praedispositiok eredőjéből, a környezetből, az anyai nevelésből s ennek következtében bizonyos egyénileg jelentkező tulajdonságokból érthetjük meg Pauler Tivadarnak, a nagy jogtanárnak egyenletes fejlődését.

Pauler Tivadar felesége Deréky Sarolta, Deréky István budai hazafias polgár. († 1849) helytartótanácsi hivatalnoknak volt a leánya (1839); szép külsejű, józan eszű, de nem tágas szellemi látkörű háziasszony, anya s feleség. ² Anyai révén tényleg ugyancsak nem nagy szellemi tőke jutott Pauler Gyulára. Mély és felemelő hatást gyakorolt azonban rá anyai nagybátyja ugyancsak Deréky István († 1876) kir. táblai bíró, egy meleg szívű, igazságos, egyszerű, de előkelő gondolkozású, közbecsülésnek örvendő férfi. ³

Mérlegre vetve az összes körülményeket, még ez a hiányos vázlat is elfogadható bizonyítékokat szolgáltat arra nézve, hogy Pauler Gyula elődeiben folyton növekvő értelmi, érzelmi és tár-

¹ *A lelki átöröklés.* Budapest, 1896. 346. l.

² A családi hagyomány szerint egy alkalommal kérdeztetvén, hogy mit tanít a férje az egyetemen, nem tudta megmondani.

³ Tudom, hogy az átöröklés mérvét mily nehéz megállapítani, de D. István hatása Pauler Gyulára szembeűnő. Deréky István egyik leányának emlékkönyvébe írta P. Gyula e sorokat: »Tudj úgy szeretni, mint atyád szeretett«.

sadalmi képességek halmozódtak fel, melyek benne új változatban jelentkeznek.

Most azután, akár arra az álláspontra helyezkedjünk, mely elsősorban: »a buzgó törekvés, szorgalom, türelem, korai útmutatás, állandó tanulmány és okszerű gyakorlat« alapján magyarázza azt a tényt, hogy »egyes családok az érdemes férfiak egész sorát tudják felmutatni«;¹ vagy kizárólag az átöröklés elvét alkalmazzuk, kétségtelen, hogy Pauler Gyula apúl-anyúl a »bene natus«-ok közé tartozott. Sok mindent magával hozott, mit más szűkebb körből eredő életküzdő csak nagy fáradsággal szerez meg.

Ezzel vezetem Önök elé ezt a tarkaságtól mentes, komoly életet ama vonatkozásaival kapcsolatban, melyek megértését elősegélik.

II.

(Zágráb. — Gyermekkor. — Budapest. — Gymnasialis élet. — Irodalmi kísérletek.)

Még nem töltött be huszonkét évet Pauler Tivadar, mikor 1838 ápr. 7-én Zágrábba került az ottani kir. jogakadémiához a jogbölcselet és magyar közjog tanárának. Tizenhét éves korában bölcselettudor, alig huszonegy éves jogtudor s menten rá rendes tanár. Ő maga idézi b. Eötvös József *Falujegyzőjéből*, hogy »mint a Sphinxnek, úgy minden embernek egy rejtélyt kell feloldania, a jövő hivatását, ha feloldja szerencsés, ha nem, összeszaggattatik«. A fiatal tanár szerencsésen feloldotta s — »megelégedett vele«. S mikor egy év múlva (1893 szept. 14) házasságra lépett Deréky Saroltával, ezt sem volt oka megbánni, mert hálát adott az Istennek, »hogy ezen szövetségek mételeyétől, az egyenetlenségtől« megóvta s egyetértésben élt vele.

A zágrábi »hosszú utcában« a duga ulicában bérelt lakást; nagy buzgalommal készült előadásaira s csöndes, boldogságos módon kezdte meg a pályáját. Zágráb városának akkor alig volt több lakosa tízezernél. Intelligentiáját a papság (28 kanonok) s a hivatalnoki és tanári testület alkotta. Volt ezenfelül vagy

¹ Schopenhauer: *A lelki tulajdonságok átörökléséről*.

30 ügyvéd, 10 orvos. Aristocrata családok közül az Eródyek, Pejachevichok, Draskovichok, Sermage és Orsieh grófok, Kulmer és Rauch bárók laktak a városban,¹ mely kies fekvésénél, olcsóságánál s nyugodalmas életénél fogva a harminczas évek végéig kedvelt helye volt a vidékies jellegű városokba kívánczozó tisztviselőknél.

A politikai hullámverés ugyan már elérte Zágrábot is, azonban a kir. jogakadémia, mely a m. kir. helytartótanács tanulmányi felügyelete alatt állott, — oda kellett ugyanis folyamodni a tanári állásokért — még a konzervatív eszmék fenntartója.

A jogi fakultáson négy tanár működött, *Smodek Mátyás* a statisztika tanára, *Molnár Antal* a magyar magánjog tanára, *Muhich Pál* a politika tanára és Pauler Tivadar. A philosophián, vagyis az akadémiával 1842-ig kapcsolatos gymnasialis felső osztályokban 5 tanár működött: *Menner János* a matematika, *Mojzes István*, a későbbi beszterczebányai szláv érzelmű püspök, a philosophia, *Mikoczi István* a physika, történet, gazdaságtan és természetrajz tanára, *Quaternik Romuald* fanatikus illyr-horvát hazafi, a történet és *Máchik József* a magyar nyelv tanára, a ki később a budapesti polytechnikumhoz került. Az intézet élén *Sufflay József* állott mint prodirector. Quaternikot és Mojzest kivéve, a többi tanerő természetesen a törvényes unionalis kapcsolat alapján állott.

A hallgatósághoz mérve elég volt a tanár. 1838/9-ben az első féléven 21 hallgató volt beírva, a másodikban 15² s általában nem is szaporodott feltűnő rohamossággal a számok később sem.³ A ki tehetette, fiát Pestre, vagy Bécsbe küldötte, sok horvát ifjú tanult a magyarországi jogakadémiákon is.

Mindamellet a nemzetiesen gondolkozó értelmiségnek ezek a jogakadémiai ifjak voltak a hangos képviselői. Akkor még csekélyebb számban sorakoztak a fiatalabb ügyvédek, néhány író, publicista s az ifjabbpapi elemek az 1835 óta illyrismus neve alatt ébredező horvát eszme köré. Csakhogy a város vagyonos polgár-

¹ Šurmin: *Hrvatski preporod*. II. Zagreb 166—190 ll.

² Adatokat a zágrábi jogakadémia tört. l. Cuvaj: *Gradja za povjest školstva* II. Zagráb. 1908. cz. műve 139—141. l.

³ 1841—1848-ig összesen 418-an végeztek az akadémián, tehát átlag 59-en egy évben.

sága német volt, német és szlovén a mesterember. A hivatalnokok kiváltágos nyelve a latin, otthoni családokkal németül beszéltek. A határőrvidék katonai szervezete, a Krajnával és Stiriával való több százados összeköttetés erős német jelleget oltott a horvát értelmi rétegekbe. A magyarságnak a Dráván túl a csekély számú magyar tisztviselőkön s az aristocratián kívül alig volt gyökere. A kis nemesség azonban előjogaira büszke volt s fenntartotta az érzelmi kapcsolatot az anyaországgal, noha anyanyelvén : a horvát tájszóláson (kajkavac) kívül — ha magyar iskolát nem végzett — csak latinul értett.

Ily viszonyok között kezdte meg családi boldogsága első éveit, a komoly fiatal tanár, a ki kathedráján, hallgatóin s családján kívül csak könyveivel törődött.

Az első gyermek fiú volt, 1841 máj. 11-én született s megkereszteltetvén a szt. Márk templomában, a Gyula (Dénes, Antal) nevet kapta. Keresztszülei : b. Eötvös Dénes és gr. Viereggs Károlyné sz. b. Eötvös Julia csillagkereszteshölgy, b. Eötvös József nővére, a Pauler-családnak még Budáról jó barátai.

Atyjának gondja volt rá, hogy a gyermek anyanyelveként a magyart tanulja meg. Magyarul beszélt vele, cselédségét Zalából hozatta. Az anyja ugyan jobbra németül beszélt gyermekeivel, de a fiú csak később sajátította el teljesen ezt a nyelvet. Horvátul nem értett, mert Zágráb akkoron csak olyan horvát város volt, mint a minő magyar Buda. Az életrajzok rendes kellemét tolnám előtérbe, ha ama tipikus jellemzésekkel állnék elő, miket majdnem minden diplomás emberről szoktak elmondogatni, hogy milyen élénk, okos fiúcska volt. Annyi bizonyos, hogy férfi korában is, mint valami tündéralomra, úgy emlékezett vissza a szülővárosában eltöltött gyermekeveire. Vonzódott az ősi Márk templomhoz, büszke volt a magyar középkor ékességére az érseki várra,¹ s többször is be-befordult Zágrábba álmodozni a múlttól. Hiába, csak az a történeti város, melynek megvan a régi temploma. Nálunk, sajnos, a birodalom peripheriáin maradt meg a históriá-

¹ 1901 ápr. 16-án kelt hozzám intézett levelében írja : »Nincs az a francia köztársasági elnök, ki úgy kerülje az isten nevét, mint a mi jó testvéremzetünk Magyarország említését. Különben az újabb magyar nemzedék már ezzel oly keveset gondol, mint a horvát velünk. Én vagyok még, a ki ilyesmit érez, utolsó 48 előttről való magyaron«.

nak egy-egy kőbe vésett kútfeje, az ország fővárosának a mesebeli Phoenixnek nem mindig irígylésre méltó szerepe jutott.

De ha nem szólhatok is tüzetesen Pauler Gyula zsengekoráról, nem hallgathatok az apjáról, ki attól az időtől fogva, mióta jártányi gyermek lett belőle, gondosan ügyelt csemetéjére. Családjában találta fel azt a szeretetet, melyet a közéletben nem találhatott. Voltak barátai, collegái, szerették és tisztelték, hallgatói ragaszkodtak hozzá, de szemmel látható volt előtte, hogy a társadalom — már a mennyiben azt társadalomnak lehetett nevezni — öntudatlanul is más irányban fejlődik, mint a mit ő meggyőződésének bensőségével tanított és hirdetett. 1843-ig még csak egyes jelenségekben mutatkozik a magyarságellenes áramlat, s ezzel szemben szervezkedik a szt. koronához ragaszkodó értelmiség nagy része. 1841-ben megalakul 120 taggal a zágrábi casino, a »magyaronok« clubja, a hol szorgalmasan olvassák a magyar lapokat (*Jelenkor, Hírnök, Világ, Pesti Hírlap*). A helytartótanácsban megvan a szándék, (1841) hogy Zágrábban a jogakadémiaán magyarul tartassa az előadásokat, de ez a terv az akadémia indokolt ellenvetése következtében elmarad. Pesten nem ismerik a horvát viszonyokat, csodálkoznak, hogy a magyar nyelv rohamos térfoglalása párhuzamosan felkelti a horvát nemzeti-ség renaissanceát. Az értelmiség, a régi konzervatív emberek mind derék, okos gentlemanek, de agitálni nem tudnak s erélyesen fellépni nem mernek. Mindezt annál jobban látta Pauler, mert ellenfelei is becsülték s egyhangúlag megválasztották a zágrábmegyei törvényszék bírójának. Ezzel alkalma nyílt belépillantani a társadalomba s megismerni a politikának személyes rugóit.

1845-ben elhatározta, hogy följegyzi mindazt, a mit látott »emlékezetének segedelmére«. »Foglaljanak magukban sok örvedeteset, vidítót, kevés szomorítót, ezt óhajtom családomnak, magamnak.«

Följegyzéseiből aztán feltárul előttünk Pauler Tivadar mintaképének a belseje. Akár csak kristályüvegből összefűzött olvasót pörgetnének, olyan érzés fogja el az olvasót.

Vallásos, hívó, katolikus, istenfélő, emberszerető. Megtartja az Isten parancsolatait. Imádkozni mindig tud, szereti

családját. Megemlékezik felesége, gyermekei születése napjáról. Szüleit bálványozza, emléküket szentül megóvjá haló porukban. A templomban áhítatos, családjában vidám, a halottakat siratja s nem feledi. A haza fogalma szent előtte, oltár, melynél munkájával áldozik, az emberiség nagy eszméje pedig ideálja.

Mindez tán szólamnak hangzik, de nem az. Feljegyzéseinek száraz adataiból állítottuk össze e részleteket az ő belső jellemzésére, mert ő nem tett úgy, mint a képmutatók, kik a zsinagógákban és az utcák szegletein állva szeretnek imádkozni, hanem ilyen volt ő otthon s a belsejében, példájára mindeneknek. Ily lelkiület nem fél az idők forgandóságától. Hisz a jóban s az igazban.

Derús nevetéssel nézi, mikor 1845 farsangján a mészárosok körmenete elhalad ablakai előtt: egy túrmezei unionista nemes ruhájába öltöztetett mészáros számaron ülve, a legények pedig megkötözött, kitömött magyart vezetnek előtte. Szemtanúja a hirhedt emlékü 1845 július 29-iki véres zágrábmegyei közgyűlésnek,¹ bántja, hogy idegen katonaság kénytelen közbelépni, de reméli, hogy »Horváthon jövődő sorsára adja az Isteni gondviselés, hogy az elidegenített kebleket a kölcsönös engesztelődésre és kibékülésre hangolja«. A fiatal tanárnak ez a jámbor óhajta azonban egyelőre nem teljesedett. A bujtogatások, tüntetések ismétlődtek, annál inkább, mert a helytartótanács nem fogta fel, hogy bizonyos óhajoknak nem concessiókép, hanem a saját akaratából, a kellő pillanatban való megadása lett volna az egyetlen módja az ellentétek kiegyenlítésének. De e részben nem volt arra való ember Budán, ki erélylyel és »ildommal« intézze az ügyeket. A magyar párt hanyatlott s a zágrábi casino száalka volt a túlzók szemében, mert ott a körmagyart is járták.² Ily körülmények közt, a különben is passiv természetű tanár családjában lelte csöndes örömét s gyermekeiben látta boldogságát. Az élet nyugodalmasan folyt, a mindennapi kenyér bőven megvolt s a váltakozó névnapok és ünnepek aranyozták be a rendes automatikus foglalkozás szürkeségét. Majd Gyula nevenapját ülik, Miklós napján pedig ajándékok-

¹ V. ö. Horváth M.: *Huszonöt év Magyarország történelméből* máig is elsőrangú munkája II, 85. 300. III. 88.

² Pauler Tivadarné szép tánczát különösen dicsérik.

kal lepik meg a gyermekeket. Karácsony estéjéről így nyilatkozik :

»Este a gyerekek Betlehemet készítenek és fényesen kivilágítják. Én megindulva nézem a zsenge kor ezen ártatlan örömét, míg künn az államok viharzanak és fejeink felett setét fellegek vonulnak el, de ez a gyermekkor jelleme, melynek a jelen rózsakert, a jövő emettől fődött bizonytalanság.«

E sorok mai szemmel olvasása közben feltámad bennünk az a gondolat, hogy mikor volt Pauler Tivadar fiatal, ha 29 éves korában már ily philemoni bölcseséggel ítél. Pedig ez nem blazirtság, hanem a minden irányban egyenletesen érlelt bölcselkedő, vallásos kedély nyilatkozik meg benne.

Hívebben ki jellemezhetné, mint ő önmagát, mikor az éjfél csöndjében, 1845 december 31-én e sorokkal zárja le az évet :

»És jelenleg befejezem ez évi jegyzésemet forró hálával a gondviselés iránt, mely családommal ép egészségben tartott, a nagyobb bajtól megóvott — buzgó áhítatos imával a mindenhatóhoz, hogy nemcsak azokat, kiket a vér s rokonszenv lánczolata hozzám köt, hanem a hont — ennek felvirágzását, az emberiség ügyét s haladását atyai kegyelmével istápolja ; ez év engem a magyar nemzeti akadémia körébe fűzött,¹ új kötelmek a magyar nemzetiség iránti hű ragaszkodáshoz ez által eredvén, szent feltevélem azokat teljesíteni ; — végre az emlékezet egy szomorú áldozatát azoknak, kik előttem léptek az örök nyughelyre ; — ez évben anyám egyik testvére — legyen a másfél óra után kezdő időszak hazámnak, — legyen szeretetteimnek, — legyen nekem az áldásoknak bekövetkező ideje.«

A következő évek folyamán a társadalmi ellentétek mindinkább nekiélesednek. A magyar és illyr párt haragoskodása már kiterjed a nőkre is, az utcán is rájuk rivallanak. Mindez nem veszi ki a sodrából a Pauler-családot, melyet az a szomorúság ér, hogy a nagyapa Budán meghalt. (1846 júl. 17) A gyermekek azonban jól vannak. Az apa elviszi öt éves fiát, hadd nézze meg az úrnapi »járdalatot«, a hogy akkor nevezték a körmenetet. Nagyra is van a kis fiúval, »az Isten tartsa őt egészségben, örö-

¹ Megválasztatott 1845 nov. 23.

mörmre és hanyatló napjaim támaszára».¹ 1847-ben Pesten, illetőleg Budán töltik a szüenidőt s bemutatják a gyermekeket az atyafiságnak. A szülőváros emlékei, a barátai val: b. Eötvös Józseffel, Szalay Lászlóval, Treforttal, Toldy Ferenczcel való sűrű érintkezés, az Akadémia, de főleg Gyula fiának neveltetése s a zágrábi centrifugalis mozgalom megérlelték benne a »hazajövetel« eszméjét.

Pályázott a győri jogakadémiához s a helytartótanácsnál bíztatták. Azonközben felment Bécsbe Gyula fiával Wenzel Gusztávhoz. A kis fiú, apja társaságában fölötte komoly kis ember módjára viselkedett, akár vidéket néztek, akár templomoztak, Bécsben is természetesen végignézte az öregekkel a sok látnivalót.

Alig érnek vissza Zágrábba, Pauler Tivadar atyja halála híret veszi († okt. 7.). A családban annál nagyobb a szomorúság, mert ugyancsak az apósa is rövid vártatra azután meghalt. De nem csügged. Szilveszter éji szemléjében szinte a zsoltár hangján szól:

»Még egy emlékpillanatot szentelek a halottaknak s egy imafohászt az élőknek s mély hálámat annak, kitől minden jó, a mi jó, s ki midőn sújt is, az atyai bölcsesége szerint tévén, javunkat szándékolta egyedül. Midőn ezeket írom, a trombiták búcsút mondtak az évnek.«

A zágrábi újévi kürtölés nemcsak az imént lepörgött évet búcsúztatta, de egy hosszú múltat is. Érezték ugyan megannyian, a kik elmélkedni szoktak a dolgok folyása fölött, hogy valaminek történni kell. Csak az időpontot nem tudta előre senki, mert nem is tudhatta. Ez a nagy ismeretlen, melyet sem a történet csinálói, sem szemlélői nem tudnak előre megállapítani.

Pauler Tivadar a 48-iki év elején nagy örömmel várta az áthelyezést Győrbe, mely végre (febr. 22-én) a hivatalos kinevezés formájában meg is érkezett. Azalatt még átesett egy kis ifjúsági magyarellenes tüntetésen (jan. 20-án), de őt némán s tisztelettel hallgatták, mikor óva intette őket a túlzásoktól. Egyáltalán Zágrábban pártkülönbség nélkül tisztelték, a megyei törvényszéken törhetetlen igazságszeretetéért, az akadémián, mert tanultak tőle,

Igy írja 1847 apr. 11. születése napján.

a társaságban higgadt modoráért. Mindamellettt gyökeret verni ott sem ő, sem családjá nem tudott. A márcziusi napok zaja, az egymást rohamosan követő események a bizonytalanság érzetét költik fel benne. Örült is az utolsó éjtszakának, melyet Zágráiban tölt s április 9-én távozik Pesten át Győrré.

Paulerék győri tartózkodása alig tartott két hónapig. Május 1-én magyarul kezdi meg előadásait, de b. Eötvös József menten kinevezi a pesti egyetemre. A két nagy esztendő a 7—8 éves Gyula Pesten éli át. Apja együtt érez az időekkel. Nem köti fel a kardot, de remél s hisz. A budapesti 48—49-iki pszichológiát kellene elemeznem, ha Pauler Tivadar akkori lelki állapotáról akarnék szólni, azért inkább őt magát szólaltatom meg:

»Az év végén: búskomor idők, de biztat egy gondolat, mely csüggedni nem hágy, az örök gondviselés igazsága, mely veszni nem hagyja azokat, kik benne helyezik bizodalmutkat, mely fenntartja a gyengét, sújtja a gőgöst, istápolta az örök igazság ügyét.«

Mennyi boldogság s vigasz rejlett ennek az embernek a hitében, Nyugodtan élt s az 1849. év rengései közt megőrzi hivatásához való kedvét. Tanít, a míg van hallgató s olvas, tanul, a harczok közepett is. Gyula fia 8-ik születésnapját megülik tortával s édes borral s kimegy vele a városligeti Hermina-kápolna mögé az Aulich táborát nézni (ápr. 12-én); de a születése napján sem marad el a torta,¹ noha Hencziék erősen bombázzák Pestet Budáról. A kis fiú éltetése közben egy bomba pattant el az egyetem felett s darabjai oda hullanak papnövelde-utczai lakásuk udvarára.

Beveszik Budavárát, a nagy népünnepen (máj. 27-én) ott van az apa fiával s néhány nap múlva felviszi Budavarába megnézni az összelövődözött várost. A nemzeti színházban Tell Vilmost adják (jun. 8-án), majd a Gellért-hegyre mennek »világot látni« (jun. 11-én) s jutalmul a fiúcska elmehet vele (jun. 13-án) megnézni »II. Rákóczi Ferencz fogságát«. A kis fiú tehát látott mindent, még a márcz. 15-iki kokárdára is emlékezett, melyet Laborfalvy Róza tűzött a Jókai Mór mellére.² Színes ködképek ezek a gyer-

¹ Két nappal később ülték meg.

² Családját Zágrábból már az év elején Pestre küldötte, a hol a kis Gyula márcz. 15-én szemtanúja volt a múzeum előtti megnyilatkozásnak.

mek agyában, de kiolthatatlanok, mert többé ilyet nem látott. Ezekből élt az ő nemzedéke s ezekből táplálkoztunk mi is.

De azután elkövetkeztek a megpróbáltatás napjai. A világi gyásznapra eljövendő volt a megtorlás. Pauler Tivadartól a hadi törvénytörés okt. 8-ra beköveteli irományait. Először misét hallgatott az édesatyja emlékére, azután határozottan a magyar nyelvű előadás mellett nyilatkozott az egyetemen.

Négy nap mulva suttogóan szállt a hír Budapesten a nagy gyászról, mely Aradon érte a nemzetet. Az emberek nem tehetek egyebet, mint sírtak. Sírt Pauler Tivadar is, de nem hagyta el a remény. Erős hite volt a vigasztalója, az örökös gondviselés osztó igazsága pedig az a talapzat, melyre ráállott akkor, mikor az imént még örömeben tomboló s azért rövidlátó tömeg tompa megadással igazgatta a nyakát a járom alá. Ezeket írja decz. 31-én:

»Véres betűkkel jegyzi fel a történet ezen év napjait, látam a háborút itt hazámban, láttam anyavárosomban, szemlélttem ezredéves alkotmányunk megsemmisítését, az apák által szentül őrzött kincsek elenyésztét, — öreganyám kimúlt, vele reményeink egyike sírba szállt, a biztos egyetemi tanszék bizonytalanná vált,¹ — anyagi jólétem is csorbát szenvedett, de mi ez hazám sebeihez, annyi ezrek fájdalomához képest, — örökös gondviselés vedd hálámat azért, mit reám mértél, — vedd hálámat azon forró kéréssel, hogy a jövő év derültebb legyen az emberiség, — üdvhozóbb hazám s honfiamra nézve.«

Ezek után bátran megjegyezhetné valaki, hogy e Pauler Gyulának szentelt emléknapon túlságos részt juttatok az apa élete folyásának, a ki külön koszorút érdemel.

Ez igaz. Ámde Pauler Gyulát az apjától elválasztani nem lehet. Lexikonba való életrajzi vázlatából csak dátumait tanulhatnók meg. Ismernünk kell a fát, hogy ezt a nemes gyümölcsét megértélhessük.

Ezek után kit lep meg, ha megemlítem, hogy a kis 8 éves fiú, ki otthon tanulta az elemi iskolát, a kereveten ülve, a Fessler nagy történelmét olvasgatta, pedig még a lába sem érte a

¹ Csak helyettesi minőségben alkalmazták.

földet. Ki-kí emelget egy könyvet s böngész bennök. Apja, a Kisfaludy Sándor nagy kedvelője, betéve tanítja gyermekeit a szépen pergő érzelmes regékre. De már 9 éves korában a kis fiú unja a verseket s még az apja nevenapjára sem akar »verset mondani«. Megkezdette ugyanis a rendes tanulást, már van célja : maga a tanulás.

III.

(Gymnasiunai évek. — A pesti piarista gymnasium. — A németesítés s a nemzeti ellenállás. — Irodalmi kísérletek.)

Szinte közkeletűvé vált manapság lebecsülni a középiskolai tanulmányok értékét. Pedig a lelki fejlődés megítélésében — jól alkalmazva — legbiztosabb kalauzunk mégis csak az iskolában szerzett, a nevelés által megfeldolgozott ismeret, a mire a tanuló egyén szert tett.

Pauler Gyula tanulmányai, noha az eminens typus válfajához tartozik, megérdemlik a külön méltatást. Ritkán kerül annyira összhangba az eredményes tanulás három főtényezője : a családi élet adta példa, a tanárok fejlesztő hatása s az egyénnek fogékonysága, mint Pauler Gyulánál.

Apja addig, míg a saját helyzetével tisztába jutott, a gymnasiumi első osztályt magántanulókép végeztette vele. Az 1851. évben elég jó sikerrel állja meg a vizsgálatot, pater Ujházy, egy szelíd lelkületű piarista a censora. Pauler T. azonban nem veszi könnyedén fia neveltetését. Maga viszi el beiratni — mint a hogy illett — a pesti kegyesrendi atyákhoz. Mindegyikkel külön beszél s felvilágosítja őket a gyermek hajlandóságairól. A szemléltető oktatásról maga gondoskodik, mert fiával kísérteti magát a Sváb-hegyre, megnézi vele a múzeumot, beviszi egy állatseregletbe.¹ s az észjog tanárának — saját feljegyzése szerint — az a benyomása hogy : »főképp tetszenek nekem a párduczok, melyek kacagányos őseinkre emlékeztetnek«.

Az immár nyilvános iskolába járó II. o. tanuló mindenből kitűnő. A család minden tagja örül, hallván a tanárok dicséretét. De lehetett is ez másképp? Otthon pontosság és rendszeret

¹ 1851 szept. 6-án a Krentzberg menageriában.

honolt. A napnak meg volt szabva minden órája. Öntudatlanul is belevésődött a lelkébe, hogy most ez, majd ez a teendő. Láta az apját, — ki hét órát adott az egyetemen — hogy minden órára készül s előveszi könyveit. A gyermek előtt az eleven példa állott. Nem is kellett nógatni a tanulásra, mert a kis professorfiú magától tanult. A család vendégszerető körében sűrűen megfordultak atyjának nagynevű collégái: Wenzel, Virozsil, bejáratos volt b. Eötvös József. Ezeknek társaságában a gyermekek ugyancsak nagy ritkán voltak, de ha megjelentek, ösztönszerűleg hallgattak, nem is kellett őket oktatni az öregebbek iránt való tiszteletre. Az öregek a gyermekekkel vidáman beszéltek, de az a pajtáskodó fesztelenség, mely a tekintélyeket megdöntötte — már azután, hogy helyesen vagy nem helyesen van-e így, ítélje meg kiki az ízlése szerint — akkoron nem volt divatban.

Azért Pauler Gyula még sem volt koraérett gyermek. Normális minden ízében. Nem kellett rajta sokat nyesegetni. Léha beszédet, zok szót nem hallott s mindig tudta, hogy mit kelljen cselekednie parancs nélkül is. A tanulás komolyabbá tette a fiút, mert már kételkedik az apró kis babonákban, a gyermekbálokon unatkozik. Már tíz óraker hazakíváncsozik, mert azt írja róla az apja »a fiú reám, a leány anyjára üt, a mi a mulatásokat illeti.«¹ Konstatálja különben az apja, hogy »többet tanulnak, mint azelőtt.«² Már nem csinálnak Betlehemet »így múlnak el az ifjúság első mulatságai.«³ Az apáknak azonban »legbensőbb öröme«, a kiért neve és születése napján átmege az egyetemi templomba imádkozni. S mily hálás tanárai iránt, kiket minden alkalommal felkeres, mert érzi, hogy mennyivel tartozik nekik.

Az apai ház nevelő hatásával párhuzamosan hat Pauler Gyulára a pesti kegyesrendi gymnasiumi nyilvános oktatás s jeles tanárai. Ki ne ismerné még híreből az angyali jószágú *Horváth Cyrillt*, ezt az alföldi színmagyart (1804 —1884), a tudós hellenistát, *Szepesi Imrét* (1811—1875),⁴ a kitűnő matematikai

¹ 1853 feb. 5., 1854. feb. 19.

² 1853 júl. 27.

³ 1853 decz. 24.

⁴ Methodikáját, előadó képességét folyton dicsérte s haló porában is hálás volt iránta.

paedagógust, *Schirckhuber Mórinczot* (1807—1877), *Somhegyi Ferenczet* (1813—1879) s az ifjúság kedvenczét, *Baranyay Zsigmondot* ? (1814—1871). Kellott ebben a sokoldalú, igaz lelkű emberben valami megmagyarázhatatlan vonzó erőnek lenni, melyel az ifjúságot magához vonzotta.

Mint a történelem tanára, az ötvenes évek Pütz Vilmosát, a centralismus historiai exponensét, a szó szoros értelmében »átmagyarosította« s lelket tudott önteni minden előadásába. Ismerte a magyar gyermekek lelkét, szelíd szavával előbb lekötötte a figyelmüket s aztán játszott a kedélyök húrjain, a mint akarta. Nem volt nagy tudós, de mestere volt a tudás átvitelének. Ez a jó ítéletű ember jegyezte meg a harmadik osztályba járó Paulerről: »A történelemnek nagy kedvelője s kitűnő emlékezeti tehetségénél fogva a tudományos világ egy ritka történettudóst várhat belőle.«¹

De nemcsak a történelem tanulásában tűnt ki. A jó Csaplár Benedek, a rend néhai történetírója megjegyzi, hogy tanjegyei oly szépek, »hogy azokhoz hasonlókat nem igen láthatni együtt a jegyzőkönyvben.«² Bizonyítványai szerint :

»Felfogása gyors és átható, előadása határozott és bátor, szorgalma állandó és öntevékeny. Az egyes tantárgyakban kiváló képzettséget, szorgalmat és mindenre kiterjedő figyelmet árult el, dolgozataiban teljesen önálló és szigorúan logikus. A vallás-tanban felfogása mindenben alapos és figyelme mindenre kiterjedő, a nyelvekben, úgy a nyelvtani jártasságot illetőleg, mint a fordítás ügyességét és a szerkesztés helyességét illetőleg kiváló, a történettanban és földleírásban igen nagy ismeretekkel bír és azokat önállóan és szabatosan adja elő, a mathesisben ügyes és a feladatok megfejtésében gyors és alapos, a physikában és a bölcsészeti előtanban az egyes kapcsolatokat könnyen fogja fel és azoknak alkalmazásában nagy jártasságot tanúsít.« Ezekhez járul még vallásossága, mely nála nem formai, de ösztönszerű s barátai iránt való ragaszkodása. Noha csendes, vidám fiú s a harcziás actióknak nem barátja, iskolatársai rendívil szerettek.

¹ A pesti kegyesrendiek 1853. jegyzőkönyvében. Velem néhai Csaplár Benedek közölte ez adatot.

² 1906 VI. 26-án kelt levele.

Bizonyos népszerűség övezi személyét, mert hű barát, a ki nem hagyja el társait a legkritikusabb pillanatban sem. Ha pártjára állott valakinek. azt határozottan tette. Ellenségeskedni nem szokott, a kit nem szeretett, vagy a ki nem érdekelt, az iránt közönnnyel viselkedett. Megvolt benne az objectivitásnak az a foka, hogy nem tartotta érdemesnek mindenkiről nézetet formálni, de a kiről volt nézete, azt megokolta. Szóval, a legkülönb gyerek társai közt. Elsőnek ugyan később egy papklerikust tettek elébe, de ezt otthon számba sem veszik.¹

A pesti tanulás azonban az ötvenes évek folyamán a későbbi életberendezésnek nemcsak előkészülete, hanem a fiatal nemzedék csöndes viaskodása az akkori felsőbb hatalomnak az összes hagyományoktól elütő irányzata ellen. De nem az ifjak vívják a harcot, hanem azok az ideális piarista szerzetesek, a vezérek. Ha nincs magyar tankönyv, hát írnak, ha nincs megfelelő kifejezés nyelvünkben valamely újabb tudományos fogalomra, keresnek és találnak. Szelídek, mint a galambok és okosok — nem mint a kígyók, hanem mint azok az isten igazságában hívó magyarok, a kik a saját hazájok rögét most már munkájokkal védik. Ma, ha valakiről azt mondják, hogy szent buzgalmú, ezt idejét múlt phrasisként mosolyogják meg, akkor érezte mindenki a szentséges indulat propagáló hevét. Nem tudjuk mi azt soha megfizetni ennek a rendnek, a mit a családról lemondó szerzetesek tettek velünk, kiket magukhoz öleltek, mint önnön fiaikat. Ez a kegyesrend psycheje, hogy alapítójuk szellemében szeretettel, mint fiaikat tanítják s nevelik tanítványaikat.

Tették pedig ezt akkor, mikor a hatalom idegen kézben volt. A hazafias reactio az iskolából indult ki. Tudott erről a rendőség, mely akkor a családi szentélyig is elhatolt, de az érzésen nem tudott kifogni.

A politizálásnak az a jellegzetes vonása, a mely a hírlapok elterjedésénél fogva a mai társadalom minden rétegét áthatja, az ötvenes években nem jelentkezett, de nem is jelentkezhetett. A gymnasiumi ifjúság nem politizált, mint a mai, de a tanárok

¹ 1857 márcz. 25-én »Sebaj, írja az atya, soha se adtam sokat a szám szerinti osztályozásra.«

tettek róla, hogy hazafias irányban vezessék. Ismeretes, hogy a magyar történelem külön tanítása el volt tiltva a középiskolákban s a világtörténet teljesen ad usum Delphini adatott elő. Somhegyi Ferencz, ez az áldott lelkű piarista, a rendes tanórán kívül adta elő a magyar történetet. A megjelenés nem volt kötelező, természetes tehát, hogy egy növendék sem hiányzott. Ezek a rendkívüli órák gyakorolták a legnagyobb hatást az ifjúság lelkére. Sok hazafias jó és rossz vers született a nyomán. Pauler Gyula is megpróbálkozott a verseléssel. Megmaradt egy lendületes verse, a Dózsa című, melynek végszaka — nővére szerint — ekképen hangzik :

»Hibái elfelejtvék,
Csak hősisége él,
Kiszzenvedett hős Dózsa,
A büszke pórvezér.«

Történt pedig ez a passiv ellenállás abban az időben, mikor Pest »tartományi fővárosban« az összes hivatalok németek, német a katonaság, német a kereskedelem. Nyilvánvaló, hogy a német nyelvre szükség van. A kegyesrendiek azonban a redemptoristák szerepére vállalkoztak. Érthető, mert túlnyomó részök az 1825-ben megindult nemzeti renaissance szülöttei, annak activ tényezői. Csak természetes, hogy midőn a Thun-féle, különben methodika tekintetében kiváló, középiskolai rendszert behozni szándékoztak, a pesti piaristák tanári kara 1850 aug. 15-én nyiltan állást foglalt a németesítéssel szemben. Komolylyá egyébként csak 1854-ben vált a németesítő irány, mikor a legfelsőbb helyen jóváhagyott ideiglenes gymnasiumi rendtartást, mely a nyelvi viszonyokat szabályozta, tényleg alkalmazni kezdték.¹ A magyar paedagogiai körök érezték ugyan a csapást, mely az anyanyelv használata mellett, tudományos nyelvként a németet akarta fokozatosan bevinni, de nyilatkozni csak kevesen mertek.²

¹ 1854. 24574/49 58. sz. cs. k. közoktatásügyi rendelet.

² Jelentős hatást tett a központi kormányra Batizfalvy Istvánnak a *Magyar Sajtó* 1854 foly. november 23-iki »Iskolai tannyelv a magyar gymnasiumokban« című cikke, mely éles jegyzékváltásra adott alkalmat a magyar álláspontot, ha nem is pártoló, de értelmező *rendőri* hatóság s a cs. cultusministerium között. Praes. der ob. Polizeibehörde Ad 8104/854. s a közoktatásügyi minister válasza.

A cs. k. kormány hangoztatta ugyan, hogy a gymnasium czélja a német nyelvnek s az »ország nyelvének« alapos elsajátítása, de e részben a pozsonyi és a kassai közigazgatási kerületben hova-tovább a magyar nyelv csupán relativ-obligát tantárggyá lett. Mindamellett a céljt még sem érhetette el a központi kormány, mert még az akkori statisztikai kimutatások szerint is a tanulók közt 63·7% magyar, 18·8% német, 11·4% tót s 6·1% román anyanyelvűt számláltak a *katholikus* gymnasiumokban. 1859-ig összesen 162 középiskola volt a magyar korona területén (143 gymnasium, 19 reáliskola), ezekben 1851—9-ig sikerrel végzett 4·246 tanuló, siker nélkül 596 (Horvát-Szlavonországban 250, sikerrel 218, siker nélkül 32.) Tisztán magyar oktatási nyelvű gymnasium 45, német 26, vegyes 22, a reáliskolák közt csak 1 magyar, 11 a német.¹

Kétségtelen, hogy a német nyelv ismerete terjedt, de nem annyira, mint a hogy tervbe vették. A bécsi központban ugyanis nem ismerték a viszonyokat, az administratio csak rendeleteiben volt kemény, de a gyakorlatban nem tudta megvalósítani a céljt. A mit a pesti piarista ház derék történetírója erről a házról jegyzett föl lapidaris rövidséggel: »A nem tetsző rendeleteket egyszerűen félretették, vagy kivitelét képtelenségnek mondották«, szó szerint ráillik, a pozsonyi és kassai kerületet kivéve, minden akkori magyar gymnasiumra.²

¹ Csak mellesleg említjük, hogy 1901—1902. évig a magyar iskolákban 49.146 ifjú tett maturát. A növekedés 1891-től kezdve 90%.

² Takáts Sándor: *A főváros alapította budapesti piarista collegium története* 1895., XVI. fejj. Harcz az Organisationsentwurf ellen, Horváth Cyrill mint pesti igazgató.

A SOMOGYMEGYEI RÉPÁS-KERÜLET TÖRTÉNETE.

(Egy félbenhagyott perünk a horvát katonai határőrvidékkel.)

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Az 1826. évi országgyűlés sérelmei között ismét ott látjuk a Répást és Ketert.¹ Ezekre 1827 április 11-én adott resolutio 6. pontja kimondja, hogy az akkori állapot fentartandó addig, míg a varasdi generalatus fel nem oszlattatik. Ez esetben a Répás és Keter Somogy megyéhez visszacsatolandók lesznek.²

Az 1830. évi sérelmek között ismét ott van a mi jó öreg ismerősünk, a Répás ügye.³ A kancellária propositiójára a király azt válaszolja, hogy ragaszkodik az 1827-iki resolutióhoz,⁴ végre a rendek sürgetésére 1835-ben, majd 1836 ápr. 29-én előbbi elhatározásait megerősítette, hangsúlyozván ebben ő felége, hogy elődeinek elhatározásait, melyek a Répás és Keter

¹ Kancz. iratok 5273/1826. sz. Orsz. Lev. t.

² Kancz. iratok 4754/1827. sz. Orsz. Lev. t.

³ Kancz. iratok 10856/1830. sz. Orsz. Lev. t.

⁴ Kancz. iratok 10822/830. sz. A kancellária propositiója a sérelmek tárgyában, mely egyszersmind a sérelmeket és postulátákat is tartalmazza. Utóbbiak 6. pontja: »Relate ad... terrena Répás et Kethely a jurisdictione militari eximenda... ea ulteriori quoad Terrena Répás et Kethel addita observatione, quod cum in benigna resolutione de 11. apr. 1827. ultro recognoscatur terrena haec partem integrantem regni Hungariae constituere et ad comitatum Simeghiensem spectare, memoratae plagae et respectiva loca, quae a legali jurisdictione nullo sub obtutu avelli possunt, tandem a militari jurisdictione eximantur, legalisque comitatum consistentia, quae in physica eorum extensione principaliter radicatur, benigne manutueatur.« A propositio az, hogy ha a varasdi generalatus feloszlik, a Répás és Kethel visszacsatoltassanak. A propositio kelt 1830 nov. 2. Erre vonatkozó decretum tervezete 1830 decz. 2-án. »In negotio tandem confiniorum, quod puncto 6. continetur, cum militare hujus summe necessarii instituti systema, neque ipsi domini status et ordines, prouti ope suae de 17. aprilis 1826. remonstracionis declararunt, controvertere velint, quoad internam administrationis confiniorum rationem, inhaerere suam Mtttem Sttsmam resolutioni suae, die 11. mensis aprilis 1827. editae; relate tamen ad desideria dominorum statuum et ordinum hoc puncto ad specificum reducta, circa nonnulla terrena, statui provinciali reincorporanda, suam Mattem Smam, auditis concertentibus dicasteriis, resolutionem edituram.« Ez a decretum a diaetaliter egybegyűlt rendeknek kiadatott. (Azonos a 10859/1830. sz. kézjegyes irattal.)

visszacsatolását elrendelik az esetre, ha a határörvidék felosztalásnak, szentnek és sérthetetlennek tekinti.¹

Történt eközben, hogy Somogy megye 1838. évi augusztus hó 1-én tartott közgyűlésén hivatalos jelentés tétetett arról, hogy a varasd-szentgyörgyi határőrezred a Répás területén három községet telepített, úgy mint Gólát, Gotalovát és Postamalmot. Ezt a megye sérelmesnek találja, mert úgy véli, hogy az 1751 : 13., 1791 : 63. és 1802 : 27. t.-cikkek, valamint az 1827. évi királyi leirat erre nem jogosította fel a határörvidéket. Panaszt emelnek tehát a helytartótanácsnál és kéri, hogy a határőrezred ettől tiltassék el.² A helytartótanács kérdést intéz a horvát katonai főparancsnoksághoz, a mely hihetetlen göggel visszautasítja Somogy megye ezen »beavatkozását egy idegen joghatóság«-ba.³

A helytartótanács azon nézeten van, hogy a fentidézett törvények nem tartalmaznak tilalmat a Répás területén való telepítésre és erről értesítik a megyét azzal, hogy ha a visszakapcsolás meg fog történni, akkor az odatelepített községek is a Répás-hoz fognak csatoltatni.⁴ Erre a megye újra felír a helytartótanács-hoz (1839. május 8-án) és felpanaszolja, hogy ezek a telepítések sértik a Répás volt földesurainak régi jogait, kéri tehát a nádort, mint a helytartótanács elnökét, hogy járjon közbe az iránt, miszerint a visszacsatolás megtörténjék és addig is tiltsa el a Répáson levő majorsági földek betelepítését.⁵

¹ Az 1836 április 18-án felterjesztett felíratra ápr. 29-én adott válasz : »A VI. Cum saepius provocata de 29^a novembris anni praeteriti benigna resolutione regia intuitu terreni Répás et diverticuli Kéthely, praesentisque confinium status edita, ad ea, quae divus atefatae suae Majestatis Sarcotissimae genitor annis 1827. et 1830. benigne declaravit, disertis plane verbis provocet, exhinc suapte consequi illud etiam, quod medio benignae resolutionis ddo 11.-ae aprilis 1827. in nexu benigni rescripti regii, tam consilio regio locumtenentia, quam ipsi etiam comitatus Sümeghiensis de 8-va januarii 1808. exarati intimatum est: praefatum quippe terrenum Répás et Kéthely integram ipsius regni Hungariae constituere, neque ad Croatiaem pertrahi, verum ubi ratio status monarchiae sublacionem generalatus Varasdinensis admiserit, terrenum Répás et diverticulum Kéthely priori jurisdictioni comitatus Sümeghiensis subjiendum fore, atefatae quoque Suae Majestati Smae sacrum et illibatam esse.« (1836. évi orsz. gyűlés iratai. VII. köt. 699. l.)

² Kanczelláriai iratok, 19103/839. sz. Orsz. Lev. t.

³ »Bei dieser Aufklärung kann man die Vorstellung des Simegher Komitats, wodurch sich eine Einmischung in die Jurisdctions-Rechte der Militärbehörden erlaubt wurde, nur als ganz unstatthaft betrachten, und man gibt sich demnach die Ehre, die löbliche Königl. ung. Statthaltereien auf das dienstfreundlichste zu ersuchen, die Übergriffe dem besagten Komitate ernstgemäss verheben zu wollen.« (A horvát katonai főparancsnokság 1839. január 28-iki jelentése. U. ott.)

⁴ A megye felterjesztése u. ott.

⁵ A felírat az Orsz. Lev. Kancz. iratok, 19103/839. sz. mellett.

Ezt azután fölterjesztette a helytartótanács a királyhoz azzal a véleményes jelentéssel, hogy a megyének azt kell felelni, hogy ő felsége — megfelelően az 1830 decz. 2-án az országgyűlésen egybegyűlt rendek előtt kiadott resolúciónak — az érdekelt dicasteriumok meghallgatása után fog határozni.¹

A kancellária azonban úgy véli, hogy az ügy már nem az 1830-iki resolútio stadiumában van, hanem az 1835 nov. 26-iki és az 1836 ápr. 29-iki resolútiókéban, melyek közül az utolsó ezt a dolgot végképen elintézte, a mennyiben ő felsége kijelentette, hogy az elődjei által hozott resolútiókat szenteknek és sértetleneknek tekinti, azért nem is foglalkozott a kérdéssel más szempontból, mint abból, hogy a települők a törvényszabta feltevéseknek megfeleltek-e? Ez iránt intézett kérdést a haditanácsához.²

A rendek kérelme azonban ez egyszer meghallgatásra talált. Csodálatosképen egy olyan resolútio született meg 1840 április 26-án, melyben ő felsége — V. Ferdinánd — kijelentette, hogy »kegyelmesen meghajol a karok és rendek megismételt óhaja előtt«. Sajnos, nem soká tartott a kétes értékű dicsőség, mert négy nappal később, még mielőtt ezen legfelsőbb elhatározás az érdekeltekkel közöltetett volna, visszavonta, illetve oda módosította azt ő felsége, hogy a »Reiterato statuum et ordinum postulato... benigne deferendo« passus elhagyatott és az új resolúcióban csak annyit ígér a király, hogy a kérdés felől az illetékes dicasteriumok tanácskozni fognak.³

Az 1843-ik évi országgyűlésre küldött követeknek ismét utasításul adja Somogymegye, hogy követeljék vissza a Répást és Ketert.⁴ Az egybegyűlt rendek propositiójának VI. pont β)

¹ U. ott.

² Fogalmazványban u. ott.

³ Az 1840 ápr. 26-iki resolútio az 1840 febr. 18-iki propositióra: »Reiterato Statuum et OO. relate ad terrenum Répás et diverticulum Kéthely statui provinciali, ac signanter jurisdictioni comitatus Sümeghiensis reapplicanda postulato benigne deferendo, elementer disponere dignata fuit (t. i. sua Mttas ssma): ut circa praevigentes inter incolas impopulatorum ibi locorum concernentemque praefecturam confinariam correlationes, prout et futurum locorum illorum tractamentum, requisitae actutum inter concernentia dicasteria ineantur pertractationes.« Ezen határozat az 1840. évi május 1-én 5515. sz. al. kiadott resolúcióval úgy módosítottatott, hogy a rendeknek csak a következő szöveg adatott ki: »Circum terrenum Répás et diverticulum Kéthely statui provinciali reapplicandum, suam Mattem Ssam benigne disposuisse: ut circa objectum postulati hujus inter concernentia dicasteria pertractationes ineantur, hisque sibi substratis, benignam resolutionem suam edituram esse.« (A 17416/843. sz. propositióban közölve.)

⁴ Melhard, i. m. 25. l.

alpontja vonatkozik a Répásra és elmondja, hogy az 1827. évi resolutio már Magyarországnak ítélte oda ezt a területet az 1753-iki resolutióra támaszkodva. Az 1830. évi resolutióban megigérte ő felsége, hogy az illetékes dicasteriumok meghallgatása után határozni fog. Az 1835-ben és 1836 április 29-én kiadott resolutiókban ragaszkodott ő felsége előbbi elhatározásaihoz. Midőn azonban ez a sérelem 1839/40-ben ismét ő felsége elé terjesztetett, ámbár maga a nádor is azon véleményen volt, hogy a rendek kérelme előtt a Répás és Kéthely ügyére vonatkozólag meg kell hajolni, mivel az ő elnöklete alatt működött vegyes bizottság véleménye a reincorporatio mellett szólt, az a körülmény pedig, hogy a Répás területén időközben falvak keletkeztek, legkevésbé sem felel meg az e tárgyban ismételten kibocsátott rendeleteknek, melyek szerint a generalatus köteles ez a területet «in statu quo» fentartani, de nem újabb telepítésekkel növelni, — ő felsége 1840 április 26-án úgy határozott, hogy meghajol a rendek megismételt kívánsága előtt és a visszakebelezés céljából az illetékes dicasteriumokkal való tárgyalásokat elrendelte. Ezt a határozatát még 1840 május 1-én 5515. sz. a. oda módosította, hogy csak a tárgyalásokat rendeli el, egyben véleményt kér a haditanácstól, hogy mi módon lehetne a rendek kívánságának megfelelni.

Ezek után körülményesen le van írva az ügy addigi tárgyalásának menete mindkét részről megvilágítva.¹

Reámutat ezután az elaboratum arra, hogy az 1840. évi május 1-én kelt resolutióban tervbe vett újabb tárgyalások egészen fölöslegesek, hiszen a kérdés teljesen tisztázva van és hogy azok, a miket ő felsége elődei, sőt maga ő felsége is elhatározott, visszavonassanak, arra szentségtörés nélkül még gondolni sem szabad,² ennél fogva azt a propositiót terjesztik elő a rendek, hogy ő felsége a visszavont, illetve módosított 1840. évi április 26-iki resolutióját tartsa érvényben.³ Azonban a király mégis csak úgy

¹ 17416/843. sz. Humillima propositio, qua mediante repraesentatio Statuum et OO. diaetaliter congregatorum in objecto ita dictorum praeferentialium gravaminum et postulatorum substernitur. 1843 nov. 2. (Kancz. iratok. Orsz. Levé.)

² »Quoniam igitur per antiquiores juxta ac recentiores b. resolutiones Regias jus regni Hungariae ad praefata terrena tam manifeste agnitum habeatur, ut in praesenti rei cardine ulteriora eatenus adducere momenta tanto magis supervacaneum foret, quod, quae per augustos mattis vestrae Ssmae praedecessores, imo ipsam mattem vestram Ssam solemniter declarata fuerunt, ea retractari aliquando posse, sine piaculo ne supponere quidem liceat.«

³ »Obsequentissima haec commissio non obstantibus praevisis consilii aulae bellici reflexionibus, quarum summam hoc loco ideo tantum adferendam putavit, ne hac quaqua demum in parte attentionem suam

határoz, hogy a kérdés a haditanács és az egyetemes udvari kamara közös tanácskozásának vettessék alá.¹

Ezek a tárgyalások nagyon lassan indultak meg. A haditanács iratokat kér a kancelláriától betekintés végett,² de érdemleges tárgyalásokig nem jut a dolog, mert közben az 1848. évi nagy események végleg megakasztják az ügyet.

A szabadságharcz leveretése utáni idők nem voltak alkalmasak arra, hogy a Répás visszakebeleztetése iránt lépések tétessenek ismét folyamatba. Nem is esik szó többé róla az országban, még akkor sem, mikor Horvátországgal való kiegyezésünk törvénybe iktattatott. Az 1868 : XXX. t.-cz. hallgat a Répás ügyéről és semmi nyoma annak, hogy ezen az országgyűlésen egy szóval is felemlítettett volna a visszacsatolás kérdése. De annál fontosabbak azok a határozmányok, melyeket a kiegyezési törvény a katonai határőrvidék tekintetében megalkotott. Az 1868 : XXX. t.-cz. 65. §-a ugyanis kimondotta, hogy : »*Horvát-Szlavonországok területi épségét Magyarország elismeri s annak kiegészítését előmozdítani ígérkezik. Különösen sürgetni fogja ezentúl is, hogy a határőrvidék azon része, mely Horvát-Szlavonországhoz tartozik s a határőrvidéken levő katonai községek ez országokkal, valamint törvényhozási, ügy közigazgatási és törvénykezési tekintetben is egyesítessenek...*» Ugyanezen törvény 66. §-a pedig — egyebek között — Horvát-Szlavon- és Dalmátországok területéhez tartozóknak ismerte el a varasd-körösi és varasd-szentgyörgyi határőrezredeket.

A kiegyezési törvény elég világos, noha a Répásról nem

fungisse argui valeat, matti v. Ssmae hac etiam vice obsequentissime supplicare praesumit, quo b. resolutioni suae 26. aprilis 840. editae b. insistere, atque ut eadem Statibus et OO. intimari valeat, benigne admittere dignetur.«

¹ »*Relate ad terrenum Répás et diverticulum Kéthely priori resolutioni dto 1. maji 1840. inhaerendo, cancellariae committo, ut argumenta in propositione consilii A. bell. dto 12. junii 1842. explanata in mutua concertatione cum consilio Aul. bellico et Camera univ. aulae celebranda, uberiori dilucidationi subjiciantur et in specie quaestio mature examinetur, quomodo postulato statuum Simegh, in quantum fundatum inveniretur, absque detrimento integritatis instituti militaris confiniarii satisfieri posset. De exitu hujus pertractationis relatio mihi praestanda erit. Schönbrunn 23. aug. 1844. Fernandus. m. p.*« (Kancz. iratok 17714/844. sz. Orsz. Lt.)

² A hadi tanács kéri, hogy a kancellária küldje meg betekintés végett az 1844. évi országgyűlési feliratot. Elküldetik a 844-iki resolutio másolata (17714/844. sz.) — A hadi tanács kéri, hogy a kancellária küldje meg neki a hadi tanács által 1842 június 12-én a királyhoz felterjesztett feliratát. 1845 július 3. (12373/845.) — 1845 okt. 18. a hadi tanács ismét bizonyos a 12373/845. sz. átiratban hivatkozott végzések megküldését kéri. 1845 nov. 6-án elküldetnek. (12373/845. sz. Kancz. iratok. Orsz. Lt.)

is tesz említést. Világosan a határőrvidék azon részéről beszél, mely Horvátországhoz tartozik, nem vonatkozik tehát a Répásra, melyre nézve az ítélet kimondotta, hogy Magyarországhoz tartozó föld és Horvátországhoz semmi szín alatt sem csatolható. Egyébként nem is volt szükség reá, hogy a törvény úgyszólván jogfentartással éljen, mert hiszen a visszakapcsolás még nem vált actualissá, mivel 1868-ban a katonai határőrvidék még fennállott. De nem is szabad feltételeznünk olyan törvényhozói szándékot, mely a tényleges állapot meghamisításával, hallgatóság Horvátországhoz tartozónak minősítsen egy olyan magyar területet, mely kifejezetten csupán ideiglenesen, hogy úgy mondjam »kölcsonképen« volt a határőrvidék kezében. A mikor tehát a törvény a két varasdi ezrednek Horvátországhoz tartozását elismerte, akkor csak az ezredék területeire gondolt, de nem arra is, a minek birtoklási jogcíme, még a királyi resolútiók értelmében is, éppen abban a pillanatban volt megszűnendő, mihelyt az 1868:XXX. t.-cz. által kilátásba helyezett polgárosítás megszületik. Különben is jogszabály, hogy a közjogi kérdésekben hallgatóság által jogfosztás be nem következhetik, vagyis, nem Magyarország jogainak fentartásához volt szükséges az 1868. évi XXX. t.-cz. intézkedése, hanem ahhoz lett volna szükséges, hogy az előző határozatok hatályon kívül helyeztessenek, ha ugyan ez a törvényhozásnak célja lett volna. Más szóval, jogi álláspontunk — formulázva — így hangzik: Nem úgy alakult a helyzet, hogy, miután az 1868:XXX. t.-cz. kifejezetten fenn nem tartotta Magyarországnak a Répáshoz való jogát, ennél fogva ez a jog elenyészett, hanem fordítva, miután az 1868. évi XXX. t.-cz. kifejezetten el nem enyészttette Magyarországnak a Répáshoz való jogát, ennél fogva ez a jog sértetlenül fennmaradt és érvényesüléséhez csak a már ismert feltételnek kellett bekövetkeznie.

Ez a feltétel az 1869 aug. 19-iki kir. kéziratban beállott, mikor is ő felsége elvben kimondotta a határőrvidék polgárosítását. Somogy megye nyilvántartotta a kérdést és rögtön folyamodott a képviselőházhoz a visszacsatolásért. A kérelmet a képviselőház átteszi a belügyminiszterhez, ez utóbbi pedig azon véleménye kapcsán, hogy a felfüggesztő feltétel bekövetkezett és hogy Somogy megye praetensiója teljesen jogos, kérdést intéz a miniszterelnökhöz, hogy mi az ő nézete? ¹

A miniszterelnök még el sem intézte ezt az átiratot, már megjelent (1871 június 8-án) azon királyi leirat, mely a polgárosítást, éppen a varasdi generalatussal, megkezdi és a két varasdi

¹ Belügymin. sz. 16471/840. Min. eln. sz. 1718/1870.

ezredet megszünteti. Erre következett P. Szathmáry Károly képviselő interpellációja a miniszterelnökhöz, a képviselőháznak 1872. évi január 18-án tartott ülésén, melyben kérdést intéz, hogy van-e szándéka a kormánynak a Répás visszacsatolása iránt intézkedni? Lónyay Menyhért gróf miniszterelnök nyomban felel. Köszöni a figyelmeztetést, a kormány beszerzi a szükséges irományokat és azután intézkedni fog.¹

Intézkedés azonban nem történt, hanem megalkottatott az 1873: XXXIV. t.-cz., melynek 9. §-a a megszüntetett két varasdi ezredből Belovármegyét szervezte, a nélkül, hogy a Répást megemlítette volna.

Horvát részről azonban a törvények hallgatásából fegyvert kovácsolnak. A belügyminiszter ugyanis 1873-ban véleményt kér ez ügyben a horvát minisztertől, ez utóbbi megkeresi e végből a bánt, a ki — noha véleményes jelentésében maga beismeri, hogy az ügyet nem ismeri — állást foglal a kérdésben (természetesen ellenünk!) és a következő classikus kijelentést teszi: »Miután az 1868. évi XXX. t.-cz. 66. §-a, az 1871. évi június 8-iki kir. rendelet és leirat, valamint az 1868. évi XXX. t.-cz. módosításáról szóló törvényjavaslat — ez idő szerint 1873. évi XXXIV. t.-cz. — által is a két varasdi határőrezred, illetőleg Belovármegye a Horvát-Szlavonországhoz tartozó területnek ismertetett el, a Répás földje és Kéthely környéke pedig ezen terület *kiegészítő részét* képezik (sic!), azoknak a Horvát-Szlavonországoktól, *hová jogilag és tényleg tartoznak* (sic!), elválasztása, a törvénynek megváltoztatását tenné szükségessé, ez pedig csakis országos küldöttségek útján, úgy a magyar, mint a horvát-szlavon törvényhozás hozzájárulása mellett volna eszközölhető«. Ezt azonban a bán nem tartja időszerűnek, mert csak most revideálták az 1868. évi XXX. t.-czikket. A bán nézetében osztozik a horvát miniszter is. Ezzel szemben a belügyminiszter — Szápáry Gyula — Magyarország követelését feltétlenül jogosnak találja

¹ Lónyay Menyhért gróf min. elnök: »T. ház! Ezen kérdésre azonnal röviden válaszolhatok. A határörvidékek két ezrede, illetőleg két compagniaja Horvátországhoz csatoltatott; a mi azonban nem zárja ki azt, hogy a mennyiben Magyarország és Horvátország közt egy határkérdés támadt, — mert ezt másnak nem tekinthetem — ezen követelés érvényesítésére a szükséges lépések megtétessenek. Miután pedig azon időpont elérkezett, mely az akkori fejedelem resolúciója folytán ez ügyben kijelöltetett: a miniszterium kötelességének fogja ismerni — megszerezvén az ez ügyre vonatkozó adatokat — illetékes módon t. i. Horvát- és Magyarország közti határjáratl kérdéskben ezen ügyet eldönteni. Köszönettel fogadom tehát a t. képviselő úr figyelmeztetését és — mint mondtam — a kormány megszerezvén magának az illető irományokat: a további szükséges lépéseket meg fogja tenni.« (1872. évi 423-ik orsz. üls.)

és azért kérdi a miniszterelnököt, hogy mi az ő véleménye? Szlávy miniszterelnök azt javasolja, hogy terjeszse az ügyet a minisztertanács elé. Az 1875. évi október 18-iki minisztertanács elrendeli, hogy a kérdés ő felsége döntése alá bocsáttassék. Ennek a minisztertanácsi határozatnak Tisza Kálmán miniszterelnök felelt meg 1875 november 2-án kelt felterjesztésével. A szépen kidolgozott felterjesztésben a következő megjegyzést teszi: »Mielőtt a horvát bánnak ezen (t. i. a fentidézett) nyilatkozatával szemben a szőnyegen levő ügyre nézve legalázatosabb nézetemet előadnám, bátor vagyok hódoló tisztelettel megjegyezni, hogy a horvát bán a fentebb körvonalozott s a horvát-szlavon-dalmát miniszter által is magáévá tett álláspontot, az utóbb említett miniszternek fentebb idézett átiratában tett világos kijelentése szerint, elfoglalta, a nélkül, hogy ezen százados vitás kérdést kellően megvizsgálta és az arra vonatkozó ügyiratokat tanulmányozta volna.« Ezek után kifejtván a saját nézetét, kéri ő felségét, hogy a reincorporatio foganatosítását királyi szavával rendelje el, mellékelve egyszersmind a legfelsőbb elhatározás tervezetét.

Ő felsége 1875. évi november 13-án kelt legfelsőbb elhatározásával visszaküldötte az iratokat azzal, hogy ha majd a bán kellően áttanulmányozta az ügyet, kérjenek tőle újabb véleményt és terjeszsek fel az ügyet újból. Ez a felterjesztés máig nem történt meg. De történtek egyebek. A miniszterelnök ugyanis 1880-ban megsürgeti a bánt, mire az — Pejacevich gróf — 1881 márczius 16-án véleményes jelentést tesz. Ebből kiderül, hogy Pejacevich sem ismerte az ügyet. Hogy egyebet ne is említsünk, azt állítja a bán, hogy hiszen Somogy megye is csak azt az egy jogcímet tudta felhozni a Répáshoz való igénye alapjául, hogy ez a terület a Dráván innen (Magyarországról nézve: innen!) fekszik!! Ezenkívül igen téves magyar közjogi fogalmai vannak a bánnak és csak természetes ezek után, hogy ragaszkodik a hivatali elődjének véleményéhez, a melyet — melleleg mondva — annak idején, mint horvát miniszter már magáévá tett.

Ezután 17 évig nem mozdul az ügy. Végre 1898-ban ismét előveszi a kérdést a belügyminiszter és Bánffy báró miniszterelnöknek előterjesztést tesz, hogy mennyi bajt okoz a magyar-horvát határok kérdése. Ő — úgy mond az előterjesztés — a béke kedvéért már hajlandó lenne engedni, de *»nem vállalhatja a felelősséget a következményekért, melyek a magyar kormány részéről a Dráva-parti vitás határkérdésekben netalán tanúsított, illetve tanúsítandó engedékenység folyományaként a Répás és Kéthely területek tulajdona, vagy birtokára nézve előállának.«* Így hát

az az egy haszna megvolt a sürgetésnek, hogy a magyar kormány legalább megtudta, hogy miért ellenzik a horvátok annak *elvi* kimondását, hogy az országhatár mindenütt a Dráva legyen!

Ezen hát segíteni kell. Csakhogy időközben egy nagyon is furcsa complicatio állott be. Horvátország t. i. időközben, nem törődve a fennálló jogvitával, az 1886. évi február 5-iki autonom törvényben (a községek rendezéséről) a Répáson keletkezett községeket, Gólát, Gottalovót, Belovármegyébe sorozta be. (2. §. d) pont.) És ezt a törvényt ő felsége szentesítette! Az eddigi nehézségekhez tehát hozzájárult az a baj is, hogy most már kormányzati úton nem lehetett végrehajtani a Répásra vonatkozó ítéleteket a horvát autonom törvényhozás tekintélyének sérelme nélkül. Súlyos eset, most már igazán orvost kell hivatni! Más szóval meg kell kérdezni az igazságügyminisztert.

Plósz Sándor igazságügyminiszter meg is adja a véleményét¹ s ebben a legapróbb részletig megczáfolja a horvát bán véleményét, de nem tartózkodik attól sem, hogy gyöngéden rápirítson a horvátok 1886. évi bánjára azon eljárásáért, hogy az 1886. évi autonom törvényt ő felsége által szentesítette, holott tudnia kellett, hogy a Répás-kerület magyar föld, vagy legalább is vitás terület. Egyébként azonban az a nézete az igazságügyminiszternek, hogy jogában állana ugyan Magyarországnak a visszakebelezést kormányzati úton és minden tekintet nélkül az 1886. évi autonom törvényre, foganatosítani, de ez az eljárás sérelmes lenne Horvátország tekintélyére s azért azt javasolja, hogy kísérelje meg a miniszterelnök reá birni a horvát bán egy oly értelmű autonom törvényjavaslat előterjesztésére, mely az 1886. évi törvényt módosítja. Ha azonban erre a bán reá birható nem volna, akkor a magyar törvényhozás egyoldalúlag fogja hatályon kívül helyezni az 1886. évi autonom törvény sérelmes pontját.

Ez az expediens lehet izgatóan érdekes közjogi téma, de a miniszterelnökség előadója »veszedelmes«-nek tartotta. Felveti tehát a *választott bíróság* eszméjét, megjegyezvén, hogy ha Horvátország ebbe belemenni nem akarna, akkor minden scrupulus nélkül végrehajtandó a visszakebelezés kormányzati úton.

A miniszterelnök azonban az ügyet, mint időszerűtlen, irattárba helyezte és nem is vette elő többé senki.

DR. GÁBOR GYULA.

¹ Igazságügymin. 22949/900. sz. átirat.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

JÖVEVÉNY ALFÖLDIEK ÉS GÖRÖGÖK KASSÁN 1660—1662-BEN.

Az alföldön terjeszkedő török elől sokan menekültek a felvidéki városokba. Különösen Kassa, mint jól megerősített s még a XVII. században is élénk gazdasági életet élő város, vonzotta magához e »futott embereket«, mivel biztonságot és megélhetést remélhettek itt. Nagyvárad 1660 aug. 27-ikén került török kézre s ez végzetes csapás volt úgy az alföldi, mint az erdélyi városokra, innen hódított és garázdálkodott a török ezután. Már az ostrom előtt, majd a meghódolás után is szabadságot adott a város mindenkinek, hogy kiköltözzék, miután oltalmat úgysem tudott adni mindenkinek. Sokan el is távoztak, különösen a görög kereskedők, kiknek éppen egyik főtelepük Várad volt.

Kassa város tanácsa 1660 márczius 3-ikán foglalkozik három ilyen, ú. n. török kereskedő menekülttel, a kik tulajdonképen nem is voltak kereskedők: A török kereskedők vagy ráczok (sive rasciani) instálnak, hogy ők csodálatosképen Isten jóvoltából szabadultanak meg, keresztények lévén. Ide is érkezők, itt való lakást és életben való keresést kívánnak. Átlátván azt, hogy ők nem valami fraussal (hamissággal) és csalárd szín alatt járván, hanem az Isten jóvoltából szabadultanak és ide is származtanak. Az pogányság köziben pedig még kicsinységekben estenek. Az egyik olaszfi doktor; az kettő pedig horvát-fi, egyik lakatos, másik ötvös.

Csakhamar azonban megsaporódtak a menekülők: 1660 november 10-ikén az görögök és sok jövevény itt lakozó alföldi emberek állapotját hozván elő, azt végezte a nemes tanács és nemes község, hogy a fertályokat fertályos uraim megjárják és mindeniket felírván, azután fel kell mindeniket a tanácsházra hívatni és megvizsgálván őket, a ki olyan, hogy itt szenyvedhetni az városban, bizonyos fizetéssel tartassanak, a kik pedig supresusok (gyanúsak, orzók), menjenek a városrul.

Kassa városa e jövevényeknek csak úgy engedte meg az itt-lakást, ha polgári hűségüket tesznek és ha a város terheiben résztvesznek. De közülök a nemesek ezt kiváltságaikra sérelmesnek

látták, a felsőmagyarországi kapitányhoz (generálishoz) és a nádorhoz (palatinushoz) fordultak ez ellen. De feleletül kapták, hogy a polgári hűségesküt tegyék le.

1661 április 20-ikán a senatus ülésén jelen vannak Melczay András, az egri káptalan küldöttje, Pongrácz Kristóf de Szentmiklós és Hartyáni András, a felsőmagyarországi generális küldöttjei, hogy a tiszántúli és váradai menekültektől a palatinus parancsára a hűségesküt kivegyék.

A senatus és deputatus urak így discouráltak: Minthogy ezen jövevények részszerint nemes emberek, részszerint pedig nem, azért az kik nemesek, azok a városi onust juxta aliorum nobilium supportálják (a terheket más nemesek szerint viseljük) s úgy is legyen residentíája itt, hogy dependáljanak (függjenek) bíró uramtól s ne is merjen innen kimenni bíró uram híre nélkül főképen Váradra sub amissione capitis et bonorum (fejök és javaik vesztése alatt).

A görögök állapotját is forgatván a deputátusok, kik hogy oly disciplinában tartassanak, bíró uram híre nélkül sehova se merészeljenek menni, fejök és minden javak vesztése alatt.

Az alföldi jövevények mind behívatván, a deputátusok közül Pongrácz Kristóf így proponálta a dolgot: Minket méltóságos generális urunk ő nagysága commissáriusnak rendelvén, jóllehet kegyelmetek supplicatiójában olyat írt ő nagyságának, hogy bíró uram az nemes tanácscsal olyan dologra kényszeritené kegyelmeteket, mely nemesi szabadság ellen volna, de mi az juramentumnak (eskünek szövegét) formuláját megértvén és által látván, abban semmi sincs olyan, mely az nemesi szabadsággal ellenkezne. Azért mi azt végeztük közönségesen generális urunk ő nagysága képében, hogy az kinek az mi kegyelmes urainktól ő nagyságotól vagyon armalisok, az producálja a nemes káptalan előtt és az káptalan bíró urunk értésére adja, az ki pedig verificálja nemességét, az mint más nemes fogja prestálni az onusokat, az ki pedig nem nemes ember, az bíró uramtól dependeáljon. Senki pedig híre nélkül ne járjon imide-amoda, hanem mindenkor hírré adják bíró urunknak és ő kegyelme informálja generális ő nagyságának.

E jövevények, különösen a görög kereskedők kellemetlen versenytársaik voltak a kassai bennszülötteknek, a miért szívesen eltávolították volna őket. Különösen azért is, nehogy Wesselényi nádor jelenlétüket arra használja fel ürügyül, hogy a német katonai őrseget az ő állítólagos török czimboraságuk miatt is behozza a nyakukra, a mely szándékával már egy éve szorongatja őket.

A város tanácsa 1662 január 25-ikén veszi tanácskozás alá e dolgot, a midőn a bíró a következőket adta elő: Nyilván vagyon kegyelmeteknél minemű suspitióban (gyanuban) vagyunk az futott emberek, de főképen a városunkba búcsúzott idegen nemzetek,

az görögök felől, kiket jóllehet tavaly is sok ízben akartunk városunkból amoveálni (eltávolítani), de néhai generális urunk fogván pártjukat, megakadályoztattunk, azért most ő nagysága mint nádor és királyi helytartó adna oly commissiót (rendeletet), hogy azokat sine alteriori dilatione (minden haladék nélkül) amoveálhatnánk (eltávolíthatnánk) városunktól, noha ő nagyságát is tavaly Feja András által Pozsonyban requiráltuk volt (megkerestük), de eddig is instantiánkra categorice commissióját (kérelmünkre határozott rendeletét) nem adta.

Illendő dolog volna, de ha mi magunk is mint árulókat, úgy fogjuk most vádolni, az minemű suspiciót (gyanút) tettenek fel felőlünk, félő, hogy az mi levelünket nem approbálják (fogadják el) s annyival is inkább ne agraváljanak az praesidiummal (terheljenek katonai őrseggel).

Alig két hét múlva, február 10-ikén bíró, főrmender és öreg-uraim Görög Miklóst másodmagával felhívták, megmondván, a görögöket gyűjtsék össze, és menjenek el a városról, mert itt bizony nem laknak, ha pedig el nem mennek, minden marhájukból zsákmányt vetnek, mivel az ő itt való léte miatt a városra nagy suspició vagyon, e pedig különben ne legyen.

De ha egynehányat sikerült is valami ürügy alatt eltávolítani, maradtak közülök a városban elegen.

KEREKES GYÖRGY.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN AUTOGRAMMJA A BERLINI KIRÁLYI KÖNYVTÁRBAN.

Jellemző Széchenyi humorára az a saját kezével írt szerződés, a melyet a Radowitz-hagyaték 3402. sz. alatt őriznek a berlini kir. könyvtár kéziratárában. Szövege a következő:

Graf Stephan Széchenyi kaufte die beiden Pferde »The General und Aimé«, von denen Herren Grafen Bassewitz und Voss. Sobald diese beiden Pferde, — mit 4 Augen, 8 Füßen, und in einem Zustande, »dass sie wenigstens 14 Tage leben können« an den Bestellten des Grafen Széchenyi in Wien übergeben sind, so bezahlt der letztgenannte Graf an die Herren Geymüller et Comp. und zwar an die Ordre des Herrn Barich in Hamburg, die Summa von hundert zwanzig Pfund Sterling; den General zu 20 £., die Aimée aber zu 100 £. gerechnet. Die Unkosten des Transportes bis Wien, und der Verlust der Augen, der Beine, und des Lebens der Pferde, ist die Sache und der Schaden der beiden Herren Grafen Bassewitz und Voss.

Basedow 24-ten August 1829.

Graf Stephan Széchenyi. Felix Graf v. Voss. J. Bassewitz.

Közli: GRAGGER RÓBERT.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Huba vére Szemere. Összeállította és többekkel együtt írta Zarándy A. Gáspár. Budapest, 1910. Nagy 4°. 150+122. II.

»Ajánlom fiatal véreimnek! Olvassátok és tanuljátok, mivel tartoztok a földnek és hogyan szeressétek a hazát, a melyet őstök hódított!« Ezen meleg szavakkal vezeti be Szemere Miklós a családi könyvet, a melynek tartalmilag Nagy Géza, Wertner Mór, szerémi herczeg Odescalchi Arthur, Dedek Crescens, Fáy Elek és Zarándy Gáspár dolgozatai kölcsönöznek irodalmi értéket, a Hornyánszky-nyomda pedig külsőleg oly izléses díszszel állította ki, hogy az bármely ország nyomdaiparának becsületére válnék. A szöveg között és pótlékképen 170 pompás fénynyomatot találunk a Szemere Miklós nagybecsű gyűjteményében lévő, a családra vonatkozó régi oklevelekről, címerekéről, czímeres pecsétnyomókról, pecsétékről, családi arczképekről és számos olyan műtárgyról, a melyeknek jórésze unicum számba megy. A munka nem a nagyközönség, hanem kifejezetten a család számára készült. Ám a messze-múltba visszanyúló nemzetség története annyira része hazai egyetemes történetünknek, hogy a könyvben összegyűjtött komoly tanulmányokról, mint históriai irodalmunk adalékairól, tudomást kell vennünk.

A Huba-Szemere nemzetségnek a legrégebb időkre vonatkozó krónikás emlékével, Béla király névtelen jegyzőjének feljegyzésével (cc. 6., 33—37.) Nagy Géza foglalkozik. A névtelen ugyanis — a mint tudjuk — felsorolja a hét vezért, a hatodiknak Hubát említvén, »a kitől Zemera nemzetsége származott«. Majd pedig részletesen elbeszéli, hogy miképpen hódította meg Huba Zuarddal és Kadocsával az Ipoly s a Vág között elterülő földet. Nagy Géza, a ki e kornak maga is ismerője, Sebestyén kútfő-tanulmányát és Vámbérynek a kirgizek s más rokonnépek között tett éles megfigyeléseit véve segítségül, fejtegeti a névtelen idevonatkozó feljegyzéseit és a következő conclusióra jut: Nálunk a honfoglalást követő időkben az írást a történeti ének pótolta, a mely kötött formájánál fogva szinte változat-

lanul szállt nemzetségről nemzetségre. Ezek ugyanis nem voltak általános keletűek, nem tartoztak »a parasztek csalfa meséi, meg az igricek csacska énekei« közé, a melyeket annyira lenézett a névtelen, hanem, csak a nagyobb szerepet játszó nemzetségek tetteiről szólván, az illető nemzetség tagjai őrizték, örökül maradván apáról fiúra, unokára, dédunokára — szent kötelességképen hetediziglen, a mint az még most is szokásban van a középázsiai nomád törökökféle népeknél s a mint az az Árpád családjára vonatkozólag a mi nemzeti hagyományainkban is feltalálható. És ezenképen kapta meg a genealogiai kapcsolatot a névtelen is az általa felemlített s Huba vérének mondott »okos Szemerével«. III. Béla király udvarában talán éppen ettől hallhatta a nemzetségben históriás ének formájában megőrzött hagyományt s így valóban nem a parasztek csalfa meséi után írta meg azt. De okleveles adatunk is van rá, hogy III. Béla korában a családnak országos tekintélyű tagja van: a sempetei comes. A névtelen helyenként színes, részletező, majd meg feltűnően szakadozott leírása is erre az eredeti formára enged következtetni. Egészben tehát történeti valóságnak tekinthető a névtelen feljegyzése, de mégis azzal a hozzáadással, hogy — III. Béla korában élvén — már nem alkotott magának tiszta képet az Árpád korabeli országos állapotokról s így a hagyományos emlékeket a saját korának viszonyaihoz mérte.

A családi történet fonalának további kibonyolítását Wertner Mór veszi át. Igen nehéz feladat jutott neki: az első okleveles adatokat összekapcsolni visszamenőleg a névtelen jegyző »okos Szemeré«-jével és folytatólagosan a család XIII. századbeli történetével, a honnan kezdve már bővebb anyag áll az író rendelkezésére. Megkísérli a Huba-Szemere nemzetség birtokviszonyait kifürkészni. Ha — a névtelen nyomán — Árpád Hubát az általa meghódított Nyitravidék fejévé tette, úgy ebből joggal következtethető, hogy a nemzetségnek itt folytatólagosan is birtokai voltak. Ezt a feltevést egészen természetesnek találjuk, de pozitív eredményre semmiképen sem számíthat a kutató, mivelhogy az ilyen okleveles megállapítások (eltekintve most okleveleink pusztulásától) nálunk ugyancsak későn lesznek szokásosakká. De valami nyom mégis csak akad. Ránk maradt a pannonhalmi szentbenedek-rendi apátság birtokviszonyairól egy keltezetlen ítélet-level. Szó van benne Mózes nyitrai főispánról, a ki (más oklevélből tudjuk) 1113-ban még élt. Ezen ítélet-levelben világi tanúként szerepel egy »religiosus« Szemere, a kit az adott körülmények alapján komárommegyei birtokosnak tart s azon az elfogadható alapon, hogy valamivel későbbi ada-

tok már határozottan megjelölik a Szemerék komárommegyei birtokait. Egy 1180 tájára tehető, szintén keltezetlen oklevél Szemere semptei főispánról szól. Ez is a kiinduló feltevés javára írható, a mennyiben számos példával igazolhatjuk, hogy az ez időbeli főispánok rendszeren az illető megyék avagy a közeli szomszédos birtokosok közül kerülnek ki. A legközelebbi okleveles adat 1247-ből való. E három Szemere között a rokonsági fokozat oklevelesen meg nem állapítható, noha Wertner éles megfigyelése a legkisebb mozzanatra is kiterjed. A nemzetségi kapcsolatra azonban világot vetnek. De nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül Wertner azon merész magyarázatát, hogy a névtelen jegyző »prudens« Szemeréje egynek tekintendő az 1113 táján említett »religiosus« Szemerével. A prudens semmiképen sem azonos jelentésű a religiosus-szal. A név átfurmálódása is alaposabb fejtegetést kívánna, mert így nincs okunk ezt a Karácsonyi János feltevése elé helyezni.

A XIII. s a XIV. században még mindig megszakadozó, sokszor összebonyolódó, majd meg szerteágazó családi szálak aprólékos nyomozását Zarándy folytatja tovább. Aztán chronologiai sorrendben, századról-századra menve, *registraszerűen* egészen napjainkig feldolgozta az okleveles adatokat. A fősúlyt mindenütt a népes nemzetség nemzedékrendjének és a birtoklási állapotoknak éles megvilágítására helyezte. A XIV. század végével könnyen haladhatott mindkét irányban. Megelőzőleg azonban sok nehézséggel kell küzdenie. Az Árpádok korából ugyanis oly kevés adatunk van minden irányban, hogy szinte a lehetlenséggel határos akár a Huba-Szemere, akár más nemzetség történetét egészen összefüggően adni. De ha nem is tudja kitölteni a genealogiai táblázat hiányosságait, az új birtokadományozások és megerősítések alapján tágabb keretek között figyelemre méltó módon sikerül neki (belevonva az előbbi fejtegetéseket is) megállapítani a nemzetség *primae occupationis* birtokait, azaz a későbbiekből a korábbiakra következtetve három helyre csoportosítani: Zemplén, Abaúj, Borsod és Szabolcs vármegyékre, — a Zsitva és a Vág közére — Komárom és Bars vármegyék határaitra. Itt van a dolog sarkpontja. Ha sikerül ugyanis a kutatónak a birtoklás folytonosságának kimutatása, akkor ezzel ezen időkre vonatkozólag a história-írásnak úgy kell foglalkoznia, mint más komoly tényálladékkal.

A nemzetség genealogiájára s birtoklási viszonyaira vonatkozólag maradandó értékű munkát végzett Zarándy. A Szemerék gazdag levelesládáján kívül a különböző levéltárakból, már publikált oklevélgyűjteményekből igen sok oklevelet, még több más természetű feljegyzést kellett áttanulmányoznia, gondot

fordítván a régi családi emlékekhez fűződő hagyományokra is. Sok régi hibát megkorrigált és sok jellemző apróságot mentett meg az elfeledéstől. A tömérdek adatnak csaknem mindenütt ridegen regestaszzerű összeállításában azonban annyira megy, az irányzat ellenére annyira túlságba csap, hogy munkáját a legjobb akarattal sem nevezhetjük a rendelkezésére álló adatok történetírói feldolgozásának. Marad az, a mi: oklevélkivonatok érdemes és figyelmes gyűjteménye, értékes függelék a kutatók számára. Már pedig az olvasók 99%-ának (a családon belül és kívül) egyéb is kellene, mert így el sem olvassák. S ha elolvassák is, csak megörömt, fényevesztett tükrörszilánkokat látnának, a melyekben nem tükröződhetik vissza az ősi nemzetség kiválóbb tagjainak kisebb-nagyobb körben még országos jelentőségű szereplése sem. A számok, nevek szédületes halmazába teljesen belevesznek az Árpádok udvarában nevelkedő, a Mátyás és harczos fejedelmeink barátságával és bizalmával kitüntetett Szemerék, a nagytekintélyű megyei comesek, hadakozó bánok, kurucz generálisok, költők, írók, államférfiak s azok, a kik ott vérzenek Mohács mezején, a Rákócziak csataterain s a gyermek, a ki öregjével egy honvédszászló alatt küzd a szabadságért. S vajjon kiemelkedik-e az a jellegzetes tünet, hogy mindannyiszor rájuk akadhatni az önkényuralom börtöneiben, valahányszor a viszonyokkal könnyebben megbékülők még kitüntetésben is részesülnek!? Mindebből semmi sem illesztődött bele a nemzeti élet egyetemességébe. Az adatokból az írónak kell építenie s nem az olvasónak.

Fáy Elek a Magyar, Megyere és Szemere neveket egymáshoz fűző »legsorosabb kapcsolatot« keresi s meg is találja, kiindulván »a Kaukázustól és Fekete-tengertől délre fekvő Kis-Ázsia-Szírnia-Árménia vidékekről«, mint a magyaroknak ősibb hazájából. S miután a fenicziekbe vegyült khár népben felismeri őseinket, bámulatosan merész etymologizálással halad kitűzött célja felé. Én azonban nem követem, mert ez tisztán a nyelvészek ügye. Majd ha ezek Fáy Elekkel megegyeznek, a történetírás is figyelembe veszi az eredményt.

Dedek Crescens a XVII. századból való Szemere-bibliával foglalkozik, a melynek kötése is ugyanazon időből való és a korabeli ötvösművészet s könyvkötészet remekének mondható. A díszítésül szolgáló vert ezüstműveket a külföldi szakértők strassburgi műötvös munkájának tartják. Dedek azonban az egész kötés határozottan magyar ízlésre valló kiképzése s más megfigyelések alapján valamely 1670 táján élt kassai műötvös műhelyéből kikerült munkának tartja. Az előlap meggyász-bársony mezején nyugvó úrvacsora-kehelyről azt sejtí, hogy

másolata egy Mátyás-kori renaissance helynek, a mely most az esztergomi egyházmegyei kincstárban van.

Szerémi herczeg Odescalchi Arthur »kritikai elmékedések« elé állítja a kérdéssel foglalkozó szaktudósokat, a kiknek jó-része elfogadja a Szemere-családnak Huba véréből való származását s csak egy kisebb rész hivatkozik az okleveles adatok elégtelenségére. Ezekkel szemben arra figyelmeztet, hogy a történetírónak az oklevélnél is többre kell becsülnie az összes adatok kimerítéséből nyert végeredményt, azaz, hogy a kérdéses dolog a megállapítható körülmények között csak így s másképen nem is történhetett. Mert nem szabad elfeledni, hogy olykor a leghitelesebb oklevelekben is hibák vannak: téves időmeghatározások, személy- és helynevek szándékos avagy önkénytelen elferdítése, összecserélése, sohasem feledkezve meg az egykorú érdekeltek elleplezett, többé már föl nem deríthető hamisságáról és a kései hamisításokról. — Való igaz, hogy mindezen dolgokkal a történetírónak számolnia kell. A ki a kor viszonyait nem ismeri, az eseményekkel, személyekkel kapcsolatos körülményekre nem fordít gondot, az a saját korában marad s a múltat csak madártávlatból látja. — Majd a Karácsonyi János érdemes tanulmánya alapján foglalkozik a Huba-Szemere kapcsolattal. »Az ősi idők homályfödte viszonyait — úgymond — nehéz felderíteni; de ha minden adat, a mely csak található, nem ellene, de mellette szól, úgy a thesis elfogadható.«

DR. GOMBOS ALBIX.

Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya. Felfedezte (!)
Némäti Kálmán. Budapest, 1911.

A kritikának nem lehet feladata, hogy jelentéktelen munkákat is figyelembe vegyen, a tudományos szemlélődésnek még kevésbbé. Ha most az egyszer — még részleteiben is — tüzetes vizsgálat alá veszünk egy minden tudományos alapot és eredményt nélkülöző tanulmányt, tesszük ezt egyedül az okból, mert a szerző jelentősnek tetsző documentumokat tár elénk, de kritikája és következtetései oly tévesek és oly megmosolyognivalóan naivak, hogy egyedül a documentumai iránti tiszteletből nem hagyjuk azokat helyreigazítás nélkül.

Némäti Kálmán úrnak, a posta érdemes könyvtárosának *Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya* cz. művecskéjéről lesz szó. Előrebocsátjuk, nem tartozunk azok közé, kik az őshaza problémáját elintézettnek tartják. Történeti meggyőződésünk, hogy nyomtalanul egy nép sem tűnt el a föld színéről. »On peut tuer un homme, mais jamais une nation.« (Thierry.) Ha egészen

a XIII. századig hiteles adataink vannak az Ázsiában maradt testvérnépről, *kell* hogy még a következő századokban is nyomait találjuk. Csak kutatni kell. A kutatásban részünkről legfeljebb annyiban térünk el, hogy eszünkbe sem jutna — e nyomokat magában Ázsiában keresni. Kutatásunk egyedüli terrénuma: a könyvtár. Ha e módszer egyesek előtt paradoxalisan tűnnék fel, megjegyezzük, hogy az aeroplant sem a levegőben fedezték fel, hanem a papiroson. Ha egy, a történelemből eltűnt nép nyomaira akarunk jutni, azt nem a bejárhatatlan világrészen kell keresni, de igenis egy jól felszerelt könyvtárban, pl. a British Museumban, vagy a még tökéletesebb párizsi Bibliothèque Nationale-ban. Végig kellene kutatni minden, de minden, Ázsiában járt utazó naplóját és ha ezek lelkiismeretes tanulmányozása után arra az eredményre jutnánk, hogy a XIII. századon túl az utazók már nem találkoznak a magyar néppel, akkor, de csak akkor tehetünk le a reményről, hogy őstörténelmünk eme káprázatos érdekes problémáját valaha megfejtsük. Míg ezt a tanulmányt senki meg nem kezdte, vagy be nem fejezte, addig a legskeptikusabb történésznek is el kell ismernie, hogy a testvérnép feltalálásának reménye, nem hiu ábránd és nem utópia. Hogy pedig ilyen irányú kutatások eme reményt a legmesszebbre menő sikerrel biztatják, arra százsámra tudnánk adatokat közölni, ha ez adatok közlését nem tartanók ma még korainak.

De érdeklődő figyelemmel kísérünk minden, Nagy-Magyarországra vonatkozó tanulmányt és előítélet nélkül, sőt bizalommal fogadjuk a legújabb kutatók műveit. Szükséges volt ezt hangoztatni annyival is inkább, mert, sajnos, Némäti Kálmán nagy lelkesedéssel megírt művéből semmit sem fogadhatunk el.

Nagy-Magyarország történelmi okmányai — a legrégebb adatok, valamint a Julián utazása óta eltelt 150 év alatt történt fölfedező utazások eredményei — mint ismeretes, és a mint a szerző is említi, a *Pauler—Szilágyi-féle* millenniumi kútfggyjteményben vannak összegyűjtve. De — mint a szerző említi — »az a korszakalkotó cikk, mit Isidorus mond a magyarokról, nincsen meg benne, tehát nem tud róla senki sem«. (14. l.) A szerző e szerint korszakalkotó cikkel fog bennünket megismertetni. Ez a korszakalkotó cikk az, a mit Isidorus mond a magyarokról. »Isidorus mondja«, ez az első fejezet címe. Tehát nézzük, mit mond Isidorus.

I. Rubruk szövege Kr. u. 1254.

Pascatir, qui est Major-Hungaria. De illa regione Pascatir exierunt Huni, qui postea Hungari,

II. Isidorus szövege Kr. u. 630.

Ugnos, antea Hunos vocatos, postremo a rege suo Abares appellatos, dicunt, qui prius in ultima Maeotide, inter glaciale Tanaim

unde est ipsa major Bulgaria. *Et dicit Isidorus*, quod perniciosis equis *claustra* Alexandri rupibus Caucasi feras gentes cohibentia transierunt, ita quod usque in Egyptum solvebatur eis tributum.

et Massagetarum immanes populos habitaverunt. Deinde perniciosibus equis Caucasi rupibus, ubi feras gentes Alexandri *claustra* cohibent, eruperunt, et Orientem viginti annis tenuerunt captivum, et ab Egyptiis atque Aethiopibus annum vectigal exegerunt. (15. l.)

E korszakalkotó cikkben a szerző felfedezte, — és ezt nem vitatjuk tőle el — hogy az a részlet, a mit Rubruk, Isidorusra hivatkozva, mond a magyarokról, Isidorusnál valóban megvan. Az összehasonlításból azonban világosan kitűnik, hogy Rubruk-nak *csak* az a mondata egyezik Isidoruséval, mely a Sándor-féle zárákra és a vad népekre vonatkozik. Erről a mondatról pedig mindenki, a ki a Patrologiát csak egy kicsit is forgatta, tudja, hogy ez a legkülönfélébb népekre vonatkoztatva ott előfordul legalább negyvenszer.¹ Ha nem tévedek, Szt. Jeromos használta először, tőle vette át maga Isidorus, és megtaláljuk még Rabanus Maurusnál stb.-eknél. Ez világosan bizonyítja, hogy e mondat egyike a középkori történetírás nagyszámú conventionalis mondatainak, melyek közkeletűek és éppen azért semmi documentális értékük nincs.

Egészen másképp állna a dolog, ha Rubruk Isidorus *megelőző* mondatát vette volna át. Ebben a mondatban (mely, úgy látszik, hapax legomenon) ugyanis nagyon megfigyelendő adat az *ugnos* nép, a hunok- és avarokkal testvérnép. És valóban komoly vizsgálódás tárgya lehetne, hogy mely népet érthetett itt Isidorus, illetve, — az egyedül helyes, a mit kutatni lehet — hogy honnan vette Isidorus ezt az adatot? A szerző azonban ezt a kérdést fel sem veti — és mert ennek fejtegetése messze vezetne, itt mi sem tárgyaljuk, de követjük a szerző következtetéseit, a ki palæographiai úton meghatározza, hogy ez az *Ugnos* azonos *Ungnos*-sal és ez azonos *Ungros*-sal; a mi azt jelentené, hogy Isidorusnál is egész bátran olvashatunk *Ungrost* vagy *Ungriost*. E nagy-

¹ E megállapítás éppen nem pontos és magam érzem legjobban, mennyire nem illik ez egy szigorú tudományos kritikába. Sajnálatomra azonban pontosabb nem lehetek, mert e bírálathoz szükséges forrásmunkák közül semmit sem tudtam megkapni. Múlhatlan szükségem lett volna egy *Josephus Flaviusra* és a *Patrologia Migne-ra*. És kitűnt, hogy az Egyetemi könyvtárban nincs egyetlen modern kommentált *Josephus Flavius* sem és a *Patr. Migne*-ből negyven kötet van kikölcsönözve. *Josephus Flavius* kiadások dolgában az Akadémiai könyvtár sem áll jobban és véletlenül a *Patrologiának* is ugyanazon kötetei vannak kikölcsönözve, melyekre szükségem lett volna. E szomorú körülmény újabb bizonyítéka ama ténynek, — mit már többször hangoztattam — hogy könyvtáraink szervezete és felszerelése a tudomány mai igényeit nem elégítik ki.

jelentőségű következtetésnek azonban fokozatait is vizsgálni kell. *Ugnos* a szerző szerint azonos *Ungnos*-szal, mert egy XII. (!) századi Isidorus-kéziratban *Ugnos* helyett csakugyan *Ungnos* áll. És most bocsássuk előre azt, hogy a kéziratokban az *i*-n nincs pont.¹ »Ezt tudva, — írja a szerző — föltételezhetjük az eshetőséget, hogy *Ugnos* — *Ungnos* szóban a végző »os« előtt »n« helyett »ri« rejthetik. T. i. ha Isidorus az »r« betű után következő pontozatlan »i« betűt a szabályszerűnél csak egy kevéssel közelebb írta egymáshoz: úgy az összeszorított betűköz mellett a »ri« betűpár, akár a hegyes gót, akár a kerek római írásnál igen könnyen egybeolvadhatott egyetlenegy »n« betűbe, úgy hogy a másoló, a ki előtt az *Ugrios* — *Ungrios* hangalak és jelentés merőben ismeretlen volt, pontozatlan »ri« betűpár helyett egyetlenegy »n« betűt írt le.« (21. l.) E palaeographiai abszurditásról a szerző legkönnyebben a könyvében közölt 1. számú fényképről győződhetik meg, hol csaknem közvetlenül az *Ugnos* szó alatt áll a *prius* szó és az *r* és *i* közötti nagy távolság és a betűszarak nem parallel volta eléggé mutathatja, hogy itt íráshibáról szó sem lehet.

Ugnos = *Ungros*, sőt *Ungrios* bizonyítására a szerzőnek azonban még egy documentuma van, melyre már igazán nem térnék ki, ha nem állítaná a szerző, hogy »ez okmány most jut először a világ szeme elé, hegy ezentúl a magyar világtörténelmi öntudat örökké tartó ismeretforrásává legyen«. Ez az ismeretforrás ismét egy XII. (!) századbeli Rabanus-kézirat, hol az Isidorus-féle *passus* egész határozottan *Ungros* szóval kezdődik. És a szerző azt hiszi, hogy a szóról-szóra átvétel azt bizonyítja, hogy az Isidorus-féle *Ugnos* »nem lehetett a magyar honfoglalás után utólagosan beiktatva« (a mit senki fel nem tételez) és egy szóval sem említi, hogy esetleg a XII. (!) századbeli »ungnos« és »ungros«-ok lettek »a honfoglalás után utólagosan beiktatva«. És hogy valóban utólagos beiktatások, azt a kéziratok kora eléggé bizonyítja, illetve bizonyítja az a körülmény, hogy a XII. század előtt sem az Isidorus-, sem a Rabanus-kéziratokban nem találunk sem »ungnos«, sem »ungros«-t. Mindebből az következik, hogy Isidorusnál valóban *Ugnos* áll, mit semmiféle palaeographiai mesterfogással nem lehet *ungros*-szal vagy *ungrios*-szal azonosítani. Viszont — és ezt teljes elismeréssel meg kell állapítani — Némäti Kálmánnak igen becses adata az, hogy Isidorus — ismeretlen forrásból — egy a hun-avar néppel rokon **ugnus* nevű népet

¹ A szerző ehhez egy 1789-ben Nápolyban megjelent palaeographiára hivatkozik. Legyen szabad figyelmébe ajánlani talán Prou: *Les éléments de la Paleographie Paris, 1906. cz. könyvét.*

említ. Röviden e helyen meg is jelölhetjük Isidorus legvalószínűbb forrását. A közölt részletből világosan látható, hogy Isidorus az **ugn*-us népet Nagy Sándor zárja körül lakó népek közé képzei. Ez azt mutatja, hogy Isidorus e nép ismeretét a Nagy Sándor legendából veszi. E legenda Isidorus idejében még csak a Pseudo-Callisthenes-féle feldolgozásban volt ismeretes. A Pseudo-Callisthenes csakugyan tartalmaz is egy fejezetet, hol a Nagy Sándor zárjába rekedt népek vannak felsorolva (a legteljesebb B kézirat szerint huszonhat ilyen nép, köztük Gog, Magog és a Cumei). Adataink vannak, hogy a patreszek néprajzi ismereteiket a Pseudo-Callisthenes enumerációjából vették (l. Rabanus Maurus »Revelationes« Patr. Migne III. k.) és így valószínű, hogy Isidorus Ugnus-a is onnan került ki.¹ De semmiesetre sem tartozik ez adat Nagy-Magyarország ismeretlen okmányai közé.

Ugyancsak nem tartozik ide a II-ik documentum, Calanus Attilája. Hogy miért nem, azt a *Századok* olvasói előtt igazán fölösleges volna kifejtteni. Ha Némäti úr kívánja, négy szem közt, titoktartás ígérete mellett, ezt neki szívesen tudtára adom. Ugyanez áll a Meginfredus czikkre. Most még csak egy utolsó fejezetre térek ki, melyről nyilvánosan szólni valóban rosszul esik. A szerző külön fejezetben bizonyítja, hogy a görög uggrü (a mit a szerző betűszerint uggrü-nak olvas) azonos a latin ungri-val és megütközik azon, hogy egyetlen görög forrásban sem találta ng(!)-vel írva nemzetünk nevét. Ennek magyarázatára felállít egy magakovácsolta phonetikai tételt (mint azelőtt egy palæographiait) és például hoz fel egy Szt. István korabeli oklevélen levő Ούγγρα-t, a mely szintén Hungria helyett (!) áll. Nem fogjuk e helyen kifejtteni, hogy mi rejlik e bizonyítás mögött, de felemlítjük, hogy a szerző még szláv és szir kútfőket is bemutat.

Ezeket a nyelveket mi nem ismerjük, de feltételezzük, hogy a szerző a szláv és szir alphabétában jártasabb, mint a görögben. Állításait és következtetéseit azonban itt sem értjük és adatait az ismeretanyagban nem tudjuk elhelyezni. És ezzel leteszünk a könyvet.

Mindazok, a kik hosszabb bibliographiai kutatásokat végeztek, őszintén el fogják hinni, hogy e sorok írójának nehezebb esett ilyen hangon szólni egy nagy lelkesedéssel és sok fáradtsággal megírt műről. De az igazság és a tudomány nem tűr engedékenységet. Viszont e bírálat nem akarja kedvét szegni Némäti Kálmán tudományos törekvéseinek. Ha vonzza őt a történelem mis-

¹ E kérdést bővebben tárgyalom egy jelenleg sajtó alatt levő Gog-Magog cz. tanulmányomban.

tikuma, ha lebilincselik őt problémák, úgy vegye e helyről is biztatásunkat. De ne fordítsa energiáját okmányok, lexikonok, index nominumok olvasására, hol értelmetlen szavakat, kétes értékű írásjegyeket kutat és korszakalkotó felfedezéseken ábrándozik. A tudományt magáért a tudományért kell szeretni és erre ajánljuk Némätinek elsősorban azt az ismeretforrást, a mit a magyar tudomány is pazarul nyujthat neki. Ezek olvasásában kívánunk neki annyi élvezetet, mint a mennyi lelkesedés tüzelte meg nem értett okmányok és szöszedetek forgatására. Fölfedezései a tudomány előtt nem sok értékkel bírnak.

FÓTI JÓZSEF LAJOS.

Dr. Horváth Jenő: A nagyhatalmak megalakulása (1648—1715.). Köztörténeti tanulmány. Gyula, 1910. 660 l.

Horváth Jenőtől olvastunk néhány figyelemreméltó dolgozatot, melyet rendszerint valamely egyetemes történeti eseménynek vagy történetphilosophiai problémának szentelt. E művek azt a benyomást keltették bennünk, hogy írójuk nagy tudományos fegyverzettel működő, kissé nagyzó, helyenként homályos és paradox észjárású író, a ki különös szeretettel mélyed el a modern történelem pragmatikájába. Jelen tanulmánya, melyben a széles mederben folyó monographiák magaslatára igyekszik emelkedni, eddigi munkásságában legérettebb és legmódszere-sebb műve, de akár a történelmi módszer, akár a történetírói compositio művészetének mostani állapotához képest egy már meghaladott irányt képvisel. A modern történelem ugyanis végigmenve az események nekropolisain, nem igen hajlandó megállani a királyok, miniszterek és hadvezérek pompás sír-emlékei előtt, inkább elmegy az elfeledett sírok nagy tömege közé és — mint Vogüé mondja — igyekszik megérteni a sutto-gásukat. Az egyetemes történelem azelőtt csupán a regényes irodalom egyik különvált ága volt. Első lépését a positiv tudomány felé akkor tette meg, midőn a történetíró a helyett, hogy egyes eseményeket beszéljen el, hozzálátott a rendes történeti tények osztályozásához, majd meg a politikai intézmények, a művészeti, az erkölcsi, vallásos és philosophiai eszmék elemzése után, Herderrel, Guizotval, később Buckle-lel fölmerte a művelődés egységét és Spencerrel, Marx-szal, Lamprechtel az emberi tevékenység nagyarányú synthesisébe vagy megalapozásába kezdett.

Horváth Jenő jelen munkája a hatalmi kialakulások evolúcióját tárgyalja az európai szárazföldön s külön fejezetben foglalkozik a hatalmi kialakulás természetrajzával a latin, a

germán és az északi szláv államokban, azután a délkeleti és peripherikus államképződésekkel. Kézikönyveink e korszak történeti jellemzésének lényegét azzal jelzik, hogy az újkori fejlődelmi absolutismus kezdetei és válságai csaknem általánosságban az 1648—1715. korszak határai között fluktuálnak. Idáig még semmi okunk nincs elvetni e korszak régi és megfelelő attributumát, s nem hisszük, hogy a történelmi inductio módszerének bármekkora kiterjesztése, vagy az eseményeknek bárminő szempontokból kiinduló oknyomozása változtatni fog e jellemzés fősignaturáján. Horváth Jenőnek első szembeszökő hibája, melyet kénytelenek vagyunk már bevezető sorainál megállapítani, az általánosságokban kóválygó ítéletek hajhászása, mely utóbb, könyve folyamán, rövid történeti vezérszóknak és bizonytalan, néha könnyelmű megállapításoknak sajátságos elegyítésévé válik. Néha úgy tetszik, hogy egyebet se ad vázlatoknál és elnagyolt, összekúszált vonalak összefüggéstelen rendszerénél. A *generalisatio falsa* gyakran kiütkezők, még művének egészen jól megírt részeiben is egy-egy sajátságos, sokszor fárasztó ötletében, vagy a mindenáron valami eredetire való törekvésében. Nem kifogásoljuk, csak ideírjuk a műve elejére állított következő szavakat: »Az újkor, a középkor egyházi és korunk társadalmi universalismusával ellentétben kiválóan individuális alakulás, melynek individuumai politikai egységek, államok. Ez individuumok fejlődésének főbb mozzanatai: az individuumok alakulása (renaissance), válsága (reformatio és ellen-reformatio), megszilárdulása (1588—1648.), küzdelme (1648—1715.), hanyatlása (felvilágosult absolutismus) és bukása (francia forradalom 1789—1815.)«. Nem mondjuk, hogy nem érzünk e mondatokban valamelyes történetphilosophiai igazságokat, de hibáztatjuk a felosztásban lappangó mechanismust, mely a történelemben holt események vázait látja és azokat egymáshoz viszonyítja. E szempontból módszere Cantuéhoz hasonlít, ki szintén hasonló önkényűséggel, de a mi szerzőnknel nagyobb encyclopædikus érzékkel osztályozza az eseményeket. Ezért nem sorozhatjuk Horváth Jenőt a modern történetírók közé. Nem kutat mélyebb lélektani rugók után az egyének szereplésénél, nem veszi fontolóra a történelmi materialismus, vagy a Taine-féle milieu-elmélet kétségtelenül termékenyítő tanításait. Horváthnál, kinek erős intelligentiáját szívesen elismerjük, az egyének dolgai s az események úgy torlódnak egy gépies láncolatba, egy előre föltételezett systemába, mintha egy világszemlélet dróton rángatná őket. Nincs az az elszigetelt s látszólag jelentéktelen európai ügy, a melyet e mechanikus keretbe be ne állítana, s melyből a távolba ható következte-

tések sorozatát le ne vonná. Nem ragaszkodik a régi, elnyűtt schémákhoz, melyeken — gyakran pompás helyezkedéssel — túlteszi magát, hanem újakat s nem éppen jókat keres magának.

Horváth felfogásában az egész korszak néhány lángelméjű improvizálónak és hivatásos diplomatiái előkelőségnek ecarté-játéka. A történelem nála egy csomó entente-kötés és bontás s a fejedelmi udvarok folytonos megfeszített cselszövése és egymásnak kijátszása a hatalmi kérdésekben. Az ember beleszédül a pontos dátummal jelölt szövetségek és háborúk egymásrahalmozásába, melyekből csak tiszta és óvatos szem látja a dolgok lényegét: a spanyol világhatalom ellensúlyozására kigondolt európai egyensúly dogmájának érvényesítését. Az egyes államokról vagy államtöredékekről szóló összefoglaló fejezetei viszont tömöttek, évszám- és eseménygyömöszölések, mindmegannyi pontos lexikoni összevonások, a gondolat és stílus tömörségének látszatával. Ezekhez egy sajtószerű módon odavetett, egyenetlen, a könyv függelékében óriási szorgalommal összeállított bibliographia járul. É széjjelszórt, másutt ismét egymásra tömött adatok csoportosításában nem látjuk a logikai fűzöt. A szerző néha nagyot markol az események komplexumából, melyeket — hogy az ő kedvelt kifejezését használjam — egy *grand dessein* Prokrustes-ágyába kényszerít.

Horváth műve föltételezi a tárgyalt korszak alapos ismeretét. Ennélfogva nem is monographiáját, csak vázlatát, mintegy compendiumát írta meg annak a korszaknak, melynek középpontjában XIV. Lajos francia absolutismusa áll. Sajnáljuk, hogy az ilyen irányú működésnél egyedül jogosult történetbölcészeti lebecsátkozás nélkül, mintegy a dolgok felszínén mozog s e miatt itt-ott a tanulmánya száraz nomenclaturává sekélyesedett. Előbbi kifogásaink csupán a módszerre vonatkoztak, noha készséggel dícsérjük az író történelmi műveltségét és tájékozottságát, melylyel meglátja a bár elmosódott, nagy konturokat mindenütt, néha ott is, hol mikroszkópiummal kellett erőlködni.

A mű irányára és rendszerére vonatkozó szemle után a részletekben csak néhány megjegyzésre szorítkozunk. Nem tartjuk helyesnek a szereplő egyének neveinek leírásában azt az álláspontot, hogy az illetők keresztneveit a megfelelő idegen idiómával nevezze (így: II. Felipe, IV. Henri, Fernando el Católico, Karl, Stuart Mary, Jadviga, lengyel királyné, Jan Casimier, Braganza Joao, XIV. Louis stb.). A szerző e tekintetben oly következetes, hogy három különböző nyelven írja le ugyanazt az egyént, ha három különböző ország mondhatta magáénak (így pl. III. Károly magyar király, VI. Carolus római császár, Karl osztrák

főherczeg, sőt *Carlos* spanyol trónkövetelő és király stb.). E szokatlan, mondhatjuk: mesterkéltn helyesírási módszer alapján ír Cöln-t (Köln), Lorrain-t (Lotharingia) stb., viszont következetlen is (pl. miért *Mátyás* cseh király, miért Savoiai Eugenio, holott a nagy hadvezér így írta nevét: Eugenio von Savoye, V. ö. Arneth, Prinz Eugen v. S.). E mellett a mű telve van le nem fordított idegen nyelvű, főleg angol idézetekkel, még pedig a szövegben és jegyzetekben egyaránt, melyek a stílust túlrakottá, nehézzé, sőt idétlenné és tudákossá teszik. Nagy Péter csár állítólagos végrendeletét részben francziául, részben magyarul idézi. Néha hibásan vesz át bizonyos közhelyszerű jelmondatokat (pl. II. Gyula pápa híres jelszavát így írja: *fuori i stranieri, fuori gli forestieri* helyett). Helytelennek tartjuk az ilyenféle idegen kiszólásokat is: *campeador, leader, grand dessein, pacte de famille, associáition trés chretienne* stb., melyek használatának semmi jogosultságát nem látjuk, mert még diplomáciai műkifejezések sem voltak. Stílusában a tömörség erőszakolása helyenként pongyolaságot, olykor értelmetlenséget és furcsaságot okoz. Nem értjük pl. világosan, mit akar mondani e szavakban: »XIV. Lajos egyéniségének *nem is pszichologiai, hanem physiologiai elégtelenségén múlt*, hogy őszült fejjel egy hanyatló birodalmat kellett gyermekutódára hagyni«. (57.) Azután: XIV. Lajos »egész életén át híven kitartott Mazarin grand desseinje mellett, melynek bevezetése a francia-spanyol közeledés, a szövetséges portugál elejtése és a birodalmi hátvéd szervezése, a pyreneusi béke, a francia-spanyol házassági szerződés és *a dauphin születése volt*«. (58.) Nem oszthatjuk a szerző véleményét a következő művészettörténeti elkalandozásban sem: »Az atlanti érdekek rohamos emelkedése hovatovább elterelte a nyugati hatalmak figyelmét az Adriától. Venezia kereskedelme és művészete aláhanyatlott. Tintoretto képeinek hatást kereső tömegei és Veronese túlzott színezése teljesen kielégítették az igényeket«. (78.) Különösnek, sőt groteszknak tartjuk ezt az irodalomtörténeti megállapítást is, melyet szintén a száraz, de lehetetlen tömörség hajszolása eredményezett: »Zrinyi csáktornyai magányát a 30 éves háboru, melynek utolsó mozgalmában maga is részt vett, és első szerelme zavarták meg. *Csalódása* — mert Esterházy Julia grófnő Nádasdy Ferencz nejévé lett — *költővé tette; mikor pedig menyasszonya, Draskovich Julia kissé elhidegült, lelkében megszületett a nemzet megváltásának eposa*« (349.) stb.

Föl kell emelni szavunkat néhány elhamarkodott vagy homályban borongó történeti ítélkezése ellen is. A francia zsoldban álló Lobkovitzot a XVII. század Bismarkjának nevezni

csak a két férfi politikai értékének teljes félreértéséből indokolható (150.). Az összehasonlításnak csupán a vér és vas a tertium comparationis-a, a politikai eszközök viszonylagos azonossága, melyek ilyen merész párhuzamnál teljességgel alárendelt jelentőséggel bírnak. XIV. Lajos felsőbbsege éppen nem volt oly pillanatszerű és személyes, hogy *sajnálunk kellene* Zrinyi Miklós (ez nem is bizonyítható) és II. Rákóczi Ferencz odaadását (217.). Thaly és Márki munkái után talán fölösleges hosszadalmasan érvelni a mellett, hogy az összeköttetés háttérében nem bizonytalan érzelmi tünetekre akadunk, hanem mindkét részről reális politikai számításra. A XVII. század derekán az értelem műveltség terén nem kell sajnálkoznunk a classikus írók csökkenésén (29.), mert találkozunk ugyan hatalmas szervezetekkel (társaságok és akadémiák), de Milton, Corneille, Molière, Racine stb. e korszak ragyogó egyéniségei. Genova és Venezia nem városmonarchiák (67.), hanem olygarchikus köztársaságok voltak. Azt hisszük, hogy Esterházy Pál nádor szerepét és jellemét új, reá kedvezőbb megvilágításba helyezni fölösleges munka. (386.) A magyar alkotmányos royalisták e névleges vezetője a legválagosabb helyzetekben kényelmes hazafinak és súlytalan államférfiúnak mutatta magát (a magyar notableok 1696. értekezletén s az egész Rákóczi-mozgalom idejében), miért a vezetés azokra hárult, kik díszes méltóságuk kötelességeinek meg is feleltek (Széchenyi Pál, Pálffy János). Stepney az élesszemű angol diplomata benne nem is az alkotmány órét, hanem ki-játszóját látta. (Millen. tört. VII. k., 509.) Szerző a germán népekben — Gervinus régi frázisai után — a szabadság és önkormányzat szellemét látja, pedig azt is tudnia kell, hogy a fejedelmi önkényuralom kátéjának készítője, Hobbes, angol volt.

Kifogásaink mellett el kell ismernünk, hogy Horváth Jenő egészben derék és komoly munkát végzett. Az adatok rengetegében néha finom megvillanásai és pompás összefoglalásai vannak, hol bágyadt stílusa is bizonyos kellemmel és méltósággal emelkedik föl. Jól mondja, hogy a XVII. században Magyarország helyzete egy végre nem hajtott personalis unio (16.). Hogy mire képes, bizonyítják Orosz- és Lengyelország mesterien megírt párhuzamából a következő mondatok: »Két szláv monarchia áll előttünk. Az egyik királyság, melynek uralkodói elvesztették az uralkodás előjogait, mely nyugtalan népének szeszélyeitől dobattva egyre gyorsabban haladt alá a lejtőn, melyet a környező hatalmak emelkedése hova-tovább örvénynyé változtatott. A másik császárság, melynek despotikus uralkodói egyformán rendelkeznek az elevenek hitével és a holtak örökségeivel, mely beolvaszt, centralizál és terjeszkedik« (322.)

Hosszadalmasabban azért taglaltuk Horváth művét, mert kétségtelenül komoly igényű munkásságában olyan hiányokra óhajtottuk figyelmét felhívni, melyeken könnyen segíthet tudományos fejlődése folyamán. Dicsérjük meg végül bátorságát, hogy a magyar történetirodalom ugarán, az egyetemes történelem terén szép jövőt jósoló munkára indult.

PETHŐ SÁNDOR.

TÁRCSA.

MAGYARORSZÁG CHARTOGRAPHIÁJA.

Dr. gróf *Teleki Pál* illustris tagtársunkat, ki a japán szigetekről szóló, nemrégiben megjelent nagy munkájával a chartographia terén európai hírnevet szerzett, a Magyar Földrajzi Társaság alföldi bizottsága fölszólította, hogy gyűjtse össze, jobban mondva kutassa fel az Alföldre vonatkozó régi térképanyagot és írja meg chartographiai történetét.

»Úgy hiszem, — mondja a nemes gróf — hogy nem oldhatom meg másképp ezt a feladatot, mintha az egész Magyarországra mint physikai és ezer év óta politikai egységre kiterjesztem.

A mikor ehhez a feladathoz hozzáfogok, azért lépek a szakférfiak elé, hogy egyrészt röviden rámutassak néhány vezérelvre, a melyet szem előtt kívánok tartani, másrészt, hogy kérjem őket és Társulatunk összes tagjait, hogy a munka első fontos észében, az anyaggyűjtésben segítségemre legyenek. Természetesen nem érthetek ez alatt valamely állandó intensív közreműködést, inkább csak figyelmeztetést kevésbbé ismert gyűjtemények vagy egyes térképek létezésére és ez utóbbiak tekintetében különösen a kéziratokra. Még a legkisebb utalást, rövid jelzést is nagy köszönettel veszem, mert az anyag nagyságánál és elszórtságánál fogva sok értékes darab, fontos adat is elkerülné figyelmemet. De mindenestre sokkal nagyobb szolgálatot tennének ügyünknek azok, a kik a térképek pontos leírását volnának szívesek velem közölni. Különösen elszórt egyes darabokra értem ezt, a melyeket mind a helyszínen megtekinteni, egy embernek nehezen elvégezhető feladat volna.

Hogy a leíráshoz elsősorban a cím pontos — betűről-betűre való — lemásolása, a sorok végeinek jelzésével, tartozik s hogy lehetőleg közlendők az esetleges dedicatiók vagy privilégiumok, hogy fontos a térkép mérete, ezeket alig is kellene említenem. Megjegyzem, hogy én a térkép belvilágát, a tulajdonképeni térképét mérem.

De nagyon fontos a térkép léptéke: és pedig úgy a használt egy vagy többféle mértékegység megjelölése, mint a léptékskála

lemérése millimétermértékkel, a térkép mértékarányának kiszámítása szempontjából.

Sokat segít a térképen ábrázolt egész terület megjelölése — sőt ha nincs lépték elsőrendű fontosságú bár — fokhálózat hiányában sohasem lehet pontos. Sajnos, ez a két fontos adat bibliographiai, nem-geographusoktól összeállított jegyzékekben mindig hiányzik.

Ha kérésem visszhangra talál, gazdag anyagot fogunk gyűjteni, mert nemcsak vármegyéink és városaink, fő- és középiskoláink, és magánlevéltárak birtokában, de nagy nemzeti gyűjteményeinknek főleg kézirati anyaga közt és a külföld, Bécs és a délnémet városok közül nem egynek gyűjteményeiben gazdag, ismeretlen anyagnak kell fölhalmozva lennie.

Mindig elsősorban a kézirati anyagról beszélek, a melynek alapján a nyomtatott művek készülnek. De ezeket sem szabad elhanyagolni, mert ezek útján mentek át azoknak újításai a köztudatba és a források elveszte esetén az ezekben lefektetett eredményekben találjuk meg a fejlődés fonalát.«

Fölkérjük tehát mindazon tagtársainkat és olvasóinkat, a kik Magyarország vagy egyes részei valamely régi térképének birtokában vannak vagy ilyenek hollétéről tudomással bírnak, szíveskedjenek arról dr. gróf Teleki Pál urat (Budapest, V., József-tér 7. sz.) értesíteni s ekként ezt a valóban nagyszabású irodalmi vállalkozást elősegíteni.

JELENTÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1910. ÉVI MUNKÁSSÁGÁRÓL.

Tisztelt közgyűlés! Társulatunk mult esztendeje a csendes munka jegyében folyt le. Minden törekvésünket arra kellett fordítanunk, hogy az úgyszólván napról-napra szerfölött emelkedő nyomdai árak következtében a pénzügyi egyensúlyt megmentsük s költségvetésünk realitását biztosítsuk. E végből fel kellett áldoznunk 1902 óta megtakarított pénzeinket s egyszersmind új jövedelmi forrásokról gondoskodnunk.

Mély hálával kell megemlékeznünk a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úr és a székesfőváros tanácsának nagylelkűségéről. Ez a két jóltevőnk ugyanis értesülvén Társulatunk anyagi bajairól, nemes áldozatkészséggel 2000—2000 korona segélyt helyezett kilátásba, sőt részben már utalványozott is tudományos működésünk zavartalan folytatására.

Azonban nem szüntünk meg kiváló gondot fordítani a tagok gyűjtésének munkájára sem. Ennek lehet tulajdonítani, hogy az év folyamán 9 új alapító taggal (400 koronás alapítványi összeggel: gróf Korniss Károly és a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete,

200 koronás alapítványi összeggel: Burchard-Bélaváry Konrád, Ghiczey Pál, a Lipótvárosi Casino, Seprősi Paikert Antal, Péter András, báró Radvánszky Kálmán és ifjabb gróf Zichy Nándor) és 82 évdíjas rendes taggal szaporodott tagjaink száma.

E gyarapodással szemben az örök múlandóság is megkövetelte tőlünk az áldozatokat. A múlt évben elhunytak: Bánó József vál., Andrássy János, Barcsa János, Daróczy István, Dessewffy Marczel, Dudás Gyula, Fáy László, Fischer Sándor, Földes Gyula, Gercser Ferencz, Ghyczy Imre, Hahnenkamp Sándor, Horváth Bálint, Hörk József, Kalmár Endre, Kövessy Kálmán, Kubinyi Aladár, Oláh József, Pálffy István, Petró József, Rhódy Alajos, Rosenbach Sándor, Simonffy Imre, Szalánczy Ferencz, Szily Dezső, Tarulóczy Béla, Tóth Ödön, Trsztyánszky Ferencz, Vagner József, Vály Béla, Varga Lőrincz, Várossy Gyula, gróf Vay Tihamér, Weér Dezső, Virter Lajos, gróf Zichy Jánosné évdíjas rendes tagok és Bük Géza alapító tag.

Legyen áldott emlékezetük!

Üléseinket (két közgyűlésünk — egy rendes és egy rendkívüli — s hat választmányi ülésünk volt) tagtársaink és a közönség érdeklődéssel kísérték. A választmányi üléseken felolvasásokat tartottak: január 13-ikán dr. *Viszota Gyula* r. tag »Széchenyi és a pesti henger-malom«, február 17-ikén *Sörös Pongrácz* r. tag »A tihanyi apátság magyar részre való visszaszerzése«, április 14-ikén dr. *Váczy János* vál. tag »Báró Wesselényi Miklós ifjúsága«, május 19-ikén báró *Nyáry Albert* r. tag »Az utolsó magyar trónkövetelő«, október 20-ikán dr. *Váczy János* vál. tag »Kazinczy Ferencz történetirői működése« és december 1-én dr. *Gábor Gyula* r. tag »A somogy megyei Répás kerület története« czímen.

Márczius 17-ikén tartott évi rendes közgyűlésünkön dr. *Márki Sándor* vál. tagtársunk »Rákóczi mint politikai író« czímen nagy munkájának egy fejezetét olvasta fel; a december 1-én tartott rendkívüli közgyűlés pedig a Thaly Kálmán alapítványa alapítólevelének megállapításával foglalkozott.

Kiadványaink sorában a Magyar Történeti Életrajzok XXV. évfolyama gyanánt dr. *Márki Sándor* II. Rákóczi Ferenczről írt nagybecsű életrajzának, mely azóta a III. kötetel már befejezéshez jutott, második kötetét adtuk. A *Gergely Samu* tagtársunk ügybuzgó szerkesztésében megjelenő Teleki Mihály Levelezése című vállalatunknak immár ötödik kötete került ki a sajtó alól, mely a nagy erdélyi államférfinak 1670—1671. évi levelezését foglalja magában.

Fordulópontra jutott a dr. *Komáromy András* tagtársunktól mindenkor nagy gonddal és szakavatottsággal szerkesztett Történelmi Tár ügye, melyet Társulatunk tudvalevőleg a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából adott ki eddig. Részben

azért, mert Társulatunknak nem feladata a feldolgozatlan, kútfő-szerű anyag kiadása, részben az e vállalattal járó s állandóan fenyegető pénztári hiány arra készítette az igazgató-választmányt, hogy az e vállalat ügyében a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságával kötött szerződést febontsa. A választmány a legmélyebb sajnálattal hozta meg határozatát, mert a Történelmi Tár évtizedeken át a hazai történetírásnak kétségen felül nagy szolgálatokat tett s a benne felhalmozott tömérdek kisebb-nagyobb adatközlemény történelmünk igen sok részletére nyújtott becses felvilágosításokat.

Súlyos anyagi helyzetünk fölemlítésével kezdtem meg jelentésemet s sajnos, ennek hangoztatásával kell végezmem is. Társulatunk nem csupán arra van hivatva, hogy a történettudományt mint elvont szaktudományt művelje, hanem arra is, hogy iránta mennél szélesebb körű érdeklődést ébresztszen. Azonban e cél elérésére nem elégséges az a bár magában tekintélyes, de ehhez a kiválóan nemzeti tudományhoz mégis csak csekély alaptőke, melynek jövedelme — az évi tagdíjakkal együtt — alig rúg annyira, hogy kiadványainkat belőle fenntarthassuk. A nyomdai árak évről-évre rohamosan emelkednek, a tagsági díj pedig nem nagyobb, mint volt ezelőtt negyven évvel. Ez azután természetesen bénítólag hat Társulatunk működésére s tartózkodóvá teszi minden oly vállalkozással szemben, mely a történettudomány népszerűsítésének ügyét anyagi áldozatoktól teszi függővé.

De azért elcsüggednünk nem szabad. El fog következni a kor, midőn a mostani materiális irányzatot ideálisabb gondolkozás fogja felváltani s a történelmi érzék, mely most világszerte hanyatlóban van, újra felébred az emberek lelkében. A *magistra vitae*, ennek a mi korunknak lenézett, mostoha gyermeke, kivívja majd még a maga jogait. Ennek a reményében tartunk ki híven és dolgozunk ernyedetlenül.

Tisztelettel kérem a közgyűlést, méltóztassék e jelentésemet szívesen tudomásul venni.

Budapest, 1911 márczius 16.

DR. BOROVSKY SAMU.
titkár.

VEGYES KÖZLÉSEK.

ÚJ VÁLASZTMÁNYI TAGOK. Társulatunk ez évi márczius 16-án tartott közgyűlése betöltötte azokat a helyeket, melyek igazgató-választmányunkban részben elhalálozás (Bánó József és Láczy Gyula), részben pedig dr. Fejérpataky László másod-alelnökké történt megválasztása következtében megüresedtek. A közgyűlés választása dr. *Lukcsics* József, Bártfai *Szabó* László és ifjabb gróf *Zichy* Nándor tagtársainkra esett s személyökben igazgató-választmányunk jeles erőkkkel gyarapodott.

Dr. Lukcsics József egyetemi nyilvános rendes tanár jelentékeny irodalmi multra tekinthet vissza s különösen a veszprémi püspökség történetének kutatásában szerzett kiváló érdemeket. Erre vonatkozólag megjelent önálló művei a következők: *A veszprémi püspökség római oklevéltárának III. és IV. kötete*, (Budapest, 1902—1907.). *Series episcoporum Vesprimiensium e documentis correcta* (Budapestinum, 1907.). *Uski János veszprémi püspök Zsigmond király diplomatája* (Budapest, 1908.). *Középkori pápai adókönyvek* (Budapest, 1908.). *A veszprémi káptalan a XVI. században* (Veszprém, 1908.). *De persecutione Christianorum in imperio Romano usque Decium* (Vindobona, 1900.). *A veszprémi egyházmegye könyvészete* (Veszprém, 1909.). *A Galilei-kérdés* (Budapest, 1910.). — Tudományos értekezéseket, czikkeket és könyvismertetéseket közöltek tőle a *Magyar Sion*, *Katholikus Szemle*, *Religio*, *Századok*, *Archaeologiai Értesítő*, *Egyházi Közlöny*, *Alkotmány*, *A Cél*, *Buda-pesti Hírlap*, *Veszprémi Hírlap* és *Pápai Lapok*. — Ez idő szerint Karácsonyi János és Kollányi Ferencz tagtársainkkal együtt az »Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából« című nagy vállalat V. és következő kötet szerkesztésén, továbbá Dóry Ferencz tagtársunkkal Capistranoi szent János csodáinak kiadásán dolgozik. Egymaga most a magyarországi inquisitio történetét kutatja s a XIV—XV. századból fenmaradt római kincstári könyvek magyarországi adatait (kb. 2000) a közel jövőben sajtó alá adja; ez utóbbi munkájához már hét év óta gyűjti az anyagot.

Bártfai Szabó László, a M. Nemz. Múzeum könyvtárának őre, kitűnő családtörténelmi monographiákkal tette ismertté nevét. Önálló nagyobb munkái: 1. *Forgách Ferencz váradi püspök évkönyvei*; doctori dolgozat, 1902-ben a Tud. Egyetem a Schwartner-díjjal jutalmazta, megjelent 1904-ben, 202 lapnyi kötet. 2. *Forgách Ferencz váradi püspök életrajza*. Megjelent a Magyar Történelmi Életrajzok 1904. évi folyamában 2 füzetben. 3. *A Hunt—Paznan-nemzetségbeli Forgách-család története*. Megjelent 1910-ben, nagy nyolczadrét, 858 l. — Az önálló értekezések közül a *Századokban* jelent meg 1907-ben, *Pata és Újvármegyék* című, melyben Sáros, Abauj és Heves vármegyék megalakulását tárgyalja. A többi a *Turulban* látott napvilágot: 1. 1905-ben *Proscriptio Mátyás korából*, mely a Hevesmegyében 1460 körül levelesített nemesek lajstromát tartalmazza, az első ilyen természetű emlékünkn. 2. *Három Árpád-kori pecsét*, 1906-ban, Mihály szepesi ispán két és a szepesi káptalan pecsétjéről szól, különösen a káptalan levéltárának Kún László által történt elpusztításával foglalkozik benne. — Jelenleg a Széchenyi-család megbízásából ezen család történetének megírásával van elfoglalva s az első kötetet az őszre szándékozik kiadni, azonkívül szintén meg-

bizásból a Csákyakra vonatkozó adatok összegyűjtésével foglalkozik.

Ifjabb gróf *Zichy* Nándor, a magyar történetírást mindenkor bőkezű pártfogásában részesített fényes nemzetség sarja, buzgó tagja Társulatunk *Zichy-codex* bizottságának s kora ifjúságától fogva nagy érdeklődéssel kísérte Társulatunk és a rokon Heraldikai és Genealogiai Társulat működését. Ennek azáltal is tanújelét adta, hogy mind a két társulatba alapító tagul lépett be. Benne Társulatunk az összekötő kapcsolatot óhajtott bensőbbé tenni azzal a főúri nemzetséggel, melynek páratlan áldozatkészsége ajándékozta meg irodalmunkat egyik leggazdagabb forrásmunkával, a gróf *Zichy-család* okmánytárával.

Üdvözöljük e helyen is legújabb vál. tagtársainkat s reméljük, hogy buzgó közreműködésükkel és érdeklődésükkel élénk részt fognak venni Társulatunk ügyeinek intézésében.

A THALY KÁLMÁN TISZTELETÉRE Társulatunktól készítettetett *plaque* néhány (ezüst és bronz) példánya még rendelkezésre áll. Az ezüst példány ára 25 korona, a bronz példányé 10 korona. Megrendelések *Barabás Samu* társ. jegyzőhöz intézendők (Budapest, I., Vár, Országos Levéltár). A befolyó jövedelmet a Társulat »Thaly-p'aque^{te} alapítvány« czímen külön kezelteti s majdan a történeti irodalom emelésére fordítja.

HELYREIGAZÍTÁS. A *Századok* ez évi februári füzetének 153. lapján dr. *Iványi* Béla tagtársunk munkásságával kapcsolatban a »Közlemények Szepes vármegye multjából« című lap^{társunk} nyomán azt írtuk, hogy *Iványi* az Akadémia kézirat^{tárában} egy rendkívül becses kéziratot fedezett föl: a lőcsei Confraternitas Corporis Christi jegyző- és számadáskönyvét 1431-től, mely eddig ismeretlen volt. *Varju* Elemér tagtársunk arról értesít bennünket, hogy ezt a kéziratot 1875-ben már báró Nyáry Albert használta, kiírván belőle a lőcsei képirók névsorát (lásd *Századok* 1875. 134. l.); utalás van e kézira^{tra} a *Magyar Könyvszemle* 1901. 276. l. A tévedést készséggel igazítjuk helyre.

A SZÁZADOK 1867—1907. 41 kötet, kötve félvázsonkötésben (500 K) 240 kor. Kapható *Radics Sándor* könyvkereskedőnél, Pozsony, Deák-utca 4.

KÖNYVÉSZET.

ACSAY FERENCZ. Adatok a pápai református főiskola történetéhez. II. A nemzeti elem az Árpádok művelődésében és iskolázásában. Pápa, 1910. Főiskolai ny. 8-r. 37—73 l. (Megjelent a dunántúli ref. egyházkerület pápai főiskolájának 1909/10. évi értesítőjében.)

ALBERT JÁNOS. Emléklapok az 1848/49-iki honvédmenedékházba az összes helyek betöltése után be nem jutott és így elhagyatva élő agg

harcosok felsegélyezésére összeállította és kiadja —. Budapest, 1910. Bercsenyi-ny. 8-r. 32 l. Ára 1 kor.

ALPÁRI LAJOS. A magyar nemzet története az ókor vázlatával és kapcsolatban a világtörténelem egykorú főbb eseményeivel. II. rész. A mohácsi vésztől napjainkig. Polg. leányiskolák számára. Az új tanterv alapján írta —. Budapest, 1910. Franklin-t. kny. 8-r. 95 l. 1 térképpel és 60 történeti képpel. Ára 1 kor. 60 fill.

BARÓTI LAJOS és DR. CSÁNKI DEZSŐ. A magyar nemzet története tekintettel a világtörténet főbb eseményeire. Polg. leányiskolák IV. oszt. számára. II. rész. Nyolczadik, az új tanterv alapján átdolg. kiad. Bpest 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 128 l. Térképpel és illusztrációkkal. Ára 1 kor. 80 fill.

BILINSZKY LAJOS. Pótfüzet az átmeneti év számára dr. Bilinszky Lajos A magyar nemzet története című a polg. iskolák negyedik osztályának írt könyvéhez. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 58 l. Ára 40 fill.

BILINSZKY LAJOS. A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet legfontosabb eseményeivel. A kath. polg. leányiskolák negyedik osztályának az új kath. tanterv alapján írta —. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 156 l. Képekkel és térképekkel. Ára 2 kor.

BOGNÁR ENDRE. A második huszonöt év a magyarhoni E. E. E. gyámintézet történetéből 1885—1910. Pápa, 1910. Főiskolai ny. 8-r. 215 l.

BOTTO, JULIUS. Slováci. Vývin ich národného povedomia. Dejepisný náskres. Svázok II. Turóczszentmárton, 1910. Nyomda részv.-társaság. 8-r. 179, 2, V l.

BÜCHLER SÁNDOR. A zsidók története és irodalma; I. *Goldberg Ráfáel*.

CSÁNKI DEZSŐ. A magyar nemzet története; I. *Baróti Lajos*.

CZIRBUSZ GÉZA. Nemzetek alakulása anthropo-geografiai szempontból. Nagybecskerek, 1910. Pleitz Fer. Pál ny. 8-r. 36 l.

DESEŐ IRÉN. Az álom élet. Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest, 1910. Markovits és Garai kny. 8-r. 110 l.

DOMANOVSKY SÁNDOR. Egyetemes történelem. A m. kir. honvédelmi miniszter megbízásából a honvéd főreál- és hadaprődiskolák számára. I. kötet: Az ó- és a középkor története. Bpest, 1910. Pallas ny. Nagy 8-r. 231 l.

EMLEKLAPOK a Beniczky-párról. 1909. nov. 14. Kolozsvár, 1910. Ajtai K. Albert ny. 8-r. 143 l. és egy térkép.

FESTSCHRIFT den sächsischen Vereinen anlänglich ihrer Tagung in Schäsburg, überreicht vom Festauszschusz. 20—22. August 1910. Segesvár, 1910. Krafft Vilmos ny. 8-r. 146 l.

GAÁL MÓZES. A magyar nemzeti irodalom története; I. *Szántó Kálmán*.

GELLÉRI MÓR. Újabb modern kiállítások. (Följegyzések, tanulmányok és javaslatok.) Gyoma, 1910. Kner Izidor ny. 8-r. 341, 2 l.

GELLÉRI MÓR. Ujdonságok az ipar terén. Gyoma, 1910. Kner Izidor ny. 8-r. 145, 6 l.

GELLÉRI MÓR. Az újabb ipari mozgalmak köréből. Gyoma, 1910. Kner Izidor ny. 8-r. 420, 4 l.

GERGELY SÁMUEL. Teleki Mihály levelezése; I. *Teleki Mihály*.

GOLDBERG RÁFÁEL. A zsidók története és irodalma a tiz törzs számkivetésétől a mai napig. Átdolg. dr. *Büchler Sándor*. Hetedik átdolg. kiad. Bpest, 1910. Korvin testv. ny. 8-r. 111 l.

GYÁRFÁS TIHAMÉR. Régi brassai ötvösművek. Bpest, 1909. Franklin-társ. kny. 8-r. 74 l. (Különlenyomat az »Archaeologiai Értesítő« 1908/9. évfolyamaiból.)

HILDENSTAB GYÖRGY. Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában. Székelyudvarhely, 1910. Becsek D. fia ny. 8-r. 140, 2. l. (Művelődéstörténeti Értekezések, 42. szám.)

HITTRICH ÖDÖN. Római régiségek. Gimnáziumi tanulók használatára. Bpest, 1910. Kertész József ny. 8-r. IV, 114, 28 képpel. Ára 2 kor. 50 fill.

HOLUBY JÓZSEF. A régi zsolnai ág. hitv. evang. egyházközség történetének rövid vázlata. Tőtből fordította *Krizsan Zsigmond*. Az 1610. évi zsolnai zsinat jubiláris emlékére kiadva. Bpest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 45 l.

HORVÁTH BALÁZS. Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlata; l. *Wagner József*.

ISTVÁNFY GYULA. Történelem. A polgári leányiskolák IV. oszt. számára. Az új tanterv alapján írta —. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 126 l. Képekkel és térképekkel. Ára 2 kor.

JÁNÓ BÉLA. A szászvárosi ref. Kún-kollegium éremtára. II. Római pénzek. Szászváros, 1910. Szászvárosi könyvnyomda r.-t. gyorsajtója. 8-r. 92 l. (Megjelent a szászvárosi áll. segélyezett ref. Kún-kollegium 1909—10. év értesítőjében.)

JEGYZÉKE, Szolnok-Doboka vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek —. A magyar kir. belügyminiszter megbízásából kiadja az országos községi törzskönyvbizottság. Bpest, 1910. Pesti kny. 8-r. 19 l.

JELENTÉSE, A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának VIII. — 1909. évi működéséről. Szerk. *Mihalik József*. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 161, 2 l.

JÓSA JÁNOS. A csiki székely krónikáról. Szamosújvár, 1910. Todorán Endre »Aurora« ny. 8-r. 60 l. Ára 1 kor. 20 fill. 2 hasonmással és alaprajzzal. (Különlenyomat szerzőnek »A cs. Jósa-család története« című munkájából.)

KÁLNAY NÁNDOR. Krónikás évkönyveim. I. köt. 1861—1903. Léván, Esztergomban, Csesztvén (Nógrád vármegye), Pozsonyban, Budapesten és ismét Csesztvén. Balassagyarmat, 1910. Balassagyarmati r.-t. ny. 8-r. 164, 4 l.

KARDOS ALBERT. A mi harmincz éves találkozásunk. Emlékjegyzetek. Debreczen, 1910. Debreczen sz. kir. város kny. 8-r. 33 l.

KEHRER KÁROLY. Arad vármegye és Arad sz. kir. város népoktatásügye 1885—1910-ig. Arad, 1910. Réthy Lipót és fia ny. 8-r. 296 l. Egy térkép. Ára 6 kor.

KISS ERNŐ. Dávid Ferencz születésének negyedszázados emlékünnepeire kiadja a magyarországi unitárius egyház. Kolozsvár, 1910. Gámán J. örököse ny. 8-r. 93, 4 l. Ára 2 kor.

KRIZSAN ZSIGMOND. A régi zsolnai ág. hitv. evang. egyházközség történetének rövid vázlata; l. *Holuby József*.

LAURINGER ERNŐ. Közintézményeink történeti fejlődése. Szentgottárd, 1910. Wellisch Béla kny. Kis 8-r. 136, 6 l. Ára 1 kor. 20 fill. (Iskolai Segédkönyvek 6. 7.)

LEFFLER SÁMUEL. Gróf Széchenyi István emlékezete. Nyiregyháza, 1910. Jóba Elek kny. 8-r. 3—16 l. (Megjelent a nyiregyházi áll. segélyezett ág. hitv. ev. főgimn. negyvenhatodik értesítőjében 1909—1910.)

LUKINICH IMRE. Bethlen István támadása 1636-ban. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 82, 31 l. (Különnyomat a Századok 1910. és a Történelmi Tár 1909. évfolyamából.)

MÁRKI SÁNDOR. Az ó- és középkor története. Bpest, 1910. Athenaeum ny. Nagy 8-r. 8, 704 l. 314 szöveggéppel, 14 fekete, 11 színes műmelléklettel és 8 színes térképpel. Ára 24 kor. (A Műveltség Könyvtára. II. sorozat. II. kötet. 1—2. rész.)

MIHALIK JÓZSEF. A múzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának VIII. jelentése; l. *Jelentése*.

MIKA SÁNDOR. Világtörténet. Az új tanterv alapján a középiskolák

felső osztályai számára. II. köt. A középkor és az újkor 1648-ig. Második kiad. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 216 l. Ára 2 kor. 60 fill. (Történeti Tankönyvek. IV. köt.)

NÉMETH AMBRUS. Világtörténelem középiskolák számára; 1. *Vaszary Kolozs*.

OKMÁNYOK, A magyar piarista rendtartomány reformjára vonatkozó fontosabb —. (1910). Kézirat gyanánt. A kegyes tanítórend hivatalos kiadványa. Bpest, 1910. Buschmann F. utódai ny. 8-r. 16, 2 l.

PÁLMAJ JÓZSEF. Udvarhely vármegye nemes családjai. Pótkötet. Székelyudvarhely, 1910. Becsek D. fia ny. 4-r. 4, 27 l.

RADISICS JENŐ. A porcellán és története. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 33 l. Ára 20 fill. (Az orsz. magyar iparművészeti múzeum ismeretterjesztő előadásai.)

SCHÖNNHERR GYULA DR. EMLÉKEZETE. A »Schönherr Gyula dr.« emléktábla leleplezése alkalmából kiadja özv. Schönherr Antalné. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 65 l. Címképpel.

SCHWERER ISTVÁN. A német ballada fejlődése. Bölcsészettudományi értekezés. Bpest, 1910. Buschmann F. utódai ny. 8-r. 55 l.

SIPOS KAMILLÓ. Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre. Kolozsvár, 1910. Gámán J. örököse ny. 8-r. 84 l. (Változatlan kiadása a »Közgazdasági Szemle« a m. tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottsága hozzájárulásával kiadja a Magy. Közgazdasági Társaság), 1910 január, február márczius és májusi füzetekben megjelent tanulmányok.)

STRÁNER VILMOS. A tanszabadság a hazai protestáns főiskolákon a reformációtól korunkig. (Kézirat gyanánt.) Felsőőr, 1910. Schodisch Lajos ny. 8-r. 33 l.

SÓLYOM LAJOS. Emlékezés néhai Bódogh Tamás emődi ref. lelkészről. Miskolcz, 1910. Szelényi és Társa kny. 8-r. 20 l.

SOMFAI JÁNOS. Negyedszázad 1885—1910. A torontálvármegyei magyar közművelődési egyesület emlékkönyve fennállásának negyedszázados évfordulója alkalmából. Nagybeeskerek, 1910. Pleitz Fer. Pál ny. 8-r. 179 l.

SZABÓ IMRE. Déva vára. Székesfehérvár, 1910. Csitári ny. Kis 8-r. 28 l. 11 fénynyomattal. Ára 1 kor.

SZABÓ JÓZSEF (S.) A keresztyén egyház története. A középiskolák V. oszt. számára. I. rész. 2. kiad. Debreczen, 1910. Debreczen sz. kir. város kny. 8-r. 112 l. Ára 1 kor. 80 fill.

SZÁNTÓ KÁLMÁN. A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára. Az ötödik kiadást a szerzővel együtt átdolgozta *Gaal Mózes*. Bpest, 1910. Franklin társ. kny. 8-r. 256 l. Ára 4 kor. 20 fill.

SZABÓ KÁROLY. Lessing mint paedagogus. Kispest, 1910. Fischhof Henrik ny. 8-r. 71 l.

SZABOLCSY ANTAL. Vasúttörténeti vázlatok. Bpest, 1910. Wodianer F. és fiai ny. 8-r. 46, 2 l.

SZINNYEI FERENCZ. Arany János tudományos munkássága. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 76 l. (Különlenyomat a »Budapesti Szemle« 1910. évfolyamából.)

SZÖLGYÉMY JÁNOS. Világtörténet a középiskolák használatára. I. rész. Ó-kor. Harmadik kiad. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 180 l. és XXVII. lapnyi művészettörténeti ábrával. Ára 2 kor. 60 fill.

TELEKI MIHÁLY levelezése. A széki gróf Teleki-család és a Magyar Tud. Akadémia költségén kiadja a M. Tört. Társulat. Szerk. *Gergely Sámuel*. Ötödik kiadás 1670—1671. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. XLIII, 666 l. (A római szent birodalmi gróf széki Teleki-család oklevéltára.)

TEUTSCH GYULA. A bárczasági őstelepekről. Kolozsvár, 1908. Stief

Jenő és társa kny. 4-r. 7 l. (Az erdélyi múzeum-egyesület Brassóban tartott IV. vándorgyűlésének emlékkönyvéből. VII.)

THURY ETELE. Adatok a pápai református főiskola történetéhez. I. Kocsi Csergő Bálint rektori beszédei. Pápa, 1910. Főiskolai ny. 8-r. 3—36 l. (Megjelent a dunántúli ref. egyházkerület pápai főiskolájának 1909—10. évi értesítőjében.)

UJVÁROSSY SZABÓ GYULA. A magyar verses oktató költészet története 1772-ig. Függetlenül Pécsi János »Oeconomia coniugalis« című éneke. Bpest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 167 l.

VASZARY KOLOS. Világtörténelem középiskolák számára. Átdolg. és kiegészítette Németh Ambrus dr. II. köt. Középkor (476—1492.) és Ú kor (I. része 1492—1648.) Kilenczedik kiad. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 232 l. Független: Művészettörténeti képek 60 l. és 6 térkép.

WAGNER JÓZSEF. Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlat. A tanuló ifjúság használatára. Fordította és kibővítette dr. Horváth Balázs. Nyolczadik kiadás. Bpest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 232 l. Szövegképekkel és illusztrációkkal. Ára 3 kor.

WERNER, VIKTOR. Die Mediascher Zunft-Urkunden. Medgyes, 1910. Reissenberger G. A. ny. 8-r. 60 l. (Wissenschaftliche Beilage zum Programm des ev. Gymnasiums A. B. in Medgyes [Mediasch] 1909—10.)

WESZELY ÖDÖN. A magyar irodalom ismertetése (költészetannal és olvasmányokkal.) Polgári és egyéb középfokú iskolák számára. Harmadik kiad. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 367 l. Ára 4 kor. 50 illusztrációval.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1907. jul. 1. — decz. 31.

(Folytatás.)

A HABSBURGOK KORA.

(1526 — mostanig.)

A magyar és osztrák arany I. Ferdinánd korában. Kováts Fer. Magy. Gazdaságt. Szemle. 13. évf. 134—5. l.

Jovius történetíró. Budapest. Hirl. júl. 7. V. ö. *Sulica Sz.*, Adalékok Jovius »Historiarium sui temporis« művének magyar vonatkozású adataihoz. (Budap. 1907.)

A két Frangepán Ferencz levelei Nádasdy Tamáshoz. 1532—60. Maróthi R. — Történ. Tár 1907. 490—9. l.

Schesaeus' »Ruinae Pannonicae.« Seraphin F. W. — Korrespondenzblatt. 1907. 2—3. szám. (Ezen, az 1540—71. évek történetére fontos forrásnak új kiadása hézagot pótolna.)

Draskovich G. püspök és követ napidíjai a trienti zsinaton. M. Gazdaságt. Szemle. 13. évf. 76—8. l.

Az állami és kamarai tisztviselők jövedelmezése 1549. Kárfy Ö. — Történ. Tár. 1907. 480. l.

Adalékok az 1552. hadjárathoz. Matunák M. — Történ. Tár 1907. 452—77. l. (Drégely vár és hős Szondy Györgyre vonatkozó közlemények a szomszédos bányavárosok levéltáraiból.)

Eger ostroma 1552-ben. Fodor Géza. Budapest. Hirl. 1907. aug. 17. — Ugyanerről írt Ebner Gusztáv a Grenzbote-ben szept. 5.

Armális 1552-ből. Sörös Pongr. — Turul 1907. 85—7. l.

Magyar levelek a 16. századból. Komáromy András. Történ. Tár 1907. 121., 387. és 522. l. (Szigetvár és Sümeg kapitányainak levelei és panaszai. 1556—62.)

Zeitgeschichtliche Aufzeichnungen Albert Huets. Schuller G. A. — Korrespondenzblatt sat. 1907. 35. l. (Miksa királyra vonatkozó feljegyzések).

L'assedio di Sziget. Poema dei Conte Nicolo Zrinyi. Versione d. ungherese. Olaszra ford. Sirola Francesco. Megjel. Fiumében 1907. Ismert. a Budapest. Szemle 375. füzete (1908).

A jargaló vitéz. Takáts Sándor. Budapest. Hirl. decz. 25.

Szeinan Frenk Juszuf. (= *Szinán basa.*) Takáts S. — Budapest. Hirl. 1907. nov. 5. Budai pasa volt, 1583—89, kit Jurkovits Ferencz diplomata hasztalan igyekezett megbékíteni, a miért a komáromiak [1587.] kalandra indultak volt. Felfuvalkodott hangú leveleivel és káromkodásaival egyenesen Rudolf király és Ernő kir. herczeg ellen szokott fordulni, de ha a végbeliek veszteg ültek, ő is a békességnek volt a szószólója. Mellesleg Dobó Ferencz főkapitányt igyekezett Bécsben befeketíteni. Feljegyzésre méltó, hogy ez az idegen basa a magyar nyelvnek és írásoknak meleg pártfogója volt és kijelentette, hogy a bécsi udvartól csakis magyar nyelven írt leveleket fogad el és más nyelvű írást el sem olvas Konstantinápolyba sem továbbít. És meghajlottak szava előtt, elsősorban Ernő kir. herczeg. — A rabsere dolgában is nevezetes indítványt tett és megjegyezte, hogy őt nem a török, hanem a magyar rabok szánandó sorsa indítja arra. — Őt magát szomorú sors érte. Ellenségei elérték azt, hogy 1588. végén letették és 1590. Ruméliában meggyilkolták.

A legnagyobb huszár a török világban. Takáts Sándor. Budapest. Hirl. szept. 24. és 25. (Berenhidai Huszár Péter hősi tettei az 1585. s köv. időken. Meghalt mint Lugos kapitánya 1603-ban.)

Hardeck Frigyes gf., Győr parancsnokának kivégzése. Lakos Lajos. Budapest. Hirl. 1907. aug. 11.

Báthory András biboros czimeres levele. Sebestyén József. Kolozsvár 1907. (Ismert. Századok. 41. évf. 943. l.)

A Báthori András fejedelem által kiállított armálisok. Sebestyén József. Genealogiai Füzetek. 1907. (V. ö. Turul 26. évf. 91—92. l.)

Basta György czimere. Ghyezy P. — Turul 1907. 88. l.

Adalékok Péchy Simon életrajzához. Vass M. Történ. Tár. 1907. 499—526. l. (1612—32.)

Bocskai hadinépe. Dr. Calamus. Turul 25. évf. 1907. 115. és 182. l. (V. ö. Turul 1908. 96. l. és Századok 1908. 152. l.)

Cantio Gabrielis Bethlen. Borbély S. Erdélyi Múzeum 1907. 49—51. l.

Bethlen Ferencz levelezése. Lukinich I. Történ. Tár. 1907. 228. és 355. l. (1622—53., különösen I. Rákóczi Gy. lengyel trónjelölttségére vonatkozóan.)

Udvarhely vmegye levéltárából. Vass M. Történ. Tár. 1907. 287—310. l. (Bethlen és I—II. Rákóczi György rendeletei. 1614—53.)

Egy dal II. Rákóczi György lengyel hadjárataról. Deák Fr. Irodalom-tört. Közlem. 1907. 300 s k. l.

Pénzügyeink a Habsburgok alatt. Dr. Horváth János. Független Magyarország okt. 20. (I. Lipót koráról szól első sorban.)

A nagytapolcsányi vár leltára (a 17. század közepéről). B. J. — M. Gazdaságtört. Szemle 1907. 85—95. l.

Egy fejedelem emlékezete. (Barcsai Ákos.) Pesti Hirl. szept. 29. — *Barcsai Ákos.* Az Ujság szept. 29.

Barcsai Ákos fejedelem képe, régi fejfája és új síremléke Kozmatelkén. Tov. a régi sírban lelt érmei, buzogánya, nyeregtakarója. Ország-Világ. okt. 6. (40.) száma.

Barcsai Ákos földi maradványai. Persian Kálmán. Genealog. Füzetek. 1907. (V. ö. Turul 1908. 92. l.)

Összeállította: DR. MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1911 évi márczius hó 16-án d. u. 5 órakor tartott évi r. közgyűlésének
JEGYZŐKÖNYVE.

Elnökök: Gróf Teleki Géza és dr. Csánki Dezső.

23. A tagok szokatlan nagy számától és díszes közönségtől látogatott évi r. közgyűlést dr. Csánki Dezső első alelnök *A nemzeti szellemről a magyar történelemben* czímen tartott, mélységes gondolatokban és eszmékben gazdag beszéddel megnyitván, jegyzőkönyvhitelesítőkül Dedek Crescens Lajos vál. és dr. Hóman Bálint r. tagokat kéri fel.

A hallgatóságtól viharos tapsal fogadott elnöki megnyitó ki fogadatni a *Századokban*.

24. Az ig. választmányból az 1908—1910 évi cyklus lejártával szabály szerint kilépő tizenkilencz, illetőleg a ciklusból még a mult évben alelnökké választott Fejérpataky László, továbbá ugyanezen és az 1909—1911 évi ciklusból elhalt Lánczy Gyula és Bánó József vál. tagok helyének, összesen huszonegy vál. tag helye betöltendő lévén, Csánki Dezső alelnök a szavazást elrendeli s Horváth Sándor vál. tag elnöklete alatt a szavazatszedő bizottság tagjaivá dr. Dománovszky Sándor vál. és dr. Iványi Béla r. tagokat kinevezvén, a közgyűlés tagjait fölkéri, hogy szavazataikat huszonegy vál. tagra szíveskedjenek beadni. Ezután a szavazás idejére a közgyűlést felüggeszti.

A szavazatok beadatván, mialatt a bizottság a szomszédos teremben azok összeszámlálásával foglalkozott, gróf Teleki Géza elnök felhívására —

25. Gombos Albin dr. vál. tag felolvassa a betegsége miatt távollevő Márki Sándor emlékbeszédét, melyben a megboldogult Thaly Kálmán emlékezetét, a társulat körül kezdettől fogva kifejtett

lankadatlan buzgólkodásának és elévülhetetlen hazafias és tudományos érdemeinek méltatásával újította fel.

A szépen megírt és a közgyűlés osztatlan tetszésével fogadott emlékezésed *Thaly Kálmán társ. alelnök emlékezete* cz. alatt a *Századok*-ban jelenik meg.

Ezalatt a szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén, —

26. Horváth Sándor bizottsági elnök a bemutatott szavazójegyzékek alapján jelenti, hogy a huszonegy vál. tagra beadott 65 érvényes szavazatból a szavazatok arányában általános többséget a következő társ. tagok nyertek : Dedek Crescens Lajos, Illés József, Márki Sándor, Tóth-Szabó Pál, Varju Elemér, Angyal Dávid, Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, Dézsi Lajos, Dóry Ferencz, Lehoczky Tivadar, Mangold Lajos, Fraknoi Vilmos, Lukesics József, Révész Kálmán, Géresi Kálmán, Tagányi Károly, Ballagi Aladár, Berzeviczy Albert, Bártfai Szabó László és ifj. gróf Zichy Nándor. Ezekon kívül legtöbb szavazatot nyertek, de az abszolút többségen alól Zsilinszky Mihály 22-t és Iványi Béla 14-et, továbbá 1—4 szavazatot tizenketten.

Elnök kihirdeti a választás eredményét. E szerint ig. vál. tagokká az 1911—1913-iki évkörre : dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Berzeviczy Albert, dr. Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, Dedek Crescens Lajos, dr. Dézsi Lajos, dr. Dóry Ferencz, dr. Fraknoi Vilmos, Géresi Kálmán, dr. Illés József, Lehoczky Tivadar, dr. Lukesics József, dr. Mangold Lajos, dr. Márki Sándor, Révész Kálmán, dr. Szabó László (Bártfai), Tagányi Károly, dr. Tóth-Szabó Pál és dr. Varju Elemér, az 1909—1911-iki ciklusra pedig ifj. gróf Zichy Nándor választottak meg.

A közgyűlés a szavazatszedő bizottságnak munkálkodásáért jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

A választási lajstromok a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak.

27. Borovszky Samu dr. titkár előterjeszti a társulat mult évi működéséről szóló jelentését.

A tudomásul vett évi jelentés a közgyűlés jegyzőkönyvének mellékleteképen a *Századok*-ban kiadatik.

28. Felolvassa az ig. vál. 1911. febr. hó 16-án 16 jk. p. a. hozott határozatát, mely szerint az 1910 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság javaslata alapján Cserhalmi Sámuel társ. pénztárnoknak a jelzett 1910 évi számadásokra nézve a szokásos felmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával megadta.

Helyben hagyatík.

29. Olvastatik az ig. vál. ugyancsak mult febr. hó 16-iki ülésében 17 jk. p. a. kelt határozata, mely szerint a társulat 1911 évi költségvetését a gazdasági bizottság javaslata értelmében *A)* a *Századoknál* 23.371 kor. 32 fill. bevétellel, 23.548 kor. — fill. kiadással és így 176 kor. 68 fill. hiánynyal, *B)* a *M. Tört. Életrajzoknál* 8800 kor. — fill. bevétellel, 11.239 kor. 18 fill. kiadással, 2439 kor. 18 fill. hiánynyal, végül *C)* a *Tört. Tárnál* 5000 kor. — fill. bevétellel, 6651 kor. 79 fill. kiadással és 1651 kor. 79 fill. mutatkozó hiánynyal megállapította.

Jóváhagyatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Dr. Csánki Dezső s. k.
ügyv. alelnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dedek Crescens Lajos s. k.
vál. tag.

Dr. Hóman Bálint s. k.
r. tag.

PAULER GYULA EMLÉKEZETE.

A Magyar Történelmi Társulat 1911 február 16-iki ünnepi ülésén tartott emlékbeszéd.

Irta és előadta: DR. THALLÓCZY LAJOS.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY —

Az ellenállás szervezésében Horváth Cyrill járt elől. Célja, hogy a növendékekben táplálja a hazai irodalom és a hazafiság iránt való szeretetet.

Saját felelősségére önképzőféle egyesületet alakított az iskolában és előmozdította az irodalom iránti érdeklődést. Az ifjúság szépirodalmi és humoristikus lapot ad ki egymás között, felolvasnak, verseket írnak és a *Részvét hangjai* című könyvben, melyet a pesti felgymnasium közremunkálásával adnak ki, Sigmund Vilmos és Huszár Imre, Győri Vilmos, Dalmady Győző, Szily Kálmán, Szentkirályi Albert nevével találkozunk e kötetben. Az ifjúság fogékony lelkében nagy hatást tettek ezek a kísérletek és a Szent István királyról szóló költemény e fohásza:

»Ha védni kell az ősi szent hazát,
Ha baj köröz, avagy veszély,
Ne csüggedj el, ne drága nemzetem,
Oh higyj őbenne és remélj!«

öntudatlanul is nevelték a politikai ellenállást és a jobb jövő iránti reményt. S minderről az akkori hatóság csak 1858-ban értesült.

A »Pressa resurgo« elve itt is érvényesült. Az ifjúság természetesen felhasznált minden alkalmat, hogy »a lázadási düh feltűnő jegyeit (Kossuth-kalapokat, nemzeti színű szalagokat és sallangokat) izgató pártos czégéerként« kizsákmányolja. Nem törődött vele, hogy »a béke és nyugalom után sóvárgó lélek féltékenyen és gyanakodóan szemléli a gyászos mozgalmakból át-

szívárgó kárhozatos jeleneteket», a mint azt August főigazgató a tanári kar tudomására hozta és szíve mélyében és a mint csak tehetette, külsőleg is ápolta a nemzeti hagyományokat.¹

A rendnek tehát az érdeme, hogy az akkor még alsó s legfelsőbb rétegeiben nem magyar elemei közt mintegy magyar, népes kultúrszigetet teremtett.² Azért győztek, mert szellemileg küzdöttek, nem voltak afféle apró németfaló alakok, hanem megadván minden kultúrának a megillető tisztességet, a magyar-nak nemcsak helyet kértek, de azt megszerezni segítettek.

Csak ha ezeket a körülményeket mérlegeljük, érthetjük meg Pauler Gyulának azt a vallással egybeforrott hazafiságát, melyet itt szívott fel magába. Ez a hazafisága ment minden nagyhangú hazafiaskodástól. Atyjánál királytisztelőbb monarchista nem volt, azok voltak egyébként az akkori egyetemi tanárok mind. Nem byzantinusok, de a 48 előtti rajongó koronatisztelet nyilatkozik meg benne, ha az ország jogai mellett a király jussát egyenletesen fejti ki. A Habsburgok iránt családi hálával viseltetett, tőlük nyervén nagyapja a nemességet. Nem is esett soha szó a Felség személye ellen, ő várt és bízott a sors fordulásában. De nem volt a hatalom szolgálja, nem toladott előtérbe soha. Mikor a néhai trónörökös születése alkalmával nagy loyaltásos küldöttség ment a pesti gymnasiumból Bécsbe, sem ő, sem Wenzel Gusztáv nem küldték fel a fiaikat.³ Nem opponált egyikök sem, de nem akarták, hogy ebből valaki az ő hajladozásukra tegyen megjegyzést.

A 17 éves Pauler Gyula, mint »kitünő érett« ifjú 1858 szept. 24-én teszi az érettségi vizsgálatot.⁴ Apja melegen búcsúzik tanáraitól, az ifjúból jogász lesz. Hazafiságot, tudást hozott magával a gymnasiumból, de felhalmozott történelmi ismeretekből annyit, hogy ki mert lépni vele az irodalomba is.

Iskolából hozott jófajtajú zsengeiről azért hadd essék itt említés.

»Sokat használ az ifjúságnak, ki az irodalom terén akar kísérleteket tenni, ha van, ki buzdítja, ha van, ki szetetteljesből

¹ Lásd Takáts S. idézett jeles tanulmányát.

² Az 1850–1853. évig 500 a tanítványok *átlagos* száma.

³ 1857 jun. 23.

⁴ A magyar nyelvű IV. Béla a thema.

cseséggel inti elkövetett hibáira és megmutatja neki a módokat a hibákat elkerülni és magát tökéletesíteni. Ily mentora volt a tanuló ifjúságnak főtisztelendő Horváth Cyrill igazgató úr, ki a bölcsészet és szépészet tanára lévén, sokat fáradozott, hogy tanítványainak, kiket gyermekeiként szeretett, ízlését finomítsa és józan elvei által higgadt világnézetekre tanítsa.« Igy szól Toldy István a *Magyar Ifjúság évkönyve* című évkönyvben,¹ hálásan elismervén, hogy a piaristák már a középiskolában fejlesztették ki az irodalmi érzéket azokban, a kikben erre hajlandóságot láttak.

A fiatal Paulerben az irodalmi tevékenységre való hajlandóság már az atyai háznál fejlődött. Őt csak igazgatni és buzdítani kellett. Apjánál nagy könyvtár állott rendelkezésére. Nemcsak a jog, bölcsészet, államtudomány, hanem a történelem is gazdagon volt képviselve ebben az értékes gyűjteményben.² Pauler Tivadar előadásaiiban is hangoztatta a történeti gondolkozás szükségét. Hiszen köz- és magánjogunk összeforrott történelmünkkel s csak a história alapos tudásával lehetett megérteni viszonyainkat. Pauler Gyula nem érte be az iskolában hallottakkal, hanem hozzányúlt a könyvekhez. Lelki egyensúlyára vall, hogy ez a mentor nélkül való olvasgatás nem vált kárára. Nagyon sokszor megesik az a fiatal érdeklődő elménél, hogy hamarosan hozzájutván az irodalom termékeihez, félig érett észszel, vagy összezavarja a fogalmakat, vagy pedig felületes, félszeg tudással éri be. Pauler Gyulát ettől megóvta egyfelől tudásának szolid alapja, melyet minden részletében igazán elsajátított s az a bizonyos veleszületett ösztön, a mely rávezette arra, a mit fel foghatott. A saját korának a lelke nyilatkozott meg benne, a midőn a XVII. század, ez a szenvedésekkel bővelkedő és a nemzeti hanyatlás szomorú tüneteit mutató korszak ragadta meg figyelmét. Az analogia magától kínálkozott, midőn a jelenkorra tekintett, a melynek érzéseiből ő az atyai háznál többet tudott meg, mint társai. Ismeretes, hogy a históriát előszeretettel művelő fiatalok rendesen egy-egy ideált kapnak fel. Az övé Zrinyi Miklós, a költő volt. Az »Áfium« és a »Ne bánts d a magyart« vonja

¹ Szerkesztette Beniczky Emil és Urváry Lajos 1858/60. 106—108.

² Ez s a Pauler Gy. könyvtára, óhajtásuk értelmében, az egyetemi könyvtárba kerültek.

magára figyelmét. A nemzeti összetartozásnak axiomája visszhangot kelt lelkében, Zrinyi Miklós e mondását idézve: »Volna bár százezer pópista mellett százezer luteránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek, ők megmentenék együtt a hazát.« Elkészült az első dolgozat. A *Vasárnapi Ujság* 1858 október 3-iki számában kezdi közölni 12 folytatásban ezt a szó szoros értelmében kitűnő iskolai dolgozatot. Meglátszik rajta még a gymnasialis rethorica hatása, midőn Zrinyit ekkép vezet be: »Századában Magyarországnak első költője, első hadvezére volt, jeles államférfi, még jelesebb tetteit nem a szív, nem a lelkiismeret, hanem a rideg, fontolgotó ész vezet, Themistokles lángesze mellett Aristides lelkével bírt.« Az ifjú lelkesedés és Virgilius érzik meg az invocatió. Meglehet, hogy anyai közös szépajukról rokon legjobb barátjának, Hajniknak cikke Mátyás megválasztásáról, ugyancsak a *Vasárnapi Ujságban*, buzdította Pauler Gyulát e dolgozat írására. Hajniknak e cikke akkor gyűjtő hatást gyakorolt az egyetemi ifjakra.¹ A jószemű Pákh Albert rögtön rátalál Pauler irodalmi egyéniségének nyitjára. Különösen meg kell jegyeznünk, hogy ebben az első dolgozatában nagyon ügyelt a formára, a mit később gyakran nem vett annyira tekintetbe. Bizonyos egyéni ítéletre is törekszik. Rövid mondatokban sokat akar mondani. Stylusában sok a latinismus, akad benne germanismus, de kevesebb. S e részben már aztán, akár jónéven veszik, akár nem, nem fojthatok el egy megjegyzést. Az ötvenes és hatvanas években, a midőn a német és latin nyelv oktatására fektették a fősúlyt s a mellett a Thun-féle rendszer a görög nyelvet is nagyon komolyan vette, a magyar középiskolai ifjú voltaképen négy nyelvet tanult. Ma az idegen nyelvek tanulása nagyon meg van könnyítve és a classikus nyelvekből csak bizonyos szellemi gyökvonásokat igyekeznek a tanulóval megértetni s a magyar nyelvnek oktatása az alap. A német nyelv tudása igen sok esetben az ifjúság kárára nagyon hézagos, holott az állam s a felekezetek ma 489 képesített tanárt alkalmaznak e nyelvre és átlag 1.660.000 koronát költenek a német nyelv oktatására, pedig

¹ L. Vécsey Tamás: Hajnik Imre emlékezetéről írott értékes emlékbeszédét, 3—4 l.

a mai nemzedék magyar stylismerete és stylérzéke gyöngébb, mint azé a nemzedéké, a mely túl volt terhelve nyelvtanulással. Talán kelleténél hosszasan foglalkoztunk ezzel az első dolgozattal, de ez a zsenyéje és ennek sikere avatta őt tulajdonképen történetíróvá. A tizennyolcz éves fiatal ember el akart térni a chablonoktól, forr benne a tudás, a lelkesedés s mintegy a maga saját képét adja öntudatlanul, a mikor ideáljáról ekkép ítél: »A költő lelke tettekben nyilatkozott. Zrinyi szerette a szabadságot, a költői lélek szerelmével, ha nemzetéről szól, nemzete nem kisebb, mint . . . midőn szerelmét zengi. Nem túlzok, ha mondom, hogy imádta hazáját . . . Szerelme tiszta, világnézete magasztos volt, önző és romlott századában.« A mennyire örült sikerének és a tíz arany honoráriumnak a fiatal szerző, még teljesebb öröme volt az apjának. Bizonyítja ezt évi beszámolója, a mikor az év legkimagaslóbb eseményei között feljegyzí, hogy »Gyula dícsérettel fejezte be gymnasiumát és dícséretesen lépett az írói pályára.« (1858 december 31.)

IV.

(Egyetemi tanulmányok. — Irodalmi működés. — Ügyvédi vizsga. — Pauler Gyula az ügyvéd.)

Pauler Gyula jogászokodásának első két éve az absolutismus végére, a másik két esztendő az alkotmányos reménykedés forrongó korszakába esik. Úgy az absolutismusnak, mint az 1860-tól 1867-ig terjedő korszaknak teljesen objectív története még nincs megírva. Annyi szál fűz valamennyiünket ezen időkhöz, hogy a fejlődés menetét az egyéni érzésektől elvonatkoztatni még nem tudjuk. Az a ma divatos jelző: »nagy idők tanúja« minden egyes résztvevőt bizonyos dicsfényvel övez. Pedig nagyon bajos megállapítani, hogy valamennyire ráillik-e a quorum pars fui. Egyet azonban tisztán látunk: hogy az absolutismus tíz éve folytonos borongás. Nagyon kevesen voltak az intézők között, a kik ennek az érszakban fogant rendszernek a tartósságában hittek. És nagyon kevesen voltak az agyonigazgatott elemek között, a kik szívök belsejében megadták magukat. A dynastia uralma erős alapokon nyugodott. De a rendszer hasonlít az Aja Sofia templom

kupolájához, a mely beomlott, mert az építész rosszul tervezte. A kupola már 1857-ben nagy repedéseket mutatott, minek nyomában sok kába reménység támadt, mely egyelőre nem valósult meg. De az emberek kezdtek már nem annyira félni a hatalomtól. A Paulerék házában is erősen reménykedtek. Azonban a sokat tapasztalt apa, bár örömmel nézi fia lelkesedését, kritikus szemmel tekint a jövőbe.

A fiatal jogász komolyan veszi tanulmányait. Akkor 411-en voltak béirva jogászok, 191-en orvosok. A többi fakultás hallgatói nem sokat számítottak, bár a theologusokkal nagyobb volt az összeköttetés, mint ma. A jogászság eljár az előadásokra s még az elsőévesek is, a kik alig szabadultak meg a középiskola »béklyóitól«, bár kivették részüket a szabadságból, bizonyos önfegyelmet hoztak magukkal; mert beléjük nevelték, hogy csak rendszeres tanulás útján sajátíthatják el az életküzdelemhez szükséges ismereteket. Pauler Gyula szintén élt a szabadsággal, tanulmányai mellett sokat olvasott, esténként eljárógatott az Európákávéházba, a hol benső barátaival, Hajnik Imrével és Szilágyi Dezsővel találkozott. Mi természetesebb, mint hogy vitatkoztak. Mind a három a legkomolyabb elemet képviselte az ifjúság között, a nélkül, hogy könyvmoly lett volna egyikük is. Könyvmoly az, a ki a könyvet jobb szereti, mint az életet. Ezért szoktak ezek oly könyveket írni, a melyekben az életet úgy írják le, a hogy a könyvekben találják. Ez a három jeles ifjú ismerte az életet, együtt érzett korával, s a mit ma publicistikai phrasissal úgy fejezünk ki, hogy a kor színvonalán állottak, azt náluk olybá kell érteni, hogy igyekeztek korukat megérteni. Barátságot tartott Pauler később Fraknoi Vilmossal, a fiatal theologussal, kinek termékenységét, iniciatíváját és lelkesedni tudását mindvégig őszintén csodálta.

E baráti összeköttetéseihez, melyeket ifjú korában szerzett, mindvégig hű maradt. Hajnik Imrével úgyszólván a magyar tudományosság Dioskurjait példázták, két test, egy lélek. Egyik sem rendelte alá magát a másiknak, de kiegészítették egymást. A gondolkozás hasonlósága, történeti meggyőződések azonosága, közös rokon- és ellenszenveik, az igazsághoz való szívós ragaszkodásuk egyformán jellemzi a két embert. De különösen

érdekes a Pauler Gyula, ez igaz katolikus gondolkozású ember és a nyakas kálvinista Thaly Kálmán közt keletkezett és holtig tartó barátság, mely szintén ebben a korban szövődött. Thalyban az impetuositást, azt a pezsgő hazafiságot bámulta, a mely benne, a reflectiv kritikus emberben hiányzott. Különös viszony volt közte és a folyton vitatkozó, aczélos agyú Szilágyi Dezső között. Természetük ellentétes, csak egyben egyezik: hogy mindkettő makacsul ragaszkodott ahhoz, a mit igaznak vallott. Egyikük se tért ki a vita elől. Rendesen Szilágyi kezdte és folyton támadott. Pauler Gyula sohasem hátrált és nem adta meg magát. Kölcsönösen ismerték egymás természetét s a lelki erő előtt érzett tisztelet fűzte őket együvé, de a szív szavának ehhez nem volt köze.¹

Ebben a körben mozgott, önmagát mívelve. De azért részt vett a fiatalság minden vállalkozásában. Jó barát volt s bajtársainak nem volt okuk rá panaszkodni. Elmulatgatott velük, járt a bálokra, együtt tanult velük vívni az öreg Keresztessynél s nagyon szerette a jókedvű, víg embereket. Nagyon szívesen járogatott a színházba és természetesen barátaival egyetemben ő is szerelmes volt a nemzet akkori csalogányába, Hegedűsnébe. Ebben a színházlátogató kedvében osztozott atyja is, a ki sokszor vele tartott. Jellemző, hogy kedvenc olvasmánya a humor tragédiájának, vagy ha úgy tetszik, a tragédia humorának biblikus revelációja, Don Quijote volt, a melyet majd minden nyelven bírt könyvtárában és folyton forgatott. Ő maga alapjában véve komoly volt, de belsőleg vidám, a félszepségeket éles szemmel rögtön felismerte, ha meg más a humor aranyos szemüvegén keresztül rávezette egy és más vanitatum vanitasra, mondhatni jobban élvezte, mint az, a ki figyelmeztette rá. Satyrájában éles. Ebben nem küllőfélezett, egyenesen odatapintott a dolog velejére, de sohasem sértett senkit. A komoly fiatalembernek sajátossága, hogy állandóan megőrizte kedélyének és lelkének nyugal-

¹ Szilágyit ministersége idején Pauler meglátogatta egy ügyben, s Szilágyi a maga leggorombább hangján azt kérdezte tőle: Hát te mit kérsz tőlem? — mire Pauler ugyanily goromba hangon csak annyit válaszolt: »Magamnak semmit!« Midőn pedig Szilágyi meghalt, ez annyira impressionálta Paulert, hogy nővéréhez intézett egyik levelében azt írja: »daczára annak, hogy nem szerettem, önkéntelenül is mindig rá gondolok«.

mát. Nem afféle vaskályha ember, a ki ha befűtik, kiállhatatlanul tüzel, hogy hamarosan ismét jégcsap legyen belőle. Ilyennek ismerték őt kortársai és ilyenül szerették is meg.

1859 tavaszán Bécsbe ment Hajnikékhoz, a hol már érettebb észszel nézte végig a császárváros nevezetességeit. Innen hazajövén, részese lett az egyetemi ifjúság, egy a maga nemében nagyon jelentős mozgalmának. Ugyanis 1859 június hó 20-án jelent meg a legfelsőbb rendelet, mely a magyarországi gymnasiumokra nézve a német nyelv oktatását szűkebb határok közé szorította. Az egyetemi ifjúság, a mely mondhatni teljesen színmagyar volt és az egyetemen kevés kivétellel németül hallgatta a tantárgyakat, immár azt remélte, hogy az egyetemen is behozzák a magyar nyelv oktatását s hogy ez a rendelet ennek az előfutára. Nem akarom az olasz hadjáratral kapcsolatos reménykedéseket és az akkori viszonyokat e vázlat keretébe szorítani, csak jelzem, hogy Bach minister bukása után mindenki a teljes magyar világot remélte. Az ifjúság, a melyet az élet még nem szoktatott opportunismusra, elől járt a maga érzelmei kifejezésében. A joghallgatók vezére akkor Balatoni Kormos Béla (később közjegyző), nagy svádájú, lelkes ifjú, a kiben megvolt a szó bátorsága, szép termete, szép hangja öntudatlanul is vezérnek avatták. A hozzá fűződött remények később nem teljesedtek be, »déliababok hőse« volt ő is, ha nem is a legrosszabb fajtájából. Kormos Béla lakásán nagy titokban egy petitio készült Ó Felségéhez, melyet az egyetemi ifjúság Ó Felségének fiúi hódolattal akart átadni s melyben a magyar nyelv behozatalát kérelmezték. »Lesz ismét kellemetlenség. Gyula is alá akarja írni« — írja az apja október 9-én, prófétai előrelátással, mert tényleg az ügy elég kellemetlen volt, Gyula pedig aláírta, Wenzel Gusztáv fiával, Tivadarral egyetemben, s a petitio meg is jelent az újságban. Az ügy vége dorgatorium lett, de az egyetemi ifjak vágya csak 1860-ban valósult meg, mert csak akkor kezdték a magyar oktatást.

Azután elkövetkezett az 1860-iki véres márczius 15-ike, a magyarruhás világ, a tarka szűk nadrágok és tarajos sarkantyúk kora, az 1861 május 13-iki nagy revelatio, melylyel Deák megadta az irányt. Mindezekből Pauler Gyula mint passiv szereplő,

mint szorgalmas joghallgató, kiveszi a maga részét, de folyton az apa és a család körében marad. Egyetemi tanulmányait kitűnően végzi.¹

A jogi tanulmányok azonban nem gátolták Pauler Gyulát történelmi tanulmányaiban. A hivatásos író első cikke után annál nagyobb kedvvel folytatja kutatásait. A már említett *Magyar ifjúsági évkönyvben* 1860-ban a legkomolyabb közlemény tőle való. A mohácsi csatáról szól és történeti rajz akar lenni. Jelígeül választotta Szalay László ama mondását: »Sokszor tévedt a magyar, de gyáva nem volt soha«. Az akkor ismeretes források alapján részletesen írja le az ütközetet. Tomori Pál érsek szerepét helyesen jellemzi. Úgy látszik, e cikkekre az alkalmat *Szeréminek* akkor megjelent emlékirata szolgáltatta. Sorjában következnek azután a Pákh Albert ösztönzésére írott tanulmányok a *Vasárnapi Ujságban*: a szigetvári gróf Zrinyi Miklós életéről. Emberileg ítél Zrinyi Miklósról és tartózkodik a szertelenségektől, ámbár hazafias felbuzdulásában a törökről

¹ Az 1858—62. években látogatta a szokásos nyolcz félévet. Wenzeltől a jogtörténetet, Kollertől a római jogot, atyjától a büntetőjogot, Konektól a statisztikát, Nachlovskitól a gyakorlati bölcsészetet hallgatta. A magyar irodalomból Máchik, a római jogból Récesei, az egyházjogból Vizkelety, a német közönséges magánjogból Haram, az ausztriai történelemből Reisinger és a keresztény egély bölcsészetéből Roder volt a tanára. Magyar magánjogot Wenzeltől, ausztriai magánjogot Hoffmantól, egyházjogot Karvasytól, magyar közjogot Réceseitől és a bölcsészettörténetet Horváth Cyrilltől hallgatta. 1860 októberig német volt a tannyelv. 1861—1862-ben Wenzeltől a polgári törvénykezést, Karvasytól váltó- és kereskedelmi jogot, alkotmányos beligazgatási politikát, Arányitól törvényszéki orvostant, Toldytól magyar irodalomtörténetet, magyar nyelvtörténetet és a történetírás elméletét, Reisingertől az ókor történetét hallgatta. Ugyancsak Toldytól a szépnek elméletét. Az 1862—63. téli félévben is hallgatott előadásokat és pedig az erkölcsstant Horváth Cyrilltől, a magyar történetet Toldy Ferencztől és a nemzetgazdaságot Kautztól. Az egyes tanárok által a leczkekönyvben tett megjegyzések kiváló szorgalomra, az előadások pontos látogatására és nagy tudására mutatnak. Az első államvizsgálatot 1860 július 17-én tette le és pedig kitüntetéssel. A vizsgáló bizottság elnöke Wenzel Gusztáv, tagjai dr. Ruzitska János és Koller Ferencz. A vizsgát még német nyelven tette le. A bírósági államvizsgálatot szintén kitüntetéssel 1862 június 23-án tette le. A bizottság elnöke: Karvasy Ágost, tagjai dr. Koller Ferencz, Soltész Albert és dr. Suhajda János. 1863 február 23-án a jogi és államtudományi kar előtt az első jogszigorlatot a bölcséleti jogtanból, politikai tudományokból és az ausztriai birodalmi statistikából egyhangúlag lett helyesléssel tette le. Elnök Konek Sándor volt. 1864 július 14-én tette le a második jogszigorlatot, a római, kánon és magyar magánjogból, egyhangú sikerrel.

egy ízben azt mondja, hogy *ronda had*. Fel-felbukkan e cikkben a németek iránt való ellenszenve, nem annyira nemzeti irányban, mint inkább a jogérzet szempontjából. »Oláh Balázs és a nándorfehérvári vár« címmel Oláh Balázs védelmére kel s igen ügyesen dolgozza fel az állítólag Zay Ferencztől eredő »Landorfejér eleste miként lött« című emlékiratot.¹ Ez a csinos kis tanulmány máig is megszívlelendő, még a *Kiss Lajos* pályanyertes tanulmánya mellett is.² Mindenütt odateszi a topographikus kutatások alapján a kútfőben említett helyeket, szorgosan utánajár a chronologiai és az apró helyrajzi adatoknak. Ebben az öreg Rupp Jakabbal, a kamarai levéltár tudós tisztjével való ismeretsége is segédelmére volt. Inkább lélektani jellemzésére vonatkozólag említtem fel ez irodalmi munkásságát, mert érdekes, miként küzd a fiatal emberben az a lendület, melyet az iskolából hozott magával és az a természetéből folyó igyekvés, hogy a túlzásoktól tartózkodjék. Szinte paradoxonnak látszik, ha azt mondom, hogy a fiatal Pauler józanul lelkesedett. De elvégre is ez az irodalmi kedvtelés — mert akkor annak tartotta maga is — egyelőre háttérbe szorul, mert pályaválasztásról kell gondoskodni. Censurára készül, kitűnő sikerrel leteszi az ügyvédi vizsgát.³ Tehát ember lett belőle. De még nem tartja magát teljesen az apja méltó fiának. Egy évig készül a jogi doctorátusra. Konek avatja fel s kivételesen egy dícsérő közbeszúrást alkalmaz: »... qui laudabiliter vestigia Patris collegii nri membri premis«. ⁴ Azonközben megszerzi a szükséges ügyvédi gyakorlatot *Soltész Albert* neves pesti ügyvéd és váltójegyző irodájában, a kinél bizonyítványa szerint »a teendőiben ügyesen és alaposan járt el«. A jogi doctoratus megszerzése után ⁵ hódol a kegyeletnek s apjával kimegy a nagyanyja sírjához, imádkozni. Azután szállást fogad és ügyvédi irodát nyit.

E száraz adatok megértésére meg kell jegyezni, hogy mind Pauler Tivadar, mind fia idegenkedett a hivatalnoki pályától.

¹ Verancsics munkái. I. 383—385. lap.

² *Hadtörténelmi Közlemények*. 1889.

³ 1863 augusztus 29. Augusztus 31-én a kir. tábla előtt leteszi esküjét, október 31-én leteszi a váltócensurát.

⁴ 1864 július 31.

⁵ 1864 szeptember 14.

Az udvari kancelláriához s a helytartótanácsához jobbjára csak tisztviselők fiai vagy olyanok juthattak be, a kik a hivatalos körökkel vagy rokonságban vagy egyéb ismeretségben állottak. Az akkori ifjúság javarésze ügyvédségre törekedett.¹ Általában véve azonban mégis azt mondhatni, hogy az ügyvédi pálya mégsem felelt meg teljesen az ő természetének. Az a gyors munka, a törvényszékekhez való futkosás s a felektől való függés nem volt ínyére. Mindamellett komolyan vette a dolgát s egyetlen öröme a családi életben, az apjával való kirándulásokban és tanulmányai-ban telt.

Jelentős változás állott be életében, a mikor megszólalt a szíve. Igenlő feleletet nyer *Lenhossék Georginától*.² »Jövő életsorsának koczkája el van vetve, adja az Isten, hogy szerencsésen és jól üssön ki« — jegyzi fel az apja. Bizonyos csendes humor látszik meg a menyét különben nagyon szerető apóson, a mikor az esküvő³ feljegyzése alkalmával írja: »Szegény Gyulánkat is férjje tették«.⁴ Mindez azonban nem vált a család összetartásának kárára. Együtt maradtak ők szeretetben s az egymás iránt való érdeklődésben.

¹ Pesten a concurrentia akkoriban még nem volt nagy, 1864-ben a lakosság száma kb. 240.000 lélek, s akkor mindössze 380 ügyvéd működött. Az az ügyvéd, a ki becsületesen dolgozott s felének jogos érdekét szívén viselte, csakhamar tisztességes keresetre s szerényebb igények mellett — a nélkül, hogy üzletekbe bocsátkozott volna, a mit akkor nem ismertek — jó módra tett szert. Jobb ügyvédekhez csak úgy tódult az ifjúság praxisra, a munkaerő tehát nagyon olcsó volt. Pauler Gyulának közmondásos volt a becsületessége. Költségszámlái mérsékelték voltak. Mint védőügyvéd fogas és szívós volt, hangja nem kellemes, de csakhamar hozzászokván, figyelemmel hallgatták érvelését. Tíz évi ernyedetlen munkásság után 10—12 ezer frt jövedelemre tett szert, úgy hogy midőn ügyvédségét elhagyta, azt mondták, egy háromemeletes házat dobott ki az ablakon. Nagy igényei sohasem voltak. Személyére csak a legszükségesebbeket költötte. É tekintetben is a példás pontosság volt alapelve. Az a börtnei alapelv: »leben und leben lassen«, vagyis a garas meg nem becsülése, hogy az ember annál több forintot szerezhessen, őt nem vezette soha. S így nem mondhatni, hogy a bőkezűség bántotta volna, de a suum cuique elvéhez ragaszkodott ridegen. Nem rövidített meg senkit, de nem méltatta azt az elvet sem, hogy minden embernek joga van költségvetésében bizonyos összeget a »mulatozásra« szánni.

² 1868 október 3.

³ 1868 november 23. Jelen voltak Szilágyi Dezső és P. Gy. benső barátai, Zsigmondovics, dr. Faludi Géza. Az esketésnél Roder Alajos tartott megható beszédet.

⁴ Pauler Gyula nővére Gizella 1867 április 30-án ment férjhez Pauler Gyula anyósának fivéréhez, Károlyi Sándorhoz.

A családi élet örömei és foglalkozása közben Pauler Gyula nem feledkezett meg tanulmányairól. Felvette ismét a fonalat s midőn társulatunk 1867-ben megalakult, a Horváth Mihály aegise alatt szervezkedett történetírói szövetkezésben ő is tényleges és nagy részt vett.

S itt meg kell szakítanom az elbeszélő fonalat, a mennyiben Pauler Gyula élete és tevékenysége tartalmát külön csoportosítom egyfelől az országos levéltári ügy szervezése körül szerzett érdemeinek és országos levéltári működésének méltatására, másfelől történetírói munkásságának az értékelésére, a mely különben ezzel szorosan összefügg.

V.

(Az országos levéltár berendezése tárgyában tartott értekezletek. — Pauler Gyula külföldi tanulmányútja és jelentése. — Kineveztetése országos levéltárnokká. — Pauler Gyula eszméje a levéltár berendezését illetőleg. — Levéltárnoki működése. — Az országos levéltár épületének terve és viszontagságai. — Pauler Gyula mint hivatalfőnök.)

Horváth Mihályt illeti az érdem, hogy a magyar országgyűlés az országos levéltár kérdésével behatóan foglalkozott. Külföldi tartózkodása alatt brüsszeli kutatásai közben, nagy levéltári ismeretekre tett szert s mindenre kiterjedő gondoskodásával folyton figyelemmel kísérte mindazt, a mit hazánkban értékesíthetőnek tartott. Nem akarok messze eltérni a tárgytól, de meg kell emlékeznem az 1848 utáni emigrációnak culturalis érdemeiről. A mi emigránsaink gondolkozó elemei a nyugaton nemcsak búsultak, hanem tanultak is. Az 1867 utáni állami berendezésnek nagy hasznára vált azután, hogy oly férfiak, mint Horváth Mihály, Pulszky Ferencz s többen friss szellemmel iparkodtak betölteni a kizárólag burocratikus alapon fejlődött állami gépezetet. Érezték a historikusok, a műveltebb hivatalnokok s a jogászvilág is, hogy szükség van országos levéltárra, mely a régi irattárak helyett meg tud felelni mind a közigazgatás jól felfogott érdekének, mind a tudományos búvárlatnak. 1872 november 21-én társulatunk befolyásával egy levéltári enquet jött létre, a melyben összes szakembereink résztvettek. Horváth

Mihály már akkor kijelentette, hogy a Bécsből lekerült kancelláriai levéltárak helyiségei félig föld alatt vannak s azokat nem tartja alkalmas helyiségeknek, pedig — még most is használatban vannak. Ez alkalommal a levéltári igazgatás körül teendő intézkedések hosszú sorozatát javasolták.

Pauler Gyula tagja lévén az értekezletnek, a külföld példájára tudományos intézetté óhajtotta kifejleszteni az új országos levéltárat, melyben külön képesítésű szakhivatalnokok végeznék a szolgálatot és ennek megfelelőleg kívánta beállítani a személyzetet. Szokás szerint szűkebb albizottságot küldöttek ki, mely *Horváth Mihály* elnöke alatt *Pauler Gyulából*, *Nyáry Albert* báróból és *Fraknoi Vilmosból* állott.

Ez az albizottság kijelentette, hogy a magyar királyi állami levéltár részére külön épületet kell emelni, vagy legalább oly helyiséget a számára berendezni, mely tűzvész, nedvesség és betörés ellen biztosítva és megfelelő hivatalos és dolgozó-termekkel rendelkezik. A mi a levéltár rendezését illeti, kijelentették, hogy az egyes levéltárak irományai nem külön kezeltetnek, hanem összesítetnek s ezeket bizonyos főszakokba kell elhelyezni, a főszakok megállapításánál pedig a nemzeti élet egyes ágazatai szolgálnak alapul s kétféle: chronologiai és szakok szerinti lajstrom készíttessék. A főszakokat tíz osztályra osztotta e bizottság: külső politikai események, belső politikai események, közigazgatás, jogügy, hadügy, pénzügy, nemzetgazdaság, egyház, közművelődés és családok. E részben a bizottság némileg saját magával jött ellentétbe, a mennyiben e szakszerű megállapítás előtt kimondották, hogy csak akkor lehet végleges és részletes tervet készíteni, ha a rendezendő anyag mennyisége teljesen ismeretes lesz. Ma a levéltári szakemberek mind tudják, hogy sokkal jobb a történetileg kifejlődött levéltárakban a szigorú eredeti rendezési tervet megtartani s azokat külön jól lajstromozni, mint szoros szakokat megállapítani és külön fejlődött levéltárakat összezavarni. Egyébként, hogy mennyire kivihetetlen volt ez a terv, bizonyítja maga az országos levéltár fejlődése. Ugyancsak e bizottság kimondotta a levéltár használatára nézve a megkönnyítést s igen helyes elveket javasolt a személyzet megállapításánál, a melyre nézve a tudományos képzettséget,

az elmozdíthatatlanságot és a függetlenség biztosítását is ki-mondották. Igazuk volt, hangsúlyozván, hogy a régi századok emlékei iránt való kegyelet sehol sem találkozik annyira a gyakorlati hasznossággal, mint nálunk. Hazánkban a kapcsolat múlt és jelen között mindenek felett szoros és azoknak, kik hivatvák befolyjni a nemzet sorsára és fejlődésére, gondosan kell óvakodniok attól, hogy az újjáalkotás nagy művében a múltat ne feledjék vagy félre ne ismerjék.¹

Kimondatott egyúttal, hogy a kiszemelendő főlevéltárnok mielőbb küldessék ki a külföld előkelőbb levéltárainak tanulmányozására. (1872 október 8.) Az akkori belügyminister, Szápáry Gyula gróf 1874 április 22-én bízta meg Pauler Gyulát e missióval, ő szemeltetvén ki az állami levéltár szervezésének előkészítésére.² Útjáról 1875 márczius 27-én számolt be nagy apparátussal készült jelentésében. 1874 december 7-én hagyta el Budapestet. Célja volt nemcsak a levéltárak tartalmát, de szervezetüket és működésök folyamatát is megvizsgálni, tanulmányozni a személyzeti viszonyokat, a levéltárak helyiségét, az anyag minőségét, a szaporodási és apadási arányokat, az elhelyezés és megőrzés módját, a levéltári anyag beosztását és a felek és hatóságok által való használatot. A kitűzött főbb levéltárakon kívül meglátogatta még a hágai, drezdai és a francia nemzeti levéltárat. Münchenben 15 napot, Berlinben 6, Brüsszelben 7, Párizsban 9, Drezdában 3, Hágában 2 napot töltött és február hó elején tért vissza. Aránylag rövid idő alatt nagyon sokat nézett és — mint az a külföldi tanulmányutaknál történni szokott — a legelső állomásnál töltött ea legtöbb időt, de hazafelé jövet már sietett. Nem óhajtom ezeknek az azóta már szervezetükben amúgy is megváltozott levéltáraknak a leírásait itt ismételni, csak e jelentésnek elvont eredményeit idézem a következőkben.³ E becses relatio sohasem publikáltatott. Annak idején terméke-

¹ A belügyministerium a bizottságnak e jelentését általánosságban elfogadta és a részletes rendezés tekintetében kifejtett elveit szintén magáévátette. A levéltár rendezésének szükséglete pedig 26.000 frtban állapítatott meg.

² 1873-ban e célra 3000 forintot szavazott meg az országgyűlés.

³ 1875. évi 15.790 belügymin. szám.

nyitólóg hathatott volna, ma már csak mint historicum jön számba. Arra a kérdésre, hogy melyik külföldi levéltár érdemli meg az elsőséget, a következőket feleli :

»Egészen tökéletes egy sincs. Egyik az egyik, másik a másik szempontból érdemel figyelmet. Ha tekintjük a levéltári kezelés egyik főczélját : a levéltárban lévő adatoknak átdolgozhatóságát, könnyű megtalálhatóságát : egy levéltár sem mérkőzhetik a drezdaival. Ha vesszük az épületeket és a levéltári ügynek egész szervezetét — és elfelejtjük a gyakorlatban mutatkozó hiányokat — a bajor az első. Szebben elhelyezve, czélszerűbben a közönséggel megismertetve a levéltár iratai — legalább nagy részt — sehol sincsenek, mint a francia Archives nationales-ban. Mint-hogy azonban a francia cartonrendszer költséges és nem minden iratoknál alkalmazható, a hollandi portefeuille-rendszer — melyet Bécsben is követnek — a legajánlatosabb. Mindegyik levéltárban van valami, miből tanulhatunk : egy sincs azonban, melyet vakon utánózni szükséges vagy czélszerű volna. Nálunk is eltették és megtalálták az iratokat eddig, habár nem is mindig a legczélszerűbb és leggyorsabb módon. Nekünk is vannak helyenként jó elenchusaink és az osztályozásra nézve szerencsésebbek vagyunk bármely európai nemzetnél, mert nálunk nem lévén a feudális által az állam darabokra tördelve, lehetséges az u. n. tárgyi vagy logikai felosztás, sokkal lehetségesebb és gyakorlatibb, mint a francziáknál, kik azt minden európai nemzet között egyedül kísértették meg életbeléptetni, és már meg is bánták. Nincsenek meg, azonban nálunk is okvetlenül behozandók — a mi minden levéltárban van — a következő intézkedések :

1. A kezelésnek, a mechanicumnak különválasztása a levéltári szellemi munkásságtól. Az első az Aushebungsbeamter, Adjunkt, commis d'ordre, vagy a mint nevezik, végzi ; a másikat a levéltár tulajdonképeni tisztviselői.

2. A levéltárnoknak nemcsak feladata megőrizni a reábízott iratokat, hanem azok áttekinthetőségét, használhatóságát mindinkább könnyebbíteni is kell, innen a mindig tökéletesebb elenchusoknak és indexeknek készítése a felhasználatra, innen az elenchusoknak közzététele nyomtatás útján, hogy a közönség is megismerkedjék a levéltár tartalmával.

3. Ha a levéltártól iratokat kérnek, feladata nemcsak az egyszerű adjustálás, — műszóval élve — hanem kötelessége is a kérdésben forgó tényállás felvilágosítására kisebb vagy nagyobb értekezéseket is készíteni, melyek az illető ministeriumot megkímélik attól, hogy a sokszor alig olvasható, régi írásokat át tanulmányozza, gyakran olyanokat, melyekben a kívánt czélra valót éppen nem talál.

Szóval, a külföldi levéltárak intézetek, melyek haladnak a korrallal, támogatják a közigazgatást, előmozdítják a tudományt: míg nálunk csak egyszerű segédhivatalok, a registraturáknak egy kevésbé használt faja. Míg a külföld oly embereket alkalmaz, kik nemcsak oly jogi és közigazgatási képességgel bírnak, mint bármely más közigazgatási szakbeli fogalmazó tisztviselő, hanem annál többel is: úgy mint történeti, jogtörténeti és diplomatikai ismeretekkel: minálunk majdnem büntetésnek tartják a levéltári szolgálatot és rendszerint oly embereket alkalmaznak oda, kiket másra nem használhatnak, vagy pedig sújtani akarnak. Nekünk magyaroknak pedig a külföld példáját követnünk kell, mert ha van nemzet, mely múltjára nemcsak büszke lehet, de melynek múltjára szüksége is van, az mi vagyunk. *A történet a mi nemesi levelünk. Abban rejlik a mi jogosítványunk az ország birtokára, abban van az alap, hogy a föld, melyen lakunk, magyar. Honnan tanulhatjuk pedig a múltat jobban ismerni, mint a levéltárakból, melyeknek iratai nem egy, talán czélzatos, mindenesetre pedig — subjectiv felfogásának befolyása alatt álló — történetíró elbeszélését tartalmazzák, hanem a melyek az eseményeknek — úgyszólván — öntudatlan, nem a jövőre számított nyilvánulásai, melyek korukat mintegy photographiai hűséggel festik.* Ezeknek fenntartása, ezek ismeretének terjesztése, ezeknek feldolgozása, legalább véleményem szerint, a legszentebb hazafiúi kötelesség!«

Kétségtelen, hogy nagy tapasztalatokra tett szert ez útjában Pauler Gyula, de ő is csak úgy járt, mint rendszeren a külföldet járó tanulmányozók. Az ember útja folyamán betelik új eszmékkel, nagy lelkesedéssel jön haza és azt hiszi, hogy az ő terveit épp oly lelkesedéssel fogják majd felkarolni, mint a hogy ő képzei. Itt aztán meg kell győződnie, hogy századok mulasztásaira nem lehet ráoltani a legújabb haladásnak idegen földben megfogam-

zott ágait. Eleinte meghallgatják az embert, gyakran megirigyelik, néha megmosolyogják, s örvendeni kell, hogyha a sok tapasztalatból csak egy keveset is meg lehet értetni. Míg aztán a kivitelig jutnak a tervek, azalatt 10—15 burocrata kezén fordul meg a sok idea. E különben érdemes urak legnagyobb része — kivált ha már sokáig szolgált — azzal a stereotyp válaszszal áll elő, *hogy minek az, hiszen eddig is megéltünk anélkül*. Így jártak és járnak mindazok, a kik azt hiszik, hogy külföldi tapasztalatokkal meggazdagodva, itthon *menten* pezsgó élet fakad az ő importált eszméik alapján. Pauler Gyula különben nem ringatta magát nagy illúziókban, de mégis remélte, hogy idővel testet öltenek javaslatai. A belügyministeriumban őrizték a régi országos vagyis nádori levéltárt. Első dolga volt a magyar állami levéltár felállítására nézve azt a javaslatot tenni, hogy az 1723 : 45. t.-cz. alapján, melyet az 1729 : 13. t.-cz. újból megszüretett, legelőbb a volt magyar és erdélyi közigazgatási levéltárakat kell egyesíteni. Eladdig — mint jelentésében hangsúlyozta — csak irattárak voltak. Az első lépés, hogy a levéltár legyen megközelíthető őrizethely, s elősegítője a kormányközegeknek oly kérdések tanulmányozásában, melyek megoldása a történeti és jogi előzmények felderítését követeli, és végre legyen az a történetírásnak fegyvertára. Nagyon helyesen írja, hogy »könnyen mondhatná valaki, hogy mire való az újítás? Levéltárak voltak eddig is, megőrizték az iratokat, igaz, hogy csak úgy a hogy, de megőrizték és előkeresték, ha szükség volt rájuk.« Természetes, hogy Pauler Gyula felelete csak az lehetett, hogy igenis megőrizték, de milyen gyarlón? Előadták az iratokat, de lassan és hiányosan. A helytartótanács levéltára üregekben rothadt, melyeknek faláról csepegett a víz. Ezért vetette fel az eszmét, hogy a levéltár tudományos kincseinek kiaknázása nemzeti kulturális érdek. Kívánatos, hogy a levéltári tisztviselők történeti ítélőképességgel bírjanak. Az országos levéltárnak e végből képzett embereket kell kebelébe gyűjteni, hogy az mintegy történetbúvári seminariumot alkosson, s hogy oly emberek, kiknek erre képességük és hajlamuk van, ezt életpályának választhassák. A francziák, olaszok, belgák példájára a levéltári iratok elenchusait ezek a tisztviselők sajtó alá rendeznék, kiadnák. Kívánatos, hogy a

sokféle elszórt, országos jelentőségű iratokat magánlevéltárakból és a külföldről is csere útján beszerezzék. Kimondandó a municipális levéltárakra nézve a felügyelet, minthogy sok helyen szomorúan tapasztalhatni, hogy az iratok az ország és a tudomány kárára elvesznek. Erre nézve szükséges ezek viszonyát szabályozni az országos levéltárral szemben, és kívánatosnak tart egy célszerű épületet. Mindezekből az 1875-ben hangoztatott eszmékből alig valósult meg egy is. De legyünk igazságosak. Az alapvető munkálat: a levéltár anyagának egyesítése végbement, és egy kitűnő képzettségű személyzet dolgozik, felülről nem segítve, e rengeteg anyagban, meglehetősen gyenge fizetéssel és még gyengébb előmeneteli viszonyokkal, a melyekben a halálozás játsza a legnagyobb chance-ot.

Azt mondja Pauler Gyula, hogy legjobb volna egy külön épületet felállítani, de ez a mostani viszonyok között (1874) nem remélhető. Minthogy azonban a kamarai levéltár¹ egyesítése akkor már elvben elhatározott, az összes levéltárakra nézve a pénzügyministeri épületet javasolta. Szegény javaslattevőnek ezt az eszméjét nem vették komolyan. Ekkor állította fel az országos levéltár beosztására vonatkozó tervét. Az *első osztályba* sorozta az összes okleveleket, az úgynevezett *diplomatikai* levéltárt. A *másodikba Magyarország iratait a mohácsi véstől 1723-ig*. A *harmadik osztály Erdély iratait tartalmazná*; a *negyedik osztály 1723-tól a legújabb időkig* valókát. Ebből a beosztásból ember- és költséghiány miatt csak annyi valósult meg, hogy az 1526-ig terjedő oklevelek egyesítettek, azoknak egy igen csekély része kivonatoltatott, csak éppen a sorsjegyzékek készültek el. Elenchusról, vagy éppen nyomtatott elenchusról szó sincs, az megmaradt álomnak. Behozta a tisztviselőkre nézve a fogalmazói rendszert, s ennek előfeltételeként a levéltári szakminősítést; az összes költségvetés ekkor 38.700 forintot tett. Rendkívül liberális elveket állított fel a személyzetre vonatkozólag és azokat mint a bírákat kívánta kezeltetni, a nyugdíjakat illetőleg pedig kedvezményben részesíttetni. Azonban maga is érezte, hogy

¹ Akkor a pénzügyminister kezelése alatt a pénzügyministerium régi palotájában.

tervei aligha fognak megvalósulni, azért eleve is megjegyezte, hogy az átalakítás csak fokozatosan mehet végbe. Felvetette, hogy a municipális levéltáraknak 1526-ig terjedő anyaga az országos levéltárban összpontosíttassék. Igen helyes elveket hangoztatott a megyei levéltárnokok minősítésére nézve, óhajtván, hogy azok az országos levéltárban mint gyakornokok működjenek, a mennyiben a megyék nem küldhetnék be a legrégebb irataikat, legalább az elenchesok kerüljenek oda. Felölelte a hiteles helyek levéltárait is és egy újabb értekezletet javasolt, amely a megpendített kérdéseket tárgyalná.¹ A megelőző értekezletekkel és Pauler Gyulának e konkrét terveivel szemben az akkori levéltárnok, *Török János*, kit nem hívtak meg az értekezlethez, mint régi gyakorlati ember egy külön emlékiratában kijelentette, hogy a mit azok akarnak, eszménynek szép ugyan, de a gyakorlatban megvalósításuk nagy nehézségekbe ütközik. A levéltárak tartalma 12 millió lajstromi számra rúg, az elenchesok pedig nagyon jók. Kár tehát az összeolvasztást erőltetni, inkább a hasznavehetetlen iratok kiselejtezésére kellene szorítkozni.

Emlékiratában sok igaz volt, de az öreget nem vették figyelembe. Még egy érdekes személyi ügyről kell megemlékeznünk. Pauler Gyula — 1874 okt. 18-án — kineveztetvén főlevéltárnoknak, *Pulszky Ferencz Tisza Kálmán* felszólítására 1876 június 14-én írott levelében kijelentette, hogy *Szápáry Gyulának* e részben szerencsés keze volt. Figyelemmel olvasta Pauler Gyula jelentését. Az épület ügyében igen helyesen gyanította, hogy *Szell Kálmán* akkori pénzügyminister nem fogja átengedni a pénzügyministerium épületét. Nem helyeselte azt, hogy a levéltári hivatalnokok elmozdíthatatlanok legyenek, azért nem akart ezeknek kivételes helyzetet adatni. Nagy kár volt, hogy a municipális levéltárakból beadandó anyagot illetőleg azt mondta, hogy az nem tartozik az elmaradhatatlan dolgokhoz, pedig akkor könnyen meg lehetett volna valósítani. Jellemző az akkori felfogásra, hogy Paulernek és *Óváry Lipótnak* — ki az olasz levéltárakból tett jelentést — levéltári emlékiratait lithographiroztatni nem tartotta mulhatlanul szükségesnek. Helyes azonban, hogy Pauler

¹ E jelentése 1875 április 20-án kelt.

Gyulának újabb enquet tervét azzal ütötte el, hogy Pauler jobban fogja vinni a dolgot, mint az értekezlet. Előre látja, hogy minden tekintetben meg fog felelni hivatalának, »ezért jó lesz őt minél kevesebbet enquetek és commissiók által megszektározni. A levéltár az ő kezében jó helyütt van«.

Szokott szellemességével üti el a különben vasszorgalmú néhai Jakab Elek panaszát, a ki bizonyos dualismust ajánlott a levéltár kezelésében s panaszában megjegyezte, hogy »levéltárakhoz nem geniek és doctorok, nem fehérkeztyűs dandyk, kevés munkával egybekötött tudósok, de sanyarogni megtanult, portól és penésztől nem irtózó, művelt, munkagyőző és tapasztalt, úgynevezett szegénysorsból való emberek kellenek«. Erre Pulszky egyszerűen feleli, hogy Pauler Gyula magas műveltségű, tapintatos férfiú.

Ez időtől fogva Pauler Gyula az országos levéltárnak s általa a levéltári ügynek teljhatalmú főnöke. A belügyministerium, kivált a nagyműveltségű Peőcz Elek elnökségi vezetése korában mindenben előmozdította Pauler terveit. De komolyan a levéltárral, mint kultúrügygel senki sem törődött. Nem kívánom az országos levéltár belső történetét apróra vázolni, azért csak rövidre fogom mindazon intézkedések sorozatát, melyek a Pauler Gyula nevéhez fűződnek.

Egyik czélját, a levéltári anyag gyarapodását elérte. Ehhez mindvégig szívósan ragaszkodott.

A régi curiai levéltárat 1877-ben vette át kezelésbe és Budára szállíttatta. Az ő érdeme, hogy különös kitartással ragaszkodott a Zágrábra 1849-ben átszállított, illetőleg egyszerűen áthordott és sok részben elzüllött kamarai iratok visszaszerzéséhez. Elejétől fogva ránehezedett a selejtezés és a tudományos szempontok mérlegelése. Nem hanyagolta el a külföldi levéltárak tanulmányozását sem, ő maga leginkább a francia levéltárak iránt érdeklődött, míg az olasz gyűjtemények tekintetében Óváry Lipót volt segítségére. Tudományos súlyát az országos levéltár 1876-ban nyerte, midőn a nagybecsű kincstári levéltárral megnövekedett. Pezsgő élet indult meg ekkor, amennyiben a régi műveltségű és lajstromozó tisztviselők mellé ifjabb történetíró erőket alkalmazott. A lassú fejlesztés volt a hivatalos elve. E conserva-

tív természetének megfelelőleg apránként rakott követ kő mellé és így emelte fel az épületet. Mikor azután az idők folyamán bele-mélyedt a régi levéltárak szervezetébe, tapasztalta, hogy a magyar levéltárügy berendezése, illetőleg belső szervezete csakis a mi történeti fejlődésünk alapján eszközölhető. Éppen ez a conservatív hajlam az oka, hogy midőn abba beletanult, azt, a mit a külföld már akkor pedzett, t. i. a gyakorlati elhelyezést voltaképen elejtette. Igaz, hogy bárminő erélylyel lépett volna is fel, az akkori viszonyok nem kedveztek a levéltári külön épület eszméjének, de ha az eszmét nem ejti el annyi időre, bizonyos, hogy dülőre juttatja mégis. Ez az ő phlegmatikus lelkülete és a régi terminológiához való ragaszkodása magyarázza meg, hogy ő az állami levéltár szót sohasem használta és az »országos« szóban látta a birodalmiság kifejezését.

De folytatom mívelt dolgainak az előadását.. Bővítette a gyulafehérvári és kolosmonostori erdélyi országos levéltárak (1882 : XXIII. t.-cz.) felszállításával az anyagot. Megszerkesztette a kanczelláriai, helytartótanácsi, szóval a magyar országos levéltár ügykezelésére vonatkozó rendeletet. Összeszedette a magyar diplomatikai levéltárat, vagyis az 1526-ig terjedő okleveles anyagot, történetírásunknak ezt a páratlan gazdagságú s még ki nem merített forrását. A köztisztviselők minősítésébe felvétette a levéltárnoki qualificatiót, visszaszerezte a Hunyady-levéltár nagy részét Münchenből, a Frangepán-levéltár egy becses töredékét Friaulból s megindította a bécsi levéltárak magyar anyagának megszerzése iránti actiót.

Pauler Gyula hivataloskodásának története, mint különben minden hivatalos pályafutásé, tele van jó, nemes és szép tervekkel. A legszebb terv az országos levéltár építése, melynek eszméjét, hosszú hallgatás után, 1897-ben vetette fel. Nem merte ugyan reményleni, hogy új palotát építenek és esetleg beérte volna a közigazgatási bíróság által bírt helyiségekkel. Hivatalos épületeink elhelyezésére nézve jellemző, hogy a régi országház épületéből azon a czímen, hogy az épület már rozzant állapotban van, az addig ott elhelyezett vallás- és közoktatásügyi ministeriumot átvitték Pestre és elhelyezték egy ugyancsak dísztelen vasútigazgatósági épületben, melyről kiderült, hogy a ministerium nem

fér bele és azonnal bérelnök kellett a szomszéd házban új hivatalos helyiségeket. Furcsa, hogy a külsőségekre oly nagy súlyt helyező magyar nemzet csak éppen a kultúra épületének — szelíden szólva — egyszerűségével tudta beérni. Miután a cultusministerium a régi országházból kitelepedett, odavitték az 1896-ban felállított közigazgatási bíróságot és a felszabadult cultusministerium leg-hitványabb helyiségeibe helyezték el az országos levéltár néhány osztályát. E szürke ügy mellett természetesen nem lehetett csillogó szavakkal actiót kifejtteni már csak azért sem, mert igen kevesen érdeklődtek a dolog iránt. Bánffy miniszterelnök érélye végre reményt nyújtott Paulernak arra nézve, hogy egy 1898-ban tett felterjesztése figyelembe fog vétetni. B. Bánffy miniszterelnök méltányolta Pauler törekvését és beleegyezett, hogy új levéltári épület állíttassék fel, s megbízta Paulert, hogy a külföldön tanulmányútat tegyen. Vegye figyelembe a bécsi, boroszlói, drezdai, lipcsei, weimari, strassburgi levéltári épületeket. Ehhez a pénzügyminister is hozzájárult. Az építést hamar megtalálták Pecz Samu jeles műegyetemi tanárunkban, a ki csakhamar elkészült első tervével s 1901-ben javított terv-vázlatokat nyújtott be. Legelőbb a budai várban levő Verbóczy-utcza régi József-kaszárnya telke jött combinatióba, de a telek nem mutatkozott alkalmasnak. 1899-ben az országos levéltári épület építésére felvett összeget a költségvetésből könnyű szívvel törölték. Mindazonáltal a tervezések tovább folytak. Kiszemeltek a Csalogány-utczában egy telket, majd a Lövház-utczában egy újabbat, combinatióba került a régi János-kórház telke, a Margit-körúti Lutzenbacher-féle telek, a Várfok-utczában egy újabb terv, a Naphegyen három tervvázlat. Mind e tervezetésekre azután bele is halt Pauler.

Tisza István gróf miniszterelnöksége idejében újból felkarolták az országos levéltár épületének ügyét, melyet néhai b. Radvánszky tagtársunk melegen pártolt. 1905 február 25-én egy értekezletet tartottak, melyen egyértelműleg elődázhatatlannak mondták ki az építést, mert a nemzeti közkinccet magában foglaló orsz. levéltári anyag a jelenlegi legegységesebb követelményeknek sem megfelelő, részben nedves, részben tűzveszélyes elhelyezés mellett, romlásnak, sőt végpusztulásnak van kitéve.

Kívánatosnak mondták, hogy a budavári Mátyás-templom mellett levő régi pénzügyministerium kisebb szárnyának telkére kell a levéltárat építeni.¹ A kormányválságok után elkészítette a közmunkatanács a Mátyás-templom mellett fekvő telek végleges szabályozási tervét s az építész most már részletes tervezetet dolgozott ki, miután szakemberek külföldi tanulmányútja után alapos jelentés készült az ügyről. Andrássy Gyula gróf belügyministersége idejében a Mátyás-templom mellé való építési terv elejtetett, a mennyiben erre a helyre a primási palotát tervezték. Újból felvetették azt a tervet, hogy az új belügyministeriumot, a közigazgatási bíróságot s az országos levéltár épületét kellő kibővítéssel ugyanarra a helyre építik, a melyen a mai belügyministerium áll. Az építész ennek az eszmének megfelelőleg is elkészítette tervét, természetesen úgy, hogy a levéltári épület külön csoportba terveztetett. Nagy kár, hogy a Mátyás-templom melletti építkezés eszméje végleg elejtetnek látszik, pedig az építészhöz ez a terve, a mely a szakembereknek különféle utazásai alkalmával szerzett tapasztalatai alapján készült és mint berendezésére, mint külső formáira nézve is mintaszerű épülettel gazdagította volna középületeink sorát, szintén levéltári anyaggá vált. Így történt azután, hogy minden ministerium alatt részint lanyhán, részint vontatva nyúltak csak a dologhoz s ha végre valamelyes újabb döntő lépés történt, a legkisebb akadálynál is felforgatták a tervet. A levéltár, illetve — amint nevezték — a »dohos acták« teljesen jelentéktelen ügynek tartatott s midőn a különféle kerületi táblai levéltárak és az ötvenesévekbeli helytartóságok iratai s a többi közigazgatási iratok a budavári bécsi kapunál levő kaszárnya épületében helyeztetek el, még azokat is ki akarták lakoltatni onnan, mondván, hogy ideiglenes barakkot építsenek részökre. Történt pedig ez akkor, a mikor éppen régi leveles igazságaink alapján a legjobban igénybe vették az országos levéltárt. Talán kelletén túl részleteztük ezt az ügyet, melynek megvalósulása Pauler Gyula életének koronája lett volna. Amit mondtam, éppen most, Pauler Gyula emlékezetével kap-

¹ Levéltári épületre azonban nem telt ekkor a beruházási kölcsönből, hanem az 1904: IV. t.-cz. 13. §. d. p. alatt a *Színművészeti akadémia* épületének megszerzésére mégis kikerült 1 millió korona.

csolatban kellett elmondanom. Ez az ő lelki öröksége, melyet valóra váltani megannyiunk kötelessége.

Nyugat-Európában a levéltárak fontosságát már a nagyközönség előtt sem kell hosszasan bizonyítgatni. Tudja mindenki, hogy mennyi közigazgatási, történelmi, jogi és társadalmi érdek fűződik a jól conservált levéltár anyagához. Igaz, hogy tetteiben él az ember, de ezek a tettek, úgy a hogy, írásban vannak megrögzítve. Nem kívánom a szakember lelkesedésével túlozni a levéltárak fontosságát s nem is mondok vele újat, ha azt állítom, hogy nálunk a levéltárak fenntartásához még különös nemzeti érdek is járul. Pedig ezen a téren nemcsak, hogy nem történt semmi, de tényleg szégyenletes állapotokat kell constataálnunk. Nyomát sem találjuk a rendszernek. Olykor-olykor egy-egy lelkes cikk jelenik meg, a képviselőház pénzügyi bizottságában egy-egy történetíró collega fel-felszólal, de azután nyomban el is alszik a buzgalom. Pedig nem lehet azt állítani, mintha levéltárainkat nem használnák. 1899 óta 543 kutató használta az országos levéltár anyagát s napról-napra növekedik az ügyforgalom.

Túlfogyatékos volna ez a mi vázlatunk, ha nem emlékez-nénk meg Pauler Gyuláról, mint hivatalfőnökről.

Objectiv és jóindulatú volt mindenki iránt. Nem mint hogy ha nem nyilatkozott volna meg benne a subjectivitás egyik vagy másik embertársa iránt, de lekúzdötte. A hirtelen haragot kerülte, előzékeny, mondhatni lágy volt mindenkivel szemben, a legudvariasabb formában tudatta óhajait, még akkor is, a mikor néha a legtúlzottabb pedanteriával a legapróbb részleteket is újra, meg újra kerestette és megvizsgáltatta. Pedáns voltát jellemzi az a körülmény, hogy egy idegen nyelvű munka olvasása alkalmával a szoba másik oldalán lévő szótárért ötvenszer is elment, de következetesen visszatette a rendes helyére. Emberileg ítélte meg a gyarlóságokat és soha hirtelen haragba nem jött. Mindenkiről először a jót feltételezte s ha azt hitte, hogy valakiben tévedett, igyekezett előzékenységével megengesztelni, jóvá tenni. A kit azonban rossznak tartott, — és ennek volt legnagyobb ellensége, — azzal szemben azután következetesen megmaradt e nézeténél és nem transigált. Alárendeltjei ismervén egyenletes, igazságra

törekvő természetét, nem félték tőle, hanem megannyian tisztelték. Azonban a collegialis szeretetnek azt a mértékét, a mely ugyanazon téren működő embereknél ki szokott fejlődni, az országos levéltárban nem ismerték. P. Gyulában megvolt a vezérnek, a főnöknek az a bizonyos nem tényleges, de elvi ridegsége, mondjuk automataszerűnek tetsző correctsége, a mely mindig szemmel tartotta a fokozatokat és a kort a szolgálatban.

Ez a tartózkodás azonban nem terjedt ki a tudományos munkásság megítélésére. Távol volt tőle minden írgység, tudományos törekvéseiben mindenkit előmozdított és nagyrabecsült. Tudományos érdemekért sok mindent el is nézett és hivatalnokainak a tudományos téren senki melegebb szószólója nem volt nálánál. Büszkeséggel vallotta magát oly hivatal főnökének, melynek hét akadémikus a tagja. Azonban ahhoz már kevésbbé volt érzéke, hogy az egyesek családi körülményeit, beléletét az illetők szempontjából mérlegelje. S minthogy ő maga mintaképe volt a rendes, helyzetével számoló embernek s magával szemben spártai módon gondolkozott, másokat is így ítelt meg. Minthogy magáért nem tett semmit,¹ ha az ő igazán érdemeivel arányban nem álló haladása tekintetében történt is valami, azt is hidegvérűen vette, de hivataltársainak előrehaladását sem eszközölte oly mértékben, mint a hogyan ezek hitték és talán jogosan várták. Pedig ennek csak az az oka, mert Pauler Gyula az élet nyomorúságát nem ismerte. Ő maga mindig rendezett viszonyok közt élvén, el sem képzelte, hogy nem tudja mindenki az életét úgy beosztani, mint ő. Ezért gyakran szívtelennek tartották, pedig nem volt az!

Emberséges ember volt. S ha volt — mint a hogy volt is — benne elfogultság, soha egy alárendeltjét zokszóval nem illette s érdemetlenül nem protegálta. Általában véve nagyon illik reá az az idézet, melyet egyik legrégibb collegánk alkalmazott rá, hogy »nem verseng és nem kiált és senki az utcán nem hallja az ő szavát«.

¹ 1874-től 1892-ig 2500 frt fizetése volt, akkor 3000-re emelték fel. 1895-ben 21 évi szolgálat után kapta meg a ministeri tanácsosi címet. 1900-ban valóságos ministeri tanácsos. Legfelső elismerésben kétszer is részesült: 1896-ban az ezredév alkalmából és 1902-ben *Az Osztrák Magyar Monarchia Irásiban és Képben* szerkesztése körüli érdemeiért.

Mindent összefoglalva, bizonyos, hogy Pauler Gyula — a történettudomány szerencsésjére — inkább volt történettudós, mint úgynevezett archivarius. De a régibb nemzedék közül minálunk voltaképp még ki sem fejlődhetett a modern levéltárnoki típus, mely egyfelől a közigazgatással, másfelől a történettudománnyal szemben a becsületes és értelmes szállító tisztét képviseli. S ha nem is vonhatjuk kétségbe, hogy míg az ő levéltárnoksága idejében az országos levéltár költségei 161%-al emelkedtek, az alatt Ausztriában 380%-os emelkedést mutat a levéltár-ügy, de mindez nem rajta múlt. Ennek oka a társadalom történeti érzékének fogyásában, a kormányzati intéző közegek közönyösségében és csak kisebb részben az ő minden impetuositástól ment túlmérsékletében leli magyarázatát. Azért Pauler Gyula a legnagyobb országos főlevéltárnok, a ki alatt, hogy szolgáltunk légyen, megannyiunkra nézve tisztesség.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ NÉMET NÉPÉNEKEK

1556—1697.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

II.

A nagy ellentétek, melyek a katholicizmus és a protestantizmus közt keletkeztek, már egy félszázad óta növekedtek, élesedtek s mind a két párt csak alkalomra várt, hogy fegyverét összemérje. A harci riadó éppen azon országból hangzott föl először, mely aránylag a legtöbb békét és nyugalmat élvezte: Csehországból. A literae majestatis megsértését erőszakkal torolták meg a hevesvéri protestáns cseh főurak és a császári helytartókat ősi szokás szerint az ablakon át kidobták a tanácskozó teremből. Ezzel megkezdődött a nagy háború, mely harmincz éven keresztül dúlt-pusztított egész Európában. A vallásnak, a testvéri szeretetnek jelszavát hangoztatva küzdött honfi honfi ellen; mint az igazi kereszténység védői és terjesztői tüzelték harcra a jezsuiták híveiket. De nemcsak fegyverrel, hanem tollal is küzdöttek az ellenfelek. Míg fegyverüket nem egyszer durva kegyetlenkedések nyomai szennyezték be, addig irataikban éles gúnynyal, gyöngéik nagyításával állították pellengérré az ellenfél vezéreit. A harminczéves háború volt az a kor, melyben a legtöbb szatirikus verses röpirat látott napvilágot. Ezen énekek azok, melyek jellemüknél, hangjuknál fogva egész külön helyet foglalnak el a német történeti népköltészetben. Természetes, ezen dalok ritkán szolgálnak felvilágosítással a történeti eseményekre, de ők maguk sem ezt célozzák. Ennek okát különösen a nagyszámban megjelenő prózai ujságlapokban kereshetjük, melyek valamely esemény megtörténtéről azonnal hírt adtak s így ezen versek szerzői az eseményeket már a közönség részéről ismertnek tekintették. Míg az előbbi korban többnyire objektív természetű énekeket tárgyaltunk, melyek a fősúlyt a történeti hűsége fektették, addig ezen kor verses röpiratai teljesen subjectivek. De, ha nem is adnak kimerítő képet az eseményről, annál jobban visszatükröztetik azon párt felfogását, melyben élnek, melynek

eszméiért lelkesednek, melynek győzedelmét kívánják. Valóságos tükörképei ezek a közvéleménynek.¹ Az esemény hatása alatt hirtelen keletkeztek, de nem is éltek sokáig. Nagy hajlam mutatkozik a paródiára, melyet a mult században még csak szórva-nyosan találtunk. Ezen német énekekben, mintegy torzító tükörben láthatjuk, szemlélhetjük a német nép vélekedését, ítéletét a magyarokról, különösen Bethlen Gábor szerepléséről a harminczéves háború idején.

A csehek, miután Ferdinándot trónvesztettnek nyilvánították, Frigyes, rajnai palotagrófot emelték a trónra, ki nagyra-vágó nejevel fényes bevonulást rendezett Prágába (1619 nov. 5). Az új király hű szövetségesre talált Bethlen Gáborban, ki győztes seregével nemsokára Bécsset zárta körül. Frigyes azonban komoly harcz helyett multságokat rendezett Prágában és a mellett erős reformátusnak mutatkozott, a mi a lutheránusoknak éppen nem volt ínyére. A német fejedelmek nem is segítették Frigyeset, csak Bethlen küldött neki kisebb számú segédcsapatot. A liga jól szervezett serege nemsokára megindult Frigyes ellen és Fehérhegy mellett (1620) november 7-én teljesen tönkre verte a cseh csapatokat. Számos ének énekel meg e csatát és különösen a szegény téli király szomorú sorsát. Ezen versek legnagyobb része gúnyirat, többnyire metszettel díszítve, hol a téli királyt mint koldust, batyúval hátán látjuk, majd a szerencsekeréken stb.

Igy a többek között: *Ein schön. neues lied von der herrlichen u. siegreichen Schlacht so zu Prag den 8 | Nov. geschehen.* F. 87. rólunk, magyarokról, nem a leghízelgöbben nyilatkozik. A 13-ik versszakban ezeket olvassuk:

Die Ungern, das gottlose Gsind
 Gar viel deren versoffen sind.
 Ins der Moldau geschwind
 Verlauf dein Gut, verlauf dein Fhr,
 Also gehet Herr mit Knechten daher,
 Und kommt auf Prag nicht mehr.

Általában a magyar sereg nem a legvitézebbül viselte magát a fehérhegyi csatában. Erre vonatkozik egy német ének következő sora:

Die Ungern seind gflohen wie die Teufel.
 Der Graf Bucquoi macht ihnen den Zweifel.

¹ »Sie geben die Ereignisse der Zeit im Spiegel der Volksmeinung zurück.« Wolkan, Lieder d. Winterkönigs. III. 1.

A csatavesztett Frigyes azután sietve menekült, nem feledkezvén meg családjáról és kincseiről, nagy kerülővel Hágába, az európai protestantizmus székhelyébe érkezik. Bukását a gúnyiratok, rajzok és versek egész tömege örökítette meg. Ezen versek mindegyikében esik egy-két szó Frigyes hű szövetségéről Bethlen Gáborról.¹ Így *Pasquil vom vermeinten König inn Böhheim*. F. 103. című gúnyversben is. A szerző Frigyes szájába adja a szót:

Wir Friederich von Gottes Gnaden
O wie ist es mir so übel gerathen?

Azután hosszasan elbeszéli szerencsétlenségének egész történetét. Majd a prágai vereség megtörténte után így folytatja:

Der Bethlehem Gabor thuet jetzt fein schweigen,
Ich glaub, er werd daheimet bleiben,
Ich sag, es werd ihm gleich also ergeben,
Soforr er der ungerischen Kron nit will abstehen
Wann ich ihm guet zum Rathsmann wär,
Soll er lassen fahrn die königlich Ehr,
Weil er sie nicht mit Recht kann haben.
Sonsten muesz er mir nachtruben.

Jól tudjuk, Bethlen Gábor sokkal ügyesebb politikus volt, semhogy egészen elzárta volna a Habsburg-házzal való kibékülés útját, ez okból — bár a királyi címet elfogadta — meg nein koronáztatta magát.

Ugyancsak a téli király menekülését parodizálja a következő ének: *Der Curier Postillion welcher ausritt den verlorenen König. Palatein . . zu suchen*. F. 104.

A futár minden rendű-rangú emberekhez kérdést intéz, vajjon:

Wisset ihr nit wo doch möcht sein
Der verloren Palatein?

Ellátogat Bethlen Gáborhoz is és a következő versszakban szól hozzá:

Bethlehem Gabor,² die ihr durchausz
Seit Dutsbrüder des Pfalzgrafen Hausz,

¹ Das Heydelbergische vnd Rebellen Vater Vnser-ben; »Bestia«-nak nevezi Bethlent. Wolkán 5. 282—7., 72.

² Bethlen itt az egész magyarságot képviseli, azért beszél a Szerző többes számban.

Ich meint ihr sollt verstanden haben,
 Was sich mit ihm hat zugetragen
 Habt ihr nicht vernommen
 Wo er doch mag sein hinkommen?
 Wisset ihr nit wo doch möcht sein
 Der verloren Palatein?¹

Talán a legszebb, igazi költői ének: *Desz Winter-Königs Klaglied*. F. 93. Míg az előbbiek a katolikus párt szempontjából gúnyos örömmel szóltak az exkirályról, addig ezen vers szerzője protestáns, ki részvételt van Frigyes iránt és az ő szájába adja ezen költői panaszt. Meghatóan fejezi ki a német és cseh protestánsok érzelmeit, hangulatát a magyar protestánsok iránt a következő néhány sor:

In Vngern kom ich nimmer mehr,
 Weil ich die Schlacht verlohren,
 Sonst sagt man: Ach wie kompt daher
 der König mit langem Ohren. —
 O Bethlehem Gabor, sich mich an,
 ich musz den Spott zum schaden han,
 vnd hast zu mir geschworen. —
 Du weist gar wol was beschlossen ist
 sampt allen Protestanten. —
 Darzu auch richten vns mit list
 all vnsre Predikanten
 Beyd Cronen solten vnser sein,
 Die Böhemisch mein, die Vngerisch dein,
 als Religions Verwandten.

Másképen szól az elűzött király hú szövetségeséről »*Klag vnd Warnung*« (F. 108.) című énekben, melyet a katolikus párt egyik buzgó híve készített. Elmondja a többek közt, hogy inkább lenne disznó, mint a török szultán fia. Minden szeren-

¹ Ismerünk egy más ilyen éneket, címe: Extra ordinari Postilion, melyben ugyancsak futár keresi Frigyest. Ez is eljut Bethlenhez és így szól hozzá:

Gabor Bethlehem, dein bester Gesell
 Vielleicht bey dir sucht Ort vnd Stell?
 Ist dir nicht dasz grosz Glück beschert,
 Dasz Herr Fridrich bey dir einkehrt
 Bey dir auff der Post jetzt durchraist?
 Sagt an, habt jhr nicht angetroffen
 Den Palatin, so sich verschossen?

csétlensége is onnét származott, hogy a török hűbéresével szövetkezett :

Hab ich mich kindisch breden lassen,
 Dasz ich auch da der rechten Straffen
 Weit hab verfühlt vnd gstanden an
 Mit ein Türckischem Lehen Mann.
 Dadurch der Türck kommen zu zwingen.

Azután hálát ad, hogy Bécs ostroma sikertelen volt ; mert ma akkor Bécs, vagy Lincz a magyarok határvára lenne. Ime ez világos példa a két párt felfogására, gondolkodására nézve.

Midőn Bethlen a fehérhegy-i csatavesztésről értesült, azonnal beszüntette az előnyomulást és kész volt a békealkudozásokra. Ezen viselkedését gúnyolják ki a katolikusok szintén a téli királyról szóló pasquiban. Czíme : »*Neues Königfest*«. F. 98. Az egész vers a haláltánc énekek paródiája. Előlépnek a szereplők, a király és udvara s mindegyik mond magáról néhány jellemző verssort. A legulolsó a bolond, — itt Bethlen Gábor — kivel ezeket mondatja a szerző :

Alsbald der Narr sein kolben verlorn
 Sein Kurzweil sich verkehrt in Zorn,
 Kein Fried hat er mehr überall
 Lauft wieder in sein Narrenstall.

Ezen paródia nagy kedveltségnek örvendett, mert számos kiadásban és változatban maradt fenn.¹

Ugyancsak a téli királylyal együtt gúnyolja ki Bethlent egy másik latin-német nyelvű dal : *Bohemicum puer natus*. (F. 80.) Az egésznek elevensége, vidám hangja a diák dalokra emlékeztet.²

¹ Más változatai : 1. *Königliche Hofhaltung*. F. 97.
 Der Narr, das ist der Bethlehen Gábor :
 Alsbald der Narr sein kolben verlorn,
 Verkehret er sein kurtzweil im Zorn
 Kein Fridt ist bey ihm vberall
 Lauft wider zu seinem narrenstall.

2. *Palatini Königreich* in Fasten : F. 98.
 Wann dem Hoffnarren sein Herr stirbt,
 Sein gantze Lupperey verdirbt
 Drum wil ich jetzt wol bescheiden sein,
 Mein Narrnstallen ziehen ein.

² Pl. : Puer et Gabor Betlehem
 Fugerunt in Hierusalem

De míg ezek csak apróbb vonatkozások Bethlen Gáborról, addig van több német gúnyirat, mely teljesen az ő személyével foglalkozik és pártállás szerint gúnyolja, rágalmazza, vagy dicsóíti. Ezen röpiratok annál is inkább érdekesek, mert metszeteiken hű képmását nyújtják a nagy magyar protestáns fejedelemnek.

Az elsőnek, a katolikus párt gúnyiratának czíme: *Türkischer Bethlehem vnd Mahomedischer Gabor, an alle fromme, christliche und treuherzige, sowohl Hoch als Niederdeutsche zur Warnung an Tag geben aufs Kupfer bracht*. F. 83. Hosszú költemény, 56 rímpárból áll. Gúnyos hangjának éle a török szövetség ellen irányul, melyet a szerző a legnagyobb bűnnek tart. Gúnyos nyilainak természetesen Bethlen Gábor a cél-táblája, a ki a »rebellisek«-nek vezére. A régi szép idők megváltozásának ecsetelésével kezdi a névtelen:

Ach Gott wie steht doch dieser Zeit
 In der ganz werthen Christenheit.
 Aus Historien thun wir erfahren,
 Dasz zwar vor etlich hundert Jahren
 Unsere Voreltern heftiglich
 Wider den Türcken legten sich,
 Stritten mit ihm zu Wasser und Land,
 Wie solches in schriften ist bekannt.
 Nun aber ist, leider zu viel.
 Heut zu Tag nur das Widerspiel
 Denn man jetzunder trotziglich
 Mit dem Türken verbindet sich.
 Setzt christlich Lieb und alls hintan,
 Wie viel Exempel zeigen an.
 Schau nur, wie es in Ungarn steht,
 Wie es mit Bethlehem zugeht
 Sieh, wie er kann in allen Fällen
 Sich artlich und heimtüchisch stellen,
 Schau wie er kann den Türcken sein
 Als ein Vorell klünseln so fein.

De hosszú lenne mind felsorolni miket Bethlen Gáborról mond; elnevezi lázadónak; őt és szövetségeseit okozza minden

Cum tadio
 Cum ingenti tadio
 Et cum cordolio
 Der Knab vnd Gabor Betlehem
 Sind geflochen geh H. stb.

Áll ez a lét kétnyelvű gúnyvers 8 versszakból.

létező és előfordult szerencsétlenségért; vádolja, hogy ország-
szerte kegyetlenkednek :

»Aerger als der Turk nie gethan«

mondja róla.

A vers többi része magyarázatul szolgál a metszethez.

Általában ezen röpiratos versek főrészét metszetek tették. Ej metszetek a magyarázó verssel együtt adtak csak egy teljes egészet. Ezen a metszeten s hatalmas dombon várat látunk, melyből Bethlen Gábor lép ki kíséretével, Thurnnal, Jägersdorffal és Batthyányval. A vár kapuja fölött függ a magyar czímer, melyet egy sas tart karmai között. Erről a sasról (= a német birodalom) mondja az ének :

Welcher nunmehr viel hundert Jahr,
Mit groszer Leibs- und Lebensfahr,
Wider den türkischen Bluthund
Das Ungarland beschützt an stund.

A vár mindkét oldalán, lent a völgyben hadsereg táboroz, balról a keresztény, jobbról pedig a török. Messze a távolban égő falvak füstje látszik. Az előtérben álló alakok betükkel vannak megjelölve, hogy az énekben a rájuk vonatkozó sorok könnyen fellelhetők legyenek. Így Bethlen Gáborról (A-val van jelölve) ezeket találjuk :

Allhier Bethlehem Gabors Bild,
Gift hat er in sein Herzen lang,
Drum kreucht heraus ein grosze Schlang,
Er winkt dem türekischen Bluthund
Zeigt ihm ein Festung zu der Stund.

Mindez ügyesen megvan a metszeten, egyedül a Bethlen Gábor lábai alatt levő rókáról feledkezett meg az énekszerző. Általában Bethlent óvatosságáért és diplomatai ügyességéért szerették ellenfelei rókának gúnyolni. Így ugyancsak Scheible könyvében (289) a »*Wachender Adler*« (F. 105.)-hez mellékelt metszeten egy oszlopon ül a sas, míg köröskörül ellenségei — a protestánsok — fenyegetik. Ezek között egy róka is buzgólkodik az oszlop kidöntésében. A róka háta fölött egy fehér szalagról olvassuk : »Listiger Bethlem«.

Visszatérve énekünkhöz, a szerző, miután a metszetet jól-rosszúl magyarázta, valóságos lázító felhívást intéz a katolikusokhoz a magyarok, a protestánsok ellen.

Külön fejezetet szentel Bethlen Gábornak egy hosszabb német verses röpv, mely párbeszédés formájánál fogva inkább drámai költemény, mint történeti ének, vagy helyesebben, modern kifejezéssel élve: politikai revue. Címe: *Böhmischer Jesuiten Kehraus und teutsche Weck-Uhr*. (F. 81.) Az egész tíz actusból, illetőleg képből áll. Tartalma: Az elűzött jezsuiták fűhöz-fához fordulnak, hogy őket visszafogadják. Először elmennek Wenzesla whoz, de ez elutasítja őket. Azután könyörögnek Máriához, az apostolokhoz, Jézushoz; de ez mind hiábavaló; még szt. Kristóf is cserben hagyja őket. Így elmennek az amsterdami fogház szentjeihez, hol azután szívesen fogadják őket. Az utolsó négy jelenet nem függ össze a jezsuitákkal, hanem a cseh állapotokat, a vallási viszályokat ábrázolja képben és versben. A tizedik, az utolsóelőtti actusban szerepel Bethlen Gábor, a török szultán és Providentia. Az egész jelenet kifejezése a német közvéleménynek, hogy mennyire rossz szemmel, mondhatni félelemmel nézte a németség Bethlen Gábor szövetkezését a törökkel. Lássuk magát a verset!

Bethlen Gábor szól először:

Mit grosser Macht komm ich zu Feld,
Ob solch gleich nicht jedem gefällt,
Gleich wie Attila mein Vorfahr,
Welcher die geizel Gottes war,
Das Glück hat bisher beigwohnt mir
Gleiche Hoffnung hab ich hiefür.

Azután a török szultán szól Bethlenhez, megígéri, hogy ad neki a német rendek megbüntetéséhez elegendő katonát. Most könnyű lesz őket meggyőzni, mert egymás ellen is harczban állanak. Erre Providentia egyik kezével megragadja Bethlen kardját, melyet a török szultánnak nyujtott, a másik kezében pedig egy karikát tart és így szól Bethlenhez:

Lasz fremde Land in Fried und Ruh
Den Türcken lock du nit heraus,
Das nicht was Aergers werde drausz
Die Teutschen sind voll Streitbarkeit
Dir heim zuleichten sinds bereit
Dein Vorfahr Attila Tyrann
Geht dich hierinnen gar nichts an
Diesen Ring an dein Nasen leg ich
Darnach du hast zu richten dich.

Ezzel befejeződik az egész jelenet. Láthatjuk, hogy itt már nem egyszerű rímelő énekmondóval állunk szemben, hanem olyannal, ki jól van értesülve az európai dolgokról és a kinek tehetsége van ügyes formában kigúnyolni a szereplő személyeket és eseményeket.

Míg a katolikusok véleménye ilyen kedvezőtlen volt Bethlenről, kiben nem láttak mást, mint a török vazallusát, a német-ség ellenségét, addig a német protestánsok úgy tüntették fel, mint bátor, erős hőst, az evangéliumi szellemnek megvédelmezőjét, önzetlen harczosát. Erről tesz tanúságot a következő dicsőítő ének: *Wahre Contrafactur und Abbildung des durchlauchtigen | hochgebornen Fürsten und Herren, Herrn Bethlehem Gábor, Fürsten in Siebenbürgen etc.* F. 82.

Ez a hosszú ének (148 sor) tartalmából ítélve, az 1620. évi pozsonyi országgyűlés emlékét örökíti meg s nem sokkal az országgyűlés befejezése után keletkezhetett, mert nem említi a későbbi eseményeket. A költemény formája szintén párbeszéd. A beszélő személyek: a vallás (religio), Bethlen Gábor, a köz-nemesség és a főrendek. A költeményen erős gyűlölet vonúl végig a katolikusok, különösen a pápa és a jezsuiták ellen. Először a Religio szól Bethlenhez keserűen panaszkodva a hétfejű mérges kígyó (»Die siebenköpfig giftig Schlang«) hatalmaskodásairól. Kissé túlzott színekkel ecseteli a közállapotokat, a templomoknak árúházzá való lealacsonyítását, a bűnbocsánatok árulását stb. Mindezek megmentésére Bethlent kéri fel:

Drum frommer Held Betlehem Gabor
Hilf mir Unterdruckten empor!
Errett die evangelisch Lehr
Wegen des Herren Christi Ehr!

Verhüt, dasz nicht die römisch Mesz
Dein Glaubensgnossen all aufress!
Den ungeheuren Drachen wild
Verjag mit deinem Schwert u. Schild!
Erzeig dein Eifer beständiglich
Und streit für d' kirchen ritterlich!

Erős bizalommal felel a fölhívásra Bethlen. Bizik abban, hogy az úr segít neki és társainak a szörnyeteget legyőzni, t. i. a pápát és egész czimboraságát. Az ő szavaiban megcsendül a magyarság oly ősi jelszava, mely szabadságharczaiban mindig zászlaira volt felírva: »A vallásért és a hazáért.« Így szól ugyanis Bethlen:

Wir sind Gott und dem Vaterland
 Zu dienen schuldig allenamt ;
 Drum wag ich nun mein Gut und Blut
 Der angefochten Kirch zu Gut,
 Die Tyrannei vnd Falschheit viel
 Erlitten hat ohn Masz und Ziel.

— — — — —
 Gott wird uns helfen ohne Scherz
 Für d' Kirchen und fürs Vaterland.

Majd az ország rendeit szólítja fel gyülekezésre és fegyverre. Először a köznemesek (die gemeinen Landleut) járulnak hozzá panaszaiikkal. Vádolják az idegen hadsereget, mely elpusztított mindent, a mi útjába akadt ; sőt most a törököt is nyakukra akarja küldeni. Ezért fordulnak alázattal Bethlenhez, kérve őt :

Wollet uns bei dem Vaterland
 Schirmen mit eurer Helden Hand.

Bethlen válaszol nemesei kérelmére ; mindenekelőtt a törököt, ki akkor már szövetségese volt, fogja védelmébe, azt mondván, hogy a török ad a tisztességre, mintsem hogy az ellenséghez állana.

Kijelenti, hogy örömmel szövetkezik velük a harczra s kéri, maradjanak mellette s kövessék őt. Ezután a főrendek szólalnak fel és minden vagyonukat, arany-ezüst kincseiket, marhájukat fölajánlják a haza védelmére. Készek harczba menni, vérüket ontani a hazáért.

Ezt a költői formában előadott politikai beszélgetést (drámai költeménynek csak nem nevezhetem, mert személyei nem tesznek, nem cselekszenek, hanem csak beszélgetnek) Bethlen Gábor szavai zárják be. A csehekről megemlíti, hogy immáron az ő kérésüket meghallgatta az ég és adott nekik egy derék királyt. Fegyverre szólítja tehát a rendeket :

Legt d' Harnisch an und holt die Spiesz
 Zu streiten nun Niemand verdriesz !
 Es berührt Gott und das Vaterland,
 Gott leistet uns Hülf und Beistand !

Ezzel végződik a költemény. A szerző jól ismerte a magyar viszonyokat, a katolikusok elleni harcz érzelmi motivumait. Költeményének minden sorából felhangzik az elégületlen protestáns haragja a pápa, a jezsuiták ellen. Megkapóan jellemzi a magyar főurak önfeláldozó magatartását. Általában az egész

költemény kiváló alkotás a hasonló tárgyú énekek között. Bár nem pártatlan, mégsem törekszik az ellenpártot szitkozódó kifejezésekkel illetni.

Nem mellőzhetem Bethlen Gábor két korabeli arcképmetszetét. Mindkettő a »Történelmi képtárban« (Akadémia épülete) található. Az egyik fametszet, 1619-ik évből való és derékig ábrázolja Bethlent, kissé balra fordulva, bal arczélben. Fent a bal sarokban látható czimere »Consilio Firmato Dei« felirattal. A kereten olvasható: Gabriel Bethlen D. G. Princeps Transsylvaniae Part. Regni Hungariae Dominus . . etc. Aetatis suae 39. An. C. 1619. Az arckép alatt latin és német vers olvasható.¹ Az utolsó sorokat azonban elmentestették. A versben igen szépen szól Bethlenről, mint igazi hősről, ki hazáját a római (itt a pápát érti) iga alól felszabadította, így tehát kétségtelenül protestáns ember munkája. A másik fametszet *Bildnis Bethlehem Gabors etc.* Ac. : 8. 40 A Christ. 1621 felirattal. Félig jobbra fordulva ábrázolja ovális keretben. A kép alatt 2 strophás német verset találunk magyarázatképen, mely már nem illeti dicsőítő jelzőkkel Bethlent, hanem éppen csak elmondja, hogy kit is akar a metszet ábrázolni.

Ezután nem találkozzunk többet Bethlen² nevével a német történeti költészetben. Nagy politikus, diplomata volt, de nem olyan nagy hadvezér, mint a Zrínyiek bármelyike, kikről a legsebb német történeti énekek keletkeztek.

¹ A német vers a következő:

Schaw an Leser desz tapffer Bild
Bethlen Gabor dē Fürste mild
In Siebenbürgē thewer vnd werth
Ohraltes Stammes hochgeerht
Von Gottsfurcht, manheit Tugend hoch
Hungern beträngt durch Römisch Joch
Begehrht sein Hülf, bald war er auff
Brucht viertzig tausent Mañ zu hauff
Nimpt ein gantz Hungarn ohne Blut,
Dasz lasz dir sein ein Helden Gut
In alte freyheit alles setzt,
Wie Hercules der Held so werth
Nicht mehr den Helfen Ruhm begehrt.

² A teljesség kedvéért nem mulaszthatom el azon egy-két sort idézni, melyet *Des pfaltzgrafen Haugesind* F. 99. című képtalányos röpiratban olvastam Bethlenről:

»Der Bethlen macht sich ausz dem Spiel
Ist Fro, das er ist selbst entritten
Man möcht ihm Sonst die Birnen schitten«.

A képtalányról lásd: Anzeiger f. Kunde d. Leut. Vorzeit 1858—1859.

A harminczéves háború borzalmait festi egy ének 1622-ből: *Von dem jetzigen Übelstand in der Welt* (F. 107.) cím alatt. A magyarországi állapotokról sem feledkeznek meg és szomorú képet nyújt a katonák garázdálkodásáról.¹

Csudálatos, hogy a következő évtizedekben alig találunk egy-két magyar vonatkozású éneket. Ezen jelenség abban leli magyarázatát, hogy a fehérhegyi csata után Bethlen nem vehetett részt egész erejével az eseményekben, mint ügyes politikus, inkább diplomáciai tárgyalásokat folytatott s így a magyarok szereplése teljesen eltörpült a nagyhatalmak háborújában. Bethlen korai halála után sokáig nem akadt olyan nagy magyar politikus, ki csekélyebb haderőre támaszkodva ily sikereket vívhatott volna ki. A németek ellenszenvének tulajdoníthatjuk, hogy halálát nem örökítették meg dicsőítő énekben. Lehet azonban, hogy csak nem ismerjük a halálát sirató énekeket. Hiszen hány meg hány levéltár és könyvtár őriz eddig még ismeretlen énekeket, »*neue Zeitung*«-okat.

1633-ik évből van a berlini könyvtárban egy magyar vonatkozású énekünk, melynek történeti alapját mindez ideig nem sikerült megállapítanom. Címe: *Gründliche Relation, Vnd erschrockliche Zeitung | Was sich neulich des Bethlehems Gabors Bruder dem Ragotzi | vnd dem Jungen Fürsten aus Siebenbürgen | Ihrer Kayser. Majestät in sein Erbeygen Land eingefallen; sonderlich zu Götz* F. 112.

Elmondja, hogy Bethlen Gábor testvére Erdély fejedelmével együtt betört Stájerországba, elfoglalta Grácot, honnét a papokat és jezsuitákat kiűzte. A szerző egyáltalában nem búsul a történetek felett, sőt örömének ad kifejezést, hogy a »hamis jezsuiták« földönfutókká lettek; sőt mint buzgó protestáns győzelmet kér a fejedelem fegyvereire. A svéd hadsereg éltetésével végzi énekét.

Pethő Gergely Magyar krónikájában olvassuk (1631): »Ily szép motiival megnyervén Rákótzai György az Erdély országi Fejedelemséget, Bethlen Istványt az ő fő Gubernatorát maga mellé vévén Eszterházy Palatinus ellen nagy erővel kijöve, őtet keményen visszavervén sok helyeket megveve.« Valószínűleg Rákóczi György ezen győzelmére vonatkozik énekünk.

¹ Nicht minder hat es Nothe
Dort sehr im Ungerland,
Viel tausend schlägt man zu Tode,
Haus Hof wird all's verbrannt;
Über dreihundert Dörfer
Auch Statten grosz und klein
Hat man in Brand thun stecken;
Noch mag es All's nichts klecken,
Da musz grosz Jammer sein.

Természetes, Grác elfoglalásáról szó sem lehetett abban az időben, hanem ilyenfajta hazug híreket hangulatkeltés végett gyakran terjesztettek.¹

Több magyar vonatkozású német éneket a harminczéves háború korából nem találtam. Az 1620—21. évből 28 énekünk, verses röpirat ismeretes; míg a többi évekből összesen 5. Ennek okát a már előbb említett jelenségen kívül még abban is kereshetjük, hogy úgy a hazai, mint a külföldi könyvtárak ezen szempontból még nincsenek átkutatva. Pedig azt hiszem, nem lenne haszontalan és értéktelen munka, ha összegyűjtenék a nagy hadvezéreinkről szóló énekeket, a mint azt a németek cselekszik. Így ismerjük a R. Wolkan könyvét: »Deutsche Lieder auf den Winterkönig«. Összesen 63 éneket közöl, gazdag és megbízható, lelkiismeretes bibliographiával. Hasonló irányú dolgozat — bár kisebbszerű dolgozat — a Heinrich Rembe-é: »Die Grafen von Mansfeld in Liedern ihrer Zeit«. Nálunk egyedül csak Bleyer Jakab írt »Zrínyiről, a költőről, az egykorú német énekekben«.²

LEFFLER BÉLA.

¹ Dr. Marczali H. egy. tanár úr szíves szóbeli közlése alapján.

² Német siralmas énekek gróf Zrínyi Miklós halálára 1664-ből. Irodalomtörténeti Közl. 1900. 45—55.

EGY RÉGI PESTI PALOTA.¹

Budapest székesfőváros IV. kerületében a Veres Pálné-utcza és az Irányi-utcza sarkán még ez év első felében fennállott az a régi, palotaszerű egyemeletes úri lakház, melynek barokk-stylú homlokzata és a tulajdonos czímerével díszített portáléja a Veres Pálné-utczára nézett.

Az ódon ház külseje és belseje egyaránt arra mutatott, hogy egykoron, mikor a főváros rohamos fejlődése még meg nem indult, ez a ház a főváros társaséletében jelentős szerepet játszott.

S úgy is volt. De jöttek az új idők, az új igények. Az egykori palota az újabb idők hatalmas építkezése mellett hamar eltörpült. Kicsinyesnek és túlságosan polgáriának látszott. Az ember nem is gondolta, hogy egykoron Magyarország egyik legrégebb főuri családjának volt kedves fészke.

Ma, mikor a régi Pestnek ez egyik érdekes régisége is eltűnt helyéről, érdemes lesz megvilágítanunk e ház multját, s érdemes felsorolnunk egykori gazdáit. Pest város multjának és fejlődésének érdekes képét kapjuk, ha mindezt föltárnunk sikerül.

E ház története visszanyúlik Pest újjátelepítésének korába, a mikor a budai kamarai administratio mindenható urai az idegeneknek igen csekély áron, vagy egészen ingyen osztogattak beépítendő háztelkeket.

Igy jutott *Putsch Mihály* csizmadiamester is még 1696 előtt a Franciskanus-utcza (jelenleg Irányi-utcza) 88. telekkönyvi szám alatt fekvő háztelekhez 10 forintért.²

1696 augusztus 5-én *Méhes Jakab* pesti polgári mészáros és a felesége *Anna Katalina*, megvették Putsch Mihálytól

¹ E dolgozat *kézirat gyanánt*, önálló lenyomatként, külön is megjelent 25 példányban, alkalmi díszkiadásban, a portálé és a ház képével illusztrálva. (Franklin-társ.)

² Az adatok e mű megírásához a Pestvárosi régi telekkönyvekből és örökbevallási jegyzőkönyvekből vannak merítve. Az akkori *Franciskanus-utczát* a mai Reáltanoda-utcza és az Irányi-utczának részlete alkotta, mely ma a Ferencziek-terétől a Veres Pálné-utczáig terjed.

a Franciskanus-utczában Putaricz Janíz háza mellett lévő, 88. telekkönyvi szám alatti sarokházat, melynek szélessége 10 öl 3 láb és hossza egyenlően 34 öl volt, 370 forintért, fizetvén érte évenként Szent-György napja táján taksa fejében 2 forintot a kincstárnak.

E ház vételéről Méhes Jakab a budai kamarai administratio megszüntével 1719 június 1-én a városi telekkönyvnél is megszerezte az engedelemllevelet.

Méhes Jakab halála után az özvegye, Anna Katalina asszony férjhez ment *Fleischhacker János*-hoz, kivel egy ideig boldog házasságban élt és a házat is reá hagyta. Halála után a férje újra megnősült, elvett egy Borbála nevű nőt. *Fleischhacker* halála után özvegye: Borbála asszony férjhez ment *Ringl Bernát* pesti polgári mézárasmesterhez és a házat, melynek homlokzata 11 öl 2 láb, hátulja 13 öl 3 láb széles, jobbról 23 öl 2 láb és balról 23 öl 4 láb hosszú volt, 1736 február 3-án azzal a kikötéssel adta át férjének, hogy a *Fleischhacker*-gyermekeket elégítse ki az apai örökségből.

1744. december 14-én *Gida György* magyar szabómester és felesége *Magdolna* a fent leírt házat *Ringl Bernáttól* és feleségétől *Borbálától* — mivel ezek nagyon eladósodtak — árverésen megveszik egy kerttel, a *Hausenfang-on* (vizafogó) No. 12-vel jelzett három holdas szántófölddel és a *Rákoson* a GG. és No. 105-tel jelölt kettős réttel együtt 2400 forintért, fizetvén utána évenként a telekkönyvi hivatalnak 1 forintot és 38 denárt.

A mint látjuk, az előbbeni tulajdonosok a *Rákoson* több hold szántóföldet és rétet is szereztek a házhoz.

Tizennégy évvel később a ház megint gazdát cserélt. 1758 november 9-én *Tomcsányi Tomcsányi János* Pest vármegye főpénztárnoka és felesége nemes *Deánovics Terézia* megveszik *Gida György* és felesége *Terézia* örökösaitől, azoknak az árvaszék által 1758 szept. 7-én árverésre kitűzött és 4085 frtra becsült házat a Franciskanus-utczában 88. telekkönyvi szám alatt fekvőt és tartozandóságait november 7-én 4518 forintért és 12 \ddagger aranyért mint legtöbbet ígérők. E házhoz tartozott ekkor a *Hausenfang-on* a 12. szám alatt egy szántóföld és 3 rét *Keresztúr* felé a *Rákoson* No. 95 *Littera* GG. és a No. 105 alatt és egy kis házikert.

Az új birtokos, nemes *Tomcsányi János*, igen kiváló és becsületes úri ember volt. A kortársai ezért halmozták el bizalmukkal. Az 1742. év márczius 8-tól Pest vármegye pénztárnoka, 1757 június 20-tól 1764-ig főpénztárnoka volt,¹ 1765-től

¹ Pest vármegye levéltára.

pedig báró Harruckern Ferencz békési főispán gyulai uradalmának igazgatója. Meghalt 1777-ben Gyulán.¹

A ház, a mit ő szerzett s utódainak hagyott, nem sokáig maradt a családjá kezén. Pedig biztosra vehetjük, hogy Tomcsányi sokat áldozott a házra, s neki köszönhető, hogy a ház az újjraépítés után az akkori Pest egyik legszebb házává lett. Az örökösei mégis túladtak rajta. 1789 június 13-án *Péchy-Ujfalusi Péchy Gábor* hétszemélynöki udvari tanácsos a Zöldfa-utczában 336. számmal, a telekkönyvnl azonban 88-czal jelölt sarokházat, továbbá a Hausenfangon 12-vel jelölt szántóföldet s a Rákos mezőn 94 és 95-tel jelölt kettős rétet, úgyszintén a 105-tel jelölt rétet nemes Deanovics Teréziától özvegy Tomcsányi Jánosétól és gyermekeitől: Teréziától, Francziskától, Johannától, Jánostól és Miklóstól 26.000 forintért és 70 \ddagger arany ráadásért (»Beikauf«) vette meg és június 26-án a maga és nejének, *Kesselőkeői Majthényi Katának* nevére iratta, lefizetvén »Pfrundkreutzer«, vagyis járadék-krajczárok fejében 433 frt 20 krt.

Abból a körülményből, hogy Tomcsányiné a házat 21.500 forinttal magasabb áron adta el, mint a mennyiért férje vette Gida Györgytől, azt kell következtetnünk, hogy a régi házat Tomcsányi romboltatta le és ő építtette annak a helyén azt a *palotát*, mely napjainkig fenmaradt. Ugyanakkor helyezhették át a ház homlokzatát is a Zöldfa-utczára.

Hogy az újonnan épített palota Pestnek egyik kiválóbb épülete volt, abból is kitetszik, hogy a későbbi eladásoknál az ára rohamosan növekszik s új gazdái már a főrendek közül kerültek ki.

1804 február 2-án Majthényi Kata, Péchy Gáborné a Belvárosban 88. telekkönyvi és 337. sorszámmal jelölt sarokházat, a Hausenwurfon 12. szám alatt található szántóföldjével és a Littera GG. és 105. szám alatt lévő kettős réttel — melyek a mai napon irattak át az ő nevére — eladja *Vicsapi báró Malonyai János* cs. kir. kamarásnak és feleségének, *Szklabinai és Blatniczai báró Révay Julianná-nak* 40.000 rénes forintért és 100 \ddagger aranyért. A vevők február 10-én letévén a 666 frt 40 kr. Pfrundkreutzer járulékot, saját nevükre átíratják a házat és tartozandóságait.

1831 június 23-án Vicsapi Malonyai Nep. János Alajos cs. kir. kamarás, Nyitra vármegye főispánja, valóságos belső titkos tanácsos és magyar királyi udvari alkanczellár a Zöldfa-utczában 88. telekkönyvi és 375. sorszám alatt lévő sarokházat

¹ Gróf Károlyi-levéltár.

a 12. szám alatti szántófölddel és a 113¹¹⁴/₁₀₅ GG. alatt a Rákoson fekvő kettős réttel *vegyesajándékozás címén*, egyrészt a már teljesített és még teljesítendő szolgálatai fejében, valamint 10.000 frt pengő pénzért odaadja *Szirányi József*-nek, az ő udvari praefectusának és örököseinek, a ki 1809 január 1-től állandóan a szolgálatában volt. A szántóföld 4884 □-öl volt, a két rét összesen 20.267 □-öl. Ezen összes telkeket 52.800 bécsi értékű forintra becsülték és ennek fejében 1762 frt 40 krt kellett »Pfrundkreutzer« és kórházi járulék fejében fizetnie és az engedelemvel kiállításáért 5 forintot.

1840 december 10-én *Szirányi József* teljhatalmasa, *Szirányi András* bevallja, hogy *Szirányi József* a Belvárosban — azelőtt Zöldfa-, most Kereszt-utcában — 303. szám alatt fekvő házat (a külterki szántóföldek és rétek nélkül) f. év november 7-én eladta *Zsadányi és Török-Szent-Miklósi Almásy János*-nak 50.000 pengő forint s kulcspénz fejében 80 † aranyért. Ezért fizetett *Almásy János* birtoki és kórházi járulékot 4196 forint 40 krt és engedelemdíjat 4 forintot.

1850 október 1-én *Almásy Rozália* gróf *Szapáry Ferencz*-né kéri ezen házat, melyet ő édesatyjától, *Zsadányi és Török-Szent-Miklósi Almásy Jánostól* örökölt, a maga nevére átiratni. Ekkor a ház a Zöldfa-utca és Kalap-utca sarkán 303. szám alatt levőnek iratik. Ugyanaz nap, ugyanakkor gróf *Szapáry Ferencz* né átengedi örökség fejében ezt a házat leányának, *gróf Szapáry Francziská*-nak, *báró Wenckheim Lászlóné*-nak. Mindkét esetben csak engedelemdíjat 1—1 forintot kellett fizetniök.

1850-ik évi október hó 29-én báró *Wenckheim Lászlóné*, született gróf *Szapáry Francziska* ezen házat férje *báró Wenckheim László* nevére is iratja és így a ház mindkettőjük nevére iratott. Fizették csupán az engedelemdíjat, 1 forintot.

1858 január 18-án a Zöldfa- és Kalap-utca sarkán fekvő 303. telekkönyvi számmal jelölt 282 □-öl területű házat átírják a főthi *Nagy-Károlyi gróf Károlyi István* nevére, ki azt 1857 december 29-én 55.000 pengő forintért vette meg báró *Wenckheim Lászlótól* és nejétől, született gróf *Szapáry Francziskától*.

Gróf *Károlyi István* (cs. és királyi kamarás, 1848-ban Pest vármegyének nádori helytartó főispánja s ugyanakkor a nemzet alkotmányos jogainak védelmére általa fölállított Károlyi-huszárezrednek ezredese, a pápai Krisztus-rend nagykeresztese (1854), valóságos belső titkos tanácsos (1871) és 1877-től a Szent István-rend nagykeresztese) 1881 június 12-én meghalt Főthón. Végrendelete értelmében a ház haszonélvezetét özvegyének, szül. báró *Orczy Máriának* életfogytáig, magát a házat pedig felerészben másodszülött fiának, *gróf Károlyi Sándor*-nak

és felerészben unokájának, *gróf Károlyi László*-nak, gróf Károlyi Eduárd fiának hagyta. Mindezen öröklési jogokat 1885 május 15-én kebelezték be a budapesti telekkönyvi hivatalnál.

Gróf Károlyi László a maga felerészét eladván nagybátyjának, gróf Károlyi Sándornak 45.000 forintért, a tulajdonjog *gróf Károlyi Sándor* egyedüli nevére 1896 július 10-én kebelezte-tett be.

Gróf Károlyi Sándor, valóságos belső titkos tanácsos, az aranygyapjas-rend vitéze, és a magyar agráriusok vezére, 1906 április 24-én költözött el Mentonban az élők sorából. Végrendeletében a régi Zöldfa-utca, 1906-tól Veres Pálné-utca és a régi Kalap-utca, 1898-tól kezdve Irányi-utca sarkán 282. helyrajzi és 12. sorszám alatt fekvő $290 \frac{60}{100}$ □-öl nagyságú egész házat unokaöcscsére, illetőleg mostoha fiára, *gróf Károlyi László*-ra hagyta, kinek öröklési jogát 1909 január 19-én írták javára a telekkönyvnél.

Az új tulajdonos, gróf Károlyi László, ebben a házban született 1859 június 12-én és 16-án e ház kápolnájában részesült a kereszttség szentségében. Ugyane házban töltötte el gyermekéveinek javarészét is. A házi kápolnában a rendes istentiszteleteken és kereszteléseken kívül házasságbeli esketések is történtek. Így például 1884 márcz. 29-én gróf Cziráky Antal itt esküdött örök hűséget gróf Keglevich Rózának, gróf Keglevich Gyula és báró Orczy Georgina leányának.¹

Majdnem másfélszáz évig állt fenn ez a palota, melyet 1896-ban *bérházzá degradáltak*, de mivel az idő mindenkit és mindent megvisel, neki is engednie kellett a Belvárosban megindult nagyarányú rombolási és építési kedvnek, és 1910 augusztus havában összeomlott a bontó csákány alatt, hogy helyet adjon egy modern három és félemeletes bérháznak, mely a tulajdonos gróf úr káposztásmegyeri téglagyárában készített préselt homoktégglából épült és már november havában tető alá került.

E ház, illetőleg háztelek első birtokosától, Putsch Mihálytól, vagyis 1690-ik évtől kezdve 1858-ig, tehát 168 esztendő leforgása alatt 15-ször cserélt gazdát. Ezek közül leghosszabb ideig, 31 évig birtokolta a Tomcsányi-család; báró Malonyai magy. kir. udvari alkanczellár pedig 27 évig. A gróf Károlyi-család főága, vagyis a főthi ág 52 év óta bírja.

ÉBLE GÁBOR.

¹ Gróf Károlyi levéltár.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

KIRÁLYAINK SÍREMLÉKEINEK ELPUSZTULÁSA.

A középkori Magyarország egyik legszebb építkezése volt a székesfejérvári templom, melyhez szent István halála után, kinek hamvai ott nyugodtak, a nemzet különös kegyelete fűződött s királyaink közül is egész János királyig többnek a sírja ugyanott volt.

Hartvicius püspök leírása szerint a királyi bőkezűség által pártfogolt művészet gyönyörűen feldisznította a templomot. Azonban az építkezés és a művészet remekeinél sokkal nevezetesebb és kegyeltesebbé tették a templomot a királyi sírok. A templomban láthatók voltak a királyok síremlékei, melyek díszítéseikkel és felirataikkal bizonyára nagyon érdekesek voltak.

Sajnos! Ezek az emlékek a törökök fanatizmusának mind áldozatul estek még a templom elpusztulása előtt.

Székesfejérvár 1543-ban került a törökök kezébe, kik ekkor a fényes templomról letörték a keresztet és a templomot mecsetté alakították át. Az átalakítás szokás szerint kirablással és barbár rombolással járt, mert az izlám a keresztény művészet tárgyait nem tűrte meg a mecsetté változtatott templomban.

A királyi síremlékek azonban ekkor még mind nem pusztultak el. Ezeknek a síremlékeknek teljes elpusztítása csak huszonöt évvel később, 1568-ban történt. Erre a barbár cselekedetre vonatkozó szultáni rendeletet megtaláltam a Diván-i humájun levéltárában. Ez a rendelet magyar fordításban a következő :

Rendelet a budai beglerbéghez.

Levelt küldöttél, hogy Székesfejérvárott a szent dsámiban, mely azelőtt a királyok temploma volt, a hitetlenek síremlékeinek építkezéseiből némi maradványok vannak még s meglehetősen visszavettségét keltenek, azért azt az előterjesztést tetted, hogy mivel azok anyagára úgymint szükség van és a szent dsámi terjedelme is nagyobb lesz, ezen okból azok leromboltassanak és eltávolítottassanak.

Parancsolom tehát, hogy e rendeletem megérkezésekor az említett dsámiban a hitetlenek síremlékeiből még meglevő maradványo-

kat, melyeknek eltávolítása szükséges, eltávolítsad és a szent dsámit az ilyenféle tárgyaktól megtisztítsd. Kelt a 976. évi Dsemázi-ül-ákhír hó 9-én.

Időszámításunk szerint ennek megfelel az 1568. évi november 29.

Ezt a szultáni rendeletet kétségtelenül betű szerint végre is hajtották s így nem csoda, hogy az emlékekből ma semmi sincs meg.

DR. KARÁCSON IMRE.

GÖRÖGÖK KASSÁN A XVII. SZÁZADBAN.

A török hódoltság és a törökkel kötött békeszerződések útát nyitottak hazánkba a török uralom alatt álló Balkán-népek kereskedőinek, a kiket habár ráczok, örmények, maczedónok, albánok voltak is, közös néven görögöknek neveztek. Ezek a XVII. században az egész országot behálózták s különösen keleti, ú. n. török áruikkal nagy concurrentiát csináltak a mi iparosainknak és kereskedőinknek.

A kassai gömbkötő czéh oltalmat kér e török árúsok ellen s a városi tanács 1644 ápr. 21-ikén ily végzést hoz ez ügyben: Mi szabadságukat el nem vettük s nem is akarjuk; dolgokat eligazítjuk. De bizony nem igazították el, mert a következő évben (1645 márcz. 16-ikán) megismétlik kérésöket, hogy mesterségök után élhessenek. A csizmadiák is hasonló állapotért suplicálnak. Azonban a tanács megint csak nagyon általános jellegű határozatot hoz: Egy bizonyos napra kitűzik, hogy mit kelljen cselekedni. Nem is történt semmi. Két év múlva (1647 márcz. 28) a gömbkötők megint csak panaszkodtak a török árúsok ellen, hogy elveszik kenyeröket. A végzés újra semmi: Elhalad, kevesen vannak együtt a tanácstagok.

1645 máj. 18. a szabó czéh kéri, hogy a Domahidnál lévő török nadrágot confiscálhassák. De a tanács azt határozza, hogy mivel adósságban adták, maradjon nála, de ne árulja itten, mert egyéb-iránt confiscatióra bocsátják.

Kassa város *jegyzőkönyvének* följegyzése szerint szorgalmasan járják a görögök a városokat: 1650 márcz. 28-án Csontos Gömbkötő György uram bírósága idején, a szentháromságnapi sokadalmon valami görögök veszekedtek sátorukban, de maguktól megbékültek. 1665 okt. 9-ikén egy debreczeni görögnek itt sokadalomkor egy lánczot adnak el 24 frtéért. 1667 jan. 20-ikán a dióverőkor esett (Egyed-napi) Ujhelyi sokadalomkor az görögök sátrában egy Görög Miklós, máskép Kecskés Miklós nevű görögnek vitt mutatni és eladni, Kállay Szöcs Mihály mintegy 16 pár nusztot.

Éppen mivel így járják a görögök a vásárokat, ezért mondja ki a tanács egy felperesnek 1666 június 4-ikén, hogy a mikor Eperjest és Kassán sokadalom lesz, akkor állítsa elő a görögöt, ha itt lesz.

A város jegyzőkönyvei általában sok görög nevet jegyeznek fel (pl. 1663 augusztus havában). De a *tilalmazások könyvében* is sűrűn előfordulnak pl. 1662 augusztus 17-ikén: Görög István tokaji, Görög Györgyné, Görög Száva István, Dzinzy Görög Demeter. 1678 nov. 23-án Görög Péter.

Sok üzleti dolguk van Kassán a görögöknek, éppen ezért sok ügyük van feljegyezve a *tilalmazások könyvében*. Egyik görög tilalmat tesz a másik javaira: Karácsonyi János görög arestalja Karácsonyi Tamás görög javait és marháját. (1661 január 14.)

Egyik görögnek a másikon követelése van s a városi tanácshoz fordulnak egymás ellen: Kys János görög solemniter protestal azon, hogy Görög Péter azt állítja, hogy adott neki a törökországi útra 500 tallérokat. Holott csak 481-et adott és ő neki odabenn Erdélyben többet tartottak meg (úgy látszik, hogy Görög Péter adóssága miatt) ezer tallér ára marhájánál, melyről contentatiót is kíván. Éppen ezért Kys János arestálja Görög Péternek minden marháját szántásvetésig, avagy 900 tallérig való contentatióig. (1661 február 7.)

Csernauda Görög Philep jelentette, hogy atyjafia néhai Görög Péternek és számára pénzen vett és hozott marhát, azért tiltja javait igazításig. (1680 ápr. 28.)

Kezességet vállalnak egymásért: Zala Tamás nevű görögért, a ki a szöcs czéh szabadsága ellen dolgozott, lettek kezesek Görög Miklós, Zala Miklós (később Zara Görög Miklósnak írja) és Thessaloniki görögök ilyenformán, hogy azon legény soha többé nem fog dolgozni a szöcs czéh szabadsága ellen, egyébiránt előállatni tartoznak azon legényt. (1670 február 2.)

Tilalmakat tesznek görögök adóságok miatt kassai polgárookra: Papp András, alias Görög protestatiót (tilalmat) tesz prókátorával (ügyvédjével), Rosa Mihálylyal Mikovinyire 275 frt adóságért. (1676 május 11.)

Karatin György tilalmat tesz Meszerer javaira 75 frt. (1679 aug. 29.)

Görög Györgynének adós Nyerges György 14 frttal. (1689 máj. 2.)

Tokajban lakozó Görög György tilalmat tesz Kassán lakozó Ujvári Bodnár András uram Kovács-utczai házára és egyéb javaira, mert Bártfán kárt szenvedett miatta. Ez meg viszont rá ugyanily czímen.

De a magyarok is tesznek tilalmat görögnek árújára: Nemzetes Semsey György uram arestáltatta (zár alá tétette) Spissel Sándor uramnál Karatin uram 60 mázsa ólmának az árát. (1676 febr. 23. T. k.)

Kálmánczay tilalmat tesz és elpecsételi néhai szegény Görög Györgynek javait, kit Lengyelországban megöltek. (1688 ápr. 7. T. k.)

Szabálytalanság miatt a hatóság is lefoglalta egy-egy görög árúját: Görög Melinki Márton elvett portékája megadását kéri. Ez egyszer megadatik, de többé hasonló excessust (kihágást) elkerüljön, mert nagyobb büntetése lesz. (1678 decz. 13. Városi jk. Ez időben pestis van a városban.)

Jelentékeny kereskedést üznek a görögök az ekkor terjedő dohánynyal: Görög Péter tilalmat tesz Görög György javaira két bál dohányának az áráig, mely dohány volt font 310. (1688 jún. 2. T. k.)

Szatmár-Németiben lakozó Sóti György nevű görög tilalmat tesz Csetneki János házára és javaira egy bál dohány áráig, ú. m. 255 font dohányért per d. 20. (1694 máj. 22. T. k.)

De hoznak be árúkat a görögök nemcsak keletről, hanem Boroszlóából is: Bizonyos erdélyi görög kéri, minthogy ezen a passuson (vidéken) akarnának bizonyos szekér portékát Boroszlóából behozni. Irat a tanács nekik, hogy kész mentül jobban megalkudni a város. (1694 ápr. 26. Városi jk.)

Kassának árúmegállító joga volt, a görögök ezt ki akarták kerülni (talán éppen az előbb említettek): Administrator uramhoz ablegáltattak (küldettek) követek, hogy bizonyos görögök marhával jöven felföldrül a niderlagot megadják. Instálnak azon, hogy az tokaji harminczadra adjanak levelet, a melynél fogva megemlített görögöket tartóztassa meg. (1694 júl. 7. Vár. jk.)

A sok ügy elintézésére ügyvéd is kell a görögöknek Kassán, ezért Horvát Márton úgymint a Magyarországbán levő görögök képében vallja magának prókátorrá minden törvényes dolgaiban Pelsőczy György uramat. (1690 aug. 23. T. k.)

A görögök közül már sokan össze is forrtak a lakossággal, soknak egész magyar a neve, voltak, kik magyar nőket vettek feleségül, pl. néhai Váradai Görög Péter felesége Nagy Kata. (1679 aug. 4. T. k.)

Kacha Demeter concivitást suplicál (polgárjogot kér). Görög lévén, görögül exhibeálván (mutatván be) nemzetségelevelét. Feltartván az nemes tanács nemzetsége levelének tovább való megvizsgálását, úgy hogy az amplectált (egyesült) katholika religióban (vallásban) megmaradjon és Törökországra ne járjon, az többi görögökkel az nemes város szabadságának sérelmével ne társalkodjék. Melyekben különben cselekedni comperiáltatván (találtatván), mindene confiscáltatni (elkoboztatni) fog és concivitását (polgárjogát) elveszti. Így fizessen 100 tallért. (1680 decz. 5. Vár. jk.)

Igy forrt össze Kassa társadalmával Kys György görög, a kiről több följegyzés maradt fenn. Az 1662 december 6-iki jegyzőkönyv szerint a város igazságáért suplicál (polgárjogot kér), noha a pogányság birtoka alatt született, de keresztény atyától és anyától. S nem

akarván már tovább a pogányság birtoka alatt lakni, sok bujdosás alatt itt telepedett le s megházasodott s ugyanitt is akarna holtig élni. Producálta armalisát (bemutatta nemesi levelét).

Megtekintve az ő felsége collatióját (adománylevelét), de mint-hogy szükségképen kívántatik a nemzetséglevél, minthogy idegen fi, azért szerezze meg.

De üzlete nem mehetett valami nagyon jól, mert az 1672 június 21-iki jegyzőkönyv szerint Görög Kys György nemest Maximovicz Gáspár kereskedő-ember adósság miatt elzáratta. Bálintfi János inventálta (leltározta) kassai házát s benne levő minden javát, hostáti kertjét, a mely körülbelül 400 frtot ér. Mármarosban 1697 kő-sója volt. Volt gyöngye is. Bálintfi borokat is adott át neki s Bártfára vitte és eladta. Most számadásuk van és Bálintfi elzáratta és állítólag kijelentette, hogyha a pondrók megeszik is, de ki nem bo-csátja, míg meg nem fizet.

1676 júl. 21-ikéről keltezve a tilalmazások könyvébe föl van jegyezve, hogy Görög Kys György tilalmat tesz Kuti István pénzére 33 magyar frt adósságért. De ezután a következő évben meghalt, mert 1677 júl. 20-iki keltezással a tilalmazások könyve már így ír róla : Görög Kys György maradéki és felesége javaira tilalmat tesz Bálintfy János.

Jönnek ugyanezen könyvben a többi követelők is tilalmaikkal : 1679 máj. 23. Görög Melenik Márton tilalmat tesz néhai Görög Kys György mindennemű javaira 70 frtig. (E Kys György Görög Kys Lakatos János özvegyét vette nőül, kiről javai maradtak és egy fiú, András).

Görög Kys Kristóf is tilalmat tesz javaira másfél száz frtig. Jenei Mihály is 3 f. 50 d.

A tilalmazások könyve 1679 jún. 2-ikán újra feljegyzi, hogy Mellanky Görög Mártonnak követelése van néhai Görög György javain.

(Özvegye Görög Kys Györgyné Bosicz Istvánhoz megy férjhez. 1681 szept. 1.)

Az elhalt görög vagyonát a város vette gondjaiba : Görög Péter javait a kamara lefoglalta és elhordatta. Két részét a vele együtt kereső félnek adja, a harmadik részt pedig, a mi az ő része, maga a kamara tartotta meg. Mivel a nemes város fundusán kereskedett s itt holt meg s a conciviseknél járó tartozásokat lefoglalja a város s jövődőben jöhet is atyafia. (1686 aug. 3. Vár. jk.)

KEREKES GYÖRGY.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A borsmonostori apátság az Árpádok korában. Irta Frának Dömötör. Eger, Érseki lyceumi kny. 1910. 8-r. 70 l. *A szentgyörgyi piarista kollégium története.* Irta Szabó Mihály. Szeged, Endrényi Lajos kny. 1910. 8-r. 99 l. *Bakócz Tamás egri püspök udvartartása és egyházmegyéje.* Irta Kerecsy Jenő. Erzsébetváros, 1910. Loydl Testvérek kny. 8-r. 93 l. *Selmeczbánya sz. kir. város társadalmá, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében.* Irta ifj. Sobó Jenő. Budapest, 1910. Fritz Ármin kny. 8-r. 118 l. *Adatok Erdély művelődéséhez János Zsigmond korában.* Irta Várady Erzsébet. Budapest, 1910. Bruckner Gyula kny. 8-r. 111 l. *Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában.* Irta Hildenstab György. Székelyudvarhely, 1910. Becsek D. Fia kny. 8-r. 140 l. *Szerémi György emlékiratának művelődéstörténelmi adatai.* Irta Vid V. Jeromos. Budapest, Stephaneum, 1910. 8-r. 180 l. *Erdély művelődése Bethlen Gábor korában.* Irta Stimákovits László. Budapest, 1910. Fritz Á. kny. 8-r. 98 l. *A horvát jobbágyság 1500—1650-ig.* Irta Oslay Ferencz. Szakolcza, 1910. Teszlik J. kny. 8-r. 67 l. (Művelődéstörténeti értekezések 37—45. sz.)

A borsmonostori apátságot a Miskolcz nemzetségéből való Domokos bán alapította 1194-ben. Domokos ugyanis 1187-ben keresztes hadjáratban való részvételre tett fogadalmat; valószínűleg ahhoz szándékozott csatlakozni, melyet III. Béla tervezett, kihez némi rokoni kötelék is fűzte. Utóbb azonban — talán, mivel az ország rendezése miatt a király fogadalma is halasztást szenvedett, sőt örökségképen Endrére maradt, — talán, mivel Domokos erejét hanyatlani érezte, fogadalmát III. Béla tanácsára, a szentszék hozzájárulásával vallásos alapítvánnyal váltotta meg. Csiszterci apátság alapítására Sopron vármegye délnyugati részében kilencz falut adományoz minden hozzátartozóval s 300 ezüst márkát a kolostor fölépítésére. Az apátság középpontja Babaduri lett, mely innét Klastrom, utóbb Borsmonostora nevet kapott, mivel Domokos bán korán bekövetkezett halála (1195) a kegyúri jogokat fiának, Borsnak kezére juttatta, ki mintegy

félszázadon át gyakorolta is azokat. Az apátság Heiligenkreutzból telepített szerzetesei az »opus Dei«-n kívül kezdetben csak gazdálkodással foglalkoznak; ők nyitják meg e vidéknek még napjainkban is egyik legkiválóbb kereseti forrását, a gyümölcsstermelést és a répaczukorgyártást. Csak 1275-ben vállalja át az apátság néhány, birtokában lévő falu egyházainak vezetését. Az apátság egyszázados Árpád-kori életét át- meg átszövik királyaink, a pápák, egyházi és világi urak beavatkozásai, kik a kolostort működésében támogatják, hagyományaikkal birtokait tetemesen növelik.

Fránek értekezésének néhány hibáját szükségének tartjuk fölemlíteni. Methodikai szempontból a birtokcsoportosítást szemléletesebbé tehetné volna, ha a vármegyét főcímben is megjelöli. Szerző a comes értelmével nincs tisztában; e szó értelmének későbbi fejlődését viszi át a tárgyalt korba (főispán, gróf!). A 41. lapon *hűbérföldről* (!) beszél. A szerzőket nem mindig pontosan nevezi meg s nem veszi figyelembe, hogy Fehér *Codex Diplomaticusa* után a helynevek írásában nem mindig szabad indulni. A tizedre és a pápai adózásra vonatkozó állításai sem szabatosak. Egyebekben azonban levéltári kutatásokon alapuló munkája igen figyelemre méltó.

*

Az alapítás sorrendjét tekintve, hazánkban a *szentgyörgyi* a negyedik piarista collegium. Alapját Szelepcsényi primás vetette meg, végrendeletileg a kegyesrendieknek hagyományozván Szentgyörgy sz. kir. városban az Illésházy-féle birtokot, mely 1670-ben 40.000 császári aranyon került kezére. Beiktatásuk (1685) nem történt simán. Ellenök dolgozott a városi tanács, a plébános, a lutheránus Bertalan-Társaság; magyarságuk miatt is gáncsot vetettek nekik. Lipót királytól kapott templomuk a szentgyörgyi protestánsok részéről még a szécsényi és ónodi gyűléseken is szerepel a gravamenek között. Iskolájuk 1687 őszen nyílt meg, kezdetben csupán elemi osztályokkal. 1696-ban van első nyoma a grammatikai és syntaktikai osztályoknak. 1697-ben már poétai osztály is van 5 tanulóval, a következő évben pedig a rhetori osztály megnyitásával teljes lett a gymnasium. 1700 körül a legvirágzóbb: tanulóinak száma közel 200. Köztük legtöbb a tót, legkevesebb a magyar. A magyarosításra tehát tág tér nyílt, s a hazafias piaristák becsületesen megtették kötelességüket: nem egy Germanus, Sclavus diák a következő évben mint Hungarus szerepel a katalógusban. Az iskola belső életére Cörver Methodusa s az 1696. évi canonica visitatio IV. pontja (De studiis Nostrorum), melyeket Szabó a Függelékben közöl, engednek bepillantást. Felhasználta szerző a szentgyörgyi és budapesti rendi levéltárak ide vonatkozó egyéb forrásait is.

A szentgyörgyi collegium életének keretéül az általános rendi és hazai történelem szolgál. Érinti Szabó a kor vallási harczeit, a kurucz-labancz mozgalmakat, a nagy forradalmat, s mindezek hatását az iskola életére, szellemére. Kitűzött themáját jól megoldotta s egész munkáján bizonyos lelkes hangulat vonúl végig.

*

Bakócz korának egyik legjellegzetesebb alakja. Tehetsége, kitartása a jobbágyfiút az ország első zászlósúri méltóságába emelik, kinek »nagyobb a tekintélye, mint a királyé«, »király is, pápa is, a mint akarja«. Bár korának az utódokra annyi vészt magában rejtő rossz szokásában, a fényűzésben is ritkítja párját, halálakor mégis tömérdek kincset hagy hátra. Ezt a kedvező zárszámadást nem magyarázza magában véve az, hogy sok jövedelmet ragadott magához. Ez csak helyes gazdálkodással volt lehetséges. Kerezszy dolgozata az 1493—96. püspöki számadáskönyvek alapján Bakóczot még egri püspök korából ebben a kettős minőségben mutatja be: mint jó gazdát, de egyszersmind adakozó keresztényt és vendégszerető főurat. Másfelől azonban bepillantást nyerünk a XV. századbeli Magyarország pénzügyi, nemzetgazdasági, társadalmi és vallási viszonyaiba is. A száraznak tetsző sok számadat lüktető életről tanúskodik. Magunk előtt látjuk a leggazdagabb magyar püspökség fényes pénzügyi viszonyait, — szomorú ellentétben a királyéval, a gazdálkodás különféle nemeit és módjait, a püspöki udvar személyzetét (a személynevek megfejtése sokszor gondatlan!), és az udvari életet. Ha tán nem dönti is el, de sokban hozzájárul Kerezszy értekezése azon régi kérdés tisztázásához, hogy mely területekre terjedt ki az egri püspök iurisdictionja. Szerinte Ung felett az egri, Ugocsa és Máramaros felett az erdélyi püspök gyakorolt joghatóságot.

A Függelék abc-rendben közli a *Bakócz-codex*ben található magyar szók jegyzékét.

*

Schindler Gyulának a selmeczbányai czéhekről írt értekezését (Művelődéstört. ért. 31. sz.) kiegészíti és *Selmeczbánya társadalmi és közgazdasági viszonyait* más oldalról világítja meg ifj. Sobó Jenő munkája. Jóllehet csak félszázadot ölel föl s mivel a bányaiparnak külön irodalma van, ezt is kirekeszti a czimben megjelölt körből, tanulmánya mégis fáradságos munkának komoly eredménye, mert jóformán töretlen talajon dolgozott, ráutalva egy registrum nélküli levéltár rendezetlen adathalmazára.

Selmeczbánya társadalmában ez a félszázad nagy belső meg-
rázkódások korszaka. A régi törzsökös bányapolgárság magva-
szakadás, elszegényedés (tékozlás, az ősi foglalkozással való sza-

kítás) folytán letűnik úgyannyira, »hogy egyetlen egy család sem volt, a mely jóllétét e rövid 50 éven át megtartotta volna«. De azért az új bányaaristocrazia épp oly féltékeny öre a kasztrendszernek, épp úgy lenézi az iparúzó és kereskedő osztályt, mint a régi.

A török portyázásai arra készítik a magistrátust, hogy a lakosságot harcziasabb hangulatra derítse. E czélből szabályrendeleteket köröztet, a polgárságot nyilvánosan megdorgálja stb. A régi jó idők zománcza ragyog az 1578. jegyzőkönyv elbeszélésén : a tanács titokban vaklármát rendeztet, hogy megtudja, fogott-e az intézés ?

A város ipara nem termel külső piacokon is keresett különlegességeket, megelégszik a közönséges szükségletek ellátásával. Az élelmező, ruházati, fényűző és építő mesterségek érdemelnek nagyobb figyelmet, melyekből némi kivitel is van. Az ötvösmunkák közül az aranyozott ezüstitárgyak a legkeresettebbek. Sobó mindenütt közli a czéhmesterek és a tekintélyes számú iparosok névsorát. Legtöbb panasz az élelmiszerezek ellen van a húsdrágaság és a kicsi zsemlyék miatt. Legsanyarúbb a cipészek sorsa : rontja helyzetüket a mészárosoknak exportra irányuló politikája s a cserzővargák önállóságra való törekvése. Legmódosabbak a szabók, a kik közül többnek van háza a piacon a bányapolgárok között ; de mégis tekintélyesebbek az ötvösök és mészárosok, a kik közül — ha elvétve is — válik egy-egy esküdt, sőt bíró is, míg a szabók közt külső tanácstag is csak egy akad.

Mozgalmasabb kereskedelmi élet kifejlődését Selmeczbánya geographiai helyzete s a XVI. század közbiztonsági állapotainak gyarlósága egyaránt megátolták. Az ipar helyhezköttöttségéhez mérve szélesebb körű ugyan, de szintén csak a helyi szükségletet szolgálja ólom (Krakkó), posztó (Brünn), délszaki cikkek és stájer aczél (Bécs felől) behozatalával. A kereskedők nem alkotnak zárt kört, nincsenek jegyzőkönyveik, szabályzataik, s így rangbeli állapotukról, czikkeikről csak közvetve értesülünk. Főigyekezetük arra irányul, hogy a helyi forgalmat maguknak biztosítsák az idegen kereskedők versenyével szemben. A piacot elcsúfító deszkabódéik körül mindenesetre az évenként kétszer tartott országos és a szombati heti vásárokon legélénkebb a forgalom.

Sobó munkájának létrejöttében — úgy látszik — jelentékeny része volt a szülőváros iránti vonzalomnak ; de azért ez nem vesztegette meg Sobóban a kutató tárgyilagosságát. Nem tulajdonít szülőföldje ipari és kereskedelmi multjának rendkívüli fontosságot, — megelégszik, ha »hazánk multjának földérintéséhez egy por-szemnyire« hozzájárul. Ezt a czélt a derék szerzőnek — mindenestre jóval a kitézőtt szerény mértéken felül — sikerült is elérnie.

Az erdélyi országgyűlések *János Zsigmond* korabeli Emlékeivel Barthos Kálmán foglalkozott ugyane sorozat 3. számában. De ő az Emlékeket csak pénz- és hadügyi szempontból dolgozta fel, a művelődés egyéb ágait nem érintette. Ezt a mellőzött anyagot kapjuk most Várady Erzsébet gondos feldolgozásában. A munka főérdeme az, hogy szépen feltárja az erdélyi közjogi viszonyokat: a közigazgatást, a megyék és székek szervezetét, a bírói szervezetet, a perlekedés lefolyását a panasztételtől az ítéletlél kiállításáig, illetve az ítélet végrehajtásáig. Figyelmet érdemel a közgazdasági, társadalmi és szellemi viszonyok rajza is. Tárgyi hibával ritkán találkozunk benne, inkább csak elhamarkodott általánosítással pl. a 109. lapon: »az oklevél anyaga pergamen«, — azt hihetné valaki, hogy kizárólag ez! Hajlama van azonban szerzőnek elemi kérdéseket behatóan bonczolgatni s ilyenkor stílusa is igen iskolás.

*

Mohács előtt — rövid meghatározással élve — a magyarság főigyekezete arra irányult, hogy vérrel szerzett birtokait, területe épességét a mindenünnen, de különösen keletről jövő támadásokkal szemben megvédelmezze, hatalmát megszilárdítsa. Mohács után ehhez a minden erejét lekötő s továbbra is még fokozottabb mértékben fönnálló feladathoz egy újabb is járult: hogy nemzeti egyénisége, alkotmánya a nyugat felől támadó törekvésektől csorbát ne szenvedjen. A nemzet és a dynastia ez ellentétes törekvéseinek első fejzetét a bécsi béke zárja be. A nyugati törekvések azonban ezután sem szünetelnek s főleg a török kiűzése után *közgazdasági* úton akarnak célhoz jutni. De a nemzet életösztone, alkotmányához való ragaszkodása sem bírt kialudni. A surlódások, szenvedések sokasodnak, míg a nemzet számtalan panasza viharrá kerekedve, szárnyaira kapja a Rákóczi lobogóját, mely szabadságunkat, alkotmányunkat a fegyver élével volt hivatva visszaszerezni. Hildenstab sem socialis, hanem nemzeti jellegűnek tekinti a mozgalmat, melyben »nem egy elnyomott osztály küzd a gazdasági függetlenségért, hanem egy elgyötört, koldusbotra juttatott nemzet iparkodik lerázni az őt kifosztó, idegen uralmat«. A mozgalom előzményeit és sorsát a legbefolyásosabb tényezőnek, a közgazdasági viszonyoknak világánál mutatja be. Éles képét adja hazánk lehanyaglott társadalmi és népességi viszonyainak, a telhetetlen kamara, örökös háborúk, zsaroló hadak, elviselhetetlen adóterhek alatt görnyedő nemzetnek, a melyet a kétségbeesés hajszol a Rákóczi-féle felkelésbe. Természetes, hogy a kifosztottak harczát a Szegénységük buktatta meg. Veres polturával nem lehet háborút viselni, de azért a kuruczvilág véráldozatai s a szatmári békekötés mégis csak közelebb vitték a nemzetet céljához.

Hildenstab dolgozatának második és harmadik része a kor őstermelésével, illetve iparával és kereskedelmével foglalkozik, részint széleskörű levéltári kutatások, részint kiadott nyers anyag alapján.

A kissé nehézkes, de annál tartalmasabb s tárgyát szinte teljesen kimerítő munkát szerzőjének határozott történelmi érzeke és nagy erudíciója jóval föléje emelik a vele rokon munkák átlagos színvonalának.

*

Vid V. Jeromos értekezésének bevezetéséül *Szerémi* életrajza szolgál. Benne szép összefoglalásban kapjuk a Szerémi életére vonatkozó eddigi vizsgálódások eredményeit, megtoldva a szerencsés kezű szerzőnek néhány érdekes új adatával. Szerémi eltűnt életének eddigi kutatói elől, a mikor 1548-ban, körülbelül 58 éves korában beiratkozott a bécsi egyetemre. Vid a brassói számadáskönyvekkel bizonyítja, hogy Szerémi ezután Fráter György megbízásából öt ízben megfordul a portán; 1558-ban pedig az esztergomi kanonokok közt szerepel egy Szerémi György nevű kanonok, a kiből valószínűleg az Emlékirat szerzőjét üdvözölhetjük, figyelembe véve azt a jó viszonyt, a melyben egyrészt Szerémi volt Verancsicsal, másrészt Verancsics úgy a királyi, mint a primási udvarral. E szerint Szerémi magas kort érve, mint esztergomi kanonok végezte be sokat hányatott, érdekes életét.

Vid értekezése az Emlékiratot töviről-hegyire feldolgozza. Kritikailag kellően megvilágítva ügyes csoportosításokban adja a benne előforduló összes művelődéstörténeti adatokat, úgy hogy a kutatóra nézve Szerémi olvasgatását feleslegessé teszi. Kár, hogy közbe-közbe oda nem való elmélkedésekbe téved. A ruházat műszavaiban zavaros. Szerinte »lábaikat díszes sarú- (cothurnus) vagy cipőfélékkel (calcea) fedték«. Holott calcea = sarú, cothurnus = csizma. »Könnyű felső ruha« fogalma alá nem vonhatjuk a diploist, mert ez nehezebb, bélelt ruhát jelent. A ioppát sem lehet ujjas mellénnyel fordítani. — Civitas és oppidum sem térszíni, hanem szervezeti különbséget jelölnek. Efféle kisebb hibákat leszámítva, a külsőleg is igen takaros kiállítású értekezés haszonnal forgatható.

*

A szerencsétlen emlékü Báthori Gábor idejében lehanyaglott Erdély új lendületet vett Bethlen Gábor jeles kormányzása alatt, a mely egyszersmind előkészítette Erdélynek a két Rákóczi idejében bekövetkezett virágzását. A török veszedelem torkában fekvő Erdélyt a magyarság számára s a fejedelmi széket magának Bethlen csak a török kegyének keresésével tarthatta meg. Nem

is tetszett Bethlen a bécsieknek soha, — de viszont az általuk fölléptetett Homonnai »rezgelődése« sem ártott neki.

Esze, vitézsége megbecsülést parancsolt nevének és kicsi, bérczes hazájának úgy a »sas«, mint a »fene bestia« (a török) előtt. Korának művelődését igyekszik bemutatni Stimákovits értekezése elég bő forrástanulmány alapján, de mégis »különös tekintettel az Erdélyi Országgyűlési Emlékekre«. Felöleli a munka a köz- és magánélet jogviszonyait, a gazdasági élet minden ágát, a hadügyet, a szorosan vett műveltségi (tudomány, művészet) és vallásügyi viszonyokat. Hibáztatjuk, hogy az anyagot nem válogatta meg kellőleg s hogy a kútfőben előforduló, főleg perjogi kifejezéseket nem adta vissza helyes magyarsággal, pl. »praktikálnak«, melyek a brevis processust kívánó casusok», »lényeges, hogy a per coram iudice suo competente folyjék« (56. l.); evocatio nála kihívás (!) stb. Stimákovits értekezése szilárd alapul szolgálhat a kor monographiájának megírásához, de Bethlen korának művelődését még korántsem meríti ki; ehhez sok egyéb forrás feldolgozása lett volna szükséges.

*

Oslay tanulmányának főforrásai a Lopašić gyűjteményében megjelent horvát urbáriumok s a délszláv akadémia kiadványai (Rad, Starine) voltak. A bevezetésben Klaić nyomán vázolja a régi Horvátország belső állapotait s azután ismerteti a *horvát jobbágyság* helyzetét a XVI. és XVII. században, párhuzamban a szerb és dalmát jobbágyság viszonyaival. Külön-külön fejezetben tárgyalja a szabad költözködést, a földesúri bíráskodást és szolgálmányokat, végül pedig a jobbágyság adóit. A szűkre szabott tanulmány csak vázlat ugyan a horvát jobbágyság multját illetőleg, de így is igen érdekes összehasonlításokra nyújt alkalmat; s még figyelembe véve az efajta munkák csekély számát, határozott nyereségnek tekinthetjük.

DR. PEREPATITS ISTVÁN.

A Nagy Károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi László. — 2 kötet. Budapest, 1911. Ára 16 korona.

Már Jókai megénekelte, egy pár az ő korában előforduló esetet általánosítván, a magyar föld átalakító erejét. Az idegen vér e földön magyarrá válik és a századok óta itt lakó családokkal egysorban küzd a magyar haza felvirágoztatásáért.

Hát ez mindenesetre nagyon szép! De mennyivel szebb azon családok példája, a kiket a magyar föld szeretete arra ösztönzött, hogy azt a földet, melyet őseik vérökkel szereztek és

oltalmaztak, megőrizték, felvirágoztassák és az idegen kezére kerülteket visszaszerezzék.

A magyar nemzet története több ilyen családot mutat fel, de azok közül e tekintetben talán egy sem annyira jelentékeny, mint a gróf Károlyi. Nem csupán ezer éven át megőrizte ősi jószágait, nem csupán megtízszerezte azokat, hanem a XVIII. század folyamán és részben a XIX. században a Schlick, Kaunitz, Aspremont, Haruckern és egyéb idegen, bár talán honfűsített családok kezére jutott birtokokat is visszaszerezte a magyarságnak.

Erről a kemény, szívós, százados munkáról szól azon két-kötetes derék mű, melyet gróf Károlyi László, mint a gróf Károlyi nemzetségi közös ügyek kormányzója a fenn jelzett cím alatt közrebocsátott.

A különböző birtokok összeírását *Éble Gábor*, hazai történetünk ezen fáradhatatlan és mindenben pontos és megbízható munkása végezte. A *Századok* olvasói az ő, e nemű munkásságát ismerik az 1909. évfolyamban megjelent debőparádi hitbizományi uradalom története című értekezésből is. Ugyan ő mint családtörténetíró is hozzájárult e mű tökéletesebbé tételéhez, mert a Kálnay és Divékujfalusi Újfalussy-családok nemzetségfáit ő állította össze, még pedig sokkal helyesebben és részben bővebben, mint Nagy Iván az ő nagy családtörténeti művében.

A Károlyi-birtokokként összeírt egyes várak, városok és falvak történetét ezután főleg a családi levéltárból és az országos levéltár adatai alapján *Pettkó Béla* ismerteti.

Az ismertetett uradalmak élén természetesen az ősi jószág, a nagykárolyi uradalom áll. Azután a szomszédos tiszántúli, majd a tiszáninneni uradalmak következnek, nevezetesen a kécsi, erdődi és bélteki, királydaróczi, fehérgyarmati, nyírbátori, misztótfalusi, salánki, nagymuzsaji, füzéri, surány-megyeri és poroszlai. A földrajzi sorrend ellen csak annyiban vét a kiindulásul vett 1827-iki összeírás, hogy a suránymegyerit előbb írja le, mint a poroszlait, pedig ez a Tisza mellett és az a Nyitra-Vág mentén esik. A II. kötet az alföldi birtokok, nevezetesen a csongrád-vásárhelyi uradalom leírásával kezdődik. Ehhez csatlakozik gróf Károlyi Antalné hozományának: a szentesi és orosházi uradalmaknak ismertetése, mert azok a csongrádvárhelyivel teljesen szomszédosak, részben össze is olvadtak. Azután a főthi, éradonyi, debrei, csurgai és mácsai uradalmak következnek, közben pedig a leányágra jutott és csak egy ideig Károlyi-kézen volt jószágok ismertetései foglalnak helyet.

Az 1827-iki összeírás történeti sorrendet még kevésbé tart, mint földrajzit. Pedig érdekes tudnunk, hogy a nagy birtokszerző.

(acquisitor), gróf Károlyi I. Sándor pályája kezdetén tulajdonképpen csak négy kisebb terjedelmű uradalmat tartott kezén. Ezek voltak a nagykárolyi, az 1459-ben Károlyi kézre jutott nagymuzsaji (Bereg megyében), az 1525 táján szerzett poroszlai és az 1686-ban kapott füzérvári. Károlyi Sándor birtokszereményeit tulajdonképpen a Rákóczi-felkelés idején kezdte azzal, hogy 2000 aranyért megvette a Nagykárolyhoz közel eső erdői uradalmat. A hadi téren gyűjtött ismeretei, tapasztalatai azután kiragadták őt tekintetes nemes Szatmár vármegye köréből és nagy, bizonyos tekintetben merész vállalatokra ösztönözték őt a birtokszerzés terén is. Így történt, hogy 1722-ben megvette gróf Schlick Lipóttól a csongrádvásárhelyi uradalmat 30.000 forintért. 1723-ban a Nagykároly és Erdőd közt eső — tehát reá nézve nagyon kedvező fekvésű — bélteki uradalmat vette meg 10.000 forintért, 1730-ban pedig a nyitrai megyei surány-megyeri uradalmat gróf Kaunitztól. Az ecsedi uradalom megszerzéséhez szintén hozzáfogott, de azt már végre nem hajthatta s így az fiára, Ferenczre maradt. Ez ecsedi uradalmat — némely más birtokokat is csatolva hozzá — osztotta azután szét a család célszerűbb kezelés végett kéczi, királydaróczi, fejérgyarmati, nyirbátori és misztótfalusi uradalmakra.

Károlyi Sándor utódai közül azután a XIX. században György lett a hozzá hasonló birtokszerző. Már az ő anyja is ritka előrelátással megszerezte a főthi nagy értékű uradalmat. Ezzel a családot közelebb vitte az ország szívéhez és hazafias tevékenységéhez nagyobb módot nyújtott. György pedig megvette 1823-ban a fejérmegyei csurgai, 1847-ben a hevesmegyei debró-parádi, 1862-ben a pestmegyei sóregi és 1862-ben az aradmegyei mácsai uradalmakat.

E futólagos áttekintésből is láthatjuk, mily sületlen mese az, hogy Károlyi Sándor a szatmári béke létrehozásáért az elköszött Rákóczi-javakban részesült volna. Hisz mint látjuk, ő a Rákóczi-javakból teljességgel semmit sem kapott. Az ecsedi uradalmat nem ő, hanem fia vette a kincstártól, mivel más vevő nem is jelentkezett. A szóval ígért költségmegtérítést is leszállította a kincstár 100.000 forintról 50.000-re és ezt sem fizette meg készpénzben, hanem kegyesen megengedte, hogy Károlyi megtarthassa az 50.000 forintban azt az erdői uradalmat, a melyért Károlyi Sándor Rákóczinak már 2000 aranyat fizetett. A Szuhay-féle tarczali szőlőket Pálffy János teljes hatalmú megbízott adta ugyan Károlynak, de 10 év mulva ezért is fizetni kellett neki 22.000 forintot.¹

¹ I. 60. 298. l.

Utánanézve a Károlyi-nemzetség levéltára feldolgozásának, először megütköztem azon, hogy a szerző nem a Károlyi-család kinyomtatott oklevéltárára hivatkozik, holott ez czélszerűbb és könnyebben ellenőrizhető, hanem a levéltár fiókjaira és számainra. Azonban meggyőződtem arról, hogy éppen így számos olyan oklevél kivonata került nyilvánosságra, melyek eddig a levéltár különböző peres irataiban voltak elrejtve és a melyeket az oklevéltár szerkesztője annakidején kihagyott, mert nem voltak eredeti oklevelek. Ekként mindazon megyék történetírói, melyek területén Károlyi-birtokok állottak, e műben számos, eddig kiadatlan oklevélre találnak utalást. A Károlyi-család levéltárának adatai jóval túl terjedők Füzérváranak, továbbá a főthi és debrei uradalmaknak történetei. Az előbbi kettőben az országos levéltár, a harmadikban a Khuen-Héderváry-levéltár adatai vannak kellőképen értékesítve.

Nem mondom, nincsenek a műben kisebb hibák. Exaltatio crucis például nem május 3 (I. 6. l.), hanem szept 14-re esik. Drág atyja nem Miklós (I. 64.), hanem Szász vajda volt; az egri káptalan 1570-ben még nem lakott Kassán (230.). Az 1264-ben előforduló »Mazo« bánság nem a lengyelországi Mazovia-t (223.), hanem a mai Szerbországban levő Mácsó bánságot jelenti. De ezek mind nem a Károlyi-birtokok történetét, vagy a Károlyi-család szerzeményeit illetik. Az egész mű megbízhatóságát, pontosságát, hű kalauzolását csak köszönettel fogadhatjuk.

A nemes gróf pedig e könyv megíratásával, ősei birtokszerzeményeinek hű, pontos megismertetésével éppen úgy dicső emléket emelt nekik, mintha politikai és hadi érdemeik méltatására áldozott volna.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Keleti Gusztáv: Művészeti dolgozatok. Budapest. 1910. 652 l.
Kiadja a Kisfaludy-társaság.

A milyen szerepe volt politikai életünkben Deák Ferencz mellett egy Kemény Zsigmondnak és Csengery Antalnak, olyanforma működési tere volt Keletinek Eötvös és Trefort mellett művészeti politikánkban. Nemzetünk szerencséje, hogy e nagy politikusok eszméit, gondolatait olyan széles látókörű és művelt gondolkozású férfiak öltöztették föl a gyakorlat ruhájába. Ha van érdeme ezen *nagy alkotóknak*, a történetíró kötelességszerűen részt juttat abból azoknak is, kik a gyakorlati credmény megállapításakor szépen hátravonulnak, átengedve a babért egészen a nagyoknak. S ez annál inkább kötelesség, mert ha hiba akadt valahol, azt a közvélemény nagy mohón rendszerint ezen *belső munkatársaknak* róttá és rója föl.

Hogyan töltötte be Keleti a maga fontos cselekvési körét: azt igen találóan jellemezte Berzeviczy Albert a Kisfaludy-társaságban mondott emlékbeszédben. Eppen ezért igen jól odailleszt volna a kötet élére a Berzeviczy jellemzése. Mert kétségtelen, hogy a Keleti dolgozatai nemcsak actualitásuk, hanem tartalmuk szerint is elsősorban *műtörténeti* dolgozatok. Elvont theoremák, elméleti fejtegetések csak úgy mellékesen, magyarázó elv gyanánt fordulnak elő. A lényeg majd mindenikben a történeti elem.

A dolgozatok *első* csoportja festők és szobrászok méltatása. A Markó Károlyról írott tanulmány megfejteni iparkodik a művész jellemében és működésében fennforogni látszó ellentéteket. Egy másik cikkben a Markó-képek alkalmi megszerzésére hívja fel a figyelmet, elmondva Markó viszonyát Kotziánhoz. Két dolgozata szól Zichy Mihályról. Az egyikben a Zichy kiállított fényképeit méltatja, a másikban A daemon fegyvereit ítéli el. A kormány történelmi festmény pályázatáról írott dolgozataiban az egyes művek ismertetése mellett figyelmet érdemel Keletinek a történeti festészet hivatásáról, határaitól stb. adott fejtegetése. Melegen méltatja az ifjú Benczúrt, Mésszölyt, Munkácsy Miltonját és Krisztus Pilátus előttjét, méltatja Izsó tehetségét a genreban, míg Ferenczyről kimutatja, hogy vélt csalódások helyett inkább tehetséghiányról lehet szó. A második csoportban csupa tárlatismertetéseket olvasunk. Az első 1866-ban, az utolsó 1874-ben íratott. Ezekben az akkor még részben kezdő jelesek működésének helyes megítélése tesz bizonyosat Keletinek objectív és helyes ízléséről. A harmadik csoport Than Mór és Lotz falfestményeit ismerteti. A Vigadó, Opera, Múzeum és Akadémia nagy művészi értékű festményeinek lelkes ciceroneja ezekben Keleti. Érdemes volna idevágó dolgozatait külön is kiadni s legalább rövidítve a fővárost ismertető füzetekben is közölni. A negyedik csoport az Eötvös, Deák, Arany-szoborpályázat eredményeit és történetét ismerteti. Ugyanitt olvashatjuk az aradi honvédemlék- és szabadságszoborpályázatáról szóló bírálatos jelentést is.

Ezt követi két emlékbeszéd (Ipolyi és Trefort fölött) s egy ünnepi méltatás Lotz Károlyról.

E dolgozatok, mint a kiegyezés után fejlődésbe szökkent magyar művészet okmányai, kiváló történeti becsűek. Tiszta és nemes ízlése, nagy aesthetikai jártassága jótékonyan hatott a közízlés fejlődésére is. Az, a mit a történeti festészetéről több helyen hangoztat s kivált a kis nemzetek aesthetikai irányára vonatkozólag a 95 s következő lapokon kifejti, ma is actualis. Kívánatos volna, hogy a *moderne*k ezeket a részeket elolvasva,

kiábránduljanak *nyugati* fantazmagoriáikból. A dolgozatok összegyűjtője, Várdai Béla, akár a függelékben, akár jegyzetekben megemlíthette volna, hogy pl. lett-e eredménye a Keleti felszólalásának a Markó-képek megvásárlása ügyében. Mert egyik-másik dolgozat csak ilyen jegyzetszerű felvilágosítással válik teljesen egészszé. Különben úgy a kiválasztás, mint a sajtó alá rendezés komoly és gondos ízlésnek a gyümölcse s így a Keleti dolgozatai szegényes műtörténeti irodalmunknak derék terméke.

DR. KRISTÓF GYÖRGY.

Loewe Victor: Bücherkunde der deutschen Geschichte. Kritischer Wegweiser durch die neuere deutsche historische Literatur. 3. Aufl. Altenburg: Rade 2910. (144) 2 Mk. 40.

Nem azért foglalkozunk e kis munkával, mintha különös irodalmi értéke volna, sőt sok tekintetben fogyatékosnak tartjuk; de olyan téren mozog, a hol magyar irodalmunkban még alig mutathatunk fel kísérleteket. Nálunk legfeljebb a források összefoglaló ismertetéséig jutott el az irodalom; de Wattenbach »Geschichtsquellen des Mittelalters« című munkájához hasonlót máig sem mutathatunk fel, nem is említve Potthast »Bibliotheca historica medii aevi« című hatalmas munkáját, a mely páratlanul áll az irodalomban. Ha a források rendszeres és kritikai összefoglalása hiány irodalmunkban, a mit nem csupán az egyetemi ifjuság, hanem a szakemberek is nélkülöznek; annál nagyobb fogyatékososság a történeti irodalom rendszeres összefoglalásának hiánya, a mi állandóan érezhető. Történettudományunk nem képes megfelelő színvonalra emelkedni, mert a kutatók vagy nem tájékozottak az irodalomban, vagy munkaerejük javát leköti az irodalom felkutatása. Hogy mennyi munkaidő vész el ily módon s mennyi munkaerő pazarlódik el, azt mondanunk is fölösleges. Legfőbb ideje, hogy segítsünk e bajokon. A forrásokat vagy a Potthast példájára betűrendben kell összegyűjteni, vagy pedig a Wattenbach példájára chronologikus sorrendben. De nem elég, ha szemelvényeket adunk, tökéletes munkát kell végezni. Történeti irodalmunkat pedig végre is fel kell dolgozni. Tagadhatatlan, hogy vannak kitünő történeti munkáink, a melyek irodalmi anyagából sokat tanulhatunk; de rendszeres feldolgozás hiányában itt is sok munkaidőt és munkaerőt veszítünk, a míg célunkat elérjük és az irodalomban valamelyes tájékozást nyerünk.

Jó szolgálatot tehet az utóbbi szempontból az olyan kézikönyv is, a melyet a német történettudomány Loewe munkájában bir. Dahlmann-Waitz tette meg az első jelentősebb kísér-

letet e téren, s műve eredetileg vezérfonalul volt szánva tanítványai számára, 1906-ban megjelent hetedik kiadása (Quellenkunde der deutschen Geschichte) azonban már csaknem teljes összefoglalása a német történettudományi irodalomnak, a mit szakember alig nélkülözhet. A Dahlmann-Waitz kísérlete annyira bevált, hogy Monod már az ő rendszerét követte »Bibliographie de l'histoire de France« című nagybecsű munkájában.

Loewe nem akar kimerítő bibliographiát adni, csupán az újabb német történettudományi irodalom jelesebb termékeit sorolja fel. A középkori forrásokat egészen mellőzi, mert azokat Wattenbach (Deutschlands Geschichtsquellen) és Lorenz (Deutschlands Geschichtsquellen) munkáiból tökéletesen megismerheti mindenki. Loewe egyszerűen rendszeres bibliographiát közöl az újabb német történettudományi irodalomról, de e bibliographiát olyan kitűnő jegyzetekkel látta el, hogy az irodalomban tartalmilag is kellően tájékoztat. E jegyzetek tárgyilagosságának javára írható, hogy nem a saját ítéletét közli bennük, hanem hivatásos bírálók véleményét veszi át; hátrányuk azonban, hogy nem mindenkor tájékoztatnak megfelelően a munkák tartalmáról s a munka általános értékének ismerete a legtöbbször nem elegendő.

Loewe vállalkozása nem új, mert munkájának első kiadása 1903-ban, a második 1905-ben jelent meg, sőt már 1900-ban kiadta F. Förster álnév alatt »Kritischer Wegweiser durch die neuere deutsche historische Literatur« czímen. A munka használhatóságának legszebb bizonyítéka azonban, hogy 10 esztendő alatt négy kiadást ért el.

Loewét kizárólag a német történelem érdekli s ezért a külföldi irodalomból csupán azon termékeket sorolja fel, a melyek a német történelemre vonatkozással vannak. Németországon kívül elsősorban Ausztria és Franciaország történettudományi irodalma esik itt számba s az egész munkában csupán elvétve találunk angol nyelvű munkákat. A felveendő munkákat nem külső megjelenésük, hanem tartalmuk szerint értékelte s így történt, hogy a rövidre fogott kézikönyvbe nem csupán önálló munkák, hanem folyóiratcikkek is kerültek. A történettudományok körét a legtágabb értelemben vette s a határtudományok fontosabb kézikönyveire is rámutatott, hogy a kutatók munkáját megkönnyítse. Így a folyóiratok közé felvette Schmoller »Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft« című folyóiratát, a mely történeti tárgyú értekezéseket is közöl; a jogtörténeti kézikönyvek után pedig beiktatta a következőket: Laband, Staatsrecht des deutschen Reiches; Mayer, Deutsches Verwaltungsrecht stb. Ezek bizony sok esetben jó szolgálatokat tehetnek a kutatóknak.

Loewe rendszere nem a legkifogástalanabb. Külön ismerteti a történelem segédtudományai körébe vágó munkákat, megfelelő alcsoportok szerint tagolva az anyagot. Ezután földrajzi, majd időrendi szempontok szerint osztja fel a tárgyat. Végül a művelődéstörténeti munkákat ismerteti, de felállított csoportjai éppen nem mondhatók szerencséseknek, sőt a csoportokon belül sem mutatja be az anyagot áttekinthetően.

Külön betűrendes névmutatót is kapunk az egész kézikönyvhöz, a mi szerencsésen van megszerkesztve, mert a szerző neve után a munka rövid címét is tartalmazza.

Az egész munkában egyetlen magyar szerzővel találkozunk s annak méltatása sem válik a magyarság dicsőségére. Wertheimer »Geschichte Oesterreichs« című munkája esett itt t. i. számba, a mely ausztriai vonatkozása alapján került Loewe kézikönyvébe, s azt mondja róla, hogy sok új adatot tartalmaz ugyan, nem uralja azonban a tárgyat.

A könyv jó szolgálatot tehet mindazoknak, a kik a német történelemmel, vagy valamely részletkérdésével foglalkoznak. Jobb szolgálatot tenne azonban számunkra akkor, ha okot szolgáltatna arra, hogy a magyar történettudományi irodalom hasonló, esetleg jobb termékkel gyarapodnék. Nem kívánjuk azt, hogy kiadott okleveles anyagunkhoz olyan kézikönyvet kapjunk, a milyen a minden fogyatékosága mellett is kitünő Osterley (Wegweiser durch die Literatur der Urkundensammlungen); de hogy történettudományi irodalmunk végre rendszeresen összefoglaltassék, az igazán nagy érdeke a magyar történettudomány jövőjének.

GÁRDONYI ALBERT.

A CSÍKI SZÉKELY KRÓNIKA.

I.

(Válasz Dési Imrének.)

A *Századok* folyó évi 3-ik füzetében Dési Imre ismerteti *A csíki székely krónikáról* írt munkámat. Ismertetésében teljesen a krónika-ellenes íróknak ad igazat. De hogy minő értéke van Dési Imre ismertetésének, annak kimutatására az ismertetésből csak egyetlen egy pontot emelek ki ezúttal.

Azt mondja ugyanis Dési Imre, hogy Jósának »meddő azon törekvése is, melylyel Karácsonyi Jánosnak a székely fiúleányságról kifejtett véleményét czáfolni megkísérli«.

Karácsonyi J. ugyanis azt állítja (*A szék. ered. stb.* 23. l.), hogy az 1451-iki székely törvény »a fiúleányságról semmit sem akar tudni, hanem egész ellenkezőleg rendelkezik« s ez állítása

bizonyítására idézi az 1451. törvénynek alább közölt I. alatti részét; a II. alatti részét azonban egyszerűen mellózi. Én ezzel szemben világosan bebizonyítottam, hogy az 1451. törv. igenis tud és rendelkezik is a fiúléányságról.

Minden kétséget kizáró módon megállapítható tehát, hogy Dési Imre vagy nem értette meg az idevonatkozó 1451. székely törvény latin szövegét, s ez esetben fennebbi állítása *tévedésből, meg nem értésből* származott; vagy megértette, s ez esetben ítélete *lelküismeretlenségnek* az eredménye.

Állításom bizonyítására ideiktatom az 1451-iki székely törvénynek az örökösödésről szóló részeit, latin szövegében.

(I.) »Quandocumque duo fratres olim... in eorum hereditatibus siculicalibus ab invicem fuerunt divisi... eorum successores easdem hereditates... taliter possidere et tenere debeant, quod, quamdiu in aliqua eorum proximitatis linea heredes masculini sexus supervixerint, heredes feminini sexus in dominium huiusmodi hereditatum se intromittere non valeant, (II.) deficientibusque huiusmodi heredibus masculinis, et ali- quibus feminei sexus heredibus superviventibus, de prescripta alia linea proximitatis heredes masculini sexus, quamdiu supervixerint, in huiusmodi hereditatis partes in illam partem successas se iniungere non valeant, (III.) deficientibusque utriusque sexus heredibus, tandem in aliam lineam proximitatis naturalem succedere debeant hereditates antedictae.« (Szék. oklt. I. 163—4.)

Az itt közölt törvénynek I. alatti, Karácsonyi J. által is idézett része a székely *simplex leányságra*, a II. alatti, Karácsonyi J. által mellőzött része pedig a *fiúléányságra* vonatkozik.

Igy fogták fel s így értelmezték ezt: Gróf Teleki József, az Akadémia volt elnöke (*Hunyadiak kora*, X. k.); Szabó K., egyetemi tanár s történetíró (*Szék. oklt. I. 162—3.*); és Jakab Elek történetíró is. Minthogy mindegyiknek fordítása lényegében ugyanaz, azért itt csak a Jakab E. fordítását közlöm:

(I.) »Ha a székely testvérek örökségeikben megosztottak, utódaik azokat a szerint legyenek kötelesek bírni és használni, s míg valamelyik közelebbi águkon férfiorökösük van, a lányörökösök e birtokok örökségébe ne avatkozzanak; (II.) ha pedig a fiörökösöknek magva szakad, de lányörökös van, a míg az él, a másik ágbeli férfiorökösök ez örökségek dolgába szintén ne avatkozzanak; (III.) s ha mind a két nembeli örökösöknek magva szakad, akkor menjen át az örökösödési jog a közelebbi természetes rokonságra.« (*Udvarhely vm. tört. 108—9. l.*)

Kállay Ferencz (*Hist. Ért. 182. l.*) emez, 1451-iki »Constitutionnak rövid foglalatját« így adja:

(I. alattinak): »A férjfi Nem az örökös«; (II. alattinak): »azután a Leány Nem, ha nincs férjfi örökös, mint Praefecta (Fiuleány)«.

A fentiekből bárki is beláthatja, hogy teljesen igaz, a mit fennebb Dési Imréről állítottam, hogy t. i. őt fentemlített ítélete kimondásában vagy a tudatlanság, vagy a lelkiismeretlenség vezette. Ebből egyszersmind azt is megítélheti mindenki, hogy mennyit ér Dési Imre ismertetése, úgy egészében, mint részeiben.

JÓSA JÁNOS.

II.

Karácsonyi János a székely fiúleányságról kifejtett véleményét az 1451-iki székely törvényre alapította, tehát ugyanazt a forrást használta, melyből a t. ellenbíráló úr merőben ellentétes eredményt próbált kihozni. Ne vegye tehát tőlem rossz néven a t. ellenbíráló úr, hogy mégis inkább Karácsonyi nézetét fogadom el, mint az övét.

Utolsó megjegyzése azonban arra mutat, hogy a t. ellenbíráló úr sikeresen elsajátította Bodóné szokását, de egyúttal logikáját is.

DÉSI IMRE.¹

¹ Ezzel folyóiratunkban a vitát bezárjuk. *A szerk.*

TÁRCZA.

DR. KARÁCSON IMRE

1863—1911.

A magyar nemzet történetének egyik lelkes munkása halt meg folyó évi május hó 2-án Konstantinápolyban, hol négyévi szakadatlan bűvárkodásban töltötte napjait.

Dr. Karácson Imre halála gyászba borította folyóiratunkat is, melynek évek óta egyik legszorgalmasabb dolgozótársa volt. Azok közé a fanatikus magyarok közé tartozott, a kik nemzetünk történetére a messze keleten reméltek világosságot deríteni s ugyanaz a hazafias lelkesedés hevitette őt is, mely a Körösi Csoma Sándor és Vámbéry Ármin kezébe a vándorbotot adta. Miként ezek, ő is meg volt győződve, hogy keleten, a keleti népek irodalmában lennie kell nyomoknak, melyek nemzeti történelmünk homályos részleteinek megértésére vezethetnek. A kormány megbízásából 1907-ben ment ki a török fővárosba; keserves utánjárással engedélyt eszközölt ki, hogy a török állami és egyházi levéltárakban kutatásait megkezdhesse s azután beletemetkezett a porlepte írásokba, melyek teljesen rendezetlenül, zsákokba gyömöszölve heverték majdnem hozzáférhetetlen helyeken. Egymásután hozta napfényre az érdekesnél-érdekesebb adatokat, melyekkel folyóiratunk legutóbbi évfolyamait gazdagította.

Török testvéreink nagyon megkedvelték a szerény és nyelvet kitünően beszélő magyar tudóst, ki váltig iparkodott bennök a történelmi érzéket ébresztgetni. Talán részben neki lehet köszönni, hogy mikor az újtörök mozgalom diadalra jutott s szabadabb szellő kezdett fujdogálni, Konstantinápolyban megalakult a szultán védnöksége alatt a török történelmi társulat. E társulat mindjárt megalakulásakor a *Századok* mintájára folyóirat kiadását határozta el s az első számok egyikébe maga Karácson is írt egy tanulmányt a török nyomdászat megalapítójáról, a kolozsvári magyar származású Ibrahim effendiről. Akkor a legnagyobb török ujság, az *Ikdám*, vezér-

czikkben magasztalta Karácsont s a tanulmány hatása alatt mozgalmat indított, hogy Ibrahim sírját emlékkövel jelöljék meg.

Karácson a mellett, hogy a török levéltárakban szorgalmasan búvárkodott, arra is szakított időt, hogy a legkiválóbb XVII. századi török utazónak, Evlia Cselebinek magyarországi utazásáról szóló két kötetét lefordítsa. Ezt a fordítást a M. Tud. Akadémia adta ki. Legújabbán összegyűjtötte s magyarra fordította »A Rákóczi-emigratio okmánytárát«, mely most van sajtó alatt s szintén az Akadémia kiadásában fog megjelenni. E gyűjtemény, melyhez Thallóczy Lajos tagtársunk írt előszót, érdekesen fogja kiegészíteni Saussure Caesar-nak nem régiben fölfedezett s nyomtatásban megjelent emlékiratait és följegyzéseit.

A fáradhatatlan búvár, ha valami érdekes levéltári leletre bukant, sietett azt folyóiratunk szerkesztőségének rendelkezésére bocsátani. Még a folyó évi április 6-iki vál. ülésünkön is felolvasásaink egyike: »A magyarok harczai az őshazában«, tőle való volt s mai számunk is hoz tőle egy kisebb közleményt a székesfejérvári királysírok feldúlásáról.

Mindössze 48 évet élt s munkás életét fertőzött daganatból keletkezett vérmérgezés oltotta ki. Haláláról a konstantinápolyi magyar egyesület a következő gyászjelentést adta ki: »A Konstantinápolyi Magyar Egyesület fájdalommal tudatja, hogy hön szeretett tagja, a magyar történetírás kitünősége, ft. dr. *Karácson Imre* győryegyházmegyei esperes, a Magyar Történelmi Társulat tagja, rövid szenvedés után e hó 2-án éjjel elhunyt. A boldogultat e hó 4-ikén délután 4 órakor fogjuk a St. George-kórházból a Santa Maria templomhoz kísérni. Áldás emlékére!« Temetéséről is, mely nagy részvét mellett ment végbe, ez az egyesület gondoskodott. A török történelmi társulat a M. Tud. Akadémiához intézett táviratban fejezte ki mély részvétét az irodalmunkat ért nagy veszteség felett.

Mint a napilapok közlik, a m. kir. kormányelnök intézkedésére holttestét haza fogják hozni s a győri székesegyházban helyezik el örök nyugalomra.

Virraszson mindvégig a hazafias kegyelet sírja felett, áldás emlékére!
bs.

JOSEPHUS FLAVIUS KIADÁSAI AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN.

Fóti József Lajos azt állította Némäti könyvéről írt bírálatában (*Századok*, 1911. 298. l.), hogy az egyetemi könyvtárnak nincs egyetlen *modern kommentált* Josephus-kiadása sem. Igaz, hogy ezt folyóiratunk olvasói úgy sem hiszik el, mégis kötelességemnek tartom felemlíteni, hogy tíz XVI. századi és hét XVIII. századi edíció kivül megvan a

három legjobb szövegkiadás (*Naber* Lipsiae, 1888—96. Teubner. 6 köt., *Niese* Berolini, 1888—90. Weidmann. 4 köt. és *Dindorf* Parisiis, 1847. Firmin-Didot), két német (*Paret* Stuttgart, 1855. és *Kaulen*, 1893.), két magyar és a Firmin-Didot-kiadásban egy igen jó latin fordítás. »Négyszemközt, titoktartás ígérete mellett szívesen tudtára adom azt is,« hogy van a könyvtár olvasótermének egy minden egyetemi hallgató kezén megforduló katalógusa; ennek 166. lapján találjuk *Niesenek* — köztudomás szerint legjobb — hétkötetes kommentált *Josephusát* (Berolini, 1888—1895.). *Boettger*, *Lexicon zu den Schriften d. Flavius Josephus*; Leipzig, 1879. cz. műve is pótol egy kommentárt.

Fóti ur — mint értesülök — tudomással bírt e könyvekről és mégis *Panckoucke* régi és nehezen megszerezhető francia fordítását kívánta használni bírálatához; hogy miért ezt? Nem tudjuk. Talán csak nem felejtett el Párizsban görögül, latinul, németül és magyarul?

Az egyetemi könyvtár megszokta már Fóti támadásait s azt is, hogy olyanokat mond, a miről nem győződött meg. Migne Patrologiájának éppen azt a negyven kötetét kölcsönözték ki úgy az egyetemi, mint az akadémiai könyvtárból, a melyekre neki szüksége volt. Alig hihető el! Ha mégis így volt, szólnia kellett volna a »tudomány mai igényeit ki nem elégítő« könyvtár akármelyik tisztviselőjének s bizonyára megkapta volna három-négy nap alatt a kívánt köteteket. Csodáljuk, hogy nem dicsérte meg a könyvtárat a negyven kötet kikölcsönzéséért, hiszen öt év előtt (Pesti Napló, 1906. október 18.) éppen azt kifogásolta, hogy kevés könyvet adunk ki házi használatra. Sapienti sat!

HÓMAN BÁLINT.

TÖRTÉNELMI S ROKON TÁRSULATOK.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA folyó évi április hó 25—30-án tartotta ez évi nagygyűlését. Nem lévén az idén a történelmi osztályban üresedés, hazai történetírót az Akadémia ezúttal nem választott tagjai sorába. A philosophiai és társadalmi tudományok osztályában *Vécsey Tamás* nagyérdemű tagtársunk, eddig rendes tag, választatott meg tiszteleti tagúl. A külföldi tagok sorába két jeles francia tudós jutott be: *Claparède Sándor*, a genévei történelmi társulat tagja, a Saussure- emlékiratok felfedezője és *Chuquet Arthur*, a francia Institut tagja. A pályázatok során dicsérettel nyerte meg a Vigyázó-jutalmat dr. *Czobor Alfréd* tagtársunk, Abauj-Torna vármegye főlevéltárnoka, ki négy vaskos kötetben írta meg eredeti források alapján a Thököly- és Rákóczi-korbéli társadalmi életet 1670-től 1711-ig. Lelkiismeretes levéltári kutatásokat végzett s anyagát, melyet tárgyi tudással és kritikával megrostált, helyes tárgyi csoportokba

foglalta s történetírói érzékkel dolgozta fel. Némely apró fogyatkozásokat leszámítva, a mű igen becses és irodalmunk nyereségére szolgál. A Bük László-féle nyílt pályázaton az Akadémia megbízást adott kitűnő tagtársunknak, *Ballaqi Aladárnak* »Magyarország története a XVI. században a mohácsi véstől a bécsi békéig« című feladat kidolgozására, 1914. szept. 30. határidővel. Az új jutalomtétélek közül megemlítjük a Vigyázó-félét (2000 kor.), mely az erdélyi vajdaság intézményének történetére van kitűzve; határideje 1914. szept. 30.

VEGYES KÖZLÉSEK.

A SZÉCSÉNYI CONFOEDERATIO LEVELE, melyet II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem és »a haza szabadságáért összeszövetkezett magyarok« 1705. szept. 20-án állítottak ki, két példányban ismeretes. Az egyik példányt, mely 8 pergamenlevélre terjed, nemzetünk egykori lelkes barátja, herceg *Czartoryski László* a külföldön szerezte meg s 1870. február 21-én a M. Tud. Akadémiának adományozta. Erről a példányról közölte a szövetséglevelet a *Századok* 1870. évf. 337. lapján *Thaly Kálmán*, több-kevesebb hűséggel lenyomatva a rajta levő névalíráásokat. Sokkal több névalírást tartalmaz a párizsi Bibliotheca Polonica tulajdonában levő példány, mely 12 pergamenlevélre terjed s melyet most díszes heliographikus kivitelben Hornyánszky Viktor adott ki. Az eredetit a csalódásig megközelítő díszes kiadványt az országos kaszinó anyagilag támogatta. Bevezetést írt hozzá s az aláírások pontos leolvasását eszközölte *Borovszky Samu*. Egy példány ára 10 korona s az összeg beküldése ellenében megrendelhető társulatunk pénztáránál.

A szövetséglevélre vonatkozólag nagyérdemű tagtársunk, 'Sigray Pál úr a következő sorokat intézte folyóiratunk szerkesztőjéhez:

Budapest, 1911. május 7.

Nagyságos Uram! Rendkívül nagy örömmel és hazafias lelkesedéssel kaptam és olvastam a II. Rákóczi Ferenc szövetséglevelét abban a fényes, még a megviseltségét, elpiszkolódását, névalírásait is az eredetihez híven visszatükröző kiadásban, a melyért az egész nemzettel együtt én is hálás köszönetet mondok Nagyságodnak. Bocsásson meg, ha mégis bátor vagyok egy csekély észrevételt kockáztatni: Nekem úgy látszik, hogy az eredeti aláírások közt a 7-ik levél 2-ik oldalán a 4-ik aláíró így írta a nevét: »Josephus 'Sigray«, Nagyságod mégis így olvasta és így másoltatta le: Sigray; holott ez a betű 'S—zs-nek olvastatik és mondatik ki, a hogyan azt mind a gróf, mind a nemesi ág még ma is így írjuk és így olvassuk. Tudtommal ma már csak 7 család van, a kik így írjuk a neviünket, nevezetesen: 'Sembery, báró 'Sennyey, 'Sibrik, 'Sidó, 'Sigmond, a gróf és nemes 'Sigray és 'Sombory. — Igaz, hogy éppen mivel kevés név van ilyen: a közönség leggyakrabban S-nek írja és olvassa, a miért némelyik család, mint a 'Sembery és 'Sigmond, sőt elődeim között a 'Sigrayak némelyike is

vagy egyszerűsítés végett, vagy azért, mert megúnták a folytonos helyesbítéseket, néha Zs-t is használtak; de mi orthodoxabbak mégis megtartottuk az 'S-aláírásunkat. Lehet, hogy tévedek. Mindenesetre bocsánatot kérek, hogy a levelemmel terhelem. Őszinte mély tisztelettel
'Sigray Pál.

Minthogy a kérdéses név előtt a hiányjel (ha eredetileg egyáltalában megvolt) teljesen el van mosódva, a kérdést sem pro, sem contra el nem dönthetjük.

A szerk.

KÖNYVÉSZET.

ACSAY FERENCZ. A nemzeti elem az Árpádok művelődésében és iskolázásában. Pápa, 1910. Főiskolai kny. 8-r. VII, 2, 200 l. Ára 5 kor.

BIBL (VIKTOR). Die niederösterreichischen Stände im Vormärz. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Revolution des Jahres 1848. Sopron, 1910. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. XII, 338 l.

BIGNIO MÁRIA. Az aradi polgári jótékony nőegylet története. 1840—1909. Arad, 1910. Aradi nyomda r.-t. kny. Kis 4-r. 149 l.

BOCHKOR MIHÁLY. Papyrusok és jogtörténelem. Kolozsvár, 1911. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 28 l.

BRASSAI SÁMUEL síremléke. Átadási ünnepély 1910. október 1. Kiadta az emlékbizottság. Kolozsvár, 1910. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 34 l.

CSUDAY JENŐ. Franciaország középkori története. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. (»Uránia« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 82.)

CSUDAY JENŐ és LÉTMÁNYI NÁNDOR. A tatárjárás és az utolsó Árpád-házi királyok. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 25, 21. (»Uránia« magyar tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 37.)

CSUDAY JENŐ és LÉTMÁNYI NÁNDOR. Első királyaink az Árpád-házból. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 24 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 35.)

CSUDAY JENŐ és LÉTMÁNYI NÁNDOR. A honfoglalás. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 26 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 34.)

DOMANOVSKY SÁNDOR. Vita Anskarii; *l. Rimbertyus.*

FABÓ BERTALAN. Erkel Ferencz emlékkönyv. Születésének századik évfordulójára írók és tudósok közreműködésével szerkesztette —. Budapest, 1910. Pátria kny. 2-r. 250 l. Másfél száz képpel és hasonmással.

FÁY ELEK. A magyarok őshona. Legrégibb nyomok. Budapest, 1910. Márkus Samu kny. 8-r. IX, 306 l. Egy térképpel. Ára 8 kor.

GERŐ JÁNOS. A cseh husziták Magyarországon. Besztercebánya, 1910. Machold F. kny. 4-r. 204 l. Ára 5 kor.

GOMBOS F. ALBIN. Középkori krónikások; *l. Rimbertyus.*

GOMBOS F. ALBIN. A magyar nemzet története a mohácsi vésztől a szatmári békéig. 1526—1711. (Összefoglaló előadás.) Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 22 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 89.)

HEGEDŰS ÁRPÁD. A francia irodalom története. Szentgotthárd, 1910. Wellisch Béla kny. Kis 8-r. 96. 4 l. Ára 1 kor. 20 fill.

HORVÁTH CYRILLE. Tolnai Világtörténelme. VI. kötet. A középkor története. A kereszties háborúktól a renaissance koráig; *l. Tolnai.*

HAMMURABI törvényei. Fordította: *Kmoskö Mihály* dr. Kiadja: Az erdélyi múzeum-egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztálya.

Kolozsvár, 1911. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 88 l. (Az erdélyi múzeum-egyesület kiadványai. II. füzet.)

D'ISOZ KÁLMÁN. Erkel és a szimfonikus zene. Erkel-emlékek és levelezés. Budapest, 1910. Pátria kny. 2-r. 48 l. (Különlenyomat az Erkel-Emlékkönyvből.)

JÓSA ANDRÁS. Adatok a szabolcsmegyei őshalmokról. Nyíregyháza, 1910. Jósa Elek kny. Kis 8-r. 8 l.

LÉTMÁNYI NÁNDOR. A honfoglalás; *l. Csuday Jenő.*

KAZINCZY BÉLA (Idősb). A kazinczi és alsóredmeczzi Kazinczy-családnak II-ik korszakából, vagyis a családnak a XVII-ik században Borsodvármegyéből történt elszakadásának idejétől összeállított lezármaszási és életrajzi adatai. Debreczen, 1910. Városi kny.-vállalat. 8-r. 160 l. Czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.

KAZINCZY FERENCZ levelezése. A m. tud. akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közléteszi dr. *Váczy János*. Huszadik kötet. 1826. ápr. 1.—1828. decz. 31. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. XLVII. 657 l. Ára 10 kor. (Kazinczy Ferencz összes művei. Harmadik oszt. Levelezés.)

KISS GÉZA. Telekkönyv az ókorban. Római jogi tanulmány a papyrologia köréből. Kolozsvár, 1910. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 87—116 l. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum-Egyesület jog- és társadalomtud. szakoszt. kiadványaiból.)

KMOSKÓ MIHÁLY; *l. Hammurabi törvényei.*

KOMÁROMY ANDOR. Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. A magyar tudományos akadémia történelmi bizottságának megbízásából szerkesztette —. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. XXIII, 783 l. Ára 15 kor.

KRÓNIKÁSOK (Középkori). Szerk. Gombos F. Albin. X.; *l. Rimburtus.*

MAGYAR IPARTÖRTÉNET. IV. kötet. 1910. évi folyam; *l. Sztudinka Ferencz.*

MÁRKI SÁNDOR. Az újkor és legújabb kor története. Budapest, 1910. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 8, 712 l. 361 szövegképpel, 35 fekete, 5 színes műmelléklettel és 4 színes térképpel. (A Műveltség Könyvtára.)

MÁRKI SÁNDOR. Monaci Lőrincz krónikája; *l. Rimburtus.*

MANGOLD LAJOS. Tolnai Világtörténelme. VI. kötet. A középkor története. A keresztes háborúktól a renaissance koráig; *l. Tolnai.*

MOLNÁR ANTAL és RÁCZ BÉLA. A bagaméri hitelszövetkezet tízéves története. Budapest, 1910. Pátria kny. 8-r. 14 l.

MONACI LŐRINCZ krónikája Kis Károlyról; *l. Rimburtus.*

MYSKOVSKY ERNŐ. A magyar építészet története. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 18 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 128.)

OLÁH MIHÁLY. Vita Anskarii; *l. Rimburtus.*

RIMBERTUS ANSKARIUSA. Vita Anskarii auctore Rimberto et vita Rimberti. Fordította: *Oláh Mihály*. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. *Domanovszky Sándor*. — Monaci Lőrincz krónikája, Kis Károlyról (Carmen seu historia de Carolo II. cognomento parvo, rege Hungariae.) Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. *Márki Sándor*. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 163 l. Ára 6 kor. (Középkori Krónikások. Szerk. Gombos F. Albin. X.)

RÖSEL (ISERT). Die Reichssteuern der deutschen Judengemeinden von ihren Anfängen bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Pozsony, 1910. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 95 l. és egy tábla.

SZTUDINKA FERENCZ. Magyar ipartörténet. Gyár-monografiák, ipar- és kereskedelem-történeti közlemények tára. IV. kötet. 1910. évi folyam.

Régi magyar czéhek. Állam- és szociáltudományi kutatások, stb. 6-ik szám. IV. évfolyam. Deczember 1. Zólyom, 1910. Nádosy F. kny. 8-r. 159 l. Ára 4 kor.

TOJNAI világtörténelme. Szerkesztik dr. *Mangold Lajos* és dr. *Horváth Cyrill*. VI. kötet. A középkor története. A keresztes háborúktól a renaissance koráig. Budapest, 1910. Pallas kny. Nagy 8-r. 431 l. Számos képpel és műmelléklettel. Ára 30 kor.

TÓTH GYÖRGY. Unitárius egyházi törvények a papválasztásról. Jog-történeti tanulmány. Kolozsvár, 1910. Ajtai K. Albert ny. 8-r. 47 l.

VÁCZY JÁNOS; *l. Kazinczy Ferencz* levelezése. XX. köt.

ALAPI GYULA. Kultsár István. 1760—1828. Komárom, 1911. Spitzer Sándor kny. 8-r. 4, 51 l.

BALLA ANTAL. Hobbes és az újkori abszolutismus. Tanulmány az újkori politika történetéből. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 61 l. (Különlenyomat a M. Tud. Akadémia »Athenaeum« című folyóiratából.)

BENKÓCZY EMIL. Tárkányi Béla élete és költészete. Madász Flóris dr. előszavával. Eger, 1910. Érseki lyceumi kny. 8-r. 181, 3 l.

BOZSIK PÁL. Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig. Hittudori értekezés. (Kézirat gyanánt.) Eger, 1910. Érseki lyceumi kny. 8-r. 217 l.

DEMKOVITS ÁGOSTON. A kath. egyház rövid története népiskolák számára. Hatodik kiadás. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 36 l. Képekkel. Ára 20 fill.

ÉBLE GÁBOR. Egy régi pesti palota. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 2-r. 16 l. 3 képpel.

FRNSZT LAJOS. A magyar történeti festészet. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 95 l. 44 képpel. Ára 3 kor.

FELLNER (FRIEDRICH). Die Währungsreform in Ungarn. Mit besonderer Rücksicht auf die Aufnahme der Barzahlungen. Im Auftrage der ung. Akademie der Wissenschaften. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 277 l.

FERENCZY (JOSEPH DE —.) Kossuth orateur et publiciste. Extrait du numéro du 15 septembre 1910 de la Revue de Hongrie. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 10 l.

GÁRDONYI ALBERT. Budapest legrégebb kiváltságlevele. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 20 l. (Különlenyomat a »Turul« 1910. évi 2. és 3. füzetéből.)

GIDÓFALVY KÁROLY. A dombosi ref. egyházközség története. (Felhívás a magyar közönséghez.) Előszóval ellátta Rákosi Viktor. Budapest, 1911. Budapesti Hirlap kny. 8-r. 15 l.

GOHL ÖDÖN. Gróf Dessewffy Miklós barbárpénzei. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 26 l. XVIII tábla. (A Numismikai Közöny külön melléklete.)

GÓRFFY JÁNOS. A magyar nemzet története, kapcsolatban a világtörténet főbb eseményeivel. A kath. népiskolák felső oszt. számára. Hatodik kiadás. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 96 l. Ára 48 fill.

HARMOS SÁNDOR. Katona József Bánk bánja. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 38 l. (Különlenyomat a M. Tud. Akadémia Irodalom-történeti Közleményeinek 1910. évi XX. kötetéből.)

HEGEDŰS ISTVÁN. Brooke és Shakespeare Romeo és Juliája. Székfoglaló értekezésül felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1910. nov. 21-iki ülésén. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 27 l. (Különlenyomat a Magyar Shakespeare-Tár III. kötet 4. füzetéből.)

HEINRICH GUSZTÁV. Az ál-shakespearei drámák. Irodalomtörténeti kísérlet. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 59 l.

HEKLER ANTAL. Archaeologiai kutatások a külföldön. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 363—377 l. (Különlenyomat az Archaeologiai Értesítőből.)

HÓMAN BÁLINT. A zágrábi püspökség alapítási éve. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 48 l.

HÓMAN BÁLINT. Szent László történelmi jelentősége. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat »A Cél« 1910. évf. első számából.)

D'ISOZ KÁLMÁN. Erkel Ferencz. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 11 l. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 408. számából.)

IVÁNYI BÉLA. Bártfa sz. kir. város levéltára 1319—1526. I. köt. 1319—1501. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. XIII, 528 l. Ára 10 kor.

KAPOSI JÓZSEF. Dante a magyar művészetben. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat »A Cél« 1910. évf. 1—2. számából.)

KUBINYI MIKLÓS. Az »átkos emlékü« János deák. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 14 l. (Különlenyomat a »Századok« 1910. évi folyamából.)

LASZ SAMU. Két érdemes polyhistorról. Emlékezés. Budapest, 1910. Hungaria kny. 8-r. 20 l. (Különlenyomat a »Magyar Tanítóképző« 1910. 7. és 8. számából.)

LEFFLER BÉLA. Magyar vonatkozású német népénekek 1556—1697. Budapest, 1910. Athenaeum ny. 8-r. 91. l. (Különlenyomat a »Századok« 1911. évfolyamából.)

LISZT NÁNDOR. Régi latin és görög betegségekéről. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 4 l. (Különlenyomat a »Gyógyászat« 1910. évi 46. számából.)

LISZT NÁNDOR. Régi orvosi különlegességek. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 5 l. (Különlenyomat a »Gyógyászat« 1910. évi számaiból.)

LUKSCSICS JÓZSEF. A Gallilei-kérdés. Budapest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 103 l.

MAGYARY-KOSSA GYULA. Régi zsidó orvosok Magyarországon. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a »Gyógyászat« 1910. évi számaiból.)

MÉSZÁROS GYULA. Magna Ungaria. (A baskir-magyar kérdés.) Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 144, 2 l. Ára 4 kor. 80 fill.

MIHÁLOVICS BÉLA. Magyar jogászok és államférfiak emlékérméi. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 22—33 l. (Különlenyomat a »Numismatikai Közlöny« 1910. évfolyamából.)

NAGY OLIVÉR (EÖTTEVÉNYI). A dynastikus politika hullámzásai a szabadságharcztól a kiegyezésig. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 83 l. (Különlenyomat a M. Tud. Akadémia »Athenaeum« cz. folyóiratának 1910. évi III—IV. számából.)

NAGY VIRGIL. Vajda-Hunyad vára. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 40 l. 19 képpel.

PAIS DEZSŐ. Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 59 l. (Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből.)

PAP JÓZSEF. Árpádházi szent Erzsébet tiszteletének története Magyarországon. A budapesti kir. magy. tudomány-egyetemen a hittudománydoktori czím és rang elnyerése czéljából. (Kézirat gyanánt.) Eger, 1910. Erseki lyceumi kny. 8-r. 84, 2 l.

PONGRÁC JÓZSEF. Katholikus egyháztörténelem polg. iskolák számára. Negyedik kiadás. (Változatlan lenyomat.) Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 78 l. Képekkel.

RIBÁRY FERENCZ. Világtörténelem. Polg. fiúiskolák számára. Tizedik, a kilencedikkel szemben változatlan kiadás. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 212 l. Képekkel és történeti térképekkel. Ára 2 kor. 80 fill.

SCHÖNHERR GYULA dr. emlékezete. A »Schönherr Gyula dr.« emléktábla leleplezése alkalmából kiadja özv. Schönherr Antalné. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 416 l. Számos képmelléklettel.

SCHÖPFLIN ALADÁR. A primitív ember hajdan és most; *l. G. F. Scott Elliot.*

SCOTT ELLIOT (G. F.) A primitív ember hajdan és most. A kezdetleges ember élete, szokásai, foglalatosságai, nyelve, hite, művészete, mesteriségei, kalandjai, játéka stb. Angolból ford. : *Schöpflin Aladár.* Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 392 l. 45 képpel. (Ismeretterjesztő Könyvtár.)

SEBESTYÉN GYULA. A magyar nemzet története a mohácsi vészig. A polg. leányiskola III. oszt. számára. Ötödik, az új tanterv értelmében átdolg. kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 117, 2 l. Képekkel és történeti térképekkel. Ára 1 kor. 80 fill.

SHAKESPEARE-ALBUM. Shakespeare élete és költészete, írók tanulmányában, képzőművészek festményeiben, rajzaiban, rézmetszeteiben és előadóművészek alakításaiban megvilágítva. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. 132 l. 119 képpel, 12 sokszínű műmelléklettel.

SZTÁRAY IRMA grófnő. Erzsébet királyné kíséretében. Budapest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 176 l. Ára 2 kor.

TIMON ÁKOS. Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugoti államok jogfejlődésére. Negyedik bővített kiadás. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XI, 807 l. Ára 20 kor.

TOMCSÁNYI LAJOS. Id. gróf Zichy Jánosné született Redern Mária grófnő. Budapest, 1910. Stephaneum kny. 16-r. 14 l.

UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet történelme tanítóképzők részére. Harmadik átdolg. kiadás. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 318 l. 101 fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

VARGHA DAMJÁN. Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban. Székfoglaló értekezés. Felolv. a Sz. István-társ. tud. és irod. oszt. 1910. ápr. 21-én tartott ülésén. Budapest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 88 l. Ára 2 kor. 60 fill. (A Szent István-Társulat tud. és irod. oszt. felolvasó üléseiből. 77. sz.)

VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS. A lelkipásztori állások fejlődése hazánkban és a lelkipásztorok helyes neve. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 46 l.

VID V. JEROMOS. Szerémi György emlékiratának művelődéstörténelmi adatai. Budapest, 1910. Stephaneum kny. 8-r. 179 l.

VOJNOVICH GÉZA. Keller Gottfried. Budapest, 1910. Budapesti Hirlap ny. 8-r. XVI. l.

ZSILINSZKY MIHÁLY. Wallaszky Pál evang. lelkész élete 1742—1824. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 36 l. Ára 10 fill. (Egyházunk Nagyjai. XI.)

ZSILINSZKY MIHÁLY. A Szent István korabeli kereszténység. Besztercebánya, 1910. Hungária kny. 8-r. 12 l.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1907. jul. 1. — decz. 31.

(Folytatás.)

Haller János levelei I. Apafi Mihály fejedelemhez és Bethlen Gergelyhez. Lukinich I. Irodalomtört. Közl. 1907. 113—6. l. (Az 1667—95. évekből való és Thököly betörésére meg a rendetlen török segédhadaktól származó veszedelmekre vonatkoznak.)

Pótlék Bethlen Miklóshoz. Botár J. Irodalomtört. Közl. 1907. 253. l. (Lukinichsal polemizál a »Noah galambja« régibb kiadásáról és Bethlen M. elfogatásának okairól.)

Zentai üiközetek. Dr. Kalmár Antal. P. Napló. 1907. szept. 15.

Az erdélyi törvényhozás formájának fejlődése 1690—1703-ig. Müller G. Korrespondenzblatt sat. 1907. 6. sz.

Geschichte der Siebenbürger Deutschen. Teutsch Frigyes művét (a munka II. kötetét 1700—1815) ismertette a Pester Lloyd 1907. nov. 17. számában (Marczali), N. Pester Journal okt. 18.; Korrespondenzblatt 31. évf. 1. l. (Schuller); Mitteilungen aus d. hist. Lit. 37. évf. 217. l.; Liter. Centralblatt, 1908. 18. sz.

Joubert Jos. művét: »Un héros hongrois. François Rákóczy II., Prince de Transylvanie« (Angers 1907.) ismertette a P. Lloyd 1907. júl. 14. és a Századok 42. évf. 566. l. (Angyal.) V. ö. u. ott. 656. és 756. l.

Az ónodi országgyűlés emléke. Farkas Em. — P. Hirl. okt. 13. — *Ónod.* Az Ujság okt. 13.

Egy elfelejtett Rákóczi kép. Mihalik J. Múz. és Könyvt. Ért. 1907. 213—5. l. — V. ö. Térey G. cikkét. Vasárn. Ujs. 1907. 25. sz. (Bogdány Jakab, ki előbb a fejedelem, később pedig Anna angol királynő udvari festője lett.)

II. Rákóczi Ferencz emlékérméi. Numizmatik. Közl. (1907.)

Az erdélyi palota Párisban. Junius. Budap. Hirl. okt. 26. (Mouton, »L'hôtel de Transylvanie« cz. irányzatos művének ismertetése. V. ö. Századok 1910. 165. l.)

Vay Ádám. Budap. Hirl. nov. 14. (V. ö. a Századokban 1907. 350. l. eml. cikket.)

Bottyán-ünnepély. (Emléktábla elhelyezése a gyöngyösi ferenczrendiek templomában.) Alkalmi cikkek Bottyánról a hírlapok okt. 15. számaiban. Egyes tévedések helyreigazítása és Bottyán halálának napja. (1709. szept. 26.) Közli Thaly Kálmán. Budapesti Hirl. okt. 16.

Bezerédj Imre és társai. Balogh Gyula. Pesti Hirl. nov. 3. (1707—1708. Bezerédj társai, leleplezése, búcsúja, sírfelirata.)

Kiss István nemeslevele. Kiss I. Turul. 1907. 193—5. — *Pótlék Thaly Kálmántól u. ott.* 1908. 11. l. (Kiss I. Rákóczit Rodostóba kísérte és ott is maradt haláláig.)

A ráczok felkonczolják Kecskemétet 1707-ben. Dr. Réthy Gyula. Pesti Hirl. okt. 27.

Az országgyűlés ujonczmegszavazási joga. IV. folyt. 1715—1848. Tihanyi L. Athenaeum 1907. 4. sz.

Lady Montague levelei. 1716. s k. Wertheimer Ede. Pester Lloyd 1907. nov. 3. (V. ö. a febr. 26. számot.)

Hadik András Berlinben. Pesti Napló okt. 20. — *Hadik Berlinben.* Magyarország okt. 18.

Gf. Andreas Hadik. Fremdenblatt okt. 16. Czikkiró: J. von N. (A keztyükről szóló ismeretes adoma megvan már Hormayr Anemonenjai-ban.)

Über die Zustände Ungarns unter Josef II. Adler Sigmund. Megjel. a »Festgabe zum 100-jährigen Jubiläum des Wiener Schottengymna-

siums«. Ismertették a bécsi lapok. (Böven ismertetem a Jahresberichte der Geschichtswissenschaft 1907. szőlő évi jelentésben 487. sz. alatt.)

Az 1790/I. országgyűlés története. 2. kötet. Irta Marczali Henrik. 1907. Ismert.: N. Pest. Journal 1907. decz. 6. (Peisner). XX. század (1908. Harkányi); P. Napló 1908. jan. 4. (Seress) és Alkotmány, 1909. decz. 25. (Göröcsöni).

Fiume a francia háborúk idején. Fest Kálmán. N. Pest. Journal decz. 5. (1809. nov. 12. — 1813. aug. 6. francia kézen, 1813. júl. 2. angol hadihajók bombázták. Csak 1822. lépett újra magyar kormányzó hivatalba.)

Martinovics Ign. levelezése. Közli Zsák Ad. Irodalomt. Közlem. 1907. 448—73. (24 levél 1774—92, vagyis abból az időből, midőn Martinovics még Budán élt a ferenczrendiek kolostorában.)

Széchenyi und Metternich. Viszota Gyula. Pester Lloyd decz. 12. (Adalék a közadózás történetéhez. Említi Széchenyi első lépéseit, czikkeit, hogy a nemességet az eszmének megnyerje. A Jelenkorban megjel. czikkét (1843.) Metternich b. Jósika által lefordította magának és aztán széljegyzetekkel kísérte. Czikkirő közli mind a kettőt. Széchenyi (mellesleg mondva) Bezerédj Istvánnal sem értett egyet, az ő javaslata ellen irányult a »Pisztoly korai elsülése« hírlapi czikke a Jelenkorban. Széchenyiben viszont Metternich nem bízott.)

A nemesség »szüz vállalai«. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 1907. 327. l.

Visszaemlékezés az 1847/48-iki országgyűlés megnyitására. Bellágh Aladár. Magyarország nov. 17.

Az angol és az 1848-iki magyar alkotmány (állítólagos) rokonságáról. Pesti Hirl. nov. 3. (Lord Brougham, Freeman és Concha Győző véleménye.)

Amerika (az Egyes. Államok) és Magyarország követői 1848-ban. Pivány J. Budapest. Szemle 1907. 366. füzet, 321—47. l.

A szabadságharc pecsétnyomói. Bolkay. Budapest. Hirl. okt. 17. (A pesti váltótörvényeszek pecsétnyomója 48-ból és egy 1849. készült koronátlan pecsétnyomó.)

A szerbek és a szabadságharc. Báró Helfert József. műve nyomán, mely ellenséges irányzata daczára fontos mint anyaggyűjtemény. Budapest. Hirl. 1907. aug. 4.

Isaszeg. K. S. Az Ujság szept. 22.

Komáromi napok. Epizód a szabadságharcból. F. L. Az Ujság 1907. szept. 14.

Görgei Arth. és a világsi fegyverletétel. (Beszélgetés b. Bohus Lászlóval, a tábornok vejével.) Aradi Függetlenség aug. 13. és N. Pester Journal aug. 15.

Czecz tábornok emlékirataiból. Spanyol eredetiből magyarra fordítva Pesti Napló szept. 19.

Bartsch kapitánynak Haynauról írt tanulmányát (Danzers Armeezeytung 1907. 3. szám) ismertette a P. Lloyd. 1907. júl. 21. (Bíráló Radetzkyre is hivatkozik.)

Október hatodika. F. Imre. Az Ujság okt. 6. Arra tatal, hogy a hivatalos pöriratokat még mindig hivatalos titok fedi.

Csányi László életéből. Borbély György. A Csányi-emlékkönyv nyomán Budapest. Hirl. 1907. júl. 11.

Csányi László 1790—1849. Kovács János. Magyarország okt. 10.

Kossuth Lajos köröző levele (1849. őszén). Budapest. Hirl. okt. 4.

Fruit. Borsovay G. Magyarország okt. 30. (Ez a rövidke felirat olvasható a galatai temetőben az 1857. elhalt Stein magyar emigráns sírkövén. 1848. mint Stein Miksa csász. altábornok fia beállott honvédek és mint tüzerfőhadnagy harcolta végig a szabadságharcot. Világos után emigrált,

Kmetty-vel együtt áttért török hitre és *Ferhát pasa* néven részt vett a krími hadjáratban; utóbb pedig mint Kizslasz efendit a portán alkalmazták.)

I. *Ferencz József*. Colquhoun R. A »The Fortnightly Review nyomán Budapest. Hirl. nov. 3.

Viktória királynő levelei Palmerstonhoz (Kossuth Lajos tervezett fogadtatása ügyében 1851). P. Lloyd, okt. 16.

L. Kossuth in London. Budapest. Tagblatt 1907. nov. 3. (Herzen Sándor mémoires-nyomán.)

Figyelmessy mint emissarius. Budapest. Hirl. 1907. júl. 28. (Prottmann kijátszása.)

Császárlátogatás Szegeden 1857-ben. P. Hirlap szept. 29.

Hám János szatmári püspök. († 1857.) Kudora János. Magyar Állam nov. 23.

I. Ferencz József és Viktória királynő levelezése (az 1859. háború ügyében). Magyarország okt. 18.

Feldzeugmeister Benedek und die ungarische Presse im J. 1860. Ed. v. Wertheimer. Pest. Lloyd 1907. nov. 16. (A kormányzóvá kinevezett tábornagyszernagy emlékiratban sorra bírálhatja és latolgatja az akkori napilapokat és szerkesztőiket, elsősorban a P. Naplót (b. Keményt) és a Pesti Hirnököt (Török), melyektől legjobban tart; a »Vasárnapi Ujság«, »Politikai Ujdonságok«, Jókai Üstököse és az »Idők Tanuja« is megérdemlik az éber ellenőrzést, a német lapok közül pedig a P. Lloyd és a bécsi »Wanderer«, melyekben Falk Miksa szokott nyilatkozni. Még mielőtt Benedek a szelid nyomást durvább eszközökkel felcserélhetné volna, visszahívták.)

Die Erstürmung des Franzhofes bei Blumenau—Pressburg 1866. Danzers Arme-Zeitung 1907. 25. szám.

Deák-relikviák. Csoór Gáspár. Magyarország nov. 8. és M. Hirl. decz. elején. (1. Deák és a Nedeczky-leányok. 2. Deák F. a pozsonyi jezsuita kolostorban. Hogy az utóbbi elbeszélés légből kapott, bizonyította az Alkotmány nov. 10., a mennyiben Pozsonyban 1774—1853-ig jezsuiták nem is voltak.)

Hol volt Deák Ferencz a koronázás ideje alatt? F. L. — Budapest. Hirl. 1907. júl. 28. (Határozott választ ő sem adhat, de megczáfol számos mendemondát.) — Más tanúk (u. ott júl. 30. és 31.) azt vitatják, hogy Deák F. egy tribünről nézte a koronázási menetet. Egy harmadik szemtanú nyilatkozatát l. u. ott. aug. 2.

Die staatsrechtliche Form der Verträge seit 1867. Bors Emil. Pester Lloyd. szept. 26.

La compromise de 1868 entre La Hongrie et La Croatie. Horn G. ily cz. művét ismert. Horváth János dr. a Független Magyarországnak nov. 17.

Az egyházpolitikai reformok előzményei. Vikár Béla. Czikksorozat Trefort-tól kezdve. A Magy. Hirl. 1907. szept. 10. s k. számaiban.

Szilágyi Dezső. Alkotmány 1907. szept. 11. — Továbbá: a Telepesen vagyis Szilágyi-telepen (Bács vm.) felállított Szilágyi-szobor. (Hírlapok 1907. szept. 9. és 16.)

Kállay András szabolcsmegyei főispán feljegyzései. Bp. Hirl. 1907. júl. 31. *Der Kossuthkultus in Ungarn*. Ninold Fer. ily cz. munkáját (Linz 1907.) ismertette a Budapest. Hirl. szept. 29.

Emléktábla Kossuth Lajos torinói házában. Ifj. Bleuer Samu. Az Ujság szept. 20. (Már 1894 óta jelzi emléktábla a Via dei mille 22. számát.)

Magyarország és a Külföld. Válasz Björnson támadásaira (a magyar nemzetiségi politika ügyében). Gratz G. a Neue Freie Presse-ben, nov. 17.

Spitzmüller Alex., *Die Quote* cz. nagy művét (Bécs, 1907.) ismert. részletesebben a Budapesti Hirl. 1907. szept. 13. és a bécsi Zeit szept. 13.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1911 évi ápr. hó 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnökllete alatt dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, Daniel Gábor, Dedek Crescens Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Erdélyi László, dr. Gombos Albin, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Mangold Lajos, dr. Melich János, báró Nyáry Jenő, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó László (Bártfai), Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Gombos Albin és dr. Domanovszky Sándor vál. tagokat kéri fel.

30. Borovszky Samu titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak: *alapító tagúl* 200 (kettőszáz) koronával Szentmáriay Dezső kuriai bíró Budapesten (aj. báró Nyáry Jenő); *évd. r. tagokúl 1911-től*: dr. Baán Achill ügyvéd, egyházm. ügyész Eperjesen (aj. Iványi Béla), Bartók János polgári isk. tanár Rákoskeresztúron (aj. a jegyző), Ferber Mihály bölcsészethallgató Budapesten (aj. a titkár), dr. Fóti József Lajos tanár Budapesten (aj. Gombos Albin), dr. Kovács Miklós ügyvéd Nyiregyházán (aj. Zimmermann Rezső), Kremmer Dezső fővárosi múzeumi tisztviselő Budapesten (aj. Csánki Dezső), Nagy Károly hivatalnok Budapesten (aj. Borovszky Lajos), Nagy Zoltán vasúti állomási főnök Verebélyen (aj. Matunák Mihály), Némäti Kálmán könyvtárőr Budapesten (aj. Angyal Dávid), Pogány Károly nyug. főispán Poklisán (aj. Török Bertalan), Sárossy Gergely polgári isk. tanár Marczaliban, Kalazantinum, a kegyesr. hittudományi és tanárképző intézete Budapesten (mindkettőt aj. a jegyző).

Megválasztatnak.

31. Gombos Albin vál. tag *Észrevételek Péter király uralkodásához* cz. a. éles megfigyeléssel párosult kritikával megírt értékes tanulmányát, Domanovszky Sándor vál. tag pedig dr. Karácson Imre r. tagtól *A magyarok harczi az őshazában* című becses dolgozatot olvasta fel.

Az odaadó figyelemmel hallgatott és élénk tetszéssel fogadott felolvasások a *Századokban* meg fognak jelenni.

32. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1911 évi február és márczius hónapokról szóló kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt ..	14912 kor. 08 fill.
összes kiadás.....	3003 » 81 »
maradvány.....	11908 kor. 27 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő

7328 kor. 80 fill.

követelést, 1911. márcz. 31-én összesen 19237 kor. 07 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a gróf Teleki-családtól az 1909—1911. évekre befolyt 6000 kor. a »Teleki Mihály levelezése« alapjához csatolandó, a Péter Andrástól alapítványa fejében befizetett 200 kor. tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az elnökség utasítottatik, hogy a 6000 koronát a *Teleki Mihály levelezése* cz. alaphoz csatoltatván, az alapítványul befolyt 200 koronán vásároltasson annak megfelelő névértékű 4%-os m. koronajáradékkötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

33. Jelenti, hogy az Első magyar általános biztosító-társaság 200 koronát adományozott a társulat szükségeire, mit az elnökség már meg is köszönt a biztosító-társaság igazgatóságának.

Tudomásul vétetik.

34. Bemutatja néhai Horváth Lajos társ. alapító tag 1903. szept. 20-án kelt végrendeletét, mely szerint 400 koronás alapítványa kiegészítésére 600 koronát hagyományozott a társulatnak.

A végrendelet a Bartányi Gyula végrendeleti végrehajtó úr levelével együtt a szükséges lépések szives megtétele és annak idején leendő jelentéstétel végett kiadatik dr. Bathó Béla társ. ügyész úrnak.

35. A Thaly Kálmán-alapítvány alapítólevele kormányhatóságilag helyben hagyatván — a társ. ügyész úr felkértek, hogy a pozsonyi kir. járásbírósnál értékpapirokban letétben őrzött 50.000 kor. alapítvány kiadatása, illetőleg a kormányhatóságilag jóváhagyott

társulati alapítólevél 3. szakasza értelmében *Néhai doctor Thaly Kálmán alapítványa történelmi czélokra cz.* alatt a Magyar Földhitelintézetnél leendő elhelyezése iránt a szükséges lépéseket az elnökséggel egyetértőleg megtévén, erről a választmánynak jelentést tenni sziveskedjék.

36. A f. évi r. közgyűlésen ig. vál. tagokká megválasztott Lehoczky Tivadar, Lukacsics József és Bártfai Szabó László köszönete — tudomásul vétetik.

37. Olvastatik Melich János dr. vál. tag bírálati jelentése, mely szerint dr. Fáy Eleknek a gróf Zichy Jenő-pályadíjjal való megkoszorúztatásra beküldött *A magyarok őshona cz.* munkáját a kifejtett okokból teljesen elhibázott dolognak tartja.

A vál. a köszönettel fogadott bírálati jelentés alapján a pályadíjat — bár szerző láthatólag lelkesedéssel és szorgalommal dolgozott munkáján — ez alkalommal sem tartja kiadhatónak.

38. A *Thüringisch-Sächsischer Geschichtsverein* a Saale melletti Halléban *Jahresbericht* és *Thüringisch-Sächsische Zeitschrift für Geschichte und Kunst cz.* folyóirataira nézve csereviszonyt ajánl társulatunknak.

A vál. a felajánlt cserét elfogadja és a *Századok* megküldését egyhangúlag elhatározza.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.,
elnök.

Barabás Samu s. k.,
jegyző.

Hitelesítjük:

dr. Gombos Albin s. k.,
vál. tag.

dr. Domanovszky Sándor s. k.,
vál. tag.

A MAGYAROK HARCZAI AZ ŐSHAZÁBAN.

A magyarok őshazájára vonatkozólag az arab és a bizánczi tudósítások nem szólnak elég határozottan, azért tág tere nyílik a találgatásoknak.

A Lebedia név alatt emlegetett ősi hazát némelyek a Bug és a Dnjeper folyók között vélik,¹ mások a Don és a Dnjeper között elterülő sík vidékre helyezik,² némelyek pedig a Don és a Kubán folyók közt keresik.³

Nem szándékozom felsorolni azokat az adatokat és következtetéseket, melyeket tudósaink a maguk állításának bizonyítására felhoztak, e helyett inkább a kérdés tisztázására a sokat idézgetett arab és bizánczi történetíróknál is régebbi írónak, a nyolczadik századbéli *Ghévond várdábed* örmény történetírónak munkájára hívom fel a figyelmet, ki a magyarok őshazája kérdésében határozottabban nyilatkozó tanú, mint a későbbi bizánczi és arab írók. A figyelemre eddig nem méltatott örmény író⁴ az araboknak örményországi háborúiról és hódításairól írt munkájában két helyen is említést tesz az araboknak a magyarokkal viselt háborújáról abban az időben, mikor a magyarok még az ősi hazában laktak.

Mielőtt az örmény író könyvének e háborúra vonatkozó szövegét közölném, egy-két szóval említést kell tennem az íróról és munkájáról is.

¹ Rohonyi Gyula, *A honfoglalás története*. Budapest, 1896.

² L. ezekről Borovszky Samu, *A honfoglalás története*. Budapest, 1894., továbbá gr. Kuun Géza, Marczali és mások műveit.

³ Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903, 30—32. l.

⁴ Erről az örmény íróról Fraknói sem tesz említést *Örmény kútjók a magyarokról* című dolgozatában. *Századok* 1870. 633.

Ghévond várdábed a nyolczadik század második felében élt Örményországban, a mikor Örményország már az arabok fennhatósága alá tartozott. Ghévond neve mellett a *várdábed* szót találjuk, a mi az örményeknél a hittudósoknak czíme volt, ez tehát azt jelzi, hogy papi hivatalt viselt.

Történelmi munkájának tárgya az arabok és az örmények között lefolyt háborúknak elbeszélése, az araboknak Örményország ellen indított első háborújától kezdve egész a 778-ik évig Kr. u. s így nagyobb részben saját korának eseményeit írja le. A régebbi eseményeket egész 662-ig csak futólagosan említi s akkor kezd beszédesebb lenni, mikor saját korához közeledik.

Az örmény író az araboknak a magyarok ellen viselt háborúiról azért tesz említést, mert Örményországon át vezetett az út az ősi magyar hazába az arab csapatok számára, s a magyarok ellen intézett hadjárat viszontagságait Örményország is mindenkor megérezte.

Ghévond várdábed munkájának eredeti kézirata az ecs-miádzini híres kolostor könyvtárában van. Ebből az eredeti kéziratból Reinaudnak, a párizsi Institut tagjának felkérésére Sáh-názárián Gárábed örmény író pontos másolatot készített a párizsi Bibliothèque számára s egyúttal lefordította azt francziára is, mely fordítás magyarázó jegyzetekkel ellátva 1856-ban jelent meg Párizsban.¹

Az örmény író könyve szerint a magyaroknak, kiket ő húnoknak nevez, lakóhelye a hetedik század végén és a nyolczadik század elején a Káspi-tenger mellett terült el s a magyarok fővárosát *Tárkhon* néven említi, mely szintén a Káspi-tenger közelében feküdt. Közvetlenül a Káspi-tenger partjánál levő Derbend várában is magyar őrség volt a nyolczadik század elején, mikor az arabok első támadásukat intézték Örményország felől a magyarok ellen.

Az arabok első háborúja az ősi hazában élő magyarok ellen az Ommájádok családjából való Szulejmán khalifa idejében történt, a ki a hidsre 96. évtől 99-ig uralkodott, vagyis idő-

¹ *Histoire des guerres et des conquêtes de arabes en Arménie par l'éminent Ghévond vardabed arménien, écrivain du huitième siècle.* Traduite par Garabed V. Chahnazarian. Paris, librairie de Ch. Meyrueis et Comp. 1856.

számításunk szerint 715—717. Az araboknak a magyarok ellen intézett eme hadjáratát az örmény író a következőleg beszéli el: »Valid fejedelem¹ meghalt, miután a muszalmán birodalmat tíz évig és nyolcz hónapig kormányozta. Utána Szulejmán foglalta el a trónt, a ki két év és nyolcz hónapi uralkodás után halt meg. Uralkodása második évében nagy hadsereget szerelt fel, mely Meszlim parancsnoksága alatt a Káspi-tenger partjai felé indult.

Ez a hadsereg ostrom alá fogta a megerősített Derbind várost s leverte annak húnokból álló őrségét és elűzte onnan. Ezután hozzáfogtak a város erődítményeinek lerombolásához, melyeket teljesen le is romboltak volna, hacsak rá nem találtak volna az egyik fal alapjában egy nagy kiterjedésű köre, a melyen a következő felírás volt: »Marcianus, a korlátlan hatalmú császár, építtette e várost védőfalaival és tornyaival s kincstárának sok pénzét költötte reá; későbbi korban Iszmáel fiai ezt majd lerombolják és saját költségükön újra felépítik.« Ez a felírás visszatartotta az arabokat attól, hogy az erődítményeket egészen lerombolják. Ezután a kőművesek hozzáfogtak a munká-
hoz és a falkerítés lerombolt részeit újra felépítették.

Meszlim innen tekintélyes haderejével behatolt az ország belsejébe is; átment Dsorán², az erős váron, kirabolta a húnok országát és fővárosuk, Tárkhon³ előtt állapotott meg. Az országukat elárasztó ellenség betörésétől megrémült lakosok értesítették a khazárok khágánját.⁴ Ez sietve igen jelentékeny hadsereget gyűjtött össze s ezek az erős és vitéz katonák, kiknek hírét az egész világ ismeri, útnak indultak és az arab hadsereggel szemben állást foglaltak.

Több nap csatározásokkal telt el, a nélkül, hogy rendes ütközetet vívtak volna, a melyet a khágán halogatott, sőt került, mert Alp-Tárkhán megérkezésére várakozott, a kit segítségül hívott. A khazárok hadserege, melynek száma napról-napra növekedett, erősen nyugtalanítani kezdte Meszlimet, az arabok

¹ Valid khalifa 705—715. uralkodott.

² A mai Sura város helyén volt, nem messze a Káspi-tengertől.

³ A franczia fordításban *Tharkhon* alakban írta át e nevet a fordító.

⁴ A khazárok vagy másképp kazárok fejedelmét khágánnak nevezték. A khágán vagy helyesebben khákán eredetére nézve khinai szó s jelent uralkodót.

vezérét, ki utoljára megijedt és most már csak arra gondolt, hogy mikép meneküljön el. A visszavonulásra szükséges előkészületeket megtéve, megparancsolta, hogy a tábor minden pontján nagy tüzeket rakjanak, melyek mellett hátrahagyta podgyászát, ágyasait, szolgálait, szolgálóit, sok más alsóbbrendű néppel, maga pedig visszavonult a Kaukázus belsejébe és keresztülhalolva az erdőkön, nehezen járható utakat tört magának, melyeken át sikerült elmenekülnie az ellenség csapásai elől. Szulejmán azalatt halt meg, a míg ez a hadjárat történt.»

Ennyit mond az örmény író a magyarok ellen intézett első hadjáratról, mely az arabokra nézve szerencsétlen kimenetelű volt. Ez a hadjárat a 717. év nyarán és őszén történt, mivel az örmény író szerint Szulejmán khalifa halálával egybeesik, Szulejmán khalifa pedig a hidsre 99-ik évében Száfár hónapban halt meg,¹ a mi időszámításunk szerint a 717. évi szeptember havának felel meg.

Meszlim vezér vereségének megbosszulására az arabok Hesám khalifa idejében² újabb hadjáratot indítottak Örményországon át a magyarok ellen, mely hadjáratban az arabokkal együtt részt vettek az örmény csapatok is. Az örmény csapatok vezére az örmény Bagratuni fia, Ásott volt, az arab csapatoké pedig Merván, a ki ekkor Örményország főkormányzója volt.

Az örmény író e hadjáratot a következőleg írja le: »Mohammed fia, Merván, Örményország főkormányzója, nagyszámú sereg hadilábra állításával foglalatосkodott s csatlakozott hozzá Ásott parancsnok is nákhrárjaival³ és lovasságával. Merván és Ásott ezzel a hadsereggel betörték a húnok országába és elfoglalták azok városát,⁴ miután őrtségét legyilkolták. A városuk elfoglalása miatt kétségbeesett lakosok nagyobb része vagyonát a Káspi-tengerbe hányta, a hová azután maguk is belevetették magukat, a halált keresve.

¹ L. erről Sánizáde *نخبة التواريخ و الاخبار* című művét.

mely az arab khalifák pontos genealogiáját közli.

² Hesám khalifa 722–742. uralkodott.

³ Nákhrár, az örmény előkelőségek neve.

⁴ A várost nem nevezi meg, de valószínűleg Tárkhon városát érti. alatta, mivel fennebb említette, hogy az volt a főváros.

Merván és Ásott, miután a húnok közül nagyon sokat elfogtak és temérdek vagyont elraboltak, diadalmenetben visszatértek. Mikor Pártáv vagy Berde¹ városába érkeztek, a mely kereskedő város, Merván a hadifoglyoknak és a zsákmánynak ötödrészét kiválogatta s azt ajándékkul küldötte Hesámnak, az ő urának s hozzákapcsolta a jelentést is, a melyben elbeszélte a győzelem történetét. A khalifa igen meg volt elégedve a hadjárat szerencsés eredményével, valamint a foglyokból és zsákmányokból küldött ajándékkal s Mervánnak és seregének megelégedését fejezte ki.

A zsákmánynak és a fogoly húnoknak többi részét csapatai között felosztotta, egy részt azonban Ásottnak és a többi előkelő örmény nákhároknak adott belőle.«²

E második hadjárat évére nézve az örmény irat nem említ semmi évszámot, csupán annyi magyarázható ki a szövegből, hogy Hesám khalifa uralkodásának második felében, talán a vége felé történt.

Egyébként a dolog lényege nem is ebben van, hanem inkább abban a kétségtelen történeti eseményben, hogy őseink — mert a Káspi-tenger környékén tanyázó húnok neve alatt a nyolczadik század elején más népet nem is lehet érteni, mint magyarokat — két ízben is háborút viseltek az ősi hazában az arabok ellen s a második háború rájuk nézve szerencsétlen volt. Ez a háború is egyik oka lehetett, hogy az ősi hazából nyugat felé költöztek.

E harcok leírásából másrészt világosság derül az ősi magyar hazának holfekvésére nézve is.

DR. KARÁCSON IMRE.

¹ Pártáv vagy Berde város, jelenleg kis örmény falu az Araxesz mellékfolyójának, a Thárthárnak partján.

² Az első hadjárat leírása az idézett munka 38—39. lapján, e második pedig a 111—112. lapon található.

PAULER GYULA EMLÉKEZETE.

A Magyar Történelmi Társulat 1911 február 16-iki ünnepi ülésén tartott emlékezésed.

Irta és előadta: DR. THALLÓCZY LAJOS.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY —

VI.

A M. Tört. Társulat alakulása. — Pauler Gy. három főmunkája. — Históriai elmélete. — Pauler Gy. másodelnök. — A történelmi érzék hanyatlása s társulatunk. — Teendő.

Pauler Gyula történetíró munkássága szorosán összefügg társulatunk alapításával, 1870 óta az Akadémiában kifejtett működésével s az országos levéltár anyagának megismerésével. Ifjúkorbeli tanulmányai — mint azt előbb feltüntettük — a XVII. század második felében szereplő egyénei körül forogtak. 1867-ig jobbra csak az írott kútfőket bonczolgatta. Apránként tudatára jött, hogy levéltári kutatások nélkül az egyes részleteket nem lehet megérteni. A bécsi Akadémia s a mi Akademiánk kiadványaiból, barátai: Thaly Kálmán és Fraknói Vilmos munkásságából és ösztönzésökre meggyőződött, hogy egyes korszakok feldolgozása csak kitartó levéltári búvárkodás alapján sikerülhet. Annyi episodját ismerte már Lipót korának, annyira áttanulmányozta az addig megjelent nyomtatott anyagot, hogy szinte magától kínálkozott a thema: megírni annak a nagy 1711-ig tartó küzdelemnek az ouverture-ét, mely a Wesselényi Ferencz nevéhez fűződő összeesküvés neve alatt ismeretes. Évekig érdeklődött tárgya iránt, kutatgatott, de a személyes baráti összeköttetésen kívül hiányzott az a kör, a hol szaktársakkal szakszerűleg vitatkozhatik s a közönséghez is szólhat. Az Akadémia tört. bizottsága szűk javadalmazásához képest eladdig ugyancsak nagy munkásságot fejtett ki, a napi sajtó tudomást is vett róla, de a

nagy közönség a komoly kútfőgyűjteményekkel nem is törődhetett. Szükség volt tehát felköltetni a közérdeklődést. Midőn társulatunknak Ipolyi Arnold összehívta első értekezlete 1867 február 2-án megtartott, — fájdalom, a résztvettek közül már senki sem él — ennek nyomában csakhamar létre is jött az. Az első közgyűlésen Horváth Mihály hangoztatja, hogy: »a kormányok és egyes tudományos intézetek halomra gyűjthetik a történelmi kincseket: de mily korlátolt ezek haszna, ha csak néhány szak tudós kezein forognak s a társadalomba, a nemzet nagy tömegébe nem hatolnak be«.

Csakhamar megalakul a választmány, melynek akkori tagjai közül ma már csak Fraknói Vilmos él. Pauler Gyula is beleke-
rült a választmányba s barátja Thaly Kálmán mellett elvállalta kis ideig az ügyészséget, azután a jegyzőséget. Társulatunk történetének írójára vár a feladat, hogy azt az élénk pezsgést, a mely a fiatal társulatban mindjárt megalakulása idejében megindult, apróra részletezze s mindazok érdemeit méltassa, a kik abban tényezőök voltak. Ez a mélyreható érdeklődés megfelelt a hatvanhetes újjáéledés nyomában kelt közhangulatnak. Megindulhatott a szabad fejlődés. Oly emberek álltak a társulat élén, mint Horváth Mihály, a ki — mint említők — egy darab Európát hozott Magyarországra, s oly ember agitált a társaság céljai mellett, mint Mikó Imre, a ki a nagy nemzeti küzdelemben a történelem fegyvereivel harczolt. Még élt, ha megtépázva is, a középosztály s az intelligentia még annál is lelkesebben karolta fel a históriai emlékeket, az aristocrazia pedig kötelességének tartotta anyagi eszközökkel járulni a múlt felderítéséhez, melyben annyi része volt. Ebben a mozgalomban Thaly Kálmán agitatorius heve mellett már elejétől fogva nagy része volt Pauler Gyulának. Született társulati ember. Szemei előtt mindig a köznek az érdeke lebeg, a társasági cél, melynek mindent alárendel; azért azután elvállalja a legapróbb megbízatást, résztvesz mindenben: kirándulásokban, elvállal előadáságot, egyaránt érdeklik a társulat szellemi és anyagi ügyei, a hol arra való embert lát, ösztökéli. Mint erős gerinczű embernek, magától fejlődik a tekintélye, mert mindenki tudja, hogy nem tekinti a szövetkezést a saját emelkedése eszközének. Mindezt tudjuk valamennyien, a

kik vele működünk. De a ki átlapozza és használja társulatunk közleményeinek, a *Századok*nak 1903-ig terjedő köteteit, öntudatlanul is constatálni kénytelen, hogy a történetírásnak nálánál kitartóbb, szorgalmasabb munkása legfelebb Thaly Kálmán volt, de egyetemesebb és sokoldalúbb egy sem. Sokoldalúsága alatt értem, hogy a legkülönbözőbb tárgyú művekről mintaszerű bírálatokat közölt, termékenyítő eszméket vetett fel, egyetemeség alatt pedig azt, hogy őt szaktárgya mellett a történetírás egyetemes feladatai is érdekelték. Azok közé tartozott, a kik a tudomány fejlődésével maguk is haladnak. A mennyire szívósan ragaszkodott nézetéhez, sohasem röstelte megvallani tévedését s ha nem volt tisztában magával, utána járt és önmagát igazította ki. Igazi, elfogulatlan, mesterségét értő történetíró, mentől több anyagot búvárol át s mennél messzibbre lát, annál élénkebben érzi a hiányokat és a történeti szemmérték fogyatkozását. A lelkes történetíró rendszeren nagyító üveggel néz, a hyperkritikus pedig megfordítja a látócsövet és mindent kicsinyít. Hiszen a történetírásban legtöbbit árt az optikai csalódás, szabad és tiszta szemmel kell ott nézni mindent, a microscopiummal pedig módjával kell elbánni. Talán túlságos bőven feszegetem e közismert dolgokat, de mindez Pauler történetírói lényének megismeréséhez tartozik, a ki társulatunk keretében nagyszámú terjedelmesebb közleményeivel és ezekből kiforrott derekas munkáival állott a történetírók első sorába.

Nem akarok bibliographiai munkát végezni. A kit jelentős közleményeinek tartalma érdekel, vagy ha valaki már egyszer vállalkozik történetírásunk történetének megírására, amúgy is apróra lesz kénytelen méltatni ezeket. Én itt csak főmunkáiról akarok megemlékezni, a melyek nevét történetírásunkban meg fogják őrizni.

Első nagy munkája, melynek keletkezése történetével kezdük e fejezetet, 1876-ban jelent meg.¹ Már a *Századok* első évi folyamában (1869) a Zrinyi Péterről írott életrajzzal jelzi, hogy ennek a kornak beható tanulmányozására törekszik. Egyik bírá-

¹ *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. 1654—1671 I—II.* Budapest, 1876. Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó válalata.

latában,¹ melyet Fraknói Vilmos és Ráth Károly *Dallos Miklós győri püspöknek a politikai és diplomatiái iratairól* (1618—1626) tett közzé a *Századok*ban, hibáztatja Fraknóinak Bethlen Gábor ellen tanúsított bizonyos animositását. Kijelenti, hogy »a történetírónak joga, sőt kötelessége hibáit kimutatni, kímélet nélkül megróni, de ellenfeleinek sem szabad kegyelmeznie. Vétünk a történeti igazság ellen és hamis színben tüntetjük fel a múltakat, nemcsak valótlan állítások által, hanem akkor is, ha egyik félnek hibáit kiemelve, a másik fél hibáira szinte reá nem mutatunk«. Ezt a tételét megszívleli, a mikor kijelenti, hogy Zrinyi Péter életét »minden kedvezés, minden ellenszenv nélkül szándékozik elmondani; a tények maguk mondjanak felette ítéletet«. ² E tanulmányában már felhasználja a kamarai levéltár iratait s Hajnik Imre szívességéből a bécsi hadi levéltár másolatait. Szükségét érzi azonban, hogy maga is felmenjen Bécsbe s 1870-ben és később majdnem minden esztendőben hosszabb időt tölt az ottani levéltárakban. Végre megjelenik kétkötetes munkája a *Wesseleányi összeesküvésről*. Saját munkája jellemzésére ³ felhossa, hogy az elbeszélésben egyszerű és világos akar lenni, kerüli a subjectiv okoskodásokat. A személyek jellemzésében lehetőleg saját szavaikat használja és feltünteti a légkört, a melyben mozogtak. Megtartotta a chronologiai rendet, mert meg van győződve, »hogy a legtöbb történelmi balfelfogásnak alapja az eseményeknek önkényes

¹ Bírálatai, valamint főbb közleményei megérdemelnék a külön kiadást. Így például a maga nemében mestermunka az az alig négy lapnyi ismertetés, a melyet Vitéz Jánosnak Fraknói Vilmos írta életrajzáról tett közzé. Hasonlatai talán merészek, de végtelen finom analysis van abban, a mit mond, hogy miért vált el Vitéz János Mátyástól. (*Századok* 1879. 423—428. l.) Velősebben értékelni egy munkát, jobban kimutatni helyét, compositióját, mint a hogy Pauler ez alkalommal tette, nem lehet. Igaz, hogy újabb időben nálunk is szokássá vált egyes nagyobb munkákról essayket írni. Ez alatt azt értjük, hogy elolvassák a könyvet és azután annak a kivonatát többé-kevésbbé szellemes megjegyzésekkel fűszerezve, odatárczázzák a közönség elé. Ez angol minta akar lenni. Azonban nem így van, mert az angol essay legelőbb is a tárgyalás alapjául felvett munkának a tartalmát közli velünk oly formában, hogy megtudjuk, mik az illető író nézetei és azután egyúttal megtudjuk azt is, hogy az essay-író miképen vélekedik a tárgyról. Nálunk mindig csak a t. essay-író látjuk, de sohasem tudjuk, a szerző mondja-e vagy pedig az essayistának a felfogását olvassuk. A legtöbb esetben a kettő össze van keverve és a dologról nem nyeriünk tiszta képet.

² *Századok* I. 89.231. l.

³ I. kötet IX. lap.

csoportosításában rejlik, miáltal azok gyakran természetes összefüggésökből kiragadtatván, olyanoknak tűnnek fel, minőnek az író éppen feltüntetni akarja«. E munkája megjelenése óta 35 év telt el. A kutatások sok új adatot hoztak napfényre, a melyek itt-ott változtatnak a képen, de máig is nemcsak élvezhető, hanem nagyértékű, alapos munka ez a Pauler-féle typus legjavából. Az ifjúi lelkesedés himpora már elszállott a felfogásáról. Az európai viszonyokat tekintetbe veszi és ezt a mozgalmat nem kiszakítva, de azokkal való összefüggésükben tárgyalja. Mindazonáltal hű és még ott is, a hol bírál, oly képet nyújt, a mely meggyőz. A kor felett áll, nem »élte úgy belé magát« a költő és a hazafi képzeletével, mint Thaly Kálmán a Rákóczi-korszakba, de ítéletét, akár egy bírót, mindig el lehet fogadni. Erős katolicismusa ebben a munkában is feltűnik, de azért igazságos a protestánsok iránt.

Az *Árpádházi királyok története* az első, rendszeres kritikával s a lehető teljes anyag alapján készült történeti munkánk.¹ Úgynevezett Standardwork ez, melynek eredményeihez fogja majd fűzni munkáját ennek a nagy korszaknak az új történetírója, mert hiszen minden korszak történetét újból megírja a következő nemzedék. A változó szempontok s a bővülő anyag magától megteremtik annak a szükségét. Pauler munkájának azt az előnyét, hogy absolute becsületes kritikával készült s az addig inkább epikus összefoglalás helyett kitűnő távlatképeket, illetőleg részleteket nyújtott, elismeri s méltatja minden objectiv történetíró.

Hogy a közönségre, a kétségtelen érdeklődés daczára sem hatott úgy, a mint azt várhatni lehetett, annak a compositio s a stylus az oka. Az olvasó úgy jár vele, mint a kizárólag dallamos operákhoz szokott fül, mely a modern zeneműveket nem érti. A stylus néhol apokalyptikusan homályos, aztán akadnak egyes gyöngyszemek a jellemzésekben, világos elemzése a jogállapotoknak, majd ismét nehezen áthidalt, alig összefüggő részletek teszik nehezzé a megértést. Pedig ha valaki nem riad vissza a fárad-

¹ *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* I—II. MT. Akadémia 1893. Nagy jutalommal és Szilágyi díjjal kitüntetett mű. — Második kiadása az Athenaeumnál.

ságtól s az egyes mozaikképeket — a mennyire lehet — egymás mellé rakja, kitűnő kép tárul eléje. Nem maradt ki abból a munkából semmi, a mi megjelenéseig ismeretes és számbavehető volt. Nem kívánom én e megjegyzést olybá vétetni, mintha a tudományosság szempontját az elbeszélés folyamatossága alá akar-nám rendelni s a vajmi ritkán eredeti nagy mondásokat, axio-mákat valami nagyra tartanám. Midőn ez iránt levélbeli eszme-csere folyt köztünk s a munka compositiójára megjegyzést tet-tem, 1893 júl. 27-én kelt levelében a következőkben adta meg válaszát :

»A compositiónál vezérelvem az volt, hogy a magyar *nemzet* történe-tét akarván írni, főszólyt az *általánosra*, a milieura kellett fektetnem, azért emelek ki pl. mindenütt éhséget, meg marhavészt is. Az egyes események-nek, individuális tetteknek stb., stb. in *theoria* csak milieu nyilvánulásai-nak kellene lenni és azért hozatnak fel, hogy az általánosra lehessen követ-keztetést vonni; in praxi azonban az általános adatok oly halványak, a speciális eseményekre vonatkozók mellett, hogy ezek látszanak főnek és legalább is zavarólag hatnak gyakran némelyekre, ha efféle dolgok bizo-nyos kerek eseményt megszakasztanak stb., stb., egyébiránt e teoriáról sokat lehetne beszélni; megengedem, hogy disputabilis, ámbár vállalkoz-nám. hogy azt megvédjem; még disputabilisabb azonban és annak megvédésére *már nem vállalkozám*, vajjon a praxis azután a concret esetekben olyan-e, hogy a *theoria* kivánalmainak és másnemű kellékeknek megfelel-e. Vagyis sikerült-e mindig és mindenhol úgy csinálni a dolgot, a mint magának a *theoriának* szempontjából is legjobban kellett és lehetett megcsinálni.«

Szóval is beszélgetvén e themáról, azt fejtegette előttem, hogy úgy nézi az eseményeket, mintha valamely erkélyen ülne s onnan nézné a menetet, mely az idők folyamán elvonul előtte. Ezzel a magyarázattal azonban nem értem be s újból felvettem, hogy a tudományosság és olvashatóság nem ellentétes fogalom, hanem egyszerűen az írni tudás kérdése. Erre azt válaszolta (1894 jun. 23-án):

»Hogy valami történeti thema olvasható legyen, az igénytelen véle-ményem szerint attól függ, mennyire emószttette meg az író a tárgyat s mennyire tudja szemléltetővé tenni. Az a legjobb clóadás, a mely mellett az olvasó nem phrasisokat hall, hanem képet alkothat magának. Igaz, hogy e képek nem mindig érdekesek, vannak száraz tárgyak is, mint pl. Norvégiában is vannak — Baedeckerrel szólva (most az utazásra kéjelgő archivarius beszél) — vidékek, melyek kevés érdekességet nyujtanak. De az ú. n. művészi törekvésnek nem szabad a tudományos teljesség meg-rontásával járni.«

E levélváltásnál sokkal szemléltetőbben fejtette ki elmé-letét a történelmi vizsgálatról, midőn így szólott :

»A múltnak tudva levő eseményei, úgy fekszenek előttünk, mint egy széthullt mozaiknak kövecsei. A feladat: belőlük megalkotni a lefolyt idők képét. De a munkánál nagy hiba előre képzelni a képet, akár a priori okoskodás, akár inductio útján, analog esetekből vonva következtetést s e képzetünk előállítását tűzni ki feladatul, elvetvén, mint haszontalano- kat, mindazon köveket, melyek a képzelt képbe belé nem illenek. Ellen- kezőleg: elővélemény nélkül, csak magukat a kövecseket tekintve, kell azokat eleinte találgatva, egymáshoz illeszteni, egymással összevetni. Mihelyt két összevaló darabot találunk, már közelebb jutunk egy lépéssel az egész képhez, mely elszigetelt csoportjaiban is fokozatosan kiegészíti és megigazítja magát, mi végre — meglehet — egész más alakokat tüntet föl, mint a minőket előre vártunk, gyanítottunk. Hézagok mindig fognak maradni. Nincs emberi *tudomány* hézag nélkül. A mozaik részeiből némelyek elvesztek. Másoknak kellő helyét nem találtuk meg. De az üres helyek is tanulságosak s ha ki nem töltjük *mi*: a haladó tudomány, vagy egy ügye- sebb kéz kitöltheti idővel; de útja van szegve e haladásnak, vagy legalább meg van az nehezítve ott, hol a hézagokat képzeleti dolgokkal, mestersé- gesen elfedjük, véleményekből, hypothesisokból mintegy sáneczot emelünk az igazság ellen, melyet a jövőnek még be kell venni, míg csak oda juthat, hogy lássa, mit kell tulajdonképen kiegészítenie.«¹

Ezt a nézetét érdekes egybevetni Comte Ágoston elméleté- ről szóló régibb tanulmányában² ugyancsak a történetírásról kijelentett exposejával, a mely ekképen szól:

»Hogyha a történelmet valódi tudományyá akarjuk emelni, min- denekelőtt vizsgálni kell minden tüneményben, ha vajjon jelentkezik-e bennük a fokozódás és hanyatlás, mit én egyébiránt kétségtelen dolognak tartok, de a mit a legelkiismeretesebb inductio útján is constatálni kell, nemcsak — mint Comte véli — a legelhaladottabb, hanem az összes nem- zetek történetéből. Ezt követni kellene azon vizsgálatnak, mikép viszo- nyulnak, mikép hatnak a hatottak egymásra ez elszigetelt tünemények pályái és talán eljövend az idő, midőn e viszonyokat matematikailag is lehetend fixirozni.«

E nyilatkozatát, a melyben sok az utópia, maga is enyhíti, és csak ismételhetjük azt a régi igazságot, hogy a történetírás elmélete és az adatokon alapuló tényleges munka úgy viszony- lik egymáshoz, mint az eszmény a valósághoz. Magasabb szem- pontot követő historikus nem nélkülözheti az elmélet tudását, hiszen mindegyiknek megvan a maga külön elmélete, csak úgy nem, mint a hogy philosophia kell minden tudományhoz, de azért ki-ki abban az irányban írja a históriát, a melyet tanul- mányainak fejlődése, s hogy Pauler kifejezését használjuk, a saját milieuje eléje szab.

¹ Pauler Gyula: *Szent-István és alkotmánya. Századok*, 1879. 2—3. oldal.

² *Szászadok* 1873. 235., 391., 462. l.

A gyakorlati történetírás terén azonban azt a célját, melyet maga elé tűzött, hogy *a nemzet életrajzát akarta megírni Árpádék 3 évszázada folyamán*, annyiban elérte, hogy ma tisztábban látunk, mint annakelőtte. Plastikusan kidolgozott alakot ugyan még nem nyújthatott nemzetünkéről, melyre ráidézi kedvenc Zrinyije mondását, hogy egynél »sem vagyunk alábbvalók«, de a sommáját, a gerinczét megalkotta avatott kézzel.

Tizenhat évig dolgozott e munkáján.¹ Indító oka a tanulmányai addigi körétől elütő célkitűzésnek egyfelől, mert a Wesselényi epizodot már befejezte, másfelől, mert az országos levéltár diplomatikai anyagát szokásos lelkiismeretességével darabról-darabra átvette s beletanult az Árpádkorba. Azonfelül Hajnik Imre is biztatta.²

S ez időtől fogva belemélyed a korba. Előbb csak tisztítja az ugart, majd mélyebben szánt. A *Századokban* közölt tanulmányaiban³ fejlődnek a nézetei s mindinkább kiélesedik a kritikája, majd összeméri kardját az éleseszű Karácsonyi Jánossal,⁴ s legnagyobb ellenfelével, Salamon Ferenczcel szemben; a törvényhozás az ő felfogását honorálja a millennium évének (895) meghatározását illetőleg. (1892: II.)⁵

E tanulmányok megjelenése után mindenki érdeklél a feldolgozott munkát. Végre megjelenik. A napi sajtó hozsannával fogadja. Mindenki beszél róla, egyik dicséri, másik kifogásokat talál, csak éppen társulatunk közlönyében a *Századokban*, mely néha tankönyveket is méltatott, nem akar írni róla senki. S végre is ki méltatta? Huber Alfonz, a kitűnő osztrák történetíró!⁶

Hát ez hogyan történhetett, kérhetnek joggal? Azért, mert nincs objectiv kritikánk.

¹ 1877-ben jelent meg első tanulmánya a *Századokban*: A magyarok megletelepedéséről, de már előbb is foglalkozott vele.

² Egyetemes jogtörténetéről egy ma is megszívlelendő bírálatot írt. *Századok*, 1876. 71. l.

³ *Századok* 1883. V. ö. *Árpád tört.* I. 465—7. s *A magyar nemz. tört. Szent-Istvánig* 1900. I. Függelék. — A Sebestyén Gy.-féle Anonymus polémia (1898) is érdekes, de ez már túlbő részletezésre vezetne.

⁴ *Századok* 1883., 1884., 1892., 1894.

⁵ *Századok* 1880. l. 97. Ezt a 895. évet olybá vette, hogy az a honfoglalásnak csak a kezdete s Pannonia 900-ban történt elfoglalásával vált az teljessé.

⁶ *Századok* 1894. 338. l.

Ebben a mi sokféle tagozatú, de mégis szorosan összefüggő társadalmunkban, a melyben minden réteg képviselőinek az érdeke kelleténél jobban átnyúlik a másikéba, a hol azonfelül a hivatalos és személyi tekintetek oly nagy szerepet játszanak, alig hallunk őszintén megokolt meggyőződést. A legtöbb esetben a tömjén, vagy a dorong képviselik a szakkritika szokásos kellékeit. Van még egy módja a kritikának, az ú. n. hallgatag elismerés, mikor t. i. semmit sem szólnak. Ime, itt van előttünk Pauler Gyula, a nagytekintélyű tudós, feje egy a maga nemében mindenütt számottevő tudományos gárdának, dícsérik szembe, de nem írnak róla.

Nem gáncs ez, mert a vád megannyiunkra szól. Egyikünknek sem volt sem kedve, sem bátorsága színt vallami. Egyébként a mi elődeinket sem menthetjük fel az elfogultság vádjá alól. Előttünk van még a heves Thaly s a keményszavú Knauz vitája, mely személyeskedéssé fajult. Mindnyájan ismerjük a Pauler—Salamon féle vitát Budapest története felett.¹ Nem ez az alkalom, hogy e két jelesünkről ítéletet mondjak, s csak azért említém, hogy a magunk passiv magatartását magyarázzam. S mégis hibát követtünk el. Pauler munkáját társulatunk folyóiratában magyar embernek kellett volna bírálni.

Harmadik nagy munkája Paulernek: *A magyar nemzet története Szent Istvánig.*² Ezt a munkáját különös kedvvel írta. »Fejet akarok adni munkámnak«,³ így szól maga a czéljáról.

Nagy fáradsággal megtanul oroszul olvasni, belemélyed az ethnologia, ethnographia s a nyelvészet idevonatkozásaiiba, s igyekszik megtalálni a csapást, a melyen megindulhat. Olyan is ez a mi honfoglalás előtti régi történetünk, mint a nagy síkságok lápjai. Az ember azt hiszi, hogy nyomon van s ha megindul, csakhamar süppedékig ér. Itt már nincsenek mozaik töredékek. Néhol a szógyök, máskor egy-egy különfélekép érthető szöveg, vagy az archaeologia pitykéi a kalauzunk. Három lovon nem lehet egyszerre nyargalmi, csak ha a különböző lovasok összeérnek, tudnak valami jelentőt tenni. De mert ily nehéz a feladat, azért vállalta.

¹ *Budapesti Szemle* 1886. 4. évf.

² 1900. A Fáy alapítványból jutalmazott munka.

³ Irja 1897 július 2.

Ezt a munkáját már bírálták, ki-ki a saját felfogása szerint. Legszigorúbban a nyelvészek, de az ethnographusok is tettek kifogásokat. Magam is azt hiszem, hogy báskir-elmélete a priori hypothesis. De hogy tudományosságunknak, e különben rövid szövegű munka függeléke maradandó nagy hasznára válik, valloim.

S ha most összefoglalom e három munkát a maga értéke szerint: fényes örökségünk ez minékünk, melynek kamatait utódaink is fogják élvezni.

De szólhatnék még Pauler Gyula termékenyítő tevékenységéről mindama mozgalmaknál, a mikor a történelmi szempontok kidomborításáról volt szó.¹ Megemlíthetném, hogy irányt adott az Akadémia történelmi bizottságának, Szilágyi Sándorral egyetemben — kinek missionáriusi tevékenységét buzgón pártolta — végzett szerkesztői munkásságáról: *A honfoglalás kút-főinek gyűjteményét* értem, de mindez külön méltatásnak, a magyar tudományosság története megírójának lesz a tiszte.

Kötelességem azonban szólani ennek, a mi lelkünkhöz nőtt társulatunknak másodelnökéről, kinek tisztét Pauler Gyula öt évig viselte.²

Érezte Pauler Gyula már a 90-es évek kezdete óta, hogy az ország gazdasági fejlődésében oly tünetek jelentkeznek, melyek a történelmi, régi alapon nyugvó osztályok helyzetét megingatták. Új, modernebb nemzedék állott apránként a sorompóba, mely az eddigitől eltérő úton készül haladni. Tudta, hogy az alapjában szegény és — nem kell bővebben fejtegetni — mégis költekező nemzeti társadalom budgetjének kulturális tételei közé nem iktatta a könyvvásárlást. Hisz adatok bizonyítják, hogy a szegény, keresetere utalt értelmiségi osztály tartja fenn a tudományos társulatokat, melyek a dolgok természetes fejlődésének rendje szerint alszakokra váltak s természetesen megszorodtak. Maecenások nálunk mind ritkábban akadnak. Carnegie, Morgan-féle nagy alapítványaink tudományos czélokra nincsenek, azon egyszerű oknál fogva, mert hiányoznak a Carnegiek és Morganok.

¹ Tört. életrajzok, Budavár visszavételének 200 éves emlékünnepe, népszerű felolvasások stb.

² 1898 február 17.

Vannak tündöklő hazánkfiai, kik nemes idealismussal mindent megtesznek, a mi tőlük telik, csak Semseyre, Bay Ilonára s feledhetetlen Thalynkra, s újabban Lakyra utalok, de a történelmi irány conserválására, a túl radicalis fejlődés mérséklésére, tudományunk módszeres, anyagi kifejlesztésére számbavehető áldozatot nem hoztak.

Sehol annyit nem beszélnek történelmi fejlődésről, sehol sem tartanak annyit a pedigrire, mint nálunk. Alapjában véve azonban nagyon kevésé méltatják az igazi históriai tudást, melynek pedig ma csaknem a múlt megértése céljából van jogosultsága, de melyre ma minden téren: a tudomány minden ágának előzményei miatt szükség van. Igaz, hogy az ősök szívesen hallgatták a históriás énekeket, de csak ha az ő tetteikről volt szó, akkor is zeneszó mellett.

Azt írja a XVII. század legmagyarabb történetírója, Szalárdi János: »a magyar nemzet között eleitől fogva, a meglőtt dolgoknak megíratása csak semmibe hajtottak volna, a mely dolgok megíratnak volt is, a pad alá hajíttatván a porban hevertettek; jó ló, avagy egy jó vendégség a népnek külső belső épületénél nagyobbnak tartatván.«¹ Egy kis túlzással ráillik ez a leírása a mai állapotokra is. Nem túlzás azonban, mert érezzük ezt a mi társulatunkban s a mi társulatunkon, hogy a históriai érzék hanyatlott. Sejtették ezt társulatunk lelkes tagjai régóta: Szilágyi, Thaly s Pauler leginkább. Megtettek minden lehetőt, figyelemre méltattak ez irányban minden életrevaló eszmét, de a közáramlattal szemben nem tudták megtörni a szélesebb rétegek közönyét. E részben a sajtót sem okolhatjuk, hisz történelmi tárczákkal, tanulmányokkal sűrűn találkozunk a hírlapok hasábjain. De ha a korszellemnek mondjuk úgy, hogy — megengedjük — szükségyszerű elváltozása idézte is elő a történelmi érzék hanyatlását, társulatunk volt vezéreinek s a mostani lelkes és érdemes vezetőknek sem vetheti senki szemökre, hogy nem tettek volna meg minden lehetőt. A diagnosist nem is nehéz megállapítani.

Tény, hogy mikor a magyar társadalom jövő intelligentiáját képviselő rétegei, az ú. n. értelmiség 1901-től kezdve kerek 200%

¹ Angyal D.: Szalárdi János *Síralmas krónikája. Magyar könyvtár*, 68. sz.

növekedett, társulatunk évdíjas tagjaiban stagnál, s ha az újabb buzgólkodás alapján némi növekedés is állott be, a kép elszomoritó. Összesen van 1357 évdíjas tagunk, ezek között 347 tanintézet.¹ Az 1010 évdíjas tag között 69·2% a tanárok, állami, megyei s magántisztviselők, papok száma, tehát azok az osztályok, melyek a vagyonszerzéstől legtávolabb állanak, földbirtokos van 5·5%, ugyanannyi az ügyvéd, kereskedő s iparos van 12, tehát 1·1%. Csak rámutatni akartam, hogy társulatunk nem érdeklí a társadalom vagyonosabb, mondjuk modernebb elemeit.

Midőn ezt a tényállást constatálom, nem kívánok a resignatio terére lépni. De másfelől a lelkesítő pronunciamentoktól sem várok sokat. Rendszeres, mélyreható, következetesen keresztülviendő actióra van szükség. Talán nem késtünk el, mert tudatában vagyunk a bajnak. Még csak stagnálunk. Helyezkedjünk *egyetemesebb* álláspontra, hozzunk be objectiv kritikai szellemet s törődjünk egymás szellemi működésével. A Pauler Gyula szellemében emelem gyöngé szavamat, ha összetartásra, szeretetre

¹ Az évdíjas tagok statisztikája.

I. Magánosok :

tanár	295
állami tisztviselő	177
magánzó (majd kivétel nélkül földbirtokos)	118
pap	112
földbirtokos	56
ügyvéd	56
megyei, községi, városi tisztviselő	52
magántisztviselő	26
országgyűlési képviselő	22
főiskolai tanuló	16
orvos	15
katona	13
iparos és kereskedő	12
hírlapíró	9
művész	7
mérnök	7
közjegyző	5
gyógyszerész	1
színigazgató	1
egyéb	10

Magános évidíjas rendes tagok száma összesen .. 1.010

II. Intézetek és testületek száma..... 347

Évdíjas rendes tagok száma összesen 1.357

hívom fel az egész társulatot. Álljunk lelkes vezetőink mellé s ne engedjük az igazi történeti érzést elhanyagolni.

Bocsánatot e subjectiv elkalandozásért, de minthogy múltam összeforrott azzal, a kinek emlékéiről szólok, nem szabad elhallgatnom, a mi régtől fogva a szívemen fekszik.

VII.

(A belső ember. — Két vezéreszméje. — Életfelfogása s a politika. — A családapa.)

Ha valaki az elmondottak után megkérdezi, hogy tulajdonképpen milyen volt belsőleg Pauler Gyula, mily eszme vezérelte őt? arra röviden csak azt felelem, hogy fanatikus magyar és a legtisztább vallásos érzületű katolikus. Ezt a két eszmét épp úgy nem tudta elválasztani magától, mint a hogy nem tudja a tiszamenti református magyar, a ki a protestantismusban látja a magyarság fajfenntartó erejét. »A magyarországi katholicismust, hogy én is hasonlattal éljek, leginkább a magyar fajhoz lehet hasonlítani, a többi nemzetiségekkel szemben. Időnként legyűrték, mint a magyart, I. Lipót, II. József, a Bach korszak idejében, vagy a katholicismust Erdélyben, a XVI. században, a vallásháborúk idejében; időnként elhagyta magát, mint a magyar a XVI. század közepe óta, vagy a katholicismus az általános fejlődés következtében a múlt század vége óta lehet mondani napjainkig.« Igy jellemzi a katholicismust, ez hite, ez meggyőződése.¹

Vallásosságának mély ethikai alapját megtalálta a katolikus hitben. Míg a katholicismus kielégítette, viszont áthatotta a magyar érzés, a melyet azzal teljesen összeolvasztott magában. Csakhogy ez nem tette őt hitharcossá, mert nem volt meg a hozzá való vérmérséklete. De a mit a szívével hitt, annak nem engedett túlsúlyt az agybeli gondolkozás eredményezte tanulságok rovására. Mint kedvelt régi hőse, Zrinyi Miklós, a magyarság egységét predikálta, azért lelkesedett, de azért a maga vallásának oltárán pontosan meggyújtotta a gyertyát. Nála keresett és talált vigaszt élte sötét pillanataiban.²

¹ 1894 február 3-iki levele.

² »Csak az tud igazán megvizsgálatni, a kinek hite van« volt a válasza, ha szóba került e thema.

Nem gyűlölte ő azért a más hiten lévőket, sőt tisztelte mindenki az igaz vallásos érzést. Azonban a maga hitét tartotta a legjobbnak, meggyőződésének egész melegével, mély tanulmányon alapuló hajthatatlan logikával. Mindamellett vétenénk az igazság ellen, ha nem említünk meg a zsidósággal szemben elfoglalt álláspontját. Tényleg nagy figyelemmel kísérte az antisemitismust, a legnagyobb ellenszenvvel viseltetett az üzleti felfogás iránt. Nem lévén érzéke csak a takarékosság s szerény meghúzás által szerzett vagyonhoz, a speculatiót s az ipari vállalkozást lelke mélyéből megvetette. Nála ez inkább a conservatív tudós lateiner aversiója volt; a viszonyokat radicalisan átalakító capitalismus iránt s a személyekre nem terjedt ki.¹

Megengedem, sőt magam is tudok rá egyéneket, egyes eseteket, hogy erős subjectivitással olykor ellenszenvesen ítélt rólok, de igazáról meg volt győződve. A rokonszenv és ellenszenv hatása alól nincs kivétel. Csak az a különbség, hogy míg az ezen érzéstől kizárólag befolyásolt ember egyszerűen erre az érzésre alapítja véleményét, addig Pauler Gyula ezt a nem gyakran jelentkező érzését vagy elfogultságát indokolni törekedett.

Ebben eltér az atyja egyenletes, mondhatni stoikus életfelfogásától. Pauler Tivadar — mint mondják — nem volt gyors és expeditiv bíró, mert a legapróbb részletekig kereste az igazságot s rideg objectivitásában alig tudott határozni. Pedig a bírótól nemcsak az igazság keresését, de gyors kiszolgáltatását is megkövetelik. Fia ebben temperamentumosabb volt. Ha vélte, hogy megtalálta, védte körömszakadtáig az igazát. Abban mindkettő megegyezett, hogy támadni nem akartak, de Gyulában több a kritikus, bonczoló elem. Meglátszik iratain, s meglátszott munkálkodása közben is, hogy ügyvédi praxisa volt. Fogas és körmönfont is tudott lenni. Az apában még ez a kis gyakorlati ér sincs meg.

Csakhogy míg az apáról mindvégig el lehet mondani a semper idemet, a nagy (1825—1848) nemzeti újjáébredés s a megelőző patriarchalis szellem harczosának változatlan típusát, a ki öreg korára is megmaradt idealistának, s »bár fürtje ősz is, szíve friss tavasz«, Pauler Gyulából az ifjú lelkesedést kifagyasztotta az

¹ Az orthodox zsidóságnak azonban ő volt az ügyvédje s legszívélyesebb viszony uralkodott köztük és zsidó clienseit correctül szolgálta ki.

egyhangú hivatalos teendő. Tudós bölcselő lett, a ki a felelőséget tán kelleténél túl is tisztelte, kit nem lepett meg semmi változás s axiomaként hirdette csendes humorával Podmaniczky Frigyesnek a Deák-szoborról tett megjegyzését : majd megszokjuk.

Alig van ebben a mi politikai jelszavakkal telített társadalmunkban számottevő ember, kit az *actualis* politika kevésbé érdekelt volna, mint őt. Még Hajnik Imrét is sikerült néha politikus collegáinak legalább vitára tüzelni. Pauler Gyulát igazában nem érdekelte sem a pletyka, sem a komolyképű kombinálgatás.¹ »Aggodalom nélkül nézek a jövőbe — ekképen írja — s még azzal a gondolattal se keserítem magamat, hogy mit tehetett volna vagy tehetne meg egy Bismarck fejű magyar miniszterelnök.«² Fájlalta ugyan a *történelmi alapra épített* közjogi felfogás veszendő állapotát, de a tudós quietismusával belenyugszik. Önmagát jellemzi e soraival: »A politikában úgy vagyunk, hogy a legnagyobb bölcsesség most : mundus se expediet. Magunkféle embert, a kik az eredményekért nem felelősek, tudományos szempontból — hogy e kifejezéssel éljek — főleg a quomodo érdekelheti.«³

Egyébként nem is igen törődhetett a világ folyásával. Hivatala, tudományos működése, akadémiai munkássága, társulatunk, a millennium alkalmával kifejtett sokoldalú tevékenysége, a néhai trónörökös vállalatánál a sokféle bíráló tiszt annyira elfoglalták idejét, hogy örvendenie kellett, ha kötelezettségeinek megfelelt. Csakis úgy tehetette, hogy ugyanazt a példás családi életet élte, mint a minőt apja házában tapasztalt. Míg atyja élt, ő volt a legbensőbb barátja, fontos ügyekben hű és szókimondó tanácsadója. Anyja halála után a hálás fiú halálra vált atyjához költözött és hét hónapig úgyszólván teljesen neki szentelte magát.¹ De még halála után sem szakadt el tőle, mert példás kegyelettel őrizte szülői emlékét. Szinte lelki szükségét érezte, hogy meglátogassa sírjukat. Nem volt ez nála formai kegyelet, majdnem rajongás, ha ugyan Paulerben a rajongás meg lett volna. De talán

¹ »A politika tudj' isten, semmikép sem izgat.« 1898 aug. 11-iki hozzá-m intézett levelében. De még előbb is: »Én nem szoktam politizálni, egy kis kíváncsiság vagy mulatni vágyás miatt foglalkozom vele.« 1894 ápr. 14.

² 1898 nov. 25-iki lev.

³ 1894 febr. 3.

mégis megvolt bizonyos fokig — hogy az ő kifejezésével éljünk — a ma már túlideálisnak feltetsző vonás, a családi szeretetnek cultusa. Nem csoda. Felesége kedvességével, alkalmazkodási képességével és élenkségével teljesen betöltötte a családi kört, a melynek középpontja volt (1894) haláláig. Tudós feleségének lenni nehéz dolog. Ha a tudós neje férjét a maga körében csöndes munkálkodásában nem zavarja, hogy el ne vonja a dologtól, sok mindenről, apró-cseprő társadalmi kötelezettségekről le kell mondania. Az estélyezés, a bálozás, a sok látogatás, szóval a társadalmi munka hányszor kiejteti az ember kezéből a fonalat, kivált ha elég gyöngé, hogy céljától eltérítse magát azért, hogy ez vagy az meg ne apprehendáljon, mint nálunk mondani szokás. Paulerné ehhez remekül értett. Férje igazán hivatalának és munkájának élhetett, s nyugodt lehetett, hogy a mit a felesége a maga tapintatával jónak látott, helyesen is van téve. Midőn jó felesége hosszas szenvedés után meghalt, Paulert kettős csapás érte. Szívében űr támadt, ő, a ki kifelé s még hozzátartozóival szemben sem éreztette, hogy mennyire ragaszkodik hozzájuk, belsőleg gyászt öltött, a melyet el kellett nyomni, s a mi rá, a férfira nézve még terhesebb volt, egyúttal az anya szerepét is neki kellett játszania. Hogy betölthette, csakis jó nővérenek az érdeme.

A legszebb jellemzést, a mit feleségéről, e kedves asszonyról mondani lehet, maga Pauler Gyula vésette a sírkövére: »Mulier sancta et pudorata. Eccl. 26. 19.« Ez a sírbolt rá nézve többet jelentett, mint a mennyit lelkéből szeretett övéi előtt külsőleg kifejezésre juttatott. A mint hogy csak csöndesen tudott örülni, azonképen csöndesen bánkódott. Csak egyszer nyilatkozott meg ez a közönyösnek tartott ember, mikor énjét feltárta és melán kijelentette, hogy úgy érzi magát, »mint a ki már *pusztán* a kötelességnek él«. De nem éreztette, hogy szívében elpattant egy húr. Csak úgy, mint előbb, végezte elvállalt munkáit, örült a fia haladásának, a kit épp úgy szeretett, mint a hogy az apja őt szerette, gyöngéd apa és nagyapa leányaival és unokáival szemben. Egyetlen öröme a Balaton és a kis badacsonyi villa volt, az egyetlen táj, a melyben igazán gyönyörködni tudott. Ősi curiának tekintette,

¹ 1886 április 30.

mert az apjáról maradt rá és megtanulta a szőlőművelést és borgazdaságot, de már nem olyan jól, mint a hogy a történetet művelte. Régebben minden esztendőben felkereste Svájcot, és ott nagy gyalogsétákat tett. Volt Norvégiában, Dél-Franciaországban is családjával. Azonban a csapongás élvezetéhez nem értett. Nem érezte a természet szépségét, gyönyörködött benne, de csak addig, a meddig feltette magában. Mert mindenre tervet csinált, a melyet pontosan meg is tartott, az előre megállapított költségvetéssel egyetemben, az a szokása lévén, hogy élete végéig minden kiadást és bevételt a legpontosabban elkönyvelt. S ha valaki kérdezte, hogy ezt miért teszi, minthogy úgy sem szokott többet kiadni, mint a mennyit elhatározott, azt felelte, hogy okulás és »önműveltség-történeti szempontból«. Előre megállapított tervezetektől soha el nem tért. Ebben zsarnok volt maga és hozzátartozói iránt. Kirándulások alkalmával akármily jól érezte magát, ha elhatározta, hogy erre vagy arra az órára hazajön, haza is ment és a többit is elparancsolta. Mintha csak katonai hivatalnok ősenek rubrikás pontossága dominálta volna lelkületét ily alkalmakkor. Lelkében hiányzott egy ér, a művészeti és aesthetikai szép iránt való érzék. Ebben nem gyönyörködött.

Voltak még tervei a jövőre nézve. Folytatni akarta az Árpád-házi királyok történetét az Anjoukig s eszébe forgatta, hogy esetleg a Wesselényi-féle összeesküvést az újabb adatok megbővítésével újra feldolgozza. De már 1902-ben el-elmélázgatott. Nem vette észre senki, hogy baja van. Meglehet, hogy ő sem tudta. A kik környezték, a mindennapi érintkezés folyamán természetesen nem találtak változást nála, de a ki ritkábban látta, érezte, hogy mintha valami szokatlan állott volna be az életében. Szívbillentyű baja volt ennek a különben életében ritkán beteg embernek. 1903 július 5-én ment haza — Badacsonyba — meghalni. Július 8-án délután 1 órakor felült ágyában s az ő csöndes hangján konstataulta, hogy »a subjectiv állapota a legrosszabb«. A halál véget vetett ez érzésnek. Egy derék család szegényebb lett az apjával, a magyar történetírás koronájából pedig kiesett egy ékkő.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ NÉMET NÉPÉNEKEK

1556—1697.

— ÖTÖDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Befejeződött a nagy háború. A keresztény fejedelmek kibékültek s csak az özvegyek és árvák siratták a szomorú napokat. Most már a keresztények ismét ráértek arra, hogy a török ellen fordítsák figyelmüket.

Az egész németiség ismét érdeklődve várja az új híreket Magyarországból, hiszen most nemzeti büszkeségének is hízeleg egy-egy újabb győzelem, mert az ő katonái harcolnak az idegen földön.

De míg a mult században ritkán hallatszott dal győzelelemről, addig a XVII-ik század énekei győzelemmel kezdődnek és végződnek a legnagyobb diadallal, a zentai csatával, mely végét szakította a török világnak Magyarországon.

Ezen századnak is megszületett a maga Zrínyi Miklósa, ki dicső elődjéhez nem maradt méltatlan s hirtelen, megdőbbszentően tragikus haláláról elégikus hangú költeményekben emlékeznek meg.

De a XVII-ik század legnagyobb hőse Szavojai Eugen volt. Dicső tetteiről számos ének emlékszik meg, melyek közül csak a minket érdeklőket fogom ismertetni.

Az 1661-ik év súlyos veszteséget hozott a kereszténységre. Különösen szégyene volt az ez évi hadjárat a császári seregnek, mely tétlenül nézte a békeszegő török dúlásait Erdélyben. A német verses újságlapok természetesen dicsérik Montecuccoli hadvezéri lángeszét és ennek győzelmeiről írnak. Igaz, ezen évben vesztesége nem is lehetett, mert meg nem ütközött az ellenséggel.

Az 1661-ik év erdélyi és magyarországi eseményeit, a törökök kegyetlenségeit foglalja versbe a következő német ének: *Siebenbürgische und Türckische neue Zeitung, oder glaubhaftige Relation, Was sich biss anhero zwischen der Römischen keyserlichen,*

vnd Türckischen Armee begeben und zugetragen. Darum vermeldet wird wie jäm̄erlich der Türck vil tausent Christen wechgeführt vnd wie — die Christen hinwider einen Stattlichen Sieg wider die Türcken erhalten — In dess Graf Niclas von Serin Melodey zu singen. Die ander Zeitung Wie die Tyranische Türcken in Sibenburgern mit den Christen hausen | mit Alt vnd Juñgen Leuten | welche sie auff hencken vnd darnach schissen | — Junck — Frauen scháwden | die Brüst ausz schneiden. (F. 114.) A hosszú cím úgyszólván az egész tartalmát elmondja, de nagyon rendszertelenül, össze-vissza adja elő azokat. A szerző jól van értesülve az eseményekről. Tudja, hogy a törökkel békét kötöttek, de az mégis el akarja foglalni Bihar és Szatmárt.

Wie der Türck sich entschlossen
gantz Siebenbürger Land
zwo Graffschaften dermessen

Zatmár Bihar zuhand
Unter sein Joch zubringen
Was wider den Frieden war.

Elbeszéli az első ének, hogy a porta követeket küldött Kemény Jánoshoz, mely szerint nem ismerik el őt fejedelemnek. Kemény erre sereget gyűjt és síkra száll a török ellen. Megemlíti a szerző Kemény áttérését :

Zu Munkatsch in dem Mayen
nimbt die Ragotzin an
wirdt Catholick von Newen
Sie Frau Wittib allzweye
Zusamt mit jhrem Sohn.

A harc további folyamát nem tudta meg a szerző. Majd Zrínyi Miklós új váráról emlékezik meg és elmondja, hogy Zrínyi mint pusztítja a törököt, midőn grófságát megtámadták :

der Graff in seinem grīm̄
hat siben Dörffer dargegen |
abrenne in seinem Land |
bracht hundert Stuck Vich zu wegen
wo Türcken sind gelegen
dieselben überwand.

Kanizsa égéséről, Zrínyi által való ostromáról mit sem szól. Ellenben rátér a törökök kegyetlenségeinek leírására. Azután ismét Kemény Jánosról emlékezik meg:

Der Fürst in Siebenbürgen
 Kemini Janus heist
 thet sein Volck weiter führen
 ins Türckenland der gestalt.

Szól Kemény diadalairól, ezek bizonyára még 1660. év végére vonatkoznak, midőn t. i. Kemény Barcsay testvérét, Gáspárt, megverte Örményesnél.

Híreiről hivatkozik forrására is, ugyanis írja:

melden die Zeitungschreiber.

Az utolsó 16 strophában annak a kívánságának ad kifejezést, vajha elfoglalná a németiség Törökországot.

A második ujság a törökök égbekiáltó kegyetlenségeiről ad hírt. Az előadás menete nagyon zavaros, ide-oda ugrál. Erdélylyel kezd, majd Zrínyiről beszél, azután ismét Kemény tetteiről szól. Nem egy helyen nehezen érthető. A vers nem sokkal Rákóczi halála után keletkezett; bizonyítja a következő versszak:

In Siebenbürgen mit gross Unmuth
 Der Türck gar übel hausen thut
 nimbt Stätt vnd Schlösser ein
 weil der Ragotzi blieben todt |
 haust er dasz möcht erbarmen Gott.

Tényeket, helyet, dátumot nem említ, csak általában beszél a törökök kegyetlenségeiről. A török vérengzés leírása nem egy helyen hasonlít ahhoz a bizonyos Hulmburg, illetőleg Hoburg bevételéről szóló ének egyes részleteihez! Úgy látszik, lehetett egy ősforrás, a honnan a törökök kegyetlenkedéseit az egyes énekszerzők alkalomadtán kiírták.

Az ének annyiban értékes, mert igen részletesen írja le a török katonák kegyetlenkedéseinek a legkülönbözőbb módjait.

A Nemzeti Múzeumban található egy hiányos énekünk Érsekújvárnak 1663-ban történt feladásáról. Címe: *Warhaftige Beschreibung von der Belägerung | Accord und übergab der Vestung Newháusel in Ober Ungern . . .*¹

¹ Nem idézem az egész címet, mert megtaláljuk a Könyvszemlében. 1900. 173. (Bleyer.)

Igazán megható, szomorú hangon kezd bele énekébe, úgy tetszik, mintha valami sirámot hallanánk, ha olvassuk kezdő sorait :

Viel traurens in meinem Herten
finde sich zu dieser Zeit |
Vor grosser Forcht und Schrecken
vergeht mir alle Freund |
mein Hertz ist mir gar schwere
wann ich gedencck daran |
dasz kein Busz ist vorhanden
in Teutsch : und Welschen Landen
bey Jung Alt Fraw und Mann.

Az általános erkölcstelenségről, fényűzésről megemlékezve, áttér az ének tárgyára, Érsekújvár bevételére. Meglehető pontos adatokkal rendelkezik. Ahmed basa nagyvezér vonult a vár ellen, melyet Forgách Ádám védelmezett. A várbeliek eleinte vitézül harcoltak, miről az ének is megemlékezik :

Aber die Ungarn und die Teutschen
thätten sie dapfer peutschen |
wieder abgerieben han.

A történelemből tudjuk, hogy a várat Forgách, engedve az idegen nemzetbeli védőknek, szeptember 25-én feladta. Az énekmondó Forgáchot és a magyarokat árulással vádolja :

Graf Forgatsch, die Vngern vernommen
wies ihnen möcht ergehen |
dasz ihnē kein Hilff zu kommen
möchten sie nicht lang bestehen |
die Vöstung sie auffgaben |
dem Türcken in sein gewalt |
den Teutschen thet mans sagen |
die wolten gar nicht haben |
sie thūten sprechen bald.

Csodálatos, mikor Hardeck Ferdinánd föladta Győr várát, nem bélyegezték azonnal árulónak. De lássuk tovább az éneket. A szerző szerint a magyarok megegyeztek a törökkel, hogy a várban maradnak, sőt fejenként 30 aranyat kapnak. A németek ellenben kivonultak :

Mit fliegenden Fahnen die Teutschen
 lisz er da ziehen ab | mit Sach, Pack, Truñel und Pfeiffen.

A császár, miután meghallotta a vár feladását, igen elszomrodott. Itt megszakad az ének (16. versz.), mert egy lap hiányzik s így hiányzik a másik versnek is (*Ein Erbärmliches klag-Lied ausz Vngerland*) az eleje. Azonkívül jó darab ki van égetve s így csak egy-két versszak olvasható belőle. Ezekben szörnyű leírást ad a török vérszomjasságáról.

Az 1664-ből való magyar vonatkozású német énekek mind Zrínyiről, váratlan haláláról emlékeznek meg. Zrínyi Miklós, a költő, halálára írt német gyászdalokkal Bleyer Jakab már foglalkozott¹ s így azokat nem ismertetem. Az általa említettekhez még kettőt találtam Apponyi Sándor gyűjteményében s ezekkel egészítettem ki a Zrínyiről szóló német énekek gyűjteményét.

Ezen évből való Christoff Ludwig von Bindorffnak egy szép elégiája (a N. M.-ban) az elpusztított Magyarországról. Czíme: *Noth- und Hilf-schreyendes Ungarn | als dasselbig von dem blutigem Marte erschróchlich und unverhoffter jämmerlicher wise heimgesucht | und von dem grausamen und Blutdürstigen Tyrannen dem Erb-Feind Christlichen Namens überfallen worden.*

Igazi költői alkotás! Az elkeseredés rapsodikus hangján kérdezi, hol a vidámság? Keresi, s mit talál helyette? Nyomort, könyeket és halált! Mintegy elvonulnak lelki szemei előtt Erdély elesettekkel borított mezői, Győr, Érsekújvár... és megszólítja őket. Így először Erdélyt:

Klag Siebenbürgen klag, beweine deine Leichen
 Betraure deine Angst, die noch nicht will verbleichen;
 Schlag deine wehrte Brust; leg dich in Staub und Asch!
 Die nasz-bethränzte Luft der Augen immer wasch.

Ugy tetszik, mintha látná a lángokat, hallaná a kardok csattogását. Majd Érsekújvár felé fordul soraival:

Newhäusel deine Wähl und Graben können singen
 Ein Lied von diesem Feind | du kanst der Menschen bringen
 Ein Beispiel dieses Gasts.

Ezután Győr várát szólítja meg:

¹ L. Irodalomtört. Közl. 1900. 45—55.

O Raabe (werthes Hausz) du hast dich wohl gehalten,
Du jhn offermals den Kopff entzwey gespalten.

Felsorolja, hogy nem egyszer úzték el Győr várának ágyúi a dühös ellent, nem egyszer menekült véres fejjel a büszke falak alól.

Majd Magyarországhoz fordul és kéri, gondoljon a keresztényeire. Költői hasonlatokkal festi le hazánk szomorú helyzetét :

Im wildem Blute schwimmt das edle Land, und weinen
Itzt Tag und Nacht daselbst, die hellen Liechter scheinen
Gantz schwartz verfinstert da | zur Plag wird dort die Nacht
Der sonsten schöne Tag wird zur klag gemacht.

Az Istenekhez fordul segítségért, majd hazája népeihez és kéri őket, mentsék meg a szegény, elárvult országot!

Még Zrínyi Miklós halála előtt írhatta énekét Bindorff, mert hozzá is intéz mintegy húsz sort, telve dicsérő kitételekkel és buzdítással. Lássunk ezekből néhány sort :

O übertreuer Held Serin O Graf v. Tugend!
O Blum der Tapfferkeit | schaut seine frische Jugend
Seht seinen grossen Geist, das Wunder dieser Zeit
Der für die Christenheit mit grossem Lobe streit.
Er hat solch Lob verdient | dasz keine Zung kan sagen
Er darff den Grosz-Vezir mit Dapferkeit betragen,
Und bieten sich ins Feld mit seinem Bruder dar |
Zum streit fürs Vatterland | und aller Christen Schaar. |

Érhet-e valakit nagyobb dicsőség annál, midőn így ír róla egy idegen, egy egyszerű, Szászországból való szerzetes?

A költemény többi része már nem érdekel minket, magyarokat, mert a költő az idegen hadvezérekhez fordul szavaival, Montecuccolihoz, Hohenlohehoz stb. Az egész ének 186 sorból áll.

Ugyancsak a Nemzeti Múzeum német nyomtatványai között van egy másik vers ezen évből Zrínyi Péterhez. Címe: *Der Welt-berühmte Türcken-Überwinder Dem Hochwg. Grafen und Herrn Herrn Petro Zrini*. A szerző Johannes Franciscus Fulonius, így nevezi magát a címlapon, nagy classikai tárgyismerettel, de kevesebb költői tehetséggel írta meg ezen ódáját Zrínyi Péterhez. Tele van classikus hősök nevével; Zrínyit Pompejushoz, Scipióhoz, Hannibalhoz hasonlítja. Legszebb sorai

még azok, melyekben Zrínyi Pétert az oroszlánál és a nappal veti egybe.¹

Bezzeg néhány év mulva nem szólnak a németek Zrínyiről, mint hősről, mint törökverő oroszlánról, hanem árulónak nevezik őt és társait.

A Nádasdy Ferencz-féle összeesküvés emlékét örökíté meg egy német ének 1671-ből. Czíme: *Newes Gedicht Vber die gantz billich kayserliche Execution | so über Frantzen Nadasti zu Wien im Rathausz: Wie auch anderwürtig andere des Hochlöbl: Hausz vor Oesterreich-geueste Rebellen (den letzten Aprill des 1671-sten Jars ergangen.* Az összeesküvésről, az ítéletről mitsem szól, csak azon sopánkodik, hogy miképen lehetett olyan felséges és jóságos »Dynastia« ellen, mint a milyen a Habsburg-ház, összeesküdni?

Érdekes versszaka, melyben népies modorban kutyaugatás-hoz hasonlítja az egész összeesküvést:

Den Mond am Himmels-Sahl
Mit aufgebelten Schall
Thun auch die Hund anhallen:
Doch bleibt er allzeit stehn
Sein glantz thut nicht vergehen |
Ist nie herunter gfallen.

Égész 1683-ig csak említésből ismerünk néhány magyar vonatkozású éneket; de az ezután következő diadalmas eseményeket annál nagyobb számban énekelték meg. 1683-ban kezdődött meg a felszabadító hadjárat, melynek végeztével Magyarország lerázta a török uralmat. Jellemző e korra egy ének, melyben Lipót császár szövetkezésre, segítségre szólítja fel a német rendeket, fejedelmeket. — Czíme: *Frischmütige Einladung Leopoldi I. An alle Chur vnd Hölden Säulen des H. Röm.-Reichs. Auf eine herrliche Türkische Mahlzeit zue angehenden Feldzug . . . etc. . .* 130. A szerző az első strophában felhívást intéz a fejedelmekhez a török elleni harcra.

¹ Álljon itt e néhány sor mutatónál:

Du bist gleich als ein Löw der mit scharfen klauen
Begierig ist das Fleisch der Feinde zu zerhauen.
Ein edler Löw in Muth ein Löw auch in der That
Der das Wölff-Gethier gar oft bezwungen hat

Azután következik a naphoz való hasonlata:

Du bist die helle Sonne | die mit den klaren Strahlen
Die finstre Nacht verjagt | und pflegest auszumahlen
Mit voller Lieblichkeit | mit Fried | mit Freud | mit Sig.
Auff dasz der blasse Mond zu deinen Fuessen lig.

Az ének összesen 21 versszakból áll.

A fejedelmek, illetőleg fejedelemségek pedig: Kurmainz, Köln, Szászország, Bajorország, Brandenburg stb. azt válaszolják, hogy készek vitézeikkel Lipót császár meghívásának engedni.¹

Ebből a néhány sorból láthatjuk, hogy ezután nem magyarokról szóló német énekekről lesz szó, hanem olyanokról, melyek a németeknek, idegen vezéreknek Magyarországon véghezvitt tetteit örökítik meg versben. Meghaltak a Zrínyiek s helyettük nem akadt más olyan törökverő magyar!

Míg az előbbi évtizedekben félelmesen, sőt remegve néztek a törökre, vérengző szörnyetegnek tekintették, most már gúnyolódznak, sárral dobálják a megsebzett oroszánt. Egy ilyen gúnyos ének címe: *Der Türk ist krank*. A török szájába adja a panaszzkodást. Ezen gúnyvers annál érdekesebb, mert mutatja a kor szimbolizáló hajlamait. Nem nevezi meg az egyes nemzeteket, kivéve a magyarokat, nevükön, hanem kakasnak a francziát, sasnak a német császárt. Rólunk, magyarokról, többször esik szó, különösen Thököly ellen dühöng.

Hosszú tíz versszakon keresztül panaszolja veszteségeit. Keserűen érzi, hogy holdja már többé megtelni nem igen fog s az utolsó negyedben áll. Magyarországi tartományainak elvesztését így példázza:

Die ungarisch Sprach ich allgemach
Vergesz, kann's kaum mehr nennen,
Musz aus Lepant und Negropont,
Aus ganz Morea rennen.

A befejezésben ismét Thököly és Lajos francia király ellen fordul:

Ludwig und Thököly seyð verflucht,
Wolt, ihr wärest längst gestorben!
Wer bei euch Rath und suchet Gnad,
Ist hie und dort verdorben.

Ezen 30 versszakból álló ének legkitünőbb példája a török ellen írt gúnyverseknek. Jellemző a korra és jellemző a benne

¹ Így például:

Kurköln: Ich bringe zwöltausend der dapfersten Streiter
Herzhafter Soldaten, Fuszgänger und Reuter;
Die sollten der Mahlzeit auch wohnen mit bei
Und machen das Ungarn der Türken g'walt frei;
Kurtrier: So werd ich gewiszlich nicht bleiben zurucke,
Indeme ich Leopold mein Hülf zuschike
Und helfe die Mahlzeit verzehren auch mit
Bis vollend das Ungarn der Türkenforcht quit.

előforduló nemzetekre. Érdemes lenne minden egyes versszakáról szólni külön-külön is.

Ehhez hasonló Thököly-ellenes sorokat olvasunk egy másik török elleni gúnyversezetben. Ezen verses pasquilban a nagyvezér elpanaszolja egy németnek, hogy most jön a fürdőből, melyet a francziák hűtlensége és Thököly forralt számára. Ez ének már jóval későbbi és a török félhold teljes lehanyatlásának idejéből való.

A győzelmes császári sereg apróbb diadalait énekli egy német vers a Nemzeti Múzeumban 1685-ből. Címe: *Eine herrliche Beschreibung der Kayserlichen Waffen | Von Eroberung etlicher berühmter Orthen in Ober Hungarn vnd Türkey artlich Eperies Caschau | Zolnock S. Nicolai | Bodroch Onot | Tokay | Cáló | Ibrány | klein Warasdein. Was sich weiters mit dem Graff Teckeli ereignet—ist in folgenden Gesang zu vernehmen.* A terjedelmes cím úgyszólván az egész ének tartalmát elmondja. Hiteles értesülések alapján röviden megemlíti az egyes városok elfoglalását. A hadvezérek neveit és a dátumot nem említi. Helyesebb is, mintha valótlan dátumokat írna. Ezen kisebb helyek közül legfontosabb győzelem volt a császáriak részéről Kassa elfoglalása. Schulz és Caprara hadteste október 15-én körülfogta Kassát. Tudjuk, hogy a mint a császári had Kassát körülzártá, Ahmed nagyváradi basa Thökölyt elfogta és vasraverve Jenővárába szállította. Midőn a kassaiak ennek híret vették, a várost (október 25.) feladták. A szerző először a kisebb szabolcsi és zempléni városok elfoglalását mondja el és csak azután tér rá kárörömmel a Thököly szomorú sorsának elbeszélésére:

Der Wascha allbereit |
ersucht Arglistigkeit |
ihme zu fangen |
lockt ihme nach grosz Warasdein |
dort wird er hipsch vnd fein
von ihm empfangen.

Schlug ihn in eisen Band
O Teckeli was Schand |
wie thuest erleichen |
nun ist den Metzen voll |
man wird ihn jetz und |
wohl gewisz abstreichen.

A befejező két versszakban hálát ad Istennek, hogy ez így történt, mert Tököly megérdemelte sorsát, a miért annyira

keresztyén vért segített kiontani. Az ének összesen 19 versszakból áll.

Ugyanezen évben sikerült Érsekujvárat a császári seregnek hosszas, fárasztó körülzárás után birtokba venni (augusztus 19.). Nagy dicsőségét látták ebben a német fegyvereknek; a németek siettek is újjongó énekekben kifejezést adni örömüknek. Ezen énekek közül hármat közül Ditfurth. Mind a háromnak alaphangja kifejeződik e két sorban:

Teutsches Land frohlock und singe
Dem, so deine Freiheit schützt.

Még a legtöbbet szól az ostromról »Neuhäusel erstürmt« czímen; a magyarokat nem is említi meg, azt sem tartja szükségesnek megjegyezni, hogy Érsekujvár Magyarországon fekszik. Az ostromot igen részletesen és hangzatos szavakkal írja le.

A másik két költemény alig szól valamit az ostromról, annál többet gyalázza »a török vérszopó kutyát« (o ihr blut'ge Türkenhunde).

Az egyik, melyet régi irott gyűjteményből közölt Ditfurth, igen rövid, összesen 5 versszakból áll. Szerzője bajor volt, mert többször említi a győzhetetlen oroszánt és Miksa Emanuel étetésével végzi költeményét.

A másik ének már jóval hosszabb (30 verssel) s így bő alkalma nyílik, hogy minden haragját válogatott szitkokban kiöntse a »török kutya« és a »rebellisek« ellen. A török elleni kifakadásai mellett kedvvel alkalmazza a szójátékot, így például:

Häuser baut man nit für d' Hund
Stall vill ihn'n gebühren;
Ihnen war zu lang vergunnt,
Im Haus zu logieren.
Schnell, ihr Hund, Neuhäusel raumt,
Oder all das Thor versaumt |
Hab all mein Tag gehöret
Häuslein zum Haus gehöret.

Hasonló szójátékokat csinál »Ofen«-ből; ez különben a Buda visszafoglalására írt énekekben többször előfordul. A magyarok ellen mordul a következő strophában:

Erst's und gröszt's Rebellenest,
Nun Eperi fühlet,
Dasz dem Adler nichts zu fest,

Nichts sein Schwerte stillet,
 Wann der Scepter wird veracht't,
 Und nach seiner Kron getracht't.
 Ich rath euch ihr Rebellen,
 Laszt nach mit Hunden z' bellen !

Micsoda erős gyűlölet nyilatkozik meg Thököly és a magyarok ellen a következő soraiban :

Fort mit ihm ! Viel besser ist,
 Dasz sterb ein unchristlich Christ,
 Als dasz man noch soll sehen
 Oesterreich untergehen.

Hosszasan versel még a »sas« bekövetkezendő diadalairól, keményen kikelve a »kukorékoló kakas« ellen; végül további fényes diadalt kíván a »sasnak« és az »oroszlánnak«. Láthatjuk, mennyire kedvelt volt a szimbolizálás, mert nem egy éneket találunk, a hol az egyes nemzeteket a címERPajzsaiikon látható állatok képviselik.

A legélénkebb visszhangot keltette a németiség körében Buda visszafoglalása. Nem egy kötetre terjedne az azonkorbeli tudósítások összegyűjtött anyaga, melyeket német szerzők Buda visszafoglalásáról írtak versben és prózában. Se szere, se száma az egykorú metszeteknek, rajzoknak, melyek Buda térképét, tervrajzait, az ostrom különböző phasisait s a visszafoglalást ábrázolják. Én csak az énekeket fogom tárgyalni s ezek száma — eddigi kutatásaim szerint — 11. Ezek közül kettőre magam akadtam rá, míg a többiek már részint lenyomatban, részint a bibliographiából ismeretesek.

Mindenekelőtt azon énekeket fogom ismertetni, melyek eddig újabb lenyomatokban vagy gyűjteményekben, — legjobb tudomásom szerint — meg nem jelentek. Természetesen nem terjeszkedhetem ki Buda elfoglalásának történetére, az énekek tárgyalásánál úgy is elég bő alkalom nyílik a történeti események tekintetbevételére.

A Ráth-féle gyűjteményben három éneket találtam Buda megvételéről. Az elsőnek címe: *Frewden Gedicht | Über die glückliche Eroberung der königlichen Hauptstadt und Vestung Ofen | wie solche von der Kayserl. Chur-Bayrisch : vnd Brandenburgischen Armadie belägert | vnd im 1686 Jahr den 2. Herbsmonat mit sturmender Hand glücklich erobert | vnd eingenommen worden Ist im folgenden Gesang zuvernehmen. Im Thon : O weh dir armes Prag etc.*

E költemény 18 versszakban alig mond valami történeti tényt, inkább hálaadó örömdal, mint történeti ének; különben a címben sem akarja ezt vindikálni magának. A magyarokról semmit sem szól.¹

A második hasonló című: *Ein gantz Neues Frewden-Lied | Von der grossen vnd weit berühmten Stadt vnd Vestung Ofen wie dieselbe den 2 Herbsmondt disz Jahrs glückseelig mit stürmender Hand erobert | vnd wie der Türckische Succurs mit Verlust viel Tausend Mann aus dem Feld geschlagen worden Ist im folgenden Gesang zuvernehmen.* Hangja emlékeztet az előbbi ének hangjára.² Nem foglalkozik részletesen az ostrom leírásával, inkább csak hálaadó dal a szerencsés diadal felett. Egészben 21 hatsoros versszakból áll.

A harmadik kéziratos és csak függelékképpen van a többiekhez fűzve. Mindössze 6 hétsoros versszak. Valószínű, hogy egy nyomtatott ének másolata. Két helyen egy másik írású kéz javította, ez a második kéz írta végül a magyarázatot, hogy az egész éneket Salzburgban szerezte (hogy ki, azt nem tudtam elolvasni) 1686 október 23-án Budavára visszafoglalásának az emlékére. Tartalmilag hálaadás Máriának, hogy győzelmet adott a keresztyén seregeknek.

A negyedik versesujság Buda visszafoglalásáról a Nemzeti Muzeuumban található. Címe: *Der eylende Currier Mit sich bringend Die | mit Gottes Gnad durch die kayserl. Siegreiche Kriegs-Waffen glücklich mit sturmender Hand eroberte Vestung Ofen.* Elevenen, szójátékkal, költői kérdésekkel tarkítva mondja el Buda ostromát. Nem idéz neveket, nem dicsőít senkit.

¹ Mutatóul, azt hiszem, elég lesz, ha a két bevezető versszakot idézem:

Auf auf mit grosser Freud |
last vns nun jubiliren
in gantzer Christenheit |
weil Ofen die berühmte Stadt
Der Mars wüchlich bezwungen hat |
jetzt setzt es tapffer Beuth.

Auf ihr Karthaunen kracht |
stimt an Posaunen Fleten |
ein Freuden Jubelnacht |
bringt her die schonsten Saite-Klang |
vnd praesentirt ein herrlichs G'sang |
dasz drob der Himmel lacht.

² Például ez is hasonlóan kezdődik:

Auf, auf O Christenheit |
es ist sehr grosse Frewd
mehrmal ankommen
dasz sich nun jederman
Darob erfreuen kan | wie man vernommen,

Az Ofen- (Buda) és Ofen- (kályha) szójátékkal kezdi költeményét s elmondja, hogy ilyen melegre még sohasem volt befűtve »Ofen«.

Eleven képeket használ s éneke, mint történeti forrás, nem sokat ér, de mint olvasmány élvezhető: Azután szintén egyik emléke azon nagy öröme, mely a németiséget, de vele együtt az egész kereszténységet áthatotta Budavár elfoglalásának hírére.

Az ötödik ének, melyet Ditfurth is felvett a gyűjteményébe, a berlini királyi könyvtárban van. Címe: *Gesang von Eroberung der Haupt-Vestung Ofen*. A költemény tulajdonképpen csak egy része azon hódoló és gratuláló iratnak, melyet Joan Caspar Böck ügyvéd küldött Miksa Emanuel fővezérnek. Az éneket mintegy tíz oldalon keresztül latin dicsőítő anagrammok előzik meg. Így tehát nem várhatjuk az ostromnak objectiv leírását. Jóllehet ő maga azt mondja, hogy a legkisebb katona tettét épp úgy szándékozik megénekelni, mint a legvitézebb hősét.

Természetesen, elől az »oroszlán« megy és csakhamar halálra sebezte a »vérszopó kutyát«, a törököt. Ezen költői játékot tovább is folytatja és Budát megszemélyesíti :

Es war die Stadt Ofen
 Gar gewaltig erbauet
 Dasz Schlosz hart wie Schroffen
 Vom Felsen gehawet |
 Sie wolte nur lachen |
 Ein Schertz darausz machen |
 Zum Trutz darff sie wetten
 Noch gar vmb den Krantz |
 Mit Canonen netten
 Den Löwen zum Tantz.

Az »oroszlán« azonban — mondja énekünk — nem kérte magát, sietve neki rontott, elvette koszorúját és most sírhat Budavár a maga tréfája felett, hogy egy oroszlánnal akart mérközni. Leírja röviden az ostromot. Leírása mindvégig érdekes, eleven marad s így befejezése sem sablonos, hanem eltér a többi költemények hálaadó befejezésétől.

Az éneknek összesen 13 versszaka van.

A Ditfurth által közölt többi négy ének közül minket legjobban a leghosszabb (27 versszak) fog érdekelni. Előadásának frissességével, csipkedő gúnyolódásaival méltán sorakozik az előbbihez. Ő is a kedvelt szójátékon kezdi, de mégis ad valami újat :

Nein, wie kracht 's, wie raucht 's so fast
 In dem obern Zimmer !

Macht vielleicht der Teutsche Gast
 In dem Ofen Trümmer?
 Ja der Hausherr ihne schon
 Völlig nun abtraget |
 Den Iman mit Spott und Hohn
 Zu dem Teufel jaget.

Míg a többi énekek semmit sem szólnak rólunk, még azt sem mondják, hol, melyik országban fekszik Buda, ez az ének legalább tudomást vesz a magyarokról, sőt egy-két versszakot is intéz hozzánk:

Ungarn jetzt musz deine Kron
 Ihr Kleinod erlangen,
 Und der Krondieb seinen Lohn,
 Nach Verdienst empfangen.
 Dieser Sieg ist alles werth
 Was darauf gegangen;
 Also kann der Christen Schwert
 Weiter hinein langten.

Megjósolja a szerző, hogy nemsokára az eszéki hídon át fog vonulni a keresztény sereg.

Hogy az énekekben oly kevés szó esik a magyar vitézekről, azt nem lehet csodálni. Hiszen a vár ostromában is a magyarság nem buzgólkodhatott annyira, mint a hogy a dolog természeténél fogva kötelessége lett volna. Ugyanis a másfél száz évig tartó küzdelem annyira tönkretette az országot, hogy mindenütt csak nyomor és pusztulás volt látható. A hol a török nem kegyetlenkedett, ott a felszabadító császári csapatok buzgólkodtak a fosztogatásban. Úgy hogy a magyar azt sem tudta, örüljön-e vagy búsuljon a császári fegyverek győzelmén?

Nem sokkal Buda elfoglalása után keletkezett az a német verses ujság, melyet Ditfurth »*Fall von Sigeth*« cím alatt közölt gyűjteményében. Párbeszéd formában maga a janicsár panasolja el a félhold véres veszteségeit. Az olvasóra nagyobb hatást gyakorol ez, ha a vesztes féltől hallja a saját nyomorúságát elbeszélni, mint ha a szerző mondaná el egyszerű, chronologikus sorrendben. Az egész ének humoros hangulatban van tartva.

A tartalmát tekintve, nem Sziget elfoglalásáról szól, hanem általában a hadi helyzetről, a mint az 1686-ban október közepe táján volt. Így megemlékezik Pécs bevételéről, Szeged elfoglalásáról és minden reményről lemondva néz a »szegény janicsár« a jövendő elé.

Ugyancsak a Szeged melletti győzelenre írott másik öröme-
éneket közöl Ditfurth: *Herrliche Victoria der Christen wider
die Türcken an der Theis bei Centa, vnweit Segedin*. Egyházi
szerzőre vall a bibliai képek használata. Inkább egyházi ének-
nek vehetjük, melyet a keresztény fegyverek győzelmére tar-
tott hálaadáson énekeltek. Az egész öt versszakos énekben
nem fordul elő egy datum vagy név, mely bizonyossá tenné,
hogy melyik győzelmi harcra is vonatkozik; úgy hogy a vers
épp oly joggal lehetne örömeének Buda visszafoglalása felett,
mint a későbbi zentai csata felett. A verselése és költői formája
gyakorlott, tehetséges szerzőre vall, különösen megkapó képet
ír le a negyedik versszakban:

Als Türcken und Christen
Zum Schlagen sich rüsten,
Wolt eben die Sonne bald steigen in's Meer;
Der Himmel beglückte das Christliche Heer,
Dasz selber die Sonne
Noch sahe mit Wonne,
Die Christen erhalten die herrliche Schlacht,
Die gleichsam den Mondschein hat blut roth gemacht.

A diadalmas zentai csatáig csak Weller említéséből ismerek
néhány magyar vonatkozású éneket.

A zentai csatáról összesen három költeményt találtam;
kettő megjelent Ditfurthnál, egyet meg a berlini könyvtárban
olvastam. A költői értéket tekintve, első helyen áll az az ének,
melyet Ditfurth »*Ein neues Lied von der groszen Schlacht bei
Zenta*« címmel közöl. Kitűnő lelkesedéssel szól a keresztény-
nek győzelméről, szinte a hadak urának nézi és úgy csodálja,
úgy dicsóíti a hadvezért, Savoyai Eugént. Művész ecsetére való
az a kép, melylyel énekét bevezeti: A hold megvilágítja a véres
csatatér, ezer meg ezer török holtteste hever szanaszét vérrel
borítva s ezek között áll Eugenius, a hős:

Eugenius der Held
Steht in dem Siegesfeld.

Azután leírja a csatát; nem keresi a részleteket, nincsenek
is pontos értesülései, látszik, hogy meg akarja örökíteni — a
névtelen — azt a hatást, azt az örömet, melyet lelkére a kereszt-
tények győzelmének híre gyakorolt.

A másik két ének már több figyelmet fordít a részletekre;
históriát, újságot ír versben, hogy az egész németésg tudomást

szerezzen a diadalról, mely annyira letörte a török hatalmat, a török hódítási szenvedélyt, hogy a békés német polgároknak mit sem kell többé tartaniok a török félelemtől.

Johann Simon Stahel éneke (Ditfurthnál) hosszú címében röviden elmondja a nagy csata egész tartalmát, melyet aztán bőven van alkalma a 25 versszakos költeményében részletezni. Ő a történeti hűségre igyekszik s célja, hogy hallgatói mindenről pontosan értesüljenek. Ezen feladatának becsületesen meg is felelt. Így a csata minden részletét híven adja elő, tudja, hogy Eugén herczeg egy barátától értesült, hogy a török sereg fele már átment a másik partra, tudja pontosan, hogy mennyi janicsár esett el, mennyi fült bele a vízbe stb. A magyar huszárokról sem feledkezik meg, szinte büszkeséggel olvassuk sorait, hogy mégis elismeri egy német szerző a magyar vitézséget azon harcban, melyet idegen vezérek vezettek nagyobbrészt külföldi sereggel a török ellen, de magyar földön. A dicsőséget és babért idegen vezérek, idegen sereg vitték el, de a nyomort, a pusztulást, melyet maguk után hagytak, azt a magyarok nyögtek, sínylették meg hosszú ideig.

Inkább csak mint történeti forrás értékes a berlini verses ujságlap. Címe: *Neue Zeytung Von dem Herrlichen Sieg so die Christen bey Zenta an der Theisz in Ungeren 12. Augusti dieses 1697-sten Jahrs gegen dem Türcken gehalten | vnd was für herrliche Beuthen sie gemacht | auch wie vil Volck zu beyden Seithen gebliben—das wird der günstige Leser im Gesang mit verwunderung vernehmen. Im Thon | Kompt her zu mir Spricht Gottes Sohn | etc.*

A címet olvasva, méltán csodálkozunk, hogy miért tette a zentai csatát augusztus 12-ére, jóllehet igen pontos és hiteles értesülései lehettek. Ilyen esettel énekeink tárgyalása közben már többször találkoztunk. Ugy látszik, szokásos hanyagság volt az, vagy az énekszerzőknél, vagy inkább a nyomtatásnál. Megnevezi a forrását is:

Die Frankfurtsche Relation schreibt . . .

A »Frankfurter Meszrelationen« híresek voltak és a közel-múlt eseményeit a világ minden részéből gondosan összegyűjtve mondták el.¹

E bécsi ének a zentai csatáról nem egyéb, mint a frankfurti ujság versbeszédese. Függelékül mellékeli prózában az elesett törökök pontos számát és a hadizákmány felsorolását.

* * *

¹ Ludwig Salamon: Geschichte des deutschen Zeitungswesens. 23.

Nemsokára a török teljesen háttérbe vonul a történeti népköltészetben. De elérkezett az alkonya a XVIII. században a »Neue Zeitung«-oknak, a verses hadi tudósításoknak is. Az egymás után megjelenő rendszeres ujságok fölöslegessé tették a hírszolgálatnak ezt a kezdetleges, nagyon is hiányos voltát. Ez azonban csak előnyére vált a népies történeti költészetnek; mert ezentúl nem tartá főfeladatának az egyes események pontos és hű előadását, hanem annál nagyobb tér, annál nagyobb alkalom nyílt a nép költői lelkének, igaz érzéseinek, vonzalmának és ellenszenvének a kifejezésére. Így vagyunk a későbbi korból való magyar vonatkozású énekekkel is. Bár számra nézve nem olyan jelentősek, de az egyesek hangját, felfogását tekintve, annál meghatóbbak. Nem egyszer izzó gyűlölet sugárzik ki minden sorból, hogy pl. csak Gleim egyik énekéből idézzek:

Aus deinem Schâdel trincken wir
 Bald deinen süszen Wein,
 Du Ungar! Unser Feldpanier
 Soll solche Flasche seyn. [(1747.) Soltau 540.]

Máskor ismét elismerő hangon méltatja Hadik merész huszárjainak bravúrját!

Változik a kor felfogása, a kor törekvése, megváltozik az énekek hangja is.

* * *

A német nép kebelében születtek meg ezek az énekek, melyeket ismertettem, a német nép vélekedését adják rólunk: magyarokról. Teljes képet nem nyújthattam, mert az összes énekeket át nem tanulmányoztam. De mégis, — úgy hiszem — e hiányos, szakadozott kép is mutat néhány érdekes részletet, melyekből megláthatjuk, hogyan vélekedett, mennyire ismerte a német nép a magyart!

Történeti Énekgyűjtemények, melyek magyar vonatkozásúakat is tartalmaznak:

1. Fr. S. v. Soltau: Ein Hundert Deutsche Historische Volkslieder. Leipzig 1836.

2. M. Körner: Historische Volkslieder aus d. XVI. u. XVII. Jahrhundert. Stuttgart 1840.

3. J. Scheible: Die flieg. Blätter des XVI. u. XVII. Jahrhunderts. (Aus dem Schätzen der Ulmer Stadtbibliothek.) Stuttgart 1850.

4. v. Soltau-Hildebrand: Deutsche Historische Volkslieder. Zweites Hundert. Leipzig 1856.

5. E. Weller: Die Lieder des Dreißigjährigen Krieges. Basel 1858.

6. Opel u. Cohn: Der Dreißigjährige Krieg. (Eine Sammlung.) Halle a. S. 1862.

7. Ditfurth: Die historischen Volkslieder (1648—1756.) Heilbronn 1877.

8. Ditfurth-Bartsch: Die historisch-politischen Volkslieder des Dreissigjährigen Krieges. Heidelberg 1882.

9. R. Wolkan: Deutsche Lieder auf den Winterkönig. Prag 1898.

10. Aug. Hartmann: Historische Volkslieder u. Zeitgedichte vom sechzehnten bis neunzehnten Jahrhundert. I. München 1907.

Legfontosabb forrásmunkáim:

E. Weller: Annalen der Poetischen National-Literatur der Deutschen im XVI. und XVII. Jahrhundert. I—II. Freiburg im Breisgau. 1864.

K. M. Kertbeny: Ungarn betreffende deutsche Erstlings-Drucke. 1454—1600. Budapest 1880.

Dr. Bleyer Jakab: Magyar vonatkozású német ujságlapok a M. N. Múzeum birtokában. 1600—1711. Magy. Könyvsz. 1900. (56., 170., 250.)

Ludwig Salamon: Geschichte des Deutschen Zeitungswesen. I: 1900. Oldenburg u. Leipzig.

(A többiek a jegyzetekben megtalálhatók.)

LEFFLER BÉLA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BETHLEN PÉTER KÜLFÖLDI ISKOLÁZTATÁSÁHOZ.

Bethlen Gábor országos gondjai és sokoldalú diplomatai tevékenysége közepett sem feledkezett meg a közművelődés ügyéről. Az ifjúság tudományos képzettségét állami érdekek tekintette, s bár nem került el figyelmét a nemzeti sajtóságok megőrzésének és tudatossá tételének szüksége, nagy súlyt helyezett a külfölddel való szellemi érintkezés és kapcsolat megerősítésére. »Régi nagy urak s főemberek gyermekit scholákból való kikelésük után, tisztességes fizetésekkel méltóságosan nevelvén, imide-amoda való főkövetek mellett, s egyébként is külső országokra való járatásokban gyakorolja vala és a háza következendő szolgálatjára úgy készíti, írja róla Szalárdy.¹ Idegen nyelvek elsajátítása, külföldi államok intézményeinek, műveltségi viszonyainak tervszerű megismerése s a szerzett tapasztalatoknak és benyomásoknak Erdély állami, gazdasági és tudományos életében való értékesítése végett iskoláztatta és utaztatta külföldön testvérének Bethlen Istvánnak két fiát is: Istvánt, a »kis gróf«-ot és Pétert.

A már ekkor Hunyad- és Máramarosmegyék főispánságának tisztét viselő Péter gróf többek kíséretében indult külföldi útjára. Mellette találjuk Tótváradi Kornis Mihályt, ki egyúttal udvarmestere volt, Daniel Jánost, Bethlen Jánost, a későbbi kancellárt és történetírót, Abaffy Lászlót, Töltséki Istvánt, a gróf praeceptorát és Tornai Gáspárt. Az elindulást a szokásos előkészületeken kívül istentisztelet előzte meg, melyet a gyulafehérvári udvar részvételével Czeglédi János tartott² az utazás szerencsés lefolyásáért. Az ifjak 1625 márcz. 26-án már Kassán voltak, honnan négy napi tartózkodás után, április elsején³ a Kassa városától fejedelmi parancsra

¹ Siralmas magy. krón. 63. l.

² Kecskeméti K (Georgius): Ulysses Pannonicus. Franekerae, 1626. 25—26. l. A könyv egyetlen példánya a M. Tud. Akadémia könyvtárában (Uj lat. ir. O. 388.) jelzés alatt. Bibliographiai leírása Szabó-Hellebrant: R. M. K. III. 413—14. l.

³ Szenczi Molnár Albert levele Camerarius Lajoshoz 1625 ápr. 1-ről. Irodalomtört. Közl. 1908. 221. l.

kirendelt kísérettel együtt,¹ Lőcsét érintve, Sziléziába, Boroszlóba utaztak. Fogadtatásuk itt igen szives volt; a senatus nevében két előkelő polgár üdvözölte őket, egyúttal bort és egyéb ajándékokat ajánlván fel nekik. Boroszlói tartózkodásukat a város nevezetességeinek megtekintésére is felhasználták; különösen meglepte őket az érseki templom szépsége.² Innen Berlinbe utaztak. A falakkal körülvett város termékeny síkságon, csatornáktól áztatott kertek közt terült el; hatalmas épületei, főleg szép templomai, sok látnivalót nyújtottak Péter grófnak és kíséretének, kiknek figyelmét leginkább a Ker. Szent Jánosról nevezett templom kötötte le.³ Megérkezvén, egy vendégfogadóban szállottak meg, s innen mentek a választófejedelem palotájába, melynek ajtajánál egy udvari ember, Jahn György, már várakozott reájok. A fejedelem természetesen barátságosan fogadta sógora öcscsét és kíséretét; a fogadtatás alkalmából Liszti Ferencz átadta a fejedelemnek Bethlen Gábor levelét is, melyben arra kérte, hogy öcsce iránt, ki egyelőre a választófejedelemség területén fog tartózkodni, jó indulattal viseltessék.⁴

Az utazás végső pontja ez idő szerint az Odera melletti Frankfurt volt, melynek akkor híres főiskolájában Pelargus Kristóf, Krell, Frank, stb. tanítottak. Péter gróf is a főiskola hallgatói közé iratkozott,⁵ s körülbelül egy esztendeig tartózkodott itt, elsősorban bizonyára a német nyelv elsajátítása végett. — 1626. július 25-én már a leydeni egyetemen találjuk⁶ társaival együtt. Itt az arithmetikán kívül főleg a francia nyelvet tanulta, miben az egyetem tanárai: Poliander, ez évi rector magnificus, Plessius, Alting, Rivetus irányították, kiknek figyelme a gróf magánéletére is kiterjedt; az ő tanácsukra hallgatva fogadtak pl. szállást is egy francia embernél Péter gróf számára. A német nyelv nehézségeivel megküzdeni azonban már nem tudott. A gyulafehérvári udvar itt való tartózkodását három félévben állapította ugyan meg, de mivel Péter gróf

¹ Radvánszky Béla: Udvertartás és számadáskönyvek. I. 191. l.

² Kecskeméti: Ulysses Pannonicus. 30—33. l.

³ Kecskeméti: Ulysses Pannonicus. 35—36. l.

⁴ Kecskeméti: Ulysses etc. 37—41. l.

⁵ Kecskeméti: Ulysses etc. 45. l. »Egynéhány ideje immár, hogy az Gubernator uramöcsénk kissebbik fiát Bethlen Pétert tanulságoknak okáért küldöttük volt Németországnak némely részeiben és egy ideig az sógorunk Brandenburgi Elector ő felsége birodalmában lévén az Odera mellett való Francofurti Akadémiában« etc. Bethlen Gábor levele 1627 aug. 27-ről Pázmány Péterhez. Pray: Gabr. Bethlenii principatus Transsilvaniae. Pesthni, 1816. II. 154. l.

⁶ Az egyetem anyakönyvi bejegyzése ugyanis a jelzett napon a következőkről értesít: »Illustrissimus Petrus Bethlehem de Ictar, comes Comitatum Hoenjadiensis et Maramarousiensis perpetuus, dominus in Hoest et Ilae. 17.« Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae. Haga, 1875. Col. 194.

már 1627 tavaszán távozni akart Leydenből,¹ az udvar óhajta elé nehézségeket nem gördített, csupán azt kívánta tőle, hogy hazatérő útjában »néhány keresztény országokat eljárjon és idegen nemzetiségeknek s nagy fejedelmeknek udvari látásából magának valami experienciát szerezzen.«²

Bethlen István, Péter gróf atyja, ez alkalommal sem mulasztotta el Kornis Mihály figyelmét fiát illetőleg felhívni, hogy »az Ur Istent igen szolgálja, valami feslett, undok, Isten ellen való tisztátalan életben magát ne foglalja. Ettől úgy mint halálos méregtől igyekezze Kglđ oltalmazni, mint maga szeme fényét. Az minemű keresztényen vallásban az Ur Isten engem megvilágosított, attól eltéríteni semmi úton-módon ne merészeljed.« Különösen lelkére köti, hogy fiával magyarul ne beszéljenek; »mert — úgymond — a mely levelet Hágából írtál volt, kinek az utolján Fiam is írt volt, elsőben is ő felsége (t. i. Bethlen Gábor) kezébe jutván a levél és felnyitván, nagy búsulással és szánakozással íra őfelsége ezen igékkel: El kell hinni Ūrnak bezzeg, hogy ez mostani írása maga stylussa, de szánakozásra való, hogy ennyi expensa után csak annyit sem tanult, hogy vétek nélkül és prompte beszélhetne deákul, az mint kitetszik ebből is: esto tantum modo etc. Micsoda rūt phrasis Uram ez?«³ A fejedelem a gróf mellé utazása idejére Cseffey Lászlót, Belső-Szolnokmegye főispánját⁴ és Bornemisza Ferenczet küldte kísérről,⁵ kikhez Kassán Pálóczi Horváth János⁶ csatlakozott. Minthogy ettől fogva ők szolgáltak Péter gróf állandó kíséreiül, a fejedelem külön utasítással látta el ezeket is. »Egyesek legyetek, egymással ne veszekedjete, magatok illetlenül való viselésével az ifjúnak példát valami erkölctelenségre ne adjatok, hanem szorgalmasan vigyázzatok inkább reá, cortesánok után ne vetemedjék, boritalnak magát ne adja. Egészségére, életére, mint lelketekre viseljetek gondot... Horváth János, tanítsad írásra, vagy akarja, vagy nem; utaitokban deákul, franczuzul beszélgessetek, ne magyarul és actáitokat, látástokat magával irassátok le mindennap deákul, mely exercitium által szoktassa magát akár csak deákul való szólásra és levélírássra, ha egyebet se tud tenni reá való expensák után.«⁷ Cseffeyék utjának legközelebbi célja Pozsony volt, hol Pázmány

¹ Kornis Mihály 1627 ápr. 16-iki levele után. Eredetije a gróf Bethlenek keresdi levéltárában.

² Bethlen Gábor id. levele Pázmányhoz. Pray: Principatus, II. 155. l.

³ Bethlen István 1627 aug. 26-iki levele. Alsófehérmegyei tört. rég. egylet Évk. XIII. 69. l.

⁴ Bethlen Gábor levele a lőcsei tanácshoz. 1627 aug. 27. Bethlen Gábor fejed. levelezése. 366. l. és Pray: Principatus II. 155. l.

⁵ A Pálóczi Horváth-család naplója. M. H. H. SS. XXXI. 193. l.

⁶ Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Budapest, 1889. 165—67. l.

⁷ Bethlen Gábor levele 1628 márcz. 7-ről. Tört. Tár. 1881. 198. l.

Péterrel kellett találkozniok, kitől ajánlóleveleket kértek.¹ Innen Bécsbe indultak, hogy II. Ferdinánd támogatását is kieszközöljék. 1627 novemberében már Hamburgban találjuk őket. »Itt az hollandiai vendégfogadóba jó egészségben vagyunk, — írta Cseffey édes anyjának — de bizony dolog. . hogy magunk személyeért egy napra négy tallért adunk egyik-egyik. . . Mindazáltal bizony jól tartanak jó borokkal és szép étkekkel, halakkal.« Addig, míg alkalmas hajóra nem akadtak, melylyel Amsterdamba hajózhattak, a várost igyekeztek megismerni. »Ennek a városnak házi téglából rakott mind, régi szentegyház formákra, úgy hogy ritka hely az, hol szekér járna udvarra, mert itt azféle nem igen szükség, minthogy csaknem minden utcákra bejöhetnek az nagy hajókkal is. A város felette bő népű, igen nagy kereskedéssel él, hajóknak sokasága mindenkor az városban és az város környül. . . Az hajók az hol bejönnek az városban, az olyan utcák mélyen vadnak be, hogy az víz bejöhessen. Az száraz utcák magasban vadnak, de szorosok. Az házaknak az utcára való oldala inkább mind ablak, hogy üvegházaknak itélhetné majd inkább az kívül néző; mindazáltal szép házak vadnak.«²

Bethlen Péterrel talán Hágában találkoztak, honnan most már együtt indultak Breda és Antwerpen városokat érintve Bruxellesbe; itt Izabella főhercegnő fogadta őket. (1628. febr. elején.), kinek támogatását Péter gróf utazását illetőleg Bethlen Gábor³ és II. Ferdinánd⁴ külön levélben kérték. Innen Ostendén át a dunkerquei kikötőt keresték fel, hogy Angliába hajózzanak. Londonba való megérkezésük után I. Károly azonnal kihallgatáson fogadta őket s egyúttal külön udvari fogatot bocsátott rendelkezésükre, hogy a várost zavartalanul megtekintthessék. Azonban, mint Horváth János írta volt Bethlen Istvánnak, — két hét sem lett volna elegendő London megismerésére, annyi itt a templom, iskola és főúri palota; csak templomot 122-öt számláltak össze. Angolországi tartózkodásukat az oxfordi és cambridgei főiskolák megtekintésére is felhasználták. Bár csak egy ilyen collegiumunk volna, sóhajtott fel Horváth János, kit bámulatba ejtettek a főiskola épületei és könyvtárai; Horváth szerint ez időben mintegy 8000 tanuló tartózkodott ezekben. Cseffeyt már egyéb látnivalók érdekelték. »Angliában, — írta ismét anyjának, — két strucz madarat láttam és egy kazavár nevű indiai szárnyatlan nagy madarat, az indiai tyúkokhoz az nyaka hasonlít, fekete, igye-

¹ Bethlen Gábor id. levele Pázmányhoz. Pray: Principatus. II. 155—56. l.

² Cseffey László 1627 nov. 20-iki levele anyjához. Tört. Tár. 1881. 193—94. l. A Hamburgra vonatkozó részt Szamota is közölte: Régi magyar utazók Európában. 225—26. l.

³ Gindely: Bethlen Gábor okirattára. 482—83. l.

⁴ Brüsszeli okmánytár. IV. 285—86. l.

nesen ha felhúzalkodik, lehet annyi magas, mint én, jóllehet a strucz-nál sokkal kisebb.« Feltűnik azonban előtte is, hogy az angol falusi házak kőből vannak felépítve és cseréppel fedettek, mint az erdélyi szászokéi.

Angliában csaknem egy hónapig utazgattak; márczius 22-én azonban hajóra szállva, Calaisbe vitorláztak. »Az általjövésen, — írja Cseffey, jóllehet szelünk oly csendes volt, hogy csak az partig sem jöhettünk, noha közel jöttünk a városhoz Caleshez, hanem azféle hajósok, kik azfélelvel szoktak kereskedni, egy lapátos sajkán, melyet haton vagy heten vontak, előnkbe jöttek az tengerre... és azok vittek be minden marháinkkal.« Calaisból, hol a kormányzó »nagy becsülettel látta« őket, Párizsba siettek. Az udvart,¹ valamint Richelieu biborost² Bethlen Gábor ekkor már értesítette öcsse utazásáról, s így fogadtatásuk az udvar részéről is szívélyes volt; XIII. Lajos Péter grófot gyémántokkal kirakott arczképével ajándékozta meg. Párizsban két hetet töltöttek s innen Toulouse és Marseille városokon át, Felső-Olaszországon keresztül Velenczébe indultak. Franciaországra Cseffey mindössze annyi megjegyzést tesz, hogy »az föld ez is igen szép és apró hegyekkel, minden faluk inkább az erdőkön vadnak s az mezőket szántják... Az emberek igen emberség értők.«³ Bethlen Gábor Spanyolország megtekintését a gróf tetszésére bizta: »Hispániában hogyha az grófnak kedve leszen bemenni és ha igen bátorságos bemenéstek, visszajövéstek felől assecuráltok s az galliai király ő felsége annuentiája is fog accedálni, kglmesen megengedtük, mivel császár ő felsége is commendálta az hispaniai királynak ő felségének;... csak kívántatik, hogy semmi disputatióra, se egyéb akármí altercatióra ansát ne adjatok senkinek.«⁴ Az út azonban elmaradt, mert, — mint Cseffey írta, — »Velenczére költségt sietnünk kell, mivel hogy ott vehetünk fel pénzt szükségünkre.«⁵ Velenczéből, melynek jóindulatát a fejedelem utazó öcsse számára szintén kérte,⁶ Horváth János elvált Péter gróftól és Páduába távozott, hogy az ottani főiskolán tovább tanuljon.⁷

Péter gróf három évi távollét után érkezett vissza a gyulafehérvári udvarba. Az éles nyelvű Kemény János szerint azonban, ki maga

¹ Tört. Tár. 1887. 9. l. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. 367. l.

² Tört. Tár. 1887. 8. l. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. 366. l.
Óváry: Tört. bizottság oklev. más. II. 86. l.

³ Angliai és franciaországi útjok leírása, Cseffey László 1628 ápr. 8-iki (Tört. Tár. 1881. 195—96. l.) és Horváth János 1628 ápr. 18-iki levelei. (Tört. Tár. 1884. 591—92. l.) után.

⁴ Bethlen Gábor id. levele 1628 márcz. 7-ről. Tört. Tár. 1881. 197. l.

⁵ Cseffey id. lev. 1628 ápr. 8-ról. Tört. Tár. 1881. 196. l.

⁶ Óváry: Oklevéltár Bethlen Gábor dipl. összekötetései tört. 19—20. l.

⁷ Tört. Tár. 1888. 383—84. l. — Bethlen Gábor levelei. 379 és 384. l.
Magyar Könyvszemle. 1898. 372. l.

is szívesen vállalkozott volna a gróf kíséretére, »az grófnak nem használta az peregrinatio: corruptáltatván erkölce, semmirekellő emberré lett vala.«¹

DR. LUKINICH IMRE.

ADATOK TUBERO ÉLETÉHEZ.

A kiváló történetíró életéről és művéről végzett kutatásaim eredményekép a bécsi udvari könyvtárban találtam egy eddig kevésbé ismert könyvet, mely Tuberóról is szól. E mű czíme: *Fasti Litterario Ragusini, sive Virorum Litteratorum, qui in Ragusina claruerunt Ditione, Prospectus*. Auctore P. F. Sebastiano Dolci, a Ragusio Ord. Min. Concion. Generali, S. Th. Lectore Jubil. Ex. Min. Provinciali, Ragusinae Reip. Theologo, Examin. Synodali, Academico Patavino, Veneto. Venetiis 1767. Excudebat Gaspar Storti. A könyv J. Aug. Gradenico apátnak van ajánlva. Nagy nyolczadr.; jelzése 56450 B.

A 37. lapon 149. sz. alatt szóról-szóra ez van:

Ludovicus Cervarius Congr. Melitensis. Tubero-nak² — bár nem volt az — neveztek el a sienai egyetemen, hol az egyetemi hallgatókat valami testi tulajdonságról neveztek el. Született 1459-ben, meghalt 1527-ben, mit Marcus Foscareno is megerősít. Lib. de Venet. Litteratura.³ XI könyvben írta meg kora kommentárjait (*Commentarii suorum temporum*), melyekben az eseményeket 1490-től 1522-ig elég válogatott stílusban beszéli el. Először kiadta Frankfurtban Claudius Marnius 1603-ban és Rómában 1724-ben indexre került.⁴ Ő maga ebből 2 művecskét szakított ki; az egyik *De Rebus gestis Turcarum*, kiadva Flórenczben Anselmus Patavinus által 1590-ben Franciscus Serdonatus nyomdájában; ⁵ a másik *De Origine Ragusae*.⁶

¹ Önéletírása. (Szalay kiadása.) 68. l.

² Appendini (*Notizie storico de Ragusei*, 1082—3, a 7. lapon) szintén tud arról, hogy púpos volt.

³ Megnéztem ezt a könyvet is; jelzése LXXIV C. A., czíme *Della Letteratura Veneziana*, Libri Otto Di Marco Foscarini, Volume Primo in Padova MDCCLII. Ebben csak 4 könyv van; a második kötet, melyben szintén 4 könyv volt, valószínűleg nincs meg; állítólag nem is jelent meg. Ezen első kötetben nem szól Tuberóról, talán a hiányzó 2-ik kötetben említi, mert Dolci nem hivatkoznék rá. A magyar történetírók közül említi a 448-ik és 453-ik lapon Brutust és Forgácot, a 399-ik lapon Czvittingert. A 444—448. lapon felsorolja a törökökről megjelent műveket, de Tuberóról itt sem szól.

⁴ Engel: *Geschichte des Freistaates Ragusa*, Wien 1807, a 13. l. is tud erről, továbbá Krones, *Grundriss der österreichischen Geschichte*, 22. lap.

⁵ A török hatalom emelkedéséhez fontos kútfűl tekinthető.

⁶ Kiadta 1790-ben Michaele Sorgo.

Anselmus Banduri¹ azt állítja az ő Tom. II. Imper. Orient. p. 81. cz. művében. hogy ez kiadatlanul van meg Stephanus Balutius codexei közt.

Hogy elég ügyesen verselt is, tanúsítja Aelius Cervinus Eleg. ultima lib. III.

Ennyit mond el Dolci Tuberóról. Fontossága az, hogy Tubero születési évét 1459-re és halálozási évét 1527-re határozottan megállapítja; ezzel véget vet az erről folyó vitának. Első kiadásának éve nála 1603, nem 1604 és nem Cravelius Adalarius az első kiadó, hanem Claudius Marnius. Kár csak az, hogy Tubero történetírói mivoltát nem méltatja. Talán az az oka ennek, hogy Tubero nem nagyon hízelgően szól a korabeli papságról² és így csak egyszerűen felveszi a ragusai történetírók közé. Végül megemlítem, hogy Jireček az *Archiv für slavistische Philologie* 21-ik évfolyamában szintén értekezik Tuberóról, de újat nem mond és könnyen hozzáférhető.

GEIRINGER PÁL.

¹ Tuberóról nem volt valami jó véleménye Bandurinak, mert *Animadversiones in Librum Constantini Porphyrogeniti de administrando imperio* cz. művében, Velence 1729, a 43. lapon így ír: »Ludovicus Tubero in conscribenda Urbis Ragusinae origine nugus nugari videtur.« Feltűnő, hogy Dolci nem tud e művéről.

² *Comm.*, IV. könyv V—X. fejezet, V. k. II. fej., VIII. k. XIV. fej., IX. k. X. fej.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában.
Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága.
Budapest, 1909. 8-r.; VIII + 282 l.

Az előttünk fekvő munka két részből áll; az első száztíz lap a II. Lajos uralkodása alatt tartott országgyűlések történetét adja a szerző feldolgozásában, a másik rész — a feldolgozás kiegészítéséül — okleveleket és néhány törvényszakasz szövegét tartalmazza.

A szóban forgó országgyűlésekről igen kevés adat maradt fenn; a kútfők sem szorosán vett országgyűlési iratok, hanem alkalmi megjegyzések periratokban, néhány magánlevél, kis napló, és a mi a legértékesebb: diplomatai iratok, még pedig a lengyel, pápai, velencei, osztrák követek jelentései, a melyeket a történetirodalom már régóta ismer. Mindezen adatokból *Huber* és *Fraknoi* II. Lajos korának és benne az országgyűléseknek összefoglaló képét adták. Ilyen körülmények között, mikor a kérdés csekély anyagával már gazdag irodalom foglalkozott, az új kutatónak elemi kötelessége, első lépése, a már közölt anyagnak és irodalomnak felhasználása. Ezt a lépést Sz. a jelen esetben nem nagy biztossággal tette meg. Az egyik osztrák követnek, *Andrea da Burgo*-nak jelentései maradtak ránk, melyek többek között az 1521—23. évek országgyűléseire szolgáltatnak adatokat, s a melyekről már 1857-ben egész értekezés jelent meg a bécsi akadémia kiadványában. (*Sitz.-Ber. Phil.-hist. Kl. 24. köt.*) Hasonlóképen rég ismeretes *Herberstein* önéletírása, a ki szintén követ volt Magyarországon. Sz. egyikről sem vett tudomást, holott csak *Huber* könyvét kellett volna kezébe venni, hogy reájuk utalást találjon. Az 1518. bácsi diéta és a nádorság betöltésének kérdése összefüggésben volt a magyar urak németbirodalmi terveivel, a mint ezt *Liske: Zwei Beiträge zur Wahlgeschichte Kaiser Karls V.* (*Forschungen z. deutschen Geschichte, VIII. 1868.*) kimutatta, s a mint *Liske* eredményeit már *Huber* méltá-

nyolta ; Sz., úgy látszik, sem Hubert, sem Liske-t nem használta fel. Az irodalomban való ily tájékozatlanság elemi kérdésekben is megbosszulja magát : így magyarázható, hogy az országgyűlések legújabb feldolgozója egy egész országgyűlésről, az 1524. tavasziról, megfeledkezik, a mely hogy megtartott, már *Kovachich* is gyanította, *Firnhaber* pedig (Quellen und Forschungen z. vaterländischen Geschichte, Literatur u. Kunst, 92—93. l.) Guidoto jelentése alapján be is bizonyította. Igaz, hogy a szerény osztrák megjegyzi : »Übrigens sei diese Ansicht hier nur als Hypothese aufgestellt, möge ein späterer Forscher diese wenigen Daten zum Weiterbau benützen«, — Sz. azonban, mint későbbi kutató, Firnhaber művéből egyedül Guidoto végjelentését használja fel, Firnhaber nézeteire és összehordott kisebb idézeteire nem volt kíváncsi s így az említett diéta problémájáról sincs tudomása. Saját gyűjtésű oklevelein kívül főként az *Acta Tomisiana* irataira s a pápai és velencei követjelentésekre támaszkodik, úgy látszik azonban, hogy ezen kútfőknek megbízhatósága iránt sem igen érdeklődött, pedig már Huber figyelmeztetett bennünket a II. Lajos udvarában levő velencei ügynökök esetleges elfogultságára, s általában a követjelentések használhatóságáról újabban több, nem éppen optimista nézet nyilvánult. Mivel a velencei követek jelentései *Sanuto* másolatában maradtak fenn, Sz. azt hiszi, hogy Sanuto volt a velencei követ II. Lajosnál, s hidegvérrel hivatkozik »Marino Sanuto említett jelentésére« (26., 27. l. és egyebütt), a nélkül, hogy a tényleg létezett velencei követek, Massaro, Bon, Orio, Guidoto nevét érdemesnek tartotta volna magáruk megjegyezni. Az pedig közzelfekvő, hogy a követ személyének ismerete nélkül lehetetlen megbízható előadássá szerkeszteni a jelentések adatait.

Ilyen előmunkálatok után fogott Sz. az országgyűlések története megírásához. A tizenegy év anyagát nyolcz részre osztotta, a mely tárgyi beosztásra való törekvéssel joggal tart érdeklődésünkre számot. A nyolcz időszakot, illetőleg momentumot képviselő fejezetcímek a következők : Kísérletek a regenség megteremtésére ; az új kormányzási mód alkalmazása ; ellenállás az új kormányzási mód ellen ; a főnemesi confederatio első sikere és kudarca ; a köznemesség első győzelme ; a köznemesség a végrehajtó hatalom birtokában ; a főnemesség előkészülete a köznemesi kormány megbuktatására ; a köznemesi kormány bukása. Nem tekintve, hogy az egyik fejezet 35, a másik csak négy lapra terjed, tárgyi szempontból sem hisszük, hogy II. Lajos korának jövő kutatója meg fog maradni a Sz.-tól nyújtott beosztás alapján. Bár a fejezetek címei megokolását sehol sem találjuk, egyesek, mint a legelső, könnyen igazolhatók, másoknál

azonban tanácstalanul áll az olvasó és nem tudja, mit akar a szerző a címbe mondani. Az új kormányzási mód szerinte az 1518. bácsi diétán állapotított meg, s érvényben volt 1520-ig, illetőleg Nándorfejérvár elvesztéséig, a mikor kezdődött volna az »ellenállás« (bár Sz. az 1521. áprilisi diétát is az »ellenállás« jegyében beszéli el). Másutt azonban maga mondja, Báthory nádorsága alatt 1522-ig semmi nehézség sem fordult elő: »Az 1519 márczius 8-iki szövetség erélyes kézzel vezette Magyarországot; tőle függött minden«. (54. l.) A nádornak helytartóvá való kinevezésénél mondja: »A nádor meg is érdemelte királyától ezt az elismerést. Megválasztása óta nem volt semmi nehézség Magyarország kormányzásában«. (53. l.) Vegyük hozzá a 72. lapon közölt megfigyelését: »A király nem kormányzott, de nádora se; nem is voltak meg erre való képességei«. Az »új kormányzási mód« tehát egyszer a bácsi határozatokon, máskor az 1519. szövetségen alapult és segélyével kitűnően kormányozta Magyarországot a nádor, a kinek különben nem is voltak a kormányzáshoz való képességei. Mindezt megtudjuk Sz.-tól, csak az új kormányzási mód mibenlétét nem. S hogy a nádor kormányzása 1522-ig nem talált semmi nehézséget, ennek illusztrációja Nándorfejérvár szegyenletes végű felmentési kísérlete és elvesztése. Ha még jogosnak tartjuk az olvasó azon kívánságát, hogy a főnemesség *első* sikere és a köznemesség *első* győzelme után ugyanezeknek *második* diadaláról is szeretne hallani és hogy utólag konstruált beosztásoknál logikával is kellene bajlódni, Sz. új beosztását nem tarthatjuk szerencsésnek, még kevésbbé olyannak, mely az események összefüggésén alapszik.

Ez utóbbinak, az események összefüggésének felismerését nemcsak a beosztás, de a szerző rendszere és előadásmódja is lehetetlenné teszi. Az országgyűlésre vonatkozó adatokat egymás mellé állítja, s hiába várunk tőle feleletet oly kérdésekre, melyek országgyűlések történeténél alapvető fontosságúak. Kik vezették az országgyűlési tárgyalásokat, hol készültek a királyi propositiók, hogyan voltak az egyes néposztályok, mint rendek képviselve, hogyan és minő alapon sűrűsödtek össze a pártok, ilyen és hasonló kérdésekre várnánk az országgyűlések történetétől feleletet. Hallunk ugyan Sz. munkájában pártokról, köznemességről, főnemességről, megtudjuk, hogy a »köznemesség igen ügyesen kisajátította magának Lajos programját«, máskor, hogy a főnemesség »sajátította ki« a köznemesség programját, mindezen ítéleteknél azonban olyan fogalmakat használ a szerző, melyeket nem akar, de nem is tud megértetni velünk. Ennek okát pedig csak abban láthatjuk, hogy tanulmányai körét túlságosan szűkre szabta. A XIX. század országgyűléseinek történetét

meg lehetne írni olyan kútfókból, melyek csakis az országgyűlés lefolyásával foglalkoznak (bár az események mélyére itt se igen lehetne látni, szélesebb alapvetés nélkül), mivel a parlamentarismus korában az országgyűlés állandó intézmény és szabályozott önálló életet él. A középkorban, s a Jagellók korában, a megalkulni kezdődő rendiség idején ellenben az országgyűlés csak színtér, a hol a régóta meglévő, vagy újonnan fellépő erőknak mérkőzése nyer látható alakot. A társadalmi osztályok, meglévő intézmények, kormányzasi és közigazgatási szervek ismerete *nélkül* az országgyűlések története élettelen adattár lehet csak. A nagybirtok állapota, szervezete, a kismemesség helyzete 1514 után, az erdélyi rendek képvisellete az országgyűléseken Szapolyai vajdasága alatt, Szapolyai és Werbóczy személyes viszonya, mindezek és hasonlók ismerete nélkül a diétákban csak látványosságokat láthatunk. Mikor a vajda egyszer 2000 emberrel ment Buda alá, vagy a mikor a diéta tanácskozása szabadságát megóvando, *csak* 200 lovast küld maga előtt oda: ilyen viszonyok közt arról beszélni, hogy az egyik párt a másiknak programját kisajátítja, legalább is anachronismus. A szerzótől követett, a meglévő kevés tény előadására szorítókozó módszer megakadályozza azt, hogy mélyebbre lásson, s így az országgyűléseket illetőleg ezután is Huber és Fraknoi munkáihoz kell fordulnunk, a kik magasabb álláspontjukon még mindig nagyobb adattömeggel rendelkeznek, mint a szerző aránylag kisebb körű tárgyánál.

Az okleveles függelékben többi között néhány igen értékes névtelen jelentést találunk, néhányat azonban már Fraknoi felhasználta, az egyiknek (LVIII. szám.) egyes részeit már fordításban is adta. Az oklevelek kiadására is hátrányosan hatott a szerzőnek az irodalomban való tájékozatlansága. Ha nem is kötelező az oklevél korábbi használójának megnevezése, annak nevét mégis illő volna említeni, a ki nemcsak korábban használta az oklevelet, hanem annak ismeretlen másolatára és a korábbi kiadás hibáira figyelmeztetett (LX. számnál, Fraknoi). A nélkül hogy a szerző kiadási elveit bírálni szándékoznánk, mellékesen megjegyezzük még, hogy az LIV. oklevél már olyan közismert műben is megjelent, a minő az *Epistolae Procerum*, Praytól. — A törvényekből végül válogatott szakaszokat ad a függelék, a variánsokkal együtt, s ezzel hasznos előmunkálatot nyújt a törvények későbbi tudományos színvonalú kiadásához.

SZEKFI GYULA.

Kaposi József, Dante Magyarországon. Budapest, 1911. 373 l.

Szerző, ki jó nevet szerzett mint lelkes Dante-kutató, az egységes Olaszország félszázados örömnünnepén e könyvével róttá le háláját a költő iránt, kinek gigászi agyvelejében először fogamzott meg az Unita Italia eszméje, valamint az ország iránt, melynek virányain és tengerén évente üdítgette lelkét.

L'anno del Giubbileo, su per la ponte

Hanno a passar la gente modo tolto. (Inf. XVIII.)

Saját vallomása szerint több mint negyedszázad óta jár a *poeta sovrano* iskolájába, kinek szelleme oldalán állt a kétségek tusájában s vele virrasztott álmatlan éjtszakákon. Ezek a subjectiv mozzanatok ha nem is fokoznák e mű irodalmi érdekességét, kétségkívül rokonszenvet ébresztenek a szerző iránt, ki élete legnagyobb irodalmi feladatának tekintette, hogy leszálljon Dante vizének mélységeibe és összegyűjtsön bármely sóvány és száraz adatot, melynek Magyarországon valamely vonatkozása van Danteval. Dante általános emberi hatásán főleg a magyar szempontok érdekelték őt a Divina Commediában és rengeteg irodalmában. Hú képét nyújtja Dantenak Magyarországon való minden oldalú szerepléséről.

A *Dante és Magyarország* cz. fejezetben (3.) utal arra, hogy nincs semmi nyom, hogy a nagy költő valaha megfordult volna hazánkban. Végleg eldöntöttnek tekinthető, hogy sem III. Endrénél, sem Martell Károly vagy Károly Róbert királyoknál sem járt követségben soha. Tisztázza Martell Károlynak a költőhöz való viszonyát s a Paradisonak erre vonatkozó sorait, történetileg logikus értelmét adja a Paradisóban foglalt nevezetes szaknak (O beata Ungaria stb.), melyekkel valószínűleg III. Endre királyságára gondol, ki Dante szerint Magyarország *félrevezésével* jutott a trónra. Ezután néhány töredékes idézet érintésével azt jegyzi meg a szerző, hogy Dante — noha ítéleteiben nem ismert kiméletet — Magyarország iránt mintha bizonyos szerető gyöngédséggel viseltetett volna. Ő, ki a firenzeieket vakoknak, máskor barmoknak nevezte, ki Pistoiáról azt írta, hogy vadállatok barlangja, Pisáról, hogy Itália gyalázata, ki a francziákat hiúsággal, a németeket iszákossággal vádolta: Magyarországról egy mélabús sóhajtással azt mondja, hogy boldog lesz, ha nem hagyja magát tévútra vezetettetni.

A Divina Commedia hazánkban való elterjedésének, illetőleg megismerésének első nyomai Zsigmond királyhoz vezetnek. Giovanni da Serravalle 1417-ben fejezte be latinra fordításának munkáját, mert »számos művelt hegyentúli kívánczozott a Commedia ismeretére« s tapasztalva a magyarok érdeklődé-

sét is, reájuk is gondolt, mikor fordítását végezte és kommentálta. Ennek a híres Serravalle-codexnek egy példánya a Zsigmondhoz intézett ajánlólevéllel együtt megvan az egri érseki könyvtárban is. A Dante-cultus következő nyomai a Corvinákhoz visznek, de már szélesebb körben ismerik a reformáció irodalmi mozgalmaiban, később a magyar irodalom ujjaszületése korában, bár másodrangú olasz költők, különösen a finomkodó Metastasio népszerűsége mögött Dante komor nagysága háttérbe szorul Csokonai és Kölcsey korában. Döbrentey Gábort foglalkoztatja először a *Commedia* fordításának eszméje, de a magyar költők lelkében csak Aranynál foglalja el a méltóságát illető polczot. Arany az emberi élet közepén bolyongott szintén, mikor Dante örvényei magukhoz vonták. Ismeretlen, csodás szellem világa tárult fel előtte s egy felséges ódában hódolt az altissimo poetának. Ebben a költeményben valóban érezzük Péterffy Jenő szavainak igazságát, hogy sok oly helyre emlékezünk, hol — akárcsak a *Divina Commedia*ban — az egyszerű szó a rája nehezülő gondolatok súlya által mintegy magikus erejűvé vált.

A következő fejezetek a különböző magyar Dante-fordítások történetét és kritikáját tartalmazzák. Szemügyre veszi Császár Ferencz, Bálinth Gyula, Angyal (Engels) Lajos, Csicsáky Imre, Szász Károly, Gárdonyi Géza, Zigány Árpád, Kuun Géza, Láczy Gyula, Péterffy Jenő, Kenedi Géza, Radó Antal stb. fordításait és Dante-tanulmányait. Kimutatja, hogy Császár danteskái nagy szeretettel készült, gondos munkák, melyektől az úttörés érdemét, egyúttal azonban gyarlóságait sem lehet elvitatni. Bálinth Gyulának a tudása elégtelen, a képessége fogyatékos volt, hogy a *Divina Commedia* mélyére hatoljon, s bár némi ügyességgel verselt, a nyelv művészi kezelésével nem sokat törődött. Angyalnak majdnem egyedüli ambíciója viszont a tartalmi hűség volt. Az *Inferno*-fordításban maga mondta, hogy ennek kedvéért néha öntudatosan áldozta fel a formai tökélyt. Kísérlete inkább philologiai tanulmány, melyet tartalmas jegyzetek tesznek érdekesekké. Csicsáky műveiről lesujtó, de érdemelt bírálatot mond s enyhén szólva, megengedhetlen irodalmi reminiscentiákkal vádolja. Tizenkét oldalt szentel Szász Károly teljes Dante-fordításának, s alakhú Isteni Színhjátékának legfőbb érdemét abban látja, hogy útját egyengeti ama jövőendő vállalkozásnak, mely a tartalmi hűséggel párosult külalakbeli tökélyt a Dante s a katholicismus szellemének átértésével nagyobb mértékben fogja megvalósítani. Ponyva-ízt érez Gárdonyinak különben jól folyó jambikus kísérlétében (a *Pokol*), melyet a millenniumi *Pokol*-körképhez mintegy szöveggépen szerzett. Legnagyobb elismerésre érdemesnek Cs. Papp József prózai

fordításait és Dante-tanulmányait, valamint Zigány újabb keletű verses fordítását tartja. Az előbbi »ama választottak egyike, kik a lelki élet magaslatán sokat és bizalmasan társalogtak a nagy firenzeivel«. Zigány fordítása rimetlen jambusos magyartítás. Rimetlen azért, mert a fordító mennél hívebben iparkodott visszaadni Dante gondolatainak őseréjét s mert bűnnek tartotta csillogó külső kedvéért feláldozni a lényeket: az eredeti szöveg értelmét, színes kifejezéseit, erővel teljes szavait. Tanult Szász Károly példáján, kinek fordítását a rímek miatt felforgatott sorrend gyakran élvezhetetlenné teszi.

E kritikai szemléje közben nem kerüli ki figyelmét egyetlen hozzáférhető adalék, sőt még távolabbi vonatkozás sem. Valóban pontos, szolid bibliographiai összefoglalását adta Dante egész magyar történetének. Műve összeállításában és fölépítésében, valamint a legapróbb részletek felkutatásában vagy regisztrálásában egy lelkes tudós szorgalmát és egy Dante szellemével sokat érintkező kulturember szeretetét látjuk. Kaposi derék művének serkentő és termékenyítő hatását reméljük, mert minden tekintetben megérdemli, hogy munkáját és tárgyát a közérdeklődés vegye szárnyaira.

PETHŐ SÁNDOR.

The Union Cause in St. Louis in 1861. An Historical Sketch by Robert J. Rombauer. — St. Louis Municipal Centennial Year 1909.

Amerikai történettudományi munkák mindenesetre akkor számíthatnak különös érdeklődésünkre, hogyha a világtörténeti jelentőség mellett kiválóan magyar vonatkozásokra is kiterjeszkednek. Ebből a szempontból a fentcímzett munka kétszeresen érdekes: Elsősorban írójánál fogva, a ki szabadságharcunkat végig küzdötte, másodsorban megismertet azoknak a magyar férfiaknak szereplésével, a kik az amerikai 1861—1865. évi szövetséges és rabszolgafölszabadító háborúban mint vezető egyeniségek is résztvettek, vagy mint tiszték kitűntek.

Ez a háború az Egyesült-Államoknak majdnem egész területére kiterjedt s kezdetén főleg a keleti tartományokat (Virginia, Carolina, Missouri) foglalkoztatta. A déli, trösztalkotó, rabszogatartó yankee-államok (confoederatusok) élet-halálharca volt ez az Unióra törekvő Washingtonnal szemben. A világ rokonszenve az utóbbiak felé, a csillagos zászlóhoz hajlott, mert ezek részén állott a szabadság ideálja, az emberiség és testvériség nagy gondolata. Amott évszázados leigázás, a passiv, fekete fajok elnyomása és rendszeres elbutítása, az arisztokrata uralom, emitt a polgáriasabb ízű és az amerikai államok egységesítésére

törekvő köztársasági szellem állott egymással szemben. A régóta táplált ellenszenv lassan tört ki és bámulatos harcokat idézett elő. Különleges taktikával, egyéni stratégiával öt éven át csillogtatta erejét, még pedig oly nagy területen, mint az egész nyugati és közép-európai szárazföld együttvéve, ettől azonban teljesen különböző és végzetes esélyeknek számtalan alkalmosságával bővelkedő terepen. Öt évi szakadatlan harcokban végre az északiak, az unionisták győztek szárazföldön és tengeren egyaránt s a háború mindkét fél anyagi s majdnem erkölcsi kimerültségével végződött.

Ebben a háborúban a benszülött amerikaiakon kívül nagyszámmal vettek részt irek, németek és még eddigelé ki nem mutatható számmal magyarok is. Az utóbbiak közül még azokra sem mutathatunk rá mindegyikre, a kik mint hadiosztagok vezetői, századparancsnokok szerepeltek, vagy mint kiváló harcosok, hősök tüntették ki magukat. A Kossuth Lajossal (1852), vagy már előbb az Egyesült-Államokba kiköltözött vagy letelepedett emigránsok nagy része új otthonot talált odakünn s részint mint farmerek, részint mint üzlet- vagy hivatalnokemberek honosodtak meg, illetve elamerikiasodtak. Nehéz dolog a háborúban résztvettek közül újjal mutatni a magyarokra, mivel a sokféle idegen hangzású név közt elvétve akad egy-egy tősgyökeres magyar. Ezenkívül nem is áll rendelkezésünkre az egész hadsereg névsora, még kevésbé ennek származásrendje. Ennek kikutatása az Amerikába szakadt rokonok történetírójának lesz pragmatikus feladata.

Lincoln Ábrahám, az Unió elnöke, 1861. ápr. 12-én 75.000 embert szólított a harcba, mely szám a háború alatt csak az Unió részeről 2,656.053, a confederatorokkal együtt 3,750.000 kerekszámra egészült ki. Oly nagy szám, melynek rengetegében az egyes magyarok megjelölése talán csakis a háború actáinak gondos ismerőjének lehet célja, mikor még az esetlegesen nevezetességre vergődött magyarok kimutatása sem teljesen bizonyos. Láthatólag szívesen fogadták mindkét részről azokat, a kik az európai 48-as mozgalmakban résztvettek és szolgálataikat felajánlották, különösen a németeket, azonkívül a 48-as magyar szabadságharcban működött férfiakat s nekik több előkelő állás jutott a hadvezetésben vagy a részharczokban.

Rombauer J. Róbert könyve, mely kizárólag St.-Louis városra részletesen, a Missouri államra vonatkozólag általánosan tárgyalja a háború kezdetén lefolyt eseményeket, csakis azokról a magyarokról emlékszik meg, a kik ezen a területen működhettek. St.-Louist a Missouriba költöző francziák telepítették. (1764.) Ezek elseje Pierre Laclède Liguist. 1820-ban

kerül az állammal együtt az Unióhoz. A 48-as mozgalmakból menekült németek és magyarok nagy számmal telepednek le St.-Louisban. Itt szónokol 1852-ben Kossuth Lajos is amerikai körútjában. Missouriban azonban 1861-ben a háború kitörésekor nem kedvező az Unió helyzete. 1,182.000 lakos közül 3000 szabad fekete és 115.000 rabszolga lakik, kiknek egy része titkon és nyíltan a confederatorok pártján állott. Az Unióval tartottak az st.-louisbeli németek s számos idegen szlávok, irek és magyarok. Az állam kormányzója kifejezetten confederatus párti, a ki minden eszközzel az Unió ellen küzd. Az államgyűlészet semleges akart maradni és a kormányzó semmi áron sem toboroz katonákat az Unió részere, sőt fegyvereket szállít ellenségeinek és St.-Louist is hatalmában akarja tartani. Erre Lyon Nathaniel, ki a wilson-crecki csatában áldozatul is esett a háborúnak, a missouribeli unionisták vezetője 500 emberből álló rendszer csapatával hatalmába keríti az arsenált és az Illinois állambeli Springfieldbe szállítja, nehogy lefoglalják, Blair ezredes pedig egy németekből álló ezredet szervezett. Ekkor a confederatorok maguk küldtek pártjuk segélyére ágyúkat, de Lyon 6000 emberrel egész táborukat elfoglalja. A német seregek St.-Louisba vonultak s véres utczai harcban kiszorítják a déliet, mely vereségre a kormányzó 50.000 embert szólít fegyverbe és a nyilvános pénztárakból 3,000.000 dollárt vesz föl a háború céljaira. Lyon jún. 17-én Booneville mellett a mozgalmat tönkre veri és Sigel ezredes a délieket Missouriból kiszorítja. Ezzel azonban még nem fejeződött be a harc Missouriiban, hanem eltartott évekig. Különösen a déli részeken, míg az északnyugatiak élén, St.-Louissal unionista maradt. Csak a háború vége felé sikerült az államot megtisztítani. Lyon hősi halála után Frémont, Hunter, Halleck, végül Curtis játszottak szerepet a mozgalmakban.¹

Rombauer tekintélyes és igen szép könyvének második részében (Part II. The first Union Regiments. 49—475. old.) foglalt nagy seregszemplében a Rombauerék (Róbert ezredes, Guidó őrnagy, Roderik gyalogos százados, Roland lovaskapitány) nevén kívül még a következőkre akadunk: Zay Ferencz, Ott Frigyes (I. önkéntes ezred), Stockinger Ádám (II. ezred), Borocz H., Wartha György, Kálmán Lajos (III. ezred), Rák János (?), Sik Péter (IV. ezred), Németh József, Rátz Gusztáv, Téry György (V. ezred), Fiala T. János (II. tart. ezred), Kortés

¹ Rombauer könyve. — *Angyal Dávid*: St. Louis és a rabszolgaság eltörlése. Budapesti Szemle, 404. sz. 313. old. — *Ernst Hopp*: Bundesstaat und Bundeskrieg in Nordamerika. 1886.

Miklós (?), Melczér Gyula (IV. tart. ezred), Vass Henrik, Vass Ferencz, Mester Henrik, Bekes Ferencz (?), Bekes Fülöp (?), és Sas Ágoston, Albert Anzelm.

Ezek a nevek magyar vonatkozásokat árulnak el, jóllehet részletesen csakis a Rombauerekről és Fialáról értesülünk, mint olyanokról, a kik a szervezés és hadvezetés jelentőségesebb műveleteiben résztvettek. Van sok idegen hangzású név még, melynek hazai párját ismerjük, de azok viselőjét tárgyilagosan magyaroknak nevezni nem merjük.

Pivány Jenő, az Amerikából szorgalmasan hazairó magyar 1910-ben megjelent »Zágonyi, a springfieldi hős« című füzetében¹ a confederatusok részén Estván B. lovassági ezredest, az Unió zászlaja mellett Stahel Gyula altábornagyot, Asboth Sándor címzetes altábornagyot, Knefler Frigyes, Schoepf Albin, Pomutz György, Mundre (Mándy?) Károly, Kozlay Jenő brigadérosokat, Fiala T. János ezredest, a terepmérnöki kar főnökét, ki 1848-ban nálunk őrnagynoskodott, Haskell Leonidás (álnév) kapitányt, Zágonyit és Majthényit említi, mint azokat a kiváló magyarokat, kik közül Zágonyi Károly őrnagynak az 1861. októberben véghezvitt hőstettét ünnepli. A bravurokban és guerilla-hadakozásban oly sok jeles cselekedet közt a Missouri állambeli (St.-Louishoz közel) springfieldi csata egyik bámulatos harcát vívja, midőn 300 emberével egy 2000 főnyi ellenséges csapatot megver.

A Piványtól említett nevek, Fialáén kívül Rombauer könyvében nem találhatók, noha ez a springfieldi csatáról részletesen megemlékezik. Magyarozatául szolgálhat, hogy Rombauer a kizárólagosan Missouri területére szorítkozó harcokat írja le és hogy a felsorolt férfiak a nyugati hadtesteknél szolgálhattak.

Olyan név, mint Boernstein Henriké, kiről Rombauer többször emlékszik s a ki már Európában mint kiadó és lapszerkesztő szerepelt s Budáról nősült, inkább a magyar barátságot, mint a magyarságot jelenti.

Rombauer J. Róbert, a könyv szerzője (szül. 1830-ban Podheringben) Pozsonyban és Bécsben tanult.² 1849-ben tüzérfőhadnagy, atyjával, Tivadarral Nagyváradon szolgált, honnan Jánossy századossal az Ujéületből 400 tüzérujonzot vitt Komáromba. Majd Pöltenberghez Győrbe jutott. Itt Baváry őr-

¹ *Zágonyi, a springfieldi hős. Emlékezés az amerikai polgárháboruban részt vett magyarokról.* Irta: *Pivány Jenő.* Különlenyomat az Amerikai Magyar Ref. Lapja, 1910 szept. 25. számából. Philadelphia, Pa. 1910.

² *Nachkommen von Dr. Johannes Christoph Elhard. Zu dessen 100-jährigen Todestage herausgegeben von seinen Urenkeln Paul und Emil Rombauer.* Brassó, Schlaudt. 1900.

nagy a VI. lovas üteghez osztja be. A győri csata után Vác mellett találjuk, a hol Hugyagon túl az ipolyi hídig védte a visszavonulást. Később a Hernád mellett az oroszokkal küzd. A világi fegyverletétel előtt pár nappal atyja közli vele, hogy a függetlenségi harcz a végét járja. Ekkor rá akarják venni Lahner tábornokot a menekülésre. Atyjával együtt orosz fogságba kerül, de atyja Farkasd és Gyula közt elmenekül. Az oroszok egy tisztje tudomására hozza, hogy az osztrák vele, mint a magyar fegyvergyár igazgatójával nem fog szörmentén bánni. Atyja egyedül menekül s gyermekeit visszahagyja: »mert bár nagy szigort várhatni az osztráktól, csak nem akaszthat föl minden hadnagyot«.¹ Róbert tehát orosz fogságban maradt, de már Aradnál elmenekült, mert nem nagyon bizakodott az orosz tisztiek jóakarátában, a kik saját embereikkel is kegyetlenül bántak. Pestre jutott, hol az osztrákok fogták el és a Dom Miguel-ezredhez sorozták be, mely ezred résztvett a szabadságharcban és most Bécsbe rendelték. Több tisztársával (Derer Károly, Gail József, Lincke Henrik mecklenburgi, Siegel Henrik, Wieland Rikárd, Romatovszki és Pilarszky Sándor lengyelek, Gruber Lajos, Stettner Tamás, Szabényi Lajos) az Arbeitshausba csukták. Mint közember 10 hónapot töltött Josephstadtban. Egy katonai keletkező zendülés lecsillapítása körül kifejtett érdeimeiért elég jól ment dolga és nemsokára őrmester lett.

1850-ben anyja kiváltotta. A család még egy évig itthon maradt, míg 1851-ben Amerikába indulnak apjuk után. Ekkor már bizonyos volt, hogy Rikárd öcsese, a ki mint tüzérhadnagy szolgált a magyar részen, a vizaknai csatában (1849 febr. 2.) elesett. Elindulásuk előtt minden gyermek egy mesterséget tanult. Lett közilök ács, asztalos, kőműves és lakatos. »Ennek a legnagyobb haszna az volt, hogy kezünk megkeményült és hogy a demokratikus és republikánus eszme, melyhez különben családunk mindig tartott, megszilárdult.« Hamburgban hagyták el a szárazföldet, de a tengeren, 100 mérföldnyire New-Yorktól hajótörést szenvedtek s 53 napig vesztegeltek rajta. New-Yorkból magyar ajánlólevelekkel Albanyn, Buffalon s a tavakon át Chicagóba értek, honnan a Jowa állambeli Davenportba jöttek, a hol már atyjuk fogadta.

Jowa állam, Scott megyéjének, Allenspron Township lett Rombauer Tivadar és családja lakóhelye.² Ő maga a szepességi

¹ Rombauer Róbert levele Kemény Mihály kir. tanfelügyelőhöz, 1900 aug. 18. (Rombauer Emil tulajdona.)

² Amerikai Nemzetőr. 1885 nov. 10., 17., 24. sz. A szomoru napok hőseiről. Rombauer Tivadar.

Rombauer-családból származott, mely 300 év előtt vándorolt be Németországból. A Schönborn-uradalmakon gyárépítő és gyárigazgató volt, midőn a védegyelet megalakulásakor Kossuth Lajos fölszólítására a magyar vasgyártás statisztikáját szerkesztette. 1848-ban a kereskedelmi ministerium ipari szakánál osztályfőnök, majd kormánybiztos, a fegyvergyár szervezője és Kossuth kívánságára igazgató. Mint ilyen költöztette (1849) át telen a gyárat Nagyváradra. Sok baja volt a fegyelmetlen munkásokkal, míg végre Lahner katonai főnhatóság alá helyezte őket. A fegyverletétel idejében a gyár Aradra volt költözendő. Ekkor fogták el, de Juhos Jánossal és Karafiáth Tivadarral menekült. Belgium át Angliába jutott, hol egy ideig Klapkának memoirejai összeállításában segédkezett. 1851-ben Amerikába ment s a californiai bányáknál próbált szerencsét. Óriási nyomorba jutott, míg végre Panamán át Jowába ment, hová családjá is elérkezett. Több holdat bérelt és mint farmer kísérletezett, de sok viszontagság és baj (hideg telek, prairietüzek, marhavészek) miatt 1853-ban St.-Louisba költözött. Ez időben gyakran látott magánál magyarokat (Pongrácz, Árvai, Fehérváry Miklós, Perczel Miklós, dr. Langer Ignác, Ámon Ferencz, Albert Anzelm, Speletits Félix, Lukáts Nándor és Kálmán). Egy vasgyárnál vállalt kisebb hivatalt, neje pedig lányiskolát nyitott. Később ismét vállalkozásokba bocsátkozik 1855 nov. 12-én bekövetkezett haláláig.

A polgárháború a családot St.-Louisban érte. Minden tagja az Unióért harczol. Résztvesznek a városi mozgalmakban, ott találjuk a tornaclub mozgalmainál, midőn a szervezési munkálatok megkezdődnek. (192. lap.) St.-Louis 3 századot állított csatasorba, melyek nemzetőrséget alkottak, melynek czélja volt a város és környéke, a polgárok biztonságának védelme. Mintája a magyar 48-as nemzetőrség. (200. lap.) Működnek ennek nehéz kiképzésében s a gyakorlatokra a st.-louisi Flóra-parkban fölügyelnek. Egy-egy tiszt 40—60 embert képzett porosz mintára. A könyv szerzője a végrehajtó-bizottságnak mindvégig tagja maradt. Ez a bizottság a várost 8 kerületre osztotta s nemsokára 1200 emberrel rendelkezett, a mi 8—10 századot jelentett. Rendkívüli és sok bajt okozott ez a szervezés és kiképzés az önkéntesek állandó vetélkedése miatt, melynek végre Lyon Nathaniel erélyes közbelépése vetett véget. Szerzőnk ekkor már szervezési és taktikai ügyességéért ezredessé lépett elő. (210. lap.) Résztvett később a Jackson-tábor elfoglalásánál s egy zászlóaljzat vezérel a springfieldi és fultoni ütközetekben s a Turner Hall elfoglalásában. Júliusban a VII. század parancsnoka s Frémont ezredessel Guidó testvérének társaságában Cairo

ellen vonul. A wilson-crecki csata után (aug. 13.) St.-Louis védelmében kiváló része jutott, kiváltképen az erődítések körül. Később állandóan itt maradt. 1863-ban a »The Contest« cz. könyvet adta ki, majd felsőfokú bírónak lett s mint ilyen él még most is ugyanott.

Hasonló tekintélyes állásokba jutottak testvérei is. Tulajdonképen írói hírnévre tett szert Rombauer Roderik, mint költő s mint a magyar viszonyok ismertetője. Könyvében »The History of a Life« sajtát életét írja meg könnyen érthetően és telve magyar vonatkozásokkal. Tudomást szereznek az amerikaiak a magyar szabadságharczról, Kossuth Lajosról, Deák Ferenczről, Széchenyi Istvánról, Petőfiről és Görgei Arthurról.

Rombauer Róbert munkája forrásműve a Missouri-unionista háborúnak. Eredeti okmányok, szemtanúk elbeszélése, hírlapok biztos adatai, hadi jegyzékek és kiadványok mellett a háború történetíróinak fölhasználása élénk és világos formában hű kifejezést nyer ebben a munkában. S a mit dicséretül is fölemlíthetünk, sohasem mulasztja el a párhuzamot a szabadságharczsal és a magyar viszonyokkal, mi által idehaza is kedves műve egy a messzi idegenbe szakadt magyar hazafinak.

MORVAY Győző.

Dr. Walter Goetz, Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und des Renaissance. Herausgegeben von . . . Heft 1—10. Leipzig u. Berlin 1908—10.

Fönti cím alatt 1908-ban sorozatos vállalat indult meg Goetz W. tübingai egyetemi tanár szerkesztésében s ma már tizen fölül van köteteinek száma a könyvpiaczon. A vállalat célja a középkor története egyes, főként kulturhistóriai részleteinek kritikai feldolgozása s ezzel e korszak szellemi életének alaposabb megvizsgálása.

Érdekesnél érdekesebb tárgyak találtak itt eddig is kellő feldolgozókra és csak természetes, hogy német vállalatról és a középkorról lévén szó, a legtöbb mű német művelődéstörténeti irányú s a kor uralkodó szellemének megfelelően egy-egy vallási kérdést is felölel. Ilyen a Stockmayer műve, *Über das Naturgefühl in Deutschland in 10. u. 11. Jahrhundert*; a Hirzelé, *Abt Heriger von Lobbes*; a Zeller tanulmánya, *Bischof Salomo III. von Konstanz*; a Zoepfé, *Das Heiligen Leben im 10. Jahrhundert*; a Funk Fülöpé, *Jakob Vitry, Leben und Werke*; a Merkt Józsefé, *Die Wundmale des heiligen Franziskus von Assisi*. A politika és jogtörténet körét érinti Hertter *Die Podestalliteratur Italiens im 12. und 13. Jahrhundert*.

Minket közelebről csak három tanulmány érdekel az eddig megjelent kötetek közül. Dr. J. Drehmann »Papst Leo IX. und die Simonie« cz. értekezése tulajdonképen szintén kiválóan egyháztörténeti érdekű; főként a simonia keletkezésére és egész történetére vet éles világot. Bevezetésében a XI. századbeli pápai hatalomról szólván, mélyen járó fejtegetést ír arról, hogy miként hajlik ez lassanként erősebb vallásosságában éppen a vallás terén megnyilvánuló reformtörekvések felé. Ez iránynak legelső képviselőjét IX. Leóban ismeri fel. A simonia határozott irányba tereli figyelmét és ezután erre irányul minden munkássága. Harcot kezd ellene. Először magában a papságban akarja rendeleteivel megakadályozni; határozott állásfoglalás már ez az egyházi tisztiségeknek világi részről való betöltése ellen úgy Franciaországban, mint a német császárral szemben. A mű befejezéseken IX. Leó pápának egyházi felfogása s az ennek folyománycént létrejött eredmények fejtegetése következik. Drehman a pápai bullákat, zsinati végzéseket használja fel tanulmányában. Érdekesen tünteti ki a kérdésnek eleinte pusztán vallásos és egyházi belső ügyet képező mivoltától való átmenetét ahhoz a világtörténelmi s egyházpolitikai kifejlődéshez, mely már a nemsokára következő investitúra harczhoz szolgál bevezetésül. Maga Leó pápa is, hogy törekvéseinek őszinteségét a saját példájával bizonyítsa, nem elégszik meg a császári kinevezéssel, hanem csak akkor érzi magát igazi egyházfőnek, mikor ahhoz a római nép és a papság hozzájárulását is megnyerte.

A Beitráge mult évi kötetei között Dr. Hefele »Die Bettelorden und das religiöse Volksleben Ober-und Mittelitaliens im XIII. Jahrhundert« cz. nagyobb munkája is figyelmet érdemel. A középkori életnek, vallásosságnak, műveltségi s társadalmi viszonyoknak igazi jellemzői ezek a kolduló szerzetesrendek, melyek a XIII. század folyamán Olaszországban keletkeztek. Tulajdonképen a kornak műveltsége, közszelleme, társadalmi s politikai viszonyai szövődnek össze ezekben az intézményekben. Hefele elsősorban is ezekkel a tényezőkkel foglalkozik művében. Utánuk az erkölcsök elvadulásának, a nemzeti öntudat és polgári önérték vegyülésének s összeütközésének, a kereszténység, papság és pápaság állapotának, a nép lelkében való helyfoglalásának megrajzolását tűzi ki céljául. A legellentétesebb, különfélebb, de mégis egymásból következő s összetartozó szellemi, erkölcsi, vallási jelenségek hozták létre az első szerzetesrendeket. A XIII. századbeli Olaszország és az akkori egész művelt nyugat különböző viszonyainak nagy ismeretéről, éles ítéletről tanúskodik a műnek ez az első része. Csak ezzel az áttekintő, korfestő bevezetéssel válik előttünk ismerőssé a tulajdonképeni cél, a kolduló

szerzetesi intézmény alapításának, fejlődésének története. A különleges viszonyok között csak éppen az arra hivatottak fellépésére volt szükség, hogy a vallásos vágyódások között vergődő, de kielégülést nem találó népet magukkal ragadják. Pádúai Antal, Assisi Ferencz, Domokos és követőik jelentkezése a kor-szellem szükséglete volt s csakhamar oly nagy hívóserreg csoportosúl köréjük, hogy megalapíthatnak egy-egy új szerzetesi rendet. Megalakul a minoriták, klarisszák, szerviták, ferencziek, domokosok rendje. S a mily gyorsan keletkeznek, éppoly rohamos a fejlődésük. Nagy befolyást szereznek minden téren, a politikára is kiterjed tevékenységük s kivált mint az inquisitio vezetői hovatovább mind nagyobb hatalommá válnak.

Nagy hatással és befolyással vannak a népre is. Különösen midőn mindenikük soraiból egy, vagy több szentéletű szerzetes emelkedik ki. Hefele művét a XIII. század nagy vallásos jellegű népmozgalmainak tárgyalásával, a szerzetesek ezekben volt szerepének vázolásával végzi. Terjedelmesebben kiterjeszkedik a flagellantismus történetére is.

A historiographia körébe tartozik a Beiträge harmadik kötete, dr. Joachimsen P. műve: »Geschichtsauffassung und Geschichtsschreibung in Deutschland unter dem Einfluss des Humanismus«. A nagyterjedelmű tanulmány a németországi humanista történetírás képét rajzolja meg, de ebben az első kötetben (VI. 360. l.) csak félig készül el tárgyával. Bevezetésül a humanista történetírás olaszországi úttörőivel foglalkozik. Petrarca átmenetet jelez a középkori iránytól, mert nála az események már egy-egy vezérszme köré csoportosulnak és bizonyos kritikát is gyakorol. Utána Leonardo Bruni az ő Historia Florentinájában humanista modorú várostörténetet, Flavio Biondo pedig a Decades historiarumban a középkor történetét írták meg. De mindezeknél sokkal nagyobb hatását ismeri föl Joachimsen a német humanista történetírásra Enea Silvionak, a ki a Csehek történetében és Germaniájában megindítója az új iránynak.

Legelső és legkiválóbb német humanista Meisterlin, ki az Augsburgi és Nürnbergi krónikát írta; Fabri, Trithemius, Brandt, Wimpfeling alkotják az átmenetet a scholastikus iránytól; Schedel is még mindig a régi mintára írja meg Világkrónikáját. Nauklerus 1516-ban megjelent hasonló műve már kritikát is gyakorol s nemcsak kompilálja, hanem oklevelek felhasználásával szerkeszti munkáját. A szerzetes történetírók tehát csak a próbálkozásoknál maradnak s nem tudnak szakítani teljesen a régi hagyományokkal.

Tőlük a reformáció vezéralakjai veszik át a szerepet. Köztük Erasmus, Hutten, Celtis fellépésének az önállóság, történelmi

kritika, források gyűjtése és felhasználása lesz következménye. Egészen új tudományos szellem kap életre s egyes történelmi kérdések bő megvitatásra találnak.

Rhenanus, a *Rerum germanicarum* írója túlszárnyalja tárgyilagosságában, kritikájában összes elődeit, de az ő kimagasló tehetségét követői, Lazius és Althamer sem érik utól. Rhenanus jut az egész humanista történetírásban a legmagasabb fokra.

Joachimsen szól még művében a *Germania illustrata* tervéről, mely eredetileg Celtistól indult ki és az akkori imperialistikus Németország leírását tartalmazta volna. A terv azonban, mely szerint a földrajzi leírást a történeti ismertetés követte volna, Celtis halála után abban maradt. Egyes részletek készültek el később a felelevenített tervből, így Cochlaeus *Brevis Germaniae descriptio*ja 1512-ben, Irenicus *Germaniae exegesis*e 1518-ban, végül Münster *Kosmographiája*. Németország humanista történetírásának új irányt szab Miksa császár, ki saját családjának történetíróit akarja megteremteni az ő udvari tudósaiban. A Habsburgok dicsőítése nem engedte meg ez íróknak a klasszikus ókorba való visszatérést és bár értékes műveket nem hoztak létre, mégis legalább a jelenre irányozták figyelmüket. A »Kaiserbuchok« között egyetlen értékesebb munka a Cuspinianusé.

Terjedelmes, nagy kört ölel fel Joachimsen munkája, de hálás és érdemes tárggyal foglalkozik. A történetírás éppen a humanismus korában nagy forrongáson megy át és jelentékeny eredményekre hivatkozhatik, melyeknek tömeges része a német humanista írók érdeme. Az óriási anyagot nem is volt lehetséges egyszerre feldolgozni, inkább csak az egyes irányok jellemzése, azok főbb képviselőinek bemutatása volt írónk törekvése. Különben is mint első feldolgozó, elég ha az alapozás feladatát megoldotta s kíváncsiak vagyunk a mű befejezésére, a mely, hogy méltó lesz az eddig megjelent részhez, eltekintve Joachimsen többi munkásságától, maga ez az első kötet bizonyossá teszi.

Ezek azon művek a *Beiträge* kötetei között, melyekre nem tartottam fölöslegesnek fölhívni a *Századok* olvasóinak figyelmét. Dr. W. Goetz, ki újabban a harminczéves háborúra vonatkozó okmányok és levelezések kritikai kibocsátásával foglalkozik s az Archiv für Kulturgeschichte szerkesztője, ez újabb vállalat megteremtésével nem kis mértékben szaporította a történetírás terén szerzett érdemeit.

DR. DÉKÁNI KÁLMÁN.

TÁRCZA.

BÚCSÚ DR. KARÁCSON IMRÉTŐL.

F. évi május hó 14-én ment végbe Győrött dr. Karácson Imre nagyérdemű tagtársunk temetése. Társulatunkat a végtisztességen *Thallóczy Lajos* tagtársunk képviselte, ki is az elhunyttól a következő megható szavakkal vett búcsút:

Tetszett a mindenható Úristennek az ő jámbor szolgáját, Karácson Imrét ez évi május 3-án távol hazájától elszóllítani az e földön élők sorából. A maga mérhetetlen bölcseségével élte derekán róttá rá a kínos halált akkor, mikor ez a hű és okos teremtménye alkotásainak a küszöbén állott. Szétfoslottak reményeink, melyeket az élő Karácson páratlan munkásságához fűztünk. Semmivé lett az a nagy erkölcsi tőke, melyet ez az igaz ember kitartásával szerzett abban a keleti világban, mely közönyös minden iránt, a mi volt, s a mi lesz. Immár elnémult az ajk, mely ékesszólásával erőt tudott venni a törökök fatalismusán, megértetvén velök, hogy a mult a nemzetek legnagyobb erkölcsi tőkéje. S ha visszanezék arra a hősi küzdelemre, arra az ernyedetlen munkásságra, melyet az élő Karácson eszméje: a magyarság s a kelet, illetőleg a törökség történeti viszonyai felderítésének a megvalósításáért folytatott, túlzás nélkül mondhatom, hogy a halott Karácsonban a magyar tudományosságnak a hőségét siratjuk. Ki tudja azt, hogy a török nyelvűvelő-társaságnak, a török történelmi társulatnak s a török államlevéltárnak megalkotói közt szerepel ez a győrmegyei tudós magyar pap. Ezrekre megy a teljesen ismeretlen adatok száma, melyeket félhomályban, penészes helyiségekben, meggémberedett újjal írt le. Valójában elmondhatni róla, hogy határt vetett ez az ember a keleten uralgó sötétségnek és átkutatta a homályt. De egészen nem kutathatta át, belehalt.

S mi véges emberek vajjon gáncsolhatjuk a gondviselésnek ezt az elhatározását, noha sajog belé szívünk?

Nem, kedves barátaim, ne gáncsoskodjunk, ne panaszkodjunk. Hiszen nem rövid az élet, ha jól folyt le. S a halál az örökkévalóság születésnapja, a natalis aeterni. S becses halál a Karácson Imréé, nagy értéket képvisel, mert oly eszméért élt, melyért érdemes volt

meghalni. Van-e szebb s ideálisabb hivatás, mint keresni nemzeti létünknek gyökérszáleit, valóra, igazságra törekedvén? Ezt az eszmét szolgálta a mi halottunk.

Ősrégi, a mi mondánkba is belékerült, keleti rege mondja, hogy nagy alkotások, mint az artai híd, az argesi kolostor, a lydza-hissari vár — megannyi a Balkán-félsziget területén — csak akkor készülhettek el, ha emberáldozattal engesztelték meg az alkotást akadályozó rossz démont. Nos, a török történelmi források, az új Byzancz is, úgy tetszik, megkövetelték a maguk áldozatát. Az a csásbos Boporus-mellék, a kelet bűvös metropolisa a magyar nagy halottak láncolatában, a bujdosók mellé becses szemnek megkövetelte a bujdosók történetíróját. Hazakerült íme a szülőföldre ő is, mint ama nagy alakok, kikről utolsó műve szól.

Midőn a részvevő barát gyöngé szavát fölemelem a halott apjához, testvéréhez, az ő kedves paptársaihoz, barátaihoz, e nemes vármegye s e fényes multú város lakosaihoz, kik a magukénak vallhatják Karácsont haló poraiban, azt vigasztaló érzéssel cselekszem. Legyenek büszkék e vértanújára az eszményi munkálkodásnak. A gondviselés példának rendelte őt nekünk, hogy küzdelmének elejtett fonalát ne ejtsük el. Pihenjen békében teteme s légyen a mi erőforrásunk jövő törekvésünkben.

Példázza a M. Tud. Akadémia s a M. Tört. Társulat két koszorúja azt a mély részvétet, melylyel tudományosságunk e halottja iránt viseltetik.

A JOSEPHUS FLAVIUS-KIADÁSOK ÜGYÉBEN.

Hóman Bálint úrnak, a *Századok* legutolsó számában közzétett nyilatkozata olyan alapos volt, mint a milyen udvarias. És ezzel azt hiszem, nem mondtam keveset. Engem csak ez utóbbi körülmény készlet szólásra.

Én — a kérdéses cikkemben — az újabb *kommentált* Josephus Flavius-kiadások hiányát konstatáltam. Ennek czáfolatául Hóman úr felsorolja Josephus szövegkiadásait, mikben — egynek kivételével — nincs kommentár. Elismerem, hogy a Boettger *Lexikon*-ja (Leipzig, 1879) is pótolhat egy kommentárt, de talán Hóman Bálint úr is elismeri, hogy az nem áll a tudomány mai, hanem inkább harmincz év előtti színvonalán. A »régí és nehezen beszerezhető« Panckoucke-féle fordítást én sohasem kértem, mert én tudok annyit a bibliographia történetéből, hogy ismerjem a Panckoucke és a Didot-család történetét és tudjam, hogy Panckoucke-féle Josephus Flavius nincs, mert Charles Panckoucke — éppen a Didot-féle vállalat miatt — nem adta ki a görög írókat. Végül én a Theodore *Reinach*-féle franczia Josephus Flaviust kértem — nem mert elfelejtettem magyarul

(micsoda szellemes feltevés!), hanem mert ebben van a legtökéletesebb kommentár és a teljes bibliographia. A mi az Egyetemi és Akadémiai könyvtárak kölcsönadott Migne-köteteit illeti — ha Hóman úr megszokná, hogy állításainak nemcsak alapossága, de igazsága felől is meggyőződjék — úgy — a helyett, hogy szavaimban kételkedik — utána nézhetett volna, hogy a két könyv után, a Patrologia mely köteteit kölcsönözte ki. Ha ezt teszi, még arra is rájött volna, hogy itt a kikölcsönözhetetlen könyvek kölcsönzéséből származó hátrányok egy sokkal súlyosabb esetéről van szó, mert mind a két könyvtárban ugyanazon köteteknél *ugyanaz a kölcsönvevő* szerepelt. Sőt az egyetemi könyvtárban még azt is mondták nekem, hogy »már több mint egy éve« vannak kint e könyvek. (Szt. Jeromos köteteit kértem.) Hóman úr azonban nem is tartotta szükségesnek, hogy mindezeknek utána nézzen. Legvégül még megjegyzem, hogy a Pesti Naplóban megjelent cikkemben is egészen másról volt szó.¹

FÓTI JÓZSEF LAJOS.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

GRÓF TELEKI GÉZA, társulatunk nagyérdemű elnöke, ki az elnöki székből immár tizenhét éve lelkesen buzgólkodik társulatunk felvirágoztatásán s attól, szükség esetén, áldozatkészségét sem tagadván meg, minden eszközt megragad, hogy társulatunkat kitűzött céljához segítse, nagy szeretettel áldozik a történelem műszájának. Noha tömérdek társadalmi és közgazdasági egyesületnek s társulatnak vezetőse nehezedik rá, a mint szabad perczei megengedik, a Telekiek egykori híres erősségének, Kővárnak és vidékének történetére gyűjti az adatokat. Legközelebb a bécsi császári és királyi udvari levéltárban szerzett nagyszámban Kővárra vonatkozó nagybecsű adatokat, melyek e kiváló történeti szintér viszontagságainak részleteire élénk világot vetnek. A nemes gróf a vár történetével összefüggő régi képeket, rajzokat is összegyűjti s nemsokára abban a helyzetben lesz, hogy műve kidolgozásához hozzáfoghat.

DR. BÉKEFI REMIG jeles tagtársunk, ki mint a magyar művelődéstörténelem egyetemi tanára szaktudományát már számos nagybecsű munkával vitte előbbre, lankadatlan szorgalommal dolgozik »Magyarország művelődéstörténete az Árpádok korában« című nagy munkáján. Eddig megjelent s a művelődéstörténet körébe vágó művei tulajdonkép csak előfutárai ennek a munkának, melyet az illusztris tudós gazdag illusztrációkkal felszerelve óhajt közrebocsátani. Az alapvető munka megjelenése elé méltán nagy várakozással tekintenek szakköreink,

¹ Ezzel az ügyet befejezzük.

Idősb SZINNYEI JÓZSEF fáradhatatlan veterán tagtársunk, kinek immár 82 év terhe nyomja vállait, bámulatos kitartással és odaadással dolgozik »A magyar írók élete és munkái« című epochális s az Akadémia megbízásából készülő vállalatának befejező kötetén. Most jelent meg a XIV. kötet 6. füzet (124. füzet), mely a *Vallaji — Vas* nevű írókat foglalja magába. A még hátralevő anyaggal a jövő év közepéig remél elkészülni s akkorra a nélkülözhetetlen irodalomtörténeti kézikönyv, melylyel Szinnyei örök emléket állított magának, a magyar irodalomnak jóformán összes munkásait felölelő teljes lexikon lesz. E munkája befejezésével fogja megünnepelni veterán tagtársunk irodalmi működésének hatvanadik évfordulóját. Adja Isten, hogy irodalmunknak e fiatalos hévvel dolgozó ősz bajnoka még számos éveken át vehesse számon írotársait s elkészíthesse a munkáját kiegészítő pótköteteket is!

DR. HORNYÁNSZKY GYULA tagtársunk nagy feltűnést keltett munkája: »A görög felvilágosodás tudománya és Hyppokrates«, mely a M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában jelent meg, nemsokára német fordításban is napvilágot fog látni s ekként a külföldi irodalmaknak is hozzáférhetővé válik.

DR. VERESS ENDRE kolozsvári tagtársunk *Fontes rerum Transylvanicarum* (Erdélyi történelmi források) című történetirodalmi vállalatot alapított és indít, melyből évente 2—3 kötet fog megjelenni. A vállalat első kötete immár *teljesen kész* és pár hét múlva kerül könyvpiacra az Athenaeum-nyomda gondos, csinos kiállításában. A nagyfontosságú vállalat elsősorban Veress Endre húsz esztendei hazai és külföldi levéltári gyűjtését fogja 20—22 íves önálló kötetekben közölni s minthogy 40 kötetre menő gazdag gyűjteménye teljesen sajtó alá van rendezve, vállalkozásától a történettudomány rendkívüli gyarapodása remélhető, miért is olvasóink figyelmébe és támogatásába ajánljuk. A kiadvány I. kötete »A Báthoryak korabeli jezsuiták levelezése és iratai« (1571—1613) című hat kötetnyi okleveles anyag 1571—83-iki részét foglalja magában s ez egyháztörténelmi sorozatot köz- és művelődéstörténelmi érdekű kötetek, meg kiadatlan XVI. századi erdélyi krónikák fogják követni, oly arányban, a mint egyesek és könyvtárak támogatása fenmaradását lehetővé teszik.

VEGYES KÖZLÉSEK.

AZ OLÁH TÖRTÉNETÍRÁS HALOTTJAI. Súlyos csapások érték legújabbán az oláh történelemtudományt: alig gyepesedett be sírja az 1909. év végén elhalt *Bunea* Ágost kanonoknak, az erdélyi egyházi történelem fáradhatatlan munkásának és *Tocilescu* Gergely tanárnak, ki a dácziai régiségek kutatására szentelte életét: nem-

régiben egyidejűleg újra két érdemes történetírót ragadott el a halál, egy hazait s egy románait: *Sterca-Sulutz* Józsefet és *Densuşianu* Miklóst.

Nagyszeben város közismert és közbecsülésben álló alakja volt Sulutz, nyug. törvényszéki bíró, az Astra (oláh közművelődési egyesület) elnöke. Született 1827 szept. 10-én Topánfalván a »kerpenyesi« előnevű nemes Sterca-Sulutz-családból; apja kamarai tisztviselő volt, később Abrudbányára helyezték. Tanulmányait Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és Pesten végezte, többnyire magyar társaságban forgott s élte végéig örömmel gondolt vissza a nagy napok nagy alakjaira, kikkel személyes ismeretségben állott. Halála előtt pár héttel is még egyik hozzám intézett levelében ezt írja: »... már 84 éves vagyok; az 1848-iki márcziusi napokat Budapesten töltöttem Petőfi, Vasvári Pali, Vidacs János, Gajzágó Salamon és Lisznai Kálmán társaságában. Petőfit kivéve, a ki akkoriban követválasztásával az Alföldön volt elfoglalva, a többiek május havában Abrudbányán meglátogattak, a hol 8 napig együtt mulattunk az én szüleim házánál.«

Apja egyik irányítója volt a havasi oláhok, az ú. n. móczok lázadásának, testvérbátyja, Dénes, az abrudi felkelők parancsnoka, de ő nem vett részt a testvérharcban. 1849—1861. években a közigazgatásnál működik, s felviszi alispánságig. Az 1863—4. csonka országgyűlésen követ. 1869-től 1881-ig törvényszéki bíró, ötvennégy éves korában nyugalomba vonúl, de csak a hivataltól, mert igazi életpályáját ekkor kezdi: lankadatlan buzgalommal küzd faja kulturális emeléséért, szóval, írással és tettel lelkesít, politikába is avatkozik, s tagja lesz a szebeni »Nemzeti komité«-nak. Buzgó tagja, majd elnöke az Astrának.

Történetírói működését is idős korában kezdi: nem az unalom hajtja dilettánskodásra, hanem a barátság és gyűlölet adja kezébe a tollat. Gyermekek és ifjúkori barátjának, Janku Ábrahámnak, a »havasok királyá«-nak emlékét védi, az ő nevét akarja tisztára mosni és Saguna érseket, a muszkavezető orthodox főpapot »leleplezni«, kit, mint hithű görög-katolikus, vallásáért, mint erdélyi oláh hazafi, idegen voltáért és az oroszszal való paktálásért szíve szerint gyűlölt.

Nem tartozik ide annak fejtegetése, hogy e két célját mennyiben sikerült megközelítenie, de az bizonyos, hogy hat kötetben megjelent emlékezései (Memoriul) végtelenül becses anyagot nyújtanak a szabadságharc alatti és utáni történetére Erdélynek. Lelkiismeretes anyaggyűjtése, pártatlan ítélete, őszinte szókimondása becessé teszi a *Gazetta Transilvaniei*, *Federaţiunea*, *Tribuna* és *Transilvania* cz. lapokban és folyóiratokban megjelent történelmi dolgozatait is, a »*Lacrimă ferbinţe*« pedig nagyon is megérdemelné a magyarrá fordítást. Halála előtt közvetlenül a Varga Katalin elfo-

gatásának történetéhez gyűjtötte az anyagot, miután a mult év folyamán pótfüzetet írt Emlékezései VI-ik kötetéhez s röpiratot Saguna érsek születésének 100-ik évfordulójára.

Április hó 2-án végbement temetése a hazai oláhság gyász-ünnepe volt.

A másik halott Densuşianu Miklós, szintén Erdély szülötte. 1846-ban született a hunyadmegyei Demsuson, tanulmányait Hát-szegen, Balázsfalván és a nagyszebeni jogakadémián végezte; 5 évig Brassóban ügyvédeskedett, majd 1877-ben kiköltözött Bukarestbe, hova bátyja, Áron, a költő és kritikus már előbb elkerült. Ettől kezdve tisztán történelmi tanulmányokkal foglalkozik, s az ügyvédséget is felcseréli az egyetemi könyvtárnoksággal.

Első munkája még 1871-ben jelent meg: »L'element latin en Orient, Les Roumains du Sud-Macedonie, Thessalie, Epire, Thrace, Albanie«, nem annyira történelmi, mint inkább politikai mű, melyben az ottomán birodalom oláh alattvalóinak autonómiáját indítványozza. 1877—8-ban a bukaresti akadémia megbízásából 15 hónapig az oláhság XVII—XVIII. sz. történetére vonatkozó anyagot gyűjtötte 16 magyarországi levéltárban és 12 könyvtárban, s 39 kötet kéziratral számolt be az akadémiának. Ez anyagból írta meg 5000 frankkal jutalmazott munkáját a Hora-lázadásról (»Revolutia lui Horia 1784—1785.«, megjel. 1884.), miután a »Cercetări istorice in arhivele și bibliotecile Ungariei și Transilvaniei«-ben beszámol kutatásairól.

Ugyancsak az akadémia megbízásából átnézi a budapesti egyetemi könyvtárban a Hevenesi-gyűjteményt, s az egyházi unióról szóló iratokat lemásolja; Nagyváradon Sinkai történelmi gyűjteményét és oláh történelmét, Kolozsvárt az Erdélyi Muzeum könyvtárából ugyanennek nagy krónikáját másolja le. 1887-ben Zágrábban, Ragusában és a Vatikáni levéltárban dolgozik, közben bejárja az isztriai oláh telepeket. Ez útjának eredménye a »Documente private la istoria Românilor 1199—1575« cz. oklevéltár 6 vaskos kötete 1887—1897-ig. Oklevéltár és feldolgozás egyben a: »Monumente pentru istoria Țărei Făgăraşului« 1885., külön könyvben bírálta Xenopolt, megírta a gyulafehérvári oláh püspökség történetét stb. Főműve »Istoria poporului românese dela originile sale până la întemeierea noielor principate româneşti«. (Az oláh nép története keletkezésétől a fejedelemségek megalakulásáig.) A berlini »Jahresberichten der Geschichtswissenschaft«-ban 12 évig ismertette az újon megjelent oláh történelmi és philologiai munkákat.

A Hurmuzaki költségen megjelent hatalmas oklevéltár jó részét ő rendezte sajtó alá s az erdélyi történelemből számos kisebb-nagyobb értekezése jelent meg úgy a szak-, mint a hírlapokban. Meghalt április hó 7-én Bukarestben. GAGYI JENŐ.

KÖNYVÉSZET.

AUS DEM LEBEN der. ev. Volksschule in Hermannstadt. Festgabe den Mitgliedern des zwölfsten Lehrertages abgehalten 4., 5. und 6. Juli 1910 in Hermannstadt. Nagyszeben, 1910. Krafft Vilmos kny. 8-r. 74, 2 l.

BADICS FERENCZ. Petőfi levelei. Összegyűjtötte és bevezetéssel ellátta —. Budapest, 1910. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 256 l. Ára 1 kor. 20 fill. (Petőfi-könyvtár. XXIII.)

BARTAL ANTAL. C. Sallustii Crispi libri de coniuratione Catilinae et de bello Jugurthino; l. *Sallustius Crispus*.

FERENCZ (bishop). In memoriam F.(rancis D.(avid) founder and first bishop of the unitarian church of Hungary. 1510—1910. A leaflet to the fourcentenary celebration at Déva. Budapest, 1910. Károlyi György kny. 8-r. 14 l.

FERENCZ (bishop). A prayer in the Kolozsvár unitarian church on the fourhundredth anniversary (august 20, 1910.) of the birth of Francis David. Budapest, 1910. Károlyi György kny. 8-r. 7 l.

GALLÉGÓ EDE. A Habsburg-Lotharingiai dinasztia. Történelmi kutatások eredménye természettudományi megvilágításban augusztus 18-ika alkalmával. Budapest, 1910. Bichler J. kny. 8-r. 18 l. Ára 60 fill. (Magyar-német szöveggel.)

GIGANTE, SILVINO. Statuti concessi al comune di Fiume; l. *Statuti*. GORZÓ BERTALAN. Szatmár vármegye nemes családjai. Budapest, 1910. Pátria kny. Nagy 8-r. 140 l. Ára 8 kor.

HUSZKA JÓZSEF. Honfoglaló őseink ornamentikája. Budapest, 1910. Pátria kny. 8-r. 69 l. (Különlenyomat a magyar mérnök- és építészegylet közlönye 1910. évf. V—VI. füzetéből.)

IVANIĆ, IVÁN. Mačedonija i Mačedonci. Opis zemlje i naroda. II. knjiga. Ujvidék, 1908. Natosević kny. 8-r. 608, 4 l. 4 melléklettel.

KASSUBA DOMOKOS. Emlékbeszéd. Az 1910. évi május hó 1-én Egerben tartott Szvorenýi-emlékünnap alkalmával mondotta —. Eger, 1910. Érseki liceum kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat a ciszterci-rend egri kath. főgimnáziumának 1909—10. tanévi értesítőjéből.)

KEMPELEN BÉLA. Magyar nemesi almanach 1867—1909. Magyar nemességre, bárói, grófi és hercegi méltóságra emelt családok. Budapest, 1910. Pátria kny. Nagy 8-r. 149 l. Ára 20 kor.

KHERNDL ANTAL. Kisfaludi Liphay Sándor rendes tag emlékezete. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1910. febr. 28-án tartott összes ülésén.) Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. Arczképpel. Ára 60 fill. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIV. köt. 10. sz.)

KOLLÁNYI FERENCZ. Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1910. febr. 7-én tartott ülésén.) Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 121 l. Ára 2 kor. 40 fill. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXII. köt. 8. sz.)

KOSUTÁNY TAMÁS. Emlékbeszéd Schenek István lev. tag felett. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1910. márcz. 21-én tartott összes ülésén.) Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 15 l. Arczképpel. Ára 30 fill. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIV. köt. 11. sz.)

LANDWIRTSCHAFT, Industrie und Handel unter Franz Josef I. — Ungarns Viehzucht und Milchwirtschaft. Budapest, 1910. Pesti Lloyd társ kny. 8-r. 60, 8 l. (Különlenyomat a »Pester Lloyd« reggeli kiadása 1910. évi aug. 18-iki számából.)

LANDWIRTSCHAFT, Industrie und Handel unter Franz Josef I. — Die Entwicklung der Industrie des ungarischen Reiches seit 1867. Buda-

pest, 1910. Pesti Lloyd társ. kny. 8-r. 104 l. (Különlenyomat a »Pester Lloyd« reggeli kiadása 1910. évi aug. 18. számából.)

LANDWIRTSCHAFT, Industrie und Handel unter Franz Josef I. — Die Arbeiter-Kolonien nächst der Hauptstadt. Budapest, 1910. Pesti Lloyd társ. kny. 8-r. 52 l. (Különlenyomat a »Pester Lloyd« reggeli kiadása 1910. évi aug. 18. számából.)

MALMO SI KÁROLY. C. Sallustii Crispi libri de coniuratione Catilinae et de bello Jugurthino; I. *Sallustius Crispus*.

MÁRKI SÁNDOR. Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1910. ápr. 25-én tartott összes ülésén.) Budapest, 1910. Athenacum kny. 8-r. 48 l. Arezképpel. Ára 1 kor. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIV. kötet. 12. sz.)

MOLNÁR JÓZSEF JENŐ. Freisingi Ottó és munkái. Kútfőtanulmány. Kolozsvár, 1909. Szent Bonaventura kny. 8-r. 49, 2 l.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

VEGYESEK.

(1907. júl. 1. — decz. 31.)

Eder Károly levelei Somogyi (Simigianus, 1564—1683) munkáinak kiadását illetőleg, Közli Lukinich I. — Irodalomtört. Közlem. 1907. 477. 9. l.

Blotz (Blotius) Hugó levelezése magyarokkal. Menčik F. — Történ. Tár. 1907. 199—228. l. (A neves bécsi humanista Listius-, Sambucusszal, Kovachóczyval és Berzeviczyvel levelezett.)

Istvánffy Miklós mint történétíró. Biró V. — Kalazantinum. 1907. 4. szám.

Bod Péter ismeretlen kézírata. Biás I. Philolog. Közl. 1907. 794—6. l. (Czíme: »Necessaria Notitia Scriptorum Historiae Hungaricae. Önálló értéke csekély. A kézirat a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban lappangott.)

A karczagi Nagykúrn-Múzeum. (Joó András kezdeményezője.) Budap. Hirl. szept. 18. (Két régi kupába vésett vers, igen mulattató.)

Magyarország nyilvános könyvtárai. Móczár J. Országos Tanáregyesületi Közl. 1907. 749—54. l.

Pauler Gyula. Göröcsöni Dénes. Alkotmány 1907. nov. 5. (Marczali ellen.)

Adalékok az erdélyi történet kedvellők társulatának történetéhez. Lukinich I. Irodalomt. Közl. 1907. 493. l.

Történeti Emlékbeszédek. Márki Sándor t. ily cz. munkáját ismert. a Budap. Hirl. júl. 7., a kolozsvári lapok és a Századok. 1907. 856. l.

A Fejér- és Wenzel-féle oklevélgyűjtemény hibáiról és egy újabb kiadás szükségességéről írt dr. Oláh Gyula »Az Ujság«-ban szept. 21.

Német szövegek a nagyszébeni levéltárakban. Csallner R. Korrespondenzblatt 1907. 1—5. sz.

A csetneki levéltár 1662-ben. S. J. Magy. Gazdaságt. Sz. 13. évf. 78—81. lap.

A Darnay-gyűjtemény Sümegen. Eötvös Károly. Pesti Hirl. okt. 15—16. (Szól azonfelül több régi gyűjtőről, mint Viczay, Kubinyi Ferencz, Fejérváry Károly, Kárász, Ráth György; továbbá a gróf Kreith Béla fegyvergyűjteményéről.)

A szamosújvári örmény múzeum. Budap. Hirl. 1907. szept. 10. (80.000 oklevél, Gábor Zakariás 60 kötetre menő kéziratái és 40 codex.)

- Könyvészeti furcsaságok.* Id. Farkasházy Zsigm. Budapest. Hirl. júl. 7.
A Nemestóthi Szabó-család története. 1650—1907. (Arad, 1907.) Ismert.
 Zarándy Gáspár a Turulban. 1907. 185. l.
- A Birkás-családok.* Hattyúffi D. Turul 1907. 89. s k l.
- Három pecsét az Árpádok korából.* Szabó L. Turul 1907. 62. l. (1270—1289.)
- Thurzó Ferencz* (volt nyitrai püspök, később pozsonyi kamarai elnök) *kézfogója* Zrinyi Miklós leányával, Katalinnal. (Meghívó 1562-ből.) Közli: Richter Ede. Budapest. Hirl. 1907. aug. 10. és Alkotmány szept. 19.
- Füzesséry ezredes utolsó kívánsága.* Pesti Hirl. 1907. aug. 11. (Magyar földben óhajtott nyugodni.)
- Der Botaniker Anton Kerner in Ungarn.* E. M. Kornfeld. Pester Lloyd szept. 25. (A híres bécsi egyet. tanár 1855—66-ig a budai reáliskolában működött.)
- Visszaemlékezések László főherczegre.* Jäger Albert. Pressburger Zeitung nov. 1.
- Bodnár Zsigmond.* Vasárnapi Ujság 1907. szept. 8.; Lechner Tibor »Egy magyar gondolkodó«. »A Kor«-ban 620. l.; Új Idők 36. sz.; Pesti Napló 203. sz.
- Köváry László.* Junius. Budapest. Hirl. szept. 26. — *Köváry László irodalmi működése 1839—1907.* Irta: Köblös Z. Erdélyi Múzeum 1907. 336—49. l.
- Nagy Gedeon* ref. esperes és *Kovári László,* Erdély történetirója. Vasárn. Ujság okt. 6.
- Furtwängler* müncheni archaeologus. Nekrologok. Hekler Antaltól. Budapest. Hirl. okt. 13.; Buday A.-tól az Erdélyi Múzeumban 1907. 250—2. l.
- Loewy Maurice.* Nekrolog. Okt. 16—17. hírlapok. A hírneves csillagász (megh. Párisban okt. 15) sem Pesten, sem Bécsben nem született, mint sok bel- és külföldi lap írta, hanem Pozsonyban. V. ö. a lipcei Illust. Zeitung okt. 24. számát.
- Tipola Gyula.* Nekrologok a hírlapok okt. 4. és 5-iki számaiban. (48-ban honvédkapitány volt és Guyon szárnysegéde. Aztán besorozták a csász. seregbe. 1871. újra belépett honvédtisztnek. 25 évig munkatársa volt a Vasárnapi Ujságnak, a hol az »Öreg honvéd«-del jelzett hadtörténeti és katonai cikkeket írta. Magyarra ford. Paskievics és Rüdiger munkáit. V. ö. Vasárn. Ujság és P. Hirl. okt. 5. számait.)
- Volf György.* Sebestyén Károly. Budapest. Hirl. 1907. szept. 14.
- Lukács Sándor népszínműíró.* Nekrologok. Fővárosi hírlapok 1907. nov. 11. és 12-én.
- Munkácsi Béla cikksorozata a *vogulok vallásáról megjel.* a Keleti Szemlében 1907. 1 s köv. sz.
- Temetkezési szokások a pogány varügeknel.* Chruscov. — Alkotmány 285. sz.
- A régi magyar rovás-írás.* Szócs G. M. Határőr 1907. 13. sz.
- Simonyi Zs.* Die ungarische Sprache. (Strassbg. 1907.) Ismert. P. Lloyd 1907. decz. 12. (Winkler H.); N. Pester Journal 1907. okt. 26.; Egyetértés 1907. nov. 22.; Akad. Értesítő 1908. 155. l.; Deutsche Literat. Zeitung 1908. 42. sz. (Zolnai); Liter. Centralblatt 1908. 51. sz.; Revue Critique 1908. 10. sz. (Kont.)
- Ungarisches in fremden Zungen.* Simonyi Zsigm. N. Pest. Journal okt. 26. (Mutatvány »A magyar nyelv és jellemzése«-ből.)
- Moselfränkisch u. Siebenbürgisch-Sächsisch.* Scheiner A. ily cz. dolgozatát ism. Asbóth O. a Nyelvtudományban 1907. 3. füz.
- Magyar vonatkozások egy ó-angol balladában.* (Walter Scottnál:

Quentin Durward.) Elek O. és Yolland Arth. cikkei a Philolog. Közl. ben 1907. 968—9. és 1908. 163—4. l.

Alexandriai Szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya. Kardos Gyula. (Kassa, Vitéz 1907.) Ismert. Philolog. Közl. 32. évf. 641. l. Századok 32. 858. l.

A Katalin-legenda. Horváth Cyrill. Philolog. Közl. 1907. 9—25.

A felsőbányai graduale. Budapest. Hirl. 1907. aug. 4. (I. Rákóczi Gy. ajándéka 1636.) — *Kanyaró, A Batthyány-codex — unitarius graduale.* Philolog. Közl. 1907. 897—911. V. ö. Kardos A. cikkét u. ott. 1908. 82—83.

A magyar Fortunatus mese és egy német mintája. Bleyer J. — Philolog. Közl. 1907. 729—46. l.

Újabb irodalom a bolygó zsidó mondájáról. Gálos R. Kath. Szemle 1907. 692—796. — V. ö. Heinrich G. ismertetését König »Ahasver« tanulmányáról. Philol. Közl. 1907. 870. 4. l.

Schwänke, Sagen u. Märchen in heanzischer Mundart. Bünker J. R. ily cz. munkáját, mely a bécsi akadémia támogatásával jelent meg (Lipscse 1907.) ismert. az Ethnographia 1907. 251. l.

Régi magyar tréfások. Prikkel Marian. Budapest. Hirl. okt. 4.

Das moderne Drama. Arnold R. F. ily cz. munkáját (Strassbg., 1907.), ism. Bayer J. a Philol. Közl. 1908. 78—90. l.

Barcza Imre: Szent Erzsébet irodalma. Ismert. a Pester Lloyd szept. 15.; Corvina 1907. 20—21. sz.; Magy. Könyvszemle 1907. 368. l. és Századok 1907. 938. l. (Karl.)

Laban Antal, »Az Árpád-házi Szt. Erzsébet-legendák irodalmunkban« cz. művét ismert. az Alkotmány 1907. júl. 23., Nemzeti Nénevelés (Tolnai V.) 427. l.; Gálos a Századokban 42. évf. 840. l. és Kath. Sz. 1906. 969. l.

Szent Erzsébet a francia krónikákban. Karl L. Philol. Közl. 1907. 911—6. l.

Szent Erzsébet élete. Pór Antal. (A Szt. István naptárban az 1907. évre.)

Szent Erzsébet. Magy. Hirl. 1907. nov. 17.

Szent Erzsébet. Egyházi Közlöny 1907. 46. szám. (Ünnepi szám.) — Alkalmi cikkk számos hírlapban jelent meg a nov. 17—19. számokban.

Szent Erzsébet botja. Alkotm. nov. 17. Közli Páter Soós István okiratát is. Az ereklye előbb a bécsi Erzsébet-apácák birtokában volt; a kolostor feloszlásakor (1783.) Hadik tábornok tulajdona lett és jelenleg a budai Erzsébet-apácák őrzik.

Macchiaveli: Il principe. Magyarra ford. Orbán. Ismert. Junius a Budapest. Hírlapban szept. 28.

A legviltebb lantos. (Tinódy Seb.) Csiky János. Budapest. Hirl. 1910. aug. 2. (Zenetörténeti szempontból írt cikkk.)

Balassa Bálint védelme. Takáts Sándor. Budapest. Hirl. decz. 5. (Tisztázza nevezetesen Balassának az irodalomtörténeti munkákban tévesen megírt egri tartózkodását, mely sokkal mozgalmasabb időre esett, mint a mint mondják. Nem is az unalom, hanem valami búbánat űzte el onnan, valószínű az, hogy a harcztéren nem volt szerencséje és 1584. is vereséget szenvedett Dömsödnél. — Czikkiró szól még az »Annához« intézett szerelmi versek kérdéséhez és Károly Árpád véleményét támogatja, a ki gf. Nogarola szatmári főkapitány nejét, Harrach Annát azonosította a költő ideáljával. Szóba kerül még — Balassa saját levelei nyomán — Dobó Krisztínával, rokonával kötött kalandos házassága, melynek megvédelmezése végett Miksa király hasonló házasságára hivatkozik. Onérzetes szavakban védi jussát erőszakos apósával, Dobó Ferenczel szemben.

Balassa B. Virágdalainak chronológiája. Harmos A. Philolog. Közl. 1907. 891—3. l.

A Mikes-kérdés új fázisai. Négyessy L. Kereszt. Magy. Ifj. 1907. 8. sz. *Csokonai és az erdei iskola 1794.* Kardos Albert. A »Debreczen« nyomán Budapest. Hirl. 1907. szept. 14.

Adalékok Gyöngyösi István és a Gyöngyösi-család történetéhez. Csürös F. Irodalomt. Közlem. 17. évf. 1907. 193. s k. l.

Csokonai ismeretlen kézírata. (Beszédek, versek.) Találta Oláh Gábor. V. ö. Budapest. Hirl. 1907. szept. 17.

Berzsenyi Dániel egy ismeretlen kézírata (a Balatoni Múzeumban). Budapest. Hirl. 1907. szept. 13. (Egy — váltó 500 forintról. 1824.)

Francia szerelmi levelek. N. Freie Presse okt. 22. Szól gróf Esterházy Bálintnak, igaz, 25 évvel fiatalabb nejehez intézett, sokszor felemlített leveleiről is. Az az új könyv, mely bő idézeteket közöl e levelekből, Berlinben jelent meg »Französische Liebesbriefe aus 8 Jahrhunderten« cím alatt, Esterházy leveleinek 1907-iki új kiadásáról l. Századok 1910. 166. l.

Bacsányi és kora. Ruttkay-Rothauser. Pester Lloyd decz. 21. (*Horváth Lajos* művének ismertetése.) Ismertették még N. Pester Journal decz. 20. (Peisner); Az Ujság decz. 22.; Budapest. Szemle 1908. 376. l.; Philol. Közl. 1908. 384. (Császár); Századok 42. köt. 557. (Gálos); Pester Lloyd 1907. decz. 21. (Wertheimer E.) és 1908. ápril. 26.

Kazinczy-jubileum-irodalom. Valamennyi hirlap 1907. szept. 20—23. Bajza Józ. cikke: Irod. Közl. 1907. 249.; Rakodczay cikke u. ott. 250. l.; Pártos: M. Hirl. szept. 22.; Zuboly: Függetl. Magy. szept. 20.; Pester Journal: szept. 22. Kazinczy és a szabadkőművesek; Miklós El.: Vasárn. Ujs. 39. sz.

A bécsi Artaria és Kazinczy. Kazinczy fogságának oka és árulója (R. tól). Pester Lloyd szept. 22. (Cikkíró azt hiszi, hogy Kazinczyt azért zárták volna el, mert szabadkőműves volt és egy alkalommal a jezsuitákat szidta.)

Révai Miklós (mint rajztanár). Pálos E. Ismert.: Philolog. Közl. 32. évf. 76. l.

Kisfaludy Károly és Lessing. Veró L. Philolog. Közl. 1907. 890. l.

Döbrentei erdélyi szereplése. Bodor Al. programmértekezését ismert. Századok 42. évf. 162. l. és Philolog. Közl. 31. köt. 952. l.

Kölcsey élete. Vértessy J. — Vasárn. Ujs. 1907. 34. sz.

Tompa Mihály. Irta: Szent-Imrey G. (1907.) Ismert. Philol. Közl. 31. évf. 950. l.

Széchenyi Istv. első műve. Vizota Gy. Budapest. Szemle 368. füz. 223—38. l. (A lótenyésztésről [1818.] Megjel. Bécsben 1820.)

Szemere Pál mint költő és nyelvőbúvár. Pécsi O. (Eger, 1907.) Ism. Phil. Közl. 32. köt. 77. l. Századok 42. 760. l.

Arany János. Irta: Kolosvári Al. (II. kiad. 1907.) Ism. Philol. Közl. 32. évf. 52. l. (Császár E.)

Arany János öt kiadatlan levele. Vasárnapi Ujs. 1907. 414. l. (Ezen 1856-ban kelt levelek csak magánérdekű dolgokat tartalmaznak.)

Arany János Nagykőrösön. Biró J. Philolog. Közl. 32. évf. (1907.) 503—7. l.

Arany János és a vallás. Márk Fr. — Prot. Szemle. 1907. 446—57. l.

Arany János és szobra (Nagyszalontán). Budapest. Hirl. 1907. szept. 15.

Eötvös és Montalembert. Kont Ign. Budapest. Szemle 362. füz. (1907.) 186—225. l.

Szigligeti. Vértessy J. — Philol. Közl. 1907. 822—37. l.

Kossuth Lajos a ruthén népköltészetben. Sztripszky H. Ethnogr. 1907. 157., 235. és 299. l.

Salamon Ferencz mint kritikus. Zuboly. P. Napló 1907. 305. l. —

Salamon Fer. dramaturgiai dolgozatai (2. köt. Kiadja Várdai B. 1907.) Ism. Philol. Közl. 32. évf. 129. l.

Mikszáth életrajza Jókairól. Birálgatták kül. a Philologiai Közl. (1907.), az Alkotmány júl. 10.; Budap. Szemle 1907. 363. l.

Comenius élete. Irta: Iványi E. (Budap. 1907.) Ismert. Egyetértés 1907. 108. sz.; M. Pädagogia (601. l.); Sárospataki Lapok. 45—47. sz.

Egy régi diákzenülés. (Debreczenben, 1648.) Budapesti Hirlap 1907. aug. 2.)

Adalékok Csécsi János (sárospataki tanár) életrajzához. Horváth Cyrill. Irodalomt. Közl. 1907. 1., 129., 257. és 385. l.

Diákélet a 18. században Nagy-Enyeden és az iskolai büntetések. Veress Endre. — Erdélyi Múz. 1907.

A pesti kereskedelmi akadémia jubileumá 1857—1907. Erről sok alkalmi czikk látott világot. V. ö. Budap. Tagblatt nov. 10. és N. Pester Journal 1907. nov. 16. (Peisner S.). Említendő, hogy Horvát Árpád akadémiai (későbbi egyetemi) tanár ellen hazafias magatartása miatt a helytartótanács 1859. vizsgálatot indított és megrovásban részesítette. Az intézet felállítását Appiano József nagykereskedő indítványozta 1856. Az intézet élén állottak: Fritsch Vilmos műegyet. tanár (ideiglenesen), 1857—59-ig Zickwolff, 1859—61. Szabó József és Körner Frigyes (ideigl.), 1861—70. Körner, követte Levin Jakab (1884-ig), Ghyecz Géza (1884—1896), Névy László (1896—1902.), Heinrich Károly (ideiglenesen) és 1902 óta Szuppán Vilmos.

Szepes vármegye műemlékei. (3. köt. Divald K. műve.) Ismert. Alkotmány 1907. szept. 13., Archäolog. Értes. 27. évf. 435—45. l. (Éber); Századok 41. évf. 848.; Kath. Szemle 1907. 765. (Császár); Iparművészet 1907. 148. l.

Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen. Roth Viktor ily cz. művét (Strassbg. 1907.) ismert. a Korrespondenzblatt 30. évf. 6. l., az Allgem. Zeitung 1907. 122. sz. melléklet; a Liter. Centralblatt 1908. 8. sz.

A pécsi bazilika és építészeti és szobrászati műemlékei. Gerecze P. — Múz. és Könyvt. Értes. 1907. 96—102. l.

Templomkastélyaink a művészettörténelemben. Sigerus E. Die Karpathen. 1907. 172—5. l.

A lőcsei szt. Jakab-templom. Divald Korn. — M. Építőműv. 1907. 11. sz.

A pozsonyi városház. Szántó K. A pozsonyi felső leányiskola 1906/7. évi programjában.

A győri karmeliták renovált temploma. Alkotmány szept. 22. (Athanasz karmelita atya tervei szerint épült 1732-ben, most restaurálták.)

Kertész K. R. és Sváb Gy. A magyar parasztház. (Bpest. 2. rész. 1907.) Ismert. A Kor 1907. 486—93. l.

Clark Simon levelei szüleikhez a budai alagut megnyitásáról (1853. nov. 3.). Budap. Hirl. 1907. szept. 14. (Az emberek mindvégig kételkedtek a sikerben.)

Stibor vajda János fiának síremléke. Szendrei János. Budap. Hirl. 1907. júl. 25. Pánczélós lovog-alak; a budai Mátyás-templomban találták.

A brassói evangel. plébánia templom keresztútja. Seraphin Fr. W. — Korrespond. Blatt. 1907. 154—189. l.

Rosenauer festő »Keresztrefeszítése«. Sigerus E. Die Karpathen. 1907. 23—6. l.

Keleti Gusztáv emléke. Berzeviczy Alb. — Budap. Szemle. 361. füz. (1907.) 10—32. l.

A bécsujhelyi Corvin-serleg. Budap. Hirl. és több más lap okt. 23—24. (1/2 millió koronát ígértek a városnak érte, de ez az ajánlatot elvetette.)

A pesti piarista iskola színháza a 18. században. Prónai A. program-értekezését ismert. Századok 42. köt. 853. l.; Phil. Közl.; Erdősi a Kath. Szemlében 1907. 875.

Egy váradai színlap 1813-ból. Budapest. Hirl. okt. 31. (Egy bibliai darabot adtak: »Sámson, Históriai Vitéz Játék«. Kántorné is játszott benne a sűgő javára. Árak: I. hely »kegyeségre bízom«; II. hely 24 krajczár. Kezdeté 1/27-kor volt, vége máris 8 után.)

Rózsavölgyi (zeneszerző) fiatalága. Eötvös Károly. P. Hirl. okt. 29. — *Rózsavölgyi halálára.* (1848. jan. 23.) Petőfi verse. — Eötvös K. P. Hirl. okt. 23. (A Petőfi kiadások rectificációjával együtt.)

Hegedűvirtuózaink a multban és jelenben. Bloch József. N. Pest. Journ. okt. 4. (Szól nevezetesen Joachim mesteréről, Servanczynskiról (a budai színházi zenekar tagja), Pichl Venczelről (a ki 1761—69-ig Nagyváradon működött), Böhm Józsefről, kinek Joachim, Ernst Vilmos, Dont, Singer Edm., Straus Lajos (londoni solista), Grün Jakab (most Bécsben) voltak tanítványai. Említi még Fodor Józsefet, Hauser Miksát, Berzon Károlyt, Auer Lipótót, Nachéz Tivadart, végül cigányprimásainkat és a tanárok közül Ellinger Gusztávot, Ridley-Kohnet és Hubayt.

Connert-Balássy Dénes »A székelyek alkotmánya« cz. művét ism. a Magyarország szept. 20.

Die historische Verfassung Ungarns und die ungarische Rechtsgeschichte. Dr. Felix Schiller. Pester Lloyd 1907. szept. 1. és 8. (Ez a tanulmány Steinacker Harold ellen irányul, a ki »Über Stand und Aufgabe der ungarischen Verfassungsgeschichte« cz. alatt a Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschungban (28. évf. 2. füz. 1907. 276. s k. l.) elsősorban Timon Ákosnak és az újabb jogtörténeti munkáknak hadat izent, továbbá pedig a magyar alkotmány fejlődéséről lényegileg más képet vázol, mint a mi jogászaink és történetíróink. Timon Ákos tanár két helyen utasította vissza Steinacker támadásait, a Brunner Henrik tiszteletére megjelent »Festgabe«-ben (Weimar 1910.), továbbá »Magyar Alkotmány- és Jogtörténet« cz. művén k 4. kiadásában. (1910. 496. s k. l.)

A párber Magyarországon. (Timon Ákos munkája nyomán). Budapest. Hirl. decz. 1.

Hont vmegye és Selmeczbánya sz. k. bányaváros. Borovszky Samu (Magyarország vármegyéi és városai, 1907.) Ismert. a Budapest. Hirl. júl. 28.

A Mezőség és az erdélyi magyarság. Gróf Bethlen J. — Szabadság (Kolozsvár) 1907. aug. 11. és 13. sz.

Pozsony (műtörténeti és keresked. szempontból). I—II. Neue Freie Presse 1907. szept. 27. és 28.

Kumlik Emil, »Pozsonyi Kalauz« cz. főként műtörténeti munkáját, melynek kidolgozásában Batka János városi levéltárnok és Helmár Ágost tanár és múzeumi őr segítettek, ismertette a N. Freue Presse okt. 6. nov. 27. és 28. és a pozsonyi helyi hírlapok.

A komáromi Timár-ház. Id. Szinnyei József. Magyar. Állam. 1907. 26—27. sz. (Visszaemlékezések a komáromi Beöthy- és Jókai-családra).

A budai zsidók összeírása 1735-ben. Büchler S. — Magyar. Zsidó Szemle 1907. 290—3. l.

A legelső vasház Pesten. Budapest. Hirl. 1907. júl. 24. Balázs lakatosmester építette, még pedig színháznak (»Arena«), 1795-ben, a városház előtti téren.

Régi magyar büntetések. Vajna K. (2. köt. Bpest, 1906—7.) — Ismert: több fővárosi lap, így Egyetértés 1907. márcz. 31.

Boszorkánypörök. Pesti Hirl. okt. 20. (Törvényeink a boszorkányokról, Szegedi János szavai és a Spork ezredes által 1644. kézrekerített áldozatokról.)

Egy férfi mint boszorkány, tűzhalálra ítélve. Neugeboren A. — Korres-

pondenzblatt 1907. 80—81. l. (Enders Károlyt Bootsch-ban, tényleg e vád miatt égették el.)

Egy régi emberevési pör Magyarországon. (Az 1782. hontmegyei czigány-pör aktái.) Alkotmány júl 9.

Az 1. sz. huszárezred kettős jubileuma. N. Pester Journ. okt. 12. és más lapok 12. és 13-án. Ferencz király alapította 1756. holicsi uradalmában; a jelenlegi hadkiegészítő kerülete Szolnok. Harczolt nevezetesen a 7 éves háborúban, az 1788. török háborúban, a francia háborúkban; az 1859., 1866. olasz hadjáratokban.

A magyar fegyvergyártás multjából. Budap. Hirl. decz. 28. (Az 1440—1806. évek történetéből).

A győri lakatosok czéhszabályzata. 1611. Thury E. Történ. Tár 1907. 444—52. l.

Egy régi árszabás. (1668.) Budap. Hirl. szept. 25. (A pozsonyi, szentgyörgyi, bazini és nagyszombati vasárúk ára.)

Régi magyar edénykovácsok. A Magyar Lakatosmesterek Lapja nyomán Budap. Hirl. okt. 24. (A Bethlen Gábor korabeli ónárusokról, a habaner szekta »fehér edénykovácsai«-ról.)

Két híres magyar lakatosmester a 18. század végéről. »Magy. Vaskereskedők Lapja« és Budap. Hirl. 1907. júl. 9. — 1. Neuenhahn Mihály, a ki előbb Pozsonyban, majd Budán (a bécsi kapu mellett) dolgozott és több találmányt tett szakmájában, (így gőzszeszfűzőt, melyet a betléri uradalomban, Ujlakon és Késmárkon alkalmaztak; feltalált továbbá egy aczélból készült ekekormányzatot. — 2. Vörös János mester, gróf Teleki László uradalmi kovácsa, 1796. mozgatható játékokat készített; egy ilyen pléhlovat 1806. I. Ferencz gyermekeinek is átadott, 1829. gőzhajómintát készített.

A legrégebb magyar lakatos-czégtábla. Budap. Hirl. 1907. júl. 16. (Farkas Pál mester alkalmazta először, Pesten, 1791.)

A köszöntüzelés kezdete Magyarországon. Budap. Hirl. szept. 24. Először Kis-Terenne mellett ástak kőszentet 1742-ben; Pesten 1747-ben alakult az első szénraktár.

A Rába-szabályozás krónikája. Edvi Illés M. Mérnökök és Építészek Közlönye (1907.) nyomán Budap. Hirl. 1907. aug. 6. (A legrégebb tervek 1579., 1585., 1622. [a midőn az országgyűlés is foglalkozott a tervvel], tov. 1666., 1692. és 1726. valók.)

A pesti—szegedi csatorna tervezői. Budap. Hirl. 1907. aug. 4. (Már 1791. tervezte Bolla András, később még Vedres István mérnök 1805-ben; végre Novák Dániel irt róla 1830-ban.)

Összeállította dr. MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1911 évi május hó 18-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső első és dr. Fejérpataky László másod-alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Gombos Albin, dr. Illés József, Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó László vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvHITELESÍTŐKÜL dr. Békefi Remig és dr. Angyal Dávid vál. tagokat kéri fel.

39. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *alapító tagúl 200* (kettőszáz) *koronával:* báró Madarassy-Beck Gyula orsz. képviselő Budapesten (aj. Gábor Gyula); *évd. r. tagul 1911-től:* dr. Lupaş János görög-keleti esperes Szelistyén (aj. Iványi Béla).

Megválasztatnak.

40. Iványi Béla r. tag részleteket olvas fel Zákonyi Mihály r. tagnak: *A Budapest mellett volt szentlőrinczi pálos kolostor története* cz. dolgozatából.

A szorgalommal megírt dolgozat egész terjedelmében a *Századokban* fog megjelenni.

41. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1911 évi április havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 18.122 kor. 29 fill.
összes kiadás 11.442 » 59 »
maradvány 6.679 kor. 70 fill.
Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 14.566 kor. 25 fill.
követelést, 1911. ápr. 30-án összesen..... 21.245 kor. 95 fill.

készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a báró Madarassy-Beck Gyulától alapítványul befizetett 200 korona s a néhai Gelléri Szabó János hagyatékából befolyt és a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán elhelyezett nem alapítványi jellegű 2189 korona 99 fillér tőkésítendő, a gróf Teleki családtól a *Teleki Mihály levelezése* kiadásához járó összeg kamata fejében befizetett 320 korona az említett kiadvány alapjához volna csatolandó.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az elnökség felkérte, hogy a 200 koronán, annak megfelelő névértékben 4%-os magyar koronajáradékkötvényt vásároltatván a társulat alaptőkéjének gyarapítására, a nem alapítványi jellegű 2189 korona 99 fillérnek ugyancsak 4%-os magyar koronajáradékkötvényekbe leendő befektetéséről, a 320 korona összegnek pedig a *Teleki Mihály levelezése* cz. alaphoz való csatolásáról intézkedni sziveskedjék.

42. A *Thaly Kálmán-alapítvány* ügyrendi szabályzatának kidolgozására kiküldendő bizottságba elnök javaslatára —

dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László másod-alelnök, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Gombos Albin és dr. Thallóczy Lajos vál. tagok választatnak meg.

43. A *Teleki oklevéltár* szerkesztő-bizottsága a titkár-előadó változásával és Schönherr Gyula halálával kiegészítendő lévén, elnök javaslatára —

a bizottság új tagjaiul dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök és dr. Borovszky Samu titkár egyhangulag megválasztatnak.

44. Titkár jelenti, hogy a Konstantinápolyban elhunyt dr. Karácson Imre maradványainak Győrben történt eltakarítása alkalomával dr. Thallóczy Lajos vál. tag képviselte a társulatot, melynek nevében koszorut tett a megboldogult ravatalára.

A vál. kegyelete jeléül korán elhalt tudós tagtársunk emlékét jegyzőkönyvileg megörökítvén, a jelentést helybenhagyólag tudomásul veszi.

45. Előadja, hogy dr. Cherven Flóris tankerületi főigazgató tagtársunk tiszteletére 50 éves tanári működése alkalmából rendezett ünnepélyen a jubiláns előtt dr. Váczy János vál. tag tolmácsolta a társ. őszinte jó kívánságait.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

46. Bemutatja a Hágában alakult *Stiftung für Internationalismus* előkészítő-bizottságának nyomtatott körlevelét, melyben felszólítja

a társulatot, hogy nemzeti irányú, de azért nemzetközi jellegű pályadíjait és pályakérdéseit vele közölni szíveskedjék.

A felhívás tudomásul vétetvén, a *Stiftung für Internationalismus* előkészítő-bizottsága értesítettik, hogy társulatunknak nemzetközi jellegű pályadíja vagy pályakérdése ez idő szerint nincsen.

47. Olvastatik a nyitraibajnai róm. kath. polgári iskolai igazgatóság kérvénye, melyben a folyó iskolai év elején megnyílt polgári iskola tanári könyvtára részére ajándékba néhány könyvet kér.

Az elnökség felhatalmaztatik, hogy a feles számban levő társulati kiadványokból a kezdet nehézségeivel küzködő polgári iskola tanári könyvtárának egy pár példányt ajándékozhasson.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést a nyári szünetre való jó kívánságai mellett berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.,
elnök.

Barabás Samu s. k.,
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Békefi Remig s. k.,
vál. tag.

Dr. Angyal Dávid s. k.,
vál. tag.

THALY KÁLMÁN EMLÉKEZETE.¹

I.

A mely napon személyesen először jelenthetem, hogy teljesíttem társulatunk megbízását, három nagy kötetben közrebocsátottam II. Rákóczi Ferencz fejedelem életrajzát: íme, itt vagyok, hogy teljesítsem társulatunk másik megbízását is, és föllevenítsem Rákóczi hű íródeákjának, Thaly Kálmánnak emlékezetét. Nem vétenék a kegyelet ellen, ha koszorúját azokból a virágokból és babérlevelekből fonnám meg, a melyeket ő maga szedett össze, hogy egy koszorúban tegyem le a kassai szent sírra. A pozsonyi sír számára is »nő még virág a partokon«, a *koronczói* csatamezőn, hol a tizenhétéves Thalyban ősenek, Thaly Istvánnak és annyi jó kurucz vitéznek elvérzése miatt először viharzott fel a kuruczézés. A *csobánczi* várban, mely alól asszonyok kergették el a labanczokat, mostan is nyílnak számára a vadrózsák, melyekből valaha bokrétát kötött a legszebb zalai leánynak. A *görgényi* várnak, az erdélyi kurucz-szabadság utolsó bástyájának tövében, tavaszi napsugártól várja éledését a rózsa, melyet valaha szentebbnek tartott, mint ha leánytól kapta volna, mert a szabadságra emlékeztette. És sírját beszórhatjuk *zsibói* piros virágokkal, melyeket valaha azért tűzött szíve fölé, mert bajnok ősei porából fakadtak.

Virágok illenek ahhoz, ki nemcsak a természet báját, hanem a mult lelkét is látta a virágok mosolyában. Bocsásson is meg a tisztelt közgyűlés, ha én inkább virágokkal, mint babérlevelekkel ékesítem Thaly képét ebben a társulatban, melyet ő kilenczedmagával azért alapított, hogy *munkában és szeretetben* egyesítse a magyar történetírókat és történetkedvelőket. Három esztendővel az alapítás után azt írta nekem, akkor talán legfiata-

¹ Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulatnak 1911. márczius 16-án tartott közgyűlésén.

labbb tagtársának: »Nemes szenvedély a történelem; mennél mélyebben halad benne az ember, annál több élvét ad. Én nagy barátja vagyok minden ifjú tehetségnek. *Kevesen vagyunk, örülnünk kell egymásnak.*« Irodalmi törekvéseimet, mikre a *Századok*-ban már 1869-ben útat nyitott, holtáig figyelemmel, jóakarató tanácsokkal kísérte. Nemcsak akadémiai tagságra, hanem, élete alkonyán, arra is méltónak tartott, hogy társulatunk velem írassa meg a dicsőséges fejedelem életrajzát, melyet a nemzet mástól, mint tőle, nem várhatott. Meghatóan szép levélben tolmácsolta őszinte, igaz örömét, lelkének teljes megnyugvását, hogy a beláthatatlanul nagy dologra vállalkoztam. Azonban — már munkám írása közben — legjobban annak a vallomásomnak örült, hogy »a bűvös *Rákóczi-szeretet* rám is átragadt, mint mindenkire, a ki ezzel a csodálatosan nemes és nagy emberrel huzamosabban foglalkozik és fogékony a lelke«.

Majdnem betűről-betűre ismerem Thaly roppant irodalmi munkásságát; rendre, apróra megvizsgáltam a kuruczok korára vonatkozó adatait. Könyvemnek, Rákóczi életrajzának megírása közben gyakoroltam is vele szemben a bírálat jogát és kötelességét. Éppen azért most már fölemelhetem könyveire szegzett pillantásomat, hogy lássam azt a *lelket*, a mely betűit megelevenítette.

Látom a mosolygó tájéket, a komáromi Csép falut, a hol Thaly 1839. januárius 3-án született. Mindenkor édesnek, kedvesnek, szépnek, imádottnak nevezte szülőföldjét. Áldotta még a felleget is, mely pázsitjára sírja könyeit; a fölkelő nap sugarait, melyek megaranyozzák halmait. Sokszor visszaemlékezett gondtalan gyermekkorára; megpihent rajta, mint madár a zöld ágon, lepke a hajlongó virágon. Szállt, repült a lelke; mint kergetett sas, kedvesei, barátai felé, a kik ott éltek, az ősi, háborgó Duna partjain. Csak homályosan emlékezett tízesztendős korára, a szabadságharczra, mikor »vér folyt e mezőkön és őrtüzekből égtek a hegyek«.

Gyermekifjan kérte a földmívest, kinek ekéje egy-egy csonka kardot vetett föl, beszéljen a kardról, a vele vívott csatákról. De az öreg nem bántotta a hősök nyugalma: inkább a maga sorsát siratta. Úgyis eljön az ideje, hogy a bajnokok tetteiről

ezrek énekelnek. S pár év múlva valóban ezrek énekelték *Klapka indulóját*, melyet Thaly írt a komáromi hősről.

Az első bánatot akkor (1850 deczember 28-án) érezte, mikor édes atyja meghalt. Diákkorában Pozsonyból, majd Páparól hazatérve, hányszor búsongott a csépi temető hideg márványszobra mellett! De ott fogadta meg, hogy

»Szobor leszek, szirterős szobor
S ha zúg a sors romboló viharja,
Meg nem ingat, nem hogy elsodor!
Ember leszek bajban, szenvedésben,
Szerellemmel csüggök a hazán
S büszkén nézhetsz a mennyből fiadra,
Édes apám, édes jó apám!«

Büszkébben mikor nézhetett le, mint ötvenhat esztendő múlva, mikor fia diadallal hozta haza Rákóczit, őseinek dicsőséges vezérlő fejedelmét? S mikor lehetett büszkébb édes anyja, mint a mikor fia, egy év óta pesti református theológus, 1857-ben meglepte első versfüzetével, a melynek az volt a címe, hogy »Ne bánts d a magyart!« Zrínyi jeligéje a Bach-korszakban! Költői elbeszélések, népregék, balladák, románczok gyűjteménye az egész: a tizennyolczéves Thaly költői erének, történelmi és hazafias érzésének első irodalmi bizonyossága. Olvasása közben valóban úgy érezzük, hogy

»Egy nagy meséskönyv a hajdan,
Melyet olvasni nem tudunk.
Régen meghaltak, a kik írták
S megfejtethetlen általunk.«

Megfejtését mostantól fogva kereste igazán. Szobája faláról a buzogányos ősök képei buzdították, hogy foglalkozzék velök, idézze föl ódon sírjaikból a történet méla árnyait, forgassa hazája fényes krónikájának lapjait. Ennél is többet tett. Legjobb barátjával, *Molnár* Aladárral együtt, tanuló éveiben bejárta a hazát, fölkereste legszentebb történelmi emlékeit s a mit könyvekből olvasott és tanult, szemlélet és tapasztalat segítségével tökéletesítette. Megismerte Murány vadregényes táját, az ősz Tátrát, Tokaj bércezt, a Hegyalját, a hallgató szép alföldet, a fergeteg dühével enyelgő ecsedi lápot.

Nem szerette Pestet, a rideg, nagy várost. Fényét, zaját 19—20 éves korában halálosan megunt. Rabnak érezte magát; szabadulni vágyott arról a helyről, a hol sohasem lehet boldog. Sajnálta eddigi szép idejét, ifjúságát, a mely már is elhagyta; még alig élt a világon s élete már is csak emlékezet. Legalább így mondta költeményeiben, a melyekből két újabb kötetet, »Zengő liget« címmel, 1859-ben adott ki. Verseinek nagy részét »a szerelem, lángérzelem, édes bú és bús gyötrellem« sugalta. De megérik már kötetein az új politikai idők lehellete is: az a remény, a mit az olaszországi események hírei keltettek. Őseinkről elmélkedve, fölsóhajt, búslakodik; de nem rajtuk, a kik dicsőségben éltek, hanem minmagunkon, a völgyben ülő gyáva koron. Csak az vigasztalta, hogy a kik egykor elnyugodtak, föltámadnak a halottak, fölsüt még a régi hajnal!

»Húzd rá, cigány, keservesen,
Minden hangod egy köny legyen!
Húzd rá azt a régi nótát:
A Rákóczi indulóját!
Oly szent az én búbanatom,
Kivált ha e dalt hallgatom...
Megvirrad még valaha!«

Ezt a nótát, a Rákóczi indulóját, a lenyugvó nap visszamaradó sugarának, a három század óta hallgató magyar dal utóhangjának nevezte; de saját élete alaphangjának is nevezhette volna. »Ülj le, Miklós, és zongorázz« — kérte barátját, Konkoly *Thege* Miklóst, korunk hírneves csillagvizsgálóját.

»Verdd föl zengő zongoráddal a Rákóczi viharát,
A mikor az érezhúrokon zendülő vész nyargal át.
Hadd álmodjam vissza a már rég lezajlott zivatart,
Melyet hosszú másfél század szemfedője zárva tart.«

A gondviselés *Thaly* számára tartogatta azt a kegyelmet, hogy a fejedelem szemfedőjét necsak képletesen, a történt dolgok föltárásával, hanem *a valóságban is*, a konstantinápolyi szent sír felbontásával, leemelje. De akármit írt ő, akármit írtunk mi, többiek, magyar historikusok: mindig fülünkbe zsongott ez a Rákóczi-induló, mely úgy kísért elbeszélésünket, mintha melodramát írtunk volna. Mindnyájunkon erőt vett *Mikes* Kelemen

érzése : az a bűvös Rákóczi-szeretet, mely nem engedte követnünk a fejedelem parancsát, hogy akárki írja is meg tetteinek történetét, ne magasztalja őt.

Thaly Kálmán először *dalokban* írta meg Rákóczi nagy tetteinek a történetét, a mire elsősorban a *kuruc énekek* megismerése és *Arany* János, báró *Eötvös* József buzdítása lelkesítette. Már huszonhároméves korában elmondhatta, hogy

»Kurucz lantosnak neveznek engem,
Mivel Rákóczit, Bercsényit zengem.
Zengem őket, a dicsőket, éltem fogytáig, —
Nagy nevüktől gyász-egünk tán derűsre válik !«

Később, a történetírás komoly munkájában is ugyanez a remény vezette, a mely szárnyakat adott a fiatal költőnek, a kinek pedig akkor sem volt oka pironkodni a miatt, hogy föl tudott emelkedni, mikor mások lenn maradtak. Hiszen, mint mestere, *Szalay* László, a magyar nemzet történetének megírója, reményét elsősorban ő is az ifjabb nemzedék hazafiúi lelkesedésébe vetette, a mely a hatvanas évek elején nőttön-nőtt s mindenki remélte már mindnyájunk szeretete és féltése dicső tárgyának, a hazának újabb felvirágzását. Rotteck tanítványa volt *Szalay*, *Szalayé Thaly*, a kik még meg voltak győződve, hogy a historikusnak nemcsak írói és tudományos, hanem *politikai* föladatai is vannak ; és helyben hagyták Rákóczinak azt a felfogását, hogy a szabadságharcz elbeszélésével kell lelkesíteni az ifjúságot.

Thaly a szabadságharcznak nemcsak elbeszélésére, hanem végigküzdésére is készen állott. A cs. kir. ügyészség már 1859-ben fölségsértési pörbe fogta egy verse miatt ; 1860-ban Erdélyben bujdosott a rendőrség elől s 1861-ben, most éppen ötven éve, a visszaállított helytartótanács elkoboztatta a »Szabadság Hajnala« czímen összegyűjtött verseit. Hiszen a fiatal költő harczra, forradalomra, arra buzdította nemzetét, hogy ne feledkezzék meg a debreczeni függetlenségi nyilatkozatról. Piros hajnal hasadását, Türrt és Garibaldit várta : azokat a nagy napokat, mikor megdobban a föld keble a távoli dörgéstől, az ágyúszótól. Most ötvenesztendeje, a márcziusi napokban fecskéink : az emigránsok után sóhajtozott. Térjenek vissza, kik napunk lehunytakor kel-

tek vándorútra! Hazafelé talán viharral szemben röpnének s míg a határt elérik, gyors szárnyuk a vihartól megfárad; de ők eléjök mennek, a vész ellen küzdenek, harcolnak, és hazahozzák a lankadókat. Azonban már az országgyűlés megnyitásakor kifakadt azok ellen, kik kibékülésről, kiegyezésről beszéltek, a tör-téntek elfeledését ajánlották és senkit sem akartak számadásra vonni. Úgy érezte, hogy

»Távol, Pontusz partján, nagy vihar kél erre :
Vész között süvöltve sír *Rákóczi*nak lelke.«

Rákóczi lelkét érezte magában már harmadéve (1859), mikor határtalan lelkesedéssel üdvözölte »az ó-halálból támadt új mennyországot«: Tinódi hangjegyeinek megfejtését, a föl-támadt hegedóst. Hitte, hogy kobzának szent szavát nemcsak az emberek, hanem a pacsirták is eltanulják. Rajta volt tehát, hogy

»Emlékezzünk régiekről! Ne feledjük őseinket,
Ősi nóták elzengőit: régi hegedőseinket!«

Gyűjteni kezdte a *régi magyar vitézi énekeket* és a *kuruczvilág dalait*. Huszonöt év alatt öt kötetben 355, nagyrészen már alig ismert vitézi és történelmi éneket s kurucz dalt közölt, s egy Szalay László, Arany, Gyulai is munkatársai közé tartozott. Mindenki egyetértett vele abban, hogy annak a dicső kornak emléke, szelleme, irodalma nem avult el, nem lehet hatástalan ma sem. A költőknek követniök kell ezeket az ódon, magyar zamatú, eredeti, régi, szép magyar versalakokat, ha valódi magyar rhythmussal akarnak élni.

Kurucz verseiben erre maga *Thaly* adott példát s *Endrődi* Sándor követte legnagyobb szerencsével. Endrődi neki is ajánlotta kurucz nótáit, mert »az ő pompás költői gyűjteményei és nagy gonddal megírt monographiái nyitották meg előtte a visszavezető utat, mely Rákóczi nemes alakjához, annyi ragyogó remény, tündöklő dicsőség s magasra törő álom sírjához kalauzolta a jelenből«. S valósággal föl pattant ennek a sírnak zárja, mikor Rákóczi 216. születésnapján *Káldy* Gyula tárogató kíséretében mutatta be Rákóczi nótáját s a bujdosók énekét, majd az orszá-

got is bejárta velök és a legszebb kuruczdalokkal. Teljesedett Thaly fiatalkori álma : Magyarország megint a dalok hazája lett és a magyar ember vére hazaszeretetre buzdult fel. Halhatatlan érdeme, hogy nemzetét először is *dalban* tanította meg egy nagyon viharos, de nagyon dicsőséges korszaknak történetére s arra, hogy szeretnie kell mindent, a mi ennek a korszaknak szenvedéseivel és dicsőségével összefügg : Istent, hazát, szabadságot.

II.

Huszonegy esztendő volt *Thaly* Kálmán, mikor *történetíró* lett. Az 1860. évben, a nemzeti felbuzdulás idejében, egyszerre találta meg történelmi eszményképeit : *Árpádot és II. Rákóczi Ferenczet*. Már akkor országszerte énekelték az ő dalát :

»Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzeted :
Nem vész már el, ha eddig el nem veszett !«

És neki tulajdonították a Rákóczi-induló új szövegét :

»Isten, adj hazánk felett
Tiszta, kéklő, szép eget !«

Az ifjú, a kit dalra fakasztott eszményképeinek nagysága és dicsősége, történetet írva sem némította el szíve dobogását. Legelső tudományos cikkében is arra buzdította Árpád unokáit : lássák be, hogy csak oly nemzet méltó nagy jövőre, a mely önön multja iránt tisztelettel viseltetik. A mikor Árpád apánk sírját kereste, tiltakozott az ellen, hogy ábrándozónak tartsák, a ki arany és ezüst koporsók fölfedezéséről álmodozik. Hazafias érzésből, tiszta szívből eredő ügyekezettel csupán a tudománynak akart szolgálatot tenni s a honalapító vezér emlékének dicsőítéséhez járulni. Ha csak *néhány betűt* is találna az ázsiai ósírásból ! Minő magasztos lenne, ha nemzedékünk késő ezredév után meglelné azt a *kardot*, melylyel Árpád ezt a hont megszerezte !

Nem lelte meg. De fő része van abban, hogy az 1896 : VIII. t.-cz. emlékművekkel rendelte megörökíteni a honfoglalás ezredik évfordulóját és hogy Árpád halála ezredik évfordulóján az 1907.

évi XXVIII. t.-cz. újraépíttetni parancsolta azt a templomot, a melyet valaha Szent István emelt a honalapító sírja fölé. Irodalmi emléket Árpádnak abban a díszmunkában állított, a melyet a Franklin-Társulat *Csánki* Dezső szerkesztésében adott ki.

De mindama szent nevek közül, melyeket a haza földjéhez egy ezredév csatolt, legjobban lelkesítette *Rákóczi*, a ki a szabadság véres zászlóit hordozá. Ő maga is a szabadság rajongó szerete, egy forradalmi vers miatt bujdosott Erdélyben, 1860-ban, mikor társulatunk ma is élő oszlopos tagjának, Vargyasi *Daniel* Gábornak levelesládájában *Rákóczi* szabadságharczára vonatkozó iratokat talált. Most ötven éve, a mohácsi csata 335. évfordulóján, ezekből állította össze *első oklevéltárát*, a Történelmi Kalászokat. Kötete élén közölte II. *Rákóczi* Ferencz sajátkezű levelét, a mely szerint a fejedelemnek »teljes ügyekezete az, hogy ezen nemes hazának hírét, nevét, szabadságát az egész keresztény világ előtt tündököltesse«.

Más ügyekezetet többé ő sem ismert. Megvallotta, hogy

»Engem, *Rákóczi*, hívedd
 — Bár mindenek hagyjanak el, —
 Az Úr régi kuruczoknak
 Hamvaiból támaszta fel,
 Hogy zsarnokok hízelgői
 Mit nevedre reá kentek,
 Lemossam a gyalázatot
 S nagy lelkedről *hymnuszt zengjek*.«

Ne vádolja senki, hogy valóban *inkább hymnuszt írt, mint történelmet*. Szokatlan erővel ragadta meg az a nyolczesztendő küzdelem, a melyben a nemzet — magának a dicsőséges fejedelemnek szavai szerint — hihetetlen *lelki nagyságot* tanúsított. Ezt a lelki nagyságot szerette volna *Thaly* megint *nemzeti tulajdonsággá* tenni. A kezdő tudós örömmel látta, hogy *Szalay* László, a nemzet ihletett történetírója, az idegen uralomra következő átmeneti időkben, a provisoriumban, minden eddigi történetírónál nagyobb hatással figyelmeztette nemzetét arra a dicsőséges fejedelemre, a kiben a legélénkebb visszhangot keltette anyai nagybátyjának, *Zrínyinek* a jelszava: »Ne bántsá a magyart !«

Úgy érezte, hogy Szalay elhunytával (1864) sem szabad elnémulnia a kurucvilág történetének. A hogy szerényen mondta, »kidőlt ugyan az erős oszlop s a nagy feladat kicsinyekre szállott. Hagyján! Hiszen a gyöngye erők munkálkodása is jobb a teljes tétlenségnél«. A kicsinyek közé számította magát; de nem csüggesztette el a föladat nagysága, sőt roskadozó erejének éppen az kölcsönzött szárnyakat. Arra nem mert vállalkozni, hogy befejezze mesterének, Szalaynak művét, Magyarország történetét, mely éppen a kurucvilág 1707. évi eseményeinek leírásánál maradt félbe; azonban lemondott arról a tervéről, hogy Árpád történetével, vagy Komárom vármegye monographiájával foglalkozzék; kilépett a Pesti Napló szerkesztőségének kötelékéből is, melybe négy esztendeig tartozott s 1864-től fogva, mint Gyulai Pál utóda a pesti ref. főgymnasium irodalomtörténeti tanítószerkén, »minden meggazdálkodható idejét« a kurucvilág tanulmányozására, ismertetésére fordította. Nemcsak a fejedelmnek mindenképen magasztos, mindenképen nagyszerű alakja vonzotta; varázsköréből mintegy kiszakítva magát, ezt a korszakot úgyis rendkívül érdekesnek és tanulságosnak találta, ha csak az eseménynek többi szereplőjét, s az események lánczolatát vizsgálta: a lelkesedéssé fokozott hazaszeretetet, a kuruczok állhatatosságát, szélsőségekbe csapó elkeseredését, óriási erőfeszítését, áldozatát, önfeláldozását. Magával ragadta az a kor, a melyben annyi kitűnő jellemmel, erénnyel, vitézséggel találkozott. Nem hitte, hogy mindez diadalra ne vezessen; de csalódása után is megnyugvással tekintett arra a képre, a melyen ott látta a haza megmentett, kivívott alkotmányának nagyszerű alakját is.

Ebben a hangulatban fogott a kurucvilág emlékeinek gyűjtéséhez, az okleveleknek és emlékiratoknak közléséhez, az adatoknak rendszeres, tudományos feldolgozásához és mindezeknek alapján a kurucz-szellem fölbresztéséhez. Munkásságát és hatását legjobban ezen négy csoport szerint ítélni lehet meg.

A *gyűjtést* 1861-ben az országgyűlés feloszlata (augusztus 22.) után *Szalay* tanácsára és támogatásával indította meg s oly erővel folytatta, hogy a dunántúli levéltárakról tett jelentésével már 1867-ben bámulatba ejtette az Akadémiát. Azt és a

Történelmi Társulatot 1867-től 1909-ig gyakran lepte meg új meg új fölfedezések hírével. 1871-ben, ezelőtt negyven évvel, megmutatta nekem, hogy már 2000 ív oklevél-másolata van s halála után a M. Nemzeti Múzeum hat láda másolatot és egyéb kéziratot vett át hagyatékából. 1874-ben nyíltan kimondta, hogy a jelen történetírói nemzedék feladata a *közvetlen búvárlat* és egyes *monographiák* írása. »A nemes érczet, a történelem kincseit — szolt három év mulva — multunk gazdag bányái, az ősök és unokák által híven megőrzött levéltárak nyujtják; mi csak az egyszerű bányászok vagyunk, kiknek munkájára az érdeklődő hazaszeretet örökkényű lámpája világít.«

Az oklevelek és emlékiratok kiadását, saját kutatásainak szempontjából, azért sürgette annyira, hogy biztos alapokra helyezze a kuruczvilágnak odáig alig ismert történetét.

Báró Eötvös József biztatására először is (1865) Szalay László hagyatékából kiadta és előszóval látta el gróf *Károlyi* Sándor önéletírását, naplójegyzeteit s Pulay János munkáját a szatmári békeségről. *Károlyiról* még most mérsékeltlen nyilatkozott, de heve később elragadta s méltatlan váddal illette azt a férfit, ki egy Görgői merész dictatori elhatározásával, de egy Deák Ferencz államférfiúi nyugalomával vetett véget a fölkelésnek.

Thaly azután *Rákóczi* fejedelemnek a szabadságharczról szóló francia emlékiratait fordította le: híven, szabatosan, régies, kuruczos magyarsággal. Jegyzetekkel látta el s megigazította tévedéseit, pótolta fogyatkozásait. A könyv kelendő volt: hat év alatt (1866—1872) négy kiadást ért; annál csodálatosabb, sőt érthetetlen, bántó, szégyenletes, hogy azután, *majdnem négy évtized óta,* nem jelent meg újabb kiadásban, holott a nemzet időközben országszerte és több ízben fényesen megülte *Rákóczi*-nak és a szabadságharcznak emlékezetét. Meghiúsult Thalynek és az Akadémia történelmi bizottságának az a nemes törekvése is, hogy a fejedelem *összes munkáit* kiadják; 1876-ban csak latin önéletrajza jelent meg s ennek lefordítására is több mint egy negyedszázadig kellett várakozni. A magyar tudományos világnak előbb-utóbb valóban teljesítenie kell Thaly óhajtatását: eredeti szövegükben s jó magyar fordításban kell a tudós és művelt közönség kezébe adnia *Rákóczi Ferencz összes műveit*.

Hálás lehet a nemzet Thaly iránt, ki (1866—1868. a *Rákóczi-Tár* két és 1873—1889. az *Archivum Rákócianum* tíz kötetében) egymaga tizenkét kötetre való emlékiratot és oklevelet gyűjtött össze; ebből három kötet Rákóczi, hat Bercsényi s egy Bottyán leveleit, az utolsó pedig az igen pontos indexet tartalmazza. Az *Archivumot* méltán tartotta történetirodalmunk egyik legmonumentálisabb jelenségének, mely, az egyetemes történelemre kiható nagybecsű tartalmánál fogva, a külföldet is nagyban érdeklí s a magyar tudományosság iránt elismerést ébreszt.

Thaly előtt a magyar levéltudomány közzétett anyaga csak néhány kötetre szorítkozott s így valósággal irodalmi esemény volt, a mikor ő 1868-ban Bercsényinek Károlyi Sándorhoz írt levelei kiadásával »a magyar levéltudomány pusztás épületéhez néhány porszemmel járult«. »Porszemek csak, igaz — tette hozzá, — de fénylő porszemek: Bercsényi gyémánt lelkének kipattant szikrái.« A száraz adatok gyűjtőjét ez a szikra gyűjtötte lánggra, mikor (1867.) megírta Bercsényi indulóját, a melyet országszerte énekeltek.

Úgy hitte, a forradalom képét csak Rákóczi és Bercsényi leveleinek egybevetése után ismerhetjük meg, mert ők *ketten* indították, élesztették, vezették a háborút. De mindhalálig gyűjtötte vezértársaiknak leveleit is, a nélkül, hogy az *Archivumot* folytathatta volna. *Esterházy* Antal tábori könyvét már (1901) külön kötetben, a többi egyes folyóiratokban elaprózva kellett kiadnia. Nem olvashatjuk meghatottság nélkül, hogy párizsi, konstantinápolyi, naxosi, bécsi stb. másolatainak közzétételét és feldolgozását még halála esztendejében is »csak idő kérdésének« tartotta.

Thaly boldognak érezte magát, mikor adatközléseinek sorát s mondhatni életét *Saussure* Cézár törökországi leveleinek s följegyzéseinek kiadásával (1909) fejezhette be; mert a fejelelem utolsó életéveire, halálának körülményeire, hátrahagyott munkáira s az egész emigratio törökországi történetére nézve, Mikes levelei mellett, őt tartotta a fő, sőt a legfőbb forrásnak.

Rákóczi szabadságharczának előzményeit szintén oklevéltárak és emlékiratok kiadásával világosította meg, mert nagyon

is helyeselte Rákóczi felfogását, hogy ezek a szabadságharczok csodás arányú időközökben következtek egymásra s úgy szólván egymást folytatták. Azért nyomatta ki egy kötetben *Bocskay* István leveleskönyvét (1874) s azért gyűjtötte egybe három kötetben *Thököly* Imrénének s néhány hívének naplóit, emlékezetes írásait, leveleskönyvét (1868—1896).

Harmadik feladatának Thaly *az adatok rendszeres és tudományos feldolgozását* tekintette. Ezt a feladatát több irányban és műformában teljesítette. Már első tudományos munkáját, *Bottyán* János tábornok viselt dolgait is, *életrajz* alakjában írta meg (1865). Művét a *Budapesti Szemle* irodalmi alak és szerkezet tekintetében gyöngének találta, sőt elfogultságról, kritikai érzék hiányáról vádolta. Az életrajz azonban, még abban az esztendőben, második kiadást ért s a fiatal tudós, mint kurucz történetíró, egyszerre népszerű lett. De hiában remélte, hogy Rákóczi főbb hadvezéreinek tervezett életrajzgyűjteménye számára négyszerte bővebben írhatja meg *Bottyán* életét. Már az is nagy dolog, ha tudományos könyv nálunk második kiadást ér; a harmadik kiadás csodájában Thaly *Bottyánja* sem részesült. Ellenben szintén két kiadásban jelent meg (1880 és 1905) *Ocskay* László életrajza, melyet még kéziratban mutatott meg rokonának, *Jókai* Mórnak, hogy regényt írjon belőle. Ekkor már javában dolgozott élete legnagyobb művén. A *Bercsényi-család* történetének három első kötete meg is jelent (1885—1892), de az 1706. évvel félbenmaradt. Ez annál nagyobb veszteség, mert — mint egy bírálója megjegyezte — »biztosra vehetjük, hogy Rákóczi Ferencz idejében a kortársak közül senki sem ismerte annyira hazánk viszonyait, mint a fáradhatatlanul kutató Thaly«. A szabadságharcz összefüggő történetét ebben a munkában kívánta nyújtani. A második és harmadik kötet már nem is családtörténelem, hanem *Bercsényi* Miklós életrajza, II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának első részletes leírása. A negyedik nagy életrajz *Kosztolányi Jávorka* Ádám ezredesről szól (1888) s odáig teljesen ismeretlen adatokat közölt az emigratio történetéből.

Magának *II. Rákóczi* Ferencznek csak ifjúságáról írt egy igen kedves és értékes könyvet, mely két év alatt (1881—1882) két kiadást ért, sőt francziául is megjelent. Talán egy munkáját

sem készítette annyi szeretettel és gonddal, mint ezt, a melyről jogosan hitte, hogy az apák honszeretetre, fenkölt, nemes gondolkozásra buzdító olvasmány gyanánt adhatják fiaik kezébe. Sokszor kérdezték már, miért nem adott ilyen olvasmányt a fejedelemnek *egész* életéről? Erre azt felelte, hogy Rákóczi életének derekát sokan leírták, ő maga is 15—20 kötetben tárgyalta s így meglehetősen ismeretes. Az utolsó szakaszt, a dicsőségben és csalódásban gazdag pálya tragikus befejezését, az emigratio korát viszont lélekemelő és szívreható módon Mikes és Saussure örökítették meg. Bercsényi életrajzába Thaly a fejedelmét is beleszította; s midőn látta, hogy ezt évekig tartó szembaja s politikai elfoglaltsága miatt be nem fejezheti, ő sürgette legjobban, hogy társulatunk megírassa a fejedelem életrajzát.

Csodával határosnak tartotta a szabadságháború gyors terjedését. Annak egyes részleteit, pl. a nagyszombati, győrvári harcokat (1869), a koronczói csatát (1889—1890), a szomolányi (1892) s a trencsényi ütközetet (1897) kiváló *hadtörténelmi tanulmányokban* írta le. Tőle kaptuk Rákóczi hadserege szervezetének, felszerelésének, létszámának első világos áttekintését. Azon hetedfél év alatt, a melyet (1869—1875.) a honvédelmi ministeriumban mint titkár, majd osztálytanácsos töltött, kurucz példákkal hatott a *magyar katonai műnyelv* fejlesztésére. Történetírói munkásságának legnagyobb jutalmát látta abban, hogy midőn a parlamenti békét egy megható felszólalással (1903. márczius 10.) helyreállította, az ennek emlékére vert érmen tisztelői őt nemcsak a béke szerzőjének, hanem a harcok írójának is nevezték. Halála évében is rajta volt, hogy újra alakuljon az Akadémia hadtörténelmi bizottsága, melynek azelőtt is egyik legmunkásabb tagja volt. A hadtörténelemben nem a pusztá eseményeket, hanem a hadműködések vezetésében nyilvánuló szellemet s tényezőik állapotát kutatta és bírálta. Odaszámította a *művelődéstörténelemhez*, a melynek kurucz korszakát először tanulmányozta behatóan. Az irodalom, iskolák, művészetek, gazdasági élet, társadalmi állapotok, intézmények, erkölcsök, szokások, viseletek, babonaságok adataira is figyelmeztette olvasóit, hogy necsak a katonai és politikai szempontokra ügyeljenek. De Rákóczi égből kitört lelkét *irodalomtörténelmi* tanulmá-

nyaiban, a *kurucz dalok és énekek* összegyűjtésében éreztette leginkább. Ezzel véste igazán a magyarság szívébe *Petőfi* szavait, hogy Rákóczi a mi hazánk szentje, a szabadság vezére, sőtét éjben fényes csillagunk, kinek emlékére lángolunk, majd sírva fakadunk.

Főképen Thaly Kálmánnak köszönhetjük, hogy Rákóczi korának apróra megismert küzdelmeit most már *a történelmi igazság teljes fényében* láthatjuk. Rákóczi hamvai fölött, a kassai temetés napján, jogosan mondhatta el, hogy ha, későn születvén, nem lehetett is katonája, foglalkozott vele álmatlan éjtszakákon, hosszú évtizedeken keresztül. Ha valaki ismerte, ő ismerte minden gondolatát, minden indító okát. Azért hirdethette, hogy Rákóczi volt Magyarország legnemesebb, legdicsőségesebb nemzeti fejedelme, a legnemesebb magyar. Azért nem akart szabadulni sohasem attól a szeretettől, a melylyel Rákóczi mindjárt az első pillanatban magával ragadta. Fiatalon, versben írta, de egész életével bebizonyította, hogy véréből a kuruczságot nem lehet kiirtani, mert benne van az minden cseppjében, s azt két kurucz vezér őstől örökölte. Egész nyilvános életében törhetetlen híve volt a függetlenségi eszmének. Határozati párti mint ujságíró és gymnasiumi tanár; függetlenségi és negyvennyolczas, mint a honvédelmi ministerium tagja, s mint három éven át Budapest IX—X., majd, egyfolytában huszonnyolcz esztendeig, Debreczen I. kerületének országgyűlési képviselője, sőt mint valóságos belső titkos tanácsos is. Az ő félszázados, fáradhatatlan kutatásainak érdeme, hogy Rákóczinak »nőttön nő tiszta fénye, a mint időben, térben távozik«. Thaly tette öntudattá, a mi a kuruczok népdalában fájó vágyakozás a bujdosó fejedelem után. A társadalom, a vármegyék, az országgyűlés, a király, Thaly harminczévi figyelmeztetési után, végre is észrevették, mit mond ma is az alföldi és a székely népballada Rákóczi:ja :

»Szeret Magyarország, óhajt Erdélyország :
Holtig szán, holtig bán,
Még a gyermekök is, tudom, visszakíván.
Mikor rég elmentem, visszaóhajtotok,
Mikor rég meghaltam, akkor is sirattok.
Haló-poromból is feltámasztanátok, —
Összeszednétek még porhanyó csontimat !«

Mit érezhetett az ősz tudós, mikor nemzete meghagyásából ezeket a porhanyó csontokat a konstantinápolyi szent sírból más koporsóba ő maga rakta át, hogy valóságos diadalmenetben : a nemzet kitörő lelkesedése közt adja át a hazai föld édes nyugalmanak ? Mit érezhetett, mikor a nemzet külön törvényben tette jóvá, a mit valaha törvényben vétett a fejedelem ellen s »mit rákentek a századok, lemosta a gyalázatot?«

Áldotta az isteni gondviselést, hogy a miről ifjú korában álmodozott, a minek előkészítésén férfikorában évtizedeken át dolgozott, öreg korában megvalósulhatott. S kijelentette, hogy ezzel ő, a Rákóczi-cultus öreg szolgája, befejezte föladatát.

Azonban nem dőlt ki az erős oszlop ; reá nem az emlékezetnek, hanem az élőt megillető nemzeti elismerésnek örökzöld repkénye futott fel. Sok város választotta meg díszpolgárának, a király pedig valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki az ősz tudóst. De ő sohasem akart egyéb lenni, mint a fejedelem íródeákja s legnagyobb kincsének azt az egyetlenegy olvasószemet tartotta, melyet emlékül a fejedelem koporsójából vett magához. Élete utolsó nagy munkáját, *Saussure* Czézár emlékiratait is azért adta ki, hogy még jobban dicsőítse velök az immár hazai földben nyugvó fejedelmi szent hamvakat.

Chamonixban, a Mont Blanc tövében, van egy szép és sokatmondó szobor, a genèvei Salmson alkotása. Azt a jelenetet ábrázolja, mikor Rákóczi francia Mikesének egyik ivadékát, Horace Saussuret, a természettudóst, vezetője, Jaques Balonet, biztatja, hogy menjenek föl a hegyek királyának ormára. Fölmentek ; s a természetnek olyan szépségei tárultak eléjük, a melyekben előttük senki sem gyönyörködhetett. Svájczot az ő szent lelkesedésök nyitotta meg az utazók előtt.

Thaly is ilyen fölséges képet tárt a magyarság elé, melynek Rákóczit egész nagyságában megmutatta. Azon öregek közé tartozott, a kikről maga Rákóczi hagyta írva, hogy a fiatalságot a szabadság szeretetére annak elbeszélésével lelkesítik, a mi azelőtt történt. Nincs rá példa egész multunkban, hogy egy történetíró tudományos munkássága olyan *nemzeti közszellemet* teremtett volna, mint ő, a Rákóczi-cultusszal, Rákóczi korának igazi renaissance-ával. Társulatunkban, mely őt, egykori titkárát,

majd alelnökét (1908. deczember 6.) plaqueette átadásával tisztelte meg, maga is azt tartotta élete legnagyobb eredményének, hogy az egyre növekvő Rákóczi-cultus szításával és előmozdításával a nemzet önbizalmának erejét fokozta. Ennek a mi házi ünnepünknek valóban az adta meg igazi jelentőségét és bensőségét, hogy az üdvözlő szakemberek mögött ott volt az egész magyar közönség, mely nemcsak ismeretének és tudásának, hanem hazafias és történelmi szellemének erősödését és izmosodását köszönhette Thaly Kálmánnak. Nagy dolog és halhatatlan érdem olyan korban, mikor egy vakondok-sereg a történelmi és hazafias szellem megőrlésén, elpusztításán fondorkodik. S társulatunk a nemzeti eszményekért hevülő *Thalyt* majdnem azon a napon ünnepelte, a melyen a párizsi egyetem ifjúsága kikergette *Thalamazt*, ki az ő nemzeti eszményképét, a szabadító Jeanne d'Arcot gyalázni merte.

Thalamaz talán sohasem írt verset; a rideg ész lenyűgözte benne a képzelőerőt. Thaly ezelőtt több mint félszázaddal, a mikor még nem volt szabad — sötét világban, sötét időben, a mikor az ég egy nagy szemfedő volt, a föld pedig egy nagy temető, elhúzatta keservesen a cigánynyal a Rákóczi indulóját s dalra fakadt:

»Ha van csillag, van is fénye,
Ha van szív, még van reménye.
Hisz' kik egyszer elnyugodtak,
Hazajönnék a halottak!
... Megvirrad még valaha!«

És íme, harmadéve éppen azt ünnepelte, s most is azt ünnepli társulatunk, hogy oly sötét világ, oly sötét idő után csakugyan megvirradt s a miről a húszesztendő Thaly ábrándozott, a hetvenesztendő Thaly valósította meg: *hazahozta a halottakat!*

Megmutatta a nemzeti érzésnek, a történelmi igazságnak erejét s megerősítette hitében ezt a nemzedéket, a melyet szívtelen, rideg emberek oly mohón fosztának meg eszményeitől. Legyen áldott emlékezte, a miért olyan erősen tudott bízni, akarni és dolgozni; és azért, hogy félszázadon át egy perczre sem vesztette el az eszményekbe vetett hitét!

DR. MÁRKI SÁNDOR.

TÖRTÉNETÜNK ELSŐ SZÁZADAIBÓL.

Észrevételek az »Ostarrichi« 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A középkori történetírás nagy úttörőjének, Babenberg Ottó freisingi püspöknek, az ő írói egyéniségének s lelkivilágának közelebbi megismerésére való törekvésem szinte szükségképpen rávezetett a Babenberg-család történetének tanulmányozására s ezzel kapcsolatban mindazon történeti kútfők átlapozgatására, a melyek jórészt hazánk történetére vonatkozólag is nagy jelentőségűek. Ezekben a nyomokon haladva jutottam el a X. és XI. század egy-két olyan eseményéhez, a melyeknek eddigi megvilágítását elhanyagoltnak, homályosnak avagy az első tekintetre ellenmondást provokálónak találtam. Alkalmoszerűen kiválasztottam közülük az »Ostarrichi« 976-ki keleti határvonalának megvizsgálását kapcsolatban az 1030-ki német-magyar hadakozással és Péter alakjának megrajzolását a kútfőkből levonható következtetések, az általános viszonyok és körülmények alapján.

Tudom, hogy fölötte nehéz munkát vállaltam magamra. Mert sokkal könnyebb töretlen utakon haladni, mint jeles történetírók után új barázdát vetni. Mégis azt hiszem, hogy sikerült minden esetben az eddiginél megfelelőbb mederbe irányítanom a nyomozást.

II. Konrád 1030-ki támadásának ezen kor két igen jeles kutatója s ismerője, Pauler és Huber egyáltalán nem tudják okát adni. Huber ezt minden leplezés nélkül be is vallja: »Wir kennen die Ursachen desselben nicht!«¹ Pauler pedig — hogy éppen szó nélkül ne hagyja — II. Konrád ellenszenves egyéniségét okolja, »a ki igazi német volt, még pedig a közönségesebb és brutálisabb fajtájából.«² Giesebrecht úgy látja, hogy II. Konrádban Szt. Istvánnak a lengyelek rovására történt terjeszkedése keltett ellenséges hangulatot.³ Bresslau Giesebrecht fel-

¹ *Geschichte Österreichs*. Gotha, 1885. I. 181.

² *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1893. I. 90—91.

³ *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. Braunschweig, 1881. 5. Aufl. II. 259.

tevésehez csatlakozik, megtoldván azt azzal, hogy a magyar királyt még Konrád Velence elleni fellépése ingerelhette háborúra.¹ Horváth Mihály azt hiszi, hogy Konrád ellen, a ki világhatalomra törekedett, nagy szövetség alakult, élén a pápával, s ennek Szt. István is tagja volt. Esetleg tehát ezért haragudott meg rá Konrád.² De ezzel kapcsolatban maga Horváth Mihály is felemlíti,³ hogy a valamivel későbbben élő Bonizo sutrii püspök tudósítása szerint a pápa a magyarok ellen induló Konrádnak elküldé Szt. Péter zászlóját. E két hír közül tehát az egyik feltétlenül hamis. A Bonizo tudósítását semmiesetre sem lehet figyelmen kívül hagyni; de a rendesnél is nagyobb vigyázattal kell fogadnunk, a mennyiben a kérdéses hadjáratot teljesen összezavarja III. Henrik magyar háborúival.⁴ Marczali Henrik éles szemmel a rendezetlen határviszonyokban keresi a háború okát.⁵ Am — mint látni fogjuk — a németek már a magyarokkal barátságot tartó II. Henrik idejében elérték a Lajtát. A határsérelem tehát a magyarokat ingerelhette volna támadásra. A háborút azonban a németek kezdték meg. Szalay László és mások az ötszáz évvel későbbben író Aventinus⁶ és a XVIII. század egyik nagy hamisítója, Chrysostomus Hantthaler

¹ Bresslau, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II.* Leipzig, 1879. I. 194—195.

² *Magyarország történelme.* 2. kiad. Pest, 1871. I. 231. stb.

³ I. m. I. 233.

⁴ *Lieber Bonithonis (Bonizonis) Sutriensis episcopi ad Amicum.* Lib. IV. (Oefelius, *Scriptores Rerum Boicarum.* II. 801.): »Hic ita gestis misit (sc. Chonradus) legatos suos honestos, ut decuit, ad Dominum Papam et supplicans, ut ei vexillum ex beati Petri parte mitteretur, quo munitus posset ungaricum regnum suo subjicere Dominatui. Quod, ut audivit Papa, libenter concessit et mittens nobiles viros ex latera suo, Episcopum scilicet Portuensem et Belinzonem nobilissimum Romanum de Marmorato, eis haec tradidit praecepta, ut si Regi non displiceret, ipsi in prima acie vexilla portarent: quodsi Regi displiceret, haec ei intimarent: victoria, quam tibi spondimus, vide hoc, ne tibi ascribas, sed Apostolis. Quod et factum est; nam bello commisso fugerunt Ungari, capta etiam ungarici Regis lancea; quae per eosdem nuntios Romae delata est et usque hodie ob signum victoriae ante confessionem beati Petri Apostoli apparet.«

⁵ *A magyar nemzet története.* Szerkeszti Szilágyi Sándor. Budapest, 1895. (Marczali, *A vezérek kora és a királyság megalakulása.*) I. 297—299.

⁶ Riezler, Johannes Turmair's genannt Aventinus *Annales Ducum Boiariae.* München, 1883. II/a. 38. (Lib. V. c. 6.): »Bruno, Frater divi Honorici secundi, episcopus Augustae Rhetorum, flamen augustalis ibi ex vita excessit. adsunt legati Stephani regis Ugrorum et Gisalae uxoris eius, Honorico filio horum regnum Boiariae, quod maiores, atavus, proavus, avus et avunculus tenuissent, iure haereditario a Chunrado repetunt. quod cum negatum foret, bellum imperatori et regi indicunt domosque abeunt.« L. m. Riezler, Uebersicht über Aventins historische Arbeiten. U. o. II/a. 545; Marczali, *A magy. tört. kútfői az Árpádok korában.* Budapest, 1880. 118.

lilienfeldi könyvtáros¹ után indulva azt hiszik, hogy Szt. István a fia nevében igényt formált a bajor hercezségre s e miatt keveredett háborúba Konráddal. Pór Antal Szalayhoz csatlakozik, de mégis azzal a hozzáadással, hogy Szt. István talán II. Henrik testvérének, Bruno püspöknek az örökösödési jogát pártolta Konráddal szemben.²

Ezeknek előre bocsátása után pedig térjünk át a dolog közelebbi megvilágítására, kapcsolatban a Babenbergerek kezén nagyra nőtt határgrófság megalakulásának s fejlődésének megfigyelésével.

Nagy Károlynak az avarokkal viselt győzedelmes hadjáratai után a bajorok földjétől keletre eső területeken határ- vagy örgrófság alakul. Ennek az elnevezésével, »Marchia orientalis«, 856-ban találkozunk először.³ Fénykorában a mai egész »Dunántúl«-unkat magában foglalta. A magyarok honfoglalása s kalandozása — úgyszólván — teljesen tönkretették. A hunnok és az avarok örökösei az Ennsig terjedőleg a lovas nép számára minden alkalmas földet uralmuk alá hajtottak. Az Enns menti határvonalon nem igen változtatott a magyarok 955-ki augsburgi veresége sem. Elismeri ezt a tárgyilagos Huber is.⁴ Nagy Ottó ugyanis vagy olyan súlyosnak tartotta győzelmét, hogy azt újabb támadással nem akarta meggondolatlanul kockáztatni, vagy pedig a számára sokkal fontosabb itáliai ügyek miatt hagyta kihasztnálatlanul a látszólagosan kedvező alkalmat.

Legközelebbi német szomszédaink azonban, a bajorok, hamarosan észreveszik a Magyarországon beálló nagy átalakulást. Az augsburgi csapás ugyanis megfélemedést szült, a melyre támaszkodva gyökeret vert Géza fejedelemnek a nyugati szomszédokkal állandó békét kereső kormányzása. S ez az irányzat rövidesen annyira megerősödik, hogy a német papok már a kereszténység terjesztéséhez is hozzá mernek fogni.

Ezeket a nyugodalmas időket használják fel a bajorok arra, hogy — telepeseiket lépésről lépésre előbbre tolva — a magyarok

¹ Ortilo de Lilienfeld, monachus Campililiensis: *Notulae anecdotae priores* (902—1063), e *chronica* . . . stirpis Babenbergicae in Osterrichia dominantis, quam . . . Aloldus de Pecklarn, . . . Austriae marchionis Adalberti a. 1034—1056. capellanus conscripsit, . . . excerptae. Kdva: Cremsii 1742. (»Bavariae causa haereditandae Chunradus Romanorum et Stephanus Hungariae rex dissidentes, arma in alterutrum parabant.«) L. m. Marczali i. m. 132; Waitz, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter König Heinrich I.* Berlin, 1863. 237.

² *Szent István király.* Történelmi tanulmány. Pest, 1871. 121.

³ *Auctarium Garstense.* Ad an. 856. (M. G. SS. IX. 565.): »Karlomanno marchia orientalis est commendata«.

⁴ I. m. I. 168.

hódításait apránként, zajtalanul visszaszedegessék. Így alakul ki a bajor hercegség függelékeképpen az új keleti határgrófság, az »Ostarrichi«,¹ a melyet II. Ottó 976-ban Babenbergi I. Liutpoldnak adományoz. Az új határgrófság tehát alaposan különbözött a régitől. Am a törekvés kezdettől fogva megvolt a Nagy Károly-féle határgrófság visszaállítására, a mint hogy a napjainkbeli német történetírók közül egyik-másik még most is keserű szemrehányással illeti a kötelelességmulasztó ősokeket, a kik nem buzgólkodtak eléggé Pannonia visszaszerzésén.²

Arról nincs tudomásunk, hogy a magyarok miképpen fogadták a németek ezen térfoglalását. Határozottan az sem állapítható meg, hogy kelet felé meddig terjedt az új marchia. Valószínű ugyanis, hogy a magyarok régi szokásukhoz híven itt is arra törekedtek, hogy minél nagyobb elpusztított terület legyen közöttük és az ellenséges érzelmű szomszédok között. Ez a körülmény békés időkben könnyűvé tette ugyan a német telepések előnyomulását, másrészt azonban bizonytalan jelleget adott a foglalásnak, azaz a határ folytonos eltolódását vonta maga után. A német írók, közöttük Büdinger,³ Huber,⁴ Juritsch,⁵ főképpen a passauai püspökség birtokviszonyaira vonatkozó, sokszor igen kétes értékű adatokra támaszkodva, a legkedvezőbb számítások után is csak a Traisenig tolják ki a határt, Marczali pedig — még tovább menve — a természetesebb határnak kínálkozó Wiener Wald-ot tartja a valószínű határvonalnak.⁶

A német írók combinatióinak alapja Nagy Ottónak egy 972 október 18-án kelt levele, a melyben a császár megújítja s megerősíti Lajosnak a lorchi egyház javára tett adományozását: »in loco qui dicitur vuachoua in ripa danubii In comitatu burchardi marchionis«.⁷ Erre vontakozólag két dolgot kell meg-

¹ III. Ottónak 996. nov. 1. kelt levelében fordul elő először, a mikor is Kotascalhus freisingi püspöknek adományoz egyháza javára »quasdam nostri iuris res in regione vulgari vocabulo ostarrichi in marcha et in comitatu heinrici filii liutpaldi marchionis in loco niuanhova dicto...« (*Monumenta Boica*. XXXI/I. 259–260. (CXXXIII.) V. ö. m. Meiller, *Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge Oesterreichs aus dem Hause Babenberg*. Wien, 1850. 2., 191., 192.; Meichelbeck, *Geschichte der Stadt Freising und ihrer Bischöfe*. Freising, 1854. 64.

² V. ö. Huber i. m. 137.

³ *Oesterreichische Geschichte*. Leipzig, 1858. I. 268.

⁴ I. m. I. 175.

⁵ *Geschichte der Babenberger und ihrer Länder*. Innsbruck, 1894. Az újabb munkák közül való. Joggal elvárhatnánk a szerzőjétől, hogy a régebbi kutatóknál többet nyújtson. A kútfők mérlegelésében azonban messze amazok mögött marad. Merészen ítél, következtet s aztán mindent cserben hagyva csatlakozik elődeinek konkluziójához. V. ö. pl. 5. 14.

⁶ *A magyar nemzet története* (Sz.: Szilágyi). I. 213.

⁷ *Monumenta Boica*. XXVIII/I. 193–195. (CXXXIII. CXXXIV.):

jegyeznünk. A »Wachowa« nevezetű vidék a Duna balpartján volt, a hol a magyarok sohasem szállottak meg. A Duna jobbpartjára levonható következtetést pedig azzal a vigyázattal kell fogadnunk, a mely méltán megilleti Piligrim birtokgyűjtő politikáját. Ez a ténykedése is alighanem élelmes praecoccupatio. Nem ő találta ki s a rohamosan növekvő határgrófságban mások is alkalmazzák. Mutatja ezt az is, hogy a mikor csak nagyjában is biztosított területté válik az új foglalás, egyszerre megcsappan a császári adományozás. Szóval a nyugadalmas birtoklási idők elkövetkezésekor már nincs gazdátlan terület, mert az élelmesek jó előre mindent praecoccupáltak. II. Ottónak egy 976-ban kelt leveléből nyilvánvalóan kitetszik, hogy Liutpold örgróf birtokainak súlypontja még messze beesik a bajor hercegségbe.¹ És a császárnak 977-ben az Enns balpartján is »in comitatu liutpoldi« még mindig van »quoddam nostrae potestatis praedium«-a, a melyet az egyházaknak eladományozhat, hogy azok aztán be-telepítsék.²

De a viszonyokból vont ezen általános következtetések mellett egyéb bizonyítékaink is vannak arra, hogy a jelzett időben a Treisamatól nyugatabbra kell keresnünk a határt. Így II. Ottó császár még csak ezután, 979 október 14-én adományozza a két Erlaffa összefolyásánál fekvő területet Wolfgang regensburgi püspöknek, kifejezetten azért, hogy várat építsen oda a telepések védelmére s a magyarok fékentartására.³ Az oklevélben nem háborúról, nem hadakozásról van szó, a mint-hogy nem is lehet, hiszen hivatalosan nagy békeség volt a két ország között, csupán csak a magyarok »infestatio«-járól. Azaz a nyughatatlan vérű, még mindig nomadizáló szomszédok olykor meg-meglátogatták az Erlaffán túli telepéseket. S hol van még

»cuiusdam antecessoris nostri Ihudouuici scilicet regis quondam aeccliesiae suae factam cum nostro praecepto renovaremus et confirmaremus hoc est In loco qui dicitur vuachoua in ripa danubii In comitatu burchardi marchionis vineas quosdam et montem a lapide usque ad summum montis in longum et latum qui inter iacet altahensis aeccliesiae ex occidentali plaga territorio ex orientali autem frigusigensis aeccliesiae...«

¹ *Monumenta Boica*. XI. 439. (XIII.)

² *Mon. Boica*. XXVIII/I. 223—224. (CL.)

³ *Mon. Boica*. XXVIII/I. 227—228. (CLIII.): »innotuit auctoritati nostrae in terra quondam avarorum iuxta fluuiolum qui Erlaffa dicitur locum quendam esse qui steinachiricha nominatur quem per multa annorum curricula desertum ipse de bauuaria missis colonis incolit fecit. Qui ut tutiores ibi ab infestatione ungrorum manere possent petiit nostram serenitatem locum quendam inter maiorem et minorem Erlaffam situm ubi ipsi conueniunt castellum ad construendum qui vocatur Zuisila...« V. ö. m. Othloni Vita Sancti Wolfkangi ep. cc. 30. 32. (M. G. SS. IV. 538. 539.)

ide a Treisama vagy éppen a Wiener Wald! — A másfél századdal későbbben élő Conradus de Wizenberg melki apát, melki hagyományok alapján feljegyzí, hogy I. Liutpold órgróf 984-ben Medelichet, azaz Melkvárát, »castrum munitissimum in monte nostro situm, quod homo potentissimus, nomine Gizo, tenebat, magna vicepit atque destruxit«. ¹ Ehhez a kései feljegyzéshez természetesen sok szó férhet. Az apát jóhiszeműségében azonban nincs miért kételkednünk. Azt mondja, hogy »ipsa fide qua audivimus« ir, »etiam illa, quae ex Cronicis nostris colligere potuimus« és a hol csak »notas invenimus«. A hagyomány tehát megvolt, talán némi feljegyzés is volt a nevezetes eseményről, csak hogy az idő, a mint az rendesen történni szokott, a kelle-ténél jobban megnagyobbította, kiszínezte azt. A magyaroknak semmiesetre sem lehetett ott nagy erősségük, mivel hogy másutt sem volt s megerősítésre még a természetnyujtotta mocsaras, tehát az ő harczy modoruknak megfelelő helyeket is csak később használják fel. Annyit azonban elfogadhatunk a hagyományos hírből, hogy ott a Duna mentén Melknél valamelyes állandó szállásuk lehetett a magyaroknak, a honnan erővel kellett őket keletebb-re szorítani. Világos, hogy nem rendes hadakozásra, háborúra kell gondolnunk, hanem csak afféle határvillongásra. Megerősíti ezt III. Ottónak egy 985 szeptember 30-án kelt levele, a melyben Pilgrimnek, illetve egyháza colonusai számára kedvezményeket ad, megemlékezvén ebben a barbárok zavargásáról »moderno nostri quoque regni tempore.« ²

Az említett idegen írók a regensburgi püspökkel kapcsolatos tudósítás fölött egyszerűen elsiklanak, III. Ottó levelének ide vonatkozó részét pedig a régebbi időkre utalványozzák át. De miféle régebbi időkre!? — A mieink közül a korábbaniak háborút csináltak a melki apát híréből, az újabbak a németek hatása alatt egészen elhallgatják.

¹ Conradi de Wizenberg abbatís Mellicensis Breve Chronicon veterum Austriae marchionum et ducum. Pez, *Scriptores Rerum Austriacarum*. I. 291.

² *Monumenta Boica*. XXVIII/I. 243–244. (CLXII.): »Notum sit cunctis tam presentibus quam et futuris Christi fidelibus qualiter Piligrinus sanctae Patauiensis aeccliesiae venerabilis praesul episcopatus sui pertinentiam in orientali plaga barbarorum limiti adiacentis, creber-rima eorum deustatione infestari, nostrae conquestus est pietati, a quibus etiam barbaris moderno nostri quoque regni tempore miserabi lamentatione adiecit, tam inreperabili se damno lesum (esse), in interfectione et direptione aeccliesiae suae familiae, praeter innumerabilia depraedationum et incendiorum dispendia, ut absque habitatore terra episcopii solitudine silvescat.« Dümmler utalva (Pilgrim von Passau und das Erzbisthum Lorch. 181.) Marczali is felhasználja ezt, de más tanúságot von le belőle. I. m. I. 213.

De — hogy visszatérjünk kiindulási pontunkhoz — az akkori viszonyokból vont következtetések is ellene mondanak a Treisamaig vagy éppen a Wiener Wald-ig való rögtönös terjeszkedésnek. A magyarok nem tűrhették volna szó nélkül ezt a hirtelen rájuk szakadó nagy területi veszteséget, mert ebben az időben semmiféle csapás nem érte őket. Viszont a németeknek annyi bajuk volt otthon, hogy nem kívánhatták megújítani a háborúskodást a magyarokkal.

Az »Ostarrichi« keleti határa tehát 976-ban a Treisamatól messze nyugatra esett. Az is bizonyos, hogy az elpusztított, a magyaroktól gyéren avagy közönként semmiképpen meg nem szállott, elhanyagolt területeken nem volt határozott határvonal.

A német telepések, illetve a telepítő egyházi és világi urak az örgrófi minőségében kitűnő I. Liutpold¹ alatt évről-évre keletre merészkednek. A megszállásra kívánatos hely elhagyottsága, a magyar és német udvar barátságos viszonya továbbra is kedvezett ennek a csendes foglalásnak. Időközben Liutpold nagyobb erőre jutott s a terjeszkedésnek ellenállani akaró magyarokat, vagy talán azért, mert a már megtelepülteket háborgatták, fegyveres kézzel visszaszorította. Úgy látszik, hogy a Wiener Wald-on túl Melk volt a magyarok utolsó szállása, a melynek eleste maga után vonta a Wiener Wald-on túli részek teljes elvesztését.² A magyarok nem csináltak belőle országos sérelmet. De III. Ottónak már említett leveléből kitűnik, hogy a határszéli villongások hosszabb ideig eltartottak. Egy időre aztán mindkét fél megnyugodott az annyira-mennyire természetes határnak kinálkozó Wiener Wald-ban.

A németek azonban korántsem elégedtek meg eddigi térfoglalásukkal. A Lajtaig terjedő, sokszor elpusztított s a magyaroktól kellőképpen meg nem szállott területeket is kész zsákmánynak tekintették. Hogy mennyire elhanyagolták a magyarok ezt a helyet, a legjobban az mutatja, hogy a keleti határ némi megerősítésére csak a Lajta alsó szakaszától délre eső vidékeken fordítottak gondot, a hol maga a természet is két kézzel sietett segítségükre.³

Ezt az újabb terjeszkedést lassan, csendesen — hiszen semmi-féle komolyabb ellenségeskedésnek sem maradt nyoma — sikeresen keresztül is viszik I. Liutpoldnak fiai és örökösei a határ-

¹ *Thitmari ep. Merseburgensis Chronicae* lib. IV. c. 14.

² V. ö. Giesebrecht i. m. I. 585.

³ V. ö. Karácsonyi, *Hazánk Szt. István korabeli határaitól. Századok.* 1901. 1046.

grófságban, előbb I. Henrik (994—1018), aztán pedig Adalbert (1018—1055).

A mi Szt. Istvánunkkal rokon, a magyarokkal barátságot tartó II. Henrik császár adományozásai mutatják, hogy uralkodásának végén a Lajtaig terjedő földet a németek már magukénak tekintik. Ennek okát — a mint már említettük — részint a kérdéses területeknek a magyarok részéről történt nagyfokú elhanyagolásában, részint Géza fejedelmünk és Szt. István királyunk bel- s külpolitikájában kell keresnünk. Gézát már uralkodásának első éveitől kezdve sokkal inkább elfoglalták a magyar nemzet életébe vágó reformok, semhogy a mindig bizonytalan keleti határvonal mentén előforduló surlódások miatt nehéz munkájának sikerét bizonytalan kimenetelű háborúskodással veszélyeztetni kívánhatta volna. Még inkább elmondhatjuk ezt utódjáról, Szt. Istvánról, a ki alatt valóra válik a nyugati keresztény államok mintájára szervezett magyar királyság, a melynek berendezéséhez, a berendezés megszilárdulásához, az ellenhatásképpen támadt belső forrongások lecsendesítéséhez a hatalmas nyugati szomszédal szemben feltétlenül békességre volt szükség.

De ha ilyen körülmények között nem is követhette fegyveres megtorlás a németek merész előnyomulását, az ellenséges hangulat lappangva csak annál jobban megerősödött. A hivatalos barátság azonban, a míg a rokon II. Henrik élt, legalább külsőleg megvolt a két udvar között. II. Konrád trónraléptével egyszerre megváltozott minden. Az ellenszenv hivatalosan is ellenségeskedéssé fajul.¹ Ennek legmélyebben fekvő okát a két ország megváltozott viszonyaiban kell keresnünk. A fiatal magyar királyság az elmúlt évtizedek alatt már biztos alapokra helyezkedett. Azok az okok tehát, a melyek a német barátság mindenképpen való megőrzését követelték, jórészt elenyésztek. II. Henrik halálával az erre emlékeztető szálak is elszakadtak. Szt. István, noha teljesen a béke embere volt, mintha felszabadult volna megkötött állapotából, egyszerre éberebb figyelemmel kíséri a nyugati határokon történő eseményeket.

Az óvatos körültekintésnek valóban el is érkezett az ideje. Németországban II. Konrád személyében erős karú és nagyra-törő uralkodó került a trónra. A mit gyenge előde egész életében nem tudott elérni, azt ő — úgyszólván — egy csapásra

¹ Herimanni Augiensis *Chronicon*. Ad ann. 1030. (M. G. SS. V. 121.): »Chounradus imperator, iam dudum inimicitiiis cum Stephano Ungariorum rege conflatis, Pannoniam petiit . . .»; Viponis Vita Chuonradi imperatoris. C. 26. (M. G. SS. XI. 268.): »multae dissensiones inter gentem Pannonicam et Baioarios . . . factae sunt.«

megvalósította: rendet teremtett a pártoskodó birodalomban. Néhány év multán olyan hatalom van a kezében, mint Nagy Ottónak. Politikájának szálai keletfelé Lengyelországtól hazánkon keresztül Konstantinápolyig szövődnek. Hogy Magyarországgal szemben határozottan hódító tervei voltak, azt tettekkel bizonyította s hivatalos történetírója, az egykorú német Vipo, nyíltan meg is mondja.¹

Konrád szándékai nem maradtak titokban a magyar udvar előtt sem. Erre mutat, sőt talán már túlságosan is nagy óvatosságra, de minden esetre bátorságra s a háborútól való nemfélésre mutat rá Konrád követének, Werner strassburgi püspöknek az esete.² Konrád ezt méltán kihívásnak vehette volna, de otthon ekkor még nem volt minden rendben.

De Szt. István sem látta jónak az »Ostarrichi« előre tolt határait háborgatni. Ezt már elveszettnek tekintette s a közhangulatot — úgy látszik — azzal akarta megnyugtani, hogy a lengyelek rovására a szintén előre tolt s határozatlan morva határokon tett foglalásokat.

A mikor Konrád a német nagyok beleegyező jóváhagyásával a saját fiát szerencsésen beleültette a bajor herczegségre, egy nagy lépéssel közelebb jutott a Magyarországot illető céljaihoz. Ámbár Gézának, majd Szt. Istvánnak évtizedeken át tartó békességes, sőt béketűrő viselkedése fölülte megnövesztette a németek vakmerőségét s minden esetre Konrádban is ez kellett fel különösebben a hódítási vágyat: a háborút mégis az egész nemzet érdeklődése mellett akarta viselni. És sikerült is neki azt nemzeti, sőt némileg a kereszténység ügyévé tenni, a mennyiben látszatra a Szentszéket is pártjára kényszerítette.³

¹ Viponis Vita Chuonradi imp. c. 26.: »Imperator tam munitum regnum fluviis et silvis intrare non valens, multis tamen praedationibus incendiis circa terminos regni iniuriam suam satis ulciscens, reversus est, volens tempore oportunitati cepta sua peragere.« — De milyen iniuria-ra gondol Vipo, a mikor ugyanó — mint alább látni fogjuk — tisztán megmondja, hogy a németek kezdték a háborút!?

² Viponis Vita Chuonradi imp. c. 22. (M. G. SS. XI. 267.) Részletesen elbeszéli a püspök esetét. — Herim. Augien. (Chronicon. Ad ann. 1027. M. G. SS. V. 120—121.) a követséggel kapcsolatban nem említi, hogy Wernert nálunk kellemetlenség érte volna. Vipo egy kissé talán ki is színezi a dolgot, ámbár egy szóval sem említi, hogy Konrád ezt a háború okának tekintette volna. L. m. Bresslau (i. m. I. 234—236.) megjegyzéseit. Azonban nem valószínű, hogy a magyarok Werner konstantinápolyi követségének várható, veszedelmes következményeitől ijedtek volna meg. Inkább arra gondolhatnánk, hogy a püspök itt is valamiféle missziót kívánt betölteni.

³ Liber Bonithonis (Bonizonis) Sutriensis episcopi ad Amicum. Lib. IV. Oefelius, *Scriptores Rerum Boicarum*. II. 801. Ennyit elfogadhatunk a sutrii püspök tudósításából.

II. Konrád hódító hadjáratát a bajorok támadásával készítette elő. A bajorok ugyanis minden igaz ok nélkül 1029-ben pusztítani kezdték a Lajta mentén. A császár udvari papja egyenesen őket okolja a háború felidézésével.¹ De a külső látszat után induló avagy a megtörtént kudarc után császári urát szándékosan mentegető Vipo nagyot tévedett ebben. A bajorok nem a maguk jószántából kezdték meg az ellenségeskedést, hanem Konrád akaratából. Bizonyítja ezt a császár fiának, Henrik hercegnek, a bajor támadás vezetőjének állásfoglalása is: atyja kudarcza után a kelleténél is jobban siet a szerinte is igaztalanul megsértett magyarokat kibékíteni.² Erre vonatkozólag még olyan hírünk is van, hogy a herceg személyesen sietett Magyarországra,³ a mi — ha nem egészen úgy történt is — nagyon jellemzi a német évkönyvírók felfogását.

A magyarokat azonban nem érte sem váratlanul, sem készületlenül a németek támadása. Az addig visszafojtott harag, keserűség vehemensül egyszerre utat tört magának s nemcsak visszaverték a bajorokat, hanem hatalmasul pusztítani kezdték a Lajtán túli részeket is.⁴ A császár most már valóban nyomatékosabban rámutathatott a »casus belli«-re a birodalom nehezebben mozgatható elemei előtt is. És a kívánt hatás nem is maradt el. A bajorok támadását követőleg a magyarok megtorló pusztításai a keleti határgrófságban olyan megrettenést keltettek, a mely a császárnak fölötte megkönnyítette a nehézkes birodalmi hadaknak a szokottnál is tetemesebb összegyűjtését.⁵ Nagy erővel állottak Konrád oldalára a csehek is.⁶

Hogy II. Konrádnak mindenképpen háború kellett, azt világosan mutatja a háború eredménye is. Nevezetesen, a magyarokat a németek csúfos kudarcza után is kevéssel ki lehetett

¹ *Viponis Vita Chuonradi imp.* c. 26.: »Culpa tamen Baiuoriorum...« Megjegyzendő, hogy itt a bajorok alatt a határgrófságbeliek is értendők, a mennyiben a határgrófság ekkor még a bajor herceg fenhatósága alá tartozott.

² U. o. c. 26. (Heinricus) »iuste et sapienter agens, qui regem (sc. Stephanum) iniuste iniuriatum...«

³ *Annales Altahenses Maiores.* Ad ann. 1033. (M. G. SS. XX. 791.)

⁴ *Viponis Vita Chuonradi imp.* c. 26.: »... Stephanus rex Ungariae multas incursiones et praedas in regno Noricorum, id est Baiuoriorum, faceret...«

⁵ *Legenda S. Stephani regis maior.* c. 15. (Endlicher, *Monumenta Arpadiana.* 153.): »totius Teutoniae manus coadunata«; *Viponis Vita Chuonradi imp.* c. 26.: »Cum grandi exercitu«.

⁶ Cosmas (*Chronica Boemorum.* L. I. c. 41. M. G. SS. IX. 64.) oktalan túlzással beszéli, hogy »hoc anno (1030) dux Bracizlaus magna caede prostravit Ungaros et terram eorum usque ad urbem Strigoniam devastavit«.

elégíteni. A tőlük apránként elszedett területekből visszaadták nekik a Lajta és a Fischa közét, megfelelő kikerekítéssel a Morva felé.¹ Nem joggal következtethető-e ebből, hogy a veszedelmes hírű császár támadása előtt — úgyszólván — semmivel is helyre lehetett volna állítani a nyugalmat!?

Az 1030-ban nagy reményekkel megkezdett hódító hadjárat a Rába mocsaras, a magyarok által még mesterségesen is nehezen járhatóvá tett vidékein szégyenletes véget ért.² A császár sietett vissza Ausztriába, a hátán vive a magyarok portyázó hadait: »sine militia et in nullo proficiens!» — olvassuk az altaichi évkönyvekben.³ Mivel az egészből a bajoroknak, illetve Babenbergi Adalbert órgrófnak volt a legtöbb kára, természetesen ezek sietették legjobban a kibékülést, a mi 1031-ben az említett területátengedés alapján meg is történt.⁴

S ezzel — azt hiszem — az 1030-ki német-magyar háborúskodásnak sikerült elfogadható okát és kielégítő magyarázatát adnom.

Most pedig térjünk át a másik felvetett kérdésre és vizsgáljuk meg Péter elűzetésének okait, kapcsolatban azzal a háborúval, a melyet közvetlenül elűzetése előtt viselt a németekkel.

¹ *Annales Altahenses Maiores*. Ad ann. 1043. (M. G. SS. XX. 798.) V. ö. Steindorff i. m. I. 181.

² A hadjárat részleteire vonatkozólag l. Bresslau, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II.* Leipzig, 1879. I. 234–238., 294–305. és *Forsch. z. deutsch. Gesch.* X. 605.; Steindorff i. m. I. 13.; Huber i. m. I. 181–182.; Pauler i. m. I. 528–529.

³ *Annales Altahenses Maiores*. Ad ann. 1030 (M. G. SS. XX. 791.): »Chunradus imperator in Ungariam cum exercitu properans natali sancti Albani in dominica die (június 21.) in monasterio Altahensi pernoctavit. Rediit autem de Ungaria sine militia et in nullo proficiens, inde quod exercitus fame periclitabatur, et Vienni ab Ungris capiebatur.« — Vere ségről, illetve kudarczról beszélnek még: Herim. Aug. Chronicon. Ad ann. 1030. (M. G. SS. V. 121.); Annales Sangallenses Maiores. Ad ann. 1030. (M. G. SS. I. 83.); Annales Wirzburgenses. Ad ann. 1030. (M. G. SS. II. 243.); Annales Magdeburgenses. Ad ann. 1029. (M. G. SS. XVI. 169.); a jelentős Annales Hildesheimenses (Ad ann. 1030. Ed. Waitz. Hann. 1878. 35.) csak éppen megemlítik, hogy Konrád »cum exercitu fuit in Ungaria«. Vipo (i. h. c. 26.) szépi a dolgot, mondván, hogy baj volt ugyan a folyókkal, erdőségekkel, de a véghezvitt pusztítás kielégíté a császárt.

⁴ Vipo (i. h. c. 26.) azt írja, hogy István kérte a békét és Henrik herczeg »patre nesciente« jószívűen beleegyezett. Megfelelőbb az Ann. Hildesheimenses (ad ann. 1031.) híre: »imperatoris filius Heinrichus rex, et ipse dux Baiariae, et Stephanus rex Ungaricus cum iuramento invicem firmaverunt pacem«. Figyelemre méltó még az Annales Altahenses Maiores (ad ann. 1033.) tudósítása is: »Heinricus rex et dux Bawariorum veniens in Ungariam et pace firmata cum rege Ungarorum reversus est in propria«. Erre vonatkozólag l. Bresslau (i. m. I. 313.) és Giesebrecht (i. m. II. 639.) megjegyzéseit.

Hazai kútforrásaink,¹ a melyek jóval későbbi keletkezésűek, és ellenmondásokkal, erős személyi és tárgyi tévedésekkel vannak tele, úgy nagyjában kerekdeden rajzolják meg Péter alakját. Az egykorú avagy csaknem egykorú külföldi feljegyzések² szaggatottak, sokszor csak a mellékes körülményekre terjeszkednek ki, íróik a távolból nem látnak az események mélyére s a saját világnézetük szerint ítélnék. A történetírás szempontjából azonban a mieinknél jóval értékesebbek. Csak a külföldi feljegyzésekből nagyjában sem állíthatjuk össze a Péter uralkodását s annál kevésbé rajzolhatjuk meg alakját. Az ezeknél később keletkezett hazai feljegyzések némi átalakítással és stilusbeli hozzáadással hűségesen átírják a külföldieket, első sorban is, közvetve vagy közvetlenül, az altaichi évkönyveket, mégis elhagyván azokat a részleteket, a melyek kiáltó ellentétben vannak a mieink felfogásával, avagy a korokra maradt hagyományokkal.³

A hazai feljegyzések alapján a következőképpen rajzolódik meg Péter alakja: Péter a magyaroktól idegenkedő Gizella királynéval és az udvar idegen elemeivel összejátszva, hatalmukba ejtve a magával tehetetlen öreg királyt, megnyomorítva, részint világgá kergetve az Árpádházi hercegeket, gonoszul magának szerzi meg a trónt. A hatalom korlátlan birtokában még gonoszabb lesz. Tetteivel megbecsteleníté királyi méltóságát. Német dühvel dúlta az országot. A míg a németeket s olaszokat minden jóban részesíté, tisztségekkel, kitüntetésekkel, gazdag ajándékokkal halmozá el, addig a magyar nemeseket mélységesen megveté. Az ország javait könnyelműen elfecsérlé s híveivel együtt annyira kicsapongó volt, hogy miattuk senkinek sem

¹ Kézai, *Gesta Hungarorum*. Cc. 24—27. (*Fontes Domestici*. II. 77—83.); *Chronicon Pictum Vindobonense*. Cc. 41—48. (*Fontes Domestici*. II. 143—158.); *Chronicon Budense*. Ed. Podhraczký. Budae 1838. 71—100.; Thuróczi, *Chronica Hungarorum*. Cc. 33—41. (Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I. 97—107.)

² *Annales Sangallenses Maiores*. Ad ann. 1041., 1042., 1043., 1044. (*M. G. SS.* I. 84—85.); *Herimanni Augiensis Chronicon*. Ad ann. 1038., 1039., 1041., 1042., 1043., 1044. (*M. G. SS.* V. 123—125.); *Annales Allahenses Maiores*. Ad ann. 1039., 1041., 1042., 1043., 1044., 1046. (*M. G. SS.* XX. 793—803.); *Annales Hildesheimenses*. Ad ann. 1041., 1042., 1043., 1044., 1045., 1047. (Ed. Waitz. Hann. 1878. 45—46.); *Annales Wirziburgenses*. Ad ann. 1041., 1042., 1043., 1044. (*M. G. SS.* II. 243.); *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*. Ad ann. 1042. (*M. G. SS.* IX. 772.); *Leonis Marsicani et Petri diaconi Chronica monasterii Casinensis*. L. II. c. 65. (*M. G. SS.* VII. 674.); *Cosmae Chronica Boemorum*. L. II. c. 11. (*M. G. SS.* IX. 74.); *Chronicae Polonorum*. L. I. c. 18. (*M. G. SS.* IX. 437.); *Chronica Alberici monachi Trium Fontium*. Ad ann. 1010., 1040., 1041., 1045. (*M. G. SS.* XXIII. 779—786., 787.)

³ Pl. Péter viselkedése Gizellával szemben.

volt biztonságban sem a neje, sem a leánya. És a panaszkodók hasztalan kerestek orvoslást, mivel a király nyíltan bevallotta célját, hogy addig nem nyugszik, míg csak az országot teljeséggel a németek uralma alá nem hajtja.

És most lássuk, hogy hogyan mérlegelik a feljegyzéseket jelesebb történetíróink, mert hiszen e szűk keretben mindenkire ki nem terjeszkedhetünk.

Szabó Károly,¹ Horváth Mihály,² Szalay László³ és Pauler Gyula⁴ szorosan a hazai feljegyzéseket követik. A mutatkozó ellenmondásokat a legtöbb helyen egyszerűen elkerülik, figyelmen kívül hagyják s csak néha, akkor is úgy mellékesen próbálják megegyengetni. Pauler pl. az Árpádokról szóló nagybecsű munkájában szinte csak átsiklik Péter uralkodásának első szaka fölött. Rövidre fogva elfogadja a hagyományos adatokat; de még így is érzi, hogy nem hagyhatja szó nélkül az azokkal éles ellentétben álló német hadakozást. Megjegyzi tehát, hogy Péter azért harcolhatott a németek ellen, ha barátjuk volt is. Példárá — úgymond — II. Ottokár, a ki szintén szerette a németet és a francia-barát porosz Nagy Frigyes, a kit a francziák iránti nagy szeretete sem tartott vissza a francziák elleni háborútól.⁵ De bármilyen megvesztegető is a dolgoknak illetően való párhuzamosítása, a legfontosabb kérdést mégis válaszolatlanul hagyja: miért támadta meg hát Péter a németeket közvetlenül elűzetése előtt? — Határozottan Marczali Henrik figyelmeztet arra a körülményre, hogy krónikáink nem a Péter korabeli állapotokat festik.⁶ Ezen fontos észrevétel után azt várhatnánk, hogy mérlegbe veti a kútforrásokat és kiszedegeti belőlük azt, a mi a história számára való, lejjebb szorítja azt, a mi a vonal

¹ *Péter és Aba*. Székfoglaló értekezés. Pest, 1872.

² I. m. I. 248. stb.

³ I. m. I. 136.

⁴ I. m. I. 101. stb. — Itt jegyzem meg azt az érdekes tünetet, hogy Pauler gyakran idézett munkájában a Péter és Gizella alakját egészen a hazai feljegyzések alapján rajzolja meg, noha egy korábbi értekezésében (*Szent István és alkotmánya. Századok*. 1879. 123–124.) így ír: »A mit a hazai kútforrások két századdal később, I. Béla utódjai alatt írtak, épp oly kevésbé tarthat igényt feltétlen hitelre, mint az, a mit az események után valami 40 évvel a bajor Altaichban a barátok beszéltek: s meglehet, hogy Gizellát épp oly igazságtalanul vádolták őseink, mint a mily ok nélkül tiszteli szentnek a jelen azt, kit az egyház szentei közé soha fel nem vett . . . ki kell emelnem, hogy Szt. Istvánnak igenis lehettek okai . . . az ifjú Orseolo Pétert választani utódjának . . . egy vitéz és bölcs családnak ivadékát, egy szentnek kis unokáját, kinek tehetségei nyilvánvalók lehettek.« — Látni fogjuk, hogy mennyivel helyesebb ez az első nyom, mint az, a melyet később követett!

⁵ I. m. I. 535.

⁶ I. m. II. 9–11.

alá való, a hol is minden történeti hagyomány kellő tiszteletben részesítendő. Ezt azonban meg nem cselekszi. Talán azért, mert nem kívánja a hagyományokat túlságosan megbolygatni, idézett krónikás feljegyzéseinket az egyik szavával értékeseknek, a másikkal súlytalanoknak minősíti, ilyképpen szólván a Budai Krónika idevonatkozó sorairól: »Krónikánk gyönyörű képét rajzolja általánosságban az idegenhez szító, nemzete iránt bizalmatlan, e miatt erőszakos és gyűlölt uralkodónak. Ha a kép egyes vonásai nem is felelnek meg a történeti valóságnak, az egész mégis történetileg hű, a nemzeti érzés legmélyebbjéből fakadó.«¹ »A kor és a helyzet látszik visszatükröződni e rajzban és e nyilatkozatokban, és mégis alig lehet kétségünk a felől, hogy az későbbi benyomások alapján készült, tán II. Endre korában, midőn először lehetett szó nálunk németek uralmáról és zsarnokságáról.«²

Már most, ha a Budai Krónika s a vele testvéri kapcsolatban álló hazai krónikák leírása majdnem kétszáz esztendővel »későbbi benyomások alapján készült«, akkor hogyan felelhet az meg Péter személyére vonatkozólag »a történeti valóságnak« és hogyan lehet »mégis történetileg hű, a nemzeti érzés legmélyebbjéből fakadó«!?

Ilyképpen tehát csak az ellenmondásokat szaporítjuk.

Péter uralkodása egyébiránt az osztrák s a német történetírók figyelmét is felkeltette. De miként annáleseik, úgy ők is csak a felszínen maradnak. Büdingerre,³ Giesebrechte,⁴ Riezlerre,⁵ Steindorffra,⁶ Huberre,⁷ Juritschra⁸ bevallásuk elmaradása mellett is hatással vannak a mi krónikás feljegyzéseink, de mégis inkább arra építenek, — a mint azt az altaichi évkönyvekben találjuk⁹ — hogy Péter az özvegy királynét javaiból kifosztotta, a min aztán annyira felindult a nemzet, hogy trónjától megfosztotta.

¹ I. m. II. 10.

² I. m. II. 11.

³ I. m. I. 428.

⁴ I. m. II. 346. Az *Ann. Alah. M.* ad ann. 1041. fűzött megjegyzése: »Mirum est, quo modo Keza et Thwroc, qui annalium nostrorum vestigiis hic insistunt, hanc narrationem corruerint.«

⁵ *Geschichte Baierns.* I.

⁶ *Jahrb.* I. 110.

⁷ I. m. I. 184. — Művének magyar fordításában ez a rész (I. 166.) összevonódott s Gizella egészen kimaradt. Az ilyen korrektúrának a jegyzetben nyomának kellene lenni.

⁸ *Geschichte der Babenberger.* Innsbruck, 1894. 54. Nem kíván a bizonytalan kérdéssel foglalkozni, hanem egyszerűen Steindorffra utal.

⁹ *Ann. Alah. Miores.* Ad ann. 1041.

Semmi esetre sem vall alapos utánnézésre, hogy az idegen írók arra fektetnek nagy súlyt, a mit a mi krónikáink teljesen mellőznek s az altaichi évkönyveken kívül más nyugati feljegyző sem említi.

És most térjünk át a ránk maradt adatok mérlegelésére, megvizsgálván először is a németeknek és másféle idegeneknek krónikáink által kiszínezett zsarnoki uralmát, a visszahatás-képpen támadt szörnyűséges német gyűlöletet, kapcsolatban Péter kicsapongó, féktelen természetével.

Ha egyáltalán valamilyes német zsarnokoskodásról szó lehetne ebben az időben, úgy annak nem Péter volt az oka, hanem Szt. István. Atyja példájára nagyobb számban ő fogadott be idegeneket s ő ajándékozta meg azokat javakkal és tisztségekkel. Az 1030-ki háborúskodás azonban fényes tanúbizonyságot tesz arról, hogy a beköltözöttek hamarosan azonosították magukat a nemzet érdekeivel. Ezekre vonatkozólag mondja Marczali Henrik is, hogy őket éppen úgy sérthette Péter súlyos katona-uralma, mint a magyar urakat és népet.¹ Ha tehát Péter nem örökségképpen vette át a németek zsarnokoskodását, akkor nem marad hátra más feltevés, minthogy ő maga idézte azt elő. Ezt azonban semmivel sem lehet bizonyítani. Még a valószínűség látszatának felkeltésére sincs egyetlen adatunk sem. A külföldi kútfők, ha nem is ellenségesen, de hidegen írnak Péterről. Sőt az egykorú »Annales Sangallenses Maiores« a »praevaricator« jelzővel ajándékozzák meg,² noha azt is elismerik, hogy »a quodem comite suo turpiter proprio regno expulsus«.³ Már pedig a németek dédelgetése okvetlenül erénynek tűnt volna fel a németek szemében. Másrészt ideje sem lehetett Péternek arra, hogy a Szt. István hosszú uralkodása alatt megállapodott udvari és kormányzati viszonyokat gyökeresen megváltoztathassa. Hiszen a mozgalom trónraléptét követőleg alig egy esztendő múltán már megindul ellene, magát Pétert pedig elűzetését megelőzőleg egészen lefoglalják éppen a németekkel és a velenceiekkel való háborús áhapatok. Annak sincs semmi alapja sem, hogy Péter első elűzetése az idegenek lemészárlásával járt volna együtt. A mi krónikáink ugyanis egyszerűen ide utalványozzák át a külföldi évkönyveknek az 1046-ik évhez fűzött megjegyzéseit,⁴ a mikor is az ősi vallást

¹ I. m. II. 12.

² Ad ann. 1043. (M. G. SS. I. 84.)

³ U. o. ad ann. 1041.

⁴ Herim. Aug. Ad ann. 1046. (M. G. SS. V. 125.): »... multis advenarum, qui pro eo pugnaverant, occisis...« V. ö. m. *Annales Altah. Mai.* Ad ann. 1046.

feltámasztani akarók valóban sok idegent megöltek, de másokat is válogatás nélkül, mint a keresztény egyház híveit.

A hazai kútfők értékét túlbecsülő írók hitelességének öregbítésére még a Péter ellen támadt mozgalom első áldozatainak nevéből is kedvező következtetést kívánnak levonni. T. i., hogy Péter áldozatul esett főemberei — Budo vagy Buda, Sebus, Schebis vagy Sebós¹ — németek voltak. De hiszen a hazai források szerint ezek nem is új emberek, már Szt. István idejében is fő udvari bizalmasok!² A mi pedig a nevek bonczolgatását illeti, akár a mieinknél, akár a külföldieknél talált formából indulunk ki, legalább is olyan valószínűséggel tartathatjuk őket magyaroknak, mint németeknek.

S ezek után rámutathatunk arra a fontos körülményre, hogy Szt. István uralmával kezdődőleg az idegenek, tehát a koronként nagy számmal betelepülő németek is, szívesen látott vendégek voltak Magyarországon hosszú két évszázadon át. Nincs nyoma annak, hogy ez idő alatt a németek országos uralomra jutottak volna s hatalmukat a nemzet elnyomására használták volna.³ Még Salamon idejéből sem emlegetnek ilyet, noha az események időben is, lényegben is párhuzamosításra csábítanak.

DR. GOMBOS F. ALBIN.

¹ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.: »principes illius regionis unanimiter inierunt consilium, ut interficerent quendam illi fidelem, nomine *Budonem*, horum omnium malorum auctorem«. — U. o. Ad ann. 1039.: »*Schebis* marchio Ungarie eodem anno defunctus«. — A mieinknél Budoval együtt Schebist is felkonczolják. *Chron. Pict.* c. 44.: »Petro itaque per fugam de manibus Hungarorum elapso, Ungari sceleratissimum *Budam* Barbatum, omnium malorum incentorum, cuius consilio Petrus Hungariam affixerat, in frusta concidentes interfecerunt... *Sebus* autem, qui oculus Vazul eruerat, confractis manibus et pedibus peremerunt.« *L. m. Thuróczi* c. 36.; *Chron. Bud.* pp. 78—79.; *Kézai* (c. 25.) nem tud a »szakállas« Budáról.

² *Chron. Pict.* c. 41.; *Chron. Bud.* p. 72.; *Thuroczy* c. 33.; *Kézai*-nál (c. 24.) csak Sebus.

³ V. ö. *Marczali* i. m. II. 11.

A BUDA MELLETTI SZENT-LŐRINCZ PÁLOS KOLOSTOR TÖRTÉNETE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Magyarországban a remeteélet a kereszténységgel egyidejű. Már a kereszténység megalapításakor éltek itt remeték, például *András* és *Zoérard*; *Szent Gellért* is remetéskedett egy darabig Bakonybélben, mielőtt elfoglalta a püspöki széket Marosvárt (Csanádon). Magyarország rengetegeiben és barlangjaiban sok remete élt később is; a pilisi hegyek telve voltak velük, voltak azonban elegen a Mecsek-hegy vidékén is, Baranya megyében.

Ez utóbbiakat *Bertalan* pécsi püspök egy kolostorban egyesítette és szabályokat írt nekik elő, hogy azok szerint, közösen éljenek. Így létesült Magyarországon az első, szabályok szerint élő remetekolostor, mely Pécs közelében a *patacsi* hegyen épült.¹ Mikor történt az alapítás, pontosan nem tudjuk. A pálos történetírók, *Gyöngyösi* nyomán, 1215-re teszik. De ennek az adatnak tarthatatlan voltát már kimutatta *Koller*; ekkor ugyanis *Bertalan* még nem volt pécsi püspök, éppen ezért ő 1225-re teszi az alapítást. Az bizonyos, hogy 1234-ben már állt a kolostor, mert ebben az évben már földet vesznek a »Szent Jakab remetéi«.²

Szabályait maga az alapító püspök adta. Ez a regula megvan ma is Gyöngyösi krónikájában, teljes szövegében átírva. Igen rövid, nem terjed ki a részletekre, a napirendre, foglalkozásokra, rendi szervezetre stb., mint *Szent Benedeké*. Csak általánosságban, röviden írja elő a szerzetesi élet főbb mozzanatait, az imát, elmélkedést, böjtöket, stb., de arról, hogy ezeket mikor végezzék, nem beszél. Úgy látszik, hogy erről a püspök, ki sokat volt körükben és a kolostor feje volt, külön intézkedett.

*Bertalan*nak a püspöki székről való lemondása³ majdnem az új alapítás megszüntét hozta magával. Eddig ugyanis a re-

¹ *Gyöngyösi*: Vitae fratrum heremitarum ordinis Sancti Pauli primi Eremitae III.

² *Hazai oklevéltár* 1. l.

³ *Bertalan* 1252-ben lemondott a püspöki székről és visszavonult hazájába. Clugnyben szerzetes lett és ott halt meg 1253-ban. *Koller* II. 44.

meték birtokai nem voltak meghatározva, hanem csak úgy jelölt ki részükre Bertalan egyes területeket a püspöki birtokból. Ezért az alapító püspök elmenetele után prior címen a kolostor fejévé választott Antalnak első dolga volt, hogy az új püspöktől, *Achillestől* kieszközölje a kolostor birtokainak kijelölését és biztosítását. Achilles püspök teljesítette a remeték kérését, megjáratta határait és megerősítette őket bennök 1252 decz. 28-án.¹ Achillesnek ezt az oklevelét később László püspök is megerősítette 1332-ben, Mihály prior kérésére.²

A patacsi kolostor azonban a pálos-rendnek, hogy úgy mondjuk, csak előfutára volt. A rend tulajdonképeni alapítója *Őzséb*. Életrajzát megtaláljuk Gyöngyösinél, a pálosok első krónikásánál.³ Szerinte Esztergomban született, előkelő családból. Már gyermekkorától kezdve igen jámbor életű volt s az maradt később is, mikor felnőtt és egyházi pályára lépett, melyen esztergomi kanonokságig vitte. Ebben az állásában tanítással is foglalkozott, tanított philosophiát, írt könyveket is, de különösen az egyházjogban volt jártas.

Esztergomi kanonok korában többször betértek hozzá a pilisi remeték, kiket ő mindig szívesen fogadott s bő alamiznával bocsátott el. Sokat beszélgetett velük s maga is kedvet kapott a remeteéletre. Rokonainak kérése és a tatárok beütése megakadályozták egyelőre szándékának kivitelében, de nem térítették el tőle. A tatárjárás után, 1246 körül az érsek engedélyével többektől kisérve kivonult Esztergomból és a pilisi hegyekben ütött tanyát. Jámborságának hírére sokan csatlakoztak hozzá és állították fel körülötte remetekunyhóikat, hogy példáján épüljenek. Tanítványai közül legkiválóbbak voltak: *Benedek* és *István*, a később megalakult rendnek *Őzsébbel* együtt első főnökei.

1250 körül hat társát tanácskozáásra hívta össze s e tanácskozás eredményeként eddigi lakóhelyénél, a hármass barlangnál egy forrás mellett kolostort alapított a *Szent Kereszt* tiszteletére.⁴

Az újonnan alapított kolostor részére megfelelő szabályok is kellettek; mivel azonban ilyenek nem voltak, a hasonlóképen remete eredetű patacsi szerzetesektől kérték el azt a regulát, melyet azok Bertalan püspöktől kaptak.⁵ Így találkozott a két

¹ *Hazai oklevéltár* 24. Koller II. 139.

² *Koller*: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*. II. 355.

³ *Gyöngyösi V. Eggerer*: *Fragmen panis corvi* 70 stb. lapokon.

⁴ Hogy ez nem volt a mai Pilis-Szent-Kereszt, Szántó mellett, azt bebizonyította *Békefi*: *A pilisi apátság története* I. 121–123. *Pámer* a *Katholikus Szemlében* megjelent cikkében (1906. IV. 411.) a Péli földön lévő Szent-Keresztre, Nyerges-Újfalutól két órányira teszi a pálosoknak ezt a kolostorát.

⁵ *Eggerer* 76.

kolostorfó s ez alkalommal az az eszme érlelődött meg bennük, hogy megalapítják *Remete Szent Pál rendjét* (Sancti Pauli Primi Eremitae.). Az eszme kivitelénél természetesen tüstént előtérbe lépett a rendi szervezet legelemibb kérdése, a rendfőnökség; kellett lennie valakinek, a kinek a többi engedelmeskedjék. Annak eldöntését, hogy ki legyen az új rend feje, szavazásra bízták, mely Özséb személye mellett döntött. Gyöngyösi ennél az eseménynél évet nem említ, *Benger* pedig egész határozottan 1250-re teszi.¹ Az biztos, hogy 1256-ban az esztergomi zsinaton Özséb mint a »*Szent Pál első remete rendjének provincialisa*« jelenik meg.²

Mivel pedig az 1215-iki laterani zsinat határozata folytán új rend csak pápai engedélylyel alakulhatott, azon igyekezett Özséb, hogy ezt is megnyerje a pálosok részére. 1262-ben³ Rómába ment, hogy a pápai megerősítést kieszközölje és megkapja számára *Szent Agoston* reguláit. A curiában Eggerer szerint *Aquinói Szent Tamás* volt a pártfogója. A pápa hajlandó volt megerősíteni az új rendet, de előbb tudni akarta, hogy van-e elég vagyónuk arra, hogy a nevezett regula szerint élhessenek? Ennek megvizsgálására *Pál* veszprémi püspököt küldte ki, felhatalmazván őt egyúttal arra is, hogy abban az esetben, ha a pálosok vagyona nem elégséges a mondott czélra, saját belátása szerint adjon nekik szabályokat. *Pál* el is járt a megbízatásban és mivel a pálosok vagyonát kevésnek találta, a pápától kapott hatalmánál fogva ő írt elő nekik regulát 1263-ban.⁴

Megszabja nekik ebben először is a bőjtöket. Az istentiszteletre vonatkozólag a székeskáptalanok kanonokjainak szabályait írja nekik elő.

Egyházi szempontból az fontos itt különösen, hogy a pálosokat a megyés püspök joghatósága alá rendeli, a mennyiben kötelezi őket az egyházmegyei zsinaton való részvételre és arra, hogy a megválasztott rendfőnököt a megyés püspöknek mutassák be megerősítés végett. Megszabja egyúttal a kolostorok számát is az akkor már meglévőkben.⁵ Özséb ennek a regulának szellemében vitte a rend kormányát haláláig, 1270-ig.

¹ *Catalogus patrum generalium* I.

² *Péterffy*: *Sacra concilia* 88 lapon az apátok közt van: »Eusebius prior provincialis Ordinis Sancti Pauli primi eremite«.

³ Gyöngyösi és Eggerer nem adnak évszámot. *Benger* a »*Catalogus Patrum generalium etc.*«-ban, a folio 2a-n írja az 1262-t.

⁴ *Gyöngyösi* X. *Eggerer* 78. Itt található ez a regula is teljes szövegében.

⁵ Ezek: *Insula Pilup Sancte Elene*, *Kewkuth Sancte Marie Magdalene* (Köveskút, Keszthely mellett), *Bokon Sancti Jacobi* (talán Vásárhely vidékén), *Idegfyd Beate Elizabeth*, *Bodochun Sancti Emerici* (badacsonyi szőlőkben), *Insula Elek Sancte Marie Magdalene*, *Zakach Sancti*

Utóda a rendfőnökségben kedvelt tanítványa, Benedek lett, ki eddig szent-keresztzi prior volt.¹ Alatta a rend tovább fejlődött, a kolostorok száma Pál püspök tilalma ellenére is növekedett.

Még halálos ágyán is rendje jövőjére gondolt, azért ennek érdekében Özséb másik tanítványát, Istvánt ajánlotta utódává, kit meg is választottak az ő halála után, 1290-ben.²

Rendfőnöksége alatt nemcsak tovább terjedt a rend, hanem már kezdett némi kiváltságokra is szert tenni. 1294-ben kivitte István, hogy a kékesi, *Szent László* tiszteletére épült kolostor az esztergomi érsek joghatósága alá tartozzék, holott a veszprémi egyházmegyében volt.³

István 1300-ban halt meg; Szent-Kereszten temették el Özséb és Benedek mellé. Utódául a rend nagykáptalana az esztergomi származású Lőrinczet választotta meg.⁴ Ez már mint szent-keresztzi prior is sokat fáradt a rend érdekében. 1297-ben megerősíttette *András* egri püspökkel a rend szabályait; ez már nem Pál püspök regulája volt, hanem az, melyet István rendfőnök kérésére *Lodomér* esztergomi érsek adott a pálosoknak.⁵ Lényegében egyezik Páléval, de már sokkal részletesebb és meglátszik rajta Istvánnak az a törekvése, hogy a még ekkor is szerteszét élő remetéket szintén közös életre, klastromokba szorítsa.

Lőrincz mindjárt kormányzása kezdetén megalapította a Buda melletti kolostort *Szent Lőrincz vértanú* tiszteletére, a rend későbbi főkolostorát.⁶ Nevének emelt benne dicső emléket ő, kinek rendje annyit köszönhetett.

Szervezet, belső fejlődés szempontjából fontos esemény fűződik az ő nevéhez. Eddig általában *Lodomér* regulája szerint éltek. Ez azonban nem volt kedvükre a pálosoknak, mert nagyon alávette őket a megyés püspökök joghatóságának. Különben is már alapításuktól kezdve *Szent Ágoston* regulája lebegett a szemük előtt, mint olyan, mely szerint élni szerettek volna.

Most végre elérték vágyukat. 1308-ban itt járt *Gentilis* bíbor-

Dominici (Szakácsi, Somogy m.), Gyöngyösi Xc. Itt azonban csak a veszprémi egyházmegyéhez tartozók vannak elsorolva, azért *Szent Kereszt*, mely az esztergomihoz tartozott, kimaradt.

¹ *Gyöngyösi XIV. Eggerer 82.*

² *Gyöngyösi XVI. Eggerer 82.*

³ *Gyöngyösi XVII.*

⁴ *Gyöngyösi XVIII:* »Fr. Laurencius Strigoniensis eligitur in priorem generalem.«

⁵ *Gyöngyösi XVII. Eggerer 91.*

⁶ *Gyöngyösi XVIII. Eggerer 97.* Eddig ugyanis *Szent-Kereszt* volt a pálos provincialis és a nagykáptalanok székhelye, úgyhogy kezdetben a rendet a »Szent-kereszt testvéreinek« is hívták. *Gentilis* is »Fratres Sancte Crucis de Eremo in Hungaria degentes«-nek nevezi őket.

nek, mint teljhatalmú pápai követ; hozzá fordult Lőrincz kérésével, hogy adja meg nekik Szent Ágoston reguláit. Gentilis hajlott is kérésükre és 1308 decz. 13-án kiadott oklevelében megengedte nekik, hogy a kért regula szerint éljenek.¹

Ez azonban még nem volt elég. Hogy a viszonyokhoz alkalmazva kiegészíthessék e regulát, 1309 januárjában felhatalmazta őket arra is, hogy nagykáptalanaikon Szent Ágoston szabályainak szellemében különös rendelkezéseket és határozatokat is hozhassanak »Isten dicsőségére, a lelkek üdvére és az egyház támogatására.«²

Függetlenítette is őket némileg a megyés püspökök hatalma alól. Megadta ugyanis a provincialisnak azt a jogot, hogy feloldozhassa azt a pálost, ki rendtársának megverése miatt esett egyházi kiközösítés alá.³

Ezekre a kiváltságokra támaszkodva ült össze 1309-ben pünkösöd ünnepe körül az a *nagykáptalan*, mely megállapította a constitutiókat, a rend törvénykönyvét;⁴ ezek a *constitutiók* irányították több-kevesebb, az idő követelte változtatással, a rend életét mindvégig.

Ezzel a rend szabályzata egységessé vált.⁵

Fel is lendült a pálos-szerzet hamarosan; de ebben nagy részük volt királyainknak is. Alig hogy a rend megalakult, máris ott látjuk a király segítő kezét. Benedek provincialis kedves embere volt *IV. Bélának*, ki gyakran betért vadászat közben a remetékhez. Nekik adta a pilisi szigeten vadászkastélyát is, hogy abból kolostort alakítsanak; ebből lett a *pilisi Szent-Lélek* kolostor. *Kún László* a *Benedvölgye* nevű birtokot adta a pálos-rendnek, hol a *pilisi Szent-László* kolostor épült.

A rend virágkora azonban az Anjoukkal köszönt be. Az ő pártfogásuk alatt szilárdul meg a pálosok helyzete s így lett elég erős a rend a gyors terjedésre, melyre *Károly Róbert* és *Nagy Lajos* bőkezűsége tág teret nyit. Károly Róbert akkora pártfogója volt e szerzetnek, hogy Bonfini tőle datálja a rend keletkezését,⁶ azt

¹ *Gyöngyösi* XIX. *Eggerer* 101. *Mon. Hung. Vat.* Ser. I. vol. II. pag. 180.

² *Gyöngyösi* u. u. *Eggerer*. U. o. *Mon. Hung. Vat.* U. o. pag. 256.

³ *Gyöngyösi* u. o. *Mon. Hung. Vat.* U. o. pag. 379.

⁴ *Gyöngyösi*: »Declarationes constitutionum« bevezető része és a M. N. Múzeum könyvtárának kiállításában a 30. számú codexében a folio 35. a.

⁵ Eddig ugyanis egyházmegyénként változott ez; hisz mint láttuk, négy egyházmegyében három különféle regulát kaptak.

⁶ *Bonfini*: *Rerum Hungaricarum Decades (Bél András kiadásában)* 359., de úgy látszik, ő *Küküllői Jánostól* vette, nála a XLII. fejezetben van erről szó (*Schwandtner*: I. 195. l.) De ezt már Gyöngyösi is czáfolja krónikájában a XI. fejezet elején.

írván róla, hogy ő hozta be a remetéket Szent-Lőrinczre, Szent-Keresztre, a pilisi Szent-Lélekre és Szent-Lászlóra.

Nagy Lajos az egyik pálos-kolostort a másik után alapította, köztük a fényes *Nostre-it*,¹ melynek annyi lakója volt, hogy ezek védték meg a környék parasztjaival *Visegrádot* a török támadása ellen 1526-ban.

Az Anjouk uralkodásával beállt nyugalom és jóllét lehetővé tette magánosoknak is, hogy kolostorokat alapítsanak. Alapítottak is bőven főpapok, főurak egyaránt.

Az uralkodók pártfogása a pápai udvarnál is sok kiváltságot eszközölt ki számukra. Nem akarom itt felsorolni az összes bulákat, melyeket a pápák a pálosok részére adtak, csak éppen a főbeket említem.

XXII. János pápa megerősítette őket, mint új rendet s megadta nekik a jogot, hogy generálist válasszanak, ki a püspökök helyett felettük a visitatiót gyakorolja és a kit nem kell bemutatni megerősítés végett a püspöknek. Erről azonban majd az első generálisválasztásnál Szent Lőrincz történetében bővebben beszélek.

Legfontosabb ez után a bulla után az, melyet 1371-ben okt. 17-én *XI. Gergely* adott ki részükre. Összefoglalja benne a pápa a pálosok összes kiváltságait, azért bő tartalma miatt a pálosok »*Mare magnum*« bullának nevezik.² Megerősíti a pápa a pálosokat összes birtokaikban. Felhatalmazza a rendet, hogy bárkit fölvehessen kebelébe s megtiltja egyúttal az átlépést a pálos-rendből más rendbe, legfeljebb szigorúbb szerzetbe s akkor is előljáróinak engedélyével. A püspök nem idézheti őket az egyházmegyei zsinatra és előljáróik választásába bele nem szólhat. Egyházaikat, egyházi szereiket, papjaikat bármely püspökkel felszenteltethetik. Joguk van általános egyházi tilalom idején is misézni, természetesen harangozás nélkül és a tilalom alatt lévők kizárásával. Ezek a főbb pontjai *XI. Gergely* ünnepélyes bullájának, mely valóságos tárháza a kiváltságoknak.

Másik pápai oklevelük, mely szintén sok kiváltságot ad nekik, az, melyet *V. Márton* pápa adott 1418 febr. 25-én. Ebben ugyanis megengedte a pálosoknak, hogy a karthauziak kiváltságaival élhetnek.³ Át is irattak ekkor (1418. jun. 5-én)

¹ A pálosok mindig így nevezik. Ez a mai Mária-Nosztra.

² *Gyöngyösi XVII. Eggerer* 148. *Inventarium Privilegorium Domorum Paulinorum* II. 13. a. Tartalmának megfelelő a kiállítása is. Mint a másolatból látszik, rota, monogramm és a bíbornoki collegium aláírása alatt bocsáttatott ki.

³ *Inventarium Privilegorium Domorum Paulinorum* II. 71. a.

egy közjegyzői oklevélben vagy ötven darabot a karthauziak kiváltságleveleiből.¹

Általában a szentszék folyton figyelemmel kísérte a pálosrend fejlődését. A rend ruhájának fehér színét is pápai bulla erősítette meg. *Németországi Miklós* (Nicolaus Theutonicus) generalis, hogy a rend kötelékében élő szerzetes remetétet megkülönböztesse a kóborló remetéktől, kik sok botrányt csináltak, rendje részére egységesen behozta a fehér ruha viselését.² Ezt a rendelkezését jóváhagyta *V. Orbán* pápa is, Nagy Lajos közbenjárására.³

1351-ben *XI. Benedek* utasítja az esztergomi érseket, hogy a pálosok idegenektől elfoglalt birtokait szerezze vissza.⁴

VI. Kelemen pápa újra kiadta *XXII. János* pápa elvesztett megerősítő bulláját⁵ és megengedte nekik, hogy gyónathassanak.⁶

Reánk magyarokra nézve egyike a legfontosabbaknak *V. Márton* pápának 1417 decz. 25-én *Zsigmond* király kérésére kiadott bullája, melyben kimondja, hogy csak az tekinthető a pálosrend jogosan megválasztott generalisának, kit a Magyarországon tartott nagykáptalanon választanak meg.⁷

Fontos újítást hozott be a rend szervezetébe *IV. Jenő* pápa, ki 1439 ápr. 11-én a generális hivatali idejét 4 évben szabta meg és csak négy év után engedte meg, hogy az illetőt újra megválasszák.⁸

A folytonos pápai és királyi kegy mellett terjedt is a rend szépen. Gyöngyösi szerint 1321-ben,⁹ Eggerer¹⁰ szerint 1327-ben megszámlálták a rend kolostorait s Gyöngyösi szerint 30, Eggerer szerint pedig 60 volt a kolostorok száma, de azonkívül még sok pálos lakott magános czellákban is, az ősi remeteéletet folytatva.

Míg a pápák egyházjogilag függetlenítették a pálosokat s újabb meg újabb kiváltságokkal igyekeztek emelni a rend tekintélyét és fényét, addig királyaink a rend anyagi jóllétét igyekeztek előmozdítani.

¹ Inventarium Privilegiorum Domorum Paulinorum 42. b-től 71 a-ig.

² Gyöngyösi *XXIV. Eggerer* 26. és 125.

³ Inventarium Privilegiorum Domorum Paulinorum II. 34a . . . Ludovici regis . . . supplicationibus inclinati . . . stb.

⁴ Inventarium Privilegiorum Domorum Paulinorum II. 26b. Eggerer 129.

⁵ Inventarium Privilegiorum Domorum Paulinorum II. 16a. Gyöngyösi *XXI.*

⁶ Inventarium Privilegiorum Domorum Paulinorum II. 23b. Gyöngyösi *XXVII.*

⁷ Inventarium Privilegiorum Domorum Paulinorum II. 29b.

⁸ Inventarium Privilegiorum Domorum Paulinorum II. 22a.

⁹ Gyöngyösi *XXI.*

¹⁰ Eggerer 117.

Igy Nagy Lajos 1373-ban kiadott oklevelében¹ megerősíti őket azokban a birtokokban, melyeket 40 év óta bírnak, ha okleveleik elvesztek is róluk.

Zsigmond király pedig 1425 szept. 8-án megengedi bárkinek, hogy javait akár életében, akár végrendeletileg a pálosoknak adja, viszont ezeket felhatalmazza, hogy az ilyen adományokat elfogadják.²

Mátyás király 1467 ápr. 14-én kelt oklevele pedig jogvédelmet biztosít nekik.³

Még előbb, 1459 márczius 27-én érvénytelennek nyilvánította a pálosok kérésére azt a vizsgálatot, melyet az ő ügyeikben kikiáltott megyei közgyűlésen végeznek, mivel itt ellenségeik is beleszólhattak a dologba.⁴

Ilyen kiváltságok mellett aztán könnyen megérthető a pálosrend gyors elterjedése és felvirágzása hazánk területén.

De nemcsak nálunk terjedt Szent Pál első remetének szerzete, hanem külföldön *Németországban, Lengyelországban és Portugáliában* is.

Szülőhazáján kívül Németországban jelenik meg legelőbb, hova a rend második generálisa, a német származású Miklós (Nicolaus Theutonicus) vitte be. Ez első és második generalatusa között (1335—1340) elment hazájába, hogy a pálos-rendet ott is elterjessze. A szerzeszét élő remetéket összegyűjtötte és néhány kolostort⁵ szervezett belőlük. Ezek aztán 1340-ben elküldték követeket Magyarországra a pálosok nagykáptalana elé és kérték, hogy kiterjesztvén rájuk a pálos-rend kiváltságait, vegyék fel őket a rend kebelébe. A nagykáptalan és a generális teljesítette kérésüket s *I. Péter* generális 1340 jun. 9-én kiadott oklevelében a németországi remetekolostorokat befogadta rendjébe, kiterjesztette rájuk is a pálosok egyházi kiváltságait s átadta nekik a regulát és a constitutiókat. Egyik követüket, *Mezeller Rudolfot* vicarius generalis címen meg is teszi mindjárt felettük helyettesének. Megbízta egyúttal őket, hogy válaszszanak maguknak provincialist, kit majd a káptalan megerősít.⁶ Ezzel meg volt vetve a pálos-rend alapja Németországban is; innét terjedt tovább, míg a reformáció viharai a németországi pálos-kolostorokat nagyrészt el nem törölték.

¹ DL : 6142 és átirása DL : 6141.

² DL : 11704 és ennek későbbi uralkodóktól való megerősítései DL : 11707 és 11709.

³ DL : 16159.

⁴ DL : 15334.

⁵ *Gyöngyösi* XXIV. szerint 12-öt.

⁶ *Eggerer* 172.

Lengyelországba a XIV. század végén jutott el a pálos-rend; itt meg is maradt napjainkig. *Opuliat* László, Nagy Lajos király rokona vitte be őket Lengyelország területére 1384-ben. Erről a betelepedésről Eggerer a következő legendát mondja el. A Boldogságos Szűz Szent Lukácstól festett képét, mely sok viszontagság után *Oroszországba* került, ebben az időben *Belcz* várában őrizték. László féltette a kegyképet a tatároktól, azért biztosabb helyre, *Opuliá*-ba akarta vinni. Útközben megszállt *Czenstochowa* helyén, hol csoda történt. Reggel ugyanis, mikor kocsira akarták tenni a képet, hogy tovább vigyék, az nem mozdult helyéből. E dologból és éjjeli látomásából megértette László azt, hogy a képet itt kell hagynia. Építettetett hát e helyre egy templomot és kolostort, melyben a Boldogságos Szűz különös tisztelőit, a pálosokat telepítette le. Ez az eredete a pálosok lengyelországi anyakolostorának, a »*fénylő hegyi*« kolostornak. (Mon. Beatae Mariae Virginis de Claro Monte.) Ez volt Lengyelországban az első és legnagyobb pálos-kolostor, mely meg is maradt a lengyelországi pálos-kolostorok fejének a mai napig.

Az említett három országon kívül még csak Portugáliában voltak a pálosoknak kolostoraik. Itt is az volt az eset, a mi Németországban, t. i. már megalakult remete-kolostorok kérték felvételüket a pálos-rend keretébe. Hogy mikor alapították e kolostorokat, nem tudjuk.

Az biztos, hogy — mint Európa egyéb országaiban — Portugáliában és Spanyolországban is ősi időktől fogva éltek remeték, kik idők multával kolostorokba tömörültek és 1493-ban *Benedek* generalatusa alatt¹ a pálosok nagykáptalanának beleegyezésével beléptek Szent Pál első remete rendjébe. A két rend egyesülését *VI. Sándor* pápa hagyta jóvá.

A magyarországi pálosokkal követek útján érintkeztek. Kezdetben minden negyedik évben küldték el követeiket a nagykáptalanra, hogy a generálisnak engedelmességet fogadjanak. De, miként Gyöngyösiből kitűnik,² már 1505-ben, az út hosszu és nehéz voltát hozván fel okul, igyekeztek a megjelenési kötelezettséget hosszabb időközökre tolni ki. Úgy látszik, ez sikerült is nekik, mert Eggerer úgy emlékezik meg róluk, hogy csak minden nyolczadik évben jelentek meg (altero semper bissextili).³ De a török betelepedésével járó pusztulás és zavar még ezt is lehetetlenné tette nekik. Ezért már 1577-ben elhatározták a portugall és spanyol pálosok, hogy a hosszu, költséges és a folytonos

¹ *Gyöngyösi LXX. Benger* : Series Patrum Generalium 4.

² *Gyöngyösi* : Declarationes constitutionum Rubrica II. Jegyzet.

³ *Eggerer* 263.

török portyázások miatt veszélyes út miatt megszakítják az összeköttetést magyarországi testvéreikkel és a generálissal. Ettől kezdve egy általuk választott általános kormányzó (rector generalis) vezetése alatt éltek.¹

Viszonyainak rendbejöttével kialakult a pálos-rend szervezete is. Ezt a szervezetet is ismerjük Gyöngyösi Gergely műveiből.²

Ezek szerint a rend élén állt a *prior generalis*, vagy röviden a generális, kit eleinte élethossziglan, később pedig, IV. Jenő pápa óta, csak négy évre választottak; négy év múlva le kellett tennie hivatalát és csak négy év eltelte után lehetett őt újra megválasztani.³ A választás ideje mindig pünkösöd vigiliája volt,⁴ a választás helye pedig Magyarország; ez utóbbi szokást, mint említettem, V. Márton pápa szabálylává tette. Különös képesítést a rend alkotmánya nem kívánt a generálistól, de azért a gyakorlati élet mégis támasztott némi követeléseket személyére nézve. Megkívánták tőle, hogy jámbor életű legyen, értsen a Szentíráshoz és jártas legyen legalább is a trivium tárgyaiban,⁵ ismerje a rend szabályait és privilégiumait s tudja azokat magyarázni.

Mint a rend feje, gondoskodott a nagykáptalan évenként való megtartásáról; az egybegyűlt nagykáptalanon ő elnökölt, kizárta az oda nem valókat és általában irányította az egésznek a menetét. A pápai kiváltságlevelek értelmében ő volt a rend visitatora, éppen azért hivataloskodása alatt legalább egyszer meg kellett látogatnia az összes kolostorokat. E látogatások alatt megvizsgálta az egyes rendházak állapotát és esetleges hibák esetén rendet csinált; az oda nem való előljárókat letette, szóval, gyakorolta a legfőbb hatalmat az egész rendben.

Azt azonban nagyon rossz néven vették tőle, ha látogatás alkalmával a kolostorok terhére nagy lakomákat csapott s úgy viselkedett, mintha nem is közülük való volna.

Működésében segítségére volt a *sociusa*, vagyis titkára.⁶ Mivel ő volt úgyszólván a generális kancellárja, értenie kellett a fogalmazáshoz és a helyesíráshoz. Feladata volt a generálist utazásaiban kísérni és annak írásbeli dolgait végezni. Ebben a mun-

¹ *Benger*: Annales 519. *Antonius a Divo Josepho* rector generalis 1712 jan. 12-én kelt levele szerint.

² Ezeket majd az ő életénél ismertetem.

³ Igaz, hogy előbb sem tartották meg hivatalukat a generálisok élethossziglan, hanem bizonyos idő múlva, rendszeren öt év múlva lemondtak.

⁴ *Gyöngyösi*: Declarationes constitutionum I. Jegyzet.

⁵ *Prudens in Sacra Scriptura et seculari presertim triviali videlicet gramatica logica et rethorica* (így).

⁶ Ebből az állásból fejlődött ki később a »secretarius generalis« hivatala.

kában irnokokat (scriptor) is választhatott maga mellé. Visitatio alkalmával közvetítő volt egyúttal a generális és a szerzetesek közt; vele ugyanis bizalmasabban beszélhették meg panaszait. Mivel a generálisnak bizalmasa volt, befolyt a rendi állások kiosztásába is, ezért neki is kötelességévé teszi Gyöngyösi, hogy ellenőrizze a rendi tisztviselőket, vajjon állásuknak megfelelők-e? Tekintélyes ember volt a rendben, bár nem hivatalánál fogva (mert pl. asztalnál is a vicariusok megelőzték), hanem annál a bizalmas viszonynál fogva, melyben a generálissal volt.

A generálist útjaiban a sociuson kívül még a *servitor generalis* kísérte. Ez, mint a neve is mutatja, a generális szolgálja volt. Rendben tartotta urának és sociusának ruháit, gondoskodott nekik szállásról, éleletről stb. Rendi hivatala nem volt, tisztán a generális személyének szolgálatára állt.

A rend alkotmánya értelmében a generális után a rendben első ember a *vicarius generalis* volt. Mintha csak a magyar alkotmány nádorispánját látnók szerzetesi viszonyok közé átültetve. Ő a generális ellenőre és a rendi alkotmány védője. A generális távollétében szükség esetén ő intézkedett helyette. Állandó székhelye a szent-lőrinczi kolostor, melynek egyúttal ő volt a vicarius. Hatalma igen nagy volt, a rendtagok áthelyezésére is kiterjedt; bár az is igaz, hogy a rend szokása nem kedvelte az áthelyezéseket. A rendi határozatokat a vicarius generalis adta tudtul az egyes házak főnökeinek, a prioroknak. A generálisválasztásnál a volt generális leköszönésétől az új generális megválasztásáig ő volt a nagykáptalan elnöke és mint ilyen, döntő befolyással bírt a választásra. Remete Szent Pál ereklyéinek ő volt a legfőbb őre; ebben a minőségében inti Gyöngyösi, hogy ok nélkül ne szedegesse elő a rend e legfőbb kincsét.

Az egyes rendházak (conventus vagy domus) élén a *perjelek* (prior) álltak. A prior vállain nyugodott az egész kolostor kormányzásának és fentartásának terhe. Jól kellett ismernie a rend kiváltságait és reguláit; az előbbire szükség volt, hogy kolostorát megvédelmezhesse a külső beavatkozások ellen, az utóbbira pedig azért, hogy maga is megtartván, másokkal is megtartathassa. Gondoskodnia kellett arról, hogy a ház tagjai közt ne legyen elégedetlenség és villongás; ha ilyen mégis előfordult, el kellett simitania, vagy ha ez nem sikerült, jelentenie kellett annak idején a visitatióban ott járó előljárónak. Az újoncznövényedékeket (novitius) ő vette fel; csak arra kellett itt ügyelnie, hogy oda nem valók ne kerüljenek a rendbe. Lelkiekben különös feladata volt a beteg testvérek körül való lelkipásztorkodás végzése. A prior kötelessége volt rendben tartani kolostorának anyagi ügyeit. A rend szokása szerint lajstromot vezetett a kolostor

bevételeiről s ehhez mérte természetesen a kiadásokat is. Felügyelt a prior az egész ház gazdasági életére, konyhára stb. Ezenként a nagykáptalanon a priorok lemondtak állásukról és csak újabb megbízatás esetén vehették át újra hivatalukat. Mivel nem volt biztos, hogy visszajönnek a nagykáptalanról (megesett pl., hogy magasabb állásban máshova helyezték át!), mielőtt oda elindultak, számadást kellett nekik csinálni s ezt az utódra hagyni, hogy az mindent rendben vehessen át.

Rendi kormányzat szempontjából a vicarius generalis és a priorok közt álltak még a *vicariusok*. Ezek hatalma több kolostorra terjedt ki s összekötő kapcsúl szolgáltak a rendfőnökség és az egyes házak között.¹ *Pázmány Péter* katalógusa szerint ilyen 21 volt. A generalis ezekkel érintkezett közvetlenül; csakis így lehetséges, hogy egy ember intézhette az egész, oly sok kolostorban élő rend ügyeit.²

A későbbi időkben nagyon kiemelkedik a *provincialisok* hivatala. Miben állt ez a hivatal a középkorban, nagyon bajos eldönteni. Az biztos, hogy eleinte a rendfőnököt nevezték így, míg nem volt generálisuk. Azontúl nem igen találkozunk e névvel Gyöngyösínél. Péter generalis előbb idézett levele³ szerint Németországnak volt provincialisa; a lengyelországiaknak is volt a XV. század elején.⁴ Úgy látszik tehát, hogy a külföldi tartományoknak mindig volt provincialisuk. *Bakonyvári* azonban téved, mikor Magyarországot is provinciákra osztja. Ez a kérdés már Bengert is gondolkodóba ejtette; egyes oklevelek ugyanis erre látszanak mutatni.⁵ Felveti ő is, igaz, hogy csak másodsorban, azt a megoldást, melyet én Gyöngyösi művei alapján a legvalószínűbbnek tartok, hogy Magyarországon a vicariatusokat hívták más néven provinciáknak is. (Tényleg apróbb rendtartományok voltak!) A későbbi időkben magas hivatallá nőtte ki

¹ Pl. Szent Lőrinczhez tartozott: Szent Kereszt, Szent Lélek, a kékesi Szent László és a veresmarti Ker. Szent János tiszteletére emelt kolostor. *Péterffy*: *Sacra c nclia*. 282. lap.

² 1701-ben eltörölték a vicariatusokat és ezentúl volt conventus és residentia. Conventus volt az olyan kolostor, hol volt chorus és clausula; a hol azonban csak a régi örökség fentartására vagy missio céljából volt ház rendes kolostori élet nélkül, azt a helyet residentia-nak hívták. Országos levéltár: *Acta Paulinorum*. 627 csomagban: *Benger*: *Chronotaxis Paulinorum* I. fejezet.

³ *Eggerer* 126.

⁴ ... comparatus est iste liber per venerabilem virum fratrem Nicolaum ordinis heremitarum s. Pauli primi heremite priorem provinciae Polonie ... anno domini MDCCCC duodecimo. *Fejérvataky*: A német-újvári Sz. Ferenczrendi zárda könyvtára (*Magyar Könyvszemle* 1883. évf. 103.

⁵ *Benger* u. o. IV. fejezet.

magát a »*procurator generalis*«, a rend római ügyvivőjének hivatala; a középkorban, úgy látszik, nem volt meg. A pápai udvarnál levő ügyes-bajos dolgaikat valószínűleg római perjeleik intézték el. 1454-ben ugyanis V. Miklós pápa a »*Sancti Stephani Rotundi in monte Coelio*« nevű kolostort adta nekik s itt rendes prioratusuk volt. Csak 1481-ben olvasunk egy *Benedek* nevű szent-lőrinczi pálosról, mint a rend procuratoráról.¹

Az eddig tárgyalt tisztségek általános, rendi hivatalok. De ezeken kívül voltak az egyes kolostorokban házi hivatalok is. Ilyen az *alperjel* (subprior vagy substitutus), ki a priort távollétében helyettesítette és a ház vezetésében neki segített. Ő ügyelt fel a harmokra, gazdasági épületekre stb. Utánanézett, hogy a testvérek dolgoznak-e a műhelyekben? Mivel így nagyon el volt foglalva, egyes belső tisztségektől, pl. az étkezés alatt való olvasástól, fel volt mentve. Az új előljárót ő informálta a kolostor állapotairól, mint azok leghivatottabb ismerője. A személyükre nézve megkívánt tulajdonságokat Gyöngyösi e szavakban foglalja össze: »legyenek készségesek az engedelmességben, fegyelmezettek erkölcsaikben és gyorsak a munkára.«

Előkelő állás volt a házban az *újonczok mesteréé* is, kit ők directornak hívtak. Ettől elsősorban azt kívánták, hogy okos, belátó ember legyen, a ki tudja, mikor kell szót emelni. Szerény, illetudó embereknek kellett lenniök. Ők nevelték a rend növendékeit. Gondoskodtak arról, hogy legyenek a házban kellő számmal lelki olvasmánynak való könyvek. A nehezebben érthető dolgokat ő magyarázta meg a növendékeknek s általában ő volt a tanítójuk. Felügyelt arra, hogy a szertartásoknál minden egyöntetűen menjen, nemcsak a növendékeknél, hanem az öregebebnél is.

A *hítségőnök* (praedicator) tiszte is az állandó hivatalok közé tartozott. Erre az állásra rendesen tanult, szentéletű szerzetest választottak. Nemcsak hítségőnoka, hanem hitoktatója is volt a háznak. Hitbeli kérdésekben ő adott felvilágosítást a hozzáfordulóknak. Meg is kívánták tőle, hogy hivatalához méltóan gyakran forgassa a szent iratokat és tudományával másokkal szemben se fukarkodjék, hanem bocsássa rendelkezésére azoknak, kiknek szüksége van rá. Hogy azonban a folytonos szellemi munkába bele ne únjon, adtak neki kertet, hogy ott a saját és a ház javára kerti munkával szórakozhassék.

A *choruson* az éneket a *karvezető* (rector chori) vezette. Kar-

¹ Mon. Rom. Ep. Wespr. III. 263. A definitorok hivataláról sem beszél Gyöngyösi. Emleget ugyan krónikájában »patres diffinitores«-t, de ezek alatt, úgy látom, a nagykáptalanra összegyűlt rendtagokat érti.

vezető azonban csak a nagyobb kolostorokban volt, kisebb kolostorokban a prior vagy praedicator viselte ezt a tisztet is. Ez kezdte és vezette a kóruson az éneket, rendelte ki az arra a napra való leczkét s kijavította, ha valaki hibázott; éppen ezért jól kellett ismernie a rubricákat és a chorusra vonatkozó statutumokat. Ezzel a tevékenységével függött össze az, hogy ő rá bízták a szerkönyvek gondozását. Az apróbb chorusi tisztségeket ő osztotta ki és felügyelt arra, hogy a testvérek jól ismerjék a chorus rendjét; ha nem ismerték, oktatta őket ebben.

A *felolvasó* (lector) hivatala már nem volt állandó. Ez olvastott fel az asztalnál étkezés közben és a choruson. Az illető részt előbb el kellett olvasnia, hogy annak idején jól olvashasson. Ha nem értett meg valamit, akkor a praedicatorot kérdezte meg, hangsúly dolgában pedig a karvezetőtől kért felvilágosítást. Általában vigyáztak arra, hogy ha idegenek voltak jelen, jó felolvasó töltse be e tisztet.

A *hetes* (hebdomadarius), miként a név is mutatja, hetenként változott. Ő nézett utána, hogy milyen lesz az officium, melyen a karvezető után legnagyobb szerepe volt. A hetes olvasta az oratiókat, a homiliákat és mondta a conventmisét. Tiszte a következő héten másra szállt, ő csak az officiumok egyes részeit és az első misét mondta még egy hétig.

A templom gondozása és a harangozás a *sekrestyésre* volt bízva. Ez gondozta, tisztogatta, javította s hogy el ne veszzenek, lajstromba írta össze a miseruhákat és egyéb templomi szereket. Az oblatiók befogadására kitett perselyeket ő kezelte s a begyűlt pénzen az előljáró engedélyével beszerezte az isteni szolgálathoz szükséges dolgokat. Hogy templomi használatra legyen elég viasz és a ház szükségleteire méz, méheket tartottak a kolostorokban és ezek gondozása is a sekrestyésre hárult. A különféle házi teendőkre a sekrestyés adott jelt csengetyűvel; hogy ezt pontosan tehesse, órát adtak neki. A sekrestyés éjjel a sekrestyében aludt, hogy őrizhesse a templom kincseit; e czélból fegyverrel is el voltak látva, a XVI. században már puskával is.

A konyhát a *kulcsárok* vagy *szakácsok* (clavigeri seu coci) látták el, ők gondoskodtak az egész ház élelméről, még a szolgálkéről is. Mivel így igen sok dolguk volt, fel voltak mentve a közös munkák és a vigiliák alól. A ház belső ajtait ők zárták be és a kulcsot a priornak adták át.

Voltak a rendben *mesteremberek* is, kik mesterségüket mint szerzetesek is folytathatták. Ha akartak, fogadhattak inasokat is, de ehhez legalább is a subprior engedélye volt szükséges és szerződést kellett írni. A mit mesterségük jövedelmezett, azt az előljárónak adták át, a ki aztán megadta nekik azt, a mire mes-

terségük folytatásában szükségük volt. Mesterségük mellett néha egyéb munkát is végeztek velük, például a szabókkal rendszeren szőllőt műveltek. Ha egyik kolostorból átmentek a másikba, csak a prior engedélyével vihettek magukkal valamit.

Az egyszerű rendtagok neveléséről és oktatásáról még a fogadalom letétele előtt gondoskodtak. Mint említettem, tanult, ügyes, könnyen hozzáférhető embert tettek meg újonczmesternek; ettől tanulták az olvasást, éneket, a regulát, a constitutiókat és minden egyebet, a mit az istentiszteletnél és általában a szerzetesi életre tudni kellett.

Felsőbb iskolázás aztán nem is volt a pálos kolostorokban. A constitutiók LXI-ik rubricája világosan mondja: Ha valaki azzal a szándékkal lép a rendbe, hogy misés pappá lesz és még keveset tud, tanácsolják neki, hogy tanuljon odakünn; ha mégis be akar lépni, legyen conversus és ne zavarjon bennünket a felsőbb tanulmányok felől. Laicus fraternek készülõ novitiust pedig ne öltöztessenek be, ha nem tudja a »*Pater noster*«-t és az »*Ave Maria*«-t, ugyanis e nélkül hogyan tudná elmondani »*hora*«-it, melyre azonnal köteleztetik; miután belépett, adjanak melléje valakit, ki a pihenés idején megtanítsa őt a »*Credo*«-ra, »*Confiteor Deo*«-ra, a »*Miserere mei*«-re és az asztali áldásra, melyek neki a legszükségesebbek, azonban a magasabb tanulmányokra (ad studium litterarum) ne bocsássák őket.

Ebből azt következtethetné valaki, hogy a pálosok ellenségei voltak a tudományoknak. Pedig ez tévedés volna; a nagykáptalan ezt a határozatot valószínűleg csak azért hozta, mert a rend szegény volt a magasabb iskolák fentartására.

A tudományokat a pálosok nagyon is megbecsülték; *Mihálynak*, a theologia doctorának megengedték, hogy maga válaszszon meg a helyet, hol lakni akar. Gyöngyösi mondja egy másik helyén, hogy legyenek minden kolostorban olyanok, kik értenek a hét szabad mesterséghez.¹ Másutt pedig: a clericusokat oktassák a szabad mesterségekre és a tisztességes latinságra (ad honestam latinitatem), a mi becsületükre válik a királyokkal való találkozásnál, az előljárók jelenlétében, a püspökök vagy cardinalisok fogadásánál.² Tekintve még szeretetüket a könyvek iránt, éppen séggel nem lehet őket a tudományok ellenségeinek nevezni.

Az egyszerű rendtagok kötelességeit Gyöngyösi négy fejezetben foglalja össze, a szerint, hogy mire ügyeljenek a choruson, az asztalnál, magukviseletében és a lelki élet terén.

¹ *Gyöngyösi*: Brevilogium XII. fejezet: »Qui loquantur gramaticis congrue, logicis verba, retoricis verba colorent, musicis cantent, arithmetice numerent, geometris ponderent, astronomis colant astra.«

² U. o. XXXIII. fejezet.

A chorusnál szép, rendes, nyugodt, a hely és actus méltóságához illő viselkedést kíván tőlük, az isteni szolgálat körül pedig a rend szokásainak pontos megtartását.

Az asztalnál mértékletességet, szerény és illedelmes viselkedést köt lelkükre. Főként az asztalnál való beszélgetésről van sok mondani valója. Ne beszéljenek hangosan és veszekedve, különösen az ifjabb ne beszéljen az öregebb előtt. Ha valamire az asztalnál szükségük van, azt is jelekkel kérjék. Világiakkal csak a director jelenlétében beszélhetnek, akkor is csak üdvös dolgokról.

Ruházat dolgában a ruhadarabokra csak kitéréseket tesz, mikor beszél arról, hogy az egyes ruhadarabokat hogyan viseljék. Viseltek tunicát, scapularét, csuklyát, köpenyt és sarut, télen pedig subát és meleg lábbeliket (bota seu filtra). Magukviselete dolgában pedig a testtartásról az arczkifejezésig mindenre kiterjed figyelme.

Az utolsó részben az imáról, elmélkedésről és a lelki élet egyéb tényezőiről beszél.

Voltak még a rendben *conversus* testvérek is. Ugyanazok voltak ezek, mint ma a ferenczrendieknél a fraterek. A középkorban több rendben is voltak, ma azonban már csak egyes rendek tartották meg, így a ferenczrendiek. Ezek dolgoztak a mezőn, műhelyekben és felszolgáltak az asztalnál. Nekik is kellett ismerniök a regulát, a constitutiókat, együtt éltek a többi szerzetesekkel, de tanultság, szerzetesi teendők, fogadalom és egyházi rang dolgában nagy volt a különbség köztük és a többi szerzetesek közt. Nem vettek részt a chorusokban, az ó horáik is csak »Pater noster«-ekből és »Ave Maria«-kból állt, mint a constitutióknak már idézett LXI. rubricája mutatja. De a hajnali és esti choruson megjelentek és végezték imáikat; a hajnali choruson (matutinum) végezték a horáikat. Jelen kellett lenniök a reggeli misén és a népnek tartott prédikáczió (in sermone vulgari). Rendes novitiatus után vették fel ezeket is; többnyire mesterségekkel foglalkoztak.

Igy éltek a pálosok az egész középkoron át. A pápai kegy meglehetősen nagy függetlenséget biztosított nekik, mely lehetőségessé tette szabad belső fejlődésüket, az adományok folytán pedig, melyeknek nyugodt birtoklását a királyi kiváltságlevelek biztosították, gond nélkül szentelhatték magukat hivatásuknak, munkálkodhattak a maguk és a nép lelke üdvösségén.

Hanyatlásukról nem lehet hallani, sőt folyton terjeszkednek. Még a XVI. század elején is olvashatunk újabb kolostorok alapításáról. De egyes jelenségek azt mutatják, hogy ekkor már nem élt az a szigorú szellem, mely a rendet életének első századában

jellemezte. A régi egyszerű élet nagy csorbákat szenvedhetett; Gyöngyösi ugyan elítéli »*Directorium*«-ában a nagy lakomákat, de inkább csak az idegenek előtt tiltja, hogy azok meg ne botránkozzanak a szerzetesek lakomáin. Különben is az iszákosság ellen már 1408-ban törvényt kellett hozni; e szerint a javíthatatlan bűnösöket elzárták és ezért a tömlöczöket az összes kolostorokban rendbe kellett hozni.¹

A XVI. században már több kolostorban fordul elő, hogy egyes noviciusok kifosztják a templomot és a kincsekkel megszöknek.²

Ezek csak elszigetelt jelenségek, de azért mutatják, hogy belsőleg már nem volt oly erős a rend, mint régen, bár külsőleg ekkoriban állt virágzása tetőpontján.

Fokozta a belső hanyatlást az a körülmény is, hogy a Jagel-lók alatti züllött állapotok nagyon nehézzé tették a nagykáptalan évenként való megtartását; 1507-ben elhatározták, hogy ezentúl csak minden harmadik évben gyűlnek össze. Mivel ennek káros következményei voltak, hamarosan, még 1520 előtt visszaállították a régi szokást.³ De ez már nem sokat segített, mert bejött a török és ezzel beállt a rend pusztulása. 1526-ban több kolostorral együtt elpusztult a rend főkolostora, a szent-lőrinczi is (Buda mellett), minek következtében a generalis és a nagykáptalan hontalanná lett. A nagy zavarban nagykáptalant nem igen tartották, ha tartották, azt is szerteszét tartották állandó székhely nélkül. Még a generalisok hivatali idejét sem tudjuk pontosan ebből a zavaros időből.

A kettős királyválasztás okozta zavar, a főurak kapzsisága és a reformáció megadta a rendnek a kegyelemdőfést. A mit a török meghagyott, azt egyes főurak foglalták el vagy a protestánsok pusztították el. Megbomlott a rendben is a fegyelem, a mi a legvégzetesebb lett rájuk nézve. Hogy milyenek voltak a viszonyok és hogy mily nagy volt a bomlás, annak megvilágítására csak a következő két adatot hozom fel:

1570 aug. 15-én *Károly* főherczeg *Mihály* generalis kérésére meghagyja a várkapitányoknak és egyéb magyarországi tiszt-

¹ *Magyar Nemzeti Múzeum*-ban a kiállítás 30. számú codexe f. 62a.

² 1514-ben *Nostren* egy novicius feltörte a kincstárt és 200 márka értékű drágaságot lopott el egy pásztorral szövetkezve. Mire elérték őket, már beolvastották ezeket; a pásztor megégették, de a novicius elmenekült. Tovább azt mondja Gyöngyösi, hogy hasonló eset történt 1478-ban *Csatkán*, 1495-ben *Kápolmán*, 1503-ban *Órményesen*. Gyöngyösi krónikájában a 3-ik példány 223—29. l.

³ *Gyöngyösi*: *Declarationes constitutionum* Rubr. II. jegyzetében említi a 3 évre való halasztást és a visszaállítást is; abból, hogy munkája 1520 körül készült, lehet következtetni, hogy ez előtt állították vissza.

viselőknék, hogy azokat a pálosokat, kik otthagyván kolostorait, szenvedélyeiknek élnek s rablókként fosztogatják a rendet, ne fogadják be, hanem ha a pálosok vagy azok emberei keresik, adják őket ki nekik; ha pedig ezt valami akadály miatt nem tehetik, csukják le ezeket az apostatákat és várják az újabb parancsot.¹

Furcsa világot vet a pálosok akkori állapotaira Károly főherczeg másik, 1570 nov. 26-án kelt parancsa is, melyet *Péter vicarius generalis* eszközölt ki tőle.

Ebben meghagyja a főherczeg a magyar hatóságoknak és lakosságnak, hogy a pálosoktól semmit sem fogadjanak el zálogba a generális engedélye nélkül, mert a priorok elkótyavetyélik a rend vagyonát és a pénzt saját céljaikra fordítják.²

Ide jutott a XVI. század végén a pálos-rend, mely még pár évtizeddel azelőtt Magyarországon a legvirágzóbb szerzetesrend volt. A kor, mely a megpróbáltatás kora volt a magyar nemzetre, azzá lett annak egyik legnemesebb hajtására, a pálos-rendre is. De miként a nemzetet nem tudta elpusztítani a csapás, úgy a pálos-rend is kiheverte a nagy szerencsétlenséget; néhány év múlva újra összeszedte magát s ha nem is a régi kiterjedésben, de mindenesetre a régi belső erőben éledt fel és maradt fenn egészen eltöröltetéseiig.³

ZÁKONYI MIHÁLY.

¹ *Acta Paulinorum* 622. csomag.

² *Acta Paulinorum* 622. csomag.

³ Az újraéledés és a rend további történetének ismertetése feladatomon kívül esik. Az érdeklődőket utalom *Bakonyvári Uldefonz*: »A pápai r. kath. főgymnasium története a pálosok korában« című értekezésére és a pálos történetírókra, *Eggerer*: »Fragmen panis corvi«-jára és *Benger*: »Annales«-eire.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BENKŐ JÓZSEF ŐSEI.

Középajtai Benkő József emléke több kegyeletet érdemelne meg, mint a mennyivel az irodalomtörténet nevének eddig áldozott. A »honismeret«-nek terjesztésében, különösen szűkebb hazája, Erdély történeti és természeti kincseinek föl kutatásában alig haladta túl valaki azt a derék, szorgalmas lelkészt, a ki az Erdővidék kisdudfalvaiban czéljához méltó buzgalommal másolgatta le a régi erdélyi írók munkáit, bámulatos kitartással keresgélte a Székelyföld növényi ritkaságait.

Életrajzát Erdély Széchenyije a kiegyezés évében írta meg.¹ De azóta igen kevés történt Benkő emlékezetének istápolására. Levelei jórészt kiadatlanok, munkáinak egy része — azonkívül, hogy nyomtatásban máig sem jelent meg — el is kallódott, lappang vagy szétszórva hever. A kitünő Marienburg — midőn a beteges s már csak ritkán ép eszénél levő tudóst 1810-ben meglátogatta² — csak alig néhány kéziratföredékét tudta megmenteni. A kéziratgyűjtemény, melyet editio princepsivel Aranka Györgynek s általa a Societas Phylohistorumnak följánlott, bizonynyal szintén nem a maga teljességében került a nagyenyedi kollégium könyvtárába. Már Mikó sem említi jegyzékében teljes számmal Benkőnek azokat a műveit, melyekről tudósunk pl. Teleki Sámuelhez 1795. aug. 25-én írt levelében megemlékezik.

Ismeretesebb kéziratai közül is a legjelentékenyebb, a Filius Posthumus³ alig két másolatban ismeretes. Ezek közül is az udvarhelyi kollégiumé nem egészen megbízható; Mikó adatai (főként számbeli adatai) sokban ellenkeznek Benkő eredeti kéziratával, melyet jelenleg (új kötésben) az erdővidéki ref. egyházmegye őriz baróti levéltárában. Ehhez a kézirathoz magához meg nehéz hozzáférni. Pedig sok adata máig is fölhasználatlan. Beosztásáról, rendszeréről más alkalommal emlékezünk meg; itt csak annyit jegyezzünk

¹ Gr. Mikó Imre, *Benkő József élete és munkái*, Pest, Ráth M. 1867. Okirattárral. 367 l.

² *Irod. tört. Közl.* XVIII. 476. l.

³ *L. Századok*, XLIII. 160. l.

meg, hogy rendkívül becsesek művelődéstörténeti szempontból azok az adatok, melyek az erdővidéki egyházmegye községeinek papi fizetéséről s egyházi birtokairól szólnak s nem kevésbé jelentősek azok a részletei, melyek az egyes községek papjairól s az egyházmegye espereseiről számolnak be : különösen mert ezek részben az irodalomtörténettel is vonatkozásban vannak ; Szokolyai Istvánnak pl., a ki a Rákóczi szabadságharczának éveiben szerepel mint erdővidéki esperes, nemcsak életrajzáról, hanem munkásságáról is beszámol Benkő.¹

E tudós papok sorában viszont nemcsak munkásságukért és nemcsak Benkő munkájának kapcsán, mert életrajzuk a Filius Posthumus legszebb részletét teszi, hanem azért is kiválik két kitünő lelkész, mert Benkő maga vérükből való vér, lelkükből lelkezett lélek volt. *Hermányi Dienes Péter*, írónk anyai nagyapja az egyik ; a másik, a hogy magát nevezte : Ajtai Mihály, költőnk atyja, igazi nevén *Közéapjai Benkő Mihály*. Mindkét név, mint mondtuk, egyúttal az irodalomtörténeté is ; életük rajza a gyakran kétes forrásból merítő Benkőnek nem csupán megbízható, de szépen írott alkotása is.

Erdővidék ref. espereseinek sorában Benkő nem nagyon messze időre mehetett vissza. Csulai György püspök idejében, 1654-ben azért választották ketté a sepsi esperességet s alkották meg a 15 egyházközségből álló erdővidéki egyházmegyét, mert *Bod Péter* szerint »az erdőkön által félelmetes vala az utazás, néha gyilkosság esett a perlekedők között, holott még Prédikátort öltének meg«. Ez időtől kezdve esperesek : ² 1. Ajtai János, 2. Udvarhelyi András († 1699.), 3. Szokolyai István, 4. Hermányi Dienes Péter, 5. Bibarcfalvi Osváth László, 6. Közéapjai Benkő Mihály, 7. Dálnoki Székely Sándor († 1784), 8. Ferentzi Ferencz.

Benkő atyjáról és anyai nagyatyjáról Mikó is megemlékezik, de (céljához képest) csak rövidesen. Hadd terjeszkedjünk ki már csak azért is ezúttal részletesebben rájuk, mert jellemvonásaik egyikét-másikat írónkban, Erdély egyik legszorgalmasabb történetírójában is megtaláljuk. Mindenekfelett a tudományoknak szívós szeretetét örökölhette nagyatyjától, a ki éppen a jeles Szokolyai Istvánnak utóda volt az esperesi széken.

Életéről Benkő »Filius Posthumus«-a szerint a következőkben számolhatunk be.

I. Hermányi Dienes Péter.

Ügyszólván születésétől kezdve regényes, kalandos volt az élete, kalandos volt a mód, melylyel tudósunk nagyatyja a tanuláshoz jutott. Hasonló nevű primipiláris székelynek volt a fia s mint »filius posthumus, vágysis atya halála után született fiu« (ez Benkő

¹ L. *Irodalomtört. Közl.* XX. 188—192. és 428—431. l.

² L. Transs. II. 189. l. is (l. Dioecesis Erdővidékensis).

könyvének is a címe) mostohaatyja házában nőtt fel, nem sok szeretetben. Legalább erre vall, hogy már iskolába sem szülőfalujában járt, hanem Sepsiszentgyörgyön, a hol is egy rokona *Schola Mester* volt. De ez a rektorok régi fajtájához tartozott: szerette a »gondúzó borocskát« s a pálinkát s ennek a kis gyermek látta kárát, mert a mesternek *e' miatt származott szertelen keménységét* túrnie kellett. Ez gyermekkorának kezdete.

A kemény bánásmód elől a gyermek rövidesen megszökött és míg a részeg mester ezért a harangokat félreverte s úgy kerestette tovaállott rokonát, Péter az erdő végéből nézte az őt kereső embereket, azután pedig »a setét éjtszakán a' rengeteg erdőben bolygott nagy félelemmel és gyötrődéssel; azonban látott csillámlani az hegyek között messze valami tüzet 's mindaddig baktatott árkokon, hegyeken, faromlások közt 's át, míg azt a' tüzet fel-találta, mely mellett sok apró gyermekek vóltanak, kik a' bujdosót étellel meg-elégítették és mondták, hogy nagy legények is vagynak vélek, de azok el-mentek az árkosi Tsatához [patakhoz]? harangászni (az az, marhákon levő tsengettyűket lopni)«.

Ezekkel a gyermekekkel Hidvégére került, a hol gatyásan, mezítláb járt egy darabig iskolába; mígnem a senki gyerekét az egyik nemes úr jobbágnak akarta befogatni. Hermányi Péternek volt anyyi esze, hogy ismét odébbállott. Dolgozni a mostohaapjának is tudott volna. De ő tanulni akart.

Igy jutott vándorútjában Középjárára — megint csak az iskolába, a hol jó eszével annyira kitűnt, hogy a mester jó eszéért meg egy-egy kis szolgálatért eltartotta.

Most már benne volt a tanulásban. Ám Középjárától (Szárzaján, Nagy- és Kisbaczonon át, a »víz mellett«, a hogy ma is a rövidebb út visz) csak néhány órányira van szülőfaluja, Magyarhermány s így könnyen érthető, hogy atyja hírét vette hollétének s alkalmilag hazavitte. Újból munkára akarta fogni. De Péternek sehogy sem volt rá kedve. És itt ismerkedünk meg jólelkű anyjával. Ez az asszony, a kiről csak annyit tudunk, hogy férje halála után újból férjhezment, s csak abból, hogy gyermekét a mostohaapa szeretetlensége elől egy rokonához adta tanulni, sejtjük, hogy jó anya volt, ezúttal ismét közbe tudott lépni gyermekéért s második férjénél kivitte, hogy Péter Udvarhelyre kerüljön tanulni.

A mi papunknak ezúttal sem volt sok szerencséje. Az iskola-évre nyár jött s egy tűz nemcsak mostohaapja házát, de Péternek nehezen szerzett iskoláskönyveit is fölemésztette. Tanulásról szó sem lehetett. Mostohaapja (mint Benkő mondja) *ökörhajtó-inas*-nak akarta befogni. »De véghez-vitte az Isten, a' mit felőle el-végezett volt a maga Eklésiájának építésére.« Hermányi Péter megint csak elszökött — az iskolába. Bámulatos akaratereje volt. Éjjel s mikor

tanulótársainak nem kellett a könyveik, tanult, szorgalmasan, kitartással; ez a nagy munka nem maradt eredménytelen: egyik tanára, Letenyey Pál észrevette jó eszét s maga látta el mindennel.

Mikor most a kényelme megvolt, megmutatta Hermányi, hogy mit tud: a diákok seniora és első diák lett, úgyszólván, hogy többi tanárai is megbecsülték. Innen Enyedre ment, a hol *Dési Márton*, a kiről Benkő a *Transsylvania* II. kötetében is nagyon bőven ír,¹ a kit a XVIII. század eleje legnagyobb theologusának tart,² nagyon szereti őt, és sokra tartja *Pápai-Páriz Ferencz* is, »vir immortalis memoriae.«³ »De történt, — beszéli Benkő — hogy Publica disputation opponált a Pápai presidiura alatt; és megfogta a' Professorát is; melyért noha akkor dicséretet vett és híresedett; de azonban Pápai-Páriz Ferencz alattomban szépen megakadályoztatta academiára való szándékozásában.« Így lett a nagykézsültségű deákból Küküllővárt (egyik igen jó jövedelmű helyen) oskolamester, majd Patakfalva jómódú eklézsiájának papja. Ettől kezdve egyetlen vágya szülőfaluja. Már a patakfalvi ekléziát is azért fogadja el, hogy közelebb kerüljön hazájához. Be-bejárt könyvekért Udvarhelyre. Sokat tanult, sokat olvasott egyre és tudásának nagy híre juttatta a Vargyasi Daniel-familiával ismeretségbe. Már ekkor házas ember. Felesége magyarországi származású, de abásfalvi születésű asszony, Verebélyi Ötves Dávidnak leánya, Sára.

1698-ban a Danielek viszik szülőfalujához megint egy lépéssel közelebb: Olasztelekre s itt érte a megtiszteltetés, hogy az egyházmegye esperese lett.⁴ Ettől kezdve irigyei sok kellemetlenséget szereztek neki s még 1709-ben is (midőn Veszprémi István püspök Nagybaczonban generalis visitatiót tartott) különböző vádakkal illették. Ekkor, 1708 óta már Benkő későbbi falujának, Közéapjántának a papja, miután 1704-ben (hogy a Danielek kedvéért Olaszteleken maradhasson) a köpeczi papságot visszautasította. De irigyei Közéapjánt sem hagyták nyugton s Hermányi Péter maga ment a kis-böloni eklézsiába, hogy a nagyobb közéapjantai papságot másokra hagyja. Bölonben élete végéig jól érezte magát. 1742-ben halt meg, 49 évi lelkészkedés és 35 évi esperesség után. Sok irigye volt, de a nép szerette. Benkő azt írja róla, hogy »minden szava tudomány volt: sok elmés mondásai forognak emlékezetben az őtet ismért embereknél: sok jeles tréfáival is tanított és inteni tudott másokat«. Egyházában mindenütt rendezte a tanító jövedelmét. Felesége

¹ *Transs.* II. 385—388.

² A *Fil. Posth.*-ban még csak Bod Péterre utal: *Magy. Athénás*, D. — Szent Polykarpus, 102. l.

³ Benkő nevezi így, *Transs.* II. 492.

⁴ Ebben is valószínűleg a Daniel-család működött közre. Daniel József ugyanis curator volt.

sokkal túlélte : 1757-ben halt meg, midőn már 75 utódát tudta előszámlálni. Közülök unokáján, Benkő Józsefen kívül a legkiválóbb a fia, Hermányi Dienes József volt, a kitünő enyedi professzor, a kit Benkő *Filius Posthumus*-ában is sok dicsérettel említ, de a kiről *Transsylvaniaiájában* is megemlékeznek.¹ Ugyanott² (II. 190. l.) említi nagyatyját is : »in tractu Erdővidékensi Pastor dexterrimus, Avus meus maternus desideratissimus, cuius *insignis eruditio, facilitas ac verba ponderosissima* hodieque in hac Dioecesi nostra frequentantur.«

Hermányi Péternek azonban nagynevű fián kívül is sok gyermeke maradt. Páratlan kitartását, a nyomorban is tanulmánygyását örökölte nagy unokája, kitünő történetírónk, a kivel való közeli rokonságát, egyúttal családjának elágazását a következő (Benkő adataiból összeállított) táblázat mutatja :

Benkő János	Hermányi Dienes Péter
Benkő István Orbán Anna	Péter
Benkő Mihály	I. József † II. József Zsuzsánna Rebeka Kata Judith
Sára Mária Rákhel Rebeka Fülei Csög Miklós	József † Zsuzsánna † Anne Dániel Mihály Sámuel Zsuzsánna
Mária	Benkő József, a történetíró
nyolcz gyermek.	

II. Középjaita Benkő Mihály.

Írónk atyja, épp úgy, mint anyai ágon való ősei, primipiláris székely családból származott : lófőszékely volt.³ De születésekor a XVI—XVII. század büszke familiája, a mely lovaskatonákat állított a haza védelmére, már nagyon elszegényedett, különösen mikor I. József az ő németjeit 1707-ben Graven vezérlete alatt a kurucz székelyekre is rábocsátotta. Marháikat elszedette, a népet kizsákmányolta és Benkő Mihály, néhai való Benkő János fiának, Benkő Istvánnak és második feleségének, Orbán Annának gyermeke,

¹ *Transs.* II. 476. »ad illa liberalissimarum doctrinarum studia, quae animum ad omne decus informant, ardore et vigiliis incubuit stb. — Occidit tanta lux A. 1763. stb.«

² A névmutatóból azonban kimaradt.

³ A *primipili Siculi*-ről (a XVI. sz. óta) Benkő a *Transs.* I. 420. l. ir.

a kinek ifjúsága éppen erre az időre esik, ekkoriban gyalogszerrel úgy »erdőlt« (a hogy a fahordást a székely nevezi), hogy maga vont a szekeret ki a hegyre, az erdőbe és vissza; mindaddig, míg egy leeső fa a lábát nyomorékká ütötte.

Ekkor (1708-ban) kezdett a középajtai iskolában a tanuláshoz. Rövidesen pótolta, a mit gyermekkorában mulasztott s a bacsoni iskolában is egy telet töltvén, Udvarhelyre került, a hol csakhamar az elsők közé küzdötte föl magát. Erre vall, a mit fia mond róla, hogy a Tőke István¹ távozásával megüresedett katedrára az ifjúság részéről két diákkal éppen Benkő hívta meg Nyuláról Szigeti Györgyöt, Wesselényi István udvari papját. Szigeti Benkőt nagyon megkedvelte. Kántorrá, majd praeceptorrá tette s talán abban is része volt, hogy 1718-ban a magyarhermányi ref. eklézsia jövődőlbeli ipának helyére meghívta. Még ugyanebben az évben feleségül vette Hermányi D. Péter Judith leányát. Tíz évig volt Hermányban s utána 24 évig Bardoczon »a' Kristus' követségében«, ez idő alatt tractualis főjegyző lett. Innen végre Középajtára hívták meg, a hol további 14 évig papskodott s espereskedett, mígnem 1767—68-ban mindkét hivataláról lemondott s élete végéig ősi jószágán, Középajtán gazdálkodott.

Külsőleg simán letelt pálya, a melynek nem utolsó érdeme, hogy 11 gyermeket nevelt föl. De küzdelmes pálya, a mely, ha nem regényes is, mint a Hermányi Péteré, épp oly tövises, fáradságos volt. Különösen a kezdete volt nehéz.

E két családapa vére folyt Benkő Józsefben. Anyai nagyapja — mondhatjuk, az anyja vére — hagyta rá a tudomány, apja az egyház szeretetét. A két ember két nagy utódot hagyott a tudománynak: az egyik a nagyhírű enyedi professort, Hermányi Dienes Józsefet, a kiről Benkő büszkén jegyzi föl, hogy 158 kötet kéziratot hagyott hátra, a másik Benkő Józsefet, Erdély egyik legnagyobb fiát nevelte föl.

Ha a Filius Posthumus adataiból összeállított két életképen végigtekintünk, lehetetlen azokban a Benkő József vonásainak, akaraterejének, szorgalmának, hivatásának eredetét meg nem találunk. S éppen ezért érdemli meg a két férfiú emlékezete a történetírás kegyeletét.

DR. GÁLOS REZSÓ.

¹ A hasonló nevű marosvásárhelyi híres tanárnak atyjáról van szó; maga is »vir exquisita eruditione«. L. *Transs.* II. 296. l.

KÉT HELYNÉV.

A somogyvári apátság alapítólevelében (1091) a birtokok közt találunk két falut, melyeket »Pincinaticorum villa« és »villa Currualis« néven neveznek. Előbbit Füssy kádárok falvának, Marczali és Baumgarten besenyők falvának fordítják, Baumgarten felteszi, hogy a szokatlan alakú *pincinaticorum* a másoló hibája *picinaticorum* helyett.¹ *Ademár* históriájában olvassuk Brunóról, hogy »ad *Pincenates* properavisset«. ² Mivel már most tudjuk, hogy a somogyvári oklevél fogalmazója Odilo saint-gillesi apát környezetében keresendő ³ s azt is, hogy Ademár francia ember volt, világos, hogy a *Pincinaticorum* villa nem íráshibából keletkezett, hanem a besenyők (*picinatici*) nevének Franciaországban dívó *pincinatici*, *pincenatici* formáját tartotta fenn.

A villa Currualist Füssy és Marczali szekeresek falvának fordították, Baumgarten azonban nyelvi és tárgyi nehézségek miatt ezt nem fogadja el. Azt hiszem, hogy a rejtélyes Currualis alatt a somogy megyei *Körtvélyes* falu értendő, a hol a somogyvári apátságnak még a XV. század elején is volt birtoka.⁴ Akár rosszul értette a francia szerzetes *Körtvélyes* nevét, akár másolási hiba a második *r t* helyett (*Curtualis*, *Curtwalis* etc.), magyarázatunk mindenképen megállja helyét.

—nb—.

¹ *Baumgarten Ferenc*. A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. *Századok*, 1906. 405. l.

² *Monumenta Germaniae Hist.* Scriptorum. IV. 130. l.

³ *Baumgarten*. id. h. 398. l.

⁴ *Csánky*. Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. II. Bpest, 1894. 623. és 694. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

II. Rákóczi Ferencz. — Irta dr. Márki Sándor. Budapest, 1907—1910. 8°. I. 646; II. 672; III. 726 ll. (Magyar Történeti Életrajzok. XXIII. XXV. XXVI. évf.)

A dicsőséges fejedelem emlékével minden időkre elválaszthatatlanul összeforrott az ő hűséges íródiákjának, Thaly Kálmának a neve. Egy hosszú munkás életen át egész könyvtárra való anyagot hordott össze a kurucz időkből, egy-egy szakát maga is megvilágítván a kornak, a melyben oly fényesen tündöklött a nehéz sorsra jutott magyar nemzetnek minden jó s nemes tulajdonsága. És a Thaly Kálmán munkássága nem holt munkásság volt, a mely csak a könyves polczot gazdagítja értékes, becses művekkel, a miknek (s a legtöbb történetírónak éppen ez a végzete) a szelcsebb rétegekre alig van észrevehető hatásuk. Ő magával tudta ragadni az egész nemzetet s azt a bűvös Rákóczi-szeretetet, a mely nyolcz álló esztendeig fegyverben tartotta a magyarság színét, virágát, a mely sokak előtt edesebbé tudta tenni az önkéntes, sanyaru számkivetést a nyugodalmas házi tűzhelynél, ezt a bűvös Rákóczi-szeretetet két nemzedék szívébe plántálta át. Ebben a nemzetnemesítő munkában lepte meg az öregség a nagy íródiákot, a mikor még mindig megírásra várt *II. Rákóczi Ferencz* s a kurucz idők összefoglaló története — a több évtizedes bűvárkodás betetőzéséül. És ekkor körülnézett, hogy kinek adja át a kuruczok pennáját, a mely az ő kezéből már kihullani készült. Választása Márki Sándorra esett, a kit negyvenéves atyai barátság fűzött hozzá szívben és munkában, a ki addigra számos és értékes történeti művével bebizonyította már, hogy nálánál jobban senki sem tudja beleélni magát a rég elmúlt századok világába: észszel és szívvel keresni az emberi lét, a történelem örökigazságait. S kell-e valahol az ész mellett több szív, mint a nemes fejedelem életefolyásának, lelki világának s abból fakadó cselekedeteinek feltárásához, megítéléséhez?! A Magyar Történelmi Társulat örömmel fogadta Thaly Kálmán javaslatát s mintegy nyolcz évvel ezelőtt megbízta Márki Sándort

II. Rákóczi Ferencz életrajzának megírásával. S Márki Sándor immáron meg is oldotta a nagy feladatot. Három hatalmas kötetre terjed a mű, a melyet az utolsó kurucznak, a legméltóbbnak, Thaly Kálmánnak ajánlott. A tartalmára nézve nagybecsű, a feldolgozás módjára nézve magyaros, könnyed stílusú, meleg hangú s mégis minden részecskéjében kritikai élel megírt munkájával elnyerte ő is a magyar historikust érhető legnagyobb kitüntetés: nevét odafűzzük a dicsőséges fejedelemnek s hűséges írónak, Thaly Kálmánnak emlékéhez. És most (a mennyiben ilyen szűk határok között lehetséges) térjünk át a nagy terjedelmű munka ismertetésére.

Mintegy bevezetésül röviden ismerteti a Rákóczi-nemzetiséget, a belőle való négy fejedelmet s a hozzájuk méltó négy fejedelemasszonyt. Helyes érzéssel nem merül el a részletekben, hanem csak a Rákócziakat oly annyira jellemző szabadságszeretet, erős nemzeti érzés kidomborítására törekszik, — mint szállott ez át örökségképen apáról fiúra, unokára, a legfényesebben tündökölvén II. Rákóczi Ferenczben. Így vezet át bennünket a XVII. századból a XVIII-ikba. Már előre minden oldalról gondosan megvilágítja a fejedelem jellemének alapvonásait s a tradíción nyugvó azon mélységes hitét, hogy a természet rendje szerint cselekszik, a mikor nemzetét fegyverre szólítja az Isten előtt is kedves szabadsága megvédelmezésére. Ad arma! — cum deo pro patria et libertate! A fejedelem egész lelkülete bennfoglaltatik ezen néhány szóban s az a dicsőséges küzdelem is, a melyet az ő tiszta meggyőződése szerint a szabadság akart s a törvény parancsolt rá. Ez az előrebocsátás az írónak a nagy munka után leszűrődött ítélete s a végén az olvasó is azt fogja tapasztalni, hogy hasonló egyéni ítéletre jut. Azért kívántam ezt különösebben is kiemelni, a mennyiben a feldolgozásnak ezen módjához sikerrel csakis ilyen esetben fordulhat a történetíró, a mikor is előre sok tárgyi ismeretet tételezhet fel olvasóiról.

Rákóczi Ferencz ifjúságát már jól ismerjük Thaly Kálmánnak a legapróbb részletekre is kiterjeszkedő leírásából. Márki Sándor az egész munka arányához mértén tárgyalja ezen időszakot, a fölösleges és terjengős adalékok elhagyásával annyi gondot fordítván a jellemző vonások kidomborítására, hogy a nagy munkának talán egyetlenegy része sem mutatkozik ennél kerekdedebbnék. És ez nagyon fontos körülmény, a mennyiben az ő sajátos természetének teljes megértésére csak neveltésének megismerésén át juthatunk el. Először a nagyanya s az édes anya tűznek össze a gyermek neveltetése fölött. Mostoha-atyja a gyengéd asszonyi kezek közül kiviszi a tábori életbe s Munkács ostroma alatt már úgy viselkedik, mint a ki nem hiába

élt éveket a kuruczkirály mellett. Erre következett a jezsuiták iskolája, rá a bécsi léha élet, a rendszertelen utazás, az ellene irányuló intrikák kijátszására kötött házasság. Csoda, hogy ezen ellentétes hatások teljesen tönkre nem tették az ifjú Rákóczit. Azonban elég korán visszakerül a magyar levegőbe s a nemzet szerencséjére kiheveri neveltetése hibáit. De nem egészen! S azt gondolom, hogy ezt talán erősebben is ki lehetett volna emelni. Így a Rákócziakat annyira jellemző keménységet sikerült csaknem egészen kiölni belőle. A nagy ügyet sohasem tudta erős kézbe vezetni. Nem parancsoló, a milyennek lennie kellett volna, hanem a lemondásig megnyugvó lelkületű maradt mindvégig. Ebből származott aztán egy másik, politikai hibája: a könnyenhívés, a gyorsan támadó reménykedés mindenben. Érdekes, hogy ő maga többször kijelenti, hogy immáron nem hisz senkinek s mégis alig vehető észre, hogy annyi időn keresztül valamit is okult volna a saját szomorú tapasztalatain. Az élet s a diplomacia szövevényes praktikái között mindenkoron az egyszerűségig becsületes maradt. Ezzel azonban jórészt csak a személyes érdekeinek ártott, nemzetének ellenben — úgy hozták magukkal a kiszámíthatatlan körülmények — nagy szolgálatot tett. De erről később. Itt még csak azt kívánom megemlíteni, hogy »önéletrajz«-át, a mely ezen időszakhoz a legfontosabb forrásúl szolgál, nagy óvatossággal s figyelmes mérlegeléssel használja a szerző, a mint-hogy másképen nem is cselekedhetett, hiszen ezt már akkor írta, a mikor mindent elveszítve vallásos elmélkedésekben keresett vigaszt. S ez az érzés olykor magával s másokkal szemben is túlszigorú megítélésre vezette. Így pl. Thökölyt is rosszul ítélte meg.

Rákóczi közéleti szereplése akkor kezdődik, a mikor feleségével magyarországi birtokaira tér vissza. Igen szomorú állapotokat talált itthon. Már akkor tőle várják a dolgok jobbrafordulását, de egyelőre csalódnak benne. Ezt a hitet még jobban megerősíti akkor, a mikor az 1697-iki paraszttmozgalom elől Bécsbe menekül. Szürke hétköznapiakat él visszatérése után is mindaddig, a míg Bercsényivel közelebbi barátságba nem jut. Most következik be a sorsfordulat. Márki Sándor a legapróbb részletekre is kiterjeszkedve, a lehető hűséggel rajzolja a még kiforratlan élet átalakulását, a beléje nevelt politikai félnkségek fokozatos fogyását, az ország dolgai iránt való érdeklődésének emelkedését. De ez a kiterjeszkedés nemcsak ezért szükséges, hanem azért is, hogy annál jobban megérthessük későbbi tiszta önzetlenségének nagyságát. Azt gondolom azonban, hogy Bercsényi Miklósnak a fejedelemre való hatását a kelletnél egy kissé lejjebb kívánja szállítani Márki Sándor, mint a hogyan azt az egykorúak itthon s a külföldön hitték. Wagner jezsuita (Historia

Leopoldi Magni. II. 737.) idevonatkozó megjegyzését Márki Sándor, ha határozottan nem is mondja, de Rákóczi kisebbitésének tartja s adatokkal bizonyítja, hogy a későbbi időkben Bercsényivel szemben mennyire függetlenül járt el sok tekintetben a fejedelem. Mégis úgy érzem, hogy a jelzett tények ellenében is végeredményképen az a meggyőződés érlelődik meg az emberben, a mi az egykorúaké volt. A szabadságharc kimagasló szereplői között ugyanis igazán forradalmi lélek csak egyetlenegy volt: Bercsényi Miklós. Ő rázza fel a fejedelemben dicső őseinek elnevelt szellemét, ő marad mindvégig a dynastia elleni engesztelhetetlen bosszúállás »memento«-ja mindenki, legfőképen pedig a fejedelem előtt, a kit a szerencsének s a szerencsétlenségnek a napjai senkihez sem fűztek oly erősen, mint Bercsényihez. Viszont ennek a csapongó forradalmi léleknek sok tekintetben a fejedelem volt a szabályozója, noha kétségtelenül a hatása alatt állott. Az adott viszonyok között ez a két nemes szív kiegészítője volt egymásnak, de ketten sem tettek ki egy »forradalmi egész«-et, hiányzott belőlük a hadvezéri talentum.

Hogy mennyire jó avagy helytelen úton járunk ennek a dolognak megítélésében, mutatja az is, hogy Márki Sándornak nagy gonddal és tudással megírt munkájából a fejedelem mellett csak a Bercsényi alakja domborodik ki tisztán, hatalmasul. A lelkük mélyére látunk. Gondolkozásuk, elhatározásaik, tetteik, reménykedéseik s csalódásaik úgy szemlélhetők, mint a lehelettől is mentes tükörlap. A többiek kicsinyek maradnak s kicsinységükhöz mértén karakterizálódnak. És ez nem véletlen, nem hiba, nem az író akarása avagy nem akarása, hanem a dolgok rendje; a helyes megítélés parancsolja, hogy így legyen.

Igen fontos része a munkának az, a melyben a francia összeköttetés megindulását tárgyalja a szerző. Eddigelé meglehetősen bizonytalanul és sokféleképen kommentálva ismertük XIV. Lajos szereplését. Általán bizonyos ámitással vádolták a francia királyt, a ki rútúl rászédte a benne bízó felkelőket. Most megismerjük a való tényállást. XIV. Lajos annyira nem tüzelte a kuruczokat, hogy az ő helyzetében ezt szinte csodálatosnak kell tartanunk, sőt politikai hibának. A magyar szabadságharc nagy horderejét csak akkor kezdi megismerni, a mikor már nincs ereje annak értékesítéséhez. Nem egészen alaptalan az a feltevés, hogy éppen az ő fukarsága, gondatlan semmibevevése tette árulóvá Longuevalt. A katonailag mindvégig gyöngye szervezetű felkelés még az ő csekély érdeklődése mellett is óriási méretet öltött. Ha kezdettől fogva kellő figyelemre méltatja, úgy a bécsi udvart aránylag kevés áldozattal a coalitió elhagyására kényszerítheti s nekünk is több hasznunkra lehetett volna.

Rákóczi kiszabadulásának körülményeit még mindig nem láthatjuk világosan. Az előtérben ott van ugyan a felesége, de ebben az asszonyban egy szemernyi sincs a Zrínyi Ilona lángoló lelkéből, a ki minden áldozatra kész volt, akár a világ végéig is gyalog követni az ő férje-ura nyomdokait. Ez a fejedelmi asszony többszörösen bebizonyította, hogy sohasem tudott együttérezni a forradalommal. A kiszabadítás munkájában is csak olyan mellékszereplőnek látjuk. A szálatat mások szövik. A legfőbb intézőről még csak valamelyes sejtelmünk sincs.

A szabadságharc megindítása egy maroknyi, katonai szempontból semmit érő pórnéppel kizárólag a fejedelem érdeme. Ebből senki sem követelhet részt magának. S ettől a pillanattól kezdve látunk a fejedelem lelkében kialakulni egy új vonást, valami megmagyarázhatatlanul makacs reménykedést az isteni gondviselésben, hogy az igaz ügynek, a melynek igaz szívvel állott szolgálatába, okvetetlenül győznie kell. Ez adja meg az ő borongó s inkább lemondásra, mint forradalomra hajló lelkének azt a szívós kitartást, a mely a legválságosabb helyzetben sem ismer csüggedést. Ez magyarázza meg törhetetlen ragaszkodását sok olyan dologhoz, mint a független erdélyi fejedelemséghez, a szabad királyválasztáshoz, a melyekről a bécsi udvar hallani sem akart s maga is jól tudta, hogy a fenforgó körülmények között erővel rá nem kényszeríthető. Szóval egyforma erővel akarta a lehető s a lehetetlent.

Nem bontja meg a munka egységét az ónodi országgyűlésig történt kisebb-nagyobb harcoknak gondos, aprólékos tárgyalása sem, sőt annyiban szükség is van erre, hogy alaposan megismerhessük a fejedelem lankadatlan tevékenységét, a magyar nemzet odaadó lelkesedését s azt, hogy mennyire nem volt a vezetőikben vezéri tehetség. Mindenütt csak a fejtelenséget, értelmetlenséget, a szabadjára dolgozó virtust, az »üsd-vágd« taktikát látjuk. Nagyon keveset értek az itt működő francia tisztek is. Rákóczi, a mennyiben értett volna is a haditervek helyes megállapításához, annyira nyilvánvalóan nem bízott önmagában, hogy egyáltalán nem ragaszkodott elhatározásaihoz, a vezérei meg a lehető legkönnyebben túltették magukat azokon. Igazi insurrectió s szellem uralkodott. Nemcsak a nemes, hanem a jobbágyból felcseperedett tiszt is a legokosabbnak tartotta magát s saját feje után kívánt igazodni. Ennyit tehát elért a bécsi udvar a nemzet katonai nevelésének szándékos elhanyagolásával.

A hadi dolgok ezen őszinte bemutatásával s ezzel kapcsolatban Rákóczi nemzetiségi politikájának megvilágításával sok homályt eloszlatott a szerző és eddigi tudásunkat sok tekintetben megigazította, meggyarapította. A béketárgyalások, alku-

dozások gyakorta megismétlődő részleteire azonban, azt hisszük, a kelleténél több tért nyitott. A szándék nyilvánvalóan az, hogy a bécsi udvar perfid politikájával szemben minél jobban kidomborodjék a fejedelem tisztalelkűsége : mindent a hazával a hazáért, semmit önkényesen, semmit egyéni érdekért ! Ez kétségtelenül sarkalatos fontosságú dolog, de az ismétlődések rövidebbrefogásával is el lehetett volna érní. Így egy kissé megzökken a mesterien könnyen folyó előadás.

A második kötet egyharmad része az 1707—1708. évek történetét foglalja magában. Az ónodi országgyűlésnek már akadt ugyan történetírója, de az előzmények alapos megismerése után most ezt is jobban megértjük ; az európai általános politikai viszonyok feltárásával pedig, kapcsolatban a szabadságharczczal, a helyzetnek olyan megvilágítását kapjuk, a melyben az ónodi detronisatiót összehasonlíthatatlanul megindokoltabbnak látjuk, mint a debreczenit. Rákóczi a jövődőt illető számításaiban nemcsak XIV. Lajosra támaszkodik már, hanem még inkább az általános európai helyzetre. A függetlenség kimondása után valóban úgy látszott, hogy a szláv Európa is Magyarország mellett van. Kelet megbízhatatlan diplomatiájának szálai a fejedelem személye körül fonódnak, bogozódnak. S ezen a téren a fejedelem is otthonosabban érzi magát, mint a harcztéren. Okossággal, éles számítással szőtt tervei oda irányulnak, hogy a magyar, svéd, lengyel s orosz érdekek összeegyeztetésével olyan erőt teremtsen, a mely a Habsburg-házzal szemben feltétlenül biztosítani tudja a magyar koronát a bajor választó, a lengyelt Leszcinszkij s Erdélyt az ő számára. Bonyolult egy história ez, a mely — úgyszólván — minden héten újabb toldozáson-foldozáson megy át. Márki Sándor szeretettel kommentálja a fejedelem lázas diplomatiái munkásságát. Annyit el is kell ismernünk, hogy a fejedelem jól látta s igen sok esetben helyesen ítélte meg az európai viszonyokat ; de szomorú tapasztalatai után hamarosan észre kellett volna vennie azt is, hogy azokhoz fűzött tervei pusztán kártyavárak, ha nincs a háta mögött megfelelő hadi erő. S éppen ez hiányzott. Szívesen ragadott meg minden elképzelhető alkalmat, hogy segítséget kapjon és szívesen keltettek benne reményt mindenütt, a hol önösen hasznot húzni óhajtottak a magyar mozgalomból. Könnyen reményre gyulladt s erősen hitt minden csalóka fényben. Nem szegte kedvét az sem, hogy Bercsényiék erősen tamáskodtak ezen szövevényes tractátiókban. A politikához nem sokat értő kuruczok azt tartották, hogy csak annyit érünk, a mennyi erőt kifejtünk. Nem volt egészen igazuk s a kiszámíthatatlan következmények mégis nekik adtak igazat : »Isten felforgatta a fejedelem minden tervét !«

Igen érdekes dolog, hogy az európai diplomacia előtt a Rákóczi tekintélyének talán az adott legnagyobb súlyt, hogy határozottan sohasem tudták, milyen viszonyban van az aluszékony s a kedvező alkalmat elmulasztó portával. S ezt a körülményt a fejedelem is tudta s fel is használta.

Igy folynak a tervezetések kifelé, mialatt itthon elvesz Erdély. A hihetetlenül rossz seregvezetés, a nagyranőtt tábornokok egyenetlenkedése s tehetetlensége most már sűrűbben termik a keserű gyümölcsöket. Az apró, olykor Bécsig terjedő portyázásokkal nem lehetett feltartóztatni a császáriakat, a kiket a tehetőséges Starhemberg, Pálffy s Rabutin vezettek. Ezen a bajon nem tud segíteni a fejedelem. Katonai tekintélye folyton fogy. Nem igen van ugyan kikben válogatni, de az adott viszonyok között is rosszul válogatja meg embereit. Főhadvezérét követségben járátja akkor, a mikor a Vágmente elvesz. Zúgolódás hallatszik már a gyenge vezérektől agyontaktikázott, lerongyolódott kurucz hadak részéről is, hogy miért nincs a táborban a fejedelem.

A sok reményt ígérő, de a valóságban semmitérő diplomatiái tapogatózások tehát egészen megbénították a harctéri erő kifejtést, erősen lehűtötték a nemzeti lelkesedést. Csak a fejedelem bízik még rendületlenül a jövőben, de ez a remény már egyáltalán nem a nemzet erején alapúl, hanem teljesen a külföldi segítségben. Arra a pontra jutott a nagyszerűen kezdődő felkelés, hogy rövid néhány hónap alatt gyászos végét éri, ha József a Rajnától avagy Itáliából újabb hadakat indíthat Magyarországgal ellen. Szerencsére XIV. Lajos kisebb, de váratlan sikerei, így Savoyai Eugén visszaszorítása Toulon alól, ebben a szándékában megakadályozták.

Starhemberg távozása a spanyol harctérre s a Pozsonyba összehívott országgyűlés azon eredménye, hogy a király még a labanczok által is jogosaknak tartott sérelmek orvoslásáról sem akart tudni, a külföldi követekben azt a hitet keltették, hogy a kuruczok új erőre kapnak. Volt is valamelyes mozgolódás. A szokott módon a fejedelem is nagyobb tevékenységet fejt ki. Az északnyugati hegyvidéket teszi hadműveletei alapjává, abban a reményben, hogy Sziléziába csaphat át, a hol Frigyes porosz király csatlakozással biztatta. Minden jel arra mutat, hogy a porosz udvarban komolyan gondoltak a fiatal Frigyes Vilmos magyar királyságára. A fegyelmetlen s tehetetlen vezérek azonban Trencsénnél olyan kudarcot hoztak a kurucz seregére, a mely nemcsak a porosz terveket semmisítette meg, hanem a nemzet önbizalmát is teljesen tönkre tette. Ebben a dologban a fejedelmet is hibásnak találjuk. A seregnek a sanyarú viszonyokhoz mérten is jobbnak kellett volna már lennie. A kurucz

hadak a háta mögött is, a száme előtt is csak portyázásra nevelődtek. Ez a nagy hadi gyöngeség még inkább megnöveli a bécsi udvar kíméletlen dolyfösségét s bizalmatlanná teszi azon külföldi uralkodókat is, a kik komolyan szóba akartak állani Rákóczi Ferenczczel.

A trencsényi csapás után csak önvédelmi harczról lehetett szó. Olyan nagy a kimerültség, a megfélemedés, hogy a megyék békepártjával szemben a fejedelemnek már-már katonai háborúpártot kell szerveznie. Csak a XII. Károlylyal szerencsétlenül hadakozó Péter czár érdeklődik még a felkelés iránt. De vele semmiképen sem tudunk tisztába jönni. Azt világosan látjuk, hogy Rákóczi mit akart, a Péter szándékai azonban nagyon bizonytalan értékűek, akár csak az ezen időbeli egész orosz diplomatia.

A második kötet kétharmad részében a nemzeti kormányyal, a kurucz hadak szervezetével, a gazdasági és művelődési állapotokkal foglalkozik a szerző. Ennek megismerése az alapja az egész korszak helyes és tiszta megismerésének. Éppen ezért szívesen fogadjuk az értékes közbevetést, ha némileg meg is szakítja az előadás egymásutánját. A szörnyen zavaros időkből való berendezkedés ezer apró szálának feltárása élénk elevenességgel mutatja a fejedelem nagy, békésen alkotó tehetségét. Mily csodálatos módon be tudott rendezkedni a kizsartolt országban, a melyet a nyolcz esztendőn át tartó hadakozás nyomorúságainak közepette is egy jó gyermek odaadó szeretetével ápolt minden bajában. Fentebb már kiemeltük, hogy túlságos sok erőt pazarolt a külföldi segítség keresésére. Most azt is megállapíthatjuk, hogy koránt sem merült ki ebben az irányban minden képessége. Megszabja a vezérlőfejedelem és az országgyűlés hatás- és jogkörét, szervezi a kormánytanácsot és a kancelláriát, újjá alkotja a bíróságot, hivatalos nyelvvé teszi a magyart, semmi-ből mintegy százezer főre menő sereget teremt, azt, a hogyan lehetett, ruházza, élélmezi, fegyverzi igen nehéz viszonyok között. Mert nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a felkelés első öt esztendejében egy fillérnyi adót sem szed. De a mindennapi élet tömérdek apró avagy nagyobb szükségletének eligazítása mellett volt neki egy messzebb menő célja is, a melyet azonban nem lehet határozottan körvonalazni. Mintha a régi alapokon új Magyarországot akart volna teremteni. Erről nem mondhatunk ítéletet, noha alkotásaiból nem egy állandósult a változott viszonyok között is.

Rákóczi parasztokkal kezdette meg a szabadságharczot s ezt sohasem feledte el. A föld teherviselő népét mindenképen segíteni, gyámolítani iparkodott. Korát jóval megelőzve actualissá

kívánja tenni a jövő idők nagy sociális elvét, a közteherviselést. Úr és szegény egyaránt adóznak az után, a miük van. »A gazdag ne nyomja el a szegényt, mert a szegénység átkozódása és végső kétségbeesése veszedelmesebb a gazdagok panaszkodásánál!« De ez irányú törekvéseit a magyar rendek is, az erdélyiek is gyanúval fogadták, mire a fejedelem érthető okokból kitért a küzdelem elől.

Igen világos képét nyújtja a szerző a kurucz hadak szervezetének is. Úgy találjuk, hogy ebben a tekintetben csodálatosan sokat tett ugyan a fejedelem, de — a mint azt már említettük — hiányzott belőle is, a főbb szereplőkből is a nagyobb katonai képesség. Ez az egyik oka annak, hogy a kuruczokból a nyolcz esztendei harc alatt sem tudott igazi sereg nevelődni. Ha sokat tanultak is, a »Rajta Miska!«-módszer, az alárendeltek önféjűsége, a családias fegyelmetlenség mindvégig megmaradt. Súlyos terhet rótt a fejedelemre a zilált pénzügyi viszonyok rendezése is és ezen nagy elfoglaltságok között is tudott időt szakítani magának a földművelés, az ipar, a kereskedelem ápolására, az iskolák, a tudomány, az irodalom pártfogolására s a minduntalan veszedelmesen kiújuló vallási ellentétek elsimítására. Olyan munkát végzett, hogy valóban tiszta lelkiismerettel sóhajthatott fel számkivetetésében: »Te tudod, Istenem, mit akartam Magyarországgal; te fogsz itélni rólam.« A história immár kimondhatja róla végleges ítéletét: Kiváló képességei a kelletténél jobban megosztódtak olyan időben, a mikor minden erőt egy irányban kellett volna koncentrálni. Szerencsésebb végezettel s békés körülmények között Magyarország újjáteremtő, nagy királya lehetett volna.

A harmadik kötet a szabadságharc lehanyatlási szakának tárgyalásával kezdődik. 1709-ben a császáriak olyan előhaladást tesznek, hogy mindenki reményét veszti. Most már valóban csak a külföldről várhatták a dolgok jobbra fordulását. Igen finoman s a legtöbb helyen önálló kutatások alapján rajzolja meg Márki Sándor azt a bonyolult diplomatai tevékenységet, a melyet Rákóczi a lengyelek, svédek, poroszok s oroszok megnyerése érdekében kifejt. Mert a rossz helyzetbe jutott XIV. Lajostól már mitsem remél. Jó későre tisztába jön az angolok barátságos érzelmeivel is. Csak kibékülés esetén remélhetett tőlük — udvarias közbenjárást. Az angolok ugyanis, mint másfél századdal később, a maguk érdekeire nézve ezúttal is veszedelmesnek tartották Magyarország elszakadását. A poltavai diadal végre is határozottan az oroszok mellé állítja a fejedelmet. De ezzel egy időben attól sem riad vissza, hogy az ide menekült lengyel és svéd csapatokkal új erőt próbáljon önteni a lankadó

kuruczokba. Azonban lidérczfénynek bizonyúl minden: a hadi szerencse megfordulása is, a külföldi ígérgetések is.

A pestis s a vele járó »bódulás« csak siettették az elgyengült küzdelem befejeződését. A mikor a nobilis gondolkozású labancz, Pálffy veszi át a császári hadak fővezérletét, azonnal utat nyit Rákóczinak s a főbbeknek, hogy magánérdekeiket a legteljesebben érvényesíthessék. S ekkor bontakozik ki a fejedelem alakja igazi, nemzetmentő nagyságában. Mindenről lemondott, hogy mint élő tiltakozás minden jogfeladással szemben hosszú időn át bizonyos félelemben tartsa az uralkodóházat. S mivel abban a tudatban vagyok, hogy az egész szabadságharcznak ide esik a súlypontja, talán nem lett volna fölösleges kitérés ezt a mozzanatot szélesebb alapon kidomborítani, akár a mellékes apróságok elhagyása árán is, a mennyiben a megszabott terjedelem szolgált volna akadályúl.

Magam is úgy érzem ugyan, hogy Thaly Kálmán az ő nemes munkálkodásával ismét oly közel hozta hozzánk a Rákóczi-kort, úgy felfrissítette a kurucz idők elhalványuló színpompáját, hogy a történetíró olyformán érzi magát, mintha helyenként elevenbe kellene vágnia. Így aztán ezúttal is tisztázatlanúl marad az a kérdés, hogy a dicsőséges emlékü fejedelem mennyiben cselekszik tervszerűen s mennyiben viteti magát a diplomácia csalóka reménye által akkor, a mikor az udvar kéz alatt felkínált békéjének elvetése által a nemzet alkotmányos életének megmentőjévé lesz. Az az egy ugyanis kétségtelen, hogy a szatmári békéből a végeredményben úgyszólván semmi sem állandósult volna s a dynastia nem törekedett volna minden lehető módon megbékéltetni a hivatalos magyar nemzetet, ha nem kell Rákóczitól félnie, a ki évtizedeken át Damokles kardjaként lebegett feje fölött. Törökországban a nemesen gondolkodó fejedelem is ószintén megvallja, hogy a király immáron jól bánik a magyarokkal. Előtte sincs már más akadálya a kibékülésnek, csupán az erdélyi fejedelemség pusztá czíme.

Ha így fogjuk fel a dolgokat, akkor Károlyi békekötő szerepe is más megbírálás alá esik. Tetteiből látjuk, hogy mindvégig a maga feje után jár s hadvezéri kiválóságokkal nem díszeskedő ember volt. A született hadvezér-Görgey mögött tehát messze elmarad. De kicsi volt mint államférfiu is. Az ő egyéniségének megítélésére nézve ugyanis fölötte fontos az a körülmény, hogy már márczius 14-én teljes készséggel letette a hűségesküt, »akkor, a mikor még (a saját emlékirata szerint) nagyon csekély vagy semmi remény se mutatkozott a békeség megkötésére«.

De ha nem is tudok a Károlyi cselekedeteiben érdemeket felfedezni, viszont azt is elismerem, hogy joggal gáncsolni sem

lehet. Egészben véve csak feltűnően sietett megcselekedni azt, a mire a kifáradt kuruczok nagy tömege is vágyott. S hogy ez abban a formában történt meg, a hogy megtörtént, az bizony nem a Károlyi, hanem a Pálffy érdeme. És hogy az udvar úgy a hogy respektálta a történeteket, azt kizárólag a fejedelem állásfoglalásának köszönhetette a nemzet.

A kurucz emigratio történetét eddig csak főbb vonásai-ban ismertük. Márki Sándor most teljessé tette. Igen értékes része ez a nagy munkának. Figyelmünket sok olyan vonásra hívja fel, a melyeknek megismerésével Európa nem egy államának belső életébe is mélyebb bepillantást nyerünk. Ezen adatokat igen értékeseknek fogják találni az illető országok historikusai is, már a mennyire a tudomásukra juttatjuk.

Sok újat találunk a fejedelem magánéletére vonatkozó részletek között is. De itt a történetíró szorgos kutatása szinte másodrangú kérdés az adatok feldolgozási módja mellett. Mert valósággal művészi érzés kellett ahhoz, hogy a fejedelem szürke, mindennapi életének esetelése mellett valamiképen el ne halványuljanak azok a markáns vonások, a melyek őt a nagy tömeg fölé emelték.

A harmadik kötet a fejedelmet túlélő emigránsok további sorsának vázolásával végződik.

Márki Sándor nagybecsű munkáját csak ismertetni próbáltam s nem bírálni. Itt-ott mégis megengedtem magamnak néhány közbeszólást, a mi azonban csakis annak a jelzésére szolgálhat, hogy egy ilyen hatalmas munka tengernyi gondolatot ébreszt olvasójában s vágyat, hogy különböző oldalról igyekezzék szemlélni a kort s a benne szereplőket. Thaly Kálmán egy hosszú, munkás életen át gyűjtögette a kurucz idők emlékeit, Márki Sándor pedig rendet teremtett az óriási halmazban. Bennük két olyan írója akadt a dicsőséges fejedelemnek, a kikben a tudás a legmelegebb lélekkel párosult. A felvert nyomokon sokan fognak még utánuk haladni, de ebben a tekintetben senki sem szárnyalhatja túl őket. Éppen ezért kívánatosnak tartanám, hogy a nagyközönség egyszerűbb rétegei s az ifjúság számára, mint a leghivatottabb, Márki Sándor írja meg II. Rákóczi Ferenc s a kurucz szabadságharcz történetét. Egy kötetben, a lehető legolcsóbb kiadásban, hogy a legegyszerűbb falusi házban is otthonra találhasson. Azt, a ki először akarta felemelni a magyar föld népét, ott a szalmafüdeles házikókban mily bensőséges szeretettel fogadják majd!

Végezetül meg kell még említenem, hogy mindenben nagy gondosságra mutat a munka külső kiállítása is. Az önálló s a szövegbe nyomott képek (mintegy 800) szerves kiegészítői a szö-

vegnek, a mit bizony kevés illusztrált műről mondhatunk el. Külön is ki kell emelnem, hogy a 227 ívre terjedő munkában alig maradt néhány teljesen jelentéktelen sajtóhiba (I. 118., 126., 138., 139., 409; II. 34., 40., 42., 194—195—196. — a kezdő s a bevégező sorok hibás tördelése nagyon zavaró — 214., 455., 501., 540., 632., 643., 645.; III. 10., 41., 179., 223., 288., 406., 455., 581., 600., 671., 699.) s a leggondosabb figyelem mellett is csak két tollhibára akadtam. Az egyik a két Trianon megemlézése Dubarry grófnéval kapcsolatban 1713 április 3-án (III. 352.), a másik az Olt torkolatával szemben fekvő Nikápoly felcserélése Zrinápolylyal (III. 708.). A név- és tárgymutató elmaradását azonban szomorúan fogják konstatálni mindazok, a kik egy-egy apróbb részlet vagy mellékszereplő után érdeklődnek. Úgy sejttem, hogy a munka terjedelmének kiszabott határai okozták ezt a megrovídulést. A pótlásnak valamiképen talán még módját lehetne ejteni.

DR. GOMBOS ALBIN.

Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Von Theodor Mayer. Herausgegeben von der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs. Wien und Leipzig 1911. Gerlach und Wiedling. 8-r.; 119 + XLV. l.

Mayer Tivadar osztrák ember, a kit valami okból érdekelt a magyar történelem egy időszaka, s így megírta az *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn i. J. 1689* történetét. Könyvének címe ugyan többet ígér ennél s kétségtelen is, hogy a kormányzati reformot Magyarországon csak az 1712—15. és az 1722—23-iki országgyűlések teremtették meg, nem pedig az *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*, de a szerző mindjárt az Előszóban kijelenti, hogy ezen átalakulásokkal foglalkozni már nem célja munkájának. Pedig igen érdekes lett volna — még inkább az ő szempontjából — végigtekinteni azon, megvalósult-e Magyarországon valami abból az *Einrichtungswerk*ből, a mely Mayer szavai szerint is a császári udvarnak szándékait mutatja.

Sajnálunk kell tehát, hogy munkája célját ilyen szűkre szabta, mert ennek következményéül kell tekintenünk nem mindig elfogadható következtetéseit. Az *Einrichtungswerk*ről nehéz ítéletet mondani mindaddig, míg nem ismerjük alaposan Magyarország kormányzásának módját az *Einrichtungswerk* előtt és az *Einrichtungswerk* után. Ezért hiányzik itt is éppen a dolog genesisének megírása. Elismerve azt, hogy a szerző értékesítette a bécsi levéltáraknak tárgyára vonatkozó anyagát, meg kell mégis jegyeznünk, hogy némely részlet kidolgozásánál nem lehet mentségül elfogadni a részletezés elmaradásának okául

azt, hogy az erre vonatkozó acták Budapesten vannak (15. l.). Utóvégre is Budapest nincsen a világ végén és a magyar történelemmel foglalkozóknak mégsem lehet mellőzniök az Országos Levéltár anyagát. Mésrésről azonban méltánylással kell elismernünk Mayer igyekezetét, hogy a magyar történetírók véleményét — alighanem azonban csak azoknak német kivonatolását — tekintetbe vette; sőt mindjárt megkísérli megdöntésüket is. Ki kell azonban emelni, hogy csakis az Einrichtungswerkre vonatkozó részeket, s innen van, hogy érvei a magyar álláspont ellen nem tényeken alapulnak, hanem legtöbbször körmönfont okoskodásokon.

Egyébként Kolonicsot, kinek az Einrichtungswerk létrejöttét szinte a maga egészében tulajdonítja, középszerű szellemi képességű embernek tartja, de az Einrichtungswerket, az akkori időkkel szemben, a modern szellemet képviselő fölvilágosodott absolutismus elsőrangú documentumának. Nem vitatjuk annak lehetőségét, vajjon közepes agyvelő megelőzheti-e egy jó emberöltővel saját korát (gondoljuk meg pl., hogy Montesquieu csak azon évben született, mikor az Einrichtungswerket írták). De azt le akarjuk szögezni, hogy az Einrichtungswerknek célja — még Mayer szerint is — practikus volt, megítélésénél tehát nem lehet irányadó az, vajjon eszmeileg a kor színvonalán áll-e, vagy sem, hanem csakis az, mennyire felelt meg a practikusság követelményeinek. Azaz: megalapította volna-e az Einrichtungswerk a centralismust Magyarországon, ha rajta kívül eső okok nem akadályozták meg végrehajtását. A végrehajtást persze olyan értelemben véve, hogy az mindazoknak a ténvezőknek közreműködésével történjék, a kiknek a végrehajtáshoz közük van. Mert kormányzási terveket lehet írni utópia formájában is, de ez nem gyakorlati politikusnak a mestersége, itt pedig a török alól megszabadított Magyarországnak kormányzásáról volt szó.

Mayert azonban nem érdekli ez a thema s azért nem is fejtegeti. Megelégszik azon való bámulatának kifejezésével, hogy Magyarország az Einrichtungswerk által ajánlott reformokat nem fogadta rokonszenvennel, pedig ezeknek következménye az ország jóllétének emelkedése lett volna. Elfelelt azonban egyszerre azon korábbi megjegyzését, hogy a jóllét emelése első sorban azért volt a központi kormány célja, hogy ez által hazánk adózási képessége emelkedjék. És Mayer nem is fogja megérteni a magyarság ellenkezését a tervezett reformmal szemben mindaddig, míg a saját külön milieu-elmélete mellett megmarad. Mert igaz ugyan, hogy az Einrichtungswerk eszméinek megokolása a bécsi udvarnak az absolutismusra való hajlandósága, de ez nem magyarázat Magyarországra nézve, mert régi igazság, hogy

államférfiak nagyságát csak azon eszmék adják, melyek a gyakorlati életben is megvalósulnak. Hogy az *Einrichtungswerket* készítő aldeputáció kevésbbé volt absolut hajlamú, mint maga az azt fölülbíráló főbizottság (ennek jelentését mellékletben közli a könyv), nem azt igazolja, hogy az *Einrichtungswerk* szerkesztői olyan dühös magvarbarátok lettek volna, mint a hogy azt a munka többször hangsúlyozza. hanem csak annyit mutat, hogy-mivel az albizottság tagjai a Magyarországon alkalmazott főméltóságok közül is kerültek ki, jobban ismerték, milyen fokig lehet Magyarországon érvényre juttatni a centralisatiót. A magvarbarátság hangsúlyozásánál még kevésbbé megokolt szerzőnek azon való sajnálkozása, hogy a magyarok nem voltak megelégedve a német és a rácz telepeseknek adott kedvezményekkel, holott ezek az elnéptelenedett Magyarország benépesítését célozták. Nem tudom, milyen kitörő örömmel fogadna Mayer egy olyan ajánlatot, a mely a valami ok miatt egyszer elnéptelenedő Alsó-Ausztriát csehekkel próbálná ismét népessé tenni. Ha ezt egyszer megérné, alighanem alaposan megértené a XVII. századbeli magyar tusakodást a rácz telepes ellen. Ugyanezen szempont alá tartozik az a megjegyzése is, hogy az *Einrichtungswerk* kevésbbé volt magvarellenes és absolutismusra hajló, mint Montecuccoli és mások reformtervezetei, melyek az *Einrichtungswerket* megelőzték. Ez lehet igaz is, lehet nem igaz is, de annyi tény, hogy egy lépéssel se hozza közelebb az *Einrichtungswerket* a magyar alkotmány szelleméhez.

Nem szívesen tesszük, de meg kell vallanunk, hogy Mayernek az *Einrichtungswerk* practikus értékét vitató fejezetének megokolását is vissza kell utasítanunk. Azt állítja, hogy a reformok értékes voltát semmi se bizonyítja jobban, mint az, hogy a bennük levő eszméket későbbben maga a magyar országgyűlés valósította meg. Bocsanat, ez nem az *Einrichtungswerk* érdeme, még ha így is lenne, hanem a magyar országgyűlésé, mely az eszmét elfogadta. Azután meg maga Mayer citálja Marczáli fejére, a ki azt mondja, hogy a Rákóczi forradalma szabadította ki Magyarországot az *Einrichtungswerk* által okozott végveszélyből, hogy az *Einrichtungswerk*nek ilyen nagy hatást tulajdonítanunk nem lehet, mert azt mindjárt megadása után »a levéltárakba dugták« (98. l.). Nincs valami különösebb okunk az ilyen állítás lehetősége ellen tiltakozni, de ha ez igaz, a benne foglalt eszmék keresztülvitelét nem lehet az *Einrichtungswerk* hatásának tulajdonítanunk. De nem is mentek azok és úgy keresztül, s' az 1715. és 1722–23-iki országgyűlések éppen az ellenkezőt mutatják. A nádori állás megmaradt, sőt a kormányzat élére került, a katonaság rendezése egészen más elvek szerint ment végbe,

az adómegajánlás joga pedig expressis verbis az országgyűlésé maradt, holott az Einrichtungswerk az uralkodónak követelte. Ezek éppen az ellenkezőjét mutatják annak, a mit Mayer állít és a reformok okozója tényleg nem a levéltárakba eldugott Einrichtungswerk volt, hanem a megszilárdulásra való törekvés az ország kormányzásában. Ezt különben egyszer bevallja Mayer is s a rendek győzelmének tulajdonítja, de aztán kénytelen megváltoztatni ezt a véleményét, hogy a felvilágosodott absolutismus korai előfutárjának tűnjék fel az egységes Ausztria.

Mindezek a hibák nem szándékosak, hanem a magyar történet eléggé nem ismeréséből származnak, s ha ennek tanulmányozására a szerző fáradságot vett volna, alighanem más eredményekre is jutott volna. Mert nem elfogult ember, koczkáztatni meri osztrák ember létére azt a kijelentést, hogy nemzeti és vallási tekintetben jobb dolga volt a török, mint a német uralom alatt élő magyarnak (8. l.) s meg tudja érteni azt, hogy a magyar nemesség idegenkedett a Habsburgok centralismusától. De csak könyve első fejezetében. Mire könyve végére ér, úgy beleszeret a centralismusba, hogy a magyarok ellenállását tartja érthetetlennek.

Végül meg kell jegyezni, hogy a könyvet Ödenburgban nyomtatták és az összes magyar helységnevek német formájukban fordulnak elő benne. A mi kétségtelenül a szerző magyarúl nem tudását sejteti azzal a jelenséggel együtt, hogy az idézett magyar könyvek czíme többnyire sajtóhibával van lenyomtatva. A mi azt látszik mutatni, hogy egy magyar történelemmel foglalkozó osztrák történetíró még mindig nem tartja szükségesnek a magyar nyelv ismeretét, se azt, hogy a magyar levéltárakat oly mértékben tanulmányozza, hogy azok munkáját lényegesen teljesebbé tegyék. —ó —ó.

Dr. Alapi Gyula: Komárom vármegye nemes családai. Komárom, Spitzer Sándor könyvnyomdája, 1911. 8-r. VIII, 308 l. Ára 10 K.

Szépen nekilendülő családtörténeti irodalmunkat újabb kötettel gazdagította dr. Alapi Gyula tagtársunk, Komárom vármegye ügybuzgó levéltárnoka, a ki az őrizetére bízott levéltár nemességi anyagát (*Nobilitaria*) dolgozta fel, illetőleg abból nyújt terjedelmes munkájában a genealogiai kutatásokhoz nélkülözhetetlen regestákat.

Az eddig általánosan követett gyakorlattól, mely a családokat egyszerűen betűrendben sorolja föl, Alapi tudatosan eltér: az anyagot bizonyos rendszerbe igyekszik foglalni. Külön közli

a czímeres nemesítő leveleket (*armalisok*), a nemességszerzők és az oklevél keltének felemlítésével. A komáromi vármegyei levéltár több mint 300 czímeres levelet őriz, ezekből 30 eredeti czímerlevél. Külön csoportban adja a nemesi bizonyágleveleket (*testimonialisok*), melyektől elkülöníti a nemességvizsgálatokat és a nemességvitató perek anyagát, a tanúvallomásokát és a magánjogi vitatkozású okiratokat, bár ezek szorosan összetartoznak, mivel a vizsgálat és a nemesi státus-per rendszerint a nemesi bizonyáglevél kiállításával végződött. A nemesség-igazolásoknak (*investigatiók*) szintén külön fejezetet szentel, a melyben azonban csak a kétségtelen, igazolt nemes családokat sorolta föl. Nem lett volna czéltalan, ha kiterjeszkedik a kétséges nemességekre is, mert az igazolás rendjén minden bizonynyal fordultak elő alaptalan, jogtalan törekvések vagy legalább nem igazolható nemesség-követelések. Az adatok legnagyobb gazdagságát a nemesség-hirdetések csoportjában találjuk. Ez a rész voltaképen az adatoknak abból a rendkívül bőven ömlő forrásából merít, a melyet a vármegyei közgyűlések tárgyalásai nyitottak meg. Ismeretes, hogy a közgyűlések, a particularis és generalis congregatiók adták ki a bizonyágleveleket, itt hirdettette ki az új települő vagy vándorló nemesség magával hozott bizonyáglevelét.

Még a nemesi összeírások nélkül is — ennek közlésére, sajnos, nem volt elég hely a testes kötetben — nagy és gazdag anyag az, a mit a szerző közrebocsát a kutató tudós s az érdeklődő nagyközönség számára. Elismerés illeti meg Alapi Gyulát a munka gondos, megbízható és kimerítő összeállításáért, a melyben másfél ezer nemes családra vonatkozólag találunk értékes adatokat. Szerző a fiatalabb levéltárnoki gárda egyik munkás tagja, ki bizonyára beváltja könyvének előszavában tett ígérését, hogy munkáját, az adatoknak ezt a hasznos tárát, kiegészíti a nemes családok történetének megírásával. Alapi műve megszerzethető Komárom vármegye levéltáránál. —r.

Válasz Szebfü Gyulának „A magyar országgyűlések története II. Lajos korában“ cz. könyvről szóló bírálatára.

Szebfü Gyula barátom szíves volt a *Századok* júniusi füzetében néhány megjegyzést tenni a II. Lajos korabeli országgyűlésekről szóló könyvem ellen. Legyen szabad kifogásaira néhány felvilágosítással szolgálnom főleg azok számára, kik csak a bírálatot olvasták el, nem pedig magát a könyvet is.

Első kifogása az, hogy nem használtam fel az irodalmat, mivel Andrea da Burgót, Herbersteint és Liske egy értekezését

nem idézem. Érdekes konstatálni, hogy éppen ezt a három munkát követeli, illetőleg pontosabban, csak olyan munkákat, melyekre Huber hivatkozik. Legyen szabad e váddal szemben mindenekelőtt megjegyezmem, hogy itt nem valami rettenetes terjedelmű speciális munkák nem ismerésével vádoltatom, mert pl. Liske czikke mindössze öt oldal és ez se mind vonatkozik magyarországi dolgokra; de utóvégre ez is komoly kifogás lenne, ha igaz volna. Mert e mulasztásomat a bíráló csak azzal bizonyítja, hogy nem citálom a szóban forgó három írókat. Azt hiszem, valamely írónak nem ismerésére nem elég bizonyosság az, ha valaki nem citálja őket, a mint pl. idézésük még nem bizonyosság arra, hogy a bíráló olvasta is őket. Mert pl. Szekfü szerint nem használtam Herbersteint, holott könyvem 6. oldalán hivatkozom Kovachich *Sammlung* 166—67. oldalaira, a mi pedig Herberstein önéletírása. Tehát alaptalan volt az ellenem emelt vád és a vád a bíráló ellen bizonyít, mert azt mutatja, hogy ő nem Herbersteint, hanem Hubert nézte meg és mivel az a *Fontes rerum Austriacarum*-ban kiadott Herbersteint idézi. én pedig egy másik kiadást, siet irodalmi ismereteit kimutatni és rám fogni, hogy nem veszek tudomást Herbersteinről. Így az állítása ellene fordul vissza és nem azt mutatja, hogy én nem használtam Herbersteint, hanem azt, hogy ő nem tudja, hogy Herbersteint már Kovachich kiadta. Ez pedig már nem gyanú, hanem tény. De lehet-e neki ilyenek után még jogosultsága arra, hogy az én irodalmi tájékozottságomról ítéletet mondjon?

Éppen ilyen alapos az oklevelek kiadási módja ellen emelt kifogása. A 60. számú oklevélnél kifogásolja, hogy Fraknoira nem hivatkozom. Fölösleges is lett volna, mert Fraknoi nem adta ki az oklevelet. Az 54. számú oklevélnél megjegyzi, hogy az már »olyan közismert műben is megjelent, a minő az *Epistolae Procerum* Praytól.« Ezt én se tagadom. De ha Szekfü fáradságot vett volna magának a két szöveg összehasonlítására, látta volna, hogy az én szövegem az elején három, a közepén egy, a végén pedig két sorral hosszabb a Prayénál. Mivel pedig az egész oklevél mindössze 17 sorból áll, hat sor hiánya mindenesetre megokolttá teszi újra való kiadását.

Másik vádja, hogy Marino Sanutót használom. Szerinte már Huber figyelmeztetett a velencei követek esetleges elfogultságára. Megjegyzem, hogy Huber lépten-nyomon hivatkozik Marino Sanutóra, tehát ha neki megengedi ezt Szekfü, nekem is elnézhette volna, annyival is inkább, mert igaz ugyan, hogy Huber emel némi kifogásokat, de azt is megjegyzi, hogy e tudósítások hitelességét Andrea da Burgo, Herberstein és a pápai követjelentések általánosságban megerősítik. Nem esett itt meg

véletlenül a bírálóval, hogy nem olvasta el végig Huber jegyzetét?

Szekfü minden fontoskodó kifogása ellenére azt hiszem, hogy egy író se fogja bírálói véleményét előre kikérni arról, hány oldalra rugjon egy fejezet és mi legyen annak a címe.

Végso conclusiója a bírálóknak az, hogy Huber és Fraknoi még mindig nagyobb adattömeggel rendelkeznek, mint én. Mivel pedig Szekfü ezt az állítását semmivel nem igazolja, azt kérdem én tőle: e két írónál hol olvasta ő először azt, hogy a II. Lajos alatt tartott első diétán Miksa császár is meg szándékozott jelenni, hogy II. Ulászló testamentuma értelmében a király fölötti gyámságot tényleg átvegye; hogy ugyanezen országgyűlés Brandenburgi Györgyöt és Bornemisza Jánost a király nevelőivé választotta és nevelési elveikről tőlük reversalist vett; hogy ugyanezen diétán 40 törvénycikket hoztak és ott Brandenburgi György és Szapolyai János egyezsége léptek? Hol olvasta ennél a két írónál mindazt, a mit én az 1517-i és az 1518-i tolnai diétákról írtam? Hol van Hubernél és Fraknoínál, hogy az 1518-i tolnai és bácsi országgyűléseken a király is jelen volt? Hol ismertették ugyanők a lengyel és a német gyámság érvényesülésére vonatkozó diétai tárgyalásokat olyan mértékben, mint azt én tettem?¹ Hol bizonyították be Huber és Fraknoi, hogy 1519-ben Szapolyai nem akart és miért nem akart nádor lenni? Hol írták meg ugyanők azt az állandó szövetkezést, mely 1519—1525-ig Szapolyai és a főnemesi párt, vagy annak egy része közt megszakítás nélkül fennállott? Hol írták ők az 1520-i diétáról? Hol ismertették ugyanők az 1522 február 15-i és az 1522 augusztus 22-i confederatiókat és azok befolyását az országgyűlésekre és a pártokra nézve? A hely hiánya és a szerénység egyaránt megtiltják, hogy ezt a felsorolást folytassam és felsoroljam mindazt, a mi se Hubernél, se Fraknoínál nincsen meg, hanem csak az én könyvemben.

Egy azonban lehetséges. Az t. i., hogy Szekfü Gyula barátom egy olyan kiadását bírja Hubernek és Fraknoinak, melyben ezek is megvannak, a miket én írtam meg — tudomásom szerint — először. Mivel pedig én a bírálót lelkiismeretes embernek tartom, elvárom tőle, hogy egy perczig se fog habozni, hogy ezt az eddig ismeretlen kiadást napfényre hozza, vagy pedig ha ilyen kiadása nincsen, be fogja nyíltan vallani, hogy olyanokat állított, a miket bizonyítani nem tud.

SZABÓ DEZSŐ.

¹ Erről a nagyobb adattömeggel rendelkező Huber öt oldalt ír, én pedig 35-öt.

TÁRCZA.

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÚJ ÉPÜLETE.

Végre néhány éven belül megvalósul már talán a magyar történetírók régi óhajtaása : úgy látszik, a sok sürgetésre mégis fölépül már valahára az Országos Levéltár modern palotája.

Gróf *Khuen-Héderváry Károly* m. kir. belügyminiszter, kibenszerencsésen egyesül a történetírás megbecsülése az államférfiú előkelő kvalitásaival, elhatározta, hogy a sürgős építkezést követelő középületek közül elsősorban az Országos Levéltár új épületét állíttatja fel. E czélból *Horváth Emil* államtitkár elnökléte alatt külön építési szakbizottságot szervezett, melybe az illetékes szakembereken kívül meghívta a Magyar Történelmi Társulatot is. Az elnökség a Társulat képviselétével a titkárt bizta meg, ki a július 3-ikán tartott első értekezleten részt is vett.

Ez értekezleten *Pecz Samu* udvari tanácsos, műegyetemi tanár, kit a belügyminiszter, minden pályázatot mellőzve, a tervezési előmunkálatok megtételével megbízott, bemutatta és részletesen megismertette a vázlatterveket, melyeket a külföldi nagy levéltárak berendezéséből levonható tanulságok figyelembevételével nagy gonddal készített.

Az új levéltári palota Budán, a várban, a Bécsi kapu-téren, a Dunára néző homlokzattal, e czélból már kisajátított telektömbre épülne 3.200,000 korona költséggel. A tulajdonképeni levéltárépület a vázlat szerint a közepén elhelyezett s a hivatalokat magába foglaló részből és az ehhez két oldalt csatlakozó, az iratok elhelyezésére rendelt raktárépületből áll. A tervező művész kiváló gondot fordít a jóvilágításra és a föltétlen tűzbiztonságra.

A főépület közepén díszes előcsarnok helyezkedik el, mely az emeleteken is ismétlődik s ezekből juthatni a levéltár összes helyiségeibe. Ez a központos elrendezés a gyors tájékozás és az egyes helyiségek könnyű hozzáférhetősége szempontjából bír nagy előnnyel.

Az első emeletre van tervezve a főlevéltárnok dolgozó és fogadószobája, továbbá a könyvtár és a levéltárnokok számára két helyiség. Ugyanígy a második emeleten egy levéltárnok és öt allevéltárnok

részére egy-egy szoba és a vizsgák tartására szükséges terem ; a harmadik emeleten pedig három allevéltárnok és a gyakornokok hivatalos helyiségei.

A főbejáratnál szemben a félemeleten elhelyezett kutatók terme 12 méter hosszú és 7 méter széles, felülvilágítással bír és az északi szél ellen kellőleg védve van.

A levéltári anyag befogadására szolgáló raktárakat a főépület két oldalán, az előcsarnokból és a felvonókról közvetlenül hozzáférhetőséggel rendezte el a tervező művész. A raktárak 12 emeletesek, de az emeletek magassága csak oly nagy, hogy minden polcz létra nélkül könnyen elérhető legyen. A raktáraknak ily nagy magassággal való építése megokolt elsősorban azért, hogy a nagy levéltári anyag így aránylag kis alapterületű épületben helyezhető el, másfelől pedig nem kell az iratok megkeresésénél sok száz méter hosszú utakat tenni, mint ez a nagyobb külföldi könyvtáraknál előfordul. A liften való járásnál alig tesz különbséget, hogy az első vagy tizedik emeletre megyünk-e fel. A raktáraknak teljesen tűzbiztos fölépítése kedvéért az összes belső oszlopok és minden második födém vasbetétes betonból vannak tervezve, mert csak ez a szerkezet nyújt e tekintetben teljes biztonságot. A födelek is vasbetétes betonból készülnek, úgy azonban, hogy a külső födésíkok még cserépfedést kapnak, a mi a tartósság és elszigetelés szempontjából kívánatos. Az irattári állványok és a közbenső födémelek váza kovácsolt vasból készülének.

Különállóan egyemeletes épület csatlakozik a tulajdonképeni levéltári épülethez s abban a főigazgató lakása, valamint a szolgálakások találnak majd elhelyezést.

A tervező mester azonkívül, hogy az épület belső tartalmát az épület külsején is művészileg hozza kifejezésre, a román stílusnak szabadon azon formáit használta fel, melyek Árpád-házi királyaink uralkodásának ideje alatt létesültek, azonban csak oly mértékben, a mint az egy modern feladat építőművészi megoldásánál lehetséges és kívánatos.

Az épületek homlokzatán mindenütt valódi (tehát nem gipszből vagy más anyagból utánzott) anyagot alkalmaz a tervező. És pedig a főhomlokzaton kőburkolatot, a mellékhomlokzatokon jobb minőségű (szárazon sajtolt) síma és tagozott téglaburkolatot. A fargott kőhomlokzatnál a síma kőlapokat sóskúti, a tagozott kődarabok és lábazati lemezeket haraszti kemény mészkőből tervezi.

E futólagos vázlatból is kitűnik, hogy ha az Országos Levéltár palotája e tervet szerint — melynek részletei a viszonyok követelte változásokat bizonyára megengedik majd — felépül, nemcsak középületeink száma fog szaporodni egy nagyszerű monumentális alkotással, hanem történelmünk legféltettebb kincstára is valahára méltó és biztos elhelyezésre talál. A tervező mester *Pecz Samu* neve

elég kezeség arra nézve, hogy az új levéltári palota méltóképen fog sorakozni a kulturintézményeinket befogadó emlékszerű épületek sorába.

EMICH GUSZTÁV

1843—1911.

Emőkei Emich Gusztáv, cs. és kir. asztalnok, udvari tanácsos, az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-társaság volt vezérigazgatója, majd elnöke, Társulatunk igazgató-választmányának 1877 óta egyik legbuzgóbb tagja s gazdasági bizottságának nagyérdemű elnöke f. évi június hó 29-én meghalt.

Mint hírneves nyomdász-család ivadéka — hasonló nevű atyja a magyar nyomdászati ipar egyik úttörője volt — már kora ifjúságában nagy kedvelője lett a bibliographiának s első munkája is *A magyarországi könyvnyomdászat történetével* foglalkozott (Pest, 1860. Szabó Józseffel). Philosophiai és jogi tanulmányait a lipcsei egyetemen végezte, azután nagyobb utazást tett Német-, Francia- és Angolországban.

Eleinte állami szolgálattal próbálkozott (volt miniszteri fogalmazó, majd titkár), de ettől csakhamar megvált s idősebb korában a természetrajzi irodalom művelésére adta magát.

Tudománypártoló hajlamainak és gazdasági tevékenységének köszönhette, hogy a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság és az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület választmányi tagja lett, az Országos Magyar Kertészeti Egyesület pedig elnökévé választotta meg.

Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-társulatnak, melyet kiváló üzleti érzéke és gazdasági téren szerzett tapasztalatai virágoztattak fel, 1891-ben lett vezérigazgatója s ebben az állásában is főtörekvése volt, hogy Társulatunk ismeretterjesztő missióját előbbre vigye és megkönnyítse.

Különösen nagy tevékenységet fejtett ki a M. Tört. Társulat anyagi ügyeinek gondozásában s mint gazdasági bizottságának elnöke, arra irányította mindenkor figyelmét, hogy pénzügyeinkben a legszigorúbb rend és takarékoság elve érvényesüljön. Az újabb időben folyton emelkedő nyomdai árak zsidbasztó hatását befolyásával mérsékelni iparkodott s a vezetése alatt állott intézetet már évtizedekkel előbb megnyerte népszerű vállalatunk, a *Magyar Történelmi Életrajzok* támogatására.

Legnagyobb érdeme volt azonban az, hogy Társulatunk egyik néhai hűtlen tisztviselőjének visszaéléseit idejekorán leleplezte s

ekként a Társulatot a tönkrejutástól megmentette. Az ezt követett reorganisatio és újraépítés munkájában Szilágyi Sándor társulati titkárral együtt nagy buzgóságot fejtett ki s ennek volt köszönhető, hogy Társulatunk nemcsak rövid idő alatt kiheverte a szenvedett kárt, hanem a közönség szeretetében és pártolásában újra nagyra nőtt.

Szorgalmasan látogatta választmányi üléseinket s ha egyszer-másszor a *collisio officiorum* gátolta a megjelenésben, sohasem mulasztotta el, hogy elmaradását levélben ki ne mentse.

Egyike volt azoknak a lelkes »öregeknek«, kik Társulatunkat bölcsőjétől kezdve szeretettel ápolgatták s felvirágzására mindent elkövettek.

Ravatalára letettük kegyeletünk jelképét, koszorúkat s temetésén, mely a kerepesi-úti temetőben ment végbe, Társulatunk képviselőitében az elnök és a titkár volt jelen.

Áldás emlékére !

TÖRTÉNELMI S ROKONTÁRSULATOK.

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT IRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS SZAKOSZTÁLYÁ-
NAK folyó évi május havában tartott ülésén történetírásunk mezején mély barázdákat szántó, nagytudományú tagtársunk, *Tagányi Károly* »Heraldika és ikonographia« című tanulmányát olvasta föl. Kimutatta, hogy a mai használatban levő pecsétek címerei s jelvényei majdnem mind el vannak torzítva s csak valamely régiebb s helyesebb pecsétnek fokozatos elrontásából keletkeztek. Példákkal bizonyította, hogy e pecséttorzítások fölismerésére s helyesbítésére a heraldika képtelen. Mivel azonban a legtöbb városi és községi pecsét elsősorban a maga (templomának) védőszentjét igyekezett megörökíteni, az ily pecsétek vizsgálata és megállapítása csakis a keresztény szentek ábrázolástana : az ikonographia alapján lehetséges. Szemlét tartott a városi s községi védőszentes pecséteken, melyek számra nézve a világi jelvényeket viselő pecséteket már a középkorban is felülmúlják. A jellemzőbbeket ismertetve, azt a hatást elemezte, mely védőszentes pecséteinket a reformáció alatt érte. A védőszentek egy része a pecsétekről végkép eltűnt, más része pedig vallásos jellegétől megfosztatván, teljesen átalakult. Képeik vagy jelvényeik üres címerképekké vagy torzalakokká változtak, elanynyira, hogy eredeti alakjuknak, s értelmüknek felismerése ma már rendkívül nehéz. Ezután ama pecséteket ismertette, melyek nem az illető város vagy község templomának, hanem egyházi földesurának védőszentjét ábrázolják. Ezzel kapcsolatban azokról a vármegyei címerekről is megemlékezett, melyek szintén védőszenteket ábrázolnak. Ezeknek egy részét közjogi jellegűeknek kell tekintenünk, mivel oly

egyházmegyék védőszentjeit képviselik, melyeknek főpapjai az illető vármegyének örökös főispáni tisztét viselték. Ezután a városi és községi pecséteteket védőszentjeik szerint állította össze, majd egyházi művészettörténetünk sürgős feladatának mondta ki egy külön magyar keresztény ikonographia megalkotását, mely összes hazai műemlékeink ikonographiai anyagát rendszeresen feldolgozná. Végül a pecsétteken előforduló többi vallásos jelvényeket s jelképeket ismeretvéen, kimondotta, hogy a heraldikai symbolismus főforrását szintén a keresztény ikonographiában kell keresnünk. A nagyterjedelmű pecsétanyagon s a megfelelő külföldi analógiák értékesítésén alapuló becses tanulmány, a Szent István Társulat irodalmi és tudományos szakosztályának felolvasásai között, külön füzetben fog napvilágot látni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† VAJDA ÖDÖN, a zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátságok apátja és a magyarországi ciszterci rend feje f. é. július hó 9-én elhunyt. Történetíró nem volt; de mint a történelem tanára Székesfehérvárott, a szabadságharcot követő gyászos korszakban, hazafias előadásaival nagy szolgálatot tett; mint zirczi apát pedig hazai történetírásunknak lelkes támogatója volt. Gondja volt rá, hogy dr. *Békefi Remig* tagtársunk nagyszabású munkája, melyből az első kötet (*A pilisi apátság története 1184—1541.*) már Vajda apátsága előtt megjelent (1891), további kötetekben is napvilágot lásson. Így jelent meg 1892-ben »*A pilisi apátság története 1541—1814*«, 1894-ben »*A czikádori apátság története*«, 1898-ban »*A pásztói apátság története 1190—1702*«, 1902-ben »*A pásztói apátság története 1702—1814*«. Jó magyar lelke nemes büszkeséggel járult hazája ezeréves fennállásának ünnepléséhez a dr. *Békefi Remig* által szerkesztett ciszterci rendi *Emlékkönyv* kiadásával (1896), melyben ciszterci rendtagok rendjük magyarországi munkálkodását írták meg. Így dr. *Békefi Remig*: A ciszterci rend történetét Magyarországon 1142—1896; *Kassuba Domokos*: Az egri gymnasium történetét; *dr. Werner Adolf*: A székesfehérvári gymnasium történetét; *Inczédy Dénes*: A pécsi gymnasium történetét; *Szenczy Győző*: A bajai főgymnasium történetét; *dr. Piszter Imre*: A magyarországi ciszterci rendtagok kiképzését; *Szabó Otmár*: A magyarországi írókat és műveiket; *Lővárdi Alajos*: A magyarországi ciszterciek működését a lelkészkedés terén. Ugyancsak *Vajda Ödön* áldozatkésztségét hirdeti *dr. Piszter Imre*: »Szent Bernát élete és művei« című két kötetes gyönyörű munkája, mely a ciszterci rend fennállásának nyolczszázados évfordulójára készült s tartalmával, módszerével, feldolgozásával és belső értékével a legelső-

rangú alkotások közül való. A történettudománynak ily mértékű pártolása tudatában örökítik meg a *Századok* lapjai is *Vajda Ödön* zirczi apát tiszteletre méltó emlékét. Áldás legyen rajta!

† HORVÁTHI IGNÁCZ tagtársunk, a M. Nemz. Múzeum könyvtárának igazgató-őre, folyó évi augusztus hó 17-ikén váratlanul elhunyt. Noha már hatvanadik életévét betöltötte, a legutóbbi időig erőteljes testalkatú férfúróól senki sem gondolta, hogy életfonalának ily hamar vége szakad. Egyike volt legfáradhatatlanabb bibliographusainknak, ki úgyis mint a múzeumi könyvtár régi, buzgó tisztviselője, szolgálatkészségével és előzékenységével mindenkit lekötelezett, a ki szakkérdésekben hozzá fordult. Évek hosszú során át állította össze a *Századok* könyvészeti rovatát, mely megbízhatóság és teljesség dolgában sohasem hagyott fenn kívánni valót. Legyen áldott a hű munkatárs emlékezete!

A KÖZÉPKORI TANSZÉK a budapesti egyetemen *Lánczy Gyula* elhúnyatával megüresedvén, a bölcsészeti kar 1240. szám alatt dr. *Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanárt hitta meg, ki nagyon megleghangú levélben köszönte meg a megtiszteltetést, de kijelentette, hogy megmarad jelenlegi állomásán. Ennek következtében a kar a hivatalos lap július 10-iki számában pályázatot hirdetett a középkori tanszékre, július 31-re szóló határidővel.

»POPE« ÉS »EMPEROR«. Leiter Jakab úr (a kinek eredeti neve, a mint a *Századok* olvasói bizonyára emlékeznek még, *Jakobsleiter* volt s a ki, többek között, a »nicht weit vom Thatorte« szavakat »Tatortétól nem messze« módon fordította volt le): még nem követett el olyan mulattató csínyt, mint a minap a *Budapesti Hírlap*-pal. Július 9-ikén ugyanis az említett újság »Irodalom és Művészet« című rovatában a következő ismertetés jelent meg:

»A MAGYAROK EREDETE. A *Westminster Review* júliusi számában a budapesti lakos *Mr. Townley-Fullam* tollából elég terjedelmes ismeretetés jelent meg a magyarok eredetét tárgyaló legendákról. A cikk érdemes szerzője saját személyére semmiféle álláspont mellett sem kardoskodik. Hú tárgyilagossággal közli Kézaitól kezdve (*Popeon és Emperoron át*) Vámbéryig és Zichy Jenő grófig az összes ismeretes föltevéseket, tagadhatatlan rokonérzéssel népünk iránt. A cikk magán a kérdésen nem lendít ugyan, arra azonban kitűnő szolgálatot tesz, hogy olvasóit közelebb hozza megismerésünkhöz. Megérthetik belőle túl a tengeren, hogy öntudatos, a magunk útján járó nép vagyunk, s bárhonnán származtunk legyen is, bevándorlásunkkor nem került és lenézett barbárok voltunk, hanem államalkotásra született, ener-

gikus, civilisatióra éhes hódítói Pannoniának. A kis baráti közlemény, a melynek bevezetése színesen vonzó, néhol talán túlságosan tömör. Szinte vágyunk valamit abból is hallani, a mit a cikkíró brit polgár, közöttünk élvén, e sok combinatióból igazságként kiérez. Kár, hogy ezzel adósunk maradt, mert e gondos kis munkából két-három oldallal többet is szívesen olvastunk volna át.»

Szeretettel foglalkozván szülőhazánk történetével és jól ismervén a rá vonatkozó angol nyelvű irodalmat, szinte elszégyenlertem magamat, hogy Townley-Fullam kapitány, egy hazánkban letelepedett ángliusz, a magyarok eredetével foglalkozó olyan szerzőket (Pope és Emperor) is ismer, a kiknek én még a hírét sem hallottam. Tudtam, hogy ez a Pope nem lehet azonos Pope Sándor hírneves angol költővel, mert az magyar történelemmel nem foglalkozott.

Megvettem tehát a *Westminster Review* illető számát és elolvastam a *Magyar Origins* című értekezést; de nem találtam benne semmi hivatkozást Pope és Emperor nevű szerzőkre. Ellenben mindjárt a »színesen vonzó bevezetésben«, a második oldal elején, a következő mondatra akadtam:

»Save for the accident of environment, an accident which, *ab origine*, could never have applied apart from the pre-occupation of Pope and Emperor, he (the Magyar) is oriental, by instinct, by origin, by temperament.

Kissé szabad fordításban ez annyit teszen, hogy, eltekintve (mai környezetüktől, a magyarok ösztönre, eredetre és temperamentumra nézve keletiek; és hogy ezen környezetbe, Townley-Fullam nézete szerint, csak azon véletlen folytán kerülhettek, hogy a pápa (Pope) és a római császár (Emperor) mással volt elfoglalva.

A ki a fönne idézett mondatot úgy képes értelmezni, hogy Pope és Emperor két írónak a neve, a kik az ősmagyarok történetével foglalkoztak, annak az angol tudománya nem elegendő arra, hogy angol értekezéseket ismertessen, sőt a magyar történelemből való tudománya is joggal kétségbe vonható.

Az ismertető egyéb megjegyzései sem nagyon találóak. Teszem föl, az értekezés távolról sem öleli föl az egész anyagot. Oly fontos forrásokról, mint a byzantiumi szerzők, Townley-Fullam kapitány egy szóval sem emlékezik meg. Ellenben vitatkozik Knatchbull-Hugessennel, a ki pedig nem kutató e téren és a ki a magyar nemzet politikai evolutiójáról írt mesteri munkájában a magyar faj és nyelv eredetének kérdésével, mint jelenleg megoldhatatlannal, csak igen mellékesen foglalkozik. Ezt nem azért említém, mintha Townley-Fullam érdekes és érdekes munkáját kicsinyleni akarnám, hanem mert rá akarok mutatni arra a felületességre, a melylyel a napilapokban megjelent irodalmi ismertetések legnagyobb része készül. *Americanus*.

ÚJ KÖNYVEK.

THALLÓCZY LAJOS nagyérdemű tagtársunk azokat a sienai köztársaság történetére vonatkozó XV. századi okleveleket, melyeket a barcellonai áll. levéltárban fedezett föl, »Alcune lettere del re Alfonso II d'Aragona alla republica di Siena (1454—1457)« című füzetben bocsátja közre. Ezek az oklevelek eredetileg Sienában, a *Bulletino Senese di Storia Patria* című spanyol folyóiratban jelentek meg s a füzet ebből különlenyomat, a szerkesztőség bevezetésével.

DR. MÁRKI SÁNDOR tagtársunk az *Erdélyi Lapok* f. évi márczius-áprilisi számaiban »Thaly Kálmán ifjúsága« címen nagy utánjárással megírt életrajz-részletet szentel néhai nagy mestere emlékének, kinek mintegy örökébe lépett. Nem csupán kötelességet ró le, hanem irodalomtörténeti tekintetben is sok újat mond, a mit a nagy »kurucz«-ról eddig nem tudtunk. — Egy másik dolgozatát: »Du Maine herczeg és felesége«, a Szent István Társulat tudományos és irodalmi osztályában olvasta fel s ez voltaképp egy különálló fejezete a Rákóczi Ferencz életrajzának. — Ugyanezt mondhatjuk »Rákóczi adriai terveik« című dolgozatáról, melyben a nagy fejedelem Velenchére és Horvátországra vonatkozó terveit ismerteti. Ez a dolgozata eredetileg »*A Tenger*« című folyóiratban jelent meg.

VÉCSEY TAMÁS veterán tagtársunk, a magyar jogtörténeti irodalomnak e nagyérdemű munkása, »Jánok és az 1569 : 58. t.-cz.« című akadémiai értekezésében rendkívül érdekes korképet rajzol a XVI. század zavaros napjaiból. A füzet ára 1 korona.

KOLLÁNYI FERENCZ tagtársunk Knauz Nándor felett a M. Tud. Akadémia összes ülésén ez év elején felolvasott nagybecsű emlékbeszéde, mely nem pusztán adatok összefűzéséből (különben igen élvezetesen) szerkesztett életrajz, hanem a nagyérdemű tudós jellemének és irodalmi működésének alapos rajza is, az akadémiai Emlékbeszédek során megjelent. Ára 2 korona.

DR. VISZOTA GYULA tagtársunk »Széchenyi és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület« viszonyát tárgyalva, érdekes fejezetét adja a magyar gazdaságtörténetnek. A függelékben Széchenyi István ez irányban kifejtett működésének számos előterjesztését adja.

DR. HÓMAN BÁLINT tagtársunk »Szent László történelmi jelentősége« című dolgozatában azt bizonyítja be, hogy e szent királyunknak az uralkodása vetette meg az alapját hazánk négyszázados európai helyzetének, a mi Nyugat-Európa független királyságai, Franciaország és Anglia színvonalának felelt meg. — Egy másik füzetében: »A zágrábi püspökség alapításának éve«, mely eredetileg a *Turul*-ban jelent meg, arra az eredményre jut, hogy Szent László ezt a püspökséget minden valószínűség szerint 1087. és 1090. közt alapította.

PIVÁNY JENŐ amerikai tagtársunk »Kossuth és az amerikai iskolás gyermekek« című dolgozatában azt a kedves viszonyt világítja meg, mely a nagy kormányférfit amerikai útja alkalmával a gyermekvilággal kapcsolatba hozta; ismerteti azokat az üdvözlő szavakat, melyekkel diadalútjában a gyermekek fogadták.

PUKY ANDOR tagtársunk az abauj-tornavármegyei Felsővádlás helységről, a melytől mint tudva van, a halhatatlan emlékü Rákóczi-család nemesi előnevét vette, részben családi levéltára felhasználásával, becses kis monographiát írt, mely eredetileg a *Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa multjából* című folyóiratban jelent meg s most különnyomatban is napvilágot látott.

BOZSIK PÁL hittudományi doctori értekezése: »Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig« szorgalmas levéltári kutatásai következtében egyháztörténeti irodalmunk becses gyarapodására szolgál. Mint alapos monographia elismerésünket érdemli.

HAUER FERENCZ jézus társasági atya »Katona István emlékezte« czímen a nagynevű történetíró életrajzát és irodalmi működését állítja össze nagy gonddal s függelékekben közöl néhány, Katonaé letére vonatkozó okiratot.

RAKODCZAY PÁL »Egressy Gábor és kora« című munkáját, melyből most jelent meg az első kötet, széles alapon tervezi. E kötetben nagy részletességgel foglalkozik hőse életrajzának első felével. Kiváló gondot fordít a kor történetének festésére és a szereplő egyének jellemzésére. Bővebben fogjuk a munkát ismertetni. Az I. kötet ára 12 korona.

REXA DEZSŐ, Fejér vármegye főlevéltárnoka szerkesztésében évnegyedes történelmi folyóirat indult meg »Közlemények a Dunántúl történetéhez« czímmel. Az eddig megjelent füzetek szakavatottságáról tanúskodnak s ha a folyóirat tovább is úgy halad, a mint megindult, hasznos szolgálatot tehet a hazai történetírásnak. Előfizetési ára egész évre 8 korona.

SCHERER FERENCZ »Komménosz Mánuel byzanci császár (1143—1180) világralmi törekvései« czímen alapos készületségre valló bölcsészetdoctori értekezést írt, mely az egykorú források felhasználása és önálló felfogásra való törekvése miatt figyelmet érdemel.

TANKÓ BÉLA »Nietzsche erkölcsi értékelése és a kereszténység erkölcsi elvei« című füzete polemizál a német philosophus aforistikus nézeteivel. Ugyanő tőle jelent meg sikerült fordításban Macaulay: »Gladstone az egyház és az állam viszonyáról« című essayje.

VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS ároktői plébános tagtársunk »A lelkipásztori állások fejlődése hazánkban és a lelkipásztorok helyes neve« című tanulmányában okleveles nyomok alapján veszi vizsgálat alá ez egyháztörténeti kérdést s megállapítja, hogy a magyar katolikus

lelkipásztor neve mindenkor plébános volt (tehát nem administrator vagy parochus).

ZOLTAI LAJOS, a debreczeni városi múzeum őre, ki szorgalmasan gyűjti a Debreczen történetére vonatkozó adatokat, »A Hortobágy« leírását adja egy illusztrált füzetben s kiterjeszkedik a híres pusztai történetére is. A füzet ára 1 korona.

DR. ŽOLGER IVÁN bécsi egyetemi magántanár, miniszteri tanácsos, »Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn« című terjedelmes munkájában a kiegyezési törvényt és annak mind a két — osztrák és magyar — szövegét veszi tüzetes vizsgálat alá. Kiváló érdeme, hogy a magyar jogforrások beható tanulmányozhatása végett elsajátította nyelvünket. Kétséggkívül nem tagadható el tőle annak elismerése, hogy odaadással és tárgyilagossággal törekedett a magyar közjog egyik legfontosabb alkotórészét a külföld előtt feltárni. Behatóbb ismertetésére még visszatérünk.

KÖNYVÉSZET.

ORTVAY TIVADAR. A mohácsi csata, elvesztésének okai és következményei. Egykorú jelentések és okiratos közlések alapján írta —. (Felolvasatott a M. Tud. Akadémia 1910. május 9-én tartott ülésén.) Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 89 l. Ára 2 kor. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXII. köt. 9. sz.)

RÁNZAI H. PÉTER. Petőfi és szülei. Kassa, év n. Vitéz A. bizománya. 8-r. 89 l. Ára 1 kor.

REXA DEZSŐ. A törvényhatósági levéltárak czímeres levelei. (Literac armales.) Összegyűjté —. IV., V. füzet. Budapest, 1909—1910. Benkő Gyula bizománya. 8-r. 145—240 l. Egy füzet ára 2 kor.

REXA DEZSŐ. Nyitra és Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegyék. Budapest, 1909. Benkő Gyula bizománya. 8-r. 145—192 l. Ára 2 kor. (Rexa D. A törvényhatósági levéltárak czímeres levelei. IV. füz.)

REXA DEZSŐ. Pest-Pilis-Solt-Kiskún, Somogy és Sopron vármegyék. Budapest, 1910. Benkő Gyula bizománya. 8-r. 193—240 l. Ára 2 kor. (Rexa D. A törvényhatósági levéltárak czímeres levelei. V. füz.)

RÓVÓ LAJOS. Az egri katolikus legényegyesület első ötven éve (1860—1910). Eger, 1910. Érseki liceumi kny. 8-r. 60 l.

SALLUSTIUS CRISPUS (C.). Libri de coniuratione Catilinae et de bello Jugurthino. Magyarázó bevezetéssel ellátták *Bartal Antal* dr. és *Malmosi Károly*. Budapest, 1911. Athenaeum ny. 8-r. XIV., 89 l. Ára 1 kor. 40 fill.

SÁNDOR IMRE. Czímerlevelek. Gyűjtötte —. I. füzet. (1551—1629.) Kolozsvár, 1910. Ranschburg Gusztáv bizománya. Nagy 8-r. VI., 123 l. Ára 2 kor.

SÓBÓ JENŐ. Selmeczbánya sz. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében. Budapest, 1910. Kilián Frigyes utóda bizománya. Nagy 8-r. V., 118 l. Ára 2 kor. (Művelődéstörténeti Értekezések. 40. sz.)

STATUTI concessi al comune di Fiume da Ferdinando I. nel MLXXX. Pubblicati e tradotti da *Silvino Gigante*. Fiume, 1910. Mohovich Emőd kny. 8-r. 352, XII l. Ára 2 kor. (Monumenti di Storia Fiumana. I.)

SUBOTIĆ, JOVAN. Život Dra Jovana Subotića. (Autobiografija.) Ujvidék, 1910. Ivkovic György kny. 8-r. XVI, 273 l. (Knjige matice srpske. Broj 33 i 34.)

SZABOLCSY ANTAL. A közlekedés története. Budapest, 1910. Benkő Gyula és Kilián Frigyes utóda bizománya. Nagy 8-r. 217 l. Ára 6 kor. (Közlekedési Szakkönyvtár. I. sorozat. 23—24. könyv.)

SZINNYEI JÓZSEF. Magyar írók élete és munkái. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából írta —. XIII. kötet. Steiner—Télly. Budapest, 1909. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 1440 l. Ára kötve 12 kor.

TÉGLÁS GÁBOR. A rómaiak hadihajószolgálatára Pannónia és Moesia területén Diocletianusig. Budapest, 1910. Pátria kny. 4-r. 19 l. (Különlenyomat a »Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye« 1910. évfolyamának VIII-ik füzetéből.)

VARGHA, JULIUS. Hungary a sketch of the country its people and its conditions. Third edition. Budapest, 1910. Athenaeum kny. 8-r. 80 l.

VÁSÁRHELYI FERENCZ. A magyar országgyűlés. A főrendiház és képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Budapest, 1910. Győző A. könyvkereskedése. Nagy 8-r. 326 l. Ára 8 kor.

VISZOTA GYULA. Széchenyi és az Országos Magyar Gazdasági Egylet. Budapest, 1910. Pátria kny. 8-r. 75 l.

ZOVÁNYI JENŐ. Kiseb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Sárospatak, 1910. Kókai Lajos biz. Nagy 8-r. XII, 255 l. Ára 5 kor. 50 fill.

ADATTÁR. Magyar protestáns egyháztörténeti —. Szerkeszti: Pokoly József. IX. évf. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 180. l. Ára 3 kor

ADORJÁN ANDOR. A rokokó század. A forradalom előkészítői. Pekár Gyula vezető tanulmányával. Watteau, Lancret, Vigée-Lebrun, Boucher, Drouais, Nattier, Vanloo, Lawrence, Dumenil, Paredes és mások festményei, továbbá egykorú rajzok és részben Gergely Imre eredeti rajzainak reprodukcióival. Szerkesztette: Borovszky Samu. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 2-r. 316 l. 29 képpel.

ALAPI GYULA. Komárom vármegye nemes családjai. Komárom, 1911. Spitzer Sándor kny. 8-r. VI, 308 l.

BALLAGI ALADÁR. Régi magyar nyelvünk és a nyelvtörténeti szótár. I. kötet második fele. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 449—760. l. Ára 8 kor.

BALTIK, FRIEDRICH. Filip Melanchthon obraz života jeho. Tretie vydanie. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 40 l.

BARTUCZ LAJOS. Pár szó az alföldi magyarság anthropológiájáról. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a »Nép-rajzi Értesítő« 1910. évi 3—4. számaiból.)

BENEDEK VINCZE és és GRÓF ENDRE. Helytörténeti adatok. Segédkönyvül a Benedek Vince és Gróf Endre által szerkesztett »Földrajzi előismeretek, Győr szab. kir. város leírása és Győrvármegye földrajza« című népiskolai kézikönyvhöz. A dr. Borovszky Samu szerkesztésében megjelenő »Magyarország vármegyéi és városai« című mű adatai nyomán. Győr, 1911. Pannónia kny. 8-r. 20 l.

BERZEVICZY ALBERT. A tájképfestés a XVII. században. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 220 l.

BIÁS ISTVÁN, ifj. Unitárius egyháztörténeti adatok. (1619—1866.) A széki gróf Teleki-nemzettség marosvásárhelyi levéltárából, kiadja —. A bevezetést írta: Kelemen Lajos. Maros-Vásárhely, 1910. Kossuth-nyomda. 8-r. XIV., 2., 255 l.

BREIT JOSEF. Der Russisch-Japanische Krieg 1904—1905. Nach den neuesten Quellen bearbeitet und besprochen von —. I. Teil. Vom Ausbruch des Krieges bis zum Übergang der Japaner über den Jalu. Mit den Beilagen 1—16. Wien, 1910. Benkő Gyula biz. Budapest, N. 8-r. II, 358 l. Ára 12 kor.

BOROVSKY SAMU. A nagy francia forradalom és Napoleon. Pekár Gyula bevezető tanulmányával. Irták Adorján Andor, Kéry Pál, Seress László és Zilahi Kiss Béla (Junius). I. köt. A rokokó század. Szerkesztette: —; I. *Adorján Andor*.

BULLETTINO della deputazione Fiumana di storia patria. Volume I. Fiume, 1910. Mohovich Emőd kny. 8-r. 169 l.

CSERÉP JÓZSEF. Magyar név a hellén hőskorban. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 81. (Különlenyomat az »Ethnographia« 1910. évi VI. számából.)

CSIPPÉK JÁNOS. Sáfrányosok a Felvidéken. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 18 l. (Különlenyomat a »Néprajzi Értesítő« 1910. évi 3—4. füzetéből.)

CSUDAY JENŐ és DR. LÉTMÁNYI NÁNDOR. A kuruczok. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 45.)

DIVALD KORNÉL. Régi ötvösművek Besztercebánya, Körmöczbánya és Selmeczbánya ág. hitv. ev. templomaiban. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. Kis 2-r. 38 l.

DARKÓ JENŐ. A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 76 l. Ára 1 K 80 f. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 6. sz.)

EMLÉKEK. Magyar történelmi —. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Első osztály, okmánytárak. XXXV. kötet; I. *Thallóczy Lajos* és *Barabás Samu*.

FÁY, ALEXIS de Fáy. Magyar et Szemere. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 2-r. 19 l. (Különnyomat a »Le Szemere, descendants du conquérant Huba, un des sept ducs fondateurs de la Hongrie en 889.«)

GOHL ÖDÖN. Magyar orvosok emlékérméi. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 18 l. (Különlenyomat a Numizmatikai Közöny X. kötetéből.)

GOMBOS F. ALBIN. Az ó-kor története. Összefoglaló előadás. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 139.)

GOMBOS F. ALBIN. A középkor története. (Összefoglaló előadás.) Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 28 l. (»Uránia« magy. tud. egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 140.)

GRÓF ENDRE. Helytörténeti adatok; I. *Benedek Vincze*.

HAJNÓCZY IVÁN. A czéhek életéből. XV. és XVI. századbeli czéh-szabályok. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 47 l. Ára 60 fillér. (Iparosok olvasótára. XVII. évf. 10. sz.)

HEINRICH GUSZTÁV. Egyetemes irodalomtörténet. Szerkeszti —. Negyedik kötet. Uralaltajiak és szlávok. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. XI, 746 l. 26 műmelléklettel és 126 szöveggéppel.

HERCSUTH KÁLMÁN. Fadrusz János élete és művészete. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 44 l. Ára 60 fillér. (Iparosok olvasótára. XVII. évf. 4. sz.)

JABLONKAY GÁBOR. Taxonyi János, S. J. XVIII. századbeli magyar író élete és erkölcszánító példatára. Irodalomtörténeti tanulmány. Kalocsa, 1910. Jursó Antal kny. 8-r. 317, 5 l.

JELENTÉS az alsófehérvármegyei történelmi, régészeti és természet-

tudományi egyesület 1909. évi működéséről és muzeumának állapotáról. (Tizenötödik évkönyv gyanánt.) Gyulafehérvár, 1910. Papp György kny. 8-r. 15 l.

KEMÉNYFY K. DÁNIEL. A magyar nemzet története, kapcsolatban a világtörténet főbb eseményeivel. I. A honfoglalástól a mohácsi vészig. Az új áll. és kath. tanterv alapján a polg. leányiskolák III. oszt. számára. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 96 l. Képekkel és tört. térképekkel. Ára 1 kor. 40 fillér.

KRISTÓF GYÖRGY. Petőfi és Madách. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 49 l.

LOÓSZ ISTVÁN. Szemelvények a magyar történetírókból és szónokokból; I. *Toncs Gusztáv*.

MACAULAY F. B. Nagy Frigyes. Angolból ford. Szentkirályi Móricz. Második kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 16-r. 128 l. Ára 40 f. (Olcso könyvtár. 281—282. sz.)

MALONYAY DEZSŐ. Szinyey Merse Pál. Budapest, 1910. Franklin-társ. kny. 8-r. 115, 4 l. 16 melléklet, 3 hasonmás és 60 szövegbe nyomott képpel. (Művészeti Könyvtár.)

PINTÉR JENŐ. A magyar irodalom története. Középkorok számára. I. kötet. A legrégebbi időktől Kazinczy Ferenc haláláig. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 279 l. Ára 3 kor. 80 f.

SZABÓ DEZSŐ. Az állandó hadsereg becikkelyezésének története. III. Károly korában. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 107 l.

SZÁDECZKY BÉLA. I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. A Magy. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkeszti —. I. köt. Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667—1690.). Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XX, 722 l. Ára 12 kor.

TAKÁCS ZOLTÁN. Dürer. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 182, 2 l. 100 szövegbe nyomott képpel és 8 melléklettel. (Művészeti Könyvtár.)

THALLÓCZY LAJOS és BARABÁS SAMU. A Frangepán-család oklevéltára. I. kötet. 1133—1453. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XXXVIII. 456, 2 l. Ára 8 kor. (Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály. Okmánytárak. XXXV. kötet.)

TONCS GUSZTÁV és LOÓSZ ISTVÁN. Szemelvények a magyar történetírókból és szónokokból. Görögpótló tankönyv a gimnázium VII. osztálya számára. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII. 344 l. Ára 3 kor. 50 fillér.

VERESS ENDRE. Hunyadmegye bányászatának és bányaiparának multja. Levéltári kutatásai alapján. Déva, 1910. Hirsch Adolf kny. 8-r. 39 l.

ZARÁNDY A. GÁSPÁR. Huba vére. Szemere. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 2-r. 149 l. 120 képpel.

ZSIVOJNOVITS (JOVAN). Srpska i hrvatska narodna knjizevnost po najnovijim proucavanjima i knjizevnim istorijama nazsim. Újvidék, 1910. Ivkovits György kny. Kis 8-r. 174, 2 l. (Knjige za narod. 137 és 138.)

TÖRTÉNETÜNK ELSŐ SZÁZADAIBÓL.

Észrevételek az »Ostarrichi« 976-iki keleti határvonalához, az 1030-ik német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A Péter korától messze eső krónikás feljegyzéseink németgyűlöletének magyarázatát tehát másutt kell keresnünk. S ezzel kapcsolatban a Péterről nyújtott színes rajzuk is egyszerre elhalványul.

Éppen ilyen vigyázattal kell fogadnunk a Péter kegyetlenségéről szóló híreket is. A külföldi feljegyzések mit sem tudnak erről. Az »Annales Sangallenses Maiores« már említett kitétele, *praevaricator*,¹ nyilvánvalóan arra vonatkozik, hogy előbb a császár ellen küzdött. A szűkszavú, csak Henrikkel törődő, a magyar viszonyokat nem bolygató tudósítás világosan elárulja, hogy írója mit sem tudott Magyarország belső állapotairól. Pétert tehát csakis a császárral szemben tekinthette *praevaricator*-nak. De a mieink is csak úgy általánosságban vádolják: «dühöngött!» Különös eseteket egyik sem hoz fel. Aba Sámuel ellenben minden oldalról kegyetlenségnek rajzolják. Egyik csatavesztes vezérének a szemeit tolatja ki,² Csanádon orozva egész csomó urat felkonczoltat.³ »Rex Aba — írják a mieink — *coepit crudeliter saevire in Hungaros!*«⁴ Életét is magyarok oltják ki, a kikkel szemben sok kegyetlenséget követett el.⁵ Nem kirívóan feltűnő-e, hogy az Abának kedvező krónikás feljegy-

¹ Ad ann. 1043.

² *Annales Altah. Ma.* Ad ann. 1042. — V. ö. m. *Annales Sangall. Maior.* Ad ann. 1041.; Herim. Aug. Ad ann. 1041.

³ *Vita S. Gerardi.* C. 17. (Endlicher, *Monumenta Arpadiana.* 226.): »quo regnante ut ait propheta, sanguis sanguinem tetigit, et peccatum peccato adiunctum est. nam sanctis quadragesime diebus honestissimos quosque sui consilii uiros fustibus et palis velut iumenta seu bruta animalia ausus est interficere«. — L. m. *Annales Altah. Maior.* Ad ann. 1044. — A krónikákban: *Chron. Pict.* c. 45.; *Chron. Bud.* p. 82.; *Thuróczi* c. 37.; *Kézai* (c. 26.) nem említi a helyet. Csak annyit mond, hogy a gyanúsokat »consiliandi causa in unam domum evocavit«.

⁴ *Chron. Bud.* p. 82.; *Chron. Pict.* c. 45.; *Thuróczi* c. 37.; *Kézai* c. 26.

⁵ *Chron. Pict.* c. 45.: »et in villa quadam in scrobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter iugulatur.«

zéseink így szólnak Abáról, míg a gyűlölt Péterre vonatkozólag egyetlen egy positiv esetet sem tudnak felhozni! S ha ehhez hozzá vesszük még azt a tényt, hogy a németek által elismert, békén hagyott Abával szemben Pétert visszakívánják s vissza is helyezik a trónra : akkor fel kell mentenünk őt a kegyetlenkedés s a dühöngés vádjára alól.

Pétert továbbá ledérnek, kicsapongónak, felháborítóan kéjencznek rajzolja a hazai feljegyzések. »Aljas jellemű volt!« kerekíti ki a visszatásító képet Horváth Mihály.¹ S mindezer sehol semmi bizonyíték. Sok mindentől azonban joggal következtethetünk a valószínűtlen rajz ellenkezőjére. Először is, hogy általánosságban szóljunk, nem képzelhető el, hogy a szentté nevelődött Imre herczeg halálával egyszerre oly mélyre süllyedt volna Szt. István udvara, hogy egy ilyen, szinte közveszélyesnek jellemzett embert kellett volna okvetlenül trónutódnak jelölni. S Péter féktelenül kicsapongó egyéniségével nincs-e ellentétben az is, hogy a hitbuzgóságban ekkoron oly magas színvonalon álló hazai főpapság, sőt a Szentszék is mindvégig a Péter pártján van? Az adatok szinte egyértelműen jelentik, hogy a főpapság megnyugvással fogadta Szt. István rendelkezését.² IX. Benedek pápa a Péter ellen lázadókat »eo quod regem suum deonestarant, iam pridem anathemizarat«.³ Mindenesetre jellemző tünet még Szt. Gellért püspök feltűnően kemény fellépése is Abával szemben⁴ és hogy a Péter által letett két engedetlen püspököt azután sem helyezik vissza.⁵ Az első esetre Horváth Mihály még talál mentséget, azt hozván fel, hogy Gellért »mint velencei származású olasz Péterben földiét is sajnálta«.⁶ De nincs semmi ok, hogy Gellért jellemére ilyképpen árnyat vessünk. A másik esetet magyarázni nem próbálják. De nem is lehet. Hiszen a középkoron át számtalan példát találunk rá, hogy a székeikből pusztán politikai okokból, vagy éppen magasztos hivatásukhoz való ragaszkodásuk miatt elűzött főpapokat az uralom változtával azonnal visszahelyezik. Az egyház azonban Aba Sámuel alatt sem kelt az elűzöttek védelmére.

Külön kell kiemelniünk Gizella királyné pártfogói szerepét is. Ez természetesen csak akkor nyom valamit, ha bebizonyíthatólag nem volt olyannyira »gonosz«, mint a milyennek a mi

¹ I. m. I. 257. §

² S az egyházat illetőleg nem is csalódtak Péterben. V. ö. *Chronicae Polonorum*. Lib. I. c. 18. (M. G. SS. IX. 437.)

³ *Annales Altah. M.* Ad. ann. 1044.

⁴ *Vita S. Gerardi* c. 18. (Endlicher i. m. 227.)

⁵ *Annales Altah. M.* Ad. ann. 1041.

⁶ I. m. I. 265. §

feljegyzéseink festik.¹ Alapnélküli befeketésére azonban újban már többen is rámutattak² s így nincs miért részletezni a dolgot. A Péterrel kapcsolatban való szerepléséről majd alább fogunk szólni s itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy Gizella mindvégig teljes mértékben bírta királyi férje bizalmát. Ékesen bizonyítja ezt Szt. Istvánnak róla való szeretetteljes gondoskodása.³ S ha így van, akkor okvetlenül befolyt ő is Péter trónutódlási ügyébe. Most már az a kérdés, hogy milyen szempontok vezethették őt ebben a tekintetben. Szt. István túlságosan bőséges hagyakozása azt a látszatot kelti, hogy a királyné Péterben nagyobb biztosítékot remélt a maga apró anyagi ügyeinek megvédelmezésére, mint az Árpádházi hercegekben. És az anyagiakkal kapcsolatban tekintetbe kell vennünk még azt is, hogy a királyné Pétert a fiatal magyar egyház érdekében is pártfogolhatta. Mert miért kelljen éppen a lelki okokat figyelmen kívül hagyni olyan korban, a mely a chiliasmus kora! ? A hazai feljegyzések azon aaptalan feltevése, hogy Gizella Péter révén a királyi hatalom birtokába akart jutni⁴ s ezen az úton Magyarországot német kézre szándékozott átjátszani, ezen idők minden jellegzetes tünetével ellentétben van. Semmi nyoma annak, hogy Gizella királyné férje mellett bármikor is politikai szerepet ját-

¹ Kézai c. 24—25.; *Chron. Pict.* c. 41—42.; *Chron. Bud.* pp. 72—75.; *Thuróczi* c. 33—34. — Az egykorú vagy közel egykorú külföldi feljegyzésekben mit sem találunk, a mi Gizella rovására írható. A XIII. században író Albericus trois-fontainesi szerzetes (tehát időben s térben jó távol eső) egyedül áll a maga zavaros hírével. Miután Sigebertus nyomán (ad ann. 1010.) elbeszéli a magyarok megtérését — éppen Gizella királynő buzgólkodása következtében, ehhez a következő eredeti s nem máshonnan vett megjegyzést fűzi: »Tamen dicunt Ungari, quod Sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit et ipsa rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigoniæ in honorem Sancti Adalberti instituit; sed illa regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit«. (*Chronica Alberici monachi Trium Fontium.* Ad ann. 1010. M. G. SS. XXIII. 779.) — Ha ezen zavaros híréhez még hozzávesszük, hogy nála Szt. István 30 évi uralkodás után 1040-ben hal meg s hogy Péter, a ki Gizella testvére, 1041-től 12 évig uralkodik (SS. 786.), úgy hamarosan tisztába jöhetünk az ő tudósítása értékével. — Más szempontból azonban fölötte érdekes ez a hír, a mely minden izében rávall a mi krónikás feljegyzéseinkre. Ezt Albericus valami úton-módon magyarországi forrásból merítette. Talán olyan hazai embertől hallhatta, a kivel Franciaországban ismerkedett meg, esetleg éppen a párisi főiskolán. S ezzel összevág az a körülmény is, hogy ebben az időben már okvetlenül fel voltak jegyezve a mi hagyományaink is.

² Mátyás Flórián is (*Magyar történeti problémák. Századok.* 1894. 405.) Szt. Istvánnak tulajdonítja Vazul megvakíttatását.

³ *Annales Altæ. M.* Ad ann. 1041.

⁴ Kézai c. 25.; *Chron. Pict.* c. 42.; *Chron. Bud.* p. 75.; *Thuróczi* c. 34.

szott volna. Az ő állítólagos német szándékaival éles ellentétben állanak az 1030-ki háborús események is. Inkább volt neki oka arra, hogy haraggal, mintsem szeretettel gondoljon a németek új uralkodó családjára. És ha Szt. Istvánnak a királyné anyagi érdekében tett intézkedései biztosítására már előre meg kellett esküdtetnie úgy Pétert, mint az urakat s a főpapokat,¹ akkor hogyan képzelhetjük el, hogy Gizella Péter alatt nagyobb politikai szereplést remélhetett? Egyébként is Gizella férje halálakor legalább is hatvan esztendő volt már.² Ilyen magas korban még a rendkívüli lelkek is csak rendkívüli körülmények hatása alatt tűznek ki maguk elé új czélokat. Ha Gizella királyné ilyen rendkívüli energiájú asszony lett volna, annak mégis csak maradt volna valami csipetnyi nyoma a mi hagyományainkban is.

El kell tehát fogadnunk azt, hogy Péter Szt. István udvarában olyannak mutatkozott minden tekintetben, mint a kire jó reménységgel rá lehetett bízni a kereszténységben és monarchikus berendezéseiben fiatal Magyarországot.

A kútfők aprólékosnak látszó, éppen ezért sokszor figyelmen kívül hagyott adatai úgy nagy vonásokban elének tárják, hogy Péter trónrajutása nem momentán határozottatott el, hanem rendszeresen ránevelték, előkészítették.³ A Szt. Istvánról szóló nagyobbik legendában olvassuk, hogy Pétert István »iam dudum ad se vocavit«. ⁴Főlemlítik azt is, hogy olyan nevelésben részesült a királyi udvarban, hogy rá lehetett bízni a keresztény egyház védelmét.⁵ S csaknem egybehangzóan jelentik, hogy a király a sereg fővezérévé nevezte ki, majd fiává fogadta, örökösévé tette és túlszigorúan megbünteté az új helyzettel elégedetlen Árpádházi hercegeket.⁶

De van még egy más megfontolásra érdemes jelenség is, a miből némi joggal szintén arra következtethetünk, hogy Szt. István udvarában a Péter egyénisége tiszteletre méltó volt, s hogy trónrajutása nem véletlenül történt, avagy éppen Szt. István akarata ellenére.

¹ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.

² V. ö. Wertner, *Az Árpádok család története.* Nagy-Becskerek, 1892. 38. stb.

³ V. ö. Pauler i. m. 533.

⁴ *Legenda S. Stephani regis maior.* c. 15. (Endlicher i. m. 153.)

⁵ *Leg. mai.* c. 15.; Hartwici ep. *Vita S. Stephani reg.* c. 21. (Endlicher i. m. 185.)

⁶ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.; Herim. Aug. Ad ann. 1038.; Hartwici *Vita S. Steph.* c. 20. stb. Az itt járt montecasinói barátok Pétert (Salamon néven) egészen István fiának tekintik. (Leonis Marsicani et Petri diaconi *Chronica monasterii Casinensis.* Lib. II. c. 75. C. M. G. SS. VII. 674.)

Az 1030-ki háború után ugyanis ismét nagyra emelkedett Magyarország tekintélye a németek, főképpen pedig a határgrófságbeliek szemében. A leginkább érdekelt Babenbergi Adalbert őgróf tehát jónak látta, hogy közelebbi összeköttetésbe lépjen a magyar udvarral. Az ilyenféle legjobb összeköttetésnek minden időben a családi kapcsolatot tartották s így ő is ehhez az esz-közkhöz folyamodott, annak ellenére, hogy ekkor már öreg embernek mondható. Határozottan nem tudjuk ugyan, hogy hány éves volt, de atyja, I. Liutpold, 994-ben halt meg 71 esztendőskorában. S régebbi házasságából neki magának is nagy gyermekei voltak már, így a vitézkedő Liutpold, a rövid életű fiók-határgrófság ura, a ki III. Henrik oldalán ugyancsak ki-tüntette magát az Aba Sámuel elleni harcokban. Adalbert tehát minden valószínűség szerint politikai okokból szánta rá magát a házasságra, feleségül vévén Péter nővérét, Frowilát.¹

Ha Péter nem lett volna a politikai hasznot kereső s éppen ezért a magyar udvar dolgait alaposan kifürkésző Adalbert szemében biztos örököse a trónnak, hanem csak afféle ledér, semmi ember, a kit Gizella királyné az utolsó pillanatban a leggonoszabb módon emel fel, akkor vajjon miféle érdekből vette volna el a Péter nővérét? Hiszen abból sem húzhatott volna hasznot, ha Frowila atyja, Orseolo Ottó, nem száműzött, hanem való-ságos dogeja Velenczének. A leány korát tekintve azonban szinte kétségtelen, hogy a házasság megtörténtekor már nem is élt Orseolo Ottó. Azt pedig valóban nehezen tételezhetjük fel az élemedett Adalbertről, hogy úgy vette volna el Frowilát, a kit megelőzőleg nem is igen láthatott, mint egy tönkrement családnak az árváját és egy kicsapongó, reménytelen jövőjű trónörökös hűgát. Tetteikből láthatjuk, hogy a Babenberg-familia minden egyes uralkodó tagja számító, hatalomgyarapító volt. A ma-roknyi határgrófságból másképpen nem is fejlődhetett volna ki a hatalmas osztrák herczegség.

Ebben a házassági ügyben még csak arra kell felelnünk, hogy körülbelül mikor történhetett, a mennyiben ránk nézve ez a dolog súlypontja. Közvetlenül Péter trónralépte után semmi-esetre sem, mert hiszen állandóan feszült, sőt ellenséges viszony-ban van Adalberttel. De elűzetése után sem történhetett, mivel-hogy III. Henrik — írják Herimannus Augiensis,² Otto Frisingensis³ és mások — »Petrum regem . . . ab Ovone regno frau-

¹ Freisingi Ottó is megemlíti (*Chronicon*. VI. 32.). A Frowilára vonatkozó adatokat jól összegyűjtötte Wertner. I. m. 90—97.

² Ad ann. 1041.

³ *Chronicon*. VI. 32.

dolenter pulsum intercessione Adalberti marchionis, cuius levir erat, exulem suscepit«. Viszont Imre herczeg halála előtt sem jöhetett létre, a mennyiben 1027-ben még élt Adalbert első felesége, a következő esztendőekben pedig, a mint tudjuk, háborús viszonyok voltak a magyarok s a németek között, tehát ilyenféle frigykötésre alkalmatlan idő. Ilyformán ezt a házasságot még a külső körülmények is Péter trónörökösödési idejére, 1031—1038. évekre szorítják.¹

Péterrel tehát Szt. István halála előtt nemcsak a magyar intéző körök lehettek megelégedve, hanem már a határokon túl is számításba vették. S csak is így mehetett végbe oly csendben, oly zavartalanul a trónralépte, a mint azt az akkor itt járt montecasinoi barátok személyes tapasztalatai nyomán a monostor krónikájában megörökítették.²

Más feltevés immár nincs hátra, mint az, hogy Péter királykorában siklott le az erkölcs útjáról. Annyi esztendőn keresztül tehát és csaknem harmincz éves koráig oly kitünően színelte a jót, hogy meg tudta csalni a nagy királyt, a javaiért aggódó királynét, az urakat s a főpapokat egyaránt, sőt élesen számító sógorát is, Adalbertet, s aztán a hatalom birtokában egyszerre olyaná lett, a milyenek krónikás feljegyzéseink festik. Mert hiszen egyszerre kellett átformálódnia, mivelhogy a fokozatoságra nem volt ideje, alig egy éven belül megindulván ellene a mozgalom. Ez a feltevés azonban nemcsak lélektanilag indokolhatatlan, hanem egyébként is, eltekintve attól, hogy a mi kései krónikás feljegyzéseink színes rajzán kívül egyetlen egy

¹ Mint érdekes, a viszonyokkal s a körülményekkel ellentétben nem álló dolgot említjük meg Praynak azt a feltevését, hogy Szt. István nővére, Péternek anyja, férjének, a Velenczéből száműzött Orseolo Ottónak 1031-ben Konstantinápolyban bekövetkezett halála után tért vissza Magyarországra. Ha bizonyító adatok hiányában el is tekintünk az év pontos meghatározásától, az özvegynek s leányának ez időtájt való megjelenése a magyar udvarban érthető kapcsolatba hozható Adalbert házasságával, de még inkább Péter trónörökösödési ügyével, mivelhogy ilyformán még könnyebben Péter felé hajolhatott Szt. István. — Az Orseolo-k családi viszonyaira vonatkozólag l. Wertner i. m. 75—102.

² »Circa hoc tempus sanctae memoriae Stephanus Ungariae rex qui gente sua ad Christi fidem conversa multis post mortem virtutibus claruit, auream crucem valde pulchram sancto patri Benedicto direxit, multis abbatem efflagitans precibus, ut de fratribus loci huius aliquot sibi ad monasterium in illis partibus ordinandum, mittere dignaretur. Ad quem cum abbas nequaquam neglegens, duos de prioribus huius monasterii fratribus transmisisset, iam eo defuncto *Salomon filius eius* qui in regno illi successerat honorifice nimis eos recipit, et quinque pluvialibus optimis cum aliis non paucis donis illos remunerans, ad abbatem remisit.« (*Chronica m. Casinensis*. L. II. c. 75.)

adatra sem támaszkodhatunk. Viszont a lehetetlen feltevés ellenkezőjére akad egy s más valószínű bizonyíték.

Főntebb már rámutattunk Péter visszatérésére a némettől elismert s immárom nem háborgatott Abával szemben. Azok az érvek jórészt ide is vonatkoznak. Kiegészítésül még csak azt jegyezzük meg, hogy III. Henrik, ha közben Péter királyi érdekeit el is ejté, kibékülvén Abával, mint ember mellett mindvégig kitartott. Még Endre is azzal igyekszik kiengesztelni, hogy Péter bántalmazói közül készsággel felajánlja neki azokat, a kiket még nem végeztetett ki.¹ Amiképpen meg Pauler jellemzi III. Henriket, az egyenesen kizárja Péter erkölcsi züllöttségét. Henrik — úgymond Pauler — »szép fiatal barna ember volt, korának sokféle ismeretében jártas, és telve vágygyal és lelkesedéssel, hogy király legyen, minőnek királynak lenni kell, kinek kezében a hatalom csak eszköz, hogy a békét, az igazságot a földön megjutalmazza és diadalra segítse!² Már most hogyan egyeztethető össze ezzel az, hogy a vele mindenben ellentétes jellemű Pétert éveken át az udvarában tartogatta, sőt olyan benső viszonyban volt vele, hogy — a mint ugyancsak Pauler mondja — a kitünő Henrik »Péter befolyása alatt állott!³ Távol van tőlünk, hogy akár a legkitünőbb uralkodó politikájában is a tiszta eszménység föltétlen érvényesülését keressük, de, ha éppen következtetni akarunk, úgy ebből sem következtethetünk mást, mint azt, hogy a »derék« Henrik a Péter egyéniségében a saját politikai számításain s érdekein felül is találhatott valami tiszteletreméltót.

A kútforrások minden súlylyal bíró adatát, az akkori viszonyokból vont minden érdemleges következtetést egybe vetve, egymás mellé rakosgatva, úgy találjuk, hogy a századokkal későbbben feljegyzett vádak alól teljesen fel kell mentenünk Pétert, még pedig nemcsak bizonyítékok hiányában, hanem azért is, mivelhogy elég tény és sok elfogadható valószínűség áll rendelkezésünkre abban az irányban, hogy Szt. István udvarában szép reményeket keltő trónörökös volt, trónra jutva pedig — mint látni fogjuk — erős kezűnek, hódítónak mutatkozott, a ki nagy elődje példáján indulva nagy tettekre vágyott.

Mindjárt trónrajutása után önállóan, a maga tervei és céljai szerint kíván uralkodni. Azokkal, a kik önállóságában s terveiben akadályozni próbálták, még a hozzá közelállókkal is, úgy bánik el, mint — ha szabad ezt a hasonlatot használunk —

¹ Herim. Aug. Ad ann. 1047.

² I. m. I. 104.

³ I. m. I. 107.

Hunyadi Mátyás Szilágyival s a többiekkel. Valószínűleg így kerül összeütközésbe a királyi javakból túlságosan megajándékozott özvegy királynéval, néhány püspökkel s az urak közül is egyikkel-másikkal.¹ A püspököket leteszi, a javaiért aggódó avagy azokat elpazarló Gizellát felügyelet alá helyezi s kétségen felül a többi engedetlen is megbünteti valamiképpen.² De kifelé még erélyesebbnek látjuk. Lovagiasnak mondható fellépéssel védi országának s királyi személyének tekintélyét s minden kedvező alkalmat megragadva igyekszik birodalma területét megyarapítani. A Lengyelország ellen támogatását kérő Bretislaw cseh herceget, mint a ki lovagiatlan dolgot mert kérni egy magyar királytól, nemcsak hogy kemény szavakkal visszautasítja, hanem — hogy megvetését is éreztesse vele — éppen az ellenkező módon cselekedett.³ »Az adriai tengerparton pedig — írja Pauler,⁴ noha ő ugyancsak a mi krónikás feljegyzéseink hangján szól Péterről — István nyomába lépett, és a mit az szerzett, fontos hódítással gyarapította. Magához csábította Jáderát vagy Zárát, a velenceziek e régi, hű városát.« De még ezzel sem elégedett meg: terjeszkedni kívánt a keleti határgrófság rovására is. Éles szemmel azonnal felismerte a II. Konrád halálával Németországban beálló, Magyarországra nem minden alap nélkül kedvezőnek vélt fordulatot s azt egy pillanatig sem késik kihasználni. Országnagyobbító tervét többre becsüli az Adalbert határgróffal való rokoni kapcsolatnál, legyőzi a Bretislawval szemben táplált ellenszenvét is és szövetezik vele az új német király ellen. Hogy Péternek ez a vállalkozása reális alapon nyugodott, azt mindenképpen védelmünkbe kell fogadnunk. Először is az 1030-ki háborúskodás megmutatta a széttagolt Németország gyengeségét az egységes Magyarországgal szemben még egy erős karú német király alatt is. Henrikről pedig már hercegekorában bebizonyosodott, hogy a hadi dolgokhoz nem sokat ért. De igazolják ezt a későbbi események is. Henrik sok mindenben nagy lehetett s nagy is volt, ám mindvégig gyenge hadvezér maradt. A forrongó, egymás között meghasonlott magyarokkal vívott harcjai valósággal szánalmas színben tüntetik fel.

¹ V. ö. *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. — Az *Annales Sangall. M.* (ad ann. 1041.) is tisztára ilyennek tüntetik fel Abát is, »a quo Petrus turpiter expulsus.«

² *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.

³ *Chronicae-Polonorum.* Lib. I. c. 18. (M. G. SS. IX. 437.): »Si lex antiqua diffinierit, quod Ungarorum rex Bohemicorum ducis carcerarius fuerit, faciam quae rogatis.«

⁴ I. m. I. 101. 534. — V. ö. m. Marczali i. m. I. 305. és Mátyás Flórián (*Korunk történetirői és a tudomány.*) *Kath. Szemle.* 1896. 255—256.

Vele szemben mily hatalmasul domborodik ki a Péter hadvezéri mivolta! Egyszerre foglalkoztatja a németeket a cseh határokon s a Duna mentén. S a multak után joggal hihette Péter ezúttal is, hogy a német háború olyan népszerű lesz, hogy az egész nemzetet magával ragadja.

Nincs rá adatunk, de mindenképpen valószínűnek tartjuk, hogy neki ekkor már éreznie kellett azt a kedvezőtlen hangulatot, a melyet az Árpádházi hercegek, a törvényes trónörökösök mellőzése keltett fel a nemzetben. S ha ő valóban olyan semmi, léha uralkodó lett volna, mint a milyennek a mi krónikás feljegyzéseink festik, akkor már most igénybe veszi azoknak a barátságát, a kik az ellenük indított háború után is tárt karokkal fogadták.

Péter 1039/40. telén sógora birtokának, a határgrófságnak nagymérvű pusztításával kezdette meg a háborút III. Henrik ellen. »Petrus rex Ungariorum — írja Herimannus Augiensis¹ — hieme terminos regni sui (sc. Hainrici) invadens, praedis, incendiis et captivitate depopulatur.« 1040 nyarán már Csehországban is megjelennek a magyar hadak és a csehekkel együtt sikeresen visszaverik III. Henriket.² Sőt Cosmas téves időmeghatározása szerint még 1041-ben is ott harcolnak a magyarok.³ De ettől eltekintve is Péterszinte bukása pillanatáig küzdött a németek ellen.

A német háború azonban a belső forrongás következtében nem lett népszerűvé. A király magánügyévé zsugorodott össze, a ki azt csak folyton gyöngülő erővel viselhette. De némi eredményt még így is el tudott érni. Mutatja ezt azon körülmény, hogy Aba nem a Fischa-menti határnál kezdi meg az ellenségeskedést, hanem — mintegy folytatva a Péter munkáját — az innen igen messze eső Traisennél.⁴ És a hadakozáshoz nem

¹ Ad ann. 1039.

² *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. Az 1040. utalva beszél a könyv-író, hogy Péter »in terram Baioariorum per fugit . . . quamvis eos merito sibi infestos sciret, eo quod sine causa inimicos eorum adiuvisset«. — *Annales Sangall. M.* Ad ann. 1041. Szintén az előbbi évre hivatkozva. — *Annales Wirziburgenses.* Ad ann. 1041. (M. G. SS. II. 243.) Egy évvel későbbre teszük minden megjegyzés nélkül.

³ *Cosmae Chronica Boemorum.* Lib. I. c. 11. (M. G. SS. IX. 74.): »Hunc enim dux praefecerat toti cohorti quae fuit de Moravia, et tribus legionibus quae fuerant missae in auxilium de Ungaria.«

⁴ Herim. Aug. Ad ann. 1042.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1042. — Szabó Károly idevonatkozólag azt mondja, hogy a *Treisama* alatt a *Triesting*-et kell érteni, »a mely Laxenburgnál szakad a Schwechat vizébe.« (I. m. 15—16.) S aztán minden megjegyzés nélkül tovább követi az altaichi évkönyveket. Elbeszéli, hogy a *Treisama* menti zsák-mányolás után estére Tulln alá húzódott Aba s onnan aztán újjongva hazatérték. De hol van a Triestingtől Tulln?! — Azt gondoljuk, hogy

sokat értő Aba seregeit itt nem is éri veszedelem. A Duna másik oldalán azonban vereséget szenved, tehát a németek által kevésbé megszállt helyen, mire Adalbert örgróf egymaga, a birodalom segítsége nélkül, mindkét oldalon visszaszorítja a magyarokat s a további hadakozás már magyar területen folyik.¹

Ez a dolog is élénk fényt vet Péter hadratermetségére s Aba tehetetlenségére.

Ezek után tehát a dolog lényegéről hallgató forrásokból s az akkori állapotok mérlegeléséből azokat az okokat kellene kihámozni, amelyek előidézték Péter bukását. Az altaichi évkönyvek után induló német írók álláspontja nyilvánvalóan tarthatatlan. A mi hagyományaink feljegyzői is annyira képtelennek tartották ezt, hogy egy szót se másoltak le belőle, noha a következetességgel egyáltalában nem törődtek. Nyilvánvaló, hogy az özvegy királyné sérelme nem lehetett elégséges ok a nemzet felkelésére, ha tényleg olyan jámbor és alamizsnálkodó volt is, mint a milyennek a vele talán rokonszenvező nyugati évkönyvesek hiszik.² A mieink szerint meg éppen gyűlölt alak volt. A kereszténységgel még csak úgy a hogy megbárgolt nagy tömeg szemében az idegen származású királyné mindenestre idegen maradt, már csak azért is, mivelhogy az Árpádházi hercegek ellenében ő is a Péter pártján állott. A legfőbb érv azonban az, hogy Gizella Péter bukása után sem kapja vissza a Péter által lefoglalt javait. Már pedig ha e miatt indult meg a mozgalom, akkor Péter bukását nyomban követnie kellett volna az özvegy királyné sérelme orvoslásának. A győzelmes Aba azonban szintén megtartotta a lefoglalt javakat s csak később szorult helyzetében ígéri III. Henriknek, hogy vissza fogja adni.³

Másutt s mélyebben kell tehát keresnünk Péter bukásának okát.

a Triestingtől a Bécsi-erdőn keresztül Tullnig zsákmányolni, falvakat felégetni, a lakókat rabszíjra fűzni stb., stb. mégis csak sok munka lett volna egy februáriusi nap késő délutánjára. A Treisama alatt tehát, a mely mind mai napig elég jól megtartotta régi nevét (Traisen), csakis a Traisen értendő. Közel esik hozzá Tulln is, a hová a magyarok éjjeli szállásra visszahúzódtak. — Szabó Károlylyal szemben Steindorff (i. m. I. 149.) a másik végletbe esik. Ő az alt. évk.-ben található feljegyzést úgy magyarázza, hogy a magyarok a Traisenen átmenve kezdtek meg a pusztítást s úgy nyomultak nyugat felé. Azaz ő sem számol a téli késő délutánnal.

¹ Herim. Aug. Ad ann. 1042.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041., 1042.; *Annales Wirziburg.* Ad ann. 1042.; *Annales S. Rudberti.* Ad ann. 1042.

² Herim. Aug. Ad ann. 995.

³ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1043.

Azt hiszem, hogy helyes úton indulunk el, ha először is a Szt. István alatt szerfelett megerősödött központi hatalommal szemben a magyar nemzetnek jogaiban és ősi kiváltságai-
ban alaposan megrövidített zömére mutatunk rá. Szt. István az udvarába tartozó világi és egyházi nagyok társaságában már korlátlan hatalommal intézi az ország ügyeit.¹ S ezzel szemben a nemzet alsóbb rétege az első próbálkozások kegyetlen elfojtása óta erőtlen és szervezetlen tömeg. Végül is István az ország olyannyira korlátlan hatalmú urának érzi magát, hogy a trónöröklés törvénynél erősebb hagyományon nyugvó rendjének a megváltoztatása, sőt egy új uralkodó család behozatala ügyében sem tartja szükségesnek a nemzetet megkérdezni. Megelégszik az egyházi és világi nagyok hajlandóságával. Igaz, hogy Szt. Istvánt nemes szándék vezette. A saját véreiben, az Árpád-házi hercegekben olyan hibákat és fogyatkozásokat látott, — a mint azt a mi feljegyzéseink is megemlítik² — hogy talán méltán félthette tőlük egész élete munkájának eredményét, nemzete létének jövőjét. De bármilyen nemes volt is a szándék, a kivitel módja nem volt megfelelő, a mint azt a következmények meg is mutatták. A magyar központi hatalom kapcsolatban a kereszténységgel csak gyengén megalapozott volt még ilyen nagy királyi önkény elbírásához. Valószínűnek tartjuk, hogy az alsóbb rétegek között azonnal mozgolódás támadt, mihelyt köztudomásra jutott Szt. Istvánnak a trónöröklés körüli intézkedése. Még a hagyományokat századokkal később feljegyző írók sem tudták azt a szörnyűséges dolgot elképzelni, hogy éppen egy Szt. István foszszja meg a tróntól az Árpádokat! ? Az ő tisztelt alakjának a felmentésére kellett a nemzeti hagyománynak is, az azt feljegyzőknek is Pétert és Gizellát befeke-
títeniök! Ez szinte nem is történhetett volna másképpen.

Az erős királyi hatalommal szemben a szervezetlen tömegnek annál is inkább több idő kellett a megerősödésre, mivel-hogy a régi vezető nemzetségek nagyon lehanyatlattok már. De Szt. István halálával hamarosan felszabadulnak a szenvedélyek. Péter, talán azért, mert nem ismeri fel a készülődő vihar veszedelmes voltát, a helyett, hogy az ország belügyeire

¹ V. ö. Timon Ákos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1903. 2. K. 93. stb. Az egyveduralmi elv érvényre emelkedése.

² *Chron. Pict.* c. 41.: »Sanctissimus Rex Stephanus . . . tristitia ac gemitibus afficiebatur, praesertim propterea, quia nullus videbatur de consanguineis suis ydoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret . . . Vazul recluserat Rex propter iuvenilem lasciviam et stultitiam ut corrigeretur«. L. m. Kézai c. 24.; *Chron. Bud.* p. 72.; Thuróczy c. 33.

fordítaná minden gondját, minden erejét, országnagyobbító tervekbe kezd, szomszédaival háborúba bonyolódik itt is, ott is, így a nagy messzeségből azt a látszatot keltve, mintha a nemzet előtt tündökölni kívánt volna mint méltó örököse az Árpádoknak. És ez alatt a háta mögött lángba borult a saját trónja.

A forradalom lefolyásáról alig egy-két szó maradt ránk. Ezek alapján még nagy vonásokban való megrajzolására sem gondolhatunk. Péter tragikumának közelebbi oka — úgy látjuk — abban keresendő, hogy minden becsvágyát, nagyratörését a harctéren s a külpolitikában kereste, a kormányzást pedig olyanokra bízta, a kik nem egészen jól élhettek a kezükbe jutott hatalommal. Így az altaichi évkönyvek is, a mieink is, nem egyenesen a királyt, hanem egyik főemberét tartják minden baj okozójának.¹ Ez a hiányos és hibás kormányzat nyugodt viszonyok között nem okozhatott volna jelentékenyebb kellemetlenséget. Most azonban olaj volt a tűzre. Rohamosan erősítette a mozgalmat, a mely a mellőzött, elüldözött Árpádházi hercegekkel szemben Pétert trónbitorlónak tekintette.² A nagyravágyó, megsértett vagy bármi más okból lefelé szító előkelők között vezetők is akadtak már. Ilyen volt Aba is, a kiről azt írják hogy országos méltóságot viselt s hogy csalárdul támadt ura ellen. A németekkel kezdett háború is a remélt nemzeti felbuzdulás helyett csak a gyűlölködést növelte. Pénz kellett, a minek nyomán népszerűtlen rendeletek keltek,³ sőt arra is rákényszerült a király, hogy Gizella királyné javainak egy részére is rátegye a kezét. Ezt a dolgot ilyképpen beszélik el az altaichi évkönyvek:

Péter lefoglalta a maga számára az özvegy királyné javainak egy részét. Magát a királynét is felügyelet alá helyezte s megtiltá neki, hogy a még kezén hagyott vagyonból másoknak bármit is eladományozzon.⁴ Ebből a mondottak után természetesen csak azt lehet következtetni, hogy Szt. István a királyi javakból a kelleténél jóval többet hagyott feleségének. Ezért kellett erre az urakat is, a főpapokat is, Pétert is megesküdtetni.

¹ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.: »Budonem, horum omnium malorum auctorem...« — *Chron. Pict.* c. 44: »Budam Barbatum, omnium malorum incentorem...« — V. ö. *Chron. Bud.* p. 78.; Thuróczy c. 36.; Kézai (c. 25—26.) nem oly határozottan, mint a többiek.

² Nem kívánunk ugyan súlyt fektetni a késci Albericus feljegyzésére, de érdekesnek találjuk, hogy mennyire helyesen ítéli meg a helyzetet: »Et quia non erat (sc. Petrus) de semine Ungarorum, contra eum promovere

³ A melyeket Aba trónraléptével azonnal megsemmisítenek. (*Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.) De ezzel csak a honvédelmet gyöngítették meg a németekkel szemben, a kiknek támadó fellépésére Péter sikerei után nem is gondolhattak Abák.

⁴ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.

A háborúskodások azonban rákényszerítik Pétert, hogy a királyi hatásköréből nem elég helyesen kivont koronajavakat részben visszavegye. A dolgok minden további bonyolítása nélkül megérthető az is, hogy a királynét gondnokság alá helyezte. Ő ugyanis igényt tartott a királyné kezén maradt többi birtokra is, a melyek, mint koronabirtokok, jogos örökségképpen a királyt illették meg. Ha az agg királyné azokat bármily nemes czélra is eladományozza, avagy elfecsérli, azzal a királyi jövedelmi forrásokat apasztja meg. Már pedig Péternek szüksége volt az ő nagyszabású vállalataihoz Szt. István minden jövedelmére. A mint említettük, szüksége volt erre Abának is. Ebből a dologból mást, különösen az özvegy királyné személyével kapcsolatban álló politikai vonatkozásokat semmiképpen sem lehet levonni. Mert ha Péternek a királynéval ilyen értelemben támadt volna baja, akkor bizonyára nem hagyja meg annyi vagyont élvezetében, hogy azt a királyné adományozási szenvedélyével szemben továbbra is őriznie kelljen.

Ily módon nőtt nagygyá a Péter által kellő figyelemre nem méltatott s kétségtelenül alulról kiinduló forradalom. Hogy a forradalom lángra lobbanása hol s milyen helyzetben találta Pétert, az csak abból sejtethetjük, hogy az első áldozatok a királynak a kormányzattal megbízott főemberei voltak. Péter tehát valahol a nyugati határok mentén, a hadakozás színhelyén tartózkodhatott. Bosszúval eitelve, valóságos Coriolanusként innen mehetett át az ellenséghez, a némethez.¹ És III. Henrik — olvassuk a feljegyzésekben — »Petrum exceptit cum omni gratia, condolens eius miseriae et suae propter Deum oblitus iniuriae.«² Ez természetesen csak afféle krónikás hangulat, a mely azonban átragadt komoly történetírókra is. »Jól esett neki (már t. i. III. Henriknek) az a gondolat, hogy régi ellensége Péter iránt most nagylelkűséget gyakorolhat« — írja Marczali Henrik.³ »Szíve megesett az emberen — mondja Pauler is⁴ — ki egy István hajlandóságát meg tudta nyerni«.

curaverunt quendam Abbonem, qui erat unus ex ipsis de magnis principibus.« (*Chronica Alb. monachi Trium Fontium*. Ad ann. 1041. *M. G. SS.* XXIII. 786.) Nem mutatható ki, hogy híret honnan vette.

¹ Péter menekülésére vonatkozólag v. ö. Herim. Aug. Ad ann. 1041.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.; *Annales Wirziburg.* Ad ann. 1042.; *Annales Sangall. M.* Ad ann. 1041.

² *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. — *Annales Sangall. M.* Ad ann. 1041.: »Cuius in fortunium rex piissimus (sc. Heinricus)... miserans, sortem humane fragilitatis flevit, ipsi autem paternam solatium rebus et verbis exhibuit.«

³ I. m. II. 15.

⁴ I. m. I. 104.

Am bármennyire rokonzenves volt is a Péter egyénisége a derék III. Henrik szemében, első sorban még sem az ő személye kelthetett odaát érzékeny hangulatot, hanem az a nyilvánvaló haszon, a mely az ugyancsak veszedelmesnek mutatkozott magyar király bukásából a német birodalomra háramlott. Azt, mint fentebb már rámutattunk, egészen természetesnek találjuk, hogy Henrik hamarosan megszerethette Pétert. De azt is tudjuk, hogy a németek annyira a maguk hasznát keresték ebben az ügyben, hogy Henrik első támadása után mást is hajlandók voltak hatalomra segíteni,¹ majd meg Abával is megelekedtek, a mikor az a Lajtán túli területekről lemondott s a németeket illetőleg egyéb jókban is készségesnek mutatkozott.² Erre a helyzetre vonatkozólag írja aztán Marczali³ egy másik krónikás hangulatra támaszkodva: »De Pétert nem helyezték vissza, a min a németek könnyen vigasztalódtak, hisz míg uralkodott, mindenben csaló volt!«⁴

Régi évkönyvesek, kései hagyományok vegyes hangulataiból ilyképpen szövődött össze Péter alakja.

A Pétert megbuktató mozgalom, a mint azt fentebb már kifejtettük, csakis a jogos trónörökösök, az Árpádházi hercegek érdekében indulhatott meg. Meglátja ezt Horváth Mihály⁵ éles

¹ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1042. — Szt. István valamiféle rokonáról van szó, a ki Bretislawnál volt eddig. V. ö. m. Herim. Aug. Ad ann. 1042.; *Annales Wirziburg.* Ad ann. 1043. — A mi írónk (Pauler i. m. I. 106—107., Marczali i. m. II. 17.) azt sejtik, hogy itt Endréről van szó, a németek pedig (Huber i. m. I. 186., Bresslau i. m. I. 316.) azt gondolják, hogy Vazulról. Mi azt hiszszük, hogy egyikről sem. Endréről azért nem lehet szó, mert Bretislaw, mint Péter szövetségese, nem tartogathatta volna magánál Péter könnyen veszedelmessé válható ellenfelét. Endre tehát, ha Szt. István életében Csehországba menekült is, onnan Bretislaw és Péter szövetezése következtében távoznia kellett. Vazul megvakítá áról pedig csak éppen azelőtt beszél az altaichi évkönyvek írója, tehát, ha róla volna szó, ezt a fontos körülményt semmiképpen sem hagyná felemlítés nélkül. A régi évkönyvírók előtt ugyanis az ilyen érzelmi részletek mindennél súlyosabbak. — Karácsonyi (Az Árpádház második elágazása. Turul, 1890. 52.) úgy véli, hogy Szár-László Domszló nevezetű fiáról van itt szó. Ez a feltevés legalább is nincs ellentétben a viszonyokkal. — Magának a hírnek azonban nem tulajdoníthatunk jelentőséget abban az irányban, hogy mennyire nem kellett Péter az országnak. Természetes, hogy az alsóbb osztálynak nem kellett, hiszen ezért indult meg a mozgalom; de lám Abáért sem kelkesednek, mert nem kapnának Henrik ajánlatán akkor, a mikor Aba még erősen áll.

² Herim. Aug. Ad ann. 1043.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1043.

³ I. m. II. 18.

⁴ *Annales Sangall. M.* Ad ann. 1043. Fentebb már foglalkoztunk a »praevaricator« jelzővel.

⁵ I. m. I. 263. — Horváth Mihály nyomán Pór Antal (*Szt. István király.* Történelmi tanulmány. Pest, 1871. 142. l.) még erősebben rámutat

szene is, érinti a dolgot Szabó Károly is,¹ de el kell siklaniok észrevételeik felett, mert különben ellentétbe kerülnek a hagyományos feljegyzésekkel és az azokon alapuló fejtegetéseikkel. A mozgalom által felszínre vetett, vagy helyesebben a mozgalom hátán ügyesen nagyra nőtt Aba trónja tehát semmi esetre sem nyugodhatott biztos alapokon, a mint azt Marczali véli. Ezt a feltevést egyébiránt ő maga is erősen meggyengíti, mondván, »hogy az Aba nemzetséget nem számították az igaz magyarokhoz, ez meg viszont különbnek tartotta magát a többinél.«² Mi is rámutattunk már arra, hogy az ország világi és egyházi nagyjai úgy egészben Péter mellett voltak. Az Abának kedvező hagyományok is éles szavakkal emlékeznek meg az előkelők s az Aba közötti ellentétről: »Rex Aba... arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum servis... nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune... nobiles... contemperet, et cum rusticis ignobilibus ederet.«³ Azaz: Aba minden ereje az alsóbb rétegekben volt. A tömeg ereje előtt egyelőre a nagyok is kénytelenek meghajolni. A tömeg lelkesedését azonban hamarosan lelohasztja az a körülmény, hogy a törvényes trónörökösök helyett Abát kapta, a ki a németekkel szemben megnyilvánult tehetetlenségével kárt és szégyent hozott az országra. Az előkelők nyomban felhasználják ezt a hangulatváltozást. Megindul a mozgalom Péter visszahelyezése érdekében.⁴ Aba kegyetlen szigorral akarja megfélemlíteni az urakat, de ezzel csak a saját bukását sietteti. III. Henrik az Aba elleni mozgalomra támaszkodva, visszahozza Pétert, a véletlenül felszínre jutott, de mindenképpen gyengének bizonyult Aba pedig az alsóbb rétegektől is cserben hagyatva pusztul el.⁵

Henrik, miként előde is, a magyarok elleni háborút mindig nagy erővel viselte. Ezuttal azonban — a mint a kútfők is szinte megkülönböztetett súlylyal kiemelik⁶ — roppant csekély

a »nemzeti pártra«. Egészében azonban megmarad a korábbi írók álláspontján.

¹ I. m. 23.

² I. m. II. 14.

³ *Chron. Pict.* c. 45.; *Chron. Bud.* p. 82—84.; *Kézai* c. 26.; *Thuróczi* c. 37.

⁴ »Item in Ungaria prorupit discordia intestina, quae iam diu in abditis fuerat conflata, scilicet contra iniustum regem iusta coniuratio, ut non digne exaltatum digna deponeret humiliatio. Conspiraverant enim plerique principes...« (*Annales Altah. M.* Ad ann. 1044.)

⁵ Kandra Kabos (*Aba Samu király*. Budapest, 1891.) színes rajza Abáról messze esik a tört. valóságtól. A feldolgozott műveket minden válogatás nélkül követi. Fessler nyomán (I. 414.) még az oláhokról sem feledkezik meg. (52. l.) Így jár el a források mérlegelésénél is.

⁶ Herim. Aug. Ad ann. 1044.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044.

erővel támadta meg Abát s mégis fényes győzelmet aratott. Ha ezt a hírt elfogadjuk, — s egészében nem is tehetünk ellene kifogást — akkor joggal feltehetjük, hogy Abát nem pusztán német, hanem német és magyar hadak verték le *az ország olyan vidékén, a mely a németekre nézve minden más alkalommal kedvezőtlen csatatérnek bizonyult.* De a feljegyzések is megemlítik úgy mellékesen, hogy már előzőleg sokan a németek oltalma alá helyezkedtek, a kiknek kiadatását követelte Aba.¹ Némileg más formában a mi hagyományaink is tudnak erről. Ugy adják elő, hogy Aba hadainak jó része a csata hevében pártolt át Péterhez.²

Ám a felforgatott ország nyugalalmát többé már Péter sem állíthatta helyre. Mélyen meg volt alázza az ország is, a királya is. Ha a teremtó minden kormányzati bölcsességgel meg is áldotta volna Pétert (a mint hogy éppen ez irányban nem áldotta meg), a megengesztelődés még akkor sem hozhatta volna egymáshoz közelebb a nemzetet s királyát, mert német őrség³ maradt itt: oltalmazni a már másodízben összetört trónt s figyelmeztetni a rajtülőt az iránt való kötelességeire, a kinek a reparációt köszönhette. Ezekkel a nagy ellentétekkel csak ravasz, cselszövényes ember birkózhatott volna meg úgyahogy. Péter katonás, hódító uralkodónak indult, a ki maga mögött hitte minden merész vállalkozásában a katonás nemzetet is. S az történt vele, hogy nagy terveinek közepette szárnyaszegetté lett, büszkeségében, nyakasságában minden oldalról megaláztatott: csalódott a nemzetben, lekötelezettjévé lett ellenségeinek.

Ezek után már minden valószínűség megvan arra nézve, hogy az önmagával meghasonlott, vágyaiban tétlenségre kárhoytatott király bosszúálló volt, talán féktelen is és kegyetlenül bünteté a vele elégedetlenkedőket. Most már a mi krónikás feljegyzéseink sem általánosságban vádolják, hanem nevekkal és esetekkel is szolgálnak.⁴ És joggal hihetjük, hogy annak a sötét rajznak, a melyet Péterről nyújtanak, ez alkotja a történeti magvát.

Abban az időben, a mikor nálunk a betű még a legfontosabb eseményeket sem kötötte papirhoz, Péter uralkodásából természetszerűleg ezen zordonabb részeknek kellett a nemzet

¹ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044.

² Kézai c. 26.; *Chron. Pict.* c. 45.; *Chron. Bud.* p. 84.; Thuróczi c. 37.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044.; *Annales Sangall M.* Ad ann. 1044. (Nagyon tartalmatlanul.)

³ *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044.; *Chron. Pict.* c. 45.

⁴ *Chron. Bud.* pp. 90—91.; Thuróczi c. 39.; *Chron. Pict.* c. 47.; Kézai c. 27. (Igen röviden beszéli el.)

emlékezetébe bevésődniök. A kikerekítést, a kiszínezést elvégezték a múlt századok. Hazánk egy olyan korszakában aztán, a mikor ugyancsak gyűlöletesek lehettek a németek, végleges formát nyert a megterebélyesedett hagyomány, de semmi esetre sem eredeti, népies alakjában, hanem tudálékosan megrendszabályozva, a mennyiben az altaichi évkönyvekkel is ismerős feljegyző jól-rosszul ezt is, azt is összeegyeztetni iparkodott.

DR. GOMBOS F. ALBIN.

A BUDA MELLETTI SZENT-LŐRINCZ PÁLOS KOLOSTOR TÖRTÉNETE.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Most már, miután röviden előadtam a pálos-rend megalakulását, elterjedését és szervezetét a középkorban, hozzáfoghatok annak a feladatnak a megoldásához, melyet jelen írásomban magam elé tűztem, hogy ismertessem a Buda mellett, Szent Lőrincz tiszteletére épült pálos kolostor történetét, birtokviszonyait, a benne élt és névszerint is ismert szerzeteseket.

A Buda melletti Szent Lőrinczről nevezett kolostor a pálos kolostorok feje volt ; így nevezik maguk a pálosok is.¹ Ezt a kolostort Lőrincz, a rend negyedik provincialisa alapította.² Az alapítási évet nem tudjuk pontosan. Az biztos, hogy 1300 és 1304 között történt, mert 1300-ban lett provincialis Lőrincz és 1304-ben már ide helyezte át a nagykáptalanokat Szent-Keresztről, a hol eddig azokat tartották.³ Természetesen az épületek jó részének is készen kellett ebben az időben lennie.

Lőrincz igen jól választotta meg a helyét annak a kolostornak, mely nevét volt hivatva megörökíteni. Buda mellett alapította, a mely várost már fekvése is fővárosnak teremtett s mely ekkor kezdett országos szerepet vinni. A mai »Szép Juhászné«-hoz címzett mulatóhely előtt feküdt a *Hárshegy* délnyugati oldalán.⁴ Ezt a helyet a középkorban *Nándorhegynek* is hívták, mint egy 1412-i oklevélből kitűnik. *Anna* asszony ugyanis több kolostornak hagy végrendeletében, többek közt : . . . a nándorhegyi Szent Lőrincz kolostorának . . . 3 mérföldnyire a budai alsóváros-

¹ DL: 8884 . . . claustrum nostrum principale in honorem beati Laurency martiris prope Budam fundatum. Gyöngyösi krónikája pedig így nevezi : monasterium principale et caput ordinis (3-ik példány 238. l.).

² Eggerer 97. Gyöngyösi XVIII.

³ Gyöngyösi XVIII.

⁴ Kupp : Buda-Pest és környékének helyrajzi története. 189.

tól.¹ Mint Eggerer mondja, a várostól nyugatra feküdt, falai egész nap a város felett fénylettek, este pedig karcsú árnyéka egészen a városig nyúlt le.²

Mint említettem, Lőrincz kezdte építtetni »Isten tiszteletére és nevének dicsóságára«.³

A kolostor hamarosan felépült és megnagyobbodott Károly Róbert király, *Óvári János* pozsonyi gróf és *Velencei Pál* budai polgár bőkezűsége folytán. Ez azonban inkább a kolostor birtokviszonyaira vonatkozik, azért majd ott tárgyalom bővebben, itt pedig mindjárt rátérek a kolostor élete folyamának előadására.

1304-ben ide helyezte Lőrincz a nagykáptalant. Ez nagyon fontos dátum a kolostor életében, mert ez által lett a rend főkolostorává. Nagykáptalant ugyan évenként tartottak,⁴ de különös említést csak azokról találunk a pálosok irataiban, melyeken valami nevezetesebb dolog történt.

Ilyen volt az, melyet 1309-ben május 23-án tartottak. Ez év február 12-én engedte meg nekik Gentilis bíbornok, hogy nagykáptalanaikon egyéb szabályokat is rendelhessenek el Szent Ágoston regulán kívül, melyet még 1308 decz. 13-án megadott nekik. Ennek alapján ült össze 1309 május 23-án Lőrincz elnöklelete alatt az a nagykáptalan (Eggerer szerint congregatio patrum universalis), mely aztán megalkotta a rend törvényeit, a constitutiókat.

Ezek a constitutiók ma is megvannak. Tulajdonképen a nagyon is szűk szavú regulát kibővítik, megszbaják az egyes tisztviselők és az összes rendtagok jogait és kötelességeit. Most ismert alakja vagy 70 szakaszt tartalmaz, ezek közt sok a későbbi betoldás is. Lényegében azonban az itt hozott határozatok alkották a constitutiót mindvégig.⁵

¹ DL: 9927... Item Sancti Laurency de monte Nandor... trium miliarium de subcastro noui montis Pesthiensis...

² Eggerer 100.

³ *Gyöngyösi* XVIII.

⁴ *Gyöngyösi*: Declarationes constitutionem Rubrica II.

⁵ Én eddig két példányban ismerem. Az egyik egy 1520 körüli nyomtatvány: *Gyöngyösi*: (Incipiunt) declarationes constitutionum stb.; ebben sorban vannak az egyes szakaszok (rubrica) magyarázatokkal kísérvé. A másik példány egy XV. századból való codex. A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításában van a 30. szám alatt; a catalogus »*Rituale Paulinorum*«-nak nevezi, mert az eleje az utolsó kenet és a temetés szertartásait írja le. A 8a. lapon kezdődik Szent Ágoston regulája *Hugo a Sancto Victore* magyarázataival, a mely egészen a 35a. lapig tart. Itt olvasható: »Incipiunt constitutiones fratrum heremitarum Sancti Pauli primiheremite Regulam beati Augustini episcopi professorum.« és tart egész a codex végéig. A 62b. és 63a. lapokon egyes 1408. évi határozatok vannak bevezetve. Ez mutatja a codex keletkezésének idejét is. 1408 után készült, de nem sokkal később, mert az 1408. statutumok már benne vannak, de későbbiek nincsenek.

Az évről-évre tartott nagykáptalanok sorában rendi szervezet szempontjából kiváló jelentőségű az is, melyet 1330-ban tartottak; ekkor választották az első generálist, ezóta lett Szent-Lőrincz a generális székhelye. Ennek az évszámnak kimondásánál nem mulaszthatom el egy közkeletűvé vált tévedés helyreigazítását.

A pálosokról szóló összes művek, melyeket eddig ismerek, az első generálisválasztást 1319-re teszik és Lőrinczet mondják a rend első generálisának.

Ennek a hibának forrása, mint eddigi vizsgálódásaim alapján megállapíthattam, Eggerer műve. Ő ugyanis »*Fragmen panis corvi*«-jának 107—109. lapjain idézi XXII. János pápa bulláját, melyben az Károly Róbert pártfogására megengedi a pálosoknak, hogy generálist válasszanak, ki felettük a visitatiót gyakorolja. Ennek az oklevélnek kelte Eggerernél ez: »*Datum Avennione decimo sexto kalendas Decembris, pontificatus nostri anno tertio Incarnationis vero Dominicae 1319.*«

Ez azonban hibás; a helyes keltezés 1329 nov. 16. Az »*Inventarium Privilegiorum*«-ban megtalálható ez a bulla két későbbi pápa megerősítő átírásában és ezek 10 évvel későbbi dátumot mondanak. Az eredeti bullát Eggerer sem látta, sőt nem is láthatta; maga írja Németországi Miklós generálisról, hogy VI. Kelemen pápával 1343-ban újra kiadatta XXII. János pápa bulláját, mert az eredeti elveszett; ¹ éppen ezért ő is a budai káptalannak egy 1365-i átíratából közli. VI. Kelemen bullájának másolata megmaradt. Elmondja ebben a pápa a pálosok kérésének tartalmát, mely szerint kérték őt a pálosok, hogy adja ki nekik újra elődének, XXII. Jánosnak bulláját, mivel az elveszett; ő teljesíti kérelmüket és a registrumokból kiállíttatja újra a kért oklevelet. Ennek a registerből átírt bullának datuma ez: »*Datum Avennione XVI. Decembris Pontificatus nostri anno tertio decimo.*«² Átírta ezt a bullát V. Orbán is; az ő átírásában is a 13-ik uralkodási év van.³ Közli *Theiner* is az eredeti pápai registerekből⁴ ugyanezzel a dátummal. Különbözik a szöveg mind a négy helyen azonos, csak a keltezésben van eltérés Eggerernél.

Hogy Eggerer évszáma hibás, az kitűnik saját művéből. Alig pár lappal odább ⁵ idézi XXII. Jánosnak egy másik bulláját is 1327-ből, melyben megbízta a pápa a *kalocsai* érseket, a *garamszent-benedeki* és *szekszárdi* apátot, hogy vizsgálják meg a pálosok

¹ Eggerer 125. V. Orbán megerősítését *Gyöngyösi* is említi XXI.

² *Inventarium Privilegiorum* II. f. 16.

³ *Inventarium Privilegiorum* II. f. 33a.

⁴ *Theiner*: *Mon. Vet.* I. 522.

⁵ Eggerer 116.

vagyoni helyzetét. A bulla szerint ugyanis Károly Róbert kérte a pápát, hogy erősítse meg a pálosokat Szent Ágoston reguláinak használatában, a mit már Gentilis megadott és engedje meg nekik, hogy generálist válaszszanak maguknak, ki felettük a püspökök helyett a joghatóságot gyakorolja. Azért rendeli el a vizsgálatot, hogy lássa, vajjon teljesítheti-e kérésüket? Ez az oklevél azonban csak abban az esetben lehet hiteles, ha a másik oklevél később kelt, mert lehetetlenség, hogy a pápa tudakozódjék azután, vajjon megadhat-e egy kegyet? holott már 8 év előtt megadta.

Közül Eggerer XXII. János pápától még egy harmadik oklevelet is 1323-i datummal; ebben a pápa az *esztergomi* és *kaloicsai érseket* meg a *székesfehérvári* prépostot a pálos-rend védőivé teszi. A kérelem tartalmának elmondásánál világosan a pálosok »*prior provincialis*«-áról beszél, pedig a pápai bullák mindig helyesen címезtek s később tényleg mindig generálisról beszélnek. Ez az adat is arra mutat, hogy 1319-ben még nem volt a pálosoknak generálisuk.¹

Ezek után kimondhatjuk, hogy Eggerer tévedett,² mikor az első generálisválasztást 1319-re teszi, mert az valószínűleg 1330-ban történt.³ Mely napon, nem tudjuk, lehet, hogy a generálisválasztás későbbi rendes napján, pünkösöd vigiliáján.

Eggerernek az évszámaban való tévedése magában foglalja a tévedést az első generális személyére nézve is. Mert ha az első generálist 1330-ban választották, akkor az nem lehetett Lőrincz, ki már 1325-ben meghalt,⁴ hanem csakis utóda *István*, ki 1325-től 1330-ig vezette a rend kormányát.

1325—1330 elejéig mint provincialis, ezután pedig, még ez évben bekövetkezett haláláig, mint generális.

Eggerer, mikor az 1319-es évszámot megállapítja, vitatkozik Gyöngyösivel. Idézi krónikáját s egyúttal támadja is, mert

¹ Eggerer 110—112. *Inventarium Privilegiorum* II. f. 24a. Hogy ez a legrégebb, a pálosokra vonatkozó pápai kiadvány, mutatja az elnevezés is: »Fr tres S. Pauli primi Eremitae alias dicti de Sancti cruce in Eremo«; ez a név csak itt és Gentilis bíbornok leveleiben olvasható.

² Tévedését annál is inkább rossz néven vehetjük (bár káptalani átirást idéz), mivel ismerte az *Inventarium Privilegiorum*ot, hol, mint említettem, két későbbi bullában is megtalálható. Hogy ismerte az *Inventarium*ot, bizonyítja annak utolsó, már a kötéshez tartozó levelén ez a bejegyzés: »Fr. Andreas Eggerer O. S. P. P. E. praesbyter. Anno 1648.«

³ 1330-ra azért teszem, mert az oklevél dátuma már november 16-át mutat; vegyük ehhez hozzá, hogy a bulla kiállítására is kellett idő, azonfelül Avignonból Szent-Lőrinczre az út is hosszú volt, tehát nem valószínű, hogy a pálosok már 1329-ben tudomást vettek volna róla.

⁴ Eggerer 113. *Gyöngyösi* szerint 1325-ben Istvánt választották rendfőnökké, a mi szintén arra vall, hogy Lőrincz 1325-ben halt meg. XXI.

ellenmondást fedez fel benne.¹ Pedig Gyöngyösi nem téved, csak nagyon homályosan fejezi ki magát. Gyöngyösi ezt mondja: »1300-ban az esztergomi Lőrincz testvér választatott generálissá.«² Később pedig ezt írja a korbéli események közt: »1317-ben pápává választották XXII. Jánost, a ki azokat a kiváltságokat, melyeket Gentilis adott, megbővítve megerősítette és megengedte, hogy Magyarországon generálist válaszzanak, a mint tüstént írom.«³ Idézi mindkét helyet Eggerer, de ferdítve. Az első részt 1317-ről idézi, holott a legrégibb kézirat világosan 1300-at ír, a második idézetnél pedig elhagyja az »ut statim scribetur«-t, a mi pedig Gyöngyösinél nagyon fontos. Ő ugyanis a következő fejezetben említi, hogy István provincialis alatt XXII. János megerősítette a rendet és megengedte a generálisválasztást.⁴ Erre a két hibás idézetre támaszkodva támadja Gyöngyösit Eggerer, nevetségesnek tartván, hogy valaki pápai kegyosztó bullát adhasson ki, mielőtt pápa lett volna. Pedig Gyöngyösi, helyesen idézve és helyesen értelmezve, nem téved, míg a jó Eggerer minden éleselméjűsködése mellett is elkövette azt a hibát, a mivel Gyöngyösit vádolja,⁵ miként előbb kimutattam. Gyöngyösi nagyon jól ismerte a pálosoknak szóló pápai okleveleket, azoknak későbbi, szintén pápai megerősítéseit, sőt hazai átírásait is mindig figyelemmel kíséri. Legfeljebb e helyen rossz terminológiáját lehet szemére vetni, a mennyiben Lőrinczet »prior generalissá« választatja. De viszont megesik vele, hogy generálist csak provincialisnak tesz meg, pl. 1367-ben Pétert.⁶ Azonban Eggerer hibás adata ment át a köztudatba, mert ez látott nyomtatásban napvilágot, míg Gyöngyösi krónikája ma is csak kéziratban van meg; azonfelül Eggerer sokkal nagyobb tekintéllyel lép fel, közöl egy egész pápai oklevelet, míg Gyöngyösi e nagyfontosságú tényt csak mellékesen érinti.⁷

¹ Eggerer 106.

² Gyöngyösi XVIII. »Fr. Laurencius Strigoniensis eligitur in priorem generalem. Anno domini 1300.«

³ Gyöngyösi XX. »Anno 1317. Johannes XXII. eligitur in papam et illas gracias, quas Frater Gentilis prefatus concesserat, uberius concessit, insuper ut in hoc regno Hungarie prior generalis eligi possit, de benignitate sua indulsit, ut statim scribetur.«

⁴ Gyöngyösi XXI.

⁵ Eggerer 106.

⁶ Gyöngyösi XXX.

⁷ Mennyire elterjedt Eggerer hibás adata, példa rá a cenzsztochowai falfestmény. A kolostor második emeleti folyosóján le van festve Lőrincz s alatta a feliratban: »... primus ordinis generalis creatur anno 1319.« [Ballagi: Magyar tárgyú emlékek Orosz- és Lengyelországban. (Arch. ért. 1888. évf. 252. l.)] Dr. Nyári Sándor: »A cenzsztochowai pálos kolostor és magyar műemlékei« című művében ezeket a képeket a XVII. század második felére teszi s így érthető ez a hiba.

Ettől kezdve jó ideig nem tudunk a szent-lőrinczi kolostorról semmi különöset. Éltek magányukban csendesen, »örökké szolgálván Istennek«. Legfeljebb pár nagykáptalan évszámát idézhetném, melyeket ismerek a hozzáfűződő határozatok folytán; de mivel ezeknek a kolostor történetéhez semmi közük, elhagyom őket. Eggerernél találtam feljegyezve, hogy Károly Róbertnek kedvelt kolostora volt Szent Lőrincz.

Gyakran meglátogatta az itt élő szerzeteseket, máskor meg saját asztaláról küldött nekik ételt. Lőrincz provincialist különösen kedvelte. Mikor haldoklott, a nádorispánnal együtt megjelent ágyánál.¹

Két és egy negyedszázados életének legnagyobb ünnepét 1381-ben ülte a szent-lőrinczi kolostor. Ekkor, november 14-én helyezték itt el nemcsak a kolostornak, hanem az egész rendnek is egyik legnagyobb kincsét, Remete Sz. Pál testét, kit a pálosok, mint atyjukat, rendjük alapítóját tiszteltek. Ezt az eseményt Gyöngyösi csak röviden említi, hozzátevén, hogy ez az ereklye-elhelyezés »szép stílussal« meg van írva a breviariumban.²

Én itt ezt a breviariumot használom, mint forrást.³ E szerint: Szent Pál testét *Manuel császár* vétette ki sírjából és *Konstantinápolyba* vitette 1169-ben,⁴ hol aztán sokáig őrizték.⁵ Később *Lancio Jakab* velencei polgár a Szent iránt való kegyeletből elhatározta, hogy az ereklyét *Velence* számára megszerzi és oda viszi át. Elment tehát Konstantinápolyba és hosszas alkudozások után meg is kapta 1240-ben.⁶ Velenczében aztán a tanács határozata folytán *Szent Julián* vértanú templomában helyezték el. Évek multával, mikor már az Istennek szentül szolgáló remeték száma Magyarországbán nagyon megszaporodott, Nagy Lajos király háborúba keveredett a velenceiekkel, azokat négy évi

¹ Eggerer 113.

² Gyöngyösi XXXV.

³ Ez a breviarium megtalálható az Egyetemi könyvtárban Ae 4466. jelzet alatt; *Liechtenstein Péternél* adták ki 1541-ben. Nov. 14-ére a 431a. lapon olvasható: »In translatione Sancti Pauli primi eremite.« Az esemény a nocturnusok lectioiban van elbeszélve. Van még két forrás ezeken kívül. Az egyik egy névtelennek feljegyzése, melyet *Fuhrmann* pálos adott ki, »Anonimi Hungarici historia de translatione S. Pauli Thebai cognomento primi Eremitae« című művében. A másik az *Érdy-codex*, mely szintén elmondja ezt az eseményt igen bőven.

⁴ *Pámer*: Remete Sz. Pál és a Pálosok. (*Kath. Szemle* 1907. évf. 914. és 917. l.)

⁵ A »*Triakontophylos*« templomban, a mai »*Gül Dsamissi*« mecsetben. *Ipolyi*: Adalékul a pálosok magyar történetíróhoz. (Magyar Sion 1863. évf. 104. l.), továbbá *Ipolyi*: Magyar ereklyék (*Arch. közlemények* III. k. 107. l.)

⁶ Anonymus Hungarus mondja ezt az évszámot, a pálos breviarium évszámot nem említi.

harcban megtörte s már városukat is csaknem elfoglalta, míg végre több fejedelem közbelépésére velük békét kötött, melynek értelmében évi adóra kötelezte őket. De nagyon szíven feküdt, hogy megszerezze Remete Szent Pál testét, melyet fainak megígért.¹ Elküldte ebben az ügyben *Alsáni Bálint* pécsi és *Horváthi Pál* zágrábi püspököt több előkelő emberrel, kik nemcsak Szent Pál testének átadását eszközölték ki, hanem még az Aprószentek közül is kettőnek az ereklyéit. Mivel azonban ezek az ereklyék, különösen Szent Páléi, a velencei nép előtt nagy tiszteletben álltak, nem merték nappal elvinni, nehogy lázongás legyen belőle, hanem éjjel hajóztak el vele. 1381 október 4-én indultak el Velenczéből az ereklyékkal s egyenesen Budára vitték. Itt a szent remete teste elé nagy néptömeg vonult ki, melynek kíséretében a királyi kápolnába vitték, hol egy ideig a pálosok őrzete alatt köztiszteletre tették ki. Innét nov. 14-én *Demeter* esztergomi bíboros érsek a püspökök segédlete mellett fényes körmenetűl kísérve Szent-Lőrinczre vitte s ott elhelyezte. Ezt a napot, nov. 14-ét aztán a pálosok nagy ünneppé avatták.

Az ereklye azonban nem volt teljes. A fej állítólag még Konstantinápolyból Rómába került.² Mikor Nagy Lajos átvette, egyik kezéről is hiányzott három ujj. Ezt a körülményt arra használta fel a király, hogy hivatalos bizonytságot szerezzen arra nézve, hogy az átadott csontok tényleg Remete Szent Pál ereklyéi.³

1749-ben *Flaminius Cornelius* velencei szenátor tagadta az átadott ereklyék valódiságát. Szerinte azok most is ott vannak a Szent Julián templomban, a magyarokat rászedték holmi idegen csontokkal.⁴

Az ő művének czáfolatára adta ki Fuhrmann idézett munkáját. Áldásy is valódiaknak tartja az ekkor átadott ereklyéket.

A Szent Pál ereklyéi körül történt csodák hírére sűrűn látogatta az ország jámbor népe a szent-lőrinczi kolostort, melyet részben ezért tüntettek ki a pápák annyi búcsúengedéllyel.

¹ Ugyanis mielőtt megkezdte volna a háborút, *Mária-Nostrán* járt és ott megígérte, hogy ha szerencsével végzi be a háborút, elhozza a pálosoknak Remete Szent Pál testét. Egy szentéletű pálos meg is jövendölte győzelmét és botját a földre tűzte, mely mindjárt kihajtott és gyökeret vert. Ez a fa sokáig állt ott s *Lajos fája*-nak nevezték. A török rombolás idején pusztult el. Eggerer: 161.

² Fuhrmann i. m. 156. l. 1736-ban találták meg a S. Stephani rotundi templomnak egy régi oltára alatt Szent Pál jobb állcsontját (Fuhrmann i. m. 157. l.). Figyelemre méltó, hogy éppen ez volt a pálosok régi temploma Rómában.

³ *Áldásy*: Alsáni Bálint (*Magyar Történeti Életrajzok* 1903. évf. 1. füzet 83. l.)

⁴ »*Ecclesiae Venetae antiquis monumentis Venetis*» czímen idézi művét Fuhrmann.

Igy V. Márton pápa 1418 febr. 6-án 3 évi s ugyanannyiszor 40 napi bűcsút ad mindazoknak, kik évenként meglátogatják Szent Lőrincz és Szent Pál kolostorát Buda mellett, a hol Szent Pál ereklyéit őrzik.¹

1422 jun. 23-án pedig *Palacios Ferdinánd*, lugoi püspök és pápai követ ad 40 napi bűcsút azoknak, kik meglátogatják a szent-lőrinczi kolostorban Szent Pál kápolnáját, hol az ereklyéket őrizték.²

1434-ben a generális kér Szent-Lőrincz részére bizonyos ünnepeken bűcsút, a mit a pápa meg is ad.³

1439 augusztus 8-án maga *Erzsébet* királyné kér a szent-lőrinczi kolostornak az év egy napjára 7 évi bűcsút.⁴

1471 jul. 8-án is van egy bűcsüengedélyünk. Ekkor a pálosok kértek bűcsút 10 főbb kolostoruk részére, természetesen köztük van Szent Lőrincz is.⁵

Ezekon kívül azonban homály takarja a kolostor történetét hosszú ideig. Okleveles adataink birtokviszonyokra vonatkoznak, ezeket tehát ott tárgyalom. Gyöngyösi feljegyzései pedig inkább személyi természetűek erről a korról. De ezek az apró, elszórt adatok is azt mutatják, hogy a királyi kegy folyton kísértte a kolostort. Zsigmond és utódai adományokkal tüntették ki, hogy megbírja a nagykáptalan költségeit.

Csak *Hunyadi János* idejében volt némi összeütközésük a kormányzóval és az országtanácssal. Zsigmond király 1433-ban a *dömösi prépostságba* »*A Szent-Szűznek az olajfák-hegyéről nevezett szerzeté*«-t telepítette. Ezek azonban 1446-ban lemondtak róla IV. Jenő pápa előtt. Az egyházi törvények szerint így ez a javadalom a pápai adományozás körébe esett. *Kaposi Bálint* pálos szerzetes, római magyar gyóntató kieszközölte a pápánál, hogy az 1446 augusztus elején a dömösi monostort a pálos-rendnek adományozta.⁶

A bullát azonban nem állították ki mindjárt s IV. Jenő közben meghalt. *V. Miklóssal* állította ki Bálint a bullát s hogy könnyebben végrehajtható legyen, a dömösi prépostságot mindjárt pálos perjelséggé változtatta át a pápa s perjellé Kaposi Bálintot nevezte ki 1445 november 25-én.⁷

¹ Monumenta Romana Episcopatus Wesprimiensis III. k. 6. l. Mióta Szent Pál teste itt pihent, többször találkozunk vele is, mint a kolostor védőszentjével.

² U. o. III. 31. l.

³ U. o. 99. l.

⁴ U. o. 108. l.

⁵ U. o. 210. l.

⁶ U. o. III. 127.

⁷ Mon. Rom. Ep. Wespr. III. 131.

Ebből azonban zavar lett, mert itthon Hunyadi János kormányzó a Zsigmond-kori gyakorlatra támaszkodva *Bothos János* ítélmesternek adta, kit a dömösi prépostság javaiból alapítandó budavári prépostság prépostjával szemelt ki. Mikor 1449 tavaszán Bálint hazajött, hogy jogait érvényesítse, akkor tudta meg, hogy voltaképen hogy áll az ügy. Jogai védelmére egyházi átokkal is sujtotta ellenfelét, a mi aztán közfelháborodást szült. Az ország-tanács azt hitte, hogy Kaposi Bálint háta mögött tulajdonképen az egész rend áll, azért megidéztek a szent-lőrinczi kolostor előjáróit és azzal vádolták őket, hogy az ország szabadságai és kiváltságai ellen törnek. Ezek azonban ártatlanoknak vallották magukat az egész ügyben, erősítgetvén, hogy Bálint az ő tudtuk nélkül ment bele ebbe a dologba.¹

Végre is úgy egyeztek meg, hogy Kaposi Bálint lemondott Dömösről, a pápa pedig teljesítette a rendek kérését, mint saját elhatározását.²

Fény és dicsőség dolgában azonban, úgy látszik, a legmagasabbban Mátyás király korában állt a szent-lőrinczi kolostor, mikor többször volt alkalma falai között tisztelni magát a királyt is, ki sokszor átrándult a csendes remetekolostorba, különösen *Gergely* generalatusa idején. Hogy miért kedvelte annyira Mátyás e kolostort, annak némi magyarázatát megtaláljuk Gyöngyösi Directoriumában, mikor inti a vicarius generalist, hogy a nagyok kegyének megnyerése végett azok körébe tanult és szentéletű embereket küldjön, különösen azonban Rómába és Szent-Lőrinczre.

Szívesen elbeszélgetett Mátyás király a tudós, jámbor életű szerzetesekkel, kik közül többet udvarába barátai közé fogadott, pl. *Gergelyt* és *Mihály* doctort. Körülsétálgatott a kolostorban, sőt, mint *Eggerer* mondja, »lelkét felüdíteni a borospinczébe is lement«.³

Egyik ilyen látogatásakor esett meg vele, hogy mikor kíséretével be akart menni, a kapus ragaszkodván a rend szabályaihoz, nem engedte be, míg előljárójánál jelentést nem tett. Ez restellte a dolgot s mentegetődzött; a király azonban nem vette zokon az esetet, hanem még buzdította környezetét, vajha ők is oly hívek lennének hozzá, mint e szerzetes a szabályokhoz és feljebbvalójához.

¹ *Schwandtner* : *Scriptores Rerum Hungaricarum* II. 86--87. Hunyadi János 1450 június 16-án kelt levele követéhez. Továbbá ugyanott 88. Hunyadi János levele ugyancsak 1450 jun. 16-án Kaposi Bálinthoz.

² Az egész ügyet l. *Fraknoi* : A magyar királyi kegyúri jog Sz. Istvántól Mária Teréziáig 163—173. I.

³ *Eggerer* 237.

Máskor megint a király, személyesen akarván meggyőződni a pálosok jámborságáról, titkon ment be a kolostorba. Azoknak, a kik felismerték, megtiltotta, hogy tudassák jelenlétét az előjáróval és így sikerült neki észrevétlenül lepni meg őket az éjjeli choruson.

Éppen az ostromzás (disciplina) ideje volt, a vicarius végig korbácsolta az egész conventet. A király nem találta igazságos dolognak, hogy ő elkerüli az ostromzást; a körülötte lévők azonban megnyugtatták erről és tényleg, miután végzett a vicarius, átadta az egyiknek a korbácsot és türelemmel fogadta ő is a csapásokat. Megindult a király ily nagy önmegtagadáson és elhatározta, hogy *Fejéregyházon* kolostort alapít részükre. Szándékát keresztül is vitte, azonfelül eltöröltette a pápával a *zsámboki* és *csúthi* premontréi prépostságokat és a *szent-jogi* benzés apátságot és helyükbe pálosokat vitt.

Csodás esemény is jegyez fel a pálosok krónikája Szent-Lőrinczről Mátyás király idejében. 1475-ben, mikor Mátyás király a török ellen hadba indult, a szent-lőrinczi pálosok imáiba és Szent Pál pártfogásába ajánlotta vállalatát. S tényleg Szent Pál napján verte meg Moldvában Ali béget.¹ 1480-ban pedig Buda egész vidékén nagy szárazság volt, úgy hogy a nép már kétségbe esett. Kérte ekkor a király a pálosokat, hogy imádkozzanak esőért. Gergely generális engedett a felszólításnak és a kolostor összes lakóival nagy néptömeg részvétele mellett körmenetet tartott Szent-Lőrinczről Budára, hol a királyi kápolnában miséztek. Utána a király vendégül látta őket a *Zsigmond-palotában*, a honnan megint körmenetben tértek vissza kolostorukba. Alig hogy hazaértek, elkezdett esni az eső. Ezóta a nép »az esők osztogatói«-nak nevezte a szent-lőrinczi kolostor lakóit.²

Mátyás király kiváltságok alakjában is éreztette kegyét a szent-lőrinczi kolostorral. 1466 jun. 13-án *pallosjogot* ad neki. A közbiztonság védelmére megengedi a király a szent-lőrinczi pálosoknak, hogy birtokaik területén, bármely megyében legyenek is azok, kereket, karót s egyéb kínzó eszközöket állítsanak fel és a latrokat, éjjeli rablókat, gyujtogatókat, méregkeverőket, bűbajosokat és egyéb gonosztevőket ott helyben elfogván felakaszthassák, kerékbe törhessék, lefejezhessék, megégethessék vagy bármi módon kivégezhessék az ország szokásai szerint, bűnükhöz képest.³ Eggerer ennél a privilegiumnál megjegyzi,

¹ Eggerer 240. l.

² *Gyöngyösi* LXIV. Eggerer 246—47.

³ DL: 16297.

hogy bár a szent-lőrinczi pálosok kérésére, nekik adja a király, a gyakorlatban azonban az egész rendre szólt.¹

1467-ben aug. 11-én pedig a szent-lőrinczi és egyéb kolostorbeli pálosok részére ügyvédül kirendeli Mátyás a királyi ügyek igazgatóját. Az oklevél szerint a szent-lőrinczi pálosok panaszkodtak a királynak, hogy sok birtokperük van a curiában, melyeket részint ők folytatnak mások ellen, részint pedig mások indítottak ő ellenük. Mivel pedig az ő hivatásuk (a többi pálosokkal együtt) az isteni szolgálatban és a szent elmékedésekben való elmerülés és így sem idejük, sem alkalmas emberük nincs a perek vezetésére, minek következtében sok kárt szenvednek. A király úgy igyekezett segíteni rajtuk, hogy a jelen oklevélben kiadta a parancsot *Péczeli* (de Peczel) *Benedek*-nek, a királyi ügyek igazgatójának s vele együtt hivatali utódjainak is, hogy ha a szent-lőrinczi vagy egyéb kolostorbeli pálosok felszólítják, álljanak rendelkezésükre, akár védeni kell ügyüket, akár érdekükben mások ellen pert indítani.²

Ebben az időben a kolostor anyagi viszonyai is javultak, a kolostor megvagyonosodott. Most már hozzákezdhettek, hogy ezt a kolostort méltóvá tegyék főkolostori jellegéhez.

A Mátyás király előtti időből a kolostor felépítésén kívül csak egy, mellékesen odavetett adatunk van arra vonatkozólag, hogy itt nagyobb építkezés volt. *György* generális egy 1403-i oklevelében beszél egy, a Szent-Kereszt tiszteletére emelt oltárról, mely »a mi új egyházunk főoltárának jobb oldalán van«. ¹ Ez a mondat: »a mi új egyházunk« arra mutat, hogy itt építettek abban az időben. Lehet, hogy ez az építkezés is kapcsolatban van Szent Pál ereklyéinek idehozásával.³

Az ismertebb, nagyobb építkezések 1486-ban indulnak meg. Erről az évről jegyzi meg Gyöngyösi, hogy a kolostor költségén felépítették Szent Pál kápolnáját a szent koporsójával együtt a templom északi oldalán egészen az ablakokig; ⁴ ezt a kápolnát a budai származású *Kovács Márton* (fratris Martini Fabri de Buda) szent-lőrinczi pálos költségén *Szalánkeméni* (de Zalonkemen) *János* generálissá választásának idején 1488-ban egyelőre befejezték.⁵ Úgy látszik, hogy végleges befejezést csak 1492-ben nyert e kápolna; már az 1486-i építésnél megjegyzi Gyöngyösi, hogy ezt a kápolnát később, 1492 körül *Tar Albert* ispán fejezte be teljesen. Erről az Albert ispánról is megemlíti a rendbe való

¹ Eggerer 228.

² DL: 16519. Eggerer 229.

³ DL: 8884.

⁴ Gyöngyösi LXVII.

⁵ Gyöngyösi LXVIII.

belépésénél, hogy egész vagyonát a rendnek adta s megépíttette Szent Pál kápolnáját.¹ A kápolnában a Szent ereklyéi díszes márványkoporsóban nyugodtak, melyet *Dénes* testvér, híres pálos szobrász faragott, Gyöngyösi mondása szerint : »csodás munkával, miként mindenki láthatja, a ki megnézi.«² Szent Pál ereklyéit az új márványkoporsóba *Benedek* generalatusa alatt (1492—96) helyeztették el *István* szerémi püspök által.³

Ugyanebben az időben a kolostor épületében is történtek változások. A kolostor csatornája eltömődött a vízből lerakódott kő folytán, azért a jeles pálos építómester, *Kamanczi* János, akkoriban szent-lőrinczi prior, új csatornát ásott, mely körülvette csaknem az egész kolostort ; épített azonkívül egy fürdőházat is.

A templom igazi díszes kiépítésének kora azonban már a XVI. századra esik. Gyöngyösi szerint 1512-ben választották generálissá *Gergelyt*, a ki mindenütt, hol előljáró volt, sokat építtetett. Most, mint generális, a szent-lőrinczi kolostort díszítette fényes épületekkel. Megépíttette a templom szentélyét, hozzá a sekrestyét egy gyülesteremmel együtt, még pedig »*csudálatos szépséggel*«. A főoltárt, az assistálók üléseit és a szentély padlóját színes márvánnyal borította ; ezt az egész munkát öt év alatt végezte be. Ennek a nagymérvű és díszes építkezésnek költségeit *Osvald* és *Lukács* zágrábi püspökök, *Horváth* Pál nádorfehérvári polgár, *Gergely* budai kanonok, *János* erdélyi vajda és más jámbor férfiak végrendeleti hagyatékaiból fedezte. A főoltár drága és fényes tábláját *Imre* szepesi ispánnak és Magyarország nádorának adományából állította fel. A szentélybe a főoltáron kívül egy díszesen faragott chorust is állított, azonfelül egy szép orgonát is.⁴ A munka jó részét pálos művészek végezték : *Vincze* szobrász, *János* orgonaépítő és *Jakab* ablakkészítő.⁵

A templomban volt egy oltár a Szent Kereszt tiszteletére a főoltártól jobbra, ez előtt volt *Kovári Miklós*, *Kovári Pál* mester testvéreinek sírja, ezt választotta sírhelyül *Kovári Pál* is. A Szent Pál kápolna, melyben *Szent István* király tiszteletére volt egy oltár, úgy látszik, nem volt egybeépítve a templommal, hanem annak északi oldalán volt és a kolostor folyosójára nyílt. Legalább is ez következtethető abból az oklevélből, melyben *Kovács István* a szent-lőrinczi kolostornak adja *Csudabala* nevű birtokát ; adja e birtokot »a *Szent István* király tiszteletére emelt oltárnak a *Szent Pál* remetének kápolnájában a mondott kolostor-

¹ Gyöngyösi LXXII.

² Gyöngyösi LXVII. Eggerer 251.

³ Gyöngyösi LXX.

⁴ Gyöngyösi LXXIX. Eggerer 280.

⁵ Gyöngyösi LXXX.

ban, annak folyosóján, a hol tudniillik ugyanezen Szent Pál teste őriztetik.«¹

Szent Pál ereklyéje azonban, mint említettem, nem volt teljes, a feje *Csehországba* került.² A pálosok tudták, hogy ott van, azért nem szüntek meg *II. Lajost* ostromolni, hogy e szent ereklyét szerzze vissza és egyesítse a testtel. A királynak, hogy e féltett kir. cset megkaphassa, cselhez kellett folyamodnia. 1522-ben Csehországban járt s mikor már vissza akart térni Magyarországra, csak úgy látatlanban egy kívánságának teljesítését kérte a cseh rendektől. Mikor ezek belementek, akkor állt elő vele, hogy ő tulajdonképen Szent Pál fejét óhajtáná. A cseh rendek ugyan kezdtek erre kifogásokat tenni, de a király késedelem nélkül *Karlstein* (Carsyn) várába sietett, hol Szent Pál fejét tartották több más ereklyével és a cseh koronával együtt. A király személyesen látott hozzá, hogy kikeresse, a mi azonban nehezen sikerült neki. A csehek ugyanis mindig félték, hogy Szent Pál fejét elviszik tőlük, azért elrejtették; egy takaróba burkolták és erre azt írták, hogy »*Szent Anastasia feje*«. Végre egy szentéletű pap megmondta a királynak, hogy mi módon találhatja meg s ekkor Lajos lehúzta a hamis feliratú takarót és a halántékon ott találta csehül: »*Szent Pál első remetének, ki Buda mellett fekszik, a feje.*« Örömtől eltelve vette magához az ereklyét és sietve Budára hozta, hol egy ideig magánál tartotta nagy áhítattal, míg a pálosok nagykáptalana pünkösöd táján össze nem ült. Így mondja el Gyöngyösi ezt az eseményt³ és utána Eggerer.⁴ Elbeszélésüket megerősíti *II. Lajosnak* 1523 márczius 8-án kelt levele *Báthory István* nádorhoz. Értesíti ebben a király a nádort, hogy hosszas kérésére elhatározták a cseh urak, hogy átadják neki Szent Pál fejét, mely állítólag Carsyn várában van, de csak azzal a feltétellel, ha megtalálja. »Elfogadtuk a föltételt — folytatja tovább a király — és ma reggel hajnalhasadtával Carsynba utaztunk és a fejet, bár hamis felirattal volt jelölve, Isten akaratából megtaláltuk és Prágába

¹ DL: 17640 . . . altari in honorem ipsius beati Stephani Regis in sacello seu capella sancti Pauli primiheremite in dicto claustro in ambitu eiusdem ubi videlicet corpus eiusdem beati Pauli corpus conseruatur fundata constructo.

² Hogyan került a fej *Prágába*, nem tudni biztosan. Fuhrmann szerint még mielőtt Velenczébe hozták Szent Pál testét, a fej Konstantinápolyból Rómába került (Fuhrmann i. m. 156. l.), innét pedig *IV. Károly* császár, a nagy ereklyegyűjtő vitte magával 1355-ben, mikor ott járt a császári koronázás alkalmával. 1357-ben Prágában helyezte el összegyűjtött ereklyéit s ezek jegyzékében, melyet *Balbinus* tartott fenn, ott van Szent Pál feje is (Fuhrmann i. m. 165. l.).

³ *Gyöngyösi* LXXXVII.

⁴ *Eggerer* 284—286.

vittük. Hamarosan magunkkal visszük Magyarországra, hogy, ha Isten is úgy akarja, a testhez visszategyük.«¹ Másnap, márczius 9-én a király kíséretében lévő váczy püspök is ír a nádornak, tudatja vele, éppúgy mint a király, az ereklye megszerzését és hozzáteszi: »most az én őrizetem alatt az én kezeimben van a királyi felség megbízásából.«²

Gyöngyösi, ki mint látjuk, teljesen hiteles, még azt is elmondja, hogy a feldühödött csehek elől csak a királyhoz való futással menthette meg életét az a pap, ki elárulta Szent Pál fejének rejtékhelyét.

Pünkösöd táján összeült a nagykáptalan s Orbán pápa ünnepeén fényes körmenetben vonultak be a pálosok Budára, honnét ugyanakkor *Simon* zágrábi püspök teljes ornatusban a királytól, királynétól és számos főpaptól és nemestől kísérve vitte kifelé a szent ereklyét.

A két menet a kapun kívül találkozott, hol *Simon* püspök átadta a pálosoknak a Szent Pál fejét; ezek térdenállva elénekeltek hálaadásul a »Te Deum«-ot, azután az egyesült körmenettel himnuszok éneklése közt Szent-Lőrinczre vitték s ott a király, a királyné és az előkelők jelenlétében egyesítették Szent Pál testével.

Szent Pál feje a sok hányattatás folytán (huszita kézben is volt!) nem maradt meg oly épen, mint a teste, mely nagy tisztelettől övezve, nyugodtan feküdt Szent-Lőrinczen; haja, szakála elveszett, csak a fej csontjait hozták tulajdonképen haza.³

Csodát is mond el mindjárt Gyöngyösi. *Bebek Imre* székesfehérvári prépost gyótró fogfájása elmúlt attól a pillanattól kezdve, hogy a körmenetben részt vett.

A fényes kolostor azonban, mely a hatalmas és elterjedt rendnek főkolostora volt, eltűnt a föld színéről, még csak romjai sincsenek meg.

A kolostor pusztulását részletesen előadja Gyöngyösi krónikája.⁴

A mohácsi csata után, mikor a török feljött Budára, ide is eljutott. A szerzetesek jórészt elmenekültek, de 25-öt mégis itt értek a törökök és kegyetlenül felkonczoltak. Azután felgyújtották a templomot; a fényes táblák, a csodálatos művű, nagy költségen készült chorus, a szép orgona és sok más egyéb a lángok

¹ DL: 23725. Kiadva: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. 80. l.*

² DL: 25676. Kiadva: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. k. 81. l.*

³ *Gyöngyösi LXXXVII. Eggerernél 286.*

⁴ *Gyöngyösi 3. példány 238. l.*

martaléka lett, a szentély boltozata pedig a tűz következtében bedőlt. Az oltárokat szétrombolták, a képeket és szobrokat darabokra törték, a sírokat feldúlták, Szent Pál remekül vésett márványkoporsójának fedelét három darabba törték. A kolostor épületét, miután már minden zugot felkutattak, a műhelyekkel együtt felgyújtották és csak tíz napi dűlés és rombolás után hagyták oda Szent-Lőrinczet.

Az egyházi szereket nem találták meg, azok sértetlenül maradtak meg azon a helyen, hova a szerzetesek rejtették. Szent Pál ereklyéi is elkerülték a pusztulást, mert a pálosok még idejekorán *Trencsénbe, Szapolyai János* vajda várába vitték.¹

Rupp szerint ekkor még nem pusztult el a kolostor teljesen. Hivatkozik egy 1541-i oklevélre, melyben Imre generális Szent-Lőrinczről tiltakozik az *elefánti perjelnek* egy birtokcseréje ellen. Miként lehet ez, nem tudom. Gyöngyösi szerint az egész kolostorból Szent Pál kápolnája maradt épen, annak csak ajtófélfáját emésztette meg a tűz. Itt, vagy a romok egyéb részében esetleg meghúzódhatott pár napra a generális, ki amúgy is folyton utazott, de maga a kolostor bizony bajosan állt.

Ezzel a kolostor történetének vége, ezentúl már csak területének és romjainak történetéről lehet legfeljebb szó.

Mindjárt a törökök kiűzésekor tettek a pálosok lépéseket a szent-lőrinczi kolostor visszaszerzésének érdekében; ez azonban nem sikerült, azt a területet Buda városa foglalta el. 1746-ban beperelték érte a királyi táblánál a várost, de perüket az 1756-i ítéletével szerint elvesztették, leginkább azért, mert nem tudták előmutatni az alapítólevelet.² Minket az egész perben inkább annak egyik melléklete, egy helyszíni szemle érdekel, melyet 1756 ápr. 13-án *Csáky Miklós* esztergomi érsek megbízásából *Batthyány József* gróf végzett. A Bécsi kaputól kocsin $\frac{3}{4}$ órányira találtak két hegy között szent helynek látszó romokat, melyeknek egy része földdel volt egyenlő, más része azonban még elég magasán állt ki a földből. Találtak két, téglából és kőből rakott falat, melyek egyéb falmaradványokkal együtt egyenes vonalban haladtak kelet felé, szegleteikben veres márványkövek voltak és az egész egy templom hajójának jellegét mutatta. E felett más

¹ *Gyöngyösi* III. példány 239. l. *Eggerer* 294. A szent ereklyéi azonban csak egyelőre kerültek el a pusztulást. *Trencsén vára* 1527-ben leégett (*Istvánfi* Lib. IX. anno 1527) s ekkor odaégett az ereklye is. Egyes részecskék maradtak belőle, melyeket még annak idején elküldtek a pálosok egyes nagyobb kolostorokba (*Fuhrmann* i. m. 185—192. *Ipolyi*: Magyar ereklyék, az »Archaeologiai közlemény«-ekben 109—110. *Pámer László*: Remete Szent Pál és a Pálosok. Kath. Szemle 1907. évf. 933. l.)

² Ez talán nem is volt soha, mert rendi alapítás.

falmaradványok voltak, melyek egy elég tágas négyszöget zártak be; ennek belsejében sok közfal nyoma volt látható, mintha szerzetesi czellák lettek volna. A nyugati részen hatalmas fal-darabok azon a helyen egy toronyra engedtek következtetni. A négyszög közepén elég mély kút volt, szépen kerekre faragott kövekkel kirakva; volt egy másik kút is ettől délre szintén romok között. A vele volt pálos érveire aztán elismeri Batthyány József, hogy ezek a pálosok régi, szent-lőrinczi kolostorának romjai.¹

1827-ben is írja valaki, hogy gyermekkorában látta a romokat. Ekkor még embernyi magasak voltak a falak és lehetett is látni a templomnak 6—6 oszlopát és hét oltárnak az asztalát és sok faragott márvány sírkövet, de már 1826-ban ő is alig akadt a nyomára.²

Rupp is megvizsgálta műve kiadása (1868) előtt vagy 40 évvel; ő is talált még falmaradványokat, de már 1868-ra ezek is elpusztultak. Elhordták köveit építőanyagának; belőle épült a »Szép Juhászné« vendéglő és a ferenczhalmi templom. Az egész hegyet magánosoknak adták el. A kolostor helye is magános kezére került, ki szőlőt ültetett oda. Mint Rupp mondja, sok csontot is találtak ekkor, melyeket egy külön házba hordtak s ott temettek el.

1847-ben *Henszlmann Imre* és az akkori tulajdonos, *Bugát Pál* ásatásokat is végeztek itt. Sikerült ekkor felásni a templom alapfalait. Háromhajós, félköríves záródású templom volt. Az oldalán volt két oldalkápolna is. Tőle oldalt egészen külön állt a torony. A torony mellett, szintén külön a templomtól, állt még egy kápolna s ez lehetett Szent Pál kápolnája. Találtak is benne egy veres márvány koporsórészt. Egy terebélyes fa látszik rajta, mellette két angyal az égbe visz egy lelket, kit ott fenn kitért kézzel várnak. Mivel ez a részlet igen jól beleillik abba a képsorozatba, melyet egy pálos Szent Pálról kigondolt, illetve valószínűleg egy meglévőről leírt, azt hiszi *Érdy*, hogy ez a töredék Szent Pálnak Dénes kőfaragótól készített síremlékének maradványa.³

Most már természetesen eltűntek ezek a nyomok is. Csak pár elszórt kődarab és a kolostor kútja mutatja az egykori fényes kolostor helyét.

¹ Acta Paulinorum 203. csomag. *Rupp*: Bud.-Pest környékének történelmi helyrajza 206. l.

² *Tudományos gyűjtemény*. 1827. évf. II. 48. l. J** jeggyel. Idézi *Rupp* is i. m. 207.

³ *Családi Lapok*. 1852. évf. I. 282. lapon *Érdy János* cikke. Az 1852. évf. II. 48. lap után mellékelve van egy kép, melyen látható is ez a töredék a templom alaprajzával együtt.

III.

Egy kolostornak történetét nemcsak a belső, rendi események alkotják, hanem hozzátartozik a világi ügyek, az élethez szükséges jövedelmi források, a birtokviszonyok, a birtokokért folytatott perek ismerete is, azért a szent-lőrinczi kolostornál is, a belső történet után vizsgáljuk már most ezeket is. A pálosrend alapításától kezdve úgy jelenik meg, mint birtokos rend. Igaz ugyan, hogy e szerény, elvonult remeték kisebb igényűek voltak, mint például a benecések vagy ciszterciek, de azért nem koldultak soha. Gyöngyösi buzdítja ugyan »Directorium«-ában a vicariusokat, hogy igyekezzenek új conventeket alapítani, de a hiányokat szenvedő kolostorokat kerüljék, mert ebben esetben kénytelenek lennének a kolostoron kívül járkálni és koldulással szerezni be a szükségeseiket, a miből az egész rendre nagy szűgyen származnék. A constitutiók pedig egyenesen megtiltják a koldulást.¹ Ezek szerint csak utas pálos kéregethet, de az is csak élelmiszert a saját szükségletére; legfeljebb még annyit engednek meg, hogy a templom vagy a rendház egyes, elengedhetetlen szükségleteire a vicarius engedelmével előkelő pártfogóiktól bizonyos összegig kérhessenek.

Ebből az következik, hogy tisztán földbirtokból éltek; arra azonban sehol sem találtam adatot, hogy ők maguk valami intenzívebb földművelést űztek volna.

Hogy szőlőt műveltek, az Gyöngyösinek is több helyéből igazolható. Krónikájában Kovács Mártonról (ki Szent Pál kápolnájának egy részét építtette) írja, hogy mint szerzetes, »vinitor« volt; »Declarationes constitutionum«-ában pedig azt mondja a szabósággal foglalkozó testvérekről, hogy azokat szőlőműveléssel is meg szokták bízni. Mezei gazdálkodásukról csak mellékes adataink vannak, a mennyiben több pápai és királyi privilegium felmenti őket a saját kezük munkálta földek után a tized fizetése alól. Földművelés terén igazában csak a kertészkedést űzték,² a mi összefügg szemlélődő életmódjukkal is. Gyöngyösi külön meghagyja, hogy a praedicatornak adjanak kertet, hol szórakozhassék.

Birtokait minden egyes kolostor maga kezelte és élt belőle, a hogy tudott; csak a XVI. század elején hozták azt a rendi

¹ Gyöngyösi: Declarationes constitutionum LII. rubrica.

² Pl. Gyöngyösi generalatusa idején halt meg Remetén Mátyás testvér, kit Töröknek hívtak, mivel török fogságban is volt egy ideig. Innen hozta magával azt a gyümölcsfajt, melyet még Eggerer korában is boszniai körtének hívtak.

határozatot, hogy a gazdagabb kolostorok segítsék a szegényebbeket.¹

A szent-lőrinczi kolostor birtokviszonyait a fenmaradt oklevelekből elég jól megismerhetjük. Vagyoni állapotai a XVI. században álltak a legjobban; ekkor már voltak a szent-lőrinczi pálosok kezén olyan birtokok is, melyek tulajdonképen az egész rendéi voltak, ők csak kezelték azokat.

A kolostor birtokai kezdetben igen kicsinyek voltak. Nem is lehettek nagyok, mert nem volt sem királyi, sem főúri alapítás, hanem tisztán rendi, a szegény remeték pedig nem szerezhettek hozzá nagy birtokot. De anyagi viszonyai hamar megjavulhattak, mert 1304-ben már ide hozták a nagy káptalanokat, ehhez pedig kellett megfelelő vagyonnal rendelkezniök. Az első birtokadományozások e kolostor részére még a XIV. század elején történtek, de csak a kolostor környékére szorultak. Az első adományozó Károly Róbert király és Velencei Pál (P. Venetus) budai polgár volt. A kolostor első jótevői közt említi Gyöngyösi *Óvári Jánost*, *Hench* ispán fiát is,² ki 1322—1329-ig budai bíró volt.³ János ispán 1335-ben a kolostor körül egy erdőt adott a pálosoknak és azt határjelekkel vétette körül;⁴ adományát később, 1353-ban Miklós generális Nagy Lajos királylyal is megerősítette.⁵ Gyöngyösi, ki látta még az eredetit, ezen a helyen szántóföldekről is beszél, melyeket szintén János ispántól kaptak. Lehet, hogy a királyi megerősítésre okot a pálosoknak erdejük jogtalan elfoglalása adott, a mi ellen Péter generalis már 1345-ben tiltakozott.⁶

A XIV. században nem is hallunk többé a szent-lőrinczi pálosok birtokainak növekedéséről.

1403-ból van erre újabb adat s ez egyúttal az első, eredetiben is megmaradt oklevelünk, mely a szent-lőrinczi kolostor részére történt birtokadományozásról szól.

1403. jun. 1-én adta ki ezt az oklevelet *György* generális *Kóvári* (de Kowar) *Pál*,⁷ *Gara* *Miklós* nádor protonotariususa részére; felveszi benne Kóvári Pál mestert a rend »confrater«-ei közé, kiterjeszti rá a rend búcsúit és egyéb lelki javait. Elmondja egyúttal a generalis Pál mesternek a renddel szemben szerzett

¹ *Eggerer* 243.

² *Gyöngyösi* XVIII.

³ *Rupp* i. m. 231.

⁴ *Gyöngyösi* XVIII.

⁵ *Gyöngyösi* XXVIII.

⁶ *Gyöngyösi* XXVII.

⁷ Genealogiáját l. DL: 10717 és *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig 199. (Hunt-Pázmán nemzetség.)

érdemeit is, melyekért neki e kegyet megadják. Nemcsak pereikben volt segítségükre, hanem még birtokkal is megajándékozta főkolostorukat, a szent-lőrinczit. Nekik adta kőből épült udvarházát *Pathon*, *Kenchel* János és *Gedel Mihály* szomszédságában a hozzátartozó telekkel s 100 jobbágy hold földdel és egy darab szőlővel együtt. Mint előrelátó jogászember, átadta mindjárt erre a birtokra vonatkozó okleveleit is. Hálából a generalis nemcsak a »confraternitas«-t adja meg, hanem megígéri azt is, hogy a főltár jobb oldalán a szent-kereszt tiszteletére emelt oltáron Pál mesterért és őseiért mindennap misét mondanak és egy lámpát folyton égetnek. Azért választották éppen a szent-kereszt oltárt, mert ez előtt pihentek Pál testvérenek, *Miklós*nak hamvai és maga Pál is ezt választotta temetkezési helyül. Megígéri György generalis azt is, hogy Pál mester halálának évfordulóját a halotti officiumok elmondásával évenként megülik.¹

Adott Kóvári Pál még más birtokot is. 1411. aug. 15-én megjelent nejevel, *Dorottyával* és leányával, *Erzsébettel* Garai Miklós nádor előtt és ott ezek, valamint *László*, *Miklós*, *János* és *Dorottya* nevű gyermekei nevében szüleinek és utódainak lelki üdvéért bevallja a szent-lőrinczi pálosok részére *Kenderes*, másként *Kerekház* nevű birtokának harmadrészét, melyet *Bői Kántor Mihálytól* és faitól vett. Átadja: »*A Buda mellett alapított Szent Lőrincz egyház kolostorának és a benne Istennek szolgáló remetéknak, a hol már t. i. Pál mester testvére, Miklós el van temetve és a hol maga Pál mester is temetkezési helyet választott magának, egy, a szent kereszt oltára előtt, t. i. a temetkezés helyén a Megfeszített szent nevének és Anyjának, Szűz Máriának tiszteletére örök lánggal égő lámpára.*«

Átadta egyúttal *Szécsényi Frank* országbírónak a birtok vételéről kiállított oklevelét, hogy per esetén a pálosok felmutathassák.²

A Kóváriaknak azért maradt még birtokuk Kenderesen, mert 1436-ban Kóvári Pál, János és László a szent-lőrinczi pálosokkal együtt tiltakoznak egy kenderesi beiktatás ellen, a miért törvénybe is idézik őket.³

1450-ben új részbirtokot szereztek a pálosok Kenderesen. Néhai *Bői Demeter fia, Mátyás*, mikor a törökök ellen hadba indult, a szükséges költségek előteremtése végett bizonyos ecsegi és kenderesi birtokrészeket zálogba adott *Zokay Györgynek* és *Szepesi Ferencznek* 52 aranyforintért. Ezek most kérték pénzü-

¹ DL : 8884.

² DL : 9805. *Fejér* C. D. X/V. 188. Hibásan P. de Govart mond.

³ *Károlyi Okmánytár* I. 170.

ket, neki azonban nem volt, azért kérte osztályos társait, a szent-lőrinczi pálosokat, vegyék ők zálogba a kérdéses részbirtokokat, hogy kifizethesse hitelezőit. A pálosok a budai káptalan előtt 1450 február 20-án zálogba is vették Bői Mátyás birtokait, csakhogy egy kissé furcsa indítékból, t. i. »félvén, nehogy ezek a birtokok más hatalmasok kezébe kerüljenek, kiktől nekik sok támadást és zaklatást kellene eltűrniök«.¹

Osztályos társaik és szomszédaik a kenderesi határban igen jóindulatúak voltak velük szemben, csak *Kenderesi Balázsszal* gyűlt meg a bajuk; a pálosok és a többi kenderesi birtokosok ellen elkövetett hatalmaskodásainak egész sorozatát süti rá a budai káptalan 1470. szept. 1-én kelt jelentő levele. Kiderült a vizsgálatból, hogy Kenderesi Balázs még az előző évben Szent Lőrincz vigiliáján elküldte egyik főemberszolgáját *Nagyrévi* (de Naghrew) *Pogány Pelbártot* és több jobbágját a kenderesi határba és onnan a pálosok *Kissziget* és *Tövissessziget* nevű rétjéről vagy 1000 »*kalangya*«² szénát elvitetett és ezzel több mint 100 aranyforint ára kárt okozott nekik. Volt azonban még egyéb is Kenderesi Balázsnak a rováson. A pálosok még az elmúlt év november havában 70 forint költséggel kikerekítették határait és Kenderesi Balázs ezt a földet is elfoglalta és birtokában tartotta még a vizsgálat idejében is. Azonfelül öt évvel azelőtt Szent Mihály-nap körül Kenderesi Balázs Pogány Pelbárttal megverette a pálosok egyik kenderesi jobbágját, *Remete Jánost*. Bebizonyult az is, hogy négy évvel azelőtt Szent György-nap táján a pálosoktól elfoglalt több, mint 100 hold földet a fegyverneki út mellett. Ebben az évben történt az is, hogy a király megszállt Kenderesen és az odavaló birtokosok közösen látták őt el kíséretével együtt, azonban Balázs nem fizette meg a rá eső 20 forintot.

Ezek alapján *Diodi Miklós* királyi ember és *Kelemen*, a Szent András oltár igazgatója, kik a vizsgálatot végezték, megidézék Balázs urat a király személyes bírósága elé.³ Külső-Szolnok megyét is megbízta a király vizsgálattal, azonban *Gyalai Vas Antal* alispán jelentése sem mond újat.⁴

Egyházi bíróságnál is tettek panaszt a pálosok. 1470 szeptember 11-én *Tamás* egyház-jogdoctor, az esztergomi érsek helytartója megparancsolja több eger- és váczegyházmegyei plébánosnak, kiknek plébániái Kenderes körül voltak, hogy Kende-

¹ DL : 14403.

² Cumulos vulgo kalongia.

³ DL : 17062.

⁴ DL : 17102.

resi Balázst, ha az elvitt szénáért a pálosoknak 15 nap alatt eleget nem tesz, közösiítsék ki.¹

Nagy birtokrészei voltak a szent-lőrinczi kolostornak *Ecseg*-en is, Kenderes mellett. Eredeti, birtokszerző oklevél *Ecsegről* csak egy maradt ránk, de azért a pálosok térfoglalását nyomon követhetjük egy kamarai iratból, mely az idevágó oklevelek kivonatait tartalmazza.² E szerint 1424-ben megszerezték itt a pálosok *Kún Márton Fogar* nevű birtokát. 1426-ban pedig királyi beleegyezést nyertek arra, hogy megszerezhessék *Ecsegnek* egy hatodrésztét. Ezt a hatodrészt 1434-ben meg is vették s a budai káptalannal annak birtokába be is iktattatták magukat. Úgy látszik, hogy egy másik hatodrészt már előbb is volt a kezükön és azt 1424-ben elcserezték Kóvári Pál mesterrel, mint azt ugyanez az irat mondja. 1466-ban perlekedtek ugyan a *Kompolthyakkal*, de végre is megegyeztek a határookra nézve.³ Zálog útján is bővült ecsegi birtokuk; 1474 május 5-én *Böi Demeter fia Miklóstól* 50 és fél aranyforintért zálogba vették ecsegi birtokrészének felét.⁴ 1481-ben iktatták be őket *Ecsegen* bizonyos szántóföldek és rétek, továbbá egy *Kerek-tó* nevű halastó birtokába.⁵

Az ecsegi birtok határai kezdetben nagyon rendezetlenek voltak; ez érthető is, ha tekintetbe vesszük, hogy mocsaras árterület volt az egész. Még a XVIII. században is volt *Ecsegen* határper; ebből ismerjük a budai káptalannak egy 1466 aug. 30-án kelt iktatólevelét. Ez az iktatólevél már csak végső actusa egy pernek a Nánai Kompolthyakkal. A budai káptalan Mátyás király egy ítéletlevele alapján rendezi a pálosok és a többi ecsegi birtokosok határait a Kompolthyak *Vanya* nevű birtoka felől; határul a *Tur vizét*⁶ és egy csomó apró tavat (*Ecsegtó, Füzestó, Kervénytó, Myrogtó*) vettek fel, mely utóbbiak a pálosokéi lettek.⁷

Ezentúl aztán már csak hatalmaskodási esetekből kifolyólag van tudomásunk a pálosok ecsegi birtokáról.

ZÁKONYI MIHÁLY.

¹ DL: 17064.

² Acta Ecclesiastica Cameralia Fasc. 61. No 1.

³ Erről van egy későbbi oklevélátírás is, mint majd alább idézni fogom.

⁴ DL: 18223.

⁵ Acta Eccl. Cam. Fasc. 67. No 1.

⁶ Ez a mai Berettyó. L. *Haan Lajos*: Békés vármegye hajdana 155.

⁷ Acta Paulinorum 190. csomag. Idézi ezt az oklevelet Haan is oklevéltárának 93-ik lapján, de az 1476-ik évről; én egy perbeli átírásban találtam meg 1466-ról keltezve.

A MÁRAMAROSI OLÁHOK.¹

BETELEPEDÉSÜK, VAJDÁIK ÉS KENÉZEIK.

Az első oláh település Máramarosban.

Az egész mai Máramaros területe és Bereg vármegye keleti része — kivéve a Tisza melletti máramarosi kincstári koronavárosok határait és a közelökben lévő sóbányák környékét — még gyér népességű, majdnem lakosok nélküli királyi vadászterület volt a honfoglaló Árpád vezér véreből származott királyaink idejében, s csak itt-ott tanyáztak egyes hódász, solymár és halász családok a rengetegekben, a havasok kövér legelőin pedig néhány juhász terelgette ide s tova a nyájakat. Utóbb az oláhnak nevezett pásztorkodó, de harcias néptörzs telepítette meg, azonban hogy ez a megtelepítés mikor és milyen körülmények között ment végbe, erre a kérdésre nem vetnek kellő világosságot sem évkönyveink, sem pedig az eddig már kiadott oklevéltárak évről-évre örvendetesen szaporodó tekintélyes nagy halmaza. Egy — de csak újabb keletű — hagyomány szerint Árpád honfoglaló hadainak egy része Borsa felől, a Torojaga havas alatt akart bejönni Máramarosba, az ott lakó oláhok azonban útjokat állották Konyhánál, ott Álmos vezért megölvén, a magyarokat visszaűzték és semmiképen sem eresztették be Máramaros területére. Sok idő multával aztán Álmos vezér elestének helyén valaki templomot építtetett Szent István király tiszteletére, a melynek alapjai még ma is felismerhetők a falu felső részén.

Az egész mondvacsinált hagyományból csak annyi az igaz, hogy 1471-ben még állott Konyhán a Szent István király temp-

¹ *Oláhnak* nevezzük ezen népet és *nem románnak*, — nem gúnyolódásból, hanem mert magyar nyelven írván, magyar elnevezéseket használunk, különben a tótot »szláv«-nak, a németet »dejcs«-nak, az olaszt »italiano«-nak s az angolt »inglismen«-nek kellene mondanunk, ezt pedig jogosan egyik nemzet sem kívánhatja tőlünk. Az oláhok azt követelik, hogy a magyarok őket románoknak nevezzék, de ők a magyarokat állandóan »ungur«-nak hívják és írják.

loma,¹ de azt minden bizonynyal csak Juga fiai, János és István máramarosi vajdák építették 1360 táján, ők bizonyosan elfogadták volt a római katolikus vallást, mert máskülönb az akkortájt hozott törvény szerint birtokokat, s így magyar nemességet sem kaphattak volna. A hagyomány többi része Joódy Péter hírneves megyei, utóbb kincstári ügyésznek egy 1796. évi, Olavsaszky János udvari ágenshez Bécsbe² intézett levelére van alapítva,³ de ezt az egyszerű levelet csak nem fogadhatjuk el annak bizonyítékául, hogy az oláh nép Árpád vezér korában már itt lakott Máramarosban, holott jól tudjuk, hogy a magyarok bejövetelekor még csak nem is létezett mint nemzet seholszéles e nagy világon.

Sehogysen állhat meg az oláh történetírók s a felbérelt német doctorok azon állítása, hogy akkor, a mikor Aurélián császár a légiókat kivonta és Dáciaát átengedvén a góthoknak, a lakosságot áttelepítette a Duna jobb partjára, a már romanizált dák pásztorok megmaradtak Erdély és Máramaros havasain és a hegyszakadékokban s utódaik ott élnek ma is, s hogy onnan népesedett be Havaselő, a mai Oláhország.

A római uralom Dáciában csak másfél századig tartott s az sem volt békés és háborítatlan, megzavarták a jazzygok, roxlánok, markománok és germánok gyakori betörései; lehetetlen tehát, hogy ez alatt az idő alatt a nehezen hozzáférhető havasonkon pásztorkodókat annyira romanizálhatták volna, hogy tehenét, juhát, kecskéjét, sertését, tyúkját, tejét, vaját, sajtját, tojását románul nevezze meg, vérkeverésről pedig még szó sem lehet. A mohácsi vész utáni török uralomnak sokkal nagyobb befolyással kellett volna lenni a magyar nyelvre, pedig ennek semmi nyomát sem találjuk.

A romanizálás csakis a Balkánon történhetett meg; végre valahára vannak már oláh történetírók is, a kik elfogadják és vallják az onnan való betelepedést.

A rómaiak kivonulása után az erdélyi és máramarosi bérczek között megmaradt pásztorok szlávok voltak, az utolsó Árpádházi királyok alatt a hely- és folyónevek szláv eredetűek s csak az I. Károly király alatt beköltözött oláhok által telepített új falvak viselnek oláh neveket.

Nyelvészeink és történetíróink fényesen bebizonyították, hogy az oláh nép az Olaszországból, Velenceze vidékéről, a Roma-

¹ *Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. században* 506 lap.

² Béccsel is éppen úgy vagyunk, mint az oláh nemzet »román« nevével, ha németül beszélünk »Wien«-t fogunk mondani és így czímezzük oda szóló leveleinket is, de magyarul nevezzük csak továbbra is Bécsnek.

³ *Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. században* 507. lap.

gnából a Balkán-félszigetre átköltözött s ott az oda levonult dákogetákkal és albánokkal összeolvadt pásztorkodó elemekből csak a XII. század vége felé alakult meg, magához vonva más délszláv töredékeket is, utóbb pedig még kún és tatár fajú népeket is vett fel, a mikor már vándorútján felhatolt a Dunáig s azt átlépve a magyar Havaselón,¹ vagyis a mai Oláhország területein legettette a nyárait. Bebizonyították azt is, hogy akkor az oláhok között vezérszerepet vivő vajdák és kenézek részben délszláv, leginkább szerb, de részben kún és tatár eredetűek voltak. Ha mostan már azt is kimutathatnánk, hogy a Máramarosba betelepült oláhok vajdái és kenézei csakugyan kún nemzetiségűek voltak, a mi pedig több a valószínűnél, akkor az sem volna éppen lehetetlenség, hogy a máramarosi adományos nemes családok a világverő »Istenostora«, Attila hún király fiai egyikétől vagy másikatól — egész hadseregére való volt belőlök — vették a származásukat.

Dr. Fischer Emil hirlapíró és kiváló nyelvész, a ki Erdélyben az oláhok között született és nőtt fel s már 28 esztendő óta Bukarestben lakik, hosszú évek során folytatott tanulmányai következtében szintén arra az eredményre jutott,² hogy az oláhok nem a dako-rómaiak maradványai, hanem jövevények Dáciaiban. Ugyanezen értelemben nyilatkoztak már Meyer Gusztáv, de különösen Weigand Gusztáv is a román nyelvek világhírű egyetemi tanára.³

Régibb és újabb történetíróink, a monographusok és a nyelvészek egyébként részint mélyen hallgatnak az oláhoknak Magyarországra, de különösen Máramarosba való betelepedéséről, részint csak úgy könnyedén siklanak át rajta s némelyik még önmagának is ellentmondva, alig pár odavetett szóval emlekezik meg róla.

Réthy László szerint⁴ ugyanis nem tudni miféle körülményektől indítva, egyszer csak felkerekedtek a Balkán-félszigetről s nyájaikat, gulyáikat helyről-helyre legettelve, vándoroltak — mindig a hegyek irányát követve — a Duna partjáiig s azon átkelve haladtak tovább északnak mindaddig, míg apródon-

¹ *Havaselőnek* írjuk, nem pedig *Havasalföldnek*, mert *a mi havas*, az egyszersmind *alföld nem lehet*. A Havaseló elnevezés a havas előtt, vagyis Erdélyből nézve a havasokon túl fekvő tartományt jelenti, éppen úgy, mint Erdély, helyesebben Erdel azaz Erdőel, Magyarországról nézve az erdőn túl (erdő előtt) lévő országot jelenti.

² *Die Herkunft der Rumänen*. Eine historisch-linguistisch-ethnographische Studie. Bamberg, 1903.

³ *Századok* 1905. 678. lap.

⁴ *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*.

ként eljutottak Erdélybe és Magyarországon fel egészen Máramarosig.

Lehoczky Tivadar ellenben azt mondja egy helyen,¹ hogy az oláhok már a magyarok honfoglalásakor Bereg vármegyében laktak, más helyen pedig² ezzel éppen ellenkezőleg azt állítja, hogy mint Oldamúr kún fejedelem szövetségesei törtek be az országba, de III. László király³ által legyőzetvén 1284-ben (igazabban 1282-ben) Hodostónál,⁴ akkor telepítették le Bereg vármegyében és a Máramarosban.

Szalay László egy szóval sem emlékezik meg az oláhokról ott, a hol Oldamúr leveretését elbeszéli,⁵ hanem egy más helyen⁶ azt írja, hogy a Máramarosban letelepített oláhok a nogái tatá-

¹ *Bereg vármegye monographiája* II. k. 270. lap.

² *Bereg vármegye monographiája* I. k. 135. lap.

³ Ezen királyunkat III. Lászlónak írjuk, bárha történetíróink egyhangúlag, de mégis helytelenül IV-nek czímezik, sőt még Kún-nak is elnevezik. Kortársai azonban — a kik pedig mégis legjobban tudhatták — III. Lászlónak írják, de maga a király is így vésette nagy függő pecsétjének a nyomójára, s így nevezi őt még sokkal később is, a XVI. század elején Ráskay Lea apáczá, Szent Margit legendájának magyar írónéja: »László király, másod az Szent László király után«. »Kún«-nak se nevezzük többé ezt a jobb sorsra érdemes hősies, vitéz, ifjú királyt, a ki legszebb életkorát folytonos szakadatlan harcban töltve, évekig elszántan küzdött a papok által felbujtott országnagyok egész ereje ellen, de a kit sem pápai átkokkal, sem fegyverrel nem bírván legyőzni, végre is orgyilkosok által vesztettek el. Ne nevezzük továbbra is »Kún«-nak, mert azt, hogy anyja kún hercegné volt, vagy azt, hogy a nagyon is papi befolyás alatt álló s vele kis gyermek korában összeeskettett vakbuzgó nejét odahagyva a szép Ajduva kún királyné karjai között kereste a boldogságát, — még sem róhatjuk fel oly valami iszonyú nagy bűnéül, a melyért megérdemelte, hogy örök időkig Kún Lászlónak csüfoltassék.

⁴ Helyesebben a Hód tavanál, a mai Hódmező-Vásárhely széles területén. Az ütközet éve nem volt megállapítva az újabb időkig. Szabó Károly »Kún László« című műve 104. lapján 1280-ra határozza azt, minthogy azonban Ponyit ispán fia László, a kit a Hazai okmánytár VIII. kötetének 215. lapján közölt oklevél 1281-ben még életben levőnek mond, az egykorú Kézai Simon mester évkönyve szerint ebben az ütközetben esett el, s minthogy az eddig kiadott, erre a csatára vonatkozó, oklevelek közül mindössze is csak három kelt 1280-ban, 1281-ben kiadottat egyet sem ismerünk, a többiek pedig mind későbbben keltek, bizvást kimondhatjuk, hogy a három 1280. évi oklevél vagy hamis, vagy a keltezése tévesen olvastatott s azok csak 1282 után kelhettek, — ezen okból a hódmezei csata idejét bátran 1282-re határozhatjuk.

Ezt a jegyzetet még 1893-ban közöltük a *Turul* XI. köt. 71. lapján a Dolhay-családról írott dolgozatunkban, Pauier Gyula nem találta eléggé meggyőzőnek s történelmi művében megmaradt az 1280. évszám mellett. Azóta dr. Karácsonyi János tagtársunk is az 1282-diki évszám helyességéről győződött meg (lásd a *Magyar nemzetségek* című művét) s újabban is ezt bizonyíttatja a »Századok«-ban.

⁵ *Magyarország története* II. köt. 106. lap.

⁶ Ugyanott II. köt. 235. lap.

rok kíséretében jöttek az országba, de műve azon helyén, a hol a tatárok betörését elmondja¹ nem említi meg őket.

Szabó Károly megírta azt,² hogy a mikor a tatárok az országot széltében dúlták, akkor László király az erdélyi részekben tartózkodott s ott a hadak gyűjtéséhez erélyesen hozzálátott, de arról semmit sem tud, hogy a tatárokkal meg is ütközött s azok szövetségeseit, az oláhokat elfogta és Máramarosban telepítette le.

Marczali Henrik meg sem említi az oláhokat.³

Egyedül — legalább tudtunkra — Wenzel Gusztáv⁴ s utána Pór Antal⁵ tárgyalták körülményesebben az oláhok betelepődését, hivatkozva egy 1510 táján szerkesztett moldvai évkönyvre, a mely szerint, midőn Vladiszláv (III. László) király arról értesült volt, hogy a tatárok meg akarják rohanni az országát, Paleolog Andronikus keletrómai császártól kért hadisegélyt, s a császár küldött is egy oláhokból álló sereget, a melynek támogatásával aztán a Tisza partján vívott kemény tusában Nejme tatár fejedelmet legyőzvé,⁶ itt marasztotta a hálás király a segélyhadat s a máramarosi részekben telepítette le a Tisza és a (Mára-)Maros folyók között, a hol magyar nőket vévén feleségül, azokat a saját vallásukra térítették.⁷

Sem Réthy László elbeszélése, sem Lehoczky Tivadar két, egymással ellenkező állítása, melyek egyike a Szalayéval jóformán megegyezik, nem illik rá a beregvármegyei és a máramarosi oláhokra, mert ezek olyan kiváltságokkal voltak felruházva, a minőket sem az apródonként legeltetve bevándorló pásztornép, sem a harcban foglyul ejtett, a magyarral nem vérrokon, idegen nemzetbeli ellenség sohasem kaphatott, az meg éppen képtelenség, hogy az elfogott ellenséget az ország legszélére telepítsék s a határok védelmét reája bízzák. A beregvármegyei és a máramarosi oláhok ugyanis nem tartoztak a megyei ispán és a szolgabírák hatósága alá, hanem vármegyénként külön-külön a saját magok által választott vajdák alatt állottak, ezek vezették hadba a fegyvereseket s ezek bíraskodtak felettük, elintézve egymás közötti pereiket, valamint a mások által ellenök indított kereseteket is. Ilyen kiváltságokat s ha még hozzáveszszük, hogy adó-

¹ Ugyanott II. köt. 107. lap.

² *Kün László* 120. lap.

³ *A magyar nemzet története* II. kötet. Magyarország az Árpádok korában.

⁴ *Akadémiai értesítő* 1857. 313. lap.

⁵ *A magyar nemzet története* III. kötet. Az Anjou-ház és örökösei.

⁶ Schlötzer: *Geschichte von Littauen* 93. lap.

⁷ Dobsa Lajos igen érdekesen dolgozta fel ezen eseményt egyik színművében.

képen csakis az ötvenedik részt kellett beszoigálatniok nyájai szaporulatából, csak önként betelepedett, szivesen fogadott, harcra temett vitéz néptörzs nyerhetett, s csakis ilyen nép kelthetett maga iránt olyan nagy bizalmat, hogy az ország háttárai egy részének védelme reája bízott. A bizalomnak aztán meg is felelt emberül s bár évkönyveink és történetíróink nem hirdetik dicsőséges küzdelmeiket, mégis tudjuk okleveleinkből, hogy hű fiaivá lettek a magyar hazának, részt vettek Nagy Lajos és Zsigmond királyok hadjárataiban, sőt vajdájok vezérlete alatt önállóan és győzedelmesen harcoltak a rabló pogány litvaiak ellen, ott harcoltak mindenütt a szentelt vitéz, a hős Hunyadi János oldalán, annak sok számos diadalmas csatáiban, hű kísérei voltak Mátyás királynak s testökkel fogták fel Moldvabányán a reája lótt nyilatkat, sőt még nyelvünket is megtanulták s szélteben beszélték, a mint azt Piccolomini Sylvio Aenea, bíbornok, a későbbi II. Pius pápa, feljegyezte. Az erdélyi fejedelmek alatt folyton őrt állottak a máramarosi hegyzorosokban s más vármegyéktől eltérőleg 100 oszlásra oszolva, lovas és gyalogos járási kapitányok és hadnagyok vezetése alatt egészen katonailag voltak szervezve. II. Rákóczi Ferencz vezérlő fejedelemnek a szabadságért kibontott zászlójához mindjárt kezdetben 800 lovassal és 4000 gyalogossal csatlakozott Máramaros s egy akkorbéli hadizászlót ma is kegyelettel őriz a Marina-család az apsai templomban. 1717-ben aránylag csekély számuk daczára is bátor elszántsággal támadták meg a túlnyomó tatár hadat a borsai szorosban s akkorra már tönkre is verték, a mikorára a szatmárvármegyei és ugoesai felkelt nemesség megérkezett a színhelyen, úgy hogy ezek már csak a prédáért dulakodhattak, 1848 és 1849-ben pedig nem hallgatva az erdélyiek bujtogatására hívek maradtak a magyar hazához, őrizvén az erdélyfelőli szorosokat s kiállítottak egy honvéd zászlóaljot, a mely a világosi gyász hírére sem rakta le fegyverét Zsibónál, hanem Várady Gábor őrnagy vezetése alatt teljes felszereléssel és kibontott lobogó zászlója alatt tért vissza tűzhelyéhez.

Arra nézve tehát, hogy miként és mikor telepedtek le az oláhok legelső ízben Magyarország északkeleti részén, a már előadottak után csakis a moldvai évkönyv elbeszélése volna elfogadható, de annak azon állítása, hogy az oláh segélyhadat Paleolog Andronikus keletrómai császár küldötte, alig állhat meg, mert Konstantinápoly nagyon távol fekszik tőlünk arra nézve, hogy a szándékolt tatár betörés hírének vétele után még elég ideje legyen a magyar királynak követséget küldeni olyan messze földre s a megajánlott segédseregnek elég ideje legyen felkészülni, összegyűlni, sőt még a veszély színhelyére éppen idejében meg

is érkezhetni. Abban az időben közelebb is lehetett oláhokat találni, mert tudjuk, hogy IV. Béla király korában a nagy tatár-futás után az Olton túl elterülő, akkor Kúnországnak nevezett magyar Havaselőn, a mai Oláhországban és Erdélyben a Bárczaságon oláhok is laktak, a magyar szent korona hűbéresének Szeneszláv vajdának kormányzása alatt,¹ azt is tudjuk, hogy a mikor Béla király az említett Kúnországot 1247-ben a Jánosvitézeknek adományozta, az oláhokat meghagyta az általok lakott terület birtokában,² nagyon természetes tehát, hogy a midőn 1285-ben III. László király az országot elrabló nogái tatárok ellen sereget gyűjtött az erdélyi részekben, akkor nem a messze Konstantinápolyba küldött segélyért, hanem az ott közelben lakó, különben is az ő felsőbbsege alatt álló oláhokat szólította fegyverbe s a hadjáratban résztvevőknek azután a máramarosi részeket adományozta jutalmul.

*Drágos vajda kiköltözése Moldvíba és újabb oláh település
Máramarosban.*

A III. László király által betelepített oláhok azonban nem sok ideig maradtak meg a máramarosi havasok között, mert az idézett moldvai évkönyv szerint egy Drágos nevű közülök való bátor és vitéz férfiú bölényvadászat közben fölfedezte a tatárok által elpusztított, elnéptelentett Moldvaország termékeny mezőit s a királytól engedelmet kapván, népeivel együtt oda költözött ki, megalapítván a magyar király védnöksége alatt a moldvai vajdaságot, melynek czímeréül a bölényfejet választotta.

Nemsokára újabb csapatok érkeztek az így üresen maradt máramarosi területekre a havaseli földről és a Bárczaságból, bár sokkal csekélyebb számmal, mint a minővel a kiköltözők voltak. Ezek Bazaráb vajda rokonságából kerültek ki s azért kérték a magyar királytól lakóföldet, mert a vajdával, a ki féltette tőlük a hatalmát, meg nem férhetvén, üldözése elől kénytelenítették menekülni. Károly király szívesen fogadta a vitéz férfiakat s őket kíséretökkel együtt az ország különböző helyein, de leginkább Erdélyben és Máramarosban telepítette le. Ilyenek voltak a többek között Erdő vajda és a testvére, Sztán, a kiktől a Szaplonczay, a Nán, a Sztán, a Tivadar, az Apsai Mihályi, a Konyhai Maris és a Bizó, a Kabolapataki Mich, az Apsai Dán s még számos

¹ »Ime az első ismert oláh fejedelem!« kiált fel Jiriček *Geschichte der Bulgaren* című művében.

² Pray György közli az oklevelet *Dissertationes Historicae*. Vindobona 1771. című könyvében.

más család is származik. Ilyen volt Szten fia Szaniszló kenéz, a Barczánfalvi Barczán és Hodor s több más család őse, a ki 1326-ban adományba kapván Szurdok földét, azon falut telepített, melyet atyjáról Sztenről, a kit másképen Barczánnak neveztek Barczánfalvának nevezett el. Szintén Károly király uralkodása alatt költözött be Máramarosba Drágos fia Gyula, a kitől a Gyulafalvi Rednik, a Pap, a Fejér, a Pirzsa s több más ma is élő nemes család veszi az eredetét.

Bogdán vajda és rokonai áttelepítése Máramarosba és Bereg vármegyébe.

Egy még újabb s most már tömeges és utolsó betelepedés 1335-ben ment végbe s ennek előzményei a következők. A mint már elmondottuk, IV. Béla király uralkodása alatt, a nagy tatár-futás¹ után Szenezsláv volt a magyar Havaselő vajdája, a ki híven is szolgálta királyát és annak fiát, a hatalmas, nagyvitéz V. Istvánt, de Szenezsláv utóda Lithen vajda, a kinek hatalmát a Balkánról folytonosan bevándorló oláhok s más néptömegek egyre öregbítették, már teljes függetlenségre törekedett s felhasználva a III. László uralkodása alatti folytonos belzavarokat, megtagadta az esztendőnkénti adókat s ezenfelül még Magyarország egy részét — az Olton innen fekvő tartományt — a szörényi bán-ságot is hatalma alá hajtotta. Erre László király egyik kedves hadverő vezérért, a Boksa² nemzetségből származó Simon fia György mestert, a ma is élő Sóvári Soós család egyenes őstét küldötte a lázadó vajda és testvérei ellen. Hosszabb küzdelem után teljes diadalt aratott a magyar sereg, Lithen vajda ott veszett a harczon, egyik testvérét Barbatot pedig lánczon vitte György úr a király elébe s utóbb csak magas váltságösszeg árán és a hűségeskü letétele után nyerhette meg a szabadságát és a vajdaságot.

László király utolsó éveiben, III. Endre zavarokkal teljes uralkodása és az arra bekövetkezett általános fejtelenség idejében azonban ismét lerázta a vajda a hűbéri köteléket s függetlenül uralkodott népei felett, a szörényi bán-ságot pedig újból elfoglalta. De a mikor Károly király már teljesen megerősítette magát a magyar trónon, hadat indított az akkorbeli vajda, Bazaráb ellen s az 1330-dik esztendőnek szeptember havában Szörényvárat

¹ Helyesebben mongol dúlásnak kellene nevezni, de szeretnénk, ha ez az ősrégi népies kifejezés nem menne feledékenységbe.

² Boksának írjuk és nem Baksának, a hogy dr. Karácsonyi ajánlja és írja, mert szerinte is ez a szláv bog, boh = isten névvel függ össze, s így helyesen csakis Boksának írható és ejthető ki.

ki is ostromolta. Erre a vajda békét kért, ígérte, hogy hadikárpót-lás fejében 7000 márká ezüstöt fizet, a hűségesküt leteszi, hadait kivonja a szőrényi bántság területéről, egyik fiát pedig a király szolgálatára a magyar udvarhoz küldi a saját költségén.

Károly király azonban nem fogadta el ezt a békeajánlatot, hanem azt üzentte a vajdának, hogy ő csak juhásza lévén neki, vele nem egyezkedik, hanem majd a szakállánál fogva húzza ki a karámjából — s nem hallgatva a különben igen kedvelt hívének, Doncs zólyomi és lipitói vármegye-ispánnak¹ bölcs és higadt tanácsára — talán leginkább azért, hogy a szerencsétlen Záh Feliczián² nemzetségének Magyarországon eddig soha nem hallott embertelen kiirtásáért felháborodott kedélyeket egy győzedelmes hadjáratban szerzett dicsőséggel lecsillapíthassa — még a késő őszre forduló kedvezőtlen időjárást sem vette tekintetbe s könnyű diadalt remélve átlépte az Olt vizét s az előle visszavonuló vajda seregeinek nyomába beljebb nyomult Bazaráb földére. Ott azonban kelezésére csalatva oly borzasztó vereséget szenvedett, hogy fényes hadainak csak romjai juthattak vissza a hazába s maga a király is csak Héderváry Dezső³ önfeláldozása árán menthette meg az életét. Záh Feliczián ártatlan családjának leölését megbosszulta a gondviselés, a király ugyan életben maradt, de vérszomjas s a Záh-nemzetség birtokaira áhítózó tanácsosai közül sokaknak ott fehérelt a csontja a havasok szakadékaiban.

Jól tudta Bazaráb vajda, hogy egy másik, jobban felszerelt és óvatosabb sereget már nem fog legyőzhetni, tehát megújította elébbeni ajánlatait s bizonyosan még meg is toldotta, a király pedig elfogadta a békét s annak zálogául Mikula fia Bogdán vajdát testvérelével Jugával, ennek két fiával Jánossal és Istvánnal, valamint Tatamér fiaival⁴ Maximmal, Miklóssal, Karácsonnal és Szaniszlóval, a kik Bogdán vajdának nagybátyjai lehettek, Bazarábnak pedig édes testvérei voltak — s több más előkelő bojárral együtt kezesül véve nagyszámú népeikkel s rengeteg

¹ Nem írjuk főispánnak, mert abban az időben és egész a XVI. század végéig vármegye-ispán volt a címök, főispánoknak csak a XVII. századtól kezdettek neveztetni.

² Régebben Zácsnak ejtették ki a Zaach-nak írt nevet, de újabb kutatóink kimutatták, hogy ez a név helyesen Záh-nak ejtendő.

³ Régebbi íróink tévesen Széchy Dezsőnek nevezik az önfeláldozás ezen ritka példányképét, a kivel hírnévre csak Hunyady János életmentője, a vitéz Kemény Simon versenyezhet.

⁴ Tatamér fiai közül Maximtól származik a kihalt beregvármegyei Kisfalusy és a ma is élő Nagy-Ilosvai Ilosvay. — Karácsontól a kihalt Bilkey és az élő Bilkei Lipcsey és a Bilkei Gorzó, — Szaniszlótól pedig a szintén kihalt Dolhay és az élő Petrovay család.

nyájaikkal 1335-ben¹ áttelepítette Magyarországra, Máramarosnak és a munkácsi uradalomnak keleti részét adván nekik szálásul.

Az átköltözés — mint gondolható is — jó sok időt vett igénybe, László kalocsai érsek majd egy egész esztendeig tárgyalt benne, egyszer Mindszentektől Vizkeresztig, aztán ettől kezdve Pünkösdig, innentől pedig Mária mennybemeneteléig, s az átvonulás az útba eső községeknek bizony nem csekély kárával és megterheltetésével járt.

Dr. Mihályi János kétségbevonja »Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból« című, a máramarosi régi állapotok és viszonyok megismeréséhez nélkülözhetetlen nagybecsű művében,² hogy a jól ismert máramarosi Bogdán vajda, Moldvaország újraalapítója egy személy lett volna az I. Károly király által Magyarországra áttelepített, (dr. Mihályi szerint csak áttelepíteni megkísérlett) Mikula fia Bogdán vajdával. Igaz ugyan, hogy az az 1335-dik évi oklevél³ nem mondja meg, hová települt le Bogdán vajda, de az oklevél nem is e czélból lett kiállítva, azonban más, még pedig olyan előkelő Bogdán vajdát, a kinek átvonulását a király megbízásából a kalocsai érsek rendezte, sehol sem találunk. Hogy pedig az áttelepítés nemcsak kísérlet maradt, hanem tényleg végre is hajtatott, az egészen világos az oklevél ezen szavaiból: »cujus translatio . . . per plura tempora duravit«, vagyis magyarul: »a kinek áthelyezése . . . sok ideig tartott«. A mit pedig a Duna és Olt folyók közötti mezőség termékenységéről és a máramarosi havasi vidékek terméketlenségéről említ dr. Mihályi, az nem állhat meg, mert a máramarosi havasok nem terméketlenek, sőt inkább igen gazdagok dús legelőikben, hizlaló szénában, sóban és üde forrásvizekben, tehát éppen abban, a mikre egy pásztorkodó népnek legnagyobb szüksége van. Az áttelepítés miként való keresztülvitele iránti tárgyalás pedig azért folytatott Jám és Borza-Szent-György vidékén, mert azt csak ott a magyar határhoz közel lehetett megállapítani, nem pedig azért, mintha a kezeseket oda Krassó vármegyébe akarták volna letelepíteni, a honnan bármikor nagykönnyen visszamehettek volna a havaseli földre; majd meg fogjuk látni, hogy nagy részök még Máramarosból is el tudott távozni.

Igaz ugyan, hogy irott emlékeinkben nem találjuk feljegyezve azt a körülményt, miszerint Bogdán vajda mint kezes telepítettetett át a Havaselőről Máramarosba, de azt tudjuk s

¹ *Anjoukori okmánytár* III. kötet. 201. lap.

² 13. lap.

³ *Anjoukori okmánytár* III. kötet 201. lap.

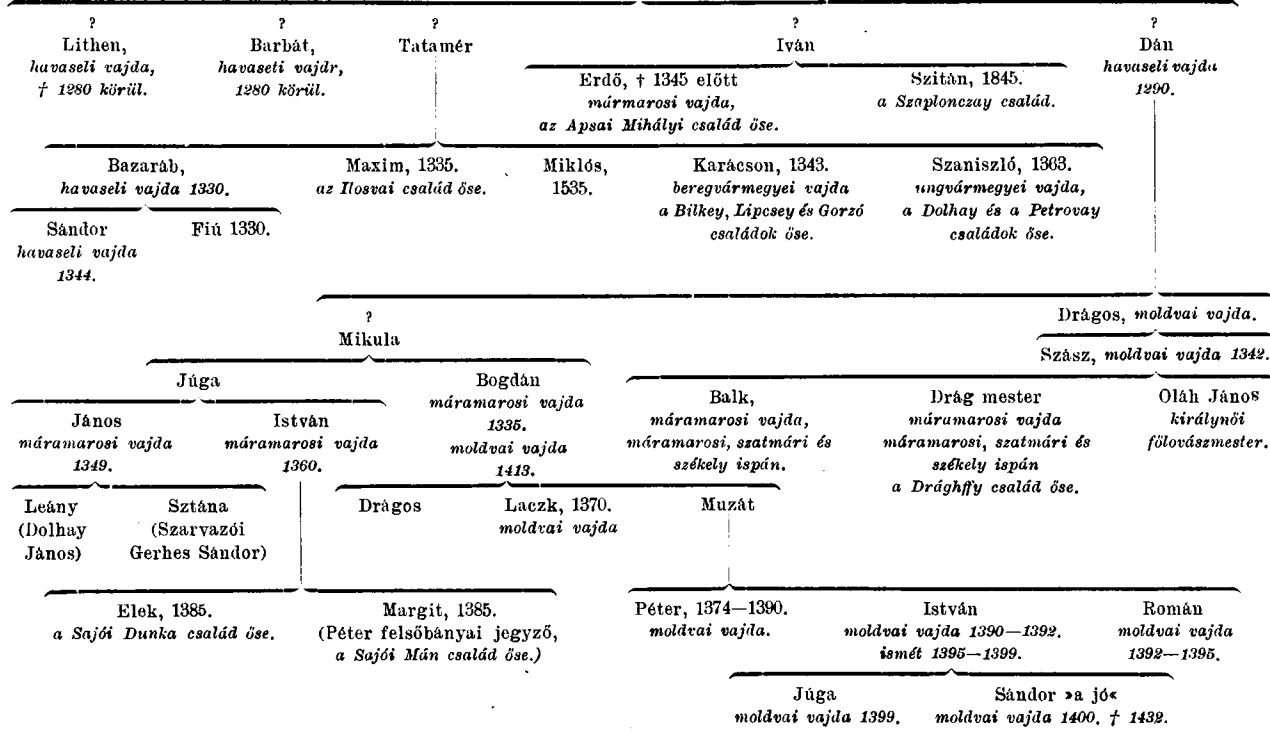
már el is mondtuk, hogy Károly királynak 1330-ik évi szerencsétlen havaseli hadjárata előtt azt is ígérte Bazaráb vajda egyéb békeajánlatai mellett, hogy egyik fiát a magyar udvarhoz küldi, a király szolgálatára, mikor pedig a király újabb sereget készült felszerelni, a vajda megismételte ajánlatait, a béke meg is kötött és Bogdán vajda áttelepült Máramarosba. Ezekből, ha irott adataink nincsenek is, — bizvást következtethetjük, hogy minekutána Bazaráb elébb egyik fiát ajánlotta kezesül, utóbb Bogdán vajda ugyanilyen minőségben jött be Magyarországra. Meg erősíti ezen állításunkat az is, hogy mikor Bogdán vajda Károly király halála után kiköltözött Máramarosból, Lajos király azt írja egy oklevelében,¹ hogy: »Bogdan et filii sui de regno nostro Hungariae in terram nostram Moldvanam clandestine recedentes«, vagyis: »Bogdán és a fiai magyarországi királyságunkból moldvai területünkre titokban távoztak el«. Már pedig ezt csak úgy írhatta a király, ha Bogdán kezes volt, a kinek engedelem nélkül nem volt szabad távoznia az országból, mert azt sehol sem olvassuk törvénykönyveinkben, hogy a kivándorló köteles lett volna engedélyt kérni a vármegye ispánjától, mint a hogy most útlevelet kell váltani, de a melyet csakis akkor kap meg, ha az állam iránti kötelességét — a katonáskodást — már teljesítette. Bogdán vajda csak az ingóságait vitte el, birtokait nem adta zálogba, sem örökaron el nem idegenítette, sőt a király sem vette el tőle, a míg reménye volt ahhoz, hogy visszahozhatja Moldvából, s csak mikor fegyverrel sem bírta a visszatérésre rákényszeríteni, akkor adományozta oda 1365-ben Szász moldvai vajda fiainak és ezek sógorainak.

Bogdán vajda és rokonai tehát 1335-ben letelepedvén Máramarosban a Visó és az Iza folyamok mellékén, Bereg vármegyében pedig a Borsa völgyében, ott foglalván lakóhelyet, a hol a kisebb vizek ömlenek a nagyobbakba, elkezdették irtani a cserjéseket, felszántották a völgyeket, pusztították a ragadozó dúvadakat s nyájaikkal ellepték a hegyeket és havasi legelőket, fel egész a szomszéd vármegyék és Gácsország határáig, a patakokra malmoikat építettek, megnyitották a mészkőbányákat, összerótták faragványos, sugártornyú, művészi apró fatemplomaikat és kicsiny lakóházaikat, szerzeteseiknek számos monostort alapítottak s csakhamar virágzó falvak sokasága keletkezett a rengetegekben.

Bogdán vajda és a beköltözöttek rokonsága a havaseli vajdasaláddal ilyenformán állhatott, — ott, a hol biztos adatra nem támaszkodhattunk, kérdőjelet tettünk.

¹ *Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. századból* 56. lap.

Szenesztáv, havaseli vajda 1247.

Bogdán vajda kivonulása Moldvába és a Drágffyak ősei.

A Bogdán vajda és rokonai betelepülése által ismét megnépesedett Máramaros és Bereg vármegye keleti részének lakosai csakhamar újra megfogyatkoztak, mert alighogy híret vette Bogdán vajda Károly király elhunytának, nem sokat tartván a fiatal, csak 16 éves Lajos király erélyességétől, de különben is vérében levén már a független fejedelemség utáni vágy, 1342 végén vagy 1343 tavaszán megindult Moldva elfoglalására,¹ zászló alá gyűjtven a saját népein kívül mindazokat, a kiket ígéretekkel megnyerhetett, vagy a kiket erőszakkal rákényszeríthetett s véres harcok után elűzven Szász vajdát és fiait, beleült Moldvaország fejedelmi székébe.²

Bogdán vajda kiköltözésének indító oka nem az erőszakos hittérítés volt, a mit Szalay László és utána Lehoczky is állítanak, mert hiszen a Máramarosban megmaradtak, valamint az utóbb beköltözött s velök együtt lakó ruthének is háborítatlanul gyakorolták keleti egyházuk szertartásait, de nem volt az sem egyedüli indító oka, a mit más történetírók nyilvánítanak, hogy a lakatlan Moldvába annak termékenysége végett telepedett volt ki, mert habár nem is volt Moldva akkor valami nagyon népes, de lakosok nélkül való éppen nem volt, hiszen uralkodója is volt Szász vajda személyében, a kit és fiait elébb el kellett

¹ Wenzel Gusztáv 1350 és 1354 közé helyezi Bogdán vajda kivonulását, Lehoczky Tivadar pedig 1367-re határozza. Mind a két időmegállapítás téves, mert Lajos király 1343 október 21-én kelt levele Bogdánt már hűtelennek és csak volt máramarosi vajdának nevezi (*Máramarosi Diplomák a XIV. XV. századból* 17. lap). Igaz, hogy Löczkffy András és az ő székelyei csak 1345-ben verték meg Moldvában a tatárokat és űzték tova egész a Fekete-tengerig, de ebből még nem következik, hogy Bogdán vajda már 1343-ban ki nem mehett volna Moldva északi, hegyes vidékeire, hiszen a lovas tatárok csak sík területen sátorozhattak, onnan csapkodván be Magyarországba az erdélyi részekre.

² Nem fogadhatjuk el egyik nagynevű történészünk (magánlevélben közlött) azon vélekedését, hogy Szász vajda nem uralkodott, hanem csak egy csoport vajdája volt Moldvában, mert akármilyen kicsiny lehetett is a népe, ott a magyar határon túl éppen úgy uralkodott, mint annak idejében a hatalmasabb Lithen vagy Barbát vajda a Havaselón. Hunfalvy Pál is azt írja (Az oláhok története II. k. 23. lap), hogy az 1373-ik évi okmány nem mondja, miszerint Szász moldvai vajda lett volna, ámde az oklevél elég világosan írja, hogy a fiai ott (Moldvában) hagyván szeretett szüleit és minden javaikat, onnan követték Lajos királyt Magyarországra. Hunfalvy különben másként is hibásan értelmezte ezt az oklevelet, mert azt olvasta ki belőle, hogy Szász vajda királyi udvarnok volt, holott a szöveg ezen kifejezése: »Balk, Drag et Joannes filii condam Zaaz vajvode aule nostre familiares« határozottan mondja, hogy Balk és testvérei a király udvarnokai, nem pedig Szász vajda.

üzni a vajdai székről. A föld termékenysége azonban már felkelthette a gondolatot Bogdán vajdában, de nemcsak arra, hogy nyájainak kövérebb legelőt szerezni kivándoroljon, a mihez ugyan nem lett volna szükséges egész sereggel kivonulni, — hanem még inkább arra, hogy azt a Máramarosnál dúsabb földet elfoglalva, ott független fejedelemséget alapítson.

Bogdán vajda vérrokon volt Szász vajda fiaival,¹ tehát mint trónkövetelő lépte át hadai élén Moldvaország határait s ott a benszülöttek között is jó erős pártjának kellett lenni, mert máskülönbén vállalata alig sikerülhetett volna. Minthogy azonban kezes létére engedelem nélkül távozott Máramarosból s Moldvában függetlenül kezdett uralkodni, Lajos király lengyel seregeket is vévén maga mellé, — hadjáratot indított ellene, de már akkorra annyira megerősítette magát a vajdai széken, fegyvereseit is annyira megszorította és úgy begyakoroltatta, hogy a királynak erős küzdelmek után sem sikerült őtet és népeit Magyarországra visszahozni s be kellett érni a magyar szent korona felsőbbségének elismertetésével.

Sajnos, hogy Lajos király ezen hadjáratáról sem bővebb adatokat, sem annak idejét nem jegyezték fel az évkönyvek,² okleveleinkből pedig csak annyit tudunk, hogy a királyi seregben ott küzdött Gyulafalvy Drágos máramarosi kenéz, a ki számos lázadó oláhot visszatérített a király hűségére, ott küzdöttek Szász vajda fiai is, Balk, Drág és János s ezeknek testvérsógorai, Dragomér és István,³ a kiknek számos szolgája esett el a király szolgálatában, de Szász vajda fiai sehogysem bírván atyáik székebe visszahelyezkedni, odahagyták szülőföldjüket s vérök hul-

¹ A rokonságot a heraldika is bizonyítja. Ugyanis a Bogdán vajda testvérétől Jugától egyenes fiúágon leszármazó Dunka Fülöp máramarosi alispán 1538-ik évi itt rajzban a gyömrői levéltárból bemutatott pecsétjének címerképe teljesen megegyezik a Szász vajda fiától Drág mestertől eredő báró Drágffy családjával.

Mint feltűnő s a további kutatásra érdemeset megemlítjük, hogy Bacsinzky András (1797-ben munkácsi gör. szertartású püspök) és a Hosszúfalusy család címere is egészen megegyezik a Drágffy-czímerrel Bacsinzky valami régi, a körtvényesi monostorra vonatkozó levél Drágffy pecsétjéről vésethette a magát, a Hosszúfalusyak azonban meglehet, hogy a jószágvesztett Drágffy Miklóstól származnak.

² Szalay László 1367-re teszi ezen hadjáratot, de tévesen, a *Magyar nemzet története* (III. kötet 282. lap) 1359 előttré határozza s ez úgy is van, mert 1360-ban már mint elmultról emlékezik meg a király (Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. században 37. lap), csakhogy ez még nem pontos időmeghatározás, pontosabban azonban ma még mi sem szolgálhatunk.

³ Tévesen mondja a *Magyar nemzet története* (III. k. 282. lap), hogy Drág, Dragomér és István Balknak és Jánosnak unokatestvérei voltak.

lásáért 1365-ben Bogdán vajda máramarosi birtokait kapták jutalmul.¹ Királyi udvarnokok már is voltak, csakhamar máramarosi vajdák, utóbb még Huszt várának kapitányai, Máramaros, Ugocsa és Szatmár vármegyék és a székelyek ispánjai lettek.² Nemsokára más vármegyékben is nagykiterjedésű kőváras uradalmakat szereztek s közülök Drág mester törzse lett a róla elnevezett híresneves főúri báró Bélteki Drágffy családnak; de Máramarosban nem igen maradhattak meg, mert kapzsiak lévén, majd a fél vármegye területét felkérték a királytól, a beiktatásoknál azonban az örökjogú kenézek részéről folytonos ellentmondásokkal találkoztak, elvégre is beleuntak a hosszas perlekedésbe s a nekik nem éppen valami nagy hasznot hajtó birtokokat részben átengedvén a kenézeknek, részben eleserélvén a királylyal más jövedelmezőbb jószágokért, Máramarost véglegesen odahagyták s csak a felső Tisza mellett fekvő területet tartották meg és azon máravizi birtokokat, a melyekért a Gyulafalvyaknak közép-szolnok- és krasznavármegyei falvakat adtak volt cserébe.

A vajdai intézmény.

Mind a Máramarosban, mind Bereg vármegyében királyi birtokokon, valamint Ung vármegyében a Homonnai Drugeth család jószágain letelepült oláhok, — a mint már említettük is — saját magok által választott vajdák alatt állottak. Közülök Bereg vármegyéből eddigelé csak Bilkey Karácsont és Makarjay Gergelyt ismerjük, Ung vármegyéből Lázny (máskép Hosszúmezey) Szaniszlót, Máramarosból pedig Erdőt, Mikula fia Bogdánt, Juga fiait Jánost és Istvánt s végre Szász vajda fiait Drág mestert és Balkot, máskép Baliczát. Hatáskörüket már fentebb körülírtuk, nem voltak tehát csak holmi cigányvajda félek, a mint Hunfalvy Pál kicsinylőleg megjegyzi,³ és elhinni sehogysem akarja, hogy a máramarosi körtvélyesi Szentmihálymonostor kegyurai Drág mester és Balicza vajdák azonosak voltak Drág és Balk szatmári vármegyeispánokkal, hanem azt állítja, hogy az előbbeknek csak olyan vajdák voltak, mint számos más. Nagyon kár, hogy a »számos más« vajda közül nem ismertet meg legalább néhányat, hálára kötelezett volna vele, mert eddig a legszorgosabb kutatás után sem fedezhettünk fel többet a már megnevezett kilencznel.

¹ *Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. században* 56. lap.

² Erdélyi vajdák azonban sohasem voltak, ezt Nagy Iván (*Magyarország családai* III. k. 379. lap) s a Pallas *Lexikona* is alaptalanul állították.

³ *Az oláh nemzet története* II. 30.

A vajdai intézmény nem volt hosszú életű, Károly király állította fel, illetve engedélyezte az oláhoknak elébbeni lakhelyén dívott szokásaikhoz képest, de a királyi ház kihaltával már meg is szűnt, nem ugyan annak következtében, hanem mert a megváltozott viszonyok feleslegessé tették.

Máramarosban Balk és Drág mester voltak az utolsó vajdák, együttesen viselvén ezen tisztséget, de minthogy a vármegyének ispánjai is ugyanők voltak, könnyen hozzászoktak a közrendű, szegényebb oláhok ahhoz, hogy pereiket s egyéb ügyesbajos dolgaikat a vármegye törvényszéke előtt bonyolítsák le, a főbbek pedig — a vajda családtagjai — már régóta magyar nemesek voltak, s mint ilyenek úgysis a vármegyei tisztviselők bírászkodása alá tartoztak s ezért a vajda intézményre többé semmi szükség sem volt. Bereg vármegyében pedig azért vált feleslegessé, mert Zsigmond király Munkács várát és tartományát, — a mely addig a királynék birtoka volt — Koriathovics Vaszil és Tódor podoliai hercegeknek adományozta, ezek pedig nem sokat törődve a régi kiváltságokkal, — a különben is csekélyszámú oláhokat, — a nép nagy része ugyanis már jóval elébb Moldvába követte volt Bogdán vajdát, — jobbágyi viszonyba hozták az uradalommal s csakhamar beolvasztották a Podoliából magokkal hozott és közibök telepített ruthének közé, — a vajda családtagjai pedig a Kisfalusyak, Ilosvayak, Bilkeyek, Lipcseyek és a Gorzók már itt is régen megszerezték eddigi szállásaikról a királyi adománylevelet s így ők is — úgy, a mint a máramarosiak — magyar nemesekké lettek, de még jó sok ideig kellett perlekedniök Tódor herceggel, a ki őket mindenáron, — még erőszakkal is — a vár kötelékébe akarta beszorítani.

Az ezután még előforduló vajdák mind Máramarosban, mind Bereg vármegyében már csak egyszerű uradalmi gazdatisztek voltak.¹ A cím legtovább volt használatban Bereg vármegyében a szentmiklósi uradalomban és Sztánfalván, s minthogy a vajdák vezérelték az oláhokat, — a beköltözés óta — a hadban megmaradt az, mint katonatiszti cím, sokáig úgy a magyar, mint a magyarországi török végvárakban.

A szatmárvármegyei földesurak hegyvidéki birtokaira is települtek le kisebb oláh csapatok, de ezeknek — úgy tudjuk — sohasem voltak ilyen hatáskörű vajdái s habár ezek sem tartoztak eleinte egyéb adókkal az ötvenednél, mégis csakhamar közönséges jobbágyi állapotra jutottak. Az Ung vármegyében megszállottak pedig teljesen beolvasztak az ott lakos oroszok közé.

¹ Téved Bereg vármegye monographusa, a midőn Perényi Jánost szentmiklósi vajdának írja, mert Perényi nem vajdája, hanem földesura volt Szent-Miklósnak.

A kenéz és a kenézség.

Magyarországon minden földbirtok, — a honfoglaló törzsek által megszállott területek kivételével, — a korona, vagyis a király tulajdona volt, ezekből aztán teljes nemesi joggal (mere nobilitatis titulo), olyannal, a minővel az első foglalók utódai bírták a sajátjokat, örökbirtokokat adományozott mind benszülött, mind külföldi beköltözött vitézeinek, a kik az így nyert jószágaiktól semmiféle szolgálmánnyal és adókkal sem tartoztak, de ha ellenség támadta meg az országot, akkor fej- és jószágvesztés terhe alatt kötelesek voltak személyesen felülni a haza védelmére s a király zászlója alatt a saját költségökön harcolni, hanem ha mi foglyot vagy zsákmányt ejtettek, azon nem osztoztak senkivel.

A beköltözött idegen népek — tehát az oláhok is — ilyen királyi birtokokra telepítették le, csakhogy ezek nem kapták teljes nemesi joggal, hanem adózás és más kötelezettségek terhe alatt használták azokat. Felettök a kenéz¹ állott, a ki személyére nézve szabad ember volt ugyan, de nem volt országos nemes, hasonlított némileg a XIX. századi, földesúri jobbágytelken üülő, úgynevezett bocskoros nemeshez. A kenéz kisebb-nagyobb területet kapott a királytól vagy egyes főuraktól is apáról fiúra szálló örökül kenézség címén azon kötelezettséggel, hogy ott új falvakat alapítván, azokat idegen jövevényekkel benépesítse, nyájait szaporulatának ötvenedét pontosan beszedje s annak hasonló felét a király valamelyik közeleső várába vagy az illető földesúrnak hűségesen beszolgáltassa, a másik felét megtartván magának fáradsága jutalmául. Ezen kívül fegyveres szolgálatot tartozott teljesíteni a beregvármegyei kenéz Munkács várában, a máramarosi pedig Huszt várában, s a mikor a várnagy hadba indult, még támadó külháborúban is, résztvenni vajdája vezérlete alatt a király költéségén. A földesurak kenézei uraik csapatában harcoltak. Az így telepített falvak lakosai eleinte nem voltak jobbágyok s az ötvenednél egyébbel nem adóztak, el is költözhettek bármikor.

Érdemesnek tartjuk itt elmondani, — a miről a mai nemzedék már aligha tud, — hogy Magyarországon a pásztoreMBER sohasem volt jobbágy, szabadon költözködött egyik földesúrtól a másikhoz, a kinél jobb és téresebb legelőt talált. Szentmihály napjakor volt a felmondás, a rákövetkező Szentgyörgykor pedig a hurczolkodás ideje, — de cseléd sem volt a pásztor 1850-ig, mert szegéd-

¹ A kenéz a knéz, knyáz szóból származik, eredetileg fejedelmet jelentett, a szerb fejedelmet még így címezték, királylyá emeltetése előtt a bolgár fejedelem pedig ezt a címet viseli ma is, Oroszországban is herceget jelent. Nálunk az oláh falvak előljáróit nevezték így. A XVII. században úr dolgától felmentett jobbágyot jelentett.

ményt vagy bért nem kapott, de azért úgy bíraskodott felette az úr, mint a jobbágyai felett, úgy is védelmezte őt mindenki, még a vármegye ellen is. A legelő használatáért és a kiteleltetésért a földesúr nyájának őrzésével, gondozásával és saját juhai szaporulatának felével fizetett a juhász. Nyíráskor különválasztották az úr és a pásztor juhait, de elkülönítették a juhász nyájának szaporulatát is, s ez utóbbinak gyapján megosztottak, mikor aztán máshova költözött a juhász, megosztottak magán a szaporulaton is. Minél több juha volt a pásztornak, annál szivesebben fogadták magukhoz a földesurak.

Láttuk, hogy a kenéz adózott a birtoktól és fegyveres szolgálatot teljesített, a nemes pedig ezekre nem volt kötelezve, téved tehát dr. Mihályi János¹ a mikor azt állítja, hogy a XIV. századbeli kenézek éppen olyan nemesek voltak, mint az ország más nemesei s igazolásul a többek között egy általa is közlött 1326-ik évi oklevélre hivatkozik. Azt a levelet Károly király állíttatta ki s annak erejével a máramarosi Szurdok nevű királyi földet Szten fiának Szaniszló kenéznek adományozta, az ország nemesei szokása és törvénye szerint minden haszonvételeivel együtt felmentve azt bármiféle királyi adózás terhe alól. Ebből pedig éppen az világlik ki, hogy Szaniszló eddig csak kenéz volt, a ki terheket viselt, most azonban már nemes birtokos lett az ötvened és a más szolgálmányok elengedése által.

Állítása bizonyítékául idéz még dr. Mihályi egy XVIII. századbeli kézirati töredéket is, a mely szerint »Keneziatu erat jus dominium exercendi in suis bonis independens a publico magistratu. Itaque quibus possessiones cum jure keneziatu conferebantur in iis foro dominali magistratu comitatus competente utebantur, hoc est pari jurisdictione. Subditi eorum praestabant regnentibus tributa, sed jurisdictione tantum keneziorum suberant«, vagyis magyarul: »A kenézség annyi, mint birtokaiban úri jogot gyakorolni függetlenül a köztisztviselőktől. Tehát a kinek kenézzel adományoztattak birtokok, azokban a vármegye előljáróságát megillető urasági törvénykezéssel éltek, vagyis egyenlő igazságszolgáltatással. Alattvalóik tartoztak adókkal az uralkodóknak, de csakis a kenézek igazságszolgáltatásának voltak alávetve«. Ezeknek feljegyzője a király által a vármegyei hatóságok alól kivett »szabad ispánságra« (liber baronatus) emelt nemesek jogait minden alap nélkül a kenézekre ruházta. A XIV. századbeli oklevelek megdöntik ezt a meghatározást, s nem is jogosítanak arra a feltevésre, hogy a kenézek az előző századokban független birtokosok voltak, hiszen a XII. században

¹ *Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. századból* 7. lap.

még egy kenéz sem volt Magyarországon, a XIII-ikban is csak egy-kettő, az is oláhlakta vidéken, a Havaselón.

A magunk állítása bizonyítására felhozunk egy-két esetet a sok közül. A Dolhay testvérek Szaniszló, János, György és Bogdán 1411-ben királyi adományt szereztek a többek között a máramarosi Konyha falura is,¹ a kenéz akkor Maris volt, utóbb 1454-ben az adományosok örökösei Szaniszló fiai Dolhay Ambrus és Mihály, János fia Leordinai Urda Mihály, György fia Dolhay Porkoláb János és Bogdán fia Petrovay Mihály, valamint nagybátyjok Dolhay öreg Mihály tekintetbe véve Maris kenéz unokájának Simon konyhai kenéznek hűségét és hűséges szolgálatait, Konyhát neki, rokonainak és utódainak adományozzák,² minden haszonvételeivel együtt, oly feltétellel azonban, hogy ezentúl is hűségesen tartozzék nekik szolgálni, ha pedig adománylevelük erejénél fogva a királytól újból megszereznék a Dolhayak Konyhát, akkor tartoznak felét a Konyhay (kenéz-) családnak átadni és őket megnemesíttetni. Világos ebből, hogy a kenéz szolgálta volt és nem földesúr.

Egy másik a Bilkeyekkel történt. Lipcse és Herincse kenézségét ugyanis Lajos király 1350-ben Bilkey Karácson vajda fiainak adományozta,³ bírták is azt háborítatlanul 1404-ig, a mikor Zsigmond király a két falut az Urmezeyeknek adományozta, ezek aztán kivették Karácson vajda fiainak utódait a birtokból. Perre kerülvén a dolog, a Bilkeyek felmutatták Lajos király adománylevelét s beigazolták azt is, hogy ők csak 20 herbécset adtak a királynak évente a két falutól, a királyi seregben pedig egy lándzsással szolgáltak mind ez ideig. Az Urmezeyek ellenben azt mutatták ki, hogy ők Zsigmond királytól nem a kenézséget, hanem a két falu teljes és valódi uradalmát kapták adományba. Erre az országbíró Rozgonyi Simon és bírótársai akként ítélték,⁴ hogy a kenézség a Bilkeyeké maradjon, a királyi jog pedig az Urmezeyeké legyen, vagyis hogy a Bilkeyek ezentúl a 20 herbécset az Urmezeyeknek adják évenként, csapatjukba pedig (a mikor országos had lépzen) egy lándzsás vitézt állítsanak.

Azon állítás is téves, hogy a XVI. században már nem voltak kenézek, erre is felhozhatunk egy igen érdekes esetet, visszaadva lehetőleg az eredeti oklevél magyarságát. A Mihálka-család ugyanis kenézségen bírta Irhóczot, Kornis Gáspár és az ő felesége Dolhay Ilona asszony boldogemlékezetű II. János királytól kérték volt meg az Ilhóczy Mihálka-család Ilhóczon való jószágokat

¹ *Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. századból* 166. lap.

² *Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. századból* 373. lap.

³ U. o. 29. lap. Az eredeti oklevél jelenleg e sorok írójának ajándékából Lipcsey Ervin kir. főügyész úr birtokában van.

⁴ U. o. 185. lap.

jus regiummal, de a mikor iktatták magokat, az Ilhócziak contradicáltak, utóbb 1572 november 27-én Kirván tőnek ilyen compositiót : A pör közöttök leszálljon. Az Ilhócziak 100 forintot adjanak. Mikép ennek előtte az Ilhócziak elei a kirvai háztól függöttek, ezentül is függjenek és ha valamikor vármegye hada leszen, akkor tartozzanak három lóval Kornis Gáspár és az ő maradékival ő utánna hadba menni, ha pedig a vármegye elmégyen és a kirvai háznak és jószágának örökös ura megmarad, az Ilhócziak is ne tartozzanak elmenni. Ezt is hozzá vetvén, hogy Ilhóczról a nerezniczei nyomás részben szabad legyen marhájuknak rámenni.¹

Sőt a XVII. századból is idézünk egy, a kenézekre vonatkozó esetet. Lipcsey Gergely úr perben állott Tyuszka falu miatt Tyuszikai Pap Máté, Koszta és Ferencz testvérekkel, ezek egy alkalommal rá lesvén Lipcsey Gergelyre, megölő szándékkal hozzá lövöldöztek, a golyók szerencsére czélt tévesztettek, Pap Mátét és Kosztát elfogták és kivégezték, Ferencznek azonban sikerült idegen országba menekülni, a hol addig bujdosott, a míg Lipcsey Gergelynek 1650-ben történt elhalálozását meg nem hallotta; akkor 1652-ben oly gondolkozással jött haza, hogy talán kegyelmet nyerhet az özvegy úrnő előtt, reményében nem is csalódott, mert »megtalálván ő kegyelmét emberséges emberek által,² sok törekedésére indíttatott ő kegyelme kegyelemre hozzá, s mind fejének engedett kegyelmet, mind része szerint való örökséget eresztette kezéhez a következő feltételek alatt : 1-ör. Most mindjárt ad feje váltságába 40 magyar forintot. 2-or. Minden-némű *nemesi szabadságát*, melyet gonosz cselekedetével de jure elvesztett mind magára, maradékaira és atyjafiaira nézve *leteszi*, kasszálja és annihilálja in aevum és azzal soha sem maga, sem maradéki, sem atyjafiai élni nem akarnak semmi úton-módon, hanem *örök parasztságban akarnak élni és függeni Szuhay Anna asszonytól* (Lipcsey Gergely özvegyétől), maradékitól és legatáriusitól, *nem erőltetve ő kegyelme jobbágyi szolgálatra*, sem őtet sem maradékit, *hanem mint kenézt szabadságban tartja őt és maradékit*. 3-or. Esztendőnként ad ő kegyelmének 6 forintot, egy szép nyestet, négy császármadarat, egy szép karulyt és esztendőnként juhaiból igaz tizedet . . . stbbi.³

Ezekből világos, hogy a kenézek nem voltak országos nemesek. Iűőjártával elmaradt a Huszt várában való katonáskodás kötelezettsége, de nyájaikból továbbra is tartoztak tizedet adni, a mitől a kenézőjű birtokosok csak 1848-ban szabadultak meg.

PETROVAY GYÖRGY.

¹ Báthory Zsigmond fejedelem 1591 jun. 26-án kelt átiratából.

² Az idézőjelek közé tett mondatok az eredeti kötelezvényből vétettek.

³ *Turul* XII. 112. lap.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

EGY ISMERETLEN ERDÉLYI MAGYAR ZENÉSZ.

A Nemzeti Múzeum könyvtárában Mus. th. 838 jelzet alatt egy régi colligatumban leltem a következő művet:

O. Inscroon, Rendi Szerent
BÜTSÜ-VÉTEL
Artá Napus Jozsef
sz. Munkára alkalmaztatta
Schreier János

a
Tenore
2 *Violini*
2 *Viola di Alto*
2 *Flauto*
2 *Corni in F*

e
Violone

Az előszó így szól:

Méltóságos Palm Jósefa asszonynak Nagyméltóságú gróf Losontzi Bánffy György Erdélyi kormányzó Úr kedves Élete Párjának Tsillagos Keresztes Dámának Ő Kegyelmességének.

Kegyelmes Asszonyom!

Ezen Magyar Áriát, munkámnak ebben a' Nemben első zsen-géjét bátorkodom Kegyelmességednek alázatos mély Tisztelettel

bémutatni; lész ez vélekedésem szerént leg alább maga Nemében első, noha kis Áriákat ugyan tsak magam még ennek előtte hat Esztendővel tsináltam légyen is, mindazonáltal egyre sem emlékezem, mely ez üdönkig Magyar Nyelvben több Musika szereknek egybe segítésekre kidolgozott, meg jelent volna, bár ezen a' leg-nemesebb Nyelveknek méltán egyike, más legmiveltebb Európai Nyelvek Társai közül a' Musikabéli hajolhatóságára nézve sokakat meg előzzen is.

Hogy pedig ezen szives igyekezetből eredett gyenge zsenégjét Musikai Tudományomnak Kegyelmességednek bémutatni bátor-kodom, ösztönöznek arra számtalan Kegyelmességednek hozzám viseltetett, 's bőven reám ruhazott Jó-téteményei eránt buzgó örökös haladatosságomnak leg belsőbb érzései. Mely jótétemények közül mostanság tsak azt az egyet, mint ezen tárgyhoz leg alkalmazhatóbbat említtem, hogy ennek előtte 13 Esztendővel, midőn Kegyelmességed legszebb darabokat játszodván, méltóztatott engemet musikáló segítségre engedni, a' musikának jobb izlését magamévá tettem. De valyon kinek is másnak mutathatnám bé inkább Musikámnak zsenégjét, mint Kegyelmességednek? Ki is arról a Musikának leg-értőbbje szénte tökéletességig lévén, legegyszerűsőbb s ezzel legigazabb ítéletet hozhat.

A verseket amaz a két Magyar Haza előtt, híres Magyar Verselő Rajnis Ūrnak munkáiból vettem. Választottam pedig mind azért, hogy nálánál más magát kellemetésebben nem tetteteti, mind pedig mivel abban a' nyájas Gyengédedést Theatromi érzékenyítéssel együtt feltalálni gondoltam. Melly mellett mély Tisztelettel magamat ajánl-ván vagyok

Kegyelmességednek alázatos Szolgája
Schreier.

Kolosvárt, Bőjtmás havának 19-én 1791-ikben.«

Ez az unicum egy igen nevezetes adata a magyar kultur- és zenetörténelemnek; tudtuk eddig is, hogy József császár halálával (1790-ben) nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is feltámadt az úgynevezett »magyar világ« és tudjuk, hogy az akkori hazafiás ünnepegeken és vigalmakon még a kuruczvilág népies zenéje is feltámadt és divatba jött.¹ Heidendorf feljegyzéseiben és levelezéseiben ugyanis a kolozsvári vigalmakban Csúcsinak cigány-bandája és mint képzett zenész a Bécsből lehozott Molitor van megemlítve. Most látjuk, a mit eddig éppenséggel nem tudtunk, hogy a műzenének egy képzett művelője is akadt. Átkomponált melódiát²

¹ Irtunk róla *Budapesti Hirlap*-ban 1906 nyarán »Magyar világ Erdélyben«.

² Magyar szövegre, de még nem magyar stylút.

költött Rajnisnak egy kedves versére és azt egész kis zenekarra való kísérettel tervezte (két hegedű, 2 mély hegedű, 2 fuvola, 2 kürt és 1 brácsa). Az írásmód tenor-kulcs; hegedű-kulcsra áttéve a czikornyássága daczára kedves dallam F-durban van énekre, zongora-kisérettel.¹

Megtudjuk azonkívül, hogy a szerző nemcsak képzett zenész, hanem a korhoz képest széles látkörű, gondolkozó ember. Tudja, hogy e munka a maga nemében első és nem emlékszik olyanra (tehát annyira szemmel tartotta azokat, hogyha megjelent volna, bizonyosan emlékezne rá), mely az ő idejéig magyar nyelven »több muzsika szerekek egybesegítésekre kidolgozott« megjelent volna és igazán csodálatos merészséggel és éleslátással kijelenti, hogy »muzsikái hajolhatóságra« a magyar nyelv sok európai nyelvet megelőz. A mikor József császár és creaturái urbi et orbi hirdették, hogy a magyar nyelv annyira műveletlen és elmaradt, hogy azt semmihez és semmire sem lehet alkalmazni: ugyanekkor ő azt az énekre és zenei deklamálásra, tehát a nyelvi készség legmagasabb fokaira alkalmasnak találja. Tudja, hogy Rajnis »amaz a két magyar haza előtt híres magyar verselő; ebből látszik, hogy Kazinczynak apostoli buzgalma, a melylyel mindenfelé levelezett és a melylyel folyóiratait kiadta, megtermette azt a gyümölcsöt, hogy a két magyar haza tudomást vett egymásról és irodalmilag legalább — majdnem egy századdal a politikai egyesülés előtt, egygyé lett. Tudja, hogy olyan költemény való a megzenésítésre, a melyben hangulat és »theatromi érzékenység« van.

Előszava érdekesen belevilágít a saját fejlődésébe és az akkori műveltségi és társadalmi viszonyokba is. Ő róla magáról alig tudunk valamit; de elmondja, hogy 13 évvel ezelőtt, tehát 1778-ban, a gubernátorné, Bánffy Györgyné őt »muzsikáló segítésre« méltatta és hogy a gubernátorné magas zenei műveltséggel, képzettséggel bíró nő volt, mert ő ott »a musikának jobb izlését magáévé tette« és hogy kinek ajánlhatná másnak »Muzsikámnak zsengejét«, »mint Kegyelmességednek, Ki is arról — a Musikának *legértőbbje szinte a tökéletességig* lévén — legegyszerűbb s ezzel legigazabb itéletet hozhat«.

Ezen előszavában, *helyes, újonnan maga készítette magyar szakkifejezéseivel* Schreier azt is megmutatja, hogy nemcsak a zenének, de a magyar nyelvnek és stylusnak is képzett művelője; ebben is méltó utódja Maróthynek, a zene- és zenei nyelv magyar művelésében méltó előzőjének (»A hármóniás éneklésről; Debreczen 1754«.)

¹ Akkoriban (Haydn és Mozart első kiadásainál is) az egy hangszer-szólamok külön-külön kivehetőleg hozzá voltak csapva a zongora betét mellé, ezek itt is így vannak: a hangszerelés correct, igen gondos — Haydn tanulmányozásra vall.

Bizony akkoriban nagyot változtak az idők; Bánffy György gróf fiatal korában (1772-ben) vette nőül gróf Palm Jozefát, testvérét annak a Palm-Gundelfingen grófnak, a kit József császár pár évre rá félmillió forint adományért (akkoriban roppant összeg, nem is fizette ki, csak jószágaira betábláztatta) szent birodalmi herczegsége emelt, tehát hires, nagy familia, a mely azóta (1851.) férfia-
 ágon kihalt. Bánffy György gróf Bruckenthal bárónak, Erdély kis-
 királyának bukása után lett gubernátor és (emlékiratok szerint) maga is német ruhában, harisnyában, térdnadrágban, czopfosan sétált Nagyszében utcáin; feleségét mégis megtanította magyarul és ezért írhatja neki Schreier ajánlását *magyarul* és emeli ki a *magyar* versnek és erre írt zenének érdemét. Az 1790—91-iki magyar világban Kolozsvárott már a gubernátor, sőt még az öreg Bruckenthal báró és a szász Heidendorf is díszmagyarban van. »Majd meg sem ismertem Méltóságodat«, mondja neki Kemény főkirálybíró, hozzátévéen »Már ezután ez a mü köntösünk«.

Palm Jozefa Bécsből hozta magával magas zenei műveltségét, mely ott akkor nem volt ritkaság és bizonyára a Haydn-cultust is, mert ez a Schreier muzsikáján is elsősorban meglátszik. Ugyanekkor Pesten Zichy Károly országbírónál és Haller personalisnál már Mozartnak és Pleyelnek sonátáit is játszották,¹ de a budai szin-
 társulatnál már az internationalis műzene kezdett magyarosan érnei és színesedni. Kétségkívül beállott volna ez a processus Erdélyben is, ha a »magyar világ«, mind a két magyar hazában nem olyan rövid-
 életű szalmatűz és az absolutismus nem borít rá olyan hamari sötét-
 séget.

Ezen nemzeti és kegyeletre méltó törekvésnek Erdélyből eddig egyedülálló emléke Schreier Jánosnak eme kis zenés füzete; mint ilyet is, becsüljük meg.

DR. FABÓ BERTALAN.

¹ Hoffmannsegg gróf megemlékezéseiben.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A cseh husziták Magyarországon. Irta dr. Gerő János. Beszterczebánya, 1910. Machold Fülöp könyvnyomdai műintézetének kiadása. 8° 204. l. Ára 5 korona.

A XV. század első felében politikai, társadalmi, vallási, erkölcsi és nemzetiségi szempontból igen jelentős szerepet játszottak hazánk történelmében a husziták, a kiknek hatása évtizedekre, évszázadokra kihatott, sőt igen sok dolgát a pánszláv mozgalmaknak ma is csak úgy tudjuk megérteni, ha visszamegyünk a multba, egészen a huszitákig.

S bár ilyen elsőrendű, kihatásában ilyen fontos szerepet töltöttek be a husziták, történetüknek magyar megírója mindez ideig mégis késik. Oka ennek nagyobbrészt abban keresendő, hogy történettudósaink legtöbbje nem bír akkora jártassággal a cseh nyelvben, a mennyi a cseh okleveleknek lelkiismeretes áttanulmányozásához és tökéletes megértéséhez okvetlenül szükséges. Mindazok tehát, a kik eddig a huszita mozgalommal foglalkoztak, részben magyarországi, részben németül vagy latinul írt külföldi forrásmunkákra szorultak, míg a cseheket kénytelenek voltak mellőzni, vagy másodkézből venni.

Eppen ezért fogadtuk nagy örömmel és érdeklődéssel Gerő Jánosnak a huszitákkal foglalkozó most megjelent művét, mert bizton hittük, hogy az ő kitűnő nyelvtudása mindezen akadályokat legyőzi és műve a cseh-magyar huszita mozgalomnak teljes, tökéletes képét fogja nyújtani.

Csalódásunk azonban igen nagy volt. Gerő János könyvében nem történelmi művet kaptunk a szó igaz értelmében, hanem jóakarató dilettáns munkát, a melyben vannak ugyan helyenként jól megírt részek is, néha úgy látszik, mintha saját lábán járna, de az egész hézagos, hiányos, nyomról-nyomra követi a kezében levő könyveket, a mi által önállósága teljesen elvész. A huszita mozgalmat nem öleli fel egészen, tárgyát a világtörténelem keretébe nem illeszti be, a külföldi eseményeket nem rajzolja meg, sőt még a huszitismus lényegével, fejlődésével, keletkezésével

stb. sem ismertet meg bennünket, szóval: ez a könyv a huszitákról szerzett eddigi ismereteinket semmivel sem, illetve igen kevéssel gyarapítja.

Az igazi történetíró munkáját legelső sorban az jellemzi, hogy saját forrástanulmányaiából eredő adatokon igyekszik művét felépíteni és ha már kénytelen más által használt adathoz nyulni, akkor tiszteletben tartja a szerzői jogot, idézi az író, vagy hivatkozik a műre, a melyből merített, mert tudja, mekkora fáradtságba, utánjárásba, kutatásba kerül egy adatnak is pontos megállapítása.

Gerő János igen kevés forrástanulmányt végzett. Igaz, hogy művében gyakran hivatkozik az Országos Levéltárra, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárára, a kassai, bártfai és jászói levéltárakra, mintha innét merítette volna adatait, valóság azonban az, hogy ő ezeket az adatokat egyszerűen kiírta dr. Tóth-Szabó Pál *Giskra* című¹ művéből, úgy azonban, hogy néhány helyet leszámítva, a legtöbbször elfelejti a szerzőt vagy művét megemlíteni. Pl.: a 106. lapon két kassai levéltári adat Szabónál 26. lapon van; a 113. lapon Orsz. Lev. Dl. 15.307 = Szabónál 36. l.; a 120. lapon két múzeumi levéltárból vett adat = Szabónál 34. l.; a 125. lapon Orsz. Lev. Dl. 15.158 = Szabónál 38. l.; 128. lapon bártfai levéltári adat = Szabónál 40. l.; a 129. lapon két levél a kassai levéltárból = Szabónál 42. l.; a 131. lapon Orsz. Lev. Dl. 15.278 = Szabónál 41. l.; 131. lapon jászói levéltár fasc. XI. 211—212. Szabónál 41. l.; a 134. lapon a kassai levéltárból idézett két levél megtalálható Szabónál a 43. lapon stb.

Felemlíti Gerő János a trencsényi levéltárat is (17. l.), de azt, hogy Zsigmond által 1421. márcz. 11-én írt levél eredeti példányban a trencsényi levéltárban van meg, nem a maga utánjárásából tudatja, hanem Szilágyi *Magyar Nemzet Történelméből* (III. k. 570. l.), de ezt Gerő feleslegesnek tartja megemlíteni.

Az okleveleknek ilyen módon való idézése közé egy kis tévedés is csúszott be. Az 51. oldalon Gerő a következőket írja: »... még az 1435. év nyarán kiszorították Nagyszombatból, s azután visszafoglalták Szokolczát, a husziták erős fészékét.« Az ehhez tartozó jegyzetben ezt írja: V. ö. Hazai Okmánytár II. k. 257. old. — Országos Levéltár O. D. 6982., 13119. Pedig ezek az oklevelek nem Szokolcza visszafoglalásáról szólnak, hanem két családnak tett adományozásokat örökítenek meg. Gerő ezt Nyitra vármegye monographiájának 570. oldalán találta, s a bekezdés elejéről vette az adatot, a végéről pedig a forrást s ezeket

¹ Dr. Tóth-Szabó Pál: *Giskra, különös tekintettel Abaujvármegyére. Értekezések a történeti tudományok köréből. XIX. kötet. 10. sz.*

összekötötte a nélkül, hogy össze nem tartozásukat észre vette volna. Ennek igazolására közöljük a monographia idézett helyéről a következőket: »... a magyar hadak teljes erővel indultak a cseh martalócok ellen, s még a nyár folyamán az összes várak és városok, köztük Szokolca is, mely a husziták főfészkévé lőn, magyar kezekbe került.« A szerencsés hadjáratban többen kiváltak, »voltak azonban renegátok is«. Felsorolja a monographia ezeknek nevét, »kiknek birtokait azután Zsigmond elfoglalta és a királyi hadakban vitézkedő Bossányiaknak, meg Spáczai Mártonnak adományozta. (Hazai okmánytár II. köt., 257. old. Országos Levéltár O. D. 6982., 13.119. és Bossányi-lt.)«. Gerő tehát szerényen csak a Bossányi-levéltárat hagyta el.

Ezen adat igazolja legjobban, hogy a különféle levéltárakra való hivatkozás Gerő János részéről pusztán azért történt, hogy könyve komoly történelmi munka benyomását keltse — kívülről.

Azt elismerjük, hogy a körmöczi, zólyomi és selmeczbányai városi, továbbá a túróczszentmártoni megyei levéltárakban megfordult, honnan hozott is egy-két új adatot, s könyvének csakis azok a részei értékesek, melyekben ezen adatokat felhasználja, de ez a néhány eredeti adat nem emeli fel, nem menti meg a könyv becstét, mert ezek csak szórványosan fordulnak elő.

Gerő János azt az eljárását, melyet az okleveleknek megemlézésében követett, folytatja a többi forrásmunkák idézésében is. A Corpus Jurist (116. l.) például a Horváthból (Magy. orsz. tör. III. k. 44. l.) ismeri; a Zichy Okmánytárat (95. l.) Barsvármegye monographiájából (323. l.); Szirmai: »Not. hist. com. Zempl.« cz. művét (102., 104., 105., 106. ll.) Tóth-Szabó idézett munkájából (22., 24., 25., 76.); Fraknoi: »Cesarini Julián élete« cz. művét (71., 74. ll.) Tóth-Szabó művéből (12., 13. ll.); Bonfinit (pl. 80., 109., 110., 133., 138. stb. ll.) szintén Tóth-Szabó munkájából (16., 27., 27., 43., 45. stb. ll.), de idézi Horváthból is (Gerőnél 52. l. = H.-nál II., 508. l.); sőt br. Jósika Miklós regényéből is (Gerőnél 86. l. Josikánál 47. jegyzet; Fesslert is innen idézi); a Történelmi Tárt részben (82. oldalon: 1879., 620. old.) Czambel Samu kicsiny röpiratából, részben (93. oldalon: 1898., 185. old. és 113. oldalon: 1898., 187. és 188. ll.) Tóth-Szabó Giskrájából (19. és 30. ll.).

Itt megint esett egy kis hiba. Ugyanis a 135. oldalon hivatkozik Szabó műve alapján a Magyar Történelmi Tár IX., 169. oldalára. Az oldalszámot Gerő elhibázta, mert nem 169, hanem csak 69. oldalra kellett volna Gerőnek hivatkoznia.

A 121. oldal 2. jegyzetében ez áll: »Nagy Gyula Akk. 1898. évfolyam I. füzet 376. oldal.« Ezt Zemplén vármegye monographiájának 376. oldaláról vette. Azonnal nyilvánvaló. Gerő tévedése.

Az oldalszámot nem Nagy Gyula cikkéből vette, hanem véletlenül a monographiából. Valószínű, hogy Gerő egyáltalában nem is írt volna oldalszámot, mert a monographiában nincs megemlítve. Erre a feltevésre az ád jogot, mert ő az idézeteket mindig úgy veszi át, a mint kapja. Pl. : a 61. oldalon az 5. jegyzet így hangzik : »Bartholomeides, 212. oldal.« Hogy mi a címe Bartholomeides művének, a melynek 212. oldalára hivatkozik, azt nem említi, pedig sem a könyve elején közölt forrásmunkák között, sem magában a könyvben ezen jegyzet *előtt* Bartholomeidest nem említi, de mert így találta Gömör-Kishont vármegye monographiájának 488. lapján, hát egyszerűen így vette át. Ez a magyarázata annak, miért idézi és írja Túróczit (és Thuróczi) kétféleképen. A mely könyv hozzáteszi Schwandtnernél, attól úgy veszi át, a mely pedig csak a Krónikát (pl. Chron. IV. 40. a 124. lapon) említi, történetírói lelkiismerete ebbe is belenyugszik. Itt megint kénytelenek vagyunk egy kis tévedésre utalni. Tóth-Szabó művébe (27. old. 2. jegyzet) egy sajtóhiba csúszott be. Az idézett helyen ugyanis ez áll : Túróczi Schwandtnernél 380—332. l., ezt persze Gerő János így sajtóhibásan átvette (109. l. 2. jegyz.), holott tulajdonképpen »330—332« lapot kellett volna írnia. Ilyen kis dolgok engednek alapos betekintést Gerő munkájának igazi megértéséhez !

Többször hivatkozik Windeckre (24., 31., 38., 39. ll.), megemlíti a forrásmű fejezetének számát, sőt a lapszámokat is, de magának a műnek címét sehol sem említi, pedig Eberhard Windecknek 1380—1442. szülő emlékiratai¹ e kornak egyik legfontosabb forrásműve, különösen értékessé teszik az oklevelek, melyek a huszita ügyekre és zsinatra vonatkoznak. Éppen így tesz Theobald Zakariással (24. l.), vagy mindjárt az első fejezet első jegyzete így szól : Dejepis Prahy, III. k. 433. old. Hát bizony az idézéseknek ilyen módjával mi nem lehetünk megalégedve !

A forrástanulmányokról szólva még megemlíthetjük azt is, hogy a történetíró forrásmunka gyanánt nem használ regényeket, mint tette Gerő János Jósikának »A csehek Magyarországon« című munkájával, a melyből nem is egy helyütt szóról-szóra idéz. Bármennyire ragaszkodják is a mult eseményeihez a regényíró, ő mégis csak regényt ír, nem pedig történeti — forrásművet. Hasonlóképpen nem használja fel a történetíró a bizonyos politikai czélokot szolgáló politikai röpiratokat sem. Ezek nem tudományos elismerésre, hanem pillanatnyi politikai hatásra számítanak. Így kár volt Czambel magyar és tót, X. Y. Z. silány német röpiratát forrásként használni. Különböen érdekes az is, hogy Gerő

¹ Kiadta: Wilh. Altmann, Berlin, 1893.

János az »Előszó«-ban 99 művet sorol fel, mint olyanokat, a melyeket művének megírásakor használt s bizony a jegyzetek azt árulják el, hogy sok munkát hiába tanulmányozott, mert annak semmi nyomát sem látjuk.

Ennyit Geró forrástanulmányairól!

A könyv maga — az Előszón kívül — öt részre oszlik. Az első fejezet az 1409—1424 között történt eseményeket tárgyalja. Tulajdonképpen rövid bevezetés Tomka cseh műve alapján. A második fejezet 1424—1439; a harmadik fejezet 1439—1457; a negyedik fejezet 1457—1476-ig terjedő időket vázolja, míg az ötödik rész Zsigmond, Borbála, Erzsébet, Albert, V. László és Mátyás királynak a cseh huszitákra vonatkozó leveleit (összesen : 41-et) közli a cseh archivumból.

A tulajdonképpeni történelmi részek között még a legönállóbb a II. fejezet, míg a harmadik, de különösen a negyedik fejezet némely helyütt úgy fest, mintha Tóth-Szabó Pál művének második, itt-ott kissé kibővített, s más szavakba átgyúrt kiadása volna. Állításunk igazolására példának kikapunk egy-két helyet. Vegyük a 94. lapot. Az ott lévő hét jegyzet tanúskodjék mellettünk. (*A zárójelben levő rész a mi utalásunk.*) 1. Wagner : An. Scep. I. 60—63. (*Lásd Tóth-Szabónál 20. old.*) 2. V. ö. Tóth-Szabó dr. : Értekezések a tört. tud. köréből 21. old. 3. Or. Lev. tár. Dl. 14.058. Tóth-Szabónál Giskra 52. old. 4. Or. Lev. tár. Dl. 14.244. (*L. : Szabónál 52. old.*) 5. Orsz. Levéltár Dl. 14.410. (*L. : Szabónál 53. old.*) 6. V. ö. Bars vm. monografiáját. 7. Wagner An. Scep. I., 60—63. (*L. : Szabónál 20. l.*) — Vagy a 119. oldalon : 1. Teleki X., 389. (*L. : Szabónál 32. l.*) 2. Dipl. com. Sáros, 115. (*Helytelen, mert 116. L. : Szabónál 34. l.*) 3. Egy általánosan tudott megjegyzés V. László koronáztatását illetőleg. 4. Aeneas Sylvius, Epist. 153. (*L. : Szabónál 34. l.*). A többi jegyzetekkel el nem látott rész megtalálható Szabónál a 33. lapon, avval a különbséggel, a míg Szabó V. Lászlónak a koronázása előtt írt s aug. 15-én kelt levelét szóról-szóra közli, addig Geró kivonatossan és függő beszédben, persze sem Szabóra nem hivatkozik, de még Kovachichot (Suppl. ad vest. com. II. 119.) sem említi, a kinek nyomán Szabó az említett levelet közölte.

Ilyen a továbbiakban is Geró János történelmi munkássága, ezért nem is vesztegetünk rá több szót!

Végül hátra van még, hogy az ötödik részben közölt oklevelekkel foglalkozzunk. Ennek a gyűjteménynek csak akkor volna értéke, ha Geró János *magyarúl*, vagy legalább *magyarúl is* közölte volna, mert csehül ezek az oklevelek már megjelentek Túróczszenmártonban 1872-ben a Matica kiadásában. Címe : Archiv starýh česko-slovenských listin, pisemnosti a dejejisných

pôvodin pre dejepis a literaturu Slovákov. I. kötet. Közölte : Sasinek V. Ferencz, a Matica titkára. Ebben a kötetben 160-nál több különféle magyar vonatkozású cseh oklevél van, ezekből válogatta ki és közölte le Geró János a következő sorszámmal ellátottakat : 3., 4., 5., 7., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 16., 17., 18., 19., 22., 23., 25., 26., 27., 28., 29., 32., 34., 35., 37., 38., 42., 60., 62., 66., 80., 86., 89., 90., 92., 93., 95., 96., 102., 103. és 104.

A czehbéli történetíró a levéltárak homályából csak a saját kutatása által napfényre hozott okleveleket közli művében, így ez a körülmény is csak azt igazolja, hogy Geró János könyve jóakarató dilettáns munka, semmi egyéb !

KELLER IMRE.

Az erdélyi százszok története. Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. III. B. 1816—1868. Teutsch Frigyes, Nagyszeben ; Krafft W. kiadása, 1910. 8°. XVI. 523. o.

A mult év vége felé jelent meg az erdélyi százszok történetének harmadik kötete és ezzel egyelőre befejeződött a már rég ígért és, valljuk meg, illetékes körökben régen várt mű ; befejeződött annál is inkább, minthogy a dualismus megalapítása utáni idők nehezen illeszkednének egy tárgyilagos mű történeti keretébe.

Az általános benyomás, mely önkéntelenül hat az olvasóra, csak a teljes tisztelet és becsülés érzése lehet, mely áthatja eme munka olvasásánál, melynek minden oldala, minden sora két szerzőjének komoly tudásáról és munkájáról, fajrokkori és szűkebb hazája iránti rajongó szeretetéről és amaz utánzásraméltó tudatról tesz tanúbizonyságot, hogy népének nevelésében, vezetésében, a legkisebb erő sem megvetendő és hogy népe, hazája jóllétének előmozdítására minden egyes egyén hivatott.

Régi időkre nyúlik vissza e mű eredete. A viharos idők, melyek különösen a 30-as évek után izgatták hazánk részeiben a kedélyeket, komolyan intették a népeket multjuk tüzetesebb megismerésére és különösen annak terjesztésére az alsóbb néprétegekben is.

Ez készthette az 1842-ben megalakult »Verein für Siebenbürgische Landeskunde«-t, hogy az erdélyi százszok történetének megírására pályázatot hirdessen és azt 1851-ben e mű első kötetének első kiadásának oda is ítélje.

A segesvári gymnasium akkori igazgatója és az egyház újjászervezése óta erdélyi ágost. hitv. püspök, Teutsch György Dániel volt a szerző.

Már a 40-es években lépett jobban és jobban előtérbe, a százszok főtörténésze, Schuller János mellett, a fiatal papjelölt.

Mint Ranke tanítványa, megtanulta a kútforrásokat értékelni, valamint azokat visszamenőleg föl kutatni, a hogy megtanulta azt is, hogy a néptörténet pragmatikai előadásában szétszórt jegyzeteket fölhasználja, élesesű következtetésekben egyes jellemvonásokat egész időközök jellemzésére fordítson, a mult idők alakjait életre keltse.

1840-ben határozhatta el a szászok történetének megírását, midőn a gyulafehérvári Batthyány-féle könyvtárban kezdette kutatásait és ezeknek eredményeként az 1850-60-as években sűrűn jelennek meg a szászok történetére vonatkozó közleményei. Ezek szolgáltak alapul 1852-től 1858-ig kis füzetben megjelent történetének: »Geschichte der Siebenbürger Sachsen«, mely felöleli az 1141-től 1699-ig terjedő időközt, vagyis a szászok bejövetelétől Erdélynek a Habsburg-ház birtokába jutásáig.

A mű folytatása csodálatosképen elmaradt és az 1874-iki második kiadás is csak lényegtelen bővítésekben és átdolgozásokban különbözik az elsőtől.

A szerzőnek 1893-ban bekövetkezett halála után a mű folytatása örökségként méltó fiára, Teutsch Frigyesre szállott.¹

Már atyja szobra leplezésének ünnepélyét az atyja által írt történetnek harmadik változatlan kiadásával emeli és ennek előszavában jelzi, hogy ez a kiadás első kötete lesz a majd folytatandó műnek. 1907-ben jelenik meg, második kötetként, az 1700-tól 1815-ig terjedő időszak története, vagyis a kurucz háborúktól a regulatiók idejéig.

Mint ismeretes, nemcsak elődjéhez teljesen méltó folytatás, sőt sok tekintetben értékesebb. Mert míg az első kötet valósággal elbeszélésként hat és céljához (»a nép számára«) igen hűen ragaszkodik, addig a fiú műve már szélesebb látkörben dolgozik. Írálya, az egyes részek földolgozása már modernebb és míg az elsőt az alapvető dicsősége illeti meg, a második a már jobban kikristályosodott tudományos technikájával, a több és megbízhatóbb adatok földolgozásával ékeskedik. Az első kötetnek chauvin hangja is ritkábban üti meg fülünket és az általános tárgyilagosság, sőt gyakran önmegtágó elismerése, a sajnos, gyakran önálló szász álláspontnak nem kedvező tényeknek, emeli értékét a nem szász olvasó előtt.

Hamarosan követte e második kötetet a harmadik befejező kötet, mely az 1816-tól 1868-ig terjedő időszakot tárgyalja, a regulatiók idejétől a dualismus megalakulásáig.

Mint a második kötetet, emezt is két főrésze osztja a szerző,

¹ 1903 óta erdélyrészi ágost. hitv. püspök.

külön-külön fejezetekben tárgyalva az illető időszak családi, egyházi és iskolai életét, érdekes adatokkal világítva bele az akkori erdélyrészi kulturális viszonyokba. A kútforrások és irodalom összegezése a függelékben, az e kérdéssel foglalkozók részére megbecsülhetetlen könnyítés.

Nem tagadható, hogy ezen időkről, melyeket a harmadik kötet tárgyal, kényes és nagyon nehéz feladat volt a »szász nép« számára, mint címlapján írja, olyan történetet írni, mely nem szász bíráló előtt is megállja helyét és elismeréssel kell adóznunk a szerzőnek nyilvánvaló szándékáért, hogy lehető tárgyilagossággal írja meg a szászok történetét.

Csak a kritika kedvéért álljanak itt következő megjegyzéseink.

A tojástáncz, melyet a szász nemzeti politika az elmúlt század küzdelmeiben járt, végeredményében nem hozta meg a várt jutalmat és panasz hangján mondja a szerző, hogy a szászoknak, »a kik eleinte mint elsőrendű művelődési tényezők barátságosan és örömet fogadtattak és a királyoktól értékes jogokkal ruháztattak föl, hogy nehéz földadatuk keresztülvitele lehetővé tétessék, küzdelem és nehéz munka volt sorsuk kezdetétől fogva. Eleinte a körülöttük lakó néptörzsek tanítómestereinek, később toladóknak nézik őket; minél inkább előhalad a környezet, annál kisebb lesz befolyásuk és jelentőségük; és végre ugyanazon nép, mely hajdan hivatva volt az országnak szolgálatot tenni, épp azon tulajdonságaiért, a melyek kedvéért behívatott annak idején és a melyekkel a legjobbat tevő az új haza javára, megtámadottnak és üldözöttnek érzi magát és azt, a mit eddig dicsőően jegyeztek meg róla, később szemére hányják.

A műveltség egykori hordozója kelleltenül elismert kultúr-tényezővé lesz a számos generatio vérével és verejtékével megváltott földön.«¹

Nagyon szemrehányólag hangzik, pedig nagyon logikus és előrelátható fejlődés a történelemnek. Hogy a »külön jogok« mindörökre nem maradhatnak külön jogok, szigetenként egy nagy, fejlődő és szaporodó néptenger közepett, csak természetes volt és kérdéses, hogy helyesen cselekedtek-e az illetékes tényezők, midőn egy bevándorló, művelődés terjesztésére behívott csapatot oly jogokkal ruháztak föl, melyek lehetővé tették, hogy évszázadokon keresztül a legnagyobb elzárkózottsággal övezett, külön államot képeztek az államban, a helyett, hogy mihamarabb beleolvadva a többi népekbe, egységes, erős törzset alkossanak, hol az új elemek nagyobb műveltsége az általánosság

¹ II-ik kötet bevezetése.

javára szolgált legyen. E helyett örökös torzsalkodás a sorsa az erdélyi népeknek, a hol a szász bevándorló, hivatkozva német műveltségére, minden más nemzetiséget lenézett és még mai nap is magánál kevésbé értékesnek tart.

A »tanítómesterség« bizony csak annyira terjedt, a mennyire helységeik szigorú elzárkózottságánál fogva terjedhetett, midőn még a negyvenes években, sőt még 1848-ban is egyik legnagyobb sérelmök a más nemzetiségűek közójük településének engedélye és joggyenlősége volt.

Már Schwarzenberg herczeg azt feleli 1851-ben a szász egyetemnek, midőn mint kormányzóhoz ama kérésrel járultak elébe, hogy az 1848 december 21-iki manifestumot, mely még a márcziusi alkotmány előtt bocsáttatott ki, a megváltozott viszonyok közt is tartaná fön, hogy »a szászok feladata nem az, hogy elkülönítsék magukat, hanem az, hogy az ország minden részében működve, segítségére legyenek a kormánynak.«¹ Majdnem ugyanezt mondotta Virchow annak idején Brassóban, de még határozottabban intvén a szászsajkúakat, hogy ne az elkülönítésre fecséreljék erejüket, hanem hogy magasabb műveltségüket teljesen és egészen az itt lakó népek és a haza javára és erősítésére használják föl.

Azonban az önzetlen egyesülés helyett, ha nem is nyílt ellenségeskedés, de határozott ellenszenv jellemzi az erdélyi szász népet; nemcsak a magyarokkal, hanem a székelyekkel és később az oláhokkal szemben is.²

Ez az érzés, sajnos, még ebben a műben is átérzik és szinte bántóan hat a »magyar« meg »ungar« pedáns használata.

Itten jegyzem meg a »Kaiser« cím használatát is. Méltán feltűnő, hogy, míg szó szerinti idézetekben rendszeren a »király« cím fordul elő, addig az általános szövegben soha, és a legjobb esetben »K«-betű rövidítést használ.

Még egy feltűnő a nem szászsajkú olvasó előtt. A műben hat magyar szó fordul elő (38. o.) következő helyesírással: »hehtném-ihatnám«, azután »éttem, ittam, jó laktam«, fordítása pedig: »hab gegessen, hab getrunken, habe gut gewohnt!« (!?)

Nagy optimismusra vall a 31. oldalon az a megjegyzés,

¹ L. III. k. 308. o.

² L. 104. o.: »Egy nyilvánvaló volt: a politikailag jogosult nemzet Magyarországon kizárólag a nemesség volt: egy osztály, nem néptörzs. Ezen nemesség pedig magyar, német, szláv, oláh családokból állott, de külső képét a magyar nemes adta meg. Ez II. József kora óta a magyar nemzeti eszmét is képviseli... Most, látszólagos demokratikus alakban, mely ügyesen volt kiszelve, megkísérlették a nemesség helyébe a magyar néptörzset tenni... stb.«

hogy a szász ipar ezen időkben (1816—1830.) uralkodó volt az országban, de különösen Moldova- és Oláhországban; valamint régi idők gyűlölete tör elő a történeti igazság kárára, oly be nem bizonyítható állítások följegyzésében, mint a 249. oldalon: »Ezen vészes pillanatban (1848. szept. 11.) Kossuth is arra gondolt, hogy külföldre menekül, azonban Batthyány megtagadta az útlevelet.«

Különben a mily keményen bánik a szerző Kossuthtal, oly elnéző Bessel szemben.

Igen érdekes a negyedik fejezet végén a szász álláspont megvédésének kísérlete a forradalmi idők alatt és közvetlen utána, mely fejezetet következő szavakkal végzi: »A ki ezen híven vázolt felfogásból kísérel meg a századok magatartását megérteni, legalább félreérteni nem fogja őket, kik szent kötelességük teljesítésében, népok jövőjét biztosítandók, nem vették észre, hogy Ausztriában magában az akkor vezető szerepet játszó németeknél az erkölcsi erő kisebb volt, mint a hogy itten képzelték, hogy avval nem számoltak, hogy a kormány, mely többször is esküdözött, hogy az októberi diploma és a februári pátenis alapjaitól el nem távozik, azokat egy szép napon értéktelen papírnak nyilvánítsa, és hogy a szász körök a vezető magyar politikusok okosságát és szívósságát lebecsülték.«

A megbánás gyakran késik, mondja a közmondás. Őszintén kívánjuk mindannyian, hogy e mű olvasóit főképp arra tanítsa, a mi mindnyájunk számára üdvös és szükséges: áldásos egyetértésre és kölcsönös megbecsülésre.

A villamosság és repülőgép korszakában, melyben távolság már alig létezik, a faji kiválóságok jobban és jobban eltűnnek, a származás kérdése mind illusoriusabbá válik és csak egy eszme fog maradni és folyvást tündöklőbb lenni, az együttlakók tűzhelye: a haza.

MÜLLER A.

Nistor J. Janku: Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien. (Archiv für österreichische Geschichte. 100-ik kötet. Wien, 1910. 182 lap + 1 térkép.)

A nemzeti hiúság, hitté vált legendák lassanként kiszorulnak az újabb történeti kutatás elől; ezt látjuk az újabb oláh történetírás terén is. Míg külföldi szakemberek czáfolgatták a Major, Sinkai, Xenopol, Codrescu, Hasdeu, Jonnescu-Gion stb. történeti mezbe bujtatott meséit, az egész oláh történetírói gárda egy emberként állt ki a nemzeti ügygyé vált legendakör védelmére, ma már saját táborukban akadnak kételkedők, kik külföldi egyetemeken végzett komoly tanulmányok után megkoczkáztatják,

hogy a »nemzeti« tekintélyek terhe alól kiszabadítsák az oláh történetírást. Többnyire idegen nyelven írt munkákban jelentkezik ez az új irány; munkásai nem kínlódnak homályos őstörténelmi fejtegetésekkel, hanem az újabb kor gazdag adatainak felhasználásával a dunai fejedelemségek többé-kevésbé önálló állami létét igyekeznek megrajzolni a középkor végén s az újkor elején a török hódítás előtti időben.

Ez az irány sem mentes minden czélzatosságtól. A nemzeti hiúság itt is dolgozik, de a rómaiak viselt dolgainak mellőzésével, az oláh államalakulatokat szeretnék a külföldön komoly, fejlett országoknak, hűbéres fejedelmeiket szabad és világtörténelmi szerepet játszott önálló államfőknek feltüntetni. Azonban komoly tanulmányokkal és többé-kevésbé megbízható anyagközléssel látván munkához, az olvasó a sorok közül kiolvashatja, hogy azok az államocskák a magyar és lengyel, később a török udvar politikájának voltak a labdái s csaknem évenként változó, nagyrészt alattvalóiktól felkonczolt bojár fejedelmeik világtörténelmi szerepe egy-egy rablóhadjáratban, nagyobb államok összeváltására tett kétszínű kísérletekben áll s ezt a sort ritkán tartja egy-két győzelmes belföldi ütközet, midőn a vérszomjas, vad, de szabadságszerető félnomád nép a területére nyomuló nagyobb állam hadseregét győzelmesen veri vissza. Így járt Nagy Lajos Moldovában, Róbert Károly Havaselvén, átestek ezen a lengyelek és törökök is néha-néha.

E legújabb munkák közé tartoznak Ursu J. művei: *Die auswärtige Politik des Woiwoden der Moldau Peter Rares.* Berlin, 1907 és *Relațiunile Moldovei cu Polonia pâna la moartea lui Ștefan cel Mare.* Piatra-Neamț. 1900., valamivel régebbi Conduratu C.: *Relațiunile Terii Românești și Moldovei cu Ungaria.* Bucuresci 1898 s legújabb a Nistor fentemlített műve.

Pokutia Galicziának délkeleti része; a név mint földrajzi elnevezés maig megmaradt. Eredetére vonatkozólag Dlugosz és Wickenhauserrel szemben a szerző a Miklosich fejtegetését fogadja el: po = ad, kut = angulus a kisorosz nyelvben, tehát folyóktól bezárt zugot, szegletet jelent; orosz krónikákban a XV. sz. végén találkozunk vele először, de első okleveles nyoma 1395-ből való. A vidék határa északon a Dnjeszter folyó, délen a Kárpát hegyláncz; nyugati és keleti határát okleveles forrásokból Cantemirrel, Kaluźniackival, Kordubával való hosszas polemizálás után következőleg állapítja meg: nyugaton a határvonal a régi Halicsnál kezdődik, végig megy a Bisztricza és Lukiew folyók közti vízváltstón Jablonkáig, innét a Fekete-Besztercze völgyén a magyar határig, keleten egybeesik a Galiczia és Bukovina közti mai politikai határral, tehát a Pruth és Dnjeszter közt a Kolaczyn-

patak mellett felmegy a patak forrásáig, innen északra Poto-czyska faluig, délre a Cseremiszt folyóig. A terület szabálytalan négyszög alakban kb. 7000 km² nagyságú, északi része lankás, déli részét a Kárpátok hatalmas erdőkkel fedett kiágazásai foglalják el; termékenysége mindig híres volt, Rosenberger Miklós lengyel követ a freiburgi birodalmi gyűlésen 1498-ban már mint »den edelsten Teil des Reiches und die Ernährerin vieler Grenzprovinzen« emlegeti. Mezőgazdasági termékeken kívül a bányászat alkotta főjövédelmi forrását, elsősorban a gazdag sóbányászat

Főhelye Sniatyn volt, melynek vásárai egész Kelet-Európában híresek voltak, Moldva lakossága itt cserélte be nyerstermelyeit iparcikkéért, s oly számban látogatta e vásárokat, hogy ezeket »conventiones Walachorum«-nak nevezték. Tomicki a XVI. században 15 pokut várost említ, legjelentősebb köztük Kolomea, melyet II. Endre királyunk fia Kálmán alapított s a saját nevével nevezett el. E városok mellett kb. 300 faluban élt a meglehetősen sűrű lakosság, mely a tatárjárásig tisztán kisorosz volt; a mongoloktól kipusztított nép helyére nagy tömegekben telepedett be az oláhság, mely már előbb nyájaival elkalandozott messzire a Kárpátok vonalán, most azonban községekké tömörül, melyekben Opuliai Lászlónak — Nagy Lajos helytartója — egy 1378. oklevele szerint »oláh jog« szerint él. A szerző tömördek forrást felsorol, melyek mind oláh községek alapítására vonatkoznak, azonban nem nyilatkozik bővebben a Miklosich és Kaluzniacki nézetére vonatkozólag, hogy az oláh lakosság ősi telepes ezen a vidéken; kételkedik azonban a Hrušewskij-é fölött, a ki szerint oda csak újabban vándoroltak volna be az oláhok Erdélyből és Magyarországból. Akárhonnan is jöttek azonban, kétségtelen, hogy egész Galiciában el voltak terjedve, a pokut földet pedig éppen sűrű tömegekben lakták s ha már Dlugosz idejében megkezdődött beolvadásuk a kisoroszok közé, egykori nemzetiségük és nyelvük elég emléke megmaradt maig helynevekben, öltözetben, szokásokban, a népköltészetben s magában az ottani tájnyelvben is.

Rajtuk kívül németek is vándoroltak be már a XIV. században, kik magdeburgi jog szerint éltek.

Politikailag önálló sohasem volt ez a földdarab; a halicsi fejedelemség egy részét alkotta s ennek sorsában osztozva jutott Nagy Kázmér király alatt lengyel kézbe, ennek halála után Nagy Lajos magyar királyra szállt, ki Opuliai László herceget tette helytartójává, a Lajos halála utáni zavarokban Hedvig lengyel királynő 1387-ben visszaszerezte Lengyelországnak, s ennek birtokában maradt némi megszakítással — midőn a moldvai hospodárok elfoglalták — egészen ezen állam felosztásáig.

A II. fejezetben Moldva történetével foglalkozik a szerző, alapításától Nagy István vajdáig. A Magyarországból Máramarostól kivándorolt oláhságtól alapított fejedelemség egy ideig független volt, Laczkó vajda alatt azonban magyar fenhatóság alá került, s csak Nagy Lajos király halála után szabadult fel pár évre, hogy 1387-ben I. Péter vajda hűségesküjével lengyel hűbér legyen. A következő évben Jagello Ulászló lengyel király pénz-zavarba jutván, három évi határidőre 4000 genuai ezüst márkát kért hűbéresétől kölcsön, vissza nem fizetés esetén Pokutiát kötven le zálogul; Péter vajda az egész összeget nem tudta felhajtani, csak 3000 márkát adott kölcsön, de a király a határidő lejártával ezt sem tudta megadni. A zálogba vetett tartományt most a moldvaiak jogosan birtokukba vehették volna, de éppen ekkor meghalt I. Péter vajda; öccse és utóda, I. Román, Koriatovics Tódorral szövetekezett s ennek révén a magyar befolyás újra úrrá lett országában, de a lengyel párt megbuktatta s Ulászló segítségével I. Istvánt ültette a vajdai székbe; ezt Zsigmond magyar király megverte és hűségesküre kötelezte; alig hagyta el azonban a székely sereg Moldvát, István már megszegte esküjét, a lengyel király védelmét kéri, hűbéresének esküszik s követsége útján kijelenti, hogy nem tart igényt Pokutiára (1395), ugyancsak ezt hirdeti 4 év múlva a pénzkölcsönző Péter egyik fia, a trónkövetelő Iváskó is. Ulászló mégis megadja a pénz kétharmadát 1404-ben Jó Sándor vajdának, a hátralékról 1411-ben újabb záloglevelet állítván ki, mely szerint ha két éven belől a kölcsönt meg nem téríti, Pokutiát Moldva elfoglalhatja s zálogul tarthatja. Hogy miért fizetnek a lengyelek, mikor a moldvai fejedelem és bojárjai lemondtak a zálogos földre való igényről, az érthetetlen s érthetőbb nem lesz a szerző fejtegetéséből sem, mely szerint István vajda a magyaroktól szenvedett vereség lesújtó hatása alatt tette azt a kijelentést. Mi közük ehhez a lengyeleknek? ők megkapták a formai lemondást, az ok nem az ő dolguk.

A két évi határidő megint letelt fizetés nélkül, Sándor vajda mégsem tett semmi kísérletet a tartomány birtokba vételére, a legjobb egyetértésben élt hűbérurával még hús esztendeig s csak a Zsigmond és Ulászló lublói egyezkedésének hírére — melyen állítólag Moldva felosztását is elhatározták — tör be litván segítséggel Lengyelországba, gazdag zsákmányt szerez, azonkívül Pokutiát is birtokba veszi. Két év múlva azonban meghal s a trónért marakodó fiai nem tudják megtartani. Illés vajda hűséget esküszik, évi adót ígér, az apjától okozott kárért egy darab földet átenged városostól és falustól, felajánlta, hogy minden adóslevelet visszaad, a mit elődjei a lengyel királyoktól kaptak. Illést 1444-ben fellázadt alattvalói megvakítják és a tróntól megfosztják, ettől

kezdve 13 éven át egész csapat vajda került sorra ideig-óráig lengyel vagy magyar támogatással a trónra, míg végre 1457-ben III. Istvánnak sikerült uralmát megszilárdítani. Pokutia elfoglalására egyideig nem gondolhatott : előbb Kázmér lengyel királylyal keveredik harcába s a német lovagrendtől és a cseh huszitáktól is szorongatott király kénytelen őt elismerni vajdának s szélnek ereszteti eddigi védenczét, a trónfosztott III. Áront. Ez erre Magyarországra menekül, a hol Mátyás király mindjárt pártját fogja. E hírre István hűséget esküszik a lengyel királynak s megígéri, hogy a király beleegyezése nélkül semmiféle birtokot el nem foglal s a régi kötelezvényeket semmisnek nyilvánítja. Mátyással szemben sikeresen védekezik ezután, de a meghódolt Havaselvén át már Moldva határához jutott török vezetes csapatát mér rá, mely annyira megtöri büszkeségét, hogy az eddig folyton halogatott hűségesküt végre személyesen leteszi.

A hűségeskü azonban nem jár a remélt eredményekkel ; Kázmértól nem kap a támadó török ellen segítséget s ezért 1489-ben a pápával felmenteti magát az eskü alól s magyarbarát politikát kezd, de Mátyás király halálával ez a reménye is megghiúsul s ezért a porta vazallusává szegődik évi 8000 arany adófizetési kötelezettség mellett. Pénze azonban nincs s az összeget Pokutiából akarja kivásalni ; ezért támogatja — talán ő maga is idézi elő — a rutén parasztlázadást, melynek feje, Mucha, orosz krónikák szerint maga is oláh volt. 1490-ben személyesen is betör s a német lovagrenddel küzdő lengyel sereg távollétében iszonyú kegyetlenséggel felprédálja és kifosztja az egész országrészt s országához kapcsolja a Pruth és Cseremisiz közét, moldvai tiszteket helyezvén a nép fölé. Kázmérnak nincs módja megbüntetni, ezért a moldvai követtel, Jon Täutul kancellárral, béketárgyalásokat folytat s hallgatólagosan elismeri Moldva igényeit a pokut tartományra. Halála után 1492-ben fiai megosztóznak Lengyelországon és Lithvánián ; István vajda Sándor litván királylyal szövetezik, de egyúttal a magyar Jagellókkal is fenntartja az összeköttetést, sőt II. Ulászlótól Csicsó és Küküllővár birtokokra donatiót is kap.

János Albert lengyel király ezalatt évekig készül a megtörő hadjáratra, végre 1497-ben 80000 emberrel betör Moldvába s Szucsavát ostrom alá veszi ; két heti eredménytelen vívás után visszafordul, de az utána nyomuló moldvai seregtől Kozminnál vereséget szenved ; az üldözők ellepik Pokutiát, felégetik, kirabolják s minden tekintet nélkül korra, nemre, gyilkolnak eszeveszetten. A következő évben megismétli István a rablóhadjáratot, úgy hogy 1499-ben a lengyelek kénytelenek békére lépni vele ; közvetítőként II. Ulászló szerepel. A tárgyalásból a pokut kér-

dést teljesen elhagyják s István sem mint hűbéres, hanem mint önálló államfő szerepel.

Pokutiára nézve választott bíróság ítelt volna helyszíni szemle után, Ulászló Czobor Imrét küldte ki tárgyalásra; 1501-ben azonban hirtelen meghal a lengyel király s István rögtön halászik a zavarosban: betör rabolva-pusztítva, egy csomó foglyot hurczol el s újra moldvai tisztviselőket állít be. A lengyel királylyá választott litván nagyfejedelem a tartomány visszaadását követeli, de István ragaszkodik a választott bíróság döntéséhez. 1501. Szt. Mihály napjára tűzik ki a tárgyalást; a magyar követtség, mint bíró, meg is jelenik, a moldvai szintén, de a lengyel nem. István a meg nem jelenést a moldvai fogalmak szerint jogfeladásnak minősíti s a tartomány végleges rendezéséhez lát: moldvai őrseget helyez el, a vámokat, sóbányákat, kikötőket birtokba veszi, a közigazgatást rendezi. A tekintélyes számban ügyis oláh eredetű lakosság szívesen meghódol s az oroszokkal küzdő lengyel király kénytelen ezt tűrni, valamint a krimi tatárok rablóhadjáratát is. A magyar királyt kéri fel újra közvetítőnek, ez nagynehezen új tárgyalásra bírja a feleket, de Sándor király ezalatt békét köt az oroszossal s biztosok küldése helyett országgyűlést tart, melyen a moldvaiak kiűzését határozzák el, sereg gyűjtésére adót vetnek ki s addig is 2000 zsoldost István ellen küld. Kortársak feljegyzése szerint István kivonult e sereg elől, ezt még Xenopol, a legelfogultabb oláh történetíró is elismeri, szerzőnk azonban tagadja: szerinte olyan hadvezér, mint István, 2000 zsoldostól nem hátrált volna meg s különben is később a moldvai követek azt állították, hogy István haláláig ura maradt a pokut tartománynak. 1504-ben hal meg s utódja fia III. Bogdán, a Félzemű, a lengyel király testvérét akarja feleségül venni s remélve, hogy Erzsébettel nászajándékul kapja Pokutiát, a házassági szerződés megírása után, de az esküvő előtt ünnepélyesen lemond Pokutiáról, seregét és hivatalnokait kivonja, mire a lengyelek újra birtokba veszik. Azonban Erzsébet hercegnőt nem lehetett rábírní, hogy hozzámenjen a rút, félzemű és más vallású idegenhez, inkább zárdába akart vonulni. Bogdán pedig dühében és szégyenében török-tatár segélyvel betör a tartományba s hivatalnokait visszahelyezi. Az interregnum alatt fej nélkül álló Lengyelország magyar segélyhez fordul védelemért, majd Zsigmond, az új lengyel király, lemond névleges hűbérúri jogáról Moldva felett a magyar király javára. Bogdán folytonos rablóhadjáratokkal akarta Erzsébet kezét kicsikarni, a pápa is támogatta e házassági tervet, de Zsigmond nem engedett. 1509-ben Bogdán komoly hadjáratba kezd, Lembergig pusztítja-rabolja a védtelen lengyeleket s sok zsákmánnyal és fogollyal tér vissza.

Zsigmond látván, hogy Magyarországtól hiába vár segílyt, sereget gyűjt s ez Kamenicki Miklós vezérlete alatt betör Moldvába, egy csomó várost feléget, az ellenálló moldvai sereget teljesen tönkre veri, 30 fogoly bojárnt Lembergbe küld, a többit lefejezteti. A béketárgyalásokból megint kihagyták s a magyar király döntésére bízták Pokutiát; ezt most mindkét fél igyekezett megnyerni, Ulászló azonban szokott határozatlanságában csak halogatta a dolgot, míg a tatároktól való félelemből a két ellenfél ideiglenesen megosztozott a tartományon, mire a tatárokat a moldvai-lengyel-magyar egyesült sereg kiverte. A következő évben azonban újra betörték s Bogdán most komolyan békére gondolt s országát lengyel védelem alá akarta helyezni. Az 1514—15. évi tárgyalásokról azonban nagyon kevés és határozatlan feljegyzés maradt: valószínűleg nem is döntöttek sehogy, a vajda 1517-ben történt halálakor azonban visszafoglalták a lengyelek a még moldvai kézen levő részét is a pokut tartománynak.

Ezután 13 évig pihent a pokut kérdés, ekkor Ráes Péter vajda, János magyar király szövetségese újra előrántja: a török adóra pénzt kér kölcsön a lengyel királytól s mert ez nem adhat, 1530-ban betör Pokutiába, miután előbb a tartománynak, mint jogos tulajdonának, átadását követelte. A keleti vallású ruthén és oláh parasztságra támaszkodva a katolikus nemesség ellen folytat irtó hadat, egy csomó oláh telepest és hivatalnokot visz be. A békés visszavonulást ajánló lengyel követséget visszautasította, mire 1531 aug. 22-én Obertyn mellett a lengyel sereg Péter 24000 főnyi hadát teljesen tönkre verte, kinek nem használtak a földvári csatában a Ferdinánd-párti erdélyi szászoktól elszedett ágyúk sem, melyekkel emberei nem tudtak bánni. A vereség azonban nem törte meg, sőt új hadjáratra készül; biztosai Magyarországon, Szerbiában, Oláhországban gyűjtik a zsoldosokat, tatárokat is fogad fel s újra betör. A lengyelek a szultánt kéri, hogy tiltsa meg hűbéreseinek e rablóhadjáratokat; János magyar király és Gritti mint török megbízott fáradoznak a béke létrehozásában; fegyverszünetről tárgyalnak és János királyt kéri fel a felek választott bírónak. Péter kihívó válaszai és követelései miatt a béke azonban nem jöhetett létre, kijelentette, hogy a pokut tartományt semmi esetre sem nélkülözheti; mert a Jánostól nyert magyar birtokokon kívül ez az egyedüli jövedelmi forrása s inkább, mint hogy visszaadja, úgy elpusztítja, hogy még a madár sem élhet meg ott ezután. Látván, hogy szóval semmire sem megy a lengyelekkel, a rá nézve semmi előnyt sem nyújtó János-párti politikát sutba dobja s a moszkvai nagyfejedelemmel akar szövetkezni, de ez visszautasítja, erre I. Ferdinánd királyhoz fordul, különben is a Gritti megöletésében való részessége miatt

fél a töröktől. Ferdinánd megajándékozta Csicsó, Bálványos és Küküllővár, valamint Besztercze város birtokával, mire 1535. ápr. 4-én a vajda és bojárjai okmányilag elismerik Ferdinánd fenhatóságát Moldva felett, ki kötelezettséget vállal, hogy hűbéresét minden ellenséggel szemben védi és évi 6000 arannyal segíyezi.

E támogatásban bízva, Péter újabb rablóhadjárattal dúlja fel a szerencsétlen tartományt, Ferdinánd pedig követet küld a lengyel királyhoz, kérve, hogy adja át a vajdának Pokutiát, mint a mely tartományt az ő elődjei: a magyar királyok adtak hűbérül a Péter elődjeinek. Bánffy Boldizsárt pedig a vajdához küldi, ki hosszabb ideig ott marad, hogy a moldvai viszonyokat tanulmányozza. A tárgyalások alatt azonban Péter újra betör a tartományba. Ferdinánd a legkomolyabban óhajtja a békét, de minden fáradozása meghiúsul a Péter makacosságán, ki ráadásul állandóan hazug informálással igyekszik őt is megtéveszteni. Zsigmond végre fegyverhez nyul, de az összegyűjtött lengyel köznemesség a főurak ellen fordul s megtagadja az engedelmességet, mire a király kénytelen őket hazaküldeni s csak a zsoldosokkal operálni; ezek a mai Bukovina területén pusztítva vonultak végig, de a moldvaiak hazatértökben rájuk ütve teljesen tönkretették a sereget. A lengyelek erre a szultánt hívták segélyül, ki délről betört Moldvába, északon a lengyel sereg verte szét a moldvai csapatokat, keletről a tatárok nyomultak be. A bojárok meghódnak a szultánnak s Péter néhány hű kísérelőjével a hegyek közé menekül, míg alkalma nyílik Erdélybe szökni. Csicsóvárába zárkózik, hová feleségét és gyermekeit már előre küldte; Martinuzzi György azonban elfogatta. Helyére V. Istvánt tette a szultán a vajdai székbe, ki a lengyelekkel békét köt s lemond minden Pokutiára való igényről. Neki, valamint utódjának megöletése után (a moldvai vajdák rendes halálneme), Péter lealázó feltételek mellett kieszközölte a szultán engedélyét, hogy újra visszaüljön a vajdaságba. A pokut kérdést nem bolygatja, hanem országának a töröktől elszakított déli részét szeretné visszafoglalni s ezért a török elleni európai koalícióba belép, kémszolgálatokat s a sereg élelmezését vállalva magára. Az egész vállalat azonban füstbe ment.

Erre Péter a lengyelektől szenvedett több méltatlanságtól felizgatva, újra betör 1546-ban a pokut tartományba, de az ügyet békésen elintézik. Moldova jobban elpusztult, semhogy háborúskodásra vállalkozhatnék, Péter pedig hányatott életét még ez év őszén befejezi. Utána egy negyedszázad alatt 8 vajda kerül Moldva uralkodószékebe, kik kivétel nélkül erőszakos halállal halnak meg, az ország zavarai miatt Pokutia visszaszerzésére nem gondolhatnak, annál is inkább, mert mindegyiknek szüksége van a

lengyelek jóakarátára vagy legalább is semlegességére. Egyedül III. István kockáztat meg egy rablóhadjáratot a tartományba, miután előbb mindent elkövetett, hogy két hatalmas szomszédját hazudozásokkal összeveszítse. A pokut kérdésnek azonban örökre vége, a vajdák igényeikről ünnepélyesen lemondtak s Vitéz Mihály 1600-i pusztító becsapása befejezi a 200 évnél tovább folyó küzdelmet ez országrészért.

Kissé hosszasan időztem e könyv ismertetésénél, de a kérdés megérdemli. Magyarország egykori hűbéres országainak története még nagyon hiányosan van feldolgozva, s ha magyar részről kezdeményezést nem látunk, legalább a külföldi kísérleteket tartsuk lelkiismeretesen számon. Ezek a kis szomszéd országok biztos mutatói hazánk mindenkori hatalmi állapotának; Magyarország kétségtelen hűbérúri jogait felettük a szerint gyakorolja, a mint a jog mellett időről-időre ereje van vagy nincs hozzá. Lajos, Zsigmond, Mátyás, I. Ferdinánd hűbéresküre szorítják Moldvát, II. Ulászló és I. János csak mint választott bírák avatkoznak a pokut kérdésbe.

Nistor műve gondos forrástanulmányokon alapszik; a függékben 41 oklevéltárat, 45 elbeszélő forrást és 111 feldolgozást sorol fel, latin, német, oláh, lengyel és kisorosz nyelven. Magyar anyagot nem használt, valószínűleg nyelvi nehézségekből, a mint a magyar nevek írása is (Csicső, Küikülő, Zapolia, Csobor) mutatja, Forgács Ferenczet is egyszerűen »gewisser Kleriker Franz«-nak emlegeti. A szöveg közti idézetek $\frac{5}{6}$ -a Hurmuzakiból való. Igyekszik elfogulatlan tárgyalni: nem fogadja el Hasdeu állítását, hogy Kolomea a régi latin Colonia-ból maradt, Xenopolról is mellékesen megjegyzi, hogy forrásai félrevezették, elismeri azt is, hogy Rares Péter és III. János hazudozásokkal igyekeztek a török és lengyel udvart összeveszíteni s jellemző, a mint Rares Péterről egy helyt majdnem naiv bámulattal konstatálja: »Und er hielt Wort.« Csak éppen arról hallgat következetesen, hogy ő maga jogosnak tartja-e Moldva ezen igényeit Pokutiára. A hallgatás itt aligha jelent helyeslést.

GAGYI JENŐ.

Középkori Krónikások. A M. T. Akadémia támogatásával szerkeszti Dr. Gombos Albin. Budapest, 1910. X. és XI. kötet. 81. 163 és 95 lap. Ára 10 korona.

Gombos derék vállalatából egyszerre két kötet jelent meg. A X. kötet nagyobb részét *Rimbertus* Anskariusra tölti be Oláh Mihály fordításában. Bevezetést dr. *Domanovszky* Sándor írt hozzá »Rimbertus és Anskarius (chronologiai rendben helyesebben):

Anskarius és Rimbertus) kora, életük és munkásságuk méltatása« czímmel (5—36. lap). Rimbertust a skandináv népek Tacitusának nevezi, a ki kétségtelenül nagyobb író, mint Anskarius, de viszont a hit hirdetésében emez a kitünőbb. Életét már 1900-ban leírtam¹ s így azt ez idő szerint két magyar életrajz ösmerteti. Magát a krónikát magyarul most olvashatjuk először (37—106. l.) Rimbertus életével együtt (107—128. l.) *Oláh Mihály hű és gondos fordításában*. A kötet harmadik közleménye *Monaci Lőrincz krónikája Kis Károlyról* (128—153. l.), melyet hexameterekben én fordítottam le s először már 1885-ben közöltem,² most pedig bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel láttam el.

A XI. kötet közli *János minoritának* Nagy Lajosról szóló krónikatörredékét (1—95. l.), melynek fordítása s bevezetése a magyarázó jegyzetekkel együtt dr. *Dékáni Kálmántól* való, ki jeles művét, mint egykori tanítványom, nekem ajánlotta. Kutatásaiban többnyire másik jeles tanítványomat, *Domanovszkyt* s az Anjouk korának legkitünőbb ismerőjét, *Pór Antalt* követi; de a mellett az idevonatkozó irodalmat is jól ismeri (ennek jegyzéke a 43—44. lapon) és kellő kritikával dolgozza fel. A szerzőről csak annyit mondhat, hogy barátja és rendtársa a művében emlegetett János lectornak; mindenesetre minorita, ki a krónikában idézett leveleket mint a kancellária alkalmazottja ismerhette. Egerben, vagy a budai Szent János-egyház kolostorában lakott. Erős magyar érzését tekintve, magyar volt, lekötelezettje a Laczkfy-családnak s bizalmas embere, vagy talán rokona is Bessenyő al-lovászmasternek. *Dékáni* maga is kevesli ezeket a megállapításokat, a Kath. Szemle bírálója pedig (1911., 656—657. l.) most sem hiszi el neki, hogy ez a bizonyos rendtárs írta volna a krónikát. Szerinte, helyesebben szerintünk, az a rész, a hol János barátról van szó, annyira egyéni, annyira jelentéktelen, hogy más nem írhatta mint János barát; de a megállapítások hiányosságát senki sem tulajdoníthatja *Dékáni* hibájának, hanem az adatok elégtelenségének. Abban mindenesetre igazsága van *Dékáninak*, hogy János nemcsak a historikusnak, hanem minden magyar embernek hálijára érdemes már azért is, hogy 162. fejezetében Szent László legendájával tárgyat és ihletet adott Arany Szent Lászlójához és a nápolyi hadjárat elbeszélésével Arany Toldi Szerelméhez.

Dékáni, a ki Einhardus és Küküllei János fordításával és magyarázatával már megmutatta képességeit, újabb érdemeket szerzett, a miket apróbb hibák és tévedések felsorolása sem kisebb-

¹ Rimbertus szent Anskarja. »A középkor főbb krónikásai« cz. füzetem 104—122 l.

² A Kisfaludy-Társaság XX. kötetében, 205—222. l.

bítene. Mindenesetre örvendetes, hogy *Gombos* derék vállalata kötetről kötetre nyer tudományos jelentőségben s a mellett élvezetes olvasmányokkal világít be a középkor életébe. Az eligazodást a kötetek végén álló betűrendes név- és tárgymutató könnyíti meg. Mind a két kötetet melegen ajánlom a historikusok, különösen az iskolák figyelmébe. Örömmel hallom és olvasom, hogy a középkori krónikások máris az iskolai könyvtárak legkapósabb művei közé tartoznak, melyekből a tanórákon egyes tanárok is szívesen olvasnak föl szemelvényeket.

MÁRKI SÁNDOR.

Az utolsó nemesi felkelés. Századik évfordulója emlékére több vármegye megbízásából szerkeszti: *R. Kiss István.* I. kötet. Budapest, 1909. Benkó Gy. cs. és kir. könyvkereskedése. Ára 15 K.¹

1909-ben volt százéves évfordulója annak, hogy I. Ferenc magyar király Napoleon ellen viselt háborújában 1809-ben a magyar nemesi felkelést utóljára egybehívta. A nemesi felkelés több kisebb-nagyobb csetepatén kívül résztvett az 1809 június 14-iki győri csatában is és az irányadó és katonai szakkörökben megvolt kezdettől fogva az a törekvés, hogy a szenvedett veszteségért a magyar felkelő sereget tegyék felelőssé. A mi reánk nézve még szomorúbb, saját véreink közül is a legtöbben ezt a nézetet vallották, ha a magyar nemességen ütni akartak. Petőfi A nép nevében cz. költeményében (1847) így apostrophálja a magyar nemesi insurrectiót:

Majd elfeledtem győri vitézségtek.
Mikor emeltek már emlékszóbrot
A sok hős lábnak, mely ott úgy futott?

Kossuth Lajos 1843 aug. 3-iki Ludovicea, Polytechnicum cz. vezércikkében a Pesti Hirlapban így nyilatkozott a győri napról: ... hagyjuk évkönyveinknek e' koromfekete lapját

¹ R. Kiss István, a címzeli mű szerkesztője, műve előszavában megemlíti József nádornak az insurrectióról vezetett naplóját és így nyilatkozik: »Ennek felhasználása végett a M. T. Akadémia útján dr. Viszota Gyula úr már akkor megtette a lépéseket, mikor megbízásomat nyertem; azon kérésemet pedig, hogy ezen összefoglaló mű részére József főherczeg naplóját ismertesse, nem volt hajlandó teljesíteni«. Minden félreértés elkerülésére megállapítjuk, hogy Viszota Gyulának nem volt szabad e kérést teljesítenie, mert József főherczeg úr ő fensége az említett naplót a közzététel előtt be kell mutatni s csak ezután volt a Történelmi Társulat 1909. júniusi közgyűlésén felolvasható és a *Századokban* nyomható. Ez R. Kiss Istvánnak tudtára adatott.

A szerkesztő.

érintetlenül, csak annyit jegyezzünk meg, hogy minő igaz, miképen a győri székelynapot nem egyedül a kovátlan puskák, nem egyedül a készültség s a fegyvergyakorlat elhanyagolása, hanem az erőtlen asszonyt is hős óriássá magasztalható lelkesedés hiánya okozá . . .

Kisfaludy Sándor volt az egyedüli ember Magyarországon, a kinek testét-lelkét bántotta az insurrectio elítélése. Mint a nádor egyik hadsegéde hiteles adatok nyomán 1813-ban meg is írta az insurrectio történetét, de ezt nem adhatta ki; Kossuth fenti nyilatkozata után a Pesti Hirlapba írt védelmét meg a *magyar censura* tette lehetetlenné. Más nem védte a nemesi felkelést és fontosabb események háttérbe is szorították emlékét. Csak a 80-as évek vége felé kezdett feléje irányulni a figyelem a *Hadtörténelmi Közlemények* megindultával (Gömöry Gusztáv). Majd midőn Kisfaludy Árpád útján Kisfaludy Sándor kézirati munkájának fogalmazványa a Kisfaludy-Társaság birtokába került, innen merítette Wertheimer Ede 1892-ben közzétett *Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében* című munkája illető részéhez az anyagot. Műve németül is megjelent és egy osztrák történetírót felszólalásra készítetett. Zwiedineck-Südenhorst: *Erzherzog Johann von Oesterreich im Feldzuge von 1809* cz. művében felhasználva a János főherceg fiától kapott eredeti anyagot, éppen nem ildomos hangon és módon támadta meg Wertheimert és nyilatkozott Kisfaludy történetírói képességéről. János főherceg levelezésével azt akarta bizonyítani, hogy a győri csatáért a magyar nemesség a felelős, az egész háború szomorú kimeneteléért pedig Károly főherceg, a főhadvezér és rossz tanácsadói. Igaz ugyan, hogy Bodnár István a *Had-történelmi Közleményekben* az ezredév alkalmából *A győri csatáról* írt cikkében kitér Zwiedineck támadására, de azt hiszem, arról még Zwiedineck is alig szerezhetett tudomást, úgy hogy a külföld történetirodalma előtt Zwiedineck (illetőleg János főherceg) véleménye nincs megczáfolva.

Mi magyarok Kisfaludynak az *Ellenőrben* (1847), majd *Minden Munkáiban* megjelent leveleiből, továbbá Bodnár Istvánnak hadászati szempontból is érdekes cikkéből teljesen tájékozottak vagyunk a nemesi felkelésről (a győri ütközetről), a külföld véleménye azonban János főherceg iratai alapján reánk nézve éppen nem kedvező. Ez a kérdés története és jelen állása.

A száz éves évforduló alkalmával Győrmegeye kezdésére 15 megye alispánja elhatározta, hogy megiratja az utolsó nemesi felkelés történetét. Így keletkezett a címbeili összefoglaló munka, a melynek részei:

1. Az utolsó nemesi felkelés története R. Kiss Istvántól.

2. Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban dr. Császár Elemértől.

3. Az insurrectio anekdota-kincse Rexa Dezsőtől.

A könyvnek legnagyobb része (9—295. lapig) a nemesi felkelés történetét tárgyalja. A hadjárat előtti idő, az 1808-iki országgyűlés részletes vázolója után Kiss bőven ismerteti az insurrectio előkészítését, felszerelését, beosztását, gyakorlati szabályait és a felszerelés nehézségeit, majd a hadüzenet után a felkelést elrendelő parancsot, az insurrectio parancsnokságát és beosztását. I. Ferencznek és környezetének jellemzése, az osztrák haderő visszaveretése és az insurrectiónak Győrré való egybe-gyűjtése után taglalja Napoleon proclamatioját és a Nobilis Hungarus ad Hungaros című röpiratot, János főherczegnek az insurrectio egyes csapataival való egyesülését, a sárvári, karakói csetepatét, majd részletesen a győri csatát és Meskó tábornok visszavonulását a győri sánczokból. Győr ostromának, a háború további történetének és a békeszünetnek tárgyalása után végül rámutat, milyen volt az insurrectio állapota a feloszlatásig.

A szerző nagy szorgalommal gyűjtötte egybe az anyagot, de az anyag kiválogatásánál buzgalma gyakran túlzásba ragadta. Csak egy példát említek. János főherczeg nagyon kedvezőtlenül nyilatkozik Stadionhoz intézett levelében az insurrectióról. Ennek ellensúlyozására Kiss megszólaltatja 18 lapon át az insurrectiósz ezredek egykorú naplóit, a parancsnokoknak a megyékhez intézett jelentéseit s ezekről azt állítja, hogy »nem a nyilvánosság számára készültek s így az eseményeket minden tendentia nélkül, őszinte egyszerűséggel adják elő«. Nagy kritikával kell eljárni a források felhasználásánál. E jelentéseket is nagy óvatossággal szabad felhasználni, mert észrevehető bennük a jelentéstevők túlságos szeretete saját csapatuk iránt; ők ugyanis nagyobbára csak a csapat dicséretes eseményeit adják elő, s ezeket részletesen, a kevésbbé dicsőségeseket alig vagy éppen nem érintik, úgy hogy e jelentésekből nem alkothatunk magunknak világos képet az események lefolyásáról.

Általában hátránya a történetnek, hogy sok része nagyon részletes, hogy a szerző sok idézetet alkalmaz (pl. a pesti ezred történetét 27 lapon át), többször olyat is, a mely már megjelent s a mely nem is szükséges (pl. az országgyűlési beszédek, az insurrectio kihirdetésének parancsa, a nádor kiáltványa, stb.). Sokkal világosabb képet nyernénk, ha a szerző ezeket röviden érintette volna.

Készséggel elismerjük, hogy a szerző nagy lelkesedéssel — vagy a mint egy helyt maga érinti — »a szeretet szenvedélyével« tárgyalja az eseményeket és védi az insurrectiót. A történetíró-

nak azonban nem szabad sem szeretni, sem gyűlölni, neki az igazságot kell az események alapján előadni. Ez az objectivitás nem egyszer hiányzik a műben. Néha azt is észrevesszük, hogy a szerző ökölbe szorított kézzel szövegezte meg művének egyes részleteit. Ez a hangulata azután a szerzót indokolatlan ítéletre készíti. Különösen szigorú I. Ferenczcel szemben. Elvégre arról nem tehetett, hogy németnek született. Azt sem lehet szemére vetni, hogy nem volt önálló, s minden, így a magyar ügyekben is tanácsadóira hallgatott, mert hisz a császár nem mindentudó, ő is csak ember. Ha tehát hibázott, a felelősség megoszlik közte és magyar tanácsadói közt. Így pl. ha az insurrectio vezény-nyelvéül a törvény ellenére a németet tette, ezt egyenesen az insurrectio főparancsnokainak (a nádor kivételével) ajánlatára és a magyar főtisztviselők tudtával tette, mert ők neki az igazságnak meg nem felelő helyzetet jelentettek. A tanácsadók (a magyarok is) a hatalom megtartásáért vagy elnyeréséért sokszor olyanra voltak képesek, a mit a magyar nemzet keserült meg. Meggondolatlan a szerzőnek az az állítása is, hogy a magyar nemzetnek »csak pillanatnyi habozása, kétszínűsége eldöntötte volna az uralkodócsalád s a monarchia sorsát«, továbbá az is, hogy »az osztrák császárságot Magyarország tartja fenn«. Ily állítások, melyek nem bizonyíthatók be, sőt az ország nagy és hű fiai sokszor épp azt bizonyították, hogy a két ország egymásra van utalva, a mű értékét csorbítják.

Ezen hibákat nem tekintve a szerző bátor hangon tárgyalta a szorgalommal egybegyűjtött anyagot, a melyből kiviláglik, hogy az insurrectiót méltatlanul vádolták a gyávasággal.

Császár Elemér: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban (299—338. l.) cz. értekezése kimutatja, hogy mily hatással volt az insurrectio költészetünkre és irodalmunkra. Csoportosítja, méltatja az országgyűlési, megyei szónoklatokat, a megjelent szózatokat, a latin, német és magyar indulókat, költeményeket, népies termékeket, majd Kisfaludy Sándor buzgólkodását. De nem elégszik meg ezzel, hanem feltünteti azt is, mily utóhatása volt az insurrectiónak s méltatja Kisfaludy Sándornak, Vas Gerebennek és Jókai Mórnak idevonatkozó műveit. Rövid, körültekintő és jellemzetes képet nyújt, de véleményem szerint elkerülte figyelmét, hogy ide tartozik Kisfaludy Sándornak Hunyadi cz. drámája is, a melyben 1814-ben, rögtön az insurrectio után bemutatja Hunyadit, a magyar insurrectio fényes alakját, hőjét.

Rexa anekdota-gyűjteményével (342—367) végződik a mű. Bevezető ismertetésében nagybecsüli a közlő ez anekdotákat, azt véli róluk, hogy e fejezet joggal viselhetné »Az utolsó nemesi

felkelés története anekdotákban« címet és azt hiszi, hogy büszke lehet reá a magyar, s hogy »pompás képsorozat ez, melynek minden darabja mesteri alkotás«. Ez oly nagy túlzás, a milyent még nem olvastam. VISZOTA GYULA.

SZABÓ DEZSŐ VÁLASZÁRA.

Társulatunk egyik közelmúlt ünnepélyén igen előkelő szak tekintély hozta szóba, miért nincs nálunk egészséges kritika: kevesen vagyunk, mindenki ismeri egymást, s így a tárgyi momentumoknak személyi élük támad. A megfigyelés helyességét bizonyítja az úgysis ritkán megjelenő *nem* panegyrikus bírálatok ellen való stereotyp tiltakozás. Az ilyen bírálatra feltétlenül *válasz* készül, mely a bíráló eljárásában *vádemelést* lát. Kivétel van, de nem kivétel, hanem tipikus példa a nekem címzett válasz. Az autor előveszi a bíráló első *vádját*: nem használt egy csomó nyomtatott munkát. Megnézi — egy kis izgatottsággal — az elsőt, megolvassa, hány lap az elmellőzött értekezés. Hisz ez öt lapnyi sincs. Bagatelle. Ezért kár volt lármát csapni. E számtani productiótól megnyugtatta kiragad egy-két kifogást a sok közül — lehetőleg felforgatott sorrendben (az ellenőrzés elősegítésére?). Nem használtam az egyetlen jó és teljes kiadást? De igen, egy régi rosszat, tehát: a bíráló tudatlan. — Kiadtam egy már kiadott oklevelet? Igen, de az én kiadásom hat sorral több. (A laikusok nem tudják remélhetőleg, mi a kiadónak *elemi kötelessége* ilyen esetben.) — Hogy a Marino Sanutónál lévő jelentések szerzőinek nevét sem ismerem, tehát kritikátlanul használtam azokat? Felelet: Hogy tilthatja meg nekem a bíráló, hogy Marino Sanutót használjam? — A szerkezet értelmetlen, ellenmondásokkal telt, az okozati összefüggés nincs felderítve? Felelet: Csak nem fogom *tőle* kérdezni! Majd a szerénység teljes fentartásával anthológiát ad művének különösen szívéhez nőtt részeiből, s ezzel megmutatja, hogy kellett volna a bírálónak eljárnia, ha számot tart az autor becsülésére. Végül *sans phrase* a fontoskodás és lelkiismeretlenség kövei köttetnek a bíráló nyakába, a ki erre az autortól vállveregetés közben elmerítették. Ezzel kész is a válasz, a recept ajánlható mindenkinek, *probatum est*.

Sz. ezt a választ a nagyközönségnek írta, mint maga mondja, azoknak, kik könyvét *nem* olvassák. Ennek folytán, a laikusoktól várható csekély ellenőrzés reményében, megengedte magának, hogy az előbb vázolt módon állításaimat félreértetni és félreértetni próbálja. Ilyen eljárás nem képezheti további tárgyi discussio alapját, kivéve egy megjegyzését. Úgy tünteti fel, mintha könyve készítésénél használta volna Hubert és a nála összeírt irodalmat,

legalább is visszautasítja az én ellenkező állításomat. Igen kérem, nézze meg, mit mond Huber az 1518. szentgyörgyi diétáról. Szerinte ezen a diétán a Szapolyay-párt gubernatort akart választani, a pápai követ pedig azt kívánta, hogy a török hadjáratra a vezért a pápa nevezze ki, — mindkét tervet meghiusította a császári és lengyel követ közbenjárása. Huber ez előadást Herbersteintől veszi, s az egész megtalálható Herbersteinnak *azon kiadásában is*, melyet állítólag Sz. használt, s a melynek hibáiról tanulságos dolgokat olvashatott volna a bécsi akadémiai kiadás bevezetésében. Az egész diétai dologról Sz. *egy szót sem tud*, s Huber megállapításai helyében pár összefüggéstelen megjegyzést mond a diétáról, s egy saját felfedezésű oklevélből bizonyítja, hogy a diéta Rákoson volt, a mit már Herbersteinből is megtanulhatott volna, — ha azt csakugyan használta volna.

Igy megállapítható, hogy Sz. téved akkor, mikor azt hiszi, hogy Herbersteint és Hubert felhasználta munkájában: ellenkezőleg, sem nevük, sem a náluk lévő adatok nem találhatók meg az ő könyvében. Engedje meg továbbá, hogy az ő munkája helyett ezután is Huberhoz és Fraknoihoz folyamodjunk, ha az országgyűlések *története* iránt érdeklődünk. Sz. munkája nem történet, hanem *levéltári kalászat*, s mint bírálatomban említettem: az okleveles függelékben néhány értékes adattal gyarapította ismereteinket. A miket ő munkájában értékesnek tart, azok csak ily adatok, melyeket azonban a feldolgozásba nem tudott értelmes módon beilleszteni. Ha ő ily adatok napfényre hozását olyan érdemnek tartja, mely Huber és Fraknoi *történetírói* érdemeit felülmúlja, és ha ő Huber érdemét lapszámokkal méri és a sajátjához képest könnyűnek találja: *ilyen* történetirodalmi iskolázottsággal szemben nincs mit szólnunk és a vitát a magunk részéről befejezzük.¹

SZEKFI GYULA.

¹ Ezzel a vitát mi is lezárjuk.

A szerk.

TÁRCZA.

PÓR ANTAL

1834—1911.

A magyar történetírást ismét súlyos veszteség érte; *Pór Antal* pápai praelatus, esztergomi kanonok, vál. tagtársunk f. évi szeptember 8-án megszűnt élni.

Hogy ki volt a magyar historikusok közt Pór Antal, azt e lapok olvasói előtt alig kell hosszasan fejtegetnünk. Az utóbbi évtizedekben folyóiratunknak nincsen úgyszólván egyetlen évfolyama sem, a melyben az ő nevével ne találkoznánk.

Mint történetíró két nagy feladatnak szentelte munkásságát. Különösen lekötötte figyelmét szülővárosának, Esztergomnak múltja; első szent királyunknak is e dicső emlékektől övezett szülővárosa, hazánkban az első királyi székváros, melyben eleinte a politikai, mindvégig pedig az egyházi közigazgatás szálai futottak össze. Nem tudta ugyan a koronázó város szerepét kivívni, de különös súlyt és tiszteletet biztosított neki, hogy itt székeltek a királyt megkoronázó egyházfők.

Az Árpád-házi királyok korában, de különösen e korszak vége felé az esztergomi érsekek hatalma és tekintélye szerfölött megnövekedett. A legfőbb egyházi fenyték, az anathema, melylyel, ha kellett, a királyra is lesújtottak, a szenvedő nemzet szemében hihetetlen magasra emelte az érseki méltóságot, s mikor az Anjouk alatt egymásután a legkiválóbb férfiak következtek az érseki székekben, Esztergom, mely ez időben külső díszére nézve folytonosan fejlődött, dicsőségének a legmagasabb fokát érte el.

S ez töltötte el bámulattal az Anjou-királyok iránt a mi Pór Antalunk lelkét, kinek ez a kor lett azután a leginkább kedvelt tárgya. Teljesen e korszak bűvárlatának adta magát s egymásután

jelentek meg tőle az ezen kort tárgyaló munkák és dolgozatok. Magas egyházi állásánál fogva keze ügyében levén az esztergomi főkáptalan gazdag levéltára, becsesnél-becsesebb monographiákkal gazdagította irodalmunkat. Megírta Nagy Lajos király, Opuli László nádor, Keszei Miklós, Kükülei János stb. életét s végül a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi magyar történetben az egész Anjou-kor összefoglaló történetét adta.

Leلكiismeretes és rendkívül alapos történetíró volt. Mindenütt okleveles nyomokon épített s hamis praemissáktól sohasem engedte magát félrevezettetni. Előadásán valamelyes régies zamat ömlött végig, mely stílusát kedvessé, vonzóvá tette. Egész egyéniségét meleg kedély és kiapadhatatlan szívjótság jellemezte. A legodaadóbb bensőséggel szerette azokat, kik a történetírásban társai voltak s tanácssal, útbaigazítással szívesen szolgált minden barátjának.

Nemes leلكületének és szülővárosa iránt táplált szeretetének fényes tanúbizonyságát adta azzal is, hogy végrendeletében mintegy 350,000 koronát kitevő vagyonát egy esztergomi fiú-árvaház felállítására hagyta.

Társulatunk boldogulását, melynek különben alapító tagjai között is helyet foglalt, mindig a szíven viselte. Még élénk emlékezetünkben van, hogy harmadéve mily fiatalos örömmel és lelkesedéssel vett részt lipótvármegyei vándorgyűlésünkön, hol zárünnepünkön a korelnöki tisztet töltötte be. Tavaly ünnepeltük áldozó papságának hatvanadik évfordulóját s ő meleg levélben köszönte meg ragaszkodásunkat.

Temetése nagy fényvel és részvét mellett szeptember 10-én ment végbe Esztergomban s a főszékesegyház sírboltjában helyezték tetemeit örök nyugalomra. Koporsójánál, melyet óriási közönség, a papság, Esztergom vármegye és Esztergom város hatóságának képviselői állottak körül, Társulatunk titkára jelent meg s a M. Tud. Akadémia és a M. Történelmi Társulat koszorúit a következő beszéddel tette le a megboldogult ravatalára :

»A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat koszorúját hozom ravatalodra, megdicsőült társunk és mesterünk !

Mind a két tudományos intézetünknek oszlopos tagja voltál s mind az Akadémia, mind a Történelmi Társulat büszke volt rá, hogy téged tagjai sorában tisztelhetett.

Nemcsak akkor állottad meg helyedet, a mikor ifjú lélekkel, karddal a kezedben védted a hazát, hanem a magyar történetírás évkönyveibe is mélyen bevédted nevedet.

Hű szolgája voltál az egyháznak s lelkes, rajongó híve a magyar históriának. Irodalomtörténetünk odaállítja majd nemes egyéniségedet, a hol Pray és Katona alakjai ragyognak, kik szintén mint

Istennek alázatos, önzetlen szolgálói, a hazai történetírást vallották életük legfőbb céljának. A magyar történelemnek azt a korszakát választottad, a mely nemzetünknek a legdicsőségesebb korszaka volt. A mikor Magyarország a legnagyobb volt: az Anjou-királyok időszakát. Ebből a dicső korból merítéd legtöbb munkádhoz a tárgyat, ezt a kort te ismerted a legjobban történetíróink közt.

Míg nagy költőnk a daliás idöket a költészet szövétnekével világitotta meg, te a történeti adatok segítségével a valóságnak megfelelően rekonstruáltad. Nagy Lajos király, kinek életét mesteri tollal megírtad, és fényes udvara bilincselte le egész valódat; Csanád érsek és nagynevű utódai, kiknek szelleme itt leng körülöttünk, általad keltek föl évszázados sírjaikból, hogy tovább éljenek, lelkesítsenek és hassanak.

Életed szép és nemes volt, áldással teljes; fenkölt lelked csak barátokat és tisztelőket számlált; ellenséged nem voltak.

Most már elpihensz és indúlsz utolsó utadra.

Kit mindenkor a legtisztább eszmények hevítettek és a haza szent szeretete lelkesített, abban a megnyugtató tudatban hűnytad le szemedet, hogy Isten, a haza és a tudomány iránti köteleltségedet híven, becsülettel róttad le. Áraszszon áldást munkásságod a jövedőben is hön szeretett nemzetedre.

Kedves társunk, nemesszívű barátunk, Pór Antal, Isten veled !«

BOJDG BATHORY LÁSZLÓ MÉLTATÁSA.

A »Századok«-nak 1911 szept. 15-én megjelent füzetében nagy érdeklődéssel olvastam Zákonyi Mihály úrnak »A Buda melletti Szent Lőrincz Pálos Kolostor Története« című első közleményét, annyival inkább, mivel a Zugligetben a »Bátori hegyen« levő »Báthory barlang« újra megnyitása, a főváros által készített emléktábla, és Báthory Lászlónak általam olajban festetve ugyanoda kifüggesztett arcképének leleplezése alkalmából én is bőven foglalkoztam a Buda-Szentlőrinczi monostor történetének tanulmányozásával.

A forrásmunkák természetesen mindig ugyanazok maradnak, akárki olvassa azokat és akárki írjon róla bővebb vagy rövidebb ismertetést.

Távol legyen tőlem, hogy igényt formálnék arra, hogy hivatalos történettudósok munkái felett bírálatot merjek gyakorolni: egypár észrevételt mégis bátor vagyok kockáztatni.

Gyakran történik ugyanis a cikkben »Gyöngyösi Gergely«-re, mint föltétlenül megbízható forrásra hivatkozás. — Ez a szerző azonban a budapesti m. kir. Egyetemi könyvtárban levő könyvén

a nevét maga így írta : »Gyöngyesi Gergely«. Minthogy pedig föltételezhető, hogy ez a nagytudományú férfiú, a ki utóbb a rendnek generálisa is lett, a maga nevét csak le tudta írni : hát én nem látok rá okot, hogy »Gyöngyésit« miért kelljen nekünk »Gyöngyösi«-re változtatnunk. — Hiszen amaz is elég szép magyar név.

Továbbá meg van említve, hogy reánk, magyarokra nézve legfontosabb, hogy V. Márton pápa elrendelte, hogy a rend generálisa »csak Magyarországból választható meg« de az kiharadt — pedig magyar szempontból nem kevésbé fontos, — hogy ugyanaz a pápa azt is elrendelte, hogy »a rend generálisa mindig magyar ember legyen«.

Aztán az mondatik, hogy Mátyás király »jogvédelmet« biztosított nekik ; holott Mátyás király megkoronáztatásának harmadik évfordulóján 1466-ban »pallosjoggal« — jus gladii — ruházta fel a rend generálisát, azaz olyan jogszolgáltatási hatalmat adott neki, hogy halálos ítéleteket is mondhatott, vagyis életnek, halálnak urává tette.

Nincs az se megemlítve, hogy VIII. Inceze pápa felhatalmazta a rend generálisát, hogy az apostoli szentszékek fentartott eseteit — gyilkosságot — kivéve bárkinek »felmentést« — abszolutiót — adhasson.

Két pápának még a gyóntatóatyja is pálos-rendi szerzetes volt.

Ezek mutatják, hogy a Pálos-rendnek milyen hatalma és tekintélye volt, mikor a világi ügyekben életnek és halálnak ura, a lelkiükben pedig »bűnbocsánati« joga volt, sőt az apostoli szék közvetlen közelében is befolyással bírt.

Méltónak tartom fölemlíteni, hogy a történelem nem mutat fel egyetlen esetet sem, hogy a Pálos-rend ezzel a roppant hatalmával valaha visszaélt, vagy hogy ellene valaki panaszt emelt volna ; sőt inkább a királyok és pápák kegyeikkel elhalmozták, a nép pedig tisztelettel és szeretettel viseltetett irántuk, a mit jámborságukkal, jótékonyágukkal méltán kiérdemeltek s mindezekben fölül ők voltak annak idején a tudományosságának letéteményesei, a művészetnek művelői, a műiparnak fejlesztői.

Nyomatékosan ki kellene emelni, hogy a Pálos-rend az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a mely azonban feje volt a Spanyol-, Francia-, Német-, Olasz- és Lengyelországban is elterjedt pálos-rendi szerzeteknek és össze nem tévesztendő az 1435-ben — tehát több, mint 100 évvel később — Kalábriában alapított és Paulai Szent Ferenczről elnevezett Paulinus-renddel.

De különösen feltűnő, hogy ámbár a czikkíró a rend történetét egész a Buda-Szent-Lőrinczi monostor elpusztulásáig, sőt 1570-ig levezeti : mégis abban a rend főfő díszéről : boldog Báthory Lászlóról egyáltalában nem emlékezik meg.

Mintha az átok ülne ennek a szentéletű, kiválóképpen magyar nagy embernek az emlékezetén. Nemcsak hogy a maga korában nem értették meg, nem méltányolták az ő fenkölt lelkű, a századok mélyébe belátó, okos útmutatását: hogy Magyarországon a magyar népnek, magyarul kell írni, a mit ő azzal nyitott meg, hogy az egész bibliát magyarra fordította és a szentek életét magyar nyelven írta meg, tehát a magyar irodalmat két könyvével megteremtette, s ennek a nagy művének, a barlangban töltött 20 év alatt saját egészségét, egész életét feláldozta; hanem utóbb is 500 esztendeig sem a történetírók egész Rupp Jakabig, sem az irodalomtörténetek mai napig vagy egyáltalában nem, vagy csak alig említik meg a nevét, holott pedig ott van a Gyöngyési Gergely krónikája, hiteles forrásmunka; abban mindez meg van örökítve, csak el kellett volna olvasni s ennek a nagy hazafinak a szellemét megérteni.

Boldog Isten, hol volna Magyarország ma, ha akkor és azóta Báthory példáját követve, a magyar nyelvnek az őt megillető jogát érvényesítették volna! Nem nyavalyognánk most a nemzeti-ségekkel, hanem egységes nemzet volnánk, mint az angol, francia, olasz stb. nagy nemzetek, a melyek szintén azokban az időkben alakultak egységessé.

Végre aztán a Zugligeti Egyesület vállalkozott arra, hogy ennek az igazi nagy embernek: boldog Báthory Lászlónak az emlékezetét halottaiból feltámaszsa s e végből 1911 augusztus 6-án ünnepélyt rendezett, a melyre a hercegprímást, a budapesti összes papságot valláskülönbőség nélkül, a kiket a bibliának akár az új, akár az ó testamentoma érdekel, a szerzetesrendeket, a Tud. Akadémiát, a Történelmi Társulatot, a főváros hatóságát és az összes művelt közönséget meghíttuk, s ilyen nagy nyilvánosság mellett köztudomásra hoztuk Báthory László halhatatlan érdemeit azon biztos hitben, hogy ezek nem fognak többé a feledés homályába merülni.

Reméljük, hogy ez nem kerülte el a cikkíró úr becses figyelmét sem és a Buda melletti Szent-Lőrincz pálos-kolostorról írandó második közleményében Báthory Lászlóról is meg fog emlékezni.

Budapest, 1911 október 9.

BÁTORI 'SIGRAY PÁL.

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

DR. CSÁNYKI DEZSŐ, Társulatunk ügyvivő alelnöke a nyár folyamán a *Hunyadnak Kora* című nagy munkájához az erdélyi levéltárakban gyűjtött adatokat. E végből átbúvárolta a gr. Toroczky, b. Jósika, b. Kemény, gr. Mikó és Zsuky családok gazdag levéltárait s ezenkívül dolgozott az Erdélyi Múzeum és a kolozsmonostori apátság levéltáraiban.

DR. KÁROLYI ÁRPÁD tagtársunk emlékbeszédet fog tartani a M. Tud. Akadémia f. évi decz. 18-iki összes ülésén a hazai történelmünk szempontjából is kiválóan érdemesült osztrák történetíró, Huber Alfonz felett, ki tudvalevőleg Akadémiánk külső tagjai közé tartozott.

HERCZEG ODESCALCHI ARTHÚR nagyérdemű tagtársunk, ki kör-möczbányai magányában kizárólag levéltári tanulmányainak él, már elkészült *A Majthényiak a felvidéken* című becses családtörténeti munkájával, s mint örömmel értesülünk, kéziratát most már sajtó alá rendezi.

DR. DÉZSI LAJOS tagtársunk, a *Magyar Történelmi Életrajzok* szerkesztője arról értesít bennünket, hogy a készülöben levő Berzeviczy Márton (dr. Veress Endrétől) és Rimai János (dr. Ferenczi Zoltántól) életrajzok szedése be van fejezve s a folyó év végére mind a két életrajz meg fog jelenni.

DR. CSÁSZÁR ELEMÉR tagtársunk a nem rég elhunyt kitűnő irodalomtörténetíró, Katona Lajos irodalmi dolgozatait adja ki a Kisfaludy-Társaság megbízásából; egyszersmind emlékbeszédet ír róla, melyet a M. Tud. Akadémiában fog felolvasni. Ezenkívül egy nagyobb munkán dolgozik, mely a XVIII. században a német költészetnek hatását a magyarra fogja tárgyalni.

DR. VERESS ENDRE tagtársunk az elmúlt nyáron a gönczruszkai gróf Kornis-család története érdekében kutatott Kismartonban, a herczeg Esterházy-család levéltárában, meg a leleszi konventben. E helyen a család zemplénmegyei birtokviszonyaira, amott XV-ik századbeli szereplésére vonatkozólag talált rendkívül becses ismeretlen anyagot.

VEGYES KÖZLÉSEK.

SZENT LÁSZLÓ VÁRADI BASILIKÁJÁT szándékozik felásatni a biharmegyei Régészeti és Történelmi Egyesület. A most megindítandó ásatásoknak Szent László ősi székesegyháza szentélyének felkutatása a célja; a mozgalom élén dr. *Karácsonyi János* vál. tagtársunk áll s az ő felügyelete alatt résztvesznek a kegyeletes munkában *Gyalokay Jenő* tüzérszázados, *H. Fekete Péter* polgári iskolai tanár, dr. *Némethy Gyula* és *Középesy Gyula* múzeumi őrök.

VÁLTOZÁS A MAGYAR KÖNYVSZEMLE SZERKESZTÉSÉBEN. *Kollányi Ferencz* pápai prelátnak, a ki e folyóiratot 1902. óta szerkesztette, megváltván a M. N. Múzeumnál viselt állásától, a vallás- és közokta-

tásügyi miniszter szeptember hó 12-én 87.895 sz. rendeletével a M. Nemz. Múzeumi könyvtár hivatalos lapjának szerkesztésével dr. *Gulyás Pál* nemz. múzeumi segédőrt bízta meg.

KÖNYVÉSZET.

ADATOK. A kislapási Botka-családra vonatkozó genealogiai —. Bpest, 1911. Heisler és Kószol ny. 2-r. 4 l.

BARTHA JÓZSEF. A magyar nemzeti iradalom története. I. kötet. Harmadik jav. kiad. Bpest, 1911. Stephaneum ny. 8-r. 376 l. Ára 3 kor. 20 fillér.

BIRÓ LAJOS. Nehány háromszékmegyei író. Felolvasta B. L. főgimn. tanár a kézdivásárhelyi paedagogiai társaságnak 1910 decz. 27-én rendezett előadásán. Kézdivásárhely, 1911. Turóczy István ny. Kis 8-r. 15 l.

BUDAI ISTVÁN. Az Ung vármegyei általános néptanító-egyesület harminczéves története (1879-től 1909-ig). Ungvár, 1910. Földesi Gyula ny. 8-r. 155, 2 l. Ára 1 kor. 50 f.

DÉKÁNI KÁLMÁN. János minorita Nagy Lajosról szóló krónikatöredéke; 1. *Krónikások*, Középkori —. XI.

FERENCZY, JOSEPH DE —. François Toldy. Bpest, 1911. Athenaeum ny. 8-r. 18 l. (Különlenyomat a Revue de Hongrie 1911 febr. 15-iki számából.)

GÁBOR GYULA. A somogy megyei Répás-kerület története. (Egy félben hagyott perünk a horvát katonai határőrvidékkel.) Bpest, 1911. Athenaeum ny. 8-r. 45 l. (Különlenyomat a »Századok« 1911 évi folyamából.)

GIDÓFALVY KÁROLY. A dombosi ref. egyházközség története. (Felhívás a magyar közönséghez.) Előszóval ellátta *Rákosi Viktor*. Bpest, 1911. Bpesti Hírlap ny. Kis 8-r. 15 l.

GULYÁS PÁL. Az 1680. évi üstökösjárás irodalmához. Bpest, 1911. Stephaneum ny. 8-r. 36 l. (Könyvészeti Tanulmányok. I.)

GYÁRFÁS TIHAMÉR. Faludi Ferencz élete. Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest, 1911. Athenaeum ny. 8-r. 59 l. (Különnyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből.)

HOLUB JÓZSEF. A tolnai reformáció történetének vázlatja. Szekszárd, 1911. Molnár-féle ny. Kis 8-r. 33 l.

JÁNOS minorita Nagy Lajosról szóló krónika-töredéke. Liber de rebus gestis Ludovici regis Hungariae. Fordította, bevezetéssel s magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. *Dékáni Kálmán*. Bpest, 1910. Athenaeum ny. 8-r. 95 l. Ára 4 kor. (Középkori Krónikások. XI.)

KAPOSI JÓZSEF. Dante Magyarországon. Bpest, 1911. Révai és Salamon ny. 8-r. 373, 2 l.

KARA GYÖZÖ. Kortani táblák az egyetemes történethez. I rész: Ókor. Arad, 1911. Corvin ny. Kis 8-r. 120 l. Ára 90 f. (Tudományos Kézíkönyvek gyűjteménye. 7. sz.)

KEMÉNY JÓZSEF. Diocletianus palotája. Tanulmány. Kézirat gyanánt. Győr, 1910. Pannonia ny. 8-r. 18 l.

KEMPELEN BÉLA. Magyar nemes családok. I. köt. Aágh—Bazzendorf. Bpest, 1911. A Nap ny. 8-r. VII., 503 l. Ára 20 kor.

KLEIN IZSÓ. Az aszódi betegápoló és szegénysegélyző egyesület története. Ötvenéves fennállásának megünneplése alkalmából. Aszód, 1911. Petőfi ny. 8-r. 16 l.

KRÓNIKÁSOK. Középkori —. XI. l. *János* minorita.

KUBINYI MIKLÓS. »Még egyszer az átkos emlékü.« Válasz Horváth Sándornak a »Századok« 1910. évi decz. havi füzetében ily czímen megjelent czikkére. (Kézirat helyett.) Bpest, 1911. Athenaeum ny. 8-r. 16 l.

LÁZÁR, VICTOR. Icoane din istoria Grecilor vechi. Tarteia I., II. Nagyszeben, 1904. Főegyházmegyei ny. Kis 8-r. 59 és 63 l. Egy füzet ára 20 f. (Biblioteca Poporală a »Asociatiunii«, Nr. 8, 9.)

MACAULAY T. B. Nagy Frigyes. Angolból fordította *Szentkirályi Móricz*. Második kiad. Bpest, 1911. Franklin-társ. ny. 16-r. 128 l. Ára 40 fill.

MARIENESCU, ATANASIU Izvoare pentru istoria bisericească ortodoxă. Nagyszeben, 1911. Főegyházmegyei ny. 8-r. 39 l.

MÁRKI SÁNDOR. II. Rákóczi Ferencz. III. köt. 1709—1735. Bpest, 1910. Athenaeum ny. 8-r. 736 l. 30 önálló és 227 szövegbe nyomott képpel. (Magyar Történeti Életrajzok. XXVI. évf. 1—5. füzet.)

MITTLER FRIGYES. Simrock Károly Wieland der Schmied című eposzának mondai és mythikus elemei. Doktori értekezés. Bpest, 1909. Farkas testv. ny. 8-r. 176 l.

MOLNÁR GÉZA. Általános zenetörténet a legrégibb időkől a jelenkorig. I. köt. A legrégibb időkől 1600-ig. Bpest, 1911. Révai és Salamon ny. 8-r. VII, 214, 2 l. Ára 4 kor. 50 fill.

ORIOLI, EMILIO. A bolognai Marco da Saliceto az utolsó Árpád nevelője. Bpest, 1911. Athenaeum ny. 8-r. 15 l. (Különlenyomat a »Századok« 1910. évi folyamából.)

POLGÁR GY. ÖDÖN. Shakespeare élete és művei. (A szabad liceumi előadások számára készült felolvasás.) Arad, 1910. Corvin-ny. 8-r. 13 l.

PRÓNAI ANTAL. A magyar irodalom története olvasókönyvvel. II. rész. A középiskolák VIII. oszt. számára. Bpest, 1911. Stephaneum ny. 8-r. 448 l. Ára 4 kor. 40 fill.

SÁGHY MIHÁLY. Csongrád 1848—49-ben. Csongrád, 1910. Bozó és Justin ny. Kis 8-r. 111 l. Ára 1 kor. 20 fill.

SIMONTSITS BÉLA. A kuruczokról. (Felolvasás.) 1911. febr. 11-én a főgimnázium »Eötvös József«-önképzőkörének »Béri Balogh Ádám« ünnepélyén a múzeum nagytermében. Szekszárd, 1911. Molnár-féle ny. Kis 8-r. 14 l.

SIPOS KÁMILLÓ. Az erdélyi gazdasági egyesület története 1844—48-ig. Az »Erdélyi Gazda« kiadása. Kolozsvár, 1911. Gámán J. örököse ny. 8-r. 104 l.

SIPOS ORBÁN. Biharvármegyei helynevek. A m. kir. belügyminiszter 1909. évi 39.264 IV. B. számú rendeletének megállapítása szerint. Melléklet a »Népnevelési Közlöny« 1911. évi 10-ik számához. Nagyvárad, 1911. Laszky Ármin ny. 8-r. 29 l.

SZEGHALMI GYULA. Bosznia-Hercegovina története a legrégibb időkől napjainkig, különös tekintettel az annexióra. Közjogi, közigazgatási, vallási, művelődési, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi stb. viszonyai. Békéscsaba, 1909. Tevan Adolf ny. 8-r. 104 l. Ára 1 kor.

SZÖLLŐSY KÁLMÁN. A felsőszöllősi Szöllősy-család krónikája. Bpest, 1911. Pátria ny. 179 l. és Nemzedékrend.

THALLÓCZY LAJOS. Pauler Gyula emlékezete. (1841—1903.) Felolv. a M. Történelmi Társulat 1911 február 16. közgyűlésén. Bpest, 1911. M. kir. állami ny. 8-r. 105, 2 l.

UJHÁZY LÁSZLÓ. Egyetemes történelem. Középiskolák felső osztályai számára. I. rész. Az ötödik osztály részére. Második átdolg. kiad. Bpest, 1911. Stephaneum ny. 8-r. 192 l. 127 fametszettel. Ára 2 kor. 60 fill.

VAJDA EMIL. Goldmark Károly. Győr, 1911. Pannonia ny. 8-r. 29 l. Két képpel. Ára 60 fill.

VISZOTA GYULA. Széchenyi és a pesti hengermalom. (Függelékben Széchenyi 51 darab kiadatlan iratával.) Bpest, 1910. Athenaeum ny. 8-r. 124 l.

WALTER GYULA. Overberg Bernárd. Bpest, 1911. Stephaneum ny. 8-r. 100 l. 9 kép.

WALTER (DR. CARL) als Direktor der Hermannstädter allgemeinen Sparkassa 1885 bis 1910. Festschrift aus Anlass der 25. Jahreswende seiner Erwählung. Nagyszeben, 1910. Drotleff József ny. 8-r. 244 l.

ZÓBEL ERNŐ. Heltai Gáspár dialogusa a részegségről és tobzódásról. (1552.) A magyar társadalom lelki és anyagi válsága a reformáció korában. Bpest, 1911. Franklin-társ. ny. 8-r. 59 l.

OKLEVÉLDÁTUMOK HIBÁI ÉS ELLENT- MONDÁSAI.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I. A dátumhibák értelmezése.*

A magyar királyi kancellária működésében az egész közép-kor folyamán nem találunk valami nagyon példás rendet, de különösen az intézmény fennállásának első századaiban nem. Hosszú kísérletezés és tapogatózás után a XII. század végén kialakul ugyan a kancellária végleges szervezete, s ezzel együtt királyi okleveleink szerkezete is maradandó — legalább hozszabb ideig maradandó formát ölt. De, miként azt ezen fejlődés kutatójának, Fejérpataky Lászlónak alapvető vizsgálatai mutatják,¹ ez a változás semmiképen sem jelenti azt, hogy a kancelláriai viszonyok ettől kezdve mintaszerűeknek volnának mondhatók. A szabálytalanság az ügykezelésben s a gondatlanság az oklevelek kiállításában olykor-olykor szinte megdöbbentő.² Igaz, hogy az

* A dolgozat folyamán rövidítve idézett oklevélgyűjtemények: *CD.* = Fejér, Codex Diplomaticus. *W.* = Wenzel, Árpádkori új okmánytár. *HO.* = Nagy I., Hazai okmánytár. *Knauz* = Monumenta ecclesiae Strigoniensis. *Blagay* = A Blagay-család oklevéltára. *Zichy* = A gróf Zichy-család oklevéltára. *Pannonh. Benedekr.* = A pannonhalmi szent Benedek-rend története. *Tk.* = Tka!đić. Monumenta episcopatus Zagradiensis. *DL.* = Országos levéltár, Diplomatikai oklevelek osztálya. Megjegyzendő még, hogy a Pauler művére vonatkozó utalások a munka I. kiadására értendők. (A magy. nemz. története az Árpádok korában.)

¹ A királyi kancellária az Árpádok korában. A következőkben e művet csupán a szerző nevével fogjuk idézni.

² Már itt meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kancelláriai ügyvitelben mutatkozó rendtelenség néha csak látszólagos, a mennyiben a zavart csupán a kiadások hibái, vagy hamis oklevelek okozzák. 1284—85-ben például úgy tűnik fel, mintha Tamás váci püspök egyidejűleg hol kancellár gyanánt, hol alkancellár gyanánt szerepelne, a mi valóban példátlanul rendetlen állapotokra mutatna. (Fejérpataky, 44. és 128. l.) Ámde az az oklevél, mely 1284-ben Tamást a szövegben alkancellárnak, az eschatocollumban pedig kancellárnak mondja (*W.* IX. 384—7.), hamis, (Karácsonyi, Hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 30—31. l.),

egykorú kancelláriai praxis a külföldön sem mutat sokkal örvedetesebb képet, még a legrendezettebb kancelláriákban sem. Gondatlanságból s az ellenőrzés és felügyelet hiányából származó hibák az összes középkori kancelláriák kiadványaiban bőségesen találhatók. Hogy egyebet ne említsünk, a sok százados fejlődésre visszatekintő s egyébként mintaszerű német birodalmi kancellária oklevelei is bővelkednek ilyes hibákban.¹

Tegyük hozzá, hogy a kisebb állású kancelláriai hivatalnokoknak, a scribáknak gondatlanságánál csak azoknak tudatlansága volt még nagyobb. Bámulatos az a gyámoltalanság, melyet ezek az irnokok a számolásban, különösen pedig az időszámításban mutatnak.²

Igaz, hogy az irnokok munkája ellenőrzés alatt állott ugyan, mit az oklevelekben nem egyszer látható, más kéztől származó javítások is elárulnak; hogy azonban ez az ellenőrzés nem volt nagyon szigorú, az a kancellária szervezetének tökéletlenségéből — legalább nálunk — önként következik.

E körülményeket ismerve, magában véve nem fogjuk csodálatosnak találni azt a tényt, hogy mint a külföldi kancelláriák kiadványaiban, úgy hazai okleveleinkben is temérdek hibát és ellentmondást találunk az oklevelek szövegében is, de leginkább az oklevélnek éppen egyik igen fontos részében, a dátumban. A contextusban is vannak hibák az eredeti oklevelekben is, nemcsak a másolatokban, különösen a nevek írásában. De míg ezen hibák többnyire nem oly jelentősek s nem is annyira feltűnők, hogy különösebb zavart okoznának, addig a keltezés hibái mindig zavarók, sőt igen gyakran magának az oklevélnek hitelességére is árnyat vetnek.

Szerencsére a keltezés hibás voltának felismerése a legtöbb esetben módunkban áll. Minthogy t. i. a középkori oklevelek a dátumnak minél pontosabb megjelölése végett rendszeren több, egymástól különböző időadatot sorolnak föl, ezen tény által maguk adnak eszközt a dátum helyességének ellenőrzésére. A különböző időadatoknak — évszám, uralkodási év, kancellári recognitio, méltóságok felsorolása stb. — egybevetése többnyire elárulja az esetleges hibát, a mennyiben az időadatok hiba

valamint hamis a W. IX. 419—22. l. olvasható oklevél is, melyet Tamás 1285-ben mint alkancellár ellenjegyez, minthogy IV. Bélának ugyanazon hamis oklevelére hivatkozik ez is, mint az előző oklevél. A W. IX. 423. és IX. 424. oklevelek recognitiójában pedig valószínűleg csupán a kiadó hibájával van dolgunk, ki bizonyára a W. IX. 419—422. oklevéltől félrevezetve, tette ezen oklevelekben is vicecancelláriusszá Tamást. A zavar így önként megszűnik.

¹ *Bresslau*, Handbuch d. Urkundenlehre, 673. sk. és 841. l.

² U. o. 842. sk. l.

esetén nem vágnak össze. Máskor meg a magukban összhangzó dátumrészek a szöveg valamelyik adatával állanak időrendi ellentmondásban. Így azután kellő figyelem s némi utánjárás mellett aránylag kevés lesz azon oklevéldátumok száma, melyeknek hibás voltát észrevenni és ellenőrizni egyáltalán nem tudjuk. Karácsonyi János dr.-nak közismert összeállítása hosszú sorát tünteti fel azon eseteknek, a melyekben a dátum hibás volta minden kétséget kizárólag felismerhető.

Ámde a dátumhibáknak, vagy helyesebben a dátum részei között lévő ellentmondásnak *felismerése* csak az első lépés, a mely után a modern oklevéltan elvei szerint a hiba *értelmezésének* kell következnie.

A külföldi diplomatika *J. Ficker* vizsgálatai alapján már régen tisztában van azzal, hogy a dátumrészek között, vagy a dátum s a contextus között megállapítható ellentmondások nem esnek mind egyforma elbírálás alá, sőt jórészüket nem is szabad egyszerűen hibának minősítenünk.

Annak a botlásnak ugyanis, melyet a közönséges életben hibának nevezünk, általában kétféle oka lehet: a figyelmetlenség és a tudatlanság. A figyelmetlenség tudtunkon kívül visz oly hibák elkövetésére, a melyeket éber figyelem mellett elkerültünk volna. A tudatlanságból eredő hibákat pedig szándékosan követjük el, de természetesen abban a meggyőződésben, hogy helyesen tettünk, mondtunk vagy írtunk valamit.

Akár figyelmetlenség, akár tudatlanság legyen is azonban a hiba forrása, mindig van valami olyan körülmény, a mi a hiba elkövetését közelebbről is magyarázza, a melynek felismerése tehát *valószínűvé* fogja tenni azt, hogy tényleg hibával van dolgunk.

Mert ha figyelmünk nem elég éber, akkor könnyen megtörténhetik, hogy valami külső hasonlatosság, pl. számoknak vagy neveknek hasonlósága, vagy a hosszú megszokás, a melyen hirtelen változtatni kell, hibára csábít. Gondoljunk csak arra, hogy év elején hányszor megtörténik, hogy az ember még mindig az előző év számát írja, vagy pl. hogy névváltoztatás esetén mily nehezen szokjuk meg az új név használatát. A tudatlanságból eredő hibáknál pedig a végzendő műveletnek a szokottnál komplikáltabb volta, vagy a fogalomnak az illető ismeretkörén kivülése, vagy más efféle szolgálhat okul. Ezt a magyarázó okot az esetek többségében kétségtelenül felismerhetjük és ezzel a hibát értelmezhetjük és indokolhatjuk.

A hiba létrejöttének körülményeit, a munka természetét s annak végzőjét ismerve, ritka eset lesz az, a mikor a hiba értelmezése nem sikerül.

A keltezési hibák létrejötténél is ez a két tényező szerepel: a kancelláriai munka mechanikus természetéből folyó figyelmetlenség s az alkalmazottak gyarló tudása. A figyelmetlenség hozza létre azokat az íráshibákat, a melyeket az irnok kellő, éber figyelem mellett nem követett volna el. Figyelme azonban ellankadt, s ezért nem azt írta az oklevélbe, a mi helyes lett volna, s a mit esetleg az előtte lévő fogalmazat is helyesen tüntetett fel, hanem kihagyott valamit a leírandó oklevélrészből, vagy figyelmetlenül a helyes adathoz valami hasonlót írt. Azonban mindannyiszor, vagy legalább is az esetek túlnyomó többségében aránylag könnyen rájöhethünk, hogy mi vezette őt félre és mi vitte rá a hiba elkövetésére. Vagyis felismerhetjük azt, a mi a hiba valószínű magyarázatát adja.

Ha pl. a figyelmetlen irnok a dátum leírásánál egy betűt (számjegyet), egy I, X, L vagy C-t véletlenül kihagy, vagy *quadragesimo* helyett szórakozottan a némileg hasonló *quadringesimo* szót írja,¹ vagy ha XL helyett LX-t ír,² vagy pedig, — de ez már igazán nagy szórakozottság, — ha az X után ij (II) helyett még egy X-et tesz,³ mindez a kancelláriai munka természetének ismerete mellett érthető, mert valószínű magyarázatát tudjuk adni, s így a hiba elkövetése ezen esetekben, a mint mondani szokás,⁴ *psychologiai valószínűséggel bír*.

A tudatlanság okozta hibáknál pedig a számolásnak némileg komplikáltabb volta, pl. az annus regni-nek előző évekre való kiszámítása, vagy szokatlan adatoknak, pl. epactanak alkalmazása szolgál okúl a hiba elkövetésére, s itt ennek a complicitiónak ismerete teszi a hibát valószínűvé.

Amde a középkori oklevelekben előforduló keltezési hibák, helyesebben: keltezési ellentmondások nagy részénél hasztalanul törekszünk a fentebbiekhez hasonló magyarázatot találni, vagyis a hiba valószínűségét kimutatni!

Mert olyasféle tévedést elképzelni, a milyent pl. a CD. V. 2. 232., 238., 296. és IX. 7. 691. oklevelek írói követnek el, összevissza hol Pált, hol Pétert mondván veszprémi püspöknek, hol meg betöltetlennek állítván e püspökséget, s mindezt ugyanegy időben,⁵ — vagy annak, hogy az irnok a CD. IV. 2. 241. oklevélben 1257 helyett *tévedésből* 1254-et írjon,⁶ s középkori okle-

¹ Blagay, 12. l.

² Fejérpataky, 115. l.

³ Knauz I. 475.

⁴ Bresslau, Urkundenlehre, 841 l.

⁵ V. ö. Fejérpataky, 121. l.

⁶ A mint ezt Karácsonyi gondolja, i. m. 54. l., jöllehet a IX. uralkodási év, mely 1254-re talál, tiltakozik a korrigálás ellen.

veleink számos hasonló botlásának magyarázatát adni s így a hiba valószínűségét elfogadni, teljességgel lehetetlen.

A külföldi diplomatika a dolog valószínűtlensége alapján nem is elégszik meg azzal, hogy az ilyen eseteket egyszerűen hibának tekintse, s nem érzi magát feljogosítva arra, hogy bizonyos ellentmondások alapján az oklevelet hamisnak nyilvánítsa, vagy pedig a hibásnak látszó dátumot önkényesen megkorrigálja, hanem, a mennyiben lehetséges, iparkodik ezen ellentmondásoknak más, elfogadható magyarázatát adni.¹ A modern diplomatikának éppen azok a fejtegetések a legszebb fejezetei, melyek a dátumbeli ellentmondások feloldásával foglalkoznak. A *Monumenta Germaniae Historica* okleveles osztályának kötetei, vagy a *Neues Archiv* ily tárgyú cikkei valóban meglepően szép és éleselmjű taglalásait nyújtják a régente minden indokolás nélkül egyszerűen hibának deklarált ellentmondásoknak.

Nálunk a modern diplomatikának ezen iránya nemcsak jelentőségre jutni nem tudott, hanem eleddig jóformán méltatlanságban és figyelemben is alig részesült. Mióta Fejérpataky László nagybecsű munkája az Árpád-kori kancellária szervezetének vizsgálatával s a kancelláriai alkalmazottak névsorának egybeállításával megtette e téren az első lépést, és módot nyújtott ez által a dátumrészek ellentmondásainak könnyebb felismerésére, azóta a kérdés semmit sem haladt előre. Karácsonyi ismeretes összeállítása a hibáskeltő oklevelekről practikus czélokra igen jó ugyan, azonban a dátumhibák értelmezésére ritkán törekszik s a hibákat néha önkényesen korrigálja.

Vajjon a hazai okleveles praxis, mely egyebekben a külföldi gyakorlatnál annyi egyezést mutat, annyira eltérne e tekintetben az egykorú külföldi kancelláriák eljárásától, hogy az ezekre sikerrel alkalmazott elvek nálunk egyáltalán szóba sem jöhetnek? Ez a feltevés már eleve magán viseli a valószínűtlenség bélyegét. Mindenesetre előbb meg kell vizsgálni a dolgot, s csak azután mondhatunk e kérdésben ítéletet.

Hogy az erre vonatkozó vizsgálat nálunk ez ideig meg nem történt, annak magyarázatát egy mindenképen sajnálatos körülményben kell keresnünk. Be kell ugyanis ismernünk, hogy az

¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy a középkori oklevelek közül igen sok csupán átiratban maradván fenn, a dátumhibák jórészt az átirás gondatlanságára kell hárítanunk, míg az eredeti valószínűleg hibátlan volt. De míg egyfelől az átiró botlásában is a legtöbb esetben felismerhető a hiba elkövetésének pszichológiai valószínűsége, addig másfelől tagadhatatlan, hogy az átiróra nézve mégis inkább fenforog az indokolatlan hibátétel eshetősége, s így a csupán átiratban fennmaradt oklevelek dátumhibáit kétségtelenül inkább és több esetben lesz jogunk korrigálni, mint az eredeti oklevelekét.

ilyesfajta vizsgálatoknak a mi okleveles viszonyaink között egy igen nagy akadálya van, melyet különben egyéb természetű diplomatikai kutatásoknál is sajnosan kell éreznie mindenkinek. Mert az ilyen áttekintő, s az okleveleknek nagy tömegére kiterjeszkedő tanulmánynak lehetetlen kizárólag, vagy akár csak nagyobb részben is eredeti oklevelekre támaszkodnia. Szükséges az ismert okleveleknek jó, megbízható, állandóan kéznél levő kiadása, nyomtatott gyűjteménye. Az eredetihez csak akkor kell folyamodni, mikor az autopsia valami okból elkerülhetlenül szükséges. A mi régebbi oklevélkiadványaink pedig, s elsősorban Fejér és Wenzel gyűjteményei, teljességgel megbízhatatlanok. A kutató sohasem tudja, hogy mikor vezet felre e kiadványoknak valamely hibás adata. Számtalanszor megtörténik, hogy egy-egy adat, pl. keltezési ellentmondás, a kutatónak kemény fejtörést okoz, míg végre kiderül, hogy csak a kiadás hibájáról van szó, s az eredeti oklevél egészen más adatot mutat.

Hogy e szerény tanulmányban ennek ellenére is vállalkozni mertünk a kérdés vizsgálatára, annak egyik oka a kérdésnek fontossága. Hacsak a modern diplomatikától elmaradni nem akarunk, okvetetlenül vizsgálat alá kell venni a hazai okleveles praxist azon szempontból, hogy a keltezési ellentmondások megfejtésére irányuló modern diplomatikai elvek mennyiben alkalmazhatók hazai okleveleinkre is.

A másik ok, mely a kísérletnek az említett akadály mellett is jogos voltát igazolja, az, hogy *e vizsgálatok célja úgy sem lehet az egyes esetekre végleges érvényű eredmények megállapítása, hanem csak az általános irány kijelölése, melyet a keltezési ellentmondások elbírálásában és megfejtésében általában követni kell.* Ha az általános elvek meg vannak állapítva, akkor azoknak az egyes esetekre alkalmazása már ügyis a speciális diplomatika feladata, s a végleges megállapítások is csak ettől várhatók.

Lehetséges tehát, sőt egészen bizonyos, hogy az egyes esetekre nézve e szerény fejtegetésekben sok hiba van. Lehet, hogy sok esetben, a hol mi a keltezési ellentmondásait vizsgáltuk, ott voltaképp csak a nyomtatott kiadás hibájáról van szó, s az eredeti oklevél, melyet nem állott módunkban tanulmányozni, nem is mutat ellentmondást.

Mindez azonban nem befolyásolhatja az általános elvek érvényességét. A végleges eredményeket s az egyes eseteknek minden kétséget kizáró megfejtését majd csak akkor várhatjuk, ha a mi összes királyi okleveleink is olyan tökéletes kiadványokban fognak megjelenni, mint pl. a német császárok oklevelei.

Vizsgálataink könnyen érthető okokból a XIII. század királyi okleveleire szorítkoznak. Az előző korban még nincs meg-

állapodott kancelláriai gyakorlat, az Anjouk alatt pedig ismét lényeges változások történek. Így, hogy egyebet ne említsünk, a XIV. század óta mindinkább fogy a recognitióval ellátott és korjelölő méltóságokat s uralkodási évet feltüntető oklevelek száma, holott vizsgálataink jórészt ezekre támaszkodnak. De különben is a keltezési hibák XIII. századi okleveleinkben a legsűrűbbek, miről pl. Karácsonyi összeállításából is egy pillanattal meggyőződhetünk.

II. *Actum és datum.*

Mint hogy az oklevél mindig valamely jogérvényes tények írásba foglalása, magától érthető, hogy előbb ennek a ténynek kell létrejönnie és megállapíttatnia, és csak azután történhetik meg az írásbafoglalás. Ez pedig más szóval annyit jelent, hogy az oklevél kiállításának technikai processusát meg kell előznie egy másik processusnak, a melynek eredménye az oklevélbe foglalandó jogi tény megállapítása.

E tekintetben az okleveleknek talán csak az a csoportja lesz kivétel, a mely az oklevél kibocsátójának spontán rendeletét van hivatva közölni valakivel, a mely rendeletnek kizárólagos forrása a rendelkezőnek független akarata. Ide tartozik pl. a királyi mandátumok jórésze; a legtöbb esetben azonban az ilyen oklevelek kiállítását is megelőzik bizonyos tanácskozások és megbeszélések.¹

Egyéb természetű oklevelek létrejöttének folyamatában azonban föltétlenül meg lehet különböztetni az oklevélbe foglalt jogi tény megállapítására irányuló megelőző intézkedést s az oklevél kiállítását.

Adományleveleknél például a megelőző intézkedés a kérelemmel (*petitio*) kezdődik, s folytatódik a királyi beleegyezés megadásával, esetleg mások véleményének s beleegyezésének kikérésével, a király adományozási és rendelkezési jogának megvizsgálásával, majd (a XIII. század óta) a statutióra vonatkozó rendelettel, a statutió megejtésével, az erről szóló jelentéssel, (mely néha kétféle: szóbeli és írásbeli),² s a határok leírásával. Még az egyszerű oklevélátírásnál is a petitióhoz az átírandó oklevél hitelességének megvizsgálása járul megelőző intézkedés gyanánt.

Intézkedés, — melyhez a petitiót s az ennek teljesítésére irányuló jogi eljárást számítjuk, — és *oklevéladás*, mely az

¹ Bresslau, i. m. 711. sk. l.

² Így pl. IV. Bélának 1244. nov. 7-iki oklevelében. W. VII. 170.

oklevél kiállítását elrendelő parancstól az oklevél kézbesítéséig terjedő tények sorát foglalja magában, lesz azon processusnak két főrésze, melynek eredménye a kész, jogérvényes oklevél.¹

Ez a kétféle cselekvény nemcsak fogalmilag, hanem az esetek többségében időben is megkülönböztethető egymástól. Igen gyakran megtörténik, hogy a megelőző intézkedések hosszabb időre, hetekre, hónapokra, sőt kivételes esetekben évekre terjednek, s így a petitio és az oklevél kiadása közt hosszabb idő telik el. Okleveleinkben számos példáját látjuk annak, hogy az intézkedések során szereplő személy időközben elhalt vagy más hivatalt nyert, s az oklevél kiállításakor mint *quondam banus, tunc comes* etc. szerepel.²

Nem egyszer megtörtént az is, hogy az intézkedési eljárás befejezése után az oklevél kiállítása valami okból késett. Ilyenkor tehát az intézkedés és oklevéladás ideje nemcsak hogy egybe nem esett, hanem a kettő között még bizonyos szünet, intervallum vagy spacium is keletkezett. Így pl. II. Endre 1216-i oklevelében³ maga mondja, hogy a beiktatás után *interpolato aliquanto temporis spacio* állították ki az adományról szóló oklevelet.

Főleg az intézkedés idejének ily hosszúra terjedése, vagy pedig az oklevél kiállításának valamely okból elkésése okozta, hogy a középkori kancelláriák is különbséget tettek az intézkedés és oklevéladás ténye és időpontja között, s ezt az oklevelek záradékában is feltüntették, *datum* szóval jelölve azt az időpontot, mely az oklevél kiadását, *actum*-mal pedig azt, mely az intézkedés idejét jelentette.

Ámde, miként sok más dologban, úgy e tekintetben sem szabad a középkori kancelláriák eljárásában valami szigorú következetességet keresnünk. Mert ámbár a külföldi kancelláriák a XIII—XIV. században még tudatában voltak a *datum* és az *actum* fogalmi különbségének s egy XIV. századi formulás könyv még nagyon pontosan állapítja meg, hogy: *datum quidem importat solummodo tempus, in quo datur littera, actum autem*

¹ A német diplomatikában »Handlung«-nak mondott fogalom jelölésére az *intézkedés* műszót alkalmasabbnak tartjuk pl. a tárgyalásnál, minthogy az intézkedésbe befoglalhatni a statutiót és más hasonló cselekvényeket is, míg a tárgyalás fogalma ezeket kizárja.

² A W. I. 106. oklevélben a tihanyi apátság javainak összeírása Uros, tunc temporis tihanyi apát kérésére történik, a ki pedig az oklevél írásakor már 5 év óta pannonhalmi apát. (Pannonh. Benedekr. tört. I. 1. 122.) — A W. IX. 384. oklevélben az intézkedések során olyan szereplő is említetik (Máté tárnokm.), a ki 1284 nov. 26-án már nem is volt életben. (Pauler, II. 268. jegyzet.) V. ö. még W. VII. 256—7. VII. 262—5. etc. és Fejérpataky, 9. l.

³ W. XI. 139.

*importat tempus, in quo ea facta sunt, super quibus littera datur,*¹ — az erre irányuló vizsgálat mégis azt mutatja, hogy a XI. század óta a datum és actum használata mind önkényesebb és mind következetlenebb lesz.²

A mi királyi okleveleink is használják a kelet jelölésének ezt a kétféle formáját, de nálunk még nehezebb és körülményesebb annak az eldöntése, hogy a különböző jelölések alkalmazásában miféle elv vezette a kancelláriát. Egyéb segítségnek, kancelláriai szabályoknak, formulás könyveknek és más egyéb útmutatásnak hiányában magukra az oklevelekre vagyunk utalva a kérdés eldöntésében.

Olyan királyi oklevelünk, a mely külön megjelölné az actum és külön a datum időpontját, a XIII. századból egyetlenegy sincsen. Az actum kitétel, — a szokásossá vált *datum per manus* formula mellett elenyésző csekély számban, — csak vagy *magában*, vagy a datum kifejezéssel összekapcsolva mint *datum et actum (per manus)* fordul elő.

A XIII. század folyamán csupán két olyan esetet találunk, a mikor nem külön időmeghatározással ugyan, de mégis egymástól némiképp elválasztva jelenik meg az actum és a datum.³ Mind a kétszer Miklós szebeni prépostnak, IV. Béla alkancellárjának kezéből kelt az oklevél.

*Datum per manus magistri Nicolai, divina miseracione prepositi Scybiniensis et aule nostre vicecancellarii. Actum anno Dominice incarnationis 1240., decimo Kal. Maji, regni autem nostri anno quinto.*⁴

A másik oklevélben :

*Datum p. m. dilecti ac fidelis nostri Nicolai prepositi Scybiniensis, aule nostre vicecancellarii. Actum anno Dominice incarnationis 1240., quinto Kal. Augusti, r. a. n. anno quinto.*⁵

Ez a két eset már így, első olvasásra is feltűnővé teszi, hogy itt az actumnak kiemeléséről, hangsúlyozásáról van szó, hogy tehát itt az actum kitétele valóban az intézkedésnek, nem pedig az oklevél kiállításának időpontját kívánja jelölni. A közelebbi vizsgálat ezt még bizonyosabbá teszi.

Az első esetben ugyanis a kelet napja már csak azért sem jelölheti az oklevéladás idejét, mert Miklós alkancellár, mint ezt

¹ Bresslau, i. m. 857. l. 4. jegyzet.

² U. o.

³ Nagyrítkán az oklevél szövegében van az actum helye és ideje megjelölve, mint HO. V. 57., de itt meg az nem állapítható meg, hogy ez az időpont egybeesik-e az oklevél dátumával.

⁴ W. XI. 312.

⁵ HO. VIII. 422.

Fejérpataky vizsgálatai mutatják,¹ 1240. április 22-én még nem viselte e tisztséget. Az oklevél kiállításának tehát föltétlenül később kellett történnie, olyan időben, a mikor Miklós alkanczellár már hivatalban volt. Ennélfogva tehát az 1240. ápr. 22-i kelet nem vonatkozhatik az oklevéladásra, hanem az intézkedésnek valamely előző időpontját jelöli. Minthogy pedig még az az eset is ki van zárva, hogy az 1240. évszámot hibásnak tekintsük,² egészen kétségtelen, hogy az actummal jelölt kelet itt az intézkedésre vonatkoztatandó.

Mi volt az oka az actum időpontja kiemelésének, nem lehet eldönteni. A feleknek állott-e érdekükben annak hangsúlyozása, hogy András országbíró ítéletlevelének, mely az oklevélben át van írva, megerősítése előbb történt, mint az erről szóló oklevél kiadása, vagy talán az új alkanczellár akart behozni valami újítást, — ki tudná megmondani. Az a körülmény, hogy az ő kezéből kelt csekélyszámú oklevelek közt még egy, hasonló keltezésű fordul elő, az utóbbi feltevés valószínűségére mutat.

A második példa, az 1240. júl. 28-i oklevél abból az időből való ugyan, a mikor Miklós már lehetett volna alkanczellár, de az előbbi példára támaszkodva fel kell tennünk, hogy az actum itt is az intézkedés idejét jelöli, hogy tehát ez az oklevél is később állíttatott ki, mint a keltezés mutatja.

Sőt per analogiam azt is feltehetjük, hogy Miklós még júl. 28-án sem viselte az alkanczellári tisztséget. Valószínűvé teszi ezt az a körülmény, hogy ez időtájt Miklós prépost nem is szignál más oklevelet, hanem Benedek kancellár nevét találjuk az oklevelekben.³

Sajnálatos, hogy királyi kancelláriánk praxisában nem tudott meggyökeresedni az intézkedés szerint való keltezésnek ezen, minden kétséget kizáró módja. Annyit azonban ebből a két példából is mindenestre megállapíthatunk, hogy a XIII. század derekán élt az actumnak eredeti jelentése, és adott esetekben az intézkedés idejét jelölték vele.

Más kérdés, hogy *mindig* az intézkedés időpontját jelöli-e az actum, vagyis hogy az actummal bevezetett keltezés mindig az intézkedésnek, s nem az oklevéladásnak idejére vonatkozik-e.

¹ 104. l.

² Miklós alkanczellár t. i. a mohi csatában esett el, s így 1241. ápr. 22-ére semmikép sem tehetjük az oklevél keltét.

³ V. ö. a CD. IV. 1. 200. W. VII. 99. 100—102. 104—105. etc. okleveleket. Így tehát Miklós alkanczellárságára nézve csupán 1241. febr. 27-én van biztos tudomásunk (HO. VI. 39.), minthogy a CD. IV. 1. 149. közölt oklevél dátuma (1239.) nem az oklevél kelte, hanem a benne foglalt bírói ítéleté.

Csupán *actum*-mal (*actum, acta, acta sunt hec, actum per manus*) jelölt oklevélkelezés jóval több maradt ugyan reánk, mint olyan, a hol az *actum* és a *datum* el van választva egymástól, ez adatok azonban nem mind alkalmasok a királyi kancellária gyakorlatának megvilágítására.

Azok az oklevelek ugyanis, melyeket az 1233-i beregi egyezmény alkalmából részint a király,¹ részint Béla ifjabb király állít ki,² mind az első oklevélnek hatása alatt keletkeztek. Ezt pedig bizonyosan a pápai követ nótáriusa állította ki, mit az oklevélnek egész szerkezete, de már a napi kelezés módja is bizonyít.³ Hiba volna tehát ez oklevelekből a hazai kancelláriai praxisra bármiféle következtetést vonni, bár a kelezést *actum*-mal jelölik.

Összefüggést kell keresnünk azon, szintén *actum*-mal jelölt oklevelek között is, a melyekben II. Endre 1229-ben,⁴ és IV. Béla 1236-ban,⁴ 1237-ben⁶ és 1263-ban⁷ okleveleket írnak át, megerősítvén az azokban foglalt intézkedéseket. Mind a négy oklevél a pannonhalmi apátság részére adatott ki, és így feltehető volna, hogy az oklevelek egymást valamiképen befolyásolták, a mennyiben az apátság a *petitio* alkalmával talán a régebbi, hasonló tárgyú okleveleket is bemutatta, s ezeknek *actum*-formuláját utánozta azután a kancellária az újabb oklevelekben is. Ennek az összefüggésnek a feltevését támogatja némileg az az 1214-i oklevél is,⁸ mely nem a királyi kancellária kiadványa ugyan, de szintén a pannonhalmi apátság részére szól és szintén az *actum*-ot jelöli meg a kelezésben. Ámbár ez utóbbi oklevélben, ha ugyan az oklevél hiteles, az évszám kétségtelenül nem az intézkedés, hanem az oklevéladás idejét jelöli,⁹ nincs kizárva, hogy éppen ez az oklevél volt az, melynek *actum*-formulája a későbbi oklevelek kelezési módjára hatással volt.

Bármiképp legyen is, egyszerű, indokolatlan utánzásnál talán mégis többet jelent II. Endre és IV. Béla szóban forgó okleveleiben az *actum* használata. Mert ha az *actum* alkalmazása tekintetében hatottak is egymásra ez oklevelek, nincs semmi okunk feltenni, hogy az *actum*-mal bevezetett kelet e négy oklevélben

¹ CD. III. 2. 319. = Knauz I. 292. és CD. III. 2. 326.

² CD. III. 2. 348.

³ T. i. *mensis exiens-szel* határozza meg a keltet.

⁴ Pannonh. Benedekr. tört. I. 1. okl. t. 106. sz. = W. I. 259--261.

⁵ U. o. 161. sz. = W. VII. 9.

⁶ W. II. 56.

⁷ W. III. 37.

⁸ W. I. 132--136.

⁹ Az intézkedés során ugyanis több évvel 1214. előtt szereplő személyekről van szó. 1214 tehát nem lehet az intézkedés éve.

nem az intézkedés idejét jelentené. Az a körülmény pedig, hogy az 1229-i oklevél elbeszélése szerint a király az átírandó oklevelek megvizsgálására Bulcsu alkancellárt küldte ki a pannonhalmi monostorba, ki is azután a lemásolt okleveleket a király elé terjesztette, (. . *et nobis fideliter rescriptas apportaret.*) világosan hosszabb intézkedésre mutat, s az intézkedés ideje szerint való kelteztést magyarázza és indokolttá is teszi. Az 1236-i oklevél is megnevezi Mátyás kancellárt, mint a ki az átírandó okleveleket megvizsgálta; az 1237-i oklevélben pedig már az is indokolhatója némileg az actum kiemelését és az intézkedés szerint való datálást, hogy az oklevél Dénes nádornak hét ítéletlevelét írja át és erősíti meg egyszerre, s így a transsumptum kiállításának késése és az előző királyi jóváhagyásnak a keltezésben való megjelölése eléggé érthető. Ellenkező természetű bizonyítékok híján mindez valószínűvé teszi, hogy az okleveleknek ezen csoportjában is tényleg intézkedést jelent az actum, s az oklevelek keltezése az intézkedés idejét jelöli.

Hogy pedig ennek megállapítása éppen nem fölösleges, azt az a tény mutatja, hogy a XIII. századból való többi királyi okleveleink, melyek szintén actummal vezetik be a keltezési adatokat, részint igen kevés támpontot nyújtanak arra nézve, hogyan kell értelmeznünk e kitélt, részint pedig határozottan azt a gyanút keltik, hogy az actum használata indokolatlan, mert az időjelölő adatok minden valószínűség szerint az oklevéladásra vonatkoznak.

Mert feltehetjük ugyan, hogy abban az 1230-i oklevélben,¹ melyben II. Endre Mártonfalvát Simon ispánnak ítéli oda, azért történt az actum kiemelése, mert a per az ifjabb király előtt indult meg, s a nádor később az ifjabb király rendeletére Endrénél tesz jelentést, ki azután »*magnatibus nostris presentibus*« Simon ispán javára dönt. IV. Béla királynak 1236-i oklevele is² régebben történt intézkedésről szól, mert hiszen már a beiktatás is megtörtént; sőt Béla ifjabb királynak 1230-i oklevelében³ is legalább annyit találunk, hogy Hoholdus ispán már meghatározta az adományozott birtokot, s így valami magyarázatát mégis adhatjuk az actum kitételének. De mi indokolhatja az actummal való kelteztést II. Endrének 1224-i sóadományában,⁴ vagy még inkább IV. László királynak 1273-i oklevelében,⁵ melyben a király a káldi nemesek kértére ír át két oklevelet?

¹ CD. III. 2. 207.

² W. II. 36.

³ CD. III. 2. 216.

⁴ CD. III. 1. 458.

⁵ HO. VIII. 153.

Ez utóbbi esetben egyenesen az a gyanú merül fel, hogy az actum használata itt már nemcsak nem indokolható, hanem — úgy látszik — teljesen egyértelmű a kancellári recognitiót szokásosan bevezető *datum per manus* kitételrel a nélkül, hogy az actum szó használata a keletnek az intézkedés idejére vonatkozását akarná hangsúlyozni.

A HO. VIII. 154. l. közölt oklevél ugyanis ugyanaz nap, ugyanazok számára, ugyanazon méltóságok felsorolását mutatja keltezésében, s ennek időadatait mégis a rendes datum per manus vezeti be. Ha csak tehát azt nem tesszük fel, a mit egyébként semmivel sem tudunk indokolni, hogy az előbbi oklevelet valamely okból később állították ki és később kézbesítették, mint a másik, ugyanaz nap elhatározott és rögtön írásba is foglalt okmányt, — akkor el kell fogadnunk, hogy ez esetben az actum jelentése teljesen azonos a datum fogalmával, s a kettőnek használatában különbség nincs.

És hogy ez a feltevés nem jogosulatlan, vagyis hogy az actum helytelen alkalmazására nézve felmerülő gyanú adott esetekben nem egészen alaptalan, azt már az is mutatja, hogy a kancellária nem egyszer az *actum* kifejezéshez is *per manus*-t fűz.¹ Ez a kancellária helyes érzékének az actum jelentése iránt való eltompulását bizonyítja; mert a mily mértékben érthető és helyes a *datum per manus*, kifejezés, éppannyira helytelen az *actum per manus*, mely szószerint nem az oklevéladásnak, hanem az oklevélben előadott jogi ténynek a kancellár által való végzését jelentené.²

A felhozott példákon kívül, egy-két gyanús, vagy csonkán közölt oklevelet leszámítva,³ a XIII. századból nincs is több oklevél, melyben az actum egyedül, önállóan fordul elő.

Van ellenben néhány királyi kiadvány, a melyekben a két kifejezés egybeolvad, s az időadatokat *datum et actum (per manus)* kifejezés vezeti be. Jellemző hogy ezek az oklevelek mind a század második feléből valók; a legkorábbinak, melyről tudomásunk van, kelte 1252.⁴

Mit jelenthet vajjon ez a kitétel?

Előző fejtegetéseink szerint — napi kelettel kapcsolatban — azt kellene kifejeznie, hogy az intézkedés és az oklevél kiadása

¹ Így pl. a W. III. 37. CD. III. 1. 458. és a HO. VIII. 153. l. közölt oklevelekben.

² Hogy a *datum per manus* a pápai kancellária praxisából jutott hozzánk, l. Eckhart értekezését a *Századok* 1910. nov. í.

³ CD. III. 1. 339. III. 2. 134. W. VI. 372. (Ez utóbbi valószínűleg nem a királyi kancellária terméke.)

⁴ CD. IV. 2. 135.

egy és ugyanazon a napon történt, a mi a valóságban tényleg elő is fordulhatott.

Ha azonban a datum et actum-mal jelölt okleveleket olvassuk, arról kell meggyőződnünk, hogy éppen ezen oklevelek többnyire oly ügyekben adattak ki, a melyeknek elintézése nyilvánvalóan hosszabb időt kívánt.

IV. Bélának 1261. aug. 21-én kelt oklevelében például azt olvassuk,¹ hogy a király a Kozma ispánnak szánt adományra nézve előbb Henrik országbíróval és Pobor ispánnal megvizsgáltatja, van-e neki rendelkezési joga a kért birtokra vonatkozólag, majd a somogyi konventtel elvégezteti a beiktatást és csak azután adják ki az oklevelet. Ebben az esetben tehát az intézkedési eljárás kétségtelenül hosszabb volt, hogysen az oklevéladással egybeeshetett volna.

De nem jelenti-e a datum és actum összekapcsolása pl. azt, hogy nem az egész intézkedési eljárás, hanem csupán annak befejezése, mondjuk talán: a királyi határozat kimondása esett az oklevél kiállításával egy időre? Van olyan példánk is, mely még ezt a feltevést is kizárja.

A *Blagay oklevéltár* 65. l. közölt oklevélben III. Endre 1299. aug. 1-én királyi kegyelmébe fogadja Babonig megtérő fiait. Az egyik fiuról, Istvánról szólva megjegyzi az oklevél: *nunc banus totius Sclavonie*. Ez a kifejezés kétségtelenül mutatja egyfelől, a mi különben természetes is, hogy a király és a megtérők között hosszabb tárgyalásnak kellett folynia, de másfelől az is bizonyos, hogy ez az alkudozás az oklevél kiadása előtt be volt fejezve, mert csak a teljes megállapodás után kaphatta István a báni címet, a melyet pedig az oklevél kiállításakor már visel. Pedig a keltezés formulája itt is datum et actum.

Ugyancsak hosszabb ideig tartó intézkedésre mutatnak IV. Béla király 1255-i oklevelének szavai,² melyek szerint a király »*habito prelatorum, principum et consiliariorum nostrorum tractatu diligenti et consilio venerabilis patris Omodei episcopi Geuriensis*» intézkedett a szóban levő ügyben.

Mindezek az esetek úgyszólván kizárják annak a lehetőségét, hogy az intézkedés és oklevéladás egy és ugyanazon a napon történt volna. De különben is minden egyebet mellőzve, mi célja lehetett volna a kancelláriának azzal, hogy az intézkedésnek és oklevéladásnak összeesését külön hangsúlyozza az oklevél keltezésében? Ezt bizonyára igen nehéz lenne indokolni.

¹ W. VIII. 2.

² CD. IV. 2. 292. = W. VII. 387.

Ha tehát a datum et actum kifejezés az intézkedés és oklevéladás időpontjának találkozását nem jelölte és több esetben kimutathatólag nem is jelölhette, akkor ebből önként következik, hogy a két kitétel csak úgy olvadhatott egybe, hogy a köztük levő fogalmi különbség meglehetősen halavány volt már, s e miatt a kanczellária a kifejezésben rejlő ellentmondást épp úgy nem érezte, a mint nem vette észre az actum per manus kifejezés helytelen voltát sem.

Az a kérdés már most, hogy olyan esetekben, a mikor a datum et actum-mal jelölt oklevélben világosan hosszabb intézkedést látunk, mire kell vonatkoztatnunk a keltezés időadatát? Az intézkedés idejére-e, vagy pedig az oklevéladására? Mert mindkettőre a mondott okok miatt nem vonatkozhatnak.

A rendelkezésünkre álló csekélyszámú adatból e kérdésre csupán a valószínűség bizonyos mértékével adhatunk feleletet.

A III. Endrének fentebb idézett, 1299-i oklevelében előadott egyezséget Albert, Szlavónia hercege csak a következő év június havában erősíti meg,¹ jöllehet már a királyi oklevél is emlegeti a herceg hozzájárulását. Tekintve a Babonig-fiuknak ez időben folytatott szereplését,² nem igen valószínű, hogy majd egy esztendeig vártak volna Albert herceg hozzájárulásának kikérésével, ha a királyi okmány már 1299. aug. 1-én a kezükben lett volna. A datum et actum-mal jelölt keltezést ennél fogva nagyobb valószínűséggel vonatkoztathatjuk az intézkedés idejére, melyet az oklevéladás talán jóval később követett.³

Némi valószínűséggel hasonlóképp magyarázhatjuk IV. Béla 1259. okt. 2-i oklevelének keltezését is.⁴ Az oklevél szavai szerint a király a Fülöp zágrábi püspök és Borics bán fia között felmerült ügyben »*deliberato omnium baronum nostrorum, qui tunc aderant, consilio*« mondott ítéletet. A *qui tunc aderant* kifejezés mutatja, hogy az ítéletnek jóval az oklevél kiadása előtt kellett történnie. Ha már most feltesszük, hogy az ítélkezés Székesfehérvárott történt, a mit a jelenlévő omnes barones felemlítése is bizonyítani látszik, és hozzávesszük, hogy a királynak hosszabb székesfehérvári tartózkodásáról ez időtájt nincs tudomásunk,⁵ ennél fogva nem valószínű, hogy a király Székesfehérvárott ítélkezett is és hosszabb idő letelte után ugyanott

¹ Blagay, 69—70.

² L. u. o. CIII. 1.

³ István »*nunc banus*«-nak mondása is inkább erre mutat.

⁴ Datum et actum Albae, V. feria post festum s. Michaelis 1259. W. XI. 457. = CD. IV. 2. 495.

⁵ Okt. 6-án már a csepelszigeti Lórén datál. CD. IV. 2. 495.

adta is ki az oklevelet, — akkor mindent összevéve a datum et actum-mal jelölt keltezést ez esetben is az intézkedés idejére kell vonatkoztatnunk, s el kell fogadnunk, hogy az ítélkezés okt. 2-án történt Székesfehérvárott, de az oklevelet csak később, talán a királynak lórévi tartózkodása alatt állították ki.

IV. Bélának 1261. aug. 21-én kelt oklevelében pedig² az uralkodás évszáma sejteti, hogy a datum et actum itt is az intézkedés időpontját jelöli. Ha ugyanis az oklevél végén közölt 7. uralkodási évet a kiadó a 27. évszám helyett közölte ily hibásan, akkor ez az évszám csak 1261. okt. 14. utáni időre talál, s azt mutatja, hogy a kancellária az intézkedés szerint jegyzett napi keletkezést az uralkodói évet írta, mely az oklevél kiállításakor volt érvényes, s e szerint az oklevelet valamikor okt. 14-e után állították ki. Hogy az intézkedés ez esetben is hosszabb időre terjedt, arra már fentebb rámutattunk.

Datum et actum-mal jelöli az oklevél keltét az az oklevél is, a mely V. István és II. Ottokár között 1271-ben létrejött béke pontjait foglalja írásba.³ A béke Pauler szerint⁴ júl. 2-án kötött, s így lehetséges, hogy az okmányt júl. 3-án, a keltezésben feltüntetett napon már kiállították, ámbar Ottokárnak a békéről szóló oklevelét csak júl. 13-án állították ki. Ez esetben tehát a datum és az actum csaknem azonos időpontra vonatkoznék, épp úgy, mint a IV. Bélának fiával, Istvánnal való kibéküléséről szóló oklevelekben.⁵ Ez utóbbi okleveleket valószínűleg Fülöp érsek, illetőleg az ő nótáriusa ott helyben, a Nyúlak-szigetén állította ki, a mit az oklevél keltezésének a kancelláriai praxissal nem egyező formája is bizonyít: *actum et datum in insula B. Virginis, anno ab inc. Domini 1266. indicione IX., nono die Martio exeunte*. A hónap napjainak mensis intrans és exiens szerint való számítását a királyi kancellária ez időben nem használta,⁶ ellenben Fülöp érsek okleveleiben máskor is találjuk példáját a napjelölés ezen módjának.⁷ Ezért valószínű, hogy az okleveleket ő állította ki, természetesen ott helyben.⁸

Mindezek a tárgyalt példák, ha egyenként csupán többekévesbbé jogosult feltevésekkel magyarázhatók is, összességükben

¹ W. VIII. 2.

² W. III. 247—255.

³ II. 374.

⁴ IV. Béla példánya W. III. 128., az ifjabb királyé u. o. 139.

⁵ Más időben is többnyire csak olyankor, a midőn az oklevél kiállítására idegen példa vagy szokás hatott.

⁶ W. III. 107., 108. Knauz I. 500.

⁷ A datum et actum formula nem királyi oklevelekben is előfordul a XIII. sz. folyamán (HO. IV. 55. VI. 126. 284. 348. etc.), de ezekben semmiféle útbaigazítást nem találunk a kifejezés értelmezésére nézve.

mégis bizonyossá teszik azt, hogy olyan esetekben, a mikor az intézkedés és az oklevéladás nem történhetett egy időben, a datum et actum kifejezéssel jelölt időadatokat az intézkedés idejére kell vonatkoztatnunk. E kifejezésben tehát a datum szó eredeti jelentése elhalványodott és nem czélozza az oklevéladás időpontjának hangsúlyozását.

Megállapíthatjuk tehát, hogy míg egyfelől az intézkedés és oklevéladás ténye között való különbség a XIII. századi királyi kancelláriában ismeretes volt, s ennek megfelelően a kancellária akárhányszor az intézkedés időpontját használta az oklevél keltének jelölésére,¹ addig másfelől a két kifejezés — actum és datum — eredeti jelentéséhez nem mindig ragaszkodtak egészen szigorúan, a mennyiben az actum-mal jelölt keltezesekben néha az oklevéladás idejét ismerhetjük fel, viszont a datum et actum kifejezésben pedig a datum nem egyszer elveszíti eredeti jelentését.

Ezt a tényt ki kell emelnünk, mert ez fogja indokolni a pusztán *datum*-mal, vagy *datum per manus* kifejezéssel bevezetett oklevélkeltezesekre nézve a következőknek megfontolását.

A XIII. századból reánk maradt sok száz királyi oklevél között az actum-mal vagy datum et actum-mal keltezett oklevelek száma a datum (per manus) keletkezésűekhez képest elenyészően csekély. Ez a körülmény behatóbb vizsgálat nélkül arra a feltevésre vezethetne, hogy e szerint az actum kitétele a keltezésben azt jelenti, hogy ezen oklevelek a rendes szokástól eltérően az intézkedés idejét tüntetik fel, rendes körülmények között azonban a keltezés oklevéladás szerint történt, s így a datum-mal jelölt keltezés *mindig* az oklevéladásra vonatkozik.

Semmi okunk sincs kétségbevonni, hogy az okleveleket *általában* az oklevéladás időpontja szerint keltezte a kancellária. Számos példát tudunk felhozni arra nézve, hogy a datummal jelölt időadatok kétségtelenül az oklevéladásra vonatkoznak, sőt a kancellária e tekintetben néha szinte feltűnő pontossággal járt el.

A tihanyi apátság jószágainak 1211-i összeírásában pl. azt olvassuk,² hogy az összeírás Uros »*tunc temporis*« tihanyi apát kérésére történt. Uros apát azonban e tisztelet csak 1207-ig viselte s azóta pannonhalmi apát volt,³ s így az 1211-i kelet kétségtelenül csakis az oklevéladásra vonatkozhatik.

¹ Nem lenne érdektelen annak kutatása, hogy intézkedés szerint való keltezés esetében az intézkedésnek mely időpontja szokott kelet gyanánt szerepelni. E nem könnyen megoldható kérdés elől ki kell térnünk e helyütt, mert fejtegetéseink folyamán csupán általában az intézkedés tényének (és idejének) az oklevéladás tényétől (és idejétől) való elválását kell szem előtt tartanunk.

² W. I. 106.

³ V. ö. Pannonh. Benedekr. t. I. 1. 122.

IV. Bélának 1238. május 3-án kelt adománylevelében¹ Lőrincz »*tunc comes Albensis*«-ról van szó az intézkedések során. Tényleg tudomásunk van róla, hogy 1238-ban már más viselte e hivatalt: Pál ispán,² s e szerint 1238. május 3. nem az intézkedésnek, hanem az oklevéladásnak idejét jelöli.

Ugyancsak IV. Béla adományát foglalja írásba az az 1248-i oklevél,³ a mely szerint az adományozott birtokba való beiktatást Jákó »*tunc temporis*« zólyomi ispán végezte. A W. VII. 258. l. közölt oklevél bizonyítja, hogy 1248-ban már csakugyan nem Jákó a zólyomi ispán, s így itt is kétségtelenül az oklevéladás ideje szerepel kelet gyanánt. Épp így a W. VII. 262—265. l. olvasható oklevélben is, hol a királyi oklevél a határok leírását Dénes nádor »*tunc totius Slavoniae*« bán jelentéséből veszi. Dénes nádor szlavon bánóságáról 1247-ben történik utoljára említés,⁴ s így, minthogy birtokadománynál a határjárás az intézkedés utolsó actusa szokott lenni, itt is oklevéladás szerint való keltezéssel van dolgunk.

S hogy még egy példát hozzunk fel: IV. Bélának 1257. jún. 3-án kelt oklevele⁵ ugyanazt a Smaragdust, ki az oklevelet mint kalocsai választott érsek szignálja, a megelőző intézkedések során csak fehérvári prépostnak mondja. Smaragdus csak május hó folyamán választatott érsekké.⁶ Ha tehát az oklevélben foglalt intézkedések során még nem illeti őt ez a cím, abból az következik, hogy a megelőző intézkedések előbb az ő érsekké választása előtt történtek, s így a jún. 3-i kelet semmikép sem vonatkozhatik az intézkedés idejére, hanem kétségtelenül az oklevéladás időpontját jelöli. Ez a példa elég világosan mutatja, hogy a kancelláriában mennyire ügyeltek a kancellár címének időről-időre való pontos megjelölésére.

Mindezekben az oklevelekben a keltezést datum kifejezés jelölte s az időadatokat föltétlenül az oklevéladás időpontjául kellett elismernünk.

Egészben véve tehát elfogadhatjuk, hogy a királyi kancellária kelet gyanánt általában az oklevéladás időpontját alkalmazta, és hogy ennél fogva a datum-mal jelölt időadatokat az oklevéladásra kell vonatkoztatnunk.

Azonban a kancelláriai munka természetének ismerete

¹ W. VII. 53—54.

² W. VII. 62.

³ W. VII. 256—7.

⁴ CD. IV. 1. 479. Wertuer szerint (Századok, 1909. 5.) akkor is már csak címzetes bán.

⁵ W. VII. 456.

⁶ Fejérpataky, 106. l.

már magában véve is óvatosságra fog inteni bennünket abban a tekintetben, hogy a datum-mal bevezetett kelteztést föltétlenül és *minden körülmények között* az oklevéladás idejére vonatkozóan jelentsük ki.

Mióta ugyanis a királyi kancellária gyakorlatának megállapodásával a XIII. század eleje óta mindinkább szokásossá vált a keltezési sornak a *datum per manus* formulával kezdése, azóta természetes, hogy ezen formula alkalmazása mindinkább sablon-szerűvé lett, s az oklevelet írásba foglaló alkalmazottak is mindinkább kevésbé tartották szem előtt a formula eredeti jelentését. Láttuk fentebb, hogy a formulaszerűség hatása alatt létrejött actum per manus kifejezés valójában lehetetlenséget fejez ki, viszont a datum et actum-ban a datum igazi jelentése homályosodott el.

Ha már most az előzőkben sikerült kimutatnunk, hogy az intézkedés idejének az oklevél kelte gyanánt való alkalmazása egyáltalában előfordult, s ha tudjuk, hogy a kifejezések pontos használatát a kancelláriától nem várhatjuk mindig: miben találunk biztosítékot arra nézve, hogy a datummal jelölt idő-adatok néha, kivételes esetekben nem az intézkedés időpontjára vonatkoznak-e? Úgy hisszük, hogy ennek lehetőségét a mondtak alapján már magában is föltétlenül el kell fogadnunk.

Néhány oklevélnek erre vonatkozó vizsgálata e feltevés alaposága mellett tanúskodik.

IV. Bélának 1254. évi oklevelét,¹ melyben Kismajs földét cserébe Jánosnak adományozza, Smaragdus alkancellár mint székesfehérvári prépost szignálja. Az oklevél kelte e miatt hibásnak látszik, mert Smaragdus ekkor még nem lehetett alkancellár.² Karácsonyi ez alapon a dátumot 1257-re javítja.³ Azonban ennek a javításnak ellene szól az oklevélben kitett 19. uralkodási év, mely 1254-re helyes, s így a javítást nem engedi meg.

De a javítás szükségtelen is. Az oklevélben ugyanis azt olvassuk, hogy a király Mikó zólyomi ispán jelentése alapján tette az adományt, a ki pedig 1254-ben szerepel utoljára és későbbi években már nincs nyoma ispánságának.⁴ Az intézkedésnek tehát mindenestre 1254-ben kellett történnie. És ha az oklevelet Smaragdus szignálja, ebből csakis azt következtethetjük, hogy az oklevelet 1254 után állították ki, a mikor már Smaragdus volt az alkancellár, *de intézkedés szerint keltezték*. S hogy ez mikor

¹ CD. IV. 2. 241.

² Fejérpataky, 105. 1.

³ I. m. 54. 1.

⁴ V. ö. W. II. 246. CD. VI. 2. 381. és CD. IV. 2. 413. VII. 2. 316.

történt? Nincs semmi lehetetlenség benne, hogy az oklevél kiállítása egészen 1257-ig késett, a mikor Smaragdus már székesfehérvári prépost volt. Sokkal valószínűbb azonban, hogy az oklevéladás előbb, talán már 1255-ben bekövetkezett. Mert igaz ugyan, hogy Smaragdus ekkor valósággal még csak *electus* volt, de ennek ellenére ő már ez évben más oklevelekben is valóságos prépostnak mondja magát.¹

Ezen oklevélben e szerint a »datum« minden valószínűség szerint az intézkedés idejére vonatkozó adatokat vezet be.

Nincs jogunk kijavítani IV. Béla 1259-i oklevelének évszámát sem, mert az uralkodási év, 24., itt is egyezik az évszám-mal.² Ha tehát az oklevelet Pál alkanczellár mint székesfehérvári választott prépost szignálja, jóllehet ez állásra csak az 1260. év folyamán jutott,³ ennek magyarázatát is abban kell keresnünk, hogy az oklevél kelte, bár datum vezet be, ez esetben is az intézkedés idejére vonatkozik, de csak később, az 1260. év folyamán foglalták írásba, a mikor Pál már székesfehérvári *electus* volt.

Belső valószínűség szól a mellett is, hogy olyan esetekben, a mikor a hasonló tárgyú okleveleknek egész sora mutatja ugyanazt a napi keltet, ezt az egyformán szereplő időpontot ne az oklevelek kiállítására, hanem a királyi jóváhagyásnak keltére vonatkoztassuk, ha nincs is az oklevelekben az *actum* kiemelve. Így áll a dolog pl. II. Endrének sóbiztosító okleveleivel,⁴ melyek mind egy napon nyerték ugyan a királyi jóváhagyást, de aligha voltak még aznap írásba foglalhatók.

És ily módon azután gondolkodóba kell esnünk akkor is, ha azt látjuk, hogy IV. Lászlónak 1282-ben kelt oklevele⁵ a *contextus* szerint az egri káptalan beiktatási jelentése után állítottatott ki, holott a káptalan beiktatási okmányait ugyanott⁶ 1283-i kelet alatt olvassuk! Igaz ugyan, hogy a káptalani jelentés csak XIV. századi átiratban maradt fenn, s így nagyon könnyű volna egyszerű másolati hibát látnunk ez ellentmondásban. Ámde e feltevést némileg megnehezíti az a körülmény, hogy a királyi oklevélnek a X. uralkodási év szerint 1282. szept. 1. előtt kellett kelnie; s viszont a káptalan kiadványát, ha az 1283-as évszámot 1282-re javítjuk, ez év második felére kell tennünk, mert János kalocsai érsek már nem mondja *electus*-nak. Így a két oklevélnek, ha mindkettőt 1282-re tesszük, legalább is nagyon gyorsan egymás

¹ Fejérpataky, i. h.

² W. XI. 458—59.

³ Fejérpataky, 107. l.

⁴ W. I. 302. VI. 517. 519. XI. 258. CD. III. 2. 357.

⁵ Zichy, I. 51—52.

⁶ 52—54. l.

után kellett iratnia, a mi nem lehetetlen ugyan, de IV. László korában nem is nagyon valószínű. Nem lehetséges-e, hogy a királyi oklevél évszámát az intézkedésnek valamelyik előző phasisára vonatkoztassuk, míg az oklevél maga 1283-ban jött létre, s így a datum itt is intézkedés szerint való kelteztést jelöl? Habár közelebbről nem indokolhatjuk is, egészen valószínűtlen még sem lesz ez a feltevés.

Látnivaló ezen példákból, hogy miként az actum használatában, úgy a datum kifejezés alkalmazásában sem volt mindig szabatos és következetes a kancellária.

DR. SZENTPÉTERY IMRE.

A BUDA MELLETTI SZENT-LŐRINCZ PÁLOS KOLOSTOR TÖRTÉNETE.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

1481-ben *Báthori István* országbíró előtt *Meggyesi Márk* a szent-lőrinczi pálosok és ecsegi birtokos társaik nevében bepanaszolja *Kompolthy Jánost* és *Káthai Mihályt*, mivel ezek jobbágyaikkal Ecsegről erővel elvitték a pálosok és a többi odavaló birtokos szénáját és a pálosoktól egy Kerektó nevű halastavat elfoglaltak. Ezt a vádat bizonyítja a hevesmegyei bíróság és az egri káptalan bizonyóságlevelével. Ennek ellenében *Kereszturi Miklós*, Kompolthy János prókátora a sági konvent levelét hozta, melynek értelmé szerint Kompolthy János ártatlan az egész dologban. Így az országbíró nem tudott dönteni, azért a budai káptalant új vizsgálattal bízta meg.¹

1483 ápr. 10-ről is van egy kutatási parancs. Az elmúlt évben *Patkai Mihály*, Kompolthy János officialisa, Bertalan napja körül rátört a pálosok ecsegi rétjére és elvitte szénájukat. A június 2-án kelt jelentés igazolja is a vádat.² 1495. febr. 9-én II. Ulászló Külső-Szolnok vármegye hatóságát küldi ki *Kabai János* és *Fornos László* hatalmaskodása ügyében. Ezek ugyanis négy évvel azelőtt, karácsony körül, fegyveres kézzel a pálosok ecsegi birtokára rontottak és ott 32 aranyforint ára kárt okoztak, az elmúlt év karácsonykor pedig a nádat hordták el. *Budai Bodó Mihály* alispán ápr. 27-én állítja ki a jelentést, mely mindent úgy talál, mint azt a pálosoknak a kutatási parancsba foglalt vádja előadta.³

Ugyanezen a napon még egy kutatási parancsot ad ki ebben az ügyben, mely a váradi káptalannak szól; eljár az ügyben ez is, de csak ugyanazt a tényt állapítja meg, melyet a vármegye.⁴

Ez azonban nem egyedüli tette Kabai Jánosnak. A következő évben, 1498-ban már megint hasonló ügyben szerepel.

¹ DL: 18489.

² DL: 18794.

³ DL: 20265.

⁴ DL: 20266.

Egy *Myrok* nevű földdarabot akar magának elkanyarítani a pálosok ecsegi birtoktestéből; el is foglalta azt, de a megejtett vizsgálat bebizonyította, hogy a Myrok-föld és a Myrok-tó nevű halastó a pálosok jogos birtoka, azért megidéztek Kabai Jánost a királyi személyes jelenlet bírósága elé.¹

1475. óta a pálosok birtoka átnyúlt Békés vármegyébe is. 1474 márczius 28-án ad ki Báthori István országbíró egy oklevelet, mely szerint *Monyorósi Ferencz* eladta csudabalai (Chwda bala) birtokát *Kovács István* budai polgárnak 600 aranyforintért szavatossággal mellet.²

Nem is egészen egy év múlva, 1475 jan. 11-én adta ki Báthori István második oklevelét Csudabala ügyében. Elmondja benne az országbíró, hogy vízkereszt utáni szombaton (jan. 9-én), mikor törvényszéket tartottak, megjelent előtte *János* szentlőrinczi vicarius generalis és ott találván a curiában *Kovács Istvánt*, tiltakozott a csudabalai birtok megvétele ellen. A békésmegyei Csudabala ugyanis határos volt a pálosok ecsegi birtokával s ennél fogva a magyar szokásjog szerint elsősorban nekik lett volna joguk megvenni. *Kovács István* bebizonyította ugyan az előbbi országbírói oklevéllel, hogy Csudabalát neki *Monyorósi Ferencz* örök áron eladta, mégis tekintetbe vette egyrészt a pálosok elővételi jogát, másrészt a földieket égiekkel akarta felcserélni. Ezért, a Szent István király iránt való tiszteletből, saját és szüleinek lelki üdvéért az említett Csudabala birtokot összes tartozékaival együtt Szent István oltárának adja, mely oltár Szent Pál kápolnájában állt, a kolostor folyosóján. Csak azt kérte viszonzásúl, hogy minden nap a nevezett oltáron mondanak érte misét. Hogy az adományozás ténye még biztosabb legyen, kikérte hozzá feleségének, *Zsófiának* és leányának, *Katalinnak*, *Románfalvi Feyer Jób* feleségének beleegyezését is.³

Báthori István még az adományozás napján, január 9-én kiadta az iktatási parancsot a budai káptalannak. A káptalan február 10-én vezette be a pálosokat Csudabala birtokába s erről mindjárt kiváltságlevelet is adott ki.⁴

Igy jutottak a pálosok Csudabala birtokához. Mint ára is mutatja, szép birtok lehetett, de volt is érte perük elég.

Még az adományozás évében, 1475-ben meggyűlt a bajuk új szomszédaiikkal, a Symai-familiával. 1475 május 31-ről kelt *Guthi Ország Mihály* nádornak egy oklevele; egy megtörtént

¹ Acta Paulinorum 190. csomagban egy oklevélkivonat.

² DL: 17562. Ép pecsétjén tisztán látható az országbíró sárkánykörbe foglalt ékvágásos pecsétje.

³ DL: 17640.

⁴ DL: 17641.

vizsgálat eredményét tartalmazza ez. A szent-lőrinczi pálosok kérésére kiküldte a nádor *Pesthi Bereczket*, a személynöki bíróság jegyzőjét, *Bezeni Miklóst*, az országbíró emberei közül és *Szegedi* (de Zegedino) *Agostont*, a maga emberét, hogy az országgyűlésre feljött békésmegyei nemesektől tudakozódjanak a pálosok ellen Csudabala birtokában elkövetett hatalmaskodás felől. Az inquisitio eredménye a következő. Mindamellet, hogy a pálosok csudabalai birtokát *Simától* biztos határok (*Erhát, Szélhalom, Farkashalom*) választják el, mégis *Symai János* atyja-fiainak biztatására maga mellé vevén több jobbágyát és túri (in oppido Thwr) hú emberét, rátört a szent-lőrinczi kolostor *Odvarnok* nevű rétéjére, a csudabalai határban és ott a pálosok jobbágyát, *Arany Pált*, továbbá béreseiket, *Monostori Imrét* és *Bánhalmi Balázst* mindenükből kifosztották és a saját birtokukra vitték. Elhajtották a pálosok 12 ökrét, azután a mondott rétet lekaszálták és birtokukban tartották még a vizsgálat idejében is.¹

Junius 9-én a király is rendel el tudakolást, de a budai káptalan is csak azt jelenti, a mit a nádor kiküldöttei.²

1476-ban *Nadányi Mihálylyal* volt baj. Junius 14-én Báthori István elrendelte Csudabala határainak megjárását; a budai káptalan megpróbálta a parancs teljesítését, de ez nem sikerült, mert Nadányi Mihály és *Lengyel* (Lengen) *Benedek* a határjárásnak ellene mondtak.³

1483-ban Kompolthy Jánossal pereskedtek Csudabala határaiért. Május 13-án jelenti a budai káptalan, hogy Báthori István országbíró ítéletlevelére támaszkodva beiktatta a szent-lőrinczi pálosokat Csudabala határában egy *Remeteszeg* nevű rét birtokába. A beiktatást itt is Kelemen oltárigazgató végezte egy, a curiából tisztán erre a célra kiküldött királyi emberrel, előre figyelmen kívül hagyva Nánai Kompolthy János tiltakozását.⁴ Ez utóbbi körülmény, továbbá az ítéletlevel, mint jogalap, azt mutatja, hogy itt az iktatást per előzte meg.

Birtokukká lett ugyan Remeteszeg, de mint egyéb, azon a vidéken bírt jószágukban, úgy ebben sem maradhattak háborítatlanul. 1498 december 20-a táján kelt Külső-Szolnok vármegye jelentése, mely igaznak találja a pálosok panaszát, hogy *Főfalusi Balázs* elvitte a szénájukat Remeteszegről Szent Jakab napja körül.⁵

¹ DL : 17698.

² DL : 17698.

³ DL : 17870.

⁴ DL : 18816.

⁵ DL : 20778.

1484-ben *Kállai Lökös János* hatalmaskodott Csudabalán. Ezt az esetet a budai káptalan 1484 május 26-áról keltezett jelentéséből tudjuk. A pálosok bepanaszolták Báthori István országbíró előtt *Kállai Lökös Jánost* (J. Lewkes de Kallo), ki 36, az oklevélben névszerint elsorolt túri jobbágyát a pálosok csudabalai cserjés erdejébe küldte fát vágni. Ezek el is mentek és neki láttak a favágásnak; észrevette ezt *Boldor János*, a pálosok csudabalai jobbágya és meg akarta őket akadályozni a tolvajlásban. Azonban *Kállai* emberei neki rontottak és megölték, aztán kivágtak annyi fát, a mennyit akartak és azt elvitték.

Az országbíró vizsgálatot rendelt el, melyet *Zagoli János* királyi ember és Kelemen, a Szent András oltár igazgatója ejtettek meg. Mivel ezek a vádat igaznak találták, megidézték *Kállai Lökös Jánost* a királyi curiába 32-ed napra tiszta-varsányi birtokából.⁶

1489-ben már egyenesen Csudabala birtoklásához való jogukat támadták meg. Ekkor ugyanis *Bodoni Csoda Mátyás fia, Imre*, tudni akarta, hogy mi jogon bírják a pálosok Csudabalát. Az utóbbiak ügyvéde, *Meggyesi Márk*, azt felelte, hogy a pálosoknak Csudabaláról oklevelek vannak. Mátyás király erre nov. 2-án a kérdéses oklevelek felmutatását rendeli el és határnapul Szent György octávját tűzi ki. A pálosok megidézésére a budai káptalant és egy pilisi esküdtet küldött ki. A káptalan részéről *Szálláspataki* (de Zallaspathaka) *István* kanonok, a megye részéről pedig *Byai János* mentek ki és *Wérth* nevű birtokukból megidézték a pálosokat.¹

1493-ban hasonló perük van, melyet *Ulászló* királynak ápr. 5-én kiadott idéző parancsából ismerünk. Elmondja benne a király, hogy Monyorósi Ferencz annak idején eladta Csudabalát Kovács Istvánnak, ki azt a szent-lőrinczi kolostornak adta. Mégis néhányan, különösen *Zsámboki Tárnok Gáspár*, ki akarják a pálosokat Csudabala birtokából túrni, ezért megidézteti az egri káptalannal Monyorósi Ferenczet, mint szavatost. A káptalan április 17-én már a Szent György octávjára történt idézésről tesz jelentést.²

1504-ben is hatalmaskodási pert találunk Csudabaláról, csak hogy ez egy kissé másforma, mint az eddigiek; eddig a pálosokon hatalmaskodtak, most pedig ők kedveskedtek ilyen megilletéssel szomszédjuknak, Nadányi Mihálynak. 1504 márczius 11-én Ulászló király köztudomány vételére ad parancsot a váradi

¹ DL: 18951.

² DL: 19648.

³ DL: 19994.

káptalannak. *Makrai György* ugyanis, Nadányi Mihály ügyvéde, panaszkodott a király előtt, hogy a pálosok 1498 pünkösdje körül csudabalai jobbágyaikat elküldték Nadányi Mihály pohalomi birtokának határába és ott egy *Layfölda* (Layfewlde) nevű részt elfoglaltak, onnét mindent összeszedtek, a panaszosoknak két ott talált jobbágyát is elfogták és a többi holmival együtt Csudabalára hurczolták. A békési hatóság és a váradi káptalan 1498-ban végzett vizsgálatai ezt a vádat igaznak is találták.¹ A pálosok ügyvéde, *Csuti Pál* (P. de Chwth) azzal a kifogással élt, hogy a kérdéses Layfölda nem is *Pohalomhoz*, hanem a pálosok csudabalai birtokához tartozik s így a pálosok csak jogos birtokukba ültek bele. A király nem tud eligazodni az ügyben, azért köztudományvételet rendel el arra nézve, hogy a pálosok tényleg elkövették-e azt a bizonyos hatalmaskodást és hogy Layfölda melyik birtokhoz tartozik. A vizsgálat napjával Szent Jakab nyolczadát tűzi ki, megtartásának helyéül pedig Békésmegye székhelyét, 12 márka büntetést szabván egyúttal arra, ki a hívásra nem jelenik meg tanúskodni.²

Mi lett ebből a vizsgálatból, nem tudjuk. Valószínűleg nem is tartották meg, mert egy április 29-én, tehát még a vizsgálat határideje előtt kelt oklevél szerint fogott bírák (egy-egy fél részéről 8—8) ítéletére bízzák perüket s egyúttal pervesztéssel és 100 aranyforint bírsággal kötelezik magukat, hogy ezek ítéletében megnyugosznak.³

A pohalomi határ miatt már 1478-ban is volt per. *Zsófia* aszszony fiainak, *Mihálynak* és *Istvánnak*, továbbá leányának, *Margitnak* nevében tiltakozik a pálosok csudabalai határjárása ellen. Ezek ugyanis megjáratták Csudabala határait és ekkor a panaszosnak Pohalom nevű birtokából is hozzávettek egy részt.⁴ Itt is tulajdonképen a Nadányiakról lesz szó, mert pár évvel később őket találjuk ebben a birtokban. Ennyit tudunk a pálosok legnagyobb birtokáról, mely egy tagban volt. Ezenkívül természetesen sok kisebb-nagyobb birtokuk volt az ország különböző részeiben.

Van adatunk arra, hogy Abaujmegyében is kaptak birtokot.

1475 július 26-án ír Szent-Lőrinczről *János* vicarius generalis *Buzlai* (de Buzlo) ⁵ *Miklós* abaujmegyei főispánnak. *Kecseti Gál* (Gallus de Kecheth) lelki üdvéért végrendeletében két szőlőt

¹ Ez utóbbi eredetiben is megtalálható DL : 26695. szám alatt.

² DL : 21264.

³ DL : 21282.

⁴ *Kovachich* : Formulae solennes stb. 230.

⁵ Nem pedig Buhlo, mint Rupp mondja.

hagyott a szent-lőrinczi kolostornak. A jászói prépost azt írta, hogy Kecseti Gál ezeket a szőlőket Buzlai Miklósnak ajánlotta, ki kész is azok árát a rendnek kifizetni. János most ezzel a levéllel *Máté* testvért küldi a pénz átvételére.¹

1513-ban Ung- és Zemplénmegyékben jutottak nagyobb adományhoz. November 21-én *Luchkai Miklós* misés pap a budai káptalan előtt a pálosoknak adta szavatosság mellett *Lucska* és *Porupka* nevű ungmegyei birtokát, valamint *Zavotka*, *Gaydanocz*, *Kis-Rebnicske*, *Lywhnik*, *Huszín* és *Sztranya* birtokokból (szintén Ungmegyében) az őt illető részt, továbbá *Nagy-Mihály*, *Sztara* és *Krivosztyan* nevű részbirtokait Zemplénmegyében. Azonban tulajdonképen nem a szent-lőrinczi kolostornak adta, hanem az egész rendnek, a nagykáptalanra összegyűlt szerzetesek ellátására és egyéb, a káptalannal összefüggő költségeire. Kikötötte azt is, hogy e birtokokat külön kezeljék és a begyűlt jövedelmet évenként a nagykáptalan idején a generalis dispensator kezeihez szolgáltatassák.² Természetesen azért, bármennyire ki is emeli Miklós pap, hogy az egész rend a birtokos, legalább is kezelés céljából a szent-lőrinczi kolostor, illetve az itt lakó vicarius generalis kezébe kerültek ezek a birtokok is.

Biharmegyében azonban a kolostor kapott birtokot. 1516 július 20-án *Kebelkúti János fia Ambrus* szent-lőrinczi pálos a budai káptalan előtt kolostora részére bevallotta *Kebelkút*, *Veed*, *Fancsúka*, *Vámos-Pereh* és *Sámson* nevű birtokait, illetve birtokrészeit Biharmegyében, azonkívül *mihályfalvi* és *újnémethi* részbirtokát Közép-Szolnokmegyében, továbbá minden birtokát és birtokjogát Vas- és Szabolcsmegyében, természetesen szavatossággal.³

1514-ben *Erdélyi Illés* szent-lőrinczi pálos, miután már kitöltötte a novitiatust és fogadalmat is tett, a szent-lőrinczi kolostornak adta örök alamizsnául atyái örökségét *Szatmár* városában, a *Vár-utczában*, *Szújgyártó Márk* szomszédságában, nyugat felől.⁴

1516-ban *Hymesdet* kapták. *Becskei Oswald* ispán leánya, *Borbála*, *Kahvai György* özvegye szavatosság mellett örökös misére a szent-lőrinczi kolostornak adta hymesdi birtokát, Kúlsó-Szolnokmegyében és 500 forintot készpénzben.⁵

¹ DL : 17717.

² DL : 26145. Közli *Fejér* is C. D. X/V. 442., de hibásan 1413-ról.

³ DL : 26145.

⁴ Acta Paulinorum 204. csomag. Ez egy füzet, melybe a pálosok összeírták a budai káptalan jegyzőkönyvéből mindazt, a mi rájuk vonatkozik. Ezt a protokollumot ismerteti *Knausz* : A budai káptalan regestái. (M. Tört. Tár XII. 4–6.)

⁵ Acta Paulinorum 204. csomag.

1520-ban *Ó-budai János* deák *Malom-Zelép* nevű földjét adja a szent-lőrinczi pálosoknak.¹

1521-ben *Felső-tabajdi Day Gergely fia Mihály Kürt*, vagy régi nevén *Bánföldre* nevű birtokán az ott szintén birtokos pálosoktól bizonyos területeket megvett és azokat körülhatároltatta. Egyúttal egy erdőrészt 8 forintért örök birtokul a pálosoknak adott és hozzáhatároltatta a pálosok *Kis-Kürt* nevű birtokához.²

A pilisiekén kívül voltak a szent-lőrinczi kolostornak a Dunántúl egyéb birtokaik is.

Ezek közt időrendben első *Véth*. Erre vonatkozólag csak egy oklevelünk van, *Hédervári Miklós* nádornak egy 1446 okt. 7-én kelt ítéletlevele, mely megismertet bennünket e birtok egész történetével. 1326-ban *Nemel fia Máté* eladja három véthi birtokrészét *Szentiváni Benedek fia Györgynek*. Volt ezenkívül Véthen *Laczkfi István* fiainak, *Jánosnak* és *Bálintnak* is birtokuk. Mivel ezek részt vettek a *Horváthi*-féle lázadásban, azért 1398-ban Zsigmond király a *Laczkfiaknak szántói, szentimrei* és *véthi* birtokait *Bebek István* fiainak, *Lászlónak* és *Ferencznek* adta. Viszont Pelsőczy *Bebek János*, *László* fia a budai káptalan 1412 július 22-i oklevele szerint azokat a véthi birtokokat, melyek atyjáról és nagybátyjáról ama hűtelenek után reászálottak, a pálosrend összességének adta a nagykáptalan ellátására. Szent Lőrinczhez azért tartozott különösen, mert *Bebek János* a generálisnak, vagy szent-lőrinczi vicariusának kezelésére és gondviselésére bízta ebben az adománylevelében. Mivel azonban a *Laczkfiak* és *Bebek*ek ügye nem érintette a *Szentivániak* birtokjogát, a nádor ebben az ítéletében nekik ítéli *Véth* háromnegyed részét és csak egynegyedrészt a pálosoknak.³

1454-ben kapták *V. Lászlótól Véth*-et, szintén Fejérmegyében. Ez a birtok azelőtt *Kaymathy Bereczké* volt, ki azt végrendeletében a királynak hagyta, *V. László* aztán a szent-lőrinczi kolostornak adta és még ez évben be is iktattatta őket.⁴ 1490-ben még a pálosok kezén volt, mert *Mátyás* király parancsára innen idézi meg őket a budai káptalan, hogy *Csudabalára* vonatkozó okleveleiket mutassák fel.⁵

1513-ban *Szabó Benedek* özvegye *Anasztasia* pápai lakos *kajászószentpéteri* házáat és nemesi kúriáját, továbbá egy másik

¹ U. o. Rupp hibásan *Zelép* nevű malomnak idézi, pedig a szöveg ez: *Fundiculum suum Malom Zelép nuncupatum.*

² U. o.

³ Eredeti oklevél az »Acta post advocatos« 35–41. csomagában.

⁴ Acta Ecclesiastica Cameralia. Fasc. 67 No 1. A *Kaymathy*-c-család birtokos voltát említi *Csánki* is: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában.

⁵ DL : 19648.

házát *Pápán* a szent-lőrinczi kolostornak adja örök alamizsnául az ő és szerettei lelki üdvéért mondandó misékre. A kajászószentpéteri kúriában akkor *Gombos Miklós* lakott. A pápai ház a *Nagyutczában* feküdt, északról *Miklós Ambrus*, délről pedig *Főző Bálint* volt a szomszédja.¹

1514-ben *Marczalió Demeter fia Ágoston malomsoki* (Győr m.) *marczalió, esztergári, vepséni* (Veszprém vm.) *szentgyörgyi, csolti, bajonkai, csóri* (Fejér vm.) részbirtokait, valamint *szeniei* (Győr vm.), *farkasdi, elekteleki, csaythonyai* (?) (Veszprém vm.) pusztarészeit és *Szeriebakonyából* azt a mi őt illette, a szent-lőrinczi kolostornak adja a budai káptalan előtt.²

1522-ben *Felkeszi Nemes Mihály* egy *Bél* nevű erdőt ad a kolostornak a felkeszi határban; ez az erdő különben is határos volt délfelől a pálosok ottani birtokával.³

Felkeszi birtokukat még Mátyás király korában szerezték. *Gergely* vicarius és *György* szent-lőrinczi szerzetes megjelentek a budai káptalan előtt és *Bugai Dénes*, a királyi személynök proto-notariusának közbenjárására *Szomorj* (Zomorj) *Alberttel* és *Felkeszi Diódy Orbánnal* egyezsége léptek. A per tárgya *Dobozy Tamás* hagyatéka volt. Végre is abban egyeztek meg, hogy a *Berekallja* nevű erdő, mely a pálosok béli (in Beel) szántóföldjei mellett volt, továbbra *Felkeszi Czikó János* erdeje, azonfelül *Dobozy Tamás*nak a felkeszi határban lévő régi és új szőllei a *Somogy má*l (Somoghmál), *Elómál* (Elewmál) nevű hegyeken, mely birtokokat a pálosok a budai káptalan előbbi bevalló levelei folytán már bírtak, ezekéi lesznek, *Dobozy Tamás* háza és nemesi kúriája pedig egyéb tartozékaival együtt az említett *Albert* és *Orbán* birtokába megy át.⁴ Mikor történt ez az egyezés, nem tudom pontosan, mert ebben a formulában az évszám el van hagyva. Mátyás király korában történhetett, mert *Nyirkállai Tamás* formuláskönyvében van, ez pedig Mátyás idejében élt.

Garai László nádor fia *Jób Kovácsi* nevű birtokának határában *Pilismegyében Somlyóhegy* (Somlohegh) nevű erdejét a szent-lőrinczi kolostornak adta elődeinek és utódainak lelki üdvéért. Ennek fejében a pálosok kötelesek voltak hetenként két misét mondani, egyet szerdán *Szent Pál* remete tiszteletére, egyet pedig csütörtökön a betegekért; ez utóbbit azonban csak

¹ Acta Paulinorum 204. csomag. A pálosok levéltárának elenchusában is megtalálható a tartalma a 721. lapon. Maga az oklevél, mely a pálosoknál is csak a pozsonyi káptalan 1747-i átiratában volt meg, elveszett. Valószínűleg csak a budai káptalan protocollumának formulaszerűen való kiadása volt.

² DL: 26145. Acta Paulinorum 204. csomag.

³ Acta Paulinorum 204. csomag.

⁴ *Kovachich*: Formulae solennes stb. 241. l.

addig, míg Jób él, ennek halála után aztán ő érte mondott gyász-misére kellett változtatniok.¹ Az évszám ennél az oklevélnél is el van hagyva.

Még *Boros-Jenő* határáról tudjuk, hogy ott is volt valamikor birtokuk. Ugyanis 1351-ben a szent-lőrinczi prior eladja kolostora szőlejét *Erzsébet* királynénak az ó-budai clarissák részére.²

Voltak a szent-lőrinczi kolostornak házai is Budán.

1402 nov. 9-én ad ki egy oklevelet *Frigyes fia András* budai bíró. Megjelent előtte Mihály, ó-budai kanonok és mivel a földieket égiekért akarta elcserélni, egy házát a budai várban a szent-lőrinczi pálosok részére bevallotta. Ezt a házát Mihály azon a pénzen vette, melyet neki néhai dicső emlékezetű ura, *István nádor* erre a célra adott; a ház *Szerecsen János* (J. Saraceni) és *Franczia Péter* (P. Gallici) szomszédságában volt. Ezt a házát mindenestül, összes melléképületeivel együtt odaadta a szent-lőrinczi kolostornak és a benne élő szerzeteseknek abból a tiszteletből, melylyel Szent Lőrincz és Szent Pál iránt viseltetett.³

Ismerünk Budán egy másik házát is, mely szintén a szent-lőrinczi pálosoké volt. A *Szombatkapu* mellett feküdt és valamikor Károly Róbert királyé volt, azért közönségesen csak *Chamerhof*-nak hívták. Volt benne egy kápolna is Szent Márton hitvalló tiszteletére. Károly Róbert halála után egy darabig özvegye, *Erzsébet* birtokolta, ki egy fundamentumot rakatott melléje kőből; mi volt ezzel a célja, nem mondja az oklevél, lehet, hogy meg akarta toldani a házát. Nagy Lajos Szent Pál ereklyéinek, illetve ezen a czímen a szent-lőrinczi kolostornak adta a saját és szüleinek lelki üdvéért. 1423-ban, jul. 4-én a pálosok elcserélték ezt a házát *Czilley Hermannal* egy másik budai házért. *Czilley háza* a *Közép-utcában* feküdt, északról *András* egri püspök,

¹ *Kovachich*: Formulae solennes stb. 250.

² *Fejér*: Cod. Dipl. IX/II. 128.

³ DL: 8857. Említi ezt az adományt Rupp is, de hibásan. Ő azt olvassa ki ebből az oklevélből, hogy a szent-lőrinczi kolostorral együtt a budai alsóvárosi, Nagy Lajostól Szent Pál tiszteletére alapított kolostor is kapta. Ez azonban tévedés. Félrevezette őt ez a rész: »Cenobio seu clauastro sanctorum Laurency et Pauli primi heremite«. Itt azonban csak egy kolostorról van szó, mert a »clauastro« egyes számban áll. Hogy itt csak Szent Lőrinczről van szó, mutatja az előbbi hely folytatása: »— prope Budan constructo«. Bizony itt csak egy kolostornak, a szent-lőrinczinek tesz adományt Mihály kanonok. Miként kerül ide »Szent Pál kolostora«, az könnyen érthető. Szent Pál ereklyéinek oly nagy volt a híre, hogy még pápai oklevelekben is találjuk Szent Lőrincz kolostorát Szent Pál kolostorának nevezve. (Mon. Rom. Eppatus Wesprimiensis III. 6.) Ebben az oklevélben is oda tették a védőszent mellé Szent Pál nevét is.

délről a *Szűk-utca* (vicus strictus) nyugat felől pedig *Ozora* és *Pípo* temesi gróf voltak a szomszédai.¹

Ezzel a házzal azonban nem csináltak valami szerencsés vásárt a pálosok, mert egy százados pert vettek vele a nyakukba ; 1425-ben kezdődött és még 1494-ben sem lett vége.

1494 márczius 11-én *Egerváry László* tárnokmester Ulászló király személyes jelenléti bíróságához küld át egy pert ; azonban ő elé is fellebbezés útján jutott. Még 1489 november 20-án kérte *Hédervári László* tárnokmester a tárnoki szék elé Buda város bíróságától.² Az utóbbi át is utalta ezt a tekintélyes nagyságra felgyült pert.

E szerint 1488 febr. 6-án, mikor törvényt ültek, megjelent a város bírósága előtt *Sebestyén* deák, az ó-budai apácák prókátora és pert indított a pálosok ellen egy ház miatt, mely a *Szent Pál-utcában*, a veszprémi és székesfehérvári káptalanok házainak szomszéd-ságában feküdt.³ Ezt a házat néhai *Laczki István* nádor vette feleségének, *Annának* pénzéből, Anna asszony pedig férje halála után az ó-budai apácáknak adta. Azzal vádolta Sebestyén a pálosokat, hogy ezt a házat, mely az előbbieknél fogva az apácák jogos tulajdona, erőszakkal elfoglalva tartják.

Ezzel szemben *János*, szent-lőrinczi pálos, kolostorának ügyvéde azt bizonyíttatta, hogy a kérdéses ház az ő jogos birtokuk, melyhez csere útján jutottak. 1397-ben Zsigmond király Czilley Hermannak adta, a ki aztán 1423-ban elcserélte a pálosokkal azoknak egy másik házáért a Szombat-utcában, melyet a *király régi házá*nak neveztek.

Sebestyén deák erre kétségbe vonta Zsigmond király adományozásának jogos voltát ; felhossa, hogy annak idején Anna asszony tiltakozott is ez ellen, mire *Kusali Jakcs fia György* tárnokmester vissza is állította őt annak birtokába.⁴ János hangoztatja tovább is a rend igazát, miközben hivatkozik arra, hogy az apácák már 1452-ben is pereltek, de a per megszűnt. Állításainak igazolására végre is mindkét fél előhúzta okleveleit.

Sebestyén előadta *Stoyan Márk* budai bíró levelét, melyben *Anna*, *Graczer Frigyes* leánya, eladja házat István nádornak és feleségének, *Annának*, 3300 forintért ; ez utóbbiak egymás közt oly feltétellel veszik meg, hogy az egyik fél halála után a ház a másikra marad.⁵ Felmutatja továbbá Sebestyén a budai káp-

¹ DL : 11384.

² DL : 19604.

³ Azonos ez a ház Czilley Hermann volt házával, csak az utca neve és a szomszédság változott, miként a továbbiakból is kitűnik.

⁴ Eredetije is megtalálható DL : 8618. szám alatt.

⁵ Eredetije DL : 8111.

talannak 1401 június 14-én kelt oklevelét, melyben Anna asszony ezt a házat az apáczáknak adja.¹ Ugyancsak Sebestyén adta elő azt az oklevelet is, melyben 1425 július 13-án az apáczák tiltakoznak a budai káptalan előtt a pálosok és Czilley Hermann cseréje ellen.²

Megfordult ez a per a pápai curiában is. 1454 jun. 27-én kelt bullájában megbízza V. Miklós pápa az ó-budai prépostot és éneklőkanonokot, hogy csináljanak rendet az apáczák és pálosok között. Az apáczák ugyanis panaszkodtak Rómában, hogy a pálosok jogsérelmet követnek el ellenük egy budai ház dolgában.³

János barát is felmutatott pár oklevelet, melyeket az előbbiekhez hasonlóan szintén átír tartalmilag a budai bíróság. Ezek közt első Zsigmond király 1397 márczius 27-i oklevele, melyben Czilley Hermannnak egy budai házat ad. Elmondja benne a király, hogy ez a ház Csáktornyai Laczkfi Istváné volt; a ki »nyilvános hűtlenség bűne miatt törvényesen fosztatott meg életétől« s így jutott e ház az ő kezére.

Zsigmond oklevele szerint ez a ház a *Szent Miklós kolostor* közelében volt, észak felől *Egri* (de *Agria*) *Miklós* budai polgár, délről pedig a veszprémi prépost volt a szomszédja.

Bemutatta a pálosok nevezett ügyvéde Zsigmondnak egy másik oklevelét is 1416-ból. E szerint Zsigmond király beleegyezik abba, hogy Czilley Hermann a Szent Miklós-utczában lévő házat elcserélje a pálosok házáért, mely a Szombat-utczában, *Frank* erdélyi vajda háza mellett feküdt s melyet a »király régi házá«-nak hívtak.

Czilley Hermann 1423-ban kelt oklevele is ott szerepel a bemutatott oklevelek közt; tartalma azt mutatja, hogy azonos volt azzal, melyet az előbb ismertettem. Ez az az oklevél, melyben a cserét már meg is kötik.

Több kevésbé fontos oklevéllel is bizonyított még János, így *Albert* doctor esztergomi vicariuséval is, de ezek nem fontosak.

A vád és a védelem meghallgatása után a bíróság hozzáfogott az ítélet meghozásához; előbb azonban megróttá az apáczákat, mivel a város privilegiumai ellenére külső forumok elé vitték ügyüket.

A házat a pálosoknak ítélték; az ítéletben az okleveleken kívül tekintetbe vették azt is, hogy az apáczák sohasem voltak

¹ Eredetije DL: 8662.

² DL: 11689. található eredetiben is.

³ Mon. Rom. Ep. Wespr. III. 146. is megtalálható. Ezt a pápai oklevelet Sebestyén deák mutatta elő, tehát csakis erről a házról szólhat.

a kérdéses ház birtokában, míg a pálosok a Czilley Hermannal kötött csere óta folyton bírták azt.

A pert a tárnokmester elé felebbzték az apácák, de Egerváry László tárnokmester megerősítette a budai bíróság ítéletét. Az apácák ezzel sem elégedtek meg, hanem még innen is fellebbeztek a személynöki bíróság elé. 1494 márczius 11-én Ulászló parancsára ide küldi át Egerváry László.¹ Mi lett a per vége itt, azt már nem tudjuk.

Volt nekik még egy házuk Pesten is, melyet *Posegai Jánostól* cseréltek 1480-ban egy budai házért.²

Ennyi az egész, a mit a pálosok birtokviszonyairól tudunk. Mint láttuk, kis területből indult ki a kolostor birtokteste, mely a XVI. században, nem sokkal a pusztulás előtt volt a legterjedelmesebb.

De ezek a birtokok nem egyedüli jövedelmi forrásai voltak a szent-lőrinczi kolostornak. Tekintélyes összegeket kapott évenként a királyi kincstárból az évi nagykáptalan megtartására.

Első helyen áll ezek közt Zsigmond király adománya évi 300 aranyforintról.

1406 febr. 18-án feleségének, *Borbálának* beleegyezésével és az országtanács meghallgatásával *György* generalis kérésére átírja Zsigmond király egy korábbi, 1391 ápr. 22-én kelt oklevélét az akkori nagy oklevélrevisio alkalmával.

E szerint az 1391-i oklevél szerint a király tiszteletből Szent Pál iránt, kinek ereklyéi Buda felett, Szent Lőrincz vértanú egyházában nyugosznak és csodákkal ékeskednek, adományt tesz a kolostor részére. Királyi teljhatalmával elrendeli, hogy évenként a budai polgárok szokásos adójából, még pedig mindig Szent György napján, adjanak a szent-lőrinczi kolostornak a nagykáptalan megtartására 300 aranyforintot. Megparancsolja egyúttal a budai bírácoknak, hogy ezt az összeget minden halogatás és levonás nélkül egyenesen a pálosok kezébe szolgáltassák az ő számlájára. Egyúttal figyelmébe ajánlja ezt az intézkedését utódainak is a trónon.³

Hogyan hajtották végre Zsigmondnak ezt az intézkedését, nem tudom.⁴

¹ Az egész hosszú per eredetiben a DL: 8840. szám alatt található. 1756-ban készült másolata Acta Paulinorum 204. csomagban a »Processus Paulinorum«-ban van. DL: 8842. szám alatt a városnak a pert átküldő levele is megmaradt, de csak töredékben, ugyanis a nagyobb fele leszakadt.

² *Gyöngyösi* LXII.

³ DL: 8835. *Eggerer* 175. *Fejér C. D. X/I.* 670. l. Az 1406-i megerősítés *Fejér C. D. X/IV.* 499. és 538. l.

⁴ *Eggerer* ugyan (197.) említi 1433-ból Zsigmond királynak egy parancsát, mely ennek a pénznek kifizetését sürgeti és egyúttal legalább

Én legalább azt hiszem, hogy Zsigmondnak ez az adománya hamarosan meg is szűnt, illetve átváltozott sóadományra. Ezt a feltevésemet két körülményre alapítom. Egyik az, hogy Zsigmondnak magának sincs erről a 300 forintról több oklevele és a későbbi királyok közül csak V. László erősíti meg 1456 május 2-án,¹ de neki sincs ezenkívül ebben az ügyben több oklevele; holott másik adományát, melyben ehhez hasonló célból 300 forint ára sót ad, mindegyik utána következő uralkodó megerősítette. A másik adat, mely feltevésemet támogatja, Gyöngyösi Directoriumában található. Itt, mikor a generalis teendőiről tárgyal, azt írja, hogy a nagykáptalan idejére nevezzen ki a generalis egy dispensatort, a ki a királytól adott sót átvegye és értékesítse. A 300 forintról nem szól semmit; már pedig az éppen nem valószínű, hogy az aprólékos gondossággal dolgozó Gyöngyösi ezt elhagyta volna, ha még érvényben lett volna. Az is különös egy kissé, hogy éppen 300 frt. ára sót ad Zsigmond szintén a nagykáptalanra. Úgy látszik hogy a budai adóra, mint afféle örökké pénzzavarral küzdő embernek, neki magának is szüksége volt, azért átváltoztatta ezt az adományt sóra, a mit könnyebben nélkülözött.

Találunk még egy, a szent-lőrinczi kolostor részére pénzben fizetendő évjáradékról oklevelet. Ezt Hunyadi János adja ki 1446 július 2-án, mint kormányzó. E szerint Hunyadi azt találta *Ulászló* király egyik, *Hédervári Lőrincz* nádor pecsétjével is megerősített oklevelében, hogy a király a budai polgárok adójából évenként 40 aranyforintot rendelt adatni a szent-lőrinczi pálosoknak mindaddig, míg 2000 aranyforint ki nem telik. A budai polgárok azonban az 1445. és az 1446. évre elmulasztották a részletek fizetését, azért Hunyadi megparancsolja nekik, hogy ezt a két részletet azonnal fizessék ki és a jövőben pontosabban teljesítsék kötelességüket. Meghagyja nekik azt is, hogy a maguk igazolására a pálosoktól nyugtát kérjenek.² Mi lett később ebből az adományból, arra nézve nincs semmi adat.

Rendes évi járulékuk volt a szent-lőrinczi pálosoknak 300 forint ára só a királyi sókamarákból. Zsigmond királytól kezdve II. Ulászlóig összes királyaink megadták ezt nekik, illetve megerősítették Zsigmond adományát. Mint már előbb említettem,

is Eggerer szerint, a jelen esetre az elmaradt, 300 forintért sóval kárpótolja őket. Ez az adat azonban hibás, Eggerer félre érti az egész oklevelet, mely tulajdonképen egy sóadományozás végrehajtását rendeli el. Ezt az oklevelet majd később ismertetni fogom.

¹ DL : 8833.

² DL : 13936.

én azt hiszem, hogy ezt a sót a budai adóból nekik adott 300 forintért kapták cserébe.

Van nyom arra is, hogy már Nagy Lajos is adott nekik 100 forint ára sót a mármarosai bányákból.¹ Ez azonban más természetű adomány lehetett, mert róla a későbbi adományok nem szólnak, hanem csak Zsigmondot emlegetik a kiváltság forrásaként.

Zsigmond király 1433 márczius 1-én ad ki *Kusali Jakch Mihály* kamaraispánnak egy rendeletet. Megtudjuk ebből, hogy a király már régebben adott a pálosoknak 300 aranyforint vagy ezzel egyenlő értékű 600 magyar forint ára sót a királyi kamarából. Az oklevél megmagyarázza, hogy egy aranyforint 200 denár, egy magyar forint pedig 100 denár volt fillérekben számítva. Mikor aztán behozták a quaring nevű pénzt, 100-at vettek fel ebből is egy forintra (holott 400 tett ki egy forintot) s így a pálosok tulajdonképen csak körülbelül 60 forint ára sót kaptak. Elrendeli tehát a király, hogy ezután a régi értékben adjanak nekik sót, esetleges pénznemváltozás esetén pedig a pénznek azt az értékét vegyék alapul, melyben Budán forog.²

Mint mondtam, az adományozás éve ismeretlen, mert ez az oklevél elveszett. Az azonban bizonyos, hogy már 1424 előtt kellett történnie. Ekkor, június 15-én adja ki oklevelét *István* szerb despota. Elmondja benne, hogy Zsigmond király a szent-lőrinczi pálosoknak a nagykáptalan megtartására évenként 300 forint ára sót rendelt adatni. Megengedte egyúttal azt is, hogy ezt a sót vám nélkül szállíthassák és bárhol eladhassák. Ezért ő is meghagyja vámszedőinek és egyéb tisztviselőinek, hogy a pálosoktól ezután a só után vámot ne szedjenek, őket a só eladásában ne háborgassák, sőt védjék és oltalmazzák őket.³

Zsigmond adományát megerősíti *Albert* is 1438 július 1-én kiadott parancslevelében. Nem kételkedik benne, hogy atyja (így nevezi!) Zsigmond király felsőbb intésre adott lelki üdvéért a szent-lőrinczi kolostornak örök alamizsnául évi 300 forint ára sót a nagykáptalan megtartására. Ő nem akarja elődének az ilyen alamizsnára vonatkozó elhatározását megváltoztatni vagy megkisebbiteni, hanem inkább fenn akarja tartani. Elrendeli tehát, hogy ezt a sót Zsigmond rendelete szerint *Váradon, Szolnokon, Debreczenben, Szalárdon, Poroszlón, Pesten, Abádon* vagy a királyi sókamarák bármelyikén adják ki a pálosoknak, vagy azok embereinek. A parancs végrehajtásának ellenőrizhetése végett meghagyja a sókamarák tisztviselőinek azt is, hogy a só kiszolgál-

¹ Eggerer 133. l.

² DL.: 12519. DL.: 12551. nov. 25-én újra. *Fejér C. D.* X/VII. 481.

³ DL.: 11375.

tatásakor a saját igazolásukra nyugtát kérjenek a vicarius generalistól.¹

Hasonló megokolással, mint Albert, kire Zsigmond mellett hivatkozik is, erősítette meg ezt az adományt I. Ulászló 1440 jul. 30-án.² Tartalom tekintetében az ő oklevele is megegyezik Albertével, azért feleslegesnek is tartom bővebben ismertetni.

Ugyanezen a napon megerősítette Ulászló Albert királynak egy másik privilegiumát is a pálosok részére. Albert király ugyanis egy előttünk ismeretlen oklevelében megengedte a pálosoknak, hogy azt a sót, melyet a nagykáptalan megtartására adott nekik, saját házaikban, vagy azokon kívül, magán- és nyilvános piacokon, különösen Budán és Pesten árulhassák. Egyúttal újólag meghagyja a sókamarák tisztviselőinek, hogy az említett 300 forint ára sót a pálosoknak adják ki és ne akadályozzák őket annak a sónak az értékesítésében.³

Ezzel azonban még nem érte be Ulászló. 1440. aug. 3-án parancsot ad az összes, úgy a királyi, mint a magán vámszedőknek, hogy a pálosoktól az után a 300 forint ára só után, melyet ő a szent-lőrinczi kolostornak a nagykáptalan megtartására évenként adni rendelt, szállítás közben semminemű adót vagy vámot ne szedjenek.⁴

V. László ebben az ügyben 1454. december 18-án adja ki első oklevelét. Parancslevél ez is, mint a többi, melyeket eddig ismerttettem. A király Hunyadi János beszterczei grófhhoz, a királyi jövedelmek kezelőjéhez és a sókamarák tisztjeihez intézi. Megerősíti benne Zsigmond és Albert 300 forint értékű sóadományát és Albertnek kiváltságát a só szabad árusításáról.⁵

1456-ban, úgy látszik, a sókamarások nem akarták kiadni ezt a sót; legalább erre mutat V. Lászlónak 1456 április 24-én kelt sürgető levele. Elmondja benne, hogy Zsigmond óta szokásban van ennek a sónak kiszolgáltatása. Sót még Hunyadi János is megadta kormányzósága idején, »mint ő mondja«. Megparancsolja tehát szolnoki sókamarásainak, hogy erre a levélre adják ki ők is haladéktalanul, ezt a levelet pedig a megtörtént átadás bizonyítására tartsák meg.⁶

V. László harmadik oklevele 1457 aug. 26-ról való. *De-Vagio Miklós*nak, olasz sókamarásának (Nicolao de Wagio Italico

¹ DL: 13158. *Eggerer* 204. *Fejér* C. D. XI. 297. I. közöl egy másik oklevelet ugyanebben az ügyben Thallóczy Matkóhoz 1439 vagy 1438 január 9-ről. Helyes datum: 1439. I. DL: 13288.

² DL: 13563. *Eggerer* 205.

³ DL: 13562.

⁴ DL: 13572.

⁵ DL: 14892.

⁶ DL: 15059.

camerario) ad ki rendeletet a király. Eddig a szent-lőrinczi pálosok mindig kaptak évenként a nagykáptalan megtartására 300 forint értékű sót; ezenkívül ő még külön adott nekik évenként 100 forint árát a rendtagok ruházatára. De-Wagio azonban eddig vonakodott megadni ezt a sót, azért megparancsolja neki a király, hogy az eddig elmaradt sót, 700 forint árát, tüstént utalja ki nekik, ezt a levelet pedig igazolás végett tartsa meg.¹

Mátyás királyról is tudjuk, hogy adta ezt a sót, bár erről csak közvetett adatunk van. 1461 május 11-én ad ki Mátyás király a *gyalai, szentmártoni, szentmiklósi, hugyei* s egyéb csepelszigeti bíráknak és esküdteknek egy parancslevelet. Megtudjuk ebből, hogy egyes csepelszigeti emberek, kik a pálosok részére a királytól alamizsnául adott sót Erdélyből hazaszállították, bizonyos mennyiséget megvettek tőlük és most, bár többször kérték tőlük, nem fizették meg az árát. Azzal védekeztek, hogy a pálosok nem kaptak a kamarától minden szekér után a szállítók számára egy köből órölt sót, miként azt a királyi levél elrendelte. Azonban kiderült, hogy a kamarai tisztviselők a sót szállító emberek közt szétosztottak annyit, a mennyit tudtak, t. i. 30 köből órölt sót; így ez a kifogásuk nem ért semmit.

Mivel pedig a pálosoknak most szükségük van a nagykáptalan miatt a pénzre, meghagyja a király az említett hatóságoknak, hogy az ilyen fizetni vonakodó adósokon hajtsák be a pénzt, ha kell, erővel is.²

Az utolsó okleveles adat, mely erre a sóra vonatkozik, II. Ulászlónak 1505 decz. 21-én kelt parancsa. Tartalma azonos a többi, ebben az ügyben kibocsátott oklevelekkel. Megerősíti a 300 forint értékű sóadományt (melynek forrásául ő is Zsigmondot említi) és a jogot ennek a sónak szabad árusítására.³

Több királyi megerősítést nem ismerek; minden bizonynyal megkapták ezt a kegyet a pálosok II. Lajostól is, mert 1520 körül még kapták, miként az Gyöngyösi fentebb idézett helyéből látszik.

Ezeken az évjáradékokon kívül⁴ még magánosoktól is sok adományt kaptak a szent-lőrinczi pálosok. Gergely generalis építkezésénél egész sor jámbor adakozót sorol el Gyöngyösi.

Okleveles adataink is vannak arra vonatkozólag, hogy kincseket vagy pénzt kapott alamizsnául e kolostor. Így 1412-ben *Lugudvárallyai Gergely özvegye, Anna*, vagy 2000 forint értékű

¹ DL: 15181.

² DL: 15586. *Eggerer* 224.

³ DL: 21816.

⁴ Kisebbs adományokat a királyi kincstárból l. *Engel*: Geschichte des Ungarischen Reichs stb. I. 99. és 154.

arany- és ezüstműjét osztja ki a budai kolostorok között s ad a szent-lőrinczi kolostornak is. Igaz ugyan, hogy ebből a pálosok aligha kaptak valamit, mert ebben az oklevélben Anna asszony tulajdonképen visszavonja előbbi rendelkezését, mivel azokat a kincseket Zsigmond király elvitette a budai apáczáktól, hol azok letéve voltak és felmenti az apácákat a felelőség alól.¹ Nagymennyiségű ingóságot kaptak 1504-ben. Ez év május 24-ről van egy oklevelünk. Tulajdonképen ez egy nyugta. II. Ulászló előtt *István* vicarius generalis, *Ambrus* szent-lőrinczi prior és *Gergely* idevaló hitszónok bevallotta, hogy *Margit* asszony, jelenleg *Csáktornyai Ernusth János* királyi főlovászmester, előbb *Alsó-lindvai Bánfi Miklós* felesége, átadta nekik azokat a kincseket, melyeket *Meggyesallyai Morocz László* özvegye, *Zsófia*, a szent-lőrinczi kolostornak hagyott és annak idején Bánfi Miklós-nak megőrzés végett átadott. Kaptak a pálosok 760 forint értékű tiszta aranyat és 100 forintot pénzben, egy 158 forint értékű aranylánczot, 35 forint értékű öntött aranyat, egy ezüst korsót, magyarul mosdót, két aranyozott ezüst serleget, egy aranyozott ezüst kupát, egy aranyból és szerecsendióhéjból készült kupát, magyarul szerecsendiópoharat (zerechendyopohar), egy tiszta, ezüst kupát, 4 ezüst tányért, 4 ezüst kanalat, 4 félkönyöknyi hosszú és ujjnyi vastag ezüstrudat, egy másik széles, de vékony ezüstdarabot, két olyan darab ezüstöt, melyek kardon voltak, végül több aranyozott ezüst ereklyetartót; az aranylánczon, az öntött aranyon és az ereklyetartón kívül a többi megütötte a 60 márka ezüstöt.²

1516-ban *Kalvái György* özvegye is nemcsak Hymesdet hagyta nekik, hanem azonkívül még 500 forintot is.

Ezek voltak azok a főbb jövedelmi források, melyekből a szent-lőrinczi kolostor fentartotta magát, fedezte a nagykáptalanok költségeit és szerepelt a királyi udvarnál az ország fővárosa mellett, mint a rend főkolostora.

Ismerjük ezenkívül a kolostor ingóságainak legértékesebb részét, a templomi kincseit is. Az igaz, hogy egy kissé furcsa, de azt a kort jellemző esetből.

A mohácsi vész után a pálosoknak menekülniök kellett a török elől. A siklósi, fejéregyházi, sajlóádi, diós-győri és tokaji kolostorok lakói Szent-Lőrinczre menekültek, s idehozták egyházi kincseiket is. Ezeket János generális *Homonnai Drugeth János* özvegyének, *Krisztinának* adta át megőrzés végett. *Benedek* és *Pál* szent-lőrinczi szerzetesekkel az arany és ezüst egyházi

¹ DL : 9927.

² DL : 21299.

szereket a Homonnai-család *jeszenői* várába, az egyházi ruhákat pedig a rend kiváltságlevelével (különösen a pápai bullákkal) együtt ugyanennek a családnak *reviczkei* várába küldte. Homonnai Drugeth János fiai azonban olyan jól megőrizték e kincseket, hogy hallani sem akartak visszaadásukról. Perre került a dolog. Ferdinánd király 1550 nov. 28-án megidézttette a leleszi konvent által a Homonnaiakat.¹ Az idézőlevél elsorolja az átadott kincsek neveit (pl. kelyhek, misemondóruhák, kereszttek stb.) és az egyes nemekbe tartozó darabok számát. Ezek az adatok pontosan megegyeznek az alább ismertetendő lajstrom adataival, úgyhogy ezek kölcsönösen bizonyítják egymás hitelességét. Az arany és ezüstművek értéke megütötte a 60.000 magyar forintot, az egyházi ruháké és egyéb ékességeké pedig a 30.000-et; ez is mutatja a szent-lőrinczi kolostor nagy gazdagságát, mert a kincsek jórészt innen valók.

A per azonban sokáig húzódott, ítéletre csak 1569-ben került a sor. Ebből az évből való *Mérei Mihály* nádori helytartó ítéletlevele. E szerint *Homonnai Drugeth István* és *Miklós*, János unokái, fizetnek kárpótlásul a pálosoknak elveszett kincseikért 2000 magyar forintot 5 év alatt, évenként két részletben, még pedig 200-at pünkösdkor, 200-at pedig András-napkor a szepesi káptalan előtt.² Ennyire apadt le a 90.000 forint ára egyházi kincs! Méltán írta rá ennek a levélnek a hátára keservében egy pálos a későbbi időkben: »Hibásan és esztelenül ítéltél«, mert ez az ítélet tényleg a jognak és igazságnak sutba-dobása.

Ezeknek a kincseknek azonban nemcsak a számadatait ismerjük, hanem a róluk kiállított lajstromot is, mely elég bőven leírja az egyes darabokat. Ez nem eredeti, de minden bizonynyal az eredetinek egy 1532-ben készült másolata.³

Mint mondtam, ez a lajstrom 1532-ben készült az eredeti vagy egy régebbi másolat alapján.

Először szól a kelyhekről, melyeknek száma 49 volt és leír

¹ Acta Paulinorum 197. csomag.

² Acta Paulinorum 197. csomag.

³ Acta Paulinorum 197. csomag. Hogy másolat, bizonyítja ez a körülmény: A casuláknál a 12. számúnál elmondja, hogy rajta van az Üdvözítő képe keresztre feszítve »et Beate Marie Magdalene« és utána áthúzva »usque ad cingulum«; a 13. számúnál pedig »In cruce huius Imago Xi crucifixi et parte inferiori Beate Marie Magdalene usque ad cingulum«. Ilyen hibát csak egy másoló követhet el, kinek szeme elcsúszik a sorokon. Későbbi másolat voltát bizonyítja az is, hogy így vezet be az új kincsnemeket: pl. »Humeralia in toto fuerunt« és nem »sunt«, mint a hogy egy eredeti írná. Továbbá a kelyhek végén megjegyzi, hogy volt még 6, de ezekről »nincs leírás« (sine descriptione); tehát leírásból dolgozott ennek az írója.

belőlük 43-at külön, a többi 6-ot csak szám szerint említi, hozzátevéen, hogy ezekről leírás nincs.

Volt a leírás szerint :

1. Egy nagy kehely, egészen aranyozva, ezüst és arany virágokkal, továbbá drágakövekkel és képekkel díszítve. 2. Ugyanakkora kehely, egészen aranyozva, rajta *Dorottyának, Perényi Imre* özvegyének címere. *Baychhoz* tartozott. 3. Az előbbiekhöz hasonló nagyságú kehely, az egész aranyozva, kivéve 6 ezüst képet, melyek a kehely közepén vannak. 4. Az előbbieknél három ujjnyival nagyobb kehely, az egész aranyozott, azonkívül ezüst virágokkal és különféle színű kövekkel van díszítve. 5. Tenyéryni hosszúságú, drágakövekkel és vésett képekkel díszített kehely ; ez Nostrehez tartozott. 6. Egy tenyéryni és két ujjnyi magas kehely, arany és ezüst képekkel meg sárgaréz (auricalco) díszítve. 7. Egy tenyéryni és két ujjnyi kehely, a talpától a tetejéig vésett és egészen kidolgozott virágokkal és drágakövekkel ékesítve. 8. Egy tenyéryni és két ujjnyi kehely, az egész aranyozva van és 5 márkát nyom. 9. Ongvárról való kehely, melyet *Homonnai Gáspár* felesége, *Katalin* készíttetett ; az ő címerük és különféle képek voltak rajta. 10. Egy tenyéryni és két ujjnyi kehely, a talpán ez a felirat : »*Fr. Oswaldus fecit fieri.*« 11. Egy tenyéryni és két ujjnyi kehely, a talpára rá van vésvé a patronus címere ; szarvat tartó korona, azonkívül más képekkel és sárgaréz is volt díszítve. 12. Egy tenyéryni és két ujjnyi egészen aranyozott kehely, aranyozott ezüst fonalakkal díszítve. 13. Egy tenyéryni és két ujjnyi kehely, az egész aranyozott, arany és ezüst szálakkal, továbbá drágakövekkel díszítve, különösen a közepén és a kupáján. 14. Egy tenyéryni és két ujjnyi egészen aranyozott és ezüst szálakkal kerített kehely, az alján, a láb fölött kis tornyocskákkal. 15. Egyszerű régi kehely, a közepén régimódra gerezdelt alma, a lábán pedig képek és sárgaréz van. 16. Egy tenyéryni és szintén két ujjnyi új és igen jó kehely. A lábán Szent Pál remete és Szent Antal apát képe van, borbély ollójával készítve. 17. Egy tenyéryni és két ujjnyi kehely ; az egész aranyozott, a közepén egy golyó vagy alma van és az egész igen szépen van díszítve, arany fonalakkal. 18. Egy tenyéryni és két ujjnyi aranyozott kehely ; a közepén az almán keresztül művészies vágásokkal két részre van osztva, a belsejében apró gömbökkel. 19. Egészen aranyozott kehely, szépen díszítve fonalakkal ; a közepén alma van, mely alatt apró tornyok vannak. 20. Egy tenyéryni és két ujjnyi aranyozott kehely : a közepén mintha vesszőkkel körülfont almák lennének, a lábán pedig lyukas diók. 21. Aranyozott kehely, a közepén különféle drágakövekkel díszített alma van, továbbá még aranyszálakkal is

van diszítve ; Csúthoz tartozott. 22. Zománczczal diszített kehely, ezzel a felirattal : *Qui non credit in me iam iudicatus est. Jo. 3.*

23. Egy tenyérnyi és két ujjnyi kehely farkasok, bikák, bölények és szarvasok képeivel diszítve. 24. A közepén és talpán sárgaréz-zel ékesített, aranyozott kehely. 25. Aranyozott kehely, a kupa alja és az alma arany szálakkal van diszítve, a talpa pedig átlyukgatva. 26. Egyszerűen aranyozott kehely, a kupa alján sárgarézből készült diszítés van, a talpán pedig felfelé emelkedő tornyocskák. 27. Aranyozott kehely, a lába 6 helyen gyöngyökkel van diszítve ; a közepén oszlopocskákkal van körülvéve, befelé pedig kis képek vannak. 28. Aranyozott kehely, a kupáján felirat van ; van rajta alma is, de az egész igen egyszerű, minden virág nélkül való. 29. Egy tenyérnyi aranyozott kehely, a közepén az alma felett 12 aranyozott golyócska van ; felirata : »*Jesus Maria*«. 30. Egy tenyérnyi egészen aranyozott kehely, a közepén rózsákból alakított alma, a láb alján pedig felirat van. 31. Egészen aranyozott kehely, a kupáján Szent Katalinra vonatkozó felirat, a lábán Krisztus feltámadásának, Remete Szent Pálnak és Szent Katalinnak képe van. 32. Egy tenyérnyi és két ujjnyi kehely, az egész aranyozva van, a kupájára rá van írva az »*Ave Maria*« egészen a »*benedicta tu*«-ig. Elég magas, de egyszerűen van aranyozva. 33. Egy tenyérnyi, egészen aranyozott kehely, az alján az Üdvözítőnek sárgarézből készült képével diszítve. 34. Egy tenyérnyi és egy ujjnyi aranyozott kehely, a kupáján aranyozott rózsák vannak, az alján pedig egy koronás, a szájában almát tartó kígyó. 35. Aranyozott kehely, fél farkas, egy csillag és a hold képe van rajta. 36. Aranyozott kehely, a lábán az ítéletet tartó Üdvözítő, a Boldogságos Szűz, több angyal és sok más kép van sárgarézből. 37. Egy kehely, a felső fele aranyozott, az alsó része sárgaréz-zel van diszítve. 38. Egészen aranyozott kehely, a közepén hasogatott, levelekkel és különféle drágakövekkel diszített alma van ; a lábán ez a felirat olvasható : *A D · 15 · · 12*. 39. Egészen aranyozott kehely, az alján három helyen fonáldiszítéssel ellátva és sárgaréz-zel ékesítve. 40. Régi, egészen aranyozott kehely, az alján a feltámadó Úrnak, a Boldogságos Szűznek a kis Jézussal és Keresztelő Szent Jánosnak a képe van. 41. Egy tenyérnyi kehely, egészen aranyozva, az alma felett hat rózsa van egyszerűen, ezüstből készítve. 42. Aranyozott kehely, a lába sárgarézből készült, az alján ezek a betűk vannak : *N. A. J.* 43. Egészen aranyozott kehely ; igen finom, többszörösen hasított gömböcskével diszített alma van rajta, a lába sárgaréz-zel van diszítve. 44. Ezek a kelyheken kívül van még 6, ilyen leírás nélkül és 11 patena ; mindez együttvéve kitesz 49 kelyhet és 50 patenát.

A kelyhek után a *keresztek* lajstroma következik. Ezeknek száma összesen 24. 1. Két tenyérnyi, gyöngyökkel és drágakövekkel diszített aranykereszt, melynek értéke 900 forint. 2. Aranyozott ezüst kereszt, a közepén kristály ereklyetartóval; a kerületén citheráló angyalok vannak, a felső részén pedig az Üdvözítő képe a bölcsőben, a mint a pásztorok imádják. 3. Három tenyérnyi hosszú aranyozott kereszt; az alján minden cifráság nélkül (sine ulla cifra) a megfeszített Krisztus, a Boldogságos Szűz és Szent János képe, a négy sarkán meg az evangelisták képe van sárgarézben. 4. Egészen aranyozott kereszt, két oldalt tornyocskák vannak rajta, a közepén hiányzik a kristály. 5. Két és féltenyérnyi kereszt, rajta a megfeszített Üdvözítő képe. 6. Három tenyérnyi kereszt, a közepén kristály van ereklyékkal. 7. Két tenyérnyi aranyozott kereszt, van benne kristály és a közepén meg a tetején négy oszlop. 8. Három tenyérnyi aranyozott kereszt, rajta van a Megfeszített képe és sárgarézben a négy evangelistáé. 9. Két tenyérnyi hosszú, egyszerű kereszt, arany és virágok nélkül. 10. Három tenyérnyi kereszt, az aljától egészen a tetejéig virágokkal diszítve; a Megfeszítettnek, a Boldogságos Szűznek és Szent János apostolnak képe van rajta. 11. Két tenyérnyi kereszt, finom művű virággal, rajta feszület. 12. Két tenyérnyi kereszt, az egész kiemelkedő ezüst virágokkal és különféle drágakövekkel diszítve. 13. Két tenyérnyi kereszt, a közepén két oszlop és kristály van, az alja pedig sárgarézzel van diszítve. 14. Kis, vékony, két tenyérnyi kereszt, rajta a megfeszített Üdvözítő képe. 15. Két tenyérnyi kereszt, két oszlop közt kristály van benne. 16. Kis ereklye, kristálylyal. 17. Egyszerű kereszt, rajta két oszlop közt feszület van és kristály. 18. A többinél nagyobb, öt tenyérnyi hosszú kereszt, az alján nyolcz oszlop van; olyan vastag, a mekkorát két kézzel át lehet fogni; tetején négy drágakő van, melyek közül kettő vörös berill. A feltámadt Krisztus és a Boldogságos Szűz képe van rajta. 19. Három tenyérnyi aranyozott kereszt, a megfeszített Üdvözítő képe van rajta. 20. Két tenyérnyi hosszú kereszt, a megfeszített Jézus, a Boldogságos Szűz és Szent János apostol képe van rajta. 21. Két tenyérnyi kereszt, a közepén ereklyetartó kristály van, a teteje pedig három tornyocskában emelkedik ki. 22. Egy tenyérnyi és négy ujjnyi kereszt, a közepében szegletes kristály van. 23. Pacificale módjára abroncsformán készült kereszt. 24. Az előbbihez hasonló kereszt, melynek tetején feszület és a Boldogságos Szűz meg Szent János evangalista képe van.

A keresztek után a szentségmutatókat, ámpolnákat, füstölőket és egyéb ezüst tárgyakat veszi sorra a lajstrom. Szentség-

mutató volt 12, csaknem mind aranyozva, igen nagy súlyúak és értékűek voltak. Ámpolna volt 13 pár, némelyek tenyérnyínel magasabbak és aranyozottak voltak. Füstölő 4 volt, az egyik igen nagy és súlyos. Szelencze vagy szentségtartó volt 5, ezek közül egyik-másik aranyozva. Erekljetartó volt 10, ezek közül kettő nagyobb. Ezüst tál, vagyis az istentisztelethez való mosdó 2 volt, az egyik nagyobb. Két tábla, az egyik setimfából, arannyal, ezüsttel, továbbá drágakövekkel és sok gyöngygel gazdagon díszítve, igen nagy értékű volt. A másik tábla tiszta ezüstből volt. Továbbá Szent Orsolya feje egészen a derekáig, aranyozott ezüstből.¹ Ezüst alma, a kápák függelékére. Két gyűrű és sok igazgyöngy egy füzérben.

Az ezüst egyházi szerek után az egyházi ruhák lajstroma következik.

Misemondó ruha (casula), a hozzávalókkal együtt összesen volt 48.

1. Veres bársony aranyos casula, rajta kereszt, gyöngyökkel és képekkel díszítve, melyek közt kiválik Szent Katalin képe. 2. Veres bársony aranyos casula, melynek hátán aranyos keresztje felett a Boldogságos Szűz képe van a kis Jézussal. 3. Sáfrányszínű aranyos casula, velencei keresztjén öt kép van, első sorban a Boldogságos Szűz a kis Jézussal. 4. Aranyos sárga casula, gyöngyös keresztjén öt kép van, az alján pedig gyöngyökkel díszített korona van egy fával. 5. Zöld bársony casula, gyöngyös kereszt van rajta, ezen pedig a megfeszített Krisztus, Mária Magdolna és két angyal képe van. 6. Skarlátszínű bársony casula, arany keresztjén feszület van. 7. Fekete atlasz casula, arany keresztjén egyszerű feszülettel. 8. Fehér aranyos kamuka casula, velencei keresztrel, mely hat képet foglal magában; ezek közt egyik fő kép a Boldogságos Szűz, a másik Ker. Szent Jánosé, a harmadik pedig Szent Péter apostolé. 9. Fehér bársony casula, veres és zöld színekkel tarkázva, keresztjén képek vannak; a fő kép az ítéletet tartó Krisztusé, továbbá Szent Péter és Pál apostoloké. 10. Fehér színű aranyos új kamuka casula, a keresztjén a Boldogságos Szűz és Keresztelő Szent János képe van, az alján pedig Szent István első vértanúé.² 11. Új sárga aranyos atlasz casula, a keresztjén hat képpel, az első Szűz Máriáé, az alsó részen levő pedig Szent Domonkos hitvallóé. 12. Aranyos veres casula, zöld színnel keverve, a keresztjén feszület és Mária Magdolna képe van. 13. Fekete veres és aranyos casula; a keresztjén feszület, az alján Mária Magdolna képe van övig. 14. Ara-

¹ Valószínűleg herma akar lenni.

² A lajstrom szerint »levite«.

nyos veres atlasz casula, egy kevésbé sárga és zöld színnel tarkázva ; hátán velencei kereszt van hat képpel, az egyik fő kép Szent Péter, a másik Szent Pál apostolé. 15. Aranyos, veres bársony casula, a hátán szép kereszt van hat képpel, melyek közül kiválik Szűz Máriáé, Szent László királyé és Szent Ilona királynéé.¹ 16. Veres, arany és fekete színeket mutató casula, a keresztjén a feszület képe, jobbról egy kehely ostyával, balról a nap képe.² 19. Zöld és sárga színekkel díszített aranyos veres atlasz casula, arany kereszt van rajta feszülettel és Mária Magdolna, meg Szent Péter apostol képével. 20. Veres kamuka casula, elég bőven aranyozva, a keresztjén Krisztus kínszenvedése sorrendjének képe van, az alján az imádkozó, a tetején a feltámadt Krisztus képe. 21. Tiszta sárga bársony casula, a keresztjén a Boldogságos Szűz, Szent István, Szent László, Szent Orsolya és Szent Apollónia képei vannak. 22. Sárga, nagyjából aranyos casula, a keresztjén Szent István, Szent László és Szent Imre meg két angyal képe van. 23. Veres bársony casula, egyszerűen, öt képpel díszítve, köztük van a Boldogságos Szűzé és Szent Dorottyaé. 24. Fekete kamuka vagy atlasz casula, egyszerű veres kereszttel. 25. Elég aranyos veres atlasz casula ; keresztje egyszerűen arany fonalakból készült. 26. Egészen aranyszínű casula, melynek hátán végig gyöngyökkel díszített sárga kereszt van. 27. Aranyos veres bársony casula ; velencei keresztjén feszület és két angyal, továbbá egy pelikán³ van, a mint feszékben fiait táplálja. 28. Veres bársony casula, aranyos közönséges kereszttel, melyen a dicsőséges Szűz képe van hat szűz képével. 29. Veres atlasz casula, gyöngyökkel bőven díszített sárga kereszttel. 30. Zölddel és fehérrel tarkázott, veres atlasz casula, közönséges keresztjén feszület, meg Szent Péter és Pál apostolok képe van. 31. Hamuszínű aranyos régi casula, keresztje aranypártából készült. 32. Aranyos zöld bársony casula, egyszerű keresztje aranypártából van. 33. Zöld bársony casula, keresztje Szent István, Szent-László és Szent Imre királyok képével van díszítve.⁴ 34. Veres kamuka casula, keresztjén Krisztus születésének, a királyok imáadásának és a körülmetéltetésnek képe van. 35. Skarlát bársony casula, keresztjén a megfeszített Krisztus és Szent Katalin képe van. 36. Aranyos veres bársony casula, velencei kereszttel, melyen a szent királyoknak, Istvánnak, Lászlónak és Imrének képei vannak. 37. Veres bársony casula, aranypártá-

¹ A szövegben »regine« van, de talán a császárné volt, Nagy Konstantin anyja.

² A 17. és 18. számot kihagyta a másoló.

³ Auis *publicani*, pullos in nido viuificantis (sc. imago).

⁴ Imaginibus *regum* Stephani, Ladislai atque Emerici decorata.

ból készült kereszttel. 38. Veres és zöld színeket mutató régi casula, melynek hátán egyszerű veres bársonyból készült kereszt van. 39. Veres és fehér színeket mutató, irdos-birdos¹ casula egyszerű kereszttel. 40. Veres atlasz casula, a hátán egyszerű keresztten hat kép van. 41. Különböző színű atlasz casula, egyszerű kereszt van rajta öt képpel. 42. Régi sárga bársony casula, keresztje aranypártából van. 43. Régi sárga casula, egy kevésbé aranyozva, keresztjei aranypártából készültek. 44. Veres atlasz casula, a hátán nagy kereszt van, benne az Üdvözítő gyöngyökkel ékesített képe, továbbá a Boldogságos Szűz mennybe felvitele, történetileg ábrázolva, azonfelül a patronus címere. 45. Aranyos veres rácz kamuka casula, a keresztjében van az Atya, a megfeszített Jézus és a Galamb képe, továbbá Szent Ferenczé, a mint a sebeket kapja. 46. Skarlát bársony casula, a keresztjén a feltámadt Krisztus képe van, a mint tanítványainak oldalát mutatja. 47. Különböző, t. i. fekete, veres és sáfrány színű casula, keresztje veres atlaszból van; az egész kereszt ezüst gömböcskékkel és lebegőkkel van díszítve. 48. Veres atlasz casula, egyszerű bársony kereszttel. 49. Hasonlóképen atlasz casula, közönséges, egyszerű kereszttel.

Az egyházi ruhák közül a casulák után a *humeralek* (vállkendő) következnek a lajstromban. Humerale összesen volt 7.

1. Gyöngyös humerale, a Boldogságos Szűz képével, négy drágakövel és egy aranygyűrűvel van ékesítve. 2. Úgy látszik női ékességből, násfából készült humerale hét szalaggal, három nagyobb és négy kisebbel. 3. Gyöngyökkel, továbbá a Boldogságos Szűz, Szent Borbála és Szent Julianna képeivel díszített humerale. 4. Hasonlóképen gyöngyökkel díszített humerale Mária nevével jelölve.

Volt még másik három humerale is kevés gyöngygyel díszítve képek nélkül.

A dalmaticákat is sorra veszi a lajstrom.

Dalmatica volt 12 pár. 1. Új fehér kamuka dalmatica, az egész arannyal és selyemmel díszítve. 2. Veres bársony dalmatica a szélén sárga virágokkal szőtt aranyos bársonnyal díszítve. 3. Új veres kamuka dalmatica. 4. Fehér kamuka dalmatica, mindkét oldalról egy kissé veres kamukával díszítve. 5. Különböző színű aranyos. 6. Egész fehér. 7. Egész sárga. 8. Veres kamuka, az egyiknek hátán gyöngyökből készült galamb van, a másikén pedig szintén gyöngyökből egy kereszt öt kövel. 9. Arany színű bársony. 10. Hasonlóképen arany színű atlasz, sárga selyem

¹ Csikos. L. Magyar Nyelvőr XXIX. évf. 226. l.

virágokkal diszítve. 11. Zöld selyem kamuka, a hátán arany csillag van. 12. Régi művű, aranyos, sárga.

Az átadott egyházi ruhák közt voltak *kápák* (cappa) is. Cappa összesen volt 24.

1. Aranyos fehér kamuka. 2. Veres és zöld színű, arannyal és ezüsttel szőtt bársony. 3. Aranyos, veres bársony. 4. Sáfrányszínű, aranyos kamuka. 5. Veres színű bársony, tündöklő.¹ 6. Veres bársony, arany pártával diszítve. 7. Egyszerű sárga bársony. 8. Veres bársony. 9. Veres bársony aranypártával. 10. Skarlátszínű kamuka. 11. Fehér kamuka. 12. Zöld kamuka. 13. Egyszerű, zöld kamuka. 14. Veres atlasz. 15 és 16. Zöld kamuka. 17. Van négy veres színű, fehérrel keverve: irdos-birdos. 21. Régi, aranyos, sárga. 22. Egyszerű, régi, sárga. 23. és 24. Veres kamuka.

A cappakhoz *függelékek* (pendulè) is voltak. 1. Gyöngyökkel diszített, veres; rajta volt a Boldogságos Szűz képe a Gyermekkel, ki a kezében ezüst olvasót tartott, melyben a nagyobb szemek aranyozva voltak. Ezen a függeléken még kilencz drágakő is volt.

Volt még négy gyöngyös függelék négy aranyozott ezüst almával.

Az egyházi ruhák közt szerepelnek az *oltárdíszek* is. Összesen volt 23.

1. Kevert színű veres atlasz, aranyozva. 2. és 3. Veres, egész végig bőven átszöve arannyal. 4. Ötös sorban aranyozott. 5. Zöld bársony. 6. Kevert színű veres, irdos-birdos. 7. Kétszínű (veres és zöld) kamuka. 8. Veres bársony, arany virágokkal diszítve. 9. és 10. Hasonlók az előbbihez. 11., 12. és 13. Aranyos bársony az összes hozzátartozókkal. 14. Régi fekete bakacsin.² 15. Veres atlasz, irdos-birdos. 16. Veres bársony. 17. Aranyos kamuka veres színnel keverve. 18. Hamu színű bársony. 19. Zöld atlasz. 20. Veres és sárga színű. 21. Arany fonállal vegyített selyem. 22. Veres és sáfrány színű. 23. Zöld atlasz.

Továbbá volt egy *könyvespolcztakaró* különféle színű atlaszból.

Sapkák száma 15.

Volt három láda, kettőben az ezüst dolgok voltak, a harmadikban pedig a kolostorok kiváltságlevellei.

Ez a sok egyházi drágaság, melyeknek egy része, mint a leírás mutatja, valóságos remekmű volt, elveszett örökre. Lehet, hogy később egyetmást visszakaptak belőle s ezek is bekerültek

¹ tindeklew.

² bachacin.

a később oly sokat emlegetett »lepglavai kincsek« közé; de erre adat nincs.

A kolostor ingóságaihoz sorolhatjuk könyvtárát is, melyre szintén több adat van. Hogy könyvtárak gazdag volt, azt előre is feltehetjük; a contemplatív rendek ugyanis mindig híres könyvmásolók voltak. A szent-lőrinczi kolostor könyvtáráról Gyöngyösi is több helyen megemlékezik. Így Mihály doctorról mondja, hogy halála a kolostor könyvtárának nagy kárára volt, mert innen sok könyvet vitt magával és ezek most ott vesztek. Directoriumában is említi, hogy jó szövegű könyveket kell tartani mindenütt, de különösen Szent-Lőrinczen, hogy ezek alapúl szolgáljanak a későbbi másolásoknak.

Hadnagy Bálint is hivatkozik a szent-lőrinczi könyvtárra egyik művében. Közöl egy imát »*Oracio beati Augustini eximii doctoris ad honorem virginis Marie*« czímen. Erről az imáról mondja, hogy némelyek szerint egy pécsi püspök, igen híres újabkori költő írta; ez azonban nem igaz, mert ő talált a könyvtárakban (pedig ekkor szent-lőrinczi prédikátor volt) egy könyvet, melyben már le volt írva ez az ima, pedig száz évvel előbb írták, mint az a püspök¹ született; ennek alapján ő is a régi jelölést fogadja el, és Sz. Ágostonnak tulajdonítja.²

Tudományos munkálkodásaikban volt egyéb forrásuk is; úgy látszik, hogy Mátyás király korában használták a *Corvina-könyvtár* is. Maradt egy orvosi encyklopaedia, mely valaha Mátyás király híres könyvtárában volt s ebben van egy recept, melynek záradéka: »*Ez mind kipróbáltatott Szent Pál remetéi által.*« Tehát használták ezt a könyvet pálosok is, sőt bejegyzéseket is tettek. Az ugyan kérdés lehetne, hogy melyik pálos kolostor volt ez, de ha tekintetbe vesszük, hogy itt Szent-Lőrinczen éltek a rend tudósai és hogy mennyire szerette ezt a helyet a király, rámondhatjuk egész bátran, hogy a szent-lőrinczi pálosok kezén fordult meg ez is, sőt mint *Schönherr Gyula* véli, az ő birtokukba is került.³

Hova lett a kolostor könyvtára, megfelel rá Gyöngyösi ott, a hol a kolostor pusztulásáról beszél; ott mondja, hogy ezer forint ára könyv égett el a kolostorban, mikor a törökök felgyújtották.

ZÁKONYI MIHÁLY.

¹ Fraknói szerint Janus Pannonius.

² *Fraknói*: Hadnagy Bálint munkái. (Magyar Könyvszemle 1901. évf. 113—125.)

³ *Schönherr Gyula*: A római Casanate-könyvtár Korvin-kódexe. (Magyar Könyvszemle 1904. évf. 435—469.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A HITEL ÁLLAPOTA KASSÁN A XVII. SZÁZADBAN.

A középkori hűbéri jobbágygazdálkodás a hitelt könnyen tudta nélkülözni. A hol azonban az ipar és kereskedés nagyobb fejlődésnek indúlt, pl. az olasz városokban már bankárok és bankházak keletkeztek a XII. század óta. Genuában 1148-ban, Velenczében 1156-ban, az újkor elején pedig Nyugat-Európában mindenütt a nagyobb arányú tőketermelés alakul ki s vele együtt fejlődik a hitel és a bankárság. pl. 1609-ben az amsterdami, 1619-ben a hamburgi girobank, 1635-ben a rotterdami bank stb. Nálunk az első bank a Fáy András takarékpénztára volt (1840.) De azért a hitelt a korábbi századok sem tudták nélkülözni.

Azonban rendszeres hiteltörvények és pénzintézetek hiányában a kölcsöntőke igen nehézkes mozgású volt. Akadtak ugyan egyesek, a kik ingatlanra és ingóságra kölcsönözgetni kezdtek nálunk is, vagyis, a mint egy Kassa városi jegyzőkönyvi följegyzés mondja, »pénzzel kereskedtek«, azonban a bizonytalanság könnyen uzsorára ragadta ezeket is, vagy legalább az adósok természetes ellenszenve könnyen bajba keverte őket. Hogy egy jómódú embernek is mennyire égre-földre kellett igérnie mindent s lekötnie mindenét, mutatja Szabó Miklósnak Kassán, 1599 június 18-ikán kelt alábbi, Thury István tanútól is aláírt adóslevele :

Kassán lakó Szabó Miklós adósa Ujjfaluban lakó nemes Pécsy Mártonnak 1078 magyar forinttal, 1 frtot 100 magyar pénzre számítva, mit most karácsonykor fizet meg s köti magát, hogy semmi menedékel nem él ellene, se nemességgel, se a város szabadságával s leköti itteni házát, hóstáti majorját, szántóföldjét és szőlőjét, kassait és szántait ; ezeket Pécsy Márton mindaddig bírhasza, míg a pénzt le nem teszi és se ő felsége mandátuma vagy szabadságadása ne használjon. Zálogba hagy 20 lengyel gira ezüst marhát, 9 arany gyűrűt, 1 kis arany lánczot, mik 23 aranyat nyomnak, 1 vég fekete faylondist, egy zöld rókaháttal bélelt felső ruhát, egy szederjes gránát -mentét, 2 aranyos ezüstös pallost. (1599. év, 4803. okl. szám.)

De vannak kevésbbé szigorú kölcsönök is. Kassai Szabó Benedekné 50 frtot vett kölcsön Burján Istvántól, a mit örömet adott és Szabóné igéri, hogy nagy emberséggel kielégíti minél hamarább. (1599. év.)

Rendes szokás, hogy az adós a kölcsön fejében házát zálogba adja a kölcsönzőnek s a ház használata vagy jövedelme szolgál kamatúl. 1653. márczius 6-ikán Judith asszony engedélyt kér, hogy szegény lévén, mészáros-utczaí kis házát zálogba vetné Nagy Andrásnak 28 frtért. Építő uraimék eligazítják dolgát.

Cassay Szabó András Egry István papnak zálogosítja el házát.

Néha csak házrészt vetnek zálogba : 1646-ban Mészáros Pálné a Lakatos-utczában lévő házának alsó részében lakatos-műhelyét pinczéjével együtt Tóássó Lakatos Györgynek két esztendőre 30 frtban zálogba veti, mely összeget néminemű szükségének eltávoztatására vette föl. (7432. okl.)

Szokásos volt egyéb ingatlant, pl. szőlőt is zálogba vetni, néha a zálogot a hitelező újra elzálogosította : Zavareczky János atyja Csizmadia Mátyásnak zálogba vetette 200 frton a rátskai hegyen lévő szőlőjét. Csizmadia pedig ismét Gál Györgynek vetette zálogba 110 frton. Ki akarja váltani a fia, kéri a leveleket, melyek a tanásházon vannak. (Városi jkönyv. 1653 márc. 13-ikáról.)

Földet is zálogba adnak és a földhozadék a kamat. Thukodi Kata szőlőjét Debreczeni János kassai lakosnak 250 frtért zálogba adja 12 évre. Addig használja mint sajátját s ha meg nem adja, azután is. (1616. év. 5646.)

Zálogba adnak ingóságokat, különösen ékszereket. Ily elzálogosításról szól ez elismervény : Én Tokajban lakozó Garay Ferencz, adom tudtára az kiknek illik az én levelemnek rendiben, hogy az minemű párta övet és hét arany gyűrüt az én bátyám, Garay István zálogban vetett volt az nemes Kassa városának száznolcz frt és 57 denáron, azt az pénzt letevén, kezemhez percipiáltam épen, melyről quietálom az nemes várost pecsétemmel megerősített levelemmel. Datum Cassoviae 1631. dec. 26. jan. Franciscus Garay. (Kassa város levéltárában, 1631. év 6354. sz. a.)

1697. dec. 14-ikéről a Tilalmazások könyve tartalmaz ily ékszer-elzálogosítást. Nemzetes Vitalis Iászló uram teljes hatalmat ad méltóságos adminisztrátorné, Fisser Mihályné asszonyomnak, hogy a két arany lánczocskát, a melyek 12 aranyat nyomnak s a melyeket zálogba vetett : mivel sem ki nem váltotta, sem más zálogot nem adott érte, bárkinek eladhassa.

De a gyakori zálogok mellett néha rendes kamatszedés is előfordúl pl. egy 1673. nov. 14-iki városi jegyzőkönyvi feljegyzés szerint interesre adtak kölcsönt. Így vesz fel a város is kölcsönt : A város id. Hoffmann György özvegyétől, Izkárossy Farkas Sófiától 1200

ezüst tallért, 1200 arany tallért vett fel, oly kikötéssel, hogy 100 frtra 6 frtot fizessen esztendőről-esztendőre interest. (1625. szept. 29.)

Megjegyzések ez oklevelen : 1625 dec. 20. fizettünk 110 frt interest, 1626. febr. 14. fizettünk 150 frt interest, 1627. jan. 18. 200 ezüst tallért megadtunk. Interest 1627. április 8-ikán 42 frt. 1628. ápr. 8-ig az ezüst tallérokat mind megadták és az arany frtról új levelet adtak. (6092. sz.)

Hoffmannéktól később is (1628.) van kölcsöne a városnak. A város Hoffmann Györgynétől még életében 6000 frtot vett kölcsön kamatra. Thököly István 1628-ban azt írja, hogy e pénz az ő gyermekét is illeti, hogy e pénzt eltiltja s híre nélkül sem abból, sem kamatjából senkinek semmit ne adjanak. (6228. okl.)

Hoffmann Ádám Gálszécsről pénze megadását kéri és azt írja, hogy inkább most adják meg polturákban, mint később aranyban, mert birtokot akar vásárolni. A város 600 frtot ad neki, a többit is megadja, bár fogyatkozott állapotban van ; de kerit valahonnan. Nemsokára anyja is kéri, mert fia nyomorult beteg állapottal s nagy szükségben van.

Általában a város többször vett fel kölcsönt kamatra. Úgy látszik, hogy a szokásos kamat a 6% volt, de előfordul nagyobb % is.

1690. ápr. 20-ikán gróf uraimék kölcsönt vettek fel interesre.

1690. decz. 3-ikán a bortisztek a káptalantól 2000 frtot vettek fel kölcsön interesre, ú. m. sex per centum.

1699. decz. 30-ikán a generális uramtól kölcsönvett pénzért interest fizet a város és pedig 300 tallér után két esztendőre 126 frtot számitanak.

A város a kölcsönvett összeget nem tudja mindig könnyen megfizetni. 1653. márcz. 13-ikán előterjesztik a tanácsülésen, hogy a mi 100 tallért Tóth Pál kölcsön adott a városnak, kéri. De nincs most mód benne, hogy megadják.

A város is ad kölcsönöket : Nyereggyártó Benedek 25 frtot vett fel a várostól kölcsön. Három kezes írta alá. (1603. év, 5028. sz.)

Palothay Bálint jószágára fölvesz a várostól 100 frtot egy évrre (1617. év, 5707).

Kalmár János Lednett Kristóf részére a várostól 50 frtot vett kölcsön, hogy Argentínába (?) medicinát menjen tanulni. (1616. év, 5661.)

Előfordulnak készfizető kezesek is. Kokus Lukács kassai lakos Posta Boldizsártól 127 magyar frtot vett kölcsön. Lakatgyártó István a kezes, ki igéri, hogyha Kokus nem fizet, ő fizet. (1603. év, 5030.)

Az adósságot szigoruan behajtják : Zabó Miklós Szebeney Pálnak adósa maradt 333 frt 90 pénzzel ; de mivel készpénze nem volt, a Zabó Miklóstól maradt jókból fizették ki a város törvénye szerint, lefoglalva részére mindenféle holmit és birtokot. (1610. év, 5347.)

Pozsonyban, mint az országgyűlés és a hatóságok székhelyén, gyakran megfordultak kassai kiküldöttek. Ezek ott gyakran vettek fel kölcsönöket költségeikre a város számlájára.

1661. május 23-ikán Feja András uram publicálta Pozsonyban lakozó egy emberséges »Gerbely« (timár) ember levelét, melyben kívánja, hogy az minemű pénzt adott volna kölcsön, azt küldené meg a n. város. — Meg kell valahonnan szerezni.

Egry János Ványai Mihálynének 4 frtot adott kölcsön. Soprony uram Ványainének adósa lévén, magára vallotta, de most nem akarja megadni. A város előbb Ványainét aztán Soprony uramat fogja felszólítani. (Városi jkönyv 1653. márcz. 13-ikáról.)

E korban külföldön is csak egy-két bank volt még. Magánosok, kereskedők, aranyművesek, olaszok, zsidók foglalkoztak kölcsönzéssel. A kassai jegyzőkönyv 1688. febr. 29-iki följegyzéssel egy ily németről emlékezik meg: Nigrellihez üzen a tanács, hogy Majer Pál házában lakó, pénzzel kereskedő német a rávetett portiót megadhatja, mivel itten kereskedik. — Önagysága üzente, hogy csak vegyék meg executióval exactor uraimék a portiót.

De akadtak többen is ily kölcsönzők, kik gyakran nagy kamatokat szedtek. Ezeket a városi tanács üldözőbe vette: 1660. január 29-ikén a senatus arról tanácskozott, hogy némely usurások istentelenséget követnek, kevés pénzeket kiadván, felette nagy usurát vesznek és a zálogokat is oda vesztik. Azért a kiken ezután elérik az olyan dolgot, hogy többet vesznek usurát, mint az ország törvénye enged, irremissabiliter (visszavonhatatlan) büntetessenek via juris meg (törvény útján), ha ugyan nem akarnának megszűnni, serio animadversiót (gondos vigyázást) kell viselni azokra.

1660. decz. 16-ikán is előfordult egy ily uszorás eset: Dobóczi István mondja, hogy Sebetko Menyhért adott neki 60 frtot és 2 hordó bort in fl 40, tett összesen 100 frtot. Abból adott neki vissza 1 hordó bort és fl 20-at. Maradt tehát 60 frt. Holott most 40 frt usurát kíván, a mi lelkiismereti ellen volna.

Sebetkó Menyhért azt állítja, hogy az egy hordó kassai bort usurának ígérte s adta és holmi portékát, szablyát és gyöngyöt adott.

Mínthogy az ország törvénye efféle módnélkül való usurát felette ellenzi, a nemes tanács pedig nyilván látja, hogy felettébb való interessel élt a dologban. Mínthogy a capitalis summája 100 frt. De felvén már készpénzül 20 fl. azonkívül interest is vett föl, marad 80 fl., mely 80 frtokat megítéli a nemes tanács. De semmi interest nem itél többé. Admoneáltatván Sebetkó, hogy ezután olyan istentelen interest ne éljen, mert egyáltalán törvény szerint procedál ellene az nemes fiscus.

Nagyon szigoruan lépett föl a város ily uszorásokkal szemben 1636. nov. 20-ikán, midőn a fiscus prókátora panaszt tett Szakmári

István deákra, hogy se concivis, se senki, nem tudja, honnan jött s hova megyen, itt lakik városunkban, soha semmit nem szolgálván, se senki szolgája, más emberek véres veritékéből eluzsoráskodva más emberek pénzével, oly hallhatatlan (így) uzsorákat vévén a mi embereinken, hogy istennek is ellene vagyon s e mellett Rákosnéval, kinél lakik, dorbézol sok hasonló társával éjjel-nappal, sőt conciviseink is hozzá szoktak.

Rákosnét a bíró uram fogassa meg, az ifjú legényt intsék meg, hogy a szállás és a mivel vádolják, ezek nélkül legyen el, gond leszen rá és többé nem intik.

Meg is vizsgálják a dolgot. Az egyik tanú vallja, hogy Rákosné is uzsoráskodott, 100 frt ára marhát adott neki zálogba 20 frtéért. A 20 frtot megadta s a fölött 5 frt. 24 uzsorát, a holmik közül egy pártát övet 1 év óta nem kapott vissza. Mások is mondják, hogy a zálogtárgyakat nem akarta visszaadni, hogy urát kizárta a lakásból s a deákkal mulatott, máskor mással s kerítő is volt.

Decz 12-ikén Rákosnét és Szakmáry Istvánt fejvesztésre ítélik.

Kegyes alapítványokat pénzüntézetek hiányában a város kezébe is szokták elhelyezni, kamat fizetési kötelezettséggel: 1694. április 22-ikén terjesztik a tanács elé, hogy méltóságos gróf Barkóczy Ferencz offerált a városnak 12 száz magyar frtot, mely kegyes alapítványúl fog tartatni a város kezénél örökösön, csak az egy interestet az barátok számára adják meg.

1700. jan. 4-ikén pedig azt tárgyalják, hogy Capranyi Domokos 600 frtja után a város a 6 perczentet ökegyelme ájtatos szándéka szerint mindaddig fizetni tartozik a pater franciskánusoknak, míg meg nem adja.

KEREKES GYÖRGY.

ADATOK BETHLEN PÉTER KÜLFÖLDI ISKOLÁZTATÁSÁHOZ.

A *Századok* f. é. 441—46. ll. jelzett czím alatt közölt dolgozatomhoz — tárgyi és személyi vonatkozásainál fogva — becses adalékul tekinthető az alábbi instructio, melyet Bethlen Gábor a külföldi egyetemekre készülő ifjú Bethlen Péter nevelőjének, *Tótvárad*i Kornis Mihálynak adott. Az utasítás azonban, melyet ifj. *Biás István* levéltárnok t. barátom talált meg a gr. Teleki nemzetség marosvásárhelyi levéltárában és onnan szíves volt számomra lemásolni, — hibás dátummal van ellátva. Keletkezésének ideje ugyanis kétségkívül 1625 első néhány hónapja, vagy legfeljebb 1624 vége, mert Bethlen Péter 1625 márcziusában indúlt el Gyulafehérvárról. Viszont nem tehető

fel, hogy Bethlen Pétert már 1619-ben, tehát alig 8—9 éves korában akarták külföldre küldeni s így az eredeti utasításban olvasható 1619-es évjelzést másolási hibának tartom.

I. *Instructio*

pro Germanica expeditione *Michaeli Kornjys* ab illustrissimo domino Gabriele Bethlen dei gratia principe Transilvaniae etc. praescripta 12. Martj. Anni 1619. Varadini.

1. Mindeneknek előtte erre legyen szorgalmatos gondgya, hogy az gyermeket estve imádság nélkül le ne hadgya fekünni, reggel ismét annélkül egyéb dolgához ne hadgya fogni.

2. Az hitván személyektől oltalmazni mindeneknek előtte igyekezzék ugy a mint az maga szeme fényét, sőt annak alkalmatosságától is, a szerint.

3. Mi hozzánk minden helyeken való járásokban és lakásokban tisztességes jó emlékezetivel az üdönök és az személyeknek kívánsága szerint hűségét megtartsa, az gyermeket is méltó becsülettel mint urat illesse és az után a mestereknek méltó és illendő becsületeket megadván, minden hasznos, tisztességes és üdvességes hazánknak, mi nekünk és a gyermekeknek hasznára nézendő dolgokban, nekik engedelmes legyen.

4. Az gyümölcsöknek is ételétől igen oltalmazza őket.

5. Hogy az peregrinatiookban városokban és mezőkben való járásokban, épületeknek és minden látásra méltó dolgoknak megtudakozásában, az mesterek hire nélkül és jelenlétek nélkül, az holott kívántatik, tudatlanul ne hordozza.

6. Hogy specialiter papista városban mesterek hire és akarata nélkül, templomokat, collegiumokat temerario ne látogasson, paterekkel insidioso és titkon ne tractáljon, ne is jelengesse kikkel jár és micsoda vallásu emberekkel.

7. Az tanulásnak óráin és napjain az gyermeket beszéddel házában ne tartsa, utcán hol széllal haszontalan helyeken ne sétáltassa, hanem magát megbecsülvén, maga viselésével az gyermekeknek mindenben jó példát igyekezik adni minden szép intó beszédivel, hogy idejét s nekünk ilven nagy kegyelmességünkéből való költségünket, haszontalanul ne kellessék elkölteni, mely neki holtig való gyalázatjára esnék haza jüveteli után is.

8. Minthogy néha rut comediák és spectaculumok szoktak lenni, azoknak nézésétől is oltalmazza.

9. Az aérnek és éteknek változása holott meg léssen, quod satis est engedgyen az gyermeknek alunni.

10. Étél előtt és vacsora után is, nyárban egy-egy keveset hadgyon az gyermeknek mulatni.

11. Mivel minden holnapoknak az kezdetin a mint értjük igen szép gratiarum actiones solenniter szoktanak lenni, arra mindenkor felvigye, hogy az gyermek az isteni félelmet, inkább inkább imbibálja.

12. Az fejedelem udvarában is minden héten egyezer egyezer, ugy mint vasárnapokon felvigye, de mindenkor az praeceptoroknak jelen lételevel.

13. Holott fogják sok iffiak magokat melléje adni és ha ebédre vagy vacsorára affélék elhunnák is, de a consortio pravorum, igyekezzék mint életét oltalmazni.

14. Mind az utban s mind ott fenn, ágyára ugy viseljen gondot, hogy valami rossz nyavalyabeli embernek ágyában ne találják fektetni.

15. Az gyermekkel se maga, se egyebeket magyarul beszélteni ne hadgyon, hanem deákul és ha az nimet nyelvben bele kaphatna, nimetül.

G. Bethlen, m. p.* Ettől kezdve B. G. sajátkezű írása.

Ha ez mi neki adott instructiónk szerént fog szolgálni, Isten meghozván s addig meg nem halunk, mi is kegyelmességünket mutatjuk hozzája, valami jószágocskával meglátogatjuk, ha pedig mi meghalunk Bethlen István adgyon hunyadi jószágból négy vagy öt ház jobbágyot neki, s az városban egy házat csináltasson és abban nemesítse is meg, m. p.

(P. H.)

Kivül, XVIII. évsz. írással: Bethlen Gábor instructiója Kornysis Mihálynak, mikor Bethlen Péterrel elküldette peregrinatioira.

(Eredetije a széki gróf Teleki-nemzetség maros-vásárhelyi levéltárában ; gróf Földvári-osztály : 1619. évi oklevelek.)

DR. LUKINICH IMRE.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyar Nemes Családok. I. kötet. Aágh—Bazzendorf. Irta: Kem-pelen Béla. Budapest, 1911. Grill Károly könyvkiadóvállalata (IV., Veres Pálné-utca 3.). 8-r. VIII+504 l. Ára: 20 korona.

Már régóta általános az óhaj, hogy a könyvpiaczon már csak nagy ritkán szereplő Nagy Iván-féle *Magyarország Családai* cz. munka egy tökéletesebbel, megbízhatóbbal pótoltsék.

Ez az óhaj mind a nagyközönség, mind a szakkörök részéről annál inkább indokolt, mert ezen, 1868-ban lezárt munka sem a nagyközönséget, sem pedig a komoly kutatókat ki nem elégítheti. Nagy Ivánnak ezen — egyébként alapvető munkája — rendkívül hézagos, hibás, sőt bizonyos esetekben tudatosan tév-útra vezető. Hogy egyebet ne említsek, a VIII. kötet 66—67. lapjain közölt cikk: »Felsőgyőri Nagy«, elejétől végig koholt, hamisított iratokon alapszik. A benne említett, s Regensburgban, 1594. aug. 30-án kelt, címeres nemeslevél eredetije a valóságban sohasem létezett, s annak későbbkori átirata¹ teljességgel újabbkori, kétségtelen hamisítvány.

De ettől és az ilyenektől eltekintve, az újabb kutatások bőséges anyaga, az egyes vármegyei, városi stb. levéltárakban feldolgozatlanul heverő, de kínálkozó anyag, ma már tényleg lehetővé tennék egy nagyszabású, kellő kritikával feldolgozott mű kiadását.

Vállalkozásban nem is volt hiány.

Illetékes köröknek még ma is élénk emlékezetében van az a vállalkozás, a melybe egynéhány vármegyei levéltárnok egy tekintélyes budapesti könyvkiadó czéget egy nemességi lexikon kiadásába bele akart vinni. Maga a terv nem is lett volna rossz; egy felelős főszerkesztő vezetése alatt 15—20 buzgó, szakértő munkatárs lelkiismeretes munkájával lehetett is volna eredményt elérni. De e tervnek egyes — nagyon is negyedrangú — munka-

¹ Ld. *Magyar Könyvszemle*, 1908. évf. 77. l.

társ hajmeresztő tiszteletdíj-igénye mellett, de más okoknál fogva is, dugába kellett dőlnie.

A vármegyei levéltárnokok, két vagy három csoportba oszolva ma is törekednek ezen terv megvalósítására. Csakhogy ez a megvalósítás is csak úgy képzelhető el, és csak úgy lehetne eredményteljes, megbízható, ha egy felsőbb, központi, szakszerű vezetés alatt, — a hasznavehetetlen erők kirekesztése után — indulna meg. Ezeknek általánosságban való előrebocsátása után, áttérek immár magára az ismertetendő munkára.

Magának a könyvkiadó vállalatnak mindenképen elismerést szavazok jóra törekvő vállalkozásáért. A szerzővel szemben azonban egészen más az álláspontom. Az idevágó szakirodalomban eddig neve, valamire való működése nincsen; képességei irányában pedig aggodalmaim vannak. A legnagyobb hibába azonban akkor esett, a mikor ezen nagy és nem is megvetendő munkára *egyedül* vállalkozott; vagy, ha nem egyedül, akkor olyan titkos munkatársakkal, a kiknek tudása az övét is talán csak nagyon kevéssel múlja fölül.

Mert ezt a nagy munkát ma, egyedül, tisztességesen nem lehet elkészíteni. Ehhez szakavatott, céltudatos, ügyes munkafelosztás mellett több szakerőre van szükség.

Rövidke, semmitmondó előszava után *Rövidítések* cím alatt adja gyér és amúgy is jól ismert forrásait, értsd a már nyomtatásban úgysis meglevő forrásmunkákat.

E rovatot az *Egyéb forrásmunkák* című követi, négy forrás elősorolásával. De megjegyzem, hogy a Budapesti Közlöny nem is szabad és lehet *forrásmunkának* nevezni.

Átvizsgálva a *Rövidítések* cím alá temetett forrásait, mindenki azonnal megállapíthatja, hogy

1. a m. kir. Orsz. Levéltár,
2. a M. Nemzeti Múzeum,
3. a vármegyei levéltárak,
4. a hiteles helyi levéltárak,

5. a főúri és nemesi családi magánlevéltárak kincsebányáit nem ismeri, azokat nem kutatta át, és nem dolgozta föl.

Azaz, az Orsz. Levéltár helytartótanácsi levéltárából kapott ugyan valamelyik levéltári tisztviselőtől adatokat, de ezek inkább csak armális kivonatok; az ezen címeres nemeslevelek mellett, vagy ezekkel kapcsolatosan elfekvő nemesi iratokban az illető családok leszármazására stb. nézve található gazdag anyag földolgozást nem nyert.

De tovább menve, hogy a szerző nincsen tisztában a feldolgozandó anyaggal sem, mutatja az, hogy középkori adata

vajmi kevés van; s a mi van, az sem a saját kutatásának, fараdozásának az eredménye.

Igy nem ismeri, vagy legalább is nem idézi *Csánki Dezső*: »Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában« cz. műve I., II. és III. kötetét, továbbá ugyancsak *Csánkinak*: »A Magyar királyi Orsz. Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója« című munkáját, a mi által a középkori beces anyag, a birtokos és címeres nemes családok adatainak *ezrei* általa fel dolgoztatlanok maradnak.

Azaz, hogy mégsem egészen! Mert pld. *Abeli* alatt *János*, tolnamegyei alispánnak, 1410. évi címeres pecsétjét idézi OL. DL. 9701. és 9702. jelzet alatt. A (szentléleki) *Akáczi* családnál Miklósnak 1507. és 1512. évi pecsétjét DL. 25469. és 25545. jelzet alatt idézi. *Apaggi János* 1500. évi címeres pecsétjét pedig DL. 20966. jelzet alatt stb.

Pedig ezekre nézve az Orsz. Levéltárban egy pillanatig sem kutatott. Honnan tudja tehát ezen pontos adatokat? Csánki Dezsőnek föntidézett pecsétmutatójából. De azt, hogy e munkát idézze, már fölöslegesnek tartja. Miért? Csak azért, hogy tudományával, — helyesen szólva idegen pávatollakkal — kérkedjék.

Ezt az eljárását pedig *plagium*-nak szokták nevezni.

Annak bizonyítására, hogy *Csánki* előbbidézett nagy munkája mellőzésével mennyi középkori adatot nem bocsát a jóhiszemű közönség rendelkezésére, elősorolom az I—III. kötet *A* betűs anyagát:

Abádi cs. (Abauj m.), *Csánki* I. 221. l. Abádi (Heves m.) I. 74. l. Abafalvi (Borsod) I. 182. l. Abafalvi (Heves) I. 74. l. Abafi (Aba, abafalvi) (Gömör) I. 150. l. Abafi (Aba, abafalvi és várkonyi) (Szabolcs) I. 529. l. Abaházy (Zemplén) I. 367. l. Abakuk (ládi) (Somogy) II. 658. l. Abay cs. (kettő) (Fejér) III. 358. l. Ábeli cs. (Tolna) III. 459. l. Ablánczy (guari) (Vas) II. 811. l. Ablonczy (Gömör) I. 150. l. Abolgán (kotroczói) (Nógrád) I. 112. l. Abolgánfalva-baszti (Abolgánfalvy) (Sopron) III. 637. l. Abolmai (Baranya) II. 538. l. Ábrahám (müleji) (Zala) III. 126. l. Ábrahámfalvi (Szepes) I. 269. l. Ábrahámfy (gerlai) (Árad) I. 782. l. Ábrahámfy (gerlai) előbb Gerlay (Békés) I. 656. l. Ábrahámfy (gerlai) (Csanád) I. 707. l. Ábrahámfy (gerlai) (Temes) II. 72. l. (Zaránd) I. 749. l. Ábrán (keszi) (Zala) III. 126. l. Ábrán (végfalusi) (Tolna) III. 459. l. Ábránházy (Vas) II. 811. l. (Sopron) III. 637. l. Ábráni (Ábrahám) (Zala) III. 126. l. Ábrányi (Csanád) I. 707. l. Acinti (ölyvedí) (Békés) I. 656. l. Acsády (Borsod) I. 182. l. (Vas) II. 811. l. (Veszprém) III. 261. l. Acsay (Fejér) III. 358. l. (Somogy) II. 658. l. Aczél (császi) (Heves) I. 75. l. Aczél (filefalvi, körtvélyesi, szentandrászi) (Szepes) I. 269. l. Aczél (himeskői) (Vas) II. 811. l. Aczél (kerekí, apostali) (Fejér) III. 358. l. Aczél (kerekí) (Zaránd) I. 749. l. Aczél (kistanyi) (Komárom) III. 519. l. Adácsy (Fejér) III. 358. l. Ádám (aszófői) (Zala) III. 126. l. Adas (sarvóli) (Fejér) III. 358. l. Adásztevelyi (Veszprém) III. 261. l. Adfy (Atfy, Otfy, trajai és balogi) (Gömör) I. 150. l. Adon (csornai) (Fejér) III. 358. l. Adonyi (Pest m.) I. 37. l. (Bihar) I. 629. l. Adorján (bekényi) (Ugocea)

- I. 436. I. Adorján (becsvölgyi) (Zala) III. 126. I. Adorján (nagydobai) (Közép-Szolnok) I. 567. I. Adorjáni (Szatmár) I. 490. I. Adrián (vargaszegi) (Zala) III. 126. I. Adriáni (Zala) III. 126. I. Adriáni (Adorján, kéri, ládonyi) (Sopron) III. 637. I. Adriáni (semjéni) (Vas) II. 811. I. Adrianovczi (Pozsega) II. 434. I. Ady (Tolna) III. 459. I. Ady (lelei) (Közép-Szolnok) I. 567. I. Agárdy (Baranya) II. 538. I. (Bereg) I. 420. I. Agár(d)y (Fejér) III. 358. I. Agárdy (Szabolcs) I. 529. I. Agár(d)y (Tolna) III. 459. I. Agárdy (Zemplén) I. 367. I. Ágh (jékei) (Szabolcs) I. 530. I. Agó (szakácsi) (Somogy) II. 658. I. Agóczy (Zemplén) I. 367. I. Agody (Baranya) II. 538. I. Ágoston (káli) (Zala) III. 126. I. Ágoston (tutorszegi) (Zala) III. 126. I. Ágoston (szakácsi) (Somogy) II. 658. I. Agszentpétery (Fejér) III. 358. I. Agyagosy (Tolna) III. 459. I. Agyagosy (az Osl nemből) (Sopron) III. 637. I. Ágyi (Tolna) III. 460. I. Ajakas (ivánczi) (Vas) II. 811. I. Ajkai (a veszprém-megyei Ajka nemzetiségből) (Zala) III. 126. I. (Veszprém) III. 261. I. Ajtósy (Békés) I. 656. I. (Zaránd) I. 749. I. Akay (Veszprém) III. 261. I. Akay (tárkányi) (Komárom) III. 519. I. Akly (Ugocsa) I. 436. I. Ákos (bakolnaki) (Zala) III. 126. I. Ákos (csepei, csepefalvi) (Ugocsa) I. 436. I. Ákos (farkashegyi) (Valkó) II. 434. I. Ákos (teleki, fellelki) (Keve vm.) II. 121. I. Ákosfalvi (Zala) III. 126. I. Ákosy (Közép-Szolnok) I. 567. I. Akszmit (Baranya) II. 538. I. AlacsKay (Borsod) I. 182. I. Alácsonyi (Zala) III. 126. I. Alagi (Pest m.) I. 37. I. Alakszegi (Keve m.) II. 121. I. Alapy (Fejér) III. 359. I. (Győr) III. 562. I. Alapy (battyáni) (Somogy) II. 658. I. Álasy (halászteleki) (Békés) I. 656. I. Alásonyi (alásonyi) (Veszprém) III. 261. I. Alattyáni (Bereg) I. 420. I. Alattyáni (vagy alattyáni Nagy) (Szabolcs) I. 530. I. Alattyáni (Temes) II. 72. I. (Valkó m.) II. 365. I. Alb (zorilenci) (Temes) II. 72. I. Albay (helyesen Fejérváry) (Veszprém) III. 262. I. Albeni (Albi) (Zala) III. 126. I. Albert (besenyei) (Bodrog) II. 212. I. Albert (szentkirályszabadi) (Veszprém) III. 262. I. Albertfy (hetényi) (Baranya) II. 539. I. (Szerém m.) II. 256. I. Alberthffy (kajászó-szentpéteri) (Fejér) III. 359. I. Alberth (rátoni) (Kraszna m.) I. 586. I. Alberti (Pest) I. 37. I. Áles (hegyi) (Zala) III. 126. I. Áles (ikervári) (Vas) II. 811. I. Áles (rédei) (Veszprém) III. 262. I. Áles (vadkerti) (Fejér) III. 359. I. Alcesey (Zemplén) I. 367. I. Alcsúti (Fejér) III. 359. I. Álcsey (Fejér) III. 359. I. (Somogy) II. 659. I. Alföldy (ikervári) (Győr) III. 562. I. Alföldy (inesei) (Győr) III. 562. I. Álgyi (Baranya) II. 539. I. Alifánti (vizközi, ibrányi) Elefánti alakban is (Valkó m.) II. 365. I. Alagi (Nógrád) I. 112. I. Álmágyi (Gömör) I. 150. I. Almás (csáfordi) (Zala) III. 126. I. Almásalji (Vas) II. 811. I. Almásy (Nógrád) I. 112. I. (Zala) III. 126. I. Almásy (csepefalvi) (Ugocsa) I. 436. I. Almásy (Magyar—) (Fejér) III. 359. I. Almásy (Rác—) (Fejér) III. 359. I. Almaszegi (Bihar) I. 629. I. Almaszegi (mindszenti) (Zala) III. 127. I. Álmos (halásztelki) (Békés) I. 656. I. Alpáry (Bács m.) II. 168. I. (Abauj) I. 221. I. Alsáni (Pozsega m.) II. 434. I. (Somogy) II. 659. I. (Valkó m.) II. 365. I. Alsó (szentgyörgyvölgyi) (Zala) III. 127. I. Alsóapsay (Mármaros) I. 454. I. Alsóbárczay (Abauj) I. 221. I. Alsóbaszti (Sopron) III. 638. I. Alsócsáfordy (Sopron) III. 638. I. Alsógellérdy (Komárom) III. 519. I. Alsógladnay (Temes) II. 72. I. Alsóhazugdy (Baranya) II. 539. I. Alsókonkolyi (Komárom) III. 519. I. Alsókrivay (Temes) II. 72. I. Alsóladonyi (Sopron) III. 638. I. Alsólubsiczay (Pozsega m.) II. 434. I. Alsómacskásy (Temes) II. 72. I. Alsónémeti (Ung m.) I. 401. I. Alsóóry (Vas m.) II. 811. I. Alsóórsy (Zala) III. 127. I. Alsópásztory (Sopron) III. 638. I. Alsópétényi (Nógrád) I. 112. I. Alsópetry (Zala) III. 127. I. Alsópinyvei (Sopron) III. 638. I. Alsórónay (Mármaros) I. 454. I. Alsósárfóy (Vas) II. 811. I. Alsószapay (Győr) III. 563. I. Alsósziget (Baranya) II. 539. I. Alsó-Vadkerty (Fejér) III. 359. I. Alsóvitvay (Somogy) II. 659. I. Alszeghy (vérvölgyi) (Közép-Szolnok) I. 567. I. Által (Zala) III. 127. I. Által (bakonoki) (Zala) III. 127. I. Amade (várkonyi, marczaltói, bósi) (Vas) II. 811. I. (Vesz-

prém) III. 262. I. Amadéfy (várkonyi) (Csanád) I. 707. I. Amade (—fy, várkonyi, bőszi, marczaltói) a Gut-Keled nemből (Fejér) III. 359. I. (Győr) III. 563. I. (Sopron) III. 638. I. Ambros (billege-csatári) (Veszprém) III. 262. I. Ambrusházy (Abauj) I. 221. I. Ampoth (piliszi) (Pest m.) I. 38. I. Anárcsy (Szabolcs) I. 538. I. Anda (telekesi) (Vas) II. 811. I. Andacsy (mezőgyáni) (Bihar) I. 629. I. Anderkófy v. Andrekó (orbovai) (Pozsega m.) II. 434. I. Andfalvy (Antfalvy) (Veszprém) III. 262. I. Andy (Zala) III. 127. I. Andocsy (Somogy) II. 659. I. (Tolna) III. 460. I. András (szapi) (Győr) III. 563. I. Andrásfalvy (Ugoicsa) I. 436. I. (Valkó m.) II. 366. I. András házy (Komárom) III. 519. I. András (—ssy, petendi) (Fejér) III. 359. I. András (nemesnépfalvi) (Zala) III. 127. I. András (gamási) (Somogy) II. 659. I. András (mecseli) (Veszprém) III. 262. I. Angyal (Angyel, mikolai) (Fejér) III. 359. I. Angyal (daji) (Fejér) III. 359. I. Angyel (belső-varajti) (Fejér) III. 359. I. Anfalusy (Baranya) II. 539. I. Ani (besenyei) (Csanád) I. 707. I. Annay (Vas) II. 811. I. Anta (szokolyendréd) (Tolna) III. 460. I. Antal (bideskúti) (Közép-Szolnok) I. 567. I. Antal (felsőszapi) (Győr) III. 563. I. Antalfy (besenyei) (Bodrog m.) II. 212. I. (csehfalusi) (Baranya) II. 539. I. (káli) (Zala) III. 127. I. (korontáli) (Veszprém) III. 262. I. (simonyi) (Vas) II. 811. I. Anthalfy (petendi) (Fejér) III. 359. I. Anthimy (Anthimos, tapsonyi) (Baranya) II. 539. I. (Bihar) I. 629. I. (Csanád) I. 707. I. (Somogy) II. 659. I. (Szatmár) I. 490. I. (Vas) II. 811. I. (Veszprém) III. 262. I. Anthos (vérvölgyi, nagymoni, dobai) (Közép-Szolnok) I. 567. I. Anti (Valkó m.) II. 366. I. Annyán (hazugdi) (Zala) III. 127. I. Anyás (gelleyei) (Somogy) II. 660. I. Anyos (aranyani) (Bodrog m.) II. 212. I. Anyos (fajszai) (Fejér) III. 359. I. (Somogy) II. 660. I. (Tolna) III. 460. I. a Ratold nemzetségből (Veszprém) III. 262. I. (Zala) III. 127. I. Anyos (unyani, balogfalvi) (Vas) II. 811. I. Anyos (vitányi) (Abauj) I. 221. I. Apáczay (Temes) II. 72. I. Apagy (Szabolcs) I. 530. I. (Zemplén) I. 367. I. Apary, Apory (Tolna) III. 460. I. Apastali (Fejér) III. 359. I. Apáti (Komárom) III. 519. I. (Vas) II. 811. I. (Zaránd m.) I. 749. I. Apáti (Füssi) (Somogy) II. 660. I. Apáthy (káli) (Zala) III. 126. I. Apor (—fy) (szentlászlói) (Valkó m.) II. 366. I. Apponyi (Baranya) II. 539. I. Apród (Szabolcs) I. 530. I. Apród (szentandrás) (Torna m.) I. 241. I. Apród (tetselyemesi) (Sáros m.) I. 316. I. Apsa (tinódi) (Fejér) III. 359. I. Aracsay (Bács m.) II. 168. I. (Zala) III. 127. I. Aracsay (aranyani) (Bodrog m.) II. 212. I. Arácsy (Veszprém) III. 262. I. (Zala) III. 127. I. Araký (Moson) III. 688. I. Arany (abai) (Fejér) III. 359. I. Aranyadi, Aranyáni (Bács m.) II. 168. I. Aranyady (Zala) III. 127. I. (Zaránd m.) I. 749. I. Aranyan(d)i (Baranya) II. 539. I. (Bodrog m.) II. 212. I. Aranyani (Valkó m.) II. 366. I. Aranyi (Nógrád) I. 112. I. (Vas) II. 811. I. Aranyas (Temes) II. 72. I. Aranyas (écsi) (Győr) III. 563. I. Aranyas (földréki) (Csanád) I. 707. I. Aranyas (berentei) (Fejér) III. 359. I. Aranyas (söptei) (Vas) II. 811. I. Aranyas (szőlősi) (Bodrog m.) II. 213. I. Aranyasy (—osy) (Komárom) III. 519. I. Aranyasy (nagyfalusi, nádídi) (Sáros m.) I. 316. I. Aranyos (bakonoki) (Zala) III. 127. I. Aranyos (ölyvedei) (Békés) I. 656. I. Arbolczy (uzsai) (Zala) III. 127. I. Arka (damposi) (Temes) II. 72. I. Arlyus (tiszovcezi, duhovacsai) (Pozsega) II. 434. I. Arnathy (Bács m.) II. 168. I. Arnold (—fi, Arnolt, szákosfalvi, mérei) (Somogy) II. 660. I. Árokegyházy (Bodrog m.) II. 213. I. Árokközy—Szentpéterfalvy (Vas) II. 811. I. Áron (viszlói, szentmargitai) (Baranya) II. 539. I. (Somogy) II. 660. I. Árpatarlós (Szérem m.) II. 256. I. Ártándy (Békés) I. 656. I. (Bihar) I. 629. I. Ártánházy (Szabolcs) I. 530. I. Ártás (artesházi) (Somogy) II. 660. I. Árva (haraklyáni) (Közép-Szolnok) I. 567. I. Asgúti (Sáros) I. 316. I. Aszófőy (Ade—fy) (Ugoicsa) I. 436. I. Aszófőy (Zala) III. 128. I. Asszivölgyi (Zala) III. 128. I. Asszonyfalvy (Fejér) III. 359. I. Asszonyfalvy (Asszonyi) (Győr) III. 563. I. Asszonyfalvy (Moson) III. 688. I. Asszonyfalvy (az Osl nemzetségből)

(Sopron) III. 638. l. Asszonyfalvy (Vas) II. 811. l. (Valkó m.) II. 366. l. Asszonylaky (Arad) I. 783. l. Asztalnak (zsebeházi) (Sopron) III. 638. l. Asztalnok (geredei) (Baranya) II. 539. l. Asztalnok (pederi) (Vas) II. 811. l. Asztalnok (szakai) (Bodrog m.) II. 213. l. Asszúpataky (Heves) I. 75. l. (Nógrád) I. 112. l. Atády (Somogy) II. 660. l. Ataky (Baranya) II. 539. l. Athfy (Adfy) (Heves) I. 75. l. Athlamos (inkaszállási) (Csongrád) I. 685. l. Atriáni (Aterjáni) (Tolna) III. 460. l. Atyay (Bereg) I. 420. l. (Heves) I. 75. l. (Pilis m.) I. 16. l. (Szabolcs) I. 530. l. (Szatmár) I. 490. l. (Ugocsa) I. 436. l. Attyay (Komárom) III. 519. l. (Veszprém) III. 262. l. Augustan, Ágostan (közép-pulai) (Sopron) III. 638. l. Avady (Vas) II. 811. l. Ávasallyay (Vas) II. 811. l. Azary (Zemplén) I. 367. l.

Ha e tekintélyes sorozathoz hozzávesszük még Csánki nagy művének *B* betűs anyagát, a melynek szintén szerző ezen első kötetében kellene helyet foglalnia, akkor mindenki tisztában lehet az iránt, mekkora készütséggel, jártassággal fogott ezen nagy munkához.

Nagyon jól ismeri továbbá, sőt alaposan kihasználja, megdézsmálja, de sehol sem idézi *Tagányi Károly* művét: »Jegyzéke az Orsz. Levéltárban a magyar és erdélyi udvari kancelláriák föllállításáig található hercegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek.«

Úgy, hogy minden cikke, a mely a gyulafehérvári káptalan, kolozsmonostori konvent, erdélyi főkormányzók levéltárára, a neoregistrata iratokra, egyes vármegyei levéltárra, vagy hiteles helyi levéltárra hivatkozik, merőben a *Tagányi* jegyzékén, alapszik.

De e mellett megesk vele az is, hogy ezen kész jegyzékből önkényesen kihagy; nem vette föl művébe pld. az *Abády* családot, a mely 1608-ban kapott címeres nemeslevelet (Kolozsmonost. Konv. Arm. M. 31.). Hiányzik a *sarkadi Ábrány*-család, 1619. (Gyulafehérvári kápt. X. L. Reg. 89.) stb. Sokhelyt pedig hibásan adja a címeres nemeslevél keltét, vagy a Lib. Regius lapszámát, a hol az található.

Nem ismeri és így nem is idézi az illető cikkknél »A Pécz-nemzetség Apponyi ágának oklevelei« cz., 1906-ban, továbbá *Varju Elemér*: »A Tomaj-nemzetségbeli Losonczy Bánffy-család története. Oklevéltár I. köt. 1214—1457.« cz., 1908-ban megjelent okmánytárakat.

Pedig e családok történetének ezek az okmánytárak a legelső s legfőbb kútfői; ezek elhallgatása, vagy nem ismerése a legnagyobb tájékozatlanságot árulja el.

Nem ismeri végül, vagy nem akarja ismerni *Horváth S.* kis munkáját: »A vármegyei levéltárak felülvizsgált címeres nemesleveleinek jegyzéke, 1909.«

Ez által, illetőleg azzal, hogy ezen jegyzék helyett a *Rexa D.* füzeteit: »A törvényhatósági levéltárak címeres levelei« hasz-

nálja, beleesik a Rexa-jegyzék hibáiba; t. i. Rexa a vármegyei levéltárnokok által neki jól-rosszul rendelkezésére bocsátott jegyzékében akárhány eredeti címeres nemeslevélről nem tudja, hogy az részben vagy egészben meg van hamisítva. Pedig, ha szerző a *Turul* 1909. évf. 93—95. lapjait elolvasta volna, bizonyára óvakodott volna a Rexa-jegyzék használatától.

Egyáltalában nincsen tudomása a következő nemes családokról: Ács alias Nagy, ld. Lázár (1659.), Borsod vm. lt.; Antalovich, I. Lipót, Sopron, 1681 okt. 4. Esztergom vm. lt.; Asztalos, II. Ferdinánd, Sopron, 1635 jan. 12.; a címeres nemeslevél Nagy-Böszörmény névre hamisítva; Bereg m. lt.; Babochiay, ld. Bellosevich (1635.) Orsz. Levéltár. Bakos, II. Ferdinánd, Bécs, 1630 márcz. 6. A nevek Baloghra hamisítva; Borsod m. lt. Ellenben Balogh alatt (302. l.) szerepelteti. Barátth, II. Ferdinánd, Sopron, 1622 jun. 5. Virágh-névre hamisítva; Orsz. Levéltár.

Hiányos a tudása a következők tekintetében:

Az Ajkay-családról nem tudja, hogy az Ajka-nemzetségből származik, s így Karácsonyit nem idézi.

Az Angyel-család előneve nem *gügedi*, hanem csügedi (125. l.).

Az Apagi- és Apagyi-család (138. l.) egy! Az Asszony-név az 1642. évi armálisban (169. l.) hamisított.

Az Azary-armálisban (1609.) a nevek *Nagy-Azary*-ra vannak hamisítva (184. l.).

A Balogh-hamisítványban az előnév nem *malonyai*, (295. l.), hanem malontai.

A Balogh név az 1637. máj. 3-iki armálisban (303. l.) hamisítás eredménye.

A Barsy címeres nemeslevélről (II. Ferd. Sopron, 1622 jul. 24. Borsod vm. ltára) (439. l.) nem tudja, hogy teljességgel koholmány.

Az a Bauer-család, a mely *B. Ádám* esztergomi bíró személyében 1792 aug. 21-én címeres nemeslevelet nyert, s a melynek címerét Siebm. 45. közli, kihalt; s egy azzal a Bauer-családdal (495. l.), a melynek 1792. évi armálisa Esztergom vármegye levéltárában őriztetik.

Azonkívül fölösleges nyomdafesték-pazarlást követ el, és elavult nézeteknek hódol azzal az eljárással, hogy a székely primipilusokat (lófő) és pixidáriusokat (gyalogos) szerepelteti. A székely lófők és gyalogosok részére adott levelekben nemeségről, címerről soha sincsen szó; apróbb kiváltságokat kapnak csak, s ennélfogva egyszerű, de kiváltságos székelyeknek tekintendők. A magyar országos nemessel ugyanis csak a primorok

(birtokadományos vagy czímerleveles székelyek) tekintendők egyenrangúaknak.¹

S ha mindehhez még hozzáfűzöm azt, hogy sokhelyt az abc-rend ellen súlyos hibákra akadunk, a mi a keresést gyakran megnehezíti (211., 225. stb. ll.), akkor talán minden rosszat elmondtam szerző művéről.

Ezek után az eredményt a következőkben összegezhetem. Szerző nem tett egyebet, mint a már nyomtatásban megjelent adatokat fölötte hiányosan, rosszul repertorizálta. Nagy híve a plagizálásnak, a melynek vádját egy másik compilatiója alkalmából már a fejére olvasták.² S mind ebből az következik, hogy a kiadónak saját jól felfogott érdekében kötelessége lett volna illetékes körökben tájékozódást szerezni arról, vajjon szerző egyáltalában *képes-e* ily nagy munka megírásához?

Nézetünk szerint nem. S ennél fogva a kiadót a további kötetek kiadásától óva intjük.

HORVÁTH SÁNDOR.

Eble Gábor, József nádor és Károly főherceg Pesten 1803—1804-ben.
Bpest 1911. A szerző kiadása.

A Károlyi-család jeles történetírója asztalunkon fekvő legújabb művében a grófi levéltár adatai alapján egy érdekes epizódot ragadott ki a régi Pest, illetőleg a Károlyi residentialis palota multjából. Ahogy e szépen kiállított és egykorú illusztrációkkal díszített könyv lapjait forgatjuk, megelevenedik előttünk a múlt század eleji szerény vidékies Pest-Buda képe: zajló Dunájával, rozoga hajóhidjával, hangos farsangjaival, mérsékelt jóllétben élő csöndes polgárságával. Egy reális történeti photographia abból a korszakból, a melynek irodalmi megelevenedését és lassú öntudatra kelését Jókai gyönyörű regényeiből tanultuk megismerni. A politikai életnek meg éppen nyoma se látszott e két-egy városon, noha mégis volt benne valami, a mi az idegeneket és a hazai urakat néha ide csábította.

Budán lakott József nádor s udvarába ide lopózott egy fény-sugár a Habsburgok bécsi központi udvartartásának ragyogásából. Az ország első dignitáriusa sokat tartott rá, hogy a testvérvárosok szürke egyhangúságába némi életet vigyen s maga köré gyűjtse az akkori magyar társadalom vezéregyéniségeit. Részt vett az itt tartózkodó főurak estélyein. Az 1803. év farsangján őt

¹ Ld. Ferdinándy Gejza: *Magyarország közjoga*, Budapest, 1902. 222. és 224. ll.

² *Századok*, 1907. évf. 558—561. ll.

ízben jött át a nádor Budáról Pestre s mindannyiszor a Károlyi grófok palotájában szállott meg éjjelre. Eble jelen munkájának függelékében megírta történetét a *Hét választófejedelemhez* címzett vendégfogadónak is, a mely a XIX. század első negyedében csaknem kizárólagos színhelye volt a magyar főváros báli eseményeknek, melyekben a nádor is gyakorta részt vett.

A Károlyi-palota volt szállása 1803 őszén Károly főherczegnek, kora legelső osztrák katonájának. Midőn ugyanis a főherczeg a leMBERGI hadgyakorlatokról Bécsbe visszatérőben volt, vargabetűt csinált s az egyenes út helyett Bártfán és Kassán át Pestre érkezett. A loyális pesti polgárok Károly főherczeget természetesen fényes fogadtatásban részesítették, melynek részleteit a szerző a város 1803. szept. 24. tanácsülésének jegyzőkönyve alapján beszéli el. A derék pesti centumpáterek — hogy a főherczeg kedvező benyomások emlékét őrizze meg Pestről — a kijelölt napon »kora reggeltől késő délutánig« tisztították és locsoltatták a nyílváros utakat és tereket a portól. A tervezett *illuminatióból* azonban csak az ablakok kivilágítását lehetett végrehajtani. Az előkelő vendég a hódolatot mindamellett — mint a hivatalos jelentés mondja — a legbarátságosabb arcczal és mély meghajlással fogadta. Az egész cerimonia a városnak összesen 507 rénes forintjába és 34 krajczárjába került.

A napoleoni években egyébiránt a világtörténelem nagy eseményeinek zajától a Duna-menti ikervárosba is eljutott valami tompított visszhang. Az osztrák monarchia válságos helyzetben van. Legélesebb szemű diplomatáinak egyike, Gentz Frigyes különböző emlékirataiban és fölterjesztéseiben 1804 óta állandóan azt fejtegeti, hogy a monarchia súlypontját Budára kell áthelyezni. Ugyanezen év augusztusában Károly főherczeg a Hofkriegsrath elnöke, szokatlan seregösszevonásokkal nagy katonai gyakorlatokat rendez Pest környékén s ez idő alatt a Károlyi-palotában tartja szállását. A város nevében, melynek újból alkalma volt dynastikus hűségének megmutatására, az Esterházy gyalogezredének (a mostani 32-ik) zászlóját, bírójá, Boráros János szalaggal díszítette föl. Károly főherczeg aug. 12. szállott a Károlyi-palotába s másnap már megkezdődtek a hadgyakorlatok. A sok főuron kívül részt vettek József, Lajos, Ferdinánd és Miksa főherczegek, valamint a mecklenburgi herczeg is. A hadvezetőség megalégedésére a magyar ezredek kitűnő conditióban, pompásan végezték a gyakorlatokat nap-nap után. Aug. 20. véget értek az ünnepélyek és a gyakorlatok s a kitűnő hadvezér-főherczeg megleghangú levélben köszönte meg Károlyi József grófnénak a vendéglátást. A grófné, a ki elhunyt férjéért ekkor még mély gyászban volt, aug. 26. Bécsből keltezett válaszában sajnálatát fejezte ki, hogy szomorú helyzete

miatt kötelességszerűleg személyesen nem tisztelhetette ő fenségét. A főhercegi vendégek és a csapatok elvonulása után pedig Pestre jó időre újból ráborult a köznapi életnek szürkése és csöndje.

Eble új könyve a történelemnek mellékeseményeiből néhány kedves mozzanatot s a régi Pestnek néhány érdekes vonását eleveníti föl. Minthogy — Voltaire szerint — a történelem bő aratása után ezeknek a dolgoknak megírása még le nem tarolt mező s mivel híres személyekre vonatkoznak, érdekelni fogják a magyar közönséget.

PETHŐ SÁNDOR.

Az erdélyi szászok mezőgazdasága. 68 szöveggéppel. Irta Enesei Dorner Béla. (Győr), 1910. 8 r. 336 lap. Ára 8 kor.

Gazdaságtörténelmi irodalmunk oly szegényes, hogy szívesen fogadunk minden könyvet, a mely annak ügyét előbbre viszi. Könyve megírásában Dorner gazdasági intézőt gyakorlati czélok vezették; első sorban az a vágy, hogy az erdélyi magyarok megismerjék s megismervén, kövessék a velök nyolczadfélszáz esztendeje élő szászok falusi gazdasági életét. Ezt Schuller Gusztáv Adolf, »a poetikus lelkű« szász író, már 1896-ban bemutatta »Der siebenbürgisch-sächsische Bauernhof und seine Bewohner« című munkájában, mely magyarul is megjelent Székely István fordításában. Dorner, ki többnyire tőle veszi történelmi adatait, sokkal jobban hathat a magyar gazdákra, mert a szászok gazdálkodásából mindig levonja a magyar gazdaságokban alkalmazható tanulságokat. Gondosan s a viszonyok alapos ismeretével írt könyve éppen azért tartozik gazdaságtörténelmi irodalmunk leghasznosabb és legáldásosabb alkotásai közé.

Történelemmel összefüggően csak a nagyon vázlatos első fejezet foglalkozik. Az újabb nyomozások alapján a szászok őshazáját a Középső-Rajna vidékén keresi s bevándorlásukat, a Mosel vidékén (1144—1151.) kitört éhséggel hozza összeköttetésbe. Mindamellettfel fogadja, hogy más részök szintén gazdasági csapás: a Zuyder-tó keletkezése (1135.) következtében, Flandriából vándorolt be s hogy a szászok föltétlenül Felső-Magyarországon át, Szatmár-Németi felől jöttek Erdélybe. Kezdetben csupán földműveléssel foglalkoztak s őshazájukból hozták magukkal a háromnyomásos gazdálkodás rendszerét. Zárt falvakban telepedtek le s az erdő és a legelő egy részét, mint községi közvagyon, osztatlanul kezelték. Az irtásos szántóföld is a községé volt; egyes gazda csak használatra kapott belőle.

A mit a nagyszebeni településről mond, csak G. Bleibtreu berlini festő történelmi képének leírása. Adataiban gazdagabb a bárczasági szászok bevándorlásáról szóló fejezet. Szeben vidékét, hol a szá-

szok Szászvárostól Daróczig 50,000 házban éltek, II. Endre egy vidékké (Gau) egyesítette az Andreanumban, melyet Dorner kissé bővebben ismertet. Megjegyzi, hogy az Andreanum egységébe a szászok többi vidéke (Medgyes, a Bárczaság, Besztercze, Naszód) csak a XV. században lépett be. Dicséri a szászok gazdasági életének fejlődését; de mikor azt mondja, hogy a tatárjárásokban (1241., 1252., 1335.) sok kárt szenvedtek, túlzottan jegyzi meg, hogy az állattenyésztő magyarok *egy tarisznyával* könnyen elmenehülhettek az erdőbe. Talán csak sajtóhiba, hogy a három nemzet 1427-ben szövetkezett egymással; s helytelen, hogy VI. (sőt sajtóhibából V.) Károly *császárt* emleget 1711—1740 közt.

Szerzőnk különben nem a történelmi vázlatra, hanem a történelmi eredményeknek, a mai állapotoknak megismertetésére fordítja leginkább figyelmét. A szász falu és népe, az ősfoglalkozások és az állattenyésztés, a birtokviszonyok és a mezőgazdaság s a gazdaságszervezetek leírásában mindenütt feldolgozza a kínálkozó történelmi adatokat. Ezek után Dorner, a dunántúli magyar, méltán hangoztatja, mint legfőbb óhaját, hogy Erdélyben a maroknyi magyarság kövesse munkában, szorgalomban, műveltségben a szászokat. Könyvét a történelmi fejlődésre ügyelő magyar gazdák mint nagyon komoly intelmet s mint igen tanulságos olvasmányt fogadhatják.

M. S.

TÁRCZA.

HÍRSZOLGÁLAT A XVII. SZÁZADBAN.¹

A meddig az emberiség történetét ismerjük, sohasem hiányzott az emberi társadalmak között bizonyos összeköttetés, melylyel az eszmék átvándoroltak egy másik néphez. Ennek következménye, hogy az ősi műveltség, melynek Babylon-Assyriát és Egyiptomot tekintjük bölcsőjeül, siettetta a görög-latin népek művelődését.

Az egyes társadalmakon belül is kellett a különböző vidékek lakosai között valamelyes érintkezésnek lennie, különben maga a helyi műveltség sem lehetett volna általánossá. Idővel az érintkezés annyira kialakul, hogy a társadalmi élet főbb mozzanatai, bizonyos időben, az összes alattvalóknak tudomására jutnak; e körülmény nagyban fejleszti az általános érdeklődést s az állami összetartozás érzését.

A szóban forgó mű szerint ilyen eszköz volt Rómában az »Acta diurna«, melyek a polgárságot az év összes eseményeiről tájékoztatták. Chinában volt a *King-pao*, mely e néven 1351. óta rendszeresen jelent meg s még ma is megjelenik.

A középkor hírszolgáltatását a jongleurök, troubadourok, trouverek s a Szentföldön járt zarándokok eszközölték. Hasztalan foglalták volna írásba, a mit elmondtak, mert hallgatóik olvasni úgy sem tudtak. *Az igazi ujság hírszolgálat a könyvnyomtatás és a reformáció szülötte.*

A hírszolgálatot elvégezték eleinte a magánlevelek, melyekhez sok közérdekű hirt csatoltak; ezek alapján keletkezett később az általánosabb érdekű ujság.

Könyvünk *Relatio* és *Zeitung* néven különbözteti meg a hírszolgálató kéziratosokat, melyek még a XVII. század elején sem vették igénybe a könyvnyomtatást. A *Zeitung* az államférfiak tárgyalásai s az egyes fejedelmi udvarok diplomatiái tudósításától vette nevét,

¹ A Lamperter-féle kézirati ujság ismertetése. Irta: *Wagner Vilmos*. Kolozsvár, 1911. 8° 105. l.

a Relatiók a mai ujságok rendkívüli kiadásaihoz hasonlíthatók és a mai vezércikknek előfutárjának tekinthetők.

Tanulmánya megírására a szerzőt a »Lamperter-féle gyűjtemény« vezette. Ez eredeti, nagyon hiányos, kézzelírt ujság, melynek 1598—1618-ig terjedő évfolyamai két könyvbe kötve heverték az aradi kaszinó könyvtárában, a honnan dr. Márki Sándor 1907-ben tanulmányozás végett kivette s földolgozásra kiadta a lenntezímzett mű írójának.

Ezeket az ujságokat Pozsony városa Augsburgból kapta a pfalz-neuburgi fejedelem bécsi követe, Pistorius Jeremiás útján. Augsburg a Duna vonalán való fekvésénél fogva, mint természetes találkozó pont Nyugat és Kelet között, alkalmas volt a hírek közvetítésére. Nagyon természetes, hogy egy-egy ujságnak, míg rendeltetési helyére megérkezett, több részből kellett állnia. Így Amsterdamból vagy Brüsszélből érkezik a lap Kölnbe; itt már újabb hírek várják, tehát az érkezett lapot kiegészítik az újabb hírekkel, Kölnből küldik Frankfurtba, innen bővülten megy Strassburgba, honnan Augsburgba jut, a hol véglegesen összeállítják.

A mi lapunk Augsburgból jött Bécsbe s vagy innen, vagy a hol Pistorius az udvarral tartózkodik (Prága, Wels, Linz) jut Pistorius levele kíséretében a szükséges relatiókkal Pozsonyba a városi tanács valamelyik tagjának nevére. A Keletről érkezett híreket Augsburg Velence útján kapja, az erdélyi híreket Pozsony városa Kassán, Prágán, Bécsen keresztül kapta meg.

A híreket az egyes központok gyűjtötték részint a fejedelmi udvarokból, a hol azonban sokat elvontak a nyilvánosság elől, a mint Pistorius föl is panaszolja; a különböző hírlapi állomásokról, melyek rendszeresítve voltak, a futároktól, kik útjukban sok emberrel érintkeztek, szóba álltak.

Egyes postajáratok a XVI. századtól kezdve már rendszeresítve voltak. Taxis gróf rendes posta-intézménye a XVI. században lépett életbe s egyelőre Brüsszeltől Bécsig közvetítette a levelezést, majd kiterjedt hálózata az egész Németbirodalomra. Megelőzőleg a nagy iparos, kereskedő középpontoknak, a városoknak is volt ilyenforma intézményök, mert reájok nézve életkérdés volt az európai helyzet megismerése. Maga Lamperter is augsburgi postamester volt. Egyes nagyobb kereskedők is vállalták a levelek és ujságok szállítását; Pistorius is Hötzenpüchler bécsi kereskedő útján juttatta küldeményeit Pozsonyba.

Mivel a postamesterek tudhattak legtöbb hírt, mellékfoglalkozásul ujságírókká lettek. Ez utóbbi foglalkozás nem is lehetett valami rossz; Lamperter özvegye is előnyösen nyilatkozhatott második férjének az ujságírásról, mivel ez 1627-ben fölhagyott előbbi mesterségével, a kereskedéssel és szintén ujságírással foglalkozott. A Lam-

perter-féle gyűjtemény 1613—1618-ig származik Lamparter Crispinustól, a megelőző számok M. W.-vel vannak jelezve, ezenkívül még több nevet is említ a szerző.

A XVI. század vége felé már majdnem minden nagyobb városban van ujságszerkesztőség. Velenczében a Rialtón volt egy tudósító hivatal, hol egy kis pénzdarabért (gazetta) lehetett az ujságot kapni, innen a román nyelvekben a Gazetta elnevezés. Nürnberg, Regensburg, Frankfurt, Strassburg, Leipzig, Prágában és Bécsben is van ujságkiadóhivatal. Augsburgban a Fuggerek adták ki az ujságokat, itt volt (1613—1618) Lamparter ujságszerkesztő postamester.

Frankfurtban Egenolf Emmel volt a postamester. Johann von den Birghden a birodalmi postamester, a kívül Pistorius is összekötetésben állott. A mint Birghden ujságkiadótársát, Pistoriust ellátta a Rajna mellékéről, Németalföld, Belgium és Franciaországból hírekkel, úgy küldött neki Pistorius tudósításokat, a melyek a császári udvar eseményeiről, Magyar-, Lengyelországról vagy az Európa keleti részében történekről szóltak. Ez az ujságszerkesztés fejlettebb formája.

Különösen hírgyűjtő helyek: Velence, hol Felső-Itália, Kelet és a Földközi-tenger híreit gyűjtötték; Róma Dél-Itália és Szicília, Köln az Alsó-Rajna vidékének, Dánia, Angolország, Németalföld híreinek gyűjtőhelyei. Svéd-, Lengyel- és Oroszországból Danzig, Thorn és Krakkó gyűjtik az eseményeket. Szerző nem tudja kimutatni, hogy Párizs hírgyűjtő hely lett volna, pedig a párizsi Hansa elég korán megalakult, ennél fogva Párizs az akkori világmozgalmakban nagyon is érdekelve volt.

Az ujságok tartalmát következő czímek alá sorozhatjuk: 1. Politikai események. 2. Egyházi dolgok. Nincs az a vallásügyi kérdés, a melylyel az ujság nem foglalkozott volna. 3. A háborúk; törökkel és tengeri rablókkal viselt háborúk. Németalföld kezdődő küzdelme Angol- és Spanyolországgal a tengeri hegemoniáért. Svéd-, Dánország, továbbá Svéd-, Orosz-, Lengyelország között folyó harcok. 4. Személyi hírek, fejedelmi udvaroknál lefolyt események, fogadások. 5. Kereskedelmi hírek: különösen Velenczéből jönnek a kereskedelmi hírek; ujságba kerülnek a csődök, hírek Kelet-India mesés gazdagságáról. A Hansa-városok gazdasági élete. A városok egyáltalában érdeklődnek a kereskedelmi kedvezmények és akadályok iránt. Érdeklí őket a gabona-termés, pénzverés, pénzrontás. 6. A vegyes hírek beszélnek ritka természetiüneményekről, viharokról, árvizek, földrengések, véresőről. Rablás, gyilkosság, öngyilkosságokról; községi bíráskodásról, büntetésekről.

Hirdetések nincsenek, irodalommal az ujság nem foglalkozik. Kritika, szabad szó nincs az ujságban, nem is lehet. Azért, mikor a kritika mégis utat tör, még mindig megtartja az ujság a kéziratot,

mert így nem eshet censura alá. A legrégebb nyomtatott ujság 1609-ben Strassburg- és Augsburgban jelent meg.

Gyűjteményünknek 54 másolata vagy melléklete van. Ezek oklevelek kivonatai, birodalmi javaslatok, szerződések. Van egy másolat, egész kis könyv, az ördögűzésről. Vannak másolatban astro-nomikus jóslások.

A Relatiók, melyekből hét van a gyűjteményben, a vezérczikkek előfutárjai. Egyik elbeszéli Buda 1598. évi ostromát, a másik czíme : »A római császárválasztásról való vitatkozás«, oda concludál, hogy válaszszaak meg a rendek Mátyás főherczeget ; a harmadik czíme : A cseh országgyűlés tárgyalásai a cseh nyelvről. Foglalkoznak még az 1612. császárválasztással, a császár és a császárnénak 1613. és 1616. koronáztatásával, a donauwörthi eseményekkel.

A gyűjteményben levő levelek azért értékesek, mert a Lamperter-féle gyűjtemény eredetét föltárják, túlnyomóan Pistoriustól származnak, elenyésző csekély mellettök a más szerzőtől származott levél.

A gyűjteményt két tartalom-jegyzék fejezi be ; nem éppen tökéletes, de míg jobb nem készül, a gyűjtemény használatánál nélkülözhetetlenek.

LAUKÓ ALBERT.

TÖRTÉNELMI S ROKONTÁRSULATOK.

Az E. M. E. VAJDAHUNYADI VÁNDORGYŰLÉSE. Az Erdélyi Múzeum Egyesület október 7—9-én Vajdahunyadon tartotta meg szokásos évi vándorgyűlését. Az ünnepélyek megkapó, színes jelenetekkel folytak le s felejthetetlen benyomásokat tettek a résztvevőkre, kik közt az erdélyi tudományos és társadalmi élet számos vezető embere volt jelen s képviseltette magát 15 tudományos társaság, egyesület és iskola. Társulatunkat *Csánki* Dezső tagtársunk képviselte.

Kolozsvárról öt nagy csatatéren ment át a vendégek vonata Piskiig. Itt megállottak s Bem 1849. februárius 9-i híres csatája emlékoszlopát megkoszorúzva ünnepélyt rendeztek. Az ünnepélyre kivonultak a szászvárosi ref. Kún-kollégium diákjai s a dévai állami tanítóképző-intézet és főreáliskola ifjúsága tanáraikkal. Az emlékoszlopnál dr. *Kristóf* György szászvárosi tanár tartott szép beszédet s szólott gr. *Esterházy* Kálmán főispán, az E. M. E. 83 éves elnöke is, kinek 62 évvel ezelőtt éppen a piskii csata előtt sodorta el jobb kezét Nagyszebennél egy ágyúgolyó. Beszéde mély hatást tett a jelen-voltakra, kiket egykori bajtársai emlékoszlopa alól könnyes szemekkel buzdított a nemzeti kegyelet fönntartására.

Vajdahunyah magyarsága rendkívüli lelkesedéssel fogadta a vendégeket. A megnyitó ülést 8-án délelőtt a világszép Hunyadi-vár lovagtermében tartották, egészen a múltnak, a történelemnek szentelve. Gr. *Esterházy* Kálmán elnök megnyitó beszédében a Hunyadiak

dicsőségének áldozott. *Csánki* Dezső a Hunyadiak történelmi jelentőségéről olvasott fel nagy tetszés mellett. *Möller* István Vajdahunyd váráról tartott rendkívül becses előadást s végigkalauzolta a vendégközönséget a váron. *Kadlik* Rezső kir. kohómérnök a hunyadmegyei vasbányászat múltjáról és jelenéről, dr. *Márki* Sándor a történelem magyar szelleméről tartottak becses előadásokat. Ugyanaznap délután *Balázs* Béla dévai tanítóképzői tanár és dr. *Roska* Márton osztályarchaeologus régészeti, dr. *Konrád* Dániel egyet. m. tanár orvosi, dr. *Szilády* Zoltán és dr. *Gaál* István tanárok természet tudományi tárgyakról tartottak előadásokat. Ezek sorát dr. *Cholnoky* Jenő érdekes előadása zárta be a hunyadmegyei csoklovinai barlangról, melyben a vajdahunyadi közönség áldozatkészességéből folytatott ásatások eredményeiül megtalálták a negyedkori ősember emlékeit. A vendégek megtekintették a vajdahunyadi hatalmas méretű állami vasgyárat, s a Mátyás király által a hunyadi ráczok és oláhok részére építeni engedett gör. kath. templomot. Október 9-én a *gyalári* vasbányákhoz tettek kirándulást. A vándor-gyűlés emlékkönyve már sajtó alatt van. (kl.)

VEGYES KÖZLÉSEK.

EZER ÖSFA czímen *Köszeghi* Sándor Pest vármegye főlevéltárnoka mindazon ősfákat, melyeket húsz év óta hiteles okmányok alapján maga összeállított és mindazokat, melyeket ugyanezen idő alatt összegyűjtött, kiadni szándékozik. E munkájában segítségére voltak többek közt Liptószentiványi *Szent-Ivány* Zoltán, *Sarkantyús Gyulai* Richárd és *Kolossy* István cs. és kir. kamarások, *Éble* Gábor történetíró, *Jambrikovics* László dr. udvari fogalmazó, *Pálmay* József és *Kempelen* Béla családtörténeti írók; nemkülönben genealogiával foglalkozó kollegái: *Rexa* Dezső, *Romhányi* János stb. Az ősfák legnagyobb része tizenhat őst mutat fel, de igen nagy számban vannak a 32 és 64 őst kimutató ősfák, sőt van a gyűjteményben egy — 512 őssel, melyet gróf Széchenyi Viktor bocsátott rendelkezésére. Nemcsak az élő nemzedék ősfáit vette fel a gyűjteménybe, mert talált az Adelsarchivban ősfát, mely 1680-ban lett összeállítva (belási Khuen János Ferencz). Megvan II. Rákóczi Ferencz, gróf Széchenyi István, Perényi Gábor herceg országbíró, gróf Nádasdy Mária Erzsébet savoyai alapítványi hölgy, gróf Illyésházy János septemvir, gróf Nádasdy Lipót Flórián főkanczellár, gróf Balassa Imre, Khuen János Jakab ősfája (1668) stb. stb. A próbaképes fő- és köznemesi családok kivétel nélkül mind fel vannak véve a munkába. A gyűjtemény négy, egyenként 250—250 ősfát tartalmazó — album-alakú, díszes kötésű kötetben — 4—4 hónapi időközökben fog megjelenni. Mind a négy

kötethez teljes névmutató fog megjelenni. A négy kötet ára a ki-merítő névmutatóval együtt 160 korona. A megrendeléseket vagy előfizetéseket kéri a szerző Budapest, IV., Vármegyházára címezni.

MAGYARORSZÁG CZÍMERES KÖNYVE. (LIBER ARMORUM HUNGARIAE.) címen *Alapi Gyula* dr. Komárom vármegye, *Dongó Gyárfás Géza* Zemplén vármegye, *Gorzó Bertalan Szatmár vármegye*, *Magasházy Béla* dr. Borsod vármegye, *Osváth Lajos* Bihar vármegye, *Pethes Kálmán* Szolnok-Doboka várm., *Romhányi János* Nyitra vármegye levéltárosai és *Pálmay József* családtörténetíró, nagy vállalatot szádékoznak megindítani, mely mintegy 25.000 színes czímert fog magába foglalni s irodalmunkban a legnagyobb czímergyűjteménynek készül. A revisió munkáját *Csoma József* vállalta magára, ki egy-szersmind a maga hatalmas czímergyűjteményét is az irodalmi vállalat czéljára átengedte. Benne lesznek a könyvben, már az első füzetben, Magyarország nagycímere és a vármegyék címerei. Ezek után következnek a főnemesi és köznemesi családi címerek, szoros ABC-sorrendben; ezek sorozatában a nemes egyházak, egyházi testületek, városok és községek címerei. Egy-egy füzetben, tizenhat táblázaton, száznegvvennégy (144) czímer. Így a Magyarország Czímeres Könyvének I—XV. kötetében 25.000 czímer (ide értve a czímerbővítés, czímer-egyesítés, czímer-újítás eseteit is) fog elhelyezkedni. Minden hónapban egy-egy füzetet fognak közreadni. Előfizetések a »Miskolci Agrár-Bank Részvénytársaság«-hoz küldendők. Egy évfolyam, 12 füzet, ára 50 K, a mely összeg 4 egyenlő és előzetesen beküldendő 12 K 50 fill. részletben is fizethető. Kivételesen az első füzet külön is megrendelhető. Ennek előfizetési ára 5 K. Érdeklődéssel és vára-kozással nézünk a nagy vállalkozás elé, melynek szívünkéből óhajunk anyagi és erkölcsi sikert.

KÖNYVÉSZET.

ANGYAL, DAVID. Le traité de paix de Szeged avec les Turcs. (1444.) Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 34. l. (Különlenyomat a Revue de Hongrie 1911. évfolyamából.)

BARÓTI LAJOS és CSÁNKI DEZSŐ. A magyar nemzet története. Polgári fiiskolák számára. VIII. kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 208 l. Térképekkel és illusztrációkkal. Ára 2 kor. 60 fill.

BARABÁS SAMU. — Erdélyi káptalani tizedlajstromok. — Huszti And-rás levele. Közli ——. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 44 l. (Külön-lenyomat a »Történelmi tár« 1911. évi folyamából.)

BATHÓ ISTVÁN. Kéry János élete és művei. Budapest, 1911. »Élet« irodalmi és nyomda részv.-társaság kny. 8-r. VII, 67 l. (Művelődéstörténeti értekezések. 52. szám.)

BELLOSICS BÁLINT. Sebestyén Gyula egyetemes története; I. Sebestyén.

BIRÓ VENCZEL. Erdély belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában. (1541—1571-ig.) Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és társa kny. 8-r.

50 l. (Különlenyomat a kolozsvári r. kath. főgimnázium 1910—11. tanévi értesítőjéből.)

BODOR ALADÁR. A történelmi fejlődés korszakai. Losoncz, 1911. Kármán Zsigmond kny. 8-r. 24 l. (Különlenyomat a losonczy m. kir. állami főgimnázium 1910—1911. értesítőjéből.)

BOKUR, IGNYAT. Die Entwicklung der serbisch-nationalen konfessionellen Volksschulen und Bildungsanstalten für Lehrer und Lehrerinnen in Ungarn und Kroatien-Slavonien von 1848—1906. Inaugural-Dissertation. Ujvidék 1911. »Natoscevic« kny. 8-r. 133 lap.

CSÁNKI DEZSŐ. A magyar nemzet története; I. Baróti.

CSÁSZÁR KÁROLY. Medgyesi Pál élete és működése. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 121 l.

CSÜRÖS FERENCZ. A debreczeni városi nyomda története 1561—911. Debreczen, 1911. Városi nyomda. 8-r. 504 l.

CZECZEY NÁNDOR. Veszprém rendezett tan. város tűzrendészete és a veszprémi önkéntes tűzoltó-egylet története. 1875—1911. Veszprém, 1911. Pósa Endre kny. 8-r. 40 l.

DUDINSZKY ISTVÁN. A történelem hatása a közszellemre. A történetírás. I. füzet. Ungvár, 1908. Unio könyvnyomda r.-t. kny. 8-r. 111 l.

FARAGÓ LAJOS. A macsói bánság története az Árpádok korában. Kaposvár, 1911. Hagelman Károly kny. 8-r. 41 l. (A kaposvári állami főgimnázium értesítője az 1910—1911. iskolai évről.)

FERENCZY, JOSEPH. Auguste Trefort. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a Revue de Hongrie 1911. évfolyamából.)

GEBÉ ANDOR, IFJ. Bosnyákország történelme a legrégebb időtől a magyar fennhatóság alatt. (1102—1527.) Ungvár, 1908. »Unio könyvnyomda r.-t.« kny. 8-r. 229 l. Ára 3 kor.

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ. Mikszáth Kálmán. (1849—1910.) Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 105 l. 6 képmelléklet.

HAUER FERENCZ. Katona István emlékezete. Kalocsa, 1911. Juresó Antal kny. 8-r. 79 l. 3 műmelléklettel. (Különlenyomat a jézus-társasági kalocsai érseki kath. főgimnázium 1910—11. értesítőjéből.)

HERMANN GYÖZŐ. Temes vármegye négy utolsó nemesi felkelése. Temesvár, 1911. Csanádegyházmegyei kny. 8-r. 49 l.

HODINKA ANTAL. A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458—1715. Ungvár, 1911. »Unio könyvnyomda r.-t.« kny. 8-r. LVI., 668 l.

HORVÁTH CYRILL. Tolnai világtörténelme. VII. kötet. Az ó-kor története. Az ós-kortól a rómaiak történetéig; I. Tolnai.

IVÁNYI BÉLA. A kir. sóbányakamara szervezete a középkorban. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 47 l.

JELENTÉSE, A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának IX. — 1910. évi működéséről; I. Mihalik.

KARÁCSONYI JÁNOS. A nagy-károlyi gróf Károlyi-család összes jószágainak birtoklási története című műnek ismertetése. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 7 l. (Különlenyomat a »Századok« 1911. májusi füzetéből.)

KÖZSÉGEI, Nyitravármegye — és egyéb helynevei. (Megállapítva a magy. kir. belügyminiszter 16520/1909. II. a. számú rendeletével.) Nyitra, 1911. Neugebauer Nándor kny. 4-r. 16 l.

KRÁLIK DANI. A kir. kincstár szenvedő pereinek története Erdélyben. Budapest, 1911. Pátria kny. 8-r. 73 l. Ára 2 kor.

KÜHNE, ROLAND. Die Geschichte des ungarischen Getreidehandels und die Getreidepreisbildung in Oesterreich-Ungarn. Inaugural-Dissertation. Magyaróvár, 1911. »Mosonvármegye« kny. 8-r. XIV, 89 l.

MANGOLD LAJOS. Tolnai világtörténelme. VII. kötet. Az 6-kor története. Az ős-kortól a rómaiak történetéig; l. Tolnai.

MÁRKI SÁNDOR. Thaly Kálmán emlékezete. A magyar történelmi társulat közgyűlésén 1911. márczius 16-án felolvasott emlékbeszéd. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a »Századok« 1911. évi folyamából.)

MIHALIK JÓZSEF. A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának IX. jelentése 1910. évi működéséről. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 223 l.

MOCsÁRI MIKLÓS. A kereskedelem története új felfogásban. Budapest, 1909. Unio kny. Ungvár. 8-r. 87 l. Ára 1 kor.

OSVÁTH GYULA. A vármegyei autonómia és a vármegyei tisztviselők 1848 előtt. Budapest, 1911. Lévai Izsó kny. Rimaszombat. 8-r. 120 l. Ára 3 kor.

ÓHQUIST JÁNOS. A finnek művészete ős időkől maig. Százötvenhét szöveggéppel és huszonhét műmelléklettel. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 243 l. (Művészeti könyvtár.)

PALATINUS JÓZSEF. Vasvármegyei nemes családok története. Nemes-családok. I. rész. I. köt. A—Cz. Szombathely, 1911. Vasvármegyei nyomdavállalat. 4-r. VII., 184 l. Számos melléklet: czímerkép és leszármazási tábla.

PAP KÁROLY. Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben. I. Kazinczyhoz írott levelek. Debreczen, 1911. Városi kny. 8-r. 55 l.

PERSIÁN KÁLMÁN. A lengyelfalvi Orbán bárók. Családtörténeti tanulmány. K. Sebestyén József rajzaival és heraldikai leírásával. Két képmelléklettel. Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 47 l.

PINTÉR JENŐ. Nagyköpcsényi gróf Listius László. (1628—1661.) Budapest, 1911. Thália kny. 8-r. 20 l. (A budapesti VI. ker. állami főreáliskola értesítője az 1910—1911. évről.)

RÁNZAI H. PÉTER. Petőfi és szülei. Kassa. (1911.) Szent Erzsébet kny. 8-r. 89 l. Ára 1 kor.

RIPPL-RÓNAY JÓZSEF emlékezései. Budapest. (1911.) Világosság kny. 8-r. 159 l. Huszonegy műmelléklettel és két facsimilével.)

SÁGHY GYÖRGY. A róm. kath. egyház és az állam egymáshoz való viszonya Magyarországon Szent István királytól kezdve napjainkig. I. rész. I. fejezet. Sopron, 1911. Rötttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 74 l.

SÁNDOR IMRE. Czímerhasználat. Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 23 l. 11 czímerrajzzal és 1 műmelléklettel.

SCHAUSCHEK ÁRPÁD. Székely Bertalan emlékezete. Budapest, 1911. Károlyi György kny. 8-r. 75 l. 1 műmelléklettel.

SEBESTYÉN BÉLA. Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura. (1535—1550.) Pápa, 1911. Főiskolai kny. 8-r. VIII., 72 l. 1 műmelléklettel. (Művelődéstörténeti értekezések. 47. szám.)

SEBESTYÉN GYULA. Egyetemes története tanítóképző-intézetek számára. Átdolgozta Bellosics Bálint. II. kötet. Újkor. II. kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. IV., 223 l. Tizenhét képpel és három térképpel. Ára 3 kor. 20 fill.

SEDEÁN ÁBRAHÁM. Maior Péter élete és munkái. Tanulmány a román irodalom köréből. Arad, 1911. Gör. kel. román egyházmegyei kny. 8-r. 64 l.

SELTMANN REZSŐ. A német politikai pártok története. Budapest, 1911. Pallas r.-t. kny. 8-r. 95 l.

SZABÓ ISTVÁN. Az ellenreformatio és a Habsburgok. Temesvár, 1911. Csanádegyházmegyei kny. 8-r. 88 l.

SZENDREI JÁNOS. Miskolcz város története és egyetemes helyírata. IV. köt. 1800—1910. Miskolcz, 1911. Klein és Ludvig kny. 8-r. 938 l. A szöveg közé nyomott sok képpel és 5 műmelléklettel.

SZÉPLAKI JÁNOS. A provençal felibrek. Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 74 l.

TÉGLÁS GÁBOR. A két Moesia legió emlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 41 l. (Különlenyomat a »Hadtörténelmi Közlemények« 2. füzetéből.)

THAILÓCZY LAJOS. Pauler Gyula emlékezete. A magyar történelmi társulat 1911. február 16-iki ünnepi ülésén tartott emlékbeszéd. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 68 l. (Különlenyomat a »Századok« 1911. évi folyamából.)

TOLNAI világtörténelme. Szerkesztik dr. Mangold Lajos és dr. Horváth Cyrill. VII. kötet. Az ókor története. Az őskortól a rómaiak történetéig. Budapest, 1911. Pallas kny. Nagy 8-r. 430 l. Számos képpel.

VARGA ZSIGMOND. Vallásos világnézet és történeti kutatás. Összehasonlító vallástörténeti tanulmány. Theol. magántanári dolgozat. Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 230 l.

VERESS ISTVÁN. Bethlen Gábor első hadjárata a 30 éves háborúban és a nikolsburgi béke. Nagyvárad, 1911. Laszky Ármin kny. 8-r. 71 l.

ZÁKONYI MIHÁLY. A Buda melletti Szent-Lőrincz pálos kolostor története. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 86 l. (Művelődéstörténeti értekezések. 50. szám. Különlenyomat a »Századok« 1911. évi folyamából.)

ZARÁNDY, GASPARD A. Les Szemere descendants du conquérant Huba un des sept ducs fondateurs de la Hongrie en 889. Avec la collaboration de plusieurs savants. Traduction française par André Leval. Budapest, 1910. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 159 l. Számos műmelléklettel.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

(1908. jan. 1. — jún. 30.)

A kultúra kezdete. Dr. P. Budap. Hirl. 1908. jún. 7.

Óskori lelet Gömörben. Börzsönyi A. Budap. Hirl. 1908. máj. 20. (Nagybarátfalú melletti sírleletek; amforák, lószerszámrészek.)

Újonnan felfedezett praehistorikus lelhelyek Erdélyben. Orosz E. Erdélyi Múzeum. 25., 1908. 256. sk. 1.

Bronzlelet Hajdusámsonnál. Zoltay L. Múz. és Könyvt. Ért. II. 1908. 127—33. l.

Antike Bronzegefässe aus Sissek. Hoffiller V. 11., 1908. 117—134. l.

A Kuczorgó-halom titka Tószegnél. Kada E. ásatásai nyomán Réthy Gy. P. Hirl. jan. 19.

Die Haar- und Kleidertracht vorgeschichtlicher Karpathen und Balkanvölkerschaften cz. tanulmányát ism. Fischer E. (Archiv für Anthropologie VII. 1908.) [V. a Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1910. 29. l.]

Kelta pénzlelet Brassórol. Gohl Ö. Numizm. Közl. 1908. 9. l.

Die Eroberung Istriens durch die Römer. 178—177 vor Chr. Irta Veith G. Streffleurs Österr. Militär Zeitung. 10. füz.

A Magyarországbán talált római köemlékek repertoriuma. Kuzsinszky Bálint. Múz. Könyvt. Ért. II. 1908. 74—112. l.

A M. Nemz. Múzeum gyűjteményeiben levő római császármek leírása. Gohl Ö. Numizm. Közl. 1907. és 1908. évf. (Czikksorozat.)

Római szobrok a veszprémi múzeumban. Rhé Gy. Múz. Könyvt. Értes. II. 1908. 119—33. l.

Antike Gebäudemodelle aus Dunapentele. Drexler Fr. Róm. German. Korr. Blatt. I. 1908. (V. ö. Arch. Értes. 1908. 24—32.)

Traian császár dák háborúi. Guillaume. M. Katon. Közl. 1908. 1117. sk. l.

A Columna Traiani Hunyad vmegyére vonatkozó adatai. Király P. A Hunyad vm. tört.-rég. Társ. 42. évkönyvében 1908.

Ásatások Szamosújvárott. Orosz E. Armenia. 1907. 129. l.

Hogyan néztek ki a római dáczi bányamunkások? Téglás Gábor. Bányászati Kohászati Lapok. 1908. jan. 15.

Pólai római és egyéb műemlékek. (Salamon király feliratos sírköve.) Vasárnapi Ujság 1908. febr. 2.

Sírlelet Győrről (Nagybarátfalváról). Börzsönyi A. Budap. Hirl. 1908. máj. 20. (V—X. század.)

Barbár éremlelet. Supka G. Num. Közl. 1908.

Zum historischen Exzerptenwerk des Konstantin. Porphyrogennetos. Vári R. Byzant. Zeitschr. 17. 1908. 75—84. (U. ott l. Büttner—Wobst és Pavić munkáit a Biborbanszületett császár műveiről a 88. és 165. l.)

Újabb tanulmányok a honfoglaláskorabeli emlékekről. Hampel József ily cz. művét ism. az Alkotmány 1908. febr. 2.

Árpád és az Árpádok. Az ily cz. Csánki Dezsőtől szerkesztett díszmunkát ismertették: Századok 42. 465. és 43. 321. (Melich); Alkotmány (Görcsöni D.) 1908. márcz. 19.; N. Pester Journal márcz. 20. (Peisner); Budap. Hirl. márcz. 29. (Vezérezikk); Magyarország márcz. 15. Erdélyi Múz. 261.

Árpád és népe. Krenner J. Erdélyi Múzeum 25. 1908. 1—37. l.

Árpád vezér sírja új nyomokon. Zsolnay Jenő ily cz. művét ismert.: Magyarország 1908. máj. 20. (Zs. azt hiszi, hogy Árpádot Solt mellett a Dunába temették, Fehéregyház pedig a Máriaháza nevű pusztán állott. Árpád-legendát is közöl.) V. ö. tov. Zolnay: Árpád sírja. P. Hirlap máj. 24.

Szent László, Nagyvárad alapítója. Dr. Karácsonyi János. Kath. Szemle 1908. 50. s k. l.

Szent László és a cserhalmi ütközet (művészetünkben). Gróh István felolvasása nyomán a jan. 25. lapokban.

Aus der ältesten Vergangenheit der deutschen Ansiedlungen im Norden Siebenbürgens. Csallner R. Korr. Blatt d. Vereins für siebenb. Landeskunde. 1908. 2—4. sz.

Une nièce de Saint Elisabeth, la bienheureuse Marguerite de Hongrie. (Páris 1908.) Ismert. Alkotmány febr 2.; Kath. Szemle 222. l. (Dedek.)

A magyar városok az Árpádok korában. Hóman Bálint ily cz. művét ism. Magyarország 1908. ápr. 14. (V. ö. Századok 42. 744. l.)

Középkori pápai adókönyvek. Lukcsics József művét ismertette az Alkotmány 1908. máj. 24.

Die heil. Krone Ungarns. Luschin von Ebengreuth. Österr.-Ungarische Revue 1908. ápr.

A szent korona tanának hazugságai. Gellért Oszkár. P. Hirl. feb. 15.

A megyei intézmény alakulása és fejlődése. Gábor Gy. művét ismertették: Egyetértés márcz 8.; Budap. Hirl. márcz. 13. Turul 1908. 143. l.; Századok 42. 426. s k. l. (Dóry.)

A nemesség ősjegyei és a rendi szervezet. Zoltán Vilmos. Budap. Napló. 1908. máj. 13.

Az állítólagos oláh nemesség. Historicus. Budap. Hir. 1908. máj. 14. (Lukácsiu László képviselő által idézett »nobilis valachus«-ra vonatkozólag. Czikkíró szerint ethnikai, nem közjogi fogalom, a. m. »nemes oláh«.)

- A hunyadvármegyei kenézségek és az oláh nemesség kérdése.* T. G. Budap. Hirl. 1908. máj. 16.
- Aeneas Sylvius álma.* (Somnium 1475.) Dedek Cresc. Alkotmány jan. 26. (Magyarország történelmi hivatásáról mint a keresztény világ és kultúra előharcosáról a törökökkel szemben.)
- Kemény Simon sírja.* Teleki Samu. Erd. Muz. 25. 1908. 401. l.
- Legenda Mátyás királyról.* (A Tholvy-család eredete.) Nyáry Albert. Egyetértés 1908. márcz. 22.
- A Hármaskönyv egyik állítólagos forrásáról.* Schiller Bódog. Budapesti Hirl. 1908. jún. 11.
- Magyar becsületbírósi ítélet 1516-ból.* Közli Zolnai Gyula. M. Állam 1908. ápr. 23. (Közzétette már Karácsonyi János a M. Hadtörténelmi Közlemények-ben 1891. évf. 486. l.) Ez alkalmasint a legrégebb magyar »irat«. Eredetijét a szabolcsmegyei Bashalmon őrzik gróf Pongrácz Jenő levéltárában.
- Die Türkennot von 1361—1600.* (kül. 1529., 1532. és 1564.) Strobl von Ravensberg kapitány. Az »Österreichs Hort« cz. díszműben. Kiadja Teuffenbach Albin b.) Bécs 1908.
- Regesten zur Geschichte der siebenbürgischen Landesteile Ungarns. von 1526 bis 1540.* (1907.) Schuller Fr. Ism. a Korr. Blatt des Ver. für sieb. Landeskunde 1908. 143. l.
- Ferhát pasa.* Takáts Sándor. Budap. Hirl. febr. 3.
- A hajdú.* Takáts Sándor. Budap. Hirl. 1908. máj. 5. (Mutatvány.)
- Budapest a török korában.* Littke Aurél felolvasása. Budap. Hirl. 1908. máj. 22.
- Esterházy Pál (magyar) meghívója Erzsébet leányának esküvőjére. 1633* Közli Richter Ede. Budap. Hirl. márcz. 1.
- Megverték egy pasát.* Zoltán Vilmos. Egyetértés 1908 márcz. 21. (A kaland áldozata Ali pasa, a kit 1571. a Győr melletti Szemerén, szerelmi kaland utójátékaként ért ez a baj. A vármegye csigalépésben folytatott vizsgálat után 150 forint bánatpénzt ítelt oda a pasának.)
- Az eperjesi vértanúk.* Farkas Emőd. Budapest 1908. jun. 11.
- Schierendorf. 1661—1726.* Fischel műve nyomán. N. Freie Presse 1908. ápril 5. (V. ö. Századok 1908. 768.)
- Conti herczeg Érsekújvár ostrománál.* (1685.) Budap. Hirl. 1908. jún. 11.
- Wolkenstein Oszvárd Gobert gróf atyjai és anyjai ágon való egyenes leszármazása a Rákóczi és Hohenzollern családokkal.* Irta Waldbott—Bassenheim Frigyes báró sat. (Sátoralja-Ujhely 1908.) Ism. a P. Napló 1908. jún. 7. és a Budap. Hirl. jún. 13.
- A Rétság melletti Romhány határában levő moggorófa.* Magyar Szó. 1908. ápr. 17. (Valószínű, hogy ezt a fát az 1710. csata emlékére ültették. Közéleben egy templom romja, mely a Romhányi-család sírboltjául szolgált.)
- Temetvény vára a Vágmentén.* Rexa Dezső. Magyarország jún. 9. (Kül. a Rákóczi-felkelés idején.)
- A kuruczok letörése. Károly Sándor paczifikálása.* Az Újság jan. 15. (Horánszkyknak »Bacsányi«-ja nyomán.)
- II. Rákóczi Ferencz számkivetésének története.* Dr. Angyal Dávid. Revue de Hongrie. 1908. II. füzet.
- Lady Montague's Reisebriefe. (1716.)* A Bauer M. által rendezett új kiadás nyomán. P. Lloyd febr. 16.

Összeállította dr. MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1911 évi okt. hó 19-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Dr. Fejérpataky László másod-alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Bleyer Jakab, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Gombos Albin, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Mika Sándor, Tagányi Károly, dr. Tóth-Szabó Pál, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Váczy János és dr. Áldásy Antal vál. tagokat felkérvén, —

48. Napirend előtt meleg szavakkal emlékezik meg a veszteségről, mely az utolsó vál. ülés óta Emich Gusztáv és Pór Antal kiváló érdemű vál. tagtársaink halálával a társulatot érte.

A vál. Emich Gusztáv és Pór Antal elhunytát fájdalommal tudomásul veszi és kegyelete jeléül emléküket jegyzőkönyvében megörökítvén, felkéri Márki Sándor vál. tagtársunkat, hogy Pór Antal felett az elnökséggel egyetértőleg, később megállapítandó időben, emlékbeszédet tartani szíveskedjék.

49. Az elnöki előterjesztés kapcsán titkár jelenti, hogy Emich Gusztáv temetésén gróf Teleki Géza elnök úrral együtt, Pór Antal hamvainak eltakarításánál pedig egyedül képviselte a társulatot, melynek nevében mindkettejük ravatalát meg is koszoruzta.

Helybenhagyólag tudomásul szolgál.

50. Felolvassa Daniel Gábor vál. tag levelét, melyben tudatja, hogy mint legutóbb, úgy most is betegsége akadályozta meg a vál. ülésen való megjelenésben.

Sajnálattal tudomásul vétetik.

51. Napirenden titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1911-től*: Eyszen László végzett jogász Budapesten (aj. Hóman Bálint), Horváth Tibor tanárjelölt Csengődön (aj. Fejérpataky László), Klein József Alfréd cs. és kir. főhadnagy Marosvásárhelyt (aj. a titkár), Schustler Emilia bölcsészethallgató Budapesten (aj. Iványi Béla), Tóth László tanár Kalocsán (aj. a titkár), a győri szent Orsolya-r. polgári leányiskola igazgatósága (aj. a jegyző), a mezőtúri m. kir. állami felsőbb leányiskola (aj. Keller Imre); *1912-től*: Botár Imre áll. főgymn. tanár Kaposvárt, Dombó Zoltán kir. járásbíró Vámosmikolán, dr. Gellért Árpád okl. középisk. tanár Jászapátin, Lengyel Lajos m. kir. pénzügyi titkár Nyitrán (mind a négyet aj. a titkár).

Megválaszthatnak.

52. Dr. Váczy János vál. tag részleteket olvas fel *Kazinczy Ferencz ősei* cz. családtörténeti dolgozatából.

A nagyérdekű felolvasás köszönettel fogadtatik.

53. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1911 évi máj.—szept. hónapokról szóló kimutatását, — mely szerint összes bevétel volt..... 9.904 kor. 45 fill.
 » kiadás 3.587 » 12 »
 maradvány 6.317 kor. 33 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 13.397 » — » követelést, 1911. szept. 30-án összesen 19.714 kor. 33 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a Szentmáriay Dezsőtől 200 kor. alapítványából befizetett 100 kor. és a néhai Horváth Lajostól 400 kor. alapítványa kiegészítésül hagyományozott 600 kor., összesen 700 kor. tőkésítendő volna.

A kimutatás tudásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 700 koronán vásároltasson annak megfelelő névértékű 4%-os magyar koronajáradék-kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

54. Felolvassa az Athenaeum irod. és nyomdai részvénytársulat igazgatósága 1911. szept. 13-án kelt levelét, melyben értésére adja a társulatnak, hogy a *Teleki Mihály levelezése* nyomtatási árait az 1911 és 1912 évek folyamán nyomdába adandó kötetekre nézve, a beállott nagymérvű munkabéremelés folytán 10%-val felemelni kénytelen és hogy az 1913 évtől kezdve a nyomdai munkabérek automatikus emelkedése következtében az említett kiadványnál előálló költségtöbblet egy kis részét is kénytelen a megrendelőkre áthárítani. Egyuttal azt a kérdést intézi a társulathoz, vajjon a munka

VI. kötetéből Gergely Sámuel szerkesztő úrtól kapott kézirat szedéséhez hozzáfoghatnak-e?

Ennek kapcsán mindenekelőtt jelenti, hogy a gróf Teleki Géza elnök úrral való szóbeli megállapodás folytán az Athenaeum a VI. kötet munkába vételére utasított. Ezután a Teleki-bizottságnak a vál. ülést megelőzőt ülésén hozott határozatából kifolyólag javasolja, hogy az ig. vál. az áremelés tényét tudomásul vévén, mihez tartás végett adja tudtára, a társulat közvetítésével a Teleki Mihály levelezésének kiadására kölcsönösen szerződött gróf Teleki-családnak és a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának.

A vál. a jelentést helyeslőleg tudomásul vévén, a bizottság javaslatához hozzájárul.

55. Jelenti, hogy a *Thaly Kálmán-alapítvány* ügyrendi szabályzatának kidolgozására kiküldött bizottság a munkálattal a vál. ülést megelőzőleg tartott ülésén nem készülhetett el, ennél fogva a tervezet csak a december havi vál. ülésen terjesztheti elő.

Tudomásul vétetik.

56. Felolvassa gróf Khuen-Héderváry Károly belügyminiszter úr f. évi jun. hó 24-én kelt sürgős leiratát, mely szerint az új országos levéltár építkezésének minden irányban való sikeres megoldása céljából alakított építési szakbizottságba egy társ. tag kiküldését kéri.

Ezzel kapcsolatban jelenti, hogy a nyári szünet alatt érkezett sürgős felhívásra gróf Teleki Géza elnök a titkárt küldötte ki.

Helybenhagyólag tudomásul vétetik.

57. Bemutatja gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter úr f. évi okt. hó 2-án kelt leiratát, mely szerint a newyorki Public Library magyar osztályának gyarapítására adományozott társ. kiadványokért köszönetét nyilvánítja.

Tudomásul szolgál.

58. Jelenti, hogy az elnökség, tekintettel a társulat anyagi viszonyainak, különösen a nyomdai árak elviselhetetlen emelkedése folytán beállott rosszabbodására, a társulat 1912 évi segélyezése iránt ez évben is kérelemmel szándékozik a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter urhoz és Budapest székesfőváros tanácsához fordulni.

Helyeslő tudomásul vétetik.

59. Előadja, hogy a nyár és őszt folyamán a különböző irodalmi ünnepekre meghívott társulatot az EMKE. negyedszázados örömünnepével kapcsolatos orsz. közművelődési congressuson Kolozsvárt Szádeczky Lajos, a debreczeni városi nyomda 350 éves jubileumán Géresi Kálmán, a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetsége nagyváradi évi rendes közgyűlésén Karácsonyi János vál. tagok,

OKLEVÉLDÁTUMOK HIBÁI ÉS ELLENT- MONDÁSAI.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III. A keltezési adatok ellentmondásai.

Ha a kancellária gyakorlata általában az volt, hogy az oklevelek dátumában az oklevéladás idejét szokták följegyezni, mi magyarázza azt, hogy egyes kivételes esetekben mégsem az oklevéladásnak, hanem az intézkedésnek időpontját írják a keltezésben?

Ámbár természetes, hogy az oklevelek erre nézve nem nyilatkoznak kifejezetten, mégis megadhatjuk a kérdésre a feleletet.

Olyan esetekben, a mikor az intézkedés szerint való datálás kétségtelenül szándékos volt, a mire az actum kifejezés alkalmazása mutat, nem egyszer az oklevél birtokosának egyenes kívánságára történhetett a rendes szokástól való ilyen eltérés. A királyi okleveleknek nagy része, elsősorban pedig az adományokat megörökítő oklevelek — már akár birtok, akár kiváltságadományról van szó, — oly jogokhoz juttatják az adományost, a melyekre nézve sok esetben nem lehetett közömbös, hogy az adomány megtörténte korábbi vagy későbbi időpontra volt-e igazolható. Ilyen esetben az adományos valószínűleg maga kérte a döntő intézkedés időpontjának az oklevélben való feltüntetését. De egyes esetekben a kancellária külön kérelem nélkül is méltányosnak találhatta, hogy olyankor, ha az oklevél kiállítása valahogyan megkésétt, az adományosra a késedelemből származható károkat az oklevélnek intézkedés szerint való keltezésével elhárítsa. Így állhatott elő a Miklós alkancellár kezéből kelt és fentebb tárgyalt, 1240-i okleveleknek intézkedés szerint való keltezése.

A mint láttuk azonban, voltak esetek, a mikor az oklevél kelte datummal van jelölve, s az időadatok minden valószínűség szerint mégis az intézkedés időpontjára vonatkoznak. Ilyenkor lehetetlen eldönteni, hogy az intézkedés szerint való keltezés szándékosan alkalmazta-e a kancellária, elmulasztván az actum szó kitételét, vagy pedig szándéktalanul, valami külső körülmény

hatása alatt került az oklevél keltezésébe az intézkedés időpontjára vonatkozó adat.

Két dolgot mindenesetre szem előtt kell tartanunk. Az egyik az, hogy a XIII. században szokásos volt az előzetes adomány, a melyet később, bizonyos feltételek teljesítése, igények megvizsgálása, statutio megtörténte stb. után követett a végleges érvényű, ünnepélyes oklevélnek, a privilegiumnak kiadása. Hogy a sok közül egy-két példát idézzünk, így ígér Béla ifjabb király a CD. III. 2. 215—6. olvasható oklevélben a szentkereszti apátságnek privilegiumot arra az esetre, ha bizonyos okleveleket bemutatnak neki, s ugyanígy tesz IV. László 1278-ban¹ stb. Ez az ismeretes szokás pedig, a mint ezt már Pauler Gyula is észrevette,² nagyon könnyen előidézhette, hogy az előzetes adomány időadatai, — már akár tévedésből, akár szándékosan, — a későbbi oklevélbe is átmenjenek, s ezáltal intézkedés szerint való keltezés esete álljon elő.

A másik dolog, melyet figyelmen kívül hagynunk nem szabad, az, hogy az oklevélformuláknak az oklevelek kiállításánál való használata felmentette ugyan a kancellária vezetőjét az oklevelek megszövegezésének munkájától,³ de annál szükségesebbé tette a rövid, csupán a lényegre szorító feljegyzéseket az intézkedés alkalmával. Ezeknek a rövid feljegyzéseknek az adatai kétségtelenül átmentek az oklevélbe olyankor is, a midőn az intézkedés és oklevéladás között hosszabb idő telt el, a mikor tehát a feljegyzett adatok az intézkedésre vonatkoztak s az oklevéladás idejére talán már nem is találtak. A kancelláriai munka sablonos volta miatt az ilyen, akaratlanul és öntudatlanul az intézkedés ideje szerint való keltezés bizonyára sokkal többször fordult elő, mint a mennyiszer azt ma felismerni és kétségtelenül megállapítani módunkban van. Mert hogyha a datummal jelölt keltezés több időadatot tartalmaz és ezek az időadatok egymással megegyeznek, akkor nagyon bajos eldöntenünk, hogy vajjon az oklevéladás időpontját jelölik-e, vagy pedig az intézkedését. Mint fentebb láttuk, csupán a contextus adatainak értelmezése, vagy a valószínűség fokának vizsgálata nyújthat ilyenkor némi útbaigazítást.

Azonban a dolog természetéből következik annak belátása, hogy nem fordulhatott elő valami gyakran az az eset, hogy az oklevélíró az oklevél keltezésébe mindenestül átvegye az intézkedésre vonatkozó adatokat, a nélkül, hogy észrevenné, hogy az így előálló keltezés az oklevél kiállításának idejére többé nem

¹ W. IV. 95—96.

² I. m. II. 228. jegyzet a DL. 913. sz. oklevélre vonatkozólag.

³ Fejérpataky, 68. l. sk.

talál. Az ilyesmi, ha czélzatosan és szándékosan nem történt, tévedésből bizonyára csak igen ritkán fordult elő.

Annál gyakoribb lehetett azonban az az eset, hogy a kancelláriai alkalmazott nem az egész keltezést, hanem annak csak egy részét vette az intézkedés idejére vonatkozó adatok közül, kijavítván azt, a minék helytelen volta neki is feltűnt, s megtartva, a mi oklevéladáskor is helyes volt még, vagy legalább is az írrok helyesnek tartotta.

XIII. századi királyi okleveleink ugyanis, miként ismeretes, nem elégszenek meg a keltezésben egyetlen időadat feltüntetésével, hanem az esetek többségében több időadatot tartalmaznak. A datum-sor a külföldi minták hatása alatt elvéve előforduló adatokat nem számítva (*indictio*, *epacta*) a következő adatokat szokta feltüntetni: kancellári vagy alkancellári *recognitio*, melynek czélja ugyan nem időmeghatározás és így voltaképp nem is tartozik az időadatok közé, de köztudomás szerint mégis nagymértékben alkalmas az oklevél keltének megállapítására; a keltezés helye, mely a királyi *itinerarium* ismeretével kapcsolatban szintén időjelölő lehet; évszám és napi kelet; az egykorú méltóságok és tisztségek felsorolása; az uralkodás évszáma.

Magától érthető és ismeretes is, hogy ez adatok nem szerepelnek mindig együtt, hanem egyik-másik rendszeren elmarad közülük, s a legtöbb oklevél beíri kettőnek-háromnak, sőt igen sokszor csupán egynek felemlítésével. Sőt a kancellária gyakorlatának megszilárdulásával a XIII. század folyamán a datum-sor némely adatai, így a kancellári *recognitio* és a keltezés helye együtt, egy időben csak kivételes esetekben fordulnak elő.¹ A rendes szokás ugyanis az volt, hogy a kevésbbé ünnepélyes oklevelek datumsora a helyet, évet és napi keltet, az ünnepélyeseké a *recognitiót*, évet, napot, méltóságok névsorát és az *annus regni-t* tartalmazta.

Ha már most a kancelláriai alkalmazott abban az első oklevélben vagy az *imbreviaturában* (rövid feljegyzésben), a melynek alapján az oklevelet kiállította, több időadatot talált feltüntetve, akkor, ha nem volt szándéka az oklevelet az intézkedés ideje szerint keltezni, bizonyára kiigazította azokat az adatokat, a melyek az időközben beállott változások folytán *correctióra* szorultak. De megint csak a kancelláriai viszonyok ismerete s az alkalmazottak gyarló tudása magyarázza azt, hogy ez a *correctio* sokszor tökéletlen volt, s a helyesbített adatok mellé az oklevélbe oly adatok kerültek, melyek az intézkedés idejére találtak, az oklevéladására azonban már nem.

¹ Ilyen esetek pl.: W. IV. 337. IX. 330. HO. VIII. 207. 220.

Megtörténhetett az is, és az eredeti oklevelek vizsgálatának tanúsága szerint néha tényleg meg is történt, hogy az oklevelet előre kiállították, csupán a napi kelet számára hagyván helyet, melyet utólag jegyeztek be az oklevél kiadásakor; de ezen utólagos bejegyzés napjáig oly változások történhettek pl. a tisztviselői karban, melyek a keltezésnek e részét az oklevéladás napján elévültté tették.

Előfordulhatott az is, hogy az intézkedés ideje szerint datált oklevél időadatait az írnok szaporítáni akarta, s a feljegyzett adatokhoz még egyet csatolt, pl. az uralkodási évszámot, de hibásan azt az évet írta, mely az oklevéladás idején volt helyes, az intézkedés idejére azonban nem talált.

Mindezen és más hasonló okok következtében azután a datum részei között oly ellentmondások jöttek létre, a melyeknek felismerése és magyarázása a leggondosabb utánjárást igényli. Ezen ellentmondásokat szorgosabb ellenőrzés mellett a kancelláriának ki kellett volna javítania. De éppen az ellentmondásoknak az oklevelekben maradása mutatja a kancelláriai ellenőrzésnek e tekintetben gyarló voltát.

Az ilyen, egymásnak látszólag ellentmondó adatokat mutató oklevél-datumokat a külföldi diplomatika *nem egységes keltezésnek* (nichteinheitliche Datierung) nevezi, minthogy az időjelölő adatok részint az intézkedés, részint pedig az oklevéladás idejére vonatkoznak. Az ilyen datumokkal szemben nem vagyunk feljogosítva a keltezés korrigálására, hanem csupán annak kimutatására kell szorítkoznunk, hogy a datumnak mely részét kell az intézkedés, és melyiket az oklevéladás időpontjára vonatkoztatnunk.

A mi királyi okleveleinkre nézve is már az által, hogy rendszerint több időadatot sorolnak fel, fenforog a lehetősége annak, hogy az oklevéladásra vonatkozó adatok közé az intézkedés idejét jelölő adatok kerültek, s így bizonyára a magyar királyok oklevelei között is lesznek nem egységes keltezésűek. Az alább következő néhány példa meg fogja világítani az ilyen vizsgálatok természetét. Egyet azonban előre kell bocsájtanunk.

Természetes, hogy a datumrészekre nézve a valószínűség foka nem egyenlő abban a tekintetben, hogy az intézkedés idejére vonatkozzanak olyankor, a midőn a többi időadatok az oklevéladást jelölik. Mert ha szem előtt tartjuk azokat az eshetőségeket, a melyek a fentebbiek szerint a különböző természetű időadatok egybezavarását okozhatták (előző oklevél, előzetes feljegyzések, ezek részleges helyesbítése stb.), akkor be fogjuk látni, hogy a mi pl. a korjelölő méltóságokra nézve könnyen megtörténhetett, hogy t. i. az írnok az intézkedés idejére szóló méltóságokat írja

az oklevéladáskor is, nem vévén észre, hogy egyes tisztségek viselői azóta már mások lettek, az pl. a kancellári ellenjegyzésre nézve már sokkal kevésbé valószínű. Nehezen tehető fel ugyanis, hogy a kancellária hivatalnokai a vezetőségben történő változások feltűntetésére kellő gondot ne fordítsanak s e változásokat az oklevelekben kellő gonddal ne jelezzék. Láttunk példát fentebb arra is, hogy a kancelláriában még arra is ügyeltek, hogy az oklevél szövegében az előző intézkedés során szereplő kancellár vagy alkancellár azt a címet kapja, mely őt akkor, az intézkedés idején megillette, s a recognitionban ugyanakkor az oklevéladás idejére találó pontos cím van feltűntetve.¹ Azt is láttuk továbbá, hogy az olyasféle zavarok, mint a milyent az 1284—85. években tapasztalhatni, hogy t. i. az alkalmazottak ne tudták volna, ki is hát tulajdonkép a kancellária vezetője, a valóságban nem fordultak elő, csak a hamis és hibás oklevelek idézik elő a zavarnak ilyen látszatát.

Eppen ezért a recognitionnak a datum többi részeivel való ellenkezése indokolhatóan csak egyféleképen fordulhat elő: a mikor t. i. *a datum adatai az intézkedés idejére vonatkoznak, aláíróként, — kancellár vagy alkancellárként azonban az szerepel, a ki a később bekövetkezett oklevéladáskor viselte a hivatalt.* Ilyenkor minden valószínűség szerint szándékosan az intézkedés ideje szerint való keltezéssel van dolgunk, mint pl. a Miklós alkancellár által kiadott, 1240-i oklevelekben.²

Ellenben teljesen valószínűtlennek kell tartanunk azt az esetet, hogy az oklevéladás szerint datált okmányban olyan kancellár szerepeljen, a ki az intézkedés idejében volt hivatalban, de időközben más váltotta fel. *Valószínűtlen tehát, hogy egy későbbi keltű oklevélben korábbi kancellár vagy alkancellár nevét olvassuk.* Az ilyen oklevél, ha eredeti, akkor gyanús, ha átírat, akkor hibás.

Ugyanígy kell elbírálnunk azon eseteket is, a mikor a kancellárnak nem személye, hanem egyéb címe ellenkezik a keltezés adataival. Ilyenkor is valószínű a datum helyes volta, ha a keltezés az intézkedés idejére, a kancellári cím pedig az oklevéladásra értelmezhető; de valószínűtlen s az oklevél hitelére árnyatvető körülmény az, ha a kancellár címe a keltezés idejében már nem helyes, mert ekkor már más, magasabb állásban kellene szerepelnie.

Ilyen esetet mutat pl. III. Endrének 1297-i oklevele,³ mely Tódor alkancellárt fehérvári prépostnak mondja, holott biztos

¹ W. VII. 456.

² W. XI. 312. és HO. VIII. 422.

³ W. X. 252.

tudásunk szerint Tódor már 1295 jún. 1 óta győri püspök.¹ Az oklevelet ez gyanúba hozza, s Karácsonyi méltán sorozza a hamis oklevelek közzé.²

Királyi okleveleink keltezési helyei is meglehetősen kivonják magukat a nem egységes datumok vizsgálata köréből. A reánk maradt okleveleknek ugyanis csak igen kis része van keltezési helylyel megjelölve. Pl. IV. Lászlónak reánk maradt közel ezer oklevele közül csak mintegy harmadfélszázban van megnevezve a keltezés helye. A privilegialis oklevelekben, mint említettük, nem volt szokás a *locus dati* kitétele. Minthogy pedig a kevésbbé ünnepélyes oklevelek, főleg a mandatumok, de az ünnepélyes oklevél kiállítását után az első adományt tartalmazó okmányok is később szükségtelenné váltak, ezért kevésbbé gondosan őrizték őket, s ez az oka annak, hogy a helylyel jelölt oklevelek aránylag oly csekély számban maradtak reánk.

Ezen szokásnak természetes következménye, hogy a keltezés helye és ideje között való ellentmondás csak a legritkább esetekben fordul elő kimutathatólag. Ennek oka pedig nem csupán az, hogy a helynek aránylag ritka kitétele miatt királyaink itinerrariuma csak igen tökéletlenül állítható össze, s így a keltezés helyének és idejének egybevágása csak nagyon fogyatékosan ellenőrizhető, hanem oka ennek az is, hogy a később kiállított ünnepélyes oklevélben nem lévén kitéve a keltezés helye, ellentmondás egyáltalában nem is támadhatott.

Eppen ezért igen ritka eset lesz az olyan, mint a melyet 1284-ben találunk. IV. Lászlónak két oklevele, Somosi Péter számára az egyik,³ Mihály ispán fiai részére a másik⁴ egy és ugyanazon napon július 24-én kelt, de különböző helyen: az első a szabolcsmegyei Tisza-dadán, a másik a szintén Szabolcsmegyében, a Bodrog torkolatánál fekvő Kórév mellett.⁵ A két helynek közelsége mellett is bajos feltenni, hogy a két oklevelet azon egy nap tényleg két különböző helyen foglalták volna írásba. Vagy azt kell tehát feltennünk, hogy a két oklevelet két különböző írnok foglalta írásba, a kik, miként már a kelet napját is,⁶ a kelet helyét egymástól eltérő módon

¹ Fejérfataky, 144. l.

² Az ellenkező esetet mutató példákról, a mikor t. i. a kancellár czíme az oklevéladás idejére vonatkozik, az utolsó fejezetben lesz szó.

³ W. IX. 389.

⁴ W. IV. 263.

⁵ Ugyanaz a hely, mely a zatyai apátság alapítólevelében is előfordul. W. I. 26.

⁶ Az egyik: *in vigilia Jacobi ap.*, a másik: *tercio die post f. b. Marie Magdalene.*

jelölték meg, s így az *in Doda* és *prope Kewrew* valójában egyazon helyet jelent, vagy pedig az egyik oklevél keltét nem egységesnek kell tekintenünk. Ez utóbbi feltevést valószínűvé teszi a király itinerariumának s ez időtt kelt egyéb okleveleinek figyelembevétel. László király ugyanis márczius eleje óta a Tiszántúl tartózkodott¹ és júl. 24-től fogva néhány napot Kőröven töltött.² Ez utóbbi helyen kelt okmányai mind egyformán: *prope Kewrew* jelölik a helyet; alig valószínű tehát, hogy az *in Doda* kifejezés is ugyanezt a helyet jelölné. Ugy történhetett, hogy a király, talán útközben, Dadán adott rendeletet az oklevél kiállítására, melyet azután az írnok a keltezés helyeként tüntetett fel. A keltezés helye tehát e szerint az intézkedésre, az időmegjelölés az oklevéladásra vonatkoznék.

Hasonlóképen magyarázható talán a különböző helyjelölés ugyancsak IV. Lászlónak két, 1285 máj. 27-i kelettel bíró oklevelében is.³ Itt is az intézkedés helyének az oklevéladás idejével való összekapcsolását tehetjük fel, a mint valószínűleg szintén ilyesmivel van dolgunk azon két oklevél egyikében is, melyek közül az első 1275 febr. 8-án kelt Budán,⁴ a másik pedig febr. 9-én már Szurdokpüspökiben.⁵

A recognitiónál és a keltezés helyénél a dolog természete szerint sokkal több eshetőséget nyujt nem egységes keltezés létrejöttére a méltóságok felsorolása és az uralkodási évszám. Mind a kettő már magában véve is csupán szorgosabb ellenőrzés és figyelem mellett teszi lehetővé az esetleges hiba elkerülését, minthogy egyfelől a méltóságok sorában beálló változás mindenestre könnyebben kikerülhetette az írnok figyelmét, másfelől meg az annus regni kitétele oly gyakori ünnepélyes és kevésbbé ünnepélyes formájú oklevelekben egyaránt, hogy már e miatt is megvolt a lehetősége annak, hogy az egyik (megelőző) oklevél adatai a másik (későbbi) oklevél adatai közé kerüljenek. Igaz, hogy a kancelláriának általában minden változásról tudomást kellett vennie, a mely a méltóságok sorában történt, s egyes esetekben, kritikus időben az ilyesmire különös gondot fordítottak, mint pl. IV. László uralkodásának első éveiben, a mikor úgyszólván egyik napról a másikra történtek változások a főhivatalokban. Mindez azonban nem állhatta útját a tévedésnek s az ezek alapján keletkező nem egységes keltezésnek.

A következő körülmény pedig egyenesen alkalmat nyujtott

¹ Knauz, II. 178. HO. VII. 185.

² HO. VI. 305. W. IX. 390. és a szóban levő két oklevél.

³ HO. VIII. 236. = W. IX. 425. és HO. VIII. 237.

⁴ W. IX. 123.

⁵ HO. VIII. 172.

arra, hogy a méltóságok névsora és a keltezés többi adatai között ellenmondás keletkezzék.

Már Pauler Gyula kiemelte, hogy a méltóságok felsorolásának királyi okleveleinkben, legalább részben, nem csupán korjelölő értéke van, hanem főleg az ispánok megnevezése azoknak tényleges jelenvoltára mutat.¹ Hogy Pauler ezen nézete alapján véve helyes, azt nemcsak azzal bizonyíthatjuk, a mire ő mutat rá, hogy t. i. egyébként érthetetlen volna egyes ispánoknak minden rendszer nélkül, úgyszólván ötletszerűen való felemlítése, s nem tudnók megmagyarázni, hogy egykorú oklevelek miért említik más és más megyék ispánjait. Positív adatokat is találunk, melyek Pauler feltevésének helyes voltát igazolják.

A HO. VIII. 153. és ugyanott a 154. lapon közölt két oklevélben ugyanazon napon, 1273 jun. 26-án ugyanazon méltóságok felsorolását találjuk, s az ispánok közül mindkét helyen csupán Gergely comes van megemlítve, a ki a második oklevél tanúsága szerint *tényleg jelen volt* a királyi udvarban, mert a király az ő relatiójára hivatkozik.²

Ezt a példát azért is fontosnak kell tartanunk, mert ebből világosan látjuk, hogy Gergely ispán az intézkedés tanúja, nem pedig az oklevéladásé. Az első oklevél időadatait tényleg actum vezeti be a valóságnak megfelelően, de a másik oklevélben már datum-ot találunk, mi arra mutat, hogy első esetben azért említették Gergelyt, mert a királyi intézkedésnek, második esetben pedig azért, mert az oklevéladásnak tanúja volt.

Előfordul az is, főleg a XIII. század első felében, hogy a méltóságokra nézve az oklevél egyenesen hangsúlyozza, hogy mint jelenlévők említettetnek. Így II. Endrének 1233. oklevelében,³ továbbá Béla ifjabb királynak ugyanazon tárgyú oklevelében⁴ s a IV. Béla 1238-i kiadványában is.⁵ Még feltűnőbben hangsúlyozza a méltóságoknak valósággal jelenlétét Béla ifjabb királynak 1225-i oklevele,⁶ és a Kálmán hercege 1226-ból.⁷ Ez utóbbi oklevelek nem a királyi kancelláriából kerültek ugyan ki, de azért főként a Bélától való igen térhetett el a kancellária szokásától.

Mindezek az esetek azt mutatják, hogy az oklevelek kelte-

¹ I. m. II. 216. jegyzet.

² . . . nobis retulit oraculo vive vocis . . .

³ CD. III. 2. 356.

⁴ U. o. III. 2. 363.

⁵ CD. IV. 1. 134.

⁶ W. XI. 184. »Ad robur igitur huius nostre confirmacionis inducimur testes: venerabilem archiepiscopum etc. in aula nostra existentes.«

⁷ CD. III. 2. 92.

zésében felhozott méltóságok legalább egyes kivételes esetekben a királyi udvarban tényleg jelenlevő tisztviselőket jelentenek.

Bizonyára úgy kell a dolgot elképzelnünk, hogy a királyi intézkedés alkalmával az erre vonatkozó rövid feljegyzésben feltűntették annak az ispánnak vagy esetleg a főuraknak is a nevét, a kik akkor a király mellett voltak. Ha már most megtörtént, még pedig valószínűleg nem is olyan nagyon ritkán, hogy az oklevél kiadása az intézkedés után jóval később következett be, akkor már ez által meg volt adva a lehetősége annak, hogy az írnok az oklevéladás datuma mellé az intézkedés alkalmával jelen voltak neveit írja s ezáltal, — közben történő változás esetén, — nem egységessé tegye a keltezt.

De különben is a méltóságok hosszú névsorát az írnok természetesen nem írhatta fejből, hanem vagy valami, használatra szánt feljegyzésből másolta, vagy pedig egyszerűen abból az oklevélből vette át, a melynek alapján dolgozott. Ez utóbbi eset fordulhatott elő olyankor, a midőn az írnok privilegiálist írt az első adománylevél alapján, a melyben esetleg szintén ki volt téve a méltóságok névsora.¹

Itt sem szabad azután figyelmen kívül hagynunk a kancelláriai munkának már sokszor kiemelt mechanikus természetét. Azok az oklevelek, melyek sokszor hónapokon át mindig ugyanazt a névsort közlik, az ispánokat is változatlanul sorolván fel, olyanformán értelmezendők, hogy a megnevezett ispánok valamikor, a sorozat első okleveleinek kiállítása idején voltak jelen a királyi udvarban, s a későbbi oklevelek kiállításakor az írnok már csak mechanikusan írta e neveket még akkor is, mikor a felsoroltak egyike-másika már eltávozott a király udvarából. Ilyen esetekben tehát nehéz eldönteni, hogy vajjon ezen egyforma névsort feltűntető oklevelek tárgyának elintézése egy időben történt-e, de kiállításuk nem következett be egyszerre, vagy pedig csupán a kancelláriai munka felületessége által okozott hibával van-e dolgunk.

Lássuk néhány példán ezen megfontolások alkalmazását.

1232-ben, uralkodásának 30. évében kelt II. Endrének Kún fia Endre számára kiadott oklevele². Pauler szerint³ ez a datum hibás, mert Majs nádor és Dénes tárnokmester szerepel a méltóságok között, holott a W. VI. 506. közölt oklevél szerint 1232. szent Márton napja előtt és után már Dénes a nádor, és László országbíró sem viselte már ekkor tisztét; úgy hogy — Pauler szerint — az oklevél keltét biztosan 1231-re tehetjük.

¹ V. ö. Pauler, II. 228. jegyzet.

² W. VI. 502.

³ I. m. II. 99. jegyzet.

A dolog azonban nem egészen így áll. Mert igaz ugyan, hogy az oklevél csak XIV. századi átíratban maradt meg s így az évszámot hibásan másoltnak tehetnők fel; ámde a XXX. uralkodási év nem engedi meg e feltevést s az évszámnak ez alapon való javítását. Minthogy ugyanis II. Endre 1235 szept. 21-én halt meg, s ez évben kelt egyetlen oklevelét¹ 32. uralkodási évvel jelöli, ebből következik, hogy a 30. uralkodási év az 1232—33. évekre talál,² s így a szóban forgó oklevél évszámát semmiképp sem javíthatjuk 1231-re. Nem tehető fel ugyanis, hogy az átírás mind az évszámot, mind az uralkodási évet ily összevágó módon rontotta volna el. Viszont azonban az is tény, hogy 1232-ben szt. Márton nap táján Dénes nádor ad ki oklevelet s ez az oklevél országbíróként Demetert említi, ekkor tehát már sem Majs, sem László nem lehettek hivatalban.

Az ellenmondás valószínű magyarázatát az fogja adni, hogy az oklevelet 1232. második felében adták ugyan ki, de a méltóságok felsorolását az írnok valószínűleg előbbi oklevélből vagy feljegyzésből vette, s így ez esetben nem egységes keltezéssel van dolgunk.

Ellentmondás van IV. Bélának a túróczy prépostság javait összeíró, 1252. évi oklevelében is,³ melyben a felsorolt méltóságok az 1252. évre sehogy sem találunk. Wertner⁴ e miatt vizsgálva ez oklevelet, arra az eredményre jutott, hogy a névsor 1248-ra illik, s e szerint az oklevél keltét így kell javítanunk.

Azonban itt is az annus regni miatt válik lehetetlenné az évszámnak ilyen korrigálása. Az oklevél ugyanis XVII-ik uralkodási évet említ, ez pedig 1252-re talál. Éppen ezért itt is nem egységes datálás esetét kell feltennünk. Igaz, hogy a négy évi különbség, mely az évszám és a méltóságok névsora között van, óvatosságra int, de viszont magában az oklevélben két erős támpontot nyerünk arra nézve, hogy helyes az a feltevés, hogy az oklevéladás 1252-ben történt, de a méltóságok sorozata az úgy folyamán szereplő előbbi oklevélből vagy feljegyzésből vétetett. Az oklevél ugyanis oly intézkedéseket sorol fel, a melyek föltétlenül hosszabb időt vettek igénybe: többféle puhatólódzás,⁵ többszöri beiktatás és határjárás mutatja, hogy az elintézés bizony évekre terjedhetett. Ezt vallja azonban maga a keltezés is, mely *datum et actum* formulával van bevezetve, s ezzel igazolja, hogy az intézkedés és oklevél-

¹ Knauz, I. 310.

² V. ö. Pauler, II. 37. jegyzet.

³ HO. VI. 65—75.

⁴ Századok, 1896. évf. 560. l.

⁵ »Ad circumstancias videndas diversis temporibus« küldött a király megbizottakat.

adás között is hosszabb időnek kellett eltelnie. Mindez együttvéve eléggé feljogosít arra, hogy ezen oklevél keltezését is nem egységesnek tekintsük s az 1252. évszám javítását feleslegesnek mondjuk.

Ellelntmondás van IV. Lászlónak a HO. 144—46. l. között oklevélben is, melynek szövege Imrét *tunc comes Symigiensis*nek mondja, holott a méltóságok közt mégis Imrét olvassuk somogyi ispánként. Imre 1273. máj. 29. körül volt rövid ideig somogyi ispán. Ez időben történhetett az intézkedés, és a méltóságok felsorolásának is erre az időre kell vonatkoznia.

A nem egységes keltezésnek ismét másféle fajával van dolgunk a CD. V. 2. 232. l. között oklevélben. Itt is a méltóságok sorozata árulja el a datum nem egységes voltát. Az oklevél ugyanis 1275. febr. 10-én András egri, Gergely csanádi és Péter veszprémi püspököt említi, holott biztos tudomásunk szerint ez időben ezek közül még egyik sem volt a jelzett állásban; ápr. 3-án is még András csak electus, Veszprémben és Csanádon pedig *sedisvacantia* van,¹ Junius vége előtt nem is találunk adatot arra, hogy mindhárman viselnék már állásukat.² Azt kell tehát feltennünk, hogy az évszám és a napi kelet az intézkedés idejét jelöli, de az oklevelet csak az év második felében állították ki, s az írnok a méltóságoknak az oklevél kiállításának idejére vonatkozó sorozatát írta az oklevél végére. Az oklevélben említett megelőző intézkedés, t. i. a nyitrai püspöknek a királyhoz intézett jelentése, bizonyos mértékben szintén valószínűvé teszi az intézkedés szerint való keltezés feltevését.

Ez oklevélnek illetően értelmezésével legalább részben feloldjuk azt a zavart is, melyet 1275 első felében Pálnak és Péternek püspökségére nézve találunk okleveleinkben.³ Csupán az a káptalani kiadvány volna még a fentebbiek után is zavaró, mely július 29-én még mindig Pál püspököt említi.⁴ Ennek azonban okvetlenül hibásnak kell lennie.

II. Endrének 1218-i oklevelében⁵ a datum részei az évszámon kívül teljesen megegyeznek az 1217-ben kelt oklevelek keltezésével.⁶ Karácsonyi az oklevelet 1217-re teszi.⁷ Minthogy azonban a XIII. uralkodási év 1218. első hónapjaira is talál, s minthogy eredeti oklevélről van szó, a datum korrigálásánál itt is sokkal

¹ CD. V. 2. 240.

² CD. V. 2. 252. és HO. VIII. 173.

³ Fejérpataky, 126. l.

⁴ CD. V. 2. 296.

⁵ Knauz, I. 216—7.

⁶ V. ö. Knauz, I. 215.

⁷ I. h. 49. l.

helyesebbnek látszik az az értelmezés, hogy az oklevélben foglalt ügynek, Tardos falu visszaadásának elintézése 1217-ben történt, az 1218-as évszám pedig az oklevéladás időpontját jelöli.

Végül ide kell soroznunk azt az oklevelet is,¹ a mely 1275 decz. 10-én még mindig Ugrint mondja országbirónak, Lászlót pedig erdélyi vajdának, holott december 4-e óta Ugrin már erdélyi vajda, ezen állással cserélvén föl az országbirói méltóságot.² Erre az oklevélre nézve azonban már Pauler helyesen jegyezte meg,³ hogy »datumában hibának kell lennie, vagy az írnok az első adományban netalán előfordult urakat vette föl a káptalani jelentés után kiállított oklevélbe«. Az utóbbi feltevést fogadva el, ezt az oklevelet is nem egységes keltezésűnek kell nyilvánítanunk.

A mi végül az *annus regni*-t illeti, erre nézve már fentebb láttuk, hogy az uralkodási év az évszámmal többnyire egyezni szokott még olyankor is, a mikor a méltóságok névsora valószínűleg előző feljegyzésből vagy oklevélből került a datum többi részei közé. Az írnok bizonyára mindig tudta a folyó uralkodási évet s így azt jegyzetekből vagy más oklevélből vennie szükségtelen volt. Hiba leginkább csak az uralkodás évfordulója idején történhetett, a mikor egy-két nappal kelleténél előbb vagy utóbb jelezték a változást.

Nem egységes keltezésről e szerint az uralkodási évet illetőleg, vagy helyesebben: a folyó évről az uralkodási évtől eltéréséről csupán akkor lehet szó, a mikor az évszám (s a napi kelet) a *megelőző intézkedésre* vonatkozik, s ehhez csatolja az írnok az oklevél *kiállításakor* érvényes uralkodási évet. A megfordított viszony, hogy t. i. az évszám legyen az oklevéladás idejére, az uralkodási év az intézkedésre vonatkozó, valószínűtlen, s előfordulása hibára, illetőleg hamisításra enged következtetni.

Nem egységes keltezést sejtethetünk például IV. Bélának 1235-i adománylevelében, mely Dénes főlovászmesternek szól,⁴ és második uralkodási évet említ a helyes első év helyett. Ha az eredeti oklevélben is csakugyan *secundo* volt, mire nézve Fejér közlésében nem ok nélkül gyanakodhatunk, akkor itt az 1235. év az intézkedés ideje, az oklevelet azonban csak később, 1236-ban állították ki s az írnok az oklevél írásakor érvényes uralkodói évet írta. Az oklevél hosszas tárgyalás és a beiktatás megtörténte után van kiállítva, s így az évszámnak az intézkedés idejére vonatkoztatása nem egészen indokolatlan.

¹ DL. 913. sz. = CD. V. 2. 273.

² W. IX. 116—7.

³ II. k. 228. jegyzet.

⁴ CD. IV. 1. 21—27.

IV. Béla királynak 1257 okt. 11-én kelt oklevelében ¹ a helytelen 23. uralkodási évet magyarázhatjuk ugyan úgy is, hogy a kancellária tévedésből már 3 nappal előbb használta a csak okt. 14-e után helyes évet, de nem lehetetlen, hogy az oklevél tényleg október 14-e után adatott ki, s az uralkodás éve erre az időre szól, míg a napi kelet az intézkedés idejét jelöli.

IV. László 1282 jun. 17-én Orsáni Péter ispánnak megengedi, hogy vejét tegye örökösévé.² A privilegiális oklevél XI-ik uralkodási évet mond, mi azonban csak az 1282. év második felére talál, s a következő év első felére. Ha tehát a napi datumot az oklevéladás napjának tekintjük, ez csak az 1283. évi jun. 17-e lehet, s ez esetben az 1282-es évszám azt magyarázhatja, hogy az irnok az első adománylevélből vette azt át,³ a mely első adományt különben a bevezető sorok s a corroboratio közé teljes egészében átvette.

E példák tehát szintén nem egységes keltezésre mutatnának. Oklevélkiadásaink hibái miatt azonban az uralkodási évek jelentőségének mérlegelésénél kétségtelenül minden tekintetben igen nagy óvatosságra van szükség.

IV. Következtetések.

Az előadottakban a keltezési ellentmondásokat csak nagyjában, szinte felületesen tárgyalhattuk. Behatóbb vizsgálatukra csakis a speciális diplomatika vállalkozhatik, a melynek módjában áll az egyes eseteket a legapróbb részletelig vizsgálni és feloldásukat megkísérelni.

Úgy gondoljuk azonban, hogy mégis sikerült nyilvánvalóvá tennünk, hogy az oklevelek keltezésének kérdése nálunk, a mi királyi kancelláriánk gyakorlatában is sokkal bonyolódottabb és sokkal szerteágazóbb, hogysem a datumhibáknak egyszerű korrigálásával mindig beérhetnők.

Azoknak az elveknél, a melyeknek alkalmazását az előzőkben a datumhibák, vagy inkább a keltezési ellenmondások értelmezésére megkíséreltük, különös fontosságuk van a diplomatika főfeladatának megoldásában: az oklevelek hiteles vagy hamis voltának elbírálásában.

Szó sincs róla: középkori okleveleink között igen sok volt hamis. Hiszen ismerjük azokat a hamisítvány-gyártókat, a kik a falsificatiót hivatásszerűen űzték; és már a középkorban is

¹ W. II. 284.

² Knauz, II. 153—4.

³ Közölve u. o. 151. l.

igen-igen jól tudták, hogy a hamis oklevél éppen nem ritkaság. Nem is a hamisítványnak nyilvánított oklevelek számát sokalljuk. De mindenesetre óvást kell emelnünk mindennemű elhamarkodás ellen, mely az oklevelek hitelességének elbírálásában előfordulhat.

Hogy valamely oklevelet teljes határozottsággal hamisnak mondjunk, arra csupán a külső és belső ismertetőjeleknek minden tekintetben alapos számbavétele jogosíthat fel. Sem a tárgyi bizonyítékok, sem a külső jelek magukban véve nem dönthetnek a hitelesség kérdésében, hanem csakis a kettőnek lelkiismeretes összeegyeztetése. Hányszor van példa arra, hogy a külsőleg teljesen szabályellenes oklevél hitelességét igazolja valami külső körülmény, a mely a rendes gyakorlattól való eltérésnek okát és magyarázatát adja. És viszont a külső ismertetőjelek kifogástalan voltával szemben sokszor egy-egy tárgyi aggály nem elegendő a hamisítás megállapítására. Gondoljunk csak II. Endre adományaira. Szabad volna-e az ő okleveleinek hitelét pl. azon okból kétségbe vonni, hogy egy azon birtokot többeknek többször is eladományoz? Pedig az egykorú viszonyokat nem ismerő előtt ez a körülmény méltán szolgálhatna az oklevelek hamis voltának kritériumául.

Előző fejtegetéseink alapján ki kell jelentenünk, hogy *a datumrészek ellenmondásai magukban véve még nem jogosítanak fel arra, hogy valamely oklevelet hamisnak nyilvánítsunk*. Alaposabb vizsgálat esetleg magyarázatát adhatja az ellenmondásoknak, s így az oklevelet, ha *egyébként tárgyi és alaki tekintetben kifogástalan*, a gyanú alól felmentheti.

Néhány példa igazolni fogja ez állításnak jogos voltát és egyszersmind meg fogja mutatni az elbírálásnál követendő módot.

Karácsonyi¹ hamisnak mondja II. Endrének 1209-i oklevelét,² a melyben a templomosok rendjének drávántúli jószágait erősíti meg a király, s nézetét következőkép indokolja :

»II. Andrással Imrét dulcis recordationis-nak íratja, pedig II. András kancelláriája ezt nem tette s 1209-ben nem is tehetette. Tamás kancellárt székesfehérvári prépostnak írja, holott csak 1212-ben lett azzá. Az uralkodói és a rendes évszám nem illenek össze. A templomosokat máskor is vádolják, hogy hamis levelekkel állanak elő.«

Nyilvánvaló, hogy ezen érvek közül az elsőt és az utolsót, hogy t. i. az oklevél Imrét dulcis recordationis-nak mondja, s hogy a templomosok máskor is keveredtek már oklevélhamisítás gyanújába, mellőzhetjük, mert ezek magukban nem bírhatnak

¹ I. m. 13. l.

² Wenzel, XI. 96—102. = Tk. I. 20—24.

bizonyító erővel, hanem csupán az esetben vehetők figyelembe, ha a hamisítás egyéb okok révén bizonyítható. Kérdés tehát, hogy a datumnak felhozott ellentmondásai olyannyira magyarázhatatlanok-e, hogy miattuk az oklevelet hamisnak kell mondanunk?

Tény, hogy Tamás kancellár csak 1212-ben lett fehérvári prépost. De viszont az is tény, hogy a méltóságok névsora 1209-re helyes.¹ Ezt a névsort a templomosok természetesen nem hamisíthatták, hanem legfeljebb egy 1209. évi hiteles okiratból írhatták ki. Igen, de hát akkor miért nem vették ugyanonnan a kancellárnak 1209-ben helyes címét is?! Nagyon valószínűtlen, hogy éppen e ponton botlottak volna és az 1209-ből való névsor mellé a kancellárnak későbbi, 1212—1217-ig viselt címét írták volna. Ilyesmit a hamisító aligha tehetett.

Annál inkább megtehetette azonban ezt maga a királyi kancellária. Intézkedés szerint való keltezés esetén előfordulhatott, s a vizsgált példák szerint tényleg elő is fordult a kancelláriában, hogy az előző okmányból vagy feljegyzésből vett adatok mellé a kancellárnak az oklevéladás idején viselt címét írták. Így történhetett ebben az esetben is.

És hogy tényleg van okunk feltenni, hogy a keltezés adatai az előző intézkedésre vonatkoznak, azt nemcsak az oklevélben előadott többrendbéli adomány, határok többszörös megjárása stb. igazolja, hanem még sokkal inkább az oklevélnek azon kifejezése, hogy az *introductiōt »per pristaldum nostrum tunc Zagrabiensem comitem nomine Vanleginum«* végeztette a király. A *tunc* kifejezés világosan mutatja, hogy az intézkedés és oklevéladás között hosszabb idő telt el, s így az a 3 évi időköz, mely 1209 óta Tamás kancellár székesfehérvári prépostságáig eltelt, magyarázva van. Valószínű, hogy a templomosok maguk kérték az intézkedés idejének kitételét, minthogy érdekükben volt birtokaikra vonatkozó jogcímük hitelesítésének minél korábbra tétele.

Az uralkodási év (*sexto*) ugyan 1209-re nem talál, mert *quarto* lenne a helyes. De erre nézve vagy azt kell feltennünk, hogy az írrok ott, a honnan a többi adatot vette, helyesen *iu*-t (IV.) talált, de hibásan *vi*-t (VI.) írt, vagy esetleg maga akarta az *annus regni*-t visszafelé kiszámítani, s ez bizony rosszul sikerült neki.

Bármint legyen is, látni való, hogy a keltezés ellenmondásai nem oly mértékben feloldhatatlanok, hogy az oklevél hitelességét teljességgel kompromittálnák.

IV. Bélának 1245 április 27-én kelt oklevele,² melyben Vízközt Hudina comesnek adja, Karácsonyi szerint azért hamis,³ mert

¹ V. ö. W. XI 90—94. és 95—96.

² W. XI. 337.—40.

³ I. m. 17. l.

»a főpapok és zászlósok névsora a valódival összeegyeztethetlen, az évszámban pedig nem lehet hibát keresni, mert a rendes és az uralkodási évszám összevág.«

Mindenekelőtt is meg kell jegyezniünk, hogy igaz ugyan, hogy az uralkodási év, annus regni X., 1245-re talál, de talál 1244-re is, mert 1244 okt. 15-től 1245 okt. 14-ig helyes,¹ s így, ha az évszámot talán javítandónak tartjuk, ebben az uralkodási év nem gátol. Már pedig a méltóságok névsora 1244 végére helyes,² s így feltehető, hogy az 1245. év hibásan van közölve 1244 helyett.

Ám, ha nem akarjuk az évszámot javítani, elfogadjuk azt, hogy a méltóságok névsorát az intézkedés idejéből származó feljegyzésből vette az írnok, míg az évszámot s az uralkodás évét oklevéladás szerint írta. E feltevést támogatja a datumrészeknek némileg szokatlan sorrendje is: előbb jön a méltóságok névsora, azután az év, napi kelet és az uralkodási évszám, mi arra mutat, hogy az írnok előbb bejegyezte a névsort az intézkedési jegyzékből s azután írta ehhez az oklevéladás datumát.

1273 május 27-én kelt IV. László királynak azon oklevele, a melyben Palugyát Bogomér ispánnak adományozza.³ Kará-csonyi⁴ hamisnak mondja ezt az oklevelet, mert: 1) a király az ő tenera aetas-áról szól benne, már »pedig IV. László 1273-ban még ugyan kiskorú;« 2) Mihályt volt zólyomi ispánnak mondja, pedig akkor még hivatalban volt; 3) a macsói bánok sorozatával sem egyezik.

Az első pontra nézve azt mondhatnók, hogy az okleveleknek ilyesféle kitételeit általában nem igen lehet túlságos pontosan venni. Azonban a jelen esetben az oklevél szövegéből egyáltalában nem is következik az, hogy az oklevél kiadásakor László már nem volt in tenera aetate, s így ebben ellenmondást semmiképp sem találhatunk.

Az ellenben való igaz, hogy Mihály comes 1273-ban még tényleg szerepel egyszer, tudtunkkal utoljára.⁵ Ez tehát ellene mond az oklevél *tunc comes Zoliensis* kitételének. Ámde ha feltesszük, hogy az oklevél dátuma ez esetben is az intézkedés időpontját jelöli, holott az oklevél valósággal később adatott ki, akkor a *tunc* kifejezés alkalmazása az oklevél fogalmazójának szempontjából mindjárt jogosult lesz, minthogy 1273 óta, de talán már ez év második felében is tényleg nem Mihály volt a zólyomi ispán.

¹ Knauz, Kortan, 523—4. l.

² V. ö. W. VII. 166—170. és u. o. 152—7.

³ W. IX. 16—18.

⁴ Történelmi Tár, 1908. I. 29. l.

⁵ W. XII. 86.

A mi már most a méltóságok névsorát illeti, hát ebben nem csupán János macsói bán említése nem talál 1273 május 27-ére, hanem István bosnyák bán és Majs somogyi ispáné sem, mert ugyanazon év május 26-án¹ és május 28-án² tehát éppen a kérdéses keltezés előtt és után való napokon Egyed a macsói és boszniai bán, Imre a somogyi ispán, s így a datumnak ezen része és többi részei között ellentmondás van.

Ha azonban azt tesszük fel, hogy oklevelünk keltezése nem egységes, a mennyiben az évszám és az uralkodási év az intézkedés idejére vonatkozik, s ehhez az írnok az oklevéladáskor érvényes névsort csatolta (figyelemre méltó erre nézve a dátumrészek sorrendje: recognitio, évszám, napi kelet, uralkodási év, méltóságok névsora), akkor megkapjuk ezen ellentmondásoknak valószínű magyarázatát.

Majs ispán ugyanis junius közepe óta szerepel az év második felében.³

A macsói bánásra nézve Pesty a *Liber dignitariorum* alapján kimutatta,⁴ hogy 1274-ben Egyed és János együtt hivataloskodtak. De különben is tény, hogy János bánágának 1273. vége felé is van nyoma, mert egy oklevél,⁵ mely Majs ispánnak szól, János bán említi, s minthogy Majs csak junius óta ispán, ebből következik, hogy János bánága is az év második felére esik. István bosnyák bánágára nézve nincs ugyan egyenes adatunk, de figyelemre méltó körülmény, hogy az 1273. év végén kiadott oklevelekben⁶ Egyed bán nem szerepel, s ez oklevelekben sem a macsói, sem a boszniai bán nincs megnevezve.

Ezekből a tényekből, melyek talán határozottabb következtetésre is alkalmasak lehetnének, csupán annyit kívánunk megállapítani, hogy János, István és Majs egyútt szereplése 1273. végén egyáltalában nem lehetetlen, s így e részről feltehetjük, hogy az oklevél keltezése nem egységes, mert a méltóságok névsora az oklevél kiállításának idejéből való, a keltezés többi része ellenben az intézkedés idejét jelöli.

S hogy a datumnak az intézkedés idejére vonatkoztatása

¹ CD. V. 2. 103.

² W. IX. 33. — Wertner a macsói bánok sorozatában (Századok, 1909. jún.) János bánágát 1273. május 27-én elfogadja, holott János bánága a fentebbiek szerint 1273. második felére teendő.

³ W. XII. 85. IX. 20. IV. 23. etc.

⁴ Századok, 1875. 369. l.

⁵ CD. V. 2. 75.

⁶ Pl. W. IX. 23. — Wertner szerint István csak 1273. máj. 14-ig (Századok, 1909. 472. l. U. o. a 412. l. május 27-et mond) volt boszniai bán; valószínűleg azonban az év végéig kell tennünk bánágát.

tényleg jogos, azt éppen a Michael tunc comes kifejezés mutatja, a mely határozottan az oklevélnek későbbi kiállítására utal.

Nem kielégítő az az indokolás sem, melyet IV. László 1281 április 21-i oklevélének¹ hamis voltára nézve olvasunk Karácsonyinnál,² hogy t. i. az uralkodás éve hibás, — 9 helyett 8-at mond az oklevél, — s a szövegben említett tisztviselők nem is birták tiszteiket, vagy legalább nem 1281 ápr. 21-én.

Az oklevél kétségtelenül gyanús, de a felhozott okok alapján még sem lehet olyan apodictice hamisnak állítani, mert Péter tárnokmestertől, a kiról az oklevélben szó van, éppen 1281-ből van oklevelünk,³ János országbíró szintén 1280 táján szerepel,⁴ s nincs kizárva, hogy ugyanekkor barsi ispán is volt, minthogy Demeter csak 1280 elején szerepel ily méltóságban, a szövegben felhozott két ispán pedig a pozsonyi és nyitrai comeseknek éppen ez időtt igen fogyatékosan ismert sorozatába szintén beleilleszthető.

Ezek alapján tehát, nem egységes keltezés feltevése mellett, nem volna lehetetlen a datumrészek ellentmondásának alkalmas magyarázatát találni.

Látnivaló már ezekből a példákból is, hogy a keltezési ellentmondások megállapítása sok esetben egyáltalában nem elegendő az oklevél hamis voltának bizonyítására, mert az ellenmondásoknak sokszor eléggé plausibilis magyarázatát adhatjuk, a mi azután, egyéb gyanúkok híjában, az oklevél hitelességében megintott hitünket ismét megszilárdíthatja.

A megállapítható ellentmondások természetétől függ tehát, hogy az oklevél hitele ellen való tanúságtételüket döntőnek fogadhatjuk-e el, vagy nem. Fentebb, III. Éndre 1297-i oklevelének példáján láttuk, hogy az ellenmondásoknak bizonyos faja igen nyomós érveléssel szolgálhat az oklevél hitelessége ellen,⁵ míg más esetekben oly magyarázatot találhatunk, mely az ellentmondásnak döntő érveléssel használása ellen tiltakozik.

Igy tehát az intézkedés és oklevéladás kérdésének vizsgálata egyfelül próbakövéül szolgálhat az oklevél hitelessége ellen felhozható érvek értékének, másfelől pedig maga is nyújthat érvet a hitelesség és hamisság ügyének tárgyalásánál.

Az intézkedés tényének az oklevéladástól való elválasztása azonban nem csupán az oklevelek hitelességére vonatkozó vizsgálatokban bír fontossággal. Láttuk példáit annak, hogy a kancell-

¹ W. IX. 296.

² I. h. 31. l.

³ W. XII. 339.

⁴ Zichy, I. 47.

⁵ Természetesen csupán akkor, ha az eredetinek, s nem az átírásnak vagy a kiadásnak hibájáról van szó.

lária vezetőinek sorában, vagy a püspöki karban, vagy más tisztségek sorozatában mutatkozó zavarok nem egyszer szépen feloldódnak és elsímülnek, ha a zavart okozó oklevelekben ki tudjuk mutatni az intézkedés szerint való keltezést.

Nem ide tartozik a dolog beható vizsgálata és eldöntése, azért csak röviden említjük, hogy azok az ellentmondások, melyek egyfelől a W. XII. 479. és 482., másfelől pedig a CD. VII. 5. 484. = CD. V. 3. 481. l. között oklevelek között mutatkoznak, s a melyek Pauler Gyulát¹ arra a mindenképen valószínűtlen feltevésre vezették, hogy egyidejűleg két nádort vegyen fel, valószínűleg szintén megszűnnének annak kimutatása által, hogy ez oklevelek egy része intézkedés szerint van keltezve.

A speciális diplomatika, első sorban pedig királyi okleveleinknek kritikai kiadása van hivatva az ilyen és hasonló eseteket a modern diplomatika elveinek megfelelően megoldani.

DR. SZENTPÉTERY IMRE.

¹ I. m. 523. l. és u. o. 302. jegyzet.

A BUDA MELLETTI SZENT-LŐRINCZ PÁLOS KOLOSTOR TÖRTÉNETE.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

A szent-lőrinczi kolostor, eltekintve főkolostori jellegétől, nemcsak vagyoniilag emelkedett ki a többi pálos kolostorok között, hanem valószínűleg az itt élő szerzetesek számát tekintve is felülmulta a többit. Rupp *Ferrariust* idézve 500-ra teszi a szent-lőrinczi pálosok számát és azt is mondja, hogy állandó chorust tartottak.¹ Mennyiben felel meg ez a szám a valóságnak, adatok hiányában nem tudom ellenőrizni. Hogy többnek kellett itt élni, mint átlag más kolostorokban, az a dolog természetéből következik. Itt volt a rend központi kormánya, a mi bizonyára több embert foglalkoztatott. Azonkívül, mint Gyöngyösi előbb említett helye mutatja, ez a kolostor gyűjtötte össze magában a rend legjobb erőit s ez a körülmény szintén növelhette a kolostor lakóinak számát.

Ezek közül akarom most elsorolni azokat, a kiket név szerint ismerek. Nem sok az, a mit e tekintetben a források adnak. Pár oklevélben szerepel közülük egy-kettő, nagyobb rész Gyöngyösi jegyezte fel nevüket. Egyiket tetteiért, másikat életszentségeért vagy rendi hivataláért örökíti meg a rendnek ez első krónikása, soknak pedig csak a nevét juttatta el hozzánk.

Rendi hivataluknál fogva Szent-Lőrinczen, mint a rend főkolostorában kellett volna lakniok a generálisoknak is ; ezek azonban csaknem mindig úton voltak s nem igen tartózkodtak itt, azért a generálisok közül csak azokat említem, kikről más adat is van arra nézve, hogy ennek a kolostornak lakói voltak.²

A vicarius generalisnak, mint egyúttal szent-lőrinczi vicariusnak is, már állandó lakóhelye volt e kolostor, azért ezeket fel is sorolom a maguk helyén.

¹ Rupp i. m. 197.

² A kit érdekel, névsorukat megtalálhatja *Beniger* »Annales«-einek végén, természetesen eltekintve a Lőrincz generalatusa körül elkövetett hibától.

Az első, kit e kolostor lakói közül ismerünk, maga az alapító, *Lőrincz* provincialis.

Esztergomi származású lehetett; Gyöngyösi ugyanis Strigoniensisnek nevezi,¹ ez pedig esztergomi eredetét mutat, mert a középkorban a szerzeteseket általában születési helyükről nevezték. Provincialissá 1300-ban választották meg.² Előbb szent-keresztí prior volt és mint ilyen iratta át 1297-ben október 19-én András egri püspökkel Lodomér esztergomi érsek reguláit.³ Rendfőnöki állásában nagy érdemeket szerzett a pálos-rend megszilárdítása és elterjesztése körül. Kedvelt embere volt Károly Róbert királyunknak, ki többször meglátogatta, sőt halálos ágyánál is megjelent a nádorispánnal együtt. Rendi eseményekben gazdag életét 1325-ben fejezte be az általa alapított kolostorban, a hol el is temették.

A rend második generalisa, *Németországi Miklós* (N. Theutonicus), megválasztatása előtt Szent-Lőrinczen volt vicarius. Német származású ember volt; 1330-ban lett generális és ezt a méltóságát kétszer is viselte; 1336-ban ugyanis lemondott, de 1341-ben újra megválasztották s ekkor megtartotta hivatalát egészen 1345-ben bekövetkezett haláláig. Ő hozta be a rend viseletéül a fehér ruhát s ezt a rendelkezését V. Orbán pápával is megerősíttette, továbbá kieszközölte VI. Kelemen pápánál XXII. János elvesztett bullájának újból való kiadását; az ő nevéhez fűződik az első németországi pálos kolostorok alapítása is, mint ezeket fentebb, a rend általános történeténél előadtam.⁴

Ettől kezdve vagy félszázadon át nem ismerünk senkit sem e kolostor lakói közül.

1384-ben tűnik fel *Domokos*, a szent-lőrinczi kolostor ügyvéde, ki e hivatalában több oklevelet átiratott.⁵

Kortársa volt neki *János*, ki perjel volt Szent-Lőrinczen. Gyöngyösi szerint jeles szónok volt, ki azonban nem a népszerűséget kereste, hanem inkább arra törekedett, hogy hallgatóit Isten iránt való szeretetre és életük megjavítására bírja.⁶

1394-ben is *János* nevű volt a szent-lőrinczi perjel. Erről azt tudjuk, hogy egyezségre lépett a szent-mártoni, pécsváradi,

¹ *Gyöngyösi* XVIII.

² *Gyöngyösi*: U. o. *Eggerer* 1301-re teszi a választást a budai kolostorban (97. l.) Gyöngyösi évszáma hihetőbb, mert már 1300-ban meghalt előde István; utóbbi állítása pedig egyenesen lehetetlen, mert a szent-lőrinczi kolostort már mint provincialis alapította Lőrincz, a budai alsóvárosi pálos kolostor pedig csak a XIV. század végén alapítottatott.

³ *Gyöngyösi* XVII. az oklevél záradékában.

⁴ *Gyöngyösi* XXIV. *Eggerer* 119. és 125.

⁵ *Gyöngyösi* XXXV.

⁶ *Gyöngyösi*: U. o.

zoborhegyi és szekszárdi apátokkal, hogy ezek nem vesznek fel kolostorukba átlépő pálost.¹

1402-ben is *János* a szent-lőrinczi perjel, ki május 28-án átíratja a budai káptalannal IX. Bonifác pápa bulláját, melyben régi, hasonló kiváltságaik tekintetbe vételével és megerősítésével kiveszi őket a rendes egyházi hatóságok jogköre alól.²

Közben még találkozunk több szent-lőrinczi pálossal is. Így 1390-ben *Pesti Egyed fia Balázsszal*, ki ebben az évben már pálos; a szerzetbe való belépése folytán üresedésbe jött kalocsai kanonokságát *Halasi Mihály fia Lászlónak* adja a pápa okt. 11-én.³

1392-ben pedig *Márton fia Pál* javadalmát, a székesfehérvári Szent Miklós prépostságot adományozza a pápa; ez a javadalom úgy ürült meg, hogy Márton fia Pál Szent-Lőrinczen szerzetessé lett.⁴

1393 körül léphetett a szent-lőrinczi kolostorba *Gál*, a pécsi *Erzsébet ispotály* igazgatója; javadalmát ugyanis 1393 július 10-én adja a pápa másnak.⁵

Ugyanebben az időben lett e kolostor lakója egy másik *Gál* (G. Nigri) is, kinek kalocsai örkanonokságát 1394 aug. 28-án adományozza másnak a pápa.⁶

Mihály fia Mátyás nyitrai kanonok is Szent-Lőrinczen lett pálos; ezt is egy 1394 jun. 25-én kelt pápai adományozásból ismerjük.⁷

1394-ről, mint Gyöngyösi írja, a budai káptalan némely levelei *Balázs* vicarius generalist emlegetnek.⁸ Ezek az oklevelek azonban ránk már nem maradtak.

1412-ben *István* a szent-lőrinczi vicarius. Róla csak annyit tudunk, hogy a mondott évben átíratta a budai káptalannal XI. Gergely nagy kiváltságlevelét.⁹

1419-ben *Szükszay Péter* szent-lőrinczi pálos a nagykáptalanon a generalis nevében kimutatta, hogy a nekik hagyott örökségeket elfogadhatják és a náluk eltemetkezni akarókat eltemethetik a nélkül, hogy kánoni részt kellene fizetniök.¹⁰

1426-ban *Demeter*, szent-lőrinczi pálos átíratja a budai kápt-

¹ Gyöngyösi XXXVIII.

² Inventarium Privilegiorum. II. 38b.

³ Mon. Vat. Hung. I. s. III. 68. l.

⁴ U. o. 187. l.

⁵ U. o. 220. l.

⁶ U. o. 267. l.

⁷ U. o. 297. l.

⁸ Gyöngyösi XXXVIII.

⁹ Gyöngyösi XLI.

¹⁰ Eggerer 192.

talannal V. Márton pápa bulláját, melyben megadja a pálosoknak azt a jogot, hogy a karthauziak kiváltságaival élhessenek.¹

A karthauziak kiváltságainak ügyében már előbb, 1416-ban találkozunk *Tamás* szent-lőrinczi pálossal, ki, mint a rend procuratora elmegy Chartreuse-be és ott V. Márton bullája alapján a karthauziak részére szóló pápai kiváltságlevelek közül 51-et egy közjegyzői okiratban átírat.²

1418 és 1422 közt *Lőrincz* a szent-lőrinczi vicarius. Gyöngyösi ugyan nem mondja, hogy hova való vicarius, de hogy szent-lőrinczi, következtethető abból, hogy vele íratja át a generális V. Márton bulláját, melyben megtiltja a pápa, hogy a pálosok más rendbe átléphessenek. Szent-lőrinczi vicariussága, illetve generálisságát Gyöngyösi más helyen egész világosan mondja: »1429-ben ugyanaz a Lőrincz testvér vicarius generalisnak írja magát.«³

1444-ben választották generálissá *Bereczket*. Ennek az idejében élt *Mihály*, a theologia doctora. Erről sokat beszél Gyöngyösi.

Párizsban járt az egyetemen 8 évig a rend és *Ládi Czudar Jakab* (Jakobi Chwadar de Laad) költségén. Úgy látszik azonban, hogy Páduában is megfordult, mert Gyöngyösi egy másik helye szerint páduai lectornak írja magát egyik munkájában.⁴ Mikor külföldről hazajött, a szent-lőrinczi kolostort választotta lakóhelyéül. Nagy tudós volt, de mint szerzetesről nem sok jót mond Gyöngyösi. Folyton a királyi udvarban és az ország előkelőinek lakomáin járt és éppenséggel nem viselkedett szerzeteshez méltóan. Tudományával mégis dicsőséget hozott szerzetére. Egy alkalommal valami *Antal* nevű dömés szerzetes a Boldogságos Szűz szep-lőtelen fogantatását támadta Mihály jelenlétében. Ez nem szólt ellene semmit, mire Antal vérszemet kapott és nyilvános vita tárgyául tűzte ki ezt a kérdést. Neszét vette ennek Mátyás király is és felszólította Mihályt, hogy álljon ki a vitára. Nagyszámú tudós ember előtt folyt le a vita, melyből Mihály doctor hamarosan mint győztes került ki. A dicsőség azonban megszedítette és bízva a király barátságában, nem akart maga felett feljebbvalót ismerni. Utoljára már azon mesterkedett, hogy a régi generalis-választási szabályokat felforgatván, új rendet hozzon be, mely-

¹ Inventarium Privilegiorum II. 38b.

² Inventarium Privilegiorum II. 42b.

³ *Gyöngyösi* XLII.

⁴ *Gyöngyösi* LIV. Ki tudja, nem ő lappang-e Vitéz János egyik könyvének eme bejegyzésében: »Liber fratris michaelis emptus padue novem ducatis questiones francisci maronis super primo sentenciarum.« ? *Fraknói* : Vitéz János könyvtára. (Magyar Könyvszemle 1878. évf. 193. l.)

nek értelmében a rend egyetemi fokozattal bíró tagjai válaszszaák a generalist. Szándékát azonban idejében keresztülhúzták és a nagykáptalan felháborodásában azt határozta, hogy ezután a rend senkinek a kitaníttatására nem költ. Mihály azért előkelő pártfogói folytán mégis kivitte, hogy visszamehetett Párizsba a héber nyelvet tanulni, úgy látszik, megint Czudar Jakab költségén.¹

Rendjével azonban az összeköttetést tovább is fentartotta.

András vicarius generalisról, ki 1459—60-ban *Vince* generális halála után egy évig kormányozta a rendet, mint annak feje, írja Gyöngyösi, hogy több levelet írt Mihály doctorhoz.² Párizsban is halt meg; hogy mikor, nem tudható pontosan. Az biztos, hogy 1462-ben még élt, mert ekkor Ládi Czudar Jakabnak visszaad egy birtokrészt, melyet tőle kapott. Halála a szent-lőrinczi kolostor könyvtárának nagy kárára volt, mert sok könyv, melyet innét vitt magával, ott veszett vele Párizsban.³ Több művet írt. Irt a Boldogságos Szűz szeplőtlen fogantatásáról, a Szent-Lélekről, a remeték munkáiról, továbbá több, a nagykáptalanra való szentbeszédet.⁴

Mihálynak kortársa volt a dömösi ügyben szereplő *Kaposi* (de Copus) *Bálint* szent-lőrinczi szerzetes.⁵ A rendnek római procuratora is volt s mint ilyent 1439 május 14-én Albert király megteszi káplánjának.⁶ 1440 febr. 25-én már mint pápai magyar gyóntatót küldi ki IV. Jenő, hogy *Szécsi Dénes*-nek az érseki palliumot megvigye. 1446-ban kapta meg a dömösi prépostságot. Ez azonban nem sikerült. Ennek fejében mintegy kárpótlásúl kieszközölte V. Miklóstól, hogy az 1454-ben a pálosoknak adta a »Sancti Stephani in monte Coelio« kolostort. II. Pál pápa pedig a bakonybéli apátságot adta neki; 1465-ben megkapta a honti főesperességet is, de erről már 1466-ban lemondott. 1471-ben halhatott meg, mert 1473 decemberében már majd két éve halott.⁷

1449-ben *Bereczk* volt a vicarius generalis. Gyöngyösi is csak ennyit tud róla a budai káptalan némely okleveléből.⁸

¹ *Eggerer* 210. Az egész Mihályról való rész pedig *Gyöngyösi* XLIX.

² *Gyöngyösi* LIV.

³ *Gyöngyösi* XLIX.

⁴ *Gyöngyösi* LIV. *Eggerer* 209.

⁵ Mon. Rom. Ep. Wespr. III. 179. és 223. l.

⁶ *Fejér C. D.* XI. 236.

⁷ *Fraknói*: A római magyar gyóntatók. (Kath. Szemle 1901. évf. 389. l.) Mon. Rom. Ep. Wespr. III. 131., 132., 133., 136., 137., 140., 179., 180., 196., 223. lapokon. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Bakonybéli apátság I. 163—165. l.

⁸ *Gyöngyösi* L.

Az 1452-ben generálissá választott *István* (melléknéven Furó) Szent-Lőrinczen lépett a rendbe Lőrincz vicarius generalissága idején, miután elvégezte tanulmányait Budán a *Mária Magdolna egyház iskolájában*. Generálissága után is Szent-Lőrinczen maradt, hol Palkót adták melléje szolgálatra. Így éldegélt itt egészen Tamás generalis idejében bekövetkezett haláláig (1484).¹

1462 körül *Dorman Mihály* volt a szent-lőrinci perjel. Hogy ezt a tisztelet viselte, kitűnik Gyöngyösinek abból a megjegyzéséből, hogy ő rendezte Ecseg birtok határait a Kompolthyakkal, mikor ennek a helynek perjele volt; Ecseg pedig Szent-Lőrincz birtoka volt, tehát idevaló perjelnek kellett lennie. 1462-ben *János* generalis rá bízta a rend ruházatára való posztó bevásárlását, mert nagyon ügyesen vitte a rend ügyeit. Mint Gyöngyösi mondja, laikus volt, de tudomány dolgában túltett sok tanult emberen.²

1464-ben *András* volt a vicarius generalis, ki egy, a Nánai Kompolthyak ellen folytatott perben szerepel.³

János generalis ideje (1460—64) körül élt Szent-Lőrinczen a két *Gál*. A kisebbik több kolostorban megfordult mint előljáró s mindenütt nagyon szerették. Sok könyvet ismert és beszédeiben a legelvontabb kérdéseket tárgyalta és oldotta meg. Sokat beszélgetett a rend doctoraival a theológiáról és egyházjogról. Nemcsak tudós, hanem igen jámbor életű szerzetes is volt, azért sokszor jutott összeütközésbe azokkal, kik a régi, jó, bár szigorú rendi szokások felforgatására törekedtek.

Nagyon szerény ember volt, kerülte a dicséreteket, sőt még az ékesszólásra sem törekedett, hanem csak jó lelkiismeretét követte. Még élete végén is, mint valami újoncz szerzetes, buzgón olvassatta a »Speculum Monachorum«-ot és a »Profectus religiosorum«-ot.

A másik *Gált* nagynak nevezték természetéről. Nagyon szépen írt; szemöldöke oly bozontos volt, hogy tréfából oda szokta szűrni a tollat. Kiváló volt életszentség dolgában is, de a mellett igen tréfás természetű. Egyik tréfáját elmondja Gyöngyösi. Nagybőjtben, az ostromzás idején kérte a vicariust, hogy őt erősebben üsse, mint a többit. Mikor a vicarius kérdezte, hogy miről ismerheti őt meg a többi meztelen vállú szerzetes között?⁴ azt felelte,

¹ Gyöngyösi LI.

² Gyöngyösi LV.

³ DL: 14751.

⁴ Az ostromzás alatt a pálosok övig levetkezve, arcra borulva fekiüdtek s így éjjel, a különben is gyér világítás mellett, bajos volt őket egymástól megkülönböztetni.

hogy a kinek feje mellett ott látja a capuciumot, a kis házi sapkát, azt üsse erősebben. A vicarius ráállt s a következő éjjel alaposan végig is vágott azon, kit a capucium megjelölt a kis Gálon; ugyanis tréfából ennek a fejéhez tette a nagy Gál az ismertető jelet. A kis Gál nem tudta, miért részesül a kedvezésben, azért felsóhajtott a zsolnárossal: »Szívem fájdalomainak sokasága között a te vigasztalásaid örvendeztették az én lelkemet.« (Ps. LXLIII. 19.)

Másnap a többi testvérek, kik nem ismerték a körülményeket, mondták a vicariusnak, hogy miként használta a kis Gál a zsolnáros szavait. A vicarius tüstént rájött a turpisságra, de nem mondta meg, hogy ki volt a szerzője.¹

Vincze generális korában (1456—59) élt Szent-Lőrinczen *Báthory* László, ki már annyi gondot okozott a magyar irodalomtörténet kutatóinak. Gyöngyösi szerint már mint tanult ember lépett a rendbe. Nagyobb tökéletességre törekedett, mint szerzetestársai, azért a budai hegyek közé egy barlangba vonult. Rendtársai nagyon ellenezték ezt, sőt kérték is Vinczét, hogy tartsa vissza a kolostorban; ez azonban nem akarta megakadályozni jámbor szándékában, azért elbocsátotta őt. A remeteséget azonban nem bírta ki sokáig, a szükség kényszerítette, hogy visszatérjen a kolostorba. Ezután mondja róla Gyöngyösi (a mi aztán oly sok találgatásra adott okot): »Azt sem szabad mellőzni, hogy a nevezett László testvér az egész bibliát és sok szentnek életét magyarul megírta.«² 1480 körül újra megemlékezik róla Gyöngyösi, mint abban a korban élőről. Itt megerősíti előbbi állítását, hogy lefordította a bibliát és még azt is hozzáteszi, hogy ezt a fordítást Mátyás király eltette a könyvtárába.³

Szent-Lőrinczen halt meg s itt is temették el, az előbbiek szerint 1480 táján. Gyöngyösi korában beszélték róla, hogy azon a napon halt meg, melyen mindig misét mondott.⁴

1461-ben *Péter* volt a vicarius generalis, ki Dénes esztergomi érseknél kieszközölte, hogy a rend apostatáit kiközösítés alá vesse.⁵

¹ *Gyöngyösi* LV. A Gallus Magnusról beszél *Eggerer* is a 223. lapon, de a Gallus Parvusnak csak nevét említi ugyanott.

² *Gyöngyösi* LIII.

³ *Gyöngyösi* LXVII. A czensztochowai falkép 1457-re teszi halálát. (Ballagi i. m. 253. l. Nyáry i. m.) Itt azonban valószínűleg csak *Eggerer* bizonytalan évszámát (circa annum 1456) változtatták biztosra. Eleinte a *Bécsi codexet* tulajdonították neki, később pedig a *Jordánszky-codexet*. *Volf György* foglalkozott ezzel a kérdéssel, de végre is erre az eredményre jut: »Tehát van egy bibliafordítónk, kinek nem ismerjük a munkáját és van egy bibliafordításunk, melynek nem tudjuk a szerzőjét.« (*Volf György*: Bátor László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. M. Tud. Akad. Ért. I. oszt. VII. köt. 10. sz.)

⁴ *Gyöngyösi* LIII. *Eggerer* 220.

⁵ *Gyöngyösi* LVI.

1468-ban választották generálissá *Pétert*, kit kedvelt szó-járásáról »*Bone fili*«-nek hívtak. Mielőtt generálissá lett, vicarius generális is volt akkor, mikor a két Gál Szent-Lőrinczen együtt volt.¹

Az ő generálissága alatt élt *Pál*; meg kellett fordulnia Szent-Lőrinczen is, mert Gyöngyösi azt írja róla, hogy Mihály doctor tanítványa volt, ez pedig csak Szent-Lőrinczen lehetett.²

Nagy Györgyöt is ebből az időből említi Gyöngyösi. Róla azt mondja, hogy ő volt a rendezője annak a körmenetnek, melyet Budára vezettek. Ez a körmenet valószínűleg az volt, melyet 1480-ban esőért tartottak, mert több körmenetet a XV. századból nem említi Gyöngyösi. Nagyon testes ember volt; egyszer, mikor le akart ülni, a szék összetört alatta.³

Testvére volt ennek *Fekete Ambró* (A. Niger), ki több ízben volt Szent-Lőrinczen perjel.⁴

1475-ben itt volt szerzetes *Rachai Pál*, kinek ez év febr. 25-én betegeskedése miatt engedélyt ad a pápa, hogy világi papi javadalmat fogadhasson el.⁵

Vele egy időben lépett be a szent-lőrinczi kolostorba *Lőrincz*. Ez künn a világban Mátyás királynak várnagya volt és ennek parancsából egy rablófőnököt karóba húzatott, másik 9 nyilvános latort pedig kivégeztetett. Ketten ezek közül őt nyílt úton megtámadták, egyik kísérőjét megölték és őt magát is megsebesítették; ezeket lefejeztette; más rablókkal is, kik a környéken garázdálkodtak, hasonlóképen bánt, többnek pedig jobbát vágatta le.

Most pap akart lenni, azért a szelidség hiányából származott szabálytalanság miatt a pápától felmentést kért, a mit *IV. Sixtus* 1475 június 7-én meg is adott.⁶ Ugyancsak 1475-ben küldi *János* vicarius generalis Szent-Lőrinczről *Máté* testvért Buzlai Miklós abaujmezei főispánhoz Kecseti Gál szőleinek ügyében⁷ s ő tiltakozik Kovács István birtokvétele ellen.⁸

1481-ben *Benedek* nevű szent-lőrinczi pálos szerepel Rómában mint rendjének procuratora abban a bullában, melyben *IV. Sixtus* pápa eltörli a zsámboki és csúthi prépostságokat és megengedi, hogy helyükbe pálosokat telepíthessen a király.⁹

¹ Gyöngyösi LV.

² Gyöngyösi LV.

³ Gyöngyösi LV.

⁴ Gyöngyösi LV.

⁵ Mon. Rom. Ep. Wespr. III. 234.

⁶ U. o. III. 232.

⁷ DL: 17717.

⁸ DL: 17640.

⁹ Mon. Rom. Ep. Wespr. III. 263.

1472—1476-ig, majd 1480—1482-ben bekövetkezett haláláig *Gergely* volt a generális, igen kedvelt embere Mátyás királynak.¹ Alatta sokan léptek a rendbe olyanok, kik a szent-lőrinczi kolostorban tűnnek fel. Így *Szondi* (de Zond) *János*, ki egymásután több kolostornak volt előljárója, *Gergely* korában orgonista, később pedig vicarius generalis.²

Erre az időre esik *Pesti* (Pesthiensis) *Imre* működése is. Hosszú ideig volt ládi visitator, majd Szent-Lőrinczen a hangsúly javítója; azért bízták rá e tiszteletet, mert kiváló mestere volt a szabad mesterségeknek. Kétszer volt lengyelországi visitator és mikor másodízben viselte ezt a hivatalt, meghalt és Czenstochowában temették el.³

Ugyancsak *Gergely* idejében lett pálossá *Csanádi* (Chanadinus) *Ferencz* is. Volt Rómában perjel, később pedig vicarius generalis is; Csúthon halt meg.⁴

*Gergely*nek még mint vicarius generalisnak idejében lépett a rendbe *Óbudai Pál* (P. de veteri Buda). Igen jó hangja volt: sokáig volt Szent-Lőrinczen a kar igazgatója, többek közt a Budára esőért vezetett körmenetnél is. Bár magas tisztségeket viselt (többször volt különböző helyeken visitator) egyszerű, természetes kedélye miatt mindenki csak Palkónak hívta. Szálánkeméni *János* idejében halt meg 1525-ben.⁵

Kiváló conversusok is éltek ebben az időben Szent-Lőrinczen. Ilyen volt *Balázs*, mint világi az esztergomi érsek kapitánya. Szent-Lőrinczen halt meg és holtteste még évek múlva is romlatlanul maradt meg.⁶

Kovács Máté (M. faber) pedig Szent Pál ereklyéi őrének segéde volt sokáig. Később elbocsátották Fejéregyházra s ott is halt meg.⁷

Pál kovács igen ügyes volt az ostyasütők készítésében.⁸

1480-ban *György* volt a vicarius generalis, ki a szent-lőrinczi kolostor egyik házát elcserélte *Posegai János* egy másik házáért Pesten.⁹

Szombathelyi (de Sabaria) *Tamás* generális ideje (1476—80) körül élt az életszentsége miatt angyalinak nevezett *Tamás*, ki többször volt Szent-Lőrinczen perjel.¹⁰

¹ *Gyöngyösi* LX.

² *Gyöngyösi* LXI.

³ *Gyöngyösi* LXI. *Eggerer* 241.

⁴ *Gyöngyösi* LXI.

⁵ *Gyöngyösi* LXII. *Eggerer* 246.

⁶ *Gyöngyösi* LXI. *Eggerer* 241.

⁷ *Gyöngyösi* LXI.

⁸ *Gyöngyösi* LXI.

⁹ *Gyöngyösi* LXII.

¹⁰ *Gyöngyösi* LXVII.

1487-ben *Tatai* (de Tata) *Antal* a szabad mesterségek mestere, szent-lőrinczi vicarius volt. Hosszú ideig volt e kolostor hitszónoka is. Ő adta sajtó alá a pálosok misekönyvét és breviariumát, mint Eggerer mondja, Velenczében.

Mivel erre nézve évszámot egyik szerző sem mond, nem tudom, melyik kiadásról van szó; én csak az 1541-i velencei kiadását ismerem a pálos breviariumnak. Lehet, hogy ez az, csak az teszi valószínűtlenné a dolgot, hogy nagy az időköz *Tatai Antal* idejétől 1541-ig.¹

Dénes kőfaragó is ebben az időben dolgozott Szent-Lőrinczen. Ő faragta Szent Pál új márványkoporsóját. Oly remek munka volt, hogy mikor egyszer a török követ megnézte Szent Pál kápolnáját s meglátta ezt a koporsót, elcsodálkozva így szólt: »*Valóban a Nagy Isten tanította őt, nem ember.*»²

1488-ban *János* szent-lőrinczi szerzetes mint a jogban jártas ember tűnik fel. Ő volt a kolostor ügyvéde az ó-budai apácák ellen *Czillei Hermann* cserélt háza ügyében.³

Kamanczy János vicarius generalis mint építómester tűnt ki. Ő javította meg a kolostor vízvezetékét és építtette fürdőházát.⁴

1488—92-ig volt generális *Szalánkeméni* (de Zalonkemen) *János*. Ez, mielőtt Szent-Lőrinczen pálossá lett volna, budai praecentor volt.⁵

Az ő generalissága idejében halt meg Szent-Lőrinczen, mint karigazgató, *Budai Mihály*, életszentségével különösen tündöklő szerzetes. Hasonló imádkozásmódjáért melléje temették *Sebestyént* is, ki szabó volt.⁶

1488-ban építtette meg *Budai Kovács Márton* Szent-Lőrinczen Szent Pál kápolnájának egy részét. Budai polgárból lett szerzetessé. Egész szerzetesi életében vinczellérként szolgált a kolostorát. Igen önmegtartóztató volt. Egyszer Gyöngyösi künn járt a *perechkuti szőlőben*, melyet Márton művelt s ott szőlőt evett; meg is dorgálta érte szeliden az öreg, megmondván neki, hogy ő evés idején kívül még egy szem szőlőt sem evett, mióta vinczellér.

Szent Pál kápolnáját 1492-ben *Tar Albert ispán* (Albertus Thar Ispan) fejeztette be. Mint világi ember budai várnagy volt és a kúnok ispánja. Mikor Szent-Lőrinczen szerzetessé lett, felajánlotta a kolostornak összes vagyonát és ebből fedezte az emlé-

¹ Gyöngyösi LXI. és LXVIII. Eggerer 241.

² Gyöngyösi LXVII.

³ DL : 8840.

⁴ Gyöngyösi LXVII.

⁵ Gyöngyösi LXVIII.

⁶ Gyöngyösi LXVIII.

tett építkezés költségeit. Életét Szent-Lőrinczen fejezte be s itt is temették el.¹

Mátyás király idejében *György* szent-lőrinczi szerzetes tiltakozik a király előtt az örményesi pálosok nevében az ellen, hogy *Zimányi Pál Szőlős* nevű birtokát, *Héderváry Pál* pedig *Lak* nevű pusztáját eladja, mert azok megvételére az örményesi pálosoknak, mint szomszédoknak, elsősorban van joguk.

Kovachichnál ugyanezen a lapon van egy másik formula is, mely a Dobozy-féle örökségért folytatott pert tartalmazza. Itt is szerepel *György*, azonkívül *Gergely*, kik a szent-lőrinczi pálosok és *Gergely* vicarius nevében jelennek meg.²

A XVI. század elején jeles mesteremberek éltek a szent-lőrinczi kolostorban; ezeknek működése összefügg az ekkor történt nagy építkezésekkel.

Ilyen volt *Vincze* testvér, jeles kőfaragó és építész. Ő építette Szent-Lőrinczen az új szentélyt. Dolgozott más kolostorokban is; így *Fejéregyházon* is egy szép és fényes szentélyt építtetett, *Bajcsón* pedig ő építette a templom mellé azt a kápolnát, melyet *Perényi Imre* nádor özvegye, *Kanizsai Dorottya* magának sírhelyül emeltetett. Ezekon kívül még sok mást is épített a rend egyéb kolostoraiban.³

A *Vincze* építette szentély ablakait *Jakab* szerzetes készítette. Kifogástalan életű szerzetes és pap volt, ki sokféle mesterséghez értett, különösen kitűnt a díszes üveglakok összeállításában. Készített ilyeneket Szent-Lőrinczen kívül *Fejéregyházon* is, hol sokáig volt perjel. Mesterségét nemcsak maga gyakorolta, hanem kiváló tanítványokat is, nevelt magának.⁴

Gergely generális az általa építtetett szentély részére gondoskodott új orgonáról is. Ezt *János* testvér csinálta. Jámbor, buzgó szerzetes volt, ki sohasem tétlenkedett. Legkiválóbb műve volt a szent-lőrinczi orgona, azonkívül a többi kolostorok részére is dolgozott, részint új orgonát készített számukra, részint a régieket kijavította, úgy hogy Gyöngyösi szerint a rendben az orgonák számát megnöbbszörözte. Viselt több helyen vicariusi állást s mint ilyen Németországban is működött.⁵

1504 május 24-én *István* vicarius generalis, *Ambrus* perjel és *Gergely* hitszónok,⁶ II. Ulászló király előtt nyugtatják *Margit* asszonyt, hogy átvették tőle *Zsófia* asszony hagyatékát.⁷

¹ Gyöngyösi LXXII. Eggerer 261.

² *Kovachich*: Formulae solennes 241.

³ Gyöngyösi LXXX. Eggerer 280.

⁴ Gyöngyösi LXXX.

⁵ Gyöngyösi LXXX.

⁶ Talán éppen Gyöngyösi?

⁷ L. fentebb a hagyatékoknál. DL: 21299.

1507-ben élt Szent-Lőrinczen *Hadnagy Bálint*, mint a kolostor hitszónoka. Személyéről többet nem tudunk. Két munkát írt, az egyik megmaradt egészen, a másik csak töredékben. Egészen megmaradt művének eddig egyetlen ismert példányát a római »*Angelica Bibliotheca*« őrzi. Remete Szent Pál életét, ereklyéinek vándorlását, Magyarországon való elhelyeztetését és az ereklyék által művelt csodákat tárgyalja benne Hadnagy Bálint. Ad még benne Krisztus Urunkra vonatkozó elmélkedéseket és énekeket, a Boldogságos Szűz psalteriumát, továbbá előadja Szent Antal remetének életét. *Milcher Mátvás* budai könyvtáros nyomatta Velenczében, 1511-ben. Ez azonban már a második kiadás, az első a krakkói 1507-ből, mint azt Eggerer írja és Fraknoi magából a műből kimutatta, ez a kiadás azonban ma már teljesen ismeretlen.

Műve keletkezéséről maga mondja, hogy 1507-ben, mikor Szent-Lőrinczen hitszónok volt, megbízta őt *István* generális, hogy írja meg hitelesen Szent Pál első remetének történetét; erre a felszólításra írta művét, melynek legterjedelmesebb része a szent ereklyék körül történt csodákról szól. A mű végén István generális tilalma van; megtiltja a rendtagoknak, hogy Szent Pál életét másutt vegyék, mint Milcher Mátvásnál, természetesen míg nála kapható.

Volt Hadnagy Bálintnak még egy munkája, melyből azonban csak töredékek maradtak meg. 1497-re szóló astrologiai könyv volt ez és 1496 végén került ki a sajtó alól Krakkóban. Ebben a szabad mesterségek borostyánosának nevezi magát Bálint.¹

1513-ban vagy 1514-ben tartózkodott itt mint a kolostor sáfára *Fráter György*, később Magyarország kormányzója és bíboros.²

1517-ben mint vicarius generalis halt meg Szent-Lőrinczen *István*, a szabad mesterségek mestere, a rendbe való belépése előtt bácsi kanonok. Különös adománya volt az újoncznövényedékek nevelésére, kik nagy számmal, mint atyjukhoz, tódultak hozzá. Sok helyen megfordult mint vicarius, míg végre vicarius generalissá választották, de még ebben az évben meg is halt.³

Székely (L. cognomento Zekel) *László* is ebben az időben élt. Istenfélő, jámbor szerzetes volt, jeles hitszónok s általában kiváló volt úgy az önmegtartóztatásban, mint a virrasztásban és a szabályok szigorú megtartásában. Sokáig volt Rómában perjel; mikor innét visszajött, Szent Pál ereklyéinek őre lett, majd több

¹ *Fraknoi*: Hadnagy Bálint munkái. (Magyar Könyvszemle 1901. évf. 113—125. l.)

² *Podhrac-ky*: Martinuzziának. (Magy. Tört. Tár. I. 251. l.)

³ *Gyöngyösi* LXXXII. *Eggerer* 284.

helyen vicarius, végre Szent-Lőrinczen vicarius generalis. Mint előljáró is szívesen foglalkozott kézimunkával, kapált, zöltséget ültetett és mindenképen a testvérek hasznára működött; fát vágott, azt vállain behordta és fűtötte a szobákat.¹

Utána mindjárt *Ebesi Gáspárt* említi Gyöngyösi. Három ízben volt vicarius generalis Szent-Lőrinczen, azután Szent Pál ereklyéinek őre. Életét Nostrén fejezte be.²

Huszár Gáspár vitéz katona is belépett a pálos-rendbe. Rómában volt prior egy ideig, innen visszatérve Szent-Lőrinczen telepedett le s itt is halt meg 1521-ben.³

Tamás testvér igen ügyes szabó volt, ezért rá bízták, hogy az évi nagykáptalan idejére az egész rend számára szerezzé be a szükséges posztót. El is járt megbízatásában hűségesen egészen 1522-ben bekövetkezett haláláig. Tartózkodási helyén, Szent-Lőrinczen temették el.

Ekkor *Pesti Gáspár* volt a vicarius generalis.⁴ Pesti Gáspár igen tevékeny író volt. Egyik műve 1531-ben jelent meg Krakkóban; ez szent-beszédek gyűjteménye. Másik munkája a visitatio módját írja le; ez 1539-ben jelent meg ugyancsak Krakkóban.⁵

Az ő vicarius generalissága alatt választották generálissá *Jánost*, ki azelőtt szent-lőrinczi vicarius volt.⁶ Ő adta át 1526-ban a pálosok egyházi kincseit megőrzés végett a *Homonnai Drugetheknek*.⁷

1523-ban temették el Szent-Lőrinczen a szent életű *Lőrincz conversus* testvért, ki pék mesterember volt.⁸ Ekkoriban élt itt egy másik *Lőrincz conversus* testvér is. Életszentségén kivül mint ügyes festő vált ki.⁹

1526-ból is ismerünk még két szent-lőrinczi pálost, *Benedeket* és *Pált*; csak annyit tudunk róluk, hogy ók vitték el az említett egyházi kincseket János generalis megbízásából a Homonnaiak váraiba.¹⁰

A Szent-Lőrinczről ismert szerzetesek sorát bezárja az, kinek munkássága révén a többit is ismerjük, t. i. *Gyöngyösi Gergely*.

¹ *Gyöngyösi* LXXXII.

² *Gyöngyösi* LXVII. és LXXXII.

³ *Gyöngyösi* LXXXII. *Eggerer* 286.

⁴ *Gyöngyösi* végén az első exemplumnál, Tamás testvér pedig *Gyöngyösi* LXXXII.

⁵ *Vincze Gábor*: A pálosok irodalmi munkássága a XIV—XVIII században. (Magyar Könyvszemle 1878. évf. 25. l.)

⁶ *Gyöngyösi* 3. példány 243.

⁷ Acta Paulinorum 197. csomag.

⁸ *Gyöngyösi* 3. példány 246—247. l.

⁹ *Eggerer* 287.

¹⁰ Acta Paulinorum 197.

Születésének idejét maga mondja meg, mikor az 1474-ik évnél megjegyzi: »*Abban az időben én, Gyöngyösi* (fr. Gengyesinus) *testvér, két éves fiú voltam.*«¹ E szerint tehát 1472-ben született. Saját művéből tudjuk azt is, hogy Szombathelyi Tamás (1476—1480-ig generális) volt a mestere,² továbbá, hogy Szent-Lőrinczen hitszónok volt.³ Életének egyéb adatait folytatója írta meg. Igen buzgó, tanult szerzetes volt, a szabad mesterségek mestere. Mint hitszónok több kolostorban sikerrel prédikált. Ezután a generális sociusa, titkára lett, később pedig Rómában két éven át prior. Mint ilyen eszközölte ki 1521-ben X. Leótól 100 esztendőre azt a jogot, hogy a pálos-rend generálisa és még 10, általa választandó rendtag a többi pálosnak felmentéseket adhasson. Rómából való visszatérése után 1528-ban generálissá választották; ezt a hivatalát azonban csak két évig viselhette. 1530-ban már lemondott, mert közsvénye miatt nem bírta a generális hivatalával járó sok utazást, különösen ebben a zavaros időben. Mikor halt meg, arra nem találtam adatot sehol.

Gyöngyösi irodalmi munkássága a pálos-rend történetének és belső életének ismeretére a legfontosabb, mondhatni egyedüli kútforrás. A pálos-rend gazdag könyvtárai és levéltárai elpusztultak, csak töredékek maradtak meg belőlük, azért olyan értékesek Gyöngyösinek, az egyetlen középkori pálos krónikásnak művei, melyek szerencsére fenmaradtak.

Megírta rendjének történetét egészen a saját koráig. Krónikájának (mely újabb elnevezés szerint ezt a címet viseli: »*Vitae fratrum heremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitaec*«) keletkezéséről maga mondja, hogy *Dalmát Márk*⁴ kezdte hozzá az anyagot gyűjteni Szalánkeméni János generális segítségével; átvizsgálta az összes kolostorok levelesládáit, de művének befejezésében megakadályozta halála. Megírja tehát a rend történetét ő, miként maga mondja, nevének szerencsés előjelével. Megírja a rend történetét a magyarországi remeteélet kezdetétől, Zoëradtól a maga koráig.⁵

Művének beosztása annalistikus, generálisok szerint veszi sorba a rendi eseményeket; mindegyiknél külön elmondja, micsoda

¹ *Gyöngyösi* LX.

² *Gyöngyösi* LXII.

³ *Gyöngyösi* LXVIII.

⁴ Neve tulajdonképen *Dombroi* (de Dombro) *Márk*; Dalmatának valószerűleg azért nevezi Gyöngyösi, mert a dalmát részeken volt visitator. *Dombroi Márk*ot azért azonosíthatjuk a krónika előszavában említett »*Marcus Dalmata*«-val, mert róla írja Gyöngyösi, hogy ő kezdte írni a krónikát, elolvasván a rend összes okleveleit és kiváltságleveleit.

⁵ Három példányban maradt meg. Az egyik még a XVI. század első felében készülhetett (legalább is írása arra mutat), a másikat 1624-ben

pápai kegyet nyert el, mely kolostorok alakultak alatta, micsoda birtokadományozások történtek egyik-másik kolostor részére az illető generális idejében és hogy micsoda statutumokat hoztak kormányzása alatt. Ezeket mind külön tárgyalja, akár csak a római annalisták a consulokat. Közben »*Incidencia huius temporis*«, vagy csak »*Incidencia*« című részekben kiterjeszkedik Magyarország történetének főbb eseményeire, hol *Turóczi* krónikáját használja, sőt egy helyen vitatkozik is vele, illetve az általa kiadott *Küküillei Jánossal*.¹ Ilyen helyen említi XXII. János megválasztatását a pápai trónra, sőt a saját születési idejét is. Műve megbízható, pontos. Folyton oklevelekre hivatkozik s hozzáteszi azt is, hogy az illető oklevelet mely kolostorban őrzik. Pápai bullákról rendi eseményként feljegyzi, ha egyik-másik perjel valamelyik káptalannal átíratja a maga kolostora részére. Hitelességét az oklevelekre való hivatkozásokon kívül bizonyítja nagy őszintesége, melylyel jót, rosszat egyaránt elmond rendjéről. Az egész krónika tulajdonképen csak adatgyűjtemény, részletesebb feldolgozás benne jóformán nincs is.

Egyedüli hibául talán azt lehetne felróni, hogy az egyes kiváló rendtagok idejének meghatározásánál nagyon ingadozó; korukat rendesen így jelzi: »*Eo tempore*« — vagy »*Hys temporibus claruerunt*« vagy »*floruerunt*«. Lehet azonban, hogy ő maga sem tudta pontosan idejüket. Krónikájának a rendben való elterjedt voltát mutatja az, hogy három példányban maradt ránk.

Miért találunk Gyöngyösinél annyi és oly pontos oklevél-hivatkozást, különösen pápai bullák említését, azt megmagyarázza egy másik codex, mely jelenleg a *Festetich* grófok keszthelyi könyvtárában van. Ez a codex a pálos-rend részére körülbelül 1520-ig kiadott pápai bullák chartulariuma.² *Fejérpataky László* dr. egyetemi tanár úr szívésségéből, ki ezt a codexet számomra Keszthelyről elkérte és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában rendelkezésemre bocsátotta, magam is láttam, sőt a második részét, mely a pápai bullák másolatait tartalmazza, el is másoltam.

Az első része oklevél-kivonatok gyűjteménye. Mintegy 80 kolostort sorol fel és mindegyik kolostor neve alatt adja az arra vonatkozó oklevelek rövid kivonatát. Az összes pálos kolostorok nincsenek benne, többek közt a rend főkolostora, a szent-lőrinczi is hiányzik e sorozatból; a második rész a pápák, pápai követek

másolták Bécs-Újhelyen, a harmadik pedig ennek XVIII. századi másolata. Mind a három példány az Egyetemi könyvtárban van. Én 1500-ig, a meddig a legrégebb példány terjed, ezt használtam és fejezetek szerint idézem.

¹ *Gyöngyösi* XI.

² Könyvészeti leírását l. Magyar Könyvszemle 1883. évf. 221—224. l

okleveleit tartalmazza teljes szövegükben. A Magyar Könyvszemle idézett helyén e codex ismertetője szerint a codexben magában nincs nyoma annak, hogy ki másolta. Ez igaz, én azonban azt hiszem, hogy e codexnek, vagy legalább is második részének íróját megtaláltam, még pedig Gyöngyösi Gergely személméjében. Ugyanis Gyöngyösi krónikájának 1603-i bővített másolatában ezt találtam Gyöngyösiről: »*Idem collegit Inventarium Privilegiorum omnium et singulorum domorum ordinis Heremitarum et in scriptis redegit.*« A codex címe pedig ez: »*Inuentarium privilegiorum omnium et singulorum domorum Ordinis Heremitarum Sancti Pauli primaheremite (et primo de Nostre*« és itt következnek a Nostre-re vonatkozó oklevélkivonatok).

A két címnek ily nagy megegyezése nem lehet véletlen műve. Ez magyarázza meg, honnan tartja Gyöngyösi oly pontosan számon, hogy melyik generális micsoda pápai privilegiumot szerzett és hogy mikor és kik iratták azokat át. Külön tanulmányt folytatott ebben az irányban, összegyűjtötte az okleveleket és innen tudja olyan jól. Ez a chartularium nagy fontosságú a pálosok történetére, mert az eredeti bullák elvesztek. Az egyházi ruhákkal együtt a Homonnai Drugethek kezére kerültek megőrzés végett s ezekkel együtt elkallódtak, azért a pálosok levéltárában a középkorból nincs egy eredeti kegyosztó pápai bulla sem. Ez a chartularium azonban megmentette őket.

Ez a két műve Gyöngyösinek kéziratban maradt meg. Maradtak fenn azonban olyan művei is, melyek nyomtatásban is napvilágot láttak.

Ilyen az 1520 körül megjelent: »*Directorium singulorum fratrum officialium ordinis Sancti Pauli primi heremite sub regala beati Augustini episcopi militancium*« című munkája. Ebben összeírta az egyes rendi és házi tisztviselők s az összes szerzetesek teendőit. Irt »*Declaraciones constitutionum ordinis Fratrum Heremitarum Sancti Pauli primi heremite stb.*« czímen a pálos-rend constitúcióihoz magyarázatokat, melyekben széleskörű jártasságot árul el a kánonjogban és a szentatyák irataiban. Erről tudjuk azt is, hol nyomatták; a végén olvasható: »*Impressum Rome per Antonium de Bladis de Asula Brixiansi.*« Mindkét művet áttanulmányoztam s jórészt le is másoltam; jelen dolgozatom keretében azonban nem terjeszkedhettem ki ezekre bővebben, hanem majd későbbi munkásságomban, melylyel a pálosoknak, mint rendnek történetét akarom kutatni, szándékozom felhasználni. Mint hitszónok adta ki a Bevilogia-t; teljes címe: »*Epitoma seu breuilogia in quo omnium religiosorum profectus et profectuum adminicula Itemque defectus et defectuum adminicula describuntur.*« Ezt István generálisnak ajánlja »Gyöngyösi testvér,

méltatlan hitszónok«. Tulajdonképen a szerzetesi jámbor életre buzdító intelmek gyűjteménye ez, rendtörténeti fontossága nincs. Kiadott még vagy tizenkét szentbeszédet Szent Pálról is, de ehhez a munkájához nem tudtam hozzájutni, mert eddig ismert egyetlen példánya Wloclawekben van a katolikus seminarium könyvtárában, *Szabó Károly* »Régi magyar könyvtár«-a szerint.

Gyöngyösi munkáinak ismertetésével ismertettem egyúttal forrásmunkáimat is. Ezeken kívül még csak Eggerert használtam és az Országos Levéltárban kutattam, miután már a kiadott oklevélanyagot átnéztem.

Eggerer András munkájáról, a »*Fragmen panis corvi pro-toeremitici* stb.«-ról ugyanazt mondhatom, a mit Gyöngyösiről, mert az 1526 előtti részben jóformán egy betűt sem mond újat, legfeljebb Gyöngyösi szűkszavú előadását stiláris elemekkel felereszti és megtoldja egypár oklevélnek szövegével, melyeket Gyöngyösi csak említ.¹

Eggerer művét Benger Miklós »*Annalium Eremitico-coenobiticorum Ordinis fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae Volumen secundum*« czímen egészen 1726-ig bezárólag folytatta, hasonlóan Gyöngyösihez és Eggererhez annalistikus módon. A végén Eggererből összeállította a rendfőnökök névsorát is.²

ZÁKONYI MIHÁLY.

¹ Bécsben jelent meg 1663-ban.

² Pozsonyban jelent meg 1743-ban. Sajtó alá rendezett kézírata az Egyetemi könyvtárban van.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

NEUSER ÁDÁM.

Ez a név egy rég elfeledett, de a maga idejében érdekes embernek a neve. Viselője egy XVI-ik századbéli német unitárius, vagy ahogy akkor szerették mondani, socinianus, arianus. Valahol sváb földön született, mikor pappá lesz, a pfalzi választó szolgálatába áll, udvari prédikátor minőségében. Egy ideig nyugodtan és észrevétlenül folyik élete. Egyszer csak szakít református egyházával, sőt fejedelmével és hazájával is. Dogmatikai, lelkiismereti okokból, a mi abban az időben nem szokatlan. Tagadja, a szentháromság tanát, antitrinitáriussá lesz. Természetesen, megkezdődnek a támadások. Üldözik, elveszti fejedelme kegyét, börtönbe jut, majd menekülnie kell. Járt Londonban, Párizsban, Krakóban, Magyarországon, Erdélyben, végre Konstantinápolyban leli nyugtalan életének végét. A szultán udvaránál dragománi tisztet töltött be, állítólag fölvette a török hitet. Emlékét alaposan befeketítették a XVI. és XVII-ik század vallásos polyhistorai és lexikographjai. Nagyon sokan emlékeznek meg róla az akkoriak közül. Leibnitz is ír róla néhány nem nagyon hizelgő szót. Végül akadt azonban, a ki emlékének mentésére vállalkozott és pedig meglehetősen sikerrel. Ez a késői apologista a nagy német költő és kritikus: Lessing.

Lessing felfedezte a wolfenbütteli levéltárban Neusernek egy Konstantinápolyba írt levelét 1574-ből. Közreadta egy meglehetősen hosszú, de igazi lessingiesen éles, ellenállhatatlan logikájú kommentárral, megtoldva »Beiträge zur Geschichte und Litteratur aus den Schätzen der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel« című művében. A Lessing-kutatás szempontjából azért érdekes ez a kiadvány, mert egyik kis terméke annak a deistikus és antitheologiai munkáldásnak, mely a nagy költő és polemikus utoló éveit betöltötte és a mely művészi befejezését a »Nathan«-ban találta meg.

Van a Neuser történetének érdekes magyar vonatkozása is. Hogy e vonatkozást megemlítette-e valaha magyar szerző, nem tudom. Mindenesetre megérdemelte volna és megérdemli az említést

Neuser magyarországi tartózkodásának története, mert ha nem is fontos, de érdekes adatokat szolgáltat a XVI-ik századbeli erdélyi vallásmozgalmak történetéhez. Itt fordítom tehát a Lessing felfedezte Neuser-féle levél magyar vonatkozású részét, a melynek megértéséhez a következőket kell bevezeteskép elmondani:

János Zsigmond 1570-ben Speyerbe küldte Békes Gáspárt, hogy az országgyűlést tartó Miksa császárral tárgyaljon. Az erdélyi követet három speyeri lelkész kereste fel. Köztük Neuser. Felajánlották szolgálataikat a fejedelemlnek és egy, Blandrata Györgyhöz, a fejedelem unitárius orvosához intézett levelet adtak át neki. A levélben bizonyára megismételték kérésüket. Csakhogy ez a beszélgetés és ez a levél sok bajnak lett a kútforrása. Neusert és társait azzal vádolták, hogy nem is az erdélyi fejedelemmel, hanem a szultánnal cimborálnak és hogy eladták keresztény hitüket. Neuser azzal védekezik, hogy ő csak a fejedelemmel, a »weydá«-val tárgyalt, az pedig Speyerben szerződést kötött a császárral, tehát már jó barátja a birodalomnak. Mindez nem sokat használt; egyik társát, Sylvanust elfogták és ki is végezték. Neuser menekült Erdély felé. Eljutott Pozsonyig, itt debreczeni kalmárokhoz csatlakozott. Útközben arról értesült, hogy nem tanácsos Erdélybe mennie (talán a speyeri szerződés miatt?) Visszafordult Pfalzba. Természetesen elfogták. Csodálatos módon csakhamar kiszabadult. Elvetődik Krakkóba. Itt sincs soká maradása az ellenségeitől. Jön egy királyi parancs a német arianusok ellen. Menekül tehát Erdélybe.

Legelőször Kolozsvárra jut. Itt kezdődik a levélnek magyar vonatkozású része.

»Nagytsiszteltű Johann Summer, Rector Klausenburgban vagy Coloszváron, Erdélyben, mikor jöttömről értesült és hallotta, hogy ki volnék, írt a kolozsvári tanácsnak, a mely felfogadott predikátorának, hogy ne tartsanak vissza, hanem hogy hagynának tovább mennem. De a tanács rábírt a fejedelmet, hogy maradjon engedjen, csak ne hozzak be új tanítást. Ezen közben Dipnisius, az erdélyi fejedelem udvari predikátora, megrágalmazott, hogy hazámból azért kellett megszöknöm, mert hogy Heidelbergben egy hajadont elcsábítottam volna és házasságtörést követtem volna el, s a mint mondani szokták, ha a szekér felborul, akkor bizonyosan öt kereke volt, vagyis mindenki szidalmazza és rágalmazza azt, a ki ártatlanul jutott a nyomorúságba. Azonkívül még mindenféle dolgok adódtak elő köztem és más ministerek (lelkészek) közt Kolozsváron, mivel nem mindenben tartottam magam az ő felekezetükhöz, mint különösen de differentia nova et veteris testamenti de interpretatione primi capituli apud Joannem Evangelistam. Mindezekon kívül még a következőket írta nekem bizonyos nemes, nagytekintetű és nagy tudományú férfiú Lengyelországból: »Azonnal eltávozásod után elterjesztetett nálunk az a hir, hogy a Princepsed,

vagyis Palatinusod megírta volna királyunknak, hogy fogasson el téged és megkötozve Heidelbergbe küldjön, úgy vélem e hírt Tretius és az igazság emez ellenségei fútták fel és ezenkívül sok mást is; kérek, óvakodjál és nevedet ne nyilvánítsd oly nagyon ki.« Ilyen és efféle dolgok félelemmel töltöttek el, annyira, hogy egy ideig betegen fekdtem és nem tudtam aludni; már azt kelle hinnem, hogy megint fogva volnék és az volt a legnagyobb bajom, hogy általánosan elterjedt a hír, hogy a fejedelem Erdélyben a török császártól elpártolt volna, és a római császárhoz pártolt volna át, hogy magát és egész országát a császárnak adta át és az ilyen nemesak a rosszaktól, hanem még a legelőkelőbbektől is bizonyosnak tartatott és hogy az országban levő arianusokat megégetnék: ez, mondom, a legnagyobb csapás volna számomra. Mert én észbe véstem azokat a szavakat, a melyeket nekem egy Stephan M. nevű író a heidelbergi tömlöczben mondott. Ha az első alkalomkor, a mikor Magyarországig értem, nem fordultam volna vissza, hanem Erdélybe mentem volna, most fogva lennék és a császár kezébe Bécsbe adtak volna át, azért tehát így gondolkoztam magamban: Lásd, a heidelbergi tömlöczben minduntalan szemedre lobbantották, hogy a mit veled cselekednének és tennének, azt a császár kedvéért kellene cselekedni; már most, ha Erdélyben, a császár saját országában vagy, hogyan fog majd ott a császár veled bánni? Ezeket és még más efféléket közöltem Kolozsváron *Dauits* Ferencz szuperintendenssel, ez meggondolta vajjon hova vonulhatnék másokkal két hónapra, a hol biztosan és gond nélkül élhetnék addig, a míg tulajdonképpen megtudják, vajjon Erdélyben veszély fenyeget-e, vagy sem; azért jónak találták, hogy e rágalmakat nyilvános nyomtatásban, úgy a hogy azt a heidelbergiek terjesztették, megczáfolják, hogy azután ártatlanságomat napvilágra hozzák. Mert Erdélyben szintén azt is tudták, hogy engem egyesek egy talált irat miatt, a melyet állítólag én írtam volna, a haza ellenségének tartottak. Mivel azonban az erdélyi fejedelem nekünk megtiltotta, hogy valamit nyomassunk, nehogy az ariánus tanítás (a hogy akkor bennünket neveztek), elhatalmasodjék és hogy ő a keresztény fejedelmeknél elveszítse kegyét ily nyomtatás miatt, azért a superintendens elhatározta, hogy én Magyarországba, az erdélyi terület fejedelmének hatalmán kívül eső, kis (a timitschwari basának alávetett) *Schimán* nevű városkába menjek.

És hogy ott nyilvános nyomtatásban ellenségeimnek becsmérő szavait megcáfoljam, azonkívül egyéb nálam lévő hasznos könyveket kinyomassak, elmentem Dávid Ferencz superintendens nyilvános ajánlásával a schimani nyomtatóhoz, a ki egyszersmind a superintendens megyéjéhez tartozó Schimannak predikátora vala, a neve Paulus. Az ajánló írás egyszersmind minden magyarországi predikátorának szólt, a kik a superintendencia alá tartoztak. Külö-

nösen pedig Benedictus úrnak, a timitschwari predikátornak. Mielőtt az erdélyi vajda vagyis fejedelem országából kimentem volna, egy *Lugusch* nevű helységbe jutottam és ime, ebben a helységben megtalálom a fent mondott Paulus könyvnyomtató urat. Elolvasta a leveleket, a melyeket a superintendens írt nékie, aztán elbeszélte, hogyan üzték ki a városból az oláh hitűek. Ajándékozással és vásárolással elértek annyit a basánál, hogy őnéki háza népével együtt távoznia kellett és most Luguschon lakik. Egynémely betűket is mutatott a könyvnyomtatójából és ezek nagyon tetszetősek valának. Elmondá azt is, hogy e helyütt még semmit sem szabad nyomtatnunk, mert ez a helység még az erdélyi fejedelemé, de holnap, az Úristen segedelmével Timitschwarba érünk Benedictus úrhoz és ott nála felállítjuk sajtónkat, mert arra való jó tágas háza vagyon.

Mikor predikátor uramhoz Timitschwarra megérkeztünk, gyengékedőnek találtuk, mert colicája volt, de vállalkozásunk tetszett neki és minden jót megígért. Mihelyt a magyar keresztények meg a magyarok bírása arrafelé jöttömről hallának, odasereglenek. De sajtó dolgában kijelenté a bíró, hogy nem szabad neki és nem is akar semmihez se kezdeni a basa tudta és engedelve nélkül, mert hogy én, Németországból való volnék, a basa pedig egy hétnek előtte esküszegés és fejvesztés terhe alatt ráparancsolt, hogy semmiféle idegennek ne merje megengedni, bár csekély néhány napra is, az itt időzést, miglen azt a basának tudtára és hírére nem adta volna. Most tehát híradást kell tennie a basának.

Mihelyest a basa meghallja vala, hogy idegen volnék, és könyveket akarnék nyomtatni Timitschwarban, mindjárt hozzám küldött valakit, maga elé idéztet és keményen rám szólván azt állítja, hogy olasz volnék és ellenségeik, a velenczések küldöttek volna ide, hogy kikémleljem az országot.

»Mert miképen állítod, hogy nem volnál talián, nem de nem taliánul beszéltél a keresztény íródeákkal?« Tudnivaló, hogy mi egymásközt deákul beszéltünk, a mit úgy jelentettek vala a basának, mintha olasz volna. Aztán így szólt tovább hozzám : »Miért akarsz nálunk könyveket nyomtatni, hisz vagynak Erdélyben állandó sajtóitok!« Azt válaszoltam, hogy a mostani fejedelem vagy vajda nem akarja megengedni, hogy a vallásra tartozó dolgot kinyomassak, azon módon, a hogy azt János király idejében tették. Erre így válaszolt a basa : »Ha ez úgy vagyon, a hogy lenni mondod, akkor a vajda ismét megszegte esküjét, a melyet istennek és császárunknak tett. Mert megesküdött vala, hogy a vallás dolgában semmit se fog megtiltani, a hogy a néhai való király idejében tartották. Ha tehátlan a nyomtatást megtiltá, akkor esküje ellen cselekvék, de azt nem hiszem. Azért tehát írni akarok rólad a vajdának és megkérdezni, nem vétettél-e valamit országában. Arról is továbbá, hogy te itt őt az isten és csá-

szárunk iránt esküszegőnek lenni állítod és azt mondod, hogy a nyomtatást megtiltotta volna. Ez idő alatt foglyom maradsz, ha meghalloom a vajdától, hogy hazudtál, akkor bizonyosan áruló vagy. Akkor majd vasra veretlek és elküldelek a nagy császárhoz Konstantinápolyba, ő majd megtudja, hogy ki lennél.« És ámbátor a keresztények bírása és más keresztények is felszólaltak értem, védelmeztek és elmondták hogyan űztek ki hazámból az igaz isteni ige miatt, mint szenvedtem harminczöt hétig nehéz fogságot és elmondták, hogy mindezekről írást is hoztam Erdélyországból, mégse fordult hasznomra ez a sok szó és a basa foglyának kellett maradnom, a többieknek pedig megrendelé, hogy távozzanak. Ekkor beláttam, micsoda nagy veszedelembe kerültem. Mert az erdélyi vajda nem fogja megírni, hogy megtiltotta vala a nyomtatást, hiszen akkor magát mondaná bűnösnek. És úgy fogja tekinteni a dolgot, hogy ötet a basa előtt bevádoltam és bizonyosan nem ír jó promotiot. Így szólék tehát: Oh édes istenem, Németországban a németek ellenségének és a törökök barátjának tartottak, itt pedig a törökök közt a törökök ellenségének és hazám ellenségének néznek, mivelhogy a szentháromságra nézve csak egy istenben hittem, mint a törökök, és ezért meg is akartak ölni. Erre azt mondja a basa, ha csakugyan igaz, hogy miként mi, csak az egyedülvaló egy istenben hiszel, a ki megteremté a mennyet és földet és ha ezért a tied töröknek vélték, nosza, most bizonyítsd meg tettel, légy törökké, és akkor mindent kinyomathatsz ellenségeid ellen, a mit csak akarsz. Ha pediglen vonakodnál ilyen cselekedni, akkor várd be a bajt, a melyről szóltam. Erre azt feleltem, hogy már olvasám az akkoránt is, és kedvem lelém benne, ennek okáért is vélték töröknek. Mikoron a basa ezeket meghallja, kijelenti, hogy Konstantinápolyba fog küldeni a császárhoz, holott is tartózkodom mind ez mái napig a császár legfőbb tolmácsánál, a ki német ember. Hogy ez mind úgy legyen, ennek bizonyosságául küldöm együtt az erdélyi alba juliai predikátor levelét. Mindezeket első leveledre kellett volna válaszolnom, mivelhogy a te kegyelmed tudni akarta, miképen és minek okáért kerültem erre a helyre.«

Ime, ez a magyar epizód szövődik be Neuser Ádám hányatott életébe, a mely aztán el is ért kalandjainak utolsó állomására. A rövid történet egy-két részletét tár fel a XVI-ik századbeli magyar élet intimitásából. S bizony kétszeresen is megbecsülendő minden kis részlet, a mely az ilyenekről számol be, mert sajnos, a magyar történelem egyik korszaka sem bővelkedik túlságosan memoireszerű, benső vonásokat feltáró művekben. A XVI.—XVII. század még aránylag elég gazdag e téren, de semmiesetre sem annyira, hogy ne tarthatna számot érdeklődésünkre a szerencsétlen unitárus predikátor közvetlen hangja és utolsó adataig igaznak látszó levele. GYÖRGY ZSIGMOND.

A CRILLONI HERCZEG NAPOLEONRÓL TOLDY FERENCZCZEL VALÓ TALÁLKOZÁSA ALKALMÁVAL.

A mikor Toldy Ferencz 1830-ban Nyugat-Európát beutazta, sok olyan emberrel ismerkedett meg, a kik koruknak legkiválóbb férfiai közé tartoztak. Julius 12-dikén éppen Belfort-ba igyekezett, útjában azonban feltartóztatta egy véletlen találkozás, a mely rövid időre közelébe hozta Crillon herczegét, Lajos Antal Ferencz mahoni herczeget, Bonaparte József altábornagvát. A herczeg, értesülvén a magyar tudós jelenlétéről, kocsijába hívta őt.

Toldy Úti Naplója érdekes feljegyzéseket tartalmaz a herczegről. »Crillon herczege, Franciaország pair-je, a francia hadaknak tábornagya Spanyolországban, behívott kocsijába. Sokat beszéltünk Napoleonról. Azt mondta, ilyen emberre szükség volt, hogy az anarchia után a francziákat ismét rendbe szedje és féken tartsa. Napoleonnak nem volt szép termete, nem volt oly magas, mint én, finom vonásai voltak, beszédes szája és »des yeux perçants«. Feje nagyon alkalmas volt medaillonra, mivel szép profilje volt. A ki őt, mint tábornokot és császárt látta, külsejétől meglepődött. Ő tudta, miképen kell környezetét a legnagyobb tiszteletben tartani maga iránt, a katonáihoz nagyon népszerű volt. Szerelmi viszonyai nem voltak, az asszonyokat nem szerette, nagyon lekötelező modora volt, a physikai kielégítéssel el is vonult. Josephine-t nagyon szerette.«

Itt ezzel megszakad a beszélgetés, de másnap újra említi : »13-ikán reggel, miután még tegnap a herczegtől búcsút vettem, folytattam 4 óraker az utamat Bazel felé St.-Louis-n keresztül.«

GYULAI ALADÁR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria vol. XXXV. Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus. — *A Frangepán-család oklevéltára*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadja: *dr. Thallóczy Lajos, Barabás Samu*. Első kötet 1133—1453. Budapest, 1910. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia.

»Igaz tisztelet és hála fog el, mikor az Akadémia egy-egy új kiadványa kerül kezembe, annál inkább, mert bírálói ritkán emelkednek a megítélés igaz álláspontjára. Éppen azt gáncsolják az Akadémiában, a mi főérdeme, hogy a tudományt önmagáért műveli...«¹

Ezek a szavak és ezen szavaknak igaz volta jut eszembe, midőn az előttem fekvő kötetet olvasgatom.

Nem csillogó fényű köntösben jelent meg, nem népszerű és tegyük hozzá nem is hasznos hajtó a kiadott mű, hanem éppen ellenkezőleg, szürke és jelentéktelen a külső, melyben napvilágot látott, azonban a belső tartalom annál fényesebb, annál megbecsülhetetlenebb értékű a tudomány fáradhatatlan kutatóira és művelőire nézve.

Az előttünk fekvő munka — a mely sok fáradozásnak, utánjárásnak és nem csekély áldozatnak eredménye — nem is a nagy közönségnek nyújt élvezetes olvasmányt, mert nem ez a célja, de a szakember, a történelem írója annál nagyobb gyönyörűséggel fogja forgatni és nem egy forgatta már eddig is. A látszólag holt, száraz, élettelen anyag, a mely a kötetben hangyaszorgalommal van összehordva, azonnal eleven lesz, rögtön feléled, ha olyan ember kezébe kerül, a ki ért ennek az anyagnak elevenné tételéhez és megszólaltatásához és a Fraknoiák, Thallóczyak, Barabások és mások értenek is hozzá.

Hogy az Akadémia ilyen vállalkozása nem hasznos hajtó, az csak természetes, mert hiszen Magyarországon tudományos

¹ *Századok* 1911: 200 l.

munkát vagy éppen forrásmunkát még az sem vesz, a ki azt bőven tehetné és a kinek kötelessége volna. Nálunk minden van, csak tudománypártolást ne keressen senki, mert azt ugyan nem talál. Ilyenformán — még ha figyelemmel vagyunk korunk uralkodó szellemére is — érthető lesz előttünk, hogy az Akadémiát éppen azért gáncsolják, *mert a tudományt önmagáért műveli*. Csak az a szerencse, hogy az Akadémia arra gondolva, hogy »parvum parva decent«, nem sokat törődik az oktalan gáncsokkal, hanem következetesen halad a maga által kijelölt úton előre.

Dicséretteljes tisztelet illeti meg tehát az Akadémiát, mert valóban méltó volt önmagához, a midőn az előttünk fekvő munka első kötetét a tudomány fórumára bocsátotta.

A kötet egy olasz származású¹ család oklevéltárát tartalmazza. Századokon át olasz is maradt a család, csak lassan-lassan lett magyarrá, elannyira, hogy egyik kiváló sarja bekerül a magyar szabadság mártirjai sorába; 1671-ben Bécsujhelyen az idegen zsarnokság, a magyar szabadság és függetlenség védelmezéséért végezteti ki vérpadon Frangepán Ferencz Kristófot.

A család a XII. század elején kezd a magyar királyokkal érintkezésbe jönni² azonban okleveles emlékekben csak 1113-ban tűnik fel a család egyik őse, Duim comes, a ki 1163-ban már nem él, helyette ekkor már fiai, Bertalan és Guidó szerepelnek.

A XII. századból összesen kilencz oklevél, illetve oklevélkivonat van közölve a Frangepán-család történetére vonatkozólag. Ezek az oklevelek szolgáltatottak alapot arra, hogy a kötet kiváló szerkesztőinek egyike, Barabás Samu, a *Turul* 1909. évi 4. füzetében a Frangepánok ez időbeli családi összetartozását tárgyazó alapos és érdekes cikket írjon »Bertalan modrusi comes« czímen, melyben kimutatja, hogy a XII. század második felében két Bertalan nevű tagja volt a Frangepán-családnak, kik közül az egyik *modrusi*, a másik pedig *vegliai* comes volt. Ezt a kettőt a történészek rendszerint össze szokták téveszteni.

1193-ban kapnak a Frangepánok először magyar királytól adományt, ugyanis Bertalan comes ekkor kapja III. Béla királytól Modrust.

A család ősi fészke egyébként a quarnerói Veglia szigete; ezen sziget comessége szerepel állandóan címükben. Itt él a család főleg a XII—XIV. századokban.

A tatárjárás után kezd emelkedni és hatalmasodni a család. Innen kezdve már a pápák, a magyar, nápolyi, szicíliai királyok,

¹ A tudomány mai állása szerint a család olasz eredetű.

² Wenzel: *Kritikai tanulmányok* a Frangepán család történetéhez. 8. l.

a velencei dogék és a köztársaság, a német-római királyok, az osztrák hercegek keresik a családdal való barátságos viszonyt.

Frangepán néven 1387 körül kezd a család szerepelni.

A család tagjai közül Frangepán János az első, a ki a magyar országnagyok között helyet foglal, elnyervén a horvát-dalmát-tótországi báni méltóságot. Utána Frangepán Miklós lesz a bán.

1437-ben a család már oly hatalmas, hogy mint egyenrangú fél, önállóan köt az osztrák hercegekkel tíz esztendőre szövetséget.

Azonban haladjunk csak sorjában.

A család a XII. században Veglián az úr, mely az övék, de Velenczének adót fizetnek utána. 1193-ban — mint láttuk — Modrust kapják, 1221-ben II. Endre királytól Farra, Brazza, Cursola és Lagosta dalmát szigeteket kapják.

Továbbá a családé a XIII. század elején Castelmuschio, Dobregna, Vrbnik és Besca, nemkülönben Perdicchi szigete is.

Azonban nemcsak reális javakat, hanem hivatalokat is kapnak a Frangepánok a magyar királyoktól. Így pl. a XIII. században Zeng város örökös podestaságát a magyar királyoktól nyerik el.

A család ebben az időben különösen élénk összeköttetésben áll a főbb dalmát városokkal. Így Spalatóval, Ragusával, Zárával, Sebenicóval, Trauval.

Nevezetes szerep jut a családnak II. Károly szicíliai király politikai küzdelmeiben. Úgy látszik, a Frangepánok a szicíliai királyi családi érdekeit híven és hathatósan mozdították elő, mert II. Károly unokája, Róbert Károly magyar király a maga részéről háláját értékes és reális kiváltság- és adománylevelek formájában rója le, a mennyiben 1322. és 1323-ban egyik privilegiumot a másik után adja Duim fia Frigyes vegliai comesnek.

A XIV. század folyamán sok bajuk van a Frangepánoknak a hatalmas velencei köztársasággal. Az adó meg nem fizetése, hatalmaskodások elkövetéseért egyre-másra kapnak az államtanáctól intést meg idézést, sőt Frigyes comest 1332-ben az államtanács meg is dorgálja.

A család inkább a magyar királyokhoz, mint Velenczéhez húzott, a miért Nagy Lajos király 1350-ben szintén kiváltságlevelekkel jutalmazza meg őket. De viszont a Frangepánok is hálásak voltak az Anjou-ház iránt, mert hiszen Frangepán János volt az, a ki Mária királynét a novigradi fogságból a velencei hajóhad segítségével kiszabadította, a miért még a pápa, VI. Orbán is köszönetet mondott neki.

Mária férje, Zsigmond király, hálából a zágrábvármegyei Czetin várát és Klokocs tartományt adja János comesnek.

1389-ben a magyar király udvarában látjuk Frangepán Jánost és úgy látszik, értékes szolgálatokat tett a királynak, mert

Zsigmond a már 1392-ben báni méltóságot viselő János comesnek (november 11-én) több nevezetes kiváltságot adományoz.

1398-ban az állandó pénzzavarban szenvedő Zsigmond király 17.000 aranyat vesz kölcsön Frangepán Miklós comestól, a mely összeg fejében Ozalj várát és tartozékait veti zálogba, 1401-ben pedig újabb 18.500 arany forintnyi kölcsönért Sztenyicsnyák várát és tartozékait köti le.

Daczára annak, hogy 1403-ban a trónkövetelő Nápolyi Lászlóval paktál a család, azért 1406-ban már újra kiváltságlevelet kapnak Zsigmond királytól.

A XV. században éli fénykorát a család. Ekkorra meggyarapodik földi javakban a sok birtokadományozás, csere, zálogbavétel, házasság és egyéb szerzési módok által.

Gazdagságával egyidejűleg növekszik a család hatalma és befolyása. Zsigmond király alatt már a család egyes tagjai magas közjogi méltóságok viselői, így Frangepán Miklós horvát-dalmát-tótországi bán lesz; majd János, Miklós és István együttesen kormányozzák Dalmáciát, azután János és István Horvátország báni méltóságát viselik szintén együttesen, végül János egyedül a bán.

1437-ben Frangepán István, Bertalan, Márton, Zsigmond, András és Iván tízéves szövetséget kötnek Frigyessele és Albert osztrák hercegekkel, kik közül az utóbbi nemsokára magyar király lett.

Albert királynak szintén hű emberei a Frangepánok, a ki szintén adományokkal, kiváltságokkal jutalmazza meg őket.

I. Ulászló királyljal szemben, úgy látszik, Erzsébet özvegy királyné pártjára állt a család, mert a királynénak egyik követe is Frangepán Zsigmond volt.

Frigyes német-római királyljal — Mátyásunk későbbi hatalmas ellenfelével — is élénk összeköttetésben állanak a Frangepánok.

1445-ben a győri püspökséget kormányozzák Frangepán György és Bertalan.

1447-ben Frangepán Márton és István Hunyadi János kormányzó híveivé lesznek. A két testvér közül Istvánnak fontos és kiváló szerep jutott a Hunyadi János és V. Alfonz nápolyi és aragoniai király közt a magyar trón elfoglalása végett vezetett tárgyalásokban. Ennek a magyar, de a világtörténet szempontjából is oly érdekes és fontos tárgyalásnak rövid történetét Fraknoi Vilmos sietett jeles és szakavatott tollával feldolgozni a *Katholikus Szemlének* 1911. évi márciusi (III.) füzetében (229—242. lap) »Hunyadi János és Aragoniai Alfonz« czímen. Ebben a cikkben előadja Fraknoi azt is, hogy a tárgyalásokban milyen szerepe

volt Hunyadi János követének, Frangepán Istvánnak, a kit valószínűleg széleskörű nyelvtudása, továbbá politikai és diplomatiái rátermettsége miatt választott ki a kormányzó ennek a kényes és fontos missiónak keresztülvitelére.

A barcelonai levéltárból napfényre hozott hét roppant becses oklevélből látjuk, hogy komoly és őszinte tárgyalások folytak arra nézve, hogy V. Alfonz Magyarország királya legyen. Azonban, a mint azt tudjuk, V. Alfonz magyar királyságából nem lett semmi, a trón az osztrák herceg fiáé, V. Lászlóé lett, a ki után néhány nemzeti király uralmának közbeszúrásával a Mohácsig való sülyedés és a Habsburg uralkodó család véglegesítése következett be.

Ki tudja, tán V. Alfonz trónra jutásával más idők következtek volna hazánkra, talán máshova jutottunk volna, mint a hova a saját hibáink és a Gondviselés sújtó keze sodort? De hát ki tudhat mindezekre positiv választ adni...?

* * *

Ez a Frangepán-család történetének mozaikszerű, rövid vázlata, az oklevéltárban közzétett okleveles anyag alapján összeállítva. Nagyon természetesen nem az volt a szándékunk, hogy a család tüzetes történetét megírjuk, ezt majd avatottabb kéz fogja elvégezni; mi csak jelezni óhajtottuk mindezekkel azt, hogy mennyi a magyar és a világtörténet szempontjából is fontos és nagybecsű adat van a most megjelent kötetbe összehordva és hogy a teljesen idegen származású család neve mennyire összeforrt a magyar történettel.

E nagybecsű és értékes anyag oroszlánrészének összegyűjtése nem csekély munkájába és fáradságába került a társszerzők elsejének, Thallóczy Lajosnak, a ki a műnek ezt a fontos részét vállalta magára.

Thallóczy neve és személye közismert a magyar tudományos világ előtt. Egyike ő azon keveseknek, a ki magas méltóságában külföldön élve sem feledkezett meg arról, a mi voltaképen minden magyar embernek kötelessége volna, hogy a magyar névnek, a magyar tudományosságának oda künt is tiszteletet, becsülést és tekintélyt szerezzen. Itthon Thallóczy közismert neve büszkesége a magyar történettudománynak. De nemcsak Thallóczyt, a fényestollú történetírót ismerik és tisztelik idehaza, hanem ismerik őt mint szerencséskező és fáradhatatlan anyaggyűjtőt is.

Ő az, a ki magas állását és összeköttetéseit a hazai tudományosság szerencséjére arra használja fel, hogy olyan levéltárak kapuit nyitattja meg maga előtt, melyek más halandó előtt zárva maradnak. És hogy ez nagy dolog, azt mi érezzük

legjobban, a kik nagyon jól tudjuk, hogy a kutatás, anyaggyűjtés terén »non cuius contingit adire Corinthum«.

Ő az, a ki nagy elfoglaltsága és ezernyi hivatalos teendője közepett még arra is talál időt, hogy nemzete dicső emlékeit felkutassa és elénk tárja.

Ebben a kötetben Thallóczy hazánk és Európa legkülönbözőbb levelesházaiból, különösen pedig a barcelonai aragon királyi levéltárból olyan anyagot hordott össze, a melyért a magyar történettudomány örök hálával tartozik neki. A magyar történelem egy egészen új fejezetének adott táplálékot azokkal az oklevelekkel, a melyeket Barcelonában volt szerencsés fölfedezni.

Ezzel a munkával Thallóczy »aere perennius« emléket állított magának a magyar történettudomány nagyobb dicsőségére.

Isten adja, hogy még minél több ilyen emlék létrehozásában legyen része és hogy értékes munkásságának eredményeit még sokáig élvezhessük.

Az oklevelek közlésének, sajtó alá rendezésének óriási szorgalmat, sok utánjárást, fáradságot, nagyfokú lelkiismeretességet igénylő nem könnyű munkáját Barabás Samu végezte, a nála már megszokott minutiosus pontossággal. Bátran elmondhatjuk (akár mint szemtanúk is), hogy alig van okleveles szövegközlés, a mely korrektség, pontosság, megbízhatóság tekintetében ezzel a kötettel kiállja a versenyt, úgy hogy a Frangepán-család oklevéltárát, mint mintaszerű oklevélpublicatiót lehet bárki elé oda állítani.

Barabás nemcsak összeolvasta, részben másolta, megregesztázta és közzétette az okleveleket, hanem szakszerű kritikai jegyzetekkel is ellátta és bámulatos türelemmel, kitartással utána járt a kiadott anyagnak is.

A mint az Előszóban olvassuk, Barabás engedve Tagányi Károly annak idején a *Századokban* megjelent fejtegetéseinek, az oklevelek külső kritériumaira vonatkozó megjegyzéseket az oklevél elejére tette, a minek folytán a nálunk eddig általánosan követett divattal szakított, utat engedve ezen practikusabb, de nálunk eleddig ritkán követett szokás érvényesülésének.

Ugyancsak fáradságos, pontos és lelkiismerete munka van felhalmozva a kötet végén lévő név- és tárgymutatóban is, mely szintén Barabás Samu szakavatott kezét dicséri.

Hátra van még, hogy magáról a XXXVIII. és 456 lapos kötetről beszéljünk.

A kötet Barabás Samu Előszavával kezdődik, melyből megtudjuk, hogy a mű első kötete 1133—1453-ig azaz Hunyadi János kormányzóságának utolsó esztendejéig terjed, a második kötet pedig 1454-től 1527-ig fog terjedni.

Az Előszóból azt is megtudjuk, hogy összesen huszonegy levéltárból van az anyag összehordva, ezek közül tizenegy hazai levéltár. A magyar levéltárak közül az oroszánrészt természetesen a m. kir. Országos Levéltár adta. A tíz külföldi (olasz, osztrák és egy spanyol) levéltár közül, mint már tudjuk, a barcelonai szolgáltatta a legnevezetesebb anyagot. Azután ígéretet tesz az Előszó arra nézve, hogy a Frangepán-családra vonatkozó *hamis* oklevelek a II. kötet függeléke gyanánt fognak megjelenni.

Következik ezután annak a 73 munkának a felsorolása, a melyeknek okleveles anyagára a kötet szerkesztésénél a szerkesztő figyelemmel volt. Végül pedig az oklevélszövegek kiadásánál követett vezérelvek közlése zárja be az Előszót.

Ezután az oklevelek tartalma következik. Itt a kötetben közzétett 375 darab oklevél és oklevélkivonat regestáit kapjuk korszerű egymásutánban.

Az 1—390 lapon vannak az oklevélszövegek és kivonatok közzétéve, melyek kor szerint így oszlanak meg:

A XII. századból van kilencz darab,

A XIII. századból van negyvenhárom darab,

A XIV. századból van százhuszonkilencz darab és végül

A XV. századból 1453-ig van 181 darab oklevél.

A kötetet a 391. lappal kezdődő Név- és Tárgymutató rekeszti be. A II. kötet már sajtó alatt van és nemsokára követi az I. kötetet. Fokozott kíváncsisággal várjuk ennek megjelenését.

DR. IVÁNYI BÉLA.

Veress István: Bethlen Gábor első hadjárata a 30 éves háborúban és a nikolsburgi béke. Nagyvárad, Laszky Ármin. 1911. 8°. 71. l.

A dolgozatot mindenekelőtt a kérdés irodalmának fogyasztókos ismerete jellemzi. Hogy többet ne említsünk, Angyal Dávidnak a Szilágyi-féle millenniumi történetben megjelent nagyszabású művét sem ismeri, mely pedig Bethlen első támadásának és a nikolsburgi béke létrejöttének történetét eddig a legkimerítőbben adja elő. Természetes tehát, hogy Olchváry Ödönnek hadtörténelmi tanulmányáról (Hadtört. közlem. 1890.), Deák Kálmának az 1619—20. pozsonyi (Századok 1881.) és az 1620. besztercebányai országgyűlésről (Századok 1886.) szóló dolgozatairól, Kubinyi Miklós Thurzó Imréről (Budapest, 1888.), Dallos Miklós íratairól, gr. Eszterházy Miklós életéről (Pest, 1863. I.), Firnhaber, Pray és a Brüssz. Okmánytár (IV.) közkézen forgó közléseiről, az Erd. Orsz. Eml. és Szilágyi Sándor egyéb kiadványairól és érte-

kezéseiről stb. tudomással nem bír. Forrásai Gindely, Frankl, Zsilinszky, Marczali művei mellett Lebrecht elavult munkája, továbbá Varga Lajos, Loeschke egyháztörténelme, úgy hogy szorosabb értelemben vett forrásmunkája Szilágyi Sándor egy értekezésén (Adalékok etc. 1873.), s ugyanannak egy kiadványán (B. G. politikai levelei. Budapest, 1879.) kívül csak Bethlennek a velencei köztársasággal való diplomatiái összeköttetését tárgyaló Óváry-féle publicatio. Ilyen apparatussal nem szabad ezen korszakos esemény megírására vállalkozni, ha csak történetirodalmunkat értéktelen kísérletekkel gyarapítani nem akarjuk.

A dolgozat egyébként bevezeteskép (3—10. l.) »Bethlen egyéniségének különböző felfogása«-val foglalkozik; siet kijelenteni, hogy »a történetírók nincsenek tisztában megválasztásának napjával«, mely szerinte 1613 október 24., holott az Erd. Orsz. Eml. VI. 304—306. ll. a választás története pontosan megtalálható. Bethlen protestantismusának védelmével lapokat tölt be s ezért a fejedelemnek II. Ferdinánd leányával való házassági tervét is kétségbe vonja, melyet — úgy látszik — Bethlen protestans vallási meggyőződésével nem tart összeegyeztethetőnek. »Az egész házassági tervet illetőleg — úgymond — különben is egyetlenegy . . . történeti munkára, Khevenhüller »Annales«-eire vagyunk utalva«, — pedig Szilágyi Sándor egyik értekezésében (Adalékok etc. Értekezések a tört. tud. köréből II. 8.), a Kamuthy Farkasnak adott titkos utasítást olvashatta volna (44—56. ll.); ez az állítás szerzőtől annál érthetlenebb, mert, mint utóbb látszik, Szilágyi kérdéses értekezését forgatta. Vagy talán másodkézből idézett? Felületesen tájékoztat a harmincezes háború kitörésének körülményeiről s Bethlen első támadása indító okairól is; a két nagyszombati szerződésről, Bethlen és a bécsi udvar korábbi diplomatiái érintkezéséről természetesen sejtelve sem lévén, Bethlen fegyveres beavatkozását teljesen egyoldalúan magyarázza. Felületesség jellemzi a támadás történetét is, mely a dolgozat címe szerint tulajdonképpen tárgya volna; chronológiája zavaros; az események előadásában sem a hadtörténelmi, sem a politikai szempontokat nem tudja érvényre emelni. Jellemző a szerző történetírói felfogására nézve, hogy Bethlen 1619 szept. 5-iki levele kapcsán (Politikai lev. 125—27.) külön kiemelendőnek tartja, hogy »a sokáig az oláhos névvel szerepelt Brátkát Bethlen Barátkának írja«, mintha ennél fontosabb megjegyezni valója nem akadt volna; de ettől eltekintve, Barátka volt a helység neve a XVI. században is. (V. ö. 1552., 1554., 1599., 1600. évi dic. conscript. Orsz. ltár). A pozsonyi és a besztercebányai országgyűlésekről szóló részek compendiumszerű összefoglalások, jobbra Frankl és Zsilinszky művei alapján; a hainburgi tanácskozások ismer-

tetésénél mellőzi Dallos Miklós iratait és Jakusith tudósításait (Tört. Tár. 1888.), a nikolsburgi béketárgyalásokkal három oldalon végez, s alig két oldalon adja a béke tartalmát is, egészen értéktelen kivonatban. A korszakos béke érdemleges méltatását egyszerűen mellőzi s így e dolgozathból a béke tulajdonképeni jelentőségéről nem értesülünk. A 70-ik lapon közölt latin idézet szerint szerző latin nyelvi tudása kétségesnek látszik.

A sajtóhibákban bővelkedő dolgozatnak tudományos értéke ezek után nyilvánvaló. Egy megjegyzése azonban figyelemre méltó. Két év mulva (1613 okt. 23.) lesz ugyanis háromszáz éve Bethlen Gábor trónfoglalásának. »Ez alkalommal — úgymond — ismét előtérbe lép az erdélyi fejedelmek legnagyobbikának az alakja s a történetírók nem fognak késni a legújabb kutatások alapján elemezni ennek a kiváló férfiúnak egyéniségét, tetteit, erényeit és hibáit«. Mi is úgy érezzük, hogy hazai történetírásunk régi adósságát róná le, ha ez alkalommal Bethlen Gábor méltó életrajzáról gondoskodnék.

DR. LUKINICH IMRE.

Bártfa város 1418—1444-iki számadáskönyve művelődéstörténeti szempontból. Irta *Groszmann Malvina*. Budapest, 1911. Minerva kny. 8-r. 119 l. *Enyingi Török Bálint*, mint Pápa város földesura (1535—1550). Irta *Sebestyén Béla*. Pápa, 1911. Főiskolai kny. 8-r. 72 l. *Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600—1630*. Irta *Weichhart Gabriella*. Budapest, Stephaneum kny. 1911. 8-r. 99 l. *Az egresi ciszterci apátság története*. Irta *Bósz Egyed*. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 56 l. *Családi és társadalmi élet III. Károly korában*. Irta *Gosztonyi Gizella*. Budapest, 1911. Markovits és Garai kny. 8-r. 97 l. *Kéry János élete és művei*. Irta *Bathó István*. Budapest, 1911. Élet kny. 8-r. 67 l. *A védegyelet története*. Irta *Horvát Elza*. Budapest, 1911. Révai és Salamon kny. 8-r. 112 l. (Művelődés-történeti értekezések 46—49. és 51—53. sz.)¹

A felvidéki városi magistrátusok pénzkezeléséről tanúsító számadáskönyvek között terjedelemre és rendszerességre első *Bártfa* városnak régi — az 1418—1444-ig terjedő kort felölelő — számadáskönyve. A bevételek és kiadások tételei mögött megelevenedni látjuk a város anyagi és szellemi életét, közigazgatását, jogszolgáltatását, a szab. kir. város országos helyzetét és a királyhoz való viszonyát. Groszmann Malvina a számadáskönyvek szétszórt adatait nagy szorgalommal összegyűjtötte, rend-

¹ A sorozat 50. száma, *Zákonyi Mihály: A Buda melletti Szent-Lőrincz pálos kolostor története*, folyóiratunk ez idei évfolyamában jelent meg.

szerbe foglalt s ezzel tanulságos anyagot nyújtott a középkori városi élet kutatói számára.

* * *

Ezeréves történelmünk nagy nemzeti válságai közül alig hallunk még egyet régi és új írásokban oly sűrűn emlegetni, mint a melyet a közsokás a mohácsi csatavesztéshez fűzött. Pedig többször ért bennünket azelőtt is, azután is ilyen, sőt még gyászosabb csapás is, és szakemberek elég gyakran rá mutatnak, hogy más események véletlen, szerencsétlen találkozása tette Mohácsot nemzeti életünknek ilyen korszakhatároló, véres mesgyéjévé. Mégis — jóllehet fokozott érdeklődés fordul ezen korszak felé — egyike a történetírás kevésbé megművelt területeinek. Bizonyos, hogy a nemzeti erők széthúzásának, az egységes állami élet bomlásának, az egész köz- és magánélet erjedésének ezt a korszakát a genetikus történetírás követelményei szerint megbírálni a nehezebb feladatok közé tartozik. A Mátyás korabeli erős központi hatalom vezetésével magasabb célokra törekvő nemzetnek egységes története egyének és érdekszövetkezetek, vallási, politikai és nemzetiségi csoportok kusza párt-harczává töredezik.

Mindez a kor igazi lelkének megismerése céljából minél több monographia előkészítő munkáját követeli. Ebből a szempontból is örömmel fogadhatjuk hát Sebestyén Bélának *Enyngu Török Bálintról*, mint Pápa város földesuráról írt munkáját, mely azonban mint önálló levéltári és egréb kutatásokon nyugvó alapos tanulmány is dicséretreméltó. Szerző beleszővi munkájába szülővárosának, Pápának régebbi történetét is, e mellett sok tanulságos példával szolgál a XVI. sz. első fele közgazdasági és szellemi viszonyainak megismerésére. Élesen jellemzi Török Bálintot mint protestánst, politikust és egyént. Hú fia felekezetének; Debreczen reformálása, a pápai reformált egyház szervezése nevéhez fűződnek. Mint politikus típusa korának. Ötször változtat pártot s ingadozásának nem valami tiszteletreméltó, egységes nagy szenvedély az indítéka, hanem az önzés. Kapzsiság és ravaszság jellemzik, e mellett azonban büszke, vitéz férfiú, a ki egyszer-másszor egyéni érzelmeit is alá tudja rendelni a közjónak. Mindenesetre hazaszerető lélek, ha nem látjuk is benne szerzővel »a független Magyarország álmanak első fanatikus harcosát«. Sebestyén igen melegen érez hőse iránt; bár arra indítaná e rokonszenv, hogy megírja Török Bálint teljes élet-rajzát.

* * *

Weichhart Gabriella a magyar társadalmi életnek egyházi szertartással kapcsolatos mozzanatait: *a keresztelést, házasságkötést és temetést* ismerteti a XVII. sz. első három évtizedére vonatkozó források alapján. Az időbeli határok (1600—1630) nem korszakjelölők, de a doctori értekezés szempontjából czélszerűek, mert lehetővé tették a források minél teljesebb átkutatását.

Az értekezés főtárgya a házasság és temetés s csak a teljesség kedvéért terjeszkedik ki a keresztelőre is. Tüzetesen foglalkozik szerző a házassággal kapcsolatos, részben ma is létező szokásokkal, az eljegyzés előzményeivel, a kézfogó és gyűrűváltás formasaígaival, a különféle lakodalmi ünnepeígekkkel s a házasság vagyoni jogi mozzanataival. E részben meggyőzően bizonyítja, hogy a jegyruha (res parafernales) alatt a férjtől adományozott jegyajándékot kell értenünk, szemben Radvánszkyval, a ki szerint az asszony hozományát nevezték »jegyajándéknak is«. Részletesen ismerteti szerző a temetéshez fűződő szokásokat a halottmosástól a gyászidő leteltéig, nem feledkezvén meg a temetőhelyekről és síremlékekről sem. Leírásaiban régmúlt idők magán- és közéletéből számos eleven képet varázsol eléánk.

Weichhart G. munkája a magyar társadalmi életnek csak egy fejezete, de elárulja, hogy szerzője a M. N. Múzeum levéltári törzssanyagának és sok családi levéltárnak átkutatása közben az egész társadalmi életre gondosan gyűjti az adatokat. Az értekezés formája élvezetes s mint tanulságos olvasmány és tudományos értekezés egyaránt megállja helyét.

* * *

Egres, az első francia telepítésű cziszterci monostorunk III. Béla családi összeköttetéíeinek köszönte alapítását. A Pontigniből 1179-ben betelepített szerzetesek népszerűsége és királyaink bőkezúsége lehetővé tette, hogy az egresi apátság felvirágozzék, sőt hamarosan új telepeket is létesítsen: 1202-ben a kerzi, 1214-ben pedig a szentkereszti apátságot, a mi föltételezi, hogy az anyamonostornak már akkor legalább 60 tagja volt. Az alapítón kívül II. Endre volt Egresnek is legbőkezőbb pátronusa, de viszont a IV. Béla alatt bekövetkezett rendszerváltozást is megérezte az apátság. A tatárok fölperzselték, a kúnok megostromolták — feleletül a tétényi országgyűlés határozataira. Háromszázados fennállás után megszűnt, birtokait VI. Sándor pápa a csanádi püspökséghez csatolta.

Az apátság levéltára elpusztult, — a mi annál sajnosabb, mert hiteles hely volt — s így szerző nem találhatta együtt a művéhez szükséges anyagot. A források átbúvárlására volt tehát

szükség. De a fiatal cziszterczi szerző szinte hiába böngészte át még a kiadatlan anyagot is, középkori rendtársainak beszédesebb nyomára nem akadt. Az emlékek csak egy-egy apát vagy rendtag nevét őrizték meg csupán, kik mint tanú, vagy valamely bíróság tagja szerepeltek. Az apátság köveiből készült a mai egresi g. kel. oláh templom. A romokból megmaradt egy-két építészeti részlet, pl. a zárókőrőzsa tanúskodik, hogy a cziszterciek, mint mindenütt, Egresen is monumentálisan építkeztek.

* * *

A szatmári béke arra volt hivatva, hogy a kurucz fegyverek zaját a békés, alkotó nemzeti munka váltsa fel. A nagy vérvesztést azonban kóros álom követte, a mit a magyarság ellenségei arra igyekeztek fölhasználni, hogy nemzetiségéből kivetkőztessék. Eszközök e cél elérésére az udvar, a kormányzások és a hadsereg voltak. Természetes, hogy e tényezőknek erősebb hatásuk először csak közvetlen környezetükre volt, a nemzet nagy zömét legfőlegb külsőségekben, ruházatban, étkezésben, szórakozásokban érintette. Gosztonyi G. munkája azt vizsgálja, hogy milyen a III. Károly korabeli itthon élő, de a bécsi szellemtől már érintett magyarság *családi és társadalmi élete*. Itt elsősorban a nemességet kell értenünk, mert hiszen forrásaink a jobbágygyal nem igen törődnek, a polgárság pedig kivonta magát a magyar társadalmi életből.

A keresztelő, házasság és temetés czerimóniái a régítől igen kevésbé különböznek; e téren a hagyományos szokások mindenütt a legszívósabbak. A szórakozások súlypontja a nagy dárídó, a mire minden alkalmat megragadnak. Elterjedt szórakozások a kártya, pipa, koczka, ostábla. Szívesen sportolnak: lovagolnak, korcsolyáznak, halásznak, vadásznak flintával, hálóval, s még az ölyvvel, karvalylyal való vadászat is szokásban van. Divatos a nagy hajtóvadászat, a mi a németekkel való sűrűbb érintkezés folytán az oly sok gúnyos költemény keletkezésére alkalmat nyújtó kutyadédelgetésre vezetett. A családi életet a tagok bensőséges viszonya, vallásosság s a felekezethez való görcsös ragaszkodás jellemzi. Elszomorító vonása e kornak a természettudományok elhanyagolása s az ebből származó babonás szellem.

A XVIII. századra általában kevesebb napló, egyéni és családi életrajz esik, mint a XVII-re. De a kiadottakat szerző gondosan átkutatta és értékesítette.

* * *

Kéry János gróf 1638-ban Ipolykéren született s 17 éves korában a pálos rendbe lépett. Tanulmányait a Germanicum-Hungaricumban végezte, mely a XVII. és XVIII. század legkiválóbb főpapjainak volt a képzőiskolája. Itt lett Kéry is az ellenreformáció buzgó bajvivőjává. Hazatérte után rendjében mint tanár működött, majd titkár, sőt 1669-ben generális lett. E méltóságról 1675-ben leköszönt. A király 1676-ban esztergomi kanonokká és szerémi püspökké nevezte ki, két év múlva pedig a csanádi püspökségre emelte. Gyors emelkedésében érdemein kívül jelentékeny része volt Szelepcsényi pártfogásának, ki a Kéry-családot katolikus hitre térítette. Hálából 1676-ban megírta Szelepcsényi életrajzát s ezzel viszonyukat még szorosabbá fűzte. 1679-ben újabb kitüntetésképen Szelepcsényi helytartója lett. Igen fontos szerepet játszott az 1681. soproni országgyűlésen s ennek jutalmául a váci püspökségre helyezték át. Székhelyét 1684-ben el is foglalta, de néhány hónap múlva a török elől újra Nagyszombatba kénytelen menekülni. A gyenge szervezetű Kéryt a fáradoalmak csakhamar sirba döntötték. (1685 márcz. 5.)

Egyházi és irodalmi téren legnagyobb munkásságot pálos generális korában fejtett ki. Ő eszközölte ki X. Kelemen pápától, hogy a pálosok minden provinciájukban egyetemet állíthassanak föl theologiai és philosophiai facultással s kiváló növendékeiket doctorokká avathassák. Az 1671. pápai bulla nálunk Máriavölgyben és Sátoraljaújhelyen engedi meg a két facultásos studium generale felállítását s felruhazza ezeket a nyilvános egyetem minden privilegiumával. A máriavölgyi kolostorban Kéry maga avatta föl az első theologiai és philosophiai doctorokat. Bathó leírja az avatás szertartásait és a formula promovendi-t is közli.

Kéry irodalmi munkásságából alkalmi és emlékbeszédein (többek közt Zrinyi a költő felett), meg egy-két theologiai és philosophiai tankönyvén kívül figyelemreméltó két történelmi tárgyú dolgozata: a már említett életrajz s a »Martis Turcici Ferocia«, melyben az 1663/64. háborút írja le a humanisták stílusában, hazafiás és vallásos szellemben, aulikus pártállással.

Bathó István érdemes dolgozata egy nem igen ismert s még kevésbé fölhasznált történetíró életét és irodalmi működését bemutatva sok új művelődéstörténeti anyagot tár föl, melynek java-része a pálos rend szervezetére és szellemi életére vonatkozik.

* * *

Horvát Elza értekezése a *védegyleti mozgalom* keletkezésének és hanyatlásának okait, a központi és egy-két vidéki osztály munkálkodását, a védegyletnek a sajtóhoz s a legkiválóbb politikusokhoz való viszonyát s az ország szellemi és anyagi életére való hatá-

sát tárgyalja. Szerző folyóiratokból tekintélyes, de korántsem elégséges anyagot gyűjtött; de még ezen sem uralkodik s egyetemes és gazdaságtörténeti ismeretei sincsenek arányban a vállalt feladat nehézségeivel. Nem ügyel az idegen szók helyesírására, a correcturára; fogalmazása is sok helyütt laza, a mi bizony nem dicséri szerző gondosságát.

DR. PEREPATITS ISTVÁN.

A magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig. Latin nyelven írta Sinay Miklós, sajtó alá rendezte és magyarra fordította Herpay Gábor, a fordítást revideálta S. Szabó József. Debreczen, Hegedüs és Sándor, 1911. — 8-adrét, 252 l. Ára 3 korona.

Negyvenhárom évvel ezelőtt, éppen e folyóirat hasábjain¹ Révész Imre ismertette Sinay Miklós életét és történetírói érdemeit. Sinay, mint gyűjtő és író, egyaránt kiváló eredményeket ért el, de az a tragikum, mely élete végén osztályrésze lett, mintha munkáira is rá nehezedett volna, kéziratban, csak a szaktudósok által ismerve lappangtak azok az ország különböző részein, egyes könyv- és levéltárak polczain.

Egyik kiváló munkája végre, debreczeni református tanárok elismerést érdemlő lelkes fáradozása következtében, napvilágot látott. Ma is elmondhatjuk, hogy a magyar- és erdélyországi reformáció történetét, 1564-ig, vagyis kialakulásáig, hasonló terjedelemben, alaposabb készütséggel, világosabb összefoglalásban és áttekintésben senki sem írta meg. Sinay pragmatikusan és kritikai apparátussal dolgozott. Egyes adataiban, természetesen, ma már túl van szárnyalva, mert 1784 óta igen sok levéltár nyílt meg és teméntelen új adat került napfényre, mind e mellett is elmondhatjuk, hogy Sinay munkája sok tekintetben ma is forrásértékű.

A mű, rövid bevezetés után, hat szakaszban tárgyalja anyagát, melyből három a tulajdonképeni Magyarországról, három pedig Erdélyről szól. A 2—3. szakasz a reformáció mohácsi vész előtti mozzanatait tárgyalja, a 4—5. szakasz az 1526—1544, a 6—7. szakasz végre az 1545—1564. évek eseményeit öleli fel, mindig külön szólva Magyarországról és külön Erdélyről.

Hogy Sinay munkája nemcsak magyar fordításban, de eredeti latin szövegében is kiadatott, ennek indokát legfeljebb a szerző iránti kegyeletben találhatom; mert a XVIII. század végéről való latin munka kétnyelvű kiadása más tekintetben aligha indokolt. És ha már kétnyelvű kiadást rendeztek sajtó alá, kívá-

¹ *Századok* 1868. évf. 217. és 296. II.

natos lett volna a latin és magyar szöveg párhuzamos (szembenfekvő) kiadása, mert így, mikor elől a latin szöveg van végig s utána a magyar fordítás, nem könnyen lehet a fordítás hűségét ellenőrizni.

A fordításról különben elmondhatjuk, hogy teljesen hű, annyira, hogy pár helyen a magyarosság szenved miatta. Herpay különben nemcsak a fordításért, de a szöveghez csatolt jegyzetekért is teljes elismerést érdemel, a mit meg kell adnunk S. Szabó Józsefnek is a fordítás revideálásáért és a derék bevezetésért, mely értékes összefoglaló tanulmány Sinay jelentőségéről és műveiről.

Fordító a kiadványt Balogh Ferencz debreczeni theologiai tanárnak, az ő nagyon kedves mesterének, munkára buzdítójának, kiváló egyháztörténetírónknak ajánlja. Vere dignum et justum est.

Ez az értékes kiadvány csak megerősíti bennünk azt a rég hangoztatott óhajtást, vajha Sinay egyháztörténetének az 1564—1773. év eseményeit tárgyaló, az elsónél háromszorta testesebb kötete (melynek kéziratát a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár őrzi) jó magyar fordításban mielőbb napvilágot láthatna. A latin szöveg kiadása elmaradhat.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

NYILT LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

A *Századok* ez évi IX. füzetében megbíráltam Kempelen Béla »Magyar Nemes Családok« cz. művének I. kötetét.

Ezen bírálatom ellenében szerző egy nyomtatott, négy oldalas, úgy látszik nagyobb számban szétküldött »Válasz«-ban iparkodik védekezni.

Minthogy nem tudhatom, hogy kiknek küldötte meg ezt a »Válasz«-t,¹ kénytelen vagyok az ez ügyre vonatkozó utolsó mondanivalómat ugyancsak folyóiratunkban tenni közzé.

Rövidre szabott megjegyzéseim a következők:

A dolognak az a lényege, hogy én bírálatomat, mint ahogy azt folyóiratunk meg is követeli, első sorban *tudományos szempontra* való tekintettel írtam meg, holott szerző, mint azt válaszában maga is beismeri, »*gyakorlati célzat*«-tal szerkesztette művét, a mi alatt nyilván az »üzleti« szempontot kell értenünk.

A *Századok* erre az útra nem tévelyedhetik. Mert előtte a *történelmi igazság* a fő.

Ezt pedig csak úgy érheti el bármely történelmi műnek a szerzője, ha rendszeresen dolgozik, s mindazokat az adatokat,

¹ A *Századok* szerkesztőségének nem küldötték be. A szerk.

melyek az illető kérdésnek szabatos, igaz és hű megvilágítására, földolgozására szükségesek, lelkiismeretesen összegyűjti.

Ez az igazi tudományos eljárás.

Jelen esetben, ha valaki egy, a Nagy Ivánénál vagy a Siebmachernél különb vagy értékesebb művet akar írni, annak első sorban az a kötelessége, hogy a nyomtatott irodalomban megjelenteken *kivül* még az Orsz. Levéltárban, a M. Nemz. Múzeum levéltáraiban (törzslevéltár, családi letétek) és végül a köztörvényhatósági levéltárakban e tárgyra vonatkozó, legalább is lényeges adatokat gyűjtse össze s azokat tudományos rendszer szerint dolgozza fel.

E nélkül — előre is megmondhatja minden gondolkozó szakember — akárki is fölösleges és értéktelen munkát végez. S el fogja ezt hinni utólag is mindenki, a ki egy, az ezen követelményeket nem teljesítő munkánál, mint a milyen pl. a szerző is, reá jön arra, hogy az illető családokra vonatkozó lényeges adatok nincsenek egybegyűjtve, következésképen a mű nem teljes, és így nem is adhatja a történelmi igazságot.

Hát kérдем már most, mit ér az ilyen mű, az állítólag csapatostul jelentkező megrendelők számára?

Hiszen, ha ezek a saját, vagy akármely más családnak nemeségét hitelesen akarják elismertetni, azt nem a szerző munkájában található hézagos adatok alapján eszközöltetik, hanem kénytelenek vagy az Orsz. Levéltárban, múzeumi levéltárakban, vagy a köztörvényhatósági levéltárakban őrzött, szükséges adatokat akár maguk felkutatni, akár fölkatattatni. Más szóval: kénytelenek a dolgot egészen elülről elkezdni.

Ebből pedig világosan kitűnik, hogy ebben a kérdésben a *tudományos szempont a gyakorlati szemponttal*, sőt merném mondani: még az *üzleti szemponttal* is egybevág; mert a föllállított tudományos követelményeknek megfelelően szerkesztett ily természetű mű, a közönség gyakorlati követelményeit is *jobban* kielégíti.

Szerzőnek az a naiv kifogása, hogy a levéltárak rendezetlenek, csak így oda dobva, nem is igaz, de még kevésbé méltóság.

Mert azt követelni, hogy millió és millió oklevélből és iratból álló levéltárak oly szabatosan legyenek — mindenféle szakma nyéire — rendezve, hogy mindenki, minden nagyobb kutatás nélkül is, ilyen óriási terjedelmű feladatokra is, azonnal és mindent egyszerre megkapjon, az nemcsak Magyarországon lehetetlenség, hanem mindenütt az.

A m. kir. Országos Levéltárra vonatkozólag föllállított méltatlan vádaskodását pedig egyszerűen vissza kell utasítanom.

A lényeg itt ismét az, hogy a szakszerű kutatást minden kérdésben, illetőleg minden levéltárban nehéz munka árán kell

megtanulni, elsajátítani; s ily nagyobb szabású műre kutatni egymagában véve is óriási és nehéz feladat, amelyre ma már — ezt szintén minden szakférfiu tudja — egyetlen ember ereje elégtelen.

Az elmondottakból világosan megítélheti akárki is, mennyiben személyeskedtem — mint szerző állítja — bírálatomban.

Engem szerző személye, mint ilyen, teljességgel nem érdekel. Hanem annál inkább érdekel maga az ügy — a jól fel-fogott ügy.

S e tekintetben meggyőződéseim, s minden tanult, fegyelmezett, kritikai alapon álló szakembernek csak az lehet a meggyőződése, hogy egy ilyen, kellő tudományos anyag, módszer, kritika és készültség nélkül írott munka, mind tudományos, mind pedig gyakorlati szempontból véve, *érték nélküli férczelmény*.

S a *Századoknak*, mint a tudomány és a közönség *igaz érdekei* őrének, mindenkoron kötelessége leend a fölött őrködni, hogy ily természetű, a közönség szükségletére, óhajtására és — *zsebére* is számított műnek igazi értéke legyen.

S ha ez nincs meg, emelje föl intó szavát.

Mert minden értéktelen mű, mennél terjedelmesebb és szükségeltett az, annál inkább, — *halálos ellensége az annyira szükség-jónak!*

HORVÁTH SÁNDOR.

TÁRCSA.

A TÖRTÉNELMI TÁR.

»A *Történelmi Tár* rendeltetése a közhelyeken és magánysoknál elszórva lévő kisebb történelmi emlékek s okiratok kiadása által mind a hazai történetek egyes részei és pontjai felvilágosításához járulni, mind az író- és olvasóközönség részvételét a történelem s annak forrásai iránt felgerjeszteni és táplálni.¹ Ezt a célt kívánta szolgálni a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságától 1855 óta kiadott *Magyar Történelmi Tár*, mely 1877-ig 25 kötetben látott napvilágot. Ez évben azonban a M. Tört. Társulat választmánya oly szerződésre lépett az Akadémia történelmi bizottságával, — »mely szerint e Bizottság anyagi támogatása mellett átvegye tőle az eddigé általa kiadott Történelmi Tárt«, hogy ez a Tört. Társulattól »az eddigihez rokon irányban szerkesztve és kiadva, ezentúl kiválóképen művelődési történetünk anyagainak tárházául szolgáljon«, a *Századok* pedig »az anyagközlést megszüntetve, ezentúl csak monographiákat s történelmünk minden ágainak felvilágosítására s megállapítására szolgáló más, a mennyire lehet, az előadás művészies követelményeit is kielégíteni törekvő dolgozatokat hozzon».²

Társulatunk akkori nagynevű elnöke, Horváth Mihály, a választmány ismertetett elhatározását jogosan indokolhatta a magyar társadalomnak a Tört. Társulat iránt tanúsított »növekedő pártolása«-val és »fokozódó méltánylása«-val, mert hiszen az 1878-ik évben 1628 tagot számláló társulat oly anyagi és erkölcsi erőt képviselt, melylyel az elnöki megnyitóban körvonalozott program megvalósítása legalább is valószínűnek látszott. Társulatunk valóban nyugodt önérettel hivatkozhatik nemcsak a *Századok* azóta megjelent évfolyamaira, hanem a feldolgozatlan adatok közlésére szánt *Történelmi Tár* immár 34 kötetére is, melyek avatott szerkesztők kezében

¹ Toldy Ferencz előszava. *Magy. Tört. Tár.* I. k. VII. l.

² *Századok.* 1878. 103 l.

hazai történelmünk mindenkor értékes forrásaivá fejlődtek, s méltán felkelhették a külföld érdeklődését is. Ha tehát ez alkalommal mégis búcsut kell mondanunk a *Történelmi Tárnak*, melynek kiadását társulatunk anyagi eszközök hiányában 1912-től beszüntetni kénytelen, — úgy az indító okokat nem a társulat tevékenységében és irányításában, hanem a magyar társadalomnak az anyagi eszközök elégtelenségét előidéző közönyösségében kell keresnünk.

Társulatunk tagjainak száma 1910. végén mindössze 1357, tehát az 1877-iki létszámnál alig több, s bár ennek a hanyatlásnak indok olásául arra szokás utalni, hogy korunk szelleme nem kedvez a történelmi tudományok művelésének, mert érdeklődését »elsősorban társadalmi, gazdasági és egyéb gyakorlati problémák tartják lekötve«, — elég hivatkoznunk a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* sorsára, mely kizárólag hazánk gazdasági multjának kutatásával foglalkozott ugyan, s mégis a ma is túlnyomóan agrár társadalom közönyössége miatt szűnt meg. S ez a közönyösség, melyért a felelősség kiválóan a történelmi osztályok tagjaira hárul, annál veszedelmesebb, minél nyilvánvalóbb, hogy »a társadalom hazafiatlan elemei a történelmi jogokat megtagadva s multunk nagy alakjainak emlékét kigúnyolva, nemzeti fejlődésünk eddigi alapjainak szétrombolásával akarnak új társadalmat alkotni.«¹ A Történelmi Tár megszűnése tehát mint a magyar társadalom részvétlenségének természetes következménye is sajnálatos jelenség, de aggodalomra ad okot abból a szempontból is, hogy történelmünk intenzívebb művelését megakaszthatja. A hazai és külföldi köz- és magánlevéltárak beces adatainak közlése tér hiányában korlátoltttá válhatik, vagy olyan folyóiratokra és kiadványokra fog szorítkozni, melyek csak az érdeklődők kisebb körétől lesznek megszerezhetőek. Reméljük azonban, hogy társadalmunk is tudatára ébred a M. Tört. Társulattól lelkiismeretesen teljesített missio nagy jelentőségének, — hiszen erre biztató jeleink vannak, — s hogy a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának bölcsesége módját ejti a *Történelmi Tár* megszűnésével előállott visszaesés orvoslásának, a mi nem csupán tudományos, hanem magyar nemzeti érdek is.

DR. LUKINICH IMRE.

VÁLASZUL BATORI 'SIGRAY PÁL ÚRNAK.

A *Századok* októberi számában Batori 'Sigray Pál úr igazolását kérte amaz eljárásomnak, hogy én »Gyöngyesi Gergely« nevét, melyet maga a szerző is így írt (?), »Gyöngyösi«-re változtatom. Én tudom

¹ Gr. Teleki Géza 1910. márczius 17-iki elnöki megnyitójából. *Századok*. 1910. 338 l.

igazolni eljárásomat. A krónika legrégebb példányában, mely azonban nem egy kéz írása, így tehát még az sem eredeti, kétszer fordul elő a szerző neve, mindkét esetben »Ego fr. Gregorius Gengyesinus«. Ennek 1620-ban készült másolatában is először ez az alak maradt meg (87. l.), csak másik két esetben van »Giengyesi« (144. és 155. l.). A legifjabb példány is ugyanezekben a helyeken ugyanezeket az alakokat mutatja. Gyöngyösi nyomtatott műveiben (Egyet. Könyvt. Ac. 4° 695). »Gengyesinus« (2. l.) és »Gengiiesinus« (35. l.) van. Az eredeti forrásokban tehát Gyöngyési alak nincs, de igenis megtalálható Eggerenél (pl. 255. l.) s ennek alapján a kéziratok későbbi bejegyzőinél s az Egyetemi könyvtár czimjegyzékében. Úgy látszik' Sigray úr előtt, hogy ezeken a helyeken sajátkezűleg írta le nevét Gyöngyösi. Ha a XVII. századbeli íróknak volt joguk a régi írású nevet a maguk kiejtése szerint írni, miért tagadja meg 'Sigray úr éppen tőlem? A »Gengyesi« alakot még lehetne vitatni, de a »Gyöngyési«-t azt hiszem, nem.

Megró 'Sigray úr azért is, hogy nem emlitem, miszerint V. Márton pápa elrendelte azt is, hogy a pálos rend generálisa csak magyar ember lehet. Mivel állítása mellett forrást nem idéz, nem felelhetek rá semmit; az általam idézett 1417 decz. 25-én kelt bullában ez nincs benn. A mi a pálos rend különféle apróbb kiváltságait illeti, az azokra vonatkozó összes bullák közlését vagy említését nem kívánhatja 'Sigray úr, hisz az legalább is 100—150 bulla volna. De hogy én ismerem őket, azt bármikor bebizonyíthatom 'Sigray úrnak, másolatban megvan nálam mind.

Azon pedig már csodálkozom, hogy 'Sigray úr megbotránkozik, mert én azt írom, hogy a király jogvédelmet adott a pálosoknak, mikor úgyis volt pallosjoguk. Én nem ütköztem meg rajta, mert a pallosjognak semmi hasznát sem vehették, mikor őket pl. birtokügyben perelték; miként a későbbi részekben felhozott példák mutatják, volt bizony szükségük ügyvédre bőven, pallosjoguk mellett is. Végül rátérek a legnagyobb vádra, hogy én Báthori Lászlóról, a bibliafordító pálosról nem emlékezem meg. Ez ellen már tiltakoznom kell, illetve kérem 'Sigray urat, szíveskedjék elolvasni értekezésem többi részét is, ott majd megtalálja Báthori Lászlót. Nem lehet egy értekezést hiánnyokkal vádolni, míg azt és annak forrásait végig nem olvastuk.

DR. ZÁKONYI MIHÁLY.

TÖRTÉNELMI S ROKONTÁRSULATOK.

A M. TUD. AKADÉMIA II. osztályának deczember hó 4-ikén tartott ülésén *Berzeviczy Albert*, az Akadémia elnöke, tartott nagy-érdekű előadást »*Egy újonnan fölfedezett Beatrix-okmányról*«, a melyre

dr. *Goldmann Artur*, a bécsi udvari levéltár tisztviselője hívta föl a figyelmét. Az oklevél a londoni Th. Phillips-féle gyűjteményből került nemrégiben árverésre s a Nemzeti Múzeum részére *Fejérpataky László* igazgató vásárolta meg egy müncheni antiquariustól. Az okmányt, a mely eddig nemcsak kiadatlan, hanem az irodalomban is teljesen ismeretlen volt, *Ebereimi Herbert János* pap és pápailag fölhatalmazott közegyző szerkesztette meg latin nyelven 1492 márczius 22-én Ó-Buda mezővárosában. A hártýára írt okiratban, melyet az illustis felolvasó az Akadémiának be is mutatott, *Beatrix* királyné declaratiója foglaltatik, melyben a maga elé idézett egyházi és világi országnagyok előtt pragmatikus rendben adta elő és a jelenlevők által elismertette II. Ulászló királyllyal kötött s ez utóbbi által később letagadott házassága keletkezésének egész történetét. Az okirat tehát sok újat, a mit eddig ne tudtunk volna, nem mond, de épp e miatt a pragmatikus fölsorolás miatt, melyet máshol nem találunk meg, mégis nagyértékű. Az okmány különösen érdekes azért is, mivel az 1490 október 4-én Budán formailag létrejött házasság megkötésének módjára nézve a *Bakócz Tamás* győri püspök — később primás — saját elismerésével erőtlentí Ulászló későbbi állításait. *Berzeviczy* az okmányt időrendben és okszerűen beállítja az események lánczolatába s megállapítja azokat az eltéréseket, melyek az okmány szövege és egyrészt *Bakócz*, másfelől Ulászló és a szentszék előtti védőinek későbbi nyilatkozatai közt van. Az okiratot az első pöriratnak tekinti abban a hét évig tartó házassági pörben, melyben az 1500-iki pápai consistorium *Beatrix*et tudvalevően minden tekintetben elmarasztalta. Az okirat szövege, melyet a felolvasó már beillesztett a francia nyelven megjelent *Beatrix*-életrajzba, egész terjedelmében meg fog jelenni az Akadémia Történelmi Bizottságától kiadandó »*Beatrix* királyné oklevéltárban.«

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

DR. DIVÉKY ADORJÁN tagtársunk, ki állami segítséggel két évet töltött Lengyelországban az ottani irodalmi viszonyok, könyv- és levéltárak tanulmányozásával, a varsói főlevéltárban többek közt rá akadt *Zsigmond* lengyel herczegnek, a későbbi lengyel királynak számadáskönyvére. *Zsigmond* három esztendeig lakott Budán, bátyjának, II. Ulászlónak udvarában s az 1500—1501. években minden apró-cseprő kiadásairól pontos naplót vezetett, mely művelődéstörténeti tekintetben rendkívül érdekes adatokat foglal magában. A napló latinul van írva, de benne itt-ott egyes tételek, tárgyak stb. lengyelül vannak megjelölve. *Zsigmond* herczeg mint vendég tartózkodott Budán s innen gyakran tett kirándulásokat az egyes vidéki váro-

sokba. Számadáskönyve két vastos kötetre terjed s ezekben 320 oldal esik a magyarországi tartózkodás idejére. Tagtársunk mind e tételeket gondosan lemásolta s kiadás végett felajánlotta az Akadémia történelmi bizottságának. A nagyérdekű művelődéstörténeti anyag nemsokára nyomtatásban fog megjelenni.

DR. ZÁVODSZKY LEVENTE tagtársunk szorgalmasan dolgozik a Héderváry-család oklevéltárának második kötetén, melyhez az anyagot jóformán már teljesen összegyűjtötte. A nagyérdekű befejező kötet nemsokára sajtó alá fog kerülni.

DR. ZSILINSZKY MIHÁLY nagyérdemű tagtársunk, teljesen visszavonulva a közéleti tevékenységtől, minden idejét az irodalomnak szenteli s tervbe vett nagy munkáinak befejezésén dolgozik. Mindenekelőtt »A protestantismus behozatalának, megalakulásának és fejlődésének története a szatmári békéig« című feladat kidolgozásával foglalkozik, melyre a Bük László-alapítványból az Akadémiától nyert megbízást.

VEGYES KÖZLÉSEK.

DR. BÉKEFI REMIG tagtársunkat, a budapesti kir. Tudományegyetemen a magyar művelődéstörténet nagynevű és népszerű tanárát, Társulatunknak és igazgató-választmányunknak egyik díszét és oszlopát, ő cs. és kir. Felsője f. évi november hó 21-ikén kelt legfelsőbb elhatározásával zirczi apáttá nevezte ki. A mennyire szívünkben örvendünk, hogy illustris társunkat a királyi kegy és rendtársai bizalma e fényes méltóságra emelte, épp annyira fáj-laljuk, hogy tudományos életünk gőczpontjából távozni látjuk. Itt valóban nagy hézagot hagy maga után. Midőn az általa nem keresett és nem kívánt új méltóságában Isten áldását kérjük működésére, egyúttal legyen szabad remélnünk, hogy a magyar historiát és Társulatunkat, miként eddig, ezután is istápolni és kitűnő műveivel gazdagítani fogja.

CSERNY KÁROLY országgyűlési képviselő úr, Társulatunk nagyérdemű tagja, ki már számos ízben mutatta ki jóindulatát a hazai történetírás munkásai iránt, a vallás- és közoktatásügyi tárcza folyó évi költségvetésének képviselőházi tárgyalása alkalmával nagy elismeréssel nyilatkozott Társulatunk működéséről és folyóiratunkról, a *Századok*-ról. Annak idején a napilapok mélyen hallgattak e nyilatkozatról, mint a hogy — sajnos — általában mindent csekélybe vagy éppen semmibe sem vesznek, a mi tudományos és irodalmi életünk szempontjából nagyjelentőségű dolog. Így esett, hogy a felszólalás elkerülte figyelmünket. Baráti kézből vesszük most az *Országgyűlési Értesítő*nek azt a füzetét, melyben Cserny Károly képviselő

úr beszéde foglaltatik, s kötelességünk a nemeslelkű jóindulatot azzal is meghálálni, hogy beszédének ezt a részét olvasóinkkal megismertessük. Ime, a beszédnek reánk vonatkozó része :

»A mostani áramlatok közepett, a hol mindennap születik egy új theoria, a mely kétségbe vonja a multnak az értékét, a hagyományok tekintélyét, ezt hiszem, örködnünk kell, hogy a történelmi tanulmányok kellő megbecsülésben és művelésben részesüljenek. Ott van egy társulat, a *Történelmi Társulat*, mely egy becses folyóiratot ad ki, a *Századokat*. Ezen folyóiratban sokszor egy iven vagy fél iven oly tanulmányok jelennek meg, melyek évekig tartó munkának, fáradozásnak és kutatásnak az eredményei, de még ezt a tanulmányt sem tudja a Történelmi Társulat vagy a folyóirat szerkesztősége díjazni, mert oly szerény körülmények közt van. Tudvalevőleg minden nyomdászti munkának az ára rendkívül emelkedett, úgy, hogy igazán nevetséges az a honorárium, a mit ezek a legkomolyabb tudósok kapnak munkájukért. Nagyon kérem a minister urat, méltóztassék lehetőleg ezt is gondjába venni és a Történelmi Társulatnak nagyobb subventiót adni; mert tudom, hogy ujabban talán 2000 koronával subventionálják, de ez elenyészően csekély összeg, ez egy csepp a tengerben.«

Öszinte köszönetünk illeti a nemeslelkű férfit, ki a mai materialis és nemzetellenes korban azok közé a kevesek közé tartozik, kikben a hazafias és történelmi érzék még nem halt ki s méltányolni tudják azt a célt, melynek megvalósítására Társulatunk törekszik.

TÖRTÉNETI SZEMLE czímén egyetemes történeti folyóirat fog a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1912-től kezdve megjelenni. Szerkeszti *Angyal Dávid* tagtársunk, egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia I. tagja. Régen érzett hiányt óhajt az Akadémia pótolni, midőn ez egyetemes történeti folyóiratot megindítja. A különböző encyklopaedikus és szakfolyóiratok eddig csak mellékesen foglalkoztak az egyetemes történettel; e tudománynak lesz most ez a folyóirat első magyar nyelvű közlönye. Tájékoztatni akarja a magyar olvasót az egyetemes történet irodalmának új jelenségeiről. A politikai történet mellett kiterjed majd figyelme a kultúra történetére s a történettudomány elméletére is. Továbbá figyelmeztetni akarja az olvasót arra, hogy mit írnak a magyar történetről idegen könyvek és folyóiratok. A magyar történetírókat önálló kutatásra akarja ösztönözni az egyetemes történet terén. Külföldi történetíróknak is örömet ad tért, ha itt kívánják először közölni dolgozataikat. Megjelenik évenként négyszer: január, márczius, június és október hónapokban. Előfizetési ára 12 kor. Egy füzet ára 3 korona.

A MUNKÁCSI RÁKÓCZI-EMLEKTÁBLA október 29-én történt ünnepélyes leleplezése alkalmával a Magyar Történelmi Társulat üdvöz-

letét az ezerekre menő ünneplő közönség előtt *Lehoczky Tivadar* tagtársunk tolmácsolta. A munkácsi hazafias közönség áthatva ama tudattól, hogy II. Rákóczi Ferencz a munkácsi vár és uradalom egykori ura éppen kétszáz év előtt küzdvén az ország függetlenségeért s szabadságaért, midőn látta, hogy a több évi harc egyenletlenkedés, visszavonás s a sors egyéb csapásai miatt, a kívánt eredménnyel nem folytatható, inkább feláldozá mindenét és kivonult innen önkéntes számkivetésbe, semhogy elvét megtagadja s fogadalmát, esküjét megszegje. Ennek kívánt a lelkes közönség emléket állítani, midőn megbízta a *Lehoczky Tivadar-Múzeumegyesületet* az emlék kivitelével. Ez bizottságilag eljárván, a közadakozásból befolyt összegben megrendelte *Edelstein Jenő* ungvári szobrásznál a megállapított emléktáblát, mely másfél méternyi fekete márványból készült s díszes keretét, melyen Rákóczinak jól sikerült mellképe is kidomborodik, *Petrides János* ungvári tanár tervezete szerint az ottani agyagipariskola elkészíté. *Gr. Schönborn Frigyes Károly* úr pedig hazafias készséggel megengedvén, hogy az emléktábla az itteni kastélya (egykori Rákóczi palotája) homlokfalára beillesztessék, annak felavatása okt. 29-én nagy lelkesedéssel s ünnepélyesen programmszerűleg megtörtént. A főtéren levő fényes feliratos tábla, buzdító emlékeztetője most a multnak s lelkesítő symboluma a jövőnek s egyik nevezetes dísze a városnak.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

(1908. jan. 1. — jún. 30.)

Maria Theresias Feldherren. Az »Österreichs Hort« cz. díszműben. Kiadja b. Teuffenbach. Bécs 1908.

A német-osztrák imperialismus törekvései és a magyar állam függetlensége. Szent Istvántól kezdve 1790-ig, ill. 1848-ig. Dr. Horváth János. Független Magyarország 1908. ápr. 19.

Die Franzosenkrüge. Az Österreichs Hort cz. díszmunkából. Bécs 1908. (V. ö. Fremdenblatt 1908. febr. 26.)

Die zwei Marchfeldschlachten. (Aspern és Wagram.) Stephani őrnagy. Az Österreichs Hort cz. díszműben. Bécs 1908.

Francia sírok Pécsen. (Az ottani kórházakban elhalt francia katonák sírjai.) P. Hirlap és N. P. Journal máj. 29.

Ein Handschreiben des Erzherzogs Johann über Metternichs Aphorismen betreffs der ungarischen Zustände. Fremdenblatt jun. 7.

Martinovics és társai. Alkotmány 1908. máj. 21. (G. Fr. — Leginkább Fraknói nyomán.)

Száz esztendőös feminismus. Budapest. Hirl. 1908. ápr. 5. (A »magyar anyák« kérelme az országgyűlés atyjaihoz, hogy jelen lehessenek az üléseken.)

Ludwig Tisza (der Administrator) und Franz Grillparzer. Budapest. Tagblatt 1908. ápril 1. (Midőn Tiszát a bihari congregatio véres jelenetei miatt külföldi lapok, így az Augsburger Allgemeine hasábjain is keményen megtagadták, kérelmére Grillparzer »választ« fogalmazott, melyért a költő

100 tallért kapott. Az elismervényt — cikkíró szerint — most is Geszten őrzik.)

Ragályi Gedeon tudósítása az 1830-iki pozsonyi koronázás ünnepélyéről. Közli Gábor Gy. Egyetértés 1908. ápr. 12.

Széchenyi István eszméi. B. Prónay Dezső. Budapest. Hirl. ápr. 8.

Széchenyi István arcképe 1836-ból. Vasárnapi Ujs. 1908. 14. sz. Szeged-Maszák Húgó. (Barabás Miklós elfelejtett műve, mely Bihar vm. megbízásából készült. Kiadatlan.)

A nemzeti kultusz hőse. (Kossuth Lajos.) Mezei Ernő. Az Ujság 1908. márcz. 21.

Kossuth Lajosné levelei. 1837. s k. Közli Farkas Emőd. Ország Világ 1908. 1. és 2. sz. (U. ott Kossuth Lajosnak fogságából nejéhez intézett levele. 1837.)

Az »Allgemeine«. P. Napló 1908. márcz. 31. (1839-ben Pulszky Ferencz az Augsburger Allgemeine hasábjain Zedlitz-zel polemizált.)

Az Augsburger Allgemeine (és Magyarország). Budapest. Hirl. 1908. ápr. 4.

Mária Dorottya főhercegnő, levelezése nyomán. Payr S. Prot. Szemle 1908. 3. czikk.

A nők választójoja a régi magyar országgyűléseken. Memor. Alkotmány jan. 17. (Nők folyamodványai 1843.)

Radetzky levelezéséből. Bécsi lapok nyomán: Magyarország jan. 18. (Ámbár I. Ferencz József hívének anyagi viszonyait ismételten rendezte, a tábornok családja annyi adósságot csinált, hogy Radezky fizetésének harmada 1818-tól kezdve 1849-ig állandóan le volt foglalva.)

A Kossuth-nóta eredete. (Száll az ének.) B. E. Függetl. Magyarország márcz. 15. A vitás kérdés bibliographiájával.

Erdély Kossuthja. Székely Ödön. Budapest. Hirl. 1908. márcz. 26. (Szász Károly tanárról szóló czikk.)

Frimont osztrák tábornok. (1847.) Richter Jenő. Budapest. Hirl. 1908. ápr. 8. (Radetzky elődje Itáliában. Mentési kísérlet.)

A kamarilla 1848-ban. (Friedjung műve nyomán, több pontban helyreigazítva.) Seress László. Pesti Napló 1908. ápr. 24.

Friedjung: Österreich von 1848—60. (I. köt.) cz. könyvének ismertetését l. a Budapest. Hirl.-ban febr. 5.; Budapest. Sz. 1908. 381. l. (Marczali), v. azonban ö. Kath. Szemle 1908. 1055. l.; P. Napló ápr. 24. (Seress L.); Korr. Blatt (siebenb.) 1908. 84. l.; tov. Deutsche Lit. Zeitung 1908. 3. sz.; Lit. Centrabl. 1908. 8.; Sybels Hist. Zeitschr. 101. köt. 629. l.

Santa Lucia. 1848. Woinovich. Fremdenblatt máj. 6. (I. Ferencz József és Radetzky.)

Ungarische Märztage. 1848. Budapest. Tagblatt márcz. 17.

Porradalmi csarnok Pesten 1848. Zuboly. Függetl. Magyarország márcz. 15. (Jurátusok tanyája a Pillvax-kávéházban.)

Lamberg megöletése. Várad Antal. Magyarország márcz. 3. Molnár György színész (szemtanú) nyomán.

175 Vilmos-huszár szökése 1848-ban. Hermann János elbeszélése nyomán. Budapest 1908. ápr. 19.

Asztalos Sándor, az aradi hős. Az Ujság febr. 9. Helyreigazítás Móricz Vinczétől u. ott 13.

A podheringi hős. Pesti Hirlap 1908. ápr. 17. (Simig Rezső, 48-as tüzérhadnagy hőiesen küzdött Ungvár környékén Barkó csász. tábornok ellen. Utóbb a kalocsai érsek jószágigazgatója lett. Cikkíró Andrejkovics Endre mérnök vitéségéről is megemlékszik.)

Verfassungskämpfe in Österreich. N. Freie Presse jan. 15. Schütz Frigyes. E cikksorozatban, mely később (1909.) »Werden und Wirken des Bürgerministeriums« (Lipcse, Wigand) megjelent, Schütz az 1848—49-iki

magyarországi hadi eseményekre is kiterjeszkedik és kül. Welden csász. tábornok ügyefogyottságát hangsúlyozza.)

A veressipkás levele. (Büttner Enil 48—49-iki honvéd 1849. jan. Verseczen kelt levele, melyben a Kiss Ernő-féle elhamarkodott pancsovai expedíciót rosszalja, melynek révén a 9. honvédszázadot romlás érte.) Budapest. Hirl. márcz. 15.

A vizaknai harc. Váradi A. Magyarország márcz. 16.

Mészáros Lázárnak egy 1849. márcz. 14. kelt rendelete. Budapest. Hirl. márcz. 13. (Minden honvéd, az őrmestertől lefelé, egy napi ingyen pótdíjat kap. A rendelet eredetije Békessi Márk honv. hadnagy tulajdona.)

Gróf Baththyány jelentése a szenttamási sánczok bevételéről 1849. ápr. 8. Budapest. Hirl. 1908. ápr. 9. (Különösen kitüntette magát Földváry őrnagy.)

Az aradi intelem. Márki Sándor. Független Magyarország márcz. 15.

A kormányzó és a tábornok. Kozma A. P. Lloyd ápr. 19.

Az »íruló« Görgey. Szedlák Mátyás 48-as tüzérhadnagy. Budapest. Napló 1908. márcz. 28. (V. ö. a szerkesztő másnap közölt nyilatkozatát.)

Lútotagítás Görgey Arthurnál. Az Ujság 1908. jan. 26. — Görgey-cikkek több hírlapban jan. 30. — Mikszáth G. Az öreg diktátor. Az Ujság febr. 16.

Der Fall Görgey. Eine psychologische Studie. Dr. Koloman Balkányi. Pester Lloyd 1908. márcz. 18. (Ez a cikk tk. válasz *Woinovich* tábornagynak az Österreichische Rundschau febr. I. számában megjel. tanulmányára, mely különösen a miatt hibáztatta a diktátort, hogy Haynau ellen érzett pusztá gyűlölségből az oroszok előtt rakta le a fegyvert. Balkányi más indokokra vezet vissza Görgey elhatározását.)

Az utolsó 49-es emigráns. Madarász László. Budapest. Tagbl. febr. 22.

Franz Joseph I. Persönliches. Aulicus. N. Pest. Journal 1908. ápr. 26.

A Kossuth gyermekek távozása Pestről. Papp György egykorú levele nyomán. 1850. máj. Magyarország 1908. ápr. 19.

Tót dal Kossuth Lajosról az emigrációban. Pesti Hirl. 1908. jún. 17.

Kossuth, Viktória királynő és Palmerston (1851-ben). Viktória királynő levelezése nyomán. Budapest. Hirl. márcz. 15. Közli Gyalui Farkas.

Két levél a számkivetésből. Függetl. Magyarország márcz. 15. (Kossuth Lajosné levele Vilma leányához, kelt Veveyben 18...? aug. 21. — Szemere Bertalan levele leányához, mindkét levél nevelésügyi és családi dolgokról szól.)

Kossuth Vilma halála és haláljelentése (Genovában). Függetl. Magyarország márcz. 15.

Klapka emléktábla Genfben. Magyarország márcz. 15. Keresztszeghy Zoltán genfi egyet. hallgató nyomán. (Klapka 1856—57-ig városi képviselő, majd Genf kanton csapatainak parancsnoka volt. Lakóházát emléktáblával jelezték.)

Kempen miniszter leveleiből. 1851—53. N. Freie Presse febr. 19. (Adalék Kiss Ernő honvédtábornok és mártir halálos ítéletének történetéhez és a Haynau meg Kempen között fennálló viszonyhoz.)

Everson angol költő verse Haynauról. 1852. Magyarra ford. Endródi Béla. Az Ujság 1908. jún. 14.

Österreichs innere Geschichte von 1848—1907. (I. köt. 1908). Charnatz Richard cz. művét Ludassy ism. a P. Lloyd-ban jan. 15.

A Bach-korszak. Komáromi naplójegyzetek. Id. Szinnyei József. Magyar. Állam febr. 8. s köv. ; Budapest. Hirl. febr. 8. (E cikksorozat folytatása utóbb a Komáromi Lapok-ban jelent meg.)

Egy bűn emlékirata. (Libényi merénylet 1853. febr. 18.) Vasárn. Ujság 7. sz. Salis-Saglio gróf és tábornok szemtanúinak »Meine Erinnerungen« cz. műve nyomán.

Deák Ferenc a Vörösmarty árvákért. P. Hirl. márcz. 1.

Radetzky Erzsébet királynéről (1856). N. Freie Presse 1908. jan. 12. és több magyar lap. Még a milánói olasz nép is La bellezza ideale-nak nevezte a királynőt, a ki sok jót tett a szegényekkel.

A döblingi katasztrófa. K(acziányi) G(éza.) Alkotmány 1908. ápr. 8. (Legendának mondja Széchenyi István öngyilkosságát és felsorolja mindazokat az érveket, melyek azon föltevést igazolják, hogy Széchenyit meggyilkolták. A gróf orvosa, dr. Goldberg és Széchenyi inasa, Gross, ismerték volna a tényállást, de ennek tudata alatt összeroskadtak. Amaz öngyilkos lett, emez megtévelyodött.)

Podmaniczky Frigyes b. levele a politikai helyzetről 1861. nov. 8. P. Hirlap 1908. jun. 12. (Szól az udvari viszonyokról és nagyon kedvezőtlenül Pálffy Móríz kinevezéséről.)

Garibaldinak 1864. Caprerán kelt rendelete a magyar önkéntesekről. Teleki Sándor. Budapest. Hirl. 1908. márcz. 22.

A szélsőbal keletkezése és fejlődése. 1865—1908. Székely Áron dr. Pesti Napló 1908. jún. 7.

Bethlen Lajos gróf autobiográfiája. 1782—1867. Kiadta Szádeczky Lajos. Ism. Junius. Budapest. Hirl. 1908. márcz. 31.

A szadovay erdőben. Pelet-Narbonne porosz adjutáns naplója nyomán. Budapest. Hirl. 1908. jún. 10.

Aus den Werken Franz Deáks. Jul. v. Wlassics. — *Wlassics über Deák und den 67-ger Ausgleich.* Wertheimer Ede. N. Freie Presse 1908. jan. 19.

Beust gróf és a magyarok. Bertha Sándor. Budapest. Hirl. 1908. márcz. 19. (Válasz Pázmány Dénesnek u. ott márcz 12. megjelent cikkére. Mindkét cikk a 67-es kiegyezésre vonatkozik. Bertha védelmezi Beustot, ki sohasem volt magyarfaló és tagadja, hogy utasítása így hangzott volna: »Magyarország számára mindössze kissé bővített autonómiát kell csinálni.«)

Reichskanzler Beust. B. Oppenheimer L. N. Freie Presse 1908. jún. 7.

Die Bürgerminister und das Konkordat. Schütz Frigyes. N. Freie Presse márcz. 11. (Érdekes részletek a legelső delegációk történetéből, a magyar és osztrák delegátusok »páros« felvonulásáról az udvari ebédre, sat.)

Százhusz nap Kossuth Lajos életéből. (1869. óta.) Egy öreg politikus. A Budapest ápr. 19., máj. 18. és köv. számaiban.)

A két Wahrmann. (Mór és Ernő.) Adalék a 70-es évek politikájához és a pénzügyi bizottság. Pázmány Dénes. Budapest. Hirl. 1908. jún. 17.

Wahrmann Mór jellemzése. Mezei Ernő. Az Ujság 1908. jún. 17.

Andrássy's Feinde. Dóczy. N. Pest. Journal jan. 12. és febr. 16. (Beust, Lónyai, a német alkotmánypárt Bécsben (»Die Herbstzeitlosen«). Az első cikk ellen Asbóth János (a konzervatív párt érdekében és saját nevében) óvást emelt, u. ott febr. 12.)

Erinnerungen an den Berliner Kongress. (und Gf. Jul. Andrássy.) J. v. Winternitz. N. Freie Presse 1908. jún. 11.

Berliner Kongressstage. Erinnerungen an Lebende und Tode. Dóczy L. v. N. Pester Journ. jún. 18.

Die geheime Declaration vom 13. Juli 1878. Wertheimer E. N. Freie Presse okt. 11. (Hanotaux ellen.)

A magyar imperializmus és: Az európai válság és a magyar imperializmus (1878). Isavári J. Egyetértés jún. 20. (A Times és a Spectator cikke nyomán.)

Máglaj. Lits Gyula. Budapest. Hirl. 1908. márcz. 18. (Dicsőíti és védelmezi Paczóna Istvánt, a kit a hibás Milinkovics órnagy helyett bünbakként feláldoztak, ill. nyugdíjaztak. Ezzel szemben Gaal Gyula (u. ott márcz. 25.) helyreigazítást tett közzé.)

Kossuthemlékek 1894. óta. P. Hirl. febr. 21.

Der ungarisch—kroatische Konflikt. (b. Rauch bántása alatt.) Leipziger Ill. Zeitung jan. 22. szám. Zb—ié czikke. — Korodi: *Kroaten und die Nationalitäten.* Österr. Rundschau 14., 79. l.

A Rauch-család és b. Rauch Levin horvát bán. Magy. Hirl. jan. 16.

Intimes vom Thronfolger. Pester Lloyd 1908. máj. 28.

Staatsrechtliche Wandlungen in Ungarn. Steinbach Gust. Jahrbuch für öffentl. Recht. II. 1908. 7—8. sz.

The Hungarian Question. Mistress Ginever művét (Lond. 1908.) magy. ford. Ajtay József. Ismert. Budapest Hirl. jan. 26. ; P. Hirl. jan. 30. »Az Alkotmány védelme«; Magyarország jan. 31.

Shrubsole angol író, a magyarok barátja. Boros György dr. az Erdély-ben (1908.) és ennek nyomán Budapest. Hirl. febr. 12.

A kilenczes programm. Széll Kálmán. P. Lloyd 1908. febr. 22.

Steinacker Harold és Krajner cikkei a magyar alkotmánytörténet uralkodó tanai és nevezetesen Timon Ákos műve ellen. Budapest. Hirl. 1908. márcz. 23. (Válaszolt erre Timon Á. maga a Brunner Hermann tanár tiszteltetére megjelent Emlékkönyv-ben és gróf Apponyi Sándor az Österr.-Ungarische Revue-ben 1911. 5. czikk, mely cikksorozat »Die rechtliche Natur der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn«. 1911. Könyv alakjában is megjelent. Bécs, Fromme.)

Die Neuordnung der wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn. Ulbrich. Jahrb. für öffentl. Recht. II. 1908. 7—8. sz.

Türr István. Nekrologok az 1908. máj. 3. és 4. lapokban. — Balogh Pál, General Türr and Ladislaus Teleki. Pester Lloyd máj. 5. — Farkas Emőd: Türr I. életéből. P. Hirl. máj. 5. (Romániában történt elfogatása és felség-sértési póre.); — Vasárnapi Ujság 19. sz. — Wertheimer Ede, Aus d. Leben des Generals Türr. N. Freie Presse. máj. 18. (Estilap.)

Persönliche Erinnerungen an General Stef. Türr. Huszár Em. v. N. P. Journ. jún. 7.

A történeti materializmus. Hornyánszky Gy. Magy. Társ. Szemle. 1908. márcz. (V. ö. Szentpétery és Madzsar tanulmányait a Századokban 1908. 193—217. és 481—540. és Angyal D. tanulmányát a történelmi módszerről a Beöthy-Albumban 1908.)

Az örök béke. A hágai konferencia. Berki M. Budapest. Szemle 383. köt. 161. s k. 1.)

Magyar eredetű a portugál dinasztia? P. Hirl. febr. 4.

Borgia Caesar. Bloch Henrik. Az Ujság 1908. ápr. 19.

Venice au XVIIIe siècle. Irta Monier Philip. Ism. Budapest. Hirl. 1908. márcz. 3.

Mária Antoinette és gf. Fersen. Lenôtre új könyve nyomán. Bloch Henrik. P. Lloyd febr. 16.

Montijo Eugénie császárné. Zilahi Kis Béla. Budapest. Hirl. 1908. márcz. 19.

Clemenceau G. Balkányi K. Budapest. Szemle 1908. 382. füz. 26—44. l.

Kerk poly Károly végrendelete. Közli Eötvös Károly. P. Hirl. 1908. ápr. 10. és köv. sz.

Kemnitz Károly 48-as honvédszázados. Tucsek. Pesti Hirl. jan. 31.

Mechwart Andr. Nekrolog. Bánki Donáttól. P. Lloyd jan. 19.

Meltzl Hugo. Nekrologok a jan. 29. lapokban. V. ö. Barabás Ábel cikkét a Budapest. Hirl.-ban e napon. — *Emlékbeszéd Meltzldre,* Teutsch Frigyesztől: Archiv für Siebenbürg. Landeskunde. 1908. 35. köt. 3. füz.

Kacziányi Nándor a budai büntető tanács volt elnöke. Nekrologok a márcz. 2—3. lapokban.

Uray Imre. Nekrologok a febr. 11. lapokban. Eötvös Károly czikke a P. Hirl.-ban febr. 15.

Duka Tivadar. Nekrologok az 1908. máj. 11. és 12. számában, bár Duka már máj. 5. elhalt.

Mogyoródy Adolf. Takáts Sándor. Budap. Hirl. febr. 22.

Doby Antal. Nekrolog. Pekér A. Vasárn. Ujság 9. sz.

Gruby Dávid Párisban 1898. nov. 14. elhalt orvosról, (Heine barátjáról) v. ö. Hevesi cikkét a P. Lloydban jún. 6.; Sebestyén Károly cikkét a Budap. Hirl.-ban jún. 18.; Fremdenblatt máj. 12. Mindhárom cikk L. le Sen: »Notes et Souvenirs« cz. műve (Paris, Stock 1908) nyomán ismertette Gruby pályáját.

Schönherr Gyula. Nekrolog és arckép. Vasárn. Ujság 1908. 14. sz. Turul 1908. 33. l.; Magy. Könyvszemle 1908. 185—9. l. (Kollányi); v. ö. Századok 42. 356. l.

Gróf Pálffy János. Kumlik Emil. Budap. Hirl. 1908. jún. 6.

Id. gf. Pálffy János. Visszaemlékezés egy nagyon szegény emberre.

Gf. Zichy Géza. Budap. Hirl. 1908. jún. 10. (V. ö. A Nap jun. 11.)

Damjanich Jánosné. Farkas Emód. P. Hirl. 1908. jún. 21.

Rázga Gyula Pál konzul Helsingforsban. (A 48-iki pozsonyi vértanú fia.) Kumlik Emil. Pressburg. Zeitung febr. 7.

Rónay Jácint élete. Acsay Ferencz könyve nyomán: Budap. Hirl. 1908. máj. 27.

Az udvardi zsinat és a 600 éves Űrangyala. Szabó János. Alkotmány 1908. ápr. 22. (A zsinat helyes éve 1309.)

Az udvardi zsinat. Kollányi Ferencz. Alkotmány 1908. ápr. 24. (A zsinat idejét az 1307. évre teszi, még pedig jún. 1. előtt. Csak mint esztergom érseki tartományi főpapi zsinat jöhet tekintetbe.)

A veszprémi püspökség római oklevéltára. III. köt. Szerk. Lukcsics. Ismert. a M. Állam 1908. márcz. 25. és az Alkotmány ápr. 2.

A csanádi katolikus seminarium története. Ism. Kováts Sándor. M. Állam 1908. márcz. 19. (V. ö. Ortway Tiv. a Századokban 1908. 450. l.); Kath. Szemle 1908. 599. l. (Mihálffy).

A katolikus autonomia Magyarországon. Hanuy Fr. Kath. Szemle 1908. 144—64. l.

A párbér jogi természetéhez. (Kollányi Ferencz nyomán.) Alkotmány 1908. ápr. 17. Ism. Petrassevich Géza. (»A párbér nem ered az oblatiókból«.)

Vajda Ödön zirczi apát életrajza. Budap. Hirl. márcz. 10.

Kiss Áron reform. püspök. Nekrologok az 1908. máj. 29. (esti) és 30. lapokban.

Koncz Imre hely. reform. püspök életrajza és arcképe. Vasárn. Ujság 1908. 16. sz.

240 év az egyház szolgálatában. Sztehlo Kornél művét (1908) ismert. P. Lloyd jún. 7.

A Csemegi-kodex védelme újabb támadásokkal szemben. Pester Lloyd 1908. jún. 18.

A magyar kétfejű sas. Budap. Hirl. 1908. máj. 20. (Kétfejű sas díszítette a S échy-család czimerpajzsát, tov. a Thüningiától Gömör vmegyébe bevándorlott Balogh család czimerét.)

Die Sammlung L. Ernst in Budapest. L. Hevesi. Pester Lloyd 1908. máj. 10. (Ernst úr gyűjteményének egyik legnagyobb ritkasága *Burckhardt* Jakab műtörténeti írónak Barabástól Velenczében a Florian-kávéház előtt készített rajza.)

Magyarország műemlékei. B. Forster-Gerecze művének II. kötetét ism. Fischer Colbrie az Alkotmányban jan. 15., a ki Zemplén és Sáros vármegyékre nézve pótlásokat is közöl.)

Késmárk város műemlékei. Irta Bruckner Gy. (Eperj. 1908.) Ismert.: Századok 42, 927; Turul 1908. 191. l.; Prot. Szemle 1908. 462.

Műemlékek Árvában. Divald Kornél. Múz. Könyvt. Értes. I. 1907. 87—94. l.

A magyar népdal fejlődése. Fabó (Fränkel) Bert. nyomán. Budap. Hirl. febr. 5.

A magyar népdal zenei fejlődése. Fabó Bertalan művét (1908) bírál-gatta Balog Pál a P. Lloydban 1908. márcz. 19. és 20.; Az Ujság márcz. 21.; Századok 42, 563; Budap. Hirl. 1908. febr. 5. V. ö. *Seprődi tanulmányát* az Erdélyi Múz.-ban 25. 1908. 293. és 399. l. és Századok 1908 755. l.

Az első magyar opera partitúrája. Pesti Hirl. jan. 24. (Ruzicska József »Béla futása«. Szövege Kotzebue nyomán készült. Az eredetét most a Nemz. Múzeumban őrzik.)

Das Grab Josef Haydn's in Kismarton. Goth E. P. Lloyd márcz. 6. *Csermák* (hegedüvirtuóz) *halála.* Eötvös Károly. Pesti Hirl. 1908. Cikksorozat. ápr.—máj. 5-ig.

Meysenbug Malvída a fiatal Reményről. P. Lloyd márcz. 7. (A Deutsche Revue márcz. füzetében, Monod G. által közölt levelek nyomán, melyek 1855. aug. Richmondban keltek. Ugyan e levelezést ismert. a N. Pester Journal is márcz. 8.)

Brahms Budapest. Pester Lloyd 1908. máj. 9.

Emléktábla Blaha Lúiza születési helyén. P. Hirl. márcz. 25. (A művésznő Rimaszombatban született 1850. szept. 8.)

Kolozsvári festők. Czako A. Erdélyi Múz. 25. köt. 1908. 35. l.

Magyarországra vonatkozó képek a Vatikánban. Balla Ignác. Budap. Hirl. 1908. jan. 22. (1. Nobili, A kassai jezsuita-vértanúk képe. 2. Grandi Francesco: Kapisztrán János Nándorfehérvár ostrománál.)

Brocky Károly festőművész élete. Szentkláray Jenő nyomán a jan. 21. lapok, így Budap. Hirl.

Ferenczi István szobrász. Meller monogr. nyomán Hevesi Lajos. Pester Lloyd márcz. 13.

Das Jókai-Denkmal. Mikszáth Kálmán. Pester Lloyd és Az Ujság 1908. jún. 7. (Szól a budapesti szobrokról általánosságban.)

Meyer Eduard szobrász. Nekrologok az 1908. márcz. 9—11. lapokban. N. Pester Journal 11-én. (Meyer készítette Ybl szobrát.)

Építészeti és szobrászati műemlékek a pécsi székesegyházban. Gerecze P. Múz. Könyvt. Ért. I. 1907. 96—102.

Középkori építészetünk topográfiája. Pasteriner Gy. (Akad. Értek.) Ismert.: Budap. Hirl. 1908. jan. 8.

A késmárki prot. fatemplom. Bruckner Gy. Prot. Szemle 1908. 104. l.

Egy fatemplom Kalotaszegen. Kis K. A Ház I. 1908. 2—3. sz.

Egy régi kassai és budai színház-intendáns. (Berzeviczy Vincze † 1834.) Váradi Antal. Egyetértés 1908. máj. 30.

Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen. Roth V. ily cz. művét (1908) ism. a Korresp. Blatt 32. köt. 45. l.

A finnnek újabb művészetéről. Lippich E. Magy. Iparművészet 1908. jan.—febr.

Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern. Kaindel Fr. Raimund. Gotha, Perthes. II. köt. Ismertette a Pester Lloyd jan. 5.; Korr. Blatt des Ver. für siebenbürg. Landeskunde 30., 82.

25 évvel azelőtt. A bukovinai székelyek betelepítése. Szádeczky Lajos. Budap. Hirl. 1908. jún. 7.

Komárom vármegye és város monografiája. (Vármegyék monogr. Szerkeszti Borovszky S.) Alkotmány jan. 15. Petrassevich Géza; P. Hirl. és több más lap ugyane tájban.

Sopron város története. (Vázlat.) Himódy. Ország-Világ 1908. 233. l.

Adalékok Pozsony város történetéhez a XIII. század közepéig. Ezen cím alatt Pichler Alajos, a Pressburger Zeitung főszerkesztője e lap hasábjain 1907. ápr.-tól kezdve 1908. végéig 18 tanulmányt tett közzé, melyek Ortway Tivadarnak Pozsony történetét tárgyaló monografiáját több pontban kiegészítik. Így: A Szent Miklós és Szent Lőrinczről (Márton) nevezett ősrégi városi pl. bániák (1907. ápr. 25.); A Sanct Salvatorhoz címzett várplebánia mint a legrégebb kultusz hely (1907. ápr. 28- és máj. 5., tov. máj. 9.; Pozsony szt. Erzsébet királyleány születésének korában. (1907. máj. 23. és nov. 17.) E tanulmányok és folytatásai könyv alakjában is meg fognak jelenni.

Magyar városok. Pozsony. M. Hirl. 1908. jún. 7. Melléklet a 137. számhoz. *Szerb városok a magyar Délvidéken.* Czirbusz Géza. M. Állam jan. 17. *A bécsi magyar ház.* Zuboly. P. Hirl. febr. 9. *Drágaság és élelmiszerzsorsa a régi Pesten. 1761.* P. Hirl. febr. 23. *Az Újépület történetéből.* Eötvös Károly. P. Hirl. 1908. márcz. 19, 20, 21. és 24. (Az épület megvételére vonatkozó cikkek, melyet Kerkapoly proponált és Kuhn hadügyminiszter nem ellenzett.) *A régi Anker-udvar.* Déryné naplója nyomán. Zuboly. P. Napló 1908. máj. 28.

Az ősrégi krasznahorkai vár. P. Hirl. ápr. 21. *A zborói száz hársfa.* (»Történeti fák«) P. Hirl. jan. 29. Helyreigazítás és pótlék u. ott febr. 6. (A híres fasor csordahajtó út gyanánt szolgál és siralmas állapotban van.)

Erinnerung an die Katastrophe von Szegedin. 12. März 1879. Staindl alezredes naplója és feljegyzései nyomán. F. emdenblatt márcz. 14.

A cigányok eredete és őshazája. Szarka J. F. Alkotmány 1908. ápr. 30. *Egy régi cigányveszedelem. 1782.* (A honti emberevők póre.) Budapest. Hirl. 1908. márcz. 27.

A felkai Táttra-múzeumból. (Régi szepesi szobák, öltözetek sat.) Vasárn. Ujság 1908. 14. sz.

A divat története. Csudáky Bertalan. Budapest. Hirl. jan. 31. *17. századbeli női ruhatár.* (1679.) Lukinich Imre. Történ. Tár és Budapest. Hirl. 1908. jún. 7. (Bethlen Farkasné tu ajdona volt.)

A csipke fejlődése. Velics László jezsuita atya felolvasása nyomán. Alkotmány jan. 31. és más lapok.

A Csécsi-világ Patakon. Horváth Cýrill nyomán. Alkotmány márcz. 5. *Mennyibe került egy fiú nevelése 100 évvel azelőtt?* Budapest. Hirl. febr. 6. (Szacsvaýné debreczeni civis asszony számadási könyve nyomán.)

Fábry Sándor rimaszombati tanár emléke. Mikszáth Kálmán. Vasárn. Ujság. 1908. 6. sz.

Emlékezés Szluha Istvánról. Irta Károlyi János piarista tanár. Magyarország 1908. máj. 31.

Magyarország dicsérete. Hamburgi „Archiv für Volksbildungsbestrebungen aller Kulturvölker.“ Ismerteti Déri. Egyetértés jan. 5.

Vérdíj 1547-ből. Budapest. Hirl. 1908. febr. 9. (Egy ember életéért 50 forintot utalt ki a debreczeni pénztár.)

Régi városi rendeletek a debreczeni levéltárból. Budapest. Hirl. febr. 23. (1. Csaplárosok esküje 1688-ból. — 2. 1638. évi Dekrétum a szánkázók ellen, a kiket fogházzal és kalodával fenyegetnek. — 3. Rendelet a hóhér számára (1640); kötéllal és ne lánczczal akaszszon. — 4. Rendelet az aszszonyok és gyerekek illetlensége ellen. — 5. Fiskálisok díja. 1643. (Rendes fizetés: 5 forint; különös causában 10 forint. Esztendő prókátor fizetése: 20 forint.)

A debreczeni levéltárból. (Büntetések gyalázkodásért sat. 1556-ban.) Budapest. Hirl. febr. 9.

A debreczeni hóhér leánya. 1639. (Lengyel János hóhér szerződése.)
Koncz Ákos. P. Hirl. 1908. jún. 7.

Igézés Újbányán 1637-ben. Budapest. Hirl. 1908. jún. 21.

Győrmezei boszorkányperek. Zoltán Vilmos. Budapest. Napló. 1908. ápr. 18. (Rómer Flóris úgy vélekedett, hogy Győr vmegye területén nem voltak boszorkánypörök. Zoltán 5 pört sorol fel a vmegyei levéltár aktái nyomán. Áldozatai: 1. Varga Zsuzsanna, 1690. kínozták. 2. Tenke Ilona, 1710. Eléggették. 3. Faragó János, megh. a kínpadon. 4. Jekő Katalin, 1714. Eléggették.)

A Szent György nap. Etnografiai tanulmány. Bessenyei Gyula. Budapest 1908. ápr. 24.

Húsvét-ünnep a régi Pesten és Budán. (150 évvel ezelőtt.) P. Hirl. 1908. ápr. 19.

Régi aratási conventiók. Vay Sándor gf. P. Hirl. jún. 21.

Hajdanvaló bálók Magyarországon. Vay Sándor gf. Magyarország febr. 6.

A M. Nemz. Múzeum birtokában levő Aldinák. Gulyás P. Magyar. Könyvszemle 1908. 51. és 148. s k. l.

Bibliografiai rendszerek. Gulyás P. M. Könyvszemle 1908. 289—313. l.

Egy tudományos kölcsönkönyvtár. (A »London Library«.) Gulyás P. M. Könyvszemle 1908. 222. s k. l.

A magyar nyelv eredetéről. Pröhle. P. Napló máj. 5. (V. ö. Melich: Századok 1908. 750.)

La littérature hongroise. Kont Ign. művét ismert. a Pester Lloyd 1908. ápr. 12.

A szatmári Széchenyi-Társulat jubilauma. Magyarország jan. 18. Marosán Vilmos. (A Társulatot Széchenyi híve, Kovács Lajos alapította.)

Összeállította dr. MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1911 évi decz. hó 7-én d. u. 5 órákor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnökele alatt dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Dézsi Lajos, dr. Gombos Albin, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Komáromy András, dr. Lukcsics József, báró Nyáry Jenő, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, Révész Kálmán, dr. Szabó László vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s miután jegyzőkönyvhitelcsítőkül dr. Ortway Tivadar és dr. Bártfai Szabó László vál. tagokat felkérte, a vál. élénk tetszésétől kísért meleg szavakkal köszönti a zirczi apáttá kinevezett s távollevő dr. Békefi Remig vál. tagtársunkat.

63. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokúl 1911-től :* Bernrieder János földbirtokos Zombán (aj. Dőry Ferencz), dr. Ecsedi István tanár Debreczenben (aj. Csánki Dezső), a szigetvári áll. »Rezső« polgári fuiskola (aj. a jegyző); *1912-től :* Benczur Gyuláné úrnő Budapesten (aj. a titkár), Bereczky László kir. törvényszéki bíró Máramarosszigeten (aj. Petrovay György), Cavargna Alajos főreáliskolai tanuló Budapesten, dr. Jancsó Benedek áll. főgymn. tanár Budapesten, dr. Kornis Gyula főgymn. tanár Budapesten, Kuhárszky László igazságügymin. számvizsgáló Budapesten (mind a négyet aj. a titkár), Lendvai Miklós vármegyei tb. főjegyző Temesvárt (aj. Csánki Dezső), Pileh Jenő m. kir. honvéd-százados Budapesten (aj. a titkár), dr. Tókécs István vármegyei tb. főjegyző Temesvárt (aj. Csánki Dezső), Nosticzi Thurzó Kálmán m. kir. honvédfőhadnagy Budapesten, a m. kir. pécsi honvéd had-apródiskola tanári kara (mindkettőt aj. a titkár).

Megválasztatnak.

64. Ecsedi István dr. rendes tag felolvassa: *A rézmetszés mestersége a debreczeni ref. collegiumban. A debreczeni rézmetsző dedákok cz. dolgozatát.*

Az érdekes felolvasás köszönettel fogadtatik.

65. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1911. évi okt. és november hónapokról szóló kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	7.695 kor. 48 fill.
összes kiadás	3.765 » 54 »
maradvány	3.929 kor. 94 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő

14.497 kor. 48 fill.

követelést, 1911. nov. 30-án összesen..... 18.427 kor. 42 fill. állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a Bay Ilona úrnőtől a Thaly-plaquette-alapra adományozott 200 korona, a néhai Kámánházy Béla végr. hagyományából alapítványúl befolyt 208 korona és a Szentmáriay Dezsőtől 200 korona alapítványa fejében befizetett 40 korona, összesen 448 korona tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az elnökség utasittatik, hogy a tőkésítendő 448 koronán vásároltasson annak megfelelő névértékű 4%-os m. koronajáradék-kötvényt a Thaly-plaquette alapnak, illetőleg a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

66. Bemutatja dr. Bathó Béla társ. ügyésznek a társulat jogügyeiről szóló s 1911. decz. 7-én kelt jelentését, mely — összes mellékleteivel együtt szíves javaslattétel végett kiadatik a számvizsgáló bizottságnak.

67. Előterjeszti a 42—1911. jk. p. a. kelt vál. határozattal kiküldött bizottság nevében, a Thaly Kálmán-alapítvány alapító levele értelmében alkotandó ügyrendi szabályzatra vonatkozó javaslatot, mely — csekély módosítással elfogadtatván, az ig. vál. a magyar nemzet függetlenségi törekvései és küzdelmei történetének az 1505-ik évi rákosi országgyűléstől kezdve a Rákóczi-emigratio kihalásáig való megiratására vonatkozó ügyrendi szabályzatot ekként állapítja meg:

1. *A rákosi országgyűléstől a mohácsi vészig. 1505—1526.* (Bevezetésül Albert király trónraléptétől a rákosi országgyűlésig.) — (1912—1914.)

2. *A mohácsi vésztől Miksa haláláig. 1526—1576.* — (1915—1917.)

3. *Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig. 1576—1606.* — (1918—1920.)

4. *A bécsi békétől Bethlen Gábor haláláig. 1606—1629.* — (1921—1923.)

5. *Bethlen Gábor halálától a vasvári békéig. 1629—1664.* — (1924—1926.)

6. *A vasvári békétől Thököly Imre fölléptéig. 1664—1678.* — (1927—1929.)

7. *Thököly Imre kora. 1678—1699.* — (1930—1932.)

8. *II. Rákóczi Ferencz kora a szatmári békéig. 1699—1711.* —

9. (1933—1938.)

10. *A Rákóczi-féle emigratio története.* — (1939—1941.)

A tíz kötet egységes műnek van tervezve, mihez képest az egyes korszakok, illetve kötetek közt hézagok nem lehetnek, s mindenik úgy a végrendelet kívánsága, mint a dolog természete szerint a magyar nemzeti eszme alapján kialakult Magyarországnak vagy magyar birodalomnak más országokkal, hatalmakkal, vagy az uralkodó családdal szemben való önállóságáért vagy függetlenségeért folytatott küzdelmét tárgyalja.

Az egyes kötetek megírására a társulat nyílt pályázat útján hívja fel a szakférfiakat. A nyílt pályázatra való jelentkezés határideje az első kötetre nézve 1912 február 29-ike; a többi kötetre nézve pedig legkésőbb a *hároméves* cyclust megelőző év október 31-ike. Az ajánlkozások tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében a társulat titkári hivatalába küldendők be. A beérkezett ajánlkozások fölött a választmány egy, e célra kiküldött bizottság jelentése alapján határoz. A pályázat eredménye, illetőleg a megbízás a márcziusi közgyűlésen hirdettetik ki.

A tiszteletdíj, beleértve az írói díjat és a nyomtatási költséget, kötetenként mintegy 5500 korona. Ebből az összegből tartozik a megbízást nyert szerző egy-egy kötetet megírni és legalább 500 példányban kinyomatni. E tiszteletdíj csak akkor fizettetik ki a szerzőnek, ha a munka egészen ki van nyomatva. Előmunkálatokra, kellő biztosíték mellett, az igazgató-választmány az esedékes kamatoknak legfeljebb egy harmadát kiutalványozhatja.

A pályázó tartozik művét az illető évkör utolsó évének december 31-ikéig sajtó alá teljesen elkészítve benyújtani. Egy-egy kötet terjedelme körülbelül 25—30 nyomtatott ív. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munkák kívántatnak. A tulajdonjog a szerzőé marad.

Az olvashatóan vagy géppel írott kézirat megbírálására az igazgató-választmány három társulati tagot küld ki. Ha ezek a művet egyértelműleg elfogadásra, illetőleg kiadásra ajánlják, a kézirat a szerzőnek kinyomatás végett visszaadatik; ha ellenben a bírálók nem tudnak megegyezésre jutni, az igazgató-választmány határoz arra nézve: hogy új bíráló bizottságot küld-e ki vagy a kéziratot kiadásra nem fogadja el. Ez utóbbi esetben újabb nyílt pályázat hirdetendő a feladatra, s ha a megbízást nyert, de elutasított szerző esetleg

előleget vett föl, azt visszatéríteni tartozik. A pályázat egy-egy feladatra mindaddig ismétlendő, míg tudományos becsű munka nem érkezik be.

A bírálóknak az alapítvány időközi kamataiból és a kamat-megtakarításokból az igazgató-választmánytól esetről-esetre megállapítandó tiszteletdíj jár.

Az ezen alapítványból kiadandó munkák belől kettős címlappal látandók el; az egyikben, a baloldalon levőn ez a szöveg foglal helyet : »*A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségeért vívott küzdelmek története az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihal-táig. Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Első, második, harmadik . . . stb. kötet*«. A másikon, a jobb-oldalin a kötet tartalmát feltüntető cím, az író neve, s a hol szük-séges, a kötetszám jelzése lesz. A köteteket ajánlani nem szabad.

Szerzőnek szabadságában áll művét bármely nyomdával ki-állíttatni; de hogy az egész gyűjtemény külső alakjára nézve egy-forma kötetekből álljon, a formát, a papir- és betűfaját az igazgató-választmány állapítja meg.

Minden egyéb kérdésben az alapítólevél szelleme és elvei mértékadók.

68. Ezzel kapcsolatban javasolja, hogy dr. Bathó Béla társ. ügyésznek a Thaly Kálmán-alapítvány ügye lebonyolítása körül kifejtett buzgó fáradozásáért az alapítvány ezen célra fordítható időközi kamataiból 500 korona tiszteletdíj, a vál. köszönetének kifejezése mellett kiutalványoztassék.

A javaslat elfogadtatván, az elnökség az 500 korona tisztelet-díjnak az alapítvány időközi kamataiból való kiutalványozására felhatalmaztatik.

69. Jelenti, hogy a társulat iránti áldozatkészségében kifogy-hatatlan lelkes Ludányi Bay Ilona úrnő a Thaly-plaquette alap gyarapítására 200 koronát adományozott, melyért az elnökség levélben már köszönetet is mondott a kegyes adományozónak.

Az elnökség intézkedésének helyeslő tudomásul vétele mellett az ig. vál. a kegyes adományért jegyzőkönyvileg is köszönetét nyil-vánítja.

70. Bemutatja néhai Kámánházy Béla budapesti ítélőtáblai bíró 1881. júl. hó 14-én kelt végrendeletének a vallás- és közokt. ministerium 114606—1911. sz. leiratával hiteles másolatban közölt azon szakaszait, melyek szerint alapítványul 200 koronát (100 frt.) hagyományozott a társulatnak és hogy ezen összeg a hagyományozó nejének halála után válik a társulat javára esedékessé.

Ezzel kapcsolatban jelenti, hogy özvegy Kámánházy Béláné úrnő f. évi jan. hó 14-én elhalálozván, ezen összeg 8 (nyolcz) korona időközi kamatával együtt a budapesti IX. ker. m. kir. állampénztár által a társ. pénztárába be is fizettetett.

Az ig. vál. néhai Kámánházy Béla nevét, végső akaratának megfelelőleg, de meg hálás kegyelete jeléül is a társulat alapító tagjai sorába iktatja.

71. Napirenden van a jövő 1912 évi számvizsgáló bizottság kiküldése.

Elnök javaslatára a vál. a jövő évi számadások megvizsgálására egyhangulag ismét dr. Reiszig Ede és dr. Illés József vál. tagokat kéri fel, azzal: szíveskedjenek a f. 1911 évi számadásokra vonatkozó jelentésüket a titkárnál olyan időben benyújtani (1896. 15 jk. p.), hogy az a jövő évi költségvetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

72. A fővárosi közmunkák tanácsa mult hó 29-én kelt átiratában, Budapest székesfőváros utainak, utczáinak és tereinek az átíratához csatolt névjegyzéke nyomán szíves véleményt kér a társulattól arra nézve, hogy történelmi szempontból minő nevek volnának a felmerülő elnevezéseknél a legcélszerűbben alkalmazandók?

Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Ortvy Tivadar és Tagányi Károly vál. tagok az átirat és névjegyzék közlése mellett felkéretnek, hogy a kérdéses ügyben véleményes javaslatot tenni szíveskedjenek.

73. Titkár bemutatja dr. Dézsi Lajos levelét, melyben tudatja, hogy a Tört. Életrajzok 1911-iki évfolyama 1. 2. füzete (Veress: *Berzeviczy Márton*) a szétküldést várja. A 3—5. füzet (Ferenczi: *Rimay János*) karácsonyra szintén az olvasók kezében lesz. Ennél fogva a két külön-külön kötetbe fűzött életrajznak a költségmegtakarítás szempontjából egyszerre való szétküldését javasolja. Végül közli, hogy az 1912-ik évre dr. Császár Elemértől *Anyos Pál* és Badics Ferencztől *Gyöngyösi István* életrajza vannak előírányozva.

A jelentés tudomásul vétetvén, az 1911-iki évfolyam szétküldésére vonatkozó javaslat elfogadtatik.

74. Márki Sándor dr. vál. tag tudatja, hogy a néhai Pór Antal felett tartandó emlékezésédre vonatkozó megbízatást (1911. 48 jk. p.) kegyeletes érzéssel elfogadja.

Köszönettel tudomásul vétetik.

75. Titkár bemutatván a munkácsi *Lehoczky Tivadar-múzeum-egyesület* meghívóját a régi grófi kastély homlokfalán elhelyezett

Rákóczi-émléktábla leleplezésére, jelenti, hogy az 1911 okt. 29-én tartott felavató ünnepen Lehoczky Tivadar tagtársunk képviselte a társulatot.

Helyeslőleg tudomásúl szolgál.

76. A jövő 1912-ik évi hat r. vál. ülés (*Ügyr. 6. §. e.*) titkár javaslatára — jan. 11., febr. 15., ápr. 18., máj. 23., okt. 17. és decz. 5. napjára kitűzetik.

77. A budapesti VII. ker. (Barcsay-u.) m. kir áll. főgymnasiunai volt növendékek egyesületének felhívása, melyben a Cherven Flóris 50 éves érdemdús tanári működése megörökítése céljából létesítendő alapítványhoz bármi csekély adománynyal való hozzájárulásra kéri a társadalmat, — azon tiszteletteljes kéréssel közöltetik a társ. tagokkal, hogy a nemes célra szánt kegyes adományaikat mentől elébb a társ. titkári hivatalához (V., Magyar Tud. Akad.) juttatni szíveskedjenek.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.,
elnök.

Barabás Samu s. k.,
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Ortway Tivadar s. k.,
vál. tag.

Dr. Bártfai Szabó László s. k.,
vál. tag.

F 1922/23-431.